

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Rauter

Himmlers vuist in Nederland

Gerritse, T.

Publication date

2018

Document Version

Final published version

License

Other

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Gerritse, T. (2018). *Rauter: Himmlers vuist in Nederland*. [Thesis, externally prepared, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

HANNS ALBIN RAUTER (1895-1949) was tijdens de oorlog de meest gevreesde en gehate Duitser in Nederland. Als directe vertegenwoordiger van Heinrich Himmler voerde hij zonder mededogen de politietaken van de bezetter uit. De Oostenrijker, door Loe de Jong omschreven als de 'gier uit de Alpen', sloeg de Februaristaking neer, maakte jacht op verzetsstrijders, dirigeerde de deportaties van Joden naar concentratie- en vernietigingskampen, brak bloedig de April-meistakingen van 1943 en was de grote animator van sluipmoorden op Nederlanders die als 'deutschfeindlich' werden aangemerkt; de Silbertanne-moorden. Onder de vele doodvonnissen stond zijn handtekening.

Voor zijn komst naar Nederland had Rauter in zijn geboorteland al een lange carrière achter de rug als straatvechter/politicus voor een van de beruchtste, ultrarechtse vrijkorpsen. Na deelname van zijn *Steierische Heimatschutz* aan een mislukte staatsgreep (1931) nam hij twee jaar de wijk naar Duitsland, waar Hitler inmiddels aan de macht was gekomen. Vandaar dirigeerde hij eerst de subversieve activiteiten in Oostenrijk tegen de autocratische regering-Dolfuss. Later zocht 'Germaans krijger' Rauter zijn heil bij Himmlers SS. Daar werd hij voorbereid op zijn functie als hoogste SS'er in Nederland.

Na de bevrijding stond de voormalige *Höhere SS- und Polizeiführer* die bij een aanslag bij Woeste Hoeve (maart 1945) ernstig gewond raakte, in Den Haag voor zijn rechters. Hij toonde geen spoor van berouw. Van het lot der Joden had hij niet geweten, hoewel de feiten anders spraken. De 'tweede Alva' was een 'sauber Mensch', een toegewijde idealist gebleven. Zijn straf, de kogel, achtte hij een logische uitkomst van de oorlog. In de Scheveningse duinen gaf Rauter ongevraagd zijn laatste bevel: 'Vuur!'

Rauter

THEO GERRITSE

THEO GERRITSE

Rauter

HIMMLERS VUIST IN NEDERLAND

Rauter

Rauter

Himmlers vuist in Nederland

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor

aan de Universiteit van Amsterdam

op gezag van de Rector Magnificus

prof. dr. ir. K.I.J. Maex

ten overstaan van een door het College voor Promoties ingestelde commissie,

in het openbaar te verdedigen in de Aula der Universiteit

op woensdag 24 oktober 2018, te 15.00 uur

door Theodorus Gerritse

geboren te Amsterdam

Promotiecommissie:

Promotor(es):   prof. dr. P. Romijn   Universiteit van Amsterdam
                              prof. dr. N.D. Adler   Universiteit van Amsterdam

Overige leden: prof. dr. J.C.H. Blom   Universiteit van Amsterdam
                              prof. dr. R.A.M. Aerts   Universiteit van Amsterdam
                              prof. dr. W. Klinkert   Universiteit van Amsterdam
                              prof. dr. B. De Wever   Universiteit Gent
                              dr. B.E. van der Boom   Universiteit Leiden

Faculteit: Faculteit der Geesteswetenschappen

Het hier beschreven onderzoek werd mede mogelijk gemaakt door steun van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten.

Inhoudsopgave

Proloog	9
Inleiding	13
<u>DEEL I: VOORSPEL (1895-1940)</u>	19 – 145
Een oorlog die nimmer eindigde	19
Hoofdstuk 1: Jeugd (1895-1914)	25
Afkomst en gezin – School- en studiejaren – <i>Akademisches Corps Joannea</i>	
Hoofdstuk 2: Wereldoorlog (1914-1921)	35
Patriottische uitdaging – Ontnuchtering – Karinthië – Burgenland-Silezië – Ontmoeting met Hitler	
Hoofdstuk 3: Heimwehr (1921-1929)	55
Machtvacuüm – <i>Steierische Selbstschutz</i> – <i>Steierische Heimatschutz</i> – Bloeitijd	
Hoofdstuk 4: Radicalisering (1930-1931)	71
Onbehagen – Ontevredenheid, verwarring en achterdocht – Verkiezingen 1930 – Concurrentie op rechts – De Putsch – De afrekening	
Hoofdstuk 5: Nationaalsocialist (1932-1933)	95
Schermtselingen – Broederstrijd – Naar Duitsland	
Hoofdstuk 6: Duitsland	111
Agitator in Duitse dienst – ‘ <i>Venediger Abkommen</i> ’- Mislukking en promotie – Jacht op Rauter – Strijd rond partijlidmaatschap	

Hoofdstuk 7: Model-SS'er met organisatietalent	129
Een levensbestemming – Else Lauter, een <i>'Idealistin'</i> – Afrekenen in Oostenrijk – Voorbereiding op het grote werk	
<u>DEEL II: HOOG SPEL (1940-1945)</u>	147 – 552
Hoofdstuk 1: Een <i>'wunderschönes'</i> land	147
Terra incognita – Militair of burgerlijk bestuur – Eenpansmaaltijd bij Hitler	
Hoofdstuk 2: Het bezettingsbestuur	159
<i>'Wederzijdse welwillendheid'</i> – Het Rijkscommissariaat – <i>'Kampf Aller gegen Alle'</i> – Het profiel van de <i>Höherer SS- und Polizeiführer</i> – Himmler en <i>'kleine Himmler'</i> – Kleine Heydrich	
Hoofdstuk 3: De Nederlandse politie als naziwerktuig	193
Politieautoriteiten in het nauw – <i>'Verstaatlichung'</i> van de politie <i>'im soldatischen Geiste'</i> – Gevecht om de loyaliteit – Een dienaar die niet kon leveren	
Hoofdstuk 4: Jacht op de Joden	211
Discussie over de definitie Jood – <i>'Die Judenaktion ist in Vorbereitung'</i> – Onrust in Amsterdam – De Februaristaking – Gevolgen van de staking – <i>'Mauthausen, u zou het geen half jaar volhouden'</i> – <i>'Wir schlagen wo wir sie treffen'</i> – <i>'Bewijst, dat gij een krachtig Joodsch gevoel bezit'</i> – Elk druppel joods bloed – Klaar voor deportatie	
Hoofdstuk 5: Naar een Germaanse heilsstaat	249
Twijfels over de <i>'Neu-Ordnung'</i> van Europa – Op zoek naar <i>'goede mensen'</i> – Duits bloed in Nederlandse aderen – Glijvlucht naar de <i>'Niederlandsche SS'</i> – Volkse vrienden en vijanden – <i>'De SS is geen kegelvereniging'</i> – <i>'Achterbakse trucjes'</i>	
Hoofdstuk 6: Strijd aan alle fronten	279
Onbetrouwbare plaaggeesten – Concurrerende machten – Op zoek naar vrijwilligers voor het Oostfront – <i>'Germaansch Führer'</i> of <i>'Führer aller Germanen'</i> – Soldaten voor regeringsmacht – <i>'Een dappere oprechte soldaat'</i> – Oplopende spanningen – Verzoening met Seyss-Inquart – Jacht op Germaanse vrijwilligers – Schmidt uit de gratie – De raadselachtige dood van Schmidt	

Hoofdstuk 7: Afrekenen met de Joden	325
Een moeizame start – Rauter en de vrijgestelden – ‘ <i>Tag und Nachts beschäftigt</i> ’ – ‘ <i>Reibungslose</i> ’ transporten – Vught, ‘het redelijke alternatief’ – ‘ <i>Es soll in Europa kein Jude mehr übrig bleiben</i> ’ – Sterilisatie of deportatie – ‘ <i>Schmutzige Arbeit</i> ’	
Hoofdstuk 8: Een lastig, ongedisciplineerd volk	365
De eerste twijfels aan de eindoverwinning – Pragmatisch tegenstander van de arbeidsinzet – Tijd voor hardere maatregelen – Gijzelaars als ‘ <i>Todeskandidaten</i> ’ – Rauters ideale concentratiekamp	
Hoofdstuk 9: Het bankroet van de nazificatiepolitiek	397
‘ <i>Eiskalt ablehnend</i> ’ – Voorbereiding op de invasie – De grootste taxatiefout van het bezettingsbestuur – April-Meistakingen – Staking op dood spoor – Een lesje voor de universiteiten – Jacht op de jaarklassen – Confiscatie van radiotoestellen – Estafetteconflict met de artsen	
Hoofdstuk 10: Sluipmoord tegen volk en verzet	437
Ritterbusch: ‘ <i>Ein müder Mann ohne Einfluss</i> ’ – Een lesje Groot-Germaanse vorming – Een verloren strijd met Mussert – Naumann, opvolger van Harster – ‘ <i>Gegenterror</i> ’ als nieuw wapen – Het dennenboompje van Rauter – ‘Men schiet niet op hazen in hun lager’ – <i>Befehlshaber</i> Naumann is een ‘ <i>Kommunist</i> ’ – Eerst Schöngarth, dan <i>Niedermachungsbehl</i>	
Hoofdstuk 11: ‘Waar gehakt wordt, vallen spaanders’	471
Een nieuwe Landwacht – ‘Eén groote kankerende massa’ – Tweede Distributiestamkaart – ‘Slagerswerk’ met ‘ <i>sauber</i> ’ geweld – Portugese Joden: een uitgestelde deportatie – Feldmeijer en zijn SS’ers in morele duikvlucht – Schöngarth, een bruikbare bruut	
Hoofdstuk 12: ‘<i>Dasein oder nicht dasein</i>’	501
Strijd tegen ‘ <i>den Defaitismus</i> ’ – Dolle Dinsdag – <i>Kampfgruppe</i> Rauter – Spoorwegstaking mislukt – Het drama-Putten – ‘ <i>Neuengamme ist ein sehr gemässigt KZ</i> ’ – Desintegratie in een sfeer van terreur – Broedermoord in de NSB – Strijd om de Landwacht	

Hoofdstuk 13: <i>Götterdämmerung</i>	539
Dood van Henk Feldmeijer – Met een grauw en snauw in het gareel – De aanslag bij Woeste Hoeve – Ziekenhuis, interneringskamp, gevangenis	
<u>DEEL III: EINDSPEL (1946-1949)</u>	553 – 646
750	
Hoofdstuk 1: De wraak op ‘staatsvijand nummer 1’	553
‘De kogel kan hier slecht voldoening brengen’ – Gesprekken met Rauter – ‘Voor Rauter de kogel, voor jou de strop’ – Geen krijgsgevangene, maar ‘ <i>Kriegsverbrecher</i> ’	
Hoofdstuk 2: <i>‘Ich habe meine Pflicht erfüllt’</i>	569
Een ‘showzaak’ – Proces zonder kroongetuige – Joden: slechts uitvoerder van bevelen van hogerhand – Het had zoveel erger kunnen zijn – De ‘verkeerde verdachte’ – ‘ <i>Ich bin ein weisses Lämmchen</i> ’ – ‘ <i>Gegenrepressivmassnahmen</i> ’ – ‘Verpersoonlijking van het Kwade’ – ‘Voor hem past slechts de doodstraf’ – ‘Rauter nog altijd beter dan volslagen anarchie’ – Rauter, zoenoffer voor de Nederlandse natie – ‘Het Bijzonder Gerechtshof heeft gefaald’ – Heropening proces: mr. Zaaijer in het nauw – Doodstraf met recht op cassatie	
Hoofdstuk 3: <i>‘Weil ich durch und durch Soldat war’</i>	617
Vijf pakketten van de SS-freule – Vertwijfeling in Celle – ‘Heldendood’ als zoenoffer – Tranen na het salvo – Een anoniem graf – Tijd om af te rekenen	
Epiloog: Een verdrongen nachtmerrie	647
Siegfried in Nederland – Lingua Rauteri – Afscheidsbrief en politiek testament	
Slotsom	665
Nawoord	677
Archieven	679
Literatuur	685
Samenvatting	699
Summary	709

Proloog

‘Vuur’

Commandant Ording van de strafgevangenis in Scheveningen laat op 24 maart 1949 gedetineerde Wilhelm Harster 's middags rond een uur of drie bij zich komen voor een persoonlijk gesprek. Voor hij van wal steekt, vraagt Ording aan de voormalige *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und SD* de komende vierentwintig uur te zwijgen tegen zijn medegevangenen over de inhoud van het gesprek. De Duitser zegt dat op erewoord toe.

Harster krijgt te horen dat Hanns Albin Rauter persoonlijk afscheid van hem wil nemen. Het vonnis van de ter doodveroordeelde *Höhere SS- und Polizeiführer* Rauter zal de volgende dag worden voltrokken. Harster is met Richard Fiebig, tijdens de oorlog de vertegenwoordiger van minister Albert Speer van Bewapening, door Rauter gekozen uit de lijst van de ongeveer honderd Duitse gedetineerden in Scheveningen. Als de twee mannen, voor deze gelegenheid in burger gekleed, een uur later met Ording naar de afdeling “zware gevallen” van het cellenblok lopen, zien zij dat de bewaking daar is versterkt. Alleen al voor de cel van Rauter staan vier cipiers.

De gevangenisdirecteur en Harster gaan als eersten naar binnen. De cel zelf is ruim bemeten, stelt Harster vast, witgeschilderd met grote ramen. Hij ziet een veldbed met een wit overtrek. Op het nachtkastje staat een radio. In een hoek zorgt een elektrische kachel voor de warmte. Het centrale meubel is een in de vloer vastgezette tafel, bedekt met schrijfmateriaal en een aantal dagbladen. De tafel wordt omzoomd door drie stoelen. De commandant neemt plaats aan een korte kant, terwijl Rauter en Harster aan de lange kant tegenover elkaar gaan zitten. De twee mannen drukken elkaar warm de hand, blij dat ze elkaar na drie maanden weer zien. De laatste keer was met Kerstmis 1948, toen Harster de ter doodveroordeelde een pakketje met kerstgroeten van medegevangenen kon overhandigen.

Harster, die zelf een dag eerder tot twaalf jaar gevangenisstraf is veroordeeld, bedankt Rauter allereerst voor “*die Ehre und das Vertrauen*” die hem zijn geschonken om deel te hebben aan de laatste uren van zijn SS-collega. De bezoeker treft volgens eigen zeggen een man aan in rustige gemoedstoestand. Harster moet denken aan hun eerste ontmoeting in 1940, aan hun samenwerking in Nederland tot zijn vertrek naar Italië in 1943, aan hun treffen na Rauters proces in 1948 en aan de eerder aangestipte kerst van datzelfde jaar:

“Noch nie in all diesen Jahren hat mir als Hannes Rauter ein Mann so völliger Ruhe, so vollkommener Ausgeglichenheit [evenwichtigheid, Th. G] gegenüber gesessen als diesmal. Seine Augen, die in den Jahren nach Verwundung und jahrenlanger Haft manchmal etwas trüb erschienen waren, blickten klar und ruhig, und durch das Wasser

eines Bergsees [bergmeer, Th.G.] konnte man durch sie hindurch in sein starkes männliches Herz sehen.”

Geen knippen met de ogen, geen trekken met de mondhoek, geen gejaagd praten, nergens enige onrust. Hij spreekt zoals “*alte Kameraden*” dat met elkaar doen. Er wordt gesproken over gemeenschappelijke kennissen, over ene ‘Schirlt’ die eind vorig jaar is overleden. Rauter vraagt naar medewerkers uit de tijd van de bezetting. Harster vertelt van zijn “*Schweigepflicht*” als voorwaarde voor dit gesprek; dat hij daarom alleen uit naam van kameraden “*übersöhnliche Grüsse und Worte*” kan overbrengen. Hij verzekert echter dat alle “*deutsche und niederländische Kameraden*” op dit ogenblik in gedachten bij de terdoodveroordeelde zijn.

Mr. J. Zaaijer, de procureur-fiscaal tijdens het proces-Rauter, is de gedetineerde gisteren persoonlijk de voltrekking van het doodvonnis komen aanzeggen. Deze heeft Zaaijer daarop verzocht bij de executie niet te worden geblinddoekt en niet aan een paal te worden vastgebonden. Ook wil hij op een Duits soldatenkerkhof worden begraven, voorlopig onder valse naam. De procureur-fiscaal zou dat verzoek op “*ritterliche Weise*” hebben ingewilligd. Een ander verzoek, om voor de voltrekking nog enige woorden te mogen spreken, is hem door Zaaijer geweigerd. Rauter kan niet goed begrijpen dat men in een christelijk land nog zoveel angst heeft voor een man die al met één been in het graf staat.

Rauter laat weten niet te zijn verrast dat hij voor het vuurpeloton moet sterven. Hij heeft het zo gewild, omdat dit na de gang van zaken van de afgelopen jaren de enig juiste vervulling van het lot is. Tijdens zijn detentie in Duitsland – voor zijn uitlevering aan Nederland – was in het gevangenenkamp een ontsnappingstunnel gegraven en medegevangenen hadden hem toen aangespoord te vluchten. Hij had er geen gebruik van willen maken, omdat hij vond dat hij naar Nederland behoorde te gaan. Harster is aangedaan door de principiële houding van de man die de dood in de ogen kijkt:

“In diesem Gespräch hatte ich Gelegenheit, Obergruppenführer Rauter unsere alten Auffassungen zu sagen, dass ein deutscher Soldat im Jahre 1949 vor einem Feuerpeloton ebenso tapfer und ehrlich fallen könne wie vor einer feindlichen Kugel während des Krieges.”

De speling van het lot heeft beschikt, dat Rauter op zijn trouwdag zal sterven: “*Meine Frau hat morgen ihren Hochzeitstag.*” Na deze “*erschüttende Feststellung*” verzoekt de gevangenisdirecteur Rauter zijn woorden te herhalen, waarna Ording met een ‘stom gebaar’ blijkt geeft van ‘zijn diepe medeleven’. Hierna spreken de SS-mannen over de toestand in de wereld en over de toekomst van Europa, die beiden somber inzien in verband met het “*Gefahr aus dem Osten*”. Op de vraag van Harster of hij nog iets voor hem kan doen, antwoordt Rauter “*Nein*” om vervolgens zijn erkentelijkheid te uiten over de verzorging in de strafgevangenis in Scheveningen waarvoor hij de heer Ording en alle andere betrokkenen wil danken.

Na een kwartier maakt diezelfde “*Herr Ordning*” een einde aan het gesprek. Rauter en Harster staan op en geven elkaar de hand. Terwijl de terdoodveroordeelde zwijgt, kan de voormalige *Befehlshaber* hem nog zeggen: “*Obergruppenführer Rauter, Sie leben weiter in ihren Kindern und in uns, die wir ihr Vermächtnis [nalatenschap, Th.G.] heilig halten und erfüllen wollen.*” Na een kort ogenblik van “*tiefer Bewegung*” strekken beiden mannen de hand voor de Hitlergroet (“*mit erhobener Hand*”). Het is nu de beurt aan Richard Fiebig voor zijn vijftienminutengesprek met Rauter. Als Harster wordt teruggevoerd naar zijn cel, laat Ordning hem nog weten dat de voormalige *Höherer SS- und Polizeiführer* bij het afscheid ‘sterker dan ooit’ is geweest.

Hoe flink Rauter zich in zijn laatste uren ook gedraagt, in overleg met Harster besluit Ordning een derde afscheidsgesprek niet te laten doorgaan. Gedetineerde Dr. Alois Brendel, ex-directeur van het SS-opleidingskamp Avegoor, kan in zijn cel blijven. Voor de gevangenisdirecteur, maar ook voor Harster, is het genoeg geweest. Ze denken Rauter hiermee te beschermen, “*denn schliesslich hält auch die stärkste Seele das vielfache Abschied nehmen von alten Freunden und Bekannten nicht mehr aus*”. Er is een grens wat een mens in deze omstandigheden kan verdragen. Men moet Rauter ondanks zijn “*grossartigen Haltung und Ausgeglichenheit*” enige uren gunnen om zich in afzondering te bezinnen op wat er komen gaat.¹

De volgende morgen neemt Rauter rond een uur of zes in zijn cel afscheid van Ordning, van diens chef Molenaar, hoofd van de Bijzondere Strafgevangenen, en van zijn raadsman mr. K.T.M. van Rijckevorsel. Spoedig daarna wordt de gevangene, gekleed in militair uniform zonder onderscheidingstekens, naar een klaarstaand voertuig gebracht. Hij is niet geboeid en kan zich vrij bewegen. Ordning, Molenaar en Van Rijckevorsel stappen in een volgauto. De kleine stoet rijdt vervolgens naar de executieplaats in de duinen van Scheveningen, die herkenbaar is aan enkele nabije militaire gebouwen.

Na het uitstappen bij die gebouwen wordt Rauters naam afgeroepen, waarop deze bevestigend reageert en naar de executieplaats loopt, die niet ver ligt van de plaats waar illegale werkers tijdens de bezetting door de Duitsers terecht werden gesteld.² Daar aangekomen bidt Rauter staande eerst voor zichzelf, gevolgd, aldus Van Rijckevorsel, door een luid uitgesproken gebed, waarin de terdoodveroordeelde de “almachtige God” vraagt het Duitse en Nederlandse volk te beschermen, waarbij speciale aandacht wordt gevraagd voor het “bedreigde Avondland”. Tenslotte legt hij zijn ziel in de handen van God en loopt dan in de richting van het executiepeloton. De blinddoek werpt hij van zich, hij gaat direct in de houding staan, roept luid “*Deutschland*” en meteen daarop “*Vuur*”. Het executiepeloton schiet onmiddellijk.

---

¹ Harster heeft van zijn ontmoeting met Rauter een uitgebreid schriftelijk verslag gemaakt voor zijn medegedetineerden in Scheveningen. NIOD Doc. I H.A. Rauter 1380 i 20.

² Romijn, P., *Streng, snel en rechtvaardig. Politiek beleid inzake bestrafing en reclassering van foute Nederlanders* (Amsterdam 1989) 170.

Volgens advocaat Van Rijckevorsel heeft Rauter het bevel tot schieten zelfstandig genomen zonder iemand er in te kennen en zonder dat de commandant van het executiepeloton erop bedacht was: “Op deze wijze heeft hij nog in de laatste ogenblikken van zijn leven zijn dominerende persoonlijkheid laten gelden.”³

---

³ Mr. Karel van Rijckevorsel schreef op 23 april 1949 een brief aan Else Rauter-Lauter, de echtgenote van de geëxecuteerde Höherer SS- und Polizeiführer, waarin hij diens laatste momenten beschreef. Hij deed dat op verzoek van de weduwe: “Ich möchte Sie nun bitten, lieber Herr van Rijckevorsel, mir so gut Sie es vermögen, [...] zu berichten [...] wie die letzte Stunde ablief: ob er seine Uniform tragen konnte, ob er die Augen nicht verbunden haben brauchte, wer ihm das Geleit gab...” Schrijven Else Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (3 april 1949) Nationaal Archief (NA) Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

Inleiding

Waarom deze biografie?

Met een wijds armgebaar wees ze op een wand vol archiefdozen. De in het vak vergrijsde medewerkster van het NIOD, toen nog geheten Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie: “Allemaal Rauter! Velen hebben getracht zijn biografie te schrijven. Het is niemand gelukt; te omvangrijk!”

Deze woorden, uitgesproken in de jaren tachtig van de vorige eeuw, resoneerden lang na. Toen ik als gevolg daarvan een kwarteeuw later (2008) de handschoen opnam en het onderzoek startte voor deze biografie van de voormalige *Höherer SS- und Polizeiführer* (HSSuPF) en tevens *Generalkommissar für das Sicherheitswesen* (1895-1949), bleek al snel dat voor bovengenoemde pogingen weinig tastbare bewijzen waren te vinden.

Natuurlijk, de rol van Rauter binnen het bezettingsbestuur komt uitgebreid aan de orde in het standaardwerk van L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (1969-1991). Ook N.K.C.A. in 't Veld in zijn evenzeer onvolprezen bronnenonderzoek *De SS en Nederland. Documenten uit SS-archieven 1935-1945* (1976) biedt de historicus en de geïnteresseerde lezer een inkijk in de politieke besluitvorming van de Duitsers en de rol daarbij van Rauter, al dan niet gesouffleerd door zijn chef Heinrich Himmler in Berlijn. Een andere serieuze poging om de daden van Rauter in Nederland nader voor het historisch voetlicht te brengen, deed L.J.P. van der Meij in zijn dissertatie *The SS in the Netherlands, 1940-1945: the Höherer SS- und Polizeiführer Nordwest* (1996), maar deze studie werd nooit gepubliceerd.

Anderen hebben, als ze over Nederland onder Duitse bezetting schreven, uiteraard ook aandacht besteed aan de HSSuPF, maar zij baseerden hun bevindingen veelal op de eerder genoemde werken van De Jong en In 't Veld, waarbij ook gebruik werd gemaakt van de verslagen van de twaalf gesprekken (plus persoonlijke aanvullingen van betrokkene) die N.W. Posthumus en De Jong tussen januari 1947 en januari 1949 voerden met Rauter.

Ooit was Rauter de meest gevreesde vertegenwoordiger van het bezettingsbestuur. Over collega's en belangrijke collaborateurs werden grapjes gemaakt – de manke rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart ('zes-en-een-kwart') en NSB-leider Anton Mussert ('mannelijke-Mussert'), maar niet over de *SS-Obergruppenführer* (generaal). Het Nederlandse volk was als de dood voor de boomlange Himmler-adept wiens door schermgevechten gelittekende gezicht hem nog angstaanjager maakte.

Zijn naam stond onder de aangeplakte bulletins waarin melding werd gemaakt van voltrokken doodvonnissen. Onder zijn leiding werden de Februaristaking (1941) en de April-mei-Stakingen van 1943 bloedig neergeslagen. Hij was het die toezicht hield op ongestoorde deportatie van de Nederlandse Joden en de jacht op verzetsmensen. Hij tekende ook het dennenboompje waarmee hij het startsein gaf voor sluipmoord (*Silbertanne*) op vermeende 'vijanden' van het Duitse Rijk.

Justitie, media en historici kwamen na de oorlog kwalificaties tekort om de verdorvenheid van deze Oostenrijkse SS'er te duiden. Beul, ploert, vervallen vogelverschrikker ... "De kogel kan hier slechts voldoening brengen", schreef *De Waarheid* over "deze vleesgeworden vloek."¹ Ook historicus De Jong liet zich niet onbetuigd: "Rauter, een naam als een zweepslag, als een snauw." Hij betitelde Rauter verder als "een gier uit de Alpen, verzeild geraakt in Nederland", "bendehoofd", "infantiel", "roverhoofdman", "een nieuwe Alva."²

Waar de echte Alva door zijn misdragingen en wreedheden, 450 jaar geleden in de Tachtigjarige Oorlog begaan, een vaste plaats verwierf in de canon van de vaderlandse geschiedenis, zo schittert zijn 'opvolger' door afwezigheid. Was Rauter de meest gevreesde figuur in bezet Nederland, slechts 75 jaar later is hij (onterecht) gewist uit ons nationale geheugen. Belangrijke reden is de 'desinteresse' na de oorlog van verzetsmensen, media en historici voor de 'daders' tijdens de bezetting. Men wilde dat er korte metten met hen werd gemaakt. Een fatsoenlijke berechting was eigenlijk al te veel eer voor deze 'smeerlappen'. Tekenend hiervoor is de opmerking van de hoogbejaarde Wim van Norden (1917-2015), een van de oprichters van het illegale *Parool*, bij aanvang van een interview in 2011 over Rauter. Toen ik hem duidelijk maakte dat ik werkte aan een biografie over Rauter, merkte hij op: "Is dat wel nodig?"³

Historici als De Jong en J. Presser – de belangrijkste chroniqueurs van wat zich tussen 1940 en 1945 op vaderlandse bodem had afgespeeld – en hun directe opvolgers schreven weliswaar uitgebreid over de daders, maar hun interesse richtte zich louter op hun handelingen, niet op de personen zelf. De gesprekken die De Jong voerde met Rauter waren ook niet gericht op de achtergrond of de psyche van de gedetineerde, maar om een beter inzicht te krijgen in de gebeurtenissen zelf. Als hij die enkele keer toch zijn "persoonlijke indrukken" over Rauter schreef, zoals na zijn bezoeken met prof. Posthumus, dan bleef hij veelal steken in oppervlakkigheden. Hij zal er niet wakker van hebben gelegen.

Onze nationale oorlogsschrijver was ervan overtuigd dat hij al zoveel wist over de Tweede Wereldoorlog dat nader onderzoek naar de persoonlijke achtergronden en ontboezemingen van daders en collaborateurs als Rauter, Seyss-Inquart, Mussert en Rost van Tonningen zijn zicht op wat zich had afgespeeld en wat hun rol daarbij was geweest, niet zou veranderen. Dat was, althans wat Rauter betreft, naar nu blijkt kortzichtig.

De opvattingen van De Jong werden destijds breed gedeeld binnen en buiten de geschiedschrijving. Het was ook de tijd van de wederopbouw: handen uit de mouwen om het beschadigde land te herstellen. Iedereen aan de slag in de strijd tegen de woningnood. Geen tijd voor zelfreflectie. Het sluimerende onbehagen over de eigen – minder heroïsche – rol, bijvoorbeeld bij het wegvoeren van de joodse medeburgers, werd weggemasseerd met glansverhalen over het verzet en gruwelproza over de Duitse wandaden in de concentratiekampen. Het Nederlandse volk had misschien wel fouten gemaakt, maar was niet 'fout' geweest, afgezien dan van die vijf procent NSB'ers.

---

¹ *De Waarheid* (12-02-1948).

² L. de Jong in *Nederland in oorlogstijd. Orgaan van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie* (maart 1949).

³ Gesprek met W. van Norden (22 februari 2011).

Wat er in de jaren vijftig van de vorige eeuw volgde, was “stilte”, zoals sociologe J. Withuis stelt. De oorlog “verdween”. Zelf de psychische schade die overlevende slachtoffers hadden opgelopen, leek vanzelf te zijn hersteld.⁴ Totdat begin jaren zestig de oorlog met de tv-serie *De Bezetting*, Pressers standaardwerk over de vernietiging van het Nederlandse Jodendom en het proces-Eichmann, werd herontdekt.⁵ Wat volgde was een nietaflatende golf van studies, boeken, tv-series, etc. over alle facetten van de periode 1940-1945. Geen onderwerp bleef onbesproken en niet becommentarieerd. Vaak volgde er nog (financiële) genoegdoening voor eerdere harteloosheid en/of onrecht.

De enige groep die er tot dusver in de belangstelling ‘bekaaid’ af kwam, was die van de daders en hun handlangers. De opvattingen van De Jong c.s. bleven klaarblijkelijk lang doorwerken. Bijkomende factor is het feit dat Nederland geen sterke traditie kent op het gebied van de historische biografie. Ook vanuit dat gezichtspunt was er daarom weinig animo om het leven, de achtergronden en de motivatie van beleidsbepalende Duitsers en collaborateurs gestalte te geven. Zodoende moesten we het bijvoorbeeld lang doen met de ‘bejaarde’, verdienstelijke, maar niet wetenschappelijke biografie van de journalist H.J. Neuman over Seyss-Inquart (1967).

Over Mussert en zijn entourage werd veel geschreven, onder meer een zeer onderhoudende, maar niet-wetenschappelijke biografie van J. Meyers (1984).⁶ Een uitputtende studie over de voormalige hoofdingenieur bij Provinciale Waterstaat in Utrecht, laat op zich wachten. Hetzelfde geldt voor Meinoud M. Rost van Tonningen, een favoriet van Himmler en tijdens de bezettingsjaren onder meer president van De Nederlandsche Bank. Inspanningen over anderen, onder wie NSB-propagandist Max Blokzijl en Cees van Geelkerken, de plaatsvervangend leider van de NSB, bleven steken in aanzetten tot omvattende biografieën.⁷

Gelukkig is er sinds de eeuwwisseling ook hier een kentering te bespeuren. De dader en de collaborateur zijn (voorzichtig) herontdekt. Inmiddels verschenen er boeken over de door Rauter geïnitieerde sluipmoorden (Silbertanne), de Drie van Breda, de Nederlandse Jodenjagers in dienst van de *Sicherheitsdienst*, etc. Historicus B. Kromhout schreef in 2012 een biografie over Henk Feldmeijer, de Voorman van de Nederlandsche SS.⁸ B. van Berkel richtte haar aandacht op het leven van NSB-cultuurpaus Tobie Goedewaagen.⁹ Hun Oostenrijkse collega J. Koll boog zich weer over

---

⁴ Withuis, J., *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur* (Amsterdam 2002).

⁵ Presser, J., *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945* ('s-Gravenhage 1965).

⁶ Meyers, J., *Mussert, een politiek leven* (Amsterdam 1984).

⁷ Kok, R., *Max Blokzijl. Stem van het Nationaal-Socialisme*. (Amsterdam 1988).

Boom, B. van der, *Kees van Geelkerken. De rechterhand van Mussert* (Utrecht 1990).

⁸ Schaap, I., *Sluipmoordenaars. De Silbertanne-moorden in Nederland 1943-1944* (Hilversum 2010).

Piersma, H., *De drie van Breda: Duitse oorlogsmisdadigers in Nederlandse gevangenschap, 1945-1989* (Amsterdam 2005).

Kromhout, B., *De Voorman. Henk Feldmeijer en de Nederlandse SS* (Amsterdam 2012).

⁹ Berkel, B. van, *Dr. Tobie Goedewaagen (1895-1980). Een leven lang nationaal-socialist* (Amsterdam 2011).

rijkscommissaris Seyss-Inquart met als uitkomst een nieuwe biografie, die waarschijnlijk door de omvang van het onderzoek beperkt bleef tot de bezettingsperiode in Nederland.¹⁰

Ondanks de omvang van Rauters bezigheden en de hoeveelheid aanwezig archiefmateriaal heb ik bij deze biografie wel gekozen voor volledigheid. Het is een “*Gesamtbiographie*” geworden, zoals de Duitsers zo mooi kunnen zeggen: van de wieg in Klagenfurt tot de schoten in de duinpan nabij Scheveningen die een einde maakten aan het leven van de meest gehate man tijdens de bezetting.

Waarom die volledigheid? Allereerst omdat de tijd en de middelen beschikbaar waren. Een tweede reden is de uit mijn fascinatie voor het Kwade voortgekomen nieuwsgierigheid naar het karakter van Rauter. Was hij inderdaad de door De Jong geschetste eendimensionale boef die geen nadere beschouwing verdiende? Was dat niet een morele keuze, die op gespannen voet stond met zijn taak als geschiedschrijver? Deed hij hiermee de SS-generaal tekort als belangrijke historische figuur?

Om alleen al deze vragen te beantwoorden was veel tijd en energie nodig. Een taak die werd verzaamd door mijn besluit om alles wat aan documenten in binnen- en buitenlandse archieven over Rauter en aanverwante personen voorhanden was ter plekke in ogenschouw te nemen. Ik besloot hiertoe omdat bij latere publicaties waarin Rauter een rol speelde, veelal werd geput uit de ‘oude’ literatuur. Belangrijke historische werken vaak, maar reeds lang geleden geschreven. Voor deze biografie was een frisse blik in het bronnenmateriaal daarom onontbeerlijk.

Het onderzoek naar de eerste periode van de biografie, Rauters Oostenrijkse jaren (1895-1933), werd onder andere gedaan in het *Staatsarchiv* te Wenen, de bisschoppelijke en provinciale archieven in Klagenfurt (Karinthië) en Graz (Stiermarken) en in het stadsarchief in de laatstgenoemde provinciehoofdstad. Ook de openbare bibliotheken ter plekke leverden veel materiaal op. Al deze bevindingen, gekoppeld aan recente wetenschappelijke publicaties en literatuur over de roerige politieke periode 1890-1938 in Oostenrijk, maken duidelijk dat oorlogsveteraan Rauter een belangrijke rol speelde in de antidemocratische en antisemitische *Steierische Heimatschutz*, een van de belangrijkste vrijkorpsen op uiterst rechts en verzamelbekken van jonge officieren uit het Habsburgse leger die zich verraden voelden door de uitkomst van de Eerste Wereldoorlog en de gevolgen daarvan.

Vervolgens richtte het onderzoek zich op Rauters ‘Duitse periode’ (1933-1940), waarin hij vanuit nazi-Duitsland met subversieve activiteiten trachtte het autocratische bewind van de Oostenrijkse kanselier Engelbert Dolfuss ten val te brengen en daarna carrière maakte bij Himmlers SS. Met stages bij de *Höherer SS- und Polizeiführer* in Breslau en de *Sicherheitspolizei* en *Sicherheitsdienst* werd de Oostenrijker klaargestoomd voor zijn latere opdrachten in Nederland. De onderhavige dossiers waren veelal te vinden bij het *Archiv der Republik*, onderdeel van het *Staatsarchiv* in Wenen en het *Bundesarchiv* te Berlijn.

---

¹⁰ Koll, J., *Arthur Seyss-Inquart und die deutsche Besatzungspolitik in den Niederlanden (1940-1945)* (Wien 2015).

De Oostenrijkse en Duitse periodes vormen met als titel ‘Voorspel’ samen deel I (1895-1940) van de biografie. ‘Hoog spel’ (deel II) bevat Rauters ‘Nederlandse jaren’ (1940-1945) als *Höherer SS- und Polizeiführer* en *Generalkommissar für das Sicherheitswesen*. Zijn gevangenschap, berechting en uiteindelijk de gevolgen van de voltrekking van het doodvonnis zijn samengevat in deel III: ‘Eindspel’ (1945-1949).

De belangrijkste informatiebronnen voor laatstgenoemde tijdvakken zijn te vinden bij het NIOD, instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies te Amsterdam en het Nationaal Archief te Den Haag. Uiteraard heb ik ook uitgebreid geput uit vele andere bronnen, waaronder Rauters persoonsgegevens bij de SS die zijn ondergebracht bij het *Bundesarchiv* te Berlijn en de verslagen van het (tweede) proces in de jaren 60 van de vorige eeuw tegen Wilhelm Harster, de voormalige *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD*. Voor dat proces werden destijds een aantal ondergeschikten van Rauter en Harster gehoord die bij de Bijzondere Rechtspleging in Nederland buiten schot waren gebleven.

Waar anderen reeds bronnenonderzoek hebben gedaan, heb ik daar dankbaar gebruik van gemaakt, zoals van het monnikenwerk van voornoemde In 't Veld die met zijn *De SS en Nederland* de correspondentie tussen hooggeplaatste nationaalsocialisten, waaronder die tussen Himmler en Rauter, verzamelde, rangschikte en van annotaties voorzag. Natuurlijk werd bij het onderzoek ook de relevante literatuur niet vergeten.

Het onderzoeksverslag houdt in principe de chronologie aan, maar volgt ook – omwille van de helderheid – thema voor thema de rol van Rauter in de Nederlandse bezettingsgeschiedenis. Consequentie van dat laatste is dat de reflectie van Rauter en anderen (argumenten, analyses en beschouwingen) op deze onderdelen in de betreffende hoofdstukken aan de orde moet komen. Daarom is het ook nodig de processen-verbaal van onderhavige verhoren door politiefunctionarissen en de gesprekken van Rauter met Posthumus en De Jong uitvoerig aan te halen. Dat vraagt echter een kritische distantie van wat Rauter e.a. tijdens deze ontmoetingen hebben verklaard.

Rauter ‘verdient’, zoals hiervoor aangegeven, alleen vanwege zijn historische betekenis een biografie. Om de persoon en zijn handelen daarin recht te doen moest ik antwoorden zoeken op de volgende onderzoeksvragen:

- Hoe zag het Oostenrijkse milieu er uit waarin Rauter eind negentiende en begin twintigste eeuw opgroeide?
- Welke invloed hadden zijn studentenleven, zijn ervaringen als oorlogsvrijwilliger en de nederlaag van het Habsburgse leger in 1918 op de maatschappelijke en politieke vorming op deze jonge veteraan?
- Wat was de rol van Rauter tijdens het interbellum in paramilitair rechts Oostenrijk?
- Hoe kwam Rauter in aanraking met de SS en welke eigenschappen ontwikkelde hij daar om door te groeien tot een ideale helper van *Reichsführer-SS* Heinrich Himmler?

- Past Rauter in het profiel dat R.B. Birn heeft geschetst van de Höherer SS- und Polizeiführer?¹¹
- Wat was de politieke constellatie waarin Rauter in Nederland moest opereren en hoe groot was daarin zijn speelruimte om de politieke wensen van zijn chef in Berlijn te honoreren?

Aan de hand van de antwoorden moet dan duidelijk worden of Rauter meer was dan die eendimensionale, diabolische model-SS'er – de 'roverhoofdman', de 'gier uit de Alpen', de 'tweede Alva' – zoals hij na het voltrekken van zijn doodvonnis historisch werd 'afgelegd'.

---

¹¹ Birn, R. B., *Die Höheren SS-und Polizeiführer. Himmlers Vertreter im Reich und in den besetzten Gebieten* (Düsseldorf 1986).

Deel I

Voorspel

1895-1940

Oostenrijk en Duitsland

Een oorlog die nimmer eindigde

Als vrijwilligers waren ze in 1914 vrolijk vertrokken naar het front. Ze hadden moedig gevochten voor hun land, ontberingen doorstaan in de loopgraven, waren gewond geraakt op het slagveld. Bij terugkeer, vier jaar later, troffen de jonge officieren in Berlijn, Wenen en Boedapest geen dankbare landgenoten aan, maar een vijandige wereld waar revolutionaire woelingen het dagelijkse en politieke leven beheersten.

De nederlaag van de asmogendheden werd hun aangerekend. Dat ze nog in leven waren ook: een dode zoon die als held was gesneuveld, had tenminste nog eer betekend voor de familie. Het woedende grauw en het lagere soldatenvolk trokken in sommige gevallen hun voormalige helden de onderscheidingen van de borst. Dit misfortuin en onbegrip en deze vernedering had hen wrokkig gemaakt: ze vervloekten de revolutie, haatten de socialisten en de Joden. Ze waren in een “zonloze gevangenis” terechtgekomen.¹

Het was daarom, aldus historicus G. Mosse, niet zozeer de nederlaag zelf die het ressentiment van de gedemobiliseerde militairen in Centraal-Europa had opgewekt als wel de naoorlogse ervaringen van oorlogsverlies, revolutie en territoriale amputaties van het oude vaderland. Voor hen was de oorlog nog niet afgelopen. De nazibeweging zou daar later ook handig op inspelen door haar martelaren te koppelen aan de doden uit de Eerste Wereldoorlog.²

Een terugkeer naar het normale vooroorlogse leven was voor een deel van de Duitse en Oostenrijkse soldaten na alle oorlogservaringen en massale werkloosheid niet meer mogelijk. Zij zochten elkaar op in vrijkorpsen, paramilitaire groepen met veel boosheid maar zonder politiek programma. Alleen al in Duitsland werd het aantal ex-militairen dat zich bij een van de 120 vrijkorpsen aanmeldde geschat op 250.000 tot 400.000; twee keer zoveel als voor Oostenrijk en Hongarije gezamenlijk. Mochten de aantallen per land verschillen, de initiatiefnemers en leidinggevendenden van de

---

¹ Gerwarth, R., ‘Fighting the Red Beast: Counter-Revolutionary Violence in te Defeated States of Central Europe’ in Gerwarth, R. and Horne, J., *War in Peace. Paramilitary Violence in Europe after the Great War* (Oxford 2012) 52-71, aldaar 52.

² Mosse, G.L., *Fallen Soldiers. Reshaping the memory of the World Wars* (New York 1990) 182-200.

vrijkorpsen waren in vrijwel alle gevallen lagere officieren (in de rang van luitenant en kapitein). Hanns Albin Rauter, de latere *Höherer SS- und Polizeiführer* (HSSuPF) in Nederland, was een van hen.³

Op de door de geallieerden opgelegde territoriale sancties werd in de hoofdsteden van de verslagen staten met wisselende gradaties van teleurstelling en woede gereageerd. Het verlies van Elzas-Lotharingen aan Frankrijk (Verdrag van Versailles) kwam voor de Duitsers niet als een verrassing. Doch de aanspraken van Polen op delen van West-Pruisen, Opper-Silezië en het gebied rond Posen (Poznan) lokten zowel bij gematigd politiek links als rechts felle protesten uit.

De in het verdrag van St. Germain opgenomen maatregelen waarbij de rompstaat Oostenrijk Zuid-Tirol aan Italië verloor, zuidelijk Stiermarken moest afstaan aan het koninkrijk van Serven, Kroaten en Slovenen en zelfs Tsjecho-Slowakije zijn landsgrenzen ten koste van het voormalige moederland kon verleggen, werd beschouwd als een flagrante schending van de door de Amerikaanse president Woodrow Wilson gepropageerde doctrine van nationale zelfbeschikking. Ten slotte werd het gekortwiekte Oostenrijk ook nog aansluiting bij Duitsland ontzegd. Als uitkomst van het Verdrag van Trianon ging Hongarije eveneens gebukt onder zware sancties: het land verloor twee derde van zijn gebied en een derde van zijn bevolking.⁴

Geen van de nieuwe en de in het territorium gekortwiekte oude staten was tevreden over het door de geallieerden toegewezen 'erfdeel'. Het paramilitaire geweld in Centraal-Europa speelde zich dan ook aanvankelijk voor een belangrijk deel af langs de nieuwe grenzen van Duitsland met Polen en de Baltische Staten en de onduidelijke grenzen van het voormalige Habsburgse Rijk, waar ongeregelde milities van Oostenrijkers, Hongaren, Polen, Oekraïners, Litouwers en Slovenen vochten tegen interne vijanden voor territoriale controle, materieel gewin en ideologisch gelijk. De strijd in de betwiste grensgebieden woedde dikwijls op onconventionele, vaak wrede wijze, omdat de activisten zich niet lieten hinderen door de traditionele militaire discipline.⁵

De oude regimes van de overwonnen landen verdwenen door de uitkomst van de oorlog van het politieke toneel. De Habsburgers (Oostenrijk-Hongarije) waren het belangrijkste slachtoffer. Hun dubbelmonarchie viel uiteen en ze konden niet terugvallen op een etnische machtsbasis, omdat alle volken in hun voormalige rijk minderheden waren in het geheel. De bestuursvorm was er complex geweest; in sommige opzichten hun tijd vooruit met uitgewerkte parlementaire en deels federale structuren, rechtsregels, economische dynamiek en culturele bloei. Politieke crises, oligarchieën, achtergebleven gebieden, sociale en nationale onrust en traditionele dynastieke, aristocratische, militaire en religieuze ketenen deden de pluspunten weer teniet.⁶

Een ander gevolg van de verdragen van St. Germain en Trianon was dat de rompstaten Oostenrijk en Hongarije door het verlies aan territorium een te groot bestuurlijk en ambtelijk apparaat

---

³ Gerwarth, R., 'Fighting the Red Beast ...', 53.

⁴ Ibidem, 56-57.

⁵ Ibidem, 54.

⁶ Evans, R.J.W., 'The Successor States' in Gerwarth, R. (ed.), *Twisted Paths. Europe 1914-1945* (Oxford 2007) 210-236, aldaar 210.

erfden. Het leidde met name in Oostenrijk tot spanningen tussen het ‘opgeblazen’ Wenen en het boerse achterland. In een land met virulent antisemitisme was de zondebok gauw gevonden. Die huisde in de hoofdstad, waar 200.000 van 220.000 Joden in Oostenrijk onderdak hadden gevonden. Een deel van hen was eerder onder dreiging van het oorlogsgeweld elders naar Wenen gevlucht. Volgens historicus B.F. Pauley, onderzoeker van het antisemitisme in Oostenrijk, betekende de Eerste Wereldoorlog een keerpunt in de relatie tussen de Duitssprekende verliezers en de Joden.⁷

Intussen zaten ook de geallieerden met de gevolgen van hun verdragen. De door hen opgelegde maatregelen vertoonden ernstige tekortkomingen. Allereerst waren ze territoriaal. Zo zetten zij Polen en Tsjecho-Slowakije er toe aan te veel territorium te claimen, terwijl ze weer te wraakzuchtig waren ten opzichte van Hongarije en Oostenrijk. Wat moest er bijvoorbeeld gebeuren met de rompstaat Oostenrijk? Waar moesten de Sudeten-Duitsers naar toe? Meer volksraadplegingen hadden mogelijk soelaas geboden, maar de uitkomsten van de gehouden plebiscieten – over zuidelijk Karinthië, Opper-Silezië en de kwestie Sopron/Ödenburg in westelijk Hongarije – waren onduidelijk geweest. Ze riepen evenveel problemen op als ze oplosten. In de steeds veranderende omstandigheden was het onmogelijk om de vraagstelling bij een volksraadpleging met een simpel ja of nee te beantwoorden.

Als tweede tekortkoming van de maatregelen gold dat ze verwachtingen wekten. Het ‘nieuwe Europa’ dat werd gecreëerd zou steunen op een niet-aflatende stroom van politieke en economische impulsen uit het Westen. Een belofte die niet gestand kon worden gedaan. Op dat vlak liet vooral Frankrijk het afweten. Bijvoorbeeld bij de punten in de verdragen die de bescherming van minderheden (ook de Joden) garandeerden. De winnaars verloren al gauw hun belangstelling. De wil om orde en voorspoed te herstellen vervloog. Staatsleningen zouden in de jaren twintig worden aangevuld met private investeringen, maar beide droogden op als gevolg van de Grote Depressie van 1929. Westelijke overheden waren niet bereid hun verplichtingen te ondersteunen met positieve handelspolitiek voor langere tijd. Sluipend kwam bij hen twijfel naar boven over de legitimiteit en de houdbaarheid van de overeenkomst.

De negatieve houding van het Westen werd aangewakkerd door het gebrek aan collectieve actie in de regio zelf. Waar was dat gebrek aan toe te schrijven? Nu was toch de mogelijkheid daar om de aangeboden kansen te grijpen? Ze volgden echter te kort op de rancunes van het recente verleden. Er was weinig contact tussen politieke groepen in de afzonderlijke staten en hun verdragen waren vaak ook nog inhoudsloos. Minderheden zaten de relaties met naburige landen dwars; juist in de staten die zo

---

⁷ Volgens Pauley leefden er rond 1920 220.000 Joden op een bevolking van 6,5 miljoen zielen. In Duitsland woonden weliswaar 550.000 Joden, maar naar verhouding van het totale inwonertal was dat drieënhalve keer minder dan in het Alpenland. Wenen was na New York, Warschau, Chicago, Philadelphia en Budapest de op zes na grootste joodse stad in de wereld. Ongeveer een op de negen Weners (10,8 procent) was Jood. Het hoogste percentage Joodse inwoners in Duitsland was te vinden in Frankfort am Main: 4,8 procent. Slechts 3,8 procent van de Berlijnse bevolking stond ingeschreven als Jood. Pauley, B.F., *From Prejudice to Persecution. A history of Austrian Antisemitism* (Chapel Hill 1992) XV.

gebaat waren bij samenwerking op het gebied van veiligheid. Want bijna elke grenslijn was betwist sinds zelfbeschikking was uitgeroepen als doel.

Er was behoefte aan onafhankelijk denkende, ongebonden diplomaten, doch buitenlandse diensten waren zwaar afhankelijk van het etnisch bepaalde establishment dat mank ging aan visie en flexibiliteit. Voor regimes was het gemakkelijker om vast te houden aan economische autarkie en om luidruchtige criticasters met privileges en geldelijke tegemoetkomingen af te kopen. Handelspolitiek werd een politiek wapen, zelfs de eerlijkste ambtenaar had weinig speelruimte.

Zo bestond er ook bij de geallieerden onderscheid in begunstiging. Frankrijk had de Oost-Europese staten bijvoorbeeld ingedeeld in drie klassen: Polen en Tsjecho-Slowakije werden behandeld als favorieten en sterke bondgenoten. Ook Roemenië en Joegoslavië waren goedgekeurd, al werden ze op meer afstand gehouden. De bejegening van de voormalige vijand Oostenrijk ging niet verder dan die van ouderwetse kostschoolkinderen. Bescherming maar wel met arrogantie en neerbuigendheid.⁸

Voorals Polen en Tsjecho-Slowakije profiteerden van de westerse goodwill. Laatstgenoemde land kon daar meer aanspraak op maken omdat het met vrije verkiezingen en coalitieregeringen voldeed aan de wensen van de westelijke geallieerden om de democratie te omarmen. Polen had na een coup van generaal Józef Piłsudski in 1926 afstand genomen van het parlementaire proces.⁹

Het nieuwe establishment in de zogenoemde successiestaten werd gevormd door de diverse nationale belangengroepen die in de strijd met oude en nieuwe rivalen, de macht ternauwernood konden vasthouden. In Oostenrijk waren dat de katholieke groepen, gebundeld als *Christlich-Sozialen*. Zij probeerden hun positie te consolideren tegenover rivalen (socialisten en uiterst rechts), bang als zij waren voor verdere veranderingen van de politieke verhoudingen. Indien noodzakelijk schoof het establishment in de jaren dertig zelfs partijregels opzij om de macht te schragen met autoritaire bestuursmaatregelen. Dit was een hogere middenklasse, een elite, gedefinieerd door economische, functionele, intellectuele en opleidingsgebonden kenmerken die daarmee de massa op afstand hield.

De elites waren ook bureaucratieën: erfgenamen van de Habsburgers die liever bleven hangen in hun slechte gewoonten van arrogantie en excentriek gedrag dan de deugden toewijding en integriteit uit te dragen. Oostenrijk en Hongarije zaten hierdoor opgescheept met een naar omvang van het achterland te groot bestuursorgaan.

Hogere belastingdruk was hierdoor noodzakelijk, maar de staatsinkomsten bleven niet toereikend, mede door de wijdverspreide corruptie. Dit grote ambtsapparaat werd voor de buitenwacht gepromoot en juridisch recht gepraat door de mentaliteit van nationalisme, verankerd in het onderwijs. Het nationalisme kon zonder problemen worden ingezet tegen binnenlandse en buitenlandse vijanden en gebruikt om verwante groeperingen te mobiliseren.

---

⁸ Evans, R.J.W., 'The Successor States', 224-225.

⁹ Ibidem, 212.

De nieuwe elites bleken in staat om de traditioneel geprivilegieerde groepen – aristocratische, kerkelijke en militaire – binnenboord te houden. Ofschoon er in sommige gevallen niet aan opvallende aanpassingen viel te ontkomen. Zo verloor de adel vaak zijn bezit en was slachtoffer van landhervormingen, met name in Tsjecho-Slowakije en Roemenië. Elders, in Oostenrijk en Polen, bleven edelen een – zij het beperkte – politieke en maatschappelijke rol spelen. Deze adellijke gedeclasseerden waren vaak terug te vinden in de ambtenarij, waar ook de katholieke Kerk sterk was vertegenwoordigd. Het leger had, zeker in de verslagen staten, geen enkel aanzien meer.

In het interbellum werden de machthebbende groeperingen in Centraal-Europa gekenmerkt door een mentaliteit van terugkijken. Ze waren in het algemeen conservatief, elitair en inactief. Terwijl ze toch waren gestart met oprecht progressieve initiatieven. Doch hun elan was bevroren op de golfkammen van hun emotionele ervaringen met de ‘nationale bevrijding’ in 1918, de vernederingen, misleiding en zelfmisleiding als gevolg van de onomkeerbaarheid en rechtsgeldigheid van de door de overwinnaars ‘genadiglijk’ opgelegde maatregelen. Deze bleken niet toereikend, onevenwichtig, waardeloos te zijn, en idealen omtrent hernieuwde bloeitijden veranderden in onbereikbare doelen, democratie in intolerantie en vertrouwen in desillusie. Als gevolg van dezelfde ervaringen werden etnische minderheidsgroepen de grootste vijanden van regimes, die hun rechten op zelfbeschikking wilden laten rusten en die staat en natie wilden laten samenvloeien. Dat gevaar werd extra manifest waar een tegen-establishment ontevreden groepen kon mobiliseren binnen de overheersende bevolkingsgroep, zoals Slowaken in Tsjecho-Slowakije, de Kroaten in Joegoslavië of daarbuiten zoals de Sudeten-Duitsers.¹⁰

De frustraties over de nederlaag, de revolutie en territoriale desintegratie beperkten zich niet tot de militairen, etnische minderheden en andere slachtoffers van de nieuwe verhoudingen. De onvermijdelijke radicalisering en mobilisering raakte ook de generatie die te jong was geweest om hun eerste gevechtservaring op te doen tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar nu wel die kans kreeg op de naoorlogse slagvelden van Burgenland, Stiermarken, Karinthië of Opper-Silezië. Onder hen was Ernst von Salomon – de onofficiële chroniqueur van de jongere generatie van paramilitairen, oud-cadet tijdens de Grote Oorlog en in 1922 betrokken bij de moord op de Duitse minister van Buitenlandse Zaken, Walther Rathenau – die zijn naoorlogse ervaringen (*Die Geächteten*, 1930) publiceerde. Voor vele jonge cadetten als Von Salomon die zich tot dusver tevreden hadden moeten stellen met de heroïsche verhalen over bloedvergieten maar niet konden bogen op eigen ervaring in de ‘Stormen van staal’, vormden de milities een welkome kans om hun fantasieën over een geromantiseerd strijdersbestaan uit te leven.

Wat deze jongere paramilitairen die onder andere omstandigheden normaal vredig hadden geleefd, motiveerde, waren de heftige afwijzing van een onverwachte nederlaag en de revolutionaire woelingen. Bovendien bestond er bij hen een sterk verlangen om zichzelf als onverschrokken en dapper te bewijzen in de strijd. Vooral Oostenrijkse en Hongaarse cadetten die voorbereid waren op een

---

¹⁰ Ibidem, 214-216.

heroïsche dood op het slagveld, voelden zich verraden toen de oorlog in 1918 abrupt eindigde. Bij de milities wilden ze zich bewijzen tegenover hun nieuwe, vaak hoog gedecoreerde superieuren.

Echter, niet alleen hun romantische fantasieën over krijgerdom waren de redenen om zich aan te sluiten bij de paramilitaire groepen. In het geval van Hongarije en de betwiste Duitstalige grenslanden werden werkloze boeren ertoe aangetrokken in de verwachting te kunnen stelen, plunderen, roven, verkrachten, afpersen of simpel door de mogelijkheid – zonder kans op vergelding – rekeningen te vereffenen met burens van andere etniciteit. Alles bij elkaar vormden de veteranen en de jonge oorlogsgeneratie explosieve subculturen van ultramilitante mannelijkheid waar geweld niet alleen als een politieke noodzakelijkheid van zelfverdediging gold om communistische revoltes in Centraal-Europa neer te slaan, maar ook als een positieve waarde in zichzelf. Als een moreel correcte uiting van hun jonge viriliteit die hen onderscheidde van de onverschillige burgermaatschappij die weigerde de wapens te trekken in tijden van revolutie en nederlaag.

De paramilitaire groeperingen waren forten van soldateske camaraderie en orde in wat de activisten beschouwden als een vijandige wereld van democratisch egalitarisme en communistisch internationalisme. Zij zagen zichzelf als de kern van een ‘nieuwe maatschappij’ van strijders die zowel pal stond voor de eeuwige waarden van de natie als voor de nieuwe autoritaire concepten voor een nieuwe staat, opdat deze natie zich kon ontplooiën.

De neiging van de rechtse milities om extreem geweld tegen hun vijanden te gebruiken werd verergerd door angst voor wereldrevolutie en verhalen – sommige waar, sommige overdreven of ingebeeld – over communistische wredeheden. Hoewel het werkelijke aantal slachtoffers gedurende de ‘Rode Terreur’ van 1919 in Rusland en Duitsland relatief laag was, werden vermeende daden van massamoord, verkrachting, verminking van lijken en castratie van gevangenen door revolutionaire ‘wilden’ prominent gebracht in de conservatieve dagbladen. Deze verhalen dienden weer als legitimatie voort het gebruik van geweld tegen ontmenselijkte binnenlandse en buitenlandse vijanden die werden beschuldigd een politiek van totale vernietiging voor te staan.¹¹

---

¹¹ Gerwarth, R., ‘Fighting the Red Beast. Counter-Revolutionary Violence in the Defeated States of Central Europe’ in: Böhler, J., Borodziej, W., en Puttkamer, J. von, *Legacies of Violence. Eastern Europe’s First World War* (München 2014) 209-231, aldaar 215-218.

Hoofdstuk 1

Jeugd 1895-1914

Afkomst en gezin

Johann Albin Baptist Rauter (roepnaam Hanns) was een man van zekerheden. Twijfels kende hij niet, althans hij liet zich er niet op betrappen. Deze karaktereigenschap leidde ertoe dat de latere *Höherer SS- und Polizeiführer* (HSSuPF) in den *Niederlanden* vaak zijn eigen werkelijkheid schiep: hij faalde nooit. Over de raszuiverheid van zijn afkomst had hij een uitgesproken mening. Zijn voorvaders waren vanzelfsprekend ‘ariërs’ geweest, stelde hij vast in een levensbeschrijving (1937).² Bij deze opvatting kunnen grote vraagtekens worden gezet. Het oudste document dat in het *Kärntner Landesarchiv* te Klagenfurt over de familie Rauter is te vinden, is een koopakte waarin Lukas Rütter in 1828 de overeenkomst bezegelde met een kruisje.³

Niet de ongeletterdheid van deze voorvader springt in het oog, maar de familienaam zelf. Een on-Duitse naam die duidt op een Sloveense achtergrond. Niet ongewoon in het Habsburgse rijk, deze lappendeken en smeltkroes van volkeren, waar de grenzen vaak vervloeiden. In de zuidelijke gebieden van Karinthië en Stiermarken, kerngebieden van de latere Oostenrijkse republiek, hadden deze pro-Duitse, Slavische inwoners zelfs een speciale naam: *Windischen*.⁴ Velen van hen waren in de voorgaande eeuwen verduitsd. Ze namen de Duitse cultuur en taal over die hun meer aanzien bracht.⁵

Ook de nazaten van Lukas Rütter kozen voor een ‘Duitse’ toekomst. Ze veranderden zelfs hun naam. Rütter werd Rüter, werd Rauter, wat respectievelijk zowel in het Sloveens als in het Duits iemand die land in cultuur brengt, betekent.⁶ In maatschappelijk opzicht maakte de familie ook sprongen voorwaarts. Was Lukas Rütter nog een onbetekenend keuterboertje, zijn gelijknamige zoon mocht zich eigenaar van een herberg noemen.⁷ Volgens diens kleinzoon Hanns Albin was Lukas Rauter (1819-

---

¹ Pauley, B.F., *Prejudice to Persecution. A history of Austrian Antisemitism* (Chapel Hill 1992) 30-35.

² BaL. SSO 011B H.A. Rauter SS/SS- Führerpersonalakten. Lebenslauf (4 Juli 1937), 1.

³ KaL. Grundbuch Herrschaft Höhenbergen und Sonnegg GB Klagenfurt 13a Ort Rakollach 6.

⁴ Reichmayr, M., *Ardigata!* (Krucina 2003).

⁵ Wutte, M., *Kärntens Freiheitskampf 1918-1920* (Klagenfurt 1985) 9.

⁶ Het Duitse werkwoord voor ontginnen is roden. Rauter is daarvan afgeleid. De naam komt vooral in Oostenrijk voor. In Duitsland komt meer de naam Reuter voor, wat dezelfde betekenis heeft.

⁷ Bisschoppelijk Archief Klagenfurt. ADG Pa Eisenkappel Handschrift 8.

1891) ook nog rechter en vervulde hij bovendien de functie van een soort van gemeentesecretaris te Eisenkappel, maar er zijn geen documenten die dat bevestigen.⁸

Een sprong van betekenis op de maatschappelijke ladder maakte Josef Rauter (1861-1918). De vader van de latere *Höherer SS- und Polizeiführer in den Niederlanden* veroverde als afgestudeerd ingenieur in de bosbouw een vooraanstaande positie bij de Bleiberger Bergwerk Union (BBU), een van de grootse bedrijven in het oude keizerrijk. Josef Rauter vervulde er vanaf augustus 1894 de functie van *Forstrat*.⁹ Hij was verantwoordelijk voor het beheer van de 3600 hectare aan woud- en bospercelen van deze multinational in mijnbouwproducten.¹⁰

Josef Rauter trouwde op 24 januari 1891 met Johanna Antonia Lončarič-Sekulič (geb. 1874). Het huwelijk werd voltrokken te Selce in Kroatië, waarschijnlijk de geboorteplaats van de bruid.¹¹ Zekerheid daaromtrent is niet meer te krijgen, zoals genealogische naspeuringen in de Habsburgse periode bijna altijd op problemen stuiten. Oorlogen, grenswijzingen, het ontstaan van nieuwe staten in wat eens het rijk der Habsburgers was, waren er de oorzaak van dat archieven en doopregisters teloor gingen. Een bijkomende handicap is dat instanties die we nu de burgerlijke stand zouden noemen, nog niet bestonden. Pas na de nederlaag in 1918 maakten de Oostenrijkers in de nieuwe, afgeslankte republiek kennis met het *Standesamt*.

Over de familie van zijn moeder wist zelfs Rauter nauwelijks iets, zoals blijkt uit zijn bij het *SS Rasse- und Siedlungshauptamt* (RuSHA) ingeleverde *Ahnentafel*. De stamboom begint pas met zijn grootvader Anton Lončarič-Sekulič. Geboorte- en sterftejaar worden niet vermeld, wel dat hij *Baumeister* en *Gutsbesitzer* was.¹² Duidelijk is dat er van die vanzelfsprekendheid van Rauters ‘arische wortels’ nauwelijks kan worden gesproken. Familienamen als Rütter, Lončarič, Sekulič en Suhadolnik (grootmoeder van moeders kant) en plaatsnamen als Selce (aan de Adriatische kust) doen weinig Duits aan.

Toch was de familie Rauter niet alleen verduitsd, vader en grootvader hadden, aldus Hanns Albin, ook uitgesproken politieke opvattingen, waarbij de Groot-Duitse gedachte het leitmotiv was: “Deze gedachte zit bij ons al sedert generaties in het bloed.”¹³ Ook daarmee was zij geen uitzondering in Oostenrijk. Als gevolg van de onbevredigende veranderingen in de Donaumonarchie in 1866 en onder de

---

⁸ NIOD Coll.H.A. Rauter Doc I 1380 h 2/7. Verslagen van twaalf gesprekken met Rauter door N.W. Posthumus en L. de Jong. Eerste gesprek, strafgevangenis Arnhem (23 januari 1947) 2.

BaL. SSO 011B H.A. Rauter SS/SS-Führerpersonalakten. SS-Ahnentafel.

⁹ LaK. Archiv Bleiburger BergwerkUnion (BBU). Index 89.

¹⁰ Het concern werd in 1993 opgeheven. Zeloth, Th., *Zwischen Staat und Markt. Geschichte der Bleiberger Bergwerks Union und ihrer Vorläuferbetriebe* (Klagenfurt 2004) 15.

Rauter beweerde in zijn gesprekken met Posthumus en De Jong dat zijn vader het beheer voerde over 20.000 hectare aan bospercelen van de BBU. Verslagen van twaalf gesprekken met Rauter door N.W. Posthumus en L. de Jong. Eerste gesprek, 2.

¹¹ BaL. SSO 011B H.A. Rauter SS/SS-Führerpersonalakten. SS-Ahnentafel.

¹² Ibidem.

¹³ Posthumus en De Jong, Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 2.

indruk van Bismarks *Reichsgründung* in Duitsland (1871) hadden de Duits-nationale ideeën meer aanhangers gekregen.¹⁴

Pangermanisme

Het Oostenrijkse pangermanisme vond zijn oorsprong in de reactie in Europa op het klassieke liberalisme, individualisme en de rechten van de mens die steeds manifester werden na 1880. De Joden werden daarbij op grote schaal geïdentificeerd met de problemen die samengingen met vooruitgang en modernisering. Hun invloed op de kwaliteit van leven in Oostenrijk werd onderwerp van algemeen debat.¹⁵

In 1882 was met steun van politicus Georg von Schönerer, compromisloos antisemiet, het zogenoemde Linzer Programm verkondigd dat tot fundament zou worden van alle politieke arbeid van de Duits-nationale beweging.¹⁶ In de eigenschappen van het pangermanisme waren al de contouren van het nationaalsocialisme te herkennen: ondergeschiktheid aan autoriteit en traditie gecombineerd met revolutionaire opwinding, eigenbelang gecombineerd met idealisme, systematische provocatie gecombineerd met ideologische en praktische afwijzing van de mening van de meerderheid en idealistische zelfopoffering gecombineerd met afwijzing van menslievendheid.¹⁷

Het Oostenrijkse pangermanisme stond voor onvoorwaardelijke overgave en voor totale oplossingen. Het berustte op het geloof dat belangrijke conflicten in de maatschappij onverzoenlijk zijn en alleen konden eindigen in een patstelling of de vernietiging van de een of andere vijand. Zijn aanhangers konden niet accepteren dat er compromissen mogelijk waren en dat zaken werden opgelost door overleg en instemming. Voor pangermanisten waren overleg en compromissen verkapte vormen van overgave. Hun geweld was een uitdrukking van zo'n integriteit waar ze trots op waren.¹⁸

Nu valt niet meer na te gaan of vader en grootvader Rauter ook zo compromisloos Duits-nationaal waren. Al meldde de voormalige *Höherer SS-und Polizeiführer* met onverholen trots als handgeschreven aanvulling op het verslag van zijn eerste gesprek met Posthumus en de Jong dat zijn grootvader als aanvoerder van een compagnie boeren in het revolutiejaar 1848 in Wenen had deelgenomen aan

---

¹⁴ Kruck, A., 'Die österreichische Frage' in *Geschichte des Alldeutschen Verbandes 1890-1939* (Wiesbaden 1954) (104-117), aldaar 104-105.

¹⁵ Whiteside, A.G., *The Socialism of Fools. Georg Ritter von Schönerer and Austrian Pan-Germanism* (Berkeley 1975) 307.

¹⁶ Kruck, 'Die österreichische Frage', 104.

De aanhang van Schönerer mag niet worden overschat. Zijn aanhang oversteeg nimmer 3 à 4 procent van de Oostenrijkse bevolking. Zijn gebrek aan persoonlijke populariteit mag echter niet verward worden met de algemene populariteit van het antisemitisme tijdens het fin de siècle in Oostenrijk. Pauley, B.F., *From Prejudice to Persecution. A history of Austrian Antisemitism* (Chapel Hill 1922) 38.

Hitler bekritiseerde Schönerer later vanwege diens onmacht om de massa aan te spreken. Nolte E., *Der Fascismus in seiner Epoche* (München 1979) 386.

¹⁷ Whiteside, *Socialism of Fools*, 301.

¹⁸ Voor de pangermanisten werd haat een wijze van denken, een politieke stijl die meer voldoening opleverde dan rationeel emotioneel gedrag. Het Oostenrijkse pangermanisme was een van de vroegste voorbeelden van revolutionair antidemocratisch populisme, dat de dynamische kracht leverde voor 20e-eeuws extremisme. *Ibidem*, 304-305.

gevechten tegen de Habsburgers.¹⁹ De mogelijkheid dat grootvader Lukas Rauter daadwerkelijk de wapens heeft getrokken tegen de keizer in Wenen is echter klein. Slechts enkele Karinthiërs op leidende posities hebben deelgenomen aan de Oktobergevechten.²⁰

Hanns Albin Rauter groeide op in een gezin dat behoorde tot de gegoede burgerij. De informatie over de welstand van vader Josef is weliswaar beperkt, maar de uiterlijke kenmerken wijzen duidelijk in die richting: “Ik heb een goede jeugd gehad. Mijn vader bezat een mooie villa in Klagenfurt. Ik woonde daar tot mijn twaalfde jaar. Daarna verhuisden we naar Stiermarken.”²¹ Het huis aan de Jesserniggstrasse 9 staat er nog steeds. Het is een vrijstaand gebouw, dat terecht als villa mag worden aangemerkt: Habsburgse grandeur zonder de overdreven tierelantijnen die het fin de siècle zo kenmerken. Josef Rauter, die op 24 januari 1891 was getrouwd, ging er wonen, nadat hij in de zomer van 1894 in dienst was getreden bij de Bleiburger Bergwerk Union²². In 1896 werd het pand, een nieuwigheid voor die tijd, aangesloten op de waterleiding.²³

Hanns Albin werd er als tweede officiële kind op 4 februari 1895 geboren.²⁴ Zijn oudere broer Hubert Josef Jakob Rauter (1892-1964) zag tweeënhalp jaar eerder het levenslicht te Hörbach, wat later tot de Joegoslavische provincie Slovenië zou gaan behoren. Hubert groeide overigens uit tot een klassiek voorbeeld van twaalf ambachten en dertien ongelukken: vrijwilliger bij de Oostenrijkse marine (*Torpedomeister*), slager, beroepscoureur op de motor, wielrenner, wijnhandelaar, etc. Zijn leven laat zich schetsen aan de hand van bewaard gebleven justitiële documenten. De oudste zoon was een draaideurcrimineel avant la lettre. Hij werd ten minste twaalf keer veroordeeld voor verschillende vergrijpen.²⁵ Dapper was hij wel geweest in de oorlog, waarvoor hij twee onderscheidingen had ontvangen. Hubert ontkende alcoholproblemen.²⁶

In het gezin van Forstrat Rauter werden nog vijf kinderen geboren: Adolphine Josephine (1897-1988), die later operazangeres zou worden, Heliodor Karl Josef (1900-1980), de tweeling Josef Anton (1902-1982), Johanna Franziska (1902-1983) en ten slotte in Graz het nakomertje Frederike Juliana (1908-1999).²⁷

---

¹⁹ NIOD. Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 2.

²⁰ Wadl, W., ‘Die demokratische Bewegung in Kärnten im Jahre 1848’ in Neumann, W. *Carinthia I. Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten* (Klagenfurt 1984) 384-386. Wadl: “Neem van mij aan dat Lukas Rauter in 1948 niet in Wenen is geweest. Als dat zo was, dan had ik het zeker geweten.” Interview dr. W. Wadl, directeur *Kärntner Landesarchiv* (21 mei 2008).

²¹ Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 2.

²² LaK. Archief Bleiburger Bergwerk Union. Index Rauter Josef 89.

De archieven van de Bleiberger Bergwerk Union zijn ondergebracht bij het Kärntner Landesarchiv. Ze zijn tamelijk volledig. Het persoonsdossier van Josef Rauter ontbreekt echter. We moeten het doen met een index, waarin de brieven van de betrokken employé werden ingeschreven, met datum en het onderwerp.

²³ LaK. Sta Archiv Klft II Fas 2.22

²⁴ Bisschoppelijk archief Klagenfurt. ADG Pa Klagenfurt – St. Lorenzen 10.

²⁵ Steiermärkisches Landesarchief (StLaGr) LG StrS Graz Vr-IV-1249/1928.

²⁶ StLaGr LG StrS Graz Vr-IV-1249/1928.

²⁷ Bisschoppelijk archief Klagenfurt ADG Pa Klagenfurt Handschrift 10.1.

Städtisches Archiv Graz (StaGr). Uittreksels.

Diozesanarchiv Graz (DiaGr) Matriken-Zweitschriften. Pfarre Feldkirchen. Taufen 1901-1930. Standorp 7-1-6/7. Seite 11, nr. 102.

Vader Josef Rauter, die Duits-nationaal dacht, hoorde tot de notabelen van Klagenfurt en mocht zich redelijk gefortuneerd noemen. Hij was in staat zijn groeiende kinderschare niet alleen een onbezorgde jeugd te bezorgen, maar ze ook de educatieve en culturele ontplooiing te garanderen die paste bij zijn functie. In 1907 kwam een einde aan het dienstverband van Josef Rauter bij de BBU. Uit de summere gegevens die beschikbaar zijn, kan worden opgemaakt dat een salarisgeschil de oorzaak was van de breuk. Na geregelde salarisverhogingen in de voorgaande jaren, werd een volgend verzoek in 1906 door de directie afgewezen, waarmee Rauter senior op zijn beurt geen genoegen nam. Er volgde een driftige correspondentie die uiteindelijk niets opleverde. De ontevreden *Forstrat* trok zijn conclusies en stapte op.²⁸

Het gezin verhuisde daarop naar Graz, de hoofdstad van Stiermarken. Josef Rauter ging er met vrouw en kinderen wonen op het *Gut Johannerhof* in het dorp Kalsdorf (onder de rook van Graz) waarvan hij de eigenaar was. In de stad zelf bezat hij nog een groot huis met acht woningen.²⁹ De *Forstrat* werd *Forstrat-in-Ruhe*, hij ging rentenieren. Dat onbezorgde geluk duurde tot de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. De riante behuizing in Kalsdorf werd in 1913 ingeruild voor woningen aan respectievelijk de Mariagasse 21 III en de Klosterwiesgasse 26 te Graz; laatstgenoemde adres was mogelijk het pand in Graz waarvan Josef Rauter al eigenaar was.³⁰

De algemene verarming die volgde uit de oorlogsvoering, ging niet aan het gezin Rauter voorbij. Zo stierf Josef Rauter op 1 maart 1918, 57 jaar oud. Volgens zijn zoon Hanns Albin was de doodoorzaak hartfalen, veroorzaakt door de beroerde voedselsituatie in Oostenrijk in het laatste oorlogsjaar.³¹

School- en studiejaren

Met een vader die zelf een hoge technische opleiding had voltooid, lag het voor de hand dat de kinderen Rauter – althans de jongens – alle ruimte kregen voor een academische opleiding. Alleen Hanns Albin

---

Familiegraf Rauter te Graz.

Adolphine Rauter volgde een opleiding tot operazangeres aan de Akademie für Musik und Darstellende Kunst (Wien). Haar carrière als vocaliste duurde slechts kort (1918-1921). Ze trouwde met Theodor Ritter von Hoffmann-Ostenhof, voormalig kapitein bij de generale staf van het Habsburgse leger. Ze leefde met haar echtgenoot een aantal jaren in Turkije. De scheiding werd in 1930 uitgesproken. Adolphine keerde niet terug naar het muziekpodium, maar koos voor de journalistiek. Ze werd medewerkster van het christelijk-conservatieve *Neues Wiener Tageblatt* waar ze in 1938 als moderedacteur in vaste dienst trad. Politiek stond ze naast haar oudere broer Hanns-Albin. Ze was lid van de Steierische Heimatschutz en later van de NSDAP. Haar publicaties, waaronder enkele romans, schreef Adolphine Rauter onder de naam Helyett von Hoffmann-Ostenhof. Na de ondergang van het Derde Rijk verdween ze uit het openbare leven. Baur, U., Gradwohl-Schlager, K., *Literatur in Österreich 1938-1945. Handbuch eines literarischen Systems* Band 2 Kärnten (Wien 2011) 222-224.

²⁸ KaL. Archiv BBU. Index: 92, 97, 117, 118, 215, 349, 491, 529, 537, 547, 566, 571, 575.

²⁹ Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 2

³⁰ STaGr. Uittreksel Josef Rauter.

³¹ Ibidem.

BaL. SSO 011B H.A. Rauter SS/SS-Führerpersonalakten. 2186. R. u. S.-Fragebogen, februari 1937.

leek echter in de voetsporen van de voormalige *Forstrat* te treden. Hubert raakte in de reeds beschreven moeilijkheden. Heliodor ging na het voortgezet onderwijs in zaken en Josef junior werd tandtechnicus.³²

Na het lager onderwijs meldde Hanns Albin zich bij de *Staats-Oberrealschule zu Klagenfurt*.³³ Deze school werd na de verhuizing in 1907 verruild voor de *Staatsrealschule* in Graz. In de zomer van 1912 legde hij met goed gevolg zijn eindexamen af. De jonge Rauter dacht aan eenzelfde carrière als zijn vader: het '*Forstwesen*', zo valt te lezen in het *Jahresbericht* van de school.³⁴ Uiteindelijk koos hij voor bouwkunde. In het laatste semester van 1912 meldde Rauter zich daartoe aan bij de *Technische Hochschule* in Graz.³⁵

De jonge student met zijn Duits-nationale wortels kwam daar terecht in een hem bekend chauvinistisch politiek klimaat. De *Hochschule* in Graz was al voor de Grote Oorlog een broedplaats van rechts-radicalisme. Zij was daarin niet uniek; dit was gemeengoed op Duitse en Oostenrijkse universiteiten en hogescholen.³⁶

De westelijke wereld (West-Europa en de Verenigde Staten), inclusief Oostenrijk, werd in deze periode getroffen door de zogenoemde Eerste Depressie (1873-1895).³⁷ Nergens deed deze crisis zich meer gevoelen dan bij de beroepen waarvoor een academische opleiding vereist was. Niet-joodse studenten, zowel in Duitsland als Oostenrijk, zagen hun carrières bedreigd door hun joodse medestudenten die in universitaire kring werden aangemerkt als medeveroorzakers van alle economische ellende. Deze vijandschap werd nog versterkt door het feit dat veel joodse studenten uit de veelal straatarme (Slavische) periferie van het keizerrijk kwamen, van wie mocht worden aangenomen dat velen na voltooiing van de studie, hun maatschappelijke toekomst wilden opbouwen in Wenen en andere steden van het centrale moederland.

Raciaal antisemitisme

Antisemitische studenten in Oostenrijk waren er rond de eeuwwisseling in geslaagd om antisemitisme respectabel te maken onder diegenen die het een kwarteeuw eerder nog als archaisch hadden afgedaan. De oorsprong van het raciale antisemitisme lag aan de universiteit van Wenen met als centrale figuur Dr. Theodor Billroth, beroemd Duits chirurg en hoogleraar aan de medische faculteit. Hij bespeurde tot zijn verdriet veel joodse studenten en docenten aan zijn faculteit. Volgens hem haalde deze groep studenten het wetenschappelijke niveau van zijn instituut naar beneden. In 1875 verscheen van zijn hand het boek

---

³² STaGr. Uittreksel Josef Rauter junior.

³³ LaK. XLIX Jahresbericht der Oberrealschule Klgt-Bundesrealschule Klgt Nr. 24.

³⁴ Steiermärkische Landesbibliothek Graz (SteLaBiGr) AII 29035/a. Jahresbericht d. Staatsrealschule Graz 1908-1921.

³⁵ Studentenstatus Johann Rauter. Archief *Technische Universität* te Graz. Deze universiteit is de voorzetting van Rauters Hochschule.

³⁶ Pauley, B., *Prejudice to Persecution. A history of Austrian Antisemitism* (Chapel Hill 1992) 30-35.

³⁷ Deze economische depressie, ook wel de Lange of Grote Depressie genoemd, kwam na een periode van grote voorspoed die het gevolg was van de Tweede Industriële revolutie. De naam Grote Depressie verloor zij na de Beurskrach van 1929.

Über das Lehren und Lernen der medizinischen Wissenschaften waarin hij stelde dat joodse studenten niet alleen tot een andere godsdienst, maar ook tot een ander ras behoorden.

De inhoud van zijn boek werd enthousiast onthaald door niet-joodse studenten in Wenen, waar de universiteit halverwege de 19e eeuw nog een bastion van liberalisme was geweest. Het oude religieus anti-judaïsme werd nu verworpen als reactionair en niet verlicht. Racistisch antisemitisme scheen daarentegen modern en wetenschappelijk. De Leseverein der deutschen Studenten steunde deze racistische opvattingen en de *Burschenschaft* (studentenvereniging) Teutonia verklaarde zich in 1877 ‘*judenrein*’; Libertas volgde. In beide gevallen was de uitsluiting gebaseerd op ras, niet op religie. De *Burschenschaften* gingen vooralsnog niet zelf op onderzoek uit bij hun aspirant-leden. Zij stelden zich tevreden met een verklaring van de kandidaat dat hij niets wist van joodse voorouders.

Het nieuwe antisemitisme ontwikkelde zijn eigen dynamiek. Volgens historicus Pauley waren alle studentenverenigingen in Wenen omstreeks 1890 antisemitisch geworden. Zij liepen voor op de Duitse studentenverenigingen, die weliswaar nationalistisch waren, maar niet specifiek antisemitisch. Deze groepen accepteerden nieuwe leden ongeacht hun afkomst, politieke voorkeur of geloof. In Duitsland bestond zelfs een nationale studentenorganisatie, die zich categorisch verzette tegen antisemitisme, de Deutscher Allgemeiner Burschenbund. Tegen 1890 accepteerden de Duitse studenten echter geen praktiserende Joden meer, maar wel – in tegenstelling tot Oostenrijk – gedoopte Joden.

Antisemitisme gevoegd bij pangermanisme leverde een explosief politiek mengsel aan de Oostenrijkse universiteiten op. Zo hoorden studenten bij de eerste en gewelddadigste protagonisten van de biologisch racistische doctrines, gebaseerd op het sociaal-darwinisme. Hun grofheid werd beschouwd als bewijs van kracht. In het keizerrijk golden de universiteiten van Wenen, Praag en Graz als de centra van deze ideologie.³⁸ Voor de hoofdstad van Stiermarken was dat opmerkelijk, want aan de instellingen voor hoger onderwijs studeerden weinig Joden. Tussen 1910 en 1914 bedroeg hun aantal drie procent, tegenover 83 procent katholieken en tien procent protestanten. Niettemin had het antisemitisme zelfs de uitgesproken katholieke studentenverenigingen besmet.³⁹

In dit politiek-wetenschappelijke milieu begon Hanns Albin Rauter aan zijn studie bouwkunde. Waarom hij in de zomermaanden van 1912 zijn aanvankelijke plannen voor de bosbouw liet vallen voor een toekomst als *Bauingenieur*, is niet duidelijk. Hij heeft zich er in latere jaren nooit over uitgelaten. De documenten over zijn studie-inspanningen uit die tijd zijn schaars. Bij de Technische Universiteit rust alleen het overzicht van zijn studieresultaten in de periode 1912-1921. Het zijn vier bladzijden met summiere aantekeningen. Over vakken als *Mathematik*, *Brückenbau*, *Niedere* en *Höhere Geodäsie* en *Eisenbahnbau*, met beoordelingen door docenten die uiteenlopen van ‘*ungenügend*’ tot ‘*vorzüglich*’.⁴⁰

Het overzicht wekt de indruk dat Rauter een goede student was. Toch zou hij nooit zijn studie afmaken. In 1915 onderbrak hij als zovele jonge mannen zijn studie om zich te melden als

---

³⁸ Whiteside, *Socialism of Fools*, 308-309.

³⁹ Karner, S., *Die Steiermark im 20. Jahrhundert* (Graz 2005) 95-96.

⁴⁰ Technische Universität Graz. Overzicht studieresultaten Johann Rauter (1912-1921).

oorlogsvrijwilliger. Tegen het einde van de oorlog (zomer 1918) kreeg Rauter van de legerleiding nog enkele weken verlof om – met gunstig gevolg – een tentamen (Mathematik I und II) af te leggen.⁴¹

Na de nederlaag van de asmogendheden en de ontmanteling van het Habsburgse leger keerde de buiten dienst gestelde *Oberleutnant* terug naar de collegebanken, maar de politieke situatie in het ontredderde en afgeslankte Oostenrijk maakte dat zijn herstart aan de *Hochschule* steeds weer werd onderbroken. Hij deed nog wel tentamens, de laatste op 6 april 1921 en de resultaten waren *gut* of *vorzüglich*, maar de eindstreep haalde Rauter niet.⁴²

Akademisches Corps Joannea

Rauter nam in zijn studie jaren actief deel aan het studentenleven in Graz. Met zijn maatschappelijke en politieke achtergrond lag het voor de hand dat hij lid werd van een vereniging. Op de rechterflank van het politieke spectrum was er een brede keuze. De studentenverenigingen hadden veelzeggende namen: Vandalia, Teutonia, Cheruskia, Germania, Frankonia, Rhaetogermania, Ostmark, Gothia....⁴³ Hanns Albin koos voor Corps Joannea, de oudste studentenvereniging van Graz (1861) met als wapenspreuken *Heimat, Ehre, Burschenwohl* en *Gladius ultor noster!* (Het zwaard, onze wreker!)⁴⁴ Op 16 oktober 1912 schreef hij zijn aanmeldingsbrief.⁴⁵

Joannea, dat nog bestaat, was en is aangesloten bij het *Köseener Senioren-Convents-Verband*, een verzameling van zogenoemde *Schlagende Verbindungen*, studentenverenigingen met strikte clubregels (*Comment*) en waar de leden verplicht zijn deel te nemen aan de *Mensur* (schermwedstrijden). Deze confrontaties tussen leden van verschillende verenigingen zijn bedoeld om de onderlinge clubsfeer te waarborgen en te versterken. Voor aspirant-leden hadden ze nog een andere belangrijke betekenis: deze *Füchse* (vossen) konden bewijzen dat ze moedig waren en geen gelukszoekers die slechts uit waren op het vermeend persoonlijk voordeel van hun lidmaatschap. De *Fuchs* moest daarom een aantal keren in het strijdperk treden, voordat hem de status van *Corpsbruder* (CB) werd verleend.

De gang van zaken tijdens een gevecht dat ongeveer twintig minuten duurde, werd nauwkeurig in *Mensurprotokolle* opgetekend. Datum, tijdstip van gevecht en rake slagen op het gezicht – aangeduid als '*Blutige*' – , het is allemaal tot op de minuut terug te lezen in de *Schlägerbestimmungsmensur*. Zo'n gevecht kende overigens geen winnaar of verliezer. Het maakte niet uit hoeveel *Blutige* er waren uitgedeeld dan wel ontvangen. Belangrijk was of de tweekamp met de degen of sabel tot een goed einde

---

⁴¹ Ibidem.

StLaGr Archiv Joannea Akademisches Corps K:9 H. 15 Kriegsmittelungen Nr. 67. 1 augustus 1918: "Die Studienurlauber und sonstigen auf Urlaub befindlichen Korpsbrüder haben durch eine Reihe von Prüfungen gezeigt dass sie die ihnen zur Verfügung gestellte Zeit nicht ungenützt liesen...."

⁴² Technische Universität Graz. Overzicht studieresultaten Johann Rauter (1912-1921).

⁴³ Karner: *Steiermark*, 95.

⁴⁴ StLaGr Archief Akademisches Corps Joannea.

⁴⁵ Ibidem, K : 53 H.98.

was gebracht – ‘*Die Mensur wurde ausgepaukt*’ – en wat nog meer telde: had de deelnemer zich moedig gedragen. Wie bij herhaling zich laf opstelde, werd uit de vereniging gegooid.⁴⁶

Rauter heeft zich indertijd ook met volle overtuiging op de Mensur gestort. Wat niet alleen, zoals bij vele nazikopstukken, viel af te lezen van de talrijke littekens (*Schmisse*) op zijn gezicht. Ook zijn schermactiviteiten in de bierlokalen zijn minutieus bijgehouden in de *Protokolle* van Joannea, die zijn ondergebracht in het Landesarchiv te Graz. In het ‘*Mensurbericht des Joannea 1912-1913*’ wordt hij vijf keer vermeld. Zijn eerste optreden dateert van 26 februari 1913, waarbij hij een *Blutige* moest incasseren en er vijf uitdeelde. Het werd trouwens een zeer bedrijvig voorjaar voor de ambitieuze *Fuchs*. Rauter ‘paukte’ op 6 en 23 mei en op 4 juni, waarbij hem in totaal vijf *Blutige* werden toegediend.⁴⁷

Cijfers waarbij overigens vraagtekens dienen te worden gezet, want de *Schlägerbestimmungsmensur* (wedstrijdbriefjes) geven vaak andere getallen aan. Vooral bij de confrontatie van 23 mei 1913 tegen ‘*Herr Prus*’ van Vandalia lijkt veel meer bloed te zijn gevloeid: Rauter ontving in de eerste, vierde, vijfde, zesde zevende en achtste minuut “*je einen Blutige*”, waarna hij in de negende en tiende minuut nog op een *Nachhieb* werd getrakteerd.⁴⁸ Niettemin waren de *Corpsbrüder* en de *Alte Herren* van Joannea zo gecharmeerd van hun ambitieuze *Fuchs* dat zij hem op 25 juni als volwaardig lid accepteerden.⁴⁹

Drie weken later *paukte* de Rauter weer en tot het begin van de Eerste Wereldoorlog zou hij nog enkele keren de sabel kruisen. Tussendoor trad hij ook op als begeleider van diverse ‘Paukanten’. *Corps Joannea* had het duidelijk getroffen met de enthousiaste zoon van de voormalige *Forstrat*. Hij was een geziene gast op de wekelijkse clubavonden in *Corpscafé* ‘Union’ en in het *Corpsheim* ‘Stadt Neugraz’, waar de *Corpsbrüder* elkaar in de clubkleuren ‘*Grün-gold-rot*’ en met de groene ‘*Tellermütze*’ troffen. Rauter bekleedde een semester lang de *Charge* (bestuursfunctie) van *Consenior*, waardoor hij als ‘*Fechtwart der Verbindung*’ verantwoordelijk werd voor de schermessies van *Joannea*.⁵⁰

Inmiddels was de wereldoorlog begonnen. Met zijn Duits-nationale gevoelens en *kämpferische* verbetenheid, waarvan hij zijn hele leven blij zou geven, moeten de oorlogsverklaringen van 1914 hem vreugdevol hebben gestemd. Aan het front was veel eer te behalen.

---

⁴⁶ Studentenverbindungen. Wikipedia, der freien Encyklopädie.

⁴⁷ StLaGr Joannea Akademisches Corps K : 9 H.15.

⁴⁸ StLaGr Vandalia Akademisches Corps K : 3. H : 5-6.

⁴⁹ StLaGr Joannea Akademisches Corps, Wichtige C.C.-Beschlusse. K : 9 H.15.

⁵⁰ Ibidem, K : 9 H.15 en K : 28 H.61.

Karl Fransens Universität (KFU). Joannea Korps. Brief aan rector universiteit met opgave leden (30-5-1921).

Hoofdstuk 2

Wereldoorlog 1914-1921

Patriottische uitdaging

Vol optimisme liet oorlogsvrijwilliger Rauter zich in februari 1915 inlijven bij het Habsburgse leger. Hij werd ingedeeld bij het *KK Gebirgsschützenregiment Nr.1* met als standplaats Leoben (Stiermarken).² De frontdienst liet voorlopig op zich wachten. Eerst moest de jonge rekrut de voorgeschreven opleiding volgen.

Rauter heeft zich in latere jaren enkele keren uitgesproken over zijn ervaringen tussen 1914 en 1918.³ Een waardevolle bron waaruit tot dusver nimmer werd geput, zijn de *Kriegsmittelungen der Joannea*. Dit tweewekelijkse periodiek heette voor 1914 *Mitteilungen* en was het clubblad waarin de wederwaardigheden binnen deze *Studentenschaft* werden opgetekend. Toen een aantal patriottische leden zich als oorlogsvrijwilliger meldde, kreeg het blad extra betekenis als onderling communicatiekanaal voor deze wapenbroeders. Zij stuurden briefkaarten – volgeschreven met ervaringen in legerplaats of loopgraaf – naar Graz waar de redactie van de *Kriegsmittelungen* de binnengekomen post – weliswaar “*polizeilich zensuriert*” – publiceerde. Ondanks deze beperking geeft de ingezonden post een aardig inzicht in het dagelijkse leven en de gemoedstoestand van de gemobiliseerde Joannea-leden.⁴

Rauter correspondeerde ook via de *Kriegsmittelungen*. Twee maanden na zijn inlijving was hij nog positief gestemd. Monter schreef hij over een geval van vlektyfus dat via de ransel van een rekrut de kazerne was binnengekomen. Wel had hij er enige hinder van ondervonden; door de afgekondigde quarantainemaatregelen was het hem al twaalf dagen onmogelijk gemaakt om contact te hebben met zijn corpsmaatje Schanerl, ‘*der Dicke*’, die elders in de legerplaats verbleef. Toch bleef Rauter optimistisch.⁵ Het militaire leven was zo ontspannen dat hij met twee andere in Leoben gelegerde

---

¹ Gesprekken met Rauter. Zesde gesprek in de strafgevangenis te Arnhem. (27 februari 1947) 15.

² Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv (ÖsStWKra) Kuk Kreiskommando Ipek.Vormerkblatt für die Qualifikationbeschreibung.

³ Zo deed hij dat in de jaren dertig bij de SS en tien jaar later als uitvloeisel van het tegen hem te voeren proces in Nederland. Deze bronnen, waaronder de zelf geschreven levenslopen (in 1935 en 1937), de verhoren van de Politieke Opsporingsdienst, de twaalf gesprekken die Posthumus en De Jong met de ex-HSSuPF voerden en diens genotuleerde uitlatingen bij het Bijzonder Gerechtshof en het Hof van Cassatie, zijn algemeen bekend en de afgelopen decennia gebruikt in de geschiedschrijving. BaL. SSO 011B H.A. Rauter SS/SS-Führungspersonalakten. NIOD coll. H.A. Rauter Doc I 1380, h 2/7. *Het Proces Rauter*.

⁴ StLaGr. K : 28 H.61. *Kriegsmittelungen*.

⁵ Rauter: “Überhaupt sind viele Grazer hier. Wie wir gestern von der Schiessstätte kamen, ist es mir vorgekommen, als ob ich A.H. (Alter Herr, Th.G.) Ing. Sieber gesehen hatte. Günther hat es auch bemerkt. Bitte mich die Adresse bekannt zu geben, dass wir ihn besuchen können. Uns Dreien geht es im allgemeinen ganz gut.

korpsbroeders een bestuurscommissie van Joanea kon vormen om ter plekke een kandidaat-lid (*Spiefuchs*) tot *Fuchs* te promoveren.⁶

Na enige overplaatsingen elders in Stiermarken verhuisde Rauter in augustus 1915 naar Karinthië, richting front. Aan een korpsbroeder schreef hij:

*“Wir sind hier glücklich hinter der Front angelangt und bleiben einige Zeit hier. Mir geht es gut. Gegend herrlich. Vom Kriege merkt man hier nichts. Der Kärntner lässt sich nicht aus der Fassung bringen. Alles geht wie im Friedenszeit weiter.”*⁷

Eind september was het dan zover. Enthousiast schreef hij:

*“Werde bald an die Front abgehen, hinauf in die heimatlichen Kärntnerberge, nach Denen wir uns alle sehnen [...] Hier hören wir wunderschön den Donner unserer Geschütze. Herzliche Grüsse an Alle.”*⁸

Voor de jonge Rauter was de oorlog een wonderschoon avontuur, een patriottische uitdaging waar eer viel te behalen door de *Wälischen* – scheldwoord voor Italianen – een bloedig lesje te leren. Half oktober kwam er weer post, nu van het Isonzofront. Met ‘*Kadett*’ Rauter ging het “*ganz gut*”, hij keek de vijand al een maand in de ogen. Met de granaatscherven die de *Wälischen* hadden “*geschickt*”, hadden hij en zijn maten een ‘obelisk met inscriptie’ gebouwd.

Nu lagen de troepen ingegraven op de helling van een hoge berg, dicht bij de tegenstander. Voor paniek was geen reden. Rauter vermaakte zich wel, alleen moest het niet zoveel regenen. Natuurlijk was hij liever in Karinthië dan hier in de kuststreek. Wat hij echter nog het meeste miste, waren de “*Korpsnachrichten*”. Die had hij de laatste tijd niet ontvangen en hij verzocht de meest recente exemplaren alsnog te sturen, omdat het zo prettig was een bericht uit het “*Heimatland*” te ontvangen.⁹

Twee weken later was de vrolijke oorlog voorbij. De *Kriegsmittelungen* van 11 november meldde dat “*Kadett*” Rauter op 27 oktober 1915 door een schot in zijn rechter bovenbeen zwaargewond was geraakt en opgenomen in het militair hospitaal te Klagenfurt (kamer 52). Hij hoopte gauw naar Graz te worden overgebracht. In hetzelfde nummer waren ook drie bijdragen van de gewonde soldaat zelf opgenomen. De eerste werd daags voor het verraderlijke schot geschreven. Rauter meldde dat hij sinds tien dagen onder artillerievuur lag.

Zu Ostern dürfen wir Gefreite werden. Wir haben sehr angenehme Vorgesetzte und Charges und vertragen uns ausgezeichnet.” Ibidem, *Kriegsmittelungen*, nr. 9. 15 april 1915.

⁶ Ibidem, nr. 19. 3 september 1915.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, nr. 21. 30 september 1915.

⁹ *Kriegsmittelungen*, nr. 22. 14 oktober 1915.

Belangrijker was echter dat hij een pakketje “*gute Schokolade*” had ontvangen en daar wilde hij het thuisfront voor bedanken.

In de tweede bijdrage maakte Rauter zelf gewag van zijn zware verwonding:

“Teile euch mit, dass ich am 27/10 um 4 Uhr nachmittags von einer wälischen Maschinengewehrkugel am rechten Oberschenkel schwer verwundet wurde. Oberschenkel-Steckschuss mit Fraktur. Das Projektil ist bereits entfernt worden. War ganz deformiert und breitgedrückt. Einschuss ganz am Oberschenkel und das Geschoss steckte im Knie. Bittere Geschichte.”

Een week later was de “*bittere Geschichte*” een beetje gezakt en klonk uit Rauters derde bijdrage weer de oude bravoure op. Hij dankte de ‘Oude Heren’ voor hun kaarten met beste wensen en hoopte binnenkort naar het hospitaal in Graz te worden vervoerd:

“Jetzt habe ich einen Mords-Gipsverband, dass ich mich gar nicht rühren kan (Einschränkung der persönliche Freiheit). Wäre wohl 100 Mal lieber wieder draussen in der schönen Gasse, in der wir uns die letzten 14 Tage herumgehauen haben.”¹⁰

Het herstel van Rauter verliep langzaam. In februari 1916 konden de leden van Joanea in hun periodiek lezen dat hun gewonde vriend nog steeds in het algemene ziekenhuis van Graz lag. Troost kon hij vinden in het vele bezoek van de korpsbroeders en in de verwachting dat hij binnenkort kon beginnen met buigoefeningen voor het getroffen been dat hij drieënhalve maand vanwege het gips niet had kunnen bewegen. Daarna zou hij weer aan lopen kunnen denken. Rauter hield er wel rekening mee dat zijn rechterbeen ‘twee tot drie centimeter’ korter zou zijn. Niettemin dacht hij weer de oude te kunnen worden.¹¹ De patiënt was te optimistisch. Het herstel nam een jaar in beslag. Bovendien zou hij nooit helemaal genezen. Zijn verdere leven hield hij last van de kogel die zijn bovenbeen in de lengte doorboorde en zoveel schade aanrichtte in het kniegewricht.

Ontnuchtering

In het jaar van gedwongen rust (oktober 1915-september 1916) vulde Rauter zijn tijd met zijn fysieke herstel (kuuroorden) en werkzaamheden voor zijn Joanea. Vijf maanden na zijn uitschakeling aan het Isonzofront maakte *Kadett* Rauter voor eerst weer zijn opwachting op de maandagse clubavond in café Union. Het had hem de nodige moeite gekost, want hij kon zijn knie nog niet buigen, maar met behulp

---

¹⁰ Ibidem, nr. 24. 11 november 1915.

¹¹ *Kriegsmitteilungen*, nr. 29. 3 februari 1916.

van krukken was hij in staat geweest zijn geblesseerde been niet te belasten, zo schreef de *Kriegsmitteilungen*.¹²

Hoe slecht ter been ook, de gedreven Rauter bleef inzetbaar voor zijn *Verbindung*. In het volgende nummer van het korpsblad werd gemeld dat hij de financiële administratie van de club onder de loep zou nemen. Deze was door betalingsachterstanden bij de contributie in het ongerede geraakt. Aan het front gelegeerde leden hadden geklaagd niet te weten hoe hoog hun betalingsachterstand was. Rauter kreeg de taak hun dat mee te delen.¹³

Op 15 september 1916 meldde de inmiddels tot vaandrig bevorderde Rauter zich weer bij zijn regiment in Leoben.¹⁴ Dat gebeurde, aldus betrokkene, op eigen initiatief. Als invalide *Frontoffizier* was er voor hem voorlopig echter weinig kans om terug te keren naar zijn makkers aan het Isonzofront. Daarom had hij gesolliciteerd naar een administratieve functie bij een legeronderdeel in Albanië.¹⁵ Zijn verzoek werd op 19 december 1916 gehonoreerd.¹⁶

De weken erna schreef Rauter diverse kaarten naar Joanea over zijn belevenissen onderweg. De reis was nogal avontuurlijk geweest; hij had zich daarom een soort ‘Karl May’ gevoeld tussen de “*Albaner*”, “*Arnauter*” en “*Türken*”.¹⁷ Minder volwaardige volken, want, zo schreef hij frivool: ze waren zelfs ongeschikt om ook maar te dienen als “*Spefuchse*” voor de eerste de beste *schlagende Verbindung*. Drie dagen later (5 januari 1917) kon hij berichten dat hij was benoemd tot adjudant bij het “*Bezirkskommando Djakova*” in Montenegro, op veertig kilometer van de Albanese grens: “*Soll sehr angenehm sein. Kommandant ein Oberst. Hier ist es sehr warm; wie in Graz in Juni.*”¹⁸

De “*Arnauten*” bleven door zijn hoofd spoken, want een maand later schreef hij: “*Hier sieht man ja so sonst nicht als Ungarn, Arnauten und Türken. Zur kurzweil knallt man auf unsere Postwagen, um zu verhindern, dass wir einrosten. Eine Mordsbande hier!*” Rauter moest vanuit zijn comfortabele oord denken aan zijn bestuursvrienden bij Joanea die zoveel financiële problemen hadden. Het minste wat hij als trouw en betrokken lid kon doen, was zijn “*Korpsschuld*” inlossen en daarom zou hij meteen 100 kronen met de post sturen.¹⁹

Rauter verontschuldigde zich in de *Kriegsmitteilungen* (september 1917) voor zijn luiheid om te schrijven. Hij kon daarvoor een verklaring geven: na negen maanden dienst in deze uithoek van de Balkan had hij gerekend op enige tijd verlof. In afwachting daarvan was hij maar gestopt te corresponderen. Hij moest echter tot zijn verdriet vaststellen dat verlof er voorlopig niet in zat. Hij was daarom somber gestemd, lichamelijk zat het hem ook niet mee:

---

¹² Ibidem, nr. 33. 30-3-1916.

¹³ Ibidem, nr. 34. 13-4-1916.

¹⁴ ÖsStWKra. Kuk Kreiskommando Ipek. Vormerkblatt für die Qualifikationbeschreibung.

¹⁵ BaL. SSO 011B H.A. Rauter SS/SS- Führerpersonalakten. Lebenslauf 1937.

¹⁶ ÖsStWKra. Kuk Kreiskommando Ipek. Vormerkblatt für die Qualifikationbeschreibung.

¹⁷ Rauter was net als Hitler duidelijk een liefhebber van het werk van Karl May (1842-1912). De Arnauten komen voor in zijn boek *Durch das Land der Skipetaren*. De held Kara Ben Nemsî staat tegenover de Skipetaren, een volk van bandieten op de Balkan voor wie een mensenleven niet telde.

¹⁸ *Kriegsmitteilungen*, nr. 50. 24-1-1917.

¹⁹ Ibidem, nr. 51. 22-2-1917.

*“Mir und meinem krankgeschossenen Läufe geht es so halbwechs. Habe hier sehr viel zu tun – das einzige Gute, denn sonst würde mir das ¾ Jahr etwas länger geworden sein, – spreche auch recht gut albanisch. Lieber war mir allerdings, einmal ordentlich deutsch sprechen zu horen – sind wir deren doch nur sehr wenige...”*²⁰

Troost kon Rauter putten uit de toekenning van het *Karl Truppenkreuz* en zijn bevordering tot luitenant.²¹ In het voorjaar van 1918 zou nog de *Silbernen Tapferkeitsmedaille 1. Klasse* volgen.²² Deze onderscheidingen ontbraken in latere jaren ook niet op zijn uniformjasje van de *Steierische Heimatschutz*.

Organisatietalent

Zijn superieuren waren tevreden over de lange luitenant uit Graz. Het oordeel van het *Bezirkskreiskommando Ipek*, waaronder Djakova viel:

*“Fester, gediegener Charakter trotz seiner Jugend, pflichtbewusster dabei tüchtiger Soldat. Hat sich als Adjutant beim Bezirkskommando Djakowa durch besondere Umsicht unermüdlichen Fleiss und unbedingte Verlässlichkeit [betrouwbaarheid, Th.G.] vorzüglich bewährt [...] Als Unterabteilungskommandant nog nicht erprobt. Besitzt für Adjutanten dann Referentenposten im administratieven Verwaltungsdiensten eine besondere Eignung [...] Gegen Untergebene [ondergeschikten, Th.G.] strenge dienst fordernd dabei wohlwollend.”*²³

Deze beoordeling uit 1917-1918 is onbedoeld veelzeggend. Niet zijn militaire vaardigheden hadden zozeer de aandacht getrokken, alswel zijn opmerkelijke organisatietalent. Ook bezat de jonge *Leutnant* de belangrijkste deugden waarop een andere organisatie, de SS, vijftien jaar later haar kader selecteerde: trouw en gehoorzaamheid. Kwaliteiten die we herkennen in Rauters beoordeling uit de Eerste Wereldoorlog: *gefestigt, zuverlässig* (standvastig, betrouwbaar). Dat de jonge *Frontoffizier* bovendien veeleisend was tegenover zijn ondergeschikten en toch een luisterend oor voor hen had, zou ook geheel passen in de filosofie van zijn latere werkgever: Heinrich Himmler.²⁴

---

²⁰ Ibidem, nr. 58. 13-9-1917.

²¹ Rauter werd op 1-8-1917 bevorderd tot luitenant. ÖsStWKra. Kuk Kreiskommando Ipek. Vormerkblatt für die Qualifikationbeschreibung.

²² Er werd geen nadere uitleg gegeven over de krijgsverrichtingen waarmee Rauter deze onderscheiding had verdiend. Kriegsmitteilungen. nr. 63.

²³ ÖsStWKra. Kuk Kreiskommando Ipek. Vormerkblatt für die Qualifikationbeschreibung.

²⁴ Birn, R.B., *Die Höheren SS- und Polizeiführer. Himmlers Vertreter im Reich und in den besetzten Gebieten* (Düsseldorf 1986) 363-391.

In Djakova waren, aldus Rauter, zijn belangrijkste taken de organisatie van eenheden van vrijwilligers in zijn regio en de bestuurshandhaving in het bezette gebied, inclusief belangrijke politietaken. Ondanks zijn invaliditeit zou Rauter zijn tijd niet uitdienen op deze rustige post in een uithoek van het keizerrijk. Hij miste de spanning en de heroïek aan het front en het directe contact met zijn oude strijdmakers. Daarom vroeg hij om overplaatsing.²⁵ Zijn verzoek werd in februari 1918 gehonoreerd. Mogelijk was er aan die overplaatsing ook minder eigen initiatief voorafgegaan. De oorlogssituatie was in deze periode ernstig verslechterd voor de asmogendheden. Het werd steeds moeilijker de verliezen aan manschappen en materieel aan te vullen en daarom was de legerleiding in Wenen gedwongen om gewonde en invalide officieren terug te roepen in actieve dienst.²⁶

Hoe het ook zij, Rauter verliet Montenegro. Maar niet nadat hem een heldenafscheid was bereid, aldus de *Kriegsmittelungen*. Voor zijn werkzaamheden ontving hij een *Goldene Verdienstkreuz* en de 17.000 dankbare inwoners van Djakova benoemden hem tot ereburger. Wat klaarblijkelijk niet genoeg was, want hij kreeg in het stadje zijn eigen straat – de *Rauterstrasse*. Het corpsblad meldde het trots.²⁷

Na zijn vertrek kreeg Rauter het druk. Achtereenvolgens keerde hij terug naar zijn oude legeronderdeel dat nu in Venetië lag, vocht als compagniecommandant van februari tot september 1918 aan het Piavefront, waar hij in juni deelnam aan de hevige gevechten die slecht verliepen voor Oostenrijk. Ook leidde hij aan het front nog een *Disziplinar-Kompagnie*, waarin onverbeterlijken waren samengebracht die zich konden rehabiliteren door de gevaarlijkste opdrachten uit te voeren. De laatste twee maanden van de oorlog was hij als inlichtingenofficier actief bij de *Armee-Gruppe Albaniën*, waarbij hij ook nog door een kogel in de rechterschouder werd geraakt.²⁸

Het probleem met Rauters oorlogsactiviteiten na diens vertrek uit Djakova is dat ze louter zijn gebaseerd op de verklaringen van betrokkene zelf. Onderliggende documenten die zijn verhaal kunnen staven of ontkrachten, zijn er niet of nauwelijks. Met een hoofdpersoon die zijn hele leven lang de waarheid in voor hem gunstige zin trachtte op te rekken en zich belangrijker te maken dan hij was, is dat extra lastig: wat is waar en wat niet?

Neem bijvoorbeeld zijn bewering dat hij betrokken was bij de felle gevechten aan het Piavefront in juni 1918. Op zijn militaire conductestaat staat echter bijgeschreven dat hij van 26 april tot 21 juli studieverlof had.²⁹ Op 24 juni deed Rauter tentamen *Mathematik II* aan zijn *Hochschule* in Graz. Zijn favoriete docent Leon, met wie hij in die turbulente eerste jaren van de Oostenrijkse republiek contact

---

²⁵ BaL. SSO 011B H.A. Rauter SS/SS- Führerpersonalakten. Lebenslauf 1937.

²⁶ ÖsStWKra. Kuk Kreiskommando Ipek. Vormerkblatt für die Qualifikationbeschreibung.

²⁷ *Kriegsmittelungen*, nr.67. 1-8-1918.

²⁸ BaL. SSO 011B H.A. Rauter SS/SS- Führerpersonalakten. Lebenslauf 1935 en Lebenslauf 1937

NIOD Coll. H.A. Rauter Doc I 1380. h 2/7. Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1.

Ibidem, a. Verhoor Rauter door Van Dien, 139.

NIOD 077 GKfdSw 4. Rauter tegen Fitzum, 13 juni 1944.

²⁹ ÖsStWKra. Kuk Kreiskommando Ipek. Vormerkblatt für die Qualifikationbeschreibung.

hield, waardeerde zijn inspanning met een ‘gut’.³⁰ De *Kriegsmittelungen* kon daar op 1 augustus blij melding van maken.³¹

In november van 1918 stortte het leger in. Rauter sprak dertig jaar later nog verbitterd over die laatste weken. Hij verwoordde de ontredde en het gevoel van verraad van al die duizenden jonge Duitse en Oostenrijkse oorlogsvrijwilligers die verwachtingsvol de oorlog waren in gestapt: “*Der Zusammenbruch war völlig und ganz plötzlich. Ich habe an den Sieg geglaubt und es war schwer meine Ideale hergeben zu müssen.*”³²

Het was voor de verslagen manschappen nog een hele opgave om veilig naar huis te komen. Het Oostenrijkse leger verkeerde in staat van ontbinding, de militaire gezagsstructuur was verdwenen. Gelegenheidsgroepen van soldaten probeerden zich door vijandelijke gebieden, die kort daarvoor nog deel uitmaakten van het eens zo machtige keizerrijk, een weg te banen.

Rauter schilderde zijn eigen terugkeer van Albanië naar Stiermarken als een helse tocht. In Dalmatië werden hij en de Hongaarse divisie, waarbij hij was ingedeeld, aangevallen door Bosnische regimenten: “*Zusammen mit befreundeten Truppen ging es gegen die Bosnischen Regimenter los. Es kam zu Gefechten.*” Bij zijn aankomst in Graz, was het straatbeeld gevuld met “*Kommunisten*”. Hij werd er door enkele “*halbwachsene Burschen*” opgewacht: “*Ich zog meine Pistole und wurde verhaftet. Das war die Begrüssung der Heimat.*”³³ Van de militaire autoriteiten ter plekke viel ook weinig steun te verwachten. Een geordende demobilisatie was niet meer mogelijk:

*“Als ich mich in Graz in November 1918 aus dem Militärverbände als Offizier entlassen wollte, lachte man mich aus. Es gab keine einzige Kompagnie in Österreich mehr.”*³⁴

Dertig jaar later – in de strafgevangenis van Arnhem – verzuchtte het gedetineerde SS-kopstuk:

*“Für uns alle ist dieser Erste Weltkrieg die grösste Erfahrung gewesen. Enorm ja. Der grosse Krieg war für uns die grosse Offenbarung. Wir sind als völlig andere Menschen aus dem Krieg herausgekommen.”*³⁵

De betekenis van deze woorden kan nauwelijks worden overschat. Rauter voelde zich met de vele tienduizenden verslagen soldaten, onder wie Hitler, verraden door de politieke (linkse) elites in Berlijn en Wenen. Alle ontberingen en offers in de loopgraven en op de slagvelden waren voor niets geweest. In

---

³⁰ Studentenstatus Johann Rauter (1912-1921). Archief *Technische Universität* te Graz.

³¹ *Kriegsmittelungen*, nr. 67. 1-8-1918.

³² NIOD Coll. H.A. Rauter Doc I 1380. h 2/7. Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Aanvulling op gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, aanvulling op blz. 1.

³⁵ Gesprekken met Rauter. Zesde gesprek, 15.

1938 had Erich von Salomon in zijn geruchtmakende boek over de *Freikorpskämpfer* al nadere uitleg bij Rauters woorden gegeven: “*Der Weltkrieg war der Dämon, der die Pathetik kurz und klein schlug. Der Krieg hatte keinen Anfang und kein Ende mehr....*”³⁶ Ook voor Rauter was de oorlog niet afgesloten na de wapenstilstand of na de gesloten verdragen van Versailles (Duitsland) en Saint Germain (Oostenrijk). Hij ging gewoon door.

Karinthië

Terug in Graz probeerde Rauter de draad van het oude burgerleven weer op te pakken. Hij schoof aan in de collegebanken van de *Technische Hochschule* om zijn onderbroken studie voor *Bauingenieur* voort te zetten. Niet voor lang. Eén verzoekje van zijn oude regimentscommandant Ludwig Hülgerth (1875-1939) om met een studentenbataljon naar Karinthe te komen waar een strijd met de Joegoslaven was uitgebroken, gaf genoeg redenen om de studieboeken weer terzijde te schuiven.³⁷

Rauter had zijn ondergeschikten al klaarstaan. De inmiddels tot *Oberleutnant* bevorderde militair in ruste was volgens eigen zeggen in de voorgaande maanden betrokken geraakt bij de oprichting van het “*Akademische Legion*”. Toen Stiermarken na de ineenstorting van het keizerrijk en het Habsburgse leger werd geteisterd door vorderingen en plunderingen van groepen zwerfende Hongaarse en Joegoslavische soldaten op weg naar hun geboortegronden, kregen de universiteit en *Technische Hochschule* in Graz het verzoek van de *Landesregierung* om hun studenten te mobiliseren. Rauter:

“3000 Frontoffiziere, Unteroffiziere, und Männer schlossen sich dieser Akademischen Legion an. Als ich nach Graz kam, trat ich auch sofort der Legion bei (ich war an der Front Kompagniechef, zeitweise Batallionskommandant) und bekam nach 8 Tage die 1. Kompagnie. Wir waren uniformiert und bewaffnet, hatten auf den Hochschulen stets ein Alarmkompagnie diensthabend, bewachten Bahnhöfe, Post, Telegraph, Regierung....”

Deze militia kreeg tot taak om de bandeloosheid en rechteloosheid in de provincie te bestrijden tot een nog op te richten regulier legertje (*Volkswehr*) deze taak kon overnemen. Tevens diende het legioen als afschrikking voor “*Kommunisten*” en “*Nihilisten*” die mogelijk een greep naar de macht wilden doen in het door de oorlog zwaar geteisterde Stiermarken.³⁸ Niemand kent het precieze aantal militaire en burgerslachtoffers. Ongeveer een kwart van de totale bevolking was onder de wapenen geroepen. Volgens schattingen kwamen er alleen al in Stiermarken 43.000 personen om door oorlogshandelingen

---

³⁶ Salomon, E. von, *Das Buch vom deutschen Freikorpskämpfer* (1938) 11.

³⁷ “Die Bedrohung Kärnten wurde immer größer. Nun rief Hülgerth alle Kärntner Offiziere ausserhalb Kärnten auf.” Aanvulling Rauter op gesprekken met De Jong en Posthumus. Eerste gesprek, 2-3 (Seite 1 Blatt 2).

³⁸ Aanvulling Rauter op gesprekken. Eerste gesprek, 1.

(30 oorlogsdoden op elke 1000 inwoners). Daar kwamen nog duizenden gewonden, invaliden, krijgsgevangenen, burgerslachtoffers en getraumatiseerden bij.³⁹

Een ander, niet minder probleem waar sommige deelstaten van Oostenrijk mee te maken kregen, was de nauwelijks te stillen landhonger van de Joegoslaven en de Hongaren. Deze volkeren, die hun onafhankelijkheid hadden verworven na de ineenstorting van het oude keizerrijk, wilden niet alleen gebruik maken van de chaos en de ontreding in de nieuwe republiek. Ook trachtten zij hun goodwill bij de geallieerden (overwinnaars) in te zetten om nog meer af te knabbelen van de gedecimeerde ‘rompstaat’ Oostenrijk.

De nieuwe republiek werd door de verdragen van Saint-Germain in oppervlakte teruggebracht tot 23 procent van het oude imperium en ze hield 26 procent van haar oorspronkelijke bevolking over. Ze raakte niet alleen alle niet-Duitssprekende gebieden kwijt, maar ook territoria waar 3,2 miljoen Duitssprekende landgenoten woonden. Oostenrijk was van grootmacht verschrompeld tot een onbeduidende staat.⁴⁰

Nationaal bewustzijn

Een complicerende factor was dat de Duitssprekende Oostenrijkers geen nationaal bewustzijn hadden ontwikkeld. Het Oostenrijkse patriottisme van voor 1918 was in werkelijkheid slechts de trouw aan de keizer geweest. Met het wegvallen van de dynastie bleef er slechts één binding over: de Duitse taal. Onder deze omstandigheden was er voor de Duitssprekende Oostenrijkers slechts één uitweg mogelijk: aansluiting bij Duitsland.⁴¹ De dreiging van buitenaf gaf een gevoel van *Schicksalgemeinschaft*. Het verklaart waarom boeren uit Tirol in Silezië tegen de Polen hebben gevochten en anderen uit de Baltische staten tegen de Fransen in het Roergebied en tegen de separatisten in de Pfalz.⁴²

Geheel hiermee in lijn was de noodkreet van Ludwig Hülgerth, *Landesbefehlshaber* van Karinthië aan de studenten in Stiermarken.⁴³ Als geen andere deelstaat werd Karinthië volgens hem bedreigd door een begerige vijand. De Joegoslaven (Slovenen, Kroaten en Serviërs), verenigd in het nieuwe zogenoemde SHS-koninkrijk, hadden hun aanspraken op belangrijke delen van Karinthië al vroeg naar voren gebracht. Toen de wereldoorlog uitbrak, vluchten de leiders van de Joegoslavische beweging naar het buitenland.

---

³⁹ Karner, S., *Steiermark*, 107.

⁴⁰ Pauley, *Prejudice*, 79.

⁴¹ Pauley, B.F., *Hahnenschwanz und Hakenkreuz. Steierischer Heimatschutz und österreichischer Nationalsozialismus 1918-1934* (Wien 1972) 17-18.

⁴² Aanvulling Rauter op gesprekken. Eerste gesprek, 276.

⁴³ De van het front in Karinthië terugkerende soldaten droegen zoals de vrijwilligers in 1848 het zwart-rood-gouden teken en waren er van overtuigd dat de vereniging met de rest van Duitsland voor de deur stond. Wutte, M., *Kärntens Freiheitskampf 1918-1920* (Klagenfurt 1922) 80. Martin Wutte maakte deel uit van de Oostenrijkse onderhandelingsdelegatie bij de besprekingen voor het Verdrag van Saint Germain, waarin de voorwaarden van de geallieerden (Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en Frankrijk) werden vastgelegd. Hoewel zijn boek oud is en zijn oordeel vaak niet objectief, wordt het nog steeds in wetenschappelijke kringen beschouwd als het standaardwerk over het conflict tussen Karinthië en het SHS-koninkrijk.

Op 15 mei 1915 richtten zij in Parijs een Joegoslavisch bestuur op met als belangrijkste taak: het losmaken van Slovenen, Serven en Kroaten uit het Habsburgse keizerrijk. In dezelfde maand werd de geallieerden verzocht om *Nieder-Kärnten* en *Nieder-Steiermark* (de zuidelijke gebieden van de betreffende deelstaten) te plakken aan de nieuw te vormen Joegoslavische staat. Oostenrijk werd voorgesteld als een haard van gevaarlijk pangermanisme. Daarom moesten de ‘halfgegermaniseerde’ steden Villach, Klagenfurt en Marburg (Maribor) uit de Duitse handen worden losgerukt.⁴⁴

Met de tactiek van voldongen feiten trachtten de Joegoslaven zoveel mogelijk terrein te veroveren. Dat leidde in de tweede helft van 1918 en in de eerste maanden van 1919 tot talrijke schermutselingen, waarbij dorpen in deze agrarische deelstaat werden bezet en soms weer bevrijd door de Duitstalige bewoners.⁴⁵ Karinthië was in deze strijd op zichzelf aangewezen. Van de regering in Wenen viel geen steun te verwachten. De jonge republiek beschikte nauwelijks nog over een leger. De oude keizerlijke divisies hadden opgehouden te bestaan en van de geallieerden mocht het Oostenrijkse leger niet groter worden dan 30.000 man.⁴⁶

De door Hülgerth gevormde regimenten bestonden daarom voor het merendeel uit de plaatselijke boeren en landarbeiders, daarnaast uit burgers, ambtenaren en onderwijzers, handelslieden en industriearbeiders. De officieren waren vooral reserveofficieren uit het Habsburgse leger.⁴⁷ Eind april 1919 zetten de Joegoslaven de massale aanval in en de beslissende slag volgde op 6 mei bij St. Margarethen und Abtei. Inmiddels was de noodkreet van Hülgerth gehoord op de universiteiten in Stiermarken, Wenen en Innsbruck. Zijn verzoek was gericht aan de studenten met een achtergrond in Karinthië om deel te nemen aan de bescherming van hun *Heimat*. Het enthousiasme in Stiermarken was zo groot dat ook studenten zonder wortels in de bedreigde deelstaat zich aansloten bij het *Akademische Legion*. Hun geestdrift en vastberadenheid kwamen weer voort uit de claim van de Joegoslaven op delen van zuidelijk Stiermarken.⁴⁸

De Groot-Duitse patriot Hanns Albin Rauter die in het bedreigde Klagenfurt was geboren, bevond zich natuurlijk in de rijen van de drie *Akademische Legionen* (Graz, Leoben en Bruck an der Mur). Wutte schreef destijds lyrisch over de kwaliteiten en het moreel van de studenten.⁴⁹ Ook Rauter schreef vol enthousiasme over zijn tijd in de bedreigde deelstaat.⁵⁰

De vijand was al gevlogen voor het studentenleger uit Stiermarken op het slagveld arriveerde. De kans dat Rauter op deze veldtocht een schot heeft gelost lijkt daarom klein. Slechts twaalf dagen (4-16 mei 1919) duurde zijn inzet in Karinthië. Door de terugtrekkende bewegingen van de Joegoslaven was er

---

⁴⁴ Ibidem, 49-72.

⁴⁵ *Der 10. Okt 1920 Kärntnens Tag der Selbstbestimmung*. Hrsg. Kärntner Landesarchiv (Klagenfurt 1990) 199-216).

⁴⁶ Pauley, *Hahnenschwanz*, 16.

⁴⁷ Iedere vrijwilliger had permissie om naar huis te gaan als hij dat wilde; er werd geen dwang uitgeoefend. Wutte, *Kärntens Freiheitskampf*, 176.

⁴⁸ Ibidem, 211-225.

⁴⁹ Ibidem, 226.

⁵⁰ Aanvulling op gesprekken Rauter. Eerste gesprek, 1.

van die machtige strijd, waar de oorlogsveteraan van had gedroomd, ook niet veel terechtgekomen. Toch ontving hij een half jaar later bij een collectieve toekenning het *Kärntner Kreuz* voor zijn inzet. Rauter was nummer 11.124, want de machthebbers in Klagenfurt waren zeer gul met deze ‘algemene dapperheidsmedaille’. Voor exceptionele daden was nog het “*besondere Kärntner Kreuz*” in het leven geroepen.⁵¹

Volksraadpleging

De schielijke terugtrekking van de Joegoslaven betekende niet het einde van hun ambities. Binnen twee maanden waren ze terug, nu voor een massale aanval onder leiding van generaal Rudolf Majster. Weer ontving Rauter post van zijn vroegere chef met het verzoek om hulp.⁵²

Na de massale aanval moesten Hülgerth en zijn mannen zich naar het noorden terugtrekken. Steeds meer gebied kwam in handen van de Joegoslaven. Fronten stortten in, waaronder op 6 juni 1919 dat in het Lavanttal. Op dezelfde dag viel de provinciehoofdstad Klagenfurt.⁵³

De terugkeer van Rauter naar Karinthië was een uitvloeisel van een volksraadpleging over de toekomst van het omstreden gebied. De *Oberleutnant* in ruste sloeg zijn hoofdkwartier, zo schreef hij later, op nabij Völkermarkt in het zuiden van de provincie nabij het hedendaagse Slovenië. Hoewel er jacht op hem werd gemaakt, had hij – hoe kon het anders – binnen de kortste keren de situatie ter plekke onder controle. Vervolgens begeleidden hij en zijn mensen de stemgerechtigden naar de stemlokalen. Doch de situatie verslechterde, aldus Rauter. Tussen de *Schutzgarden* kwam het tot onderlinge *Prügeleien* (vechtpartijen). Stemgerechtigden werd hier en daar de weg versperd.

Rond het middaguur werd de situatie steeds dreigender: “*Ich hatte Befehle gegeben schärfste Disziplin zu gebärden.*” Om drie uur kwamen er meldingen binnen dat de Joegoslavische gendarmerie ‘*tierisch*’ (beestachtig) tekeering tegen de Oostenrijkse beschermers. In enkele gevallen had men een nepexecutie voltrokken: er werd een pistool naast het hoofd van de slachtoffers afgeschoten. Om vier uur was Rauter zelf aan de beurt: hij werd opgepakt en opgesloten in een stal. Een half uur later kon de onverschrokken *Baustudent* echter uitbreken en zijn bewakers op hun beurt opsluiten. Om vijf uur werden de stemlokalen gesloten en kon Rauter zijn ‘bataljons’ verzamelen in Völkermarkt.

De Joegoslaven deden hetzelfde, waardoor de situatie in Völkermarkt weer *unheimlich drohend* werd: “*Eine Schlacht stand unmittelbar bevor*”. Als verantwoordelijk aanvoerder wist Rauter wat hem te doen stond. Hij zocht contact met zijn Joegoslavische collega en binnen tien minuten was er overeenstemming over een rustig vertrek van beide milities. Tot grote vreugde van de burgerbevolking:

---

⁵¹ KaL. Landesbefehlshaber fasz XVII 76 Mutatie toekenning onderscheiding aan Hans Rauter.

Intotaal werden er 18.000 ‘algemene’ Kärntner Kreuze uitgereikt. Wutte, *Kärntens Freiheitskampf*, 410-411.

⁵² Aanvulling op gesprekken Rauter. Eerste gesprek, 1.

⁵³ *Der 10. Okt 1920 Kärntens Tag der Selbstbestimmung*, 220-224.

“Die Bürger von Völkermarkt brachten meine Studenten Hunderte von Weinflaschen in die LKW.”
[Lastkraftwagen oftewel open truck, Th.G.].⁵⁴

Het is Rauter zoals hij zich – volgens eigen zeggen – in eerdere maar ook latere spannende situaties zou manifesteren: een ridder zonder vrees of blaam, doortastend, wijs en altijd meester van de situatie.

De uitslag van de volksraadpleging betekende een overwinning voor de Oostenrijkers: zij kregen 59,04 procent van de stemmen tegen 40,96 procent voor de Joegoslaven.⁵⁵ De verliezers konden zich maar moeilijk bij de nederlaag neerleggen. Zij stuurden nog troepen het gebied in, doch tegen het einde van oktober drong het onvermijdelijke door in Belgrado en Ljubljana en verdwenen de Joegoslaven langzaam uit Karinthië.⁵⁶ De Joegoslavische veroveringen bleven uiteindelijk beperkt tot het Miesstal en Seeland, twee kleinere, Slavische gebieden, waarop de Karinthiërs na 1918 nauwelijks aanspraak hadden doen gelden.⁵⁷

De avond van de uitslag hadden Rauter en zijn manschappen in feestend Klagenfurt doorgebracht. Een gevoel van trots en tevredenheid had bezit van Rauter genomen: “*Ein kleines Ländchen von 360.000 Einwohner hatte aus eigener Kraft nach einem mörderischen Weltkrieg aus tiefster Erniedrigung heraus das Banner Kärntens in Ehren gehalten*”. Toch wenste hij zich snel uit de voeten te maken, omdat zijn studenten inmiddels slaags waren geraakt met een aantal Franse officieren van de *Abstimmungskommission*. Aanleiding was de weigering van de Fransen om op te staan bij het spelen van het Duitslandlied in ‘Kaffé Moser’. Het incident had de irritatie van de commissie gewekt. Daarom was het zaak snel te vertrekken. Niettemin waren alle opofferingen de moeite waard geweest.⁵⁸

Thomas Rauter

Rauter, zag zichzelf als de bevlogen en succesvolle patriot die vanuit de buurprovincie Stiermarken het belaagde Karinthië te hulp schoot met zijn studentenbataljon. Twee keer zelfs na even zovele verzoeken daartoe van zijn voormalige superieur, *Landesbefehlshaber* Hülgerth.⁵⁹ Over de rol van de *Oberleutnant* als belangrijke man in Karinthië zou, hoewel de bronnen zeer onvolledig zijn, daarom genoeg moeten zijn terug te vinden. Wie daar onderzoek naar doet in landelijke en regionale bladen van die tijd, in archieven en bibliotheken, komt tot een onthutsende constatering: over de persoon Hanns Albin Rauter, zoon van *Forstrat* Josef Rauter, *Baustudent* in Graz, voormalig *Oberleutnant* in het Habsburgse leger, is niets terug te vinden. Registers en zoekmachines leveren afgezien van zijn mutatie over het *Kärntner Kreuz* niets op. Rauter blijft een grote onbekende.

---

⁵⁴ Aanvulling op gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1.

⁵⁵ Van het aantal uitgebrachte stemmen kregen de Oostenrijkers er 22.025 en de Joegoslaven er 15.279. *Der 10. Okt 1920 Kärntnens Tag der Selbstbestimmung*, 178-179 en 238-239.

⁵⁶ Wutte, *Kärntens Freiheitskampf*, 403-415.

⁵⁷ *Der 10. Okt 1920 Kärntnens Tag der Selbstbestimmung*, 182-183.

⁵⁸ Aanvulling op gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1.

⁵⁹ *Ibidem*.

In het standaardwerk van Wutte, waarin de kleinste schermutseling aan de oevers van de Drau of in de schaduw van de Karawanken is opgenomen, komt de naam Rauter wel voor: zes keer zelfs.⁶⁰ Het betreft hier echter niet de latere HSSuPF, doch ene Thomas Rauter. Er waren overeenkomsten tussen de naamgenoten. Ook Thomas Rauter was een ijzervreter die in het Habsburgse leger had gevochten en daarbij was opgeklommen tot *Oberleutnant*. Ook hij eindigde in de jaren dertig als nationaalsocialist. Het verschil met Hanns Albin was alleen dat Thomas na de strijd in Karinthië wel officieel als held was erkend. Zo had hij als compagniecommandant in het *Volkswehr*-bataljon Nr. 2 bij een belangrijk gevecht op 15 december 1918 bij Grafenstein zeven Joegoslavische officieren en 270 manschappen gevangengenomen. Hij ontving daarvoor zowel het algemene als het bijzondere *Kärntner Kreuz*.⁶¹

Hanns Albin ontving, zoals hiervoor gemeld, zijn ‘algemene’ onderscheiding voor zijn aandeel in de veldtocht in het Lavanttal. In het Landesarchiv te Klagenfurt is slechts één document te vinden over de betrokkenheid van het studentenlegertje bij deze actie. Het gaat om een “*Skizze zum Angriff*” (7 mei 1919), opgesteld door ene luitenant Von Pickenau van de “*Soldatenwache*”.⁶² Een aanvalsplan tegen een vijand die zich uiteindelijk al bleek te hebben teruggetrokken.⁶³ Von Pickenau verdeelde de hem ter beschikking staande manschappen in drie groepen. Voor elke groep werd een aanvoerder benoemd. Het document noemt nogal wat namen, maar niet die van Rauter.⁶⁴

Waar Rauters verblijf in het Lavanttal nog wordt bevestigd door de hem toegekende onderscheiding, is er van zijn volgende optreden tijdens de volksraadpleging helemaal niets terug te vinden. De plaatselijke kranten en latere gedenkschriften zwijgen over zijn betrokkenheid. Wat niet hoeft te betekenen dat Rauter niet in Völkermarkt en omgeving is geweest. In akten van de *Kärntner Heimatdiensten* wordt gemeld dat zich “*Hochschüler aus Graz und Leoben*” in het gebied ophielden. Dat zou een aanwijzing, hoe summier ook, kunnen zijn. Het waren trouwens niet alleen patriottische studenten die zich destijds als beschermers van de kiezers opwierpen. Nationalistische groepen van allerlei pluimage hielden zich er ook op: roeiclubs, zangverenigingen, “*kaufmännische*” sportclubs en zelfs genootschappen van oorlogsinvaliden met indrukwekkende namen als “*Frohsinn*” en “*Wulfenia*”.⁶⁵

Hoe zat het trouwens met de door Rauter hoog opgegeven relatie met Hülgerth die hij in de jaren twintig en dertig nog herhaaldelijk zou tegenkomen in rechtsnationale kringen? De *Oberleutnant ausser Dienst* speelde tenslotte in de kwestie-Karinthië de rol van oproepkracht van de grote legeraanvoerder. In de dossiers van de *Landesbefehlshaber* komt Rauter niet voor.⁶⁶ Tien jaar na de volksraadpleging publiceerde het *Kärntner Tageblatt* een speciaal feestnummer ter herdenking aan de gedenkwaardige

---

⁶⁰ Wutte, *Kärntens Freiheitskampf*, 141, 143, 223, 229, 261, 262

⁶¹ Kreuzer, A., *Kärntner biografische Skizzen* (Klagenfurt 1998) 150-151.

⁶² De Soldatenwache behoorde tot het officiële leger van Hulgerth, dat onder meer actief was in het Lavanttal.

⁶³ In het blad *Freie Stimmen* verscheen in 1931 (Nr. 233) een verslag van dr. Heinz Paller over het rustige optrekken (zonder tegenstand) van de troepen in het Lavanttal. KaL.

⁶⁴ KaL. Akten des Landesbefehlshaber November 1918 – Oktober 1919 – Mai 1920. Lbh Fasz II No = Gefechtsberichte St. Vinzens-Unterdreiburg.

⁶⁵ KaL. Akten des Kärntner Heimatdiensten (KHD).

⁶⁶ KaL. Akten Landesbefehlshaber.

gebeurtenis. In deze uitgave werden ook de ‘Herinneringen’ van Ludwig Hülgerth opgenomen. Nergens valt de naam van Rauter te lezen, wel die van vele anderen.⁶⁷

Moeten we na het voorgaande aan een complot van tijdgenoten denken om de strijdbare student uit Graz buiten de nationale geschiedschrijving van Oostenrijk te houden? Of was het weer een kwestie van *wichtigmachen*? Het antwoord ligt misschien besloten in de documenten betreffende de toekenning van het *Kärntner Kreuz* aan Rauter. De medaille werd hem toegekend in zijn hoedanigheid als “*Zugskommandant*” (pelotonscommandant) van het *Grazer akademischen Legion*. Niet aanvoerder van een heel leger, geen bataljonscommandant, zelfs geen chef van een compagnie, maar leidsman van de kleinste groep militairen (40-60 man).

Rauter deed zich voor als vliegwiel van het verzet tegen de Joegoslaven in Karinthië. Een ‘held’ die na 1918 mede de landsgrenzen aan de boorden van de Balkan had gekerfd. In werkelijkheid was hij slechts een nietig radertje geweest.⁶⁸

Burgenland – Silezië

Het weerhield Rauter er niet van twintig jaar later nog hoog op te geven van zijn heroïsche daden in Karinthië. Deze hadden hem faam gebracht tot over de landsgrenzen: “*Durch diese Geschichte war meine Name in Deutschland bekannt geworden*”. Vervolgens reeg hij nieuwe parels aan zijn succesketting. Zo maakte hij Posthumus en De Jong duidelijk dat hij ook een belangrijke bijdrage had geleverd aan het terugdringen van de Joegoslaven in zijn eigen deelstaat Stiermarken. Uitgebreid stond hij daarna stil bij zijn vermeende rol in de strijd tegen de Hongaren in Burgenland:

*“Dann kam die Besatzung von Burgenland [...] In Ungarn hatten sich viele Freiwilligenverbände gebildet. Von der Bundesregierung wurde ich aufgerufen, Freikorps aufzustellen. Der Plan war, zusammen mit der Bundesgendarmerie das Burgenland zu besetzen. Es war sehr leicht, die Ungarn hatten sich zurückgezogen. Ich bin überall bekannt geworden. So bin ich in die Militär-Politik hinneingekommen.”*⁶⁹

Zijn de beweringen van Rauter over zijn betrokkenheid in Karinthië met goede wil nog te classificeren als opgerekte waarheid, de opmerkingen over zijn rol in Burgenland lijken grotesk.⁷⁰ Het is onbestaanbaar

---

⁶⁷ KaL. Herinneringen van Ludwig Hülgerth in *Kärntner Tageblatt*. 10 Jahre Abstimmung 1920-1930, nr. 232. 10 Oktober 1930. 37. Jahrgang, seite 58.

⁶⁸ KaL. Landesbefehlshaber fasz XVII 76. Mutatie toekenning onderscheiding aan Hans Rauter.

⁶⁹ Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 3.

⁷⁰ Op 10 september 1919 ondertekende de Oostenrijkse staatskanselier Dr. Karl Renner het vredesverdrag van Saint-Germain. Volgens de bepalingen van Saint-Germain mocht na 1918 het hele reguliere leger van Oostenrijk niet groter zijn dan 30.000 man.

dat de regering in Wenen die al zo bevreesd was voor economische en militaire repercussies van de geallieerden, dergelijke particuliere initiatieven had toegelaten.

Rauters 'heldenrol' bleef niet beperkt tot zijn bijdrage aan de strijd tegen buitenlandse vijanden in Karinthië, Stiermarken en Burgenland. Als Duits-nationale patriot keek hij verder dan de landsgrenzen van Oostenrijk. De controverse tussen Duitsland en Polen over Opper-Silezië die rond 1920 steeds grimmiger vorm aannam, werd ook zijn zaak. Als zovele Duitse en Oostenrijkse veteranen die zich verraden en miskend voelden en volgens wie het 'Vaterland' door de 'Novemberverbrecher' aan de rand van de afgrond was gebracht, bestond er alleen nog de onderlinge solidariteit en de wil dat bedreigde vaderland te redden. Rauter:

“Wir waren damals junge Männer, die keine Beziehung zur Arbeiterschaft hatten. Wir als Frontoffiziere hatten einen sehr harten Krieg mitgemacht. Wir hatten in den Schützengräben im Dreck gelegen. Nach dieser Zeit, in der wir soviel mitgemacht hatten, interessierten wir uns wenig dafür, welchen Beruf ein Mann hatte, sondern wir interessierten uns als Soldaten für soldatische Qualitäten.”⁷¹

Nu waren de Polen de vijand. De oorsprong van het conflict in Opper-Silezië ging terug tot de 19e eeuw. Zij had sociale en religieuze wortels. De Poolssprekende bevolking bestond bijna zonder uitzondering uit boeren en arbeiders die voornamelijk op de onderste treden van de sociale ladder stonden. Zonder assimilatie met de Duitsers waren de mogelijkheden tot maatschappelijke en sociale stijging bijkans nihil.⁷²

De Duitsers waren dominant in de betere beroepen, in het bestuur en zij bekleedden de leidende posities in de industrie. Meer dan vijftig procent van het landbezit was in hun handen. De religieuze splitsing van beide bevolkingsgroepen kwam overeen met de economische en sociale scheidslijnen. De protestanten (de Pruisen), veelal te vinden in het ambtenarenkorps, stonden tegenover de katholieken (de Polen) in de lagere beroepen. Getalsmatig hielden beide groepen elkaar in evenwicht.⁷³

De heroprichting van Polen na de Duitse nederlaag, de val van de Duitse monarchie (het huis Hohenzollern) en de sociale onvrede die werd versterkt door de honger, het oorlogsleed en de toegenomen sociale uitbuiting, voerde het nationaal bewustzijn van de Polen naar nieuwe hoogten. De grootmacht

---

⁷¹ Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 3.

⁷² Struve, K., *Oberschlesien nach den ersten Weltkrieg* (Marburg 2003) 33-42.

⁷³ Koch, H.W., *Der deutsche Bürgerkrieg. Eine Geschichte der deutschen und österreichischen Freikorps 1918-1923* (Dresden 2002) 245. Opper-Silezië was een traditioneel katholiek land, maar omdat het tijdens de Kulturkampf van Bismarck tot tegenstellingen tussen de protestante staat en de katholieken was gekomen, voelden veel bewoners zich ook met het katholieke Polen verbonden. Dat voedde de gedachte dat men aan de religie van de enkeling zijn nationaliteit kon aflezen. In de propaganda kon het Poolse kamp daarom beweren, dat Duitsland vijandig stond tegenover het katholieke geloof; zij was onchristelijk en verbood het gebruik van het Pools tijdens kerkdiensten. Voor de Duitsers bleef niets anders over dan dit te bestrijden. Pools en Duits katholicisme was iets zeer verschillends: in Polen was het nationalistisch, in Duitsland westelijk geënt. Struve, *Oberschlesien*, 77.

Duitsland was van zijn sokkel gevallen. Polen voelde zich een zelfbewuste staat, gewenst door sterke bondgenoten (vooral Frankrijk) en begeleid door de sympathie van de hele wereld.⁷⁴ De Poolse bevolking in Opper-Silezië hoopte op haar bevrijding. Met de beroemde veertien punten van de Amerikaanse president Wilson, waarin vestiging van een onafhankelijke Poolse staat die alle voornamelijk door Polen bewoonde gebieden zou omvatten, in het vooruitzicht was gesteld, werd deze hoop versterkt.⁷⁵

De teleurstelling was groot toen artikel 88 van het Verdrag van Versailles bepaalde dat een volksraadpleging moest beslissen over de toekomst van het oostelijk deel van Opper-Silezië. Op 20 maart 1921 vond het plebisciet plaats. Van de 1.186.356 stemmen waren er 478.802 (40,4 procent) voor de Polen en 707.554 (59,6 procent) voor de Duitsers. Dat was op het eerste gezicht een duidelijke uitslag ten gunste van Duitsland. Doch de Duitse meerderheid concentreerde zich in het noorden en het westen van het door beide kampen betwiste en voor beide zo belangrijke industriegebied, terwijl de meeste Polen in het oosten en het zuidwesten woonden.⁷⁶ De Volkenbond besloot daarom het stemgebied te delen tussen Duitsland en Polen. Polen kreeg weliswaar slechts een vierde deel van het gebied, maar daarin lag wel het zwaartepunt van de Silezische industrie.⁷⁷

Niettemin kwamen de Polen in het Duitse deel van het industriegebied op 3 mei 1921 in opstand. Het plan van de leider van de opstandelingen, Wojciech Korfanty, om het gehele gebied te bezetten, lukte slechts gedeeltelijk, doordat er internationale troepen aanwezig waren. Deze troepen waren echter weer te zwak om de Polen te verdrijven. De Duitse regering stond voor een dilemma. Een optreden van de *Reichswehr* was uitgesloten, omdat Frankrijk dan dreigde het Roergebied te bezetten. De plaatselijk Duitse bevolking besloot daarop zelf tot actie over te gaan.

Zij kreeg steun van volksgenoten uit de rest van Duitsland, maar ook van Duitssprekende sympathisanten uit Oostenrijk, Zuid-Tirol, uit het Sudetenland, Finland, Zweden en Transsylvanië. De vrijwilligers uit deze landen vormden vrijkorpsen met hun aanvoerder vaak als naamgever: (Gerhard) Rossbach, (Hermann) Ehrhardt, (Hubertus von) Aulock, (Albert Leo) Schlageter. Op het station van Leipzig stapten jonge mannen in de trein die een veer in hun muts hadden en Beiers spraken: vrijkorps Oberland. Het enthousiasme om voor de Duitse zaak te vechten oversteeg politieke vijandschap; zelfs voormalige Spartakisten uit Berlijn zouden zich voor de strijd hebben aangemeld. Ook voor hen gold wat Rauter vond als fervent aanhanger van de samensmelting van Duitsland en Oostenrijk. Het ging hier om de verdediging van het nationale grondgebied.⁷⁸

---

⁷⁴ Struve, *Oberschlesien*, 41-42, 70.

⁷⁵ Koch, *Bürgerkrieg*, 245-246.

⁷⁶ *Ibidem*, 263.

⁷⁷ Struve, *Oberschlesien*, 111-112, 122.

⁷⁸ Koch, *Bürgerkrieg*, 265-270.

Ontmoeting met Hitler

De oproep om de Duitsers in Silezië bij te staan, bereikte via telegrammen van bevriende universiteiten aan gene zijde van de grens ook Rauter in Graz. Hoezeer hij de Duitse zaak ook was toegedaan, de man zonder twijfels aarzelde deze keer, Het was een moeilijke beslissing om te gaan:

*“Wir waren mitten in der Inflationszeit, das bürgerliche Vermögen war völlig eingeschmolzen. Der Druck wurde aber sehr stark. Wir konnten uns dem Druck nicht entziehen und ich bin dann mit einem Freikorps nach Oberschlesien gezogen. Es war für uns ein sehr schweres Opfer.”*⁷⁹

Uiteindelijk sloot Rauter zich toch aan bij het vrijkorps Oberland. Onderweg naar het front zou hij in april 1921 te München Adolf Hitler voor het eerst hebben ontmoet.⁸⁰ De latere *Führer* was op dat moment nog een onzekere “Bierkeller-agitator” in München.⁸¹ Rauter had volgens eigen zeggen zijn ontmoeting te danken aan zijn eerdere inspanningen voor de Duitse zaak: “Door mijn optreden als leider van verschillende vrijkorpsen had ik een grote bekendheid gekregen zowel in Oostenrijk als in Duitsland”.⁸² Zijn eerste indruk van Hitler:

*“Er machte den Eindruck eines Volksphilosophen. Er sah aus, alsob er besessen wäre von einer Mission, von einer Sendung. Er war damals noch nicht so ausgeprägt, war mehr wie ein Dozent. Er machte nicht den Eindruck eines militärischen Führers. Er war besessen von der Wiederaufweckung des Vaterlandes. Wir sahen ihn noch nicht als zukünftigen Führer. Ich habe damals fünf Stunden mit ihm gesprochen. Es waren auch andere mit dabei u.a. Göring. Göring machte mit seinem soldatischen Wesen einen sehr guten Eindruck, er war der typische Fliegeroffizier.”*⁸³

Rauter verschildte met Hitler van mening over de kwestie-Silezië. Hitler wenste er niet bij betrokken te raken: “*Er dachte rein innenpolitisch*”. Hij wilde geen enkele man beschikbaar stellen voor de “*Berliner*” regering. Eerst moest er in Duitsland orde op zaken worden gesteld en dan zouden deze problemen zich vanzelf oplossen:

---

⁷⁹ Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 3.

⁸⁰ Proces-verbaal van de PRA 's-Gravenhage betreffende het onderzoek naar de gedragingen van Rauter. Verhoor Rauter, 142.

⁸¹ Kershaw, I., *Hitler*. Deel I: *Hoogmoed 1889-1936* (Utrecht 1999) (vertaald uit het Engels) 194-195.

⁸² Proces-verbaal van de PRA 's-Gravenhage betreffende het onderzoek naar de gedragingen van Rauter. Verhoor Rauter, 142.

⁸³ Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 4.

“Ich antwortete ihm, dass die Regierungen mich nicht interessieren, wir seien Grenzlanddeutsche, kämpften für bedrängten deutschen Boden und nicht für Regierungen [...] Dies anerkannte Hitler, sprach sich sehr bewundert für Kärntens Heldenkampf aus und erklärte Verständnis zu haben für meine Auffassung er aber wollte nun keine einzige Kompanie seiner Sturmabteilungen (SA) nach Schlesien schicken. Dan sprachen wir über die verschiedenen Freicorps. Er riet mir mich dem Freicorps Oberland (Bayern) anzuschliessen.”⁸⁴

Rauter voelde zich niet thuis bij Oberland. Hij trof er ‘nationaalbolsjewistische tendensen’ aan: hard tegen het westen en de wens om samen te werken met Rusland. Hij sloot zich daarom alleen “*militarisch*” aan en niet “*politisch*”.⁸⁵ Oberland zou van zich doen spreken in de strijd tegen de Polen. In de vroege ochtend van 21 mei 1921 bestormden 3000 man in twee aanvalsgroepen Annaberg in Opper-Silezië. Oberland vormde de tweede groep. De verovering van Annaberg bracht 28 dorpen onder Duitse controle. Wat de Duitse regering voor onmogelijk had gehouden, was gelukt. De volgende 24 jaar werd Annaberg een vast bestanddeel van de Duitse mythologie.⁸⁶

Uiteraard kon Rauter niet ontbreken in Annaberg. Hij roemde het moreel van het vrijkorps: “*Die Polen hatten einen Riesen Respekt vor Oberland!*”. Voor de half-joodse aanvoeder in Silezië, Oesterreicher, was zijn enthousiasme aanmerkelijk minder; geen echte leider: “*Er war der Typ des Landsknechtführers aus dem Mittelalter*”. Hij bleef echter zijn reserves houden ten opzichte van de politieke betrouwbaarheid van Oberland: “*In Oberschlesien wurden obige Eindrücke nur noch verstärkt [...] Tatsache ist auch, dass 1931 die Hauptteile Oberlands zur Kommune gingen*”.

Tijdens zijn oponthoud in Silezië zou Rauter ook kennismaken met jonge graaf Rüdiger Starhemberg die hij een aantal jaren later weer zou tegenkomen in de Oostenrijkse *Heimwehr*, de koepel van extreemrechtse paramilitaire groepen.⁸⁷

Deling Opper-Silezië

Ondanks hun eerdere successen had de strijd voor de Duitse vrijkorpsen een teleurstellende afloop. Na de festiviteiten ter gelegenheid van de zege bij Annaberg, verbood de Duitse rijkspresident en sociaaldemocraat Friedrich Ebert verdere rekrutering voor de vrijkorpsen. Annaberg betekende niet het einde van de gevechten, maar de vrijkorpsen waren wel van hun aanwas beroofd. Ze vochten verder, hongerig, in lompen gehuld en met weinig munitie. De militaire gevechten liepen langzaam dood. Zo eindigde de Poolse opstand en werd de door de Volkerenbond opgelegde deling van Opper-Silezië alsnog

---

⁸⁴ Aanvulling op gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ De nationaalsocialisten vierden dan wel de bevrijding van Annaberg, de namen van de leiders, luitenant Eicken en die van kapitein Oesterreicher, de aanvoerder van Oberland, lieten ze snel in de vergetelheid raken: beiden waren half joods. Koch, *Bürgerkrieg*, 271.

⁸⁷ Aanvulling op gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1.

een feit. De vrijkorpsen moesten in juli 1921 het kiesgebied verlaten. Dat gold ook voor de Poolse troepen. Het probleem was, zeker voor rechts Duitsland, zeer onbevredigend opgelost.⁸⁸

Zo keerde Rauter in augustus 1921 gefrustreerd naar Oostenrijk terug. Later zou hij zijn Silezische avontuur kwalificeren als ‘*Zeitverlust*’. Op de terugreis zou hij weer Hitler hebben ontmoet, nu met Göring: “*Göring war damals noch sehr schlank*”, zo vertelde hij De Jong en Posthumus. Hitler “*bekannte sich da mir gegenüber als Germane, auch sprach er sehr gut über England. Er vertrat die These, dass Deutschland mit England zusammengehen müsse.*”⁸⁹

Helaas zijn ook hier geen documenten of getuigenverklaringen voorhanden die de ontmoetingen van Rauter met Hitler en zijn optreden in Silezië schragen. Met zijn algemene bekendheid in Oostenrijk en Duitsland viel het dus nogal mee. Als we de chronologie van zijn optreden in Silezië en Burgenland bekijken, roept dat ook vragen op. Rauter zou van april tot en met augustus 1921 actief zijn geweest in Silezië. In dezelfde maand augustus trokken de Oostenrijkse gendarmerie en *Zollwache* Burgenland binnen, een rol die de voormalige *Oberleutnant* met zijn leger van 30.000 studenten ook claimde.

In elk geval werd het, nu de stofwolken van territoriale gevolgen van de Eerste Wereldoorlog waren neergedaald, tijd voor oorlogsveteraan Rauter en voor duizenden met hem om zich een ordentelijke plaats in het burgerbestaan te verwerven. Ondanks vele pogingen de draad van voor de oorlog weer op te pakken en zijn studie aan de Technische Hochschule te voleinden, kon hij er de aandacht en de kracht niet meer voor opbrengen. Zijn studie verslofte steeds weer als hij aan de randen van het voormalige, gekrompen keizerrijk de belangen van Oostenrijk ging verdedigen.

Zoals het hem niet lukte zijn studie te voltooien, zou Rauter er niet in slagen een respectabele positie in de burgermaatschappij te verwerven omdat de oorlog – zoals de Duitse historicus Hagen Schulze vaststelt – de student uit Graz en vele collega-veteranen had getransformeerd tot onaangepasten, tot “desperado’s in de letterlijke zin van het woord”. De waarden van het oude burgerdom van de negentiende eeuw waren in de loopgraven van geen enkele waarde gebleken. Daarom “*wurde die Gestalt des Bourgeois zum eigentliche Gegner*”.⁹⁰

Rauter hechte na alle oorlogservaringen nog wel zeer aan het corpsleven met zijn clubavonden en vriendschappen voor het leven. De gelouterde oorlogsveteraan trad na 1918 op als waarnemend *Fuchsmeister* die nieuwe aspirant-leden begeleidde in het *Mensur*-metiër.⁹¹ Voorwaarde voor een levenslang lidmaatschap van een *Studentenschaft* was echter dat de corpsbroeder zijn studie (binnen een door hogeschool of universiteit gestelde termijn) voltooide. Hierna kon hij toetreden tot het zeer gerespecteerde gezelschap van *Alte Herren* – ook wel *Philister* genoemd. Zo gaat het trouwens nog toe bij *Schlagende Verbindungen* in Duitsland en Oostenrijk.

---

⁸⁸ Koch, *Bürgerkrieg*, 271-273.

⁸⁹ Aanvulling op gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1.

⁹⁰ Schulze, H., *Freikorps und Republik 1918-1920*, 54-57.

⁹¹ SteLaGr. Joanea Akademisches Corps, Wichtige C.C.-Beschlüsse. K : 9 H.15 en K : 28 H.61.

In het geval-Rauter vreesden de *Alte Herren* van Joannea begin jaren twintig dat dit student-lid zijn studie nooit zou afmaken. Althans, dat valt op te maken uit een brief die Rauter op 23 juli 1923 schreef aan het bestuur. De ‘eeuwige’ student stipt daarin een eerder gesprek aan met een commissie van *Alte Herren* die hem, om de impasse te doorbreken, de suggestie doen een verzoek (*‘Philistrierungsgesuch’*) in te dienen om als gesjeesde student toch als *Philister* te worden erkend.

Afgezien van de gereede kans dat het verzoek zou worden afgewezen, zijnde in strijd met de statuten van Joannea, was het voorstel ook onacceptabel voor de rechtlijnige Rauter. Na “lang beraad” kon hij het bestuur melden dat hij een dergelijk initiatief niet zou nemen. Hij had zijn studie niet opgegeven en hij verwachtte nog steeds het ingenieursdiploma te behalen. De komende zomer zou Rauter weer colleges gaan volgen. Ook stelde hij in zijn brief vast dat een *Philistrierungsgesuch* in strijd was met de regels van zijn studentenvereniging.

Ten slotte zou een dergelijke maatregel, zelfs voor iemand die als *Landesstabsführer* van een groot vrijkorps waardevolle activiteiten ontplooidde, ergernis opwekken bij vele *Alte Herren*. De regels van de *Technische Hochschule*, zo wist hij, schreven voor dat hij in oktober 1923 zijn opleiding moest hebben voltooid. Wat niet meer zou lukken, zo moest hij toegeven. Daarom deed Rauter een vergaand tegenvoorstel: om aan alle discussie binnen zijn geliefde Joannea een einde te maken moesten de *Corpsbrüder* het reglement “*rücksichtslos*” uitvoeren op de komende ledenvergadering en hem uit de vereniging zetten.⁹² Hoe de kwestie werd opgelost, is niet bekend. De betreffende documenten ontbreken in het archief van Joannea.

---

⁹² “Ich bemerke ausdrücklich, dass ich einen Ausschluss au dem Corpsverband meiner Person erwarte und auch selbstverständlich denselben einsehenen werde”. Brief Rauter aan bestuur Joannea, 23 Juli 1923. SteLaGr. Joannea Akademisches Corps K : 53 H.98.

*Ich dachte jeden Moment ein
Messer in den Rippen zu
haben, doch kamen wir
ungeschoren zur Tür.*

H.A. RAUTER ¹

Hoofdstuk 3

Heimwehr 1921-1929

Machtsvacuüm

Van de bevolking in de rompstaat Oostenrijk had zich na de nederlaag een peilloos pessimisme meester gemaakt. Het vooroorlogse patriottisme was slechts gericht geweest op het keizershuis Habsburg. Het leefde voornamelijk bij het leger, de bureaucratie, de adel, de kerkelijke hiërarchie en sporadisch bij het kleinburgerdom. Wat na de nederlaag slechts kon binden was de kleine staat en het gevoel tot de Duitse taal- en cultuurgemeenschap te behoren. Aansluiting bij Duitsland was voor de meeste Oostenrijkers de logische oplossing. De artikelen 80 (Versailles) en 88 (Saint-Germain) blokkeerden echter een fusie tussen beide staten.²

Ook Rauter was een hartstochtelijke voorstander van een *Anschluss*. In gevangenschap mokte hij nog na over het verbod van de *“Heimkehr ins alte Mutter-Reich Deutschland”*, terwijl de *Ostmark* (Oostenrijk) daartoe toch had behoord sinds de vestiging van het Karolingische rijk. Pas door de ruzie Habsburg-Hohenzollern in 1866 was Oostenrijk uit de Duitse Bond verdreven. Zolang de Duitsers van de oude Habsburgse monarchie nog elf verschillende volkeren bijeen kon houden, had ze ongetwijfeld nog een historische opdracht in het Donagebied. Echter, door het uiteenvallen van het oude keizerrijk eindigde de *“österreichische Mission”*.

De *“Entente”* [Rauter bedoelt de winnaars van de Eerste Wereldoorlog] was niet consequent in haar beleid geweest, moest Rauter helaas vaststellen. Waar andere volkeren in Midden-Europa het recht op zelfbestemming kregen, daar werd de Oostenrijkers dat recht onthouden:

“Während man es den Slowenen und Kroaten erlaubte sich mit den Serben zusammenzuschliessen, die einander volklich weiter entfernt waren als die Niederländer die Tiroler z.b., wurde es nun durch Friedensdiktat der Feindmächte den Deutschen der Ostmark verboten sich den deutschen des Altreiches anzuschliessen.”

---

¹ Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, I/3/5-6.

² Pauley, B.F., *Hahenschwanz und Hakenkreuz*, 16-18.

De geallieerden hadden de Oostenrijkers zelfs opgedragen het woord ‘*Deutsch*’ te schrappen in de nieuwe naam ‘*Deutsch-Österreichische Republik*’. Niettemin hadden alle politieke partijen in 1919 de *Anschluss* als punt één in hun partijprogramma’s opgenomen. Alleen de “*schwarzgelben Legitimisten*”, dat waren volgens Rauter de adel en de officieren in actieve dienst – “*eins bis zwei Prozent der Bevölkerung*” -, bleven vasthouden aan het begrip Oostenrijk. Het bewijs voor zijn stelling werd enkele jaren later geleverd, toen kanselier Ignaz Seipel (christensocialen) een proefvolksraadpleging liet houden in de provincies Tirol, Vorarlberg en Salzburg over een eventuele *Anschluss*. Van de kiezers koos 98,5 procent voor een samengaan.³

Misère en onrust

De wens tot aansluiting bij Duitsland werd ook ingegeven door de economische en sociale malaise in Oostenrijk. In de eerste maanden van 1919 bereikte de hongersnood, vooral in Wenen en de industriegebieden in het oosten van het land, zijn hoogtepunt. Het aantal werklozen in de hoofdstad steeg in april tot 131.000 (70 procent van het landelijk totaal van 185.238). Daarbij kwam nog een leger van arbeidsongeschikten en teruggekeerde krijgsgevangenen. Juist bij deze groepen mislukte de integratie.⁴

Het verdrag van Saint-Germain had de situatie nog verergerd: het ambtenarenkorps in Wenen was veel te groot voor de gekortwiekte staat. Het land was afgesneden van grondstoffen. De staalfabrieken in *Obersteiermark* hadden wel ijzererts, maar geen steenkool dat vroeger uit Moravië kwam. In de landbouw was de toestand niet beter. Voordien had deze altijd gesteund op de grote, vruchtbare landgoederen in Hongarije en Bohemen. Met de hoge naoorlogse inflatie was voldaan aan alle voorwaarden voor veel misère en onrust in het land.⁵

Een ander gevolg van de nederlaag was het oploeiende antisemitisme. De oorlogshandelingen in het oosten hadden veel Joden, vooral uit Galicië, naar Oostenrijk doen vluchten. De meesten kwamen in Wenen terecht. Deze vluchtelingen en de autochtone Joden kregen de schuld van alle problemen; met name van de woningnood, terwijl er al voor de oorlog een tekort aan woningen bestond. Een nog ernstiger beschuldiging was dat de joodse vluchtelingen profiteurs van de oorlog waren.⁶

In deze situatie, waarbij staatsgreep en opstand steeds op de loer lagen, moest de nieuwe republiek worden opgebouwd. Deze taak rustte op de schouders van twee natuurlijke vijanden: de

---

³ Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1.

⁴ Botz, G., *Gewalt in der Politik. Attentate, Zusammenstöße, Putschversuche, Unruhen in Österreich 1918 bis 1938* (München 1983) 43.

⁵ Het is niet gelukt om in het interbellum de voorspoed van voor de oorlog te herstellen. De republiek benaderde deze toestand nog het meest in 1929, toen de productie op 95 procent van die van 1913 lag. Overigens telde Oostenrijk ook toen 200.000 werkloze arbeiders. Pauley, *Hahnenschwanz*, 19, 22.

⁶ Synoniemen waren Ostjude, afperser, speculant, profiteur, Galiziër, hamsteraar. Antisemieten misbruikten de fouten van individuele Joden om te generaliseren voor de hele joodse gemeenschap. Het oploeiend antisemitisme was overigens niet een fenomeen dat alleen in Duitsland en Oostenrijk voorkwam. Het floreerde in alle nieuwe democratieën in Centraal-Europa na 1918, met uitzondering van Tsjecho-Slowakije en Joegoslavië. Pauley, *Prejudice*, 69-73.

sociaaldemocraten (SDAP) en de katholieken, verzameld in de *Christlichsoziale Partei* (CSP). Bij de eerste naoorlogse verkiezingen (februari 1919) waren zij als veruit de grootste partijen naar voren gekomen.⁷ Dit verstandshuwelijk was echter geen lang leven beschoren. De breuk kwam in 1920, nadat de socialisten bij nieuwe verkiezingen in oktober 1919 fors hadden verloren ten gunste van de katholieken.

De mislukte pogingen tot een Putsch van de communisten, de terreur van geradicaliseerde arbeidersraden, de neiging van de staat om alles naar zich toe te trekken, dreigende onteigeningen en de aangekondigde dramatische afroming van het vermogen van rijkere burgers hadden de kiezer afgeschrikt om langer SDAP te stemmen. De uitslag had tot gevolg dat de *Christlichsozialen* niet langer bereid waren een coalitie te vormen en de wegen van beide partijen in de Eerste Republiek zich voorgoed scheidden.⁸

In het naoorlogse Oostenrijk was er na het verdwijnen van de Habsburgers bij de provincies geen enkele loyaliteit meer ten opzichte van Wenen. De hoofdstad, nu een zelfstandige provincie, werd sterk gedomineerd door de sociaaldemocratische partij, de provincies door de *Christlichsozialen*. Nu het niet meer nodig was zich te verenigen tegen binnenlandse en buitenlandse vijanden, loerden de twee belangrijkste partijen en de kleinere Groot-Duitse Volkspartij naar elkaar met nauwelijks verborgen weerzin.

De sociaaldemocraten (SDAP), de machtigste marxistische partij buiten de Sovjet-Unie, slaagden erin de meeste linksgezinden binnen hun organisatie te houden, waardoor de Oostenrijkse communisten een onbeduidende splintergroep bleven. Voor de socialistische eenheid werd echter een hoge prijs betaald. Linkse radicalen werden in toom gehouden met een marxistisch jargon dat pleitte voor oprichting van een puur socialistische staat ten gunste van het proletariaat. Het ideologische dogmatisme van de SDAP maakte potentiële sympathisanten uit de burgerlijke hoek kopschuw. In de periode van de Eerste Republiek konden de socialisten niet kiezen tussen hun gematigdheid in praktische zaken en hun ideologisch radicalisme.

De winst van de partijeenheden was een nederlaag voor de Oostenrijkse democratie. De kloof tussen links en rechts in de Oostenrijkse politiek werd verdiept door een persoonlijke vete tussen de leiders van de twee grote partijen. De joodse, briljante theoreticus Otto Bauer was de tegenpool van Ignaz Seipel, de autoritaire, humorloze en ascetische priester-politicus die van 1922-1924 en van 1926-1929 diende als kanselier. Bauer was allereerst een marxist en dan pas Oostenrijker. Seipel was eerst katholiek en dan pas Oostenrijker.⁹

De onderlinge verdeeldheid was groter dan gezond voor een democratie, stelt de Amerikaanse historicus Bruce F. Pauley, specialist op het gebied van antisemitisme, nationaalsocialisme en rechtse paramilitaire organisaties in Oostenrijk tijdens het interbellum: “Het is twijfelachtig of de democratie er

---

⁷ Andics, H., *Der Staat den keiner wollte. Österreich 1918-1938* (Wien 1962) 50.

⁸ De socialisten gingen bij de verkiezingen van oktober 1919 terug van 70 naar 62 zetels, terwijl de CSP het aantal afgevaardigden zag stijgen van 63 naar 79. Ibidem, 113-114.

⁹ Pauley, B.F., *The Habsburg Legacy 1867-1939* (New York 1972) 100-103.

ooit een kans had". Volgens hem was Oostenrijk een duidelijk voorbeeld van een opvolgingsstaat door het korte sociaaldemocratische bewind (tot het breken van de coalitie in 1920). In reactie op de autoritaire macht van de Habsburgers, eisten de socialisten een strikte beperking van de uitvoerende macht. De Oostenrijkse constitutie van 1920 sloot daarom uit dat de kanselier dan wel de president de nationale vergadering kon ontbinden. Als gevolg daarvan was het voor Oostenrijkse ministers bijna onmogelijk om een sterk en slagvaardig beleid te voeren zonder partijpolitieke invloeden. De Oostenrijkse democratie was vanaf het begin verzwakt door de ineffectiviteit van de regering.¹⁰

Bijkomend probleem was dat de katholieken van Seipel steeds meer moeite kregen met de democratie. Zij identificeerden de democratie gaandeweg met hun tegenstanders: de sociaaldemocraten. De *Christlichsozialen* werden daarin bijgevalen door de katholieke Kerk. Deze beschouwde de pogingen van de socialisten om kerk en staat te scheiden en religie tot *Privatsache* te maken als de voorbode van een goddeloze staat. De katholieke kritiek zorgde ervoor dat de *Christlichsozialen* hun oorspronkelijke prodemocratische houding steeds meer lieten varen ten gunste van de corporatieve, autoritaire staat, naar de traditionele sociaalromantische ideeën van Karl Vogelsang, publicist en propagandist van het conservatisme met een sociaal gezicht.¹¹

De politieke facties stonden de oplossing van deze fundamentele problemen zoals daar waren de sociale kwesties, de kerk-staatrelatie en later de *Anschluss*, in de weg. Paramilitaire legertjes werden opgericht: de *Republikaner Schutzbund* door de socialisten en de *Heimwehr* door de conservatieven. Dat leidde tot een latente burgeroorlog tussen paramilitair links en rechts die als een veenbrand woekerde, waarbij de extremisten, onder wie Hanns Albin Rauter, hun rivalen niet zagen als eerlijke dan wel dwalende personen, maar als ketters die geëlimineerd moesten worden, op welke wijze dan ook.¹²

Steierische Selbstschutz

De kortzichtigheid die Rauter de geallieerden verweet met hun verbod op het samengaan van Duitsland en Oostenrijk was er de oorzaak van dat het Alpenland (en de rest van de wereld) de volgende decennia zoveel problemen had gekend. Hoe erg het in de nieuwe republiek in die beginjaren ook was geweest, in Stiermarken was het leed, aldus Rauter, nog veel erger: het dodental als gevolg van de oorlog lag hoog en de deelstaat kreeg op grote schaal te maken met doortrekkende soldaten en met een serieus vluchtelingenprobleem.

Bovendien verloor Stiermarken een derde (*Untersteiermark*) van zijn territorium aan het Koninkrijk der Joegoslaven (Serven, Kroaten en Slovenen). Pogingen op de vredesconferentie om in het omstreden gebied een volksraadpleging te houden, liepen meteen stuk. De regering in Wenen drong ook al niet aan, bang als ze was voor een blokkade van levensmiddelen door de nabuurstaten. Juist met de

---

¹⁰ Ibidem, 102-103.

¹¹ Diamant, *Austrian Catholics*, 104-120.

¹² Pauley, *Habsburg Legacy*, 103.

voorziening van levensmiddelen was het hopeloos gesteld na de amputatie van het vruchtbare Zuid-Stiermarken.¹³

In deze onoverzichtelijke en moeilijke situatie probeerden politiek links en rechts door het formeren van gewapende militia's hun posities te versterken. Ook de oprichting van het *Akademische Legion* (AL) in Graz, waar volgens Rauter links, stevast door hem aangeduid als de “*Kommune*”, regeerde, moet mede in dat licht worden gezien. *Oberleutnant* Rauter, net terug van het oorlogsfront, zou zich direct aan bij het legioen hebben aangesloten en met hem “*3000 Offiziere und Unteroffiziere*”.

Al na acht dagen kreeg hij het bevel over de eerste compagnie. De manschappen waren bewapend en bewaakten met een parate *Alarmkompanie* stations, poskantoren, regeringsgebouwen en het militaire hoofdkwartier. Behalve het AL was er in Graz nog een sociaaldemocratisch *Arbeiterhilfskorps* actief dat door luitenant Lagger, een kameraad van Rauter uit het Habsburgse leger, werd geleid. Tussen beide militia's bestond aanvankelijk nog geen onderlinge animositeit: “*Wir vertrugen uns recht gut*”.¹⁴

De vrees voor een communistische staatsgreep, althans op provinciaal niveau, werd manifest, toen het tussen 21 en 23 februari 1919 tot botsingen kwam met de communisten. Enkele formaties – in eerste lijn het studentenbataljon van Graz, bestaande uit reserveofficieren met frontervaring, grepen samen met het *Arbeiterhilfskorps* in.¹⁵ De inzet van zijn manschappen was, aldus Rauter, een groot succes door zijn eigen doortastendheid; de pogingen tot staatsgreep mislukten: “*Das verhinderte ich*”.

Aanvankelijk leek het nog mis te gaan toen een compagnie van het *Arbeiterhilfskorps* dreigde over te lopen naar de vijand en op de soldaten van Rauter begon te schieten. Doch de situatie keerde zich ten goede: “*Nach 15 Minuten hatte ich alles zerstreut*”. Niet voor lang, want 's avonds werd er door communistische marinetroepen weer geschoten, nu in het stadhuis van Graz met de bedoeling *Landeshauptmann* Anton Rintelen, een zeer rechtse christendemocraat, tot aftreden te dwingen: “*Wieder räumte ich den Hauptplatz und die Stadt*”.

Erkenning en dankbaarheid waren echter niet Rauter's deel, wel een woedende pers, aangevoerd door de sociaaldemocraten die uren eerder nog de inspanningen van het AL hadden gesteund. Volgens Rauter was deze opmerkelijke omslag terug te voeren op het weinig heldhaftige optreden van het *Arbeiterhilfskorps* dat al snel uit elkaar was geslagen. De agressie tegen hem en zijn manschappen was ook ontstaan, omdat “*wir uns nicht abschlachten liessen oder nicht davonrannten*”. Om zijn naam te zuiveren spande de eergevoelige commandant een procedure aan bij de krijgsraad van het militair commando, dat echter “*die Untersuchung sofort einstellte und mir rechtgab*”. Voor Rauter was dit alles het zoveelste bewijs dat de “*Marxisten*” niet te vertrouwen waren.¹⁶

---

¹³ In het aan de Joegoslaven toegewezen Untersteiermark leefden 65.000 Duitssprekenden, terwijl er 4400 Slovenen woonden binnen de rest van Stiermarken. Pauley, *Hahnenschwanz*, 16-17

De afscheiding van Untersteiermark was vooral het werk van Frankrijk en Groot-Brittannië, die als argument voor dat besluit aanvoerden dat er tijdens de bezetting van het gebied, in de voorgaande negen maanden, van Oostenrijkse kant geen militair verzet was geweest. Karner, *Steiermark*, 133.

¹⁴ Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1.

¹⁵ Wiltschegg, *Die Heimwehr. Eine unwiderstehliche Bewegung?* (München 1985) 172.

¹⁶ Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1.

Tot zover het relaas van Rauter over op de schermutselingen in Graz, maar wat schreven de plaatselijke dagbladen destijds over de heroïsche rol van de studentenmilitie en haar commandant? De moedige aanvoerder van het legioen werd niet genoemd in de plaatselijke pers, wel commandant Brodnig van de communistische opstandelingen. Rauter's *Akademische Legion*, in het *Grazer Volksblatt* en de *Kleine Zeitung* aangeduid als de *Studentenschaft*, moest het doen met één alinea in beide dagbladen. Erg heroïsch werd haar optreden niet voorgesteld. Op het centrale plein van Graz had de menigte geschreeuwd om ontwapening van de studenten, nadat deze zich zouden hebben misdragen. Nog voordat het op het plein tot een treffen met de communisten was gekomen, werden ze door reguliere troepen ontwapend. Toen de politie en gendarmerie de orde hadden hersteld, werden de studenten onder begeleiding van, nota bene, het *Arbeiterhilfskorps* afgevoerd naar hun thuisbasis.¹⁷

Van de jonge vechtjas zoals Rauter zich graag afficheerde, blijft – zo is de tussentijdse conclusie – bij het nader archiefonderzoek weinig meer over; des te meer komt hij naar voren als de gesjeesde student. Een in de kern stuurloze jongeman die slechts als militair bestuursambtenaar in Albanië een succes was geweest, die nota bene Albanees studeerde en daar op de Balkan tussen de “*Mohamedaner*” volgens eigen zeggen een straat naar zich vernoemd kreeg. Opgegroeid in een goed-burgerlijk milieu, waar de vader berooid stierf.

Het was een werkelijkheid waarmee Hanns Albin later, zeker nadat hij carrière in de SS maakte, moeilijk kon leven en waar hij zich later uit jokte. Het leven in die eerste levensfase was te “gewoon” geweest: hij had slechts een talent voor schermen. Als zovele leeftijdsgenoten was hij (zwaar)gewond geraakt tijdens de Grote Oorlog en als gevolg daarvan moest hij deels invalide invulling geven aan de rest van zijn aardse bestaan. Ambitieuw was Rauter nog steeds en vervuld van rancune wist hij waar hij zijn vrienden en vijanden moest zoeken.

Walter Pfrimer

Rauter en zijn *Studentenwehr* stonden in hun strijd tegen de Austromarxisten niet alleen. Allerlei al dan niet aan politieke partijen gebonden milities probeerden zich te bewapenen en posities in het regionale machtsveld te veroveren. De algemene vijand was de *Republikaner Schutzbund*, de paramilitaire organisatie van de sociaaldemocratische partij die landelijk opereerde. Daar stond dan een lappendeken van rechtse legertjes tegenover die zich later bundelde tot de *Heimwehr*.

In Stiermarken waren de belangrijkste milities het *Untersteierische Bauernkommando* van de arts Dr. Willibald Brodmann en de *Deutsche Volksrat* (later overgegaan in het *Selbstschutzverband Steiermark*) van Dr. Walter Pfrimer, een jurist uit Judenburg (Obersteiermark).¹⁸ Wat Rauter in beide

---

¹⁷ SteLaBiGr. *Grazer Volksblatt*, 24 februari 1919.

SteLaBiGr. *Kleine Zeitung*, 25 en 28 februari 1919.

¹⁸ Wiltshchegg, *Die Heimwehr*, 171-173.

In Stiermarken leidden drie belangrijke omstandigheden tot het ontstaan van paramilitaire organisaties: de Joegoslavische bezetting van Duitstalige steden in Untersteiermark, het gevaar van plunderingen door oud-Oostenrijkse frontsoldaten en de mogelijkheid van de marxistische revolutie. Pauley, *Hahnenschwanz*, 34.

mannen aantrok, was dat zij losstonden van de politieke partijen.¹⁹ Voor Brodmann en Pfrimer op hun beurt waren Rauter en zijn *Studentenwehr* een gewilde partner, omdat deze een goedgetrainde, gedisciplineerde versterking met veel frontervaring voor hun milities in opbouw vormde.²⁰ Rauter en zijn manschappen kozen uiteindelijk voor de advocaat uit Judenburg en diens *Selbstschutzverband Steiermark*.²¹

De keuze van Rauter voor Pfrimer kwam niet voort uit bewondering voor diens martiale optreden of oratorisch talent. De halfdove jurist was een gezet mannetje dat op het spreekgestoelte slecht uit zijn woorden kwam. Wat de voormalige student bouwkunde en vele anderen charmeerde waren Pfrimers rechts-extremistische opvattingen, diens rabiate antisemitisme en compromisloze strijd tegen het marxisme. De voorman van het *Selbstschutz Steiermark* kwam voort uit de beweging van Georg Schönerer en was daardoor automatisch een aanhanger van “*Gross-Deutschland*”. Verder moest hij niets hebben van de democratie en het parlementarisme, omdat daarvan geen heil viel te verwachten.²² Wat Rauter ook charmeerde, was dat “*die Gruppe völkisch war, überparteilich, sozial.*”²³

Völkisch staat voor volksnationalisme, waarbij een hogere waarde wordt toegekend aan het volk (*Volksgemeinschaft*) dan aan de staat. Voor de aanhangers is het volk een groep mensen met een gemeenschappelijke taal, cultuur en geschiedenis. Hoewel niet noodzakelijk voor “*völkisch*” werd in ultrarechtse, politieke groeperingen, waaronder de nationaalsocialisten, ook ras een noodzakelijk bestanddeel van het volksnationalisme. De antisemiet Pfrimer was een vertolker van de meest extreme “*völkische*” opvattingen. Zijn beweging voerde het hakenkruis als onderscheidingsteken en zij droeg de zwart-wit-rode vlag om haar Duits-nationale overtuiging uit te dragen.²⁴ Ook verraadden zijn opvattingen nationaalsocialistische trekken.²⁵

Pfrimers positie in de landelijke *Heimwehr*-beweging werd met de komst van Rauter en zijn studenten aanmerkelijk versterkt. Een beloning kon niet uitblijven. Toen de militaire stafchef van de *Selbstschutz* opstapte, was Rauter zijn logische opvolger.²⁶ De man die in Albanië zijn organisatorische talenten had getoond, wist wat hem te doen stond: “*Ich baute die ganze Organisation um, stellte allen auf aktiven Kampf ein*”.²⁷

---

¹⁹ “Beide Bauerngruppen, die damals über in 5000 Mann verfügten, standen auf einer überparteilichen Grundlage [...] Auch wir legten alle Bindungen zu politischen Parteien ab”. Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1.

²⁰ Wiltschegg, *Die Heimwehr*, 172.

²¹ Aanvulling op gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1.

²² Hofmann, J., *Der Pfrimer-Putsch. Der steirische Heimwehrprozess des Jahres 1931* (Wien 1965) 8-9.

²³ Aanvulling op gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1.

²⁴ Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 9.

²⁵ Langoth, *Kampf um Österreich*, 81.

²⁶ Pauley, *Hahnenschwanz*, 41-42

²⁷ Aanvulling op gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1.

Steierische Heimatschutz

De Oostenrijkse *Heimwehr*-beweging was een fenomeen dat in de winter van 1918-1919 was ontstaan. In de landelijke gebieden werden eenheden geformeerd ter verdediging van huizen, boerderijen en spoorlijnen. Ze kregen wapens uit de voorraden van het voormalige Habsburgse leger en ze traden op ter ondersteuning van het wankele bestuur dat na de oorlog was geformeerd. Hetzelfde gebeurde in de steden, waar de eenheden doorgaans werden gecontroleerd door de sociaaldemocraten.

Toen de geallieerden inlevering van de wapens eisten, werden aanzienlijke wapenvoorraden verplaatst naar geheime bergplaatsen. Deze wapens zouden een rol gaan spelen in de periode tussen de twee wereldoorlogen, bijvoorbeeld bij de strijd in Karinthië tegen de Joegoslaven. De diverse groepen onder de verzamelnaam *Heimwehr* ontwikkelden zich tot paramilitaire organisaties, die hun aandacht na de buitenlandse vijanden richtten op de binnenlandse tegenstander: de Austromarxisten.²⁸

De *Heimwehr* was in de eerste plaats een militaire organisatie en belast met weinig politieke en sociale theorieën. Haar oriëntatie was aanvankelijk gericht op het Duitse en Italiaanse fascisme, wat tot uitdrukking kwam in de gebezigde taal die was doorspekt met termen als ‘bloed en ijzer’. Tezelfdertijd liet de *Heimwehr* haar vlaggen en wimpels zegenen door de kerk en begonnen de eenheden hun oefeningen met een veldmis. Dit maakte de *Heimwehr* betrouwbaar in de ogen van het katholieke kamp dat haar steunde als voornaamste tegenwicht voor de *Republikaner Schutzbund*.²⁹

Het typerende aan de *Heimwehr* was dat haar een samenhangende ideologie ontbrak. De antiliberaal en antidemocratische overtuiging werd weliswaar samengebracht in het *Korneuburger Programm* van 1930, waarin de democratie, parlementaire instituties en politieke partijen werden afgewezen, maar ze was niet in staat om eensgezind een nieuw politiek programma te ontwikkelen en dat zou haar later duur komen te staan.³⁰

De ontwikkeling van de *Heimwehr*-beweging in de omgeving van Graz verliep volledig anders dan in de grensgebieden. Hier werd het gevaar van een Joegoslavische invasie niet zo gevoeld. Veel groter leek de dreiging van de “rode terreur” die niet alleen in Rusland voet aan de grond had gekregen, maar ook enige tijd in Hongarije (Bela Kun) en Beieren. In Oostenrijk waren eveneens vele oorlogsveteranen te vinden die revolutionaire ideeën hadden ontwikkeld. De conservatieven zagen dat de sociaaldemocraten veel invloed hadden, niet alleen in de regering (tot 1920), maar ook in de regionale afdelingen van het leger, de *Volkswehr*.

De soldaten werden regelmatig ingezet om levensmiddelen van weerbarstige boeren te vorderen, wat de weerzin van de boeren tegen de sociaaldemocraten alleen maar versterkte. Dan waren er nog de *Arbeiterwehren*, voornamelijk bestaande uit socialisten en ooit bedoeld om fabrieken te beschermen tegen

---

²⁸ Jedlicka, ‘The Austrian Heimwehr’, 128-129.

²⁹ Diamant, *Austrian Catholics*, 130-131.

³⁰ Benedikt, *Geschichte der Republik Österreich*, 363-368.

plundering, maar die zich nu tegen de bourgeoisie begonnen te keren. Ook de politie en gendarmerie werden verdacht van sociaaldemocratische sympathieën.

Om een tegenwicht te bieden had *Landesfuhrer* Anton Rintelen van Stiermarken een privélegertje geformeerd, de *Steierische Heimwehr*. Voor steun zochten Rintelen en diens plaatsvervanger Jacob Ahrer contact met drie burgerlijke partijen: de *Christlichsozialen*, de *Bauernbund* (later omgedoopt tot *Landbund*) en de *Grossdeutsche Volkspartei*. Ook met rechtse milities in Beieren werden relaties aangeknoopt.³¹ Hierdoor bestonden tot 1927 in Stiermarken twee *Heimwehre*, de *Steierische Heimwehr* van Anton Rintelen die met de grote burgerlijke partijen was verbonden en de onafhankelijke *Selbstschutz Steiermark* (in 1924 omgedoopt tot *Heimatschutzverband Steiermark*, in de volksmond *Steierischer Heimatschutz*) van Walter Pfrimer.

Deze laatste kreeg landelijke bekendheid toen het in Judenburg tot de eerste gevechten kwam tussen *Heimwehr*-milities en sociaaldemocratische arbeiders. Toen drieduizend stakende staalarbeiders opmarcheerden, gaf Rintelen toestemming aan Pfrimer om zesduizend van zijn *Hahnenschwanzler* (genoemd naar het veertje in hun hoed) te mobiliseren. De arbeiders werden hierdoor gedwongen hun protest af te breken. Pfrimer groeide met zijn doortastende optreden uit tot de lieveling van de bourgeoisie.³²

Ondanks de eerste successen in de strijd tegen de Austromarxisten of wel misschien juist daardoor, groeide de animositeit tussen Rintelen en Pfrimer. Ze wedijverden om macht en invloed. Hun beider diepe haat jegens de communisten en sociaaldemocraten kon daar niets aan veranderen. Wat Waldemar Pabst, de stafchef van de landelijke *Heimwehr*, eens deed verzuchten dat het gemakkelijker was om te waken over een zak vlooien dan om in Stiermarken leiding te geven aan de *Heimwehr*-milities.³³

In 1923 kwam het tot de breuk tussen Rintelens *Heimwehr* en Pfrimer's *Steierischer Heimatschutz*. De relatie met de burgerlijke partijen speelde daarbij een belangrijke rol. Voor deze partijen waren de opvattingen van de *Heimatschutz* te extreem, bijvoorbeeld de keuze voor het raciale antisemitisme. Zij werden daarin gesteund door de meeste andere *Heimwehre*. Een ander twistpunt betrof de aansluiting bij Duitsland. Pfrimer's *Heimatschutz* was voor de *Anschluss*, terwijl bij de katholieke vleugel van de *Heimwehr* in de loop van de jaren twintig de reserves tegen een Groot-Duitsland steeds meer toenamen. Na de machtovername van Hitler in Duitsland in 1933 voelden de katholieken helemaal niets meer voor een fusie van beide landen.³⁴

---

³¹ Deze milities waren de Organisation Escherich (Orgesch) en Organisation Kanzler (Orka). Pauley, *Hahnenschwanz*, 38-40.

De Orgesch was in de begintijd de belangrijkste wapenleverancier van de Heimwehrebeweging in Oostenrijk. Na de Kapp-Putsch in Berlijn (1920) verhuisde een van de leidende deelnemers, Waldemar Pabst, een voormalige majoor van de generale staf, naar Tirol en nam onder valse naam de Oostenrijkse nationaliteit aan. Spoedig werd hij stafchef van de landelijke Heimwehr en een van haar leidende krachten. Jedlicka, 'The Austrian Heimwehr', 129.

³² Pauley, *Hahnenschwanz*, 44.

³³ Karner: *Steiermark*, 136.

³⁴ Pauley, *Prejudice*, 175-177.

Rauter was echter geheel op zijn plaats bij de *Steierischer Heimatschutz* die in de jaren twintig met zijn leidersbeginsel (*Führerprinzip*) naar Italiaans voorbeeld als fascistisch kon worden aangemerkt. Ooit hoopte Pfrimer naar het voorbeeld van Mussolini een mars op Wenen te kunnen houden.³⁵ Rauter ontpopte zich in die eerste jaren als goed organisator en het was mede aan zijn inspanningen te danken dat de *Heimatschutz* in Stiermarken kon uitgroeien tot de grootste en best georganiseerde paramilitaire groepering op rechts met een derde van alle *Heimwehr*-leden.

Met zijn brede sociale achterban, waartoe studenten, boeren, industriearbeiders en ambtenaren behoorden, en zijn extreme ideeën, versterkt in het begin van de jaren dertig, was er geen rechtse organisatie in Oostenrijk te vinden die qua opvattingen zo dicht bij de nationaalsocialisten kwam te staan als de strijdgroep van Walter Pfrimer.³⁶

Beroepsagitator

Hoe waardevol Rauter ook was voor de *Steierischer Heimatschutz* en de *Heimwehr*-beweging, hij bleef een leider van de tweede garnituur die politiek relatief weinig op de voorgrond trad. Een ideale tweede man die blindelings zijn opdrachten uitvoerde en met hondentrouw achter zijn superieur aanliep. Rauter over Pfrimer:

*“Er war ein unermüdlicher Idealist, war mit seinem Auto in seiner Freizeit dauernd unterwegs und sprach vornehmlich in Dörfern und Märkten, während ich mich in die marxistischen Hochburgen stürzte [...] Ich führte dauernd zu Reibungen, Kampf und Durcheinander. Aber die Bewegung wuchs.”*³⁷

Behalve een goede organisator was de stafchef een belangrijke beroepsagitator die geen tijd had om een gezin te stichten. Hij deed dat werk naar eigen zeggen de eerste jaren onbezoldigd, terend op de erfenis van zijn vader. Toen dat geld in 1926 op was, ontving Rauter een “*Mindestgehalt*”, want hij beschouwde zichzelf als een patriottische idealist: “*Ich betrachtete die Politik nicht als ein Geschäft*”.³⁸

Trots keek hij terug op deze periode. ‘Duizenden gevechten’ hadden Rauter en zijn kompanen uitgelokt en uitgevochten. Elke keer zou hij met zijn sprekers tijdens bijeenkomsten van de tegenstander zijn opgedoken. Tien keer werden ze meteen naar buiten gegooid, de elfde keer lukte het om zelfs het woord te krijgen. Kritisch gevolgd door de pers: “*Steierische Faschisten nannte man uns, obwohl wir mit dem Fascismus gar nichts zu tun hatten*”.³⁹

---

³⁵ Andics, *Der Staat den Keiner wollte*, 186-187.

³⁶ Pauley, B.F., *Hitler and the forgotten Nazis. A history of Austrian National Socialism* (West Hanover, Mass 1981) 76.

³⁷ Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek 1.

³⁸ Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 8.

³⁹ Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1/3/4.

Minder kritisch werden ze gevolgd door de machthebbers in Wenen. Paramilitair rechts en nationaalsocialisten vonden, nadat de sociaaldemocraten in 1920 van het pluche waren verdreven, bij hun subversieve activiteiten belangrijke bondgenoten bij de regering-Seipel en bij de justitiële autoriteiten. Dat bleek met name bij de strafrechtelijke afhandeling van bloedige confrontaties tussen links en rechts. Zo belegden de nationaalsocialisten – als politieke groepering toen nog onbetekenend – op 4 mei 1923 een propagandabijeenkomst in de rode wijk Wien-Favoriten.⁴⁰

Met affiches (met daarop de bekende hakenkruizen) werd het publiek opgeroepen naar de manifestatie te komen, wat in de wijk tot veel onrust leidde. Julius Deutsch, voorman van de *Republikaner Schutzbund*, spoedde zich naar het district en gaf zijn manschappen opdracht een kordon te leggen rond de zaal. Tevens eiste hij van de politieautoriteiten dat er aan de ‘naziprovocatie’ een einde werd gemaakt. De politie trachtte de nationaalsocialisten daartoe te bewegen, maar vergeefs. Toen de situatie steeds dreigender werd, kwam het alsnog tot een verbod. De reeds in de zaal aanwezige nazi’s moesten het pand via een achteruitgang verlaten, waar ze door een grote menigte sociaaldemocraten werden opgewacht met kreten als: “*Da sind Hakenkreuzler, hau’n wir sie nieder.*”⁴¹

Al het straatgeweld kon echter niet verhinderen dat Oostenrijk halverwege de jaren twintig in rustiger politiek vaarwater terechtkwam. De republiek werd langzaam weer in de wereldgemeenschap opgenomen. Buitenlandse leningen zorgden voor meer welstand. Ook de drie politieke stromingen die elkaar zo vijandig gezind waren, leken te berusten in een zekere co-existentie. De *Christlichsozialen* uit de deelstaten domineerden de antisocialistische regering van het zogenoemde *Bürgerblock*. Ook in de provincies werden tussen 1923 en 1926 dergelijke coalitieregeringen gevormd. Grootste slachtoffer van deze binnenlandse detente waren de paramilitaire organisaties op rechts. Hun activiteiten, ook in Stiermarken, beperkten zich steeds meer tot parades en bijeenkomsten van oorlogsveteranen.⁴²

De enige opmerkelijke politieke gebeurtenissen waren de bezoeken die de leiding van de *Steierischer Heimatschutz* in 1926 en 1927 bracht aan Adolf Hitler in Duitsland. Tijdens deze ontmoetingen in Passau en Freilassung (op de grens bij Salzburg) tastte de toekomstige leider van het Duitse volk omzichtig af in hoeverre de *Heimatschutz* en aanverwante organisaties onderdeel konden worden van zijn machtsimperium. Hitler had al snel door dat het nog te vroeg was voor een innige samenwerking. Een mening die door de leiding van *Heimatschutz* werd gedeeld. Volgens Konstantin Kammerhofer, na de mislukte Pfrimer-Putsch van september 1931 een van de nieuwe leiders van de *Steierischer Heimatschutz*, was het uit strategische overwegingen beter de propaganda voor Oostenrijkse aansluiting bij Duitsland voorlopig nog aan de *Heimatschutz* en medestanders over te laten. Hitler zou het daarmee eens zijn geweest.⁴³

---

⁴⁰ Al in het jaar 1923 had de Oostenrijkse NSDAP 34.000 leden, van wie er 10.000 behoorden tot de ‘Ordnertuppe, de voorloper van de SA. Botz, *Gewalt*, 97.

⁴¹ Ibidem, 97-99.

⁴² Pauley, *Hahnenschwanz*, 42-46.

⁴³ BaL. SSO 150a Personalakten Konstantin Kammerhofer. Brief aan Abwicklungsstelle der Landesleiter NSDAP Alfred Rodenbücher (11 januari 1935).

Rauter zou bij het tweede gesprek in Freilassung (tijdens een jongerenmanifestatie van de NSDAP) aanwezig zijn geweest. Volgens hem wilde Hitler toen zelfs niets met de Oostenrijkse NSDAP te maken hebben:

“Hitler hat uns ausdrücklich erklärt, dass er in Österreich nicht daran dächte eine starke Tochterpartei zu schaffen. Österreich sei ein ausserpolitisches Huhnerauge [eksteroog, Th.G.] der Grossmächte, dass ihm nur Schwierigkeiten auf seinem Wege bereiten würde. Er rechnete uns vor, dass er spätestens in acht Jahren in Deutschland legal die Macht in Händen haben würde. Es sei für ihn ein Axiom, dass er in Deutschland früher zur Macht kommen werde wie eine nationalrevolutionäre Bewegung in Österreich [...] Aus all diesen Gründen, so führte er ungefähr aus, sei die Heimatschutzbewegung schon die richtige Form für Österreich und er wünschte uns ‘Hals und Beinbruch.’”⁴⁴

Bloeitijd

De toekomst van de *Steirische Heimatschutz* zag er begin 1927 somber uit. Ze was een bijna vergeten, onbetekende organisatie geworden. Een half jaar later was de situatie weer heel anders. 1927 is wel aangemerkt als een van de “*Schicksaljahre*” uit de Oostenrijkse geschiedenis. De gewelddadige ontmoetingen tussen de *Heimwehr*-groepen en *Frontkämpfer* enerzijds en de *Republikaner Schutzbund* anderzijds laaiden in die beginmaanden weer op, mede veroorzaakt door de regering-Seipel die haar houding tegenover de *Schutzbund* had verscherpt. Zo werd op 27 maart een verborgen wapendepot in Wenen ontdekt en in beslag genomen.⁴⁵

De gespannen situatie leidde in juli tot gewelddadigheden die zelfs aandacht in het verre buitenland zouden trekken. Aanleiding was een treffen in januari 1927 tussen *Frontkämpfer* en de *Schutzbund* in Schattendorf, waarbij aan de kant van de socialisten twee doden vielen. Op 14 juli werden de daders vrijgesproken. Het schokkende nieuws van het “*Schattendorfer Prozess*” verspreidde zich snel onder de bevolking van het rode Wenen. De leiding van de SDAP stond voor een moeilijke beslissing: links kon zich niet alles laten welgevalen, maar hoe moest men zijn protest tegen de vrijspraak uiten zonder het rechtstelsel schade te berokkenen?

De arbeiders in Wenen hadden daar geen boodschap aan. Massaal trokken zij op 15 juli op naar het Paleis van Justitie dat vervolgens in brand werd gestoken. De opstand werd binnen twee dagen in bloed gesmoord: 89 doden en vele honderden gewonden. Exacte cijfers over het aantal gewonden waren

---

⁴⁴ Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 8.

⁴⁵ Meysels, L.O., *Der Austrofascismus. Das Ende der Ersten Republik und ihr letzter Kanzler*, 26-27.

De haat van links tegen kanselier Seipel kwam onder meer tot uiting in talrijke straatgedichten, zoals: “Wo g’hört der Seipel hin? Wo g’hört der Seipel hin? Der Seipel g’hört in d’Wurstmaschinen’, Ja, dort g’hört er hin”. Botz, *Gewalt*, 123.

niet te geven, omdat velen van hen, uit angst te worden gearresteerd, zich niet in de ziekenhuizen meldden.⁴⁶

De gebeurtenissen van 15 juli betekenden een grote politieke nederlaag voor de weifelende sociaaldemocraten. Er was jarenlang revolutie gepreekt, maar toen het er op aankwam bleek de partijleiding machteloos, niet in staat de stemming onder de aanhang te peilen en de radicalen binnen de beweging in toom te houden.⁴⁷

De leiding van de socialisten die haar macht bij de achterban wilde herstellen, eiste het aftreden van de regering-Seipel die verantwoordelijk werd gehouden voor het bloedbad bij het afgebrande justitiegebouw. Om de druk op de regering te verhogen volgde de mobilisatie van de *Republikaner Schutzbund* die in Stiermarken belangrijke wegen en een deel van Graz bezette en de politie en gendarmerie hinderde bij hun werkzaamheden. Verder riepen de socialisten een algemene spoorwegstaking uit. Ook kreeg het personeel van de posterijen opdracht om het werk neer te leggen.⁴⁸

Nieuw elan Heimatschutz

Voor Walter Pfrimer, Hanns Rauter en hun *Steierischer Heimatschutz* braken nu glorieuze momenten aan. Zonder ruggenspraak met *Landeshauptmann* Rintelen had Pfrimer al tijdens de ongeregeldheden bij het Paleis van Justitie 6000 man gemobiliseerd. Hij gaf zijn militie nu opdracht om de toevoer van levensmiddelen en munitie naar de *Republikaner Schutzbund* af te snijden. Geïmponoerd door Pfrimer's vastberaden optreden waren de socialisten in Stiermarken daarop bereid om in Judenburg te onderhandelen met de SH-leider. Deze stelde meteen een ultimatum: de staking moest binnen zes uur zijn beëindigd, de telefoonverbindingen met Wenen hersteld, de *Schutzbund* ontwapend en de wegen ontruimd. Pfrimer kreeg, wat Stiermarken betrof, zijn zin.⁴⁹

De stemming bij de *Steierische Heimatschutz* was euforisch. Volgens Rauter wilde de ontketende Pfrimer zijn mars op Wenen nog doorzetten: "*Ich hielt ihn zuruck*".⁵⁰ Pfrimer werd evenwel gezien als de 'reuzendoder' van de sociaaldemocraten. Leden stroomden massaal toe. Rauter: "*Ein Riesenerfolg trat ein. Ganz Österreich wurde aus seiner Ängstlichkeit hochgerissen. Wie die Pilze schossen neue Ortsgruppen hervor. Ganz Steiermark schloss sich uns an.*"⁵¹

Persoonlijke successen waren er ook voor de inmiddels landelijk bekende Pfrimer en diens ondergeschikte Rauter. De *christlichsoziale Heimwehr* in Stiermarken fuseerde in de herfst van 1927 met

---

⁴⁶ Ibidem, 141-146.

⁴⁷ Andics, *Der Staat den keiner wollte*, 220-221.

⁴⁸ Pauley, *Hahnenschwanz*, 48.

⁴⁹ Ibidem, 50-51.

⁵⁰ Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, I/3/5.

⁵¹ "Endlose grauen Kolonnen marschierten überall in der Steiermark. Das Spottwort 'Hahnenschwanz' wurde zum Ehrentitel. Die marxistischen Massen schmolzen zusammen, der Republik wurde müde". Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, I/3/5.

de *Steierischer Heimatschutz* met de hardhorende advocaat uit Judenburg als *Landesleiter* van de nieuwe organisatie die haar oude naam behield. Hij moest daarvoor wel het hakenkruis als embleem inleveren.

Een nog belangrijker gevolg van de juligebeurtenissen was dat de reeds eerder in gang gezette besprekingen om tot een koepelorganisatie te komen voor alle *Heimwehr*-groepen in Oostenrijk, in oktober 1927 succesvol konden worden afgerond. De officiële naam voor de nieuwe organisatie werd *Bund österreichischer Selbstschutzverbände*, in de volksmond *Österreichischer Heimwehr* genoemd. Er kwam een tweehoofdige leiding: Dr. Richard Steidle, de chef van de *Heimwehr* in Tirol en Walter Pfrimer, waarmee diens gestegen prestige werd erkend. Ook Rauter profiteerde van het gegroeide aanzien van zijn *Heimatschutz*. Hij mocht zich, samen met Waldemar Pabst, *Bundesstabsleiter* van de *Österreichischer Heimwehr* noemen.⁵²

De *Steierische Heimatschutz* werd nu – niet in de laatste plaats door rijkelijk stromende financiële bronnen – het politieke, organisatorische en militaire machtscentrum van de gezamenlijke *Heimwehr*-beweging.⁵³ Dat elan uitte zich in een explosieve toename van het aantal bijeenkomsten, optochten, marsen, demonstraties en provocatieve acties op ‘vijandelijk’ terrein. Hier was Rauter waarlijk in zijn element.

Zo werd Rauter in 1928 door sympathisanten gevraagd naar een manifestatie in Mödling te komen met daarbij het verzoek zijn beste sprekers voor een publiek van arbeiders mee te nemen. Rauter zegde toe, niet wetend dat ook socialistische leiders, onder wie Otto Bauer en Julius Deutsch, waren uitgenodigd. Na een lange, barre tocht door de sneeuw kwam hij ’s avonds om acht uur met twee sprekers aan in Mödling, waar hij meteen merkte dat er iets niet klopte. Voor de ingang van de grote zaal fonkelden “vijftig geweren met bajonetten” hem tegemoet: gendarmerie! Daartussen ontwaarde hij “*blutbespritzte Heimatschützer*”. De zaal was vol met “*Wiener Kommunisten*”. Van de gendarmerie kreeg Rauter te horen dat honderd van zijn medestanders enkele uren eerder uit de zaal waren gemept: “*Dr. Bauer hätte die ganze Wiener Kommune auf uns losgelassen; er war natürlich selber nicht da*”.

Rauter ‘overzag’ meteen de situatie: zich bij de nederlaag neerleggen was geen optie, dan was al het werk voor niets geweest. Dus stapte hij ongewapend maar onverschrokken het podium op, vanwaar hij de “stokken, ploertendoders, messen en pistolen” in de zaal zag schitteren. Daarna volgde er een “voorstelling van een uur” die hij nooit zou vergeten. Hij koos voor de aanval: meteen begon hij met het uitschelden van de *Kommune*: ze waren lafaards, waarop een oorverdovend gehuil losbarste.

Vervolgens verzocht Rauter om een half uur spreektijd, doch de voorzitter van de bijeenkomst wilde hem slechts tien minuten toestaan. De *Bundesstabsleiter* ging hiermee niet akkoord en noemde nu de voorzitter een lafaard. Daarop zou de zaal het voor de spreker hebben opgenomen: “*Lasst doch den steierischen, faschistischen Kapitän reden! Das ist ein Kerl!*”. Alsnog kreeg Rauter zijn half uur. Hij

---

⁵² Pauley, *Hahnenschwanz*, 51-52, 80.

⁵³ Wiltschegg, *Die Heimwehr*, 176.

sprak over de oorlog, de slachtingen, de loopgraven, de *Gemeinschaft* en schold vervolgens op de kapitalistische ordening van de economie, waarna het “*recht hitzig*” werd in de zaal.

Er drong een leider van de “*Marxisten*” naar voren die met getrokken pistool op het podium sprong en eiste dat Rauter zou verdwijnen. Deze weigerde: “*Als er die Pistole mir auf die Brust hielt, schrie ich in an: Feuer!*” Vervolgens nam de voorzitter de man zijn pistool af. Een wild gebrul brak los. Na nog enkele verwensingen over en weer verdween Rauter van het podium:

“Ich dachte jeden Moment ein Messer in den Rippen zu haben, doch kamen wir ungeschoren zur Tür. Meinem Arbeiter-Kameraden stand der Schweiss auf der Stirne. Trotz allem war ich zufrieden.”

Twintig jaar later, niet lang voordat er weer wapens op hem werden gericht die wel gehoor gaven aan zijn bevel ‘vuur’, keek Rauter nog met genoegen terug op zijn optreden in Mödling: van de zaal vol “*Kommunisten*”, die hem naar het leven hadden gestaan, zouden zich daags daarna tweehonderd hebben aangemeld bij de Weense afdeling van de *Steierischer Heimatschutz*. Zulke situaties zouden zich aan de lopende band hebben voorgedaan. Pfrimer’s secondant wist precies wat het geheim van zijn succes was: *Zuckt man in einer solchen Lage nur eine Wimper, so hat man auch schon die ganze Gesellschaft am Hals. Ruhe und Kaltblütigkeit wird da zur 2. Natur.*⁵⁴

Het was Pfrimer na zijn doortastende optreden tijdens de julitroebelen (1927) en met het duoleiderschap van de *Österreichischer Heimwehr* gelukt zijn invloed ook buiten Stiermarken te vergroten en zelfs in Wenen enige voet aan de grond te krijgen. Deze invloed werd manifest door een grote, provocatieve mars op 7 oktober 1928 naar Wiener-Neustadt, een sociaaldemocratisch bolwerk. De voorgenomen manifestatie lokte een te verwachten reactie uit: de *Republikaner Schutzbund* besloot ook een mars te organiseren. Om bloedvergieten te voorkomen zouden beide optochten het beste verboden kunnen worden, maar kanselier Seipel weigerde een dergelijke maatregel uit te vaardigen. Sterker nog, hij zegde de leiders van de *Heimwehr* toe dat hij – mocht het tot ernstige ongeregelheden komen – de fascistten zou steunen met reguliere troepen.

De opstelling van Seipel werd ingegeven door zijn overtuiging dat de *Heimwehr* een belangrijke beschermer van de katholieke kerk was. Met de steun aan deze groepering hoopte hij de traditionele ordening van de maatschappij te handhaven, maar als zovele andere conservatieven had hij niet door dat hij met vuur speelde.⁵⁵

Als door een wonder verliep de dag in Wiener-Neustadt vreedzaam, waarna beide kampen zich in de hun toegenegen persorganen presenteerden als de morele winnaar. De enige winnaar was echter de

---

⁵⁴ Aanvulling op gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, I/3/5-6.

⁵⁵ Pauley. *Hahnenschwanz*, 52-54.

Heimwehr, want zij had woord gehouden om te demonstreren in een socialistisch bolwerk en de sociaaldemocraten was het niet gelukt de mars tegen te houden.⁵⁶

Rauter wierp zich later op als de architect van de manifestatie: “Ik organiseerde in 1928 met de *Heimatwehr* een opmars naar Wiener-Neustadt”.⁵⁷ Met straffe hand was er door hem leiding gegeven aan een optocht, die “*ganz Österreich verrückt machte*”. Bovendien waren de politieke verhoudingen in de Eerste Republiek er fundamenteel door veranderd:

*“Mit dem Tage von Wiener-Neustadt war dem Austromarxismus das Rückgrat gebrochen. Die Freiheit der Strasse und des Arbeitsplatzes wurde damit in ganz Österreich zurückgekämpft (...) Die Hauptaufgabe der Heimatbewegung war erreicht worden.”*⁵⁸

Dit succes leidde echter ook de neergang van de *Heimwehr*-beweging in. Deze had tot dusver haar aandacht kunnen richten op de buitenlandse en binnenlandse vijanden. Eerst waren dat de Joegoslaven en de Hongaren geweest en vervolgens de Austromarxisten in eigen land. Nu deze tegenstanders waren verslagen dan wel afgebluft, kondigde zich de interne zwakte van de beweging aan: het ontbrak paramilitair rechts aan een politiek programma om daadwerkelijk de politieke macht te grijpen. Rauters *Heimatschutz* en de overige *Heimwehre* mochten in staat zijn onrust te veroorzaken in het tot op het bot verdeelde Oostenrijk, de macht grijpen was echter een heel ander verhaal. Nu de negatieve doelen waren bereikt, was de beweging niet in staat om eensgezind een nieuwe, voor de massa aansprekende ideologie te ontwikkelen.⁵⁹ Dat moest onvermijdelijk leiden tot ernstige spanningen, conflicten en splitsingen.

---

⁵⁶ Ibidem, 56.

⁵⁷ “Dr. Seipel die toen leider van de Bondsregering was, benutte toen deze aangelegenheid om de toen oppermachtige Marxisten in de hoek te drukken”. NIOD H. A. Rauter Doc I 1380 a 1. Proces-verbaal van de PRA 's Gravenhage betreffende het onderzoek naar de gedragingen van Rauter, 141.

⁵⁸ “An dem steierischen Aufmarsch nahmen 30.000 Mann statt. Es waren hauptsächlich die mobilen Formationen der Steiermark” [...] Ich liess die ganze Strecke von eigenen Männern sichern; auch hatte ich alle Vorbereitungen getroffen, um in jeder Situation in Wiener Neustadt Herr der Lage zu sein.” Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, I/3/6.

⁵⁹ Benedikt, *Geschichte der Republik Österreich*, 363-368.

*Wenn man heute die ganze liberal-jüdische Presse ansieht,
erkennt man, wie Rot und Rosarot gemeinsam mit dem
Judentum gewisse Personen in die Höhe heben.*

H. A. RAUTER¹

Hoofdstuk 4

Radicalisering 1930-1931

Onbehagen

Aan het einde van 1929 keken de leiders van de Oostenrijkse *Heimwehr*-beweging de toekomst nog met vertrouwen tegemoet. Zij hadden hun achterban en prestige de afgelopen tweeënhalf jaar aanzienlijk zien groeien. De precieze sterkte van de *Heimwehr* laat zich in aantallen slechts raden, omdat de groepen nooit een administratie hebben bijgehouden. Historicus Pauley kwam tot een schatting van 300.000 tot 400.000 aanhangers in de bloeitijd, inclusief alle sympathisanten. Daarvan waren er hoogstens 120.000 en misschien ook slechts 52.000 militair gevormd en bewapend. De *Heimatschutz* in Stiermarken telde ongeveer 120.000 aanhangers en 20.000 bewapende activisten.²

Al in het eerste halfjaar van 1928 nam de betekenis van de *Heimwehr* zoveel toe dat Italië en Hongarije de financiële steun serieus ter hand namen, waardoor de HW steeds meer een zelfstandige politiek kon voeren om de tien jaar eerder ‘onder de druk van de rode Weense straat’ tot stand gekomen grondwet (de democratische republiek) te veranderen.³ Rauter moest overigens van meet af aan niets van het fascistische model à la Mussolini hebben: te Italiaans.⁴

Nu de *Heimwehr* en met name de *Heimatschutz* zo’n groei had doorgemaakt, namen de zorgen van de sociaaldemocraten toe. Zij waren bang dat paramilitair rechts er niet voor zou terugdeinzen om zijn eisen met geweld af te dwingen. Bij de socialisten bestond de indruk dat de *Heimatschutz* daartoe inmiddels de fysieke middelen bezat.⁵ Deze zorgen waren bevestigd door een treffen op 18 augustus 1929 in St. Lorenzen te Stiermarken dat door de *Heimwehr* was uitgelokt en eindigde in een wilde schietpartij.⁶

Rauter speelde daarbij zijn vertrouwde rol van agitator die met zijn *Hahnenschwanzler* een terrein bezet hield, waarop de sociaaldemocraten een manifestatie zouden houden. Toen de woedende linkse demonstranten daarop een kordon rond het bewuste plein legden, protesteerde Rauter onmiddellijk bij de autoriteiten en drong aan op een verbod van de manifestatie van zijn tegenstanders.

---

¹ Der Panther (11 oktober 1930) blz. 3.

² Pauley, *Hahnenschwanz*, 59-61.

³ Botz, *Gewalt in der Politik*, 162-163.

⁴ “Den Faschismus lehnten wir übrigens ab; er war staatlich und überdies italienisch. Gegenüber Deutschland bewahrten wir eine gewisse Zurückhaltung”. Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 7.

⁵ Rintelen, A., *Erinnerungen*, 141.

⁶ Hoffmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 15.

Hij kreeg zijn zin. Dat leidde tot vechtpartijen en schieten over en weer, waarbij drie linkse demonstranten werden gedood en twee zwaar- en enkele honderden lichtgewonden vielen. Aan de kant van de *Heimwehr* waren de verliezen aanmerkelijk minder: dertig zwaar- en twintig lichtgewonden. 's Avonds viel er weer een dode, nu aan de kant van de *Heimwehr*.

Zowel van socialistische kant als van de zijde van het *Bürgerblock* werd vermoed dat de uitgelokte gevechten in St. Lorenzen de opmaat hadden moeten zijn voor een putsch door Pfrimer en zijn aanhangers. Franz Winkler, leider van de *Landbund* en later vicekanselier, was er van overtuigd dat de *Heimwehr* onder Pfrimer en Rauter naar Wenen hadden willen optrekken. Waarom de mars niet doorging, bleef onbekend.⁷

Hoe sterk de *Heimwehrebeweging* zich ook voordeed, de werkelijkheid was anders. Dat kwam pijnlijk aan het licht bij de landelijke verkiezingen van 1930, waar paramilitair rechts in Oostenrijk als *Heimatblock* aan deelnam. Ondanks alle gezwollen taal, marsen en wapengekletter leverde de uitslag een vernietigende teleurstelling op. Het '*Block*' won slechts acht van de 165 zetels.⁸ Ook de structuur van de beweging frustreerde de macht van diezelfde beweging. Niet alleen ontbrak het aan een politieke ideologie, een ander mankement was de heterogeniteit. De *Heimwehr* werd niet centraal geleid; ook na de samenbundeling in 1927 bleef zij een lappendeken; het primaat voor besluitvorming bleef bij de leiders in de diverse Bundesländer.⁹

De rechtervleugel van de *Heimwehr*, onder aanvoering van *Steierischer Heimatschutz*, radicaliseerde. De aanvallen op de Austromarxisten werden aan het einde van de jaren twintig geleidelijk verlegd naar het democratische politieke stelsel. Men geloofde dat alle sociale, economische en politieke problemen konden worden opgelost door middel van *Heimwehr*-dictatuur.¹⁰ *Bundesführer* Walter Pfrimer gaf bij een toespraak op 12 november 1929 te kennen dat aan de samenwerking met burgerlijke partijen, de *Christlichsozialen*, de Groot-Duitsers en de *Landbund* een einde moest komen. Hij eiste een nieuwe maatschappelijke ordening, waarmee de democratie werd vervangen door een autoritaire standenstaat.¹¹

Korneuburger Eid

Op 18 mei 1930 bekende de *Heimwehr* officieel kleur. Alle *Heimwehr*-groepen waren op die dag in Korneuburg (Neder-Oostenrijk) bijeen, waar Richard Steidle de nieuwe ideologie verkondigde. Dit later als *Korneuburger Eid* bekendstaande manifest behelsde onder meer: verwerping van de parlementaire democratie ten gunste van de standenstaat, keuze voor de dictatuur, het leiderschapbeginsel en verwerping van de klassenstrijd.¹²

---

⁷ Botz, *Gewalt in der Politik*, 171-178.

⁸ Pauley, *Hahnenschwanz*, 83.

⁹ *Ibidem*, 62.

¹⁰ Pauley, *Hitler and the forgotten Nazis*, 74-75.

¹¹ Karner, *Steiermark*, 141.

¹² Pauley, *Hahnenschwanz*, 73.

Voor Pfrimer en zijn *Heimatschutz* was Korneuburg een grote overwinning. Alle radicale wensen die zij sinds het begin van de jaren twintig hadden uitgedragen, werden gehonoreerd door de meeste leiders van de andere *Heimwehr*-groepen. De oude partijelite moest plaatsmaken voor de ‘bekwaamste mensen uit de *Volksbewegung*’, die zich hadden bewezen in de strijd van de voorgaande jaren. Wie uiteindelijk deze nieuwe elite moest aanvoeren liet zich gemakkelijk raden: de advocaat uit Judenburg.

Ook Pfrimer’s ondergeschikte Rauter was euforisch over het behaalde succes. Onder de titel “*Die Würfel sind gefallen*” (De teerling is geworpen) schreef hij in partijkrant *Der Panther* een juichend artikel waarin hij grote woorden niet schuwde. De kwestie was, aldus de stafchef, dat er voor hem en zijn medestanders maar twee opties waren: nederlaag of *Sieg*. Of de “grote gedachte” van een nieuwe ordening was succesvol en haalde de arbeiders uit de kerkers van de klassenstrijd en gaf de boeren weer de mogelijkheid op een eervol leven in hun vaderland, of de staat en het volk gingen verder op de weg van het democratische systeem ten onder aan de vernietigende krachten van het bolsjewisme.

Het volk kon echter optimistisch zijn, want Korneuburg had bewezen dat hetzelfde volk zich ‘door het opvoedende werk van de beweging’ inmiddels realiseerde dat de zware crises waarmee het worstelde, niet meer via parlementaire weg kon worden opgelost. Er was daarom geen weg meer terug, “*sondern nur Treue zur Idee*”.

De zege voor een Oostenrijk geleid door de mensen van “de Idee”, stond volgens Rauter voor de deur. Dat de *Heimwehr* electoraal weinig voorstelde, werd voor het gemak even vergeten, want Korneuburg met zijn “800 gedelegeerden en 52.000 *Heimatschützern*” had hem duidelijk gemaakt

*“wie weit die Erregung des Volkes über die Misstände des öffentlichen Lebens fortgeschritten ist und wie tief die Erbitterung über Parteiwirtschaft und über die Erfolglosigkeit heutiger Wirtschaftsmassnahmen in die breiten Massen eingedrungen ist.”*¹³

Deze opwinding en verbittering onder het volk was ontstaan door de grote wereldcrisis van 1929. Oostenrijk, dat juist weer economisch opkrabbelde, werd zwaar getroffen. De herstelbetalingen waren noodgedwongen opgeschort. De grote banken in Wenen kwamen in ernstige problemen. In 1930 was van iedere vier werknemers er een werkloos. Alleen cynische humor vormde een groeimarkt in het ontredderde Donauland. Toenmalige grappen: “Als ergens in de wereld een dakpan van een huis valt, krijgt een Oostenrijker hem op zijn hoofd” en “De toestand is ernstig maar niet hopeloos, constateert de Duitser optimistisch. De Oostenrijker: Bij ons is de toestand hopeloos, maar niet ernstig.”¹⁴

---

¹³ *Der Panther* (24 mei 1930), 1-2.

¹⁴ Andics, *Der Staat den keiner wollte*, 252-253, 297.
Meysels, *Der Austrofascismus*, 29.

De *Heimwehr* hoopte, zoals de andere radicale organisaties, te profiteren van de economische chaos. De wereldcrisis bracht echter de samenwerking tussen gematigder *Heimwehr*-groepen en de *Steierischer Heimatschutz* verder in gevaar. Het radicalisme van de *Korneuburger Eid* deed bovendien afbreuk aan de populariteit van de *Heimwehr*. Zij was niet de profiteur van de depressie; dat waren hun rivalen op rechts: de nationaalsocialisten.¹⁵ Paramilitair rechts moest in het voorjaar van 1929 bovendien nog een andere belangrijke tegenvaller incasseren: de fysiek opgebrande prelaat Seipel die de afgelopen jaren als beschermheer van de *Heimwehr* was opgetreden, kondigde plotseling zijn aftreden als kanselier aan.¹⁶

Ontevredenheid, verwarring en achterdocht

Het opstappen van kanselier Seipel veroorzaakte verwarring binnen de leiding van de landelijke *Heimwehr*. Met de prelaat aan het roer wisten Steidle en Pfrimer c.s. waar ze aan toe waren. Hij was de voorgaande jaren hun onzichtbare pleitbezorger geweest in de strijd tegen de socialisten en de *Republikaner Schutzbund*. Van haar kant trad de *Heimwehr* in politieke kwesties niet te opvallend op de voorgrond. Zij wist dat Seipel een te grote persoonlijkheid was om zich op sleptouw te laten nemen. Het was de bondskanselier die subtiel de *Heimwehr* stuurde en deze liet zich leiden in de verwachting zo haar doelen te bereiken: een autoritaire via standen georganiseerde, door de *Heimwehr* geleide staat à la Mussolini in Italië.¹⁷

De nieuwe kanselier, Ernst von Streeuwitz, die na moeizame onderhandelingen tussen de burgerlijke partijen aantrad, was geen vriend van paramilitair rechts. De *Heimwehr* ondervond al gauw, dat de nieuwe regeringsleider niets moest hebben van de gewenste fascistische dictatuur.¹⁸ Johann Schober, de opvolger van Von Streeuwitz, kwam al snel tot de overtuiging dat de *Heimwehr*, ondanks alle dreigementen, te zwak was om haar plannen voor een staatsgreep zonder steun van de uitvoerende macht te verwerkelijken. De kanselier zocht daarop toenadering tot de sociaaldemocraten. Beide partijen sloten een compromis over de nieuwe grondwet. De constitutie die Schober in december 1929 presenteerde, betekende een verpletterde slag voor de hoopvolle leiders van de *Heimwehr*: geen van hun eisen was gehonoreerd.¹⁹

Twintig jaar na dato was Rauter nog verbitterd over deze uitkomst. Hij had persoonlijk aan de onderhandelingen deelgenomen. Zes weken lang was hij kind aan huis geweest bij het *Bundeskanzleramt*, maar “*die Heimatwehren wurden gebraucht, misbraucht und dann wieder verkauft*

---

¹⁵ Pauley, *Hahnenschwanz*, 73.

¹⁶ Andics, *Der Staat den keiner wollte*, 237-238.

¹⁷ Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 11-12.

¹⁸ (16 juli 1929). Ibidem, 13-14.

¹⁹ De nieuwe grondwet, die op 1929 werd aangenomen door de Nationalrat, gaf grote bevoegdheden aan de Bondspresident. Zo kreeg hij het recht van benoemen en ontslaan van de regering. Ook kon hij de Nationalrat ontbinden en noodverordeningen uitschrijven. Ook voerde hij het opperbevel over het leger. Wenen bleef een zelfstandig Bundesland en de competenties van de burgemeester van Wenen werden een beetje beperkt. Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 19-22.

und verraten.”²⁰ Een grote kans om tot een “gezonde democratie” – een fascistisch Oostenrijk naar de wensen van de *Steierische Heimatschutz* – te komen was verloren gegaan. Dat zou hij ook tegen Schober hebben gezegd, waarop de kanselier had gereageerd:

“*Sie sind ja wohl der Meinung, dass mir ein Schuss revolutionären Blutes fehlt?*”
Worauf ich ihm offen antwortete: “*Jawohl Herr Bundeskanzler. Sie haben sich einer Chance beraubt, was ich als tragisch empfinde*”. Er schüttelte langsam den Kopf und meinte: “*Vielleicht haben sie Recht und ich bin zu alt.*”²¹

Voor de leiders van de *Heimwehr*, met name voor Steidle en rechtsbuiten Pfrimer, was de afgang met de parlementaire goedkeuring voor de nieuwe grondwet compleet. Alle hooggestemde plannen waren mislukt; het democratisch-parlementaire systeem zat nog vast in het zadel.²²

De *Heimwehr* veranderde haar tactiek. De Putschgedachten verdwenen even naar de achtergrond. Het was nu zaak invloed te krijgen bij de regering, in het bijzonder bij het ministerie van Binnenlandse Zaken dat verantwoordelijk was voor politie en gendarmerie. Wie daar bewindsman was, beheerste de straat. Daarom zette de *Heimwehr* de aanval niet in op Schober, maar op minister Vinzenz Schumy van Binnenlandse Zaken die een vijand was van paramilitair rechts.²³

Schober kreeg steeds minder begrip voor de *Heimwehr*, zeker toen de beweging in Korneuburg officieel de democratie afwees. Stafchef Waldemar Pabst van de Oostenrijkse *Heimwehr*, een Duitser, werd daarop Oostenrijk uitgezet. De *Heimwehr* was woedend, maar machteloos. Rauter ging namens de *Heimwehr* verhaal halen bij de kanselier, doch bereikte evenmin iets.²⁴

De ontevredenheid over het gevoerde beleid was groot in de gelederen van de *Heimwehr*. Ook het gebrek aan een charismatische leider zorgde voor frustraties. Het verlangen naar een dynamische, onbetwiste leider kwam eveneens voort uit de moeilijke dubbelleiding van Steidle en Pfrimer, die destijds een compromis was geweest tussen de gematigden en de radicalen. Zolang er nog groei zat in de beweging bleef de rivaliteit op de achtergrond, maar toen de beweging in 1930 over haar top heen was, werden de ruzies heviger. Een derde probleem was de *Korneuburger Eid*. De eed die daar was gezworen, had mede tot doel de eenheid in de *Heimwehr* te versterken, doch leidde tot het tegenovergestelde.²⁵

De eed was voor de gematigden een uitgelezen mogelijkheid om zich te ontdoen van hun te radicale *Bundesführer*. Aangevoerd door Ernst Rüdiger Fürst Starhemberg, chef van de *Heimwehr* in

---

²⁰ Aanvulling op gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1/8/2.

²¹ Ibidem.

²² Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 23.

²³ Ibidem, 22-23.

²⁴ Aanvulling op gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1/8/2.

²⁵ Pauley, *Hahnenschwanz*, 70-80.

Oberösterreich, kwam er een oppositie op gang tegen Steidle en tegen het tweehoofdige leiderschap.²⁶ Starhemberg en Pfrimer spraken elkaar in het geheim in een jachthut in de bergen, waar laatstgenoemde instemde met het vertrek van Steidle, maar pas na de toezegging dat Starhemberg hem zou erkennen als enige leider van de *Österreichische Heimwehr*. Toen ook de Oostenrijkse industrie zich ontevreden betoonde met Steidle, was het lot van de *Bundesführer* bezegeld. Samen met Pfrimer trad hij af op een *Heimwehr*-bijeenkomst in Schladming (Obersteiermark), maar niet Pfrimer werd daarop gekozen tot de nieuwe landelijke leider, doch Starhemberg.²⁷

Fürst Starhemberg

Starhemberg was een schilderachtige figuur. Zijn familie had een goede naam in Oostenrijk. Een van zijn voorvaderen verdedigde Wenen ooit tegen de Turken. Zelf was Ernst Rüdiger in het laatste oorlogsjaar als *Oberleutnant* actief geweest in het Habsburgse leger. Vervolgens trad hij toe tot het vrijkorps Oberland, waarmee hij – net als Rauter – actief was in Polen. De jonge edelman was een begenadigd spreker die echter eerst faam maakte als de “*Raufkönig von Oberösterreich*”, een vechtersbaas en veelgeziene bezoeker in cafés en op jaarmarkten, getapt bij de vrouwen.

Als aanhanger en later als leider van de *Heimwehr* in zijn deelstaat *Niederösterreich* besteedde Starhemberg het grootste deel van zijn aanzienlijke vermogen aan een privéleger, waarin ook de zoons van pachters, boswachters en administratief personeel op zijn uitgestrekte landgoederen waren opgenomen. Hij maakte deze “*Starhembergjäger*” tot een goedgetrainde en -bewapende militie.²⁸

Zwakke eigenschappen waren Starhembergs wispelturigheid en opportunisme. Als eendimensionale agitator die niets moest hebben van de zwierigheid van het leven, had Rauter dan ook weinig op met deze corrupte, adellijke losbol. Zelfs toen hij al hoog en breed in Duitsland zat, waarschuwde Rauter zijn hoogste baas nog voor deze levensgenieter, zei hij later: “*Ich habe Himmler gewarnt vor Starhemberg. Dieser war überhaupt nicht stabil; einmal war er ein richtiger Habsburger, dan wieder Bolschewist.*”²⁹ Overigens waren die reserves wederzijds. Starhemberg schreef in zijn memoires over zijn voormalige kompaan in vrijkorps Oberland: “*Rauter traute ich schon lange nicht*”.³⁰

Dat Rauter zijn nieuwe *Bundesführer* voor bolsjewist uitmaakte was niet zo bijzonder; dat deed hij vaker met personen die hij niet vertrouwde. Als een van de vaste sprekers op bijeenkomsten van de *Heimwehr* c.q. *Steierische Heimatschutz* en als (spaarzame) publicist in *Der Panther* waren de ‘bolsjewisten’, een massabegrip waartoe alles en iedereen werd gerekend die niet deugde, een geliefd thema. Dat kwam mede, doordat Rauter zich voor de beweging had gespecialiseerd in het wel en wee van

---

²⁶ Aanvulling op gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 1/8/2.

²⁷ Winkler, *Diktatur in Österreich*, 25-30.

Pauley, *Hahnenschwanz*, 79.

²⁸ Als vast ritueel in drankhuizen en andere pleisterplaatsen zwaaide Starhemberg een stoel aan een der poten in de ronde tot de stoel afbrak en tegen een muur te pletter sloeg. Andics, *Der Staat den keiner wollte*, 185-186.

²⁹ Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 8-9.

³⁰ Starhemberg, E.R., *Memoiren*, (Wien 1971) 100.

de Oostenrijkse arbeider. Zijn vaste boodschap: de werkmans werd misleid door de bolsjewisten, vaak ook aangeduid als *Austromarxisten*.

Zijn bijdrage in het eerste nummer van *Der Panther* (1 mei 1930) onder de titel “*Das Gesetz zum Schutz der Arbeits- und Versammlungsfreiheit*” was ook een filippica tegen links die de arbeiders sinds de opkomst van het socialisme en communisme zou knevelen. Hij beschreef dat vol overgave: wie niet de gebruikelijke voetval maakte voor het rode vaandel, werd door de marxistische vaandeldragers in het gezicht geslagen, totdat het bloed van de geterroriseerde arbeiders zich mengde met het rood van het ‘vrijheidsvaandel’. Het was, aldus Rauter, een van de belangrijkste opdrachten van de *Heimatschutz* om de arbeiders te verlossen van het “marxistische juk” en de werkenden in de fabrieken de vrijheid van hun politieke keuzes terug te geven. Wat die keuze vervolgens moest zijn, laat zich raden.³¹ Doch wat de lotsverbeteringen van de Oostenrijkse arbeider die voor de *Heimatschutz* koos, kon verwachten, bleef in de lucht hangen.

Rauters kwalificatie bolsjewist voor Starhemberg kwam ook voort uit ergernis over diens te weinig radicale opvattingen. De nieuwe *Bundesführer* was een tegenstander van de *Korneuburger Eid* die hij dan ook niet had ondertekend. Hij trachtte te laveren tussen de pan-Duitse en de conservatief-katholieke groeperingen. Hij zat zoals zijn voorgangers ook gevangen tussen de noodzakelijkheid om joodse financiers van de *Heimwehr* te vriend te houden en zijn wens om de steun van de antisemieten te behouden en te versterken. Starhemberg kon gematigd dan wel radicaal zijn; het hing af van zijn publiek en de situatie.³²

Tegen Mussolini zou hij hebben gezegd dat zijn achterban antisemitisme afwees en dat er zich een hele rij Joodse ‘patriotten’ bij zijn beweging hadden aangesloten.³³ Doch dezelfde Starhemberg typeerde de *Ostjuden* in Oostenrijk tijdens een toespraak in 1930 als parasieten met platvoeten uit het oosten die zich als profiteurs gedroegen.³⁴ Drie jaar later verklaarde hij tijdens een bijeenkomst in Wenen dat Oostenrijk de oorlog had verloren als gevolg van een vreemd ras dat zich in koffiehuisen ophield.³⁵

De keuze voor Starhemberg had een grote interne crisis tot gevolg. Een tijdlang leek het er op, dat de hele *Steierischer Heimatschutz* zich los zou maken van de landelijke *Heimwehr*. Zijn oppositie tegen de *Korneuburger Eid* had zijn populariteit ondergraven.³⁶ Hij kon daarom Pfrimer niet *kaltstellen*. Diens organisatie in Stiermarken was slagvaardig en goedbewapend. *Landeshauptmann* Rintelen trad bovendien als beschermer van de *Steierischer Heimatschutz* op, omdat hij de manschappen beschouwde als een soort privéleger voor zijn ambitieuze plannen die een jaar later duidelijk zouden worden voor het publiek. Om de arbeiders rustig te houden deed de zware industrie ook een beroep op Pfrimers militie.

---

³¹ *Der Panther* (1 mei 1930) blz. 2.

³² De *Heimwehr* kreeg in die jaren nog financiële ondersteuning van joodse bankiers als Rudolf Sieghart en van joodse industriëlen, onder wie Fritz Mandl en de vooraanstaande Phönix Insurance Company, die was gecharmeerd van het felle antimarxisme van de beweging. Pauley, *Prejudice*, 176-177.

³³ Starhemberg, *Memoiren*, 79.

³⁴ Pauley, *Prejudice*, 177.

³⁵ Winkler, *Diktatur in Österreich*, 40.

³⁶ Pauley, *Hahnenschwanz*, 80.

De *Heimatschutz* werd gezien als het enige middel tegen socialistische plannen voor een algemene staking.³⁷

Als compensatie werd Pfrimer benoemd tot plaatsvervangend leider van de *Heimwehr* en Rauter tot opvolger van Pabst als *Bundesstabsleiter*. Ook moest Starhemberg beloven dat de *Heimwehr* naar een Groot-Duitsland bleef streven en er alles aan zou doen om de christelijk-sociale en de linkse vakbonden te vernietigen. Verder zegde hij toe niet aan komende verkiezingen te zullen deelnemen en een putsch voor te bereiden. Starhembergs benoeming was uiteindelijk niet meer dan een pyrrusoverwinning, zowel voor hemzelf als voor de beweging. De positie van de *Heimwehr* als landelijke organisatie werd met de komst van de nieuwe *Bundesführer* verder verzwakt.³⁸

Verkiezingen 1930

Starhemberg was zijn beloften snel vergeten. Nadat de regering-Schober, door toedoen van de *Christlichsozialen* en tot grote vreugde van de *Heimwehr*, op 25 september het veld moest ruimen, zette hij niet aan tot een putsch, maar tot deelname aan een volgende regering.³⁹ De *Bundesführer* was niet de revolutionair zoals hij zich voordeed. Hij wees elk geweld om doelen te bereiken principieel af.⁴⁰

Voor de *Heimwehr*, die zich voorheen als onverzoenlijke vijand van de parlementaire democratie had geafficheerd, was het moeilijk om de omslag van honderdtachtig graden aan de achterban en het publiek te verkopen. Op 20 september 1930 schreef *Der Panther* nog dat de *Heimwehr* het ‘antimarxistische platform van Oostenrijk’ moest zijn dat buitenparlementair werkte aan een “*Neuordnung*” van het land.⁴¹

Twee weken later kon het blad onder de kop “*Warum Heimatwehrminister?*” melden, dat de beweging met twee ministers (Starhemberg op Binnenlandse Zaken en notaris Dr. Franz Hueber, zwager van Hermann Göring, op Justitie) was togetreden tot het nieuwe kabinet-Vaugoin. Het vergde van de auteur nogal wat ideologische lenigheid om de plotselinge beleidsomslag recht te schrijven: de *Heimwehr* was niet togetreden tot een “*Parteienkabinett*”, maar tot een “*Kampfkabinett gegen Rot*”, waarbij de in Korneuburg geformuleerde eisen recht overeind bleven: “*Wir wollen die Macht im Staat ergreifen...*”.

Cryptisch ging het verder: we staan op de bodem van de Realpolitik en moeten daarom van de gelegenheid gebruik maken twee belangrijke ministersposten te bezetten. Ook was de beslissing om mee te doen genomen omdat er van het in het vorige nummer nog aangekondigde platform van de antimarxistische partijen niets terecht was gekomen. Oorzaak: de “*engherzige Prestigepolitik*” van de anderen. Om het politieke en economische gevaar van links toch het hoofd te bieden kon de *Heimwehr* niet werkeloos toezien.

---

³⁷ Andics, *Der Staat den keiner wollte*, 355.

³⁸ Pauley, *Hahnenschwanz*, 80-81.

³⁹ Meysels, *Der Austrofascismus*, 31.

⁴⁰ Starhemberg, *Memoiren*, 84.

⁴¹ *Der Panther* (20 september 1930) blz.1 en 2.

Er waren wel enkele voorwaarden gesteld, waaronder een harde strijd tegen het staatsvijandige Austromarxisme en doortastende maatregelen ter bestrijding van de werkloosheid en de crisis in de landbouw en in de rest van de economie. De achterban van *Steierischer Heimatschutz* mocht er, aldus *Der Panther*, ook op rekenen dat de *Bundesführung* er nauwgezet op zou toezien dat Starhemberg en Hueber die ‘volledige handelingsvrijheid in het kabinet’ hadden, daarop zouden worden afgerekend. Samen met Rauter legde Starhemberg in hetzelfde nummer nog de verklaring af dat het besluit tot toetreding met instemming van alle belangrijke leiders was genomen⁴²

De regering-Vaugoin was geen lang leven beschoren. Het lukte de bondskanselier niet een meerderheid voor zijn kabinet in de *Nationalrat* te verwerven. De Groot-Duitsers en de *Landbund* trokken zich terug uit het *Bürgerblock*, waarop het parlement werd ontbonden en op 9 november 1930 nieuwe verkiezingen moesten volgen.⁴³

De leiding van de *Heimwehr* stond voor moeilijke beslissingen. Moest ze zich inspannen om in een burgereenheidsblok de socialisten tegemoet te treden bij de verkiezingen? Alle betrokken partijen wezen dat af. Moest ze dan een verbintenis op rechts aangaan met de Groot-Duitsers, de *Landbund* en de nationaalsocialisten? Nergens viel steun te verwerven. Uiteindelijk gingen Starhemberg, Hueber en Rauter op bezoek bij Adolf Hitler die met zijn NSDAP zojuist voor een politieke aardverschuiving had gezorgd bij nationale verkiezingen in Duitsland.⁴⁴

Tactisch en programmatisch was er geen belemmering voor een gemeenschappelijke kieslijst van *Heimwehr* en Oostenrijkse NSDAP die de naam *Heimat- und Kampffront* moest krijgen, maar de samenwerking sprong af door ruzie over de verdeling van de te winnen zetels.⁴⁵ Een beslissing met grote gevolgen.

Heimatblock

De *Österreichische Heimwehr* besloot uit arren moede met een eigen lijst, onder de naam *Heimatblock*, aan de verkiezingen van 9 november 1930 deel te nemen. Hoewel begrijpelijk en logisch, lokte dit besluit woede en verwarring uit bij een belangrijk deel van de achterban. Het was ook onverstandig om mee te doen: de *Heimwehr* was op het gebied van verkiezingen volkomen onervaren. Als organisatie die zich de voorgaande jaren vooral op straat en in rokerige lokaaltjes had gemanifesteerd, voelde ze zich niet thuis in de politieke arena. De verkiezingsstrijd werd op halve kracht gevoerd, de burgerlijke partijen en de

---

⁴² Ibidem, (2 oktober 1930) blz. 1.

⁴³ Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 27.

⁴⁴ Langoth, *Kampf um Österreich*, 83.

Hitler veroverde 107 (18,3 procent) van de 577 zetels in de Rijksdag en werd daar de tweede partij van Duitsland (de SPD bleef de grootste met 143 zetels). Bijna 6,5 miljoen mensen hadden op de NSDAP gestemd, acht keer zoveel als twee jaar eerder. Kershaw, *Hitler I*, 437.

⁴⁵ Langoth, *Kampf um Österreich*, 83.

nationaalsocialisten waren geïrriteerd over de deelname en ten slotte werden te grote woorden gebruikt in de verkiezingsslogans.⁴⁶

Deze ‘grote woorden’ werden gesproken op de talrijke verkiezingsmanifestaties die de *Heimwehr* organiseerde en waarvoor Starhemberg, Pfrimer – die eigenlijk mordicus tegen deelname aan de verkiezingen was – en Hueber als sprekers naar voren werden geschoven.⁴⁷ Ook Rauter richtte zich tot de achterban zoals in oktober in de Industriehalle in Graz. Zijn argumentatie om aan de verkiezingen deel te nemen:

*“Die Heimatwehr muss sich an dem ihr widerlichen Wahlkampf beteiligen, weil es in unserem heimattrauen Volk eine ungeheure Anzahl von Menschen gibt, welche die alte Parteien einfach nicht mehr wählen. Als Sammelbecken für diese wurde der Heimatblock geschaffen, und nicht zu dem Zweck, eine neue politische Partei in Österreich hervorzubringen. Der Heimatblock soll der Sprengtrupp im Parlament werden, der rücksichtslos unsere Auffassung vertreten wird.”*⁴⁸

Vooralsnog konden Rauter en zijn collega’s alleen als oratorische *Sprengtrupp* aan de slag. In Klagenfurt stelde de *Bundesstabsleiter* de aanhangers gerust over de koers van de beweging: de *Heimwehrbewegung* was een wilde beek die men niet temmen kon en waarvan de bedding zich niet liet wijzigen; ze was een revolutionaire beweging en mocht een leider een verkeerde weg inslaan dan werd hij eenvoudigweg vervangen. Vervolgens sprak hij weer zijn geliefde arbeiders aan: alleen de *Heimwehr* had hen als gelijkwaardig lid erkend:

“Wir fragen nicht was einer ist, sondern, ob er ein deutsches Herz in seiner Brust hat. Wir ringen ehrlichen Herzens um die Arbeiterschaft, die mit uns die Blutgemeinschaft, die Kampfgemeinschaft und die echte treue Kameradschaft verbinden. Die Wahlen sind nur rein Übergangsstadium, denn wir haben kein Lust an der Wählerei [...] das Schicksal unseres Volkes wird nicht in den Wahlen entschieden.”

De belangrijkste en veelzeggende uitspraak volgde even later. Rauter, die voorheen weinig op had met de NSDAP, althans de Oostenrijkse variant met al haar interne ruzies, profeteerde:

---

⁴⁶ Wiltschegg, *Die Heimwehr*, 58-59.

⁴⁷ “Heute steht die Heimatwehr in der Regierung, morgen muss der Heimatblock das Parlament erobern; nicht um sich in den Lehnstühlen zu räkeln, sondern um auf den Trümmern des parteipolitischen Parlaments den neuen Staat, den Heimwehrstaat, aufzubauen. Kameraden! Schliesst die Reihen zum Heimatsturm”. *Heimatschutzzeitung* (11 oktober 1930) blz 1.

⁴⁷ Pauley, *Hahnenschwanz*, 81-84.

Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 99.

⁴⁸ *Der Panther* (11 oktober 1930) blz. 3.

“Die beiden revolutionären Bewegungen, die Nationalsozialisten und der Heimatschutz müssen eines Tages zusammenfließen. Jetzt sind alle Kräfte aber anzuspannen, um näher zu kommen dem Ziele: ein einiges deutsches Reich.”

Hoewel de woorden van Rauter, aldus de notulist van *Der Panther*, veel enthousiasme (“*Tosender Beifall*”) ontlokte bij het publiek, was de boodschap in strijd met de strategie en de doelen van de *Heimwehr*: op eigen kracht de macht te grijpen in Oostenrijk. Voor Rauter zelf was deze uitspraak het eerste publieke signaal dat hij toegroeide naar het nationaalsocialisme. Wat de volgende spreker, Görings zwager en minister van Justitie Hueber, enkele dagen later te melden had, moet de nationaalsocialisten ook als muziek in de oren hebben geklonken: “*Vor allem müsse aber gegen die Juden der schärfste Kampf geführt werden, die unsere Atmosphäre vergiften haben*”. Wederom stormachtig applaus, nu in Wenen.⁴⁹

Eind oktober was Rauter terug op zijn thuisbasis Graz, waar hij in de *Annasälen* de aanval heropende op alles en iedereen die tot het ‘rode’ kamp mocht worden gerekend.⁵⁰ Hij wist natuurlijk ook wie de souffleurs van links waren:

“Wenn man heute die ganze liberal-jüdische Presse ansieht, erkennt man, wie Rot und Rosarot gemeinsam mit dem Judentum gewisse Personen in die Höhe heben. Und in der Provinz soll man da in solche Männer wählen. Dahinter steckt etwas!”

Als dan na “*rücksichtloser Kampf*” de rode vijanden “*zertrümmert*” en “*zerschlagen*” waren, wachtte de volgende confrontatie; dan kwam de “*Hauptabrechnung*” tussen “*uns*” en de oude niet-marxistische partijen, “*die wir hassen wie das westliche demokratische System!*” Nogmaals beklemtoonde Rauter dat de *Heimatwehr* geen politieke partij was geworden. Het *Heimatblock* was slechts een “*politische Kampfgruppe*” die ondergeschikt was aan de leiding van de beweging en wee degene die met anderen samenspande. Deze werd onmiddellijk vervangen door iemand met meer eergevoel.

Ten slotte riep de trouwe stafchef de aanwezigen op om zich achter Pfrimer (“*stürmische Heilrufe*”) en Starhemberg te scharen. Of zij hun plaats in het parlement zouden innemen, was nog de vraag. Waarschijnlijk was het beter om buiten de *Nationalrat* te blijven en vervangers te sturen:

---

⁴⁹ Ibidem, (22 oktober 1930) blz.1-2.

⁵⁰ Rauter: “Alle Personen, die irgendwie tätig sind als Kämpfer gegen Rot, werden ausgezogen, bis sie splinternackt dastehen, es wird in ihrer Vergangenheit geschnüffelt, und wehe dem, der einmal irgendwie einen Fehltritt begangen hat: der wird niedergedrückt, bis er unmöglich ist. Das ist der Rote Schwindel auf den heute tausende hereingefallen sind.” Ibidem (29 oktober 1930) blz. 1.

“Wenn wir dann das einige deutsche Reich erkämpft haben, dann können wir stolz einige Tage ausruhen, um dann mit erneuten Kräften weiter zu arbeiten zum Heil des deutschen Volkes.”⁵¹

Enkele dagen later, op de vierde verkiezingsmanifestatie van de *Heimwehr* in Karinthië en Stiermarken, was Rauter weer een der sprekers. Behalve de vaste onderwerpen: de onafhankelijkheid van het *Heimatblock*, de strijd tegen de Austromarxisten en de vernietiging van de democratie in Oostenrijk, besteedde hij aandacht aan geruchten dat de *Heimwehr* slechts aan de verkiezingen meedeed om de Habsburgers weer op de troon te helpen. Dat waren leugens om potentiële kiezers kopschuw te maken voor de beweging. Een nieuwe “*Wirtschaftsordnung*” en een “*organische Ständestaat*”, daar stond Rauter voor. Verder vochten hij en zijn *Heimatblock* tegen alles wat “*unsauber*” was:

“Der Heimatblock wird alles, was rassen- und volksfremd ist, ablehnen. Wir sind der Auffassung, dass Deutsche in Österreich nur durch Deutsche regiert werden können.”⁵²

Na de toespraak van Rauter die volgens *Der Panther* “mit grosser Genugtuung” werd onthaald, ging de *Heimwehr* c.q. het *Heimatblock* optimistisch de verkiezingen in.⁵³ De resultaten op 9 november betekenden echter een grote ontzuivering voor Starhemberg, Pfrimer, Rauter c.s. Het *Heimatblock* behaalde slechts 227.197 stemmen, goed voor acht parlamentszetels. Het was aan de relatief vele stemmen in *Obersteiermark* te danken, waar als enig kiesdistrict de kiesdrempel werd gehaald, dat paramilitair rechts zijn opwachting kon maken in de *Nationalrat*.⁵⁴

Winnaar van de verkiezingen waren de socialisten met 72 zetels die hun populariteit hadden behouden door grote bouwprogramma’s in Wenen. De *Christlichsoziale* bleven steken op 66 afgevaardigden. Het ‘*Schoerblock*’, een lijstverbinding van Groot-Duitsers en *Landbund*, wist zich redelijk te handhaven met 19 zetels. De nationaalsocialisten behaalden 110.000 stemmen, te weinig voor de kiesdeler. Ondanks de winst van de sociaaldemocraten veranderde er weinig. De SDAP bleef alleen staan in de politieke arena.

De uitslag toonde aan dat het kiezersvolk nog stabiel was en radicale avonturen op rechts afwees.⁵⁵ Dat was een treurige vaststelling voor de *Heimwehr*, alle ronkende verkiezingsretoriek ten spijt. Terwijl de *Heimwehr*-beweging terrein verloor, haalde een andere organisatie langzaam haar voordeel uit de neergang: de Oostenrijkse NSDAP.⁵⁶

---

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem (5 november 1930) blz. 2.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Wiltschegg, *Die Heimwehr*, 60.

⁵⁵ Andics, *Der Staat den keiner wollte*, 286-287.

⁵⁶ Pauley, *Hitler and the forgotten Nazis*, 66.

Concurrentie op rechts

Hoewel de nationaalsocialisten zich al tijdens de lange regeerperiode van keizer Franz-Joseph I presenteerden in het openbare leven, was het tijdvak 1918-1930 een weinig succesvolle. Bij de verkiezingen van 1920 behaalde de partij die toen nog onder leiding stond van de advocaat en antisemiet Walter Riehl, geen enkele zetel. Ze had nauwelijks 27.000 stemmen gekregen. Toch was er sprake van een organisatorische ontwikkeling bij de nationaalsocialisten. In 1923 bestond de partij uit 118 *Ortsgruppen*, had zij 35.000 leden en 10.000 man in de *Ordnungstruppen*, die *Sturmabteilungen* (SA) werden genoemd.

De contacten met de Duitse zusterpartij, die in het begin van de jaren twintig al enige successen boekte, werden hechter. Doch Hitler had grote bezwaren tegen de nationaalsocialisten aan de andere kant van de grens, die hij verweet een te Oostenrijkse gemoedelijkheid uit te stralen. Zo wilde Riehl nog langs parlementaire weg aan de macht te komen, terwijl Hitler toen nog dacht dat een putsch de enige weg was naar het nazi-dictatorschap.⁵⁷

Hoewel velen Hitler als onweersproken leider erkenden, accepteerden de Oostenrijkers niet alles. In Stiermarken bleef een grote rivaliteit bestaan tussen de diverse vleugels van de NSDAP. De Hitlergetrouwe tak van de partij kreeg in deze belangrijke deelstaat uiteindelijk de overhand, maar als landelijke organisatie konden de nationaalsocialisten tot in de jaren 30 geen grote vooruitgang boeken.⁵⁸

Hitler had ook andere belangrijker zaken aan zijn hoofd. De strijd om de macht in Duitsland nam hem zo in beslag, dat hij de Oostenrijkse kameraden niet kon bijstaan met praktisch dagelijks leiderschap. Bovendien was hij persona non grata in Oostenrijk. Hierdoor werden de late jaren twintig een periode van frustratie en stagnatie voor beide vleugels van de nazipartij in het Donauland.⁵⁹

Jarenlang werd de nazibeweging door de grote massa ook bestempeld als import; veel sprekers kwamen uit Duitsland. Hoe verzwakt de Oostenrijkse nationaalsocialisten waren geraakt door de onderlinge strijd, werd duidelijk bij de parlementsverkiezingen van begin 1927, toen ze nog geen 30.000 stemmen kregen. In 1928 telde de partij slechts 7000 leden, van wie ongeveer 1000 in Stiermarken. In deze deprimerende periode waren maar twee van de zes gowleiders redelijk succesvol: Alfred Frauenfeld in Wenen en Walter Oberhaidacher, de sterke man in Stiermarken die net als Rauter bouwkunde had gestudeerd aan de *Technische Hochschule* in Graz.⁶⁰ Pas toen de Oostenrijkse NSDAP met de aanstelling in 1931 van een krachtige leider in de persoon van de Rijksduitser Theo Habicht het probleem van de onderlinge ruzies kon oplossen, slaagden de nationaalsocialisten er in een substantiële aanhang te verwerven bij de Oostenrijkse kiezers.⁶¹

Pauley, *Hahnenschwanz*, 86.

⁵⁷ Andics, *Der Staat den keiner wollte*, 192-193.

⁵⁸ Pauley, *Hahnenschwanz*, 94-95.

⁵⁹ Pauley, *Hitler and the forgotten Nazis*, 51.

⁶⁰ Pauley, *Ibidem*, 56.

⁶¹ Pauley, *Hahnenschwanz*, 94-98.

Evenals bij de *Steierischer Heimatschutz* was het raciaal antisemitisme een van de pijlers van de NSDAP in Oostenrijk. Aan oplossingen voor het zogenaamde ‘joodse probleem’ hadden, aldus Pauley, de nationaalsocialisten evenmin iets te bieden. Ze hielden zich vooral onledig met het organiseren van boycots van joodse ondernemingen. Toch stimuleerde het antisemitisme de aantrekkingskracht van de nazipartij. Zij won, politiek gezien, de meeste stemmen van die partijen en groeperingen die het meest antisemitisch waren.

Antisemitisme was een van de weinige zaken die de heterogene burgerlijke partijen samenbond, ofschoon er enige verschillen bleven bestaan over de vraag hoe de ‘joodse kwestie’ moest worden opgelost. In concurrentie met andere antisemitische organisaties als de *Heimwehr* hadden de nazi’s, vooral na 1933, als groot voordeel dat zij konden melden dat hun politieke broeders in Duitsland ‘echt’ iets deden aan het “Joodse probleem”.⁶²

Groei Oostenrijkse NSDAP

De opmars, waaraan de NSDAP in 1931 heel langzaam begon, had drie oorzaken: de eerder genoemde aanstelling van Habicht als krachtige *Landesinspektör* die een einde maakte aan de verlamme onderlinge vetes, de machtsovername van Hitler in Duitsland, waardoor onder meer de nazipartij in Oostenrijk de enige politieke macht was, die aansluiting met Duitsland kon implementeren, en ten slotte de wereldcrisis van 1929. Hoewel de arbeiders trouw bleven aan de sociaaldemocraten, konden de nationaalsocialisten winst boeken in andere maatschappelijke lagen van de bevolking.⁶³

Terwijl de *Steierischer Heimatschutz* en de *Österreichischer Heimwehr* hun aanhang voornamelijk hadden gerekruteerd uit het grote verzamelbekken van diverse groepen uiteenlopend van grootgrondbezitters tot kleine ambachtlieden, ronselden de nationaalsocialisten bij jongeren en politiek onervarenen. Volgens Pauley zouden de nazi’s zonder deze aanhang van weinig betekenis zijn gebleven. Hun populariteit onder deze groepen laat zich verklaren door de sociale verhoudingen tijdens het interbellum. Voor jonge academici en afgestudeerden aan de hogescholen was er weinig werk en het hoge aantal Joodse studenten, journalisten en employés in het bankwezen maakte jonge mensen die geen antisemiet waren gevoelig voor de beloftes van de nationaalsocialisten.⁶⁴

De *Heimwehr* begon steeds meer de concurrentie van de nationaalsocialisten te voelen. De pogingen van eerstgenoemde beweging om het gat tussen relatief gematigd, traditioneel, katholiek anti-judaïsme en het moderne racistische antisemitisme van pan-Germaanse groeperingen te overbruggen, bleek uiteindelijk onmogelijk. Het gewelddadige antisemitisme van de nazi’s, gevoegd bij hun belofte om de *Anschluss* met Duitsland tot stand te brengen, was te verleidelijk voor de pan-Germanen in de *Heimwehr* om te weerstaan. Voor de radicalen binnen de *Steierischer Heimatschutz*, onder wie Rauter,

---

⁶² Pauley, *Prejudice*, 202.

⁶³ Pauley, *Hitler and the forgotten Nazis*, 64.

⁶⁴ Pauley, *Hahnenschwanz*, 101-102.

was dat reden om later een samenwerkingsverband (*Kampfgemeinschaft*) aan te gaan met de nazi's die eindigde met het opgaan van de *Heimatschutz* in de NSDAP.⁶⁵

De nationaalsocialisten poogden aanhangers te werven in alle sociale lagen van de maatschappij en in alle leeftijdsgroepen, maar veel leiders waren van mening dat actievoeren binnen de *Heimwehr* het meeste resultaat zou opleveren. Daarom werden de heftigste aanvallen niet gericht op de sociaaldemocraten, maar op hun ideologische neven en nichten. Toen de *Steierischer Heimatschutz* besloot zich aan te sluiten bij de zelfstandige verkiezingscampagne van de *Heimwehr*, gingen de nazi's vol in de aanval. Zij stelden de tegenstander voor als werktuig van de *Christlichsozialen*, als vazallen van het grootkapitaal en de burgerlijke partijen; een misplaatst verwijt, want de NSDAP ontving ook steun van de Oostenrijkse industrie.

In flagrante strijd met de waarheid werd de *Steierischer Heimatschutz* verweten niet voor de *Anschluss* te zijn. Steekhoudender was de beschuldiging dat er niet zo onomwonden als de nazi's stelling werd genomen in het rassenvraagstuk en dat de *Heimatschutz* zelf nog steeds democratisch was georganiseerd en geleid, terwijl officieel het *Führerprinzip* gold. Pas in december 1930 reorganiseerde Pfrimer zijn beweging daadwerkelijk op autoritaire basis.⁶⁶

Pfrimer Bundesführer Heimwehr

Intussen moest de *Heimwehr* de teleurstelling van de mislukte verovering van het parlement verwerken. De verkiezingen van 9 november hadden niet de macht, maar frustratie gebracht. Voor Pfrimer was het fiasco overigens niet als een verrassing gekomen.⁶⁷ Hij had nog gepoogd de verkiezingen te verijdelen en toen dat niet lukte, had hij zijn oude plan van een mars op Wenen weer van stal gehaald. Starhemberg was er volgens eigen zeggen achter gekomen dat Rauter in opdracht van Pfrimer daartoe de “*steierische Brigaden*” van de *Heimatschutz* liet mobiliseren.⁶⁸ Ook de autoriteiten hadden inmiddels kennis van Pfrimer's plannen gekregen en lieten uit voorzorg een aantal spoorwegstations bewaken. Wederom moest de advocaat zijn staatsgreep voortijdig afblazen.⁶⁹

Al met al bevond de *Heimwehr* zich begin 1931 in een weinig florissante positie. Het uitblijven van klinkende resultaten had velen teleurgesteld: men had zich niet met de politiek moeten bemoeien.⁷⁰ De positie van Starhemberg werd onhoudbaar toen de *Heimwehr* pover presteerde bij de volgende deelstaatverkiezingen in april 1931. In *Oberösterreich*, zijn thuisbasis, verloor de *Bundesführer* zelfs 21.000 stemmen.⁷¹ Officieel was het dat Starhemberg wegens gezondheidsproblemen vertrok en zijn

---

⁶⁵ Pauley, *Prejudice*, 179.

⁶⁶ Pauley, *Hahnenschwanz*, 103-104.

⁶⁷ Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 29.

⁶⁸ Starhemberg, *Memoiren*, 99-100.

⁶⁹ Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 29.

⁷⁰ *Ibidem*, 28-29.

⁷¹ Pauly, *Hahnenschwanz*, 85

persoonlijke financiën op orde moest brengen. De subsidie voor zijn eigen *Heimwehr*-leger had het familievermogen uitgeput.⁷²

Pfrimer werd nu *Bundesführer*, met aan zijn zijde de trouwe stafchef Rauter, voor wie het terugtreden van Starhemberg, met wie hij vaak in de clinch lag, ook als een grote opluchting kwam: “*Starhemberg und ich zerkriegten uns*”.⁷³ De asceet Rauter had zich waarschijnlijk ook vaak geërgerd aan het uitbundige leven van de edelman die zijn taken niet serieus genoeg uitvoerde.

Met Pfrimer als *Bundesführer* trad nu een vertegenwoordiger van de radicaalste richting aan. Hij leidde een *Heimwehr* die tot op het bot verdeeld was en waarvan het verval steeds duidelijker zichtbaar werd. Want ook paramilitair rechts had geen adequaat antwoord op de wereldcrisis die Oostenrijk nog harder trof dan Duitsland. Het leger werklozen groeide almaar, de situatie in de landbouw was catastrofaal.⁷⁴ Het *Wirtschafts-Vierjahrplan*, dat in *Der Panther* was gelanceerd, bleef een slag in de lucht, mede omdat de *Heimwehr* na 9 november 1930 uit de regering verdween.⁷⁵

Nieuwe propagandistische kansen deden zich voor toen enkele dagen na het aantreden van Pfrimer de grootste bank van Oostenrijk, de *Bodenkreditanstalt*, in grote problemen kwam. De *Heimwehr* lanceerde daarop de beschuldiging dat de ondergang van de bank te wijten was aan corruptie van enige directeuren. Terwijl alle andere partijen, inclusief de sociaaldemocraten, steun gaven aan een wet die garanties gaf aan gedupeerden, stemde de *Heimwehr* tegen en kwam zij met een petitie, waarin van alle directeuren werd verlangd hun tussen 1928 en 1931 ontvangen salaris terug te storten.

Ook Rauter blies zijn deuntje mee. Op 18 juni sprak hij twee uur lang voor werklozen in Wiener-Neustadt. Onder “*stürmische*” bijval eiste hij namens de *Heimatschutz* een daadwerkelijk onderzoek naar en de arrestatie van de verantwoordelijken voor het echec bij de *Kreditanstalt*. Vervolgens zette hij de aanval in op de sociaaldemocraten, van wie de werklozen niets hadden te verwachten. De werklozen dienden zich aan te sluiten bij degenen die “het huidige systeem afwijzen en alleen in staat zijn de staat en de economie om te vormen en de werklozen te geven waarom ze schreeuwen: werk, werk, werk”.⁷⁶

Een week later stond Rauter weer op het spreekgestoelte, nu op de “*Freiheitsplatz*” in Graz. De manifestatie maakte deel uit van een serie bijeenkomsten die de leus “*Volksbegehren*” (Volksverlangen) had meegekregen. Weer refereerde de *Bundesstabsleiter* aan de problemen bij de bank, maar ondertussen maakte hij de geesten ook rijp voor (gewelddadige) omverwerping van de democratie, want de economie en het volk eisten de dictatuur. Rauter besloot zijn toespraak met de oproep:

---

⁷² Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 31.

⁷³ Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 8.

⁷⁴ Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 33-34.

⁷⁵ *Der Panther* (6 december 1930) blz. 1.

⁷⁶ *Der Panther* (27 juni 1931) blz. 2.

“Gehen Sie von diesem Platz nicht weg als sogenannte konservative Bürger, sondern als revolutionäre Kämpfer gegen das System, als Apostel einer Bewegung gegen den Parteienstaat und die Verknechtung unseres Volkes!”⁷⁷

Alle propaganda ten spijt was de neergang van de *Heimwehr* in de zomer van 1931 niet meer te verhullen. De aanvallen op marxisten, Joden, het buitenland, de democratische krachten binnen de *christlichsoziale* partij of de martiale taal van de leiders op manifestaties en in de bladen van de beweging, het hielp allemaal niet meer. Pfrimer was tot de conclusie gekomen dat alleen een dramatische actie het tij nog kon keren.⁷⁸ Alleen dan was hij in staat ook de luidruchtige concurrenten van de NSDAP, door wie de *Heimwehr* al was bestempeld als “stinkend lijk”, de mond te snoeren. Had zijn dramatische en doortastende optreden bij de julirellen in 1927 zijn *Steierischer Heimatschutz* niet veel goodwill en ledenaanwas gebracht?⁷⁹

Op 2 augustus 1931 gaf Pfrimer de regering, inmiddels geleid door Dr. Karl Buresch, een laatste waarschuwing: als zij bloedvergieten en gewelddadigheden wilde voorkomen, dan moest ze onmiddellijk aftreden *“und dem heimattrauen Volk die Regierung selbst überlassen.”* Pfrimer was tevens bereid de kosten voor vertrek van de regeringleden op zich te nemen, mits zij beloofden nimmer terug te keren.⁸⁰

De regering-Buresch ging niet op het dwingende aanbod in, zoals ook een door Pfrimer geëntameerd volkspetitionnement (600.000 handtekeningen) geen reactie ontlokte aan de overheid.

De Putsch

Pfrimer was nu vastbesloten zijn staatsgreep door te zetten, inclusief de mars op Wenen waarvan hij al tien jaar droomde. Hij kampte nog wel met een extra probleem: de oppositie binnen de *Heimwehr* en zelfs binnen zijn eigen *Steierischer Heimatschutz* was groot. Starhemberg, maar ook generaal Hülgerth, hield van de strijd tegen de Joegoslaven en nu militair opperbevelhebber van alle *Heimwehr*-milities, waren tegen de actie. Dat was op 4 september 1931 gebleken toen Starhemberg tijdens een bijeenkomst van leiders Pfrimer op de man af vroeg of de putschgeruchten op waarheid berusten. De aangesprokene gaf geen duidelijk antwoord, waarop Hülgerth verklaarde onder geen beding aan een dergelijk avontuur mee te doen.⁸¹

Ook Rauter kon zijn leidsman niet van diens voornemen afbrengen. De chef-staf had zich eerder al tegen de putschplannen gekeerd, wat leidde tot een bekoeling in de relatie tussen de beide mannen. Omdat Pfrimer hem niet meer vertrouwde, werd Rauter niet langer uitgenodigd voor belangrijke besprekingen. De vertrouwensbreuk werd verdiept toen de *Bundesführer* op 18 augustus met als reden

---

⁷⁷ Ibidem (4 juli 1931) blz. 3.

⁷⁸ Pauley, *Hahnenschwanz*, 105.

⁷⁹ Ibidem, 108.

⁸⁰ *Der Panther* (8 augustus 1931) blz. 3.

⁸¹ Pauley, *Hahnenschwanz*, 114.

dat Rauter ‘overbelast’ was, Karl Ottmar Graf Lamberg benoemde tot zijn *General-Adjutant*. De werkelijke reden was dat Lamberg zich volledig voegde naar de wensen van Pfrimer en bovendien een groot pleitbezorger was van de staatsgreep.⁸²

De woedende Rauter bood nog op dezelfde dag zijn ontslag aan. Als gezagsgetrouwe en gehoorzame vazal, doch misschien ook als geslepen strateeg, kwam hij op dat besluit terug door Pfrimer’s belofte dat de graaf geen militaire en politieke macht zou krijgen. Ook Konstantin Kammerhofer was tegen een putsch.⁸³

Op 12 september 1931, daags voor de putsch, opende *Der Panther* met een artikel van redacteur en dichter van de *Steierischer Heimatschutz* Olaf Petri (echte naam Peter Panhofer), waarvan de titel en inhoud niets te raden overlieten: “*Es muss und – wird was g’schehn!*”.⁸⁴ Om het minder radicale deel van de lezers zand in de ogen te strooien en de gemoederen te sussen, werd in hetzelfde nummer de eensgezindheid tussen Pfrimer en Starhemberg nog eens beklemtoond. Alle geruchten over ruzie waren uit de lucht gegrepen. Het zou niemand lukken om een wig te drijven tussen het tweetal. Alles en iedereen binnen de Oostenrijkse *Heimwehr*-groepen stond pal achter hun leider Dr. Walter Pfrimer.⁸⁵ Dat mocht zo zijn, velen, onder wie Starhemberg, toonden zich verbijsterd over wat zich de volgende dag afspeelde in het Alpenland.

Het doel van de putsch was, aldus historicus Josef Hofmann die uitgebreid onderzoek deed naar de mislukte staatsgreep, de *Heimatschutz* aan de macht te brengen en de sociaaldemocraten zo te intimideren dat zij geschrokken in hun schulp zouden kruipen. Verder had Pfrimer veertien hervormingsmaatregelen voorbereid, waaronder verlaging van de belastingen, arbeidsplicht voor werkloze arbeiders en bestraffing van de ‘schuldigen’ van de ondergang van de *Kreditanstalt*. Het was een warrig programma, waarvan de definitieve versie nog moest worden vastgesteld.⁸⁶

In de nacht van 12 op 13 september 1930 werden in *Obersteiermark* zwaarbewapende troepen van de *Steierischer Heimatschutz* samengetrokken en blokkades opgeworpen op belangrijke uitvalswegen. Vervolgens verscheen er een door Pfrimer ondertekende proclamatie “*Volk von Österreich*”, waarin de opstandige leider meldde dat hij ‘gehoor gaf aan een oproep van het volk om Oostenrijk te redden’.⁸⁷

Het succes van de Putsch hing af van de medewerking die de *Bundesführer* kreeg van de *Heimwehre* in de andere deelstaten en van het verrassingselement. De “*heimattreue*” milities zoals ze in de proclamatie werden genoemd, waren echter niet trouw aan hun landelijke leider. Richard Steidle, de

---

⁸² Winkler, *Diktatur in Österreich*, 35.

Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 43.

StLaGr Anklageschrift (dagvaarding) blz. 9.

⁸³ Pauley, *Hahnenschwanz*, 112-113.

⁸⁴ *Der Panther* (12 september 1931) blz. 1.

⁸⁵ *Ibidem*, blz. 3.

⁸⁶ Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 54-56.

⁸⁷ Rintelen, A., *Erinnerungen an Österreichs Weg*, 146.

Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 59.

voorman van Tiroler *Heimwehr*, distantieerde zich onmiddellijk toen hij van de staatsgreep hoorde. De leider van de *Heimwehr* in Niederösterreich, Julius Raab, sprak zich niet alleen uit tegen de actie, maar kondigde ook aan er alles aan te doen om de putsch te doen mislukken. De andere leiders bleven passief.⁸⁸

De putschplannen bleken slecht doordacht, waarbij er ook nog te veel aan het toeval werd overgelaten. Het verrassingselement was hierdoor uitgesloten. Nog voordat Pfrimer de opstand met zijn proclamatie wereldkundig had gemaakt, waren de sociaaldemocraten bovendien al gealarmeerd over troepenbeweging in Stiermarken, waarop Julius Deutsch, de aanvoerder van de *Republikaner Schutzbund*, de regering waarschuwde en deze maatregelen kon nemen. De coup was dus al mislukt voordat ze was begonnen.⁸⁹

‘*Eine grosse Wahnsinn*’

Alleen in Stiermarken gingen de zaken aanvankelijk zoals Pfrimer zich wenste. Opmerkelijk was daarbij de rol van Rauter en Kammerhofer die zich voordien tegen de putsch hadden uitgesproken. In gevangenschap betitelde Rauter de hele onderneming als “*eine grosse Wahnsinn*”. Hij zou er vooraf niet van geweten hebben. Zijn grote voorman had het allemaal “*ohne meine Kenntnis*” gedaan.⁹⁰ “*Ich wunderte was da los sein könnte. Die ganze Steiermark war innerhalb zwei Stunden besetzt*”.⁹¹

In de weken voor de putsch was er intensief onderling overleg geweest tussen *Heimwehr*-leiders, waarbij Pfrimer poogde hen nogmaals voor zijn plannen te winnen. Daags voor de staatsgreep voerde Rauter met Starhemberg en Pfrimer overleg op het station van Steinbach-Irdning (Obersteiermark).⁹² Voor een man als Rauter die over zoveel contacten beschikte binnen *Heimwehr* en *Steierischer Heimatschutz*, waren er genoeg signalen geweest die er op duiden dat het de *Bundesführer* menens was. Hadden er geen door Pfrimer ondertekende aanplakbiljetten gecirculeerd, waarop al melding werd gemaakt van een *Alarmvormarsch* naar Wenen?⁹³

In elk geval was het plan niet geheim bij de leiding van de landelijke *Heimwehr*, waartoe Rauter ook behoorde. Alle plannen waren drie à vier keer doorgesproken. Alleen het tijdstip van de coup werd niet bekendgemaakt.⁹⁴ Rauter's kordate optreden tijdens de putsch maakt die onwetendheid nog onwaarschijnlijker. Als aanvoerder van een groot commando van bewapende *Heimatschutzler* omsingelde hij Graz al in de vroege ochtend. Het plan was om later op de dag de stad in te trekken, als politie en gendarmerie over de eerste schrik heen waren en zich bij de voldongen feiten van een geslaagde staatsgreep hadden neergelegd. Rauter zou de stad nooit binnentrekken.⁹⁵

---

⁸⁸ Pauley, *Hahnenschwanz*, 117-118.

⁸⁹ Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 69-70.

⁹⁰ Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, I/8/3.

⁹¹ Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 10.

⁹² Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 43-51.

⁹³ *Ibidem*, 49.

⁹⁴ *Ibidem*, 100.

⁹⁵ Karner, *Steiermark*, 142.

De putsch was binnen een dag mislukt. Nu de andere *Heimwehre* zich afzijdig hielden – alleen Starhemberg had zijn troepen gemobiliseerd, maar was ondanks een oproep van Rauter niet naar Wenen opgetrokken – en de regering gealarmeerd, was de vraag hoe de actie zonder bloedvergieten kon worden beëindigd.⁹⁶ De *Republikaner Schutzbund* had zijn manschappen gemobiliseerd en het leger stond op het punt om naar de opstandelingen in Stiermarken op te trekken. Starhemberg nam daarop contact op met Karl Vaugoin, minister van Defensie in de regering-Buresch. Hij verzocht de bewindsman zijn troepen zo traag te laten opmarcheren dat de opstandelingen tijd genoeg kregen om naar huis te gaan voordat het leger arriveerde. Zo gebeurde het ook.⁹⁷

Met de onvermijdelijke bravoure noemde Rauter het voortijdig beëindigen van de putsch onnodig: “*Ich hatte damals eine Division zur Verfügung von 16.000 Mann. Ich hatte es allein halten können. Ich hätte einen Teil Österreichs besetzen können*”.⁹⁸ Overigens stonden er in werkelijkheid maar 4000 *Heimatschutzer* onder zijn bevel.⁹⁹

Op de avond van de putsch kwam Pfrimer weer met een proclamatie, nu met de mededeling dat hij de actie afbrak om bloedvergieten tussen het regeringsleger en zijn eigen troepen te voorkomen. Tevens meldde hij zijn functie als *Bundesführer* van de *Österreichische Heimwehr* met onmiddellijke ingang neer te leggen. Ook Rauter was als *Bundesstabsleiter* teruggetreden.¹⁰⁰ Op het moment dat de verklaring werd afgekondigd, was Pfrimer, die een zenuwinzinking had gekregen, al op de vlucht naar Joegoslavië.¹⁰¹ Zijn vertrouweling Lamberg, met wie hij de staatsgreep had voorbereid, vluchtte eveneens naar het buitenland.¹⁰²

De Afrekening

De ‘*Operettenputsch*’ eindigde derhalve met een smadelijke aftocht van de leider en een van zijn naaste medewerkers. Rauter vluchtte niet. Met 140 medestanders werd hij gearresteerd.¹⁰³ Ook Starhemberg, die zo’n onduidelijke rol had gespeeld bij de putsch – wel zijn troepen mobiliseren maar niet meedoen en vervolgens overleg voeren met de regering over een geweldloze afwikkeling van de tot mislukken gedoemde staatsgreep -, werd aangehouden. De edelman werd niet vertrouwd in Wenen, waar men vermoedde – aangemoedigd door de sociaaldemocraten – dat hij op de achtergrond een belangrijke rol

---

⁹⁶ Starhemberg schreef daarover in zijn *Memoiren*: “Um 1 Uhr mittags (de dag van de Putsch, Th.G.) rief mich Pfrimers Stabsleiter Rauter an und gab mir den Befehl Pfrimers weiter, mit aller Energie den Angriff gegen Wien anzusetzen. Ich erklärte, dass ich das nicht tun würde und dass das Unternehmen ein Wahnsinn sei...” Starhemberg, *Memoiren*, 109.

⁹⁷ Karner, *Steiermark*, 142.

⁹⁸ Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 10.

⁹⁹ Wiltschegg, *Die Heimwehr*, 243.

¹⁰⁰ Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 75.

¹⁰¹ Karner, *Steiermark*, 142.

Hoffman spreekt van 240 Heimatschutzler in voorarrest. Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 83.

¹⁰² Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 123.

¹⁰³ Karner, *Steiermark*, 142.

had gespeeld bij de mislukte staatsgreep.¹⁰⁴ Gebrek aan bewijs leidde er toe dat Starhemberg al na zes dagen werd vrijgelaten.¹⁰⁵ Hij nam meteen de opengevallen plaats van *Bundesführer* van de landelijke *Heimwehr* weer in.

Weer tien dagen later mocht Rauter de gevangenis verlaten om zich vervolgens stormachtig te laten toejuichen op de eerste openbare bijeenkomst van de *Steiericher Heimatschutz* na de putsch. Terwijl tegen Pfrimer en zeven andere hoofdrolspelers een proces wegens hoogverraad werd voorbereid, kreeg de opgestapte *Bundesstabsleiter* er, aldus het verslag van de manifestatie in *Der Panther*, een bloemenhulde van het aanwezige vrouwvolk.¹⁰⁶

Nergens wordt duidelijk waarom de teruggetreden *Bundesstabsleiter* zo coulant werd behandeld. Onderliggende documenten van justitie zijn niet meer traceerbaar; zij zijn waarschijnlijk verloren gegaan. Betrokkenen zeggen er in hun memoires of verhoren ook niets over. Rauter schreef zijn vervroegde vrijlating toe aan de druk van het volk dat op de hand van de opstandelingen zou zijn geweest en dat voor de gevangenis zou hebben geroepen: “*Rauter heraus, Winkler hinein*”.¹⁰⁷ Winkler was de in *Heimwehr*-kringen gehate vicekanselier.¹⁰⁸

Niet alleen de socialisten buiten de mislukte putsch propagandistisch uit, ook de nationaalsocialisten zagen nu hun kans om hun grote concurrent op rechts in de hoek te drukken. Al deden ze dat omzichtig. Ze manifesteerden zich als een vredelievende oppositie, die weliswaar zijn eigen dictatuur nastreefde, maar die wel met legale middelen tot stand moest komen. Volgens de nazi's kon de putsch de betrokkenen niet al te zwaar worden aangerekend. Zij waren geprovoceerd door ‘duistere krachten’ die zich in *christlichsoziale* kringen ophielden.¹⁰⁹

Juist deze politieke partij was door de coup poging in grote verlegenheid gebracht. Zij had zich door de jaren heen, zeker tijdens het leiderschap van Seipel, als beschermer van de *Heimwehr* opgesteld om te voorkomen dat de sociaaldemocraten politieke munt zouden slaan uit een gekortwiekte *Heimwehr*. Na de putsch waren de *Christlichsozialen* weer niet bereid in te gaan op de eisen van de socialisten die onder meer ontwapening van de *Heimwehr* verlangden. De opstandelingen kregen de kans om na het echech het grootste deel van hun wapentuig te verbergen. Ook Rauter, die bij het inrukken van zijn manschappen zijn eis gehonoreerd zag dat zijn militie haar wapens mocht behouden: “*Die Waffen wurden dann versteckt und man konnte sie dann suchen.*”¹¹⁰

---

¹⁰⁴ Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 79.

¹⁰⁵ Stahremberg, *Memoiren*, 112.

¹⁰⁶ “Der Einzug des Bundesführers war geradezu in ein greifbares Beifalsgebrause gehüllt, das sich noch einmal erneuerte, als Kamerad Hans Rauter im Gefolge Starhembergs die Bühne betrat. Dabei wirbelte es von Blumen, geworfen von Frauenhand”. Aan het slot van de bijeenkomst werd Rauter nog een keer in het zonnetje gezet door plaatsvervangend Landesführer van de Steierischer Heimatschutz, August Meyszner: “Er erklärte, dass wir von der Anklagebank aus die Anklage gegen die wahren Schuldigen erheben werden, und gab seiner Freude über die Entlassung vieler Kameraden aus der Haft, besonders aber darüber Ausdruck, dass wir unseren Kameraden Hans Rauter wieder unter uns haben”. *Der Panther* (10 oktober 1931) blz. 1.

¹⁰⁷ Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 10.

¹⁰⁸ Stahremberg, *Memoiren*, 112-115.

¹⁰⁹ Pauley, *Hahnenschwanz*, 127-128.

¹¹⁰ Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 10.

Martelaarsrol

Bij het niet-socialistische deel van de bevolking was in de weken na de putsch ook een omslag van de stemming te bespeuren. De algemene verwarring maakte plaats voor een zekere bewondering voor de coupplegers en hun beweging. Het was weliswaar een belachelijke actie geweest, maar je moest putschisten nageven dat ze tenminste iets hadden geprobeerd in deze tijd van economisch stormweer en massaontslag. Van dilettantistische verraders transformeerden de actievoerders voor burgerlijk en rechts Oostenrijk in helden en martelaren. Hofmann stelt dat ook de sociaaldemocraten daar met hun propaganda toe hebben bijgedragen. In plaats van de putsch af te doen als het armzalige werk van een stelletje politieke avonturiers en zonderlingen, gingen zij vol in aanval, waardoor de *Heimwehr* veel belangrijker werd gemaakt dan ze was.¹¹¹

In *Der Panther* werd de martelaarsrol maar al te graag aangedikt en de toon van de artikelen aangescherpt. “*Wir wollen Antwort!*” kopte het eerste oktobernummer van 1931 op de voorpagina. Het blad wilde weten waarom leden van de *Österreichischer Heimwehr* werden vervolgd, terwijl de ‘aanstichters’ van de julirellen van 1927 onbestraft waren gebleven: “*Heraus mit der Antwort ob das zweifache Recht in Österreich weiterbestehen soll oder nicht. Erst dann reden wir weiter!*”¹¹²

Begin december keerde Pfrimer, die natuurlijk van de omslag van de stemming in Oostenrijk had gehoord, terug naar zijn vaderland. “*Willkommen, Führer, in der Heimat!*” schreef *Der Panther* enthousiast. De enige reden voor zijn terugkeer was geweest, aldus het blad, zijn “*Kameradentreue*”, die het niet toeliet dat zijn zeven politieke vrienden zonder hem op 14 december voor de rechter in Graz moesten verschijnen. Pfrimer zou tijdens dat proces, waar politiek vuurwerk werd verwacht, alle verantwoordelijkheid voor de putsch op zich nemen.¹¹³ Op 7 december werd hij aangehouden na zich te hebben gemeld bij de politie in Graz.¹¹⁴

De *ex-Bundesführer* zorgde inderdaad voor vuurwerk tijdens het grote proces. De aanklacht van hoogverraad bestond uit twee punten: gewelddadige “*Veränderung*” van de regeringsvorm en gewelddadige “*Umänderung*” van de grondwet. Van hoogverraad kon evenwel geen sprake zijn, aldus Pfrimer, omdat de geldende constitutie “*illegal und illegitiem*” was. Zij was in 1918 niet ter goedkeuring aan het volk voorgelegd.¹¹⁵ De jury had slechts drie kwartier nodig om tot een oordeel te komen: niet schuldig. Vijf leden van de twaalfkoppige jury beantwoordden de fascistengroet van de vrijgesprokenen met de geheven rechterarm. Familieleden haalden *Heimwehr*-hoedjes tevoorschijn en zetten deze de ex-verdachten op. Het gezelschap ging in triomftocht door Graz, bejubeld door een deel van de bevolking.¹¹⁶

---

¹¹¹ Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 81.

¹¹² *Der Panther* (3 oktober 1931) blz. 1-2.

¹¹³ *Ibidem* (12 december 1931) blz. 1.

¹¹⁴ Pfrimer had zich de voorgaande anderhalve maand opgehouden in Marburg (Maribor, Joegoslavië), München en Ulm. Hofmann, *Der Pfrimer-Putsch*, 84.

¹¹⁵ *Ibidem*, 84-87.

¹¹⁶ *Ibidem*, 90.

Der Panther kwam in het laatste nummer van 1931 tot de conclusie dat de uitspraak een veroordeling van de bestaande partijen inhield. Ook stelde het blad tevreden vast dat de *Heimwehr* c.q. *Steierischer Heimatschutz* niets aan kracht hadden ingeboet. De mislukte staatsgreep zou juist voor een nieuwe “*Aufschwung*” van de beweging gaan zorgen.¹¹⁷ Het was ronkende taal van een beweging die maar niet wilde inzien dat zij zich in een niet te stuiten glijvlucht bevond. De uitkomst van het Pfrimer-proces mocht door de betrokkenen als een klinkende overwinning op het politieke establishment worden beschouwd, de putsch maakte evenzeer duidelijk dat fascistische bewegingen zonder ondersteuning of ten minste tolerantie van het gematigde burgerdom niet aan de macht kon komen; met of zonder geweld.¹¹⁸

Bij de nazi's in Oostenrijk begon dat besef door te dringen. Daar had de Duitse NSDAP twee maanden voor de putsch bovendien een sterke man gearachuteerd: de eerdergenoemde Theo Habicht. In de drie jaar van zijn leiderschap wist de in Wiesbaden geboren *Landesinspekteur* de onderlinge strijd bij de Oostenrijkse nazi's te beslechten en de partij aaneen te smeden tot een macht die door massa-agitatie, terreur, maar ook door een politiek programma steeds meer door crisis ontvankelijke kiezers op de rechterflank aansprak.¹¹⁹

In hun expansiedrift streefden de nationaalsocialisten er ook naar de *Heimwehr* in te lijven, althans zeker de pan-Germaanse en radicale groepen bij de beweging.¹²⁰ Ze kwamen daarbij snel uit bij de *Steierischer Heimatschutz*, waar na de afwikkeling van de mislukte putsch een trojka, bestaande uit Konstantin Kammerhofer, August Meyszner en Hanns Albin Rauter, de leiding in handen had genomen. De drie mannen waren na Pfrimer's onbekookte actie tot de conclusie gekomen dat er geen toekomst meer was voor de *Heimwehr* als zelfstandige beweging.

Rauter sprak later van een “*Todesstoss*” voor *Heimwehr*, waardoor ook de *Steierischer Heimatschutz* ‘*politisch schachmat*’ was gezet: “*Es gelang mir zwar noch den Steierischer Heimatschutz vor der Vernichtung zu retten.*”¹²¹ Die redding kon voor hem alleen bestaan uit een samensmelting van zijn *Heimatschutz* met de Oostenrijkse NSDAP. Rauter was op weg naar zijn definitieve politieke bestemming: het nationaalsocialisme.

---

¹¹⁷ *Der Panther* (26 december 1931) blz. 1.

¹¹⁸ Botz, *Gewalt*, 186.

¹¹⁹ Pauley, *Hitler and the forgotten nazi's*, 70.

¹²⁰ *Ibidem*, 75.

¹²¹ Aanvulling op gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, I/8/3.

*Herrgott, gib uns ein Erlöse,
Aus der harten, bittern Zeit,
Nur mit Deutschland! Seine Grösse
Ist auch unsre Seligkeit!*

OLAF PETRI¹

Hoofdstuk 5

Nationaalsocialist 1932-1933

Schermutselingen

Aan de fusie tussen *Steierischer Heimatschutz* en de Oostenrijkse NSDAP ging nog een moeizaam jaar 1932 vooraf met veel wederzijdse beledigingen, verdachtmakingen en bloedige vechtpartijen. De nationaalsocialisten deinsden er zelfs niet voor terug de gendarmerie te tippen over illegale wapenopslagplaatsen van de *Heimatschutz*.² In de zomer van 1931 had het er nog allemaal veelbelovend uitgezien. Pfrimer, nog niet gecompromitteerd door zijn mislukte putsch en nog steeds *Bundesführer* van de landelijke *Heimwehr*, werd benaderd door de zojuist bij de NSDAP aangetreden Habicht.

De eerste besprekingen leiden tot een *Burgfriede*, waarbij beide partijen beloofden elkaar met rust te laten. Na de putsch nam Habicht weer contact op met de *Heimwehr*, waar Starhemberg als leider was teruggekeerd. De *Landesinspektor* wilde tot samenwerking komen voor de aanstaande provinciale verkiezingen van voorjaar 1932. Starhemberg reageerde niet, waarna Habicht contact zocht met de *Steierischer Heimatschutz*.³

Nu Pfrimer zich in het buitenland bevond, waren zijn gesprekspartners bij de *Heimatschutz* August Meyszner en de juist vrijgelaten Hanns Rauter. Meyszner was in de verwarrende dagen na de Putsch aangewezen als voorlopig *Landesleiter*, omdat Kammerhofer, de opvolger van Pfrimer na diens promotie tot *Bundesführer*, gevangenzat. De keuze was op Meyszner gevallen, omdat hij over immuniteit beschikte door zijn lidmaatschap van de *Landesrat* (provinciaal parlement) in Stiermarken.⁴

Tot dusver was Rauter altijd een figuur van de tweede garnituur gebleven binnen ultrarechts in Oostenrijk. Ondanks zijn vocaal wapengekletter op manifestaties en nimmer ontbreken bij parades en demonstraties, negeerden historici hem lange tijd of konden ze hem moeilijk duiden. Nu Pfrimer was verdwenen namen ze Rauter serieuzer. Pauley ziet in de latere SS-generaal de stille kracht die de facto leider van de organisatie werd.⁵ Collega Walter Wiltschegg: “*Es ist anzunehmen, dass viele Konzepte*

---

¹ Steierische Heimatschutz-Zeitung (1 april 1932) pagina 1.

² Wiltschegg, *Heimwehr*, 180-181.

³ Pauley, *Hahnenschwanz*, 130.

⁴ Wiltschegg, *Heimwehr*, 179.

⁵ Pauley geeft geen nadere voorbeelden en baseert zijn opvatting over de rol van Rauter voornamelijk op de memoires van vicekanselier Franz Winkler, een grote vijand van de Steierische Heimatschutz. Pauley, *Hahnenschwanz*, 144-145.

[...] *der Pfrimer-Zeit, die zahlreichen Richtlinien und Programme, zum Grossteil von seiner Hand stammen*". Hij bleef echter worstelen met de lange Grazer: "*Geistiger Führer oder Böser Geist?*"⁶

Zeker is wel dat Rauter's betekenis groeide in de laatste levensfase van de *Steierische Heimatschutz*. Al was het maar omdat de grote leider was weggevallen en zich alleen nog "*Ehrenführer*" van de *Heimatschutz* kon noemen.⁷ Rauter was intensief betrokken bij de besprekingen met Habicht. De *Landesinspektor* van de NSDAP had meer respons gekregen bij de *Heimatschutz*, omdat men daar vol wrok zat over de houding van de *Heimwehr* tijdens de Putsch. Meysner en Rauter c.s. voelden zich in de steek gelaten, vooral door Starhemberg.⁸

Kampfgemeinschaft

Het resultaat van de besprekingen werd op 30 oktober 1931 wereldkundig gemaakt tijdens een manifestatie in de Industriehalle te Graz. Voor een verrast publiek meldde Habicht, die als gastspreker optrad, dat beide partijen een *Kampfgemeinschaft* hadden gesloten.⁹ Zij verplichtten daarin zich in te zetten voor de *Anschluss* en te strijden tegen bolsjewisme, marxisme, parlementaire democratie en kapitalisme. De overeenkomst werd op 1 november geratificeerd.

De verbintenis was echter geen lang leven beschoren. Er bestonden nog te veel verschillen tussen de *Steierischer Heimatschutz* en de nationaalsocialisten.¹⁰ Bovendien trad Habicht tactloos op met aanvallen op de *Heimwehr* en bespotting van Starhemberg en Pfrimer, waardoor Meysner en Rauter zich genoodzaakt voelden het tweetal te verdedigen.¹¹

Om de *Steierischer Heimatschutz* nog sterker te binden aan de NSDAP (ook *Hitler-Bewegung* genoemd) werd het de leden van eerstgenoemde organisatie toegestaan om zich ook aan te sluiten bij de NSDAP, mits zij de politieke leidersrol van de nazi's accepteerden. De druk die de nationaalsocialisten legden op de *Heimatschutz* in Stiermarken en daarmee indirect op de hele *Heimwehr*-beweging, dreef Starhemberg in de richting van de zogenoemde klerikaal-legitimisten, vertegenwoordigd door Seipel en Steidle. Tijdens een ontmoeting met Habicht in Linz herhaalde Starhemberg zijn oude eis dat er alleen samenwerking tussen *Heimwehr* en de Oostenrijkse NSDAP kon komen als de nationaalsocialisten hun zelfstandigheid zouden opgeven en zich ondergeschikt maakten aan zijn *Heimwehr*. De besprekingen werden afgebroken en de nazi's verhevigden hun aanvallen. Toen de leiders van de *Steierischer*

---

⁶ Wiltschegg, *Heimwehr*, 242-245.

⁷ Nadat Pfrimer op 13 september zijn functies had neergelegd werd hij gekozen tot "Ehrenlandesleiter des Steierischen Heimatschutzes". Rintelen, *Erinnerungen*, 153-155.

De socialistische *Arbeiter-Zeitung* had Pfrimer in de dagen van het proces een andere titel gegeven: "Al Capone im Heimwehrkostüm". Ibidem, 180.

⁸ Pauley, *Hahnenschwanz*, 128-130.

⁹ Wiltschegg, *Heimwehr*, 179-180.

¹⁰ Pauley, *Hahnenschwanz*, 132-133.

¹¹ *Der Panther* (7 november 1931) 3-4; ibidem (14 november 1931) 1.

Heimatschutz eisten dat deze aanvallen stopten, maar geen gehoor vonden, werd de *Kampfgemeinschaft* opgezegd.¹²

Rauter wist ook waar de schuld lag: het was een “*sehr unschöne charakterische Handlung*” geweest van de Oostenrijkse NSDAP, met als drijvende kracht de gowleider in Stiermarken, Walther Oberhaidacher.¹³ In elk geval had, aldus Rauter, zijn *Steierischer Heimatschutz* het hele jaar 1932 in het “*Kreuzfeuer der Artillerie*” van de nationaalsocialisten gelegen. Toch kon hij trots melden dat zijn *Heimatschutz* in die periode nog een keer zo’n twintigduizend mensen op de been had gekregen: “*Noch einmal standen Grazer in Zehnerreihen und jubelten in alter Treue ‘ihren’ Steierischen Heimatschutz zu, marschierte 3000 weisgrünes Jungvolk auf*”.¹⁴

Dergelijke propagandabijeenkomsten moesten het geschonden imago herstellen en de organisatie nieuw elan schenken. In januari 1932 had de *Steirerischer Heimatschutz* weer “*bedeutend an Boden*” gewonnen, aldus het *Landesgendarmieriekommando für Steiermark*, dat na de mislukte putsch van Pfrimer opdracht kreeg de *Heimatschutz* scherp in de gaten te houden. De weerslag van dat werk werd vastgelegd in maandelijkse verslagen. Nauwkeurig is daarin onder meer bijgehouden waar en wanneer de kopstukken zich in openbaar manifesteerden. Zo werden er in de periode 1-20 december 1931 in totaal twintig bijeenkomsten, twee betogingen en drie ledenvergaderingen gehouden, waarbij de rapporteur droog opmerkte dat “*diese Bewegung*” het op 19 december afgekondigde samenscholingsverbod aan haar laars lapte.¹⁵

Met de andere kopstukken sprak Rauter op deze manifestaties. Vooral in de zomermaanden van 1932 was hij actief. In plaatsjes met namen als Mariatrost, Voigtsberg, Leibnitz, Bruck an der Mur, Murau, Stainz, Krieglach, Radkersburg en Gröbming verscheen de beenmagere prominent achter het spreekgestoelte. De onderwerpen hadden sinds de putsch weinig verandering ondergaan: doel en middelen van de *Heimatschutz*-beweging, de financiële en beursschandalen (*Bodencreditanstalt*), marxisme, opbouw van het Duitse vaderland en de troosteloze wereldcrisis waaraan “*nicht in der letzter Linie die Juden mitschuldig seien*”. De toespraken van Kammerhofer en Meyszer hadden dezelfde teneur.¹⁶

In mei 1932 moest de *Steierischer Heimatschutz* weer een forse tegenslag incasseren, toen oprichter en *Ehrenführer* Walther Pfrimer de paramilitaire organisatie plotseling de rug toekeerde. Hij werd leider van de *Deutscher Heimatschutz*, een onbetekenende splintergroepering van teleurgestelden uit de *Heimwehr*-groepen in *Obersteiermark*, *Wenen* en *Niederösterreich*. Voor Pfrimer was dat nog niet genoeg: op 20 mei sloot hij in Frankfurt am Main een exclusieve overeenkomst met de Duitse

---

¹² Pauley, *Hahnenschwanz*, 132-136.

¹³ Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek I/8/3.

Eerlijkheidshalve moet daaraan worden toegevoegd, dat Rauter enigszins bevooroordeeld was in zijn analyse omdat Oberhaidacher een van de drijvende krachten was geweest, die het Rauter later onmogelijk maakte lid te worden van de Duitse NSDAP. SS-Personalakten Rauter. Nadere toelichting volgt later in dit boek.

¹⁴ Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek I/8/3.

¹⁵ StLaGr L.Reg 376-384. Karton 687.

¹⁶ *Ibidem*.

nationaalsocialisten die inlijving van zijn *Deutscher Heimatschutz* in de SA van Ernst Röhm tot gevolg had.

De klap kwam hard aan bij de nieuwe leiding en bij de achterban van de *Steierischer Heimatschutz*, waar de advocaat uit Judenburg in hoog aanzien stond. Het was juist Pfrimer geweest die altijd had gehamerd op de zelfstandigheid van zijn organisatie en die (uit concurrentieoverwegingen) had betoogd dat er in Oostenrijks geen toekomst was voor de NSDAP.¹⁷ Toch wilde men de overloper in het openbaar niet te hard vallen. Aanvallen op zijn persoon bleven uit. Waarschijnlijk omdat de kwestie te pijnlijk was.

In *Der Panther* van 21 mei 1932 werd de onafhankelijkheid van de *Steierischer Heimatschutz* nog eens beklemtoond. Verder wees men “*Art und Form*” van Pfrimer’s uittreden af; zo ook diens “*gänzlich ungerechtfertigen*” aanvallen op de *Heimatschutz*. Daar bleef het bij.

Op aanvallen van andere partijen, onder meer de nationaalsocialisten, werd ook nauwelijks gereageerd: “*Der Steierische Heimatschutz hat es nach seiner ganzen Vergangenheit gewiss nicht nötig, sich vor österreichischen Legalitätsbeteuerern [...] irgendwie zu rechtfertigen*”.¹⁸ In het volgende nummer van *Der Panther* werd het de leden zelfs expliciet verboden “*Doktor Pfrimer*” aan te vallen.¹⁹ Ook Rauter hield zich aan die opdracht. Wel onthulde hij nog vele jaren later dat zijn voormalige leidsman al enkele dagen na diens putsch – op 18 oktober 1931 – zich als “*Einzelmitglied*” aanmelde bij de NSDAP.²⁰ Dat maakt Pfrimer’s overstap naar de nationaalsocialisten minder verrassend dan door zijn omgeving destijds werd ervaren.

De grote man van de *Steierischer Heimatschutz* was in de herfst van 1931 mentaal veel verder dan zijn getrouwen. Hij onderhandelde toen al met Habicht over mogelijke samenwerking. De Putsch had deze gesprekken onderbroken. Waarschijnlijk werd Pfrimer’s overstap ook ingegeven door zijn verbittering over de passieve houding van Starhemberg tijdens de mislukte coup van 13 oktober 1931, waardoor hij helemaal niets meer verwachtte van de door hem al weinig gewaardeerde *Heimwehrgroepen*²¹. Tenslotte had Pfrimer in april 1932 kennis kunnen nemen van de spectaculaire resultaten voor de nationaalsocialisten bij de provinciale verkiezingen.

Doorbraak NSDAP

De NSDAP, die tot dusver nauwelijks een voet aan de grond had gekregen, kon nu spreken van haar grote doorbraak. In Stiermarken viel de uitslag mee; de *Heimatschutz* behaalde nog vier keer zoveel

---

¹⁷ Pfrimer werd voor zijn overlopen naar de NSDAP na de Anschluss in 1938 beloond met een zetel in de Duitse Rijksdag. Pauley, *Hahnenschwanz*, 140-141.

¹⁸ *Der Panther* (21 mei 1932) blz. 1.

¹⁹ *Der Panther*: “Zum Austritt Dr. Walther Pfrimer hat die Führertagung vom 19. Mai bereits Stellung genommen. Alle Führer und Kameraden des Steierischen Heimatschutzes werden hiemit angewiesen, in keiner Form die Person Doktors Pfrimers anzugreifen, wenn auch dessen Austrittsbegründung der sachlichen grundlach gegenüber dem Steierischen Heimatschutz entbehrt”. Ibidem, (28 mei 1932) blz. 1.

²⁰ Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, I/8/3.

²¹ Pauley, *Hahnenschwanz*, 140-144.

stemmen als de nazi's.²² In de rest van het land was sprake van een politieke aardverschuiving, met veel verlies voor de gevestigde partijen. Bedroeg het gezamenlijke stemmental voor de nazi's in de deelstaten Wenen, Neder-Oostenrijk en Salzburg vier jaar eerder nog 66.000, nu stemden 336.000 Oostenrijkers op de nationaalsocialisten. Van de 3.149.000 uitgebrachte stemmen in het gehele Donauland was zestien procent (378.000) voor de nazi's. Deze winst ging voornamelijk ten koste van de GVP (*Grossdeutsche Volkspartij*) en de *Landbund*, die vrijwel werden weggevaagd. Buiten Stiermarken had de *Heimwehr* ook stevige averij opgelopen, waardoor het *Heimatblock* in 1932 in staat van ontbinding verkeerde.²³

Hoewel het slechts om deelstaatverkiezingen ging, konden de uitkomsten niet zonder politieke gevolgen blijven. De *Heimwehr* was ernstig verzwakt; als “*Stosstrup*” tegen de *Austromarxisten* werd ze afgelost door de nationaalsocialistische SA. Het geweld zwol in de periode januari 1932-maart 1933 naar ongekende hoogte. Er werd gesproken van een ‘latente burgeroorlog’. Met hun terroristische methoden gingen de nationaalsocialisten zover dat de overheden, die vaak sympathiek stonden tegenover de ideeën van extreemrechts, verplicht waren in te grijpen. Op het gebied van geweld moest de *Heimwehr* haar meerdere erkennen in de nazi's.²⁴ De nazi's, gesterkt door hun verkiezingszege, verscherpten hun aanvallen op de *Heimwehr* en – na het afwijzen van hun toenaderingspogingen – op de *Steierischer Heimatschutz*.

Van hun kant lieten de *Hahnenschwanzler* zich ook niet onbetuigd. De tegenstander werd beschuldigd “*jüdische Methoden*” [financiële steun van geldschietters uit de zware industrie, Th.G] te gebruiken en leden van de NSDAP aan te geven bij de politie. Zo groeiden beide groepen uit tot elkaanders doodsvijand.²⁵

Om het allemaal nog complexer en moeilijker te maken moesten Kammerhofer, Meyszner en Rauter hun gevechten om het behoud van hun organisatie in Stiermarken op twee fronten uitvechten. Want behalve de strijd met de nationaalsocialisten om de gunst van het Oostenrijkse publiek waren zij ook nog gewikkeld in een ideologische broederstrijd met de *Heimwehr*. En weer was Starhemberg daar de tegenstander.

Broederstrijd

Na de mislukte Putsch van Pfrimer stond de *Heimwehr* voor een dilemma: welke kant gaan we op. Kiezen we voor het ‘groene fascisme’ (de corporatieve staat van Mussolini) of voor het ‘bruine fascisme’ (het nationaalsocialisme van Hitler). Met de ideologische aspecten van beide soorten fascisme hield men zich bij de *Heimwehr* overigens weinig bezig. Het ging de leiders Starhemberg, Emil Fey (aanvoerder van de *Heimwehr* in Wenen) en parlementslid Odo Neustädter-Stürmer erom wat Mussolini en Hitler

---

²² Ibidem, 139.

²³ Pauley, *Forgotten Nazis*, 78-79.

²⁴ Botz, *Gewalt*, 186-190.

²⁵ Pauley, *Hahnenschwanz*, 137-138.

financieel en materieel hadden te bieden. De onderhandelingen met de Duitse nationaalsocialisten mislukten al gauw.

De aanbiedingen uit Italië klonken beter. Bovendien was Mussolini al dictator, terwijl Hitler nog genoeg moest nemen met de rol van oppositieleider met een onzekere toekomst. Voor de opportunist Starhemberg was het aantrekkelijker zich uit te leveren aan de Duce dan te worden overgeleverd aan de genade van de latere *Führer*. In een rede op 22 november 1931 brak hij daarom officieel met Hitler. Het was een beslissing van alledaagse politiek: men koos voor de zekerheid van de politieke feiten.²⁶

Niettemin had dit besluit grote gevolgen voor de onderlinge cohesie van de *Heimwehr*. Voor de zo op de *Anschluss* met Duitsland gerichte *Steierischer Heimatschutz* betekende dit in feite een onherstelbare breuk met de “*Austrofascisten*” van Starhemberg, Fey en Neustädter-Stürmer en hun *Heimwehr*-groepen. De *Heimatschutz* in Stiermarken stond voor een lastige taak. Zij mocht zich dan bij de verkiezingen van april 1932 goed hebben gehandhaafd, toch werd de beweging in het defensief gedwongen.²⁷ Terwijl de nationaalsocialisten bezig waren nieuwe leden te werven, moest de *Heimatschutz* alle inspanningen richten op het behoud van zijn ledenbestand. Zo verloor de *Heimatschutz* steeds meer aanhang bij een groepering die ooit de ruggengraat van de organisatie was geweest: de studenten.

Het extreme van de NSDAP, met haar racistische boodschap, vond meer weerklank op universiteiten en hogescholen dan de bekende retoriek van de *Heimatschutz*. De leegloop werd versterkt door het vertrek van de door de studenten zo bewonderde Pfrimer.²⁸ Om dat probleem op te lossen konden Kammerhofer c.s. ook weer niet een te pro-nazi koers gaan varen, omdat zij ook te maken hadden met een niet onbelangrijke Starhemberg-vleugel binnen hun organisatie.

Het leidinggevende drietal (Kammerhofer, Meyszner en Rauter) moest daarom als ware evenwichtskunstenaren optreden om de *Steierischer Heimatschutz* niet uiteen te laten vallen. Het waren moeizame maanden voor het trio, zo valt op te maken uit de maandrapporten van het *Landesgendarmierkommando für Steiermark* (provinciale politie). De maand mei 1932 stond bijvoorbeeld “in het teken van zware interne strijd en crises”.²⁹ Deze strijd werd mede veroorzaakt door de plannen van Starhemberg om de *Heimwehr* te laten deelnemen aan de nieuwe regering van de opkomende ster bij de *Christlich-Sozialen*, Dr. Engelbert Dollfuss. Samen met de andere ‘jonge hond’, Kurt Schuschnigg, was hij er in geslaagd de oude garde van de partij, onder wie de zieke Ignaz Seipel, voorbij te streven.³⁰

---

²⁶ Andics, *Der Staat den keiner wollte*, 368-371.

²⁷ Karner, *Steiermark*, 147.

²⁸ Pauley, *Hahnenschwanz*, 145-146.

²⁹ StLaGr L. Reg. 384/ ausser KoZ. Karton 687. E. Nr. 12.288. 13 Juni 1932.

³⁰ Andics, *Der Staat den keiner wollte*, 375.

Rauter sprak gunstig over Seipel, die door de jaren heen als beschermheer van de Heimwehr was opgetreden: “Seipel war ein grosser Staatsmann. Seipel hat nie gelogen. Es wurden ihm hundert Fragen gestellt und er gab hundert Antworten, ohne dabei eine Lüge dabei zu gebrauchen. Man konnte viel von ihm lernen. Aber in vielen

Aan de regeerperiode van het kabinet-Buresch was op 6 mei 1932 een eind gekomen. Pogingen van landbouwminister Dollfuss om met dezelfde coalitiepartijen (*Christlich-Sozialen*, *Grossdeutsche Volkspartei* (GVP) en *Landbund*) een nieuwe kabinet te formeren mislukten. De GVP, die bij de *Kommunalwahlen* van april zo'n verpletterende nederlaag had geleden, weigerde mee te doen. Hierdoor bleef voor Dollfuss paramilitair rechts (*Heimwehr*) als enige optie over.³¹

Ministerspost voor Rauter?

Starhemberg en zijn *Heimwehr* waren als coalitiegenoot door hun keuze voor het fascisme van Mussolini en tegen de nationaalsocialisten (Hitlerbeweging) ook interessanter geworden voor de *Christlich-Sozialen*, die steeds meer neigden naar een autoritaire staat.³² Starhemberg deed voor zijn regeringsdeelname nog zwakke pogingen steun te verwerven bij de *Steierischer Heimatschutz*. Hij zou Rauter een ministerspost (Binnenlandse Zaken) hebben aangeboden, maar deze zou er niet op zijn ingegaan, zo vertelde hij na de oorlog:

*“Den Marxismus im eigenen Volk mit Kanonen zu bekämpfen war keine Aufgabe die mir lag. Auch lehnte ich den italienischen Kuss ab (...) So kam es zur endgültigen Spaltung der Heimatschutzbewegung in Österreich.”*³³

Voor een activist die al meer dan tien jaar actief was geweest om de parlementaire democratie om zeep te helpen en de dictatuur van zijn beweging te vestigen, doet Rauter's opmerking dat hij het marxisme niet met geweld wilde bestrijden bizar en ongeloofwaardig aan.

In elk geval was met de weigering van de *Heimatschutz* deel te nemen aan de regering-Dollfuss de breuk met Starhemberg en de andere *Heimwehre* nu echt een feit. Alleen bij de bestrijding van het bolsjewisme wilden Kammerhofer, Meyszner en Rauter nog gezamenlijk optrekken. In *Der Panther* van 28 mei 1932 werd de breuk bezegeld met een aanval op de regering-Dollfuss. Een week eerder had de leiding van de *Steierischer Heimatschutz* haar politieke onafhankelijkheid nog eens bevestigd. De nieuwe regering – “*ein Zwangsgeburt*” – liet zich, aldus *Der Panther*, zelfs niet als rechts bestempelen: “*Sie kann nicht als Rechtsregierung gewertet werden und schon gar nicht als eine Regierung, die von der Bundesführung als Vorstufe [voorstadium, Th.G.] für die Machtsergreifung angesehen werden kann*”.³⁴

Gegenden war er sehr verhasst. Er war ein Diplomat und ein christlicher Politiker. Er hat nie etwas gegen Deutschland unternommen.” Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 13.

³¹ Pauley, *Hahnenschwanz*, 143.

³² Het aantal werklozen steeg in 1932 van 300.000 naar 378.000. Andics, *Der Staat den keiner wollte*, 368-371.

³³ Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, I/8/2.

Fey, de leider van de *Heimwehr* in Wenen, werd minister van Veiligheid. Hij vormde de *Heimwehr* om tot een politiemacht van vrijwilligers. Jedlicka, L., ‘The Austrian *Heimwehr*’ in *Journal of Contemporary History* I (1 januari 1966, 127-144) 141.

³⁴ *Der Panther*, (21 mei 1932) 1, (28 mei 1932) 1.

Nu de *Steierischer Heimatschutz* zich politiek had losgemaakt van de landelijke *Heimwehr*, konden Rauter c.s. gemakkelijker hun eigen standpunten gaan uitdragen. De middenkoers, waarbij rekening moest worden gehouden met beide vleugels binnen de organisatie, had ook weinig opgeleverd. De leegloop ging onverminderd voort. De *Steierischer Heimatschutz* maakte in juni 1932 een zwenking richting nationaalsocialistisch gedachtegoed. In *Der Panther* werden “*Zwölf Grundsätzen*” (Twaalf Grondbeginselen) afgekondigd, die een stuk verder gingen in rechts-radicalisme dan de inhoud van de *Korneuburger Eid* van de destijds bij de *Heimwehr* aangesloten groepen (1930).

De *Heimatschutz* bekende zich nu als “nationaal-revolutionaire vernieuwingsbeweging” die de oorlog verklaarde aan de parlementaire democratie, het bolsjewisme, het marxisme, het legitimisme, de liberale economische ordening, zoals ook de centralistische planeconomie en de goddeloosheid die bij links was te vinden. Deze punten waren merendeels niet nieuw, wel het antisemitisme dat in de punten negen, tien en elf nu werd vastgelegd als pijler van de beweging. Verder werd het “*Führerprinzip*” en het streven naar een autoritaire standenstaat nog eens herhaald. Een snelle aansluiting bij Duitsland stond boven aan het verlanglijstje.³⁵

Voor wie nog onduidelijkheden bestonden over de twaalf grondbeginselen, verscheen in oktober 1932 een nadere uitleg in *Der Panther*. Met de “*überstaatliche Mächte*” die een gevaar waren voor “*Volkstum*”, “*Volkswohl*” en “*Volkswirtschaft*” (punt negen) en die fel moesten worden bestreden, werd “*in erster Linie*” het “*Weltjudentum*” bedoeld, “*dass eine Verwischung [uitvlakken Th.G.] aller Staatsgrenzen und eine internationale Wirtschaft unter seiner Führung anstrebt, die in Kürze alle Völker von ihm abhängig machen würde*”. Alleen een volksbewuste, nationale leiding van staat en economie kon de “*Ausplünderung der schaffenden Bevölkerung durch diese internationalen Blutsauger und Parasiten*” voorkomen.³⁶

De zorg en de achting voor het “*germanische Rassebewusstsein*” die bij de *Heimatschutz* een “vanzelfsprekende voorwaarde was” voor “volkse politiek” (punt tien) stond er borg voor dat infiltratie van “*fremdvölkische Elemente*” en “*Verelendung*” van het (Duitse) volk niet kon plaatsvinden. Want een volk kon bij het behartigen van zijn belangen alleen op rasgenoten rekenen. Daarom was het ook noodzakelijk onderscheid aan te brengen in de grondrechten van de burger. “*Fremdrassigen*” konden slechts als “gast” op Oostenrijkse bodem leven en alleen zolang zij de belangen van het Oostenrijkse volk niet in gevaar brachten. De voorwaarde, dat slechts “arische volksgenoten” lid konden worden van de *Heimatschutz* (punt elf) was in de twaalf grondbeginselen opgenomen om er zeker van te zijn dat bij de ‘vernieuwing’ van het Duitse volk door de *Heimatschutz* destructieve “*fremdrassige*” krachten op afstand werden gehouden.³⁷

De nieuwe grondbeginselen hadden niet het beoogde effect. Gematigde groepen binnen de *Steierische Heimatschutz* liepen over naar de *Heimwehr*; zeker nadat bemiddelingspogingen waren

---

³⁵ Ibidem (4 juni 1932) 1.

³⁶ Ibidem (1 oktober 1932) 3.

³⁷ Ibidem.

stukgelopen. Intussen gingen de aanvallen van de nationaalsocialisten door. De *Heimatschutz* werd verweten een marionet te zijn van grootindustrieel Anton Apold en diens *Alpine-Montan-Gesellschaft*. Voor het geld, dat de beweging kreeg toegestopt, zouden Rauter c.s. niet nader genoemde verplichtingen op zich hebben genomen, waardoor ze niet meer in staat was onafhankelijk beslissingen te nemen. Wat de buitenlandse politiek betrof, werd de *Steierischer Heimatschutz* uitgemaakt voor knecht van Frankrijk, de door de Oostenrijkers meest gehate macht onder de geallieerden.³⁸

Verkiezingssuccesen Hitler

De beschuldigingen van de nationaalsocialisten aan het adres van de *Steierischer Heimatschutz* waren veelal absurd. Zo draaide Alpin Montan na de mislukte Putsch van Pfrimer de geldkraan dicht en ging deze ten gunste van de NSDAP stromen. Ook stroomden de leden toe bij de nazi's in Stiermarken. De belangrijkste reden voor deze groei was de grote sociale nood, waarin tienduizenden arbeiders en boeren waren geraakt door de wereldcrisis.

Met een kundige organisator als Walter Oberhaidacher en de verkiezingssuccessen van Hitler in Duitsland lukte het om de NSDAP in Stiermarken tot de grootste en kapitaalkrachtigste afdeling in Oostenrijk te maken met 5000 leden, honderden *Ortsgruppen*, een sterke SA en *Hitlerjugend* (HJ) die in februari 1933 al meer leden telde dan alle andere jeugdorganisaties bij elkaar. Een derde van de HJ-leden in Graz kwam uit sociaaldemocratische gezinnen. Een der “*schlagende*” studentenverenigingen had zich aangesloten bij de nationaalsocialistische studentenbond.³⁹

Landelijk was de groei van de NSDAP ook spectaculair: van 4400 leden in mei 1928 tot 43.000 in januari 1933.⁴⁰ Nu wreekte zich dat de *Heimwehr* maar ook de *Steierischer Heimatschutz* geen duidelijk politiek programma hadden. Waar de nazi's een groot overkoepelend idee hadden (racisme) die alle aspecten van de politiek, economie en cultureel leven omvatte, was de *Heimwehr*, aldus de NSDAP, ‘slap’ ten opzichte van de Joden en niet uitgesproken genoeg omtrent de *Anschluss*. Beschuldigingen die enig hout sneden. Niet dat de *Heimwehr* filosemitisch was of tegen de *Anschluss* maar de fascistische waren berucht om hun opportunisme.⁴¹

Tegen het einde van 1932 drong bij Rauter, Kammerhofer en Meyszner – ondanks de vele spreekbeurten over de 'zorgelijke toestand' in Oostenrijk – het besef door dat er voor de *Steierischer Heimatschutz* geen toekomst meer bestond als zelfstandige organisatie.⁴² Kammerhofer werd vriendelijker voor de nationaalsocialisten. De hoogste leiding van SA werd uitgenodigd een grote manifestatie in Graz bij te wonen om de nazi's te laten zien dat de *Heimatschutz* nog meetelde.⁴³ Ook

---

³⁸ Pauley, *Hahnenschwanz*, 149-152.

³⁹ Karner, *Steiermark*, 145.

⁴⁰ Botz, *Gewalt*, 196.

⁴¹ Pauley, *Hitler and the forgotten nazi's*, 80-81.

⁴² Samenkomst in Stainz. StLaGr L.Reg 384/ausser KoZ. Karton 687. Jg. 1932. ENr. 13.868/1932. Graz, 13 augustus 1932.

⁴³ Pauley, *Hahnenschwanz*, 155-157

zouden er bij die gelegenheid gesprekken worden gevoerd die tot samenwerking moesten leiden. Tot een vergelijk kwam het echter niet. Naar buiten werd het beeld van vijandschap voorlopig in stand gehouden.⁴⁴

De Oostenrijkse nazi's werden bespot om hun vaak verduitste Slavische namen. De favoriete beschuldiging was dat de nationaalsocialisten geen rol hadden gespeeld in de Weense arbeidersopstand van 1927. De NSDAP liet zich ook niet onbetuigd. De laaghartigste aanval op de *Steierischer Heimatschutz* was dat deze "Amerikaanse propaganda" bedreef, wat zoveel betekende dat de nationaalsocialisten slachtoffer waren van een joodse manier van propaganda voeren.⁴⁵

Al dit wapengekletter kon niets veranderen aan het onvermijdelijke. Had Kammerhofer in januari 1933 iedereen die zich aansloot bij de nazi's nog als 'verrader' bestempeld, ruim vier maanden later noemde *Der Panther* iedere Oostenrijker die zich keerde tegen samenwerking met de nationaalsocialisten niet alleen een 'verrader van het eeuwige idee van Duitslands eenheid', maar ook een 'idiot'.⁴⁶

Naar Duitsland

In het voorjaar van 1933 was het moment aangebroken voor een nieuwe "*Kampfgemeinschaft*" tussen *Steierischer Heimatschutz* en de Oostenrijkse NSDAP. Aanleiding waren de machtsovername eind januari 1933 van Hitler in Duitsland en de vestiging van de dictatuur door Dollfuss in Oostenrijk twee maanden later. De positie van de regering-Dollfuss was in januari zeer precair geweest, mede door het schandaal rond de wapenfabriek Hirtenberg die – zo onthulde de *Arbeiterwille* – als tussenstation werd gebruikt voor illegale wapenimporten uit Italië voor de Starhemberg's *Heimwehr*.⁴⁷

Voor de regering was de kwestie zeer pijnlijk, want de importen waren in strijd met de afspraken met de geallieerde grootmachten. Het laatste dat Dollfuss zich in deze tijden van grote economische crisis kon veroorloven, was onenigheid met het Westen. De sociaaldemocraten probeerden de zaak propagandistisch uit te buiten door een staking uit te roepen. Dollfuss besloot daarop het parlement buitenspel te zetten en te kiezen voor een autoritaire standenstaat.⁴⁸ Tevens vervulde hij een lang gekoesterde wens van zijn coalitiegenoot de *Heimwehr*. Deze had zich sinds oktober 1932 ingezet voor een "*restlose Entwaffnung des Republikaner Schutzbundes*".⁴⁹

Historici hebben zich uitgebreid beziggehouden met de vraag waarom de socialisten zich zonder slag of stoot gewonnen gaven. Gerhard Botz is van mening dat de kansen van de sociaaldemocraten bij

---

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Pauley, *Hitler and the forgotten nazi's*, 77-78.

⁴⁶ Ibidem, 82.

Der Panther (20 mei 1933) 1.

⁴⁷ Andics, *Der Staat den keiner wollte*, 394.

⁴⁸ Ibidem, 394-404.

⁴⁹ Botz, *Gewalt*, 207-209.

gewapend verzet niet slecht waren: Dolfuss was nog niet zeker van zijn zaak. Ook de Oostenrijkse afhankelijkheid van Italië was minder sterk dan in latere jaren.⁵⁰

Helmut Andics stelt daarentegen dat van serieus verzet werd afgezien, omdat de arbeiders niet sterk genoeg waren om acties uit te voeren: met 80.000 man (*Republikaner Schutzbund*) kon men geen succesvolle burgeroorlog voeren tegen een goed bewapend leger, met werklozen kon men niet staken en de situatie in het naaste buitenland liet geen opstand toe (Mussolini in het zuiden had goede contacten met de *Heimwehr* en in het noorden was Hitler net aan de macht gekomen). Volgens Andics waren de arbeiders te moe om te vechten, te uitgeput door de jarenlange nood, te ontregeld door de werkloosheid, honger en ellende. De partijleiding was te besluiteloos; ze durfde het voortbestaan van de organisatie en de behaalde successen (ziekte- en werkloosheidsverzekering, vrije vakbonden, etc.) niet op het spel te zetten.⁵¹

De christensociale Dollfuss had begin maart 1933 voor de keuze gestaan door te gaan met de democratische krachten, met partijen een verbintenis aan te gaan tegen de nationaalsocialisten of voortzetting van de beproefde Seipellijn: voortzetting van de strijd tegen links, waarmee ongewild toch de sluizen voor het nationaalsocialisme werden opengezet. Hij koos voor de tweede optie, waarmee er in feite een einde kwam aan de Eerste Republiek.⁵² Oostenrijk was een democratie zonder democratie geworden, waar Dollfuss regeerde met rugdekking van de *Christlichsozialen* met op de flanken de *Heimwehr*.⁵³

De *Steierischer Heimatschutz* begreep als geen ander de tekenen des tijds. Daags na de afkondiging van de *Notverordnungsherrschaft* (8 maart 1933), waarmee het parlement werd uitgeschakeld, sloot de paramilitaire organisatie een *Grossdeutschen Front* af met de *Heimwehr* in Karinthië en de *Tiroler Bund Oberland*. Later zou ook wat er nog over was van de *Grossdeutsche Volkspartei* zich aansluiten bij het front dat diende als wegbereider van de tweede *Kampfgemeinschaft*.⁵⁴

De lezers van *Der Panther* werden inmiddels voorbereid op wat hun te wachten stond. Onder de titel “*Nicht nach Süden, nach Deutschland führt unser Weg*” stelde het blad (inmiddels op de voorpagina ook aangeduid als *Österreichische Heimatschutz-Zeitung*) dat alle echte Oostenrijkers uit het noorden waren gekomen en daarom als “Duitse grensbewoners” moesten worden aangemerkt: “*Nach Norden wollen wir euch führen, hin zu Deutschland [...] Heimatschutzer nimmermehr dem Sterben bringenden Süden, nein, dem Leben spendenden Deutschland wandern wir zu!*”⁵⁵

Op 22 april 1933 was het zover. In Lienzen (Tirol) sloten *Steierischer Heimatschutz* en de NSDAP in Oostenrijk een nieuwe *Kampfgemeinschaft* die door Bruce Pauley is aangeduid als een

---

⁵⁰ Ibidem, 212.

⁵¹ Andics, *Der Staat den keiner wollte*, 405-408.

⁵² Botz, *Gewalt*, 210-212.

⁵³ Andics, *Der Staat den keiner wollte*, 410.

⁵⁴ Pauley, *Hahnenschwanz*, 161-162.

⁵⁵ *Der Panther* (25 maart 1933) 1.

belangrijke stap naar de politieke zelfmoord van de *Heimatschutz*.⁵⁶ Zo werd in artikel 1 Adolf Hitler erkend als leider van de ‘Duitse natie’, waarmee ondanks alle verdere mooie woorden over zelfstandigheid en gelijkwaardigheid de *Heimatschutz* die zich inmiddels ook al *Deutschösterreichisch* noemde, zijn horigheid aan de nazi’s uitsprak. Een horigheid die werd geaccentueerd door het hakenkruis dat weer op de helm van de *Heimatschutzler* verscheen.⁵⁷

In een begeleidend artikel op de voorpagina schamperde *Der Panther* op de “*demokratische und bolschewistischen Herren*” die ooit hun blik noordwaarts richtten en daar nu niets meer van wilden weten.⁵⁸ Deze sneer was niet alleen bedoeld voor de christensocialen en de sociaaldemocraten, maar ook voor de *Heimwehr*. Het antwoord van Starhemberg c.s. liet zich raden, waarbij het venijn vooral op Rauter werd gericht. Hij was de kwade genius, de intrigant die de *Steierische Heimatschutz* in de armen van de NSDAP zou hebben gedreven.⁵⁹ Dat viel niet te ontkennen.

Trouw aan Hitler

Rauter was inmiddels zelf ook officieel nationaalsocialist geworden. Op 1 mei, een week na de afkondiging van de tweede *Kampfgemeinschaft*, vloog hij in gezelschap van Kammerhofer en andere leiders van de *Heimatschutz* naar Berlijn om daar op de Dag van de Arbeid in de rijkskanselarij Hitler persoonlijk trouw te zweren.⁶⁰ De *Führer* zou hem, aldus Rauter, als een bevriend staatshoofd hebben ontvangen. De *Führer* stelde voor de overtocht niet alleen twee vliegtuigen ter beschikking:

*“Dr. Goebbels empfing uns am Tempelhof. Mittags waren wir Gäste des Reichskanzlers, wobei sich Hitler ausschliesslich mir unterhielt, vor allem über alte Erinnerungen der Jahre 1921-1926. Bitter sprach er über Starhemberg und seine neue Italienpolitik. Dann wurden wir Hindenburg vorgestellt. Am 2. Mai flogen wir wieder nach Wien zurück.”*⁶¹

Rauter was in de voorgaande jaren diep onder de indruk geraakt van de man die hij eerst had aangesproken als *Herr Hitler*, maar later toch als *Führer*. Zijn grote leidsman was in de loop der jaren sterk veranderd. Van een “*schwärmerisches*” type in 1921 had hij zich ontwikkeld tot:

---

⁵⁶ Pauley, *Hahnenschwanz*, 162.

⁵⁷ Op 29 april 1933 publiceerde *Der Panther* de inhoud van de tweede *Kampfgemeinschaft*.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Heimatschutz in Österreich* (Gedenkboek van de landelijke Heimwehr) (Wien 1934) 127-129.

⁶⁰ BaL 011 B H. A. Rauter SS-Personalakten, lebenslauf 15-2-1935.

⁶¹ Aanvulling op gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, I/8/3-4.

*“ein harter Willensmensch, als ein Mensch mit einer grossen Willenskonzentration. Es war sehr imponierend, diesen Entwicklungskampf, der sich bei einem Menschen von innen vollzogen hat, anschauen zu können.”*⁶²

De eerste slag die de *Steierischer Heimatschutz* en de NSDAP met hun nieuwe *Kampfgemeinschaft* wilden slaan, waren nieuwe verkiezingen om tot een regering van “*nationalen Konzentration*” te komen. Onder druk van de almaar groeiende nazipropaganda en gewelddadigheden kwamen er in de volgende maanden informele contacten tussen de regering-Dollfuss en de nationaalsocialisten tot stand. Toen de nieuwe bondskanselier nieuwe verkiezingen afwees, stelde Habicht hem daarop als “*vernünftige Entwicklung*” voor twee nazi’s in het kabinet op te nemen. Op die voorwaarde was de NSDAP bereid met Dollfuss op te trekken om de socialistische oppositie te liquideren. De onderhandelingen liepen vast, omdat de bondskanselier beseftte dat hij bij acceptatie van de voorstellen net zo goed nieuwe verkiezingen kon uitschrijven.⁶³

Het geweld en de propaganda van de nationaalsocialisten werden daarop in volle hevigheid voortgezet. Tijdens de onderhandelingen met Dollfuss bereidde de radicale vleugel van de NSDAP, die zich inmiddels gesteund wist door Hitler die zijn politiek van terughoudendheid ten opzichte van Oostenrijk had laten varen, gewelddadigheden voor, waarvoor agitatoren uit Beieren zouden worden ingezet.⁶⁴ In het “*Dienstbuch*” (voorjaar 1932) van de NSDAP in Oostenrijk, legde Habicht de te gebruiken tactiek nauwkeurig uit: er moest een “*Generalangriff*” op Oostenrijk worden ingezet, ondanks een ondertal in manschappen: “*Nicht die Masse entscheidet, sondern die innere Kraft, Härte und Opferbereitschaft. Was uns an Zahl fehlt, haben wir durch höheren kämpferischen Wert zu ersetzen.*”⁶⁵

Na een rel rond nationaalsocialist Hans Frank, de Beiersche minister van Justitie, zakte in de lente van 1933 de relatie van Oostenrijk met nationaalsocialistisch Duitsland naar een dieptepunt. Frank had de irritatie van de Oostenrijkse regering opgewekt met een radiotoespraak, waarin hij de “onderdrukking van partijgenoten” hekelde. Toen hij voor een propagandatournee op het vliegveld van Wenen aankwam, werd hem verteld dat men zijn aanwezigheid niet op prijs stelde. Dat weerhield Frank niet om de volgende dag een toespraak op de *Schlossberg* in Graz te houden, waarin hij de kleine Dollfuss betitelde als “*Milimetternich*” (Metternich was de Oostenrijkse staatsman die een groot stempel drukte op het “Wener Congres” van 1814-1815 waar de overwinnende mogendheden na de nederlaag van Napoleon vergaderden over de staatkundige herordening van Europa). Bovendien riep Frank zijn gehoor op de politiek te ontwapenen van hun gummiknuppels en deze in de rivier te werpen. De Duitser werd daarop tot persona non grata verklaard en over de grens gezet.⁶⁶

---

⁶² Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 11-12.

⁶³ Andics, *Der Staat den keener wollte*, 412-414.

⁶⁴ Botz, *Gewalt*, 215.

⁶⁵ Das Dienstbuch der NSDAP. Österreichs Hitlerbewegung (Wels 1933). Voorwoord, 1.

⁶⁶ Pauley, *Hahnenschwanz*, 168.

Als vergelding kondigde de woedende Hitler een economische boycot af tegen het zo van de uitvoer naar Duitsland afhankelijke Alpenland.⁶⁷ Tevens werd op 27 mei 1933 de “*Tausend-Mark-Sperre*” van kracht, waarmee ook het belangrijke Duitse toerisme naar Oostenrijk tot stilstand kwam.⁶⁸

Intussen hielden de autoriteiten in Oostenrijk de *Heimatschutz* nog steeds in de gaten. Het *Landesgendarmeriekommando für Steiermark* signaleerde in de lente van 1933 verhoogde activiteiten bij de beweging. Deze was primair terug te voeren op de broederstrijd met Starhemberg’s *Heimwehr*. Rauter, Kammerhofer en medestanders probeerden met spreekbeurten, marsen en manifestaties het overlopen van *Ortsgruppen* te voorkomen. De inlichtingendienst van de gendarmerie becijferde de leegloop na afkondiging van de *Kampfgemeinschaft* op 3028 leden, van wie de meesten (2898) zich aansloten bij Starhemberg.⁶⁹

Op deze bijeenkomsten verhaalde de gesjeesde student Rauter, die zich nog steeds de titel van ingenieur liet aanleunen, van zijn recente bezoek aan Hitler, waar hij en zijn kameraden gastvrij waren ontvangen en waar zij een willig oor hadden gevonden voor hun ideeën. Vaak mondden deze manifestaties, vooral als ze samen met de NSDAP waren georganiseerd, uit in ongeregelheden. Zo kwam het op 15 mei 1933 bij een optocht van Starhemberg-getrouwen naar Wenen tot schermutselingen met leden van de *Steierischer Heimatschutz*, waarna de gendarmerie moest ingrijpen.⁷⁰

De straatreureur vond een hoogtepunt in de aanslag op 11 juni 1933 op Richard Steidle. De voormalige *Bundesführer* werd daarbij ernstig gewond aan een arm. De aanslag werd mede uitgevoerd door de Duitse nationaalsocialist Ludolf Freiherr von Alvensleben die Rauter jaren later zou tegenkomen als collega-*Höherer SS- und Polizeiführer*. Von Alvensleben wist na zijn daad met een klaarstaande auto naar Beieren te vluchten. Toen hij in juli terugkeerde naar Oostenrijk, werd hij aangehouden en tot drie jaar cel veroordeeld. Na enkele maanden werd de nazi-jonkheer al vrijgelaten en over de grens gezet.⁷¹

Verbod NSDAP en Steierische Heimatschutz

De aanslag op Steidle luidde een nieuwe geweldsgolf in. Een dag later (12 juni) werden op verschillende plaatsen terreuraanslagen gepleegd, waarbij drie dodelijke slachtoffers en vijf zwaar gewonden vielen. De NSDAP probeerde de verantwoordelijkheid voor deze aanslagen af te schuiven op de communisten of het “Zwarte Front” van Otto Strasser. Doch onderzoek toonde aan dat de meeste aanslagen werden

---

⁶⁷ Botz, *Gewalt*, 215-216.

⁶⁸ Pauley, *Hahnenschwanz*, 163-169.

⁶⁹ StLaGr Landesgendarmerie für Steiermark. L.Reg. 384/ausser KoZ. E. Nr. res ad 1933. 22 juni 1933. Tätigkeit im Mai 1933.

Pauley schatte dat in totaal een derde van de SH-leden naar Starhemberg overliep. Pauley, *Hahnenschwanz*, 167.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Botz, *Gewalt*, 216.

Von Alvensleben (1901-1970), die verantwoordelijk was voor de moord op duizenden Polen in West-Pruisen, wist na de oorlog te ontsnappen uit het interneringskamp Neuengamme en te vluchten naar Argentinië. Pogingen om hem in Europa te laten berechten, haalden niets uit. Birn, *Die höheren SS- und Polizeiführer*, 330.

gepleegd door leden en lagere leiders van NSDAP, SA en SS. Na een nationaalsocialistische aanslag met handgranaten op een groep “*christlich-deutsche*” turners in Krems, waarbij dertig gewonden vielen van wie er één later overleed, was de maat vol voor de regering-Dollfuss. Op 19 juli 1933 werden zowel de NSDAP als de *Steierischer Heimatschutz* verboden.⁷²

De *Heimwehr*, coalitiegenoot in de regering, begroette de uitschakeling van de *Steierischer Heimatschutz* enthousiast: eindelijk verlost van die lastige en te radicale concurrent. Voor de nationaalsocialisten en de *Heimatschutz* kwam het verbod niet uit de lucht vallen. Ze hadden er, zeker de nazi's, al tijden rekening mee gehouden. De NDSAP zette haar activiteiten, nauwelijks verzwakt, door in de illegaliteit. Partijvermogen en compromitterende documenten waren reeds in veiligheid gebracht.⁷³

Ook de *Heimatschutz* had zijn maatregelen genomen. Zo schreef de commandant van de *Landesgendarmarie* op 6 juli 1933 dat enkele mannen drie of vier zware kisten met geheime inhoud per handkar van Rauters huis naar de woning van August Meyszner hadden gebracht. Bij ondervraging bleek dat zij van Rauter daartoe opdracht hadden gekregen. Meyszner bevestigde desgevraagd deze lezing; hij had de kisten nu in zijn kelder liggen.

Hoewel hij als *Landesrat* immuniteit genoot en hij de politie geen toegang tot zijn huis hoefde te verschaffen, gaf Meyszner toestemming om de inhoud van Rauter's kisten te bekijken. Het resultaat was teleurstellend: vuile was, kleren, studieboeken, vlugschriften, pamfletten, een brief van Konstantin Kammerhofer over de opheffing van de *Steierische Heimatschutz* en persoonlijke waardepapieren, waaronder effecten. Oninteressant voor de veiligheidsdiensten en andere ambtelijke instanties. Niettemin werden de spullen van Rauter in beslag genomen.⁷⁴

Rauter, die na de aanslag op Steidle al met andere leiders van NSDAP en *Heimatschutz* was opgepakt maar na enkele dagen weer vrijgelaten, kon zelf niet meer worden gehoord. Hij had inmiddels de wijk genomen naar Beieren.⁷⁵ Nu in Oostenrijk een verbod gold voor de *Steierischer Heimatschutz*, was hij in Duitsland waardevoller voor de *Anschluss*-politiek van de nationaalsocialisten. Twee keer eerder had men hem al gevraagd de grens over te steken, “*doch weigerte ich mich die kämpfende Front in Österreich zu verlassen*”. Vervolgens meldde zich een koerier uit München met een brief bij Kammerhofer. Rauter:

*“In einer Führertagung im Steierischen Landhaus wurde ich von allen Führern gebeten nach München zu gehen, auch weil ich Hitler seit 1921 kannte. Schweren Herzens nahm ich Abschied von meinen Kameraden. Ich wusste, dass ich nicht mehr nach Österreich zurückkehren würde.”*⁷⁶

---

⁷² Botz, *Gewalt*, 216-217.

⁷³ Ibidem, 218.

⁷⁴ StLaGr Landesgendarmarie für Steiermark. L.Reg. 384. Zl.187/974 Pos.

⁷⁵ Pauley, *Hahnenschwanz*, 171.

⁷⁶ Aanvulling gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, I/8/3.

*Über der Berge Kranz
Und über Firnenpracht
Brütet heut Nebeldunst,
Liegt tiefe, schwarze Nacht.
Wieder soll wolkenfrei
Die Sonne scheinen.
Deutschland und
deutsches Land,
Wir wollen sie vereinen.*
ÖSTERREICHISCHES FREIHEITSLIED¹

Hoofdstuk 6

Duitsland

Agitator in Duitse dienst

Rauter was nauwelijks in München aangekomen (30 juni 1933) of hij liet al van zich horen. De uitgeweken *Stabsleiter* van de *Steierischer Heimatschutz* richtte zich op 12 juli via de zenders van de *Bayerischen* en *Schlesischen Rundfunk* (München en Breslau) tot zijn achtergebleven landgenoten in Stiermarken. Het werd een filippica tegen de machthebbers in het Alpenland. Vooral *Vizekanzler* Starhemberg was de gebeten hond. Een verrader was het. Een overloper die voorheen als aanvoerder van de Oostenrijkse *Heimwehr* iedereen de maat nam en velen beschuldigde niet nationaal, sociaal en revolutionair genoeg te zijn, had nu met die paramilitaire rechtse organisatie heil gezocht bij Dollfuss in het kamp van de 'Oostenrijkse reactie'.

Vergeeten was de strijd tegen het marxisme en tegen de partijstaat, vergeten de strijd tegen dat smerige, corrupte systeem: leve Adolf Hitler. Rauter sloot zijn betoog (in de serie causerieën “*Osterreichischer Funkzeitspiegel*”) af met:

*“Wir haben während des Weltkrieges nicht umsonst gekämpft und geblutet; wir haben uns dadurch nach dem Kriege das Recht erworben, unter dem Einsatze unserer ganzen Kraft unsere Bewegung zum Sieg zu führen.
Der Traum von Millionen Deutscher in Oesterreich nach einem einigen grossen Deutschland ist die Idee, für deren Verwirklichung wir kämpfen.”*

Niet alleen medestanders in Stiermarken luisterden naar de toespraak van Rauter, ook politie-instanties in Wenen hadden zijn woorden met belangstelling gevolgd. De *Bundes-Polizeidirektion* in de Oostenrijkse hoofdstad maakte een uitgebreid verslag van de uitzending voor de *Generaldirektion für*

---

¹ Österreichisches Freiheitslied (Worte Engelbrecht; Musik v. Zieritz). Österreichisches Staatsarchiv Wien(ÖsStW), Archiv der Republik(AdR), Neues Politisches Archiv (NPA) 112 Krt 11.

öffentliche Sicherheit (GD), waarvan een kopie belandde op het bureau van bondskanselier Dollfuss.² Een dag later kon de afdeling Graz van de federale politie melden, dat de *Münchener Zeitung* op 13 juli ettelijke kolommen had ingeruimd voor Rauters politieke radio-exposé.³

De toespraak wekte de woede van de nationale autoriteiten in Oostenrijk en op 17 juli 1933 meldde de top van de inlichtingendienst (GD) aan het *Bundeskanzleramt* (BKA) dat het Openbaar Ministerie een dagvaarding wegens "*Hochverrates*" had uitgevaardigd tegen 'Johann Rauter, laatste woonadres Hartenaugasse 17 te Graz'.⁴ De inlichtingendienst zou de gangen van Rauter ook de latere jaren scherp in de gaten houden, omdat zij – niet ten onrechte – deze 'verrader' beschouwde als een van belangrijkste activisten ("*Drahtzieher*") die het autoritaire, fascistische bewind van Dollfuss omver wilde werpen.

Het werden na zijn aankomst in de Beierse hoofdstad drukke dagen voor Rauter. Het gelijktijdige verbod van *Steierischer Heimatschutz* en Oostenrijkse NSDAP had de kopstukken van beide politieke groeperingen dicht bij elkaar gebracht. Een maand voor het verbod was de *Heimatschutz* al informeel opgegaan in de NSDAP (19 juni 1933). Rauter was nog niet in München gearriveerd of Theo Habicht – zelf uitgewezen – nam de ambitieuze Oostenrijker die nog geen lid was van de partij, op in de *Landesleitung* van de Oostenrijkse NSDAP.⁵ Na het verbod van de NSDAP waren ook andere kopstukken van de partij en aanverwante organisaties uitgeweken naar Duitsland. Onder hen de aanvoerder van de Oostenrijkse SA, *Obergruppenführer* Hermann Reschny, tal van *Gauleiter*, inclusief Walter Oberhaidacher van Stiermarken en *Landesleiter* Alfred Proksch. Het partijkantoor werd gevestigd in *Hotel Reichsadler* in München.⁶

Met de benoeming van Rauter in de *Landesleitung* van de NSDAP probeerde Habicht tegemoet te komen aan de geldingsdrang van de Oostenrijker.⁷ Hoe nauw de relatie Habicht-Rauter in die tijd was, bleek uit een radio-oproep van de *Landesinspekteur*, waarin de regering Dollfuss nogmaals de wacht werd aangezegd en die mede namens Rauter werd uitgesproken:

“[...] *den Kampf, den die Regierung Dolfuss uns aufgezwungen hat, nehmen wir auf und werden ihn mit rücksichtloser Härte durchführen bis zum Siege. Mit uns gehen 1000*

---

² Bundes-Polizeidirektion Wien (16 juli 1933). ÖsStW AdR Pr. ZI.IV - 4981/33.

• Staatsarchiv Wien. In mei 1938 werden de registers en akten van *Generaldirektion für die öffentliche Sicherheit* (GD) des *Bundeskanzleramt* (BKA) over Oostenrijkse nationaalsocialisten grotendeels gelicht en naar Berlijn overgebracht. Dat gebeurde ook met de akten van tegenstanders van de nazi's. In 1945 werden deze bescheiden als oorlogsbuit meegenomen naar Moskou, waar ze waarschijnlijk nog in de archieven liggen. Het gevolg is dat het Staatsarchiv in Wenen en de diverse Landesarchiven over fragmentarische collecties beschikken, die nog slecht zijn gearchiveerd en overal verspreid kunnen opduiken. Speuren naar documenten is een moeizaam werk met vele teleurstellingen, maar soms ook met verrassingen.

³ Afschrift uit de *Münchener Zeitung* Nr. 1919 (13 juli 1933). ÖsStW AdR OZ BKA/SR 186.544-33

⁴ GD aan BKA (17 juli 1933). Ibidem.

⁵ Schrafanek, H., *Sommerfest mit Preisschiessen. Die unbekannte Geschichte des NS-Putsches im Juli 1934* (Wien 2006) 19.

⁶ Jagschitz G., *Der Putsch. Die Nationalsozialisten 1934 in Österreich* (Graz 1976) 33.

⁷ Schrafanek, *Sommerfest mit Preisschiessen*, 19.

Jahre deutscher Geschichte. Hinter uns steht das ganze deutsche Volk. Vor uns aber steht als Ziel die Befreiung Österreichs und die Gestaltung der deutschen Nation.”⁸

De voormalige stafchef van de “*Hasch*” (troetelnaam van de *Heimatschutz*) werd – ook op voorspraak van de Habicht – benoemd tot leider van de “*Kampfring der Deutsch-Österreicher im Reich*”.⁹ Deze politieke hulporganisatie van de Oostenrijkse NSDAP werd op 5 november 1933 in Kassel opgericht. “*Der Deutsch-Österreicher*”, het blad van de *Kampfring*, deed uitvoerig verslag van de eerste vergadering in hotel Schirmer die door ongeveer honderd “*Vertrauensleute*” werd bijgewoond. Klokke 14.00 uur opende “*Geschäftsführer*” Rauter de bijeenkomst door te schilderen hoe zijn achtergebleven medestanders leden onder het bewind-Dollfuss.¹⁰

Kampfring

Was de *Kampfring* de politieke hulporganisatie die Oostenrijk in de armen van Hitler-Duitsland moest drijven, er bestond ook een militaire arm. In Beieren hielden zich in het begin van de jaren dertig meer dan 10.000 gevluchte nationaalsocialisten en sympathisanten op. Deze groep groeide aanmerkelijk toen de regering-Dollfuss na het verbod van de NSDAP en de *Steierischer Heimatschutz* en de talrijke bomaanslagen die daarop volgden, de jacht op nationaalsocialisten intensiverde. Niettemin bleef het ledental van de Oostenrijkse NSDAP groeien tot 68.465 in juni 1933. De volgende twaalf maanden kwamen daar nog eens 21.000 aanmeldingen bij.¹¹

De vluchtelingen moesten, zo was met toestemming van Hitler besloten, een subversief leger gaan vormen dat ingezet kon worden zodra het fascistische bewind in Oostenrijk op instorten stond. Het kreeg de naam *Östereichische Legion*, was toegevoegd aan de SA, stond onder het opperbevel van Hermann Reschny en sloeg zijn tenten op in een kamp te Lechfeld (nabij Augsburg). De precieze oprichtingsdatum van het legioen kan niet meer worden achterhaald, maar aan de hand van een foto waarop achttien SA'ers een bord vasthouden waarop staat geschreven “*100 Tage Österreichische Legion 7. Juni-15 september*” komt men toch in de buurt. In elk geval werd begin augustus 1933 het eerste appel van manschappen in Lechfeld gehouden.

Op dat moment gingen Hitler en Reschny er nog van uit dat de opstand in Oostenrijk zou worden uitgelokt door de “*Marxisten*”. Tijdens een bespreking met Reschny op de *Obersalzberg* zou de Führer, aldus getuige Franz Langoth, gedetailleerd hebben uitgelegd hoe hij daarmee zijn voordeel zou doen. Ondanks de gespannen verhoudingen zou hij de Oostenrijkse regering niet in de steek laten. De Führer stelde dan een politie-eenheid van naar Duitsland gevluchte Oostenrijkers beschikbaar. Aan die ‘hulp’

---

⁸ Toespraak Habicht (5 juli 1933). ÖsStW AdR Neues Politisches Archiv (NPA) 112.

⁹ Schrafanek, *Sommerfest*, 19.

¹⁰ Verslag van oprichtingsvergadering van de *Kampfring der Deutsch-Österreicher im Reich* in *Der Deutsch-Österreicher* (9 november 1933). ÖsStW AdR Neues Politisches Archiv (NPA) 112.

¹¹ Schrafanek, H., *Söldner für den Anschluss. Die Österreichische Legion 1933-1938* (Wien 2011) 31.

was wel een voorwaarde verbonden: alle tegen nationaalsocialisten in het Alpenland genomen maatregelen (o.m. verbod van de partij) moesten van tafel.¹²

Om het zover te laten komen werd de agitatie binnen en buiten Oostenrijk flink opgevoerd. Terwijl de bomaanslagen en andere geweldplegingen in het Alpenland aan de orde van de dag waren, blies Rauter vanuit het 'veilige' München zijn toontje agitprop mee. Hij liet stroobiljetten uitwerpen, onder meer in de omgeving van Kufstein (Tirol) en Salzburg. Oostenrijk protesteerde, doch zonder resultaat.¹³

Op 11 oktober 1933 was Rauters hoge, afgebeten stem weer te horen op de Beierse radio. Wederom was vice-kanselier Starhemberg, "*der Lakei der Christlich-Soziale Partei*", de gebeten hond. Mede door diens toedoen waren duizenden goedwillende volksgenoten in de 'kerkers' geworpen: "*Hunderte von ihnen haben ihr Hab und Gut verloren, Familien wurden auseinandergerissen, der Verrat wurde mit blankem Golde bezahlt, wenn es galt ein neues Opfer zu sichern.*" De profiteurs van deze ellende waren niet moeilijk te vinden. Rauter:

*"Frontkameraden, die ihr Blut und ihre Knochen auf dem Feld der Ehre für Oesterreichs Heimat gelassen hatten, wurde die Heimat genommen und ihnen die Staatsbürgerschaft aberkannt, während galizische und polnische Juden, die während des Krieges nach Oesterreich gekommen sind, sich in der vaterländischen Front [opvolger Christlich-Soziale Partei, Th.G.] wärmen."*¹⁴

Een maand na deze woorden werd Rauter op 27 november 1933 zelf "*ausgebürgert*", waardoor hij zijn Oostenrijkse staatsburgerschap verloor.¹⁵ Intussen probeerde hij de ongeveer 300.000 Oostenrijkers die in het voorgaande decennium de wijk naar Duitsland hadden genomen, met gloedvolle betogen in "*Der Deutsch-Österreicher*" aan de *Kampfring* te binden. De beslissende strijd om Oostenrijk stond voor de deur:

"Wir wissen es, dass der Sieger im Kampf um Österreich der Nationalsozialismus sein wird. Keine Kraft und keine Macht wird uns diesen Sieg entringen können [...] Nach diesem gigantischen Ringen aber wird aus dem alten Österreich ein neues Österreich

---

¹² Langoth, F., *Kampf um Österreich* (Wels 1951) 335. De nazipoliticus Langoth, tevens burgemeester van Linz, werd na de oorlog tot een vrijheidsstraf veroordeeld.

¹³ ÖsStW AdR DPA 112 (14 juli 1933); ÖsStW AdR Zl.53/pol.

¹⁴ Het onderwerp van Rauters radiocauserie was Zusammenbruch der Politik Starhemberg (Bayerischer Rundfunk, 11 oktober 1933, 22.00 uur). ÖsStW AdR NPA 114 Krt 11

Met het Vaderländische Front, opgericht op 20 mei 1932, probeerde Dollfuss bredere politieke steun te verwerven om het afschaffen van de democratie geaccepteerd te krijgen in de Oostenrijkse samenleving.

¹⁵ Polizeidirection Graz (27 september 1949). StLaGr Zl. I - 6.963/6/48 Scho.

entstehen, ein Österreich, das der Stolz und der Edelstein der deutschen Nation sein wird....”¹⁶

‘Venediger Abkommen’

Hoewel de Oostenrijkse NSDAP en de *Steierischer Heimatschutz* tot een fusie hadden besloten, moesten er nog een aantal formele en personele zaken worden geregeld. Hiertoe troffen de leiders van de twee groeperingen elkaar op 23 november 1933 te Venetië. Aanwezig waren o.a.: *Landesinspekteur* Habicht, *Gauleiter* Oberhaidacher van Stiermarken, *SA-Obergruppenführer* Reschny en zijn stafchef *SA-Oberführer* Graf Hans Kirchbach namens de nazipartij en *Landesführer* Kammerhofer en Rauter als vertegenwoordigers van de “Hasch”. Zij sloten een derde *Kampfgemeinschaft* af die als het ‘*Venediger Abkommen*’ de geschiedenis zou ingaan.

Het besluit tot fusie was snel genomen, doch aan de uitvoering zaten – zeker op politiek vlak – nogal wat haken en ogen, zo valt te lezen in het door Kirchbach opgemaakte verslag. Omdat beide fusiepartners in Oostenrijk waren verboden, was, aldus de betrokken kopstukken, een daadwerkelijke fusie nog niet uitvoerbaar. Pas als dat verbod was opgeheven, kon er sprake zijn van een “*Zusammenschmelzung*” en die moest dan “*innerhalb einer kurzen Frist (vier Wochen)*” haar beslag krijgen. Wel werd besloten alle voorbereidingen nu in gang te zetten.

Een volgend besluit zou door onduidelijkheid later tot veel misverstand en verwijten leiden bij de leiders van de *Steierische Heimatschutz*:

“Die Vertreter der NSDAP erklären, dass der Eintritt in den Heimatschutz unter Voraussetzung der ständigen Mitgliedschaft unter der heutigen Führung für den Heimatschützer als Eintrittsdatum in die NSDAP gerechnet wird. Dies wird durch besonderen Aufdruck im Mitgliedebuch vermerkt.”

Volgens bovenstaande tekst was besloten dat de kopstukken van de *Heimatschutz* zodra de fusie zou zijn geëffectueerd met terugwerkende kracht tot het moment van aanmelding als lid van de “Hasch”, lid zouden worden van de NSDAP, waardoor zij automatisch een laag partijnummer zouden krijgen.¹⁷ Zij waren daarmee gelijkgesteld aan de oudste “*Alte Kämpfer*” in de Duitse nationaalsocialistische partij.¹⁸ Rauter had bijvoorbeeld vanaf de oprichting (1 januari 1924) deel uitgemaakt van de *Steierischer Heimatschutz*.

---

¹⁶ 'Neuer Kampf im neuen Jahr' door Hans Rauter ('Führer des Kampfringes der Deutsch-Österreicher im Reich') (4 januari 1934). ÖsStW AdR NPA 111.

¹⁷ Verslag Graf Kirchbach van Venediger Abkommen (23 november 1933). BaL SS0 150A K. Kammerhofer SS/SS Führungspersonalakte.

¹⁸ Pauly, *Hahnenschwanz und Hakenkreuz*, 176-177.

Op militair gebied waren bij de fusie inmiddels wel de nodige vorderingen gemaakt, waarbij de *Heimatschutz* in de personele sfeer enkele successen binnensleepte. Zo werd Kammerhofer leider van de SA in Obersteiermark, tot groot verdriet van Oberhaidacher.¹⁹ Dat verklaart mede de latere animositeit tussen de vertegenwoordigers van de partij en de kopstukken van de *Steierischer Heimatschutz*. Eerstgenoemden voelden zich te karig bedeed. Vooral gouwleider Oberhaidacher zou uitgroeien tot gezworen vijand van de “Hasch”-trojka Rauter-Kammerhofer-Meyszner.

Pogingen van Habicht om ook Rauter ook een hoge post bij de Oostenrijkse SA te bezorgen liepen schipbreuk. *Obergruppenführer* Reschny ging akkoord met zijn toetreding maar had voor voormalige *Heimatschutzer* slechts de rang van *SA-Obersturmbannführer* (luitenant-kolonel) in de aanbieding. Daar liepen er in de SA ettelijke van rond en het aanbod werd daarom door Rauter als een affront beschouwd. Hij bedankte voor de ‘eer’.²⁰ Als pleister op de wonde werd hij in juni 1934 gepromoveerd tot stafchef (alweer!) bij de *Landesleitung* van de Oostenrijkse NSDAP, waardoor hij een spilfunctie verwierf bij de voorbereidingen voor de (mislukte) nationaalsocialistische putsch van juli 1934 in zijn geboorteland.²¹

De ‘pesterij’ van Reschny was veelbetekenend: een eerste barstje in de samenwerking tussen de leiders van beide groepen. Niettemin kwamen ze in maart 1934 weer bijeen in de hoofdstad van Beieren. In dit “*Münchener Abkommen*” werd nog een keer bevestigd wat in Venetië rond het partijlidmaatschap van de “Hasch”-leden was besloten, met als toevoeging dat dit besluit ter bevestiging aan de moederpartij in Duitsland zou worden voorgelegd.²²

Vier weken later kwamen Rauter en Oberhaidacher met Pasen (1 en 2 april 1934) ook nog eens bijeen in Budapest. In hun gevolg ongeveer veertig politieke leiders van de NSDAP-afdeling Stiermarken en van de *Steierischer Heimatschutz*. In deze samenkomst werd de verdeling van functies op districtsniveau geregeld, wat er op neerkwam dat de vertegenwoordigers van de *Heimatschutz* hun plaats kregen toegewezen in de regionale NSDAP. Het bestaan van de “Hasch” hield hiermee de facto op, doch niet het intrigeren van de in wijdvertakte informele clubjes bergsporters verzamelde kaderfiguren.²³

De bijeenkomst bleef verborgen voor de Hongaarse autoriteiten, maar een ander treffen in diezelfde dagen kwam hun wel ter ore: Rauters ontmoeting met de SS'er Fridolin Glass (een van de latere hoofdpersonen bij de juli-putsch tegen de regering-Dollfuss) en enige andere “*nationalsozialistischen Agitatoren*”. Deze kennis werd vervolgens doorgespeeld aan de Oostenrijkse ambassade in Budapest.²⁴

---

¹⁹ Verslag Graf Kirchbacht van Venediger Abkommen (23 november 1933). BaL SSO 150A K. Kammerhofer SS/SS Führungspersonalakte.

²⁰ Levensloop Rauter (15 februari 1935). BaL SSO 011B H.A. Rauter SS/SS Führungspersonalakte.

²¹ Schrafanek, *Sommerfest*, 19.

²² Dit Münchener Abkommen werd mede ondertekend door Walter Oberhaidacher (2 maart 1934). BaL SSO 150 A K. Kammerhofer SS/SS Führungspersonalakte.

²³ Schrafanek, *Sommerfest*, 24. Ontleend aan BaL Sammlung Schumacher 277 Hanns Rauter, Stellungnahme zur Darstellung des Gauleiters Oberhaidacher (24 november 1937).

²⁴ Schrafanek, *Sommerfest*, 33 en noot 1 op blz. 37.

Dreigen met Österreichische Legion

Intussen trachtten de nationaalsocialisten met de grofste middelen het maatschappelijk leven in Oostenrijk te ontwrichten en rijp te maken voor de *Anschluss*. De autoriteiten telden in de periode maart tot eind juli 1934 in Oostenrijk 1530 terreurdaden (bomaanslagen). Dat gebeurde tegen de directieven van Hitler in, die geweld had verboden. De leiding van de Oostenrijkse NSDAP greep echter niet in. Een ander politiek drukmiddel was de dreiging met inzet van het “*Österreichische Legion*” dat inmiddels was gegroeid tot 10.000 inzetbare manschappen. De regering in Wenen moest rekening houden met een inval van de legionairs.²⁵ Als antwoord op het geweld werd in Oostenrijk de doodstraf heringevoerd (1 juli 1934) voor: hoogverraad, moord, “*gewaltsame Sachbeschädigung*”, brandstichting en aanslagen met springstof. Op 19 juli volgde een wet die alleen al het in bezit hebben van springstoffen als een halsmisdrijf aanmerkte.²⁶

Op allerlei manieren werd de putsch propagandistisch voorbereid. Steeds weer verschenen er illegale vlugschriften met daarin dreigementen aan het adres van de regering-Dollfuss. Na de terechtstelling van een nationaalsocialist viel in zo'n pamflet te lezen: “*Treibt man uns zum Äussersten (...) dann scheuen wir auch dem letzten Mittel nicht mehr zurück. Und das ist der Tod unserer Peiniger!!!*” Ook de Weense gowleider Alfred Frauenfeld dreigde in een radio-uitzending (12 juli 1934) vanuit München: “*Wenn Dollfuss nicht freiwillig zurücktritt, so wird das österreichische Volk selbst die Sache in die Hand nehmen, kraft seines souveränen Willens.*”²⁷

Wie naar Duitsland was gevlucht, doch zich vervolgens politiek afzijdig hield en ongevoelig was voor de propaganda, werd onder druk gezet, tot intimidatie toe. Zo schreef “*Bezirkleiter*” Hanns Lange aan een vluchteling: “*Es wird erwartet, dass Sie sich nicht ausschliessen wollen aus der Gemeinschaft der Kämpfer, auf dass Sie später nicht ausgeschlossen werden aus der Gemeinschaft der Sieger.*”²⁸

Hoe stond het met de plannen ter uitvoering van de putschplannen? Plannen genoeg, maar weinig coördinatie. Er waren ideeën bij de partij en de SS die aansloten bij de traditie van de *Steirischer Heimatschutz* (Pfrimer-Putsch) en er was een op de SA geënte stroming die werkte aan een staatsgreep die moest leiden tot een “nationale opstand.” Daarbij was al in een vroegtijdig stadium de arrestatie van het kabinet-Dollfuss voorzien.

Sinds begin 1934 begon ook de interne machtsstrijd in Duitsland een rol te spelen: de zogenoemde kwestie-Röhm die uitmondde in de door Hitler goedgekeurde moord op de voornoemde SA-leider en andere politieke tegenstanders. Het bemoeilijkte de coördinatie van de betrokken groepen: partij en SA. Het leidde tot verwijdering tussen *NS-Landesinspekteur* Habicht en *SA-Obergruppenführer* Reschny.

---

²⁵ Botz, *Gewalt in der Politik*, 258-262.

²⁶ Schrafanek, *Sommerfest*, 81.

²⁷ Jagschitz, *Putsch*, 86.

²⁸ Bezirksführer Hanns Lange aan Kampfring (13 februari 1934). ÖsStW AdR NPA Krt 11.

Een nieuwe speler op het veld was de SS. Himmler had met *SS-Standarte 89* van Fridolin Glass vierhonderd goed getrainde manschappen tot zijn beschikking. Zij waren voornamelijk oud-militairen die wegens hun nazisympathieën waren ontslagen uit het Oostenrijkse *Bundesheer*. Ook leden van de illegale *NS-Polizei-Gruppe* hadden zich bij Glass' Standarte aangesloten. De putsch moest ook dienen als concurrentiestrijd tussen SS en SA.²⁹

Voor Habicht begon in de late lente van 1934 de tijd te dringen. Hij zocht contact met het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken om daar de boodschap achter te laten dat het moment voor de nationaalsocialistische coup niet veel langer kon worden uitgesteld. Op 6 juni mocht Habicht, die als belangrijkste adviseur van de Führer gold in de kwestie-Oostenrijk, zijn plannen persoonlijk bij Hitler komen bepleiten. Deze zou zich ambivalent hebben opgesteld: de partij (NSDAP) mocht geen putsch plegen, maar tegen de voorbereidingen had hij geen bezwaar. Volgens de ene historicus (Jagschitz) werd Hitler met de coup 'bedrogen', terwijl de andere (Weinberg) van mening was dat de staatsgreep tenminste met stille toestemming van de Führer geschiedde.³⁰

Op 25 juni vond in Zürich de beslissende bespreking plaats, waarin de laatste details voor de putsch werden besproken. Aanwezig waren Habicht, zijn naaste medewerker Otto Wächter die als politieke leider van de coup zou optreden, Rudolf Weydenhammer, staflid van de Oostenrijkse NSDAP die het plan zou hebben bedacht en *SS-Untersturmführer* Glass, leider van *SS-Standarte 89*. Weydenhammer zou optreden als verbindingsman van de partij met een oude bekende, de opportunist Anton Rintelen, die na de mislukte Pfrimer-Putsch (1931) een nieuwe kans zou krijgen, nu als leider van de nieuwe nationaalsocialistische regering.³¹

Belangrijk was het aandeel van de SA in de staatsgreep. Zij moest in actie komen zodra er een radiobERICHT was uitgezonden waarin werd gemeld dat de regering-Dollfuss was gevallen. De relatie tussen Habicht en Reschny was de voorafgaande tijd echter aanmerkelijk verslechterd, waardoor de leiding van de SA pas in een laat stadium werd geïnformeerd over de op handen zijnde putsch. Er was hierdoor te weinig tijd om de SA-afdelingen in Oostenrijk adequaat te bewapenen en van voldoende springstof te voorzien. Richtlijnen voor de opstand aan de plaatselijke commandanten waren gebrekkig of kwamen helemaal niet ter plekke.

Rauter moet als stafchef van de *Landesleitung* van de NSDAP op de hoogte zijn geweest van wat er stond te gebeuren. Anders had hij het wel van de SS'er Fridolin Glass te horen gekregen. Nu hij zijn ambities bij de SA door Reschny geblokkeerd zag, begon hij uit te kijken naar nieuwe vrienden die hem vooruit konden helpen zodra de "Anschluss" een feit zou zijn. Die vrienden zou hij vinden, en wel bij de

---

²⁹ Botz, *Gewalt in der Politik*, 266-268

³⁰ Ibidem.

Jagschitz, *Putsch*, 78 e.v.

Weinberg, G.L., *The foreign Policy of Hitler's Germany Diplomatic Revolution in Europe 1933-36* (Chicago 1970, 102 e.v.

³¹ Jagschitz, *Putsch*, 80-81.

SS van Heinrich Himmler, waar de expansiedrift groot was en waar zodoende genoeg carrièremogelijkheden lagen voor ambitieuze figuren als de voormalige *Oberleutnant* uit Graz.

Mislukking en promotie

De putsch begon dus met een gebrekkige voorbereiding. Er was meer slecht nieuws. De plannen lekten daags voor de coup uit door verraad van de houthandelaar en nationaal-socialist Paul Hudl. Hij was op de hoogte van het voornemen om het kantoor van de bondskanselier te bezetten, de regering gevangen te nemen en Rintelen als opvolger van Dollfuss te presenteren.³² Voor tegenmaatregelen van de kant van de putschisten was het echter te laat.³³

Op 25 juli 1934 drongen rond een uur 's middags honderdvijftig man van de *SS-Standard* 89 het kantoor van de *Bundeskanzler* binnen en overweldigden de bewakers. Dat lukte doordat de putschisten zich in militair uniform hadden gestoken. De overvallers drongen het kantoor van Dollfuss binnen waarna deze geen tijd meer had om gebruik te maken van de geheime uitgang. Door schoten in het achterhoofd raakte de belaagde kanselier dodelijk gewond. Omdat hem de noodzakelijke medische hulp door de putschisten werd ontzegd, blies Dollfuss om 15.45 uur de laatste adem uit.

Inmiddels was ook de studio van de “*Österreichischen Radio-Verkehrs-AG*” (RAVAG) door leden van de SS bezet, waarna de aanwezige employés werden gedwongen een bericht de ether in te sturen waarin werd gemeld dat Dollfuss was afgetreden en dat Rintelen zijn plaats had ingenomen. Niet weinig later werd het “*Sendehaus*” door de politie bestormd en heroverd. In de schotenwisseling lieten een putschist, een acteur, een medewerker van RAVAG en een politieman het leven.

Bij het *Bundeskanzleramt* was de situatie niet beter voor de leden van *SS-Standard* 89. Politie en leger hadden het gebouw omsingeld. Rintelen, die kort daarvoor uit Italië was aangekomen om de leiding van een nationaalsocialistisch bestuur in handen te nemen, werd aangehouden. Dezelfde nacht nog probeerde hij zelfmoord te plegen.

Het radiobericht van de putschisten had voor de SA-afdelingen in de *Bundesländer* het signaal moeten zijn zich bij de staatsgreep aan te sluiten. Deze opzet mislukte, mede door een kort daarop volgende radiotoespraak waarin duidelijk werd gemaakt dat de coup in Wenen was mislukt. In de provincie zorgde die wetenschap voor veel onzekerheid. Toen ook nog Hitler zich persoonlijk distantieerde van de putsch, zakte de strijd lust verder in. Niettemin kwam het in Stiermarken en Karintië, waar het nationaalsocialisme een grote aanhang had, nog tot stevige gevechten.³⁴

De opstandelingen konden door de gebrekkige wapenening – vooral gebrek aan munitie – echter niet winnen. Velen vluchtten naar Joegoslavië. In de andere *Bundesländer* waren de schermutselingen

---

³² Ibidem, 97-98.

³³ Ook vicekanselier Emil Fey heeft mogelijk een rol gespeeld bij het uitblijven van maatregelen. De leider van de Weense Heimwehr had op dat moment weinig warme gevoelens voor Dollfuss. De bondskanselier had hem twee weken eerder gedegradeerd van minister van Veiligheidszaken tot minister zonder portefeuille. Botz, *Gewalt in der Politik*, 270.

³⁴ Botz, *Gewalt in der Politik*, 266-271.

beperkt of bleven geheel uit. De gevechten kostten in totaal 260 mensen het leven, van wie achtendertig aan de kant van bestuur en leger, zesenvijftig leden van de *Heimwehr*, tien leden van andere “*vaterländische Wehrformationen*” en 133 nationaalsocialisten (102 SA'ers en zeven SS'ers). Militaire rechtbanken veroordeelden dertien leiders van de coup tot de doodstraf, welke in de loop van augustus werd voltrokken. De geëxecuteerden werden na de *Anschluss* in 1938 opgewaardeerd tot “*Blutzeugen*” van het nationaal-socialisme. Midden september 1934 bevonden zich 13.300 deelnemers aan de putsch nog in gevangenschap.³⁵

Nu de staatsgreep was mislukt, werd het tijd om met de verslagenen politiek af te rekenen. Wat was bijvoorbeeld de rol van het *Österreichisches Legion* geweest? Reschny had zijn troepen in juni zwaar bewapend voor de dingen die gingen komen. Toen in de loop van de dag duidelijk werd dat de regering-Dollfuss niet was gevallen, konden de manschappen zonder ooit de Oostenrijkse grens te zijn gepasseerd, naar de kazerne terugkeren.³⁶

Reschny moest zich daags na de mislukte putsch verantwoorden bij een woedende Hitler. De activiteiten in Oostenrijk hadden de rijkskanselier gecompromitteerd en in een diplomatiek netelige positie gebracht. Op het wereldtoneel werd zijn nazibewind als motor achter de staatsgreep gezien. Hitler, nog niet zo vast in het zadel als enkele jaren later, was gedwongen de opgelopen imagoschade te beperken om daarna snel te werken aan herstel van zijn gedeukte reputatie.

Geen wonder dat Reschny, maar nog meer de ook opgetrommelde Habicht, de gram van Hitler in diens bekende monoloogvorm over zich heen kregen. Habicht werd aangemerkt als hoofdschuldige van het echech. Diens terroristische koers had alleen maar tot ellende geleid. Hij werd afgezet als *Landesinspekteur* van de Oostenrijkse NSDAP. Een week later volgde de opheffing van de gehele *Landesleitung*. De afwikkeling werd in handen gegeven van *SS-Brigadeführer* Alfred Rodenbücher, een rijzende ster en vertrouweling van Himmler. Ook Reschny viel – zij het kortstondig – in ongenade. Hitler, die zich vanwege de jaarlijkse *Festspiele* ter ere van Richard Wagner in Bayreuth bevond, bepaalde op 28 juli 1934 dat het *Österreichische Legion* werd opgeheven en de manschappen werden ondergebracht in de *Reichsarbeitsdienst* (RAD).

Op 1 augustus 1934 verklaarde de rijkskanselier “*klipp und klar*” tegenover generaal von Reichenau dat hij van plan was de nationaal-socialistische politiek in Oostenrijk te 'liquideren' en de Duitse bemoeienis met het broederland te beperken tot welzijnswerk ten behoeve van vluchtelingen uit Oostenrijk en dan nog alleen onder de vleugels van het onbesproken Rode Kruis. Dat Reschny niet zo hard werd aangepakt als Habicht had waarschijnlijk te maken met de omstandigheid dat Hitler in de dagen na de mislukte coup de *SA-Obergruppenführer* nodig had om de diverse groepjes opstandelingen in de provincies te bewegen hun verzet onmiddellijk op te geven.³⁷

---

³⁵ Botz, *Gewalt in der Politik*, 274.

³⁶ Schrafanek, *Söldner für den Anschluss. Die Österreichische Legion 1933-1938*, 152-153.

³⁷ Schrananek, *Sommerfest*, 214-216.

Opvallend is dat twee nationaal-socialisten die direct of indirect deel hadden aan de gebeurtenissen op 25 juli 1934, geen schade ondervonden van hun betrokkenheid, integendeel. Allereerst Heinrich Himmler, de aanvoerder van de SS. Zijn ondergeschikte, de hierboven genoemde Rodenbücher, onderhield als chef van de *SS-Oberabschnitt* Donau in de weken voor de putsch nauwe contacten met de *Reichsführer-SS*.

Als leider van de SS in Oostenrijk was de *SS-Brigadeführer* weer direct verantwoordelijk voor de aanval van de *SS-Standarte 89* op het *Bundeskanzleramt* te Wenen. Rodenbücher ontkende later echter van de plannen op de hoogte te zijn geweest. Was niet hij de informant van Himmler, dan was het zeker wel de Tiroler gowleider Franz Hofer.³⁸ Veel tijd om zich over de rol van de *Reichsführer-SS* te buigen was er niet voor Hitler, want de "Nacht van de lange messen" (30 juni–2 juli 1934), waarin werd afgerekend met SA-leider Ernst Röhm en diens medestanders, stond voor de deur, en de rol van de SS zou daarbij doorslaggevend zijn.

Beschermengel voor Rauter

De tweede persoon wiens carrière opmerkelijk genoeg geen averij opliep, ja zelfs een stevige groeispurt onderging, was de stafchef van de ontbonden *Landesleitung* van de Oostenrijkse NSDAP, Hanns Rauter. De van zijn nationaliteit beroofde Oostenrijker vond in Rodenbücher een niet te overschatten beschermheer. De curator van de voormalige *Landesleitung* – inmiddels bevorderd tot *SS-Gruppenführer* (luitenant-generaal) – had zich in de maanden voor de putsch al ontpopt als een grote rivaal van Reschny en diens SA.³⁹

Rodenbücher was een man met vele functies. Op 1 september 1934 werd hij tevens benoemd tot leider van het (illegale) "*Hilfswerk für Österreich des NSDAP-Flüchtlingshilfswerk*", dat de families van naar Duitsland gevluchte nationaal-socialisten en van hen die in Oostenrijk gevangen waren genomen, financieel moest bijstaan. Hitler had dan wel besloten dat alle subversieve activiteiten moesten worden gestopt, de financiële nood voor de achterblijvers werd genereus gelenigd. Jaarlijks beschikte het "*Hilfswerk*" over twee miljoen *Reichsmark* die over "*brotlos gewordenen Familien, den Angehörigen der Inhaftierten und Justifizierten sowie den Gerichtsgefangenen und Eingekerkerten*" kon worden verdeeld.⁴⁰

Rodenbücher stelde Rauter meteen aan als zijn plaatsvervanger met vergaande bevoegdheden.⁴¹ Waarschijnlijk was de *Gruppenführer* gecharmeerd geraakt van diens organisatietalent, maar wat

---

³⁸ Ibidem, 218-221.

³⁹ De officiële titel van Rodenbücher was Leiter der SS-Sammelstelle und der Abwicklungsstelle der österreichischen Landesleitung. Schrafanek, *Söldner für den Anschluss*, 85-86.

⁴⁰ Revisionsbericht über das illegale Hilfswerk für Österreich des NSDAP-Flüchtlingshilfswerk (11 november 1938). BaL SSO 011B H.A. Rauter SS/SS Führungspersonalakte.

⁴¹ Rauter: Am 4 Augustus 1934 berief mich SS-Gruppenführer Rodenbücher als seinem Stellvertreter zu sich in die Abwicklungsstelle der Landesleitung Österreich der NSDAP bzw. in das "Hilfswerk für Flüchtlinge und Hinterbliebene." Lebenslauf Hanns Rauter (15 november 1935). Ibidem.

ongetwijfeld ook meetelde was de persoonlijke afstand die Rauter inmiddels had gecreëerd tot Reschny en diens SA.

De voorkeur van Rodenbücher voor leiders van de *Steierischer Heimatschutz* beperkte zich niet tot de voormalige stafchef. Ook andere hooggeplaatste figuren hielp hij bij de voortgang van hun loopbaan in de nationaal-socialistische samenleving, met name in de SS. Tot groot ongenoegen en jaloezie van de oude, weggerangeerde kopstukken van de Oostenrijkse NSDAP en de SA die hun politieke armslag gekortwiekt zagen door Hitlers verbod om nog langer contact te onderhouden met de illegale NSDAP in Oostenrijk.

De nieuwe *Steierische* 'elite' van Rodenbücher zag zijn macht en invloed daarentegen groeien. Het hulpgeld dat hun ter beschikking stond om de vervolgte partijgenoten in Oostenrijk financieel te ondersteunen, kon dienen als een politiek instrument.⁴² In Berlijn, waar het *Hilfswerk* zetelde, werd de verdeelsleutel voor de diverse "Gauen" vastgesteld: "*Dabei wurde Einsatz und Grösse der Bewegung in den einzelnen Gauen berücksichtigt.*" Het zal niet verbazen dat Stiermarken met 26 procent van de fondsen het grootste deel kreeg toebedeeld.⁴³

De klacht van de op een zijspoor gezette gowleiders, onder wie Oberhaidacher, dat Rauter c.s. de oekaze van Hitler – en dat ook nog met niet toegestane middelen – omzeilden, was niet van waarheid ontbloot. Er kwam een tegenactie op gang om Rodenbücher en diens "*Stellvertreter*" ten val te brengen. De gowleiders intrigeerden daartoe bij Hitler en Hess in een poging het *Hilfswerk* naar zich toe te trekken. Hess maakte in april 1935 met een brief "*an alle ehemaligen politischen Leiter der aufgelösten Landesleitung und Gauleitungen der NSDAP für Österreich*" aan die pogingen een einde.⁴⁴ Niettemin was Rauter van Oberhaidacher nog niet af.

Jacht op Rauter

Hitler mocht zijn agressieve *Anschluss*-politiek op een laag pitje hebben gezet, de regering in Oostenrijk – nu onder Dollfuss' opvolger Kurt Schuschnigg – was er niet gerust op. Het gezantschap in Berlijn bleef het inlichtingencentrum voor alle mogelijke subversieve activiteiten die vanuit het *Reich* werden voorbereid. Ook Rauter – eerst met zijn *Kampfring* en later met zijn *Hilfswerk* – werd tot 1938 scherp in de gaten gehouden. Dat gold ook voor zijn medestanders, "*ausgebürgert*" of niet. Alles werd verzameld: van verklikkerbriefjes tot krantenknipsels over bijeenkomsten voor fondsenwerving en kameraadschapavonden.⁴⁵

---

⁴² Schrananek, *Sommerfest*, 22-23

⁴³ Wenen ontving 20 procent, Karinthië 18,25, Neder-Oostenrijk 9,5, Salzburg 9, Ober-Österreich 7, Tirol 6,5, Vorarlberg 1,75 en Burgenland 1,5 procent. Revisionsbericht über das illegale Hilfswerk für Österreich des NSDAP-Flüchtlingshilfswerk (11 november 1938) . BaL SSO 011 B H.A. Rauter SS/SS Führungspersonalakte.

⁴⁴ Pas in maart 1936 lukte het gowleider Karl Scharitzer van Salzburg een voet tussen de deur te krijgen bij het Flüchtlingshilfswerk. Schrananek, *Sommerfest*, 23. Ontleend aan BaL Sammlung Schumacher, 303/I Rundschriften Hess.

⁴⁵ ÖsStW AdR General-Gesantschaft 1936 Krt 25.

Hoe gebeten men, ook in Oostenrijk, op Rauter was blijkt uit een schrijven van de afdeling contraspionage van het *Bundeskanzleramt* aan het Oostenrijkse gezantschap in Berlijn: geassisteerd door 260 ondergeschikten zou Rauter vanuit een pand aan de Viktoriastrasse in de Duitse hoofdstad dikbetaald en met luxe dienstauto's tot zijn beschikking, subversieve activiteiten ontplooiën. Het *Hilfswerk* was niet meer dan een façade voor spionagewerk van de Gestapo in Oostenrijk. Om meer over de bedoelingen van Rauter en zijn "*Hilfs*-krachten" te weten te komen, diende er een uitgekookte strategie te worden ontwikkeld: men moest zich richten op de stenotypistes, werkzaam aan de Viktoriastrasse. Zij werden slecht betaald en waren daarom waarschijnlijk gevoelig voor omkoping.⁴⁶

Niet alleen bij het gezantschap in Berlijn werden de activiteiten van Rauter die als een van de "radicaalste" vijanden gold, in de gaten gehouden. Ook voor de autoriteiten in Wenen was de vooralsnog statenloze agitator een blijvend gevaar: "*Im Kreise um diese hetzt man sehr gegen VK. Starhemberg. Es sind die Gerüchte nicht von der Hand zu weisen, die von einem beabsichtigten Anschlag auf den Vizekanzler sprechen.*" Zoals ook niets was veranderd aan de ambities van Hitler:

*"Unter den ausländischen Vertretern in München glaubt man, dass die Ziele der NS [nationaal-socialisten, Th.G.] in Bezug auf Österreich dieselben bleiben werden: Man wird nur die Taktik der Propaganda und der "Durchdringung" ändern."*⁴⁷

Steeds weer doken er berichten en geruchten op over het doen en laten van Rauter, al of niet waar.⁴⁸ Aanhoudend waren ook de tips die bij de "*Generaldirektion für öffentliche Sicherheit*" (GD) binnenkwamen, over de aanwezigheid van Rauter op Oostenrijkse bodem. Hij was in Wenen gesignaleerd, daarna weer in Innsbruck.⁴⁹

De meest fantastische verhalen deden daarbij de ronde met als hilarisch hoogtepunt de 'aanwezigheid' van Rauter in de hoofdstad van Stiermarken. Op 30 juli 1936 ontvingen "*alle Herren Sicherheitsdirektoren*" een telegram, waarin werd gemeld dat "Hans Rauter" zou zijn gesignaleerd. Onder valse naam en met een vals paspoort was hij een week eerder via Vorarlberg Oostenrijk binnengekomen. Hij zou in gezelschap verkeren van een zekere baron Brandstätter-Landskron en zich verplaatsen met "*eine schwarze Limusine 8 Zylinder Packard.*" Opdracht aan de *Sicherheitsdirektoren*: "*Bei Antreffen Rauter verhaften.*"

Een week later kreeg het *Bundeskanzleramt* nadere uitleg over de kwestie. Deze was aangezwengeld door personeel van diverse restaurants en hotels, waaronder de eetgelegenheden "Thalia" en "Reif". Zij kenden Rauter en waren er vast van overtuigd dat de voormalige stafchef van de

---

⁴⁶ Bundeskanzleramt (Auswärtige Angelegenheiten) aan Österreichische Gesandtschaft (11 augustus 1936). ÖsStW AdR Zl. 41.213-13.

⁴⁷ Nachrichten aus München über die österreichische Legion (12 augustus 1934). STaW AdR Zl. 3182/Res.

⁴⁸ ÖsStW AdR NPA Krt 11 (21 augustus 1934).

⁴⁹ Bericht GD aan Bundespolizeidirektion (mei 1934). ÖsStW AdR 176.120 GD/34.

Heimatschutz hun uitspanning had bezocht. Hij verkeerde daar met zijn vriend Karl Arthold, met wiens echtgenote Rauter “*ein Verhältnis unterhielt.*” Onderzoeken hadden evenwel niets opgeleverd. De genoemde *Packerd 8 Zylinder* bleek toe te behoren aan de Russische gezant Sergius Alexandrovsky die met zijn eega Claire logeerde in hotel Weitzer. In het gezelschap van de gezant verkeerde een Tsjechische chauffeur.

Was hier sprake van persoonsverwisseling? De politie had vervolgens een “*Zimmerkellner*” van hotel Weitzer verhoord die de gezant omschreef als een “*mittelgrossen korpulenten Mann mit blonden Haaren*”. De horecabediende kreeg vervolgens een afbeelding te zien van Rauter die in het schrijven van de betrokken *Sicherheitsdirektor* over de kwestie werd aangeduid als Hermann Rauter, waarna de kelner verklaarde dat de foto niet “*identisch sei*” met de gezochte. De gezant had zich bovendien gelegitimeerd met zijn diplomatenpas. Van baron Brandstätter-Landkron was evenmin een spoor te vinden.⁵⁰ Voor de zekerheid werden ook nog personeelsleden verhoord van het operacafé annex -bar te Graz, waar Rauter als voormalige stamgast eveneens was gesignaleerd:

“Sie gaben übereinstimmend an, dass Rauter keinesfalls in den Lokalen des Opernkaffees war [...] Schliesslich wird noch erwähnt, dass Rauter in Graz eine derart bekannte Persönlichkeit ist, es ganz ausgeschlossen erscheint, dass er sich in Graz unerkannt durch einige Tage aufgehalten haben könnte.”

Waarschijnlijk ging het toch om persoonsverwisseling, zo werd de GD in Wenen op 9 juli 1936 gemeld. Tijdens die bewuste junidagen vierde Rauters studentencorps Joannea zijn jaarlijkse stichtingsfeest. Onder de aanwezigen bevond zicheen zekere Ing. Otto Bichler. Deze “*Alte Herr*” bezat “*eine auffällende Ähnlichkeit mit Hans Rauter.*”⁵¹ Pas in september wilde de Grazer *Polizeidirektor* Ferraris accepteren, dat “*es wohl als ausgeschlossen gelten kann, dass der Genannte [Rauter, Th.G.] in Graz geweiht hat.*”⁵²

Strijd rond partijlidmaatschap

Rauter, die door zijn contacten met Oostenrijk op de hoogte was van de jacht op hem, had inmiddels andere zorgen. Hij en zijn oude kameraden Kammerhofer en Meiszner werden ongeduldig over de implementatie van hun NSDP-lidmaatschap volgens de afspraken van het eerdergenoemde “*Venediger Abkommen.*” Het drietal had door hun beschermheer Rodenbücher fraaie functies verworven bij het “*Hilfswerk*”, doch een partijlidmaatschap, zeker met een prestigieus laag nummer, kon een sleutel zijn tot verdere promotie.

---

⁵⁰ Telephondepesche an alle Herren Sicherheitsdirektoren (30 juni 1936). Sicherheitsdirektor te Graz aan Bundeskanzleramt (6 juli 1936). ÖsStW AdR Zl 384 Ra 44/2-1936.

⁵¹ Staatspolizeiliches Büro aan GD (9 juli 1936) ÖsStW AdR Zu Zl. Res./ 855-1936 Zu Zl. G.D. 340.908 St.B.

⁵² Polizeidirektor Ferraris te Graz aan GD te Wenen (1 september 1936). ÖsStW AdR Zl. Res 881.

Kammerhofer was de eerste die aan de bel trok. Op 11 januari 1935 schreef hij, mede namens zijn twee strijdmakers, een uitgebreide brief aan Rodenbücher. Hij verhaalde over de geschiedenis van de *Steierischer Heimatschutz*, waarvoor “*Hunderte von Kameraden*” zoveel offers hadden gebracht. Deze mannen werden aan het lijntje gehouden als zij het hun rechtens toekomende lidmaatschap vroegen. Als sleutelfiguur noemde Kammerhofer “*Reichsschatzmeister*” Franz Xaver Schwartz. Als de ‘penningmeester’ van de Duitse NSDAP zijn invloed zou doen gelden ten gunste van “*die für Adolf Hitler und den Nationalsozialismus und das Deutsche Reich gekämpft und geblutet haben und gefallen sind*”, dan was de kwestie snel opgelost.⁵³

Vijf dagen later schreef Theo Habicht een brief aan Rodenbücher, waarin hij de claim van Kammerhofer c.s. hartelijk ondersteunde en tegelijkertijd aangaf waar de schoen wrong. Terwijl de *Steierischer Heimatschutz* alle eerder aangegane verplichtingen punctueel was nagekomen, hadden de leiders van de NSDAP in Stiermarken “*aus vielfach persönliche Gründen*” de samenwerking gesaboteerd dan wel opzettelijk vertraagd. Het was daarom een “*doppelte Pflicht für die Partei*” het verzuim goed te maken. Gebeurde dat niet, dan zou het *für die Zukunft der Bewegung in Österreich nachteilig auswirken*.”⁵⁴

Het was vooral de bittere tegenstand van gowleider Walter Oberhaidacher van de NSDAP in Stiermarken die de uitvoering van de afspraken in Venetië en in München frustreerde. Zijn “*persönlichen Gründen*” lagen in de omstandigheid dat zijn politieke rol en die van de andere Oostenrijkse NSDAP'ers na de Juli-putsch van 1934 tot onbenulligheid was verschrompeld. Hun plaatsen waren ingenomen door tegenstrevers van de *Heimatschutz*.⁵⁵ Oberhaidacher hield vol dat het *Venediger* en *Münchener Abkommen* een Oostenrijkse kwestie was die nooit door de partijleiding in Berlijn was goedgekeurd.⁵⁶ Daar had hij een punt.

Rodenbücher gaf niettemin direct gehoor aan de verzoeken van Kammerhofer en Habicht. Op 23 januari 1935 schreef hij aan Schwarz dat hij de onderliggende stukken van de twee overeenkomsten had bestudeerd en tot de volgende conclusie was gekomen: in de periode dat de nationaalsocialisten in Oostenrijk nog weinig voorstelden was de principiële en strijdbare *Steierischer Heimatschutz* de ruggengraat van de nazivleugel in de Heimwehr-beweging geweest. De *SS-Gruppenführer* voerde nog een andere reden aan om de gerechtvaardigde wensen van Rauter c.s. te honoreren:

---

⁵³ Kammerhofer aan Rodenburg (11 januari 1935). BaL SSO 150A K. Kammerhofer SS/SS Führungpersonalakte.

Franz Xaver Schwarz (1875-1947) werd in Günzburg (Beieren) geboren. Na zijn dienstplicht werkte hij bij de militaire afdeling van het stadsbestuur van München. Was soldaat tijdens de Eerste Wereldoorlog, waarna Schwarz in 1922 lid werd van de NSDAP. Drie jaar later volgde zijn benoeming tot Reichsschatzmeister van de partij, een functie die hij als vertrouweling van Hitler tot het einde van het Derde Rijk uitoefende. Voordat hij als "Hauptschuldiger" kon worden berecht, overleed Schwarz in een interneringkamp bij Regensburg.

⁵⁴ Habicht aan Rodenbücher (16 januari 1935). BaL SSO 150A K. Kammerhofer SS/SS Führungpersonalakte.

⁵⁵ Schrafanek, *Sommerfest*, 21-22. Zie ook noten 46 en 47 van hoofdstuk 'NSDAP und Steierischer Heimatschutz, 30-31.

⁵⁶ Pauly, *Hahnenschwanz*, 177 e.v.

“Eine Nichtanerkennung des Venediger- und Münchner Abkommens würde in Österreich die grösste Schadenfreude bei den Klerofascisten [de machthebbers in Oostenrijk, Th.G.] hervorrufen, die in der gesamten Presse sofort hinweisen würden, in welch' undankbarer Form man den Führer des Steierischen Heimatschutzes gedankt hätte.”⁵⁷

Om de druk op de *Reichsschatzmeister* extra op te voeren wendde Rodenbücher zich ook tot zijn eigen hoogste superieur Heinrich Himmler om Rauter, Kammerhofer en Meyszner die op het punt stonden toe te treden tot de SS, steun te verlenen bij hun poging lid te worden van de NSDAP met een laag partijnummer, dat niet alleen prestige maar ook voorrechten schonk: *“Ich glaube, dass die Übernahme dieser hervorragenden Führer in die SS nur günstige Rückwirkungen auf die engere Heimat der neu übernommenen hervorrufen wird.”⁵⁸*

Het hielp niet. In februari 1936 liet Schwarz weten dat het verzoek om dezelfde als door Oberhaidacher aangevoerde redenen niet kon worden gehonoreerd.⁵⁹ Het besluit van Schwarz was mede ingegeven door diens mogelijke vrees dat de *“Alte Kämpfer”* in Duitsland uit animositeit grote moeite zouden hebben met uitvoering van de overeenkomsten met de Oostenrijkers.⁶⁰

Hier wreekte zich ook het feit dat de opstellers van het *Venediger – en Münchener Abkommen* er vanuit waren gegaan, dat het Austrofascistische bewind van kanselier Dollfuss spoedig ten val zou komen. Het tegendeel was het geval. Na de mislukte putsch van 1934 kon Dollfuss' opvolger Schuschnigg politiek gesterkt aantreden. Het bewind had zijn weerbaarheid getoond door een serieuze aanval af te slaan. De beweringen uit nationaalsocialistische hoek dat een zelfstandig Oostenrijk geen levensvatbaarheid zou hebben, bleken een misvatting te zijn. Althans voorlopig. Schwarz en Oberhaidacher konden aanvoeren dat de eerder gemaakte afspraken niet uitvoerbaar waren zolang de machthebbers in Wenen niet waren verdreven.

Een nieuwe poging

Mogelijk was Rauter niet op de hoogte van Schwarz' afwijzing. In elk geval probeerde hij het in mei 1936 weer. Hij vulde een aanvraagformulier in voor het partijlidmaatschap. Als referenties gaf hij op Theo Habicht, de gouwleider van Tirol/Vorarlberg Franz Hofer en Fritz Steinert, afdelingsleider van de voormalige *Landesleitung* van Oostenrijkse NSDAP. Op de vraag welke documenten voorhanden waren om zijn aanvraag te ondersteunen verwees Rauter naar de *Venediger- en Münchener Abkommen* en de

---

⁵⁷ Rodenbücher aan Schwarz (23 januari 1935). BaL SSO 150A K. Kammerhofer SS/SS Führungpersonalakte.

⁵⁸ Rodenbücher aan Himmler (19 februari 1935). Ibidem.

⁵⁹ Schwarz aan Rodenbücher (24 februari 1935). Ibidem. Pauly, *Hahnenschwanz*, 183. Zie ook noot 33 bij hoofdstuk 'Der Heimatschutz begeht Selbstmord', 239.

⁶⁰ Pauly, *Hahnenschwanz*, 184.

“*Führerbesprechungen in Budapest*” die volgens hem aantoonde dat hij recht had op “*restlose Überführung in der Partei*” (met een laag nummer).⁶¹ Het mocht niet baten.

De afwijzing leidde tot grote verbittering binnen de gelederen van de voormalige *Steirischer Heimatschutz*. Velen waren in de voorgaande jaren vervolgd door het fascistische bewind van de ‘klerikalen’ en de *Heimwehr* en waren vaak tot lange vrijheidsstraffen veroordeeld. Een niet onaanzienlijk aantal had daarbij zelfs het leven verloren en wat was de dank van Hitler en zijn NSDAP voor alle inspanningen en ontberingen?

De verbittering beperkte zich niet alleen tot voormalige *Heimatschützer*. Ook de kaderleden van de Oostenrijkse NSDAP en SA waren na het echec van juli 1934 terzijde geschoven en hadden vaak geen uitzicht meer op promotie via de partijkanalen. Bij de Duitse NSDAP waren de betekenisvolle functies al bezet door de “*Alte Kämpfer*” en deze waakten er wel voor dat Oostenrijkse 'indringers' voet aan de grond kregen binnen het bestuursapparaat. Na de *Anschluss* in 1938 zou dat nog eens pijnlijk duidelijk worden.

Wie kon de teleurgestelden en ontevreden en dan nog soelaas bieden? Vaak is na 1945 de vraag gesteld waarom er relatief zoveel Oostenrijkers – vaak op belangrijke posten – bij de SS waren te vinden. Het was Himmlers keurkorps dat gefrustreerde nationaal-socialisten uit het Alpenland nog een acceptabel alternatief kon bieden. De latere *Reichsführer-SS* werkte zich in de jaren dertig op van hoofd van Hitlers lijfwacht tot chef van het gehele Duitse politieapparaat. De SS was hierdoor een groeimarkt voor hen die zich in Oostenrijk als fanatieke nazi's hadden bewezen. Kenmerkend voor deze gang van zaken was de aanmelding in 1938 van Walter Oberhadacher, wiens carrière in het slop was geraakt maar die voordien zo had samengespannen tegen de *SS-Gruppenführer* Rodenbücher en diens protegees bij het *Hilfswerk für Flüchtlinge und Hinterbliebene*.⁶²

Dat drietal, Rauter, Kammerhofer en Meyszner, had al drie jaar eerder – onder invloed van diezelfde Rodenbücher – die keuze gemaakt. De SS was ook voor Rauter tweede keus. Liever was hij, indertijd gepokt en gemazeld in de politieke agitatie in de straten van de Oostenrijkse steden, toegetreden tot de SA, maar de SS had ook haar aantrekkelijkheden:

“*Ich wollte [...] meine steiermärkische Freunde aus der SA nicht verlassen. [...] Als dann aber die Kameraden bei der SA so schlecht behandelt wurden, bin ich der SS beigetreten. Die SS war rassistisch, idealistisch, germanisch, eine ideelle Organisation.*”⁶³

---

⁶¹ Aanvraag + invulformulier Rauter voor lidmaatschap NSDAP (2 mei 1936). BaL SSO 011B H.A. Rauter SS/SS Führungspersonalakte.

⁶² Schrafanek, *Sommerfest*, 23.

⁶³ Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 15.

*Die SS ist ein soldatischer, nationalsozialistischer
Orden nordisch bestimmter Männer und eine
geschworene Gemeinschaft ihrer Sippen.*

HEINRICH HIMMLER¹

Hoofdstuk 7

Model-SS'er met organisatietalent

Een levensbestemming

De SS mocht dan Rauters tweede keus zijn, zij werd wel zijn grote politieke en maatschappelijke liefde. Weinigen hebben zich zo vol overgave ondergedompeld in het ideeëngoed van Himmlers *Schutzstaffel*. Hij en zijn twee kompanen Kammerhofer en Meyszner werden er op 20 februari 1935 ook uiterst gastvrij welkom geheten. Rauter kon er de door hem afgewezen, beledigende SA-rang van *Obersturmbannführer* (overste) inruilen voor die van *SS-Oberführer* (brigadegeneraal).²

Nu had Alfred Rodenbücher ook een klinkende beoordeling afgegeven voor de persoon achter *SS-Mitgliedsnummer*: 262.958. Zijn karakter was: “*Energisch, zielklar* (doelgericht). *Führt gefasste Entschlüsse geschickt und erfolgreich durch.*” Bij de vraag over zijn “*Gesunder Menschenverstand*” stond geschreven: “*Logisch und Weitblickend en Welterfahren.*”

Ook met Rauters “*Nationalsozialistische Weltanschauung*” was niets mis: “*Überzeugt und gefestigt*” (onwankelbaar). Hij had een “*kämpferische Natur*” en wat zijn “*Auftreten und Benehmen in und ausser Dienst*” betref, kon de *SS-Gruppenführer* (luitenant-generaal) melden: “*Gute Umgangsformen. Keine Neigungen zu Ausschweifungen* (uitspattingen). *Führt ein gutes Familienleben. Starke Neigung zum Polizeiwesen.*” Slotoordeel over nieuwe *SS-Oberführer*: “*In jeder Lage sicher.*”³ Inmiddels had Rauter ook kennisgemaakt met zijn nieuwe hoogste chef Heinrich Himmler.⁴

Lichamelijk was hij eveneens gekeurd. De artsen stelden onder meer vast dat Rauter 1,96 meter lang was, schoenen maat 44 droeg, zijn schedelomvang (“*Kopfweite*”) 58 centimeter meette en dat hij als gevolg van zijn in de Eerste Wereldoorlog opgelopen verwondingen voor 35 procent “*Kriegsbeschädigt*” (invalide) was.⁵ Hierdoor was hij niet in staat het *Reichssportabzeichen* te halen.⁶

---

¹ Toespraak Himmler op een bespreking met SS-Gruppenführer te München (8 november 1937). Longerich, P., *Heinrich Himmler. Biographie* (München 2008) 365.

² Fragenbogen zur Überprüfung der Parteimitgliedschaft (2 mei 1936). BaL SSO 011 B H.A. Rauter SS/SS Führungspersonalakte.

Ook Kammerhofer en Meyszner verkregen de rang van SS-Oberführer. Dienstlaufbahn Kammerhofer. BaL SSO 150A K. Kammerhofer SS/SS Führungspersonalakte. Dienstlaufbahn Meyszner. BaL SSO 315A A. Meyszner SS/SS Führungspersonalakte.

³ Personalbericht (25 mei 1935). BaL SSO 011B H.A. Rauter SS/SS Führungspersonalakte.

⁴ Aanvulling op gesprekken met Rauter, I/8/5. Eerste gesprek.

⁵ SS-Stammrollen-Auszug (28 maart 1935). BaL SSO 011B H.A. Rauter SS/SS Führungspersonalakte.

⁶ Dokterverklaring (6 mei 1937). Ibidem.

Toch had Rauter op 22 augustus 1936 deze onderscheiding ontvangen, waarover hij zich opgelaten voelde, getuige de brief die hij drie dagen later schreef aan de chef van het *SS-Personalamt*. Deze mocht hem – ondanks zijn oorlogsverwondingen (een 5,5 centimeter korter rechterbeen en een stijf kniegewricht) – sportief gezien nog niet afschrijven. Hij zou gaan trainen met als resultaat “*das SA-Sportabzeichen machen zu können.*” Hij hoopte “*es innerhalb der nächsten 3 Monate erworben zu haben. Heil Hitler!*”⁷

Zijn benoeming tot een zo hoge rang, betekende dat de *Reichsführer-SS* Rauter, ondanks diens lichamelijke tekortkomingen, beschouwde als een talent, iemand van wie veel werd verwacht in de toekomst. Een toekomst die er voor Rauter ook rooskleurig uitzag. Himmler breidde zijn SS na de machtsovername in Duitsland snel uit.⁸ Met als voorlopig hoogtepunt zijn benoeming tot chef van de Duitse politie, waardoor hij de SS als partijpolitie (*Sicherheitsdienst*, SD) kon laten versmelten met politie-instanties van de staat (*Schutzpolizei*, *Kriminalpolizei* en *Geheime Staatspolizei*).

Om zijn plannen te verwezenlijken en de daarbij behorende competenties uit te breiden was de *Reichsführer-SS*, geassisteerd door zijn vazal Reinhard Heydrich, naarstig op zoek naar geschikt kaderpersoneel dat moest worden gekneed en gedrild in de door hen ontwikkelde SS-filosofie van volstreekte onderwerping.⁹

Himmler als opvoeder

Na zijn toetreden tot de *Schutzstaffel* verdween Rauter voorlopig in een soort anonimiteit. Als “*Führer zur besonderen Verwendung*” en later als “*Führer beim Stab*” zette hij nog getrouw zijn werkzaamheden voor het *Hilfswerk* voort, maar de tijd van de opruiende toespraken op Oostenrijk gericht en de strijd met gouv- en SA-leiders was voorbij. Himmler hield niet van ondergeschikten die met grote regelmaat niet functioneel en zonder het groene licht van hemzelf de publiciteit zochten. Ze moesten bureaucraten zijn, apparatsjiks, machines, zoals de RFSS dat ook was als uitvloeisel van de rond Hitler gebouwde cultus.¹⁰ Toen in 1942 *SS-Brigadeführer* (generaal-majoor) Walter Schröder, *SS- und Polizeiführer* te Riga (Letland) te vaak zichzelf in de schijnwerper plaatste, dreigde de *Reichsführer-SS* hem van zijn post te halen als er weer een dergelijk artikel in de plaatselijke pers verscheen.¹¹

Himmler beschouwde zichzelf als opvoeder die zijn ondergeschikten tot in de laagste dienstrangen de maat nam en onderwierp aan volgens hem noodzakelijke maatregelen die discipline en tucht ten goede kwamen. De controle die hij uitoefende werd scherper naar mate de rang van betrokkenen

---

⁷ Rauter aan Walter Schmitt, chef des SS-Personalamtes (25 augustus 1936). Ibidem.

⁸ In de weken na 30 januari 1933 was er een massale toestroom tot de SS op gang gekomen. Enkele maanden later kon het honderdduizendste lid worden verwelkomd. Een korte ledenstop kon niet voorkomen dat aanwas in de volgende twaalf maanden groeide met nog eens 100.000 geaccepteerde aanmeldingen. Longerich, P., *Heinrich Himmler. Biographie* (München 2008) 178.

⁹ Wildt, *Generation des Unbedingten*, 209-410.

¹⁰ Kershaw, I., *Hitler, the Germans and the Final Solution* (Binghamton 2008) 348-356.

¹¹ Schrijven Himmler aan Walter Schröder (24 juni 1942) Longerich, *Heinrich Himmler*, 340-341.

hoger werd. De top van de SS, de *Gruppenführer* en *Obergruppenführer*, werden zelfs pijnlijk nauwgezet in de gaten gehouden omtrent hun levensstijl.¹² Het hogere SS-kader diende zich op sociaal en maatschappelijk vlak onberispelijk te gedragen. Een leven als partijbons, met al z'n uitspattingen, was niet mogelijk, omdat zij financieel kort werden gehouden. Hun salaris was bescheiden en voor extraatjes waren ze aangewezen op de goedertierenheid van hun chef die matiging en spaarzaamheid predikte.¹³

De *Reichsführer-SS* onderhield een drukke correspondentie waarin hij loofde, berispte, beleerde, bekritiseerde en dienst- en persoonlijke aanwijzingen gaf. *Brigadeführer* Walter Krüger, de juist aangetreden commandant van de SS-Polizei-Division die aan het Oostfront vocht, ontving een persoonlijk schrijven met de eis, “*dass Sie jede Spur von Defaitismus ausrotten. Meldungen von Unterführern, Führern, Kompagniechefs oder Kommandeuren, dass Ihr Verband nichtangriffsfähig sei, sind mit einem kriegsgerichtlichen Verfahren, das mit einem Todesurteil endet, zu beantworten.*”

Hermann Höfle, *Höherer SS- und Polizeiführer* in Slowakije werd “*Weichheit, Hörigkeit und Unselbstständigkeit*” verweten. Himmler:

“*Ich kann Dich nur wirklich bitten: Werde endlich hart, begreife endlich, dass Du Kommandeur bist [...] Hätte ich geahnt, wie sehr dieses Kommando, dass ich Dir anvertraut habe und an das Du damals schon so zögernd gegangen bist, Deine seelischen Kräfte überbeansprucht, hätte ich Dich nie dorthin versetzt, um Dir und mir diesen Kummer zu ersparen...*”¹⁴

De *Reichsführer-SS* bemoeide zich ook intensief met huwelijksleven en partnerkeuze. Zo kreeg een van zijn naaste medewerkers de vermaning om zijn echtgenote beter op te voeden. Toen Odilo Globocnik, de beruchte chef van de latere *Aktion Reinhardt* (vernietiging van de Poolse Joden), anonieme brieven ontving over vermeende ontrouw van zijn verloofde, vroeg hij Himmler wat hij moest doen. De verloving werd verbroken.¹⁵ In 1939 werd de commandant van vrouwenkamp Lichtenburg ontslagen omdat hij zijn echtgenote verwaarloosde.¹⁶

De partnerkeuze was voor Himmler zo belangrijk, dat SS'ers die wilden trouwen daarvoor toestemming moesten vragen. Het bruidspaar in spe moest voortaan bij het *Sippenamt* van *SS-Rasse- und Siedlungshauptamt* (RuSHA) inzage geven in hun (arische) afstamming vanaf 1800. Dat gebeurde onder meer aan de hand van een vragenlijst en een handgeschreven levensbeschrijving. Verder moesten er verklaringen van twee getuigen en foto's van betrokkenen en hun families worden ingeleverd. Ten slotte

---

¹² Ibidem, 327.

¹³ Soms nam die controle en drang tot matigheid groteske vormen aan. Zo moest een Höherer SS- und Polizeiführer bij Himmler op rapport komen omdat hij in een bar een fles wijn had besteld en deze met twee kameraden had opgedronken. Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 360-361.

¹⁴ Longerich, *Heinrich Himmler*, 349-350.

¹⁵ Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 364-384.

¹⁶ Longerich, *Heinrich Himmler*, 379.

waren bruidegom en bruid verplicht zich medisch te laten onderzoeken op erfelijke afwijkingen en de daarbij behorende formulieren in te vullen. De procedure duurde lang en was omslachtig. Op den duur gebeurde het niet zelden dat het stel zich inmiddels al had verloofd, tot grote ergenis van de *Reichsführer-SS*.

Voldeed een van de aspirant-echtelingen niet aan de door het RuSHA gestelde “*rassische*” normen, dan was hij of zij “*ungeeignet*” om een SS-huwelijk te sluiten. In geval van twijfel mocht er worden getrouwd, maar wel “*auf eigene Verantwortung*”, wat betekende dat het gezin van betrokkenen niet in de “*SS-Sippengemeinschaft*” werd opgenomen en niet ingeschreven in het “*Sippenbuch der SS*”. De pogingen om met de bijzondere behandeling van SS'ers een nieuwe adel te vormen, liepen uiteindelijk schipbreuk omdat Himmler naliet zijn plannen voor een “*Sippengemeinschaft*” nader uit te werken. Die ideeën om tot een systematisch, biologisch keurkorps te komen bleven steken in retoriek.¹⁷

De *Reichsführer-SS* beperkte zich bij huwelijksverzoeken niet tot toetsing op “*Gutrassigkeit*”, maar wilde ook weten of er serieus uitzicht was op nageslacht. Eigenlijk was dat nog belangrijker; zonder een bevestigend antwoord kwam er geen toestemming voor het huwelijk. Meestal was de bruid in zulke gevallen ouder dan de bruidegom.¹⁸ Saillant, omdat Himmler, geboren in 1900, zelf was getrouwd met de zeven jaar oudere Marga Siegroth die hij in zijn brieven aansprak met “Mami”.¹⁹

De *Reichsführer-SS* die zoveel waarde hechtte aan een “*gesundes*” huwelijksleven van zijn ondergeschikten, zag er ook geen been in om er zelf een tweede ‘huishouden’ op na te houden. Vanaf 1938 had hij een relatie met Hedwig Potthast (twintig jaar jonger dan Marga) die twee jaar eerder zijn privésecretaresse was geworden en met wie hij – buitenechtelijk – een zoon, Helge (1942), en een dochter, Nanette-Dorothea (1944) kreeg.²⁰

Vrouwen dienden zich bescheiden op te stellen en geen aanstoot te geven. Vrouwen rookten niet in het openbaar. Make-up was een gevoelig onderwerp bij Himmler. Een *SS-Obersturmbannführer* werd berispt omdat diens “*Braut*” te kwistig was met lipstick en poederdoos: “*Dies sei in der SS nicht üblich.*” Dat was ‘apenmode’: “*Ich wünsche nicht, dass SS-Frauen sich schminken und aufgeschmiert herunlaufen.*” Een andere bruid kreeg te horen dat ze zich wegens overgewicht moest laten onderzoeken door SS-arts Brustmann omdat er mogelijk sprake was van een aandoening aan haar klieren.²¹

Himmler was een strenge opvoeder, maar ook de liefhebbende ‘vader’ die naarmate hij zijn gezag en macht versterkte, de SS steeds meer als zijn familie beschouwde, waarbij de grens tussen werk en privé vervaagde.²²

---

¹⁷ Ibidem, 366-367.

¹⁸ Ibidem, 373, 376.

¹⁹ Het echtpaar Himmler kreeg een dochter, Gudrun (1929), koosnaam “Püppi”. Himmler, K. en Wildt, M., *Himmler privat. Briefe eines Massenmörders* (München 2014).

²⁰ Longerich, *Heinrich Himmler*, 482.

²¹ Ibidem, 374 en 380.

²² Ibidem, 394.

Op zijn beurt bleek Rauter bij de SS zijn levensbestemming te hebben gevonden. Zonder problemen schikte hij zich in de strenge mores en discipline van zijn nieuwe werkgever. Tot groot genoegen van zijn superieuren. De *Reichsführer-SS* stuurde hem op 21 november 1935 de *Totenkopfring*: “*Tragen Sie den Ring in Ehren.*”²³ Rodenbücher vroeg de SS-leiding om Rauter te bevorderen: “*Seine Arbeit im NSDAP-Flüchtlingswerk ist so hervorragend und wertvoll, dass er eine Beförderung als Anerkennung für seine Leistungen verdient.*”²⁴ Himmler vond de tijd echter nog niet gekomen.

De nieuwe *SS-Oberführer* wist inmiddels dat de *Reichsführer-SS* vijandig stond tegenover de Kerk als instituut. Ondergeschikten werden aangemoedigd uit te treden zonder het geloof in een hogere macht op te geven; de SS'er had geen tussenkomst van de Kerk nodig om zich tot de “Allerhoogste” te richten.²⁵ De gehoorzame Rauter kon daarom op 28 december 1936 aan het *RFSS Personalamt* te Berlijn schrijven:

*“Ich melde, dass ich am 26. Okt. 1936 [...] beim Amtsgericht Charlottenburg, Abl. 9 unter Geschäftsnummer 90 SA II 375/36 meinem Austritt aus der katholischen Kirche erklärt habe [...] Ich bitte mich in der SS nunmehr als "gottgläubig" zu führen.”*²⁶

Toch was er nog een manco dat op korte termijn moest worden opgelost. Hoewel al ruim boven de veertig jaar, was Rauter nog steeds ongehuwd. Hij was daarmee geen uitzondering binnen de SS. Volgens het SS-jaarboek van 1938 was slechts 39,7 procent van Himmlers ondergeschikten gehuwd. Onder de mannen tot 25 jaar bedroeg dat getal 2,5 procent, wat betekende dat het aantal gehuwde SS'ers boven die leeftijd toch nog maar 57,3 procent was.²⁷ De *Reichsführer-SS* propageerde grote, kinderrijke gezinnen. Rauter wist wat hem te doen stond.

Else Lauter, een ‘*Idealistin*’

In de laatste maanden van 1936 was het zover. Rauter (41) had op een nationaal-socialistische bijeenkomst kennis gekregen aan de piepjonge Else Lauter (19) uit Celle bij Hannover.²⁸ Zij en haar zeven jaar jongere zusje waren de dochters van Rudolf Lauter, oorlogsveteraan en docent (“*Studienrat*”) aan het plaatselijke “*humanistischen Gymnasium*”. Moeder Käthe Hilgenberg was de dochter van een “*Fabrikant*”, waardoor Rauter met zijn beoogde bruid zeker niet onder zijn stand zou huwen.

Ook op politiek vlak liep Rauter met Else Lauter geen risico, zoals naar voren komt uit een door de leraarsdochter handgeschreven levensbeschrijving voor het *SS-Rasse- und Siedlungshauptamt*. Nog in

---

²³ BaL SSO 011 B H.A. Rauter SS/SS Führungspersonalakte.

²⁴ Verzoek bevordering (18 mei 1937). Ibidem.

²⁵ Ibidem, 358.

²⁶ BaL SSO 011B H.A. Rauter SS/SS Führungspersonalakte.

²⁷ Longerich, *Heinrich Himmler*, 391.

²⁸ Else Lauter werd geboren op 18 februari 1917. Fragebogen zur Ergänzung bzw. Berichtigung der Führerkartei und der Dienstalterliste. BaL SSO 011B H.A. Rauter SS/SS Führungspersonalakte.

1931 luthers gedoopt kon ze zes jaar later melden dat ze inmiddels “*gottgläubig*” was. Else, die aanvankelijk aspiraties had om kunstschilder te worden en daarvoor ook een cursus volgde, was zich tijdens haar goed verlopen gymnasiumtijd echter meer gaan richten op nationaal-socialistische nevenactiviteiten.

Met twaalf medescholieren liet ze zich al in november 1933 opnemen in de *Bund Deutscher Mädel*, terwijl lidmaatschap van deze nationaal-socialistische jeugdorganisatie voor meisjes tussen veertien en achttien jaar pas vanaf 1936 verplicht werd gesteld. Nadat de “*Haustochter*” uit de Pufendorfstrasse 11 te Celle haar eindexamen had gedaan, vulde ze haar dagen met activiteiten voor organisaties van de Nieuwe Orde, waaronder de “*freiwillige Arbeitsdienst*”. Ze voerde een “*Mädelschar*” aan en volgde op diverse plaatsen in het land cursussen om in het nazi-vrouwenwerk leidinggevende functies te gaan bekleden. Doch in oktober 1936 brak ze haar opleiding af “*um sobald wie möglich zu heiraten.*”²⁹

Nu Rauter een geschikte levensgezellin had gevonden, moest voor een goedgekeurd huwelijk het hele administratieve raderwerk van de SS in werking worden gesteld. Hij kon op “erewoord” verklaren dat hij en zijn “*Braut*” onvermogen waren, maar ook schuldenvrij.³⁰ Bij het invullen van de noodzakelijke formulieren liet zich echter meteen een groot probleem gelden. Rauter was niet in staat zijn arische afkomst te bewijzen. Als aanvulling op de vragenlijst schreef hij dat het “*Matrikenbuch*” (burgerlijke stand) van Karintheï tijdens de gevechten met de Joegoslaven was vernietigd: “*Genauere Geburtsdaten daher nicht feststellbar. Wohl aber liegt Trauschein aus Völkermarkt vor.*” Op de vraag over nadere informatie van de familie van moederskant (Lončarič), vulde hij aan: “*Alte Bürgerfamilie; Stammbaum einwandfrei arisch. Dokumenten werden in 3 Monaten beschafft sein.*”³¹

Zijn laatste opmerking was te optimistisch. Rauter was in 1933 Oostenrijk ontvlucht en vervolgens door de overheid aldaar “*ausgebürgert*”. Daarom had hij op 14 februari 1937 een heel wat minder zelfverzekerde brief aan het RuSHA geschreven:

“Ich bitte dem Reichsführer-SS um die Genehmigung Frl. Else Lauter aus Celle (Hannover) heiraten zu dürfen [...] Da ich gebürtige Österreicher bin, ausgebürgert wurde u. dort verfolgt werde, ist es mir derzeit unmöglich die Papiere für den Ahnennachweis beizubringen. Auch verbietet der RFSS derzeit die Ahnenforschung in Oest.

Ich kann daher nur vorlegen meinen Geburts- und Taufschein. Da ich bereits einmal im Jahre 1926 meine Ahnen erforscht habe, kann ich die ehrenwörtliche Erklärung abgeben, dass ich arischer Abkunft bin (bis 1750 nachweisbar!) Einen Teil meiner

---

²⁹ RuS.- Fragebogen en Lebenslauf (ongedateerd). Ibidem.

³⁰ Rauter aan het Rasse- und Siedlungs Hauptamt. (14 februari 1937). Ibidem.

³¹ Aanvulling Rauter op RuS.- Fragebogen (15 februari 1937). Ibidem.

Ahnen habe ich im "Ahnennachweis" eingetragen. Der Rest wird seinerzeit nachgeholt und unter Beweis gestellt werden."³²

Rauter trok ook hier weer een te grote broek aan. Hij kon met zijn wortels op de Balkan – zoals eerder geschreven – helemaal niet aantonen dat hij van zuiver arische afkomst was en zeker niet tot 1750. Bij het *Rasse- und Siedlungshauptamt* was men ook niet onder de indruk van Rauters erewoord.³³ Zijn verzoek om te trouwen moest maar aan Himmler persoonlijk worden voorgelegd met het advies: "*Gegen die Erteilung der Verlobungs- und Heiratsgenehmigung bestehen seitens der zuständigen Sachbearbeiter im R.u.S.-Hauptamt SS keine Bedenken.*" Op 3 maart 1937 kwam het antwoord:

*"Die Verlobung und Heirat mit Fräulein Else Lauter, Celle/Hann. werden Ihnen hiermit auf eigene Verantwortung freigegeben, da eine ordnungsgemässe Prüfung des Gesuches auf Erbgesundheit und Abstammung nicht erfolgen konnte. Die Vorfahren stammen aus Oesterreich bezw. der Tschechoslowakai, Polen oder Litauen. Die erforderliche Urkunden sind von dorthier zur Zeit nicht zu beschaffen. Sie sind verpflichtet, die fehlenden Unterlagen nachzureichen [...]"*³⁴

Rauter mocht dan trouwen, maar daarmee was ook alles gezegd. Het was geen brief om in te lijsten en op te hangen. De suggestie dat er bij hem als zelfverklaard ariër mogelijk Tsjechisch, Pools dan wel Litouws bloed door de aderen stroomde, moet als een slag tussen de ogen zijn aangekomen.

Veel tijd om daarover na te denken was er overigens niet, want er werd snel getrouwd. Begin maart werd *Obergruppenführer* August Heissmeyer van het SS-RuSHA op de hoogte gesteld dat Rauter op 25 maart 1937 zijn jawoord zou geven aan zijn Else die hij later zou omschrijven als een "*absolute Idealistin*".³⁵ Een vrouw die iedere SS'er zich kon wensen: de goede zaak toegedaan, maar in eerste instantie een toegewijde huisvrouw en moeder die zich niet met het werk van haar echtgenoot bemoeide: "*Ich habe keine Stütze gehabt in meiner Arbeit von ihr, ich habe mich mit meiner Frau nie darüber unterhalten.*"³⁶ Spoedig werd duidelijk waarom het paar zo'n vaart zette achter het huwelijk. Op de kop af zeven maanden na de bruiloft (25 oktober) werd Hanns-Hagen geboren in Berlin-Charlottenburg.³⁷ Else Rauter, inmiddels wél partijlid, kon zich geheel aan het moederschap wijden.³⁸

---

³² Rauter aan RFSS en Rasse- u. Siedlungshauptamt (14 februari 1937). Ibidem.

³³ Rauter verklaarde ook op erewoord dat hij en zijn "Braut" geen schulden en "vermögenlos" waren. Rauter aan RuSHA (14 februari 1937). Ibidem.

³⁴ De Reichsführer SS aan Rauter (3 maart 1937). Ibidem.

³⁵ Rauter aan Heissmeyer (4 maart 1937). Ibidem.

Gesprekken met Rauter, zesde gesprek (Arnhem, 27 februari 1947) 25.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Rauter aan SS-Personalhauptamt (25 januari 1945). BaL SSO 011B H.A. Rauter SS/SS Führungspersonalakte.

³⁸ Else Rauter werd op 1 september 1937 als lid opgenomen in de NSDAP (nr. 5.854.173), waarna ze zich meteen aanmelde bij de Ortsgruppe "Branitzer Katz". Rauter aan SS-Parteikanzlei (4 november 1938). Ibidem.

Afrekenen in Oostenrijk

Terwijl Rauter zijn aandacht richtte op zijn familiegeluk, zijn SS-carrière en het werk voor het *Hilfswerk für Flüchtlinge und Hinterbliebene*, kwam verwezenlijking van zijn ideaal en dat van de vele Oostenrijkse nationaal-socialisten dichterbij. Na de mislukte Juli-putsch van 1934 had Hitler, zoals eerder gemeld, het opgaan van Oostenrijk in het *Dritte Reich* via gewelddadige, militaire weg strikt verboden. Aansluiting kon voortaan alleen geschieden langs “*evolutionäre Weg*”, door middel van diplomatie, politieke en economische druk en het dreigen met geweld. Voor de tienduizenden in Oostenrijk verblijvende nationaal-socialisten betekende de strategische ommezwaai een periode van ontredde.

Voor kanselier Karl Schuschnigg, zijn medestanders in het *Vaterländische Front* en voor de *Heimwehr* betekende het een adempauze, al bleef het geweld nog aanhouden tot ver in 1935. Dat geweld was aan vier factoren toe te schrijven: het fascistische regime bleef zich voorlopig agressief opstellen tegenover de leden van de NSDAP; de nationaal-socialisten in Oostenrijk konden moeilijk afscheid nemen van hun 'traditionele' gewoonten; zij beschikten voorlopig nog over het wapenmateriaal, en ten slotte bleven de maatschappelijke en economische spanningen tussen de elkaar bestrijdende klassen en standen bestaan. De marxisten werden in die eerste periode duidelijk minder vervolgd.

De situatie veranderde toen Schuschnigg in juli 1936 tot een vergelijk kwam met Berlijn. Op het eerste gezicht leek het “*Abkommen*” voordelig voor Oostenrijk, wiens soevereiniteit nu werd erkend door de begerige grote broer. Ook werd de “*Tausend-Mark-Sperre*” van 1933 die zoveel schade had toegebracht aan de inkomsten uit het toeristenverkeer, ingetrokken. Toch zijn historici inmiddels van mening dat de overeenkomst het einde inluidde van Oostenrijk als fascistische standenstaat. De onafhankelijkheid werd ondergraven door de verplichting van Schuschnigg c.s. nationaal-socialistische propaganda toe te laten en tot een grootschalige amnestieregeling voor gevangengenomen aanhangers van Hitler.

De Oostenrijkse historicus G. Botz noemt drie structurele ontwikkelingen die tot verbetering van de relatie met Oostenrijk leidden, maar uiteindelijk ook tot de *Anschluss*: de veranderingen in buitenlandse politieke verhoudingen, waarbij de toenadering tussen Hitler en Mussolini en de daaruit voortvloeiende samenwerking in de as Berlijn-Rome, de belangrijkste was. Tot dusver had Italië zich ambivalent dan wel als tegenstander van een samengaan van beide Duitse staten opgesteld. Ten tweede waren er de interne ontwikkelingen in Duitsland waar onder druk van tekenen van economische stagnatie het opportuun werd geacht door het verbeteren van diplomatieke relaties met Europese landen het gebrek aan grondstoffen te lenigen, en ten slotte het vervangen van de “parasitaire”, autoritaire Standenstaat door de steeds minder als illegaal beschouwde nationaal-socialisten die steeds meer aanhang verwierven.

Zodra het “*Abkommen*” tussen Duitsland en Oostenrijk was getekend, demonstreerden de nationaalsocialisten in Oostenrijk weer met massabijsenkomsten. Nu dan wel zonder wapens. Toen in de herfst van 1937 duidelijk werd dat de westelijke landen, vooral Engeland, Oostenrijk als zelfstandige staat hadden afgeschreven en het Alpenland ook meer geïsoleerd raakte en zich de voornoemde

toenadering tussen Duitsland en Italië voltrok, kreeg Hitler steeds meer speelruimte. In de kringen rond de Führer sloot men een militaire oplossing niet langer uit.

Bovendien had Hitler zijn macht in Berlijn versterkt door de oude militaire topfiguren generaal-veldmaarschalk Werner von Blomberg (opperbevelhebber van de *Reichswehr* en minister van Oorlog) en *Generaloberst* Werner von Fritsch, met valse beschuldigingen uit te schakelen. Terwijl Hitler nog twijfelde over een militaire ingreep werd de Duitse druk en die van de nationaal-socialisten in Oostenrijk Schuschnigg te veel. Om tot een ontspanning te komen bezocht de Oostenrijkse kanselier Hitler op diens buitenverblijf op de Obersalzberg. Het resultaat was het "*Berchtesgadener Abkommen*" van 12 februari 1938 dat Oostenrijk op het gebied van de buitenlandse politiek, militaire en economische zaken degradeerde tot een satellietstaat van Duitsland.

Op het vlak van de binnenlandse politiek werd de in doodsstrijd verkerende standenstaat onder curatele gesteld door de (nationaal-socialistische) Weense advocaat Arthur Seyss-Inquart – met wie Nederland twee jaar later te maken zou krijgen. Op aandrang van Berlijn benoemde Schuschnigg hem tot minister van Binnenlandse Zaken. Ook op andere posten binnen het staatsapparaat werden Hitler-getrouwen geplaatst, onder wie Dr. Hans Fischböck die later als commissaris-generaal voor Financien en Economie leiding gaf aan de plundering van Nederland.³⁹ Er ontstond hierdoor een tweede macht in Oostenrijk. De nationaal-socialisten namen na confrontaties met de politie bezit van de straat in de provinciehoofdsteden. Ook de Duitse regering voerde de druk verder op. Het was een kwestie van tijd voor de grenspalen opengingen voor de Duitse laarzen.

Het besluit van Schuschnigg om op 13 maart 1938 een volksraadpleging te houden over de toekomst van Oostenrijk – aansluiten bij Duitsland of niet – bleek de doodssteek te zijn.⁴⁰ Eén dag na zijn aankondiging gaf Hitler de Duitse *Wehrmacht* (nieuwe naam voor de *Reichswehr*) opdracht tot mobilisatie. Onder de dreiging van een snelle bezetting bond Schuschnigg in: de volksraadpleging werd afgeblazen.

Zwak protesteerde de Oostenrijkse bondskanselier nog tegen de Duitse eis om plaats te maken voor Seyss-Inquart, maar op steun uit het buitenland viel ook niet te rekenen. Engeland onder leiding van premier Neville Chamberlain had geen belangstelling en de politiek in Frankrijk was door een regeringscrisis lamgelegd. Op de avond van 11 maart traden Schuschnigg en zijn regering af met als reden dat zij geen Duits bloed wilden vergieten. President Wilhelm Miklas benoemde na lang aarzelen een overgangsregering onder leiding van Seyss-Inquart. Terwijl de Oostenrijkse nationaal-socialisten de macht overnamen en SS-leider Heinrich Himmler de massale arrestatie van politieke tegenstanders en Joden begon, passeerden eenheden van het Duitse leger de grensovergangen met Oostenrijk.⁴¹

---

³⁹ Koll, J., *Arthur Seyss-Inquart und die Besatzungspolitik in den Niederlanden (1940-1945)* (Wien 2015) 49.

⁴⁰ Mussolini had Schuschnigg nog zo gewaarschuwd over de gevaren van een plebisciet: "*Diese Bombe wird Euch in den Händen zerplatzen.*"

⁴¹ Voor bovenstaande beschrijving van de ondergang van de Standenstaat Oostenrijk is uitgebreid geput uit Botz, G., *Gewalt in der Politik*, 275-292.

Nu Hitler zijn doel toch had bereikt en zich na zijn intocht in Wenen door uitzinnige aanhangers op de *Heldenplatz* liet toejuichen, was Oostenrijk een wingewest geworden voor de Duitse NSDAP. Ze hoefde met niemand rekening te houden. De oude politieke elite van de nieuwe provincie had zich onder het autoritaire bewind van Dolfuss en Schuschnigg zo gecompromitteerd dat niet de vraag was of ze nog kon bijdragen aan implementatie van de Nieuwe Orde, maar of een gang naar het concentratiekamp en mogelijk erger viel te voorkomen. De Oostenrijkse nationaal-socialisten zaten vol wraakgevoelens.

Voor de leden van *Heimwehr* (HW), ooit de strijdmakers van Rauter, was het politieke einde al eerder gekomen. Twee jaar eerder had de *Heimwehr* politiek zelfmoord gepleegd. Terwijl de voortekenen na de mislukte Putsch van 1934 zo gunstig waren geweest. De HW-groepen trokken op grote schaal nieuwe leden aan met hun activistische gedrag. Het succes versluijerde dat hun beweging slechts een geringe rol speelde in de staatspolitiek van Oostenrijk. Voor de leiders was dat minder een probleem. Ze hadden de baantjes naar wens verdeeld; men was 'saturiert'.⁴²

Voor zijn bemoeienis bij de *Anschluss* werd Seyss-Inquart door Hitler beloond met de functie van *Reichsstatthalter* en door Himmler met de eretitel *SS-Gruppenführer* (luitenant-generaal). Van Rauter ontving hij een gelukstelegram: "*Zur Ernennung zum Reichsstatthalter von Österreich und zum SS-Gruppenführer meine herzlichsten Glückwünsche = Heil Hitler = Ihr Rauter.*"⁴³

Veel plezier beleefde Seyss-Inquart niet aan zijn nieuwe functie. Hij was bewindvoerder geworden van een land dat op korte termijn zou opgaan in het Duitse Rijk. Zijn 'regeerperiode' werd ook nog verduisterd doordat hij Josef Bürckel naast zich moest dulden. Deze partijfunctionaris en Hitler-aanhanger van het eerste uur (1921) had in 1935 als gowleider van Saarland zijn sporen verdiend bij het voor de Duitsers gunstig verlopen plebisciet over de toekomst van voornoemde regio. Zijn opdracht in Wenen was om er de voorheen illegale NSDAP te reorganiseren en een volksstemming voor te bereiden over de toekomst van Oostenrijk, waarmee de annexatie kon worden gelegitimeerd.

Seyss-Inquart, die geen 'Hausmacht' had in de partij, werd al snel overvleugeld door de "*Alter Kämpfer*" Bürckel. Zijn lijdensweg kwam pas ten einde toen op 1 mei 1939 de overgangperiode werd beëindigd met de daadwerkelijke inlijving van het Alpenland. Op dezelfde dag volgde zijn benoeming tot minister zonder portefeuille, een betekenisloze functie die Seyss-Inquart tot 1945 zou bekleden.

Ook Rauter werd na de intocht van Hitler benaderd voor een functie in zijn oude vaderland. Hij kreeg op 13 maart 1938 een telefoontje van *SS-Gruppenführer* Reinhard Heydrich. De rechterhand van Himmler sommeerde Rauter naar Wenen te komen om daar met hem te overleggen over de functie van plaatselijke *Polizeidirektor* (hoofdcommissaris). De kandidaat Rauter was niet enthousiast: hij meldde

---

Ook Dr. Hans Fischböck, tijdens de bezettingsjaren Generalkommissar für Wirtschaft und Finanz in Nederland, kreeg een plaats in de regering-Seyss-Inquart. Hij werd minister van Handel en Verkeer, waarna hij promoveerde tot bewindsman op de post Financiën. Steinbach, G., *Kanzler, Krisen, Katastrophen. Die Erste Republik* (Wien 2006) 275.

⁴² Wiltschegg, *Die Heimwehr*, 86-96.

⁴³ ÖsStW AdR 84 b. BKA-Inneres Kor. Seyss-Inquart 1938. Envelop Reaktion Ausland ab 11-3-1938.

Seyss-Inquart ontving ook een 'radiogram' met gelukwensen dat mede ondertekend was door zijn vriend Friedrich Wimmer, die in Nederland zou optreden als Generalkommissar für Verwaltung und Justiz. Ibidem.

Heydrich en Himmler dat hij op dit moment niet kon worden gemist bij het *Flüchtlingshilfswerk*. Hij moest Rodenbücher vervangen die plotseling in het ziekenhuis was beland met een blindedarmonsteking. Het zou vijf tot zes weken duren voordat Rodenbücher weer aan het werk kon gaan. Rauter:

“Er hat mich, bevor er zur Klinik führ, als sein Stabsführer und Vertreter beauftragt, dass NSDAP-Flüchtlingshilfswerk und die SS-Sammelstelle zu führen. Ich habe betreffs des NSDAP-Flüchtlingswerkes heute dem Stellvertreter des Führers Meldung erstattet.”

Rauter verzocht de *Reichsführer-SS* beleefd om in Berlijn te mogen blijven zolang zijn chef Rodenbücher ziek was.⁴⁴ Het verzoek werd gehonoreerd. Zijn aanstelling tot *Polizeidirektor* van Wenen was daarmee ook van de baan.

Profiteurs van antisemitische terreurgolf

De komst van de Duitsers naar Oostenrijk betekende niet alleen bijtjesdag voor de vijanden van de nationaal-socialisten, er kwam ook een antisemitische terreurgolf op gang. De eerste dagen na de annexatie was er al sprake van mishandeling van Joden en de plundering van hun eigendommen. Het waren niet de Duitsers die zich misdroegen, maar de Oostenrijkers zelf. Met instemming van de nationaalsocialistische landbestuurders werd Jodenhaat synoniem voor patriottisch gedrag. Joden die bij de politie klaagden over diefstal van hun goederen, hadden geluk als ze daarbij ontkwamen aan mishandeling en/of arrestatie. Wie kon, vluchtte naar het buitenland of naar Berlijn, waar de situatie voor de Joden iets draaglijker was.

Na de eerste terreurgolf van maart 1938 werd het even rustiger, maar het was de bekende stilte voor de storm. In mei begon een nieuwe golf van arrestaties en een maand later waren de Oostenrijkse Joden verder weggedrukt uit het openbare leven dan vijf jaar Hitler-bewind had bereikt in Duitsland. Tienduizenden Joden verloren hun baan. Winkeliers raakten hun nering kwijt aan 'arische' opvolgers. Ook de industrie en handel waren in de kortste keren geariseerd. De drijvende kracht achter de uitschakeling van de Oostenrijkse Joden was Josef Bürckel, de *Reichskommissar für die Wiedervereinigung Österreichs mit dem Reich*. Op zijn initiatief werd in Wenen de eerste *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* opgericht.⁴⁵

De uitschakeling van de Joden die hun winkels en fabrieken voor afbraakprijzen hadden moeten verkopen, betekende kansen voor het ondernemende deel van arisch Oostenrijk. Velen meldden zich begerig bij de betrokken instanties. Onder hen Hubert en Heliodor Rauter, broers van de SS-officier bij het *Flüchtlingswerk* in Berlijn. Voor Hubert met zijn uitgebreide strafblad lag de zaak moeilijk. Hij had

---

⁴⁴ Rauter aan Himmler (14 maart 1938). BaL SSO 011B H.A. Rauter SS/SS Führungspersonalakte.

⁴⁵ Pauly, *From Prejudice to Persecution*, 279-286.

zijn oog laten vallen op de joodse wijnhandel Trautmann & Co te Graz. Zijn probleem was echter dat hij hiervoor een bewijs van goed gedrag nodig had. Dus schreef hij op 15 juli 1938 een rekest (*Gnadengesuch*) aan het *Landesgericht für Strafsachen*.

Hubert Rauter bracht daarin in herinnering dat hij meermalen was onderscheiden tijdens de Grote Oorlog, mee had gedaan aan de vrijheidsoorlogen tegen de Joegoslaven in Karinthië en lid was geweest van het boerencommando Dr. Brodmann, voorloper van de *Steierische Heimatschutz*. Bovendien had hij de zorg voor een al tien jaar aan ischias lijdende moeder, daar zijn jongere broer Hanns die een hoge functie bij de *Führerstab SS* vervulde, in 1933 naar het *Altreich* was gevlucht en net als zijn in Wenen woonachtige zwager Otto Cernstein (*Obergerichtsrat*) van dit alles geen weet had.

De heren van het Landesgericht mochten ook niet vergeten dat hij al vier jaar verloofd was. Hij wilde trouwen om een gezin te stichten. Zonder een bewijs van goed gedrag, dat de noodzakelijke uitbreiding van zijn wijnhandel mogelijk maakte, zou deze zonnige toekomst in rook opgaan. Het Landesgericht was er niet van onder de indruk. Dat de oudere broer van Hanns Albin zijn rekest had ondertekend met *Heil Hitler* maakte weinig verschil. Het verzoek werd afgewezen.⁴⁶ Hubert kon alles en iedereen de schuld geven over zijn moeizame omgang met de Oostenrijkse samenleving, doch in elk geval niet zijn ouders. Justitie had hem psychiatrisch laten onderzoeken. Ene ‘Professor Michel’ stelde in 1928 vast dat hij niet erfelijk was belast, als jeugdige een “normale ontwikkeling” had doorgemaakt en zich destijds vrijwillig bij de Oostenrijkse marine had gemeld.⁴⁷

Over Heliodor, die ook in zaken ging, valt te melden, dat hij zich in 1938 met succes Joodse bedrijven – ver onder de marktwaarde – toe-eigende. Deze kwestie kreeg een strafrechtelijk staartje toen de nabestaanden van de oorspronkelijke eigenaar in 1947 vanuit Palestina een strafklacht indienden bij het *Landesgericht für Strafsachen* te Graz.

De kinderen van de inmiddels gestorven Isidor Nasch beschuldigden Rauter er van, dat hij door intimidatie en afpersing de wolwinkel van hun vader in het centrum van Graz in handen had gekregen. Heliodor zou hebben bedreigd met zijn broer Hanns-Albin, die als hoge SS-officier in Berlijn en kandidaat-*Polizeipresident* van Wenen, in staat was om het bedrijf van Nasch te sluiten. Onder deze druk was Isidor Nasch bezweken. Hij gaf zijn bedrijf voor “een fractie” van de werkelijke waarde uit handen. “Wij waren in 1938 kinderen en hadden natuurlijk geen weet, hoe Rauter met onze vader is omgegaan,” aldus de kinderen Nasch, die de bewuste documenten in de nalatenschap hadden gevonden.⁴⁸

---

⁴⁶ StLaGr LG StrS Graz Vr-IV-1249/1928.

⁴⁷ StLaGr LG StrS Graz Vr-IV-1249/1928.

StLaGr LG StrS Graz Vr-27/1946 // 5 E Vr 27/46.

⁴⁸ StLaGr LG StrS Graz Vr-3102/1947 Ns 164247.

Uiteindelijk liep de kwestie met een sisser af voor de verdachte. Nadat hij de familie Nasch 30.000 schilling aan schadevergoeding had betaald en hun advocatenkosten (2000 schilling) voor zijn rekening nam, werd de strafzaak wegens *Kriegsverbrechen* geseponneerd. Heliodor Rauter kwam na drie maanden hechtenis op vrije voeten. Ibidem, Dr.B/V.

Vorbereiding op het grote werk

Voor hun belangrijke broer Hanns Rauter stonden er ook ingrijpende veranderingen op stapel. Hij mocht dan in maart 1938 onmisbaar zijn geweest bij het *Flüchtlingswerk* in Berlijn, de *Anschluss* betekende ook het einde van deze hulporganisatie. Er verscheen tegen het einde van dat jaar een “*Revisionsbericht*” waarin de geschiedenis aan de hand van de financiële cijfers nog eens werd belicht en waarin aan Rodenbücher en Rauter decharge werd verleend. Over de rol van Rauter spraken de opstellers van het verslag zeer lovend:

“In Anbetracht der grossen Schwierigkeiten, die das illegale Hilfswerk wegen der unausgesetzten Verfolgung durch die Sicherheitsbehörden von Begin bis zum Schluss überwinden musste, kann die geleistete Arbeit als einzigartig und einmalig bezeichnet werden.

Das illegale Hilfswerk wurde das Rückgrat der Bewegung in Österreich. Es hat viele tausende Familien vor völliger Verelendung bewahrt und gab auch den Parteigängern in Österreich durch das Bewusstsein, nicht verlassen zu sein, die moralische Stärke, bis zum endgültigen Sieg weiterzukämpfen.”⁴⁹

Of dat al niet genoeg eer was, werd er ook nog een brief van het hoofdkwartier van de Führer bij Rauter bezorgd. Diens plaatsvervanger, Rudolf Hess, schreef: “*Es ist mir ein Bedürfnis, Ihnen für Ihre Pflichttreue und erfolgreiche Arbeit zu danken, die Sie besonders für Ihre österreichischen Kameraden geleistet haben.*”⁵⁰ Hess wenste hem vervolgens veel succes met zijn “*neuen Tätigkeit*”, want inmiddels was Rauter met zijn jonge gezin verhuisd naar Breslau (Silezië).

Himmler had hem per 7 oktober 1938 benoemd tot stafchef (!) van *SS-Gruppenführer* Erich von dem Bach-Zelewski, *Höherer SS- und Polizeiführer* in Silezië en chef van de *SS-Oberabschnitt Sud-Ost* aldaar. Zijn transfer naar een post in het oosten van Duitsland maakte duidelijk dat Rauter met zijn functioneren bij het *Hilfswerk* ook vertrouwen en waardering had gewonnen bij de *Reichsführer-SS*. Als rechterhand van een van Himmlers meest gewaardeerde krachten, werd hij duidelijk klaargestoomd voor zwaardere taken in het politiewerk.

Een carrière bij de *Waffen-SS* was bij voorbaat uitgesloten.⁵¹ De oorlogsverwondingen zouden steeds weer opspelen, waardoor Rauter zich op gezette tijden liet behandelen in diverse kuuroorden. Een kleine troost voor de veteraan uit de Eerste Wereldoorlog was zijn benoeming tot lid van de Rijksdag, dat

---

⁴⁹ Revisionsbericht über das illegale Hilfswerk für Österreich des NSDAP.- Flüchtlingshilfswerks, Berlin (11 november 1938). BaL SSO 011 B H.A. Rauter SS/SS Führungspersonalakte.

⁵⁰ Hess aan Rauter (21 november 1938). Ibidem.

⁵¹ Medische verklaring van Dr. Fritz Karnrlitschnig (6 mei 1937). BaL SSO 011B H.A. Rauter SS/SS Führungspersonalakte.

als politiek orgaan onder nationaal-socialisten geen enkele betekenis meer had. Rauter volgde per 28 oktober 1938 de overleden generaal der infanterie Alfred Krausz (Wenen) op.⁵²

Ook in zijn nieuwe chef von dem Bach-Zelewski vond hij een grote steun. De *SS-Gruppenführer* was uiterst tevreden over zijn nieuwe stafchef die aantrad in de donkere novemberdagen van de beruchte *Kristallnacht*. Rauter had meteen een goede indruk gemaakt. Von dem Bach aan Himmler:

*“SS-Oberführer Hans Rauter hat in der Zeit seit dem Antritt seiner jetzigen Dienststellung gezeigt, dass er jeder Situation gewachsen ist und darüberhinaus gewöhnt ist, Verantwortung zu tragen und mit allen Stellen erfolgreich zu verhandeln. Besondere Verdienste hat sich SS-Oberführer Rauter bei der reibungslosen Durchführung der Judenaktion am 9./10 Nov. 1938 erworben.”*⁵³

Wat was die ‘onberispelijke’ rol bij de *Kristallnacht* in Silezië en met name in Breslau? Rauter kwam na de oorlog met een opmerkelijke verklaring. Hij had voorkomen dat de van Joden geroofde goederen in ‘particuliere’ handen terecht waren gekomen:

*“Ich habe damals rechtzeitig veranlasst, dass alles zurückgeben wird an die Gestapo und bin herumgefahren, wie ein Verrückter, dass, nichtwahr, nichts organisiert wird und damals hat der Bach-Zelewski mich besonders dafür gelobt.”*⁵⁴

Von dem Bach zou daarom het eerdere verzoek van Rodenbücher om Rauter te bevorderen tot *SS-Brigadeführer* van harte hebben willen ondersteunen.⁵⁵ Rauter reisde een jaar na zijn aantreden in Breslau naar “*Kurhotel Kaiserbad*” in Teplitz-Schönau (Sudetenland) om daar een behandeling van vier weken te ondergaan.⁵⁶ Maar op 8 januari 1940 meldde hij zich weer bij de *SS-Oberabschnitt Sud-Ost*. Helemaal hersteld was hij nog niet, schreef hij aan Walter Schmitt, de chef van het *SS-Personalhauptamt*:

*“Gleichzeitig bitte ich Sie, dem Reichsführer-SS meinen gehorsamsten Dank für die Ermöglichung des Kuraufenthaltes zu übermitteln. Ich habe mich gerade in Teplitz-Schönau sehr gut erholt. Wenn ich zwar auch noch nicht voll dienstfähig bin, so bin ich immerhin in der Lage, den Innendienst voll zu versehen.”*⁵⁷

---

⁵² Rauter aan Himmler en aan het hoofd van het SS-Hauptamt (2 november 1938). Ibidem.

⁵³ Von dem Bach-Zelewski aan de Reichsführer-SS (15 maart 1939). Ibidem

⁵⁴ Verhoor Rauter bij Bijzondere Raad van Cassatie. *Het Proces Rauter*, 439-440.

⁵⁵ Von dem Bach-Zelewski aan de Reichsführer-SS (15 maart 1939). BaL SSO 011B H.A. Rauter SS/SS Führungspersonalakte.

Ook stelde Von dem Bach voor om de lof die Rauter met zijn inspanningen voor het Hilfswerk had verworven - zelfs Reichsschatzmeister Schwarz had zijn erkentelijkheid betuigd - in diens SS-Personalakte op te nemen. Schwarz aan Rodenbücher (21 november 1938). Von dem Bach aan Himmler (7 maart 1939) Ibidem.

⁵⁶ Interne notitie SS-Hauptamt (11 november 1939). Ibidem.

⁵⁷ Rauter aan SS-Gruppenführer Walter Schmitt (8 januari 1940). Ibidem.

Zijn fysieke problemen stonden een verdere opleiding in het politieh Handwerk overigens niet in de weg. Het werden drukke maanden voor Rauter aan het begin van oorlogsjaar 1940. Hij kreeg van Himmler persoonlijk te horen wat het opperste nazi-gezag met hem voorhad. Rauter:

*“Im Januar teilte mir Himmler im Sonderzug nach Kattowitz mit, der Führer habe bestimmt, dass ich irgendwo Höh. SS. u. Pol. Führer werden sollte. Zu diesem Zwecke kam ich 2 Monate zur Sipo u. 2 Monate zur Ordnungspolizei.”*⁵⁸

Von dem Bach gaf daarop zijn ondergeschikte op voor stages van een maand bij de *Sicherheitspolizei* (februari) en de *Ordnungspolizei* (maart).⁵⁹ Eindelijk was daar ook zijn bevordering tot *SS-Brigadeführer* (generaal-majoor).⁶⁰ Himmler kwam het Rauter tijdens een bezoek aan de *Handelskammer* in Kattowitz persoonlijk vertellen: *“Oberführer Rauter, ich spreche hiermit Ihre Beförderung zum SS-Brigadeführer mit Patent vom 21. Dezember 1939 aus.”*⁶¹

Als weinig anderen was Rauter toegerust voor de taken die hem wachtten. Vanaf het moment dat hij zich in 1915 meldde als oorlogsvrijwilliger, had zijn leven bestaan uit strijd en agitatie. Opgegroeid in een milieu van Duits-nationaal chauvinisme en antisemitisme had de voormalige student bouwkunde, getekend door de nederlaag van de asmogendheden, getracht zich een plaats te veroveren in wat er restte van het voormalige keizerrijk van de Habsburgers. Dat lukte hem niet. De waarden van het oude burgerdom van de 19e eeuw waren in de loopgraven van geen enkele waarde gebleken. Rauter werd een van de vele onaangepasten, ‘desperado’s, voor wie de burgerlijke maatschappij de grote vijand werd.

Hij voerde strijd, eerst tegen de Joegoslaven, de Hongaren, de Polen en nadien in eigen land tegen de ‘Austromarxisten’ waartoe ook de allesbestierende joodse “*Verschwörung*” werd gerekend. De oud-*Oberleutnant* was pas echt in zijn element als hij met een legertje medestanders bijeenkomsten van politieke vijanden kon verstoren. Hij werd beroepsagitator voor wie de democratie moest plaatsmaken – in eerste instantie – voor een fascistische standenstaat met aan het hoofd een almachtige leider (*Führerprinzip*).

Rauter koos voor de *Steierischer Heimatschutz*, het radicaalste vrijkorps in Oostenrijk, en hij radicaliseerde mee. Met de hardhorende Walter Pfrimer, de leider van de *Heimatschutz*, marcheerde hij door de straten van Graz en vocht met concurrent-vrijkorpsen om de macht op politiek uiterst rechts. Als al die andere paramilitaire milities faalden ook Pfrimer en Rauter. Vergaderingen van anderen verstoren, hen zwartmaken en bedreigen is één ding, doch samenhangende ideeën ontwikkelen voor hoe het verder moest als de macht was gegrepen, was van een heel andere orde.

---

⁵⁸ Aanvulling Rauter op eerste gesprek met Posthumus en De Jong (I/8/5). NIOD Doc I H.A. Rauter 1380 2/7.

⁵⁹ Von dem Bach aan SS-Personalhauptamt (31 januari 1940). BaL SSO 011B H.A. Rauter SS/SS Führungspersonalakte.

⁶⁰ Adjudant Reichsführer-SS aan Walter Schmitt van SS-Personalhauptamt (31 januari 1940). Ibidem.

⁶¹ Rauter aan SS-Personalamt (7 februari 1940). Ibidem.

De stafchef van de *Heimatschutz* was dan wel een extremist, Rauter was ook realist. Hij moest vaststellen – zeker na de mislukte Pfrimer-Putsch in 1932 – dat de vrijkorpsen nooit de macht in Oostenrijk zouden veroveren. Wie dat wel konden, waren de nationaalsocialisten. Zij hadden een politiek programma dat aansloeg bij de kiezers. Adolf Hitler had het in Duitsland bewezen. Daarom was het tijd de politieke steven te wenden en de Führer trouw te zweren. Toen de NSDAP en de *Steierische Heimatschutz* werden verboden, was Rauter in Duitsland van meer nut om de ‘goede zaak’ te dienen, dan ondergedoken in zijn vaderland.

Al snel waren zijn subversieve boodschappen voor de achterblijvers via radiostations te horen. De nationaalsocialisten in Duitsland onderkenden de organisatietalenten waarvan Rauter in zijn Oostenrijkse jaren bij de *Steierische Heimatschutz* blijk had gegeven. Hij werd ingezet – ook weer als tweede man – bij het subversieve *Hilfswerk für Österreich* en het *NSDAP-Flüchtlingswerk*.

Als liefhebber van de agitatie, uitmondend in straatterreur, lag het voor de hand dat Rauter zijn toekomst zag bij de SA (*Sturmabteilung*). De lage rang die hem daar werd geboden en die hij ervoer als belediging, dreef hem in de armen van Himmlers SS. Met zijn “*kämpferische Natur*” was hij de ideale SS’er, zoals zijn beschermheren Alfred Rodenbücher en Erich von dem Bach-Zelewski in hun beoordelingsrapporten bevestigden. Rauter was trouw, eerlijk en doelgericht, voerde orders stipt uit, leefde een keurig privéleven. Ergo, *SS-Oberführer* Rauter was geschikt om hoge, verantwoordingsvolle posities binnen de *Schutzstaffel* te bekleden.

Phönix-echec

Even leek het toch nog een probleem te worden. Rauters naam werd in februari 1940 genoemd in het zogenoemde Phönix-proces. Deze Oostenrijkse verzekeringsgigant was in 1936 failliet gegaan met een deficit van 250 miljoen schilling wat tot grote schandalen leidde over omkoping van belangrijke politieke en ambtelijke figuren en de regering-Schuschnigg in ernstige moeilijkheden bracht. Honderdduizenden Oostenrijkers hadden bij Phönix een levensverzekering afgesloten. Ook bedrijven en politieke partijen waaronder de nationaalsocialisten behoorden tot de cliëntèle van de multinational en monopolist die in diverse landen actief was geweest.

Het echec van Phönix werd in nationaalsocialistische kringen al snel aangemerkt als een joods complot. Voor Rauter was het daarom extra pijnlijk dat een van de aangeklaagde directeuren de naam van "Ingenieur Rauter" had laten vallen. Als door een adder gebeten klom deze in de pen. Hij schreef een rapport voor Himmler, waarin hij tekst en uitleg gaf. De *Reichsführer-SS* moest begrijpen dat zijn ondergeschikte naar eer en geweten deze “*unschöne*” kwestie had behandeld. Hij verwees daarbij naar zijn recente werk voor het *Hilfswerk*:

“Die Genauigkeit, Peinlichkeit und Gewissenhaftigkeit, mit der ich 4 Jahre hindurch jeden illegal gegebenen Schilling verwaltete, mag Ihnen ein kleiner Beweis dafür sein, wie peinlich ich in finanziellen Dingen stets vorging.”⁶²

Rauter kom gerust zijn. Nog dezelfde maand kreeg hij antwoord van Himmler:

“Ihren Brief vom 20.2.1940 habe ich erhalten. Ich habe keine Veranlassung ein Verfahren gegen Sie durchzuführen, da für mich der Fall völlig klar ist und ich feststelle, dass Sie korrekt und richtig in Ihrer damaligen Lage gehandelt habe.”⁶³

Het wachten was nu op een vacature voor *Höherer SS- und Polizeiführer*.

---

⁶² Rauter aan Himmler (26 februari 1940). Ibidem.

⁶³ Himmler aan Rauter (februari 1940). Ibidem.

Deel II

Hoog spel

1940-1945

Nederland

*Du Trude, der Führer will
dass ich Tulpen pflanzen
gehe. Stell dich darauf ein.*

A. SEYSS-INQUART¹

Hoofdstuk 1

Een ‘*wunderschönes*’ land

Terra incognita

Vier mannen stapten op 25 mei 1940 uit het vliegtuig dat hen van Bonn naar de Rotterdamse Waalhaven had gevlogen. Onopgemerkt reden Arthur Seyss-Inquart, Hanns Albin Rauter, Fritz Schmidt en Hans Fischböck die zondagavond vervolgens door lege straten naar Wassenaar, waar het kwartet voorlopig domicilie vond in Kasteel Oud-Wassenaar.² Een vijfde hoofdrolspeler in het bezettingsbestuur, Friedrich Wimmer, zou enkele dagen later arriveren. Hij genoot van een eerder geplande vakantie in Moravië.³

Voor de Nederlandse bevolking waren de mannen die de volgende vijf jaren de bezetting zouden vormgeven nog volslagen onbekenden. Voornoemde Oostenrijkers en Duitser waren op hun beurt door Hitler naar terra incognita aan de Noordzee gestuurd. De anders zo serieuze Seyss-Inquart stelde zijn

---

¹ Jong, L de., ‘Twee gesprekken met Gertrud Seyss-Inquart (Salzburg 30-9-1952). Jaarboek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (1989) 127-147. Aldaar 129.

² ‘Ich erinnere mich noch genau. Als wir einführen in Den Haag waren die Strassen ganz sonntäglich’.

Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek in strafgevangenis te Arnhem (30 januari 1947) 13.

³ NIOD Collectie 283. Gespreksverslagen 1947-1949 [1967] 2a. Cohen, A.E., Gesprekken met Friedrich Wimmer. Eerste gesprek (Dachau, 28-8 1947) 4.

echtgenote Gertrud met een frivoliteit op de hoogte van zijn benoeming tot rijkscommissaris voor de bezette gebieden en van Hitlers wens om het Nederlandse volk als broedervolk te benaderen.⁴ Wimmer over zijn aanstelling als commissaris-generaal voor bestuur en justitie (*Verwaltung und Justiz*) in Nederland: “Ik was er nog nooit geweest”.⁵

En Rauter? Voor hem was de verrassing nog groter. De voormalige Oostenrijker had weliswaar de belofte van zijn hoogste chef Himmler op zak dat hij *Höherer SS- und Polizeiführer* (HSSuPF) in bezet gebied zou worden zodra de veldtocht naar de West-Europese landen werd ingezet, toch kwam het bericht van zijn benoeming als een verrassing, Hij dacht dat zijn kansen waren verkeken toen zijn naam na de bezetting van Denemarken in april 1940 en van Noorwegen niet kwam bovendrijven.⁶ Met een post in Nederland had hij geen rekening meer gehouden, omdat hij veronderstelde dat Nederland buiten de oorlog zou blijven.

In de benoeming van Seyss-Inquart tot rijkscommissaris zag hij een verdere aanwijzing dat er voor hem geen emploti zou zijn in het overwonnen land. De rijkscommissaris zou zich, aldus Rauter, louter omringen met vertrouwelingen uit zijn tijd als Hitlers *Reichsstatthalter* in Oostenrijk.⁷ Rauter behoorde niet tot die inner circle.

Rauter en Seyss-Inquart kenden elkaar uit de *Steierischer Heimatschutz*, zij het oppervlakkig. Rauter: “*Wir waren keine Freunde, nur ganz lose Bekannte.*” Ze hadden elkaar voor het eerst ontmoet in september 1932. Seyss-Inquart behoorde toen nog tot een beweging van jonge katholieken die de Groot-Duitse gedachte aanhing, wat op gespannen voet stond met de opvattingen van de conservatieve katholieke vleugel in de *Österreichische Heimatschutzbewegung*, koepelorgaan van alles wat politiek op uiterst rechts actief was. Vandaar zijn keuze voor de *Steierische Heimatschutz*, die ook een verbeterde voorvechter was van de samenvoeging van Duitsland en Oostenrijk.⁸

Seyss-Inquart zou weinig ingenomen zijn geweest met de benoeming van Rauter tot *Höherer SS- und Polizeiführer*, aldus zijn vertrouweling Wimmer.⁹ Na de oorlog had Rauter echter lovende woorden voor Seyss-Inquart. De rijkscommissaris was een uitstekende bestuursjurist, staatsrechtgeleerde en diplomaat die ook op het gebied van de economie zijn mannetje stond:

---

⁴ Hitler had zijn rijkscommissaris nog een raad van huishoudelijke aard meegegeven: ‘Führen Sie ein grosses Haus. Nehmen Sie Ihre Frau mit, denn ich möchte, dass Sie sich mit den Holländern auf gesellschaftlichem Wege befreunden’. Jong, L de., ‘Twee gesprekken met Gertrud Seyss-Inquart’, 129.

⁵ Gesprekken met Wimmer. Eerste gesprek, 6.

⁶ In Denemarken werd pas op 6 oktober 1943 een Höhere SS- und Polizeiführer (Günther Pancke) benoemd. Wilhelm Rediess kreeg zijn aanstelling tot HSSuPF van Noorwegen op 19 juni 1940. Birn, *Die höheren SS- und Polizeiführer*, 342-343.

⁷ Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 2.

⁸ Ibidem.

⁹ “In ieder geval weet ik wel dat Seyss-Inquart erg opzag tegen de samenwerking met Rauter en weinig instemde met zijn benoeming. NIOD Coll. 283 Gespreksverslagen 1947-1949 [1967] Eerste gesprek van A. E. Cohen met F. Wimmer, 5.

“Er hatte sehr gute Nerven, war aber doch freundlich und ein Mann höchster Willenskraft [...] Ein Mann der Politik nur mit Verstand gemacht hat. Er war erzogen in einer Jesuitenschule in Feldkirch in Vorarlberg, einem Gymnasium. Seine ganze Technik zu denken war also typisch aus dieser Schule. Er war sehr kühl, zurückhaltend; hatte fast keine Freunde. Fischböck en Wimmer waren seine Freunde.”¹⁰

Hoewel ze tijdens de bezettingsjaren vaak op elkaar waren aangewezen en met de andere commissarissen-generaal wekelijks besprekingen voerden op Clingendael, de Haagse residentie van Seyss-Inquart, kwam het ook toen niet tot een persoonlijke toenadering. Dat was, afgaande op hun karakters, niet zo verwonderlijk, want beiden waren weinig warme persoonlijkheden met een zeer beperkte vriendenkring.¹¹

Bij de benoeming van de *Höherer SS- und Polizeiführer Nordwest*, verantwoordelijk voor het politie- en veiligheidsbeleid in Nederland, werd Seyss-Inquart niet betrokken. Deze zaak bleef het exclusieve domein van Hitler en Himmler. De *Reichsführer-SS* twijfelde aanvankelijk tussen Rauter en diens chef in Breslau, HSSuPF Erich von dem Bach-Zelewski die een vertrouwing was van de SS-chef.¹² Hitler hakte echter de knoop door ten faveure van Rauter, zo zou deze hem zelf hebben toevertrouwd. Hoezeer Rauter Himmler ook na de Duitse nederlaag nog achtte, het was voor hem duidelijk dat de *Reichsführer* ondanks de eerdere toezegging geen vinger voor hem had uitgestoken.¹³

Het valt ernstig te betwijfelen, of Hitler hem zonder overleg met en instemming van de *Reichsführer-SS* heeft benoemd. Waarschijnlijk heeft Rauter zichzelf als ‘oude bekende’ van Hitler belangrijker willen maken dan hij was. Hij was niet de enige. De Oostenrijkse nazi- en SS-kopstukken maakten zichzelf herhaaldelijk wijs dat zij op speciale welwillendheid van de *Führer* konden rekenen. Omdat Hitler ook in Oostenrijk was opgegroeid, dachten zijn volgelingen in het Alpenland dat zij een speciale band met hem hadden. Hitler maakte handig gebruik van deze naïviteit. Hij wekte onder meer de indruk dat zijn geboorteland na de (gewonnen) oorlog op een zekere autonomie kon rekenen binnen het Duitse Rijk. Zo kreeg *Oberösterreich* de toezegging voor een bijzondere rol in het Derde Rijk. Voor Linz liet hij plannen ontwerpen om van deze stad de “centrale metropool van Europa” te maken.

In werkelijkheid keek Hitler neer op de Oostenrijkse nationaalsocialisten die hij bestempelde als een stel nullen die elkaar in de voorgaande jaren op leven en dood had bevochten. Hitler was daar overigens mede debet aan. Omdat hij in beslag werd genomen door de machtsovername van zijn partij

---

¹⁰ Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 12.

¹¹ De Jong, ‘Twee gesprekken met Gertrud Seyss-Inquart’, 131-132.

¹² NIOD. Archiefnummer 210 Rauter BDC-H.555 3 3963/4 (22-5-1940).

¹³ In 't Veld, *De SS en Nederland*, Deel I, nr. 22, 483.

“Ich habe nicht den Eindruck, dass ich es Himmler zu verdanken habe, dass ich Höheren Polizeiführer geworden bin oder dass er für mich gesprochen hat beim Führer. Der Führer hat mich gekannt aus den österreichischen Kampf. Es wurde dem Führer eine Liste vorgelegt mit allen alten Führern darauf. Der Führer selbst hat mich ausgewählt. Er hat es mir am 25.5.1940 selbst gesagt”. Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 20.

in Duitsland, had hij de NSDAP in Oostenrijk verwaarloosd en zwakke leiders benoemd die geen gevaar voor hem vormden. Zijn bestuurlijke afwezigheid versterkte bovendien de tweedracht en de rivaliteit.¹⁴

Hitler vond het overigens geen bezwaar dat met Rauter een vierde Oostenrijker toetrad tot de *Donauklub* (Seyss-Inquart, Wimmer en Fischböck).¹⁵ Hij zag voordelen. Hoe de Führer ook neerzag op zijn Oostenrijkse volgelingen, ze zouden wel over bijzondere diplomatieke gaven beschikken, wat in de Nederlandse situatie juist van belang was.¹⁶

Militair of burgerlijk bestuur

Aanvankelijk was het de bedoeling om het bezette Nederland onder militair bestuur te plaatsen, maar Hitler kwam al snel na de capitulatie door opperbevelhebber H.G. Winkelman, tot de conclusie, dat hij meer dan een militaire overwinning had behaald. Hem was ook een heel volk in handen gevallen.¹⁷ Tot ontzetting van de Duitse legerleiding kreeg Nederland een civiel bestuur naar het voorbeeld van Noorwegen. De Führer had kort ervoor een *Reichskommissar* naar dat Scandinavische land gezonden om daar een einde te maken aan het politieke geruzie van zijn militaire vertegenwoordigers. De man die hij stuurde was Josef Terboven, voorheen gowwleider van Essen en *Oberpräsident* van het Rijnland.¹⁸

De ontzetting van de legerleiding in Duitsland was zo groot omdat ze zich in de voorgaande maanden minutieus had voorbereid op een militair bestuur in Nederland. De plannen waren ‘van de top tot de laagste *Kommandanturen*’ uitgewerkt.¹⁹ Een eerste aanwijzing dat de Führer twijfels had over een militair bestuur diende zich aan toen hij de militaire bezettingsautoriteiten in het voorjaar 1940 opdroeg zich van elke politieke werkzaamheid te onthouden. Hun taak moest zich beperken tot het toezicht op het Nederlandse bestuursapparaat, de handhaving van orde en rust, en het weer op gang brengen van het economisch leven.²⁰

Niettemin waren de militairen daarna voortvarend aan de slag gegaan. Al op 11 mei werden er bureaus van plaatselijke commandanten (*Ortskommandanturen*) ingericht.²¹ Zes dagen later kwam dan Hitlers bevel tot het instellen van een burgerlijk bestuur. ‘Als een bliksemstraal’ sloeg het bevel in. Een kwartiermaker schreef in zijn dagboek: “*Mit dieser kaum glaublichen Tatsache endete der 17. Mai und machte eine Vorarbeit von 6 Monaten unnötig*”. Nog scherper was F. Halder, de chef-staf van het *Oberkommando des Heeres*: “*Das Verhalten in der Frage Militärverwaltung Holland zeigt wieder die*

---

¹⁴ Black, P., *Ernst Kaltenbrunner. Vasall Himmlers: Eine SS-Karriere*. Vertaald uit het Engels. (Paderborn 1991) 113-118.

¹⁵ Notitie Himmler (22-5-1940): ‘Führer zu 1. mit Rauter als Ostmärker sehr einverst.[anden]. In ’t Veld, *De SS en Nederland*, Deel I, nr. 21, 482

¹⁶ In ’t Veld, *De SS en Nederland*, Deel I, 482, noot 21a.

¹⁷ Neuman, *Seyss-Inquart*, 131.

¹⁸ Cohen, A.E., ‘De instelling van het Reichscommissariat voor Nederland in het licht van het Noorse precedent (het dagboek van Rosenberg) in Blom, J.C.H. e.a., *A.E. Cohen als geschiedschrijver van zijn tijd* (Amsterdam 2005) 181-191, blz. 187.

¹⁹ Kwiet, *Rijkscommissariaat Nederland*, 33.

²⁰ Ibidem, 39.

²¹ Ibidem, 41.

völlige Unaufrichtigkeit der obersten Führer dem OKH (Oberkommando der Wehrmacht, Th.G.) gegenüber".²²

Volgens de historicus Konrad Kwiet waren er drie redenen die tot het opzienbarende besluit van Hitler hadden geleid: Hitler's principiële aversie tegen het beginsel van een militair bestuur, wat voortkwam uit zijn wantrouwen tegenover het conservatief Pruisisch denken van de oudere officieren in de *Wehrmacht*; de vlucht van koningin Wilhelmina en haar kabinet, waardoor het vacuüm in de bestuurlijke leiding kon worden opgevuld door een politiek commissaris, en ten slotte de mogelijkheid om het in Nederland niet bij een militaire bezetting te laten, maar om later verdere stappen te kunnen ondernemen in een nieuwe Europese ordening onder leiding van nazi-Duitsland.²³

Rauter had een andere mening. De reden, dat Hitler bij Noorwegen en Nederland voor een burgerlijk bestuur had gekozen, geleid door een rijkscommissaris, was volgens hem terug te voeren op zijn genegenheid voor de bewoners van beide landen. Hij wilde deze "Germanen voorkomend behandelen." Dat de Nederlanders tussen 1940 en 1945 weinig van deze 'voorkomendheid' zagen, was – aldus de commissaris-generaal voor openbare orde en veiligheid na de bevrijding – het gevolg van de ontwikkelingen tijdens de oorlog. De rijkscommissaris moest wel.

Rauter: "*Aber es ist Tatsache, dass in den Jahren 1940 und 1941 Seyss-Inquart hier mit Glacéhandschuhen regiert hat*". Dat gold zeker in vergelijking met andere landen:

"Ich weiss, dass im ganzen Reich Seyss-Inquart von Parteikreisen immer stark angegriffen wurde wegen seiner vorsichtigen Politik in Holland; man sagte, dass er mit "weicher Hand regiere"".²⁴

De leiding van het burgerlijke bezettingsbestuur kwam dus in handen van een rijkscommissaris. Dit was geen onbekend begrip in het staatsrecht van Hitler-Duitsland. De machtigingswet van 1933 had alle bestuur en wetgeving toebedeeld aan Hitler die veel van zijn taken delegerde aan anderen. Functionarissen met speciale taken werden aangeduid als *Reichskommissar*. Zo was er een geweest, belast met de gelijkschakeling van het recht en een voor de inlijving van het Saargebied. De *Reichskommissar für die Wiedervereinigung Österreichs mit dem Deutschen Reich* was ten tijde van de inval in Nederland nog steeds in functie.

De rijkscommissaris was een met veel volmachten beklede functionaris, aangesteld voor een bepaalde periode, die direct ondergeschikt was aan Hitler. Een strenge bewindvoerder met een ongedefinieerde houdbaarheidsdatum.²⁵ In deze optiek moet de aanstelling van Seyss-Inquart voor Nederland worden gezien als een conservatoire maatregel, waarmee de *Führer* nog alle kanten uit kon.²⁶

---

²² Cohen, A.E., 'Het ontstaan van het Duitse rijkscommissariaat voor Nederland' in *Spiegel Historiae* (december 1972) 652-658.

²³ Kwiet, *Rijkscommissariaat Nederland*, 49.

²⁴ Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 7-8.

²⁵ Cohen, 'Duitse rijkscommissariaat voor Nederland', 657

²⁶ Himmler stond mede achter de benoeming van Seyss-Inquart omdat hij de rijkscommissaris inschatte als een gezeglijke, weinig sterke persoonlijkheid op wie hij veel invloed zou kunnen uitoefenen. Kwiet, *Rijkscommissariaat Nederland*, 49.

Dr. Arthur Seyss-Inquart

Deze ‘zeer intelligente, koude en introverte figuur’ (In ’t Veld), werd geboren in 1892 in Stannern (Sudetenland) in een katholiek gezin van zes kinderen. Zijn vader was rector van een gymnasium. Het gezin verhuisde in 1910 naar Baden bij Wenen.²⁷ Arthur ging in de Oostenrijkse hoofdstad rechten studeren. Hij onderbrak zijn studie om zich na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog als vrijwilliger aan te melden. De jonge luitenant en compagniescommandant, die zich onderscheidde in de strijd, promoveerde tijdens een verlof tot doctor in de rechten. Na de oorlog vestigde Seyss-Inquart zich als advocaat in Wenen. Hij werd lid van enkele nationale verenigingen, wat in 1931 uitmondde in een donateurschap van de Oostenrijkse NSDAP. Een jaar later werd hij lid van de *Steierische Heimatschutz*, waarin Rauter zo’n belangrijke rol speelde.²⁸ Zijn toenadering tot het nationaalsocialisme kwam mede door zijn echtgenote Gertrud Maschka, die ‘zowel het nationaalsocialisme als het antisemitisme feller beleed dan hijzelf’.²⁹

In 1937 werd Seyss-Inquart lid van de Oostenrijkse Staatsraad en in februari 1938, onder druk van Berlijn, minister van Binnenlandse Zaken en Nationale Veiligheid. Een maand later werd de Oostenrijkse bondskanselier dr. Kurt von Schuschnigg gedwongen plaats te maken voor zijn minister van Binnenlandse Zaken die vervolgens de *Anschluss* voltrok. Hierop volgde zijn benoeming tot *Reichsstatthalter* van het geannexeerde Oostenrijk. Ook nam Himmler hem op als (honorair) *Gruppenführer* (luitenant-generaal) in de SS. Ten slotte kreeg hij in 1939 de titel rijksminister zonder portefeuille. Al deze blijken van nazi-eer konden niet voorkomen dat hij voorlopig verdween van het politieke toneel.³⁰

Biograaf Henk Neuman karakteriseerde Seyss-Inquart als een ‘*Einzelgänger*’.³¹ De Weense advocaat leek – met zijn stijve been en onafscheidelijke bril – bovendien niet op de martiale nazibons die zich kon handhaven in het ruwe partijmilieu. De nationaalsocialist uit Oostenrijk, groot kunst- en muziekliefhebber, trof aan het einde van de jaren dertig in Hitler’s Duitsland een hem vijandige arbeidsmarkt aan. In de polycratische chaos met alle ongebreidelde animositeit die het politieke en bestuursstelsel kenmerkte, waren de kansen op een belangrijke positie vaak kleiner voor een fijnbesnaarde nationaalsocialist. Toch waren er uitzonderingen zoals Reinhard Heydrich, de chef van het *Reichsicherheitshauptamt*, die zijn meedogenloosheid paarde aan een uitgesproken liefde voor de muziek.

Volgens Nanno in ’t Veld realiseerde Seyss-Inquart zich in die late jaren dertig – toen hij antichambreerde op die onaantrekkelijke buitenpost in het *Generalgouvernement* -, dat zijn politieke carrièrekansen het meest waren gebaat bij een zo goed mogelijke relatie met de diverse machthebbers.

---

²⁷ De Jong, ‘Twee gesprekken met Gertrud Seyss-Inquart’, 129-130.

²⁸ In ’t Veld, *De SS en Nederland*, 84.

²⁹ De Jong, ‘Twee gesprekken met Gertrud Seyss-Inquart’, 127.

³⁰ In ’t Veld, *De SS en Nederland*, 84 (voetnoot 1).

³¹ Neuman, *Seyss-Inquart*, 58.

Zo had hij in Polen de botsingen tussen *Generalgouverneur* Frank en Himmler van dichtbij meegemaakt en die hadden hem geleerd, dat de *Reichsführer-SS* een formidabele tegenstander kon zijn met wie niet te spotten viel.³²

Deze wetenschap en de omstandigheid, dat hijzelf door zijn late aansluiting bij de Duitse NSDAP geen enkele machtsbasis in de partij had, maakte dat hij in Nederland aansluiting probeerde te zoeken bij Himmler. Waarschijnlijk is daarop terug te voeren, dat het nooit tot een openlijk conflict kwam tussen het rijkscommissariaat en de SS. Ook wist de evenwichtskunstenaar Seyss-Inquart tot het einde van de oorlog het vertrouwen van Hitler en diens belangrijkste partijadjudanten Rudolf Hess en Martin Bormann te houden. In die kringen is zelfs overwogen om de onbekwame Joachim von Ribbentrop als minister van Buitenlandse Zaken te vervangen door de Oostenrijkse jurist, die misschien geen *alte Kämpfer* was, maar wel een gewiekste diplomaat.³³

Zijn bekwaamheid om de verschillende machtsgroeperingen in een overkoepelende politiek te integreren en weerstand te bieden aan de almaar sterker wordende SS, zowel in Duitsland als in Nederland, hebben ertoe bijgedragen dat hij de hele oorlog vast in het zadel zat. Ook zijn goede relatie met Hitler droeg daar aan bij.³⁴

Zijn benoeming tot rijkscommissaris in Nederland voelde Seyss-Inquart, na het deprimerende Polen, als een bevrijding.³⁵ Het culturele gemis was ook in Nederland aanwezig, maar het werd ruimschoots gecompenseerd door de twee Oostenrijkse vrienden die hij met toestemming van Hitler naar Nederland had kunnen halen: Hans Fischböck en Friedrich Wimmer. Beide mannen hadden niet alleen dezelfde bestuursstijl, maar deelden met de rijkscommissaris ook diens voorliefde voor de klassieke Duitse cultuur.

Eenpansmaaltijd bij Hitler

De eerste indrukken van de kopstukken van het Nederlandse bezettingsbestuur kwamen overeen met het algemene beeld dat de Duitsers in die tijd hadden van dat ‘*steinreiche Holland*’. Rauter trof een “*wunderschönes*” en “*kulturell hochstehendes*” land aan waardoor hij emotioneel werd geraakt. Terugkijkend merkte hij op dat hij als geboren Oostenrijker hield van de bergen, maar dat hij in het vlakke Nederland nooit was geplaagd door heimwee naar zijn geliefde Stiermarken en Karinthië.³⁶ Hier

---

³² Schenk, *Frank*, 256-267.

Om Himmler te overtuigen van zijn betrouwbaarheid en goede politieke instelling, hield Seyss-Inquart op 29 september 1939 in Iglau (Moravië) een vlammende toespraak tot SS'ers, waarin hij de SS ophemelde als falanx van de nationaalsocialistische beweging: “Und Ihr SS-Männer der Schutzstaffel habt die besondere Aufgabe, Hüter und Kämpfer für die Führung und das Reich aller Deutschen zu sein. Ihr seid nicht mehr und habt Euch nicht als etwas besseres zu dünken, denn es gibt nicht mehr besseres als ein wirklicher Nationalsozialist zu sein. Ihr habt nur mehr Pflichten für Führer und Reich...”. In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 11, 468-470.

³³ Ibidem, 84-85.

³⁴ Koll, *Arthur Seyss-Inquart ...*, 619-620.

³⁵ De Jong, ‘Twee gesprekken met Gertrud Seyss-Inquart’, 138.

³⁶ ‘Holland hat mich sehr berührt, in jeder Hinsicht’. Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, Ibidem, 13.

overdreef de SS-officier weer, want zodra hij de kans kreeg, ging hij ‘in Urlaub’ naar de Alpen. Dat gebeurde zo dikwijls dat het zelfs de hem goed gezinde Himmler te gortig werd. De SS-chef greep begin 1943 een keer in en beknotte een voorgenomen vakantie tot een week, waarin de reisgrage HSSuPF genoeg tijd had om zijn bejaarde moeder te bezoeken.³⁷

Aan de komst naar Nederland waren drukke dagen voorafgegaan. Op 23 mei 1940 ontving Rauter op zijn standplaats Breslau een telegram van Hitler. Hij diende zich onverwijld naar Berlijn te begeven om vandaar door te vliegen naar het *Felsennest*, het tijdelijke hoofdkwartier van Adolf Hitler in de Eifel, waar de *Führer* hem persoonlijk zou aanstellen tot *Höhere SS- und Polizeiführer in den Niederlanden*.³⁸ Tijdens de tussenstop in Berlijn voegde Seyss-Inquart zich bij Rauter waarna de twee mannen doorvlogen naar Bonn. Er werd overnacht in hotel Dreesen in Bad Godesberg, waar de voormalige Britse minister-president Chamberlain twee jaar eerder had geslapen. De volgende dag maakten zij, samen met de inmiddels gearriveerde Fischböck (beoogd commissaris-generaal voor Financiën en Economische Zaken) en Schmidt (Bijzondere Zaken), hun opwachting op het *Felsennest*.

Eerst sprak Hitler rond het middaguur kort met Seyss-Inquart. Vervolgens was het de beurt aan Rauter. Deze werd volgens eigen zeggen hartelijk ontvangen door de *Führer*. Er werden herinneringen opgehaald aan hun vier eerdere ontmoetingen (1921, 1923, 1929 en tenslotte in 1933 na de *Machtergreifung*) en op de politieke situatie in het Oostenrijk van voor de *Anschluss*. Daarna werd er een eenpansmaaltijd geserveerd voor Hitler en diens gasten. Als extra eters schoven Heinrich Himmler en *Reichsleiter* Martin Bormann aan. Zoals gebruikelijk voerde Hitler het woord met als onvermijdelijk onderwerp de nog voortgaande oorlog in Frankrijk die volgens de *Führer* al was gewonnen.³⁹

Na het eten trok het gezelschap zich voor nadere besprekingen terug in de zogenoemde *Führerhütte*, een vergaderzaaltje tussen de bunkers in de Eifel.⁴⁰ Hier werden de aanwezigen door Hitler getrakteerd op een ‘college’ Nederlandse geschiedenis. De Duitse Leider oreerde een uur lang over de grootheid van Michiel de Ruyter, de Zuiderzeewerken en de inpoldering van het land. Rauter was zeer onder de indruk over de parate kennis van de *Führer* die een zeer hoge dunk had van het overwonnen volk: “*Er schwärmte sehr für die holländischen Menschen.*” Hij had vooral hoge verwachtingen van de Nederlandse boerenstand en de arbeiders. Van de Nederlandse intelligentsia was hem evenwel bekend, dat zij anti-Duits was en “*absolut anglophil eingestellt.*”

Wimmer liet zich na de oorlog ook positief uit over zijn kennismaking met Nederland: “Een mooi land om door te reizen en zo welvend”. Gesprekken met Wimmer. Eerste gesprek, 6.

³⁷ Himmler aan Rauter (12 januari 1943) BaL SSO 011B H.A. Rauter SS/SS Führerpersonalakten.

³⁸ ‘Ich ernenne Sie mit sofortiger Wirksamkeit zum Höheren SS- und Polizeiführer beim Reichskommissar für die besetzten Gebiete der Niederlande, Reichsminister SS-Gruppenführer Dr. Seyss-Inquart. Sie wollen sich morgen, Freitag, den 24.5. vormittags beim Reichskommissar Seyss-Inquart in Berlin melden. Von dort aus Abreise in den neuen Oberabschnitt’.

H. Himmler

Telexbericht van Himmler aan Rauter (23-5-1940). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 22, 483.

³⁹ Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 4

⁴⁰ *Ibidem*, 1.

Het vertrek van koningin Wilhelmina en haar familie had Hitler ‘aangenaam teleurgesteld’; de Nederlandse bevolking zou weinig waardering kunnen opbrengen voor hun vlucht naar Engeland. Hitler betreunde de aanval op Nederland, zo meldde hij zijn gehoor. Hij was in het kader van de ‘*Existenzkampf*’ tegen de geallieerden echter genoodzaakt geweest snel de Atlantische kust te bereiken. Omdat de Nederlanders een Germaans broedervolk waren, had de *Führer* – zoals bij Noorwegen – gekozen voor een burgerlijk bestuur onder leiding van een rijkscommissaris die voorlopig met ‘*Glacéhandschuhe*’ zou gaan regeren.⁴¹

Rauter en Schmidt kregen, wat ook gold voor Fischböck en Wimmer, de opdracht nauw samen te werken met die rijkscommissaris. Rauter: “*Seyss-Inquart war unser Chef*”.⁴² De beoogde rijkscommissaris was al enkele dagen eerder langs geweest op het *Felsenest*. Voor hem kwam de benoeming nog meer dan voor Rauter als een bevrijding en een promotie. Ondanks zijn verdiensten als nationaalsocialist en kanselier van Oostenrijk die in 1938 de *Anschluss* met Duitsland voorbereidde, was zijn carrière in het slop geraakt.⁴³

In het voorjaar van 1940 diende hij als plaatsvervanger van *Generalgouverneur* Hans Frank in het bezette Polen, een functie die op het eerste gezicht weinig voorstelde.⁴⁴ Zijn voornaamste taak daar was om als jurist toe te zien op alle wetgevende arbeid van het Duitse bestuur. Van Frank kreeg hij geen enkele ruimte. Hij zou de gouverneur-generaal in totaal slechts tien dagen hebben vervangen.⁴⁵

Hoe onbetekenend de toenmalige functie van Seyss was, blijkt uit het *Diensttagbuch* van de *Generalgouverneur*. Zijn inbreng bij besprekingen met Frank en diens naaste medewerkers reikte veelal niet verder dan opmerkingen over de productie van klompen en de (on)wenselijkheid van een toelage voor het hogere bestuurspersoneel in het *Generalgouvernement*.⁴⁶

Volgens de historicus J. Koll was de rol van Seyss-Inquart in Polen toch belangrijker dan tot dusver werd aangenomen. Behalve plaatsvervanger van Frank was de latere rijkscommissaris verantwoordelijk voor het burgerlijk bestuur in het district Krakau. In deze hoedanigheid speelde Seyss-Inquart, aldus Koll in zijn recent verschenen studie over de rijkscommissaris in Nederland, een belangrijke rol bij etnische zuiveringen en de jacht op de Poolse intelligentsia. Ook was hij een drijvende kracht achter de eerste georganiseerde moordpartijen op Joden.⁴⁷

Seyss-Inquart had Hitler zelf om overplaatsing gevraagd. Tevens vroeg hij Himmler die hij kende van de *Anschluss* en diens bemoeienissen met de onderdrukking van Polen en Joden in het *Generalgouvernement*, zijn wens te ondersteunen. Het liefst wilde hij naar het front, zo beweerde hij,

---

⁴¹ Hitler had kort ervoor een rijkscommissaris naar Noorwegen gestuurd om daar ook een einde te maken aan het politieke geruzie van zijn militaire vertegenwoordigers. De man die hij stuurde was Josef Terboven, voorheen gowleider van Essen en *Oberpräsident* van het Rijnland.

⁴² Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 6-7.

⁴³ In 't Veld, *De SS en Nederland*, 78.

⁴⁴ Schenk, D., *Hans Frank*, 154, 172.

⁴⁵ Neuman, *Arthur Seyss-Inquart*, 128.

⁴⁶ Präg, W. en Jacobmeyer, W. ed., *Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939-1945* (Stuttgart 1977) 70-74.

⁴⁷ Koll, J., *Arthur Seyss-Inquart und die Besatzungspolitik in den Niederlanden*, 61-65.

maar dat vonden Hitler en Himmler geen optie omdat Seyss een stijf been had, de erfenis van een ongeluk tijdens een klimpartij in de Alpen.⁴⁸

Op de dag dat hij met Frank beraadslaagde over de zogenoemde *AB-Aktion* kreeg hij van de *Reichsführer-SS* bericht dat de *Führer* ‘iets’ voor hem had.⁴⁹ De *AB-Aktion* stond voor ‘*Ausserordentlichen Befriedungsaktion*’ (Buitengewone Pacificatieactie). Een operatie, die tussen 10 mei en 12 juli 1940 plaatsvond om het verzet tegen de onderdrukking uit te roeien en waarbij duizenden slachtoffers vielen. Alle tot dan toe geldende rechtsregels werden daarvoor tot dode letters verklaard.⁵⁰ Vanaf dat moment was ook de juridische arbeid van de plaatsvervangend gouverneur-generaal ten einde.

Als hoogste man in het bezettingsbestuur kreeg Seyss-Inquart op het *Felsenest* als voorlopige opdracht mee Nederland voorzichtig te nazificeren en de Nederlandse economie in dienst te stellen van de Duitse. Maar het belangrijkste waar hij voor moest zorgen was: rust. Hitler had nog grote ambities op territoriaal terrein. Zeker toen hij vanaf de zomer van 1941 zijn blik richtte op de uitgestrekte gebieden van de Sovjet-Unie, zat hij niet te wachten op ernstige troebelen in dat aangeharkte tuintje aan de monding van de Rijn. De commissaris-generaal voor het veiligheidswezen, HSSuPF Hanns Albin Rauter, was bij uitstek de man die hier de orde en rust moest bewaren.

Hitler had hem daarom, aldus Rauter in 1947, in de Eifel niet één maar wel vijf opdrachten meegegeven: hij moest als *Höhere SS-und Polizeiführer* onder alle omstandigheden zorgen voor rust en orde in Nederland; hij diende goed samen te werken met rijkscommissaris Seyss-Inquart; ook met de *Befehlshaber der Wehrmacht* was een vruchtbare samenwerking noodzakelijk; het was zaak om de Nederlandse bevolking warm te maken voor de Groot-Germaanse gedachte en ten slotte: er moest een goede samenwerking en verstandhouding komen met het werkende deel van de Nederlandse bevolking.⁵¹

Het is zeer de vraag of Hitler hem al deze verlangens had meegegeven. De eerste drie opdrachten zullen waarschijnlijk kloppen. Vooral de vierde opdracht kwam mogelijk voort uit de onbedwingbare behoefte van Rauter om zichzelf en zijn handelingen ‘onder het vergrootglas’ te leggen, zoals In’t Veld het in zijn standaardwerk *De SS en Nederland* noemde.⁵²

Politieke toekomst van Nederland

Hitler was nog lang niet zover om over de politieke toekomst en structuur van Nederland uitgesproken ideeën te hebben. Hij toonde tussen 1940 en 1945 weinig belangstelling voor de bezette gebieden. In Berlijn had hij genoeg problemen op te lossen. Bovendien moest hij elders in de wereld eerst nog diverse oorlogen uitvechten. De toekomst van de bezette ‘Germaanse’ gebieden was niet meer dan een sluitstuk

---

⁴⁸ Himmler aan Seyss-Inquart (16-5-1940). In 't Veld, *De SS en Nederland*, nr. 19, 480.

⁴⁹ ‘Der Führer sagte mir, dass er Sie nicht an der Front verwenden will, dass er aber glaubt demnächst eine Aufgabe für Sie zu haben’. Neuman, *Seyss-Inquart*, 130.

⁵⁰ Schenk, *Frank*, 184-191.

⁵¹ NIOD Doc. I 1380 a 1. Proces-verbaal van de PRA-'s-Gravenhage. Verhoor Rauter, 144.

⁵² In't Veld, *De SS en Nederland*, 99.

van zijn politieke agenda. Zou Hitler met deze vierde opdracht dan bedoeld hebben om de Nederlanders geestelijk rijp te maken voor massale toetreding tot de Waffen-SS? Ook dat lijkt onwaarschijnlijk. Pas met de aanval op de Sovjet-Unie werd het ronselen van buitenlanders als versterking voor de Duitse legers opportuun. Toen Rauter op het *Felsenest* door Hitler werd geïnstrueerd, liep de veldtocht van de superieure Duitsers in België en Frankrijk voorspoedig.

Daarom is de wens om de Nederlandse bevolking te enthousiasmeren voor de Groot-Germaanse gedachte waarschijnlijk toe te schrijven aan het brein van Himmler en zijn vazal Rauter. Het was hun idee om de Nederlandse maatschappij om te vormen tot een ‘Germaanse Volksgemeenschap’ die moest opgaan in het grotere Duits-Germaanse geheel met daarin een cruciale rol voor de SS. Dit drijven zou ook uitgroeien tot het politieke kernprobleem binnen het bezettingsapparaat.⁵³

Hitler had aan Seyss-Inquart de exclusieve opdracht gegeven om de Nederlanders langzaam voor het nationaalsocialisme te winnen. Sympathie wekken bij burgers behoorde eigenlijk feitelijk niet tot het takenpakket van de *Höhere SS- und Polizeiführer*. Hij was formeel gezien de door de bezetter aangestelde provoost die – met zo nodig alle middelen – tucht en orde moest handhaven. Verder werd van de HSSuPF verwacht dat hij als plaatsvervanger van de *Reichsführer-SS* blindelings de opdrachten van zijn superieur zou uitvoeren.

Bij Rauter was Himmler daarvoor aan het goede adres. Hij was misschien niet zo sluw en intelligent als rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart, bij wie in Neurenberg een IQ van 141 werd vastgesteld.⁵⁴ Hij miste waarschijnlijk eveneens het politieke inzicht van zijn mede-Oostenrijker, maar het lukte hem wel om na Seyss-Inquart de belangrijkste man binnen het bezettingsbestuur te worden.⁵⁵ Rauter was evenmin de slimste van de *Höheren SS- und Polizeiführer*, maar wel de trouwste en de braafste.⁵⁶ Waar andere HSSuPF na wrijvingen met nazi-kopstukken werden overgeplaatst of wegens ongehoorzaamheid het veld moesten ruimen, bleef Rauter in functie in Nederland, totdat hij twee maanden voor de capitulatie noodgedwongen het veld moest ruimen nadat hij zwaargewond was geraakt bij een aanslag te Woeste Hoeve (Gelderland).⁵⁷

---

⁵³ De Jong, *Koninkrijk IV*. Eerste helft, 86.

⁵⁴ Neuman, *Seyss-Inquart*, 323.

⁵⁵ Cohen, A.E., ‘Rauters positie en bevoegdheden’ (1949) in: Blom, J.C.H. e.a., *A.E. Cohen als geschiedschrijver van zijn tijd* (Amsterdam 2005) 205.

⁵⁶ ‘Auch im Führungskorps der SS hatte er einen festen Stand. Er war also schon von seinem persönlichen Durchsetzungsvermögen her zu der ihm zugedachten Rolle der straffen Führung der Executive sehr geeignet’. Birn, R.B., *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 208.

⁵⁷ Friedrich-Wilhelm Krüger, HSSuPF in het Generalgouvernement, werd op 9 november 1944 ontheven van zijn functie na splende ruzies tussen de SS en Generalgouverneur Hans Frank. Wegens het niet opvolgen van Himmlers bevelen werden de HSSuPF’s Richard Jungclaus, Kurt Kaul, Gerret Korsemann (lafheid), Alfred Rodenbücher en Udo von Woysch afgezet. Kaul moest naar het front, omdat hij zonder toestemming was gaan skiën in Zwitserland, waar hij een been had gebroken. De kwestie kwam Himmler ter ore, die als bijkomende straf de echtgenote van Kaul aan het werk zette in een wapenfabriek. Birn, *Die höheren SS- und Polizeiführer*, 197-205 en 380.

*Aan den arbeid onder de leuze:
Aan praters hebben wij niets.
Den blik gericht op de toekomst!*

DE TELEGRAAF¹

Hoofdstuk 2

Het bezettingsbestuur

‘Wederzijdse welwillendheid’

De mei-oorlog had nog geen week geduurd. De binnenstad van Rotterdam lag in puin, de koningin en de regering waren naar Londen gevlucht, het aantal doden en gewonden van de Duitse inval beliep in de duizenden en Nederland was na de in tachtig jaar bevochten onafhankelijkheid een verslagen natie die aan het begin stond van nieuwe horigheid. De verbijsterde bevolking ervoer de gebeurtenissen als een nare droom.²

Toen Seyss-Inquart als rijkscommissaris op 29 mei 1940, twee weken na de capitulatie, zijn functie officieel aanvaardde in de Haagse Ridderzaal, was de tijd te kort geweest voor herstel van de nationale gemoedstoestand. Otto Bene, de met Seyss-Inquart meegereisde vertegenwoordiger van het *Auswärtige Amt* (ministerie van Buitenlandse Zaken) stelde vast, dat de stemming in het overwonnen land er een was van ‘ontwaken uit een nachtmerrie’.³

Een lichte opluchting had zich inmiddels van de Nederlanders meester gemaakt. De Duitse soldaten waren niet brandschattend en rovend door het land getrokken; hun optreden kon worden bestempeld als uiterst correct. Ze haalden de winkels wel leeg, maar tot tevredenheid van de middenstand betaalden ze grif voor de in dit *Schlaraffenland* aangetroffen spullen.⁴

Onder aanvoering van nagenoeg alle media werd de bevolking aangespoord om de voldongen feiten onder ogen te zien en de handen fors uit te mouwen te steken. Des te eerder was de oorlogsschade hersteld. “Aan het werk”, schreef *De Telegraaf* al daags na de capitulatie.⁵ De volgende dag kon de abonnee lezen, dat Den Haag zich weer snel aanpaste en Amsterdam “de hand aan de ploeg” sloeg. Weer

---

¹ *De Telegraaf* 17 en 20-5-1940, pagina 1.

² Tijdens de ‘bliksemoorlog’ waren 2890 Nederlandse militairen gesneuveld en 6889 gewond. De burgerbevolking had ten gevolge van bomaanvallen en beschietingen 2500 doden te betreuren. Alleen al in Rotterdam kwamen 900 mensen om het leven. 150 joodse burgers pleegden zelfmoord. Kwiet, *Rijkscommissariaat*, 38.

³ NIOD O. Bene Coll. (FOSD) 207 4659 211079-211084 (visie op Nederland) 16-1-1941.

⁴ De Jong, *Het Koninkrijk IV*. Eerste helft, 3.

⁵ *De Telegraaf* (16-5-1940) pagina 1

drie dagen later was het in de kolommen de beurt aan de geteisterde Maasstad: “Rotterdam herwint zijn veerkracht (...) Den blik gericht op de toekomst.”⁶

Het Nationale Dagblad, krant van de NSB, signaleerde dat ook de sport herleefde. Ze liet daartoe Jan de Vries, voorzitter van de zwembond, aan het woord: “Wij moeten weer aan den slag. Werk en lichaams oefening zijn in dezen tijd meer dan ooit noodzakelijk, niet alleen voor de burgers, maar ook voor de militairen (...) Als wij er eerst maar in slagen het publiek, d.w.z. de zwembeoefenaars in het water te krijgen, dan komt de rest vanzelf wel.” Ook “op het gebied van de wielersport staat men te popelen om elkaars krachten op ’t stalen ros te meten...”⁷

Als pro-Duitse en antisemitische uitgave duidde *Het Nationale Dagblad* de ‘positieve’ ontwikkelingen in het land op geheel eigen wijze: “Wij waren er bijvoorbeeld dezer dagen in het Vondelpark getuige van, hoe op een der grasvelden een groote menigte Amsterdammers stond te luisteren naar de vrolijke soldatenliedjes van Duitse militairen.”⁸ En aan de belangstellende lezer kon de krant melden, dat de Joden uit Drenthe waren “vertrokken”.⁹

De opluchting omtrent de houding van de Duitsers mocht dan van de pagina’s van de Nederlandse dagbladen afstralen, het waren juist de kranten en andere media zoals de omroepen die de minste reden hadden voor optimisme. Zij waren als eerste maatschappelijke sector gelijkgeschakeld.¹⁰ Zo meldde de voorpagina van de *Telegraaf* (avondeditie) op 16 mei: “*De Telegraaf* verschijnt met ingang van heden onder controle van den Duitschen militairen bevelhebber”.¹¹ *Het Nationale Dagblad* verschaftte meer duidelijkheid: “Bladen behorende tot de Nederlandsche dagbladpers, zullen tijdens de duur der bezetting door de militaire autoriteiten verschijnen, zonder dat op deze bladen een voorcensuur wordt uitgeoefend. Deze tegemoetkomende houding veronderstelt natuurlijk een absoluut loyale houding van uitgevers en redacteuren.”¹² Geen censuur dus, maar zelfcensuur. Het is maar de vraag wat erger is; die zelfcensuur zou minstens zo effectief blijken.

In die eerste weken bejegenden de Duitsers en de onderworpenen elkaar met “wederzijdse welwillendheid”.¹³ Zo werd de proclamatie en de installatierede van Seyss-Inquart met instemming begroet.¹⁴ De proclamatie: ‘Als Rijkscommissaris zal ik het hoogste regeeringsgezag in burgerlijke aangelegenheden in de onder de bescherming der Duitse troepen staande Nederlandsche gebieden uitoefenen, om de openbare orde te verzekeren en het openbare leven te beveiligen. Ik zal alle maatregelen, ook van wetgevend aard, treffen welke noodig zijn om deze opdracht te vervullen. Ik

---

⁶ Ibidem (17 en 20-5-1940) 1.

⁷ *Het Nationale Dagblad* (22-5-1940) 3.

⁸ Ibidem (24-5-1940) 2.

⁹ “Het nabij gelegen Westerbork (Dr.) het voor de Joodsche vluchtelingen [uit Duitsland, Th.G.] ingerichte kamp (ten koste van tienduizenden Nederlandsche guldens was het van alle denkbare gemakken voorzien) is thans leeg en verlaten. Sinds het naderen der Duitse troepen zijn de bewoners vertrokken.” Ibidem (27-5-1940) 3.

¹⁰ Verkijk, D., *Radio Hilversum 1940-1945. De omroep in de oorlog* (Amsterdam 1974) 48-62.

¹¹ *De Telegraaf* (16-5-1940) 1.

¹² *Het Nationale Dagblad* (16-5-1940) 1.

¹³ Boom, B. van der, *‘We leven nog’. De stemming in bezet Nederland* (Amsterdam 2003) 17.

¹⁴ *De Telegraaf* (29-5-1940) 1.

ben voornemens hierbij het tot dusver geldende Nederlandsche recht zooveel mogelijk van kracht te laten blijven, bij de uitoefening van het bestuur gebruik te maken van de Nederlandsche autoriteiten en de onafhankelijkheid van de rechtspraak te waarborgen. Daartegenover verwacht ik, dat alle in actieven dienst zijnde Nederlandsche rechters, ambtenaren en beambten, mijn verordeningen, welke tot dit doel worden uitgevaardigd, nauwgezet zullen nakomen en dat het Nederlandsche volk met begrip en zelfbeheersching deze leiding volgt'.¹⁵

Ondanks alle mooie woorden was de proclamatie echter voor de aandachtige lezer niet meer dan een verklaring van rechteloosheid. De rechtsregels van voor 15 mei werden zoveel mogelijk gehandhaafd maar in ruil daarvoor moesten “rechters, ambtenaren en beambten” de verordeningen van Seyss-Inquart “nauwgezet nakomen.” Het justitiële en ambtelijk apparaat werd in feite tot speelbal van de rijkscommissaris en zijn bezettingsapparaat verklaard. De ‘vrijheid voor de toekomst’ die de overwonnenen aan het einde van de proclamatie werd beloofd, was de vrijheid van de Duitsers om naar eigen goeddunken te handelen.

Ook de installatietoespraak van de rijkscommissaris werd over het algemeen positief ontvangen. Tegen beter weten in zocht men de lichtpunten in de woorden van Seyss-Inquart. *Het Vaderland* ging daarin ver: “Ons is geen overheersing maar samenwerking aangeboden (...) Een terugkeer naar het oude is, wat er ook gebeure, in ieder geval uitgesloten!” De krant wilde “rustig en met kalm vertrouwen” de aangeboden samenwerking aanvaarden. De bladen van de Arbeiderspers gingen nog verder. Zij preludeerden op “het toekomstig samengaan, waartoe het lot de beide naties blijkt te hebben voorbestemd.”

De Maasbode waarschuwde daarentegen voor kruiperigheid.¹⁶ Woorden die aan de commentator van de *NRC* niet waren besteed: “... In dit verband mogen wij nog eens constateren, dat de nakoming van onzen nationalen plicht de achting van de Deutsche autoriteiten heeft gewekt. (...) De Rijkscommissaris heeft de kalmte en zelfbeheersching van de bevolking geprezen. (...) Wij zijn er van overtuigd, dat ons volk op den oproep van den Rijkscommissaris een loyaal, waardig Nederlandsch antwoord zal geven, aldus volhardende in de houding, welke onzerzijds van achting voor de Deutsche autoriteiten getuigt en welke hun uitdrukkelijk instemming kon verwerven.”¹⁷

Ondanks de geruststellende woorden van Seyss-Inquart in de Ridderzaal – “Wij komen niet hier om een volkskarakter in het nauw te brengen en te vernielen en om aan een land de vrijheid te ontnemen”- werd tijdens de toespraak ook duidelijk waar het de bezetter mede om te doen was: “De toekomstige vorming van de economische betrekkingen onder de volkeren van het Avondland zal in ieder geval door de overwinningen van de Deutsche legers bepaald worden.”¹⁸ Ergo, ondergeschiktheid van de Nederlandse economie aan die van Duitsland. De opmerking van de rijkscommissaris in zijn

---

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ De Jong, *Het Koninkrijk IV*. Eerste helft, 47.

¹⁷ *NRC* (30-5-1940) 1.

¹⁸ *De Telegraaf* (29-5-1940) 2.

proclamatie dat hij er naar zou streven dat Nederland “niet in ongunstiger levensomstandigheden komt te verkeren dan noodzakelijk is door de gegeven lotsverbondenheid der beide volken en den vernietigingswil onzer vijanden” was ook weinig vertrouwenwekkend, maar werd door velen wel zo ervaren.¹⁹

De plechtigheid op het Binnenhof was een Duits feestje met veel uniformen en muzikaal omlijst met onder meer de ouverture uit de opera *Rienzi* van Hitlers lievelingscomponist Richard Wagner. De opperbevelhebber van het Nederlandse leger, generaal Henry Winkelman, was niet uitgenodigd. Seyss-Inquart “wilde niets met mij te maken hebben.”²⁰ Wel met het college van secretarissen-generaal dat van Winkelman de opdracht had meegekregen de zaal te verlaten zodra de rijkscommissaris zou spreken over koningin Wilhelmina of zou suggereren, dat de Nederlandse regering voor de inval overleg zou hebben gevoerd met Engeland en Frankrijk. Ook mochten zij niet aanzitten aan het na de installatie geserveerde ‘noenmaal’ (lunch).²¹

Seyss-Inquart stond na zijn installatie voor een niet benijdenswaardige taak. Hij had als opdracht, aldus de historicus A.E. Cohen, de belangen van Duitsland te behartigen, de openbare orde, met behulp van Rauter en diens SS- en politieapparaat, te handhaven en het leven zich evenwichtig te laten ontwikkelen. Het betekende ‘*beaufsichtigen, lenken, korrigieren*’. Terzelfder tijd moest hij Nederland zonder te veel dwang politiek aan het Duitse Rijk trachten te binden. Bij het overwonnen volk moest de wil gaan ontstaan dat de enige toekomst voor Nederland lag in aansluiting, in welke vorm ook, bij Hitlers Groot-Duitse imperium.²²

Seyss-Inquart was, aldus zijn recente biograaf J. Koll, de ideale kandidaat voor zijn opdracht. Hij had zijn loyaliteit aan het naziregime ruimschoots bewezen in de voorgaande jaren.²³ Bovendien kon de nieuwe rijkscommissaris de *Führer* tonen wat hij waard was voor eventuele latere opdrachten en posities.

---

¹⁹ Ibidem, 1.

²⁰ Er was Seyss-Inquart alles aan gelegen om Winkelman zo snel mogelijk als de grote machtsfactor (hij was door de vertrokken regering boven de secretarissen-generaal gesteld) uit te schakelen. In zijn eerste rapport aan Hitler schreef de rijkscommissaris daarover: “Dies geschah dadurch, dass die Generalsekretäre ausdrücklich darauf verwiesen wurden, dass sie nun mehr vom Reichskommissar Aufträge entgegenzunehmen haben, was sie ausdrücklich akzeptierten.” IMT XXVI 417-418.

²¹ Enquetecommissie Regeringsbeleid 1940-1945. Deel VIIc, 565.

De commissarissen-generaal waren: W. Reyseger (ministerie van Algemene Zaken), jhr. A.M. Snouck Hurgronje (Buitenlandse Zaken), G.A. van Poelje (Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen), L.J.A. Trip (Financien), C. Ringeling (Defensie), D.G.W. Spitzen (Waterstaat), H.M. Hirschfeld (Handel, Nijverheid, Landbouw en Visserij), A.L. Scholtens (Sociale Zaken) en jhr. O.E.W. Six (Koloniën). Neumann, *Seyss-Inquart*, 137-139.

²² Cohen, ‘Duitse rijkscommissariaat voor Nederland’, 658.

²³ Koll, J., *Arthur Seyss-Inquart*, 9.

Broedervolk

Op aanwijzing van Hitler moest het bezettingsbestuur dan wel (voorlopig) een voorzichtige politiek voeren waarbij de bestaande rechtsregels zoveel mogelijk ongemoeid werden gelaten, maar deze aanpak was niet alleen gestoeld op genegenheid voor het broedervolk. Hij kwam ook voort uit pragmatisme.

Met hun terughoudendheid hoopten de nazi's bijvoorbeeld Nederlands-Indië alsnog aan het *Reich* te binden, aldus Seyss-Inquart in een *Lagebericht* over de toestand in Nederland in de eerste weken na zijn installatie.²⁴ Als Nederland in naam zijn soevereiniteit behield en de Engelsen spoedig waren verslagen, dan zouden de Japanners als bondgenoot van de Duitsers Nederlands-Indië mogelijk ongemoeid laten. De rijkscommissaris temperde niettemin de snelle samenwerking met de Nederlanders, waar de Duitsers op hoopten. Hoewel de bevolking “blij was dat de oorlog voorbij is” en na de capitulatie voor weinig problemen had gezorgd, moest men zich geen zand in de ogen laten strooien over haar “*wahre Einstellung*”. Zij was sinds de komst van de “*Emigranten*” in 1933 (de uit Duitsland gevluchte Joden, Th.G.) “*verhetzt gegen das Reich und den Nationalsozialismus*”.²⁵

Behalve dat de rijkscommissaris een politieke stagnatie signaleerde, sprak hij ook van een economische stroefheid (“*Schwerfälligkeit*”) waartoe de Nederlandse natie was vervallen. Hij waarschuwde dat schijn kon bedriegen: ondanks die positieve uiterlijke schijn (goed Germaans uiterlijk, mooie gebouwen en fraai aangelegde tuinen) was er toch morele schade vast te stellen. Oorzaken: het onverwachte gebrek aan hygiëne bij de werklozen en bij de plattelandsbevolking in de door calvinisten gedomineerde streken, de slechte algemene gezondheid en een instelling die alleen was gericht op materiële zaken. Verder was het volk weinig homogeen, wat de schuld was van de talrijke kerkelijke groeperingen die zich met alles bemoeiden: van de politiek tot de schaakclub.

Het Huis van Oranje teerde op zijn faam van vroegere vrijheidsoorlogen en diende nu om een maatschappelijke elite (hofadel, industriëlen, hogere ambtenaren en de top in de handel en de financiën) hun politieke hegemonie en economische posities te waarborgen. Kleinburgers waren het, die Nederlanders, met hun ongerijmde afhankelijkheid aan het koningshuis die als placebo werd gebruikt voor hun angst door het *Reich* onder de voet te worden gelopen.

In deze onvruchtbare aarde was het nationaalsocialistische zaad nauwelijks ontkiemd. Vier NSB's hadden toch nog een plaats weten te veroveren in de Tweede Kamer (100 leden). Ze werden gezien als landverraders; hun ideeën golden als een teken van ongeletterdheid. De Duitsers waren na mei 1940 evenmin onder de indruk van Anton Mussert. Volgens de rijkscommissaris ontstegen diens politieke kwaliteiten niet die van de gemiddelde gowleider in het Duitse Rijk. De NSB-leider had zich bovendien in de voorgaande jaren ontpopt als een “liberale nationalist”, aldus Seyss-Inquart.

---

²⁴ Lagebericht über die Lage und Entwicklung in den besetzten niederländischen Gebieten. Berichtszeit 29. Mai bis 19. Juli 1940. NIOD Doc. I A. Seyss-Inquart 1564 a 4.

²⁵ “Hierbei ist die eigene politische Urteilskraft der Mehrzahl begrenzt. Politik und Verwaltung liegen in den Händen eines kleinen Kreises (Regentenfamilien), der materiell und ideologisch nach dem Westen und liberal orientiert und interessiert ist.” Ibidem.

De enige politicus op het Binnenhof met internationaal aanzien was Hendrik Colijn. Maar de voormalige minister-president kon evenmin enthousiasme opwekken bij Seyss-Inquart. Hoewel de voorman van de Anti-Revolutionairen heerszuchtig en daadkrachtig van aard was, was hij de “westelijk-liberale ideeën” toegeneigd en als overtuigd calvinist immuun voor het nationaalsocialistische gedachtegoed. Misschien dat de bezetter, aldus de rijkscommissaris, nog iets kon hebben aan Colijns geldingsdrang en ijdelheid.²⁶

In elk geval achtte Seyss-Inquart het noodzakelijk, dat er nu snel een groot aantal maatregelen werd getroffen op economisch en politieel gebied. Allereerst moest het gebruik van consumptiegoederen omlaag, opdat er meer Nederlandse voorraden beschikbaar kwamen voor Duitsland. Het was uitermate belangrijk, dat onder deze en andere maatregelen (zoals inperking persvrijheid) een Nederlandse handtekening kwam te staan, waardoor de oekazes het “karakter van vrijwilligheid” kregen. Deze taak was toebedacht aan de secretarissen-generaal die na het vertrek van koningin en ministers de hoogste bestuurders in den lande waren.²⁷

Terwijl het verslagen volk leven en gemoedstoestand weer op de rails probeerde brengen, trok de rijkscommissaris met gevolg – onder wie bijna altijd HSSuPF Hanns Albin Rauter – door het land. Allereerst bezocht het gezelschap de Grebbeberg, waar zo hard was gevochten en waar zowel Nederlandse als Duitse soldaten lagen begraven.²⁸ Vervolgens werden de provincies aangedaan. *Het Nationale Dagblad* deed geestdriftig verslag van een bezoek aan Noord-Nederland “om ons land en zijn bevolking beter te leren kennen. Waren het de vorige week Zaterdag de provincie Utrecht en het zuidelijk deel van Gelderland (...) Zaterdag reed de Rijkscommissaris langs de gehele kustlijn naar Den Helder en vandaar via den Afsluitdijk naar Harlingen, Leeuwarden en Groningen (...) Aan den voet van de oude Martini op de Groote Markt, inspecteerde de Rijkscommissaris een bataljon SS-troepen (...) Tijdens de inspectie was dr. Seyss-Inquart vergezeld van *SS-Brigadeführer* Rauter en *Standartenführer* Reich. Na de inspectie hield de Rijkscommissaris tot de verzamelde SS manschappen een toespraak. De plechtigheid werd besloten met een parade”.²⁹

Intussen hernam het leven zijn normale gang. Velen worstelden wel met het trauma van de snelle capitulatie en met de vraag welke zin moest worden gegeven aan het verloren leven van de gesneuvelde Nederlandse soldaten. Uit dagboekonderzoek van historicus B.E. van der Boom komt naar voren dat er consensus bestond over de snelle nederlaag: deze was niet aan het Nederlandse leger te wijten, maar aan de strijd die door de Duitsers oneerlijk was gestreden. Met list en lagen, en behulp van verraders (Nederlandse nationaalsocialisten) had de bezetter de Nederlanders zo snel op de knieën gekregen. Een

---

²⁶ “Beachtlich ist sein Geltungsbedürfnis, das ihn allenfalls verleiten könnte, ein politischen Geschäft mit der Besatzungsmacht zu machen, wobei er von sich so eingenommen sein dürfte, zu meinen, dass er schliesslich der Klügere im Spiel bleibt und eine Distanzierung vom Reich mit Hilfe des Hauses Oranien wahren kann.” NIOD Doc. I A. Seyss-Inquart 1564 a 4.

²⁷ “Hierbei soll erwähnt werden, dass den Generalsekretären in der ersten Unterredung bedeutet wurde, es werde von ihnen eine loyale Mitarbeit erwartet...” Ibidem.

²⁸ *De Telegraaf* (23 juni 1940) 3.

²⁹ *Het Nationale Dagblad* (1 juli 1940) 2.

domineesvrouw uit Den Haag: “Dat ons land moest buigen voor de militaire kracht van Duitsland spreekt vanzelf; maar dat ze daarbij geholpen werden door mensen die zich Nederlanders durven noemen, er zijn geen woorden, om uit te drukken hoe laag dat is”.³⁰

De bezetter probeerde de indruk van discipline en gematigdheid in stand te houden. Bij zijn hierboven gemelde toespraak voor SS-troepen in Groningen klopte Seyss-Inquart zichzelf daarover nog eens op de borst: “In de geheele geschiedenis is er geen voorbeeld van, dat een macht, die een andere heeft gedwongen de wapens neer te leggen, den overwonnene zoo heeft vrijgelaten en hem zooveel vrijheden heeft gegeven als wij. Daarmede bewijzen wij evenwel, dat wij weten hoe als nationaal-socialisten te handelen.”³¹

Deze menselijkheid bleek al gauw niet meer dan een vernislaag. De eerste scheuren werden zichtbaar bij onbenullige baldadigheid. Een winkelchef die met elastiekjes op Duitse soldaten had geschoten, kreeg twee maanden onvoorwaardelijke gevangenisstraf opgelegd.³² Belediging van Hitler kostte een kapitein van het Nederlandse leger anderhalf jaar cel.³³

Al begin juli 1940 maakte Friedrich Christiansen, bevelhebber van de Duitse *Wehrmacht* in Nederland, bekend dat de grens van de Duitse lankmoedigheid was bereikt. De inmiddels weer vrijgelaten Nederlandse krijgsgevangenen hadden misbruik gemaakt van Hitlers “grootmoedigheid”, waardoor de generaal een ernstige waarschuwing moest geven. *Het Nationale Dagblad*: “Hij, die – of hij soldaat of burger is – het aanzien van Duitse soldaten of gezagdragers schaadt, of tekort schiet in zijn achting voor de Duitse symbolen, zal voortaan streng ter verantwoording worden geroepen. Handtastelijkheden tegen leden der Duitse weermacht worden eventueel met den dood gestraft.”³⁴

Het dreigement van Christiansen was voor burgemeester De Vlugt van Amsterdam reden om zijn burgers te waarschuwen: “Het is mij namelijk gebleken, dat niet iedereen zich tegenover de Duitse bezetting correct en waardig gedraagt. Een dergelijke houding leidt ongetwijfeld tot zeer ernstige moeilijkheden. Men bedenke, dat hiermede de belangen van de geheele Amsterdamsche bevolking gemoeid zijn...”³⁵

Met de bezetter viel dus niet te spotten. Seyss-Inquart wilde graag op goede voet staan met de Nederlanders, maar ze moesten wel doen wat hij en zijn superieuren in Berlijn wensten. Aan deze verlangens viel niet te tornen. Met het juiste bestuursapparaat en de juiste mensen op de cruciale posten

---

³⁰ Boom, B. van der, *We leven nog*. *De stemming in bezet Nederland* (Amsterdam 2003) 18-21.

³¹ *Het Nationale Dagblad* (2 juli 1940) 2.

³² *De Telegraaf* (3 september 1940) 1.

³³ De gewraakte uitspraak was: “De woorden van een hoogstaande vrouw als koningin Wilhelmina zijn altijd nog beter te achten dan hetgeen de schilder uit Duitsland zegt”... Ibidem (7 september 1940) 1.

In augustus 1940 vonden de eerste zittingen plaats van het “Duitse Landsgerecht”. Een hotelier werd bestraft met zes maanden cel en 300 gulden boete voor het luisteren naar een Engelse zender. Voor gevallen van belediging van Hitler waren de straffen van drie en 2,5 jaar uitgesproken. *Het Nationale Dagblad* (20 augustus 1940) 3.

³⁴ Christiansen was er van overtuigd, dat de Engelsen bij het bepalen van de te bombarderen doelen “onomstotelijk” informatie hadden verkregen vanuit Nederland. Ook hielden de voormalige krijgsgevangenen zich niet aan de voorgeschreven groetplicht tegenover de Duitsers. *Het Nationale Dagblad* (6 juli 1940) 1.

³⁵ Ibidem (12 juli 1940) 2.

– onder wie natuurlijk Rauter – zou hij rücksichtlos uitvoering moeten geven aan de opdrachten uit de Duitse hoofdstad.

Het Rijkscommissariaat

Zijn door Hitler opgedragen taak was voor Seyss-Inquart al gecompliceerd maar werd extra bemoeilijkt door zijn eerder gesignaleerde gebrek aan ‘Hausmacht’ binnen de NSDAP en andere nationaalsocialistische instituties.³⁶ Deze belangengroepen, rijksministeries, partij- en SS-instanties, waarin persoonlijke rivaliteiten ook nog opspeelden, trachtten mee te regeren, waardoor de eenheid van Duits bestuur in de bezettingsjaren werd ondermijnd. Elk nieuw terrein waar de bezetter macht uitbreidde, was aanleiding voor onderlinge onenigheden.³⁷

Volgens Cohen was het “*hineinregieren* en elkaar tegenwerken van centrale Duitse instanties eerst recht in Nederland” begonnen: “En terwijl op het hoogste niveau Hitler bijvoorbeeld Himmler en Bormann, SS en NSDAP, gerust tegen elkaar kon uitspelen, aangezien zijn eigen gezag groot genoeg was om hen of één van hen het zwijgen op te leggen, botsten hier spoedig Rauter en Schmidt – geruggesteund door hun committenten – en zocht Seyss-Inquart, wiens vooraanstaande positie uitsluitend op Hitlers vertrouwen berustte naar alle kanten hulp om zich staande te houden; altijd steun bij Hitler, maar eveneens bij Himmler en Bormann.”³⁸

De nieuwe structuur van het bezettingsbestuur had Seyss-Inquart direct nadat hij door Hitler was benoemd tot rijkscommissaris, samen met Wimmer uitgewerkt in Berlijn.³⁹ Na goedkeuring door de *Führer* in de Eifel, werd het ontwerp vastgelegd in de eerste verordeningen: het tot nu geldende recht “blijft van kracht, voor zoover het verenigbaar is met de bezetting en niet in strijd is met de bepalingen van het decreet van den Führer betreffende de uitoefening van de regeeringsbevoedheden in Nederland...” (VO 3/1940) en “De Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied bedient zich voor de uitvoering van zijn taak van de in zijn bureau werkzame commissarissen-generaal...” (VO 4/1940).⁴⁰

Hoe Hitler zijn voormalige *Reichsstatthalter* ook op waarde schatte, de macht van Seyss-Inquart was beperkt, zoals bleek uit de benoeming van de vier commissarissen-generaal. De persoonlijk

---

³⁶ De Oostenrijker Seyss-Inquart kon niet bogen op een lange carrière in de Duitse NSDAP. De ‘*Alte Kämpfer*’ die in de jaren twintig en begin dertig Hitler terzijde stonden tijdens diens succesvolle worsteling naar de macht in Duitsland, waren hierna beloond met de belangrijke functies in de partij. Deze functies stelden hen in staat tot patroon-cliëntrelaties die invloed binnen het partijapparaat genereerden. Buitenstaander Seyss-Inquart bleef van deze ‘Hausmacht’ verstoken.

³⁷ Kwiet, *Rijkscommissariaat*, 79.

³⁸ Cohen, A.E. ‘Rauters positie en bevoegdheden’ in Blom, J.C.H., *Cohen als geschiedschrijver van zijn tijd* (Amsterdam 2005) 195-207, blz. 203.

³⁹ Gesprekken met F. Wimmer. Eerste gesprek 4.

⁴⁰ Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied. Jaar 1940, 8-15.

vertegenwoordiger van Hitler in Nederland had er slechts twee zelf mogen uitzoeken.⁴¹ Dat werden zijn voornoemde Oostenrijkse vrienden Friedrich Wimmer (*Generalkommissar für Verwaltung und Justiz*) en Hans Fischböck (*Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft*). Wimmer had de uitnodiging aanvankelijk beleefd afgeslagen, maar de beoogde rijkscommissaris wist hem alsnog te overreden.⁴² Schmidt was de vertegenwoordiger van de partij (NSDAP) en Rauter die van de *Reichsführer-SS*.⁴³

Dr. Hans Fischböck

Hans Fischböck, de latere *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft*, geboren in 1895, was in de jaren twintig directeur van een Oostenrijkse verzekeringsmaatschappij. Als lid van de *Deutsche Klub* raakte hij bevriend met Seyss-Inquart. In de jaren dertig was deze capabele bankier opgeklommen tot directeur-generaal van een van de grootste banken in Oostenrijk. Zijn vriendschap met de latere rijkscommissaris resulteerde na de *Anschluss* in een kortstondig ministerschap, waarbij hij bijzonder actief was bij de plundering van joodse bezittingen in de *Ostmark*. Twee jaar later werd hij door zijn oude vriend gevraagd naar Nederland te komen.⁴⁴

Fischböck werd door vriend en vijand getypeerd als kundig, scherpzinnig en eerzuchtig. Rauter noemde de *Generalkommissar* “*sehr fleissig*” en “*sauber*”, maar ook een groot raadsel.⁴⁵ De Oostenrijker kon razendsnel argumenteren en zijn werkelijke doeleinden maskeren. Hij was aangesteld om de economie van bezet Nederland te vervlechten met die van Duitsland. Van een soepel samengaan van beide economieën kwam evenwel weinig terecht, omdat de eisen van Berlijn steeds scherper werden.

De Nederlandse economie maakte volgens economisch historicus H.A.M. Klemann na de inval in mei 1940 aanvankelijk door Duitse orders en een expansieve overheid een grote bloei door.⁴⁶ Aan die voorspoed kwam in de laatste maand van 1941 een einde. De opvattingen van de Duitsers over de exploitatie van de eigen economie en die van bezet gebied veranderden door berichten van het front en de oorlogsverklaring van de Verenigde Staten. Berlijn besloot zoveel steenkool naar Duitsland te halen dat in Nederland een ernstig tekort aan brandstof ontstond. Onder druk van mannen als Fritz Todt (minister van Bewapening) en diens opvolger Albert Speer die meenden dat Duitsland de oorlog alleen kon winnen als de productiecapaciteit zo effectief mogelijk voor dat doel werd ingezet, moesten alle bedrijven sluiten die niet van direct belang werden geacht. Overtollige machines en arbeiders dienden naar Duitsland te worden overgebracht.⁴⁷

---

⁴¹ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 79.

⁴² Gesprekken met Wimmer. Eerste gesprek, 2-4.

⁴³ Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 11.

⁴⁴ De Jong, *Koninkrijk IV*. Eerste helft, 101.

⁴⁵ Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 8.

⁴⁶ Klemann, H.A.M., *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting* (Amsterdam 2002) 570.

⁴⁷ *Ibidem*.

Nederland werd vanwege de Duitse oorlogsinspanningen leeggeroofd. Fischböck, een felle nationaalsocialist, vervulde zijn rol daarin met verve, zoals hij ook sturend optrad bij de plundering van de joodse bezittingen. Overigens voerde hij zijn taken in Nederland vanaf januari 1942 in deeltijd uit, want vanaf toen was de GK die zich onder de hoede van Herman Göring had gesteld, ook *Reichskommissar für die Preisbildung* in het Duitse Rijk werd.⁴⁸

Fritz Schmidt

De partijman Fritz Schmidt werd geboren in 1903 in Eisbergen (Westfalen). Na zijn gymnasiumopleiding diende hij van 1922 tot 1926 in de *Reichswehr*. Vervolgens werkte hij tot 1934 als straatfotograaf. In 1929 werd hij lid van de NSDAP en de SA, waarna zijn ster langzaam begon te rijzen. Hij bleek een goede spreker en organisator te zijn. In 1938 kwam hij in dienst bij de kanselarij van de partij die hem eerst detacheerde bij gowleider Konrad Henlein in Sudetenland. Het jaar daarop werd Schmidt benoemd tot verbindingsman van de NSDAP bij Goebbels' departement van *Volksaufklärung und Propaganda*. Zo ontstond de sterke binding met de NSDAP.⁴⁹ Ook mensen met gymnasium moesten sappelen.

Was Rauter de man van Himmler (de SS) in Nederland, Schmidt was de man van Bormann (de NSDAP).⁵⁰ Als gevolg van de animositeit tussen de SS en de *Parteikanzlei* hadden ook Rauter en Schmidt voortdurend ruzie. De animositeit werd van de kant van Rauter nog versterkt doordat de *Generalkommissar zur besondern Verwendung* in het begin van de bezettingstijd grote invloed uitoefende op Seyss-Inquart.⁵¹ De HSSuPF wilde na de oorlog dan ook geen oordeel geven of zijn tegenstrever 'ein sauberer Mensch' was.⁵²

De taakomschrijving van de *Generalkommissar z.b.V.* was vaag. Hij was belast met de openbare meningsvorming en met taken die hem door de rijkscommissaris werden toegeschoven, in de praktijk: de nazificering van de samenleving en de expansie van de NSB en haar mantelorganisaties. Deze werkzaamheden van het commissariaat-generaal waren ondergebracht in twee hoofdafdelingen: *Politischer Aufbau* en *Volksaufklärung und Propaganda*. Schmidt ging zich gedragen als een soort 'politischer Generalkommissar' die met de rijkscommissaris het bezettingsbeleid ging bepalen. Zijn macht taande echter naarmate de SS in de persoon van Rauter een grotere concurrent werd.

Als enige niet-Oostenrijker nam Schmidt een aparte plaats in in het rijkscommissariaat. Aan de andere kant was de voormalige fotograaf met zijn Hitler-snorretje, opgeklommen uit het *Kleinbürgertum*, veel meer een echte vertegenwoordiger van de nazibeweging dan de spottend aangeduide 'Donauklub' van hoogopgeleide Oostenrijkers met hun officiersrangen in de SS.⁵³

---

⁴⁸ De Jong, *Koninkrijk IV*. Eerste helft, 101-102.

⁴⁹ Ibidem, 95-96.

⁵⁰ 'Er war das Telefon des Bormann, die Hand zu Bormann'. Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 11.

⁵¹ In 't Veld: *De SS en Nederland*, 93.

⁵² Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 11-18.

⁵³ In 't Veld: *De SS en Nederland I*, 90-97.

De controverse tussen Rauter en Schmidt werd ook gevoed door hun verschillende opvattingen over wat er na een Duitse overwinning met Nederland moest gebeuren. Opteerde de HSSuPF in navolging van Himmler voor de Groot-Germaanse ‘oplossing’, zijn collega steunde de Groot-Nederlandse gedachte van Mussert die regeringsleider van ‘Dietsland’ onder de beschermende vleugels van Hitler-Duitsland wilde worden. Of Schmidt uit politiek opportunisme steun verleende aan Mussert of dat hij werkelijk deze mening was toegedaan, is nooit duidelijk geworden. Hitler, die tussen 1940-1945 nauwelijks belangstelling toonde voor Nederland, heeft zich nimmer in details uitgelaten over wat hij met Nederland voorhad.

Eén eigenschap hadden de rivalen met elkaar gemeen: hun antisemitisme. Op dat punt stak Schmidt Rauter naar de kroon. In augustus 1940 kondigde de *Generalkommissar z.b.V.* bij zijn naaste medewerkers al aan dat de ‘*Judenaktion*’ in voorbereiding was; er lag al een reeks verordeningen klaar die het isolement van de joodse bevolkingsgroep beoogden.⁵⁴ Zo snel was zelfs Rauter niet.

Op 26 juni 1943 kwam er plotseling een einde aan het leven van Schmidt. Hij viel tijdens een werkbezoek aan Frankrijk uit een rijdende trein. Zijn dood is met raadselen omgeven. Was het een tragisch ongeval (veroorzaakt door overmatig alcoholgebruik), was het zelfmoord of werd hij door de SS geduwd als uitvloeisel van een afrekening?⁵⁵ Hoe dan ook, de SS voer er wel bij. Willy Ritterbusch, zijn opvolger, was een ‘brave onderwijzer’, van wie, aldus Rauter, weinig te duchten viel. Bovendien was de oorlogssituatie zo verslechterd voor de Duitsers en de haat van de Nederlanders tegen het bezettingsbestuur zo toegenomen, dat nazificering van de bevolking op een zeer laag pitje werd gezet.⁵⁶

Dr. Friedrich Wimmer

Generalkommissar für Verwaltung und Justiz Wimmer was tijdens de bezettingsjaren niet alleen de beste vriend van Seyss-Inquart – als enige mocht hij, na kantoortijd, de afstandelijke rijkscommissaris *dutzen* (tutoyeren) -, ook in de bezettingpolitiek speelde hij een vooraanstaande rol. Zo viel de *Abteilung Rechtssetzung*, waar de door de rijkscommissaris uitgevaardigde verordeningen werden geconcipieerd, onder zijn competentie. Ook de besluiten die tegen de Joden in Nederland waren gericht, werden daar ontworpen.⁵⁷

Wimmer dankte zijn gehele politieke carrière aan Seyss-Inquart. Als jonge officier in het Habsburgse leger raakte hij gewond tijdens de Eerste Wereldoorlog. Vervolgens ging de in 1897 te Salzburg geboren Wimmer kunstgeschiedenis studeren in Wenen en Gotenburg. Hij promoveerde in 1922. Zes jaar later promoveerde hij nogmaals, deze keer tot doktor in de rechtsgeleerdheid. Staatsrecht werd zijn specialiteit toen hij opklom tot hoge ambtenaar onder het Dolfuss-Schuschnigg-regime. In

---

⁵⁴ NIOD 077 GKfdSW 337. Verslagen van dienstbesprekingen bij de Generalkommissar zur besonderen Verwendung F. Schmidt, 1940-1942.

⁵⁵ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 95.

⁵⁶ *Ibidem*, 96.

⁵⁷ NIOD 020 Generalkommissar für Verwaltung und Justiz (VuJ) Abteilung Rechtsetzung 9077-9115.

1934 werd hij lid van de Oostenrijkse NSDAP. Seyss en Wimmer, beiden katholiek, leerden elkaar in 1936 kennen in een katholieke Bijbelkring.⁵⁸ Toen de *Anschluss* met Duitsland voor de deur stond, schakelde Seyss-Inquart zijn vriend in om als staatssecretaris de fusie tussen beide staten juridisch vorm te geven. Als dank voor bewezen diensten werd Wimmer in 1939 *Regierungspräsident* in Regensburg.

De *Reichskommissar* en zijn kompaan voor juridische zaken deelden niet alleen hun katholieke achtergrond en liefde voor de cultuur. Net als bij Seyss-Inquart was de politieke positie van Wimmer in de NSDAP zwak. Terwijl Rauter Himmler achter zich had staan, kon Schmidt – althans in het begin – rekenen op het partijapparaat, en waar Fischböck de steun had van Göring, moest *Generalkommissar für Verwaltung en Justiz* voor steun aankloppen bij de relatief machteloze ministers Wilhelm Frick (binnenlandse zaken) en Bernard Rust (wetenschap, opvoeding en volksontwikkeling).⁵⁹

Wimmer was geen gedreven nazi, ook geen *Draufgänger* à la Rauter. Liever liet hij het werk aan anderen over, zijn ondergeschikten die veel fanatieker hun nazi-gevoelens implementeerden in beleidsdaden. Hij gaf de voorkeur aan een mooi huisconcert bij zijn vriend op Clingendael, de residentie van Seyss-Inquart. Dat irriteerde Rauter, zoals het hem ook irriteerde dat Wimmer tijdens de oorlogsjaren nog steeds lidmaat was van de rooms-katholieke kerk.⁶⁰

Na de oorlog werd Wimmer in Neurenberg gehoord als getuige à décharge in het proces tegen Seyss-Inquart. Op het punt van de Jodenvervolging probeerde hij zichzelf en de voormalige rijkscommissaris vrij te pleiten. Zo had Seyss-Inquart zich, aldus de getuige, destijds verzet tegen de vervolging in Nederland. Hij hield de maatregelen zo lang mogelijk tegen, maar moest zwichten toen de druk uit Berlijn te groot werd.⁶¹

Wimmer verdween na zijn optreden in Neurenberg geheel uit zicht. Op gezette tijden werd in de Nederlandse pers de vraag opgeworpen waarom de overheid de collega's van Rauter had laten gaan en niet voor de rechter in Nederland had gebracht. Wimmer was bijvoorbeeld 'uitgeleend' voor het proces tegen Seyss-Inquart, maar hij hoefde niet terug te komen. Toen daar in 1948 Kamervragen over werden gesteld, reageerde minister J.A. Donker van justitie (PvdA) eerst met de opmerking dat er geen klachten tegen de voormalige commissaris-generaal voor bestuur en justitie waren ingekomen. Vervolgens had het Bijzonder Gerechtshof vastgesteld dat er geen feiten bekend waren, waarop vervolging tegen Wimmer kon worden ingesteld.⁶² Vier jaar later vroeg dr. De Jong aan de weduwe Seyss-Inquart waar de vriend van haar echtgenoot zich ophield. Hij kreeg nul op het rekest.⁶³

---

⁵⁸ "Het was een Bijbelkring, waar wij met andere katholieke gelovige katholieken hoofdstukken uit de Evangelien bespraken. Die avond hield juist Seyss-Inquart een inleiding over Johannes XVI." Gesprekken met Wimmer. Eerste gesprek, 3.

⁵⁹ In 't Veld, *De SS en Nederland* I, 89.

⁶⁰ Rauter aan Himmler (12 mei 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland* I, nr. 156, 720-722.

⁶¹ Getuigenverhoor Wimmer (13 juni 1946). IMT. *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Documents and material in evidence* (Neurenberg 1948) Deel XVI 183-210.

⁶² *Het Parool* (8 december 1948). NIOD knipselmap Wimmer KB No. KB I 7960.

⁶³ 'Ze had er wel een idee van, maar wilde het niet zeggen.' De Jong, 'Twee gesprekken met Gertrud Seyss-Inquart', 138.

Rauter maakte het kwartet van *Generalkommissäre* (GK) compleet, want behalve dat de *Führer* hem aanstelde als *Höhere SS- und Polizeiführer* werd hij ook benoemd tot *GK für das Sicherheitswesen*, waardoor hij als commanderend generaal van alle Duitse SS- en politiekrachten (*Waffen-SS, Ordnungspolizei* en *Sicherheitspolizei und SD*) zich ook kon doen gelden in de besluitvorming van het bezettingsbestuur.⁶⁴ Zijn politietaken werden aangevuld met politieke opdrachten, veelal uit de koker van zijn chef in Berlijn, Heinrich Himmler.

Als commissaris-generaal voor veiligheid was Rauter, zoals zijn drie collega's, ondergeschikte van de rijkscommissaris, die direct onder toezicht van Hitler stond.⁶⁵ De onbeperkte macht van Seyss-Inquart als directe vertegenwoordiger van de *Führer* was echter niet zo absoluut als uit het door Hitler uitgevaardigde decreet naar voren kwam. Vooral niet in de relatie tot Rauter. *GK für das Sicherheitswesen* was bijvoorbeeld geen nieuw ambt, maar het was een nieuwe naam, waarmee de bestaande functie van *Höhere SS- und Polizeiführer* in het raamwerk van het rijkscommissariaat werd geplaatst. Zo probeerde Seyss-Inquart Rauter in te passen in het door hem ontworpen bestuursstelsel. Met beperkt succes, want Himmlers man in Nederland was allereerst vertegenwoordiger van de SS-politiek.

Het is zoals de historicus A.E. Cohen stelt: "*Höhere SS- und Polizeiführer* en *Generalkommissar für das Sicherheitswesen* zijn niet twee functies, door Rauter in personele unie bekleed, maar een identiteit: het zijn twee aspecten van hetzelfde ambt, gezien resp. van Himmler en van Seyss-Inquart uit. Wat de SS via Rauter ruimte gaf om, aldus de typering van Cohen, om binnen het rijkscommissariaat "*hineinzuregieren*".⁶⁶ En naarmate de oorlog vorderde en Seyss-Inquart steeds meer een beroep moest doen op het politionele onderdrukingsapparaat van zijn commissaris-generaal voor de veiligheid werd die speelruimte steeds groter, waardoor zijn controle over het Nederlandse politieapparaat en het Openbaar Ministerie een formeel karakter kreeg.

Voor de SS'er Rauter had de titel *Höhere SS- und Polizeiführer* veel meer betekenis dan zijn benoeming tot commissaris-generaal voor veiligheid. In 't Veld signaleerde dat zelfs in de verordening (VO 3/1940) die de basistaken van de *Generalkommissar für das Sicherheitswesen* regelde, voornoemde titel geheel ontbreekt.⁶⁷ Ook in de eigen *Anordnungen* en bevelen noemde Rauter zich veelal *Der Höhere SS- und Polizeiführer beim Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete* of een in

---

⁶⁴ Proces-verbaal van de PRA-'s-Gravenhage. Verhoor Rauter, 145.

⁶⁵ Paragraaf 1 van het Hitlers decreet waarmee hij Seyss-Inquart tot rijkscommissaris benoemde luidde: "Hij staat rechtstreeks onder mij en ontvangt van mij richtlijnen en instructies." Cohen, A.E., 'Rauters positie en bevoegdheden' in Blom, J.C.H., e.a., *A.E. Cohen als geschiedschrijver van zijn tijd* (Amsterdam 2005) 195-207, aldaar 201.

⁶⁶ *Ibidem*, 203

⁶⁷ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 106.

"De Hoogere SS- en Politieleider:

- 1) heeft het bevel over de in het bezette Nederlandsche gebied ingezette eenheden: de gewapende SS en de Duitse politie-eenheden en -organen;
- 2) heeft het toezicht over de Nederlandsche rijks- en gemeentepolitie en geeft haar de noodige bevelen.

Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied. Jaar 1940. VO 3/1940 §5 (3-6-1940) blz. 13.

onwezenlijke details afwijkende variant daarvan. De Nederlandse politie werd gecontroleerd door de Duitse politie die weer onder toezicht stond van de HSSuPF en niet onder die van het rijkscommissariaat. De *Waffen-SS*, de *Sicherheitspolizei* (Gestapo en Kripo) en de *Sicherheitsdienst* (inlichtingendienst) en de geüniformeerde *Ordnungspolizei*, Seyss-Inquart had er geen zeggenschap over. Hieruit blijkt “hoe het SS-complex een enclave in het bezette gebied vormde.” Nooit kon de rijkscommissaris rechtstreeks opdracht aan Duitse en Nederlandse politiediensten geven. Zijn opdracht moest hij altijd laten lopen via *de Höhere SS- und Polizeiführer* en dat was Rauter.⁶⁸

‘*Ein Kampf Aller gegen Alle*’

Seyss-Inquart en zijn vier commissarissen-generaal beschikten over een naar verhouding grote bureaucratie. In de herfst van 1941 hield het rijkscommissariaat ongeveer 2000 personen aan het werk. In werkelijkheid was dat aantal nog veel groter. De rijkscommissaris kon ook een beroep doen op de SS- en politiediensten, die onder bevel stonden van de *Höhere SS- und Polizeiführer*. Dat waren onder meer de *Ordnungspolizei* (3000 man) en de *Sicherheitspolizei/Sicherheitsdienst* (700 man). De helft van het personeel bij de Sipo/SD bestond uit Nederlanders.⁶⁹

Het eerste dat Seyss-Inquart na zijn aankomst in Nederland deed, was een verordening (VO 3/1940) uitvaardigen waarin hij alle bevoegdheden van de uitgeweken koningin en haar kabinet naar zich toetrok. Met dit soort *Anordnungen* zou hij vervolgens uitvoering geven aan zijn bezettingspolitiek. De rijkscommissaris werd daarin bijgestaan door Dr. Dr. Kurt Rabl, *Leiter von der Abteilung Rechtssetzung*. Deze uit Silezië afkomstige jurist was ook een goede bekende van Seyss-Inquart. Zij hadden elkaar ontmoet in politiek turbulente tijden in Slowakije. Toen Seyss-Inquart in mei 1940 door Hitler naar Nederland werd gestuurd, herinnerde hij zich Rabl die als student Nederland bezocht en destijds belangstelling had getoond voor de structuur van Nederlandse staatsinstellingen. Samen met zijn nieuwe chef Wimmer zette Rabl zich na aankomst in Nederland aan het werk om het Duitse bestuur door middel van verordeningen te reglementeren (*Verfassung*).⁷⁰

Als voorbeeld kon weer Oostenrijk dienen dat na de *Anschluss* met verordeningen razendsnel was ingelijfd bij het Duitse Rijk.⁷¹ Dat tempo gold ook voor de anti-joodse maatregelen die qua inhoud en volgorde nauwelijks verschilden van die van het Nederlandse bezettingsbestuur. De *Entjudung* van de Oostenrijkse ambtenarij was binnen enkele weken voltooid. Een maand nadat Hitler zich liet

---

⁶⁸ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 106.

⁶⁹ Houwink ten Cate, J.Th.M., ‘Der Befehlshaber der Sipo und des SD in den besetzten niederländischen Gebieten und die Deportationen der Juden 1942-1943’ in Benz, W. e.a., *Die Bürokratie der Okkupation. Strukturen der Herrschaft und verwaltung im besetzten Europa* (Berlijn 1998) 197-222, aldaar 198-199.

⁷⁰ De Jong, *Koninkrijk IV*. Eerste helft, 40. Zie ook zelfgeschreven levensloop van Dr. Dr. Kurt Rabl. NIOD 020 Generalkommissar für Verwaltung und Justiz (GKfVuJ) 9066.

De rechterhand van Wimmer verruilde zijn geprivilegieerde leven halverwege 1942 voor het soldatenleven bij de *Waffen-SS*. Op het vlak van de anti-joodse verordeningen was bijna al het werk toen gedaan. Ibidem.

⁷¹ Botz, G., *Die Eingliederung Österreichs in das Deutsche Reich. Planung und Verwirklichung des politisch-administrativen Anschlusses (1938-1940)* (Linz 1976) 71.

toejuichen op de Weense *Heldenplatz*, werden er rassenwetten afgekondigd die huwelijken tussen ariërs en niet-ariërs verboden.⁷²

In Nederland wilde Seyss-Inquart voorzichtiger opereren. Van groot belang was, dat de rijkscommissaris de achtergebleven secretarissen-generaal onder zijn gezag kon stellen. Van de naar Engeland gevluchte regering had dit college opdracht gekregen de zaken op hun departementen zo goed mogelijk te bestieren. Ook de rijkscommissaris wenste, aldus Cohen, de continuïteit te handhaven, “omdat hem nog te weinig geschikte geestverwanten bekend waren die het bestuur zouden kunnen overnemen en vooral opdat een aantal noodzakelijk geachte maatregelen de handtekening van Nederlanders zouden dragen.”⁷³

Seyss-Inquart gaf de secretarissen-generaal volmacht om eigen verordeningen uit te vaardigen die uitvoering moesten geven aan de besluiten van hemzelf en de vier *Generalkommissäre*.⁷⁴ Volgens Cohen waren de secretarissen-generaal “feitelijk in dienst getreden van de bezetter.”⁷⁵ Hen was, aldus Seyss-Inquart in een rapport aan Hitler, bij hun aantreden “*ausdrücklich darauf verwiesen wurden, dass sie nur mehr vom Reichskommissar Aufträge entgegenzunehmen haben, was sie ausdrücklich akzeptierten.*”⁷⁶

Als sprekend voorbeeld hoe de verhoudingen tussen het rijkscommissariaat en het college van secretarissen-generaal lagen, haalt Cohen de afhandeling aan van hun collectief ingediende bezwaarschrift (24 februari 1941) tegen het ontslag van de reeds van hun functie ontheven ambtenaren. Twee weken later ontvingen ze een antwoord van Wimmer. Het kwam erop neer dat ze hun klachten in het vervolg bij de betrokken *Generalkommissar* moesten indienen. ‘Alleen in bijzonder belangrijke gevallen’ zou de rijkscommissaris zich er nog mee bemoeien. Daarom werden de heren verzocht “*sich in Zukunft bei keinen Kollektiveingaben an den Herrn Reichskommissar zu beteiligen.*”⁷⁷

Behalve met zijn vier secondanten had de rijkscommissaris contact met de vertegenwoordiger van het *Auswärtige Amt*, Otto Bene, die als een soort privé-GK van de jaloerse minister Von Ribbentrop opereerde.⁷⁸

---

⁷² Longerich, P., *Politik der Vernichtung. Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung* (München 1998) 162-165.

⁷³ Cohen, A.E., ‘De positie van de secretarissen-generaal tijdens de Bezetting’ in: Blom e.a., *A. E. Cohen als geschiedschrijver 225-257*, aldaar 239.

⁷⁴ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 80-81.

⁷⁵ Cohen, ‘De positie van de secretarissen-generaal’, 252.

⁷⁶ IMT Deel XXVI, 417-418.

⁷⁷ Cohen, ‘Positie van de secretarissen-generaal’, 242-243.

⁷⁸ De Jong, *Koninkrijk IV. Eerste helft*, 41.

Seyss-Inquart vergaderde één keer per week met zijn vier *Generalkommissare* Fischböck, Rauter, Schmidt en Wimmer. Deze ‘*Chefsitzungen*’ vonden op vrijdag plaats, meestal was ook Bene daarbij aanwezig. Volgens Rauter werden deze bijeenkomsten niet genotuleerd en besloot Seyss-Inquart achteraf.⁷⁹

Om de Nederlanders beter te doorgronden hebben Seyss-Inquart en zijn secretarissen-generaal zich nog enige tijd in de Nederlandse taal laten onderrichten, maar zonder veel succes. Wimmer: “*Der Reichskommissar hatte ein Antitalent für Sprachen*, hij kende eigenlijk alleen maar Duits en voelde zich geremd in zijn optreden in andere landen. Hij heeft nooit Engeland bezocht, omdat hij geen Engels kende. Ikzelf vond Nederlands moeilijk. Ik kon het zo ’n beetje lezen, maar ik heb het nooit leren spreken. Dat verbaasde mij wel, want Zweeds had ik indertijd uitstekend geleerd, dat kan ik nog schrijven en spreken als mijn moedertaal. Rauter en Schmidt hebben er meer van terecht gebracht, mevrouw Seyss-Inquart nog het meest.”⁸⁰

Beauftragten

Zelf benoemde de rijkscommissaris persoonlijke vertegenwoordigers, *Beauftragten*, in de elf provincies en de steden Amsterdam en Rotterdam. Zij moesten optreden als toezichhouders van de provinciale besturen (Provinciale Staten) die evenals de gemeentebesturen in de grotere steden, aldus Seyss-Inquart, te veel zelfstandigheid bezaten. Deze voor nationaalsocialisten ongewenste bestuurlijke vrijheid was een gevolg van de “19-eeuwse klassiek-liberale” politieke structuren die zo snel mogelijk dienden te worden geslecht.⁸¹ De *Beauftragten* werden dus ogen en oren van de rijkscommissaris, vertrouwelingen met veel macht bekleed. Zo zou de *Beauftragte* voor Amsterdam, Dr. H. Böhmcker, een sleutelrol spelen bij de uitvoering van vervolgingspolitiek tegen de Joden.⁸²

Ook had de rijkscommissaris, evenals Rauter, dagelijks contact met Wilhelm Harster, de *Befehlhaber der SD und Sicherheitspolizei*, om zich te laten informeren ‘*über die polizeilichen Angelegenheiten*’.⁸³ Juist bij de Nederlandse politie zag hij een decentralisatie die hem (en Rauter) niet beviel, waarbij vooral de rol van de burgemeesters een steen des aanstoets was:

“...*praktisch aber sind die Bürgermeister die fast unumschränkten Herren in der Durchführung des staatlich gesetzten Polizeiverwaltungsrechts (...) und sie sind vor allem auch die praktisch des Provinciaal Ausschusses kaum in ihrer Bewegungsfreiheit gehemmtten Herren...*”

---

⁷⁹ ‘Seyss-Inquart hat in den Sitzungen allerhand Sachen angeschnitten und sich von allen Seiten sehr eingehend informieren lassen’. Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 12.

⁸⁰ Gesprekken met Wimmer. Derde gesprek (Dauchau 29-8-1947) 11.

⁸¹ NIOD 022 GKfVuJ 644. “Die deutsche Verwaltung in den Niederlanden”. Tekst van toespraak Seyss-Inquart (24 juni 1940), waarschijnlijk door Wimmer uitgesproken voor een onbekend gezelschap, aldaar 10.

⁸² NIOD J.H. Böhmcker Doc I 121b.

⁸³ Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 12.

Het waren allemaal problemen van een ingeslapen volk, die schreeuwden om een oplossing. Een nationaalsocialistische, uiteraard.⁸⁴

Historicus In 't Veld noemt Seyss-Inquart als enige en algemene vertegenwoordiger van Hitler 'een ware satraap'⁸⁵, maar officieel was dat niet helemaal het geval. Naast hem stond de *Befehlshaber der Wehrmacht* die ook rechtstreeks aan Hitler verantwoording moest afleggen.⁸⁶ In de praktijk kwam het er echter op neer, dat de *Wehrmachtsbefehlshaber* in Nederland, de *General der Flieger* F.C. Christiansen, een zuiver territoriale bevelhebber was die zijn vergaande bevoegdheden, waaronder het standrecht, slechts kon uitoefenen bij de dreiging van een binnenlandse opstand (Februaristaking) en een vijandelijke aanval, bijvoorbeeld bij een invasie door de geallieerden. Dan zouden zijn bevelen ook gelden voor het civiele bestuur.⁸⁷ De hoog gedecoreerde Christiansen ging met tegenzin naar Nederland. De benoeming had hem wegens zijn hoge leeftijd (61) ook verbaasd:

*“Ich bin gar kein Truppenführer, das habe ich nicht gelernt. Ich bin ein Seeman und ein Flieger, auf dem Gebiet kenne ich mich bis auf die Einzelheiten aus (...) Es wurde aber gesagt: “Das macht gar nichts.”*⁸⁸

Niettemin zou hij als WBN een krachtige rol spelen bij de repressie van onrust in bezet Nederland.

Seyss-Inquart stond evenzeer voor een moeilijke opgave in Nederland. Zoals eerder gemeld miste hij een machtsbasis in de NSDAP of elders in het nazi-apparaat. Hij moest weerstand bieden aan de wensen, eisen en machtsspelletjes van ministers, gevolmachtigden en andere nazileiders. De rijkscommissaris wiens ideologische gedrevenheid niet viel te onderschatten, slaagde er in, schrijft J. Koll in zijn onlangs verschenen studie *Arthur Seyss-Inquart und die deutsche Besatzungspolitik in den Niederlanden*, sommige van die wensen af te zwakken of op de lange baan te schuiven. Dat had dan tot gevolg dat onderhandelingen met de betrokken instanties in Duitsland weken, dan wel maanden konden

---

⁸⁴ “Die deutsche Verwaltung in den Niederlanden”, 12.

⁸⁵ In 't Veld, *De SS en Nederland* I, 82.

⁸⁶ De Jong, *Het Koninkrijk IV*. Eerste helft, 49-51.

⁸⁷ In 't Veld, *De SS en Nederland* I, 82.

Friedrich Christiaan Christiansen werd op 12 december 1879 te Wijk (eiland Föhr) geboren. Voor de Eerste Wereldoorlog werkte hij als kapitein ter koopvaardij, tevens was hij een bekend sportvlieger. Tijdens deze oorlog was hij actief als marinevlieger. Na de Eerste Wereldoorlog keerde hij terug naar de koopvaardij. Van 1930 tot 1933 trad hij op als gezagvoerder van de vliegboot "Dornier Do, X". In 1933 kreeg hij een betrekking bij het Reichs-kommissariat für Luftfahrt, waar hem de belangen van de Duitse luchtport werden opgedragen. Twee jaar later stapte hij over naar de Luftwaffe, waar hij werd benoemd tot commandant van de opleidingsscholen voor vliegers, In 1937 werd hij leider van het National-Sozialistisches Fliegerkorps. Van 1933 tot 1935 was hij lid van de NSDAP. In mei 1940 volgde zijn aanstelling tot Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden. Van november 1944 tot februari 1945 was hij tevens Oberbefehlshaber der 25. Armee. Het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem veroordeelde Christiansen op 12 augustus 1948 tot twaalf jaar gevangenisstraf met aftrek van voorarrest wegens zijn medeverantwoordelijkheid voor het doodschieten van gijzelaars en de vergeldingsmaatregelen tegen Putten, nadat daar op enige Duitse militairen een aanslag was gepleegd (oktober 1944). In december 1951 werd hij in verband met zijn hoge leeftijd in vrijheid gesteld. NIOD Christiansen Doc. I 283 (levensloop).

⁸⁸ NIOD Coll. 283 Gespreksverslagen 1947-1949 [1967]. Verslag van gesprek met F.C. Christiansen in strafgevangenis te Arnhem op 12-12-1947, 1-2.

duren voordat men een voor alle partijen acceptabel compromis had gevonden. Zover het zijn eigen machtspositie niet aantastte, trachtte Seyss-Inquart met alle groeperingen in het *Reich* en in bezet Nederland constructief en productief samen te werken.⁸⁹

Niettemin vormde het rijkscommissariaat, aldus K. Kwiet, ‘naar binnen toe geen eenheid, doch een conglomeraat van afzonderlijke bureaus’ die waren bezet met personen ‘die meer in het straatje van hun superieuren dan naar de wens van de Rijkscommissaris werkten’.⁹⁰

Rond het rijkscommissariaat speelde zich een strijd af die door een *Beauftragte* na de oorlog werd omschreven als ‘*ein Kampf Aller gegen Alle*’. Vaak hadden die aanvallen, zoals die zich ook voordeden in Duitsland, geen enkele ideologische basis en waren ze slechts gericht op een optimale uitoefening van macht. Om de schijn van alleenheerschappij te handhaven, gaf Seyss-Inquart de vertegenwoordigers van zijn opponenten vaak een functie in zijn bezettingsbestuur, maar van een evenwichtig bestuursapparaat in een land waar de bevolking zich steeds vijandiger opstelde, was geen sprake.⁹¹

Desondanks verloor de rijkscommissaris nooit de controle over het te voeren beleid, wat ook gold voor de politiek tegen de Joden in Nederland. Als het er op aankwam, was hij zijn *Generalkommissäre, Beauftragten* en de anderen die zich in en rond het rijkscommissariaat ophielden, allemaal te slim af.⁹² Ook Rauter.

Het profiel van de *Höhere SS- und Polizeiführer* (HSSuPF)

Rauter paste precies in het profiel dat Himmler voor zijn *Höhere SS- und Polizeiführer* had geschetst: hij moest een *alter Kämpfer* zijn, compromisloos en gehard in de strijd en met een blinde trouw aan de *Reichsführer-SS*. De HSSuPF waren regionale Himmlers die met grote macht waren bekleed.⁹³

Deze functie was pas laat (13 november 1937) in het leven geroepen.⁹⁴ Himmler, die in 1936 ook de macht over de Duitse politie had verworven, zag zijn SS- annex politie-apparaat explosief groeien. Deze groei hield ook een gevaar in: desintegratie van zijn machtsimperium. Want zijn SS-conglomeraat was niet een volgens vaste lijnen opgezette organisatie. Het was een typisch product van de polycratische chaos die het Derde Rijk kenmerkte, waarbij partij- en SS-organisaties en -diensten elkaar beconcurrerden om in de gunst van de *Führer* te komen. Waar bevoegdheden niet waren

---

⁸⁹ Koll, J., *Arthur Seyss-Inquart und die deutsche Besatzungspolitik in den Niederlanden*, 618-619.

⁹⁰ Kwiet, K., *Rijkscommissariaat Nederland. Mislukte poging tot vestiging van een nationaal-socialistische orde*. Vertaald uit het Duits (Baarn 1969) 78.

⁹¹ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 82-84.

⁹² In Neurenberg werd aan alle hoofdaangeklaagden een IQ-test afgenomen. Seyss-Inquart scoorde na Hjalmar Schacht, de voormalige president van de Reichsbank (143) het best: 141. Hij viel daarmee in de categorie hoogbegaafd. De laagste IQ-score was voor antisemiet Julius Streicher: 106. Gilbert, G.M., *Terwijl de strop hun wachtte. Dagboek van de Amerikaanse gevangenispsycholoog in Neurenberg (1945-1946)*. Vertaald uit het Engels (Amsterdam 1979) 31.

⁹³ Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 22.

⁹⁴ *Ibidem*, 10.

afgebakend en de onderlinge animositeit als pijler van de nazi-cultuur diende, konden botsingen tussen de diverse afdelingen van de *Schutzstaffel* niet uitblijven.⁹⁵

De HSSuPF was een werktuig voor Himmler om zijn greep op de SS-diensten en -organisaties te behouden. Dat is ten dele gelukt. Juist in de bezette gebieden, waar de macht van de *Höhere SS- und Polizeiführer* het grootst was (met name in het Oosten), ging het vaak mis. Typerend voor het onderlinge wantrouwen bij de SS waren, volgens de Duitse militair-historicus B. Wegner, de veelvuldige ruzies tussen de commandanten van de *Waffen-SS* en de in bevoegdheden boven hen geplaatste *Höhere SS- und Polizeiführer*.⁹⁶

Op districtsniveau (*SS-Oberabschnitte*) moesten de HSSuPF zorgen voor consolidatie en het probleemloos vervlechten van SS en Duitse politie. Na het uitbreken van de oorlog (1939) – en helemaal na de inval in de Sovjet-Unie (zomer 1941) – kreeg deze door Himmler zorgvuldig geselecteerde elite een bijzondere taak en speciale bevoegdheden.⁹⁷ Hierdoor kon Rauter uitgroeien tot bevelvoerende coördinator van de SS die er bijvoorbeeld namens Himmler op toezag dat de deportaties van Joden uit Nederland zo *reibunglos* als mogelijk verliepen. Deden zich knelpunten voor, dan kwam Rauter in actie.

De *Höhere SS- und Polizeiführer* in Oost-Europa en in Nederland konden zo'n grote macht uitoefenen omdat zij aangesteld werden in nieuw veroverde gebieden, waar de macht binnen het bezettingsapparaat nog niet was verdeeld, zoals dat in het Duitse Rijk wel het geval was. Natuurlijk ondervonden ze concurrentie van benoemde rijkscommissarissen, vertegenwoordigers van de NSDAP en inheemse organisaties van nationaal-socialisten.⁹⁸

In Duitsland was hun positie veel moeilijker. De HSSuPF werden er geconfronteerd met de *Alte Kämpfer* uit de NSDAP. Deze oude getrouwen binnen de nazi-partij die vóór de machtsovername in 1933 zij aan zij hadden opgetrokken met Hitler, waren veelal beloond met belangrijke functies, waaronder die van gowleider. Bij ruzies over competenties met de SS konden ze daarom op de sympathie van Hitler rekenen. Voor de HSSuPF, gesouffleerd door de *Reichsführer-SS*, was er hierdoor weinig speelruimte voor eigen politiek en maatregelen.⁹⁹

Binnen de SS kregen alle *Höhere SS- und Polizeiführer* (ook in Duitsland) een grote macht toebedeeld. De vertrouwelingen van Himmler traden in hun *Oberabschnitt* op als coördinator en toezichthouder van de SS-diensten. De *Reichsführer-SS* had hun de toezichthoudende rol toebedacht om de federale opzet van de politie uit de tijden van Bismarck en Weimar ongedaan te maken. Hij stond een centraal geleid SS- en politieapparaat voor. Door de onderdelen verticaal te binden, zou hij voorkomen dat de diverse SS-diensten en buitenposten zouden verworden tot zelfstandige satellieten.¹⁰⁰

---

⁹⁵ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 25.

⁹⁶ Wegner, B., *Hitlers Polische Soldaten: Die Waffen-SS 1933-1945* (herz. 2e druk; Paderborn, 1983) 183.

⁹⁷ Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 15

⁹⁸ Wegner, *Hitlers Polische Soldaten*, 296-297

⁹⁹ Ibidem, 308-309.

¹⁰⁰ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 66-73.

Als coördinator hadden Rauter en zijn collega's bovendien toegang tot alle informatiestromen van de SS-organisaties in hun district.¹⁰¹ Zij konden regionaal op het terrein van veiligheid en politie alle gewenste bevelen geven, uitgezonderd waar het aangelegenheden van de *Wehrmacht* betrof. Tenslotte had Himmler vastgelegd dat de regionale bevelhebbers van de *Sicherheitsdienst* (SD) en *Sicherheitspolizei* (Sipo), de *Waffen-SS* en de *Ordnungspolizei* ('*Grüne Polizei*') ondergeschikt waren aan de HSSuPF. Bij grote acties die coördinatie vergden, zoals uitgebreide razzia's op Joden en dwangarbeiders voor de *Arbeitsinsetz*, zou Rauter daarbij optreden als bevelvoerder.

Van zijn HSSuPF eiste Himmler uiteraard de drie basisdeugden van de SS: trouw, gehoorzaamheid en kameraadschap. Trouw was een deugd die het individu uitleverde aan de boven hem gestelde leider. In het geval van de HSSuPF vereiste dat een emotionele binding aan de *Reichsführer-SS*. Gehoorzaamheid – '*Legitimation durch Leistung*' – betrof het praktische handelen waarin de betrokkene zijn '*fanatische Glauben*' en '*äusserster Härte*' kon tonen. Ten slotte diende de '*Kameradschaft*' als permanente wederzijdse opvoeding. Want wie toetrad tot de SS en voldeed aan de eisen van het *SS-Rasse- und Siedlungshauptamt* (RuSHA), legde ook zijn persoonlijk leven in handen van zijn superieuren.¹⁰²

Zwakheid mocht niet worden getoond; dat zou – ook bij de betrokkenen zelf – overkomen als een bewijs van een SS onwaardige eigenschap. Toen HSSuPF Erich von dem Bach-Zelewski, een van de Himmlers favorieten, in 1942 als gevolg van door hem geleide massa-executies van Joden in de Sovjet-Unie met darmklachten en een zenuwzinking in het hospitaal belandde, probeerde hij vanuit het ziekenhuisbed nog de noodzakelijke hardheid uit te stralen. De opname werd door hemzelf beschouwd als het niet opvolgen van een bevel van de *Reichsführer-SS*.¹⁰³

Bij de keuze van zijn *Höhere SS- und Polizeiführer* keek Himmler niet alleen naar de drie voornoemde deugden. Ook was hun militaire en sociale achtergrond belangrijk. De 47 mannen, die tussen 1938 en 1945 dienden als HSSuPF, behoorden voor het grootste deel (33) tot de zogenoemde '*Frontgeneration*' die tijdens de Eerste Wereldoorlog in de loopgraven had gestaan. Zij waren de veteranen. Twintig jaar eerder hadden zij zich bewezen als compromisloze soldaten. De HSSuPF waren de jongste deelnemers aan WO I. Niemand was hoger geklommen dan de rang van *Oberleutnant*. Negentien van hen hadden het IJzeren Kruis 1e Klasse ontvangen; dertien waren gewond geraakt. Zij onderscheidden zich daarmee van de rest van het SS-kader dat te jong was geweest om aan de Grote Oorlog deel te nemen.¹⁰⁴

De jonge elite was veel beter opgeleid dan de HSSuPF. Frappant voorbeeld daarvan is het *Reichssicherheitshauptamt*. In samenspraak met zijn vazal Heydrich zocht Himmler zijn kandidaten

---

¹⁰¹ Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 106-115.

¹⁰² Ibidem, 364-384.

¹⁰³ Ten koste van alles wilde hij Himmler duidelijk maken dat zijn trouw ongebroken was: '*Reichsführer, ich werde Ihnen in diesem Jahr beweisen, daß Ihre alten Haudegen sich auch nicht durch solche Erlebnisse unterkriegen lassen*'. Ibidem, 386-387.

¹⁰⁴ Ibidem, 333-351.

op de Duitse universiteiten. Ambitieuze studenten met rechts-extreme opvattingen waren favoriet. Van het leidinggevende personeel op het hoofdkwartier aan de *Prinz Albrechtstrasse* in Berlijn had twee derde een universitaire opleiding (vooral rechten) afgerond. De helft van hen was zelfs gepromoveerd. Zij hadden niets van de stereotiepe nazihouwdagen, maar ze maakten wel de blauwdrukken voor de gemechaniseerde moord op het Europese Jodendom die ze vaak ook hoogstpersoonlijk implementeerden als leiders van de gevreesde *Einsatzgruppen* in de Baltische staten, Oost-Europa en de Sovjet-Unie.¹⁰⁵

De *Höhere SS- und Polizeiführer* daarentegen pasten wel in het klassieke beeld van de SS'er. Opvallend is daarbij de voorkeur van Himmler voor grote mannen. Waar voor het SS-lidmaatschap een lengte van 1,70 meter genoeg was, bedroeg de gemiddelde lengte van de HSSuPF 1,86 meter, wat zeker voor die tijd erg lang was.¹⁰⁶ Op foto's van nazi-manifestaties in het bezette Nederland torent Rauter met zijn 1,96 meter ook steevast boven zijn omgeving uit.¹⁰⁷

Op sociaal vlak voldeden de HSSuPF aan het beeld van de gefrustreerde en verbitterde oorlogsveteraan die geen aansluiting kon vinden in de burgermaatschappij. Van de drieëndertig die deel hadden uitgemaakt van de Duitse en Habsburgse legers, slaagden er negentien niet in een vaste baan te veroveren. Ze werkten als losse arbeider of ze sloten zich voor langere tijd aan bij een vrijkorps. Van de overigen hadden vier een functie onder hun niveau. Politiek links en de Joden gaven ze de schuld voor hun maatschappelijke mislukking. Pas door hun politieke activiteiten, vaak begonnen in de rechtse vrijkorpsen (24), kreeg het leven weer enige zin. Voor de meesten verschaftte de aansluiting bij de nationaal-socialisten een soort '*Erwachungslebnis*'.¹⁰⁸

Onder de HSSuPF bevond zich een relatief groot aantal Oostenrijkers (negen). Zij werden meestal gerekruteerd uit de '*Kampfbund der Österreicher im Reich*', de vergaarbak van gevluchte rechts-radicalen waaraan Rauter na zijn verhuizing van het Alpenland naar nazi-Duitsland (1933) enige tijd leiding gaf.¹⁰⁹ Vijftien HSSuPF hadden een strafblad. Ludolf von Alvensleben spande de kroon met elf veroordelingen, de meeste wegens openlijke geweldpleging.¹¹⁰

Passend in zijn SS-ideologie verlangde Himmler van zijn HSSuPF, zoals eerder gemeld, een vroeg huwelijk en een grote kinderschare. Toch lag de huwelijksleeftijd van deze groep hoog, waarschijnlijk als gevolg van hun slechte maatschappelijke perspectieven vóór de '*Machtsergreifung*'.

---

¹⁰⁵ Wildt, M., *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamt* (Hamburg 2003).

¹⁰⁶ Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 372.

¹⁰⁷ Bundesarchiv Lichterfelde. SSO 011B H.A. Rauter SS/SS-Führerpersonalakten. SS-Stammrollen-Auszug 28-5-1935.

¹⁰⁸ Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 352-358.

¹⁰⁹ Ibidem, 358.

Twaalf gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 14.

Aanvulling Rauter op gesprekken, I/8/3.

¹¹⁰ Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 357-358.

Ook Rauter trouwde laat. Niettemin bleven er na zijn executie vijf kinderen achter.¹¹¹ Daarmee lag zijn kinderaantal hoger dan het gemiddelde (3,6 kinderen).

Himmler, die voor een aantal kinderen optrad als peetvader – zo ook bij de eerstgeboren zoon van Rauter (Hannes-Hagen) -, moest vaststellen, dat het aantal echtscheidingen eveneens fors was onder zijn HSSuPF. Vaak waren deze mannen direct na de Eerste Wereldoorlog getrouwd en vervolgens weer snel gescheiden, met als belangrijke reden hun oriëntatie op het nationaal-socialisme. Door hun stijging op de sociale ladder van 1933 hertrouwden zij met veel jongere vrouwen uit de ‘*Oberschicht*’. Else Lauter was ook 22 jaar jonger dan haar ‘Hannes’ Rauter.¹¹²

De *Höhere SS- und Polizeiführer* waren alle (behalve Josias Erbprinz von Waldeck-Pyrmont) uit de kerk getreden. Himmler stond vijandig tegenover de kerk als instituut. Ook Rauter had de (rooms-katholieke) kerk verlaten, maar hij betitelde zichzelf nog wel als ‘*Gottgläubig*’ zoals de meesten van zijn collega’s.¹¹³

Himmler en ‘kleine Himmler’

Rauter was voor Himmler de ideale *Höherer SS- und Polizeiführer*. Er bestond geen loyaler en ijveriger ondergeschikte. Na de oorlog, toen alle door de SS gepleegde gruweldaden bekend werden, bleef zijn vertrouwen in en aanhankelijkheid aan de *Reichsführer-SS* onveranderd. In gevangenschap en in afwachting van zijn executie:

*“Sie kennen Himmler nicht. Die ganze Welt kennt Himmler nicht. Er is heutzutage nur bekannt als der grausame, harte Judentöter, ein grosses Schweinhund. Es is nicht leicht, jetzt einigermassen vernünftig über ihn zu sprechen. Die Leute, die Himmler persönlich kannten, haben aber einen ganz anderen Eindruck von ihm bekommen, hatten ein ganz anderen Urteil (...) Es war schade, dass er Polizeichef war, sonst wäre es ideal gewesen. Die Judensache hat es aber verübert, diese Sache hat sein Bild so verdunkelt, dass man mit ihm nichts mehr zu machen haben will, man kann nicht mehr sachlich über ihn reden. Ja, ich kann das sagen, obwohl es mir nichts nützt.”*¹¹⁴

Vanwaar die blinde aanhankelijkheid aan zijn hoogste superieur? Van een persoonlijke vriendschap tussen Himmler en Rauter was geen sprake geweest, “*dafür habe ich ihm viel zu wenig gesehen und*

---

¹¹¹ Volgens H.W. van Etten, hoofdredacteur van het blad *Storm SS*, was Rauter erg teleurgesteld over de geboorte van de drie dochters en sprak daarom ‘liefdeloos’ over zijn echtgenote Else Lauter. De Jong: *Koninkrijk IV*. Eerste helft, 79.

¹¹² Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 358-359.

BaL SSO 011B H.A. Rauter SS/SS-Führerpersonalakten. RuS.-Fragenbogen (ongedateerd).

Laatste brief Else Lauter aan Rauter (6 januari 1949) NIOD Coll. Rauter Doc I 1380 i 22.

¹¹³ Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 358.

¹¹⁴ Twaalf gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 18-19.

gesprochen. Ich bin ihm zehn bis zwölf mahl Mal begegnet. Er war hier in Holland nur fünf Mal.”¹¹⁵

Wel had de *Reichsführer-SS* indruk gemaakt bij hun eerste ontmoeting in 1935:

“*Mein erster Eindruck als SS-Führer war der Eindruck des gefürchteten Reichsführer-SS. Ein sehr starker Eindruck! Erst als ich ihn näher kennenlernte, spürte ich, dass er menschliche Qualitäten hatte, dass er einen phantastischen Geist besass und dass ein fanatischer Idealismus in dem Mann steckte.*”¹¹⁶

Waarschijnlijk voelde Rauter, voor wie de Eerste Wereldoorlog in feite nooit was geëindigd, zich aangetrokken tot het soldateske, het ‘idealisme’ en kameraadschappelijke karakter van de SS, dat hij zich maar al te goed herinnerde van de loopgraven en daarna van de vrijkorpsen in Oostenrijk¹¹⁷.

In Nederland ontpopte de HSSuPF zich als een goede organisator en bevlogen *Draufgänger*. Hij betoegelde evenwel zijn naar extremisme neigende temperamenten. In zijn Oostenrijkse jaren had hij als chef-staf bij de *Heimwehre* al een zeker pragmatisme ontwikkeld. Het was daar mede zijn taak geweest om de diverse stromingen binnen de vrijkorpsen te bundelen. Belangrijker nog was waarschijnlijk de opdracht die Rauter van Hitler en Himmler had meegekregen om de orde en rust in het bezette Nederland te bewaren. Voor de gehoorzame nationaalsocialist en soldaat was het ondenkbaar dat hij zou afwijken van de ontvangen directieven. In ‘t Veld typeert hem in zijn uitputtende bronnenpublicatie over de SS in Nederland ook als een ‘*Kämpfer*’. Geen militair in de Pruisische traditie, ook geen politieman, maar een fanatieke krijgsman, een aanvoerder.¹¹⁸ Een man die met nostalgie teruggacht aan de turbulente jaren twintig, toen hij de strijd zocht met alles wat paste onder de verzamelnaam *Austromarxisten*: “*Mir lag das Kämpfen mehr als der Höhere SS- und Polizeiführer.*”¹¹⁹

In ‘t Veld stelt vast dat Rauter blind – zoals dat ook paste in het nationaalsocialistische bestuursmodel – de bevelen van Himmler opvolgde en dat hij zichzelf in de stroom brieven en nota’s aan zijn superieur ook nog ‘onder een vergrootglas’ zette. Hij sprak steevast van ‘*ich*’ en zelden van ‘*wir*’. De HSSuPF miste gevoel voor betrekkelijkheid, waardoor hij tot genuanceerde meningen niet in staat was. Himmler moest ook de indruk krijgen, dat hij – Rauter – en zijn SS het vliegwiel waren dat het bezettingapparaat draaiende hield en waarbij hijzelf dan weer de as van dat vliegwiel was. Door dit onwaarachtige beeld heeft Rauter zijn overigens niet geringe invloed op de politieke besluitvorming van rijkscommissaris Seyss-Inquart overschat.¹²⁰

Zijn voormalige collega’s in het bezettingsapparaat hadden hun kwalificaties voor de *Generalkommissar für das Sicherheitswesen*. Collega Friedrich Wimmer, verantwoordelijk voor

---

¹¹⁵ Ibidem, 20.

¹¹⁶ Ibidem, 18.

¹¹⁷ Aanvulling Rauter op gesprekken, I/1.

¹¹⁸ In ‘t Veld, *De SS en Nederland I*, 101.

¹¹⁹ Twaalf gesprekken met Rauter. Zevende gesprek te Arnhem (5 maart 1947) 6.

¹²⁰ In ‘t Veld, *De SS en Nederland I*, 98-101.

Verwaltung und Justiz, sprak van een “*typischen Fleischerhund*” en Hans Ritterbusch, de opvolger van de verongelukte Fritz Schmidt, was nog vernietigender: “*ein Polterhans*” (bullebak) en “*eigentlich ein grosses Kind*.”¹²¹

Rauter miste het politieke inzicht van zijn mede-Oostenrijker Seyss-Inquart, maar hij voerde zijn werkzaamheden naar tevredenheid van Himmler uit. Waar vele andere HSSuPF na wrijvingen met nazi-kopstukken werden overgeplaatst of wegens incompetentie het veld moesten ruimen, bleef Rauter in Nederland in functie. Eén keer heeft het er om gespannen. De rijkscommissaris en *General-Kommissar* Schmidt hadden in het najaar van 1942 plannen om ir. Anton A. Mussert, de Leider van de Nationaal-Socialistische Beweging, enige regeringsmacht te geven. Rauter achtte dat onacceptabel, maar uiteindelijk werd de kwestie in der minne geschikt.¹²²

Soberheid in levensstijl die van iedere SS'er werd verlangd, maar waar weinigen zich aan hielden.¹²³ Ook daarin beschouwde hij Himmler als zijn voorbeeld:

*“Er war mehr Erzieher als Offizier. Er war Ingenieur. Ein einfacher, bescheidener Mensch. Unerhört hart, sich selbst gegenüber. Er hat nichts von einem andern verlangt, was er nicht auch von sich selbst verlangte.”*¹²⁴

Rauter heeft de door hem zo hooggeachte chef – zoals eerder gemeld – slechts een dozijn keer persoonlijk ontmoet tussen 1935 en 1945. Het telefonische en schriftelijke contact was veelvuldiger, want de *Reichsführer-SS* wilde minutieus op de hoogte zijn van wat zich in het bezette Nederland afspeelde, zowel op politiek en militair gebied, als op het vlak van het onderdrukingsapparaat en de Jodenvervolging. Postumus en De Jong vroegen de ex-HSSuPF of hij dagelijks met Himmler contact zocht. Zijn antwoord: niet elke dag. Dat gebeurde alleen in ‘*Krisenzeiten*’. Het waren korte gesprekken, waarbij de *Reichsführer* meestal degene was die opbelde.¹²⁵

Voor Rauter was het van het grootste belang, dat hij *schlagkräftig* overkwam bij zijn superieur in Berlijn, wat blijkt uit hun uitgebreide correspondentie.¹²⁶ Bij strubbelingen werd Himmler op de hoogte gesteld, waarna de *Reichsführer-SS* vaak reageerde ‘*restlos einverstanden*’ te zijn met de gevoerde politiek dan wel de genomen maatregelen. Nimmer mocht Himmler de indruk krijgen dat zijn ondergeschikte twijfels kende of niet opgewassen was tegen de hem opgedragen taak. De jacht op het verzet, de Arbeidsinzet, de anti-joodse maatregelen, de opstelling van de niet te vertrouwen collega-*Generalkommissare*, de houding van de WA en de Februaristaking, steeds was de boodschap: “*Ich bin völlig Herr der Lage*.”¹²⁷

---

¹²¹ NIOD Collectie 283. Diverse verhoren. Verkl. Wimmer II, 16.

Ibidem. Verkl. Ritterbusch, 11.

¹²² In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 146-163 en 285-302.

¹²³ Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 8.

¹²⁴ Ibidem. Tweede gesprek, 17.

¹²⁵ Ibidem. Zevende gesprek, 14.

¹²⁶ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 98.

¹²⁷ Rauter aan Himmler (20-2-1941). Ibidem, nr. 61, 543-548.

Kleine Heydrich

De Höhere SS- und Polizeiführer mocht dan een sober mens zijn, hij, zijn vrouw Else en kinderen Hans-Hagen en Heide, gingen wel op stand wonen. Het gezin Rauter betrok een villa aan de Kerkeboschlaan te Wassenaar. In augustus 1940 ontving eigenaar J.J. Wiegman, oud-burgemeester van deze groene Haagse satellietgemeente, een brief van de adjudant van commissaris-generaal Wimmer met de mededeling dat zijn eigendom in beslag was genomen. Het werd bezit van de rijkscommissaris die het op zijn beurt ter bewoning weer toewees aan Rauter. Een architect verzorgde nog enkele bouwkundige aanpassingen, waardoor het pand en uitgestrekte gazon aan de door de Duitsers gestelde veiligheids-eisen en aan de woonwensen van de nieuwe bewoners voldeed.¹²⁸

Als HSSuPF en commissaris-generaal nam Rauter zijn intrek op het Plein 1 (het voormalige ministerie van Koloniën) in de residentie. Zo belangrijk hij was in het bezettingsbestuur, zo klein was zijn directe staf. Die bestond uit slechts vier personen, onder wie een stenotypiste en een tolk. Er resideerden nog enkele afdelingen (*Ahnenerbe*, *Verwaltung*, *Registratur* en *Inspector der Niederländische SS*, etc) in het gebouw, maar het totaal overschreed niet de twintig medewerkers.¹²⁹

Als toezichthouder en coördinator van SS-activiteiten had de *Höhere SS- und Polizeiführer* geen grotere organisatie nodig. Alle SS-diensten (*Ordnungspolizei*, *Sicherheitsdienst*, *Sicherheitspolizei*, *Waffen-SS*) stonden tot zijn beschikking en indien nodig ook de Nederlandse politie. Zijn aanspreekpunten op het gebied van veiligheid en politie, waren de *Befehlshaber* van de *SD* en *Sipo* (BdS) en die der *Ordnungspolizei* (BdO), met eerstgenoemde als veruit de belangrijkste. Het succes van de HSSuPF was voor een groot deel afhankelijk van de bekwaamheid van de BdS.

Was Rauter de directe vertegenwoordiger van Himmler, de BdS was dat van het *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA).¹³⁰ De functie van *Befehlshaber* van de *SD* en *Sipo* werd achtereenvolgens door Dr. Hans Nockemann, Dr. Wilhelm Harster, Erich Naumann en Dr. Eberhard Schöngarth uitgeoefend. De carrière van Hans Nockemann in Nederland duurde maar kort.¹³¹ De BdS struikelde over de onrust op Anjerdag, de verjaardag van prins Bernhard (29 juni 1940). De bezettingsautoriteiten werden verrast door deze demonstratie van afhankelijkheid aan de koninklijke familie. Overal in het land werd de vlag uitgestoken, burgers droegen de anjer in het knoopsgat (de lievelingsbloem van prins Bernhard) en op diverse plaatsen legden Oranjeaanhangers bloemen.

Hoewel deze blijken van verzet snel de kop in werden gedrukt door de bezettingsautoriteiten – Rauter sprak na de oorlog smalend van “*ein Blumenkorso*” – kreeg de affaire voor Nockemann een

---

¹²⁸ Het gezin Rauter beschikte over vier man inwonend personeel. Gemeente Wassenaar. Woningkaarten en archief bouwdoosier.

NIOD Rauter Doc. I 1380 i. NIOD Wimmer 020 Stab Inv.nr. 15.

¹²⁹ NIOD. Fernsprech-Verzeichnis der Dienststellen des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete (Den Haag 1 Juni 1941).

¹³⁰ NIOD W. Harster Doc. I 639 e 12. Verhoor W. Harster contra Rauter (6-12-1947).

¹³¹ Nockemann was een koopmanszoon uit Aken die vanaf 1935 bij de Sicherheitsdienst in Berlijn had gewerkt. De Jong, *Koninkrijk IV*. Eerste helft, 86, 290.

vervelend staartje.¹³² Hij had tijdens de troebelen een alarmerend rapport gestuurd aan het *Reichssicherheitshauptamt*. Heydrich, de chef van het RSHA, kreeg het verslag onder ogen waarop deze het doorstuurde naar het *Führerhauptquartier*. Toen Hitler kennisnam van de inhoud ontstak hij in grote woede en ontbood Seyss-Inquart, *Wehrmachtbefehlshaber* Christansen en commissaris-generaal Schmidt. De Führer – “*Was ist da in Holland los!*”- veegde het drietal de mantel uit.¹³³

Aanvankelijk werd ook Rauter opgeroepen, maar hij mocht op het laatste moment in Den Haag blijven. De HSSuPF lichtte Himmler vervolgens in over de gang van zaken. Nockemann werd vooral kwalijk genomen dat hij zijn bevoegdheden te buiten was gegaan. Hij had het rapport zonder overleg met Seyss-Inquart en Rauter naar Berlijn gestuurd. Door deze actie was de indruk ontstaan dat de rijkscommissaris, de *Wehrmachtbefehlshaber* en de *Höhere SS- und Polizeiführer* hun zaken in Nederland niet op orde hadden.¹³⁴

Rauter bleef het maar een zaak van niets vinden:

*“Ich habe aus dem Fernschreiben gesehen, dass Nockemann übertrieben hatte. Ich habe mich diplomatisch herausgezogen. Der Führer hat sich aufgeregt. Das wird Sie als Geschichte sehr interessieren. Der Führer hat gesagt, die Holländer sollen sich gar nicht aufregen, es sei Blödsinn was die Holländer in Hinsicht deutscher Absichten mit den Niederlanden denken. Er hat sich das Verhältnis zwischen Deutschen und Holländern locker vorgestellt.”*¹³⁵

Nockemann werd vervangen door een hoogst bekwame opvolger. *Befehlshaber* Wilhelm Harster die op 12 juli 1940 aantrad, zou de *Sicherheitsdienst* en de *Sicherheitspolizei* in Nederland de volgende drie jaar smeden tot een geoliede machine die – goedkeurend door Rauter gadeslagen, aangemoedigd en soms gecorrigeerd – de Nederlandse bevolking, met name het joodse deel, veel leed zou berokkenen.

Dr. Wilhelm Harster

De liefde voor het politiewerk had Harster (geboren op 21 juli 1904 te Kelheim, Zuid-Duitsland) niet van vreemden. Zijn vader, die op 1 november 1914 als reserveofficier in België bij Ieper sneuvelde, was jurist

---

¹³² Gesprekken met Rauter. Zevende gesprek, 22.

¹³³ Ibidem, Vierde gesprek, 1.

¹³⁴ De Jong, *Koninkrijk IV*. Eerste helft, 282-290.

¹³⁵ Op de vraag waarom Hitler zich zo opstelde, reageerde Rauter: “Aus rein wirtschaftlicher Gründen. Der Führer wurde es tiefstens beklagen, wenn eine zu enge Beziehung zwischen Deutschland und Holland die Ursache sein würde, dass England und Amerika die holländischen Kolonien wegnehmen würden. So ungefähr drückte er sich aus. Aber eine gewisse Organisation von Europa wäre nötig und wenn die Holländer dies einsähen, wäre er zufrieden.” Gesprekken met Rauter. Vierde gesprek, 1-2.

bij de politie in Beieren.¹³⁶ Zelf studeerde de jonge Wilhelm rechten in München en promoveerde vervolgens in 1927 in Erlangen met een dissertatie over het Duitse wetboek van strafrecht.¹³⁷

Net als Rauter voelde de bijna tien jaar jongere Harster zich al in de beginjaren van de Republiek van Weimar aangetrokken tot ultrarechtse groeperingen. Harster behoorde tot het door M. Wildt beschreven kader van het *Reichssicherheitshauptamt*, een groep jonge academici die de ruggengraat vormde van deze SS-organisatie. Volgens Wildt was hun fanatisme te verklaren uit de omstandigheid dat zij de oorlog wel hadden meegemaakt, maar toen nog te jong waren om er actief aan deel te nemen.¹³⁸

Harsters *Werdegang* begon in 1921, toen hij zich als zeventienjarige aansloot bij het vrijkorps *Oberland* dat naar Silezië trok om de annexatie door Polen af te wenden. Harster zelf was te jong om zich bij deze ‘veldtocht’ aan te sluiten. Hij stond voor zijn eindexamen van het gymnasium. Ook de politieke strubbelingen van 1923 in München die uitmondde in de mislukte putsch van Adolf Hitler gingen aan hem voorbij. Harster volgde op dat moment een cursus bij de *Reichswehr*.¹³⁹ In 1929 legde de gepromoveerde jurist het zogenoemde *Bayerische Staatskonkurs af*, voorwaarde om later als rechter of advocaat te kunnen optreden. Hij vond een baan bij de criminele recherche in Stuttgart, waar hij snel opklom tot leider van de politieke afdeling van de *Kriminalpolizei*.¹⁴⁰

Halverwege de jaren dertig smolten de nazi’s de reguliere politie en de SS samen tot één organisatie, geleid door Heinrich Himmler. Direct na zijn benoeming tot chef van de Duitse politie verdeelde deze de politie in twee sectoren: de *Ordnungspolizei*, waarin de *Schutzpolizei*, de *Gendarmerie* en de gemeentepolitie werden ondergebracht.¹⁴¹ Het inlichtingenwerk kwam onder de paraplu van de *Sicherheitsdienst* (SD) en de *Sicherheitspolizei* (Sipo) terecht. De Sipo was weer gesplitst in de *Kriminalpolizei* (Kripo), de recherche, en de *Geheime Staatspolizei* (Gestapo), de politieke politie met uitvoerende bevoegdheden. De politie in Duitsland en later in de bezette landen werd vanaf dat moment centraal geleid vanuit het nieuw opgerichte *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA) aan de Prinz-Albrechtstrasse in Berlijn.¹⁴²

---

¹³⁶ Gerritse, Th., *De ploert Hanns Albin Rauter en de correcte ambtenaar Wilhelm Harster. De opmerkelijke rechtspleging tegen twee SS-kopstukken* (Soesterberg 2006) 16.

Harster: “Ich habe (...) eine ernste aber absolut nicht freudlose Jugend gehabt.” NIOD W. Harster Doc. I 639 b 1-2. De Jong, L. en Cohen, A.E., Twee gesprekken met Dr. W. Harster. Eerste gesprek (Scheveningen, 3-3-1949).

¹³⁷ Twee gesprekken met Harster. Eerste gesprek, 7.

¹³⁸ Ook de leiding van de SS behoorde tot deze jongere generatie van ‘compromislozen’. Himmler hunkerde om als soldaat deel te nemen aan de Eerste Wereldoorlog. Hij verliet daarvoor de middelbare school vóór zijn eindexamen. Vergeefs meldde hij zich enkele keren aan als aspirant-officier. Pas in 1918 werd hij toegelaten tot de opleiding tot vaandrig. Hij deed zijn opleiding aan diverse militaire scholen in Beieren, maar de oorlog was al afgelopen voordat hij zich kon melden aan het front.

Reinhardt Heydrich (1904) zou eveneens de oorlogshandelingen op afstand meemaken. Van 1914 tot 1918 was hij leerling op het *Reformgymnasium* in zijn geboortestad Halle. Wildt, M., *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamt* (Hamburg 2003) 41-203.

¹³⁹ Twee gesprekken met Harster. Eerste gesprek, 7.

¹⁴⁰ NIOD W. Harster Doc. I 639. Levensloop.

¹⁴¹ Wildt, *Generation des Unbedingten*, 251.

¹⁴² In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 30-37.

Ook de afdeling van Harster in Stuttgart werd ingelijfd bij de staatspolitie. De reorganisatie was geheel in lijn met zijn politieke opvattingen. Hoewel hij zelf na zijn korte vrijage met het vrijkorps *Oberland* politiek niet meer actief was, volgde hij de nationaalsocialisten op de voet. Hij bezocht hun bijeenkomsten, al dan niet ambtshalve; wees de socialisten en meer nog de communisten scherp af als onvaderlandslievend.

Harster werd geënthousiasmeerd toen hij in 1930 Hitler weer hoorde spreken, nadat hij de latere Führer in de jaren twintig in München al eens had aangehoord. Weliswaar was hij niet antisemitisch opgevoed, maar hij vond wel dat “de Joden” te veel invloed hadden in de Republiek van Weimar. Hij was het ook eens met het uitschakelen van de oppositie in het Duitse interbellum. Met als logisch en aanvaardbaar gevolg het inrichten van concentratiekampen. Over misstanden was hem volgens eigen zeggen in 1937 nog niets bekend.¹⁴³

Enig opportunisme was de zeer ambitieuze politiefunctionaris niet vreemd. Hij voelde de tijdgeest en zijn carrièrekansen goed aan. Op 1 maart 1933 meldde hij zich aan als lid van de NSDAP en op 1 november van datzelfde jaar klopte hij op de deur van de SS.¹⁴⁴ In politiek opzicht mocht Harster zichzelf dan niet, zoals Rauter dat wel deed, op de voorgrond plaatsen, als bekwame politieman vestigde hij niettemin de aandacht op zich. De politieleiding haalde hem in 1937 naar Berlijn, waar hij plaatsvervangend leider van de *Staatspolizeistelle* werd. Zijn superieuren stuurden hem twaalf maanden later naar Innsbruck (chef van de *Staatspolizeistelle*) om hem weer twaalf maanden later, na de inval in Polen, te promoveren tot *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD* in Krakau.¹⁴⁵ In de wrijvingen die zich daar aandienen tussen *Generalgouverneur* Dr. Hans Frank en HSSuPF Friedrich-Wilhelm Krüger, koos hij, in het besef dat Himmler ‘ontrouw’ van ondergeschikten niet accepteerde, steevast partij voor de vertegenwoordiger van de *Reichsführer-SS*.¹⁴⁶

Lang zou Harster ook niet in Polen blijven. Toen Nockemann eind juni 1940 in ongenade viel werd Harster bij Heydrich ontboden voor een overplaatsingsgesprek.¹⁴⁷ De chef van het *Reichssicherheitshauptamt* was zeer gesteld op de beoogde BdS voor Nederland. Hij waardeerde zijn ondergeschikte niet alleen om diens professionele capaciteiten, de twee mannen deelden ook een passie voor de skisport.¹⁴⁸ Volgens Willy Lages, chef van de *Aussendienststelle* in Amsterdam, was de relatie voor de oorlog al ontstaan. Geen skiwedstrijd binnen of buiten de SS-organisatie of Heydrich en Harster,

---

¹⁴³ Harster: “Da muss ich Ihnen sagen, dass man in der Zeit, in ’37, als ich in Stuttgart gewesen bin, kein einziger Fall mir in Erinnerung ist, von ich dem sagen könnte: da muss irgendwas Schreckliches passiert sein”. Twee gesprekken met Harster. Eerste gesprek, 8-14.

¹⁴⁴ Ibidem, 7-8.

¹⁴⁵ NIOD W. Harster Doc I 639. Levensloop.

¹⁴⁶ Fischer, S., *Hans Frank. Hitlers Kronjurist und Generalgouverneur* (Frankfurt am Main 2006) 256-268.

¹⁴⁷ Zo boos waren Seyss-Inquart en Himmler nu ook weer niet op de ontheven BdS, want spoedig hierna werd de jurist benoemd tot chef van de hoofdafdeling bestuur van het Reichssicherheitshauptamt. Wat gold als een promotie. In juni 1941 was Nockemann betrokken bij een auto-ongeval, waarbij zijn echtgenote omkwam. Dat greep hem zo aan, dat zijn voorgenomen benoeming tot leider van een door de moord op de Joden zo berucht geworden *Einsatzkommando* niet doorging. Hij meldde zich bij de Waffen-SS en vocht aan het oostelijk front tot een granaatscherf hem op 19 december 1941 dodelijk trof. Wildt, *Generation des Unbedingten*, 185-189.

¹⁴⁸ Gerwarth, R., *Reinhard Heydrich. Biographie* (München 2011) 273.

een ervaren skileraar, troffen elkaar, waardoor – aldus Lages na de oorlog – formaliteiten wegens rangverschillen vervaagden en de chef van het RSHA openhartiger met Harster sprak over dwang- en deportatiemaatregelen die op stapel stonden:

“Und daher glaube ich annehmen zu können, dass auch gerade die Entwicklung der niederländischen Judenfrage in Verbindung mit allen anderen militärischen und politischen Zielsetzungen, Befürchtungen, Aussichten eingehend und laufend besprochen und behandelt worden sind, dass Dr. H. [Harster, Th.G.] heute bei gutem Willen und Zurückerrinnern mithelfen kann, nun einmal das zu sagen, was hinter den Kulissen zum Teil geschehen und gesprochen ist.”¹⁴⁹

Door de skiwedstrijden en door gezamenlijke vakanties was Harster in staat geweest Heydrich ‘goed te leren kennen’. Hij gaf na de oorlog hoog op van zijn voormalige RSHA-chef: deze was een dapper en moedig mens, een dynamische persoonlijkheid, ver boven Himmler verheven in mondeling argumenteren, bovendien een genie op het gebied van het verzamelen van inlichtingen. Het aanvoelen van het waarheidsgehalte van gegevens wekte de indruk van een zesde zintuig. Volgens Harster moet zijn geadoreerde chef het gevoel hebben gehad, dat hij ‘in de schaduw’ oftewel een plaats te laag stond.¹⁵⁰

In Berlijn vonden enige “*grundlegende Besprechungen*” plaats, waarna Heydrich en Harster samen half juli 1940 in Den Haag arriveerden en de nieuwe BdS aan Seyss-Inquart en Rauter werd voorgesteld.¹⁵¹ Op 20 juli 1940 volgde de officiële benoeming van Harster.¹⁵²

“*Ein tadelloser Führer*”

In de “*grundlegende Besprechungen*” met Heydrich kreeg Harster de opdracht de bestaande structuren van de *Sicherheitspolizei* en de *Sicherheitsdienst* te reorganiseren waarbij Berlijn meer controle kreeg en maatregelen werden genomen om een tweede Anjerdag te voorkomen. De in Amsterdam, Arnhem, Groningen en ’s-Hertogenbosch reeds bestaande *Einsatzkommandos* die na de capitulatie als ‘vliegende

---

¹⁴⁹ Lages was in Warschau, tijdens een SS-bijeenkomst na de inval van de Duitsers in Polen in 1939, getuige geweest van zo’n openhartig gesprek tussen Heydrich en Harster. NIOD W. Harster Doc. I 639 e 2 Antwoorden Lages op vragen van B. A. Sijes (22-23).

¹⁵⁰ Harster was daarentegen niet onder de indruk van Himmler. Hij was geen dynamische figuur. Eigenlijk was hij maar een *Spiesser*, een burgermanneltje. Gesprekken met Harster. Tweede gesprek (Breda, 9,11 en 16 mei 1955), 5-6.

¹⁵¹ Gesprekken met Harster. Eerste gesprek, 5-6.

Behalve Harster waren er nog zeven à acht hoge SS-officieren, met wie Heydrich zijn opwachting maakte in hotel Oud-Wassenaar, de tijdelijke woonstee van de rijkscommissaris. Hoewel Harster in eerdere jaren enkele keren aan Seyss-Inquart was voorgesteld, o.m. bij skiwedstrijden op de Gross Glockner en in Krakau, vroeg de gastheer aan de chef van het RSHA: “Welcher ist es nun?” Harster kon er na de oorlog om lachen: “Nur als Beispiel, dass vorher keine engere Bekanntschaft statt gefunden hat, und ich damals gedacht hab: nun ein ganz genauer Begriff scheint Du dem Reichskommissar bis jetzt nicht zu sein!” Ibidem, 27.

¹⁵² NIOD W. Harster Doc. I 639 a 6. Verhoor Harster (8 maart 1948) 1.

brigades' in de betreffende steden waren neergestreken, moesten plaatsmaken voor meer permanente afdelingen die centraal en strak geleid zouden worden vanuit Den Haag waar de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* domicilie hield.¹⁵³ Op 18 augustus 1940 had Harster zijn reorganisatieplannen klaar.¹⁵⁴ Het kantoor van de BdS werd van “*ein reiner Führungsdienststelle zu einer Dienststelle mit Führungs- und Sachaufgaben*”, waardoor de bevoegdheden werden verruimd.

De nieuwe bevelsverhoudingen waren als volgt: directe ondergeschiktheid van de BdS aan het *Reichssicherheitshauptamt*. Voorheen had dat slechts gegolden als het om principiële instructies ging of om bevelen die de coördinatie van *Sicherheitspolizei* en *Sicherheitsdienst* in het totale bezette gebied betroffen. Voor de handhaving van orde en rust in Nederland waren Harster en zijn diensten ondergeschikt aan de *Höherer SS- und Polizeiführer*, die op zijn beurt verantwoording moest afleggen aan de rijkscommissaris. Rauter was verder weer direct ondergeschikt aan de *Reichsführer-SS*. Harster droeg tenslotte verantwoordelijkheid voor de door hem aan zijn diensten verstrekte instructies en opdrachten.¹⁵⁵

In zes grote steden richtte de BdS *Aussenstellen* op (Amsterdam, Rotterdam, Arnhem, 's Hertogenbosch, Maastricht en Groningen) en elders nog een aantal kleinere *Aussenposten*. Harster zelf gaf leiding vanuit de residentie waar hij een spiegelbeeld van het *Reichssicherheitshauptamt* in Berlijn creëerde, met dezelfde onderverdeling in *Referate*.¹⁵⁶ De *Sicherheitsdienst* viel onder de *Amt III* (Inland), en de *Sicherheitspolizei* (Gestapo en Kripo) werd ondergebracht bij de afdeling *IV (Gegnerbekämpfung)*, onder leiding van Dr. Erich Deppner. Dit *Amt* herbergde, net als het *Reichssicherheitshauptamt*, een referaat *IV B 4*, dat zich zou bezighouden met de deportatie van de joden.

In Berlijn werd het referaat, verantwoordelijk voor het transport van miljoenen joden, geleid door Adolf Eichmann, in Den Haag door Harsters vertrouweling Willy Zöpf. *IV B 4* werd zo belangrijk geacht, dat Zöpf direct verantwoordelijk was aan de BdS, die daarom ook de titel *Judenkommissar* kreeg toegemeten.¹⁵⁷

De nieuwe *Aussenstellen* konden niet meer zelfstandig opereren zoals de *Einsatzkommandos* veelal deden, maar moesten in alles contact onderhouden met de BdS, wiens fiat cruciaal was. Want het succes van de nieuwe organisatie stond of viel met de mate van doorvoering van de algemene centralisatie. Bovendien had Harster van Heydrich te horen gekregen, dat hij voor een zo groot mogelijke integratie van alle onderdelen van het BdS-apparaat moest zorgen.¹⁵⁸ Harster werd

---

¹⁵³ NIOD W. Harster Doc. I 639 c 1-8. Verhoor Harster, 1.

¹⁵⁴ Croes, M., ‘Ploerten op luchtbanden: Sicherheitspolizei en Sicherheitsdienst in Nederland’. Scriptie, ongepubliceerd. (1994) 28.

¹⁵⁵ NIOD W. Harster Doc. I 639 c 1-8. Verhoor Harster 63-64.

¹⁵⁶ Houwink ten Cate, J.Th.M., ‘Der Befehlshaber der Sipo und des SD in den besetzten niederländischen Gebieten und die Deportationen der Juden 1942-1943’ in Benz, W. e.a., *Die Bürokratie der Okkupation. Strukturen der Herrschaft und verwaltung im besetzten Europa* (Berlijn 1998) 197-222, aldaar 198-199.

¹⁵⁷ Böhmcker zou alle generale maatregelen tegen de Joden uitvoeren, Harster de zuiver politionele. NIOD W. Harster Doc. I 639 a 1. Verhoor Rauter (8-10-1948).

¹⁵⁸ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 112-120.

verantwoordelijk voor dit samengaan van het inlichtingenwerk en de “*polizeiliche Executive*”: “*Gleichzeitig sollten erstmalig SD und Sipo vollkommen verschmolzen werden. Diese Umorganisation dauerte etwa 2 bis 3 Monate.*”¹⁵⁹ Het gevolg was dat de grenzen vervaagden tussen de *Sicherheitsdienst* als louter inlichtingendienst en de *Sicherheitspolizei* als uitvoeringsinstantie die onder meer maatregelen nam tegen de joden, verdachten verhoorde en arrestaties verrichtte van iedereen die door de bezettingsautoriteiten als gevaarlijk werd aangemerkt. Een tendens die werd versterkt door tijdelijke wederzijdse detachering in een bepaalde periode.¹⁶⁰

De *Sicherheitspolizei* en *SD* hadden een geringe omvang. Rauter schatte de hele organisatie in Nederland op 650 tot 700 man (inclusief chauffeurs en typistes) van wie hij er 300 tot 350 bestempelde als “*Fachkräfte*”. Op het hoofdkantoor in Den Haag zaten 185 medewerkers. De beruchtste *Aussenstelle*, die van Willy Lages in Amsterdam, kon het af met 173 ondergeschikten. Zijn collega Strobel in Maastricht moest het er met 34 doen.¹⁶¹ Voor grote operaties (*razzia*'s en dergelijke) konden Harster en zijn opvolgers Naumann en Schöngarth de hulp inroepen van de veel omvangrijkere *Ordnungspolizei*, de *Waffen-SS* en niet te vergeten de Nederlandse politie.

Reichssicherheitshauptamt

Was Rauter het oog en het oor van Himmler, de BdS was dat van Heydrich en na diens gewelddadige dood in juni 1942 van zijn opvolger Ernst Kaltenbrunner. Als uitvoerder van SS-maatregelen kreeg de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und SD* zijn opdrachten uit Berlijn rechtstreeks van het RSHA, maar volgens Harster nooit direct van Heydrich.¹⁶²

Deze bevelen, die vielen binnen drie basisopdrachten van de BdS: handhaving van de wetten en verordeningen; handhaving van de openbare orde en rust; hieronder begrepen de bestrijding van sabotagedaden, de bestrijding van politieke tegenstanders en bestrijding van de illegaliteit en het verzamelen van inlichtingen op elk gebied, zowel binnen- als buitenlands, teneinde op de hoogte te blijven van de stemming en de houding van de bevolking en instanties in het bezette gebied.¹⁶³

Daarnaast kon de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD* opdrachten krijgen van: de *Höhere SS- und Polizeiführer* in zijn hoedanigheid als commissaris-generaal voor de veiligheid voor alle kwesties van veiligheid, waarvoor de HSSuPF tegenover de rijkscommissaris verantwoordelijk was en

---

¹⁵⁹ NIOD W. Harster Doc. I 639 c 1-8. Verhoor Harster, 1.

¹⁶⁰ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 113-114.

¹⁶¹ Gesprekken met Rauter. Zevende gesprek, 22.

NIOD HSSuPF Doc. II 292 c; *Befehlshaber Sipo, Aussenstelle Maastricht*.

¹⁶² NIOD W. Harster Doc. I 639 e 1. Antwoorden op vragen van B.A. Sijes, 24.

De instructies mochten Harster dan niet persoonlijk door de RSHA-leider zijn medegedeeld, de BdS voerde wel trouw de wensen van Heydrich uit, zoals de arrestatie van voormalig minister-president H. Colijn (ARP) in september 1941, die werd verdacht van spionage voor de geallieerden. Gerwarth, *Heydrich*, 273.

¹⁶³ NIOD W. Harster Doc. I 639 a 1. Verzamelproces-verbaal zaak Harster. 4. Verklaring Walter Müller (Referent bij de Sicherheitsdienst).

van de HSSuPF in zijn functie als vertegenwoordiger van de *Reichsführer-SS* voor Nederland, omdat de BdS “hoofdmedewerker in de staf van de HSSuPF” was.

De BdS diende dus twee heren (de chef van het RSHA in Berlijn en de HSSuPF). De nauwe koppeling met Rauter als commissaris-generaal voor de veiligheid werd manifest door de geregelde aanwezigheid van Harster bij de vrijdagse vergaderingen van de rijkscommissaris met zijn commissarissen-generaal op Clingendael en door de bij Plein 1 af te geven dagrapporten over de veiligheidssituatie in Nederland.¹⁶⁴ Harster moest niet alleen regelmatig op rapport komen, wat zijn rapportages betrof, stond hij ook nog onder censuur. De voormalige BdS ontkende zo vaak bij Seyss-Inquart te zijn geweest als Rauter na de oorlog beweerde: “*Er musste jeden Tag zum Seyss-Inquart und dann war er immer in der Früh bei mir.*”¹⁶⁵ Na driekwart jaar zou de BdS zich langzaam hebben weten te ontworstelen aan de wurggreep van vergaderingen en overleg op Clingendael. Harster vond die bijeenkomsten “*Zeitverlust*”, omdat ze uren konden duren en er vaak onderwerpen werden behandeld die hem “*wirklich nicht*” interesseerden. Hij kon zijn tijd beter besteden.¹⁶⁶

Iedereen binnen het bezettingsbestuur was te spreken over de koele, kundige technocraat Harster. Ook Rauter, die – zoals dat paste binnen de polycratische chaos en onderlinge animositeit die het Derde Rijk kenmerkte – zijn wrijvingen had met deze BdS. Na de oorlog was hij vol lof:

*“Ihn halte ich für den fähigsten Mann der Sicherheitspolizei überhaupt (...) Er war ein ausgezeichnete Polizist, aber auch Mensch durch und durch. Er hat mir sehr gut gefallen. Die menschliche Seite von ihm war so gross, dass es eine Freude war mit ihm zu arbeiten.”*¹⁶⁷

Het speet Rauter dan ook dat Harster – “*ein tadelloser Führer, ein beispielgebender Mensch*” – in het najaar van 1943 BdS werd in het zojuist door de Duitsers bezette Italië, waar ze op politiegebied een goede organisator konden gebruiken.¹⁶⁸ De functie van BdS was indertijd ook ontstaan door ervaringen in bezette gebieden in het oosten, omdat de zuiver toezichthoudende inspecteur der *Sicherheitspolizei* niet toereikend bleek.¹⁶⁹ Herbert Wölk, de latere *Aussendienstleiter* in Rotterdam, verklaarde na de oorlog dat “de verhouding tussen Rauter en Harster nooit best en zonder wrijving” was.¹⁷⁰

Waarom prees de HSSuPF zijn BdS dan toch de hemel in? Harster gaf zelf het antwoord: Rauter, de soldaat, de vrijkorpsman, had geen idee van politiewerk. Hij respecteerde de kennis van zaken van de BdS en wilde daarom niet dat laatstgenoemde wegging. Opvolger Naumann was tegen de wil van Rauter

---

¹⁶⁴ Gesprekken met Harster. Eerste gesprek, 25-26.

¹⁶⁵ Rauter: Gesprekken met Rauter. Zesde gesprek, 22.

¹⁶⁶ Gesprekken met Harster. Eerste gesprek, 26.

¹⁶⁷ Gesprekken met Rauter. Zesde gesprek, 22.

¹⁶⁸ Ibidem, zevende gesprek, 23.

¹⁶⁹ Ibidem, tweede gesprek, 1.

¹⁷⁰ NIOD W. Harster Doc. I 639 a1. Verzamelproces-verbaal zaak Harster. 8. Verklaring Herbert Wölk.

gekomen, want de HSSuPF wist dat zijn nieuwe man hem door zijn gebrek aan ervaring niet tot steun zou zijn; bovendien had Naumann geen enkele kennis van Nederland.¹⁷¹

Op zijn beurt was Harster weer mild in zijn oordeel over de *Höhere SS- und Polizeiführer*: met Rauter viel wel op te schieten als men maar eerst door hem werd geaccepteerd. Belangrijk was of men kans zag, vooral door houding en daden, respect af te dwingen. Hij genoot dat respect, Naumann niet.¹⁷²

Er was echter ook kritiek op Harster, maar dan van zijn ondergeschikten. Zo vond Lages hem veeleisend en weinig sociaal¹⁷³ 'Wölk: "Wij *Aussenstellenleiter*, speciaal ik, hadden het zwaar, omdat hij het uiterste van ons verlangde, maar toch hebben wij altijd het gevoel gehad, dat wij door hem goed werden geleid."¹⁷⁴

SD-ondergeschikte August Woldeit sprak na de oorlog negatief over zijn voormalige superieur. Harster was volgens de *SS-Untersturmführer* (luitenant) iemand die naar boven likte en naar beneden trapte: "*Dr. Harster hatte besondere Methoden, um sich bei seinen Vorgesetzten in Erinnerung zu bringen und beliebt zu machen.*" Harster hield verplichte geldinzamelingen, waarbij hij een minimumbedrag voorschreef, voor door de BdS uit te kiezen goede doelen.¹⁷⁵ Een van die "goede doelen" was de rijkscommissaris die een dure sigarettenkoker (waarde 700 gulden) geschonken kreeg. De ondergeschikten kregen echter niets, waardoor volgens Woldeit het lagere personeel het vertrek van de chef niet had "*bedauert*".¹⁷⁶

---

¹⁷¹ Gesprekken met Harster. Tweede gesprek, 2

¹⁷² Ibidem, 3.

¹⁷³ NIOD W. Harster Doc. I 639 e 1. Antwoorden Lages op vragen B.A. Sijes, 2.

¹⁷⁴ Ibidem. Verzamelproces-verbaal zaak Harster, 8. Verklaring Herbert Wölk.

¹⁷⁵ NIOD Doc. II 87 BdS und SD. Map C. Verklaring A. Woldeit, 22-23.

¹⁷⁶ Ibidem.

*Schritt für Schritt wird also der
SS-Gedanke in der neu
aufzubauenden Polizei vorgetrieben.*

RAUTER¹

Hoofdstuk 3

De Nederlandse politie als naziwerktuig

Politieautoriteiten in het nauw

“Wat gaat er gebeuren met de Amsterdamse politie”, vroeg *Het Nationale Dagblad*, de krant van de NSB, zich begin augustus 1940 af. “Dat is de vraag waarmede de gemoederen van de Amsterdamse politiemannen zich na al deze laatste veel bewogen weken thans bezig houden. En het is logisch en verklaarbaar dat, waar velen in den lande zich soortgelijke vragen stellen, dit eveneens geschiedt bij politiemannen.” Volgens de anonieme schrijver van het artikel lag de “definitieve beslissing” nog “in de schoot der naaste toekomst verborgen.” Niettemin hoeft men geen helderziende te zijn, noch het koffiedik te raadplegen om te voorspellen, wat er al zoo gaat gebeuren.”

Rauter, de *Generalkommissar für das Sicherheitswesen*, was in een decreet van de rijkscommissaris (3 juni 1940) aangewezen als bevelvoerder over de “gewapende SS en de Duitsche politie-eenheden.” Tevens voerde hij het “toezicht over de Nederlandsche rijks- en gemeentepolitie” uit en gaf haar “de noodige bevelen.” Rauters collega Wimmer van Bestuur en Justitie werd in hetzelfde decreet opgedragen zich niet in te laten met “aangelegenheden der Gemeentepolitie” en “die der Rijkspolitie.”²

De commissaris-generaal voor de Veiligheid voorzag een belangrijke functie voor de Nederlandse politie, zo bleek uit de inhoud van zijn verordening die hij op 29 mei 1940 liet uitgaan over zijn bevoegdheden in Nederland: ‘Het bewaren van de openbare rust, orde en veiligheid wordt, voor zoover zich de Rijkscommissaris voor het doen uitvoeren van zijn verordeningen niet van Duitsche SS-troepen bedient, opgedragen aan de Nederlandsche politie. De Nederlandsche politie staat onder toezicht van de Duitsche politie en is aan haar aanwijzingen gebonden’.³

“Onduidelijk was wel de vraag hoever de eventuele betrokkenheid van de Nederlandse politie zou moeten gaan,” stelt C. Fijnaut in *De geschiedenis van de Nederlandse politie*, waarin de gang van zaken tijdens de bezetting uitvoerig wordt behandeld en waarvan de bevindingen als leidraad dienen voor

---

¹ Brief Rauter aan Himmler (30 april 1941). In ‘t Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 151, 704-710.

² VO 4/1940 Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied 1940, blz. 13.

³ VO 3/1940 Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied 1940, blz. 10.

dit hoofdstuk.⁴ De verwarring werd mede gevoed door het tweede lid van de verordening: ‘Het opsporen en bestrijden van alle handelingen, die Rijks- en Duitschvijandig zijn, behoort tot de taak van de Deutsche politie.’⁵

De onduidelijkheid kwam na afkondiging van de verordening ook ter tafel bij waarnemend secretaris-generaal mr. J. Tenkink van het ministerie van Justitie. Op 20 juni 1940 legde procureur-generaal mr. E. Speyart van Woerden hem de vraag voor hoe er moest worden gehandeld als de Duitse autoriteiten het verzoek bij de Nederlandse politie deponeerden om iemand te arresteren die volgens Nederlands recht geen strafbaar feit had gepleegd. Volgens Tenkink moest de wens van de Duitsers worden gehonoreerd: de Nederlandse politie arresteerde ten behoeve van de Duitse politie en in gevangenschappen werden Duitse afdelingen ingericht.⁶

Hier wreekte zich ook dat de Aanwijzingen van 1937 – de richtlijnen aan achtergebleven bestuurders hoe te handelen bij een eventuele bezetting – medewerking niet expliciet verboden. Toen de Duitsers Nederlandse politiemensen wilden inschakelen bij het arresteren van neergeschoten geallieerde piloten, maakte Tenkink bezwaar bij Rauter en de commandant van de *Ordnungspolizei* met als argument dat dit meedoen was aan krijgshandelingen en daarom in strijd met het volkenrecht. Rauter bestreed dit en gaf instructie om de Nederlandse politie toch te laten optreden. Tenkink bleef het niet eens met de HSSuPF, maar de Duitse orders werden als voldongen feit aanvaard.⁷

Rauter kon in elk geval met de verordening uit de voeten. Allereerst plaatste hij de Nederlandse politie onder toezicht van de Duitse *Ordnungspolizei* (geüniformeerde politie). De Orpo (in Nederland destijds beter bekend als *Grüne Polizei*) was ook Rauters instrument om zijn orders aan Nederlandse politie door te geven: “De gehele Nederlandse politie stond van het laagste tot het hoogste niveau onder het constante en straffe toezicht van de Orpo, met uitzondering van de Nederlandse recherche die aan de controle en de aanwijzingen van *Abteilung V* van de BdS (de *Kripo*-afdeling van de *Sipo* dus) onderworpen was.”⁸

De eerste voorwaarde voor succes was een ingrijpende reorganisatie van de Nederlandse politie. In de eerste weken na de capitulatie begon Rauter met de herinrichting van het rijkspolitieapparaat. Hij hevelde de Koninklijke Marechaussee na de opheffing van het ministerie van Defensie over naar het ministerie van Justitie. Bovendien nam hij de Marechaussee het predicaat “Koninklijke” af. Het Korps Politietroepen verdween helemaal.

Rauter verdeelde de betrokken manschappen over de twee resterende rijkspolitiekorpsen (de Marechaussee en de Rijksveldwacht), de gemeentepolitie en de douane. Omdat het probleem van de

---

⁴ Fijnaut, C., *De geschiedenis van de Nederlandse politie. Een staatsinstelling in de maalstroom van de geschiedenis*. (Amsterdam 2007). Het boek van Fijnaut is er een in een reeks van vier. De overige auteurs zijn G. Meershoek (De Gemeentepolitie), J. Smeets (Het rijkspolitieapparaat) en R. van der Wal (De vakorganisaties en het beroepsverband).

⁵ VO 3/1940 Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied 1940, blz. 10.

⁶ Fijnaut, *De geschiedenis van de Nederlandse politie*, 550.

⁷ Romijn, P., *Burgemeesters in Oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam 2006) 149.

⁸ In 't Veld, *De SS en Nederland*, deel I, 126.

ordehandhaving natuurlijk vooral zou kunnen opspelen in de grote steden, gingen er zo'n 300 man naar de gemeentepolitie in Den Haag, 300 naar die in Amsterdam en nog eens 300 naar het korps in Rotterdam. Zo kon het college van secretarissen-generaal de Nederlandse politie qua omvang op peil houden en hoopte het calamiteiten en sociale onrust zonder assistentie van *Ordnungspolizei* te kunnen oplossen.

De door Rauter geïnitieerde herverdeling verliep in twee fasen. De eerste fase werd op 31 juli 1940 afgerond en leidde inderdaad tot een aanzienlijke versterking van de Nederlandse politie die tot dan voornamelijk uit gemeentelijke politiekorpsen bestond. De kleine Marechaussee groeide van de aanvankelijke 1247 met 1494 manschappen en telde op dat moment in totaal 2500 leden (aanvankelijk was haar nieuwe sterkte bepaald op 4000 man).

De Rijksveldwacht kreeg er 21 officieren en 745 manschappen bij; haar sterkte nam toe van 1150 naar 1895 leden. Bij elkaar was dat een groei van 4300 man. Toch bleef het verschil met de gemeentepolitie groot. Ook de gemeentelijke korpsen kregen er manschappen bij; bij elkaar 55 officieren en 1215 agenten, waardoor de omvang steeg van rond 11.000 tot 12.200 man.⁹

De WA roert zich

Ondanks de personele versterking van de politie hadden de secretarissen-generaal reden tot zorg. In de zomer van 1940 manifesteerde de Weerafdeling (WA) van de NSB zich steeds vaker en luidruchtiger op straat. Zij eiste haar plaats op in de "Nieuwe Orde" die zich half mei van Nederland meester had gemaakt. De WA legde zich erop toe met geweld de straat te veroveren, zeker nadat Seyss-Inquart het vooroorlogse uniform- en weerkorpsenverbod buiten werking had gesteld.¹⁰

De problemen voor de ordehandhaving werden nog versterkt toen later in de zomer ook de colporteurs van de Nederlandsche Unie (NU) op straat verschenen. De doelstellingen van de NU (maatschappelijke vernieuwing, zich aanpassen aan de realiteit van de bezetting en bescherming van het karakter van de Nederlandse samenleving) stonden ver af van de politieke wensen van de Nederlandse nationaalsocialisten, wat tot botsingen leidde.

De NSB met haar pro-Duitse machtsstreven was namelijk een duidelijke tegenstander van de Unie. De saamhorigheid binnen de NU werd versterkt door de angst voor een mogelijke machtsovername door de NSB. In september 1940 werd dat gevaar acuut geacht en de overige doelstellingen van de Unie raakten overspoeld door de anti-NSB-gezindheid. Regelmatig kregen de NU-leden daarom door de leiding het vernieuwingsstreven van hun Unie ingeprent. Colporteurs van het weekblad werd duidelijk gemaakt het blad niet aan te prijzen met kreten als 'Lees *De Unie*, tegen de NSB'.¹¹

---

⁹ Fijnaut, *De Gemeentepolitie*, 522-551.

¹⁰ VO 72/1940. (1 augustus 1940) Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied 1940, blz. 234-235.

¹¹ Have, W. ten, *De Nederlandse Unie. Aanpassing, vernieuwing en confrontatie in bezettingstijd 1940-1941* (Amsterdam 1999) 222, 393.

Op 7 september 1940 had het straatgeweld een dodelijk slachtoffer tot gevolg. Bij een schietpartij in Den Haag tussen WA en de Nederlandse politie kwam WA-man Peter Ton door een schot in zijn hoofd om het leven. Het incident had ook ambtelijke “slachtoffers” tot gevolg. Zowel de Haagse procureur-generaal A. Brants als hoofdcommissaris N. van der Meij werden ontslagen. Zij werden respectievelijk vervangen door de NSB’er R. van Genechten en de nazisympathisant P. Hamer. Ook in Arnhem en Den Bosch werden de procureurs-generaal vervangen, die meer vertrouwen genoten van Rauter.¹²

Ook elders in de politietop moest de oude generatie plaatsmaken voor figuren die de “Nieuwe Orde” een warmer hart toedroegen. Door hen naar voren te schuiven maakte het bezettingsbestuur een begin met de ideologische nazificatie van de hoogste gelederen van de politie. In Groningen werd niet waarnemend korpschef S. Moolenaar tot korpschef benoemd, maar hoofdinspecteur Ph. Blank, een nazisympathisant. Ook Rotterdam ontkwam niet aan de “vernieuwingsdrang”. Mr. L. Enthoven, een van de grondleggers van de Nederlandsche Unie, verloor de feitelijke macht als korpschef aan J. Roszbach, Duitser van geboorte, die zich na de capitulatie als nationaalsocialist had bekend. De opheffing van het ‘ambtenarenverbod’ maakte het bovendien mogelijk, dat overheidsdienaren zich weer als officieel lid konden aanmelden bij de NSB en aanverwante organisaties.¹³ Voor Mussert c.s. was dat aanleiding het Rechtsfront, een vakorganisatie voor de rechterlijke macht (Afdeling A) en de politie (Afdeling B) op te richten.¹⁴

Het Nederlandse bestuur raakte steeds meer bezorgd over de ruimte die NSB’ers en andere sympathisanten van nazi-ideologie kregen en het vroeg zich af hoe dit was te rijmen met de uitdrukkelijke wens van de bezetter om onrust te voorkomen. Volgens historicus P. Romijn “bezagen de Duitse autoriteiten de ordehandhaving echter vanuit een nationaalsocialistisch perspectief. Ze gaven hun Nederlandse geestverwanten ruimte om zich te manifesteren en konden zo aftasten of de Nederlandse samenleving bereid was de ‘Nieuwe Orde’ te accepteren. Ambtenaren en bestuurders moesten op alle niveaus hun positie ten aanzien van “orde en veiligheid” bepalen. Ze zochten houvast bij de gedachte dat er sprake was van een convergentie [samenbrengen, Th.G] van belangen, ook als het ging om gevoelige zaken als inperking van de grondwettelijke vrijheden en een beroepsverbod voor Joden in openbare functies.”¹⁵

De Nederlandse autoriteiten raakte ook in verwarring door de houding van de *Höhere SS- und Polizeiführer*. Aan de ene kant leerden de secretarissen-generaal hem kennen als een “daadkrachtige professional” die een willig oor had voor de problemen van de Nederlandse politie.¹⁶ Aan de andere kant

---

¹² De Jong: *Het Koninkrijk IV*. Eerste helft, 587-589.

¹³ Fijnaut, *De Gemeentepolitie*, 552-553.

¹⁴ De aanhang van het Rechtsfront onder het personeel van de grote korpsen werd eind 1940 geschat op vijf procent. Het aantal NSB’ers bij de Nederlandse politie zou volgens cijfers van het ministerie van Binnenlandse Zaken in maart 1941 406 hebben geteld., op een totale sterkte 16.511 man (op dat moment 2,5 procent). De pro-Duitse aanhang van de politie viel dus nogal mee. Zij stond, aldus Fijnaut, over het geheel genomen veeleer afwijzend tegenover de bezetter. Ibidem, 554.

¹⁵ Romijn, *Burgemeesters in Oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting*, 160-161.

¹⁶ Ibidem, 162.

was Rauter ook de man die op 31 oktober 1940 had bepaald, dat de NSB geen enkele belemmering mocht worden opgelegd om in het openbaar, al of niet in uniform, te demonstreren. De WA claimde op dat moment de status van een soort hulppolitie die de “echte” politie moest bijstaan. Dit kon alleen maar leiden tot meer moeilijkheden op straat.¹⁷ Bij welke partij de loyaliteit van de *Höhere SS- und Polizeiführer* lag, bleek uit een schrijven aan waarnemend secretaris-generaal Tenkink van Justitie. De politie moest op eieren lopen in confrontaties met de WA. Rauter dreigde “*riücksichtslos*” op te treden tegen politie- en justitiefunctionarissen als deze in zijn ogen buitensporig geweld zouden gebruiken.¹⁸

De reeks aan verordeningen en beschikkingen die Seyss-Inquart en Rauter afkondigden, ondermijnden het gezag van de autoriteiten die zich met de dagelijkse praktijk van het politiebeleid bezighielden. Op papier bleef de traditionele dubbele gezagsverhouding bestaan, maar de Duitse maatregelen ontcrachtten die gezagsverhoudingen, omdat Rauter en zijn politiediensten eisten dat hun maatregelen prevaleerden ten opzichte van “oude” wetten, bepalingen en aanwijzingen van de Nederlandse gezaghebbers. De bedoeling van dat alles was om de politie, zoals Himmler na zijn aanstelling in 1936 als chef van de Duitse politie in Berlijn had gedaan, te kneden tot een verzelfstandigd apparaat, dienstbaar aan zijn SS-politiek.¹⁹

De capitulatie had het oude vraagstuk van de centralisering van de machtsverhoudingen bij de politie weer op tafel gebracht. In de voorgaande decennia waren diverse commissies in de weer geweest met plannen voor de vorming van een directoraat-generaal van politie; unificatie van de rijkspolitiekorpsen en de instelling van een inspecteur-generaal voor de gehele Rijkspolitie haalden het niet.

Met deze voorgeschiedenis leken de veranderingen die Rauter voorstond en die vanaf juli 1940 tot februari 1941 werden aangekondigd, aanvankelijk aan te sluiten bij de oude dislocatiegedachte. Fijnaut: “Daarom oogde deze reorganisatie ook zo Nederlands en zag zij er in eerste instantie niet uit als het resultaat van een Duits dictaat (...) Deze gelijkenis verschafte deze reorganisatie wellicht ook een zekere legitimiteit.” De overeenkomsten waren slechts oppervlakkig; wie beter keek, zag dat Rauter’s plannen op cruciale punten afweken van de vooroorlogse plannen. Bovendien ontbrak voor de reorganisatie de goedkeuring van de volksvertegenwoordiging en “vonden ze volledig plaats onder regie van Rauter.”²⁰

---

¹⁷ Rauter bepaalde hierop dat de WA ongewapend haar marsen moest houden. Ook mocht het publiek niet worden geprovoceerd. Fijnaut, *Geschiedenis*, 554.

¹⁸ NA Ministerie van Justitie: Waarnemend secretaris-generaal en raadsadviseur mr. J.P. Hooykaas, (1925) 1940-1945. Inv.nr. 2.09.56. Bestanddeel 37.

¹⁹ Fijnaut, *Geschiedenis*, 555.

²⁰ *Ibidem*, 556-558.

‘Verstaatlichung’ van de politie ‘*im soldatischen Geiste*’

Rauter had in de zomer van 1940 grote plannen met de Marechaussee. In een gesprek met een verbindingsofficier van de *Ordnungspolizei* ontvouwde hij zijn visie die er op neerkwam, dat de Marechaussee het belangrijkste politiekorps van Nederland was en die daarom ook een zwaardere taakomschrijving zou krijgen. De Rijksveldwacht moest rond de grote steden plaatsmaken voor de Marechaussee. Ook kreeg laatstgenoemde korps de verkeerscontrole op alle belangrijke wegen in het land.

Verder meende Rauter dat hij de Rijksveldwacht al tegemoet was gekomen door in te stemmen met verhoging van haar sterkte; dat de gemeenteveldwachters op den duur zouden moeten verdwijnen en dat de uitbreiding van de Rijksveldwacht er mede toe moest dienen om aan dit korps hun taak te kunnen geven. De Marechaussee moest op den duur ook veranderen; in het bijzonder zouden in de toekomst de officieren niet langer moeten worden gerekruteerd uit het voormalige leger. De officieren van dit korps zouden zich niet op de eerste plaats militairen moeten voelen, want “zij zijn politiemannen en niets dan dat”. Daarom zou in de toekomst de grootste aandacht worden geschonken aan hun opleiding “in zuiver politairen zin (...) Het Duitse gezag zal ook meer zijn invloed in deze richting laten gelden.”²¹

De Marechaussee moest niet alleen het hele grensgebied bewaken, maar haar territorium rond en in de grote steden zou onderling ook verbonden zijn. De Rijksveldwacht werd teruggedrongen naar het dunbevolkte binnenland en enkele groene randgebieden in het westen.²²

Rauter gaf ook het groene licht om de bevelvoering aan de top van de politie te herstructureren. Zo verlangde hij de snelle aanstelling van een inspecteur-generaal van de Nederlandse politie om een eendrachtige samenwerking te garanderen bij de uitvoering van de opdrachten aan beide rijkspolitiekorpsen. Hiermee was volgens de HSSuPF niet alleen een goede samenwerking gegarandeerd, maar zo werd ook een autoriteit geschapen die tegenover het ministerie van Justitie en de Duitse autoriteiten verantwoordelijk was voor de “*niederländische Reichspolizei*”. In de jaren dertig was een dergelijke maatregel ook besproken, maar deze ging veel verder, want Rauter vervolgde:

“Um auch die Gemeindepolizei einheitlich zu gestalten und zum Ausdruck zu bringen, dass auch sie Träger und Ausführer der staatlichen Polizeigewalt ist, wird es erforderlich sein, dieser Spitze der Reichspolizei auch über die Gemeindepolizei eine gewisse Dienstaufsicht zu übertragen.”

Het kwam er op neer dat de gemeentepolitie op belangrijke punten verantwoording moest gaan afleggen tegenover de te benoemen topfunctionaris (ten koste van de burgemeesters) en dat er een grote stap zou worden gezet richting centralisatie van de politie. Rauter liet in zijn schrijven ook weten dat er bij de

---

²¹ Ibidem, 559-560.

²² Ibidem, 561.

Nederlandse politie één autoriteit zou moeten komen die hij kon aansturen. Dat kon de te benoemen inspecteur-generaal zijn die nauw moest samenwerken met de *Befehlshaber der Ordnungspolizei* (BdO). Verder werd er van de nieuwe functionaris verwacht dat hij de voorstellen voor de nieuwe organisatie van de politie zou uitvoeren, de beide korpsen “*im soldatischen Geiste*” zou opvoeden en dat hij toezicht hield op de gemeentepolitie “*mit dem Ziele, hier eine grössere Einheitlichkeit innerhalb der Gemeindepolizei im ganzen Lande zu erreichen.*”²³

Over de positie van de inspecteur-generaal voor het politiewezen had Rauter ook reeds nagedacht. Deze viel rechtstreeks onder de secretaris-generaal van Justitie. De *Höhere SS- und Polizeiführer* had nog een nieuwe functie bedacht, die van directeur-generaal van Politie, onder te brengen bij het ministerie van Justitie om daar de afdeling Politie te gaan leiden. De inspecteur-generaal en de directeur-generaal moesten volgens Rauter nevensgeschikt aan elkaar zijn. Beiden hadden de rijkspolitie en de gemeentepolitie in hun takenpakket.²⁴

De wensen van de HSSuPF veroorzaakten, zoals mocht worden verwacht, onrust bij secretaris-generaal K.J. Frederiks en diens departement van Binnenlandse Zaken die hun zeggenschap over de politie naar justitie zagen verschuiven. De posities van de burgemeesters en de commissarissen van de provincies die voorheen de politie in stad of regio konden aansturen, zouden er door in gevaar komen.²⁵ Ook hier betrof het een voortgaande discussie die in het voordeel van de bezetter beslecht leek te worden. Frederiks vond het onacceptabel dat de Nederlandse politie het exclusieve domein van het ministerie van Justitie zou worden. Collega Tenkink mocht misschien nog wel enig oor hebben voor de bezwaren van zijn collega, maar Rauter niet en die beschikte.²⁶

Op een ander punt bleek de HSSuPF flexibeler. De door hem goedgekeurde plannen voor dislocatie van de Marechaussee en de Rijksveldwacht die door de Nederlandse verantwoordelijken daadkrachtig ter hand waren genomen, blies hij eind november 1940 plotseling af. Rauter had nieuwe ideeën: de Rijksveldwacht moet op 1 januari 1941 opgaan in de Marechaussee. Fijnaut stelt zich in zijn studie uit 2006 de vraag waarom de commissaris voor de Veiligheid dat besluit had genomen. Vloeiende het voort uit zijn grote voorkeur voor de Marechaussee? Of was hij op andere gedachten gebracht door de omstandigheid dat het politievraagstuk maar bleef opspelen in Den Haag. Of verliep de dislocatie van de Marechaussee en de Rijksveldwacht moeizamer dan verwacht? Fijnaut ziet geen sluitend antwoord.²⁷

---

²³ Ibidem, 565-566.

²⁴ Voor de functie van inspecteur-generaal liet Rauter de keuze vallen op inspecteur A. de Koningh van de Marechaussee. De directeur-generaal werd een verrassende keuze: A. Brants, de oud-procureur-generaal in Den Haag die in september 1940 na de troebelen rond de dood van WA'er P. Ton het veld had moeten ruimen.

²⁵ De titel commissaris van de Koningin was na de capitulatie en het vertrek van de koningin Wilhelmina veranderd in commissaris van de Provincie.

²⁶ Fijnaut, *Geschiedenis*, 566-571.

²⁷ Ibidem, 563-565.

Verstatelijking politiekorpsen grote steden

Behalve dat Rauter de integratie van de Rijksveldwacht in de Marechaussee had bevolen, verordonneerde hij in november 1940 een “verstatelijking” van de politiekorpsen van Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Groningen. De gemeentepolitie zou worden omgezet in staatspolitie. Op een later tijdstip zou dat ook gebeuren in andere gemeenten met meer dan 50.000 inwoners. De nieuwe “staatshoofdcommissarissen” in voornoemde vijf steden was de taak toebedacht om hun korpsen naar Duits model te herstructureren. Dat was een grote breuk met de traditionele, vooroorlogse verhoudingen. Ook toen waren er voorstanders van verstateling van de politie. Doch deze betrof juist de kleine gemeenten, waar de Rijkspolitie de Gemeentepolitie moest overnemen. Rauter wenste dat hetzelfde gebeurde bij de recherche. Er moest een netwerk van *Kripostellen* worden gesponnen met daarin als centraal punt een *Kripoleitstelle*.

De plannen stuitten op veel weerstand binnen de korpsen, maar het weerhield de korpschefs van de steden er niet van om binnen enkele weken voorstellen te ontwerpen die in lijn waren met de wensen van Rauter. Fijnaut stipt hierbij aan, dat de stedelijke politie in Nederland zich sinds het einde van de 19e eeuw steeds meer had gespiegeld aan de organisatie en het handelen van de korpsen in de Duitse steden: “Deze steeds sterkere gelijkenis mag echter niet uit het oog doen verliezen dat het in het najaar van 1940 niet ging om de vrijwillige nabootsing van een buitenlandsmodel, maar om de opgelegde verplichting om het toen bestaande Duitse model over de hele linie te kopiëren.” De samenvoeging van de gemeentelijke korpsen kon niets anders zijn dan een eerste stap van een algehele verstateling en centralisatie van de Nederlandse politie.²⁸

Op aandringen van Rauter kwamen er ook politieke opsporingsdiensten van de grond. De eerste, de Documentatiedienst, werd in oktober 1940 opgericht in Den Haag en kwam voort uit de Inlichtingendienst die na de capitulatie was opgeheven (had decennialang bestaan). Twee maanden later volgde Rotterdam. De oprichting van beide diensten leek de steun van de secretarissen-generaal Frederiks en Tenkink te hebben.²⁹ Zij stuurden, met instemming van Rauter, twee circulaire rond met de dringende opdracht aan burgemeesters en politiekorpsen daden van verzet tegen de Duitse bezettingsmacht meteen te melden bij de *Sicherheitspolizei*. Bij de medewerkers van de nieuwe opsporingsorganen kon hierdoor de opvatting ontstaan dat ze op gezag van de Nederlandse autoriteiten actief waren.

Toch was er ontevredenheid bij de Duitsers, waarbij de irritatie zich in eerste instantie niet richtte op het tempo van de integratie van Marechaussee en Rijksveldwacht, maar op de voortgang rond de ontwikkeling van de eerder genoemde *Kripoleitstelle*, in het Nederlands aangeduid als Rijksrecherchecentrale. Daar zat te weinig schot in. Bovendien was er een controverse over de vraag aan

---

²⁸ Ibidem, 571-574.

²⁹ Frederiks, K. J., ‘Op de Bres 1940-1944’ (Den Haag 1945). NIOD K.J. Frederiks Doc. I 492 Levensloop. Ibidem, a 20. Besluit ontslag (11 januari 1946). Romijn, P., *Snel, streng en rechtvaardig. De afrekening met ‘foute’ Nederlanders* (Amsterdam, 2^e druk 2002) 131-141.

wie het hoofd van de *Stelle* verantwoording moest afleggen. Was dat aan de secretaris-generaal van justitie of aan Dr. Wilhelm Harster, de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und SD* (Sipo)?

Ook morde H. Müller-Scholtes, verbindingsofficier bij de *Ordnungspolizei*, dat er van de “*Verstaatlichung*” bij de politiekorpsen in de vijf grootste gemeenten nog bitter weinig terecht was gekomen. Hij weet dat aan de onbekwaamheid van de betrokken commissarissen van politie: “De zaak dient nu eindelijk in beweging te komen.” Hij stelde voor om specialisten uit Berlijn te laten komen die leiding moesten gaan geven aan de reorganisatie. In reactie hierop stelden Tenkink en Frederiks een commissie in die advies moest uitbrengen hoe de reorganisatie zo spoedig mogelijk tot stand kon worden gebracht. Dat alles “met inachtneming van de richtlijnen, door of namens den Hooger SS en Politieleider bij den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied aangegeven”. Voorzitter van de commissie A. Brants werd de directeur-generaal van politie. Lid werd een nieuwe vertrouweling van Rauter, de NSB’er en overtuigd SS’er L. Broersen, met wie de HSSuPF grote plannen had.³⁰

Zoals in Duitsland al eerder was gebeurd, werd tegen het einde van 1940 zichtbaar, dat het Nederlandse politieapparaat werd losgeweekt van de vooroorlogse bestuurlijke en politieke structuren. Deze signalen waren duidelijk: de vorming van een topstructuur bij het ministerie van Justitie, integratie van de rijkspolitiediensten onder de vleugels van de Marechaussee, de verstatelijking van de Gemeentepolitie, de vorming van gesloten eenheden bij de Marechaussee en de staatspolitiekorpsen en de vorming van een landelijk georganiseerde recherche.

Het betekende niet, dat Rauter en zijn chef in Berlijn, Himmler, nu onvoorwaardelijk vertrouwden op de Nederlandse politie als ordehandhaver en uitvoerder van nazi- c.q. SS-politiepolitiek. Om deze onzekerheid weg te nemen beschikte de *Höhere SS- und Polizeiführer* over SD en Sipo en over eenheden van de *Waffen-SS* en van de *Ordnungspolizei*. Hoe groot waren deze eenheden? De cijfers over de sterkte van *Waffen-SS* zijn moeilijk te geven. Fijnaut schat de totale omvang van de troepen in Nederland tussen 1941 en 1944 op 10.000 man. De eenheden van de *Ordnungspolizei* telden om en nabij de 3000 man, verdeeld over drie tot vijf bataljons.³¹ Deze bataljons waren bestemd voor fysieke onderdrukking, het breken van stakingen en demonstraties, het organiseren van klopjachten en het transporteren van groepen gevangenen.³²

Het was de staf van de *Befehlshaber der Ordnungspolizei* (BdO) die de bevelen van Rauter voorbereidde. De uitvoering en het controleren van deze bevelen waren toebedeeld aan Orpo-verbindingsofficieren bij zowel de procureurs-generaal als de Nederlandse politie in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam. Ook waren zij belast met de beoordeling van alle hoge politieambtenaren. Rauter

---

³⁰ De andere leden van de commissie waren inspecteur-generaal De Koningh van politie; J. van Thiel, procureur-generaal in Amsterdam; R. van Genechten, de in september 1940 aangetreden procureur-generaal in Den Haag; H. Mulder, raadsadviseur bij het departement van Binnenlandse Zaken; G. Toebes, referendaris bij het departement van Financiën; H. Versteeg, hoofdcommissaris te Amsterdam, P. Meijjes, hoge ambtenaar op het ministerie van Justitie, en N. van der Meij, die na zijn ontslag als hoofdcommissaris van Den Haag door het ministerie van Justitie als politiepecialist was aangetrokken. Fijnaut, *Geschiedenis*, 574-577.

³¹ De staf van de BdO resideerde aanvankelijk in Den Haag, vanaf mei 1943 in Nijmegen. Ibidem, 584-586.

³² In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 121.

bemoeide zich echter ook rechtstreeks met de reorganisatie van de Nederlandse politie. Na de Februaristaking in 1941 ging hij dat nog nadrukkelijker en veelvuldiger doen. De revolte tegen het anti-joodse optreden van de Duitsers deed de *Höhere SS- und Polizeiführer* beseffen, dat hij het Nederlandse politie- en ambtenarenapparaat nog niet kon vertrouwen.³³

Het gevecht om de loyaliteit

De Februaristaking bracht een omslag teweeg in het politiebeleid van Rauter. De Nederlandse politie had volgens hem “*restlos versagt*” bij het neerslaan van demonstraties en het bedwingen van de arbeidsonrust. De politie in Amsterdam had volgens een vertegenwoordiger van Seyss-Inquart “*grundsätzlich gar nichts*” gedaan en Marechaussee “*war nicht zu sehen.*” Het gevolg was dat de hoofdcommissaris H. Versteeg werd ontslagen en vervangen door een Duitse politiepresident die de reorganisatie nu eindelijk eens goed ter hand moest nemen. Zijn eerste maatregel was de oprichting van een politieke opsporingsdienst voor Amsterdam, waarvan de leiding in handen werd gegeven van inspecteur D. Bakker, lid van het Rechtsfront en betrouwbare SS-sympathisant. Daags voor de staking had Rauter al bepaald, dat bij de hoofdstedelijke politie een gekazerneerde eenheid van 250 man moest worden geformeerd. Aspirant-agenten, die hun eerste opleiding hadden afgerond, kwamen hiervoor in aanmerking.

Dit Politiebataljon Amsterdam, dat uiteindelijk uit 232 man, verdeeld over twee compagnieën, zou bestaan, werd een belangrijk instrument voor de nieuwe hoofdcommissaris S. Tulp.³⁴ Deze oud-KNIL-militair wist de volgende maanden het vertrouwen van zijn korps te winnen en zijn manschappen tot willig instrument te maken, dat in 1942 actief betrokken was bij de massale arrestatie van de Amsterdamse joden. Rauter realiseerde zich echter, dat als het er om ging spannen, de Duitse bezettingsmacht op zichzelf en misschien wat onverbeterlijke SS'ers was aangewezen, zo schreef hij op 1 maart 1941 aan Himmler.³⁵

Intussen kon de *Höheher SS- und Polizeiführer* wel enige succesjes noteren. Op 1 maart 1941 werd de inlijving van de Rijksveldwacht in de Marechaussee afgerond. De herstructurering van de korpsen in de grote steden kwam ook beter op gang. Doch het was allemaal klein spul in verhouding met wat Rauter voor ogen stond om de Nederlandse politie tot zijn willig en betrouwbaar werktuig te maken. In deze opvatting werd hij gesterkt door de eerder genoemde Broersen. Volgens deze ambitieuze SS-adept was de reorganisatie van de politie slechts te realiseren als de uitvoering in handen werd gegeven van een “volledig vertrouwd nationaalsocialist.” Hij had ook een kandidaat op het oog: hijzelf. Eind juni 1941 kreeg de nieuwe secretaris-generaal J. Schrieke (opvolger van Tenkink) opdracht om Broersen per

---

³³ Fijnaut, *Geschiedenis*, 586.

³⁴ Zie voor levensloop Sybren Tulp (1891-1942) Meershoek, G., *Dienaren van het gezag. De Amsterdamse politie tijdens de bezetting* (Amsterdam 1999) 147-162.

³⁵ Fijnaut, *Geschiedenis*, 586-590.

1 juli 1941 in het directoraat van Politie aan te stellen als *Bevölmächtigter für die Reorganisation der niederländischen Polizei*.³⁶

Drie maanden later liet Rauter zich in een schrijven aan de opvolger van De Koningh als “*Generalinspekteur der niederländischen Polizei*”, H. Croiset van Uchelen, kritisch uit over capaciteiten van de Nederlandse politie als ordehandhaver. Deze was, zo had de HSSuPF vastgesteld, de afgelopen tijd niet opgewassen geweest tegen haar taak. Er zat dus niets anders op dan de politie te reorganiseren, wat in de jaren dertig al door de toenmalige experts als noodzakelijk zou zijn onderkend: “*Zweck der Reorganisatition soll sein, die Schlagkraft der niederländischen Polizei auf das grösstmögliche Mass zu erhöhen.*”

De vooroorlogse discussie gebruikte Rauter dus om zijn beleid te rechtvaardigen. Hij had gemerkt, dat de voorgenomen reorganisatie bij het personeel van de Nederlandse politie “*eine gewisse Unruhe erweckt hat.*” De oplossing was volgens hem meer en betere voorlichting, want hij had gezien, “*dass diese Unruhe hauptsächlich genährt wird durch die Unkenntniss über das Ausmass de Reorganisation der niederländischen Polizei.*”³⁷

Interessant is dat dit nationaalsocialistische beleid in volstrekte geheimhouding werd ontworpen en uitgevoerd. Rauter had de betrokkenen op de ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken daarvoor onder meer persstilte opgelegd. Zeker na de Februaristaking was de HSSuPF er alles aan gelegen om elke aanleiding voor maatschappelijke onrust weg te nemen.

De reorganisatie had in eerste instantie betrekking op de geüniformeerde uitvoerende dienst (*Vollzugsdienst*), die zowel bij de Gemeentepolitie als bij de Marechaussee zou worden uitgevoerd. Met de daartoe door Rauter genomen besluiten werd de rol van de Nederlandse politietop teruggebracht tot die van uitvoerders, met Broersen als Rauter’s hoofduitvoerder.³⁸ Ook de reorganisatie van de recherche werd voortgezet. Deze liep langs drie lijnen: uitbreiding van het netwerk van lokale politieke rechediensten, de opbouw van de Rijksrechercecentrale en de oprichting van een recheschool. In de drie grote steden werden er in de tweede helft van 1941 ook politieke opsporingsdiensten elders in het land opgezet. Wat, zeker voor het verzet, een buitengewoon gevaarlijke ontwikkeling was, omdat deze diensten werden bemand door politiemensen die zeer bekend waren met de toestand in de stad of regio waar zij werkten. Tevens kwam er een nauwe samenwerking tot stand met de *Sicherheitspolizei*.

Om de Nederlandse politie snel tot een operationele en slagvaardige eenheid naar Duits model te maken, ging Rauter ook door met de “*Verstaatlichung*” van de politie in Amsterdam, Rotterdam en Den

---

³⁶ Eenzelfde positie verwierf Broersen in april 1942 bij het ministerie van Binnenlandse Zaken. Daar was veel lobbywerk van Rauter bij Seyss-Inquart aan voorafgegaan. Fijnaut, *Geschiedenis*, 590-591.

Zie voor levensloop Jacobus Johannes Schrieke (1884-1976) Knegtman, P. J., Schulten, P. en Vogel, J., *Collaborateurs van niveau: opkomst en val van de hoogleraren Schrieke, Snijder en Van Dam*. (Amsterdam 1996) Aldaar 30-154.

³⁷ NIOD 077 GKfdSw 1. Algemeen (29 oktober 1941).

³⁸ Een gesloten eenheid bij de (statelijke) politie zou 132 man tellen, bij de Marechaussee 131. Bij elkaar zou dat 1700 manschappen betekenen in de gesloten eenheden in de steden en 1050 in de gesloten eenheden bij de Marechaussee. Alles bij elkaar 2750 man. Fijnaut, *Geschiedenis*, 591-593.

Haag. In een schrijven aan Schrieke en Broersen gelastte hij alles in het werk te stellen om per 1 januari 1942 “*staatliche Polizeiverwaltungen*” op te richten. De maatregel, die daarbij het meeste in het oog sprong, was het aanstellen van “*Polizeipräsidenten als staatliche Polizeiverwalter*”. Deze functionarissen zouden een groot aantal bestuurlijke politietaken overnemen en leiding geven aan de “*staatliche Polizeibehörde*”, de verzamelnaam voor “*Verwaltungspolizei*”, “*Kriminalpolizei*” en “*Vollzugspolizei*”.

Voor de geherstructureerde politie op nationaalsocialistische basis had Rauter ook een betrouwbare aanwas van agenten nodig. Daarvoor was een strenge selectie noodzakelijk. De geselecteerden moesten “*rückhaltlos*” bereid zijn zich aan de nieuwe richtlijnen van de politie te onderwerpen, zich met lijf en leven in te zetten voor de orde en rust in Nederland en loyaal deel te nemen aan de politieopleiding.³⁹ Rauter had in de late zomer van 1940 al duidelijk gemaakt, dat aspirant-agenten hun opleiding moesten volgen in gesloten eenheden van de Marechaussee. Daarna zouden ze in aanmerking komen voor gewone politiediensten. Schalkhaar werd de plaats waar het Politie-Opleidingsbataljon (POB) werd gehuisvest.⁴⁰

Het lesprogramma bevatte veel militaire vakken en de sfeer in de kazerne was militaristisch en nationaalsocialistisch, inclusief Germaanse groet. Dat alles volgens het door Rauter geïnstigeerde “*Lehrplan*”, waarin bij de vormingslessen onderwerpen als Jodenvraagstuk, Germanen, Bloed en Bodem en Bloedzuiverheid aan de orde kwamen. “Dat juist bij die op instigatie van de bezetter ontstane onderdelen van de Nederlandse politie de Germaanse groet werd ingevoerd”, schrijft J.J. Kelder in zijn boek *De Schalkhaarders*, “geeft al aan hoe de [actief meewerkende, Th.G.] Duitse politieautoriteiten tegen de Schalkhaarders aankeken. Wat bij het genazificeerde opleidingsbataljon gebeurde, had hun warme belangstelling.”⁴¹ Op 7 juli 1941 ging de eerste leergang van start; er zouden er tot september 1944 nog vijf volgen.⁴²

Een tweede instrument van Rauter om de politie te nazificeren was het vakbondswezen. Hij schreef op 22 juli 1941 aan Broersen:

“Ich beauftrage Sie, den Kameradschaftsbund der niederländischen Polizeibeamten von sich aus im nationalsozialistischen Sinne nach vorhergehender Schulung aufzustellen und bitte mich laufend zu unterrichten. Die Namen der führenden Persönlichkeiten bitte ich, mir zu gegebener Zeit zwecks Prüfung herzureichen.”

---

³⁹ Ibidem, 594-601.

⁴⁰ Ibidem, 602

⁴¹ Himmler zelf bezocht Schalkhaar tijdens een van zijn bezoeken aan Nederland (30 januari en 4 februari 1944). Op 11 februari schreef hij aan Rauter: “Für die in den vergangenen zwei Jahren geleistete Aufbauarbeit in den Niederlanden, die einen klaren Fortschritt auf dem Wege zum germanischen Gemeinschaft darstellt, spreche ich Ihnen und Ihren Mitarbeitern meine volle Anerkennung aus.” Kelder, J.J., *Schalkhaarders. Nederlandse politiemannen naar nationaal-socialistische snit* (Utrecht 1990) 26-32.

⁴² Fijnaut, *Geschiedenis*, 602-603.

Tegelijkertijd pakte Rauter de nazificatie systematisch aan. In de voorgaande maanden was er met artikelen in politietijdschriften en bijeenkomsten al een begin mee gemaakt, maar in de zomer van 1941 pakte Rauter de zaken systematischer aan. Hij eiste van Broersen dat hij het voeren van propaganda in politiekringen voortvarend ter hand zou nemen. Verder gaf hij Broersen instructie om Henk Feldmeijer, de Voorman van de Nederlandsche SS tot “*Schulungsleiter*” te benoemen.⁴³ Feldmeijer was overtuigd SS’er met wie de *Höhere SS-und Polizeiführer* ook grote plannen had, maar die hem evenals Broersen zou teleurstellen. Zo wilde hij de Voorman de leiding geven over een nog op te richten ministerie van Politie.⁴⁴

Feldmeijer werd ingezet om via actieve werving de Nederlandse politie enthousiast te maken voor de SS-ideologie. Rauter bepaalde ook dat politieambtenaren ook lid mochten worden van de Nederlandse SS (de Nederlandse tak van Algemene SS, die later haar naam zou veranderen in Germaansche SS). Hij stond toe, dat SS’ers bij de politie hun eigen politieke eenheden (*SS-Stürme*) mochten vormen. Deze groepen moesten dan ‘nationaalsocialistische steunpunten’ binnen de politie worden.⁴⁵

De pogingen van Rauter om de politie via SS-werving te nazificeren verliepen echter stroef en hadden nauwelijks succes. In een ultieme poging trommelde hij nog vijftig officieren van de Marechaussee op. Toen hun na een vlammende toespraak van de HSSuPF werd gevraagd wie bereid was naar het Oostfront te vertrekken, stapten slechts twee aanwezig naar voren. De eerdere plannen om een bataljon voor het Oostfront te formeren werden in de ijskast gezet en wie zich inmiddels daarvoor had aangemeld, mocht zich ontslagen achten van zijn toezegging. Niettemin bleef men, zelfs in Berlijn, dromen van een Nederlandse politie-inbreng voor een van de Europese fronten. Kurt Daluege, chef van de *Ordnungspolizei*, zag er geen been in om Nederlandse marechaussees naar de Balkan te sturen, of ze nu wilden of niet. Als ze, zo bracht hij tijdens een bijeenkomst in het hoofdkwartier van de *Führer* (augustus 1942) naar voren, in Joegoslavië waren, moesten ze wel vechten. Anders werden ze door de Duitsers ofwel door de partizanen doodgeschoten.⁴⁶

Een politieke zuivering van de politie paste in de reeks van maatregelen om de korpsen pro-Duitser te maken. Ongeveer 350 tot 400 politiemensen, zo is de schatting, moesten tussen de herfst van 1941 en de herfst van 1942 het uniform inleveren. Naarmate de tijd vorderde volgden er steeds meer ontslagen wegens Duits-vijandige opstelling. Fijnaut:

“Leden van de Marechaussee en de Gemeentepolitie kregen reeds hun congé wanneer alleen nog maar de verdenking van anti-Duitse sentimenten op hen rustte. Het ging voor meer dan de helft om jongere agenten, meestal behorende tot de groep, die na juli

---

⁴³ Ibidem, 603-606.

⁴⁴ Zie voor levensloop Johannes Hendrikus Feldmeijer (1910-1945) Kromhout, B., *De Voorman. Henk Feldmeijer en de Nederlandse SS* (Amsterdam 2012).

⁴⁵ Brief Rauter aan Himmler (30 april 1941). In ‘t Veld, *De SS en Nederland I*, nr.151, 704-710.

⁴⁶ Fijnaut, *Geschiedenis*, 606-607.

1940 uit de krijgsmacht was overgenomen. Toch behoorden ook ouderen tot de slachtoffers; het hebben van een gezin was geen beletsel voor de Duitsers om tot ontslag over te gaan.”⁴⁷

De loyaliteit van de politie was voor Rauter mede daarom zo belangrijk omdat de bezetter vanaf het voorjaar 1942 een ongekende krachtproef aanging: de deportatie van de in Nederland levende Joden naar Polen. Fijnaut: “Voor Rauter en zijn opdrachtgevers in Berlijn was het van het grootste belang, dat de Nederlandse politie haar medewerking zou verlenen aan de *Endlösung* waartoe eind 1941 was besloten. Voor Nederlandse politiemensen, voor hun onmiddellijke omgeving, en ook voor Rauter c.s. natuurlijk, was deze vorm van medewerking of weigering het welhaast tastbare bewijs van hun afkeer of instemming met dit zo beladen kernstuk van de nationaalsocialistische ideologie en praktijk. Met name de weigering respectievelijk de bereidheid om joodse mensen te arresteren, was in hun geval de lakmoesproef voor hun loyaliteit of juist het gebrek daaraan ten opzichte van de Duitsers.”⁴⁸

Een dienaar die niet kon leveren

Rauter wilde de Marechaussee de gedaante laten aannemen van een gendarmerie naar Duits voorbeeld, zo had hij in het najaar van 1940 al aangegeven. Wat deze transformatie zou behelzen, had hij echter niet aangegeven. In elk geval moest er een nationaalsocialistische heroriëntatie van dit korps tot stand worden gebracht. Het kwam hem te staan op een storm van kritiek: hoe kon de vorming van een gendarmerie in het belang zijn van het Nederlandse volk? De HSSuPF bond in. Waarschijnlijk vreesde hij, aldus Fijnaut, “dat er als gevolg van een plotsklapse ontbinding van dit korps [Marechaussee, Th.G.] een publieke politiecrisis zou ontstaan. Zo’n crisis kon immers zeer negatieve gevolgen hebben voor de geloofwaardigheid en in het bijzonder de doeltreffendheid van het Duitse bewind.”

Rauter nam meer gas terug. De verplichte detachering van marechaussees in Schalkhaar werd op de lange baan geschoven. Het tempo van de gehele reorganisatie verminderde. De inhoud en het doel bleven echter rechtovereind: nazificatie van de Nederlandse politie.⁴⁹ Rauter aan Himmler: “*Diese Entwicklung kann ich nicht von heute auf morgen durchführen, sondern sie geht nur schrittweise.*”⁵⁰

Het tempo van de nazificatie van de politie werd dan wel vertraagd, maar het gaf Rauter ook meer ruimte betere voorwaarden te scheppen om het proces van reorganisatie te doen slagen. Zo zorgde hij er voor, dat zijn paladijn Broersen eind 1941 ook bij het ministerie van Binnenlandse Zaken de hoogste bevoegdheden kreeg op het politionele vlak. Deze macht werd vier maanden later geformaliseerd door zijn eerder gemelde benoeming bij dit departement tot “Gevolmachtigde voor de Reorganisatie van de

---

⁴⁷ Smeets, J., *De geschiedenis van de Nederlandse politie. Verdeeldheid en eenheid in het rijkspolitieapparaat* (Utrecht 2007) 340-341.

⁴⁸ Fijnaut, *Geschiedenis*, 609.

⁴⁹ Ibidem, 612-616.

⁵⁰ Brief Rauter aan Himmler (30 april 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 151, 704-710.

Nederlandse Politie”. Hierna stond voor Rauter de weg open om ook de gemeentepolitie meer te betrekken bij zijn nazificeringsbeleid.

De maatregelen zouden, aldus Fijnaut, een rol spelen bij de betrokkenheid van de politie bij de Jodenvervolging, een van de grote politieke doeleinden van het naziregime en uiteraard bij de stapsgewijze reorganisatie van het Nederlandse politiewezen sinds 1940. Beide punten kunnen niet los van elkaar worden gezien. Fijnaut: “De nazistische aanpassing van het politiebestel heeft de inzet van (onderdelen van) de politie voor de deportatie van de Joden vergemakkelijkt, zoals omgekeerd, de deportatie van de Joden ook de nazificatie van de politie aanscherpte.”⁵¹ De rol van de politie bij de Jodenvervolging komt in volgende hoofdstukken aan de orde.

Op 18 december 1942 kondigde Seyss-Inquart de Verordening Organisatie Politie (VOP) af. Deze volgde uit de voorbereidingen van een definitieve herinrichting van de Nederlandse politie. Hieraan was een uitgebreide correspondentie van de rijkscommissaris met Himmler voorafgegaan. Seyss-Inquart had een goede relatie met de *Reichsführer-SS*, maar hij wilde niet helemaal vrij baan maken voor de wensen van de SS. Hij stond ook onder druk van de NSB, die meer invloed bij de politie wilde krijgen. Bovendien had hij nog te maken met een derde belanghebbende, de NSDAP, die in constante staat van na-ijver stond met de SS en daarom de NSB-invloed steunde. Zijn goede relatie met Hitler verlichtte de weinig benijdenswaardige positie van de rijkscommissaris.⁵²

Het nationaalsocialistische en centralistische karakter van de VOP werd meteen duidelijk in de eerste artikelen: “De politie zorgt voor de inwendige bescherming van het volk, in het bijzonder door het afweren en opheffen van bedreigingen en stoornissen van de openbare orde en veiligheid...” (artikel 1) en “De politie is een aangelegenheid van Staatszorg” (art. 3). De hoogste politieambtenaar bleef de secretaris-generaal van het departement van Justitie met onder zich een directeur-generaal van politie.⁵³

Dit betekende een nederlaag voor Rauter die op de benoeming van een speciale secretaris-generaal voor de politie hadden aangedrongen. De rijkscommissaris wees de wens af op praktische, staatkundige en institutionele redenen. Hij voerde aan dat een speciale secretaris-generaal voor de politie niet paste in de bestaande bestuursstructuur van Nederland, waarin secretarissen-generaal de functie van minister vervulden en dat een nieuwe secretaris-generaal voor de politie zo begraven zou worden door bestuurlijk-administratief werk en politieke opgaven, dat dit remmend zou werken op zijn politietaken.⁵⁴

In de VOP werd onderscheid gemaakt tussen drie categorieën politie-instanties: de hoogste was de secretaris-generaal van Justitie; de middelbare waren de “gewestelijke politiepresidenten”; en tenslotte de lagere politie-instanties, de “politiegezagsdragers”. Hier betrof het de burgemeesters in gemeenten zonder instanties van rijkspolitie. De burgemeesters vormden het “politiegezag”, maar essentieel is hun ondergeschiktheid aan het hogere niveau. De wijzigingen die sinds de zomer van 1940 werden door

---

⁵¹ Fijnaut, *Geschiedenis*, 617-618.

⁵² *Ibidem*, 629-630.

⁵³ VO 147/1942 (18 december 1942) Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied 1942, blz. 628-637.

⁵⁴ Fijnaut, *Geschiedenis*, 631-632.

gevoerd leverden, aldus Fijnaut, “datgene op waartegen men zich in Nederland sinds 1813 algemeen had gekeerd, omdat het (met recht en reden) werd gezien als de belichaming van de moderne politiestaat: een afzonderlijk politiebureau (...) Hiermee verkreeg het politieapparaat – speciaal via zijn bijzondere eenheden – voor een deel de eenheid en de slagkracht die Rauter en anderen zo nodig vonden ...”⁵⁵

Rauter was zich er maar al te zeer van bewust, dat het succes van een nieuw bestel afhankelijk was van bekwame en betrouwbare mensen. Hij trachtte daartoe de benoeming van de topfunctionarissen, onder wie de gewestelijke commandanten, naar zich toe te trekken. De meest in het oog springende naam was die van marechaussee J. Feenstra, die in Arnhem werd aangesteld en door zijn gewelddadig optreden zou uitgroeien tot een van de meest gevreesde politiemensen.⁵⁶ Omdat er in Amsterdam na de plotselinge dood van de zittende politiechef Tulp geen gegadigden voor de post van politiepresident waren, was Rauter gedwongen de functie te splitsen. Burgemeester Voute werd waarnemend politiepresident en procureur-generaal J. Feitsma waarnemend gewestelijk politiepresident.

Het probleem om gekwalificeerde handlangers van de bezetter te vinden, bleef Rauter almaar achtervolgen. Ook bij de invulling van de cruciale post van chef van de Algemene Staf van het directoraat-generaal van Politie. Broersen viel in de zomermaanden van 1943 in ongenade en moest wegens “schandaleus gedrag” (Fijnaut) het veld ruimen.⁵⁷ De opvolger van Broersen, de SS’er P. Kooymans, kon in 1944, om dezelfde redenen, vertrekken naar het Oostfront, waar hij snel krijgsgevangen werd gemaakt.⁵⁸

Rauter kreeg naarmate de oorlog vorderde met steeds meer problemen te maken. De eerste jaren had hij de zuivering van de politie in stilte kunnen laten voltrekken. Vanaf 1942 was dat niet meer mogelijk. Steeds meer politiemensen kwamen in verzet en weigerden nog langer de bezettingspolitiek te steunen en de daaruit volgende maatregelen uit te voeren. De Jodenvervolging, de liquidatie van collaborateurs, maar nog meer het besluit van april 1943 om alle leden van het Nederlandse leger in krijgsgevangenschap terug te voeren en de harde repressie van proteststakingen deden de weerstand in de politiekorpsen groeien. Dat verzet werd versterkt door het openlijke protest van de clerus, de gewapende acties van het verzet en de nederlaag van de Duitsers bij Stalingrad.

Om de politie in het gareel te houden dreigde Rauter met zware straffen voor politieambtenaren die het beleid en hun taken saboteerden. Familieleden van agenten die (met medeneming van hun dienstwapen) onderdoken, zouden worden opgesloten in kamp Vught. De HSSuPF voerde dat dreigement nog uit ook. In de tweede helft van 1943 werden 150 personen in Vught gegijzeld als drukmiddel tegen 180 ondergedoken politiemensen.

---

⁵⁵ Ibidem, 636-639.

⁵⁶ Feenstra werd na de oorlog ter dood veroordeeld en op 28 augustus 1946 geëxecuteerd. Groen, K., *Landverraders. Wat deden we met ze?* (Baarn 1974) 117.

⁵⁷ Ontslagbrief Broersen aan Frederiks (namens Rauter). NIOD 020 Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz (GKfVuJ) 1374.

In’t Veld, *Nederland en de SS*, 137.

⁵⁸ Fijnaut, *Geschiedenis*, 640-641.

Over zijn problemen met de politie correspondeerde Rauter regelmatig met Himmler, waarbij hij de *Reichsführer-SS* meldde dat in het noorden van Nederland een netwerk van saboteurs opereerde, waarvan ook marechaussees deel uitmaakten. Deze groep hield hij verantwoordelijk voor overvallen en aanslagen. Rauter had Himmler geschreven dat er dagelijks twee à drie agenten onderdoken. Dat komt in de periode van juli 1943-februari 1944 erop neer dat er toen ongeveer 600 politiemensen zijn ondergedoken, zo'n 75 per maand (1,3 procent van de totale politie, die 16.693 man bedroeg). Een relatief laag percentage, wat aanduidt dat de afschrikingsmaatregelen van Rauter redelijk werkten.⁵⁹

Rauter's overtuiging, dat er een politionele ondergrondse was ontstaan, was waarschijnlijk onjuist. Er zijn geen bewijzen voor georganiseerd politieverzet gevonden, mede omdat het politieverzet door gebrek aan gegevens niet viel te kwantificeren. Zijn conclusie, dat er halverwege 1943 niet meer op de Nederlandse politie kon worden gerekend, klopt wel. Fijnaut: "Het besluit van eind april 1943 om alle leden van het Nederlandse leger weer in krijgsgevangenschap te voeren en de keiharde repressie van de proteststakingen die daarop was gevolgd, gaven (...) de doorslag."⁶⁰

Om de Nederlandse bevolking in toom te houden – bijvoorbeeld bij het groeiend aantal aanslagen op NSB'ers en andersoortige collaborateurs – moest de bezetter een beroep doen op de Landwacht (NSB-hulppolitie). Steeds meer greep de bezetter naar het wapen van de terreur, zoals sluipmoord (Silbertanne) op vermeende vijanden. Als de verantwoordelijke bezettingsautoriteit die de politieke en beleidsmatige leiding over de Nederlandse politie kreeg, had Rauter tal van ideeën om de nazificatie van de Nederlandse bevolking tot een succes te maken. Hij slaagde niet door het gebrek aan eigen capaciteiten en die van zijn Nederlandse collaborateurs.

Over de reorganisatie van de Nederlandse politie in nationaalsocialistische c.q. SS-richting kan daarom worden gezegd, dat zij uiteindelijk niet tot de gewenste ontplooiing is gekomen. Niet alleen was er te veel onderlinge machtsstrijd, ook was de bezetter te weinig tijd gegund, omdat zijn aandacht en inspanningen steeds meer in beslag werden genomen door de groeiende activiteiten van het verzet en de nakende invasie van de geallieerden.

Bovendien ontbrak het Duitse autoriteiten aan bekwame, collaborerende Nederlanders in de politietop. De rol van Broersen is exemplarisch. De uitvoering van het staande nazificatiebeleid verliep daarom rommelig en wisselvallig, stelt Fijnaut vast. Dat gold voor de zuivering, maar ook voor de verstatelijking van de korpsen in de grote steden. In de zomer van 1942 gaf Rauter Broersen een schriftelijke schrobbering en de klemmende opdracht om de trage voortgang bij de "*Umbau des Vollzugsdienstes*" nu eens daadkrachtig ter hand te nemen. Over de voortgang van het veranderingsproces bij de Marechaussee was hij evenmin tevreden.⁶¹

---

⁵⁹ Ibidem, 647-652.

⁶⁰ Fijnaut, *Geschiedenis*, 644-670.

⁶¹ Ibidem, 618-629.

Fijnaut stelt niettemin, dat Rauter “sinds de Franse tijd eigenlijk de invloedrijkste hervormer uit de geschiedenis van de Nederlandse politie is geweest.”⁶²

---

⁶² Ibidem, 667.

Voor den Germaanschen mensch deugt geen leer, welke de gelijkheid aller mensen predikt. Het is naar den aard van den Germaanschen mensch om te verachten, wat minderwaardig is, en te bewonderen, wat sterk en gezond is ...

“De SS en het Joodsche Vraagstuk”¹

Hoofdstuk 4

Jacht op de Joden

Discussie over de definitie Jood

Hoewel Hitler in zijn instructies aan het bezettingsbestuur de behandeling van de Joden in Nederland niet aan de orde had gesteld, wist Rauter al in de zomer van 1940, dat er een anti-Joodse politiek werd gevoerd: “Het is mij bekend, dat de Duitse Joden-politiek reeds in 1940 in Nederland was aangevangen.”² Hij kon het weten, omdat hij zich direct met de “Joden-politiek” had bemoeid toen in juli de vraag op tafel kwam wie bij de komende maatregelen als Jood moest worden aangemerkt. Het eerste conceptvoorstel van wat maanden later zou worden afgekondigd als Verordening (VO) 6/1941 werd Rauter op 30 augustus 1940 door collega Wimmer ter hand gesteld.³

De HSSuPF was zeer ontevreden, omdat daarin half- en kwart-joden waren gevrijwaard van een aanmeldingsplicht. In een reactie schreef hij dat het niet alleen uit “*sicherheitspolizeilichen*” oogpunt gewenst was om maatregelen tegen alle “*Personen jüdischen Blutes bis zu den Vierteljuden*” te nemen maar ook op economische en culturele gronden. Alleen zo verkreeg men betrouwbare en essentiële informatie over wat de invloed van de Joden op de Nederlandse samenleving was. Rauter: “*Ob und welche Massnahmen aufgrund der so gewonnenen Erkenntnisse getroffen werden, is eine zweite Frage, der zu gegebener Zeit näher getreten werden kann.*”⁴

Er volgde een maandenlang discussie over de definitie Jood. Ook Otto Bene, de vertegenwoordiger van het *Auswärtige Amt*, had gevraagd zich uit te spreken. Zo wenste hij dat onderdanen van neutrale staten niet onder de aanmeldingsplicht zouden vallen.⁵ Uiteindelijk moest Seyss-Inquart de knoop doorhakken. Hij gaf Rauter zijn zin. In de negende, definitieve versie van VO 6/41, die op 10 januari 1941 werd afgekondigd, werd het begrip Jood ruim geïnterpreteerd. Iedereen met enig ‘joods bloed’ in de aderen moest zich aanmelden.⁶

---

¹ Ongesigneerd artikel. NIOD 077 GKfdSw 289.

² Verhoor door procureur-fiscaal mr. J. Zaaijer (22 december 1947). NIOD Coll. H.A. Rauter Doc I 1380 b 17, 4.

³ NIOD 020 GKfVuJ I 41/40. Ontwerp Rabl voor VO “Meldepflicht von Personen, die ganz oder teilweise jüdischen Blutes sind”. Ook NIOD 077 GKfdSw 1259.

⁴ Schrijven van Rauter aan GKfVuJ (30-10-1940) NIOD 077 GKfdSw 1259.

⁵ Stuhldreher, C. *De legale rest. Gemengd gehuwde Joden onder de Duitse bezetting* (Amsterdam 2007) 41-50.

⁶ Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied, 1941, 19-23.

Rauter vond in Heydrich een medestander. De chef van de *Sicherheitspolizei* en de SD had al kritiek op de Neurenberger rassenwetten, die hij omtrent de half- en kwartjoden als te legalistisch en te gecompliceerd bestempelde. Daarom zouden zijn ‘experts’ zich tijdens de Tweede Wereldoorlog nog eens met de “Judenmischlingsfrage” bezighouden. Gerwarth, R., *Reinhardt Heydrich. Biographie*. (München 2011) 123.

De felheid waarmee Rauter zich opstelde, paste helemaal bij zijn compromisloze karakter. Antisemitisme was voor hem iets zo vanzelfsprekends als het dagelijks opgaan van de zon. Hij had sinds 1935 meegemaakt hoe de anti-Joodse maatregelen werden geïmplementeerd. Hij had kennis kunnen nemen van een toespraak die zijn nieuwe chef, Heinrich Himmler, in november van datzelfde jaar had gehouden op de Landelijke Boerendag te Goslar over ‘het gevaar’ dat de Joden vormden:

“We kennen hem de Jood, deze mensen zijn samengesteld uit de afvalproducten van alle volkeren en naties van onze planeet, waarop zij het stempel van hun Joodse bloed hebben gedrukt, het volk dat tot doel heeft de wereldmacht, dat destructie uitademt, dat uitroeiing wil, dat het atheïsme tot zijn religie heeft gemaakt en het bolsjewisme tot zijn idee.”⁷

Toen Rauter eind mei 1940 in Nederland aankwam, had hij een goed beeld hoe de Joden in Duitsland en de geannexeerde gebieden in het Oosten werden behandeld. De HSSuPF wist wat hem te doen stond om de komende opdrachten zo “*reibungslos*” mogelijk te volvoeren en de erkenning en waardering van Himmler te verkrijgen. Allereerst moest hij, als belangrijkste opdracht, de orde en rust in Nederland handhaven. Wie konden die orde en rust verstoren, waar kwam het eventuele gevaar vandaan? In de gedachtewereld van Rauter kwam de dreiging allereerst van links, van de bolsjewisten, de communisten en de sociaaldemocraten of zoals Rauter gewoon was te zeggen: de “*Kommune*”. Dit waren ook andere woorden voor Joden, want het ‘internationale Jodendom’ verschool zich achter de linkse politieke systemen en partijen die weer waren bedacht door Joden als Karl Marx.

De HSSuPF beseftte dat hij voor het uitvoeren van zijn komende taken een stevige, betrouwbare politiemacht bij de hand moest hebben. Wat aan Duitse politie in Nederland voorhanden was (Sipo en *Ordnungspolizei*), was lang niet toereikend om de handhaving en uitvoering van opgelegde maatregelen zoals het onderdrukken van volksoproer en het ophalen en afvoeren van joden, af te dwingen. Rauter zou daarom de hulp van de Nederlandse politie moeten invoeren.

‘*Die Judenaktion ist in Vorbereitung*’

Met Rauter wisten zijn collega’s binnen het bezettingsbestuur dat er een “*Judenpolitik*” werd gevoerd. Ook zij wisten wat hun te doen stond. Vooral Fritz Schmidt, de *General-Kommissar zur besondern Verwendung*, bezigde in kleine kring ferme taal. De naaste medewerkers van de *General-Kommissar zur besondern Verwendung* kregen op 24 augustus 1940 te horen wat er op stapel stond: “*Die Judenaktion ist in Vorbereitung und wird in der nächsten Zeit durchgeführt. Es liegen schon eine Reihe Verordnungen vor...*” Deze betroffen de “*namentliche Erfassung sämtlicher Juden*” die zou uitmonden in verordening 6/1941 (meldingsplicht van allen met joods bloed).

---

⁷ Himmler, *Die Dienststaffel als antibolschewistische Kampforganisation* (München 1936) 30.

Verder kondigde Schmidt de “*Kennzeichnung sämtlicher jüdischer Geschäfte*” aan, opdat de Duitsers bij het verlenen van opdrachten aan het Nederlandse bedrijfsleven niet beschuldigd konden worden bij Joden inkopen te doen. Dit is overigens niet gebeurd. Ook moesten de Joden, onder het mom dat een groot aantal niet-Joodse kunstenaars werkloos waren, uit het culturele leven verdwijnen. Hier werd via de 1941 opgerichte Kultuurkamer wel uitvoering aan gegeven. De opgesomde maatregelen moesten, aldus Schmidt, leiden tot “*Arisierung*” van de Nederlandse maatschappij.⁸ Dat laatste was het politieke doel van de *Hauptdienstleiter*.⁹

Intussen werd het Nederlandse volk onwetend gehouden van wat de bezetter met de Joden voorhad. Direct na de capitulatie was de gevreesde nazifurie uitgebleven; de bezettingstroepen hadden zich netjes en voorkomend gedragen. In de Haagse Ridderzaal sprak Seyss-Inquart bij zijn installatie tot rijkscommissaris verzoenende woorden. Doch in deze verzoenende toespraak zaten al zinnen die er op duiden dat bloed en ras een voorname rol zouden gaan spelen: “Wij gevoelen ons heden en in alle omstandigheden verantwoordelijk voor het goede bloed, want bloed verplicht ook over uiterlijke feiten en ontbrekend begrip heen.”¹⁰ In de eerste maanden waakte de rijkscommissaris er ook voor dat de rassenkwestie een rol zou gaan spelen.¹¹

In joodse kringen gloorde er de hoop dat Nederland gespaard zou blijven voor wat zich in Duitsland en in Polen afspeelde. De schrik als gevolg van de gebeurtenissen tijdens de *Reichskristallnacht* (1938) en de verhalen van gevluchte Duitse joden zat er nog flink in. De bezetter ontmoedigde evenwel oprispingen van antisemitisme in de extreme hoek van de WA en nationalistische splintergroeperingen (NSNAP-Kruyt). In antwoord op een brief van secretaris-generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken schreef Wimmer op 5 juli 1940 zelfs dat het “Joodse probleem” in Nederland niet bestond.¹²

Doch de geruststellende woorden van Wimmer en de bezweringen van de rijkscommissaris op het formele vlak ten spijt, werd er achter de schermen gewerkt aan politieke en bestuurlijke maatregelen die moesten leiden tot stigmatisering, isolering en economische plundering van de Joden in Nederland. Niet Rauter was de drijvende kracht in die beginfase. Deze rol was weggelegd voor Wimmer en Schmidt. Eerstgenoemde ontwierp in opdracht van de rijkscommissaris de eerste anti-Joodse verordeningen en partijman Schmidt was druk doende met antisemitische stemmingmakerij bij zijn achterban en bij sympathiserende groeperingen als de NSB. “Schmidt heeft als goed partijman, de Jodenkwestie in het

---

⁸ Verslag (Bericht Nr. 23, punt 7) van ‘Dienstbesprechung’ bij GK Schmidt op 24 augustus 1940. NIOD 077 GKfdSw 337.

Mussert schreef in zijn ‘Nagelaten Bekentenissen’, dat hij in de eerste maanden van de bezetting van Schmidt te horen kreeg dat de Joden uit Nederland zouden worden weggevoerd: “Reeds in de zomer van 1940 werd mij medegedeeld, dat de joden uit Nederland zouden worden weggevoerd. Welk lot hun wachtte, werd mij niet medegedeeld, maar dat hun toekomst duister was, was niet moeilijk te bevroeden.”. Mussert, A., ‘De NSB in oorlogstijd’ in Groeneveld, G., *Anton Mussert. Nagelaten Bekentenissen* (Nijmegen 2005) 120.

⁹ Roest, F. en Scheren, J., *Oorlog in de stad Amsterdam 1939-1941* (Amsterdam 1998) 219.

¹⁰ Wielek, H., *De oorlog die Hitler won* (Amsterdam 1947) 13.

¹¹ De Jong: *Koninkrijk IV*. Tweede helft, 748.

¹² NIOD GKfVuJ, Stab, 079837.

middelpunt geplaatst van de Duitse politiek en haar grondslagen”, aldus A.J. Herzberg die als voorbeeld een toespraak van Schmidt op 16 mei 1941 in Den Haag citeert: “De Germaans-Duitse wedergeboorte zal eerst dan voleindig zijn, als geen Joodse leer, in welke camouflage, noch ook op welke wijze, in het Duitse volk vermag binnen te dringen en het te schaden.”¹³

Het antisemitisme van Schmidt die ook propagandaminister Joseph Goebbels in Nederland vertegenwoordigde, richtte zich in eerste instantie op een voorspelbare sector: de joodse pers. In de zomer van 1940 werden de ongeveer 25 joodse kranten en tijdschriften verboden. Alleen het even daarvoor opgerichte *Het Joodsche Weekblad* mocht als mededelingenblad voor de joodse gemeenschap blijven bestaan, zij het met een andere redactie.¹⁴

Verontrustende signalen

Viel het op het eerste gezicht allemaal mee onder het bezettingsbestuur, er waren toch verontrustende signalen. Wat de joden betrof, begon het op 31 juli 1940 met het verbod op het ritueel slachten (VO 80/1940).¹⁵ Het was een daad van antisemitisme, orthodoxe joden werd het eten van koosjer vlees onmogelijk gemaakt.¹⁶ Aan het slachtverbod was een anti-joodse hetze van NSB-krant *Het Nationale Dagblad* (HND) voorafgegaan. Met artikelen als ‘Nog steeds wordt er in Enschede ritueel geslacht’ (8 juli 1940) en “Tegen ritueel slachten”. In een verzoek aan de rijkscommissaris – “Een afschuwelijke dierenmarteling. Menschergende handeling” – werd de bezetter opgeroepen een verbod in te stellen (10 juli 1940). In de editie van 5 augustus 1940 kon het dagblad dan ook tevreden melden: “Ritueel slachten verboden. Eind gemaakt aan Joodsche wreedheid. (...) Deze sadistische dierenmarteling vormde een schande voor het “humanistische” Nederland en bewees, hoezeer humane democraten met handen en voeten aan het Jodendom gebonden zijn: zij hadden eenvoudig niet de moed om tegen den zin der Joden aan deze dierenkwellerij een eind te maken.”

Vervolgens kwam commissaris-generaal Fischböck in actie. Hij deed een vergeefse poging om joodse winkels te verbieden op zondag open te zijn. Toen secretaris-generaal Frederiks – ingefluisterd door zijn collega van Economische Zaken (Hirschfeld) – bij de Duitsers kon inbrengen dat ook veel niet-joodse winkels een aantal uren op zondag open waren, blies Seyss-Inquart de zaak af. Kennelijk was de tijd er nog niet rijp voor.¹⁷

Na Anjerdag (de verjaardag van prins Bernhard op 29 juli 1940), waarop de Nederlandse bevolking met bloemen haar aanhankelijkheid aan het Huis van Oranje betuigde, troffen de

---

¹³ Als bron gebruikte Herzberg het verslag van de bijeenkomst in *Die Deutsche Zeitung in den Niederlanden*. Herzberg, A.J., *Kroniek der Jodenvervolging 1940-1945* (Amsterdam 1985) 27.

¹⁴ Stuldreher, C.J.F., *De Legale Rest. Gemengd gehuwde Joden onder Duitse bezetting* (Zwolle 2007) 74-75.

¹⁵ Berkley, K.P.L., *Overzicht van het ontstaan, de werkzaamheden en het streven van den Joodsche Raad voor Amsterdam* (Amsterdam 1945) 16.

¹⁶ Aalders G., *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1999) 129.

¹⁷ De Jong, *Het Koninkrijk IV. Tweede helft*, 754.

secretarissen-generaal een minder toeschietelijk bezettingsbestuur tegenover zich. De demonstratie was massaal. Bij diverse Oranjemonumenten in het land zoals dat van koningin Emma in Amsterdam en bij de ingang van paleis Noordeinde te Den Haag werden bloemen neergelegd. Hitler nam de demonstratie hoog op; Seyss-Inquart, *Wehrmachtbefehlshaber* Christiansen en Schmidt moesten bij de *Führer* in Berlijn op rapport komen. Burgemeester S.J.R. de Monchy van Den Haag werd ontslagen.¹⁸

De *Befehlshaber der Ordnungspolizei* (BdO), Otto Schumann, gelastte dat de ‘joden en andere Duitsvijandige personen’ uit de gemeentelijke luchtbescherming moesten verdwijnen. Zij zouden de onlusten rond Anjerdag hebben aangewakkerd en zij waren volgens de Orpo-chef een veiligheidsrisico geworden. Toen secretaris-generaal Frederiks bij Wimmer, die eerder had verklaard dat er in Nederland geen “Joodse kwestie” bestond, verhaal ging halen, rechtvaardigde deze de instructie met de mededeling dat de Joden verklaarde tegenstanders waren van het Duitse Rijk. Frederiks moest maar contact opnemen met de chef van de *Ordnungspolizei*, waarvoor Rauter bevoegd was.¹⁹ Hoewel deze maatregel door de betrokkenen en Frederiks c.s. niet als het einde der wereld werd beschouwd – er viel mee te leven – was er wel een belangrijke grens overschreden: voor het eerst maakten Nederlandse overheidsdiensten onderscheid tussen joden en niet-joden.

Een volgende aanval kwam van Wimmer die op 28 augustus van de secretarissen-generaal een verbod verlangde op het aanstellen of bevorderen van joden in overheidsdienst. De geadresseerden protesteerden. De voorzitter van het college van secretarissen-generaal, Snouck Hurgronje, zou Wimmer antwoorden “dat men zich dezerzijds bij deze beslissing zal moeten neerleggen, doch dat zulks ongaarne zal geschieden, waar reeds bij herhaling werd betoogd, dat in Nederland geen Jodenvraagstuk bestaat.” Het gesprek met Wimmer leverde niets op. Snouck beseftte dat het college van secretarissen-generaal had verzuimd zijn verzet te baseren op het toenmalige artikel 5 van de Grondwet (‘Iedere Nederlander is tot elke landsbediening benoembaar’).²⁰

De secretarissen-generaal gingen uiteindelijk akkoord, nadat het rijkscommissariaat had toegezegd de maatregel te verpakken in een maatregel van bezettingsbestuur.²¹ Op 13 september verscheen daartoe Verordening 137/40 die verder ging dan wat met de secretarissen-generaal was afgesproken: ‘De rechtspositie (*rechtliche und finanzielle Verhältnisse*) van ambtenaren en overig personeel in Rijksdienst, en wel in het bijzonder de voorwaarden, waaronder zij kunnen worden aangesteld of ontslagen, wordt zoo noodig geregeld in afwijking van het tot heden geldende recht’.²²

---

¹⁸ Ibidem. Eerste helft, 282-303.

Gerritse, *De ploert*, 30-39.

Rauter, aan wie de betekenis van Anjerdag ondanks de woede van Hitler was ontgaan, sprak na de oorlog denigerend over een ‘Blumenkorso’. Gesprekken met Rauter. Zevende gesprek, 22.

¹⁹ Romijn, P., *Burgemeesters in oorlogstijd*, 179-180.

²⁰ Ibidem, 180-181.

²¹ Stuldreher, *De legale rest*, 59-62.

²² Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied. Jaar 1940, 425.

Artikel 5 van de Grondwet was daarmee buiten werking gesteld. Op grond van deze verordening werden twee maanden later (4 november 1940) alle joodse ambtenaren ontslagen.²³

Ariërverklaring

Voor het zover kon komen, moest eerst wel worden vastgesteld wie er Jood was. De in de wandeling zo geheten Ariërverklaring, was daartoe het middel. Alle ambtenaren en het personeel van alle onderwijsinstellingen (inclusief de examencommissies) moesten deze verklaring invullen om aan te geven of ze al dan niet joodse verwanten hadden. Aan de hand van deze formulieren kreeg de bezetter de benodigde kennis binnen. Bij de vaststelling wie Jood was werd teruggegrepen op de Neurenberger rassenwetten die sinds 1935 in Duitsland golden: criterium was dat men drie joodse grootouders had, dan wel twee die ook lid waren (geweest) van een joodse kerkelijke gemeente.²⁴

De druk om de verklaring in te vullen was groot: wie weigerde zou met onmiddellijke ingang worden ontslagen. Een dreigement dat in de meeste gevallen niet werd uitgevoerd. Meestal bleef het bij een berisping.²⁵ De betekenis van de Ariërverklaring kan nauwelijks worden overschat. Presser typeert het formulier als “het sjibbolet, de test voor de Nederlandse ambtenaarswereld”.²⁶ Het overgrote deel van de ambtenaren deden mee aan, wat Herzberg later ironisch noemde, “deze enquête naar Joden in de ruimste zin”.²⁷ Slechts zestien van de 200.000 ambtenaren weigerden het formulier in te vullen en werden ontslagen.²⁸

Toen de Joden de overheidsdiensten en de onderwijsinstellingen in de tweede helft van november daadwerkelijk moesten verlaten, leidde dat tot een breder verzet. Vooral in de wetenschappelijke wereld was de verontwaardiging groot toen bleek dat gerespecteerde en geliefde hoogleraren moesten opstappen. De onrust en de stakingen die daar uit voortkwamen, leidden tot de sluiting van de Universiteit van Leiden en de Technische Hogeschool in Delft. Een van de hoogtepunten van dat verzet was de toespraak op 26 november 1940 van de Leidsche hoogleraar R.P. Cleveringa, die het opnam voor zijn collega en voormalige student E.M. Meyers. Deze rechtsgeleerde had in oktober al zijn handtekening gezet onder een protestbrief van hoogleraren tegen de Ariërverklaring. De toespraak die met het Wilhelmus werd besloten, leidde tot zijn arrestatie twee dagen later. De *Sicherheitspolizei* had de tekst in handen gekregen.²⁹

---

²³ Berkley, *Overzicht*, 16.

²⁴ De Jong, *Het Koninkrijk IV*. Tweede helft, 761.

²⁵ *Ibidem*, 763.

²⁶ Presser, J. *Ondergang*, Deel 1, 31.

²⁷ Herzberg, *Kroniek*, 60.

²⁸ Houwink ten Cate, J.Th.M., ‘Der Judenmord als NS-Staatskriminalität unter massenhafter einheimischer Beteiligung. Forschungsstand und Ausblick auf Grund des Einzelbeispiels Niederlande’ in Houwink ten Cate, J.Th.M. e.a., *Deutsche und holländische Polizei in den besetzten niederländischen Gebieten. Dokumentation einer Arbeitstagung* (Münster 2002) 118-130, aldaar 122.

²⁹ Cleveringa werd acht maanden later vrijgelaten. De Jong, *Koninkrijk IV*. Tweede helft, 785-803.

De stemming in Nederland ten opzichte van de bezetter was er tegen het einde van het eerste oorlogsjaar niet beter op geworden. De politiek van Seyss-Inquart om de Nederlandse bevolking langzaam richting nationaalsocialisme te duwen was tot dusver zonder resultaat gebleven, maar had wel ergernis gewekt. De gelijkschakeling van de SDAP en het NVV had niets opgeleverd. De Nederlandse Unie ontwikkelde zich als alternatief voor de ontbonden politieke partijen steeds meer tot een tegen de Duitsers en NSB gerichte beweging. De bevolking was haar eerste schrik en defaitisme te boven.³⁰

Aangezet door Schmidt en bij gebrek aan een alternatief schoof de rijkscommissaris op richting NSB. Bij Mussert en zijn aanhang groeide de frustratie, omdat zij politiek buitenspel werden gehouden. Na de capitulatie had de NSB-leider gehoopt door de Duitsers tot het landsbestuur te worden geroepen. Deze frustratie werd in de partijkrant *Het Nationale Dagblad* en op straat via de WA (paramilitaire weerafdeling van de NSB) afgereageerd op de Nederlandse Unie en op “de Joden”. Schmidt speelde in op de frustratie bij de NSB over het uitblijven van regeringsmacht. Hij drong er bij Mussert op aan dat diens Beweging zich zou voorbereiden op een machtsgreep. De WA moest als wegbereider optreden, zoals de SA dat eerder in Duitsland had gedaan.³¹

De opstootjes tussen de WA en de vijandige bevolking werden veelvuldiger en gewelddadiger.³² Het rijkscommissariaat gedoogde het aanzwellende geweld van de WA die de straat probeerde te veroveren en zich reeds als overwinnaar gedroeg. Zij had daartoe ook enige reden. Terwijl de Nederlandse Unie werd verboden “ordecommando’s” te formeren teneinde zich teweer te stellen tegen de aanvallen uit NSB-hoek, was het Rauter – toch de man van orde en rust – die de WA in oktober toestemming gaf om zonder voorafgaande goedkeuring optochten te houden van maximaal 100 leden.³³

De straatteerur die door dit besluit mogelijk werd gemaakt, richtte zich naarmate het einde van 1940 dichterbij kwam, steeds meer op de Joden. In december begon de WA met grotere antisemitische terreuracties. Zo trok een geüniformeerde knokploeg van 80 man half december op naar Heck’s Lunchroom aan het Rembrandtplein. Zij droegen bordjes bij zich met het opschrift: ‘Joden niet gewenscht’. Er ontstond een vechtpartij, waaraan Joden en niet-Joden deelnamen. De volgende avond werd de actie voortgezet in café Savoy aan het Leidseplein. De joodse bezoekers kregen te horen, dat zij het etablissement binnen tien minuten moesten verlaten. De politie kon ternauwernood een vechtpartij voorkomen. Na een door Mussert afgekondigde ‘Kerstvrede’, werd de horecaterreur van WA-groepen begin 1941 in verhevigde mate voortgezet.³⁴

---

³⁰ Ibidem, 804-807.

³¹ Romijn, P., ‘Politiek geweld op straat. Succes en falen van de Weerafdeling van de NSB’ in: Kristel, C. ed., *Met alle geweld. Botsingen en tegenstellingen in burgerlijk Nederland* (Amsterdam 2003) 94-115, aldaar 102-103.

³² Ibidem, 107-108.

³³ De Jong, *Koninkrijk IV*. Tweede helft, 838-839.

Fijnaut, *Geschiedenis*, 554.

³⁴ Sijes, *De februari-staking 25-26 februari 1941* (Amsterdam, 3^e druk 1978) 58-63.

Op politiek terrein werkte de bezetter ook gestaag door aan de isolering van de Joden. Met Verordening 108/1940 (20 augustus 1940) en daaropvolgende beschikkingen van het ministerie van Binnenlandse Zaken waren joodse leden van provinciale staten en gemeenteraden al ontslagen. Op 10 januari 1941 werd de aanmeldingsplicht uitgevaardigd voor ‘personen van geheel of gedeeltelijk joodschen bloede’ (VO 6/1941).³⁵

De acties van de WA en politiek gelijkgezinde knokploegen werden dus zowel door Schmidt als door Seyss-Inquart en Rauter getolereerd dan wel bevorderd. Daarvoor had elk zijn eigen redenen. Zo waren de rijkscommissaris en de HSSuPF zich er terdege van bewust dat de WA zichzelf met de acties tegen colporteurs van de Nederlandse Unie en tegen de Joden blameerde. Voor hen was deze ontwikkeling welkom, zolang de SS, die zij veel belangrijker achtten dan de Weerafdeling van de NSB, zich afzijdig hield en het aureool van onkreukbaar vooralsnog kon handhaven.³⁶

Bij Rauter speelde nog mee, dat hij het geweld van de WA en aanverwante organisaties later zou kunnen gebruiken in zijn strijd tegen de NSB en diens Leider Mussert. Bovendien beschouwde Himmler de WA als een reservoir, waaruit hij de komende tijd kon putten voor zijn *Waffen-SS*.³⁷ Als het belang van de SS ermee was gediend, kon de HSSuPF ook een opportunist zijn.

Onrust in Amsterdam

De kans voor Rauter om zich daadwerkelijk met het ‘*Judenproblem*’ te gaan bemoeien kwam nadat WA-man Hendrik Koot bij vechtpartijen in de Amsterdamse Jodenhoek op 11 februari 1941 het leven had gelaten. De HSSuPF verbleef op dat moment “*in Urlaub*” in Oostenrijk, waar hij was behandeld aan zijn oude oorlogsverwonding die weer was gaan opspelen.³⁸

De reactie van de Duitsers op de dood van de WA-man was voorspelbaar: de Joden kregen de schuld en de bezetter had vervolgens een alibi om de maatregelen tegen deze bevolkingsgroep energiek ter hand te nemen. Voor Rauter, die in Oostenrijk via telefoontjes van Harster op de hoogte was gehouden van de ontwikkelingen in Nederland, was het moment daar om zich nadrukkelijker met het ‘*Judenproblem*’ in te laten.³⁹ Want hoe erg de bewoners in de Jodenhoek maandenlang door de WA waren geprovoceerd en getiranniseerd, de HSSuPF hield vol dat het allemaal de schuld van de Joden was.⁴⁰ Zij hadden de gebeurtenissen uitgelokt en die hadden een willig oor gevonden bij het communistische werkvolk waardoor later de Februaristaking kon uitbreken:

---

³⁵ Berkley, *Overzicht*, 17.

³⁶ De Jong, *Koninkrijk IV*. Tweede helft, 877.

³⁷ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 107-112.

³⁸ Aanvulling op gesprekken Rauter. Vierde gesprek in strafgevangenis te Arnhem (13 februari 1947) 4.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Gesprekken met Rauter. Vierde gesprek, 4.

“Am Sonntag dem 9. Februar kam es im Anschluss von verschiedenen Aufmärschen in der WA, die in den verschiedensten Vierteln von A'dam stattfanden auch im Judenviertel (Waterlooplein) zu Reibungen mit politisch gesinnten. Am folgenden Tag haben Gruppen jugendlicher Juden im Judenviertel mit Waffen aller Art NSBer, die im Judenviertel wohnten, darunter auch Kinder angegriffen u. verprügelt. 3 schwer verletzt. Geschäfte einzelner NSBer wurden zerstört. Viele Juden mit Schlag- und Hieb Waffen wurden verhaftet.”
Aanvulling op gesprekken met Rauter. Vierde gesprek, 4.

“Ich bin der Auffassung, es war eine Judensache, eine von den Juden inszenierte Sache. Hier kamen zum Ausdruck die engen Verbindungen, die die Juden hatten mit den kommunistischen Hafenarbeitern und den Gemeindebetrieben in Amsterdam (...) Ich habe wenigstens nicht festgestellt dass es eine kommunistische Streikleitung gab. Wir haben wohl danach gesucht.”⁴¹

Overigens had de WA met haar herhaalde provocerende bezoeken aan de Jodenhoek een uitdrukkelijk bevel van Rauter genegeerd: deze had de wijk voor “echte Ariërs” tot besmet gebied verklaard, waar hun geestelijke en lichamelijke gezondheid gevaar liep.⁴² Deze beperkende maatregel tekent de dubbele rol van de HSSuPF in het beleid inzake de openbare orde: dan weer steunde hij de activiteiten van de WA, dan weer legde hij de NSB-militie beperkingen op. De HSSuPF liet zich na terugkeer uit Oostenrijk tegenover Himmler ook negatief uit over het gedrag van de WA. Hij beschreef de manschappen als een ordeloze bende:

“Ich habe hier in Holland bei meiner Rückkehr ziemlich stark verwirrte Verhältnisse vorgefunden. Die WA hält sich an keine Vereinbarungen mehr, leistet den Führern keine Folge mehr und legt ein Benehmen an den Tag, dass geradezu zügellos zu nennen ist. Die Folge davon sind zahlreiche Zusammenstöße zwischen WA und der Bevölkerung, die zumeist hervorgerufen werden durch das unmögliche Benehmen der WA. Schiessereien sind an der Tagesordnung, so dass ich gestern und heute in schärfster Form vorgehen musste, und zwar gegen die WA-Führung, gegen die Unie und auch gegen die Polizei. Es ist mich dadurch gelungen, in den letzten 48 Stunden die Situation so in die Hand zu bekommen, dass ich glaube annehmen zu dürfen, dass in wenigen Tagen sämtliche Unruheherde im ganzen Lande wieder ausgetreten sein.”⁴³

Rauter lichtte de misdragingen met een voorbeeld toe. In de avond van 18 februari gingen WA'ers op financiële strooptocht in een Haagse buurt. Van “499 bewoners” werd een financiële genoegdoening geëist voor ingeslagen ruiten bij een kameraad. Wie niet betaalde zou zijn eigen ramen “binnen twee minuten” zien sneuvelen. Allen betaalden. Bij het “500e” slachtoffer ging het mis. Dat was, aldus Rauter, een “Kriminalkommissar” die reeds in bed lag en niet reageerde op de bel. Daarop traptten de WA'ers de voordeur in en stormden naar binnen, waar “*der Polizeikommissar 5 Schüsse abgab, durch die 2 WA-Männer schwer verletzt wurden.*”

Zelfs Schmidt vond dit optreden van de WA, aldus Rauter, voor wie dit incident goed uitkwam, te ver gaan: “*Auch Oberdienstleiter Schmidt sieht, wohin seine Schützlinge zielen und spricht mir*

---

⁴¹ Ibidem. Derde gesprek in strafgevangenis te Arnhem (6 februari 1947) 8.

⁴² Roest, *Oorlog in de stad*, 210, 230.

⁴³ Verslag Rauter aan Himmler (20 februari 1941). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 61, 543-548.

gegenüber jetzt davon, dass man die Leute alle ins Konzentrationslager einsperren müsste.” Omdat de leiding van de WA “positief staat” tegenover dienstneming van haar leden bij de *Waffen-SS*, besloot de *Höhere SS- und Polizeiführer* van disciplinaire maatregelen af te zien.⁴⁴

De *Beauftragte* voor Amsterdam, Dr. H. Böhmcker, verantwoordelijk voor het uit de hand laten lopen van de door hem en Schmidt in gang gezette *Judenaktion* in de hoofdstad, waarbij WA’er Koot het leven liet, schreef op zijn beurt weer voor Seyss-Inquart een verslag van de gebeurtenissen, waarin de feiten volledig waren verdraaid. Volgens dit gruwelverhaal zou er vanuit de huizen op de nationaalsocialistische knokploegen zijn geschoten en kreeg één WA-man zelfs vitriool in de ogen gespoten. Koot zou door een grote groep Joden naar de grond zijn gewerkt, vervolgens met messen gestoken en doodgeschot, waarbij een van de aanvallers zich op de WA-man had geworpen en “*er hatte sich vollkommen in das Gesicht Koots festgebissen und gebärdete sich [gedroeg zich, Th.G.] wie ein wildes Tier.*”⁴⁵

Jodenhoek

Voor Rauter was het gruwelverhaal van Böhmcker nog niet genoeg. Zo meldde hij in hetzelfde rapport aan Himmler (20 februari 1941) waarin hij zich zo kritisch uitliet over de WA’ers in de residentie, over de onrust in Amsterdam dat de bloeddorstigheid van de Joden bij het incident met Koot geen grenzen had gekend: “*Vor wenigen Tagen erst wurde in Amsterdam ein NSBer erschlagen, ein Jude hatte sich von hinten auf ihn gestürzt, ihm die Schlagader durchbissen und ihm das Blut ausgesaugt.*” De Jood als bloedzuigende vampier. Volgens de vertegenwoordiger van de *Reichsführer-SS* in Nederland werd het daarom tijd om – ook omdat de onrust aanhield – nu “*endlich*” een voorbeeld te stellen.⁴⁶

De eerste initiatieven daartoe waren al door Böhmcker genomen. Hij stelde Seyss-Inquart voor om, als opmaat voor een gesloten getto in de hoofdstad, de Jodenhoek alvast af te sluiten. Seyss-Inquart die overleg voerde met Schmidt en Rauter, stemde in met afsluiting van de Jodenhoek, maar dan als tijdelijke maatregel. Daags na het verscheiden van Koot riep Böhmcker ook de leiders van de Joodse gemeenschap, onder wie twee opperrabbijnen en de voorzitter van de Nederlands Israëlitische Hoofdsynagoge, A. Asscher, bij zich. Tijdens deze ontmoeting eiste Böhmcker, dat er op zo kort mogelijke termijn een ‘*Judenrat*’ werd gevormd die in de naaste toekomst verantwoordelijk kon worden gesteld voor de rust en orde in de joodse gemeenschap.

Deze raad, die door professor D. Cohen (samen met Asscher voorzitter) aanvankelijk als commissie werd aangeduid, werd snel gevormd (achttien personen). Hij kreeg meteen een opdracht mee: druk uitoefenen op de Joden om slag-, stoot- en vuurwapens in te leveren. Op twee drukbezochte

---

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Sijes, *De februari-staking*, 88-92.

⁴⁶ Rauter aan Himmler (20 februari 1941). In ’t Veld, *De SS en Nederland*. Deel I nr. 61, 543-548.

Na de oorlog hield Rauter nog steeds vast aan zijn versie van de gebeurtenissen: ‘Ein Jude zerbiss ihn dauernd das Gesicht.’ Aanvulling Rauter op gesprekken, IV/4. Het rapport van de patholoog-anatoom maakte destijds evenwel geen melding van wonden in het gelaat van Koot. De Jong, *Koninkrijk IV*. Tweede helft, 881.

bijeenkomsten in de Diamantbeurs aan het Weesperplein deed Asscher een dringend beroep om aan de wensen van de bezetter gehoor te geven; ernstige represailles zouden anders niet uitblijven.⁴⁷

De HSSuPF had voornoemde maatregelen van harte ondersteund. Anders lag dat met de permanente afsluiting van de Jodenhoek die overigens twee dagen na de gebeurtenissen met WA-man Koot weer werd opgeheven. Rauter was – zo verklaarde hij na de oorlog – mordicus tegen een gesloten getto geweest met als argument dat de Joden in Duitsland evenmin in getto's waren ondergebracht. De vorming ervan zou ook grote problemen opleveren voor de niet-Joden die er woonden. Bovendien zou er onrust ontstaan en dat paste weer niet in de politiek van Seyss-Inquart.⁴⁸

Schmidt zou nog herhaalde keren proberen tot de vorming van een getto te komen waarin alle in Amsterdam verblijvende Joden zouden worden ondergebracht, maar steeds vergeefs. Het was een slecht doordacht plan.⁴⁹ Zelfs de felle antisemiet Böhmcker zou, aldus Rauter, later hebben ingezien dat een gesloten getto de politiek van de Duitsers niet zou dienen. Rauter verklaarde na de oorlog dat het Schmidt was die het getto wilde doordrukken.⁵⁰

Volgens onderzoekers Roest en Scheren is het getto in Amsterdam er nooit gekomen, maar is in strijd met bovenstaande de “vorming van zo'n getto [door de top van het bezettingsbestuur, Th.G.] ook nooit serieus overwogen.” Alleen al omdat Rauter er faliekant tegen was. Bovengenoemde onderzoekers bestempelden de plannen van Böhmcker als een “vreemd fantasieproduct, een star idee-fixe samengesteld uit Jodenhaat, werkdruk, angst voor prestigeverlies en de aantrekkingskracht van een getto-idee, dat hem alleen van horen zeggen bekend was.”⁵¹

Overigens waren er rond de Jodenhoek wel voorzieningen getroffen om, indien dat voor de Duitsers wenselijk was, het gebied af te sluiten. Omdat de wijk door grachten, de Amstel en het Binnen-IJ was omzoomd, kon veelal met versperring van een aantal bruggen het gewenste resultaat worden bereikt. Bovendien was het Nederlandse Jodendom inmiddels administratief in kaart gebracht. Rauter had geen getto nodig om de Joden te vangen. Hij wist waar ze woonden.

---

⁴⁷ Sijes, *De februari-staking*, 89-95.

⁴⁸ Aanvulling Rauter op gesprekken, IV/7.

⁴⁹ Roest, *Oorlog in de stad*, 348-357.

⁵⁰ Aanvulling Rauter op gesprekken, IV/7.

⁵¹ Dat het ‘gettoplan’ van Böhmcker na de oorlog toch als serieus is opgevat, komt, aldus Roest en Scheren, doordat Herzberg, De Jong en Presser de verklaringen van voorzitters Asscher en Cohen van de Joodse Raad, van de foute burgemeester van Amsterdam, Voûte, en van Rauter te serieus hebben genomen: “Geen enkele auteur zet vervolgens vraagtekens (...) ook al is vrijwel alles wat Rauter verder over het getto vertelt onwaar.” Er zijn geen documenten die de beweringen van Rauter en Böhmcker kunnen staven. ‘Uit het archief van de *Höhere SS- und Polizeiführer* (HSSuPF) is veel verdwenen, en in het archief van de *Präsidialabteilung* (van het rijkscommissariaat, Th.G.) ontbreken de brieven van Seyss-Inquart aan Böhmcker. Het archief van Böhmcker zelf is in zijn geheel verdwenen, net als dat van de *Sipo/SD-Aussenstelle* Amsterdam’. Roest, *Oorlog in de stad*, 455-459.

Hoewel er veel archiefstukken verloren zijn gegaan die een nader licht op deze kwestie kunnen werpen, valt veel te zeggen voor het standpunt van Roest en Scheren. Het is uit andere in dat boek beschreven voorvallen duidelijk geworden dat Rauter met zijn verklaringen na de oorlog zichzelf zo positief mogelijk in beeld probeerde te brengen. Bovendien zou de HSSuPF, die alles zo minutieus afstemde met zijn hoogste chef in Berlijn, over zo iets belangrijk als de vorming van een getto in Amsterdam uitgebreid hebben gecorrespondeerd met Himmler.

De Februaristaking

De schermutselingen met dodelijke afloop van 11 februari en de oproep via de Joodse Raad van de bezetter om de wapens in te leveren, hadden de spanningen niet doen verminderen. De WA bond niet in, zocht nog steeds de confrontatie. Het geweld verschoof naar het zuidelijke deel van de stad, waar ook veel Joden woonden. Een week later zouden nieuwe confrontaties tot dramatische gevolgen voor de joodse gemeenschap leiden. Aan de Van Woustraat was de ijssalon Koco van de uit Duitsland afkomstige Joden A. Kohn en E. Cahn gevestigd die onder bescherming stond van joodse knokploegen. Mocht de ijssalon worden aangevallen, dan zou men zich teweerstellen, onder meer door een metalen fles met ammoniakgas open te draaien.

De verwachte aanval kwam inderdaad; de indringers waren echter niet WA'ers, maar de *Ordnungspolizei* die het 'berüchtigte Judenlokal' kwamen controleren.⁵² De meeste verdedigers vluchtten naar de burens, doch de eigenaren bleven. Het ventiel van de ammoniakfles werd opengedraaid. Dit kon niet voorkomen, dat de Duitse politie aanhoudingen verrichtte. Onder de arrestanten bevonden zich de beide eigenaren.⁵³

Nu vond Rauter de tijd gekomen om een voorbeeld te stellen. In overleg met de *Reichsführer-SS* en de rijkscommissaris zon hij op passende maatregelen die de weerstand van de weerbarstige Joden zouden breken. De eerder geciteerde rapportage van 20 februari aan Himmler geeft een goed inzicht dat het geduld van de HSSuPF op was en dat zijn hoogste chef in Berlijn op hem kon rekenen: "Ich bin völlig Herr der Lage." Uiteraard moesten de arrestanten adequaat bestraft worden. Hoewel zij nog voor het *SS- und Polizeigericht* moesten verschijnen, wist hij al wat het lot van een van de eigenaren van Koco moest worden: "Mit dem Reichskommissar sprach ich darüber telefonisch, er teilte meine Auffassung, dass – falls die Handgabe gegeben ist – man den Juden Cohn hängen soll."⁵⁴

Himmler, die door Rauters sterk aangedikte rapportage over de gebeurtenissen in Amsterdam was gealarmeerd, eiste van zijn vertegenwoordiger in Nederland afschrikwekkende maatregelen. Volgens L. de Jong ontstond tijdens telefonisch overleg het plan om als represaille 425 mannen – tussen 20 en 35 jaar – in de Jodenhoek op te pakken en te deporteren naar een concentratiekamp in Duitsland. Seyss-Inquart ging akkoord met deze maatregel. Op zaterdagmiddag 22 februari drongen 600 agenten van de *Ordnungspolizei* de Jodenhoek binnen, waarna ze met veel geweld jongemannen "met een joods uiterlijk" begonnen op te pakken. De slachtoffers werden afgevoerd. Omdat het gewenste aantal opgepakte joden nog niet was bereikt, werd de volgende dag – tijdens de zondagsmarkt op het Waterlooplein – een tweede razzia gehouden.⁵⁵

---

⁵² Rauter: 'Das Lokal war die Versammlungsstätte einer Terrorgruppe.' Aanvulling Rauter op gesprekken, IV/4.

⁵³ Sijes, *De februari-staking*, 98-103.

⁵⁴ 'Cohn' die in werkelijkheid Cahn heette, werd inderdaad ter dood veroordeeld en op 3 maart 1941 gefusilleerd. In 't Veld memoreert daarbij, dat dit de eerste executie van de Duitsers in Nederland was. Kohn werd tot 10 jaar tuchthuis veroordeeld. In 't Veld, *De SS en Nederland*. Deel I nr. 61, 543-548.

⁵⁵ De Jong, *Koninkrijk IV*. Tweede helft, 890-893.

Niet alleen het joodse bevolkingsdeel verkeerde na de razzia's in een shock. Ook de niet-joodse bewoners van de hoofdstad – velen waren op de populaire zondagsmarkt getuige geweest van het Duitse politiegeweld – wisten nu waartoe de bezetter in staat was. Historicus B. Sijes vatte het in zijn studie over de Februaristaking als volgt samen: “Wat de WA begonnen was, hadden de Duitsers afgemaakt”. Daags na de razzia's was het rustig in Amsterdam. Rauter leek, zoals gemeld aan Himmler, inderdaad ‘*Herr der Lage*’. Het was echter stilte voor de storm. “De smaad, de Joden aangedaan, voelde men als een Nederlandse smaad”, zo schreef een Amsterdammer in zijn dagboek. Vooral de arbeiders, nauw door vroegere gemeenschappelijke strijd met het proletariaat van de Jodenhoek met elkaar verbonden, dachten aan het enige geweldloze middel om het protest duidelijk te maken: de algemene werkstaking.⁵⁶

De onderzoeker Sijes signaleerde nog drie ‘diepere bronnen’ die in de eerste acht maanden van de bezetting tot sociale onrust en weerbarstigheid bij de arbeiders en die uiteindelijk tot de Februaristaking hadden geleid. Allereerst waren dat de maatregelen van tewerkstelling in Duitsland en in Nederland. Werklozen werden naar Duitsland gestuurd; wie weigerde verloor zijn uitkering. Dat leidde in februari 1941 tot een staking in de metaalindustrie aan de overkant van het IJ. Verder waren de prijzen van voedingsmiddelen sedert het uitbreken van de oorlog met 38 procent gestegen, wat niet alleen de portemonnee van de laagbetaalde arbeiders raakte; ook kantoorpersoneel en andere groepen met bescheiden salarissen werden er door getroffen. Tenslotte had de overname van het NVV door de NSB'er Woudenberg veel kwaad bloed gezet.

De acties tegen de verslechterde omstandigheden – vaak geïnspireerd door de CPN – die in de voorgaande maanden met wisselend succes waren gevoerd tegen Nederlandse en Duitse instanties, hadden de arbeiders toch weer een vorm van zelfvertrouwen gegeven. Zo hadden ze het naar hun mening gedwongen vertrek van ongehuwde arbeiders naar Duitsland weten te voorkomen.⁵⁷ Het gevoel met onderlinge solidariteit zaken bij de bezetter te kunnen afdwingen en, daarbij gevoegd, de woede over het leed dat het proletariaat van de Jodenhoek was aangedaan, zorgden voor een explosief mengsel van actiebereidheid.

Verrast door de staking

Rauter werd door de staking, die op 25 februari begon bij het spoor- en trampersoneel in de hoofdstad en die zich als een olievlek uitbreidde, volkomen verrast: “*Der Streik war völlig überraschend*”.⁵⁸ Voor de HSSuPF leed het geen twijfel wie achter de staking zaten: “*Ich hatte den Eindruck, dass die Verbindungen zwischen den Juden und den Kommunen sehr stark waren.*”⁵⁹ Voor Rauter was er – zo

---

Mauthausen was een berucht concentratiekamp waar de overlevingskansen uiterst klein waren. Tijdens de oorlog dreigde Rauter tegenstanders als strafmaatregel naar het gevreesde kamp nabij Linz te sturen. Volgens Presser werd Mauthausen ‘synoniem voor een gruwelijke dood’. Presser, *Ondergang*, deel I, 86.

⁵⁶ Sijes, *De februari-staking*, 109.

⁵⁷ *Ibidem*, 22-39.

⁵⁸ Gesprekken met Rauter. Vierde gesprek, 8.

⁵⁹ *Ibidem*.

was zijn vaste overtuiging – ook niets nieuws onder de zon. In zijn jonge jaren waren de Joden en bolsjewieken – “*Kommunen*” – als vijand ook inwisselbaar geweest. Met zijn opvatting over de aanstichters van de Februaristaking zat hij volgens eigen zeggen geheel op één lijn met Himmler:

*“Himmler fragte noch: ‘Sehen Sie, da trete ich den Juden auf ein Hühnerauge, und schon springt die Kommune Amsterdams auf, schreit u. streike. Dat is wieder einmal der typische Fall wie innig Judentum u. Kommunismus verfilzt sind! (...) Also macht sofort Ordnung.’”*⁶⁰

Nu hadden communistische partijen van oudsher altijd relatief veel Joden in hun gelederen, en de CPN (voor de oorlog CPH) met kopstukken als Paul de Groot was daarop geen uitzondering, maar van een samenwerkingsverband bij de staking tussen de communisten en de Joden – zoals de HSSuPF stelde – was geen sprake. De antisemitische acties van de Duitsers en hun Nederlandse handlangers werden door de leiding van de CPN ook niet beschouwd als specifiek tegen de Joden gericht. Bovendien was joods Amsterdam ten dele ook burgerlijk Amsterdam.

Dat antisemitisme diende een breder doel, zo schreef de illegale *Waarheid* nog onder invloed van het Molotov-Ribbentrop-verdrag geforceerd: “Het doel is verdeeldheid onder het werkende deel van de bevolking te brengen; de schijn te wekken dat door uitschakeling van de Joden voor velen de weg vrijkomt voor promotie en nieuwe baantjes (...) De pogrom dient als bliksemafleider voor de volkswoede, die dreigt zich te zullen richten tegen het brute kapitalisme.”⁶¹ Het door de bezetter ontketende geweld tegen de Joden maakte deel uit van de klassenstrijd zoals nog eens was te lezen in de beroemde oproep tot staking (‘Staakt staakt staakt’): “Deze Jodenpogroms zijn een aanval op het gehele werkende volk”.⁶²

De opdracht van de *Reichsführer-SS* om ‘*sofort Ordnung zu machen*’ met de staking was niet zo gemakkelijk uit te voeren, zelfs niet voor een daadkrachtig man als Rauter. Hij werd geconfronteerd met enkele vervelende obstakels. Zo was Seyss-Inquart, als hoogste autoriteit van de bezetter, al enige tijd op vakantie in het Oostenrijkse Kitzbühl. Daar verbleef ook BdS Harster in verband met schietwedstrijden (samen met Heydrich).⁶³ Verder bleek dat Rauter als hoogste politiechef niet gemachtigd was de noodtoestand uit te roepen en het politiestandrecht toe te passen waarbij stakers en andere ‘verdachten’ zonder vorm van proces konden worden doodgeschoten. Sinds zijn aanstelling had de *Höhere SS- und Polizeiführer* en *GK für das Sicherheitswesen* Seyss-Inquart herhaaldelijk op deze omissie gewezen, maar de rijkscommissaris had de kwestie op de lange baan geschoven. Volgens Rauter

---

⁶⁰ Aanvulling Rauter op gesprekken, IV/4.

⁶¹ Roest, *Oorlog in de stad*, 221-222.

⁶² Sijes, *De februari-staking*, 134.

⁶³ Gesprekken met Rauter. Vierde gesprek, 8.

was het standrecht echter een onontbeerlijk middel om de staking de kop in te drukken: “*Ohne Standrechtzustand sei aber ein solcher politischer Streik nicht zu bekämpfen.*”⁶⁴

Er was volgens hem geen tijd te verliezen. De staking, die zich aanvankelijk beperkte tot de gemeentelijke diensten en de scheepswerven in de hoofdstad, sloeg over naar het particuliere bedrijfsleven en naar omliggende gebieden en steden als ’t Gooi, Zaandam, Haarlem en Utrecht (Werkspoor). De staking, begonnen door CPN’ers werkzaam bij gemeentelijke diensten in de hoofdstad, kreeg het karakter van een uitsluitend tegen de bezetter gericht protest. De Jodenvervolging was de aanleiding, die allen tezamen bracht.⁶⁵ Het werd een massaprotest dat volgens Sijes op een veel bredere maatschappelijke basis berustte dan een louter communistische actie zoals de CPN na de oorlog claimde.⁶⁶

Rauter werd in die late februaridagen met grote problemen geconfronteerd. Als snelle oplossing voor het juridisch gemis om het standrecht te kunnen toepassen, lieten de HSSuPF en de aan hem ondergeschikte Duitse politiediensten zich met toestemming van Himmler formeel plaatsen onder het bevel van generaal Christiansen die als territoriaal commandant van de *Wehrmacht* wel over de gewenste bevoegdheid beschikte. Rauter deed dit op voorwaarde dat hij de leiding over de in te zetten politie- en SS-bataljons zou behouden. Nu was voor dit besluit alleen nog het fiat nodig van de rijkscommissaris als directe vertegenwoordiger van Hitler. Na veel overredingskracht van Rauter ging Seyss-Inquart vanuit zijn vakantieadres akkoord, nadat diens tijdelijke plaatsvervanger Wimmer de verantwoordelijkheid voor een dergelijke beslissing niet had willen nemen.⁶⁷

Vervolgens ging Rauter aan de slag om het Duitse gezag te herstellen. Er werden politiebataljons samengetrokken, de *Ordnungspolizei* en een regiment van de divisie *SS-Totenkopf*. Zij traden hard op. Om de druk verder op te voeren, werden op bevel van Rauter de voorzitters van de zojuist geformeerde Joodse Raad, Asscher en Cohen, bij Böhmcker ontboden. Zij kregen te horen, dat de Joden de staking hadden georganiseerd en dat zij daarvoor zouden boeten. De *Beauftragte* voor de stad Amsterdam stelde hen namens de *Höhere SS- und Polizeiführer* een ultimatum: nog eens 300 Joden werden opgepakt en naar concentratiekampen gedeporteerd indien de staking de volgende middag niet zou zijn beëindigd.

Het stelde de twee leiders voor een “ellendig dilemma”, aldus Cohen na de oorlog. Aan de ene kant waren ze enthousiast over de staking en de betoonde solidariteit met de Joden, aan de andere kant waren ze beducht voor uitvoering van het dreigement.⁶⁸ Veel konden Asscher en Cohen niet doen, slechts aan alle werkgevers melden wat de Joden als strafmaatregel te wachten stond als de staking niet werd beëindigd.⁶⁹

---

⁶⁴ Aanvulling Rauter op gesprekken, IV/4.

⁶⁵ Sijes, *De februari-staking*, 115-134.

⁶⁶ Ibidem, 186-187.

⁶⁷ Aanvulling Rauter op gesprekken, IV/4.

⁶⁸ Sijes, *De februari-staking*, 144-145.

⁶⁹ De Jong, *Koninkrijk IV*. Tweede helft, 920.

De dreigementen die Rauter en de daartoe gedwongen burgerlijke autoriteiten via oproepen uitten aan het adres van de stakers – “Zij spelen met hun leven” – en zijn “met meedoogenlooze scherpte” door te voeren maatregelen zorgden ervoor dat de staking na twee dagen was gesmoord. “Nieuwe pogingen” om tot een staking te komen zouden met behulp van “militaire machtsmiddelen terneergeslagen worden” (...) “Zij, die in woord of geschrift tot ongeregelheden of staking opruien, of dergelijke verspreiden of verder geven worden voor den Krijgsraad van het *Luftgaukommando* gebracht”, aldus de proclamatie van de HSSuPF.⁷⁰ Welke vonnissen de krijgsraad zou vellen liet zich gemakkelijk raden.

H. Galesloot en S. Legêne schrijven in hun studie over de CPN in de oorlogstijd, dat effect van staking op de feitelijke Jodenvervolging “nihil” is geweest: “Toch heeft de Februaristaking als – deels spontane – verzetsdaad grote betekenis gehad. Mensen raakten door hun deelname aan de staking betrokken in het georganiseerde verzet.”⁷¹

Gevolgen van de staking

Nadat de rust na de Februaristaking was weergekeerd werden Asscher en Cohen ontboden voor hun eerste en enige ontmoeting met Rauter. De leiders van de Joodse Raad kregen te horen, dat gezien het einde van de staking en hun bemoeienis daarbij, de arrestatie van 300 Joden was geschrapt. Het verzoek van beide mannen om de 425 eerder opgepakte joodse mannen vrij te laten, wees hij bars van de hand met een dreigement:

*“Die Judenrat verlangte von mir die Freilassung der verhafteten Juden. Ich antwortete, dass die Juden auf Befehl d. RFSS in einem Arbeitslager in Deutschland seien, dass sie Himmler schlecht kannten um zu glauben in dieser Situationen unter Streikdruck Forderungen zu stellen. Würde ich eine solche Forderung ihm vorlegen, so sässe tags darauf der Judenrat bei den 400 Juden. Ich warnte eindringlich den Judenrat nicht mehr weiter zu provozieren, weil sich die Lage der A'd Juden verschlechtern würde.”*⁷²

Het verhaal ging later dat Cohen hierna met de vuist op tafel had geslagen. Volgens Rauter was daar geen sprake van geweest: “*Ach nein, ich kann Ihnen sagen, dass hätte ich mir nicht gefallen lassen.*”⁷³

Voor Himmler schreef Rauter in maart 1941 een uitgebreid rapport over de Februaristaking. De *Höhere SS- und Polizeiführer* kwam tot vier hoofdoorzaken van de staking, waarbij hij zijn eigen stoep schoonveegde. De eerste betrof de herderlijke brief van de Nederlandse bisschoppen, waarin priesters werden geïnstrueerd de sacramenten aan Nederlandse nationaalsocialisten te onthouden. Deze

---

⁷⁰ Sijes, *De februari-staking*, 150-169.

⁷¹ Galesloot, H. en Legêne, S., *Partij in verzet. De CPN in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 1986) 83.

⁷² Aanvulling Rauter op gesprekken, IV/4.

⁷³ Gesprekken met Rauter. Vierde gesprek, 13.

brief was van calvinistische zijde gevolgd door een nog scherpere afwijzing van het nationaalsocialisme. Het “*Judentum*”, had zich, aldus Rauter, gesterkt gevoeld door de ergerlijke hetze in de kerkblaadjes. Er was hierdoor een bijzonder vijandelijke stemming ontstaan bij de bevolking, die zich richtte tegen de NSB en de nog extremere NSNAP. Dat had weer geleid tot wraakacties van de zijde van de WA. De Nederlandse politie was als ordebewaker tussen hamer en aambeeld gekomen en had vervolgens gefaald de orde te herstellen. Rauter zelf viel op dit punt niets te verwijten. Als *Höhere SS- und Polizeiführer* had hij gepoogd te bemiddelen tussen de Nederlandse politie en de WA, maar de gemaakte afspraken hadden geen stand gehouden.

Een tweede factor waren de maatregelen geweest die de rijkscommissaris de voorgaande maanden stap voor stap had genomen, met name de uitsluiting van de Joden uit overheidsdienst, de acties tegen joodse studenten en de gebeurtenissen in de Jodenhoek. Het had de afkeer bij de Joden vergroot.

Het werven van arbeidskrachten voor werk in Duitsland had de onrust bij werkend Nederland doen toenemen. Ondanks ‘*günstige Bedingungen*’ was de animo gering geweest. De angst om als landverrader te worden gebrandmerkt had vrijwilligers er van afgehouden zich te melden. De druk van de Duitsers had stakingen uitgelokt. Later werd de werving in de ijskast gezet, maar de argwaan van de Nederlandse arbeider over de bedoelingen van de bezetter werd niet minder.

Ten slotte was op 22 februari bij het *Kriegsgericht des Wehrmachtbefehlshaber* het proces tegen de verzetsgroep De Geuzen begonnen. De rechtszaak tegen deze “*nationalholländische Saboteure und Terroristen*”, waarbij “*ein Dutzend*” doodstraffen waren te verwachten, had de al bestaande opwinding in het land vergroot.⁷⁴

Aanbevelingen van Rauter

In zijn rapport aan Himmler deed Rauter ook een aantal aanbevelingen om herhaling te voorkomen en die waren tezamen met zijn eigen doelstelling om zijn bevoegdheden te vergroten. Zo moest de stad Amsterdam een boete van 15 miljoen gulden betalen. Verder verzocht hij de *Reichsführer-SS* de reorganisatie van de Nederlandse politie voortvarend en zonder mededogen ter hand te mogen nemen. Er dienden in speciale kazernes gelegeerde politiebataljons van Schalkhaarders te worden geformeerd die meteen konden uitrukken om elk oproer de kop in te drukken.⁷⁵ Want Rauter voorzag bij mogelijke landingen van de vijand in Nederland “opstanden in alle steden”. Daarom moesten er ook speciale maatregelen komen – inbeslagname van vermogens, hoge gevangenisstraffen en de doodstraf – tegen het verspreiden van vlugschriften. Van de Februaristaking had Himmlers vazal geleerd, “*dass in solchen*

---

⁷⁴ Rapport Rauter aan Reichsführer-SS (4 maart 1941) 1-7. 077 NIOD GKfdSw, 1139. Stukken betreffende de Februaristaking en de nasleep, 1941-1942.

⁷⁵ Schalkhaarders hadden een slechte reputatie. Zij werden daar vaak ingezet bij het ophalen van joden, waarbij velen optraden als sadisten en dieven. Kelder, J.J., *De Schalkhaarders. Nederlandse politiemannen naar nationaal-socialistische snit* (Utrecht 1990).

Augenblicken die illegale Propaganda in besonders starkem Masse mit Hetzschriften aller Art hervortritt.” Wie achter die propaganda zat, liet zich volgens Rauter gemakkelijk raden. De maatregelen tegen de Joden dienden daarom snel en zonder aarzeling te worden voortgezet.⁷⁶ Hij vond daarin Seyss-Inquart aan zijn zijde.

De rijkscommissaris had zich in het vroege voorjaar van 1941 niet doen kennen als een rancuneus man, althans waar het de arische Nederlanders betrof. Drie weken na de Februaristaking sprak hij op een *Kundgebung des Arbeitsbereichs der NSDAP* (afdeling Nederland) verzoenende woorden. De recente gebeurtenissen had de relatie tussen het Duitse en Nederlandse volk geen goedgegaan, maar men kon niet weggijken van de waarheid: tussen alle ‘Germaanse’ volkeren bestond een ‘*Schicksalgemeinschaft*’. Voor de Joden had Seyss-Inquart een heel andere boodschap:

*“Die Juden aber werden nicht als Bestandteil dieses niederländischen Volkes angesehen. Sie sind unsere Feinde, mit dessen wir weder eine Waffenstilstand, noch einen Frieden schliessen, sondern die wir schlagen wo wir sie treffen und wer mit ihnen geht wird mitgetroffen.”*⁷⁷

Woorden die duidelijk maakten dat de Duitsers niet zouden rusten voordat ze de Joden maatschappelijk hadden uitgestoten of nog erger. Zo vaardigde Rauter bijvoorbeeld op 15 september 1941 de *Anordnung* uit die Joden verwijderde uit het openbare leven. Hun werd de toegang verboden tot parken, dierentuinen, cafés, restaurants, hotels, pensions, schouwburgen, cabarets, bioscopen, sportinrichtingen, concerten, openbare bibliotheken, leeszalen en musea. ‘Arisering van het openbare leven’, schreef de NSB-krant *Het Nationale Dagblad* juichend.⁷⁸

Voor de overige Duitse functionarissen en instanties in bezet gebied was de toespraak van de rijkscommissaris een extra aansporing om op de ingeslagen weg voort te gaan. Dr. Dr. Kurt Rabl, *Leiter von der Abteilung Rechtssetzung*, beijverde zich wetgeving te formuleren die rekening hield met de wensen van alle betrokkenen.⁷⁹ Hij werd daarbij nauwlettend op de vingers gekeken door zijn directe chef Wimmer, maar ook door de rijkscommissaris en de drie overige commissarissen-generaal. De procedure schreef voor dat hun alle conceptverordeningen ter becommentariëring en ter toetsing moesten worden voorgelegd. Soms gingen ze ook langs de betrokken Nederlandse secretarissen-generaal. Met als gevolg, dat een definitieve verordening voor afkondiging soms wel acht à negen conceptversies had gekend. Versies, die steevast werden begeleid door korte briefjes met opmerkingen van de chef van de afdeling *Rechtssetzung*.⁸⁰

---

⁷⁶ Rapport Rauter aan Reichsführer-SS (4 maart 1941) 19-21. 077 NIOD GKfdSw, 1139.

⁷⁷ 12 maart 1941 in het Concertgebouw te Amsterdam. *Reichminister Seyss-Inquart. Vier Jahre in den Niederlanden. Gesammelte Reden* (Berlijn 1944) 47.

⁷⁸ Roest, *Oorlog in de stad*, 420.

⁷⁹ Zie voor levensloop Dr. Dr. Kurt O. Rabl Romijn, *Burgemeesters*, 135. Staatsarchiv München Landesarchiv. Getuigenverklaring K.O. Rabl Bayerisches Kriminalamt (8 september 1960) 601-603.

⁸⁰ Roest, *Oorlog in de stad*, 420.

Pregnant voorbeeld van de diverse uitgangsposities, wensen en verlangens over de inhoud van zo'n verordening, was de eerder genoemde aanmeldingsplicht 'personen van geheel of gedeeltelijk joodschen bloede' (VO 6/1941).⁸¹ Hoeveel belang de HSSuPF al hechtte aan de administratieve *Erfassung* van de Joden in Nederland, blijkt uit diens pogingen om een kopie van het kaartsysteem van het bevolkingsregister in handen te krijgen.⁸²

Ondanks de wrijvingen binnen het bezettingsbestuur over de inhoud van de verordeningen, volgden de maatregelen elkaar snel op. In februari 1941 waren er al twee nieuwe verordeningen uitgevaardigd: Joden mochten voortaan niet meer als student worden ingeschreven (11 februari, VO 27/1941) en op 27 februari verscheen er een beschikking van de secretaris-generaal van het departement van Sociale Zaken dat joodse bloeddonors op last van de Duitsers werden geschrapt uit de registers van het Nederlandse Rode Kruis. In dezelfde maand kwam er nog een verordening die het mogelijk maakte radiotoestellen in beslag te nemen (11 februari, VO 26/1941). In april 1941 zou Rauter deze verordening gebruiken om van 'Volljuden' te eisen dat ze hun radiotoestellen – onbeschadigd – zouden inleveren (15 april, VO 26/1941).⁸³

Zijn 'schlagkräftig' optreden tijdens de Februaristaking had de positie van de *Höhere SS- und Polizeiführer* binnen het rijkscommissariaat geen kwaad gedaan. Niet Seyss-Inquart (met vakantie) was aanvoerder geweest bij het neerslaan van de staking, maar de voormalige straatvechter uit het Graz. Rauter had zijn superieur Himmler getoond, wat hij waard was als het er echt om spande. Op 20 april 1941 (de verjaardag van Adolf Hitler) volgde zijn bevordering tot *SS-Gruppenführer* (luitenant-generaal).⁸⁴

In de visie van Rauter was het duidelijk: wat zijn collega Schmidt met de misdragingen van de WA en andere antisemitische collaborateurs uit de hand had laten lopen, was door hem met ijzeren vuist hersteld. De WA liet zich niet meer zien in de Jodenhoek.⁸⁵ De rijkscommissaris wist nu op wie hij kon rekenen als het er op aankwam. Dat was de HSSuPF als hoogste politiecoördinator.

Hetzelfde gold voor de anti-Joodse politiek in Nederland. Rauter was nu een van de drijvende krachten achter de Jodenvervolging. Hij werd dit zodra de bestuurlijk-wetgevende kant verschoof naar de politionele; van wetgeving naar afdwingen. Dat probeerde hij de voorzitter van het college van secretarissen-generaal, jhr. mr. A.M. Snouck Hurgronje, zelf al in de eerste maanden van 1941 duidelijk te maken. Van Rauter kreeg deze te horen, aldus het verslag van de vergadering van het college van secretarissen-generaal van 5 maart 1941, "dat over Jodenquaesties voortaan tussen Nederlandse en Duitse instanties geen overleg meer zou kunnen worden gepleegd. De Joden vallen naar Duitse opvatting buiten de rechtsbedeling van het Nederlandse volk. Het Joden-vraagstuk wordt als vraagstuk van

---

⁸¹ NIOD 077 GKfdSw. 1259.

⁸² Stuhldreher, *De legale rest*, 55-59.

⁸³ De Jong, *Koninkrijk V. Eerste helft*, 544-545.

⁸⁴ Birn, *Die Höhere SS- und Polizeiführer*, 343.

⁸⁵ Meldungen aus den Niederlanden nr. 35 (5 maart 1941). NIOD 077 GKfdSw 354.

politieke aard beschouwd. Vroeger resulteerden zij onder de Gk für VuJ, Wimmer, thans ressorteerden zij onder *SS-Gruppen- und Polizeiführer* Rauter.⁸⁶

Rauter verviel hierbij in zijn oude gewoonte de waarheid op te rekken en wel aan twee kanten: de rijkscommissaris en zijn vertrouweling Wimmer lieten zich niet zo gemakkelijk aan de kant zetten, terwijl Himmler van zijn SS-elite nimmer afwachtend gedrag tolereerde, ook niet in de beginfase van de bezetting in Nederland. Initiatieven en ‘*Schlagkraft*’, ‘*Legitimation durch Leistung*’, daar ging het bij de *Reichsführer-SS* om.⁸⁷

Het stak de HSSuPF daarom dat Himmler bij slappe figuren als de rijkscommissaris en Wimmer kwistig strooide met ererangen in de SS. De meesten verdienden dat helemaal niet. Zo zat het Rauter nog steeds niet lekker dat de *Reichsführer-SS* Wimmer in de zomer van 1940 had bevorderd van *SS-Sturmbannführer* (majoor) tot *SS-Oberführer* (brigadegeneraal). “*Politische Verdiensten liegen nicht vor*”, merkte hij bijna twee jaar later zuur op.⁸⁸

‘Mauthausen, u zou het er geen half jaar volhouden’

De competentiestrijd binnen het rijkscommissariaat over de Joden was in mei 1941 in volle gang. Rauter ging het daarbij niet alleen om het primaat voor de SS bij de toekomstige deportaties, maar ook om de zeggenschap bij de maatregelen die daartoe moesten leiden. Daartoe liet hij in april 1941 een verordening ontwerpen voor de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*. Het ontwerp van Rauter was zo geconstrueerd, dat de ‘*Erfassung*’ van de Joden een ‘*Sondergebiet*’ werd van de SS-troika Heydrich (chef van het RSHA), Rauter en BdS Harster, waarbij laatstgenoemde ‘*federführend*’ zou worden.⁸⁹ Als voorbeelden dienden de *Zentralstellen* in Wenen en Praag.⁹⁰

Voor Seyss-Inquart, die de supervisie niet uit handen wilde geven, was dat voorstel onaanvaardbaar. Ook voor de andere *Generalkommissare* was het plan onacceptabel. Toch moest de rijkscommissaris bij zijn afwijzing voorzichtig opereren, want bij de handhaving van het groeiende aantal anti-joodse maatregelen en de bestrijding van de illegaliteit was hij steeds meer aangewezen op Rauter en diens SS-diensten. Subtiel maakte de rijkscommissaris het voorstel onschadelijk. Ondanks de spoed waartoe Rauter had aangespoord, liet hij de conceptverordening een maand liggen, waarna het in de *Chefsitzung* van 19 mei van tafel verdween.⁹¹ De *Zentralstelle* kwam er wel, maar bestuurlijk viel

⁸⁶ Stuldreher, *De legale rest*, 69-70.

In het verslag van de secretarissen-generaal wordt de rang van Rauter verkeerd weergegeven. Hij is op dat moment nog *SS-Brigadeführer*. Pas op 20 april 1941 volgde zijn bevordering tot *SS-Gruppenführer*, BaL SSO 011B H.A. Rauter *SS/SS Führerpersonalakten*.

⁸⁷ Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 373-382.

⁸⁸ Rauter aan Himmler (12 mei 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland* I, nr. 156, 720-722.

Ook Seyss-Inquart had een ererang in de SS: *Obergruppenführer* (generaal). Ondanks zijn recente bevordering tot *Gruppenführer* (luitenant-generaal) stond Rauter formeel in rang nog altijd een stapje lager. Pas op 21 juni 1943 werd hij ook *Obergruppenführer*. Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 343.

⁸⁹ NIOD 077 GKfdSw. 1428.

⁹⁰ Houwink ten Cate, ‘Heydrich’s Security Police’, 390.

⁹¹ De Jong, *Koninkrijk V*. Tweede helft, 1015-1017.

deze gevreesde dienst onder het rijkscommissariaat. Seyss-Inquart bleef aldus betrokken bij het hele proces van vervolging en deportatie.⁹²

Nu de bezetter tijdens de Februaristaking had laten zien dat hij geen middel schuwde, waren er geen tactische belemmeringen meer om de isolering en plundering van dit bedreigde volksdeel krachtig ter hand te nemen. Dat zou mogelijk tot uitbarstingen van verzet bij slachtoffers en medestanders leiden, waarmee Rauter en zijn politiediensten dan weer moesten afrekenen. Maar de rijkscommissaris en zijn vrienden Wimmer, de *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz*, en Fischböck, de *GK für Finanz und Wirtschaft*, moesten anti-joodse maatregelen in het legalistische jasje van de verordeningen steken. Het zou daarom druk worden bij de *Abteilung Rechtssetzung* van Wimmer's *Generalkommissariat*.

Op politieel gebied deed Rauter eveneens van zich spreken. Na de aanhouding van 425 jonge joodse mannen in de februaridagen van 1941 vond in juni van dat jaar de tweede massa-arrestatie plaats. Aanleiding was een ontploffing in een huis aan de Bernard Zweerskade in Amsterdam, waar een kantoor van de *Wehrmacht* was gevestigd. Asscher en Cohen werden opgeroepen om naar de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* te komen waar de voorzitters van de Joodse Raad drie uur moesten antichambrenen om vervolgens van *Aussenstelleleiter Lages* de mededeling te ontvangen, dat in de voorgaande uren 300 Joden waren opgepakt. De razende Asscher vloog Lages bijna aan.⁹³

Hoewel nooit is vastgesteld dat de ontploffing in Amsterdam-Zuid het gevolg was van een aanslag dan wel dat hier sprake was van een ongeluk, werden de gevangenen mannen als represaille naar Mauthausen gestuurd. Daar zaten al de nog in leven zijnde lotgenoten die vier maanden eerder via Schoorl in Buchenwald terecht waren gekomen. Binnen de joodse gemeenschap was onrust ontstaan over de vele doodsberichten uit Buchenwald. Asscher en Cohen hadden daarover geklaagd bij de *Zentralstelle*, maar als straf voor deze interventie had Rauter de gijzelaars in Buchenwald laten overbrengen naar Mauthausen. Binnen enkele weken steeg het aantal doodsberichten tot vijftig.⁹⁴

Rauter was op de hoogte van wat zich in Mauthausen afspeelde. Het was hem destijds opgevallen dat “de lieden in Mauthausen omkwamen als vliegen in de herfst.”⁹⁵ In een ontmoeting met secretaris-generaal Frederiks waarin deze de pleitnota voor de gevangengenomen Joden van mr. L. de Visser, de afgezette president van de Hoge Raad, aan de orde stelde, gaf Rauter uiteindelijk toe dat Mauthausen een bar leven in de steengroeve betekende: “U bijvoorbeeld zou het er geen half jaar volhouden, ikzelf misschien anderhalf jaar.”⁹⁶

---

⁹² Van der Mey, ‘The SS in the Netherlands, 1940-1945: the “Höherer SS- und Polizeiführer Nordwest”’ Dissertatie, ongepubliceerd (Oxford 1996) 85.

⁹³ Houwink ten Cate, ‘Heydrich’s Security Police’, 386.

⁹⁴ *Ibidem*.

Er werden onwaarschijnlijke doodsoorzaken gegeven: zonnesteek, nierontsteking, hartfalen, longontsteking en het later steeds meer in zwang geraakte ‘op de vlucht doodgeschoten’. Aanvankelijk werden de nabestaanden door de Sicherheitspolizei op de hoogte gesteld, maar toen de doodsberichten in aantal toenam, werd deze taak overgedragen aan de Joodse Raad. Berkley, *Overzicht*, 30-31.

⁹⁵ *Het proces Rauter*, 35-37.

⁹⁶ Herzberg, *Kroniek*, 127-128.

Ter verdediging bracht hij later naar voren dat hij die 300 joden van juni 1941 – afkomstig uit een werkkamp in de Wieringermeer – naar Mauthausen had moeten sturen als opdracht van zijn chef Himmler.⁹⁷ Herzberg stelt met ingehouden woede in zijn *Kroniek der Jodenvervolging 1940-1945*: “Als Rauter, Lages en anderen later hebben voorgewend, dat zij omtrent het lot van de sinds juli 1942 gedeporteerde joden onkundig zijn geweest en daarom aan de deportaties hebben meegewerkt, staat vast, dat zij over het lot der joden in Mauthausen niet alleen precies geïnformeerd waren, maar dat zij met hun wetenschap zelfs terreur verbreidden, die hun dienstig voorkwam. Bij iedere latere maatregel die genomen werd, vormde ‘opzending naar Mauthausen’ het normale dreigement voor het geval van overtreding.”⁹⁸

Op de grote razzia van 11 juni 1941 volgden nog enkele overvallen, voornamelijk in het oosten van het land, waarbij circa 200 mannen werden opgepakt en gedeporteerd. In de meeste gevallen, zoals in de hoofdstad, waren de arrestaties het werk van de Nederlandse politie geweest. De bezetter eiste hun inzet om te voorkomen dat de ongeregelde heden van vier maanden eerder zich zouden herhalen. Toen had de Duitse *Ordnungspolizei* met veel geweld de razzia’s uitgevoerd en daarmee de Februaristaking uitgelokt. Nu kreeg de ‘foute’ Amsterdamse hoofdcommissaris Tulp van Sipo-chef Lages opdracht het personeel van zijn bureau Inlichtingendienst en 247 rechercheurs en agenten beschikbaar te stellen.⁹⁹

Hoewel er niet over mocht worden bericht in de pers, zorgden deze gebeurtenissen voor onrust bij de politie. De agenten die de arrestaties hadden uitgevoerd, voelden zich bedrogen door de korpsleiding toen zij enkele dagen later hoorden, dat de gearresteerde Joden die vaak hun rustige bureaus waren geweest, naar Mauthausen waren gestuurd.

Van hun commandant hadden zij voor de actie een heel ander verhaal gehoord: “U mijne heren bent hier geroepen om in ontvangst te nemen een stukje papier waarop vermeld staan de namen en adressen van drie Duitse joden. Deze mensen moeten worden aangehouden en overgebracht naar de SD, Euterpestraat waar zij een kort verhoor moeten ondergaan. Dit verhoor is nodig omdat sedert 1933 tot het uitbreken van de oorlog velen van hen het Duitse rijk clandestien hebben verlaten. (...) De Duitse autoriteiten willen hun administratie completeren. (...) Met nadruk wijs ik erop dat het hier betreft een Duitse opdracht en deze opdracht moet worden beschouwd als een zuiver Duitse aangelegenheid tegen welke uitvoering geen bedenken kan bestaan.”¹⁰⁰

De onrust bij de politie bereikte via burgemeesters en regionale gezagsdragers secretaris-generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken, die daar op 1 november 1941 met Rauter over sprak. Deze stelde zijn bezoeker gerust: nieuwe arrestaties waren niet te verwachten, tenzij er nieuwe sabotageacties zouden plaatshebben: “De heer Rauter heeft mij voorts toegezegd dat in ieder geval, zo eventueel toch arrestaties

---

⁹⁷ *Het proces Rauter*, 35-37.

⁹⁸ Herzberg, *Kroniek*, 131.

⁹⁹ Meershoek, *Dienaren van het gezag*, 169.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

van gijzelaars op enigszins belangrijke schaal zouden plaatsvinden, van Duitse zijde van de medewerking van de Nederlandse politie zou worden afgezien, zulks om gewetensconflicten te vermijden”.¹⁰¹

De vreugde bij Frederiks was van korte duur, want enkele weken later kreeg hij van de *GK für das Sicherheitswesen* te horen, dat deze “bij nadere overweging, geen afstand kon doen van de medewerking van de Nederlandse politie bij het arresteren van joden. Toen, ondanks ernstig protest, alle touwen in dit opzicht braken, heb ik, mij terugtrekkende binnen de competentiegrenzen van mijn eigen Departement, gepoogd, dezen drinkbeker althans aan de burgemeesters te doen voorbij gaan, op dezen grond, dat zij moesten zijn en blijven de vertrouwensmannen van hun burgerij. Rauter was echter niet te bewegen, te dezen een onderscheid te maken tusschen de Rijks- en de gemeentepolitie, terwijl de staatsrechtelijke betekenis van de positie van den Nederlandschen burgemeester hem ten eenen male ontging.”¹⁰²

Zijn woorden tekenen de slapheid, de karakterloosheid van Frederiks. Zijn burgemeesters moesten het zelf maar uitzoeken met de bezetter en de Nederlandse politie kreeg de gifbeker voorgezet om de Joden van huis te halen en vervolgens op de trein te zetten naar hun ondergang in het Oosten.

‘*Wir schlagen wo wir sie treffen*’

Intussen kondigden de rijkscommissaris en zijn commissarissen-generaal hun verordeningen en beschikkingen af die de Joden steeds verder in het nauw brachten. Op 8 augustus 1941 vaardigden Seyss-Inquart en Fischböck hun eerste zogenoemde Liro-verordening (VO 148/1941) uit die de Joden opdroeg hun privé-eigendommen en vermogenswaarden op te geven bij Lippmann, Rosenthal & Co. Alle contante gelden, cheques, effecten, saldi en deposito’s bij banken, postcheque- en girodienst moesten worden ingeleverd bij, dan wel overgeschreven naar deze roofoank. ¹⁰³ Een bedrag tot een maximum van 1000 gulden per persoon was daarvan vrijgesteld. Joden wier zuiver vermogen de waarde van 10.000 gulden niet oversteeg en wier belastbaar jaarinkomen onder de 3000 gulden lag, vielen eveneens buiten de regeling.¹⁰⁴

Lippmann en Rosenthal (Liro) was, aldus de historicus G. Aalders, geen bank maar een roofoank. Voor de Joden die er hun geld, spaartegoeden en effecten moesten inleveren, werd de schijn opgehouden dat hun in bewaring gegeven vermogen in goede handen was. Met kwitanties en ontvangstbewijzen werden ze in slaap gesust. Aanvankelijk konden de joodse ‘rekeninghouders’ nog via Liro effecten kopen en verkopen. Steeds werd de Joden door de bezetter ook voorgehouden dat VO 148/1941 slechts een tijdelijke maatregel betrof.¹⁰⁵

Met zijn ingrijpende beschikking van 15 september 1941 die voor de ‘arisering’ van het openbare leven moest zorgen, maakte Rauter, als bijproduct van zijn maatregel, ook een einde aan de

---

¹⁰¹ De Jong, *Koninkrijk V. Eerste helft*, 560-562.

¹⁰² Frederiks, *Op de bres*, 52.

¹⁰³ Berkley, *Overzicht*, 32.

¹⁰⁴ Aalders, *Roof*, 172.

¹⁰⁵ *Ibidem*, 150-151.

kleinhandel van de Joden. Het werd deze bevolkingsgroep verboden om direct of indirect deel te nemen aan markten, veilingen en goederenbeurzen. Joden kregen hun eigen markten in Amsterdam (Gaaspstraat, Joubertstraat en Waterlooplein). Abattoirs mochten zij niet meer betreden.¹⁰⁶

De anti-Joodse verordeningen van de bezetter zijn in drie categorieën te verdelen: de bestuurlijke, de financieel-economische en ten slotte maatregelen die het openbare leven van de Joden politieel reguleerden. De eerste categorie verordeningen waren het domein van Seyss-Inquart en Wimmer, bij de tweede ging alles langs het bureau van Fischböck die daarom na de oorlog werd bestempeld als de grote plunderaar van de Nederlandse Joden.¹⁰⁷ Het verschil met Seyss-Inquart, Wimmer en Fischböck was dat Rauter als hoofdverantwoordelijke voor de derde categorie deze verordeningen persoonlijk uitvaardigde. Hij gaf ze ook een andere naam: beschikkingen (*Anordnungen*) of bekendmakingen (*Bekanntmachungen*).¹⁰⁸

In zijn verweer bij het Bijzonder Gerechtshof (april 1948) bagatelliseerde Rauter zijn directe betrokkenheid bij de uitgifte van anti-joodse verordeningen:

*“Es sind sicher dreissig Verordnungen auf den Judensektor ergangen, davon habe ich drei oder vier Stück herausgegeben, dass sind 10%. Der Rest ist herausgegeben vom Reichskommissar...”*¹⁰⁹

De *ex-Generalkommissar* nam het ook hier niet zo nauw met de waarheid: het waren er zeker zes. Bovendien waren het maatregelen die diep ingrepen in het dagelijkse leven van de joden en tot doel hadden hen te brandmerken als minderwaardig. De naleving van deze maatregelen werd steeds meer het werk van de gemeentepolitie. De onwil om deze taken uit te voeren bleef bestaan. In Amsterdam werd er door het politiepersoneel pas gehoorzaamd toen hoofdcommissaris Tulp een speciale politieofficier belastte met de taak na te gaan welke agenten geen controle uitoefenden. Wie werd betrapt wachtte ontslag. In andere korpsen bediende de korpsleiding zich meer van disciplinaire straffen.¹¹⁰

Rauter en BdS Harster ondernamen op 28 augustus 1941 een tweede poging om de Jodenvervolging naar zich toe te halen. De *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* richtte binnen zijn dienst een aparte afdeling op voor de Jodenvervolging die hij de naam *Sonder-Referat 'J'* gaf. Het werk van deze afdeling zou bestaan uit ‘*die Gesamtlenkung des jüdischen Lebens durch die Sicherheitspolizei*’. Het zou betekenen dat de SS de Joodse Raad, de joodse pers en de *Arbeitseinsatz von Juden* ging aansturen, verantwoordelijk werd voor de uitgifte van vergunningen voor immigratie en emigratie en de

---

¹⁰⁶ Roest en Scheren, *Oorlog in de stad*, 406-408, 422.

¹⁰⁷ Knipselmap Fischböck. KB No. 2227.

¹⁰⁸ 077 NIOD GKfdSw, 3. Beschikkingen.

¹⁰⁹ *Het proces Rauter*, 23.

¹¹⁰ Meershoek, *Gemeentepolitie*, 272-274.

zeggenschap kreeg over het vergaren en beheren van joodse vermogens. Voor de *Zentralstelle* was de rol van uitvoeringsinstantie weggelegd.¹¹¹

Volgens historicus De Jong kregen Rauter en Harster dit plan voor het *Sonderreferat* ingefluisterd door het *Reichssicherheitshauptamt* in Berlijn. Als eerste stap richtte Eichmann een filiaal van zijn eigen afdeling IV B 4 op in Den Haag.

Strijd om de competenties

Ook in Nederland betrokken de belanghebbenden hun stellingen. Nu de maatregelen tegen de Joden zowel op maatschappelijk als economisch vlak steeds ingrijpender werden, probeerden de leidende figuren hun competenties scherp af te bakenen en waar mogelijk met alle ten dienste staande middelen te vergroten. Eenieder had daarbij ook nog zijn voorkeur aan maatregelen. Schmidt wilde werkloze Nederlandse Joden overbrengen naar werkkampen in Duitsland. Böhmcker, de scherpstlijper in Amsterdam, verlangde dat de Neurenberger rassenwetten ook hier zouden gelden. De betrokkenen werden in hun conflicten niet alleen gedreven door de wens naar machtsuitbreiding, hun botsingen gingen ook over de vraag, hoe de timing bij de Jodenvervolgung moest verlopen.¹¹²

Seyss-Inquart stond daarbij voor een dilemma: toegeven aan de wensen van de SS met zijn machtige chef Himmler in Berlijn of een van de andere partijen haar zin geven. De rijkscommissaris vond een andere oplossing. Gesterkt door een bezoek aan Hitler die zijn goedkeuring hechtte aan het tot dusver gevoerde beleid in Nederland, besloot hij dat er onderscheid moest worden gemaakt tussen de zogenoemde politionele maatregelen (bijvoorbeeld de invoering van de Jodenster) waarbij de SS-diensten (Rauter) verantwoordelijk waren voor uitvoering en handhaving, en de algemeen bestuurlijke verordeningen. Die laatste werden – zo besliste de rijkscommissaris – gecoördineerd door de *Beauftragte* Böhmcker in Amsterdam.¹¹³ De teleurstelling was groot bij Rauter. Hij had niet gekregen wat hij wenste: zowel het bestuurlijke als het politionele monopolie van de Jodenvervolgung. De gang van zaken toonde aan, dat hij wel de macht bezat om de voorstellen van anderen te blokkeren, maar niet machtig genoeg was om zijn eigen wensen door te drukken.

Asscher en Cohen hadden van hun kant, voor zover dat mogelijk was, er ook alles aan gedaan om hun Joodse Raad uit de greep van de SS te houden. Angst voor gijzeling door de *Sicherheitspolizei*

---

¹¹¹ NIOD 077 GKfdSw. 355.

¹¹² De Jong, *Koninkrijk V*. Tweede helft, 1022-1029.

¹¹³ De besluiten van Seyss-Inquart werden vastgelegd in een vertrouwelijk schrijven (25 november 1941) aan alle commissarissen-generaal, *Beaufragten* en aan gezant Bene. De rijkscommissaris bepaalde daarin ook dat er geen getto zou komen, dat de werkloze joden naar werkkampen (in Nederland) zouden worden gestuurd en dat de status van de Joodse Raad niet meer mocht zijn dan die van een *Befehlsübermittlungsstelle*. De plundering van de Joden bleef bij Fischböck en zijn instellingen, waaronder de roofbank Lippmann-Rosenthal. Nadere activiteiten op dat vlak dienden in onderling overleg tussen Böhmcker en de *Zentralstelle* te worden geregeld. NIOD 077 GKfdSw.1312 Circulaires betreffende de taakverdeling met betrekking tot de Jodenkwestie 1940-1942.

dreef hen in de armen van Böhmcker en Schmidt, die werden gezien als de minste van twee kwaden. Met Böhmcker viel te onderhandelen, zo dachten zij, maar dat bleek niet zo te zijn.

Na de oorlog schamperde Rauter nog op het besluit van Seyss-Inquart. In strijd met de waarheid dichtte hij Heydrich de functie van ‘*Chef der Judensache*’ in heel Europa toe en de *Befehlshaber der Sipo und SD* waren daar diens ‘*Sonderkommissäre*’, maar in Nederland was die taak voor een belangrijk deel toegevallen aan een vertrouweling (Böhmcker) van de rijkscommissaris, die zich niet door de SS liet aansturen.¹¹⁴

Nu Seyss-Inquart had besloten dat de rol van de SS bij de Jodenvervolging beperkt bleef tot de technische voorbereiding, was Rauter er alles aan gelegen om Böhmcker weg te houden bij de *Zentralstelle für Jüdische Auswanderung*. De leiding van de *Zentralstelle* werd in handen gegeven van *SS-Hauptsturmführer* (kapitein) Ferdinand H. Aus der Fünten, die weer ondergeschikt was aan Willy Lages, de chef van de *Aussenstelle der Sicherheitspolizei und SD* in Amsterdam.¹¹⁵

Voor de leiding van het *Judenreferat IV B 4* in Den Haag werd Willy Zöpf, een oude vriend van BdS Harster, aangezocht.¹¹⁶ De benoeming van deze ‘luiwammes’ (L. de Jong) mocht verrassend worden genoemd. In SS-kringen was gerekend op de aanstelling van de bekwamere en ijverigere dr. Erich Rajakowitsch die al eerder door het RSHA naar Nederland was gestuurd en sindsdien hard had meegewerkt aan de voorbereidingen van de ‘*Endlösung*’.¹¹⁷ Maar Rajakowitsch voelde niet veel voor de taak die hem was toegedacht en liet zich overplaatsen naar zijn geboortestad Triëst.

Al met al had de rijkscommissaris als knap strateeg weer eens laten zien dat hij zich, zonder een van beide kampen tot zijn doodsvijand te maken, niet opzij liet zetten. De strategie van Seyss-Inquart ten opzichte van Himmler en Rauter was erop gericht bij beide mannen de indruk te wekken dat hij onder de gegeven omstandigheden in Nederland hun beste medestander was.¹¹⁸ Ieder lid van het rijkscommissariaat bleef echter door zijn toedoen binnen het kader van zijn bevoegdheden.

Rauter liet zich evenwel niet ontmoedigen door deze tegenslag. Hij bleef alert op de inhoud van de anti-joodse verordeningen. Zijn zorg was daarbij uiteraard niet de welstand van deze bedreigde bevolkingsgroep, maar de implicaties die ze hadden voor zijn politiediensten. Zo had hij aanmerkingen op de belangrijke verordening 198/1941 (22 oktober) over de beroepsuitoefening door Joden. Deze maatregel opende voor de rijkscommissaris de mogelijkheid om Joden van bepaalde beroepen uit te sluiten dan wel dit werk aan een vergunning te binden. Negen maanden later (30 juni 1942) zou Seyss-

---

¹¹⁴ Gesprekken met Rauter. Tiende gesprek in Huis van Bewaring te Rotterdam (10 april 1947) 4.

¹¹⁵ Voor levensloop Ferdinand Hugo Aus der Fünten (1909-1989) zie NIOD Doc. I 500 en Piersma, H., *De drie van Breda. Duitse oorlogsmisdadigers in Nederlandse gevangenschap 1945-1989* (Amsterdam 2005) 188-189.

Voor levensloop Willy Paul Franz Lages (1901-1971) zie NIOD Doc. I 998-b en Piersma, *De drie van Breda*, 7.

¹¹⁶ Willy Zöpf (1908-1980) werd in München geboren en studeerde daar rechtswetenschap. Hij werkte jaren als sportleraar.

¹¹⁷ De Jong, *Koninkrijk V. Tweede helft, 1029-1035*.

¹¹⁸ Van der Mey, *Nord-West*, 103.

Inquart inderdaad met een ‘instructie ter uitvoering van Verordening No. 198/41’ komen, waarmee een aantal beroepen voor joden werd verboden.¹¹⁹

Rauter gebod collega Wimmer niet alleen naar de directe economische kanten van verordening 198/1941 te kijken, maar ook naar de ‘*unnötige Arbeitslosigkeit*’ die hierdoor onder de Joden zou ontstaan. Deze werkloosheid leidde, aldus de *Generalkommissar für das Sicherheitswesen*, tot extra druk op de algemene middelen. Natuurlijk realiseerde hij zich, dat de ‘*arische Wirtschaft*’ op termijn geen gebruik meer kon maken van joodse arbeidskrachten, maar in de tussenliggende periode diende men voorzichtig te werk te gaan zonder gedwongen werkloosheid.¹²⁰ Dat de verordening VO 198/41 in de vroege zomer van 1942 toch werd geëffectueerd, had te maken met de veranderde strategie om werkloze Joden onder te brengen in werkkampen.¹²¹

Zo werden deze Joden aan het werk gezet, en later bleek dat ze door inschakeling van Nederlandse arbeidsbureaus op elk gewenst moment op transport naar het Oosten konden worden gesteld. De Joodse Raad dacht dat de bewoners van deze kampen zouden zijn gevrijwaard van de werkverschaffing in het buitenland. Herzberg spreekt hier van de “perfidie van Rauter” die door de Joodse Raad niet werd voorzien.¹²²

De opstelling van Rauter in deze was geheel in lijn met zijn opvattingen hoe de maatregelen die tot uiteindelijke deportatie van de Joden leiden, moesten zijn: pragmatisch om de aansluiting en de voortgang van het proces niet te bemoeilijken. Deze opvatting sloot aan bij de strategie van de rijkscommissaris. Diens weigering om in de voorbereiding van de transporten naar Polen alle Amsterdamse Joden naar een tot getto getransformeerde Jodenhoek te laten verhuizen (wens van collega Schmidt) was gebaseerd op de aanname dat het onderhavige stadsdeel deze ‘emigranten’ geen huisvesting en werkgelegenheid kon bieden.¹²³

Bij de economische plundering van de Joden maakte de bezetter eveneens gebruik van *Tarnung*, misleiding door middel van eufemismen: “Ze “boekten over” en “schreven over”, ze “beheerden”, “bestierden” en “administreerden”, maar steeds waakten ze er angstvallig voor hun slachtoffers verbaal aantoonbaar te beroven.”¹²⁴ Ook hier hield Rauter zo nodig de vinger aan de pols. Zo had hij aanvankelijk bedenkingen tegen verordening VO 154/1941 (11 augustus 1941) die de registratie van niet-agrarisch grondbezit verplicht stelde met als achterliggend doel de Joden onroerend goed, het recht van opstal, erfpacht en hypotheek te ontnemen.¹²⁵ De *GK für das Sicherheitswesen* wees er bij deze ‘*Wirtschafts-Entjudungs-Verordnung*’ nog maar eens op dat de ‘*Entkleidung des Juden*’ nooit ten koste mocht gaan

---

¹¹⁹ De belangrijkste waren: vendumeester, pandbelener, arbeidsbemiddelaar, voorlichter inzake beroepskeuze, economische, financiële en belastingaangelegenheden en drogist. Berkley, *Overzicht*, 47-48 en 59.

¹²⁰ NIOD GK GKfVuJ 9092.

¹²¹ Stuldreher, *De legale rest*, 140.

¹²² Herzberg, *Kroniek*, 81.

¹²³ Aanvulling Rauter op gesprekken, IV/7.

Stuldreher, *De legale rest*, 140.

¹²⁴ Aalders, G., *Roof*, 125-130.

¹²⁵ Berkley, *Overzicht*, 33.

van de Duitse oorlogseconomie. Het gevaar bestond dat de joodse eigenaren hun bezit met schijnverkopen uit de greep van de bezetter trachtten te houden. Hij drong daarom met klem aan op een aanvullend artikel in de onderhavige verordening: de aanmeldingsplicht moest gaan gelden voor alle transacties met joods grondbezit vanaf 9 mei 1940.¹²⁶

‘Bewijst, dat gij een krachtig Joodsch gevoel bezit’

De rust in Nederland was na het harde neerslaan van de Februaristaking meteen teruggekeerd en het bleef rustig in 1941, zo kon Rauter tegen het einde van dat jaar tevreden vaststellen. Hij zag hierin het bewijs voor zijn eerdere aanname, dat de staking niet spontaan was ontstaan maar moest worden aangemerkt als het product van communistische c.q. joodse agitatie.¹²⁷ De bevolking was in elk geval ontgoocheld door de uitkomst van de staking en zou voor de Joden nimmer meer massaal de straat opgaan.

Ook van de secretarissen-generaal had deze bevolkingsgroep weinig meer te verwachten. Secretaris-generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken schreef na de oorlog: “Wij realiseerden ons, dat het een hersenschim zou zijn, ons een ogenblik te koesteren in de illusie, dat wij de maatregelen zouden kunnen keeren.” Zeker toen, aldus Frederiks, het zwaartepunt van de anti-Joodse maatregelen bij de “politie-sector van Rauter” kwam te liggen: “Wij konden alleen protesteeren en streven, den Duitschen bezetter zoveel mogelijk wind uit de zeilen te nemen en te trachten te redden wat er nog te redden was met den factor tijd.”¹²⁸

Toch bleef de bezetter op zijn hoede bij het doorvoeren van de anti-Joodse maatregelen. Zo schreef de *Sicherheitsdienst* tegen het einde van 1941:

*“Da die niederländische Bevölkerung einerseits keinerlei weltanschauliche Schulung besass und infolge dessen die Juden nicht als Fremdkörper empfand sondern sogar mit ihnen sympatisierte, andererseits die Verflechtung des Judentums mit der niederländischen Wirtschaft ausserordentlich hoch war, könnte die Lösung dieser Frage nur Schritt für Schritt durch die deutsche Besatzungsmacht vorangetrieben werden.”*¹²⁹

Stap voor stap moesten de maatregelen tegen de Joden worden doorgevoerd, maar wel zonder dralen en onverbiddelijk. Tot dusver was de markering van de Joden (wie was Jood en waar woonden ze?) vlot verlopen; mede door de inspanningen van het hoofd van de rijksinspectie van het bevolkingsregister, J.L. Lentz.¹³⁰

---

¹²⁶ NIOD 020 GK VuJ 9098.

¹²⁷ Aanvulling Rauter op gesprekken, IV 4.

¹²⁸ Frederiks, ‘Op de bres, 72-74.

¹²⁹ NIOD 077 GKfdSw. 359 Meldungen aus den Niederlanden.

¹³⁰ De Jong, *Koninkrijk V. Eerste helft*, 529-543.

In het najaar van 1941 kon Rauter vaststellen, dat de administratieve *Erfassung* van de Joden was voltooid. De bezetter beschikte over nauwkeurige gegevens en in het dagelijks leven waren de Joden te herkennen aan de gestempelde J in hun persoonsbewijs (ook een idee van Lentz). De SS had inmiddels ook de hand weten te leggen op de begeerde cartotheek van het bevolkingsregister, meldde Rauter triomfantelijk aan Otto Hofmann, het hoofd van het *Rasse- und Sippenhauptamt* in Berlijn:

*“Lieber Kamerad Hofmann! Ich kann Ihnen mitteilen, dass die ganze Kartei über Juden und Judenmischlinge sich in unseren Händen befindet und zwar bei dem Leiter des Sippenamtes der niederländischen SS, ten Cate.”*¹³¹

De administratieve ‘*Erfassung*’ was daarom geleidelijk overgegaan in een politionele. De Joden mochten al niet meer zonder vergunning verhuizen (15 september 1941, VO 138/1941) en het was Rauter die zeven maanden later met een *Anordnung* bepaalde dat het hun niet langer was toegestaan het eigen meubilair zonder toestemming uit de woning weg te halen (20 maart 1942).¹³² Hij was het ook die met een eigen beschikking (29 april 1942) het dragen van de Jodenster verplicht stelde en de Joden opdracht gaf tussen 20.00 en 06.00 uur in de eigen woning te blijven (30 juni 1942). Een week eerder had Rauter nog in een *Anordnung* verlangd, dat de Joden hun fiets uiterlijk op 24 juni inleverden.¹³³

Rauter schetste tijdens zijn proces bij het Bijzonder Gerechtshof een (vals) beeld van de trouwe soldaat, die ten opzichte van de Joden slechts opdrachten had uitgevoerd:

*“Als Soldat bin ich naturgemäss gewöhnt, Befehle auszuführen, dass ist ganz klar (...) In diesen Dingen is von mir nicht die geringste Initiative ergangen (...) Die Sachen sind alle reichszentral ausgefertigt und herausgegangen. Ich meine, ich habe mich hier nur betätigt, indem ich die Unterschrift darauf gesetzt habe. Sonst habe ich mich daran nicht betätigt. Ich war der einzige Mann, der in der Lage war, auf Grund der Verordnungen des Reichskommissars rechtlich eine Polizeiverordnung zu setzen.”*¹³⁴

Als de opdrachtgever niet de rijkscommissaris was, dan moest deze worden gevonden bij het het *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA) in Berlijn, bijvoorbeeld in het geval van de eerder genoemde *Anordnung* (15 september 1941), die de aanwezigheid van de joden in het openbare leven beperkte en die een uitvloeisel was van VO 138/1941, “betreffende de handhaving van de openbare orde.” Rauter zei daar zelf over bij het Bijzonder Gerechtshof:

---

¹³¹ Stuhldreher, *De legale Rest*, 134-142.

¹³² Verhuisbedrijven als de eerder genoemde firma Puls zouden in opdracht van de *Hausraterfassungstelle* en de *Einsatzstab Rosenberg* later – na het wegvoeren van de bewoners - de woningen leeghalen. Het meubilair werd vervolgens via rijnen naar Duitsland verscheept ten behoeve van de bevolking van het Rijnland, wier huizen ‘ausgebombt’ waren door geallieerde vliegtuigen.

¹³³ Berkley, *Overzicht*, 58.

¹³⁴ *Het proces Rauter*, 25.

“Die Verordnung ist von der Sipo entworfen worden und durchgeführt worden, von mir unterschrieben und ausgefertigt worden. Sie ist durch die Sipo ausgearbeitet worden im Auftrage des Reichssicherheits-hauptamtes und mir als Generalkommissar für das Sicherheitswesen, der die Verordnungsgewalt allein hatte, zur Unterschrift vorgelegt worden.”¹³⁵

Rauter bagatelliseerde, zoals hij vaker tijdens zijn proces deed, zijn rol als *Höhere SS- und Polizeiführer*. Hij was niet ondergeschikt aan het *Reichssicherheitshauptamt*, doch slechts aan Himmler. Zolang de *Reichsführer-SS* tevreden over hem was, beschikte hij over een redelijke mate van speelruimte. Bij de invoering van de gele ster had Rauter overigens wel gelijk. In maart 1942 was in Berlijn al besloten om binnen afzienbare tijd in de drie bezette westelijke gebieden van Europa (België, Frankrijk en Nederland) de Jodenster in te voeren zoals dat op 1 september 1941 al was gebeurd in Duitsland. Seyss-Inquart kondigde tijdens een kabinetsbespreking op 24 april de maatregel voor Nederland aan die het kenmerk van een *Anordnung* (politiebeschikking) zou krijgen.¹³⁶

Overigens werden er ook anti-Joodse oekazes uitgevaardigd, waaraan zelfs de schijn van legaliteit – door middel van een officiële verordening of politiebeschikking – ontbrak. Dat gold bijvoorbeeld voor het instellen van de Joodse Raad en de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* (later kwam er wel een verordening voor de werkzaamheden) en de afkondiging van de Neurenberger rassenwetten in Nederland. Begin april 1942 kwam van hogerhand het bevel dat Joden niet meer op het stadhuis mochten trouwen. De maatregel werd niet gepubliceerd, pas door toepassing vernam men er van.¹³⁷

Het verbod ‘op het gebruik van personenauto’s voor alle Joden’ werd op 20 maart 1942 wel via *Het Joodsche Weekblad*, het orgaan van de Joodse Raad, naar buiten gebracht, maar miste ook enige rechtsgrond, zoals dat een week later (27 maart) eveneens het geval was toen de Joden konden lezen, dat hun ‘geslachtelijk verkeer met niet-Joden’ werd verboden.¹³⁸

De anti-Joodse maatregelen werden, als de bezetter daar opdracht toe gaf, bescheiden gepresenteerd in *Het Joodsche Weekblad*; soms niet meer dan met enkele zinnestukjes en zonder begeleidend commentaar. Met uitzondering dan van een herderlijk woord van opperrabbijn L.H. Sarlouis naar aanleiding van het verbod op zondagsarbeid (VO 144/1941, 4 juli 1941). De opperrabbijn sprak van “een

---

¹³⁵ Stuldreher, *De legale rest*, 169.
Het proces Rauter, 24.

¹³⁶ ‘Den Judenstern habe ich auf Befehl von Berlin u. den RK eingeführt. In Deutschland war der Judenstern schon lange eingeführt gewesen’. Gesprekken met Rauter. Negende gesprek in Huis van Bewaring te Rotterdam (3 april 1947) 23.

¹³⁷ Berkley, *Overzicht*, 54.

¹³⁸ *Het Joodsche Weekblad*. Volledige uitgave van alle nummers verschenen van 11/4/1941-28/9/1943 (Den Haag 1979).

nieuwe beproeving”. Ondanks de “ernstige economische moeilijkheden” die hiervan het gevolg waren, riep hij de lezers op sterk te zijn: “Bewijst, dat gij een krachtig Joodsch gevoel bezit.”¹³⁹

Intussen was de onderlinge competentiestrijd tussen Rauter en Schmidt weer opgelaaid. De commissaris-generaal *zur besonderen Verwendung* ging het allemaal niet snel genoeg. In maart 1942 had hij al aangedrongen om Joden de toegang tot zwembaden en het strand te ontzeggen. Toen Rauter niet meteen reageerde, gaf Schmidt de WA toestemming met geweld tegen Joden op te treden. Op 4 juni liet de HSSuPF het verbod alsnog in de dagbladen publiceren.¹⁴⁰ Dezelfde competentiestrijd deed zich voor bij de invoering van de Jodenster. Schmidt wilde al in september '41 de joden verplichten de ster te dragen. Op dienstreis had hij de ster gezien in het protectoraat Bohemen en in Duitsland. Seyss-Inquart deelde evenwel de mening van Rauter dat invoering prematuur was. Een dergelijke ingrijpende maatregel kon tot onnodige onrust leiden. Eerst moest de maatschappelijke isolatie en de plundering van de Joden worden voltooid.¹⁴¹

Het zijn voorbeelden van die steeds weer terugkerende strijdpunten, die niet alleen tussen Schmidt en Rauter bestonden. Ook Wimmer wekte de wrevel op van zijn collega *für das Sicherheitswesen*. Rauter vond de *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz* ‘week’ en voelde zich gedwongen zijn collega via de rijkscommissaris tot de orde te roepen. Nu ging het wel beter, schreef hij Himmler op 12 mei 1942:

*“Klagen auf dem Sektor Justiz liegen daher in den letzten halben Jahr nicht mehr vor. Er bemüht sich sichtlich, den Kurs zu halten, was durch die letzte Rede des Führers im Reichstag naturgemäss vom Führer in einer Form unterstrichen worden ist, wogegen sich jetzt niemand mehr vorzugehen wagt.”*¹⁴²

In Duitsland was het met de anti-Joodse maatregelen net zo gegaan als het in Nederland ging. De Jodenvervolging was in het begin het werk van de partij (NSDAP), daarna kwam de SS.¹⁴³

Elke druppel joods bloed

De onenigheid tussen Rauter en Schmidt over de aanpak van het ‘jodenprobleem’ was niet meer dan een achterhoedegevecht. Van de rijkscommissaris had de *Höhere SS- und Polizeiführer* weinig oppositie meer te verwachten. Nu de administratieve *Erfassung* was voltooid en de Nederlandse politie als willig werktuig bij de komende deportaties kon worden ingezet, begon na de jaarwisseling van 1941-1942 voor Rauter c.s. de laatste fase van de voorbereiding. De rijkscommissaris droeg nog steeds de formele

---

¹³⁹ Ibidem, 1^e Jaargang No. 13, 4 juli 1941 (9 Tammoez 5701).

¹⁴⁰ De Jong, *Koninkrijk V*. Eerste helft, 547-548.

¹⁴¹ Ibidem. Tweede helft, 1024-1025.

¹⁴² In 't Veld, *De SS en Nederland*. I, nr. 156, 720-722.

¹⁴³ Gerwarth, R., *Reinhard Heydrich. Biographie* (München 2011) 118.

verantwoordelijkheid voor de politiek tegen de Joden, maar het leek erop dat hij zich in het voorjaar 1942 neerlegde bij Himmlers en Rauters strategie van voldongen feiten.¹⁴⁴

Voor Rauter was het moment aangebroken dat hij als trouw vazal met zijn inspanningen indruk kon maken op Himmler, de grote coördinator van de systematische moord op de Europese Joden. De *Reichsführer-SS* was in mei 1942 op bezoek in Nederland, officieel om een Nederlandse afvaardiging van de *Waffen-SS* te beëdigen die naar het Oostfront ging. Het bezoek diende meer doelen. Himmler dineerde op zondag 17 mei in huize Rauter te Wassenaar. Het tafelgesprek zal niet alleen zijn gegaan over het partijtje tennis dat de SS-chef eerder op de dag met Seyss-Inquart speelde.

Twee weken eerder was de Jodenster ingevoerd en twee maanden later zouden de deportaties vanuit Westerbork beginnen. Het ligt voor de hand, dat zij ook overleg voerden over de komende transporten en de laatste te nemen maatregelen. Drie dagen later troffen de twee mannen elkaar weer in Den Haag.¹⁴⁵ Tijdens zijn bezoek aan Nederland kon de *Reichsführer-SS* tevens vaststellen of de afdeling IV B 4 en de *Zentralstelle* kwalitatief in goede handen waren voor de centrale rol die zij bij de verwijdering van de Joden zouden spelen. De invoering van de Jodenster was in elk geval zonder veel problemen verlopen.¹⁴⁶

Ten slotte was van eminent belang wat de houding van de Joden zelf zou zijn en dan vooral die van de Joodse Raad. Om de schrik er bij voorbaat goed in te brengen, was aan de deportaties een maandenlange campagne voorafgegaan waarin met zware straffen werd bedreigd, zelfs voor de kleinste vergrijpen. Met niet aflatende waarschuwingen in *Het Joodsche Weekblad* trachtten Asscher en Cohen hun achterban te waarschuwen voor de gevolgen van lichtzinnig gedrag.¹⁴⁷ Herzberg: “Wee de Jood die tussen de raderen kwam, omdat hij zich niet gehouden had aan een der duizend regelen die de Duitsers hem hadden gesteld.”¹⁴⁸

Op 29 april hadden Asscher en Cohen te horen gekregen dat zij zich om 16.00 uur dienden te vervoegen bij Aus der Fünten in de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*. Beide mannen waren, aldus een door de Duitsers opgesteld verslag van het gesprek, “*völlig sprachlos*” toen hun het nieuws over de invoering van de Jodenster werd medegedeeld. Zij hadden blijkbaar een dergelijke maatregel niet verwacht.

Nadat ze van de eerste schrik waren bekomen, verklaarden de voorzitters dat ze weliswaar een onaangename boodschap hadden voor hun achterban, maar dat ze de ster zelf met trots zouden dragen, omdat die hen tot ereburgers van Nederland maakte. Op de vraag van Cohen waarom de ster geel moest zijn – de kleur die symbool stond voor de vernedering van het Jodendom – reageerde Aus der Fünten dat

---

¹⁴⁴ Van der Meij, Nord-West, 102-103.

¹⁴⁵ Witte, P, ed., *Der Dienstkalender Heinrich Himmlers 1941/4* (Hamburg 1999) 456-457.

¹⁴⁶ De Jong, *Koninkrijk V*. Tweede helft, 1081-1085.

¹⁴⁷ Zo plaatsten de beide voorzitters in de editie van 21 mei 1942 de volgende waarschuwing: ‘Naar aanleiding van straffen, welke in den laatste tijd zijn opgelegd, achten wij ons gedwongen nogmaals met klem er op te wijzen, dat het niet naleven van voorschriften tot ernstige gevolgen en strenge straffen kan leiden’. *Het Joodsche Weekblad*, No. 2/7, 21 mei 1942 (5 Siwan 5702).

¹⁴⁸ Herzberg, *Kroniek*, 132,

het de kleur van de duidelijkheid was en dat de in Duitsland gedragen ster er net zo uitzag. Vervolgens werd beide mannen het pakket sterren (569.355 stuks) voor de joodse gemeenschap ter beschikking gesteld.¹⁴⁹ Dezelfde avond verscheen de beschikking van Rauter in de avondkranten.¹⁵⁰

De leiding van de Joodse Raad werd vermalen door Duitse dreigementen en vervolgens door zelfbedrog en opluchting na de toezegging van de Duitsers dat de medewerkers van de Joodse Raad gevrijwaard zouden blijven van deportatie. In de *Meldungen aus den Niederlanden* van 5 mei kon BdS Harster laten optekenen: “*Die Einführung des Judensterns in den Niederlanden ging verhältnismässig ruhig vonstatten. Bis jetzt kam es nur zu vereinzelt Zwischenfällen.*”¹⁵¹

Adolf Eichmann

In april 1942 – een maand voor het bezoek van Himmler – was Adolf Eichmann, de grote coördinator van het transport van de Joden naar de vernietigingskampen, al in Nederland langs geweest.¹⁵² Bij zijn bezoek aan Den Haag liet hij het rijkscommissariaat weten dat het vanaf de zomer Joden voor deportatie moest aanleveren. Voor het einde van het jaar dienden 15.000 Joden uit het kamp Westerbork op de trein te worden gezet. Eichmann werd gevraagd naar de eindbestemming van de transporten. Zöpf tijdens een ondervraging in 1959:

*“Wir frugen ihn, was mit den Juden im Osten geschehe; er sagte, es handle sich um einen Arbeitseinsatz von Juden, auch aus anderen besetzten Gebieten und von der Bereitstellung eines Territoriums, dass genügend gross sei, um alle Juden aufnehmen zu können. Auf die Frage, wer diesen Plan ausgearbeitet habe, erklärte Eichmann, er gehe auf eine Besprechung sämtlicher Reichsministerien zurück [Wannsee-conferentie op 30 januari 1942, Th.G.]. Eichmann erklärte, dass bei dieser Besprechung Heydrich die Ermächtigung aller Staatssekretäre erhalten habe, die Juden aus den besetzten Gebieten zu konzentrieren. Es war, glaube ich, vom Osten die Rede.”*¹⁵³

---

¹⁴⁹ Presser, *Ondergang*, Deel I, 218-221.

Asscher zou, aldus een verslag van Harster aan Wimmer over het gesprek bij de *Zentralstelle*, hebben opgemerkt: ‘Es wird nicht lange dauern, ein, zwei Monate, bis der Krieg abgelaufen ist, und wir sind frei.’ NIOD 077 GKfdSw. 1315. Stukken betreffende het Jodenvraagstuk in Nederland en de “oplossingen” daarvoor 1942-1944.

¹⁵⁰ Zöpf: “Der Judenstern ist von Rauter, nicht vom BdS, eingeführt worden.” Staatarchiv München. Bayerisches Landeskriminalamt I Staatsanwaltschaft. Proces tegen Harster, Zöpf en Slotke. Band 26 S I 1-298. Verhoor Zöpf 10; 117.

¹⁵¹ NIOD 077 GKfdSw 359. Losse fragmenten uit de *Meldungen aus den Niederlanden* en *Lageberichten* (5 mei 1942).

¹⁵² Willy Zöpf, chef van de afdeling IV B 4, verklaarde in juli 1959 voor het proces, dat tegen hem, zijn ondergeschikte Gertrud Schlottke en voormalig BdS Harster rond 1960 in München werd aangespannen, dat Eichmann een geregeld gast in Den Haag was tijdens de oorlogsjaren: “Es ist richtig dass Eichmann wiederholt in Den Haag war. Einmal war er vor den ersten Abtransporten da.” Staatarchiv München. Bayerisches Landeskriminalamt I Staatsanwaltschaft. Proces tegen Harster, Zöpf en Slotke. Band 26 S I 1-298. Verhoor Zöpf 10; 117.

¹⁵³ *Ibidem*, 11; 118.

Eichmann bezocht ook Amsterdam, waar hij onder meer sprak met de lokale Sipo-chef Lages. In juni verhoogde het RSHA de druk op de voorbereidingen voor de deportatie uit Nederland door aan te kondigen dat voor het einde van het jaar niet 15.000 maar 40.000 joden moesten worden aangeleverd.¹⁵⁴

Terwijl de voorbereiding van de deportaties in volle gang was, werden de laatste ontsnappingsmogelijkheden onschadelijk gemaakt. *Het Nationale Dagblad* (NSB) meldde in maart 1942 dat er in Amsterdam verdacht veel Joden in ondertrouw gingen voor een gemengd huwelijk. Een maatregel die voordien niet opportuun werd geacht, de Neurenberger rassenwetten, werd op aandringen van Böhmecker en na overleg in het college van commissarissen-generaal alsnog ingevoerd. Een officiële verordening bleef achterwege, maar de bezetter zou handelen alsof dat wél het geval was. De gemeenten mochten deze huwelijken niet meer voltrekken. Gemengde huwelijken waren vanwege de te plegen ‘rassenschande’ niet meer mogelijk. Wie zich daaraan schuldig maakte, ging naar een concentratiekamp.¹⁵⁵

Ook werd in de lente van 1942 een aantal Duitse Joden gedwongen naar het reeds bestaande kamp Westerbork te verhuizen en Joden in steden in het westen van het land naar Amsterdam. Het waren initiatieven van Rauter. De Joden die na de Februaristaking Amsterdam waren ontvlucht, hadden volgens hem onrust gestookt in de regio.¹⁵⁶

Rauter richtte zijn vizier eveneens op Joden die zich als zodanig hadden laten registreren, maar nu trachtten deze aanmelding ongedaan te maken. Dat gebeurde bij het *Referat Innere Verwaltung* van het *Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz*, waar H. G. Calmeyer de leiding had. Calmeyer werd aangesproken door honderden personen, die twijfelden of zij volgens de bepalingen van de Duitsers (VO 6/1941) wel konden worden aangemerkt als Joden. Ze waren bijvoorbeeld verwekt in een buitenechtelijke relatie van de joodse moeder met een niet-joodse man. Vaak waren dit soort verklaringen moeilijk te bewijzen.

In elk geval ergerde Rauter zich aan de bureaucraat Calmeyer die weliswaar geen vriend van de Joden was, maar dit werk serieus nam.¹⁵⁷ Voor de HSSuPF was het onbegrijpelijk dat een bezettingsinstantie tijd en inspanning verspilde aan dergelijke activiteiten. Voor hem was het een uitgemaakte zaak, zoals eerder was gebleken bij het conflict over het begrip Jood dat één druppel joods bloed voldoende was om iemand als Jood te bestempelen. De commissaris-generaal voor de veiligheid

---

¹⁵⁴ Heydrich, de chef van het Reichssicherheitshauptamt, liet zich tussen de bezoeken van Eichmann en Himmler ook in Den Haag zien om de voorbereidingen van de deportaties in ogenschouw te nemen. Meershoek, *Gemeentepolitie*, 277-280.

¹⁵⁵ De Jong, *Koninkrijk V. Tweede helft*, 1071-1073.

¹⁵⁶ Herzberg, *Kroniek*, 78-82.

¹⁵⁷ Een na de oorlog tegen Dr. Hans Georg Calmeyer (1903-1976) ingesteld onderzoek leidde niet tot strafvervolgung wegens tegenstrijdige visies. Na zestien maanden detentie werd hij vrijgelaten. Sindsdien werkte Calmeyer weer als advocaat in Osnabrück. De tegenstrijdige visies zijn sindsdien gebleven. NIOD H.G. Calmeyer Doc. I 271 (levensloop). R. van Galen-Hermann, *Calmeyer dader of mensenredder? Visies op Calmeyers rol in de Jodenvervolgung* (Soesterberg 2009). Frijtag Drabbe Künzel, G. von, *Het geval Calmeyer* (Amsterdam 2008).

schakelde Ludovicus ten Cate in. Ten Cate, lid van de Nederlandse SS, was een felle nazi en had speciale belangstelling voor raszuiverheid. Met steun van Rauter riep hij een Centrale Dienst voor Sibbekunde in het leven die geprotégeerd door de *Sicherheitspolizei*, eigenmachtig onderzoek deed naar de afstamming van Joden.

De vertrouweling van Rauter kon de beslissingen van Calmeyer zelf niet ongedaan maken, maar hij vormde toch een groot gevaar voor de Joden in Nederland. Met zijn gegevens kon hij wel aankloppen bij het *Judenreferat* van de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und SD* en daar bepleiten een besluit van Calmeyer te herroepen. Zo dwarsboomde Ten Cate het streven van het departement van Binnenlandse Zaken en eigenlijk ook van Calmeyer om de Surinaamse Joden buiten de vervolging laten vallen.¹⁵⁸

Overigens is C. Stuldreher in zijn onderzoek naar de gemengd gehuwden genuanceerder over de rol van Ten Cate dan De Jong, die de ontkenning van de *SS-Untersturmführer* iets met joodse gevallen voor deportatie van doen te hebben gehad, kwalificeerde als “een van de meest schaamteloze leugens die wij in de loop van ons jarenlange onderzoek tegenkwamen.”¹⁵⁹ Ten Cate – volgens Wimmer een *Heissporn* (driftkop) – was, aangespoord door Rauter en Harster, wel een felle nazi die zich ongerust maakte over mogelijke gaten in de administratieve *Erfassung*, maar de animositeit tussen de diensten van Calmeyer en Ten Cate was een stuk minder en hun samenwerking groter dan De Jong stelt. Zo bevatten de Calmeyer-dossiers vele bescheiden en bevindingen van Ten Cate, die begin 1942 werd gepromoveerd tot Gemachtigde voor de Afstammingsbewijzen. De Gemachtigde had met zijn Centrale Dienst voor Sibbekunde zoveel archiefmateriaal over joodse afstamming verzameld, dat Calmeyer – aldus Stuldreher – hier “steeds vaker” een beroep op deed.¹⁶⁰

Klaar voor deportatie

Het was nu tijd voor de laatste voorbereidingen. De noodzakelijke verordeningen en beschikkingen volgden elkaar op, met als belangrijkste de ‘2^e Liro-verordening’ (VO 58/1942) van 21 mei 1942.¹⁶¹ De bezetter legde hiermee beslag op het restvermogen van de Joden. Het vrije maximum aan contant geld werd teruggebracht tot 250 gulden. Alle roerende zaken van waarde, goud, platina, sieraden, juwelen, schilderijen, postzegel-, boeken- en muntverzamelingen, beeldhouwwerken, etc., dienden te worden ingeleverd bij Lippmann, Rosenthal & Co. Slechts enkele voorwerpen waren vrijgesteld van inlevering: eigen trouwringen (ook van overleden huwelijkspartners), zilveren horloges voor eigen gebruik en ‘gebitsvullingen uit edele metalen in persoonlijk gebruik’.¹⁶² Daar zou men zich in Auschwitz en Sobibor nog meester van maken.

---

¹⁵⁸ De Jong, *Koninkrijk V. Eerste helft*, 535-543.

¹⁵⁹ *Ibidem*, 343.

¹⁶⁰ Stuldreher, *De legale rest*, 141-144 en 195-221.

¹⁶¹ Berkley, *Overzicht*, 55-58.

¹⁶² Aalders, *Roof*, 201-202.

De opmaat voor de latere grootscheepse inbeslagname van joodse inboedels was al op 20 maart gegeven met een mededeling van de *Zentralstelle für Jüdische Auswanderung*, die zich weer baseerde op een *Anordnung* van Rauter (verhuisverbod, 15 september 1941) dat voor verwijderen van meubilair toestemming moest worden gevraagd. Hiermee werden de voorwaarden geschapen voor de latere plunderactiviteiten van de *Stab Rosenberg, de Hauraterfassungstelle* en verhuisbedrijven als die van Abraham Puls.¹⁶³

Na de afkondiging van de 2^e Liro-verordening kwam Rauter op 30 juni met twee eigen beschikkingen die de Joden onder partieel huisarrest plaatsten: ze mochten slechts enkele uren boodschappen doen en ze waren verplicht de avond en de nacht onder het eigen bedreigde dak door te brengen.¹⁶⁴ Intussen meldde *Het Joodsche Weekblad*, dat de lezers bijstond met praktische raad – ‘Jodenster goed vastgenaaid op kleding’ – ook nog wat kleinere antisemitische knevelarijen door de bezetter, zoals het verbod groenten te kopen bij niet-joodse winkeliers.¹⁶⁵

De Duitsers hadden nog één zorg: hoe zouden de buitenwacht, het Nederlandse bestuursapparaat, de niet-joodse bevolking en ten slotte de Joden zelf reageren op de aankondiging van de transporten naar het oosten? In een eerder stadium had Rauter al bij Frederiks gepolst wat de houding van hem en zijn collega's zou zijn als de Joden naar het Oosten zouden worden weggevoerd. In november 1941 zou Frederiks hebben gezegd dat “hij en zijn ambtgenoten geen minuut langer in functie zouden blijven”. Vijf maanden later (maart 1942) was van die flinkheid weinig meer over. Op Rauters opmerking dat de Joden geen Nederlanders waren en dat de bezetter dus van de kant van de Nederlandse autoriteiten geen enkele inmenging duldde, reageerde Frederiks in een conceptbrief aan Seyss-Inquart die in handen was van Wimmer: “*Ich werde mich dem erteilten Befehl beugen müssen.*”¹⁶⁶

Langzaam werd de strop aangehaald. Op 30 juni 1942 kregen Asscher en Cohen van Aus der Fünften te horen dat er een ‘*polizeilicher Arbeitseinsatz*’ van mannen en vrouwen tussen 16 en 40 jaar naar Duitsland zou plaatsvinden.¹⁶⁷

Aan de deportaties zelf was overigens geen lange termijnplanning voorafgegaan. Zes weken voor het begin van de transporten was Westerbork nog niet berekend op de toestroom van Joden, die er tijdelijk onderdak moesten vinden. Ook tastte men nog in het duister over het aantal Joden dat in de loop van 1942 moest worden gedeporteerd. Het eerste transport werd overhaast samengesteld, omdat een gepland transport uit Frankrijk was uitgevallen en Himmler enkele dagen later Auschwitz zou bezoeken, waar de *Reichsführer-SS* een vergassing van Joden zou bijwonen.¹⁶⁸ Nederland moest het ‘gat’ opvullen.

Vandaar dat in de nacht van 14 op 15 juli 1942 de eerste trein met 962 joden – mannen, vrouwen en kinderen – van het Centraal Station naar Westerbork vertrok. De volgende nacht reden de eerste twee

---

¹⁶³ Ibidem, 230.

¹⁶⁴ Berkley, *Overzicht*, 55-63.

¹⁶⁵ *Het Joodsche Weekblad*, No 2/10, 12 juni 1942 (27 Siwan 5702).

¹⁶⁶ De Jong, *Koninkrijk V. Tweede helft*, 1069-1070.

¹⁶⁷ Berkley *Overzicht*, 67-6

¹⁶⁸ Houwink ten Cate, ‘Der Judenmord als NS-Staatskriminalität’, 119.

treinen met 1137 en 586 joden vanuit Westerbork richting Auschwitz.¹⁶⁹ Cohen in de Centrale Commissie van de Joodse Raad: “Dit is een zeer grote ramp, waarvan de gevolgen op dit oogenblik niet te overzien zijn.”¹⁷⁰

---

¹⁶⁹ Lindwer, W., *Kamp van hoop en wanhoop. Getuigen van Westerbork, 1939-1945* (Amsterdam 1990) 256.

¹⁷⁰ Notulen vergadering Centrale Commissie Joodse Raad d.d. 13 juli 1942. NIOD Doc. II Joodse Raad 182 9 b.

*Ihre Sterne seid uns Zeugen, die ruhig niederschauen,
Wenn alle Brüder schweigen und fälschen Götzen trauen.
Wir woll'n das Wort nicht brechen, nicht Buben werden gleich,
Woll'n predigen und sprechen vom Gross Germanischen Reich.*

SS-Treuelied¹

Hoofdstuk 5

Naar een Germaanse heilsstaat

Twijfels over de ‘*Neu-Ordnung*’ van Europa

Hoewel Hitler kon putten uit allerlei ideeën over de politieke oplossingen voor Europa, liet hij zich daartoe niet verleiden. Niettemin mag worden aangenomen dat – wat de toezeggingen aan de diverse landen ook waren – Denemarken, Noorwegen, België en Nederland uiteindelijk in het Groot-Germaanse rijk waren opgegaan. Met hun geheel of gedeeltelijke Germaanse bevolking waren deze landen volgens de nationaalsocialistische leer hiertoe voorbestemd. Alleen de staatsrechtelijke vorm stond nog niet vast: rijksgouw of verbonden met een rest aan “*Eigenstaatlichkeit*”.

Dat gold ook voor Nederland. Officieel werd gelijkberechtiging en “*Eigenstaatlichkeit*” beloofd, evenals het recht er eigen normen en hebbelijkheden op na te houden. Naar Duitse opvatting kon dat echter pas als het land was opgegaan in een “*Grossraum*” (het Duitse). Slechts dan kon een klein volk als het onze de kans krijgen om culturele, economische en menselijke bekwaamheden te ontplooiën. Zijn toekomstige plaats in het *Grossraum* hing af van de houding van de Nederlander. Met dit dreigement behielden de Duitsers een drukmiddel en een uitvlucht voor het geval dat ze zich niet aan hun toezeggingen wilden houden.²

Het belangrijkste oorlogsdoel van Hitler was uitbreiding van “*Lebensraum*” in het oosten. *Lebensraum* waren voor Hitler de gekoloniseerde gebieden in Oost-Europa die zich moesten onderwerpen aan het superieure, Germaanse “*Herrenrasse*” en waar de oorspronkelijke bevolking moest vertrekken dan wel worden vernietigd. Dat *Lebensraum* diende een gebied te omvatten groot genoeg om allereerst de Duitse bevolking een levensstandaard te garanderen naar de maatstaven van de twintigste eeuw en waardoor Duitsland niet langer economisch afhankelijk zou zijn van andere wereldmachten c.q. – economieën. Vervolgens moesten maritieme tegenstanders bij een conflict kunnen worden afgeslagen. Ten slotte was het noodzakelijk dat de leidende politieke macht het nieuwe, grote rijk kon besturen zonder inmenging van “*raumfremde Mächte*”.

---

¹ NIOD 077 GKfdSw 294.

² Kroener, B.R. u.a., *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*. Deel 5/1 ‘Organisation und Mobilisierung des Deutschen Machtbereich’ (Stuttgart 1988) 126-127.

Op zoek naar ‘goede mensen’

Daar zat Rauter dan in dat nietige Nederland met zijn aangeharkte tuintjes, terwijl hij Hitler en Himmler meer ten dienste dacht te kunnen zijn op de slagvelden van Europa, waar de eenheid naar Duits model werd bevochten. Maar hij was te loyaal om zich te bekreunen over zijn positie, die aan de andere kant ook weer zeer behaaglijk was:

“Ich war sehr zufrieden dass ich in Holland bleiben konnte. Am liebsten wäre ich zur Waffen-SS gekommen. Aber Hitler liess mich nicht. Er sagte, er hätte zu wenig hohe Offiziere mit politische Erfahrungen. Zur SS brauchte man nur Soldat zu sein.”

Werd hij weggehouden van het front, de *Höhere SS- und Polizeiführer Nordwest* stond wel vierkant achter de zaak waarvoor *Wehrmacht* en SS vochten. Nationale politiek had afgedaan:

“Ich bin der Auffassung, dass wir uns in Europa, wenn wir nicht sterben wollen, diese enge Nationalitätspolitik nicht leisten können. Unabhängigkeit undsoweiter is alles schön und gut. Eine grössere Einheit ist aber in der Zukunft notwendig. Man hat die Entwicklung gesehen in Amerika und Russland. Wenn Europa nicht dasselbe tut, werden wir zerrissen werden.”³

Met zijn bekende toewijding zocht Rauter vanaf zijn aankomst in Den Haag naar personen die de SS-zaak waren toegedaan en hem zouden kunnen helpen de Lage Landen in “*Gross-Deutschland*” te laten opgaan. Dat waren er in mei 1940 niet veel. Twee namen springen er daarbij uit, die van freule Julia Adriana op ten Noort (1910-1996) en die van de voormalige diplomaat bij de Volkenbond, mr. Meinoud Marinus Rost van Tonningen (1894-1945). Beiden hadden zich voor de oorlog al verbonden aan het nationaalsocialisme. Op ten Noort was via de christelijke Oxford-groep in contact gekomen met Heinrich Himmler, die ook een meer dan gemiddelde belangstelling had voor het buitenzintuiglijke. Hij had haar de weg gewezen naar het nationaalsocialisme.⁴

“Mit der Baronnesse up ten Noort, die ich kennenlernte, halte ich auch Fühling,” schreef Rauter in juni 1940 aan Himmler: *“Sie brachte mich mit ihren Bruder zusammen (...) Er ist ein prachtvoller Mensch, rein nordisch, 1.90 gross, ist sehr verschlossen aber sehr nett. Er bat mich um eine soldatische Verwendung bei den Holländern.”⁵*

---

³ Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 20-21

⁴ “Haar verhouding met Himmler bleef bijzonder, zo bijzonder, dat toen zij in 1943 (ongehuwd) moeder werd en haar zoon Heinrich noemde, insiders aannamen dat Himmler de vader was. Op ten Noort heeft dat altijd ontkend, de vader zou een gelukkig getrouwde legerarts zijn geweest.” Barnouw, D. *Rost van Tonningen. Fout tot het bittere eind* (Zutphen 1994) 33.

⁵ Rauter maakte jhr. Laurens Pieter Dignus op ten Noort tot verbindingsofficier. In 't Veld, *De SS en Nederland* I, nr. 31, blz. 489-493.

Om met Rost van Tonningen in contact te komen lag de situatie gecompliceerder. Als uitvloeisel van de staat van beleg (19 april 1940) was het lid van de NSB-fractie in de Tweede Kamer op 3 mei 1940 gearresteerd en vervolgens overgebracht naar een interneringskamp op Ooltgensplaat (Overflakkee). Rost behoorde hiermee tot een groep van 800 personen, onder wie vooraanstaande NSB'ers die werden verdacht van spionageactiviteiten voor de Duitsers, die als een Vijfde Colonne konden optreden bij een eventuele inval van de Duitsers.

Na de inval op 10 mei besloten de bewakers van het kamp op eigen gezag – vanwege verbroken verbindingen met de autoriteiten – met hun gevangenen een reis naar het zuiden te beginnen. Na een uitputtende tocht kwam uiteindelijk een groepje van 80 Nederlanders, onder wie Rost op 23 mei in Calais aan. Inscheping naar Engeland bleek evenwel niet mogelijk. Op 26 mei 1940 trokken Duitse soldaten de Franse havenstad binnen. De bewakers waren inmiddels gevlucht. Zodoende konden Rost en de anderen de zojuist ingestelde Duitse *Kommandantur* bereiken.⁶

Intussen was men bij de Duitsers al bezig voor Rost. Na diens internering had Himmler een vertrouweling (*SS-Obergruppenführer* Werner Lorenz) naar Nederland gestuurd om informatie in te winnen over Rost en de freule Op ten Noort. Lorenz meldde Mussert dat Hitler opdracht had gegeven om vijfhonderd Engelse officieren te executeren, mocht Rost iets overkomen. Een *SS-Kommando* kreeg opdracht om in België te zoeken.⁷ In elk geval mocht Mussert, die tijdens de meidagen zat ondergedoken, meteen al vaststellen dat Rost door zijn Groot-Germaanse opvattingen op meer krediet kon rekenen bij de bezetter dan hij. Vooral de SS behandelde hem als een van hen.

Op de dag dat Rost in gezelschap van de eveneens geïnterneerde Henk Feldmeijer in Nederland terugkeerde, kwam Himmler aan in Nederland. Rost meldde zich niet bij de Leider op het hoofdkwartier in Utrecht, maar schoof aan bij een onderonsje van de *Reichsführer-SS* en rijkscommissaris Seyss-Inquart. Tot groot verdriet van Mussert, die de bui al zag hangen: “Van Rosts terugkomst af was hij de man voor de Duitschers. De protectie lag er duimen dik bovenop (...) Van mij trok Rost zich geen steek aan. Hij ging zijn eigen weg (...) De Rostcultus van Duitse zijde ging voort en Rost voelde zich volkomen vrij van mij en volkomen zeker van zichzelf, want achter hem stond de machtige figuur van Heinrich Himmler, en de Rijkscommissaris was tenslotte *SS-Obergruppenführer*.”⁸

Voor Rauter was ook duidelijk aan welke kant Rost en Feldmeijer stonden. Op 10 juni schreef hij tevreden aan Himmler dat het tweetal als een ‘groep’ binnen de nationaalsocialistische beweging te duiden viel. Hij was vooral gecharmeerd geraakt van Feldmeijer, het hoofd van de Mussert-Garde die voorbestemd was om als een “*SS-Führer*” binnen de NSB te dienen:

---

⁶ Volgens oud-premier De Geer na de oorlog, had de Franse regering zijn kabinet vóór de overgave van Calais gevraagd of Rost en twintig anderen moesten worden gefusilleerd. De Nederlandse regering in Londen durfde dat niet aan. Fraenkel-Verkade, E., *Correspondentie van mr. M.M. Rost van Tonningen*, Deel I ('s-Gravenhage, 1967) 73-75.

⁷ *Ibidem*, 76.

⁸ Mussert, A., *Nagelaten bekentenissen. Verantwoording en celbrieven van de NSB-leider* (Nijmegen 2005) 75-76.

*“Feldmeyer is 29 Jahre alt und macht einen ausgezeichneten Eindruck. Auch er will die engste Fühlung mit mir halten und bat mich, weltanschauliches Schulungsmaterial über die SS zur Verfügung zu stellen, damit er ähnliches hier einführen kann. Ich ware Ihnen dankbar, Reichsführer, wenn Sie Auftrag geben könnten, mir solches Material für Feldmeyer aus Berlin zukommen zu lassen.”*⁹

Rost mocht ook de SS-zaak dienen, maar niet als *SS-Führer*. Zijn stamboom klopte niet. Er zat West-Indisch bloed in, zo was de verdenking. Volgens Rauter was aan die conclusie diepgravend onderzoek voorafgegaan door specialisten op de Wevelsburg, het spirituele zenuwcentrum van de SS-orde. Toch had het onderzoek geen uitsluitsel gegeven. De stamboom van Rost was, aldus Rauter, tot 1730 in orde, maar twee bloedlijnen leidden daarvoor naar West-Indië, *“auf eine Insel nicht wahr, wo sehr viele Mischlinge zwischen Indianern und Negern vorkamen. Und da muss irgendwo eine Mischung her sein, der sich durchgeschlagen hat.”*¹⁰

De kwestie bleef de hele oorlogstijd de betrokkenen bezighouden. Rost zelf zag er een complot binnen de NSB in, waarover hij bij Mussert klaagde.¹¹ Rauter, die indertijd een vergelijkbaar probleem had, wilde aan de discussie een einde maken en pleitte bij Himmler voor een voor Rost gunstige beslissing:

*“Ich bin auch dafür, Reichsführer, dass das Verhältnis zur SS unbedingt geklärt wird. Wir sind jetzt so weit, dass wir Rost übernehmen können. Sein Stammbaum soll ja, wie ich höre, absolute in Ordnung sein. Er ist von den ganzen NSB-Führern ohne Zweifel der weitaus wertvollste. Und schon das Verhältnis seiner Treue zu Ihnen, Reichsführer, zwingt uns doch, ihm besonders entgegenzukommen. Ich würde Sie, Reichsführer, sehr darum bitten. Es wird natürlich wieder einen Sturm im Wasserglas geben, wenn Rost in der SS auftaucht, aber das muss ja einmal kommen und wird auch wieder vorbeigehen.”*¹²

De “storm in het glas water” betrof de Mussert-aanhangers in de NSB.¹³ Alles bleef echter zoals het was: de SS bleef gesloten voor Rost van Tonningen. De voorspraak van Rauter bij Himmler kon daar niets aan veranderen.

---

⁹ Rauter aan Himmler (10 juni 1940). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 31, 489-493.

¹⁰ Gesprekken met Rauter. Twaalfde gesprek te Scheveningen (27 januari 1949), 29-30.

¹¹ Brief Rost van Tonningen aan Mussert, 22 november 1940. NIOD Collectie 123 NSB 155.

¹² Brief van Rauter aan Himmler (30 april 1942). In 't Veld, *Nederland en de SS I*, nr. 151,704-710.

¹³ Brief Rost van Tonningen aan Mussert, 22 november 1940. NIOD Collectie 123 NSB 155.

Germanische Leitstelle

Gottlob Berger, hoofd van het *SS-Hauptamt* in Berlijn met de daaronder ressorterende *Germanische Leitstelle* en hierdoor verantwoordelijk voor het werven van kandidaten voor de *Waffen-SS*, zag direct na de capitulatie een groot politiek potentieel in Nederland. Op 15 mei 1940 schreef hij aan de *Reichsführer-SS* dat in Duitsland tussen 20.000 en 25.000 nationaalsocialistisch gezinde Hollanders werkten die voor het grootste deel ook nog jong van leeftijd waren. Hijzelf had ze nog niet kunnen vinden, anders had hij zeker al 800 tot 1000 geselecteerden tot de *Waffen-SS* laten toetreden. Hij vroeg Himmler nu toestemming om onder Nederlanders en Vlamingen te mogen werven. Ook stelde Berger voor uit de te ronselen SS'ers een speciale *Standarte* (regiment) te vormen.¹⁴

Ook Rauter, die enige tijd later met Berger – “*Ein Schwäbischer Dickscheedel*” – een uitputtende competentiestrijd voerde over de vraag onder wiens verantwoordelijkheid de werving viel, was enthousiast over de vooruitzichten voor een Nederlandse bijdrage aan de *Waffen-SS* die weer mede kon bijdragen aan de nazificering van Nederland naar SS-model.¹⁵ In het eerder aangehaalde schrijven van 10 juni 1940 legde hij de *Reichsführer-SS* voor hoe hij dacht een *SS-Standarte Westland* op te richten, waartoe Hitler op 25 mei opdracht had gegeven en waarmee Rauter Nederlandse jongens de *Waffen-SS* kon binnensluizen.

Om de NSB “*nicht augenblicklich*” te compromitteren tegenover de Nederlandse bevolking wilde de HSSuPF zijn wervingscampagne starten in kringen van voormalige officieren van landmacht en marine. Hij zocht daar naar “*rassisch hochwertige, deutschfreundliche Führer*”. Als voorbeeld noemde hij de marinevlieger Henri Doorn die een onberispelijke indruk op hem had gemaakt: “*Er ist rassisch rein nordisch veranlagert und hat sich restlos zur Verfügung gestellt. Politisch war er nirgendwo exponiert, doch ist er deutschfreundlich.*”

Doorn wilde het liefste vlieger worden bij het Duitse leger, maar – aldus Rauter – de Nederlandse militair beseftte dat de opgave die hem door de HSSuPF was gesteld voor ‘het nieuwe Nederland van grotere betekenis was’. Doorn zou een net van vertrouwensmannen willen opstellen. Rauter zocht meer van dat soort mensen. Hij waarschuwde Himmler voor de noodzakelijkheid om Nederlandse officieren hun rang te laten behouden bij overgang naar de *Waffen-SS*. Dit om gewetensconflicten bij de overlopers te voorkomen. Het belangrijkste was echter dat hun salaris zou worden doorbetaald.

Ook moesten de Duitsers gebruik maken van de groeiende werkloosheid in Nederland. Jonge werkloze mannen zouden volgens de vertegenwoordiger van de *Reichsführer-SS*, genegen zijn om in het *Reich* te gaan werken. De vertegenwoordigers van de arbeidsbureaus uit het Rijnland, Neder-Sachsen en Westfalen, zo ook een afgevaardigde van de Duitse minister van Arbeidszaken, zouden binnen enkele

---

¹⁴ NIOD Collectie 210 – H430 BDC, 4677-79.

Zie voor levensloop Gottlob Berger (1896-1975) NIOD Gottlob Berger Doc. I 83B (levensloop). Wistrich, R. *Wer war wer im Dritten Reich? Ein biographisches Lexikon. Ankläger, Mitläufer, Gegner aus Politik, Wirtschaft und Militär, Kunst und Wissenschaft* (Frankfurt am Main 1988) 26.

¹⁵ Verhoor Rauter over de persoon Berger. NIOD Rauter Doc. I 1380 b.

dagen hun opwachting in Nederland maken. Rauter wilde zich graag inspinnen om Nederlandse werklozen naar Duitsland over te brengen. De toekomst in Nederland lachte de bezetter toe. Rauter:

*“Ich glaube, dass durch die systematische Verfolgung dieser beiden Wege es möglich wird, nach einer gewissen Anlaufzeit Erfolge zu erzielen. Keiner der beiden Wege stört die politische Arbeit des Reichskommissars. Ich werde Sie Reichsführer darüber laufend unterrichten.”*¹⁶

Negen dagen later had Rauter al antwoord van Himmler. De *Reichsführer-SS* noemde Feldmeijer geschikt om een afdeling van de SS binnen de NSB te gaan leiden: *“Ich glaube, dass Feldmeyer geeignet sein wird, unter unserer Anleitung die SS der Mussert-Bewegung aufzustellen.”* Daarbij moest de komende Voorman van de Nederlandsche SS als stroman van Himmler en de HSSuPF niet alleen in nauwe verbinding blijven staan met Rauter en zijn kader, maar zijn vaderlandse SS ook met de hulp van en volgens de richtlijnen uit Berlijn sturen. Ook stemde Himmler in met Rauters voorstel om de werving voor de *SS-Standarte Westland* te beginnen bij officieren uit het ontbonden Nederlandse leger. Hij had grote verwachtingen van de Nederlandse inbreng. Het waren *“ausgezeichnete Menschen”* en hij speelde daarom met de gedachte de toelatingseisen voor de Hollanders te verhogen door de minimale lengte van de nieuwelingen op 1,72 meter te brengen, waar in Duitsland 1,70 meter gold.¹⁷

Weer zes dagen later ontving Rauter van de *Reichsführer* een notitie met daarin *Richtlinien zur Gewinnung holländischer Freiwilligen*, waarin hij drie manieren aangaf om soldaten te ronselen: de NSB aanzetten om ‘vrijwilligers’ aan te leveren, de eerder gemelde werving onder beroepssoldaten en door druk uit te oefenen op in Duitsland tewerkgestelden. Voorrang moest worden gegeven aan de tweede optie: *“Von ihr ist ohne Verzug und auf dauer gebrauch zu machen”*. Himmler verlangde van zijn ondergeschikten *“Eifer und alle Kraft”*. Zij moesten binnen vier weken een *Standarte Westland* hebben klaarstaan, met puike Nederlandse vrijwilligers, *“sodass dann an die Aufstellung einer weiteren Standarte aus diesem Land reinblutiger Germanen herangegangen werden kann.”*¹⁸

Op 21 juni kon *SS-Brigadeführer* Gottlob Berger Himmler reeds melden dat het eerste transport van 150 geselecteerde Nederlandse mannen naar de opleidingscentra van de *Waffen-SS* in Duitsland reeds was vertrokken. Met *“Brigadeführer Rauter”* was inmiddels afgesproken, dat 3000 arbeiders naar het *“Altreich”* zouden worden gestuurd met het doel om ze later in te zetten als *“eine stille Reserve”* van Westland.¹⁹

---

¹⁶ Rauter aan Himmler (10 juni 1940). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 31, 489-493.

¹⁷ Om de WA subtiel richting *Waffen-SS* te duwen, stelde Himmler Rauter voor de leden van de weerafdeling van de NSB te voorzien van zwarte pantalon en zwarte laarzen. Himmler aan Rauter (19 juni 1940). Ibidem, nr. 34, 497-498.

¹⁸ Himmler aan Rauter (24 juni 1940). Ibidem, nr. 36, 499-500.

¹⁹ Berger aan Himmler. Ibidem, nr. 35, 498.

Duits bloed in Nederlandse aderen

Het Groot-Germaanse Rijk moest niet alleen door militaire symbiose tot stand worden gebracht, maar ook door politieke en culturele samensmelting. Rauter beseftte dat hij om dat doel te bereiken in eerste instantie gebruik moest maken van eigen en aanverwante organisaties. Afgezien van het ‘foute’ streven naar een Groot-Dietsland onder aanvoering van Mussert, was Rauter van mening dat een NSB met slechts honderdduizend leden die door de bevolking met de nek werden aangekeken, geen serieuze optie was om als SS-vehikel te dienen. Dit standpunt zou hem voortdurend in botsing brengen collega-commissaris-generaal Fritz Schmidt die zich om politiek opportunistische redenen wel met de NSB verbond. Rauter na de oorlog:

“Mussert wollte einen Statenbund und er Präsident von Holland sein; die SS-Gruppen, geführt von mir, standen unter allen Umständen einer Mussert Präsidentschaft feindlich gegenüber (...) Nicht aus persönlichen Gründen, sondern rein sachlich. Die Nationaal-Socialistische Bewegung und Mussert hatten, wenn es sehr gut ging, 8% des Volkes auf ihrer Seite. Mit diesen acht Prozent konnte man keine Regierung bilden. Wenn es darauf angekommen wäre, dann hätte ich als Höherer SS- und Polizeiführer, Mussert auf den Bajonetten durch das Land tragen müssen.”²⁰

Niet alleen de NSB zinde Rauter niet als politieke beweging, ook haar leider voldeed niet aan de SS-normen. Mussert was in zijn ogen niet meer dan een “*Spiessbürger*”, een kleine burgerman, wel fatsoenlijk en eenvoudig:

“Er war aber geistig einer derart grossen Sache nicht gewachsen. Er war kein Staatsmann (...) Wir [de rijkscommissaris en Rauter, Th.G.] waren der Auffassung, dass als der Krieg gewonnen worden wäre, man Mussert nicht an die Spitze der Regierung stellen könne...”²¹

Rauter en zijn superieur in Berlijn stonden echter in de zomer van 1940 voor een groot probleem om hun politieke plannen voor Nederland uit te voeren. Welke bezwaren er ook kleefden aan de NSB en hoe klein de beweging ook was, onder de weinige groeperingen die zaken met de bezetter wilden doen, zoals NSNAP-splinters van Kruyt en van Van Rappard, was zij wel de grootste. Hoe groot zijn minachting ook was voor Mussert, de *Höhere SS- und Polizeiführer* was gedwongen ook de NSB te betrekken in zijn zoektocht naar radicale krachten onder de Nederlandse nationaalsocialisten.

Er moest, naar het voorbeeld van Duitsland met zijn *Allgemeine SS* een Nederlandse SS worden opgericht, een gesloten falanx die onvoorwaardelijk het politieke doel van de SS, een Groot-Germaans,

---

²⁰ Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 16.

²¹ Ibidem.

Jodenvrij Europa onder leiding van Adolf Hitler nastreefde en die daarvoor bereid was in het strijdperk te treden. De gedoodverfde kandidaat om de Nederlandsche SS te gaan leiden was de al eerder genoemde Henk Feldmeijer. Rauter herkende in hem veel eigenschappen van zichzelf die door In 't Veld zijn samengevat in twee kernbegrippen: extreem irrationalisme en dynamisch vitalisme. De schrijver van *'De SS en Nederland'*: "Juist deze levensbeschouwelijke elementen, en Feldmeijers levenshouding in het algemeen maakten van hem een ideaal prototype van de SS-man, ook mentaal gepredisponerd om Voorman van de Nederlandsche SS te worden."²²

Echter, hij bezat niet alle noodzakelijke eigenschappen om een succesvol SS-aanvoerder te worden. Het grote verschil tussen de HSSuPF en Feldmeijer was dat de asceet Rauter 'trouw' bleef aan deze wezenstrekken en dat de toekomstige Voorman van de Nederlandsche SS in de tweede helft van de oorlog verviel tot wat Himmler aanmerkte als doodzonden van zijn ondergeschikten: corrupt gedrag en zinnelijk genot.²³

De *Allgemeine SS* was voor de *Machtübernahme* in Duitsland (1933) opgericht als organisatie van vrijwilligers met een 'goede' nationaalsocialistische instelling. 'Goed' betekende ideeën die overeenkwamen met de SS-filosofie. Om die instelling in te doen slijten, moesten de leden een keer per week, na gedane arbeid in de burgermaatschappij, indoctrinatieavonden bezoeken. In de weekeinden volgde de meer technische en fysieke activiteiten, waaronder exercitie en sport. Want het onbezoldigde SS-lid was als een soort hulppolitie vierentwintig uur beschikbaar voor taken waarvoor hij – vaak plotseling – werd gesteld: antisemitische boycotacties, bescherming en bewaking van politieke bijeenkomsten, de jacht op politieke tegenstanders, etcetera. Nadat Hitler aan de macht was gekomen en steeds meer delen van het staatsapparaat, waaronder de politie, in handen viel van Heinrich Himmler, verbleekte de betekenis van de *Allgemeine SS*.²⁴

De 'idealisten' van het eerste uur moesten in de SS plaatsmaken voor de professionals. De veiligheid van hooggeplaatste nazi's en de jacht op politieke tegenstanders was, zeker nadat Himmler in 1935 hoofd van de Duitse politie was geworden, een zaak van de politie geworden met gespecialiseerde diensten als Gestapo en de eigen *Sicherheitsdienst*. Ook de massificatie van de SS die een ongekende groei doormaakte en tussen 1933 en 1935 door de *Reichsführer-SS* moest worden afgeremd, deed de betekenis van de *Allgemeine SS* afnemen. In de *Kampfzeit* hadden de amateurs die hun vrije tijd besteedden aan de beweging, hun nut bewezen. Na de *Machtsübernahme* was de SS salonfähig geworden en waren de geldkranen van de staat opengegaan. De professionals bij de politieke politie, de gewapende SS-eenheden en de SS-bureaucratie, namen het werk over.²⁵

In de zojuist bezette landen kon een Algemene SS, bestaande uit vrijwilligers met de goede instelling, nog wel zijn nut bewijzen. Vooral in Noorwegen en Nederland was dat het geval. Zij kon een

---

²² In 't Veld, *De SS en Nederland*, Deel I, 218-219.

²³ Kromhout, B., *De Voorman*, 407-437.

²⁴ In 't Veld, *De SS en Nederland* I, 26-29.

²⁵ In 1938 telde de *Allgemeine SS* 215.000 leden. In 't Veld, *Ibidem*, 26-30.

tweetal doelen dienen: als indoctrinatievehikel voor de Groot-Germaanse gedachte en als voorportaal en arsenaal voor de *Waffen-SS*. Begin januari 1941 herhaalde Himmler nog eens in een dankbrief aan Seyss-Inquart (Nieuwjaarswens) wat hem als politiek doel met de bezette gebieden voor ogen stond:

*“Ihre gute Wünsche für dieses nunmehr ins Leben getretene neue Jahr erwidere ich für Sie und die historisch so wichtige Aufgabe, 9 Millionen germanisch-niederdeutscher Menschen, die Jahrhunderte lang dem Deutschtum entfremdet wurden, mit fester und doch sehr weicher Hand wieder zurückzuholen und der deutsch-germanischen Gemeinschaft wieder einzufügen, sehr herzlich.”*²⁶

Rauter onderschreef de opvattingen van Himmler omtrent het Duitse bloed dat door de aderen van de Nederlanders vloeide: *“Ich persönlich bin der Auffassung, dass, theoretisch gesehen, alle Niederländer ‘Volksdeutscher’ sind”*, maar de HSSuPF was huiverig om deze kaart openlijk uit te spelen tegenover de Nederlandse bevolking die de eigen nationale identiteit niet zo maar zou willen offeren. Het zou de tweespalt maar bevorderen en de radicaal nationaalsocialistische vleugel, die *“gerade Triebkraft und Motor ist der grossgermanischen Einstellung”* in zijn werk frustreren.²⁷

Nederlandsche SS

Het doel van de SS was dus om Nederland politiek om te vormen tot een nationaalsocialistisch land dat onderdeel zou gaan uitmaken van het Groot-Germaans rijk. Dat was gedacht als een conglomeraat van opgeheven staten, waar verbondenheid van ras als de voornaamste specie diende. Hoe ver de diverse bevolkingsgroepen geografisch, mentaal en maatschappelijk ook uit elkaar lagen, door het gemeenschappelijke goede bloed was succes van deze nieuwe natievorming op termijn verzekerd. Hoe dit rijk vorm moest krijgen en tot welzijn van de inwoners kon dienen, was bij de toekomstige architecten nog onbekend. Laat staan bij Rauter. De SS moest het voortouw nemen, ook in het bezette Nederland en verder: *“Wie dieser grossgermanische Gedanke einmal staatsrechtlich konstruiert sind wird, ist uns SS-Männer eine Frage sekundärer Ordnung, die uns gar nicht interessiert.”*²⁸

Het besluit om een Nederlandse SS op te richten was dus genomen. Nu was de vraag hoe deze vorm te geven en hoe dat resultaat politiek te verankeren in de Nederlandse samenleving. Daar had men, zoals mocht worden verwacht, weinig op met het op de Wevelsburg gebrouwen Germaanse elixer. Hoe hooggestemd de ideeën van Himmler ook waren, het viel niet te ontkennen dat het nieuwe rijk altijd zou worden overheerst door het voormalige Duitsland. Zelfs daar was dat Germaanse gevoel nauwelijks te bespeuren. Seyss-Inquart en Rauter mochten zich tussen 1940 en 1945 vaak presenteren als Germanen,

---

²⁶ Schrijven van Himmler aan Seyss-Inquart (7 januari 1941). Ibidem nr. 54, 532.

²⁷ Rauter aan Himmler op 12 september 1942. Ibidem nr. 218, 817-818.

²⁸ NIOD 077 GKfdSW 377.

in de laatste momenten van het aardse bestaan zouden hun gedachten niet bij ‘Germanje’ zijn, maar wel bij Duitsland.

De keuze van Rauter en Himmler voor Feldmeijer als Voorman van de Nederlandse SS kwam voort uit diens radicale verleden. De gesjeesde wiskundestudent die in ageren tegen de democratie een belangrijker levensdoel vond, had zich in de vooroorlogse jaren ontplooid als een zorgenkind van de NSB-top die met zijn radicale ideeën en antisemitisme voor de troepen uitliep.²⁹ Toch had hij met toestemming van de NSB-leider in 1939 de zogenoemde Mussert-Garde mogen oprichten, de extreme kruising tussen de opgeheven WA en de Jeugdstorm.³⁰

Hendrik-Jan Woudenberg, een vooraanstaande met de SS sympathiserende NSB’er, typeerde Feldmeijer als “een frisse jonge knaap (...) Hij was een jongeman van middelmatige lengte, met een blozend, knap innemend gelaat. Te ernstig voor zijn leeftijd. Hij was precies de persoon en de figuur om leider van een jeugdorganisatie te zijn, die van buiten gezien slecht paste bij de oude mannen van het convent [Propagandaraad van de NSB, Th. G.] (...) Hij graafde dieper dan Mussert of een onzer, die allen toch min of meer in partijpolitieke zin dachten, voor hem was het nationaalsocialisme toen al een levens- en wereldbeschouwing. Bij hem was het religie.”³¹

De openbare actieradius van de Mussert-Garde werd voor 1940 beperkt door wettelijke bepalingen tegen weerkorpsen (1936) en het Ambtenarenverbod. Ambtenaren mochten geen lid zijn van de NSB, anders wachtte hun ontslag. De garde bleek alle eigenschappen te bezitten om later als voorloper van de Nederlandse SS te dienen: volks (ras, bloed en bodem), Groot-Germaans en sterk antisemitisch.³² De overeenkomst met de SS was geen toeval. Feldmeijers nieuwe vriend en SS-aanhanger Wim Heubel, de broer van Florrie Rost van Tonningen-Heubel (na de oorlog bekend als de Zwarte Weduwe), reisde in 1939 speciaal naar Berlijn om de SS als organisatie te bestuderen. De Mussert-Garde moest, op kleine schaal, een kopie van Himmlers leger worden: een keurkorps van jonge mannen met zuiver Arisch bloed in de aderen dat zich onderwierp aan een strenge tucht en discipline.

Mussert-Garde

Mussert keurde het voorstel waarbij Feldmeijer de nieuwe organisatie zou gaan leiden goed, niet beseffende welke problemen hij zich de komende jaren op de hals zou halen. Het begrip SS had voor de gemiddelde NSB’er weinig inhoud. Zelf Mussert had begin juni 1940 nog niet door waar de SS op uit was in Nederland. Toen Rost van Tonningen hem na diens terugkeer over zijn bezoek aan Himmler en Seyss-Inquart vertelde dat het Ambtenarenverbod zou worden opgeheven en dat de SS werd opengesteld voor Nederlanders, schreef de NSB-leider in zijn dagboek: ‘Dit laatste kan m.i. goed bedoeld zijn, maar

---

²⁹ Kromhout, *De Voorman*, 10-28 en 75-88.

³⁰ In ’t Veld, *De SS en Nederland I*, 217-222.

³¹ NIOD Doc. I 1922 H.J. Woudenberg. Memoires 1933-1944 f. 20.

³² In ’t Veld, *De SS en Nederland I*, 217-222.

ook kwaad. Als goede bedoeling is om door mij aan te wijzen personen daar het vak te doen leeren; kwaad als het een soort inlijving beteekent van Nederlandsche jongens in Duitsche organisaties.”³³

Musserts plaatsvervanger Cees van Geelkerken noemde de “door Mussert opgerichte” garde na de oorlog nog een “stoottroep van jonge kerels, die bezielde door hun ideaal zich bereid verklaarden ieder uur te geven in dienst van de Beweging”.³⁴

Meteen na de oprichting was Feldmeijer begonnen met de werving voor de Mussert-Garde.³⁵ Het lag voor de hand dat daarbij werd gekeken naar de Weerafdeling (WA) en naar de Jeugdstorm. Volgens Van Geelkerken stelde Feldmeijer als commandant al spoedig “zware eischen” aan de toe te treden gardisten: “gymnastiek, boksen, exerceeren en vrij van Joodsche smetten.”³⁶ De nieuwe formatie van Feldmeijer groeide aan tot naar schatting 200 tot 300 man.³⁷ Het is nooit duidelijk geworden welke (tegengestelde) bedoelingen Mussert en Feldmeijer hadden met de Mussert-Garde.

De biografen Jan Meyers (Mussert) en Bas Kromhout (Feldmeijer) vonden ook geen sluitende antwoorden. De eerste (Meyers) speculeerde zelfs over een militie die de macht in Nederland ten gunste van de NSB moest overnemen, ‘voordat vreemde troepen ons land bezetten’. Voorwaar een hele opgave voor een garde die slechts uit enkele honderden mannen bestond. Meyers legde het voorgaande citaat in de mond van Carel Huygen, toenmalig leider van de Amsterdamse afdeling van de Mussert-Garde die als trouw Mussert-vazal opklom tot secretaris-generaal van de NSB.³⁸ Feldmeijer ontkende dat de oprichting van de Mussert-Garde was bedoeld om er een staatsgreep mee te plegen: “Geroddel is er geweest over de Mussertgarde. Dit zou een instelling zijn om een gewapende aanval te doen op de staatsmacht.”³⁹

Volgens Kromhout was het voor de toekomstige leider van de Nederlandse SS een geslaagde poging om als extreem buitenbeentje meer invloed te verwerven binnen de NSB. Hij had zich verzekerd van steun van jonge mannen die sympathiek stonden ten opzichte van het volkse karakter van deze ‘elite-eenheid’. Bovendien gaf het hem een machtsbasis om zich, naast Rost van Tonningen, als een van de radicale leiders binnen de Nationaal-Socialistische Beweging te manifesteren.⁴⁰

Hoe radicaal Feldmeijer ook was, zolang de Duitsers het hier nog niet voor het zeggen hadden, moest hij zich inhouden. Zonder steun van de bezetter in de figuren van Rauter en Himmler, was het gevaarlijk om Mussert te zeer tegen de schenen te schoppen. De aanhang van de Leider van de NSB binnen de Beweging was vele malen groter dan die van hem. De uitkomst van een eventuele strijd om de macht was daarom gemakkelijk te voorspellen. Lang hoefde Feldmeijer echter niet te wachten op zijn beschermheren.

---

³³ Dagboek Mussert 3 juni 1940. NIOD 265 Proces Mussert. Inv. nr. 80

³⁴ Verhoor van C. van Geelkerken op 26 juli 1945. NIOD Doc I 1818 J. L. Jansonius.

³⁵ Kromhout, *De Voorman*, 93.

³⁶ Verhoor van C. van Geelkerken op 26 juli 1945. NIOD Doc I 1818 J. L. Jansonius.

³⁷ Kromhout, *De Voorman*, 88-95.

³⁸ “Een staatsgreep is de enige mogelijkheid en dat zal de taak zijn van de Mussert-Garde.” Meyers, J., *Mussert. Een politiek leven* (Amsterdam 1984) 126-130.

³⁹ NIOD NSB 586, Toespraak Feldmeijer (maart 1940).

⁴⁰ Kromhout, *De Voorman*, 101-102.

Weinig meer dan een half jaar na haar oprichting had de Mussert-Garde haar taak als wegbereider van een Nederlandse SS volbracht. Feldmeijer kon, zoals Kromhout stelt, tevreden zijn: “Zijn garde was op dat moment de enige officiële partijmilitie en omvatte de meest radicale, jonge krachten uit de NSB.”⁴¹ Zij kon Rauter, die inmiddels resideerde in het voormalige ministerie van Koloniën op het Plein te Den Haag, als instrument dienen voor de uitvoering van zijn SS-politiek. Een Nederlandse SS was in de maak.

Glijvlucht naar de ‘Nederlandsche SS’

De trojka Seyss-Inquart, Himmler en Rauter moest omzichtig te werk gaan. De Nederlandsche SS zou geen zelfstandige organisatie worden, zo was besloten, maar moest binnen de NSB zijn werk doen. Daar zou hij als politiek element met vooralsnog weinig leden beter kunnen gedijen. De Duitsers wisten dat van Mussert grote weerstand mocht worden verwacht. Het was daarom zaak snel met masseerwerk jegens de NSB-Leider te beginnen. Een taak die de rijkscommissaris en de *Reichsführer-SS* op zich namen.⁴²

Rauter, die zijn handen vol had aan de nazificering van de Nederlandse politie, was voorlopig een rol op de achtergrond toebedeeld: hij instrueerde de komende Voorman hoe te handelen bij de groeiende wrijvingen met Mussert. Deze wrijvingen kwamen enerzijds voort uit de toegenomen zelfverzekerdheid van Feldmeijer en anderzijds Musserts nieuwe ideeën over de toekomst van de Mussert-Garde.⁴³ Bezorgd over de bijzondere behandeling die Rost van Tonningen en Feldmeijer ten deel was gevallen na hun terugkeer uit Frankrijk, poogde de NSB-Leider de Mussert-Garde en diens ambitieuze chef in hun ambities te beknotten, door de groep onderdeel te laten worden van de heropgerichte WA die onder leiding kwam te staan van de weinig martiale jurist en Mussert-getrouwe mr. Arie Zondervan.⁴⁴ Het voornemen leidde tot groot ongenoegen bij Feldmeijer omdat hij aldus zou worden gedegradeerd tot vormingsleider bij de WA.⁴⁵

Hoeveel sympathie Himmler en Rauter ook hadden voor hun protegé, deze moest zich nog even inhouden. Om het nog wat pijnlijker te maken, dwong Mussert hem nog een keer zijn loyaliteit aan Leider en Beweging te betuigen. Dat was tijdens een kaderbijeenkomst van de NSB op 8 juni 1940 in de Jaarbeurs te Utrecht. Mussert schreef er juichend over in zijn dagboek: “De bijeenkomst voortreffelijk geslaagd. Eerevlag ingewijd. Door Feldmeijer in ontvangst genomen. Feldmeijer als eerste van de Mussertgarde eed van trouw afgelegd.”⁴⁶ Of dat nog niet genoeg was, moest Feldmeijer veertien dagen later tijdens de jaarlijkse Hagespraak in Lunteren weer door het stof. Zijn Mussert-Garde zwoer nogmaals trouw.⁴⁷

---

⁴¹ Ibidem.

⁴² In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 236.

⁴³ Kromhout, *De Voorman*, 132.

⁴⁴ Zie voor levensloop mr. Arie Johan Zondervan NIOD A.J. Zondervan Doc. I 1959.

⁴⁵ Kromhout, *De Voorman*, 129-132.

⁴⁶ Dagboek Mussert 8 juni 1940. NIOD 285 Proces Mussert. Inv. nr. 80.

⁴⁷ Kromhout, *De Voorman*, 129.

De leider van de NSB leefde in die dagen in de veronderstelling dat hij elk moment door de bezetter kon worden geroepen om leider te worden van een nieuw in te stellen Nederlands bestuur. In die hoedanigheid zou hem dan op termijn de ruimte worden geboden om zijn Dietschland – Van Dollard tot Duinkerken (Nederland, Vlaanderen en Noordwest-Frankrijk) – te vormen. De eerste domper werd hem echter al op 30 juli 1940 in een ontmoeting met Himmler op kasteel Oud-Wassenaar geserveerd. De *Reichsführer-SS* meldde zijn gesprekspartner dat er maar één toekomst was: een Germaanse. Mussert werd ook zachtjes duidelijk gemaakt dat de Mussert-Garde een SS-uitstraling moest krijgen, als een Nederlandse SS, als het ware.⁴⁸

Mussert had al zware weken achter de rug. Op 9 juni 1940 kreeg hij bezoek van Gottlob Berger, chef werving van de SS. Deze toonde de NSB-leider het bevel van de *Führer* tot oprichting van het SS-regiment Westland. De mededeling kwam aan als een klap in het gezicht: ‘Beteekent dit inlijving? Gesproken met hem over de verhouding Nederland Duitsland als twee broedervolken van het Germaansche ras. Bleek mij dat de hoogste SS leiding het Nederlandse volk als een Duitsch volk ziet. Het is ontzettend. Wat moet er van terechtkomen? Weigeren, dan speel ik in de kaart van hen, die ons volk willen inlijven.’ Het was om wanhopig van te worden.

Van de SS-discipline werden zijn NSB-jongens niet slechter: “Onze jongeren kunnen er veel van leeren”, maar “als de NSB zich daarachter stelt kunnen wij wel uitscheiden met de propaganda voor het Nederlandsch Nat. Soc., want dan zou men zeker zeggen, dat we landverraderlijke bedoelingen hebben.” Himmler had blijkbaar andere inzichten, stelde Mussert vast: “De *SS Standarte Westland* kan de doodsteek zijn voor het nationaalsocialisme in Nederland.” Om te vervolgen met de verzuchting: “Als ik de *Führer* maar in Nederland kon hebben en hij land en volk zag en mij de plannen liet uiteenzetten, dan zou hij inzien dat broederschap met Duitsland het grootste en eenig juiste is.”⁴⁹

De NSB-leider vergiste zich. De Duitsers, met aan het hoofd Hitler, hadden nog geen vastomlijnde plannen voor de politieke toekomst van Nederland. Wat ze wel wisten was dat een Dietsche oplossing geen reële optie was. Mussert ging er evenwel van uit dat Himmler’s opmerkingen over een “Germaanse toekomst” nog ruimte boden voor zijn luchtspiegeling Groot-Nederland.

Op zijn beurt wist de bezetter dat de NSB-leider hunkerde naar een ontmoeting met de *Führer*. Allereerst liet men hem een nota voor Hitler schrijven, waarin de naïeve nationaalsocialist zijn politieke plannen voor de toekomst van Nederland moest ontvouwen. Dat viel nog niet mee. De teneur van deze nota was die van: ‘de beste waarborg voor de toekomst is een Bond der Germaansche volkeren’. Op 28 augustus 1940 kwam Mussert naar Den Haag om de nota persoonlijk bij de rijkscommissaris af te geven. Intussen bleven Seyss-Inquart en anderen binnen het bezettingsbestuur er op aandringen dat de NSB-

---

⁴⁸ In 't Veld, *De SS en Nederland*, Deel I, 237.

⁴⁹ Dagboek Mussert 9 juni 1940. NIOD 285 Proces Mussert. Inv. nr. 80.

leider eindelijk zijn verzet zou opgeven tegen de vorming van een Nederlandse SS binnen de NSB die ook nog eens zou worden geleid door zijn opponent Feldmeijer.⁵⁰

De rol van Rauter is daarbij onduidelijk. Volgens Mussert zelf meed hij met volle instemming van Seyss-Inquart de *Höhere SS- und Polizeiführer*. Een eerder afgesproken ontmoeting werd afgezegd.⁵¹ Van Geelkerken verklaarde na de oorlog dat er tussen Rauter en Mussert wel degelijk is gesproken “over de oprichting van een SS in Nederland.”⁵²

Mussert sputterde nog tegen, maar nadat Schmidt, in wie hij een politieke vriend meende te herkennen, op 3 september 1940 de zaak op scherp zette, was het pleit beslecht. De commissaris-generaal meldde zijn gesprekspartner dat het zeer raadzaam was “om in het belang van Volk en Vaderland” hem maar één ding te doen stond: “mij onvoorwaardelijk te scharen achter Hitler, die absoluut het allerbeste met Nederland voor heeft”. Mussert kreeg ook het dringende advies om zijn nota voor de *Führer* aan te passen, wat er op neerkwam dat zijn pleidooi voor een “Bond van Germaansche volkeren” werd geschrapt. De NSB-leider gaf toe waarop hij de volgende dag met enig ceremonieel – Rauter en de andere commissarissen-generaal waren aanwezig in groot tenue – de definitieve versie aan de rijkscommissaris kon aanbieden.⁵³ Bovendien beloofde hij plechtig en vastgelegd in een document, dat hij Hitler erkende als *Führer*.⁵⁴

Twee dagen later was de Leider terug in de werkkamer van Seyss-Inquart. De rijkscommissaris bracht hem na een bliksembezoek aan Berlijn de “groeten van den Führer” over. Er was meer goed nieuws. Hitler was genegen – aldus de dagboek aantekeningen van Mussert – zijn Nederlandse tegenpool te ontvangen ‘zoo spoedig dit hem mogelijk was. Intusschen rekende hij op kameraadschappelijke samenwerking en opbouw’. Hierna was het de beurt aan Schmidt die Mussert verzocht ‘nu niet langer den Rijkscommissaris moeilijkheden te veroorzaken met de kwestie Feldmeijer, die van ondergeschikt belang is. De groote zaak mocht daardoor niet bedorven worden. Hem gezegd: vooruit dan maar.’⁵⁵

Nu Mussert z’n verzet had laten varen, volgde op 16 september 1940 de oprichting van de ‘Nederlandsche SS’. Op de voorpagina van *Het Nationale Dagblad* van 26 september 1940 betitelde Feldmeijer de Nederlandsche SS juichend als ‘De orde der besten van ons volk’. Hij begon zijn artikel met een soort geloofsbelijdenis voor het nationaalsocialisme: “Het nationaalsocialisme is gericht op de ontwikkeling van de edelste eigenschappen van een volk. Het nationaalsocialisme is de ontdekking van de dragers der beste raseigenschappen. De mannen en vrouwen met het beste bloed zijn de geboren leiders van een volk. De aan hen geschonken raswaarde zijn de geboren leiders van een volk. De aan

---

⁵⁰ Dagboek Mussert 28 augustus 1940. NIOD 285 Proces Mussert. Inv. nr. 80.

⁵¹ Ibidem, 19 augustus 1940.

⁵² Verhoor van C. van Geelkerken op 26 juli 1945. NIOD J.L. Jansonius Doc I 1818.

⁵³ Dagboek Mussert 3 en 4 september 1940. NIOD 285 Proces Mussert. Inv. nr. 80.

⁵⁴ In 't Veld, *Nederland en de SS*, 240.

Dagboek Mussert 4 september 1940. NIOD 285 Proces Mussert. Inv. nr. 80.

⁵⁵ Dagboek Mussert, 6 september 1940.

hen geschonken raswaarde moet tegen vernietiging worden beschermd. Met hun ondergang sterft het leiderschap van een volk en is het voorbestemd geknecht te worden.⁵⁶

Bloedarmoedig volk

De Nederlandsche SS zou dus als transfusiedienst voor een bloedarmoedig volk dienen. Rauter moet trots zijn geweest op zijn stroman die vervolgde: “Een volk, dat zijn erfgoed niet meer hoedt, dat zich m.a.w. keert tegen de scheppingsdaad van zijn God, is een godslasterlijk volk. Het zal sterven krachtens dezelfde wetten, die het voortbestaan van zulk een volk in zijn oorspronkelijke schepping hebben gewaarborgd.”

Wie dat onheil wenste te voorkomen, kon zich melden bij de nieuwe “orde”. Omdat het zo’n select gezelschap betrof, ging de deur niet open voor iedere Nederlander. Uiteraard waren Joden niet gewenst. Van de kandidaat-leden werd onder meer geëist: ‘arische afstamming tot 1800, die in de loop der tijd moet worden bewezen’. Een ander opmerkelijk punt was dat lidmaatschap van de NSB als ‘niet noodzakelijk’ werd beschouwd, terwijl de Nederlandsche SS als Afdeling IX wel deel uitmaakte van de Nationaal-Socialistische Beweging.⁵⁷

Mussert mocht dan in *Volk en Vaderland* verklaren dat koppeling van de SS aan zijn NSB de “bloedverbondenheid van het Nederlandsche volk” tot uitdrukking bracht en “de hoge waarde, die wij Nederlandsche nationaal-socialisten toekennen aan de oude ridderlijke deugden van moed en eer en trouw”, Himmler en Rauter gaven een duidelijk signaal af dat Musserts keurkorps slechts één van de voertuigen was om hun politieke aspiraties te verwezenlijken.⁵⁸ Iedereen uit de extreem-nationale hoek, onder wie de aanhangers van de nationaalsocialistische splinters NSNAP-Kruyt en NSNAP-Van Rappard, was welkom, mits hij aan de gestelde eisen voldeed.

De Nederlandsche SS kende, volgens de beginselverklaring, vier grondslagen: allereerst ‘de erkenning van de waarde van het bloed en het beginsel van de selectie’. Feldmeijer: “Deze selectie richt zich op het uitzoeken van hen die lichamelijk het ideale beeld van den Noordschen mensch zooveel mogelijk nabij komen. Uiterlijke kenteekenen als grootte, gelaatsvorm en dergelijke spelen daarbij een gewichtige vorm (...) Door wetten, die de SS zich zelf zal geven, wil zij er voor zorgen, dat steeds het best Nederlandse bloed in de SS zal binnentreden.” ‘Vrijheidswil en strijdvaardigheid’, was het tweede beginsel. “Door zoo hard mogelijke scholing en door jaarlijks af te leggen

---

⁵⁶ *Het Nationale Dagblad*, 26 september 1940.

⁵⁷ Andere voorwaarden tot toelating waren: ‘Geen oneervolle strafrechtelijke vonnissen, minstens 1,70 m. lichaamslengte, lichamelijk gezond, na geneeskundig onderzoek, leeftijd tusschen 18 en 30 (geen leeftijdsgrens voor beproefde nationaal-socialistische strijders van voor 9 Mei 1940), belofte van onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan alle meerderen. Volledigheidshalve zij nog vermeld, dat de Ned. SS een vrijwilligerscorps is, waarvan de leden zonder vergoeding in hun vrije tijd dienst doen’. *Volk en Vaderland*, 27 september 1949. De leeftijdsgrens werd naarmate de oorlog vorderde en er meer vrijwilligers voor de Waffen-SS nodig waren, steeds meer opgeschroefd. Op 27 juli 1944 verzocht Feldmeijer aan Rauter om de bovengrens te wijzigen van 35 naar 45 jaar, omdat “die ganze politische Entwicklung (...) es erforderlich macht”. NIOD 077 GKfdSw 200.

⁵⁸ *Volk en Vaderland*, 13 september 1940, p. 1.

vaardigheidsproeven wordt er voor gezorgd, dat de moed en strijdvaardigheid van elken SS-man steeds weer op de proef wordt gesteld.”

‘Eer en trouw’ kon als grondslag ook niet worden vergeten. Deze zijn ‘onafscheidelijk’ aan elkaar verbonden, aldus Feldmeijer: “Vele dingen kunnen op aarde worden vergeven, echter nooit de ontrouw. Wie ontrouw wordt sluit zich buiten de SS-gemeenschap, want trouw is een zaak van het hart en nooit van het verstand. Met trouw wordt bedoeld trouw in elken vorm, trouw aan het eigen volk, aan zijn eer, trouw aan het bloed, aan onze voorvaderen en ons nageslacht, trouw aan onze sibbe, trouw aan de kameraden, aan de wetten van fatsoen, reinheid en ridderlijkheid, trouw aan den Leider.”

Als laatste pijler van de Nederlandsche SS noemde de Voorman ‘de gehoorzaamheid’: “Gehoorzaamheid, die onvoorwaardelijk is en stamt uit eigen vrijen wil, gehoorzaamheid in den dienst van onze wereldbeschouwing, die bereid is elk, maar dan ook elk offer aan trots en uiterlijke eer en aan alles wat ons lief is te brengen” (...) Zoo trede thans de Nederlandsche SS aan om marschen te beginnen, welke leidt naar een verre toekomst, marcherend als een nationaalsocialistisch leger van mannen van Noordsche bloede en als gesloten gemeenschap hunner sibben, niet slechts zijnde nazaten der voorgegane geslachten, doch tevens de voorvaderen van latere voor het eeuwige leven van ons volk noodzakelijke generaties.”⁵⁹

Volkse vrienden en vijanden

Zo kreeg Rauter met de Nederlandsche SS een werktuig in handen geworpen om tot germanisering van het bezette land te komen. Want de SS was de sleutel tot een dergelijk succes. “*Der SS muss das Korsett werden, dass den Staat trägt*”, zou de *Höhere SS- und Polizeiführer* zich eens hebben laten ontvallen tegenover Peter Kooymans, Oostfrontstrijder, leider van de 5^e Standaard van de Nederlandsche SS die ook diverse topfuncties bekleedde bij de gelijkgeschakelde politie. Rauter zou hem nog meer hebben toevertrouwd, zoals: de SS was als orde te vergelijken met die van de Jezuïeten die, overal “een vinger in de pap” wilde krijgen, niet alleen bij de politie, maar “ook bij de partij, in het onderwijs, in de economie, aan de universiteiten, enz.”⁶⁰

Om de SS in Nederland tot een succes te maken, was het voor Rauter en Feldmeijer noodzakelijk om een fiks ledenbestand op te bouwen. De in staat van ontbinding verkerende Mussert-Garde met slechts enkele honderden gardisten, was daartoe bij lange na niet voldoende. Bovendien was de vraag of er onder hen veel animo bestond om de overstap te maken. Wie wilde, moest dan ook nog voldoen aan de (vooralsnog) strenge toelatingseisen.

Organisatorisch zag de Nederlandsche SS er indrukwekkend uit. Feldmeijer had een zwaar organogram getekend voor een ‘politieke organisatie’, een schema dat leek gekopieerd van de

---

⁵⁹ NIOD 077 GKfdSw 204.

⁶⁰ Bijna dertig jaar na de capitulatie (21 september 1972), was Kooymans in een ontmoeting met NIOD-historicus In 't Veld nog vol lof over de HSSuPF: “Rauter vond hij geweldig, eigenlijk nu nog. Hij zag hem “als een vader”, schatte hem zeer hoog, hoger dan Hitler. ‘Een kei van een vent.’” NIOD 463 Coll. In 't Veld.

moederorganisatie in Duitsland.⁶¹ Op 23 oktober 1940 presenteerde hij zijn plan. Het hoofdkwartier werd gevestigd in Utrecht, eerst aan de Catharijnesingel 117 en later aan de Maliebaan 66, schuin tegenover de thuishaven van de NSB. De Nederlandsche SS kende zeven afdelingen, waaronder de secties Organisatie en Scholing, Aanmelding en Opneming en Vorming en het Sibbebureau.⁶² Verder was de SS verdeeld over vijf regionale standaarden, die niet de voorgeschreven sterkte hadden van een regiment (ca. 1500 man), maar het vooralsnog moesten doen met niet meer dan gemiddeld 130 leden. Bekenden uit de volkse stroming binnen de NSB als Wim Heubel, Peter Kooymans en Feldmeijers schoolvriend Jan Jansonius die later opklom tot stafchef van de Nederlandsche SS, werden benoemd tot Standaardleiders.⁶³

Ook later in de oorlog, met de aanwas voor de *Waffen-SS*, kampte de Nederlandsche SS (in 1943 omgedoopt tot Germaansche SS) met een chronisch gebrek aan leden. Althans, wat het door Feldmeijer geschetste organogram betrof. Voor volledige sterkte moest de Voorman over ten minste 9000 manschappen beschikken. Op papier stonden er tot en met eind augustus 1944 6127 leden geregistreerd, maar bij een aantal van deze nummers waren geen namen ingevuld. In de officiële cijfers waren ook de leden van de *Germanische Sturmabteilung*, de in Duitsland opgerichte SS-eenheden, waarvan de manschappen uit Germaanse ‘broederlanden’ kwamen, meegerekend. In ‘t Veld komt tot de conclusie, dat het aantal leden van de Nederlandse SS gedurende de oorlog nooit ver boven de 4000 leden uitkwam.⁶⁴

Der Vaderen Erfdeel

Voor een organisatie die een onwillige Nederlandse bevolking wilde bekeren tot een nationaalsocialisme naar SS-snit waren dat schamele getallen. Vandaar waarschijnlijk dat Rauter en in zijn kielzog Feldmeijer invloed probeerden te krijgen op het cultureel-‘wetenschappelijke’ vlak. Zij richtten hun aandacht op *Der Vaderen Erfdeel*, een in 1937 opgerichte stichting die zich bezighield met de verspreiding van het ‘volksche element’ in het nationaalsocialisme. Deze stroming in de NSB die mag worden aangemerkt als de voorloper van de Nederlandsche SS, werd aangevoerd door Frans Farwerck, een tapijtfabrikant die halverwege de jaren dertig onder de schuilnaam F. Schopping, de brochure “Het volksche element in het nationaal-socialisme” had geschreven. Volgens historicus M. Eickhoff, specialist in dit vakgebied, bracht de publicist daarin de essentie van het nationaalsocialistische begrip ‘volksch’ onder woorden.⁶⁵

Farwerck betoogde dat het Nederlandse volk niet als staatkundig begrip moest worden beschouwd, maar meer als een eenheid van ras, taal, zeden en gewoonten. ‘Ons volk’ bestond uit

---

⁶¹ Gesprekken met Rauter. Vierde gesprek, 16-18. NIOD H. A. Rauter, Doc. I 1380 h. 2/7.

⁶² Kromhout, *De Voorman*, 144.

⁶³ *Ibidem*, 52.

Zie voor levensloop Jan Louis Jansonius In ‘t Veld, *De SS en Nederland II*, 1055, noot 4. Kromhout, *De Voorman*, 22.

⁶⁴ In ‘t Veld, *Nederland en de SS I*, 251-255.

Rauter schatte het aantal SS-leden in augustus 1944 op 500. NIOD 077 GKfdSw GkfdSw 6.

⁶⁵ Eickhoff, M., *De oorsprong van het ‘eigene’*. *Nederlands vroegste verleden, archeologie en nationaalsocialisme* (Amsterdam 2003).

nakomelingen van de Germanen en hieruit waren de Saksen, Friezen en Franken ontstaan, aftakkingen van het grootse ‘Noordras’.⁶⁶

Hoewel Farwerck als de theoreticus en grote animator van Der Vaderen Erfdeel gold, was de stichting opgericht door de kunstschilder Jan Nachenius die in het bestuur werd bijgestaan door Feldmeijer en diens vriend Herman van Houten, landbouwkundig ingenieur en een van de eerste leden van de NSB.⁶⁷ Allen waren aanhanger van de ‘volkse’ ideeën die neigden naar het SS-model. De stichting gaf ook periodieken uit, waaronder die met dezelfde naam als de stichting. In 1939 werd de naam gewijzigd in “*Volksche Wacht*”.⁶⁸

Voor de goegemeente van de NSB, onder aanvoering van Mussert, hadden de volksen iets van een sekte die voor de oorlog nauwelijks werd begrepen in zijn bedoelingen en soms geamuseerd werd gadeslagen.⁶⁹ Volks werd toen nog niet geassocieerd met Groot-Germaans, maar met Dietsch, de bloedverbondenheid tussen Nederland, Vlaanderen en Zuid-Afrika. In de kern was de SS-gedachte wel aanwezig, maar nog niet uitgewerkt. Er waren wel contacten met Duitsland. Ten slotte was Der Vaderen Erfdeel een pendant van de Duitse *Ahnenerbe*, waar ook werd gezocht naar sporen die de Germaanse superioriteit konden bevestigen. Contacten waren al gelegd door Rost van Tonningen die zich gezien zijn opvattingen natuurlijk ook ophield in kringen van de Nederlandse Volksen.

Himmler en Rauter beseften terdege dat de amateur-potscherfarcheologen, rassenwichelaars en grafheuvelduiders konden dienen als SS-bruggenhoofd binnen de NSB, waar de opvattingen en activiteiten van volkse figuren als Feldmeijer, Heubel, Nachenius en Van Houten met steeds meer argwaan werden bekeken. Alleen Farwerck bleef, ondanks zijn radicaliserende ideeën, het vertrouwen van Mussert houden. Mogelijk was dat vertrouwen terug te voeren op hun langdurige vriendschap – Farwerck was van 1932 tot 1935 organisatieleider van de NSB – en op hun gemeenschappelijke haat jegens Rost van Tonningen.⁷⁰

Wie geen vertrouwen had in Farwerck was Rauter. Laatstgenoemde was van mening, dat de activiteiten van Der Vaderen Erfdeel langzaam moesten worden stopgezet en overgenomen door de op te richten Nederlandsche SS. Ook Farwerck moest van het toneel verdwijnen. De Duitsers hadden hem al lang op de korrel, want de drijvende kracht achter de volkse beweging was tot halverwege de jaren dertig vrijmetselaar geweest. Een politieke doodzonde, aldus de HSSuPF in een notitie van Hans Schneider, de vertegenwoordiger van *SS-Ahnenerbe* in Nederland: “*Schon aus diesen Grunde könnte eine weitere enge Zusammenarbeit mit ihm nicht mehr möglich sein.*”

---

⁶⁶ Ibidem, 240-242.

⁶⁷ Ibidem, 241.

Levensloop Jan Coenraad Nachenius NIOD J.C. Nachenius Doc. I 1207.

Levensloop Herman J. van Houten (1906). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 514 (noot 3).

Kromhout, *De Voorman*, 49-55, 494.

⁶⁸ Eickhoff, *De oorsprong van het 'eigene'*, 241.

⁶⁹ NIOD Doc. I 1922 H.J. Woudenberg. Memoires 1933-1944, f. 17. Zelfs de plaatsvervangend leider van de NSB, Van Geelkerken, flirtte enige tijd met de volkse beweging. Ibidem, 17.

⁷⁰ In 't Veld, *Nederland en de SS*, 201-203.

Het afscheid mocht van Rauter niet te abrupt geschieden, want hij wist dat Farwerck veel steun genoot in de NSB (*„sehr geschätzt“*) en er hoge functies bekleedde. Omdat Mussert en zijn NSB nog op steun van de bezetter konden rekenen, moest het vertrek van de voormalige vrijmetselaar subtiel worden afgewikkeld. Der Vaderen Erfdeel moest door Feldmeijer, zo had de *Höhere SS- und Polizeiführer* verordonneerd, worden vervangen door een andere stichting met de naam *„Volksche Werkgemeenschap“* die geheel naar SS-wensen zou opereren. Ten slotte verlangde Rauter dat Feldmeijer de volledige steun kreeg van *Ahnenerbe* bij de uitvoering van de hem toegekende taken. In een tweede notitie kon Schneider enthousiast melden, dat de jarenlange collega's van Farwerck, onder wie Feldmeijer, Nachenius en Van Houten, graag de rol van Brutus op zich namen: *„Sie alle sind sich einig in de Ablehnung der Persons Farwercks, trotz Anerkennung seiner volkskundlichen Sammeleistungen und seiner grosszügigen Unterstützungen volkskundlicher Forschung.“*⁷¹

Subtiliteit en SS pasten niet bij elkaar, dus werd Farwerck alsnog met harde dwang richting uitgang gestuurd. Hiervoor was wel de hulp nodig van Mussert, die de tapijtfabrikant na de oorlog *„een man van grote bekwaamheid en verstandige inzichten“* noemde, maar die zich ook in deze kwestie allerminst als een held gedroeg. De gevallen NSB-leider: *„Nadat ik in den zomer van 1940 de situatie enigermate had gepeild en nadat Rost van Tonningen hier te lande was teruggekeerd, heb ik iedere NSB-relatie met hem (Farwerck, Th. G.) verbroken. Het was een groot gemis voor mij, dezen bekwame raadgever niet meer om mij te hebben. Ik was hiertoe genoodzaakt om der wille van Farwercks – een Hoogegraads vrijmetselaar – veiligheid.“*⁷² Farwerck exit en de Volksche Werkgemeenschap in handen van SS-getrouwen.⁷³

Rauter kon tevreden zijn, zeker omdat de nieuwe stichting, aangevuurd door Schneider, veel activiteiten op het publicitaire gebied ontplooid met maandbladen als *Volksche Wacht* (erfgezondheidsleer en sibbekunde) en *Hamer* (boerderijgevels en volksgebruiken).⁷⁴ De Nederlandsche SS had zijn eigen periodiek met *Storm-SS*.⁷⁵ Hoewel de Volksche Werkgemeenschap nauw was verbonden aan de SS, werd er in voornoemde bladen voor gewaakt dat deze relatie aan het licht kwam. In de artikelen werden niet of nauwelijks opmerkingen gemaakt die in de richting van de SS wezen. Terwijl de leidinggevendenden toch alles met *Schutzstaffel* te maken hadden; voorop Feldmeijer als

---

⁷¹ Twee notities van H.E Schneider (7 augustus 1940). In 't Veld, *Nederland en de SS*. Deel I, nr. 42 en 43, 513-516.

⁷² Proces-verbaal van verhoor Mussert op 1 november 1945. NA CABR Mussert Inv. nr. 74493.

⁷³ Feldmeijer schreef het huishoudelijke reglement en het organogram. NIOD 077 GKfdSw 318.

⁷⁴ De oplages van *Hamer* en *Volksche Wacht* waren bescheiden. Van *Hamer* werden er in november 1943 14.250 exemplaren gedrukt. Het aantal abonnees bedroeg 7748. De cijfers van *Volksche Wacht* waren bedroevend: 782 abonnees in december 1943. Uitgeverij *Hamer* gaf ook boeken uit zoals in voornoemde periode: *Het bloeiende leven* van H. Eckman, *Friesische Sagen* van H. Lübbing en *Nordische Staatsgründer* van Prof. Dr. Otto Vehse. *Ibidem*, 316.

⁷⁵ *Storm-SS* kende een uitgebreide verzendlijst naar alle instanties en personen die iets met het nationaalsocialisme in Nederland hadden te maken. Alleen het rijkscommissariaat ontving al meer dan zeventig exemplaren, het kleine staffbureau van Rauter dertig en de NSB vijftien. De Nederlandse politie ontving niet alleen 117 gratis exemplaren, ze was ook nog goed voor 572 abonnees. Reichsführer-SS Himmler kreeg ook twee exemplaren toegestuurd. *Ibidem*, 314.

oprichter van de stichting en Schneider als diens adviseur. Doch ook hier probeerde men omzichtig te werk te gaan. Voor de functie van voorzitter werd de historicus dr. J. Theunisz voorgedragen die de steun genoot van Himmler en Rauter.⁷⁶ Een half jaar later kreeg Theunisz de rang van SS-Onderstormleider (tweede luitenant).⁷⁷

Avegoor

Vanaf mei 1941 kende de Nederlandsche SS ook zijn eigen opleidingsinstituut, de *SS-Schule Avegoor* op het gelijknamige landgoed te Ellecom aan de Veluwezoom. Dit indoctrinatie- en trainingscentrum bood op militaire leest gestoelde leergangen aan voor Nederlandse SS'ers, variërend van enkele tot zes weken. Ze waren niet bedoeld voor training aan het front.⁷⁸ Aan het hoofd stond de energieke *SS-Hauptsturmführer* Dr. Alois Brendel, een Beierse ex-onderwijzer die geestdriftig aan hoger geplaatsten in Berlijn schreef: “*Wir sind stolz, in dieser germanischen Schule mit dazu beitragen zu dürfen, die Bausteine für unser ewiges Reich zu schaffen und schöpfen aus diesem Stolz immer wieder neue und tiefe Schaffensfreude.*”⁷⁹

Avegoor was, zoals In 't Veld treffend omschreef, “een mengsel van een modelkazerne en een soort SS-seminarie, waar de theologie van het Germaanse Rijk onderwezen werd.”⁸⁰ Brendel en zijn mededocenten schreven zich de vingers blauw aan *Rahmenprogramms, Erfahrungsberichte, Arbeitsrichtlinien, Lehrgänge* en *Jahresberichte*. Dat alles om hun studenten tot “*Fanatiker des Herzens*” te kneden, opdat zij konden dienen als “*die revolutionäre Keimzelle des niederländischen Volkes.*”⁸¹

De SS-school in Gelderland was een liefdesbaby van SS-kopstukken en -diensten. Zo ook van Rauter die een verbitterde strijd uitvocht over competenties, waarover later in dit hoofdstuk meer. Het was in Avegoor een komen en gaan van SS-coryfeeën en zielsverwante figuren. Himmler kwam langs om het complex en de (tijdelijke) bewoners te inspecteren en hij vond daarbij ook nog tijd om de ‘Germaansche Leistungsrünen’ uit te reiken.⁸² Rost van Tonningen werd herhaaldelijk uitgenodigd om een spreekbeurt te houden.⁸³ Rauter spelde regelmatig sportieve SS-kadetten in “*einer grossen Kundgebung*” het *Reichssportabzeichen* op en zelfs Mussert kwam langs.⁸⁴

Voor de SS was Avegoor een succesverhaal. Brendel was een goed organisator die bovendien zorgde voor een goede sfeer en dat was elders vaak minder het geval. Een zwarte bladzijde was het

---

⁷⁶ Rauter ontving het bestuur van de Volksche Werkgemeenschap eens per jaar voor een “kameradschaftlichen Abend”: “Sie haben dann die Gelegenheit gehabt mit mir zu sprechen. Dann kamen die Herren mit Ihren Wünschen und Sorgen an mich heran, und Vorschlägen.” Gesprekken met Rauter. Tiende gesprek, 7.

⁷⁷ In 't Veld, *Nederland en de SS*, Deel I, 270-278.

⁷⁸ Ibidem, 282.

⁷⁹ Brendel aan Gruppenführer G. Berger (10 augustus 1942). NIOD 077 GKfdSw 292.

⁸⁰ In 't Veld, *Nederland en de SS*, Deel I, 282.

⁸¹ ‘SS-Vollehrgang zur Erziehung niederländischer Männer’, 1 augustus 1942-30 augustus 1942. NIOD 077 GKfdSw 292.

⁸² NIOD Storm-SS III, nr. 45 1-7, 11 februari 1944.

⁸³ NIOD Archief 169. Rost van Tonningen. Inv.nr 1155.

⁸⁴ NIOD 077 GKfdSw, 292, 293. Storm-SS I, nr. 35 1, 5 december 1941.

mishandelen van Joden. In de herfst van 1942 werd er een werkkamp opgericht, waar 139 Joden een sportterrein voor de *SS-Schule* moesten aanleggen. Drie van hen overleden aan de mishandelingen. Van de overige die in november 1942 in zeer slechte gezondheid naar Westerbork werden afgevoerd, stierven er in het doorgangskamp nog eens dertig. Was Avegoor aanvankelijk louter bedoeld voor SS-mannen, in de loop der oorlog werd de toegang verruimd voor collaborateurs van diverse pluimage: SD-mannen, burgemeesters, boeren, politiemannen, WA'ers die al of niet smachtten naar een portie Groot-Germaanse indoctrinatie, konden zich in een fraaie bosrijke omgeving laten bijschaven in “*politische Willensbildung*”.⁸⁵

‘De SS is geen kegelvereniging’

Al met al bleef de Nederlandsche SS als organisatie die Nederland moest omvormen tot een nationaalsocialistische provincie in het Groot-Germaansche Rijk qua omvang en invloed op het overwonnen volk vooralsnog een marginale groepering. Zelfs Rauter besepte dat. Om hieraan het hoofd te bieden werd in de eerste helft van 1941 teruggегреpen op een eerder in Duitsland gepleegde kunstgreep: donateurs. In Duitsland heetten deze *Förderende Mitglieder* (FM), in Nederland Begunstigende Leden (BL). De *Höherer SS- und Polizeiführer* kon melden dat het Himmler zelf had behaagd om een afdeling voor Begunstigende Leden op te richten. Wie sympathiseerde met het gedachtegoed van de SS en aan de voorwaarden – van Arische afkomst en geen vrijmetselaar – voldeed, maar niet openlijk met Himmlers keurkorps verbonden wilde zijn, kon zich aanmelden.

Om een zo groot mogelijke groep aan te spreken en misschien ook om Mussert een beetje dwars te zitten, was lidmaatschap van de NSB niet noodzakelijk. Voor het geld van de leden als inkomstenbron was de nieuwe SS-afdeling niet opgericht: de maandelijkse bijdrage was een gulden. Voor dat geld ontving de BL'er ook nog de periodieken *Volksche wacht* en *Hamer*. Rauter verordonneerde tevens een speciaal insigne (‘*Vorstecknadel*’), zoals die ook bestond voor de *Förderende Mitglieder* in Duitsland. Veel creativiteit eiste hij niet van de ontwerpers: alleen de letters FM moesten worden vervangen door BL.⁸⁶

De ledenaanwas van de afdeling Begunstigende Leden kende een gestage groei. Volgens de administratie hadden zich eind juni 1941 33 sympathisanten aangemeld. Aan het einde van het jaar was dat aantal toegenomen tot 592. Weer twaalf maanden later (december 1942) waren het er 1419 en aan het begin van 1944 telde het aantal BL'ers 3023 namen. Tot de zomer van dat jaar (juli) groeide dat aantal nog tot 3848. Niettemin bleef de SS ook met zijn begunstigende leden een in omvang marginale groepering. De aanwas onder leden van de NSB was evenmin indrukwekkend.⁸⁷

---

⁸⁵ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 282-284.

⁸⁶ Ongedateerde notitie van Rauter. NIOD 077 GKfdSw 225.

⁸⁷ NIOD 077 GKfdSw 227.

Rauter en Feldmeijer mikten met de Begunstigende Leden duidelijk op de hogere lagen van de samenleving, op mensen op belangrijke posities die de meningsvorming stuurden, zoals dat in de jaren dertig met succes in Duitsland was gebeurd. Doch Nederland was geen Duitsland. Hier gebeurde juist het omgekeerde: gelukszoekers en baantjesjagers (voor burgemeestersposten, e.d.) dachten te profiteren van de SS, dit tot groot verdriet van de HSSuPF en de Voorman. Regelmatig fulmineerde Feldmeijer in *Storm-SS* tegen “vermogende conjunctuurriders, besluiteloze politici en kulturele slappelingen”.⁸⁸ Op gezette tijden probeerde de Voorman ook de discipline aan te halen, “want de SS is geen kegelvereniging”.⁸⁹

Meer succes hadden Rauter-Feldmeijer in hun pogingen om een voet tussen de deur te krijgen bij de NSB en aanverwante organisaties; wat onder meer bleek uit de getallen aan Begunstigende Leden onder het personeel. Het duo was hierdoor zeer goed op de hoogte van wat zich op het NSB-hoofdkwartier aan de Maliebaan afspeelde. Doch de invloed die hieruit voortvloeide, moet ook weer niet worden overschat. Jan Woudenberg, leider van het Nederlands Arbeidsfront (NAF), was dan wel begunstigend lid van de SS, zijn relatie richtte zich niet zozeer op de Nederlandsche SS, maar meer op de SS als overkoepelende organisatie. Hij leverde zijn NAF niet uit aan de SS, aldus Henk van Etten, voormalig hoofdredacteur van *Storm-SS* en kenner van het nationaalsocialisme in Nederland, na de oorlog.⁹⁰ Als een van de naaste medewerkers van de NSB-Leider, wist Woudenberg, ondanks zijn sympathie voor de SS, zelfs tot na de capitulatie het vertrouwen van Mussert te behouden. Ook boerenleider Roskam met zijn openlijke waardering voor de SS, hield zijn Landstand, hoewel SS-gezind, op afstand. Dat had ook met de figuur Feldmeijer te maken.

Van Etten, die na de oorlog een interessante analyse schreef over de Nederlandsche SS: “Feldmeijer was niet de Nederlandse Himmler die deze figuren (Woudenberg en Roskam, Th.G.) in zijn spel gebruikte. Rauter speelde het spel van de SS. Feldmeijer was hierin een schaakstuk, zoals ook Roskam en de andere ‘*Reichspotenzen*’. Dat de figuur van Feldmeijer veel groter kon schijnen dan zij was, kwam, doordat deze nog jonge arrivé voornamelijk is uitgespeeld tegen ‘eerste klas figuren’ als Mussert en Rost van Tonningen.”⁹¹ Zo is het maar net; zonder de rugdekking van Rauter was Feldmeijer geen serieuze tegenstander van Mussert geweest.

Recruteringsvee

De politieke en maatschappelijke rol die de Nederlandsche SS wenste te spelen kwam al snel in het gedrang door de ontwikkelingen aan de fronten in de Sovjet-Unie, wat ook weer zijn gevolgen had voor de afdeling Begunstigende Leden. De groep werd geacht haar bijdrage te leveren aan het opvullen van de gaten door het vertrek van actieve SS'ers naar de slagvelden aan de Narwa, de Don en de Wolga. De

---

⁸⁸ Storm-SS, 6 november 1942.

In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 260-261, 362.

⁸⁹ Rondschriften aan de leden van de Germaansche SS in Nederland (7 juni 1943). NIOD 077 GKfdSw, 203.

⁹⁰ Zie voor levensloop Hendrik Willem van Etten NIOD H.W. van Etten Doc.I 447 (levensloop).

⁹¹ H. van Etten, ‘De Nederlandse SS’, 66-67. NIOD H.W. van Etten Doc.I 447 b 2.

Begunstigende Leden werden langzaam getransformeerd tot recruteringsvee van de nazi's. De oorlog liet in 1942 niet langer toe dat omzichtig werd omgesprongen met de gevoelens van Mussert. Wie zich op enigerlei wijze had geparenteerd aan de SS, diende de consequenties daarvan te dragen.

In februari 1942 liet Feldmeijer een schrijven uitgaan met de titel "Niet voor zichzelf leven, maar het algemeen belang dienen!" waarin hij zich richtte tot de SS-sympathisanten: "Gij, die zich als begunstigend lid bij de Nederlandsche SS liet inschrijven, en daarmee blijk gaf de SS-gedachte tot uw wereldbeschouwing te maken, zult wel diep doordrongen zijn van de verplichtingen, welke wij hebben ten aanzien van de achtergeblevenen van hen die het grootste offer brachten en hun leven lieten voor ons ideaal." Vooralsnog werd niet meer verlangd dan "door geregelde bezoeken aan de achtergeblevenen deze tot een moreele steun te zijn", maar dat zou gauw veranderen.⁹²

Op 10 juni 1942 kregen de BL'ers een brief in de bus van SS-Opperstormleider Jan Jansonius, inmiddels stafchef van de Nederlandsche SS, waarin deze memoreerde, dat op 17 mei de "Nederlandsche SS den eed van trouw" had afgelegd "op den Germaansche Führer Adolf Hitler." Daarna dreigend: "De weinige leden der Nederlandsche SS die innerlijk nog niet zoover waren, dat zij naar eer en geweten dezen eed konden afleggen, kregen hun ontslag uit de SS. Daar deze eedsaflegging natuurlijk een zeer principieele kwestie is, zou ik mij voor kunnen stellen, dat ook onder Begunstigende Leden er zijn die zich innerlijk met deze eedsaflegging niet kunnen vereenigen. Het spreekt vanzelf, dat zij geen Begunstigend Lid van de SS kunnen blijven. Teneinde aan elken twijfel in dat opzicht een einde te maken, gelieve U bijgaande verklaring ondertekend in te zenden. Slechts zij, die deze verklaring hebben ondertekend, zullen in den vervolge als Begunstigend Lid der Nederlandsche SS gelden."⁹³

Nu Rauter en zijn politieke aanhangers het masker hadden laten vallen, was het niet meer nodig om de schijn op te houden. De Nederlandsche SS kon op 1 november 1942 zijn naam veranderen in Germaansche SS.

In een anonieme, ongedateerde notitie – waarschijnlijk door Feldmeijer geschreven – werd het minder radicale Begunstigend Lid de wacht aangezegd: "Elke SS-man heeft op zijn koppelslot het hakenkruis, ook wij van de Germaansche SS in Nederland. Ieder beg. (unstigend, Th. G.) lid der SS, waar ook in Germanje draagt hetzelfde insigne als hier in Nederland. Is voor ons gevoel Nationaal Socialisme dan te scheiden van het hakenkruis? Immer neen. Het hakenkruis is het heilig teeken van het komende rijk. Wie dat niet met ons beleefd en meevoelt, kan natuurlijk geen beg-lid zijn. Want de SS ziet als taak den strijd voor de Germaansche gemeenschap in de Germaansche levensruimte."⁹⁴

---

⁹² NIOD 077 GKfdSw 217.

⁹³ De tekst van de verklaring luidde: "Begunstigend Lid der Nederlandsche SS Nummer ... verklaart zich geheel te kunnen vereenigen met het feit, dat de Nederlandsche SS den volgenden eed op den Führer zweert: Adolf Hitler, Germaansch Führer, U zweer ik hou en trou en U en den door U over mij gestelden gehoorzaamheid tot in den dood. Zoo waarlijk helpe mij God." Ibidem, 224.

Op 4 juli 1942 stuurde Jansonius een rappel aan degenen die niet hadden gereageerd: "Indien U voor 20 Juli a.s. dit formulier niet hebt teruggezonden, wordt aangenomen, dat U zich met de beëdiging der Nederlandsche SS niet kunt vereenigen." Ibidem.

⁹⁴ NIOD 077 GKfdSw 225.

‘Achterbakse trucjes’

Rauter had nog een probleem het hoofd te bieden en dat kwam uit zijn SS-organisatie in Berlijn. Het probleem had ook een naam: Gottlob Berger. De chef van het *SS-Hauptamt*, met als belangrijke taak de werving van vrijwilligers voor de Waffen-SS, was ook verantwoordelijk voor de in 1940 opgerichte *Volksgermanische Freiwilligen Leitstelle* die als overkoepelend orgaan diende om SS-instanties en aanverwante organisaties richting Groot-Germaanse politiek en cultuur te sturen. De *Leitstelle* werd het indoctrinatiebureau van de SS. De ambities van Berger reikten hierbij verder dan de oude Duitse grenzen.⁹⁵

Juist in de bezette gebieden, waar jonge onervaren SS-diensten moesten opereren in een vijandige omgeving, zag hij de *Germanische Leitstelle* als het sturend orgaan van deze jonge organisaties.⁹⁶ Zeker nadat er steeds meer in de overwonnen “Germaanse” landen werd geronseld voor de *Waffen-SS*. Juist de werving en de indoctrinatie van deze *Waffen-SS*’ers achtte Berger een van de kerntaken van zijn *Germanische Leitstelle*, waarvan de bijvoegingen *Volks* en *Freiwilligen* al snel waren geschrapt omdat de naam te lang was.⁹⁷ De chef van het *SS-Hauptamt* werd in zijn streven bijgestaan door de even ambitieuze Franz Riedweg, een Zwitserse arts en schoonzoon van de beroemde *Generalfeldmarschall* Von Blomberg (in 1938 bij Hitler in ongenade gevallen en ontslagen) die als stafchef de dagelijkse leiding over de *Leitstelle* kreeg.⁹⁸ Hij ging meteen aan de slag met het organiseren van cursussen waarin werd onderwezen in geschiedenis en ontwikkeling vanuit nazistandpunt: *Grundzüge der Führungskunst, Vererbungslehre en Rassenkunde*.⁹⁹

Anordnung 54/42

Het duo werd gesterkt door het besluit van Hitler – *Anordnung 54/42* – om de onderhandelingen met de “*germanisch-völkischen Gruppen*” in Denemarken, Noorwegen, België en Nederland exclusief aan Heinrich Himmler toe te wijzen. Weliswaar werd aan de competenties van rijkscommissaris Seys-Inquart niet getornd, maar alleen Himmler kon voortaan onderhandelen met collaborerende groeperingen in de bezette landen.¹⁰⁰ Voor Berger was het een extra stimulans om zich met het werk van de Nederlandsche SS als onderdeel van de NSB (afdeling IX) te bemoeien. De leider van de *Leitstelle* dacht zichzelf nog

---

⁹⁵ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 164.

⁹⁶ *Ibidem*, 172.

⁹⁷ Verhoor G. Berger door A.E. Cohen in kamp Dachau op 29 augustus 1947. Op de vraag wat de tak was van de Germanische Leitstelle in Nederland, antwoordde Berger: “Freiwillige für den Kampf gegen den Osten zu sammeln auf der Grundlage eines grossen politischen Staatenbündnisses nach Beendigung des Krieges. Sie müssen nicht glauben, dass wir Fremdenlegionen errichtet haben.” NIOD Doc. I 83B Gottlob Berger, a 2.

⁹⁸ Verhoor F. Riedweg door K.W. Swart op 19 november 1947. NIOD Doc. I 1403 F. Riedweg, a 1. Verhoor G. Berger door K.W. Swart op 14 oktober 1948 te Neurenberg. NIOD Doc. I 83B Gottlob Berger a 3.

⁹⁹ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 166

¹⁰⁰ De *Anordnung* werd door Martin Bormann ondertekend. In een begeleidend briefje meldde Himmler dat iedereen en elke SS-dienst met vragen over dit opmerkelijke besluit zich bij het *SS-Hauptamt* moest melden. *Ibidem*, (26 augustus 1942) nr. 209 en 209 I, 804-805.

verdere competenties toe, onder meer de indoctrinatiehegemonie bij het eerder genoemde Avegoor en de *Reichsschulen* te Valkenburg voor jongens en Heythuizen voor meisjes.¹⁰¹

In Rauter vond Berger evenwel een geharnaste tegenstander. De twee mannen lagen elkaar niet. Berger hield na de oorlog eerst de schijn nog een beetje op. Hoewel, op de vraag hoe zijn verhouding met de *Höhere SS- und Polizeiführer* in Nederland was, reageerde hij: “Goed. Er waren wel eens conflicten. Rauter is een Oostenrijker en had dan ook nog al eens achterbakse trucjes.”¹⁰² Dat is opmerkelijk uit de mond van iemand die door vriend en vijand werd gezien als de personificatie van de intrigant en de opportunist. Ruim een jaar later, oktober 1948, was Berger minder terughoudend: de ruzie met Rauter was al vroeg begonnen met als aanleiding onenigheid over een bewakingsbataljon voor een gevangenenkamp. De HSSuPF zou deze eenheid hebben samengesteld uit WA’ers. Berger was er tegen geweest, omdat met de wijze waarop Nederlanders tegen Nederlanders werden gebruikt de bevolking nooit voor het nationaalsocialisme kon worden gewonnen.

De chef van het *SS-Hauptamt* scherpte zijn kritiek op de persoon Rauter verder aan: deze was een autocratische persoonlijkheid (“*selbstherrlich*”) die alles zelf beter kon dan anderen. Bovendien was hij een politiemann en Berger was ontstemd over het onheil dat de politie over de overwonnen Germaanse bevolking had gebracht. Germanen laten zich niet onderdrukken, aldus het in Neurenberg geïnterneerde SS-kopstuk. Een dergelijk optreden zou zich later wreken.¹⁰³ Op zijn beurt beschuldigde Rauter zijn tegenstrever de Klein-Germaanse gedachte (grondvesting van een Germaans eenheidsrijk onder Duitse leiding) aan te hangen.¹⁰⁴ Berger: het was juist andersom.¹⁰⁵

In zijn weerstand tegen Berger vond Rauter de rijkscommissaris aan zijn zijde. Allereerst was Seyss-Inquart ook gekant tegen inmenging uit Berlijn. Daarnaast bestond er een persoonlijke aversie van de cultuur minnende Oostenrijker tegen de chef van het *SS-Hauptamt*. De voormalige advocaat uit Wenen vond Berger weer onderontwikkeld en een cultuurbarbaar. Seyss-Inquart verwonderde zich erover dat de “*Schwabe*” zo’n belangrijk positie in de SS had verworven: “*Berger ist vielleicht ein schlauer, aber niemals ein kluger, oder gar weiser Mann gewesen.*”¹⁰⁶

De controverse tussen beide partijen mondde uit in een taaie strijd, waarbij Himmler de rol speelde die zo paste in het polycratische bestuur van het Derde Rijk. Himmler deed niets, in elk geval weinig. De *Anordnung* 54/42 zorgde aanvankelijk voor grote beroering, binnen en buiten de SS. Waarom had Bormann, de chef van de partijkanselarij (NSDAP) en vertrouweling van Hitler, een dergelijk besluit dat uit de lucht leek te vallen, ondertekend? Volgens Berger betrof het een opzetje om hem naar Bormanns kamp te halen. Hem was daartoe de functie van “*Gauleiter für Germanische Fragen*” aangeboden. Berger mocht daarnaast het *SS-Hauptamt* blijven leiden, maar zou desondanks dan direct ondergeschikt worden

---

¹⁰¹ Ibidem, 166, 174.

¹⁰² Verhoor G. Berger door A.E. Cohen op 29 augustus 1947. NIOD Doc. I 83B Gottlob Berger, a 2.

¹⁰³ Verhoor G. Berger door K.W. Swart op 14 oktober 1948 te Neurenberg. Ibidem, a 3.

¹⁰⁴ Verhoor Rauter op 10 juni 1947. NIOD H.A. Rauter, Doc I 1380 b 9.

¹⁰⁵ Verhoor G. Berger door K. Swart op 14 oktober 1948 te Neurenberg. NIOD Doc. I 83B Gottlob Berger a 3.

¹⁰⁶ NIOD Archief 264 (Neurenberg) Inv. Nr N29/2. (Seyss-Inquart 27-9-1946).

aan “*Braune Eminenz*” Bormann. Hij had het plannetje voorzien en was er niet op ingegaan. Het resultaat was wel, dat *Anordnung* 54/42 de positie van de SS versterkte en die van de NSDAP en die van Bormann verzwakte.¹⁰⁷

Ook in Nederland werd dus een filiaal gevestigd van *Germanische Leitstelle*. Een smeekbede van Rauter aan Himmler om dat niet te doen en Berger ‘loyaal’ met hem te laten samenwerken, haalde niets uit.¹⁰⁸ De HSSuPF had zich kort daarvoor al kwaad gemaakt over de geheime geldstroom die achter zijn rug om vanuit Berlijn naar Nederland vloeide. De ontvanger was Richard Jungclaus, een voormalige textielhandelaar die als adviseur aan de staf van Rauter was toegevoegd en, zo bleek later, was voorbestemd om de *Germanische Leitstelle* in Nederland te gaan leiden.

Met ingehouden woede schreef de gepasseerde *Höhere SS- und Polizeiführer* aan Himmler dat hij er “bij toeval” achter was gekomen. Dat kon toch niet, want hij was niet alleen HSSuPF, maar ook “*Verwalter* [hoogste bestuurder, Th.G.] *des SS-Oberabschnitts Nordwest*” en deze behoorde te weten wat er met deze fondsen gebeurde: “*Ich bitte Sie, Reichsführer, dringend um Abstellung dieser führungsgemäss unmöglichen Situation.*”¹⁰⁹

Berger stuurde een dramatische reactie aan Rauter. Hij was “*wegen schwerer Herzkomplicationen*” door de *Reichsführer-SS* “*auf Zwangsurlaub*” gestuurd. Diep beledigd voelde hij zich door Rauters telex aan de *Reichsführer-SS*: “*Bin über Inhalt und Form tief erschüttert. Wenn jemand gekränkt sein dürfte, dann wäre ich es, und zwar seit Wochen und Monaten (...)*”¹¹⁰ En wat deed Himmler: niets. Althans, Rauter als *Verwalter des SS-Oberabschnitts Nordwest* ontving van Himmlers ‘*persönlicher Referent*’ (secretaris/adviseur), Dr. Rudolf Brandt, de mededeling dat de klacht nog niet onder ogen van de *Reichsführer-SS* was gebracht. Eerst moesten Rauter en Berger er zelf maar uit zien te komen. Himmler had het al druk genoeg: “*Ich bin überzeugt, dass eine Aussprache mit Gruppenführer Berger zu einem positiven Ergebnis führt.*”¹¹¹

Na alle schermutselingen kwam Rauter – gesteund door Seyss-Inquart die zijn eigen macht ook bedreigd zag door de ambities van Berger – uiteindelijk als winnaar uit de strijd. Seyss-Inquart: “*Es ist wiederholt vorgekommen, dass er (Rauter, Th. G.) Leute, die der Berger geschickt hatte, einfach wieder zurückgeschickt hat. Da hat er sich bei mir die Rueckendeckung geholt und hat diese Leute wieder heimgeschickt.*”¹¹²

---

¹⁰⁷ Verhoor G. Berger. NIOD Doc. I 83B Gottlob Berger a 3.

¹⁰⁸ “Ich habe den festen Eindruck, Reichsführer, dass wir mit der SS mehr denn je vorwärts kommen auf dem Wege zur Germanien. Bestrebungen mit eigenen Zielsetzungen von Berlin aus, die die ganze Lage hier nicht übersehen, sind nur geeignet, neues Misstrauen zu sähen und mir die Arbeit zu erschweren.” Telexbericht van Rauter aan Himmler (15 december 1941). In 't Veld, *Nederland en de SS*, Deel I, nr. 98, 613-614.

¹⁰⁹ Telexbericht Rauter aan Himmler (13 december 1941). Ibidem, nr. 97, 612-613.

¹¹⁰ Berger: “Ich werde zu dem Schreiben in rein sachlicher Form an den RF-SS Stellung nehmen und beweisen, dass Dieses Schreiben weder in Form noch Inhalt gerechtfertigt ist.” Telexbericht Berger aan Rauter (18 december 1941). Ibidem, nr. 100, 618.

¹¹¹ R. Brandt aan Rauter (22 december 1941). Ibidem, nr. 103, 620-621.

¹¹² NIOD archief 264 Neurenberg N.29/2 VN 5 (Seyss-Inquart) 27-9-1946.

Rauter behield de volledige greep op de politiek en de organisatie van de SS in Nederland. Herbert Aust, leider van het Nederlandse filiaal van het *SS-Rasse- und Siedlungshauptamt* dat kandidaat-SS'ers onder meer beoordeelde op raszuiverheid van de stamboom, was van mening dat Rauter zijn baas was. Dat was ook het standpunt van de *Fürsorge der Waffen-SS* die de zorg had voor het sociale en financiële welbevinden van de achterblijvende families van Waffen-SS'ers aan het Oostfront.¹¹³

Dr. Alois Brendel

Bij de *SS-Schule* te Avegoor, die tot de competentie van het *SS-Hauptamt* behoorde, werd de strijd eveneens in het voordeel van Rauter beslist. Dr. Alois Brendel legde zijn les- en indoctrinatieprogramma's ter goedkeuring voor aan de *Höhere SS- und Polizeiführer*, waarop deze de plannen met uitgebreide aanwijzingen retour liet bezorgen: *“Ich finde, dass das Rahmenprogramm für den Avegoor Kurs verdammt gross ist. Ich kann mich nicht vorstellen, dass das ganze Programm in diesem Kurs durchgearbeitet werden kann.”*

De grondbeginselen van het nationaalsocialisme en van de SS, vooral met betrekking tot de geest van doodsverachting en *Frontkämpfer*, moesten duidelijker naar voren komen: *“Die Todesverachtung des SS-Mannes, seine Lebenshaltung bis zur letzten Stunde, Gegenüberstellung des japanischen Kriegers in dieser Hinsicht.”*

“Mit den Christentum”, aldus Rauter, *“würde ich vorsichtig sein. Die Abwerfung des Christentums ist eine reine Erziehungsaufgabe und keine politische Aufgabe, vor allem hier im Westen.”*¹¹⁴ De Nederlander moest omzichtig worden losgemaakt van het christendom:

*“Unsere Aufgabe ist es, im Wege der Erziehung die Gottgläubigkeit des Menschen zu erreichen und darzulegen, dass dann höchste Werte erreicht werden, wenn der Mensch innerlich so frei ist, dass er zwischen sich und seinem Herrgott keine Mittler braucht. Dazu seien aber nur starke germanische Menschen fähig, nicht aber schwächliche und kleine zaghafte Geister, die in diesem Augenblick eben die Hilfe des Pfarrers und der Kirche brauchen. Dieses Kapitel bitte ich sehr vorsichtig in dem obengenannten Sinne zu behandeln.”*¹¹⁵

Ondanks deze kanttekeningen was Rauter zeer tevreden over Dr. Brendel, het hoofd van Avegoor. Dat gold ook voor Berger in Berlijn, wat weer leidde tot een komisch en typerend geval van animositeit tussen het SS-duo. Rauter had het gewaagd Brendel voor te dragen voor promotie. Het was tegen het zere been. Berger schreef aan de HSSuPF dat het hem verheugde dat het werk van Brendel waardering vond. Een

---

¹¹³ In 't Veld, *Nederland en de SS I*, 1941, 173.

¹¹⁴ Reactie Rauter op Rahmenprogramm Avegoor, 12 juni 1944. NIOD 077 GKfdSw, 4.

¹¹⁵ Ibidem.

voorstel tot bevordering diende echter van het *SS-Hauptamt* uit te gaan en niet (zoals was gebeurd) door Rauter rechtstreeks bij het *SS-Personalhauptamt*. Berger had Brendel inmiddels zelf al voor bevordering voorgedragen. De HSSuPF werd vriendelijk doch dringend verzocht zich voortaan in dergelijke gevallen eerst met de chef van het *SS-Hauptamt* te verstaan.¹¹⁶ Terwijl Berger zijn opponent in Den Haag de oren waste, werd Brendel bevorderd tot *SS-Sturmbannführer* (majoor).¹¹⁷

Berlijn kreeg door toedoen van Rauter ook niet of nauwelijks direct greep op collaborerende groepen als de NSB, de Jeugdstorm en aanverwante bewegingen. Hij had daarvoor zijn eigen maatregelen. Zo verordonneerde hij, dat iedere NSB'er die een wapenvergunning wenste, en dat werden er steeds meer met de toenemende aanslagen van het verzet op collaborateurs, eerst een zogenoemde "*Pistolenlehrgang*" moest volgen in het door hem gecontroleerde Avegoor. Daar werd weinig tijd besteed aan revolverschieten, maar des te meer aan politieke vorming.¹¹⁸ Rauter: "De School Avegoor (...) heeft slechts formeel onder de *Germanische Leitstelle* geressorteed. Oorspronkelijk is zij door mij in het leven geroepen. Ik wilde haar beschouwd zien als de Junkerschulen in Duitsland; *Waffenschule der Waffen-SS*."¹¹⁹

Berger werd er wanhopig van: "*Weder der SS-Gruppenführer noch vor allen Dingen der Reichskommissar Seyss-Inquart haben den Gedanken der Germanischen Leitstelle erfasst*", schreef hij aan Dr. Brandt:

*"Beide können nicht über ihren eigenen Schatten springen! Weil sie 'regieren' wollen, glauben sie nicht, dass es andere gibt, die eine Sache um ihrer selbst willen tun. Ich möchte ganz nüchtern und klar meine Gedanken darlegen und bitte, sie dem Reichsführer-SS gelegentlich vorzutragen."*¹²⁰

In de loop van de oorlog leek Himmler uiteindelijk meer de kant te kiezen van Rauter. De HSSuPF ontving zelfs een persoonlijke felicitatie van de *Reichsführer-SS* voor zijn 'opbouwwerk' in Nederland.¹²¹ Mogelijk deed Himmler dat, omdat hij niet wilde dat Berger te machtig binnen het SS-apparaat zou worden. Toen het pleit in het voordeel van de HSSuPF was beslecht, ontdoede deze wat in zijn relatie

---

¹¹⁶ Berger aan Rauter, 27 oktober 1943. NIOD 077 GKfdSw, 4.

¹¹⁷ Bevordering Dr. A. Brendel, 27 oktober 1943. Ibidem.

¹¹⁸ Verhoor van Hendrik van Doornik, hoofd persafdeling van de Germanische Leitstelle in Nederland door de Afdeling Politieke Coördinatie van het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging, 21 juni 1947. NIOD Doc. II 249 a 5.

¹¹⁹ Verhoor Rauter op 10 juli 1947. Ibidem.

¹²⁰ Berger aan R. Brandt, 3 juni 1943. NA. Min.v.Just. COOM (1942) 1942-1949 Inv. nr. 1335. No. 1340.

¹²¹ Himmler aan Rauter, 11 februari 1944. "Lieber Rauter! Für in den vergangenen zwei Jahre geleistete Aufarbeit in den Niederlanden, die einen klaren Fortschritt auf dem Wege zum germanischen Reich und zur germanischen Gemeinschaft darstellt, spreche ich Ihnen und Ihren Mitarbeitern meine volle Anerkennung aus. Ein besonders Lob erhalten Sie für den Ausbau der feste Clingendael – Scheveningen, der Schule Avegoor und des Konzentrationslager Vught." NA Min. v. Just. COOM (1942) 1942-1949 (1984) Inv.nr 1335. No.1337.

tot de chef van het *SS-Hauptamt*. Rauter verloor steeds meer zijn belangstelling voor het werk van de *Germanische Leitstelle*, dat haar betekenis had verloren.¹²²

In Berlijn bleef men zitten met de frustraties, want die “achterbakse” Oostenrijker was een formidabele tegenstander gebleken. Riedweg keek na de oorlog met verbittering terug op zijn contacten met Rauter, maar ook op die met Seyss-Inquart. De rijkscommissaris had hem diep beledigd toen deze hem niet wenste te ontvangen: “*Ich war bei Rauter und dieser rief Seyss-Inquart an und sagte ihm: ‘Riedweg ist hier’. Darauf antwortete Seyss-Inquart: ‘Ich empfangen ihn nicht.’*”¹²³ Verder constateerde ook hij, dat de relatie tussen Berger en Rauter slecht was geweest. De schuld lag bij de HSSuPF, “*der sich von Berger nichts sagen liess (...) Rauter sagte, er sei dem Reichsführer direkt unterstellt und empfangen nur von ihm Befehle.*”¹²⁴

Ook de opvolger van Riedweg die in november 1943 naar het Oostfront was vertrokken, dacht met weinig warme gevoelens aan Rauter. Erich Sparmann: “*Rauter sagte: Was hier geschieht, geschieht über mich. Wenn Sie Frieden halten wollen, versuchen Sie nicht direkt mit den Leuten vom SS-Hauptamt zu verhandeln.*” De nieuwbakken stafchef van de *Germanische Leitstelle* volgde deze raad op.¹²⁵ Het jaarverslag van de *Leitstelle* in Nederland van 1943 opende daarom met de zinnen: “*Der Aufgabenbereich der Germ. Leitstelle umfasste im Berichtsjahr im wesentlichen nur die zusammenarbeitende Kontrolle – wenn ich es so nennen darf – der Germanischen SS, da aufgrund besonderen Befehle dem SS-Ogruf (ührer, Th.G.) Rauter die Hauptinstitutionen der SS in den Niederlanden direkt unterstellt waren.*”¹²⁶

Berger kon dat na de oorlog alleen maar bevestigen: volgens eigen zeggen was zijn rol al in 1943 uitgespeeld in Nederland. Hij kreeg geen inzage meer in stukken en hij staakte ook zijn adviezen aan Himmler.¹²⁷ Voor Rauter betekende dat geenszins rust aan het politieke front, want intussen lag hij al geruime tijd flink in de clinch met figuren die taaier verzet boden: Fritz Schmidt, zijn collega-*Generalkommissar* en in diens kielzog Anton Mussert, nog altijd leider van de NSB.

---

¹²² In 't Veld, *De SS en Nederland*. Deel I, 173-176.

¹²³ Verhoor van F. Riedweg door K.W. Swart op 19 november 1947. NIOD Doc. I 1403 F. Riedweg a 1.

Drie weken voor zijn executie zei Seyss-Inquart over het voorval: “Irgendeine Rolle hat ein Herr Rietweg gespielt. Der hat sozusagen diese ganze germanische Leitstelle unter seiner Obhut gehabt. Der hat sich immer ausserordentlich abfällig über meine politische Linie in Holland geäußert und erklärt, die wäre vollkommen falsch. Er hat sehr scharf kritisiert. Das müsste man so und so und das müsste man anders machen. Ich habe mich dagegen aufgehalten. Da wollte er zu mir kommen. Kam nach Den Haag. Da habe ich ihn rausgeschmissen.” NIOD archief 264 Neurenberg N.29/2 VN 5 (Seyss-Inquart) 27-9-1946.

¹²⁴ Verhoor van F. Riedweg. NIOD Doc. I F. Riedweg 1403 a 1.

¹²⁵ Verhoor van E. Sparmann door K.W. Swart, 20 november 1947. NIOD 463 Collectie In 't Veld doos 2, map Sparmann.

¹²⁶ Het jaarverslag werd geschreven door Obersturmführer (1^e luitenant) Hinrichs, medewerker van de *Leitstelle*. NIOD 077 GKfdSw 22.

¹²⁷ Verhoor G. Berger. NIOD Doc. I 83B Gottlob Berger a 3.

*Verlieren Sie mir den Humor nicht,
es ist gar kein Grund dazu vorhanden
und wenn noch so intrigiert wird.*

Himmler aan Rauter¹

Hoofdstuk 6

Strijd aan alle fronten

Onbetrouwbare plaaggeesten

Rauter had zijn zaken in de eerste periode van de bezetting goed op orde. Zo kon hij in een kerstwens (1941) aan Kurt Daluege, chef van de *Ordnungspolizei* in Berlijn, dan ook trots melden dat hij in Nederland alles onder controle had. Er was “*ein Zustand der Ruhe eingetreten, der – man kann es wirklich sagen – beispielgebend für besetzte Gebiete genannt werden muss.*” Het Nederlandse volk had daarvoor (het afgelopen jaar) wel een prijs betaald: van de zestig uitgesproken doodvonnissen waren er 45 voltrokken. De *Höherer SS- und Polizeiführer* had op gezette tijden hard moeten “*zugreifen*”, maar door zijn adequate optreden kon hij Daluege ook voor de komende turbulente tijden garanderen de situatie steeds onder controle te houden.²

Toch was Rauter een geplaagd man, zo komt uit zijn correspondentie met Himmler naar voren. Zijn plaaggeesten waren de eerder genoemde Frits Schmidt, de via het partijapparaat omhooggeklimmen commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken, en de politiek onhandelbare NSB-leider Anton Mussert. Een extra complicerende factor was de onduidelijke opstelling van de rijkscommissaris in de onafzienbare rij van conflicten en wrijvingen. Himmler moet soms gek zijn geworden van de onderlinge animositeit. Spionnen van de inlichtingendienst van Germaansche SS waren in de weer om Mussert en zijn Dietse medestanders in de gaten te houden. Diverse ‘geheimagenten’, met Bond-initialen als S. 1, S. 17 en S. 2 deden schriftelijk verslag van Musserts amourette met zijn nichtje Marietje Mijnlief.³

Ook de *Sicherheitsdienst* werd op Mussert gezet. Seyss-Inquart gebruikte een SD-rapport om de politieke onbetrouwbaarheid van de NSB-leider nog eens onder de aandacht te brengen bij Himmler. Het rapport was opgesteld door de hooggeplaatste SD'er Friedrich Knolle.⁴ Minutieus ging de

---

¹ Himmler reageert hier op een brief (17-12-1942) van Rauter waarin hij weer klaagt over het optreden van Schmidt en Mussert. In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 301 (20 januari 1943) 923. NA CABR Van Geelkerken Inv.nr. 27 I.

² Rauter aan Daluege (20 december 1941). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 102, 619-620.

³ NIOD 077 GKfdSw, 273.

⁴ Knolle had ook een aandeel in het neerslaan van de Februaristaking (1941) en de April-meistakingen in 1943, de wantoestanden in concentratiekamp Vught, het neerschieten van gijzelaars en de Arbeidsinzet. In 't Veld, *De SS en Nederland*, Deel I, 517 noot 1.

plaatsvervanger van BdS Harster de ‘misstappen’ van Mussert langs. Die liepen van diens onhebbelijkheid om de Duitsers steeds weer als “*Besatzungsmacht*” dan wel “*Besatzungsbehörde*” aan te duiden, tot aan de joodvriendelijkheid van zijn secretaresse Stien van Bilderbeek en zijn ‘gruwelpropaganda’ over het concentratiekamp Vught.

Ook liet Mussert niet na in zijn gesprekken en toespraken de Duce te noemen en daarmee het fascisme naast het nationaalsocialisme te plaatsen. In een rendez-vous met een belangrijke NSB’er had de Leider zich – zo meldde Knolle – naar aanleiding van zijn verzet tegen een Groot-Germaans rijk laten ontvallen dat hij ofwel in Den Haag regeringsmacht zou krijgen ofwel in Dachau zou eindigen. De *Reichsführer-SS* moest hiervan onverwijld op de hoogte worden gesteld. Wat Seyss-Inquart ook braaf deed.⁵

Rauter schroomde niet de radiotoespraken van Mussert op te nemen en die te controleren op SS- vijandige uitspraken. Dat leidde ertoe, dat de HSSuPF Himmler opriep om de NSB-leider duidelijk te maken dat hij als hoogste baas van de SS tevens *Reichsleiter* van de NSDAP was en namens de *Führer* de “*germanische Funktion*” uitoefende. Het ging daarom niet om zoiets triviaals als een richtingstrijd, maar om iets veel verhevener.⁶

Zelfs van de onmin bij een tafelschikking werd Himmler deelgenoot gemaakt. Begin januari 1942 waren Mussert en enkele hooggeplaatste NSB’ers te gast bij Himmler in Oost-Pruisen. Terug in Nederland klaagde Mussert via Schmidt dat bij een diner in de speciale trein, het mobiel hoofdkwartier, van de *Reichsführer-SS* niet plaatsvervangend Leider Van Geelkerken links naast de gastheer had mogen zitten, maar Rauter’s politieke medestander Rost van Tonningen. De HSSuPF had daarop Schmidt te verstaan gegeven dat de *Reichsführer-SS* mans genoeg was om zijn eigen tafelschikking te maken. Niettemin legde hij de kwestie toch maar even voor aan zijn hoogste baas. Zes dagen later had Rauter antwoord:

*“Ich bitte, sowohl Mussert als auch Oberdienstleiter Schmidt noch einmal deutlich mitzuteilen, dass die Sitzordnung bei einer Einladung meine Angelegenheit ist. Vor allem bitte ich das Herrn Schmidt zu sagen.”*⁷

Strijdpunten

Aan al deze trivialiteiten lagen twee grote strijdpunten ten grondslag. Het ging niet alleen om de staatkundige toekomst van Nederland, maar ook om de vraag of de NSB en daarmee haar Leider een rol moest krijgen in het landsbestuur. Rauter was daar mordicus tegen en hij liet niet na om deze mening te

---

Pierik, P., *Friedrich Knolle. Bekenntnissen van een SD-officier* (Soesterberg 2011).

⁵ Seyss-Inquart aan Rauter en notitie F. Knolle (21 juni 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 416-417, 1088-1094.

⁶ Rauter aan Himmler (22 juni 1943). Ibidem, nr. 418, 1096-1099.

⁷ Correspondentie Rauter-Himmler (6 en 12 januari 1942). Ibidem, Deel I, nr. 106 en 108, 624-629 en 630-631.

ventileren. Himmlers vertegenwoordiger voerde niet alleen Musserts politieke onbetrouwbaarheid aan. Elk argument dat hem dienstig was, was welkom. De volkwoede, die hem anders zo koud liet of die hij zo nodig met geweld de kop indrukte, baarde hem nu zorgen. Er zou grote onrust onder de Nederlandse bevolking ontstaan als de NSB regeringsmacht kreeg:

*“Ich kann mich nicht vorstellen, Reichsführer, dass man in solchen Situationen Mussert an die Regierung lassen könnte. Wir würden dadurch die inneren Widerstände ins Hundertfache vermehren. Ich bitte Sie, Reichsführer, falls die Frage an den Führer herangetragen werden sollte, bei der Entscheidung des Führers dies zu berücksichtigen.”*⁸

Himmlers secretaris Brandt kon Rauter een week later enigszins geruststellen. Eerst moest de NSB-leider zich een trouwe gesprekspartner tonen voor er sprake kon zijn om *“die Macht in die Hand zu bekommen.”*⁹ Toch bleef de altijd knagende onzekerheid wat de *Führer* in zijn allesomvattende wijsheid en mogelijk gesouffleerd door die onbetrouwbare collega-commissarisgeneraal Fritz Schmidt, zou besluiten. Want Mussert mocht dan een incompetent burgermannetje zijn, je mocht hem niet onderschatten: *“Mussert ist nicht dumm; er ist äusserst schlau und gerissen.”* Zijn gespeelde vriendelijkheid ten opzichte van de SS *“ist mehr eine reale Vernunftsache von ihm, als eine Herzensangelegenheit. Darüber müssen wir uns vollkommen im klaren sein!”*¹⁰

Himmler was het met zijn *Höherer SS-und Polizeiführer* eens. Hij kwalificeerde Mussert op een gegeven moment als een oneerlijk figuur waarmee hij *“innerlich fertig”* was:

*“Ich ... halte ihn für einen in der Hand seiner schlechten Umgebung befindlichen Mann, verheiratet mit seiner Tante. Abschliessend zu meinem persönlichen Urteil darf ich heute auch noch sagen, halte ich ihn innerlich für unehrlich. Krach wird es deswegen zwischen ihm und mir keinerlei geben.”*¹¹

Rauter en Himmler mochten dan klaar zijn met Mussert en zijn *Bewegung*, wie moesten ze dan inschakelen om de Nederlanders de *SS-Volksgemeinschaft* in te loodsen? De wrakke splinters Nationaal Front (Arnold Meyer) en de NSNAP van Van Rappard (de vurigste Hitler-vereerder) waren eind 1941 op last van de bezetter opgeheven om de NSB te versterken.¹² Het was juist Rauter geweest die drie maanden

---

⁸ Ibidem (7 juli 1942) nr.189, 777-778.

⁹ R. Brandt aan Rauter (15 juli 1942) Ibidem, nr. 195, 789.

¹⁰ Rauter aan Himmler (16 september 1941). Ibidem, nr 79, 573-580.

¹¹ Himmler aan Rauter (24 januari 1942). Ibidem, nr. 181, 769.

¹² Kwiet, *Rijkscommissariaat Nederland*, 103-104.

eerder bij Himmler had gepleit om alle loslopende nationaalsocialisten richting NSB te drijven. Zo kon Mussert bij de les worden gehouden, dacht hij.¹³

De Nederlandsche Unie

Ook de Nederlandsche Unie, de volksbeweging van het driemanschap Eindhoven, Linthorst Homan en De Quay die de ‘nieuwe tijd’ als een voldongen feit accepteerde maar een tegenwicht wilde bieden aan de zo gehate NSB, was geen alternatief gebleken. De rol van de Unie was in de laatste maand van 1941 uitgespeeld. Seyss-Inquart had het driemanschap in de zomer van 1940 politieke ruimte gegeven in de verwachting dat de Unie een vehikel kon zijn bij de nazificering van Nederland. Bij de SS bestond er al vanaf het begin scepsis over haar bruikbaarheid. De eerste *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD*, Hans Nockemann, was van mening ‘dat alle blokvormingen van burgerlijk nationale kleur niet geschikt zijn om het doordringen van de Nederlandse bevolking van de nationaalsocialistische ideeën te vergemakkelijken.’¹⁴

De BdS, inmiddels vervangen door Harster, kreeg ruim een jaar later gelijk. De relatie tussen bezetter en driemanschap verslechterde verder, vooral in de periode tussen de Februaristaking en de inval van de Duitsers in de Sovjet-Unie.¹⁵ De door Hitler ontketende oorlog in het Oosten betekende een definitieve waterscheiding tussen de Unie en de bezetter. De drie leiders wensten geen partij te kiezen in de strijd tussen de oorlogvoerenden. Een dergelijke beslissing zou slechts “in volle vrijheid en door eigen Overheid kunnen worden genomen.”¹⁶

De Nederlandsche Unie bleek geen instrument om het overwonnen volk de nationaalsocialistische ideeën te laten omarmen. Ze wenste bovendien niet op te treden als wervingsbureau voor vrijwilligers aan het Oostfront. Een nog onbesproken reden voor Berlijn om de Unie tot dusver te gedogen was de hoop geweest toch nog tot een vergelijk met de Britse regering te komen. Mocht dat gebeuren dan kon het driemanschap dienen als intermediair met de Nederlandse regering in Londen. Toen Duitsland in december 1941 de Verenigde Staten na de aanval van de Japanners op Pearl Harbour de oorlog verklaarde en Nederland al direct Japan de oorlog verklaarde, was deze optie definitief vervlogen.

De Unie had voor de bezetter haar betekenis verloren. Nu de *Führer* het groene licht had gegeven, en met hem uiteraard de rijkscommissaris, om de Nederlandsche Unie te verbieden, kweet Rauter zich met genoeg van deze taak (13 december 1941). De volgende dag maakte Seyss-Inquart het verbod wereldkundig.¹⁷ Voordien had de HSSuPF de politieke bewegingsvrijheid van de Unie met enkele

---

¹³ Himmler aan Rauter (16 september 1941). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 79, 573.

¹⁴ Kwiet, *Rijkscommissariaat Nederland*, 96-102.

¹⁵ Have, W. ten, *De Nederlandsche Unie. Aanpassing, vernieuwing en confrontatie in bezettingstijd 1940-1941* (Amsterdam 1999) 497.

¹⁶ Dat schreef het driemanschap in het artikel ‘Waar wij staan’ op de voorpagina van het weekblad *De Unie* (3 juli 1941). Ibidem, 471.

¹⁷ Rauter aan Himmler (15 december 1941). In hetzelfde telexbericht verneukelde Rauter zich op de gevolgen, vooral van de opheffing van de NSNAP-Van Rappard: “Ich hatte heute Herrn van Rappard bei mir und sprach mit ihm eingehend über die Lage. Er will meinen Rat befolgen und sofort Fühling mit der NSB aufnehmen. Er

knevelarijen al danig beperkt. Per 1 april 1941 was het de vrijwilligers verboden te colporteren met hun weekblad *De Unie*.¹⁸ Eind juli volgde een aanplakverbod en was het leden niet langer toegestaan tentoonstellingen te organiseren. De leden moesten bovendien het Unie-speldje van hun revers halen.¹⁹ Tenslotte verbood Rauter op 19 november de Nederlandse vlag c.q. kleuren te gebruiken.²⁰ De uitschakeling van de Unie versterkte de vijandschap van de bevolking tegen de NSB, aldus de *Sicherheitsdienst*, maar de maatregel had niet tot onrust geleid: “*Die Auflösung von Nederl. Unie und Nationaal Front konnte überall reibungslos durchgeführt werden.*”²¹

Bleef over de NSB, hoe groot de hekel ook was die Rauter en zijn leidsman hadden aan Mussert. Nu Hitler had besloten om de NSB het alleenrecht op de “*politischen Willensbildung*” in Nederland te schenken, moest zijn Leider ook openlijk worden gesteund. Dus verscheen de rijkscommissaris in vol ornaat op het feest ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van de Nationaal Socialistische Beweging in Utrecht (14 december 1941), waar hij de groeten overbracht van de Führer maar ook voor een enthousiast gehoor de politieke voorkeurspositie van de NSB bij de bezetter publiek maakte.²²

Waar de Führer had gesproken, hadden zijn discipelen zijn orders maar uit te voeren. Het bezettingsbestuur kon niet om ‘mannelijke-Mussert’ heen, ook de SS niet. In de NSB bleef zijn positie sterk. Niemand was zo populair bij de achterban. De rekrutering van vrijwilligers voor de Waffen-SS dwong Himmler en Rauter, nu de oorlog in het Oosten woedde, om zaken te doen met de NSB-leider. Van Geelkerken, Musserts plaatsvervanger, zei na de oorlog: “De NSB was viswater waarin de SS kon hengelen.”²³

Het gevolg was dat Mussert, aanvankelijk aangevuurd door Schmidt, de rest van de oorlog met zijn Dietse verlangens, chantagepraktijken en roep om een belangrijke positie in het bezettingsbestuur een plaaggeest bleef voor Rauter.

Concurrerende machten

De ruzies binnen het bezettingsbestuur in Nederland pasten – zoals al eerder aangestipt – in de politieke cultuur die onder Adolf Hitler in het voorgaande decennium was ontwikkeld. De NSDAP bezat in tegenstelling tot het communistische systeem geen bureaucratistische, leidinggevende structuur. De diverse partij- en bestuursorganen genoten hierdoor een grote mate van handelingsvrijheid bij de

---

hat die Absicht mit seinen Parteigenossen in die NSB einzutreten und dort damit den rechten Flügel stärken und die Jugend in die SS zu führen. Er ist vernünftig und doch Realpolitiker, sieht in dem Schritt des Führers nunmehr auch ein Zeichen für sich, mit seiner Partei den vom Führer gewünschten Weg zu beschreiten. Das ist ein neuer grosser Erfolg, wodurch ins besondere auch die SS stark gestärkt wird.” In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 98 + noot 2, 613-614.

¹⁸ NIOD 181 Nederlandsche Unie, 40.

¹⁹ Ibidem, 950 (26 juli 1941).

²⁰ Ibidem, 18.

²¹ NIOD 077 GKfdSw 2. Meldungen nr. 75 (30 december 1941).

²² Ibidem, nr. 74 (16 december 1941).

²³ Verhoor C. van Geelkerken op 26 juli 1945. NIOD J. L. Jansonius Doc I 1818 3.

uitvoering van het heilig verklaarde partijprogramma. Dat leidde niet tot een systeem van getrapte verantwoordelijkheden, maar tot een structuur van concurrerende machten, die enerzijds naar voren kwam in het principe van de ‘dubbele’ – zowel disciplinaire als politieke – ondergeschiktheid van partijfunctionarissen en anderzijds in de ontbrekende coördinatie tussen de Partij, SA, SS en de vele verwante groepen en beroepsorganisaties.²⁴

Het gevolg was dat de nationaalsocialistische machthebbers – op alle niveaus – niet zeker waren van hun plek. Naburige concurrenten konden door veranderingen in machtsverhoudingen, vuil spel en/of politieke fouten een geslaagde aanval inzetten, zelfs zonder betrokkenheid van de *Führer*.²⁵ Seyss-Inquart kon hierbij uit ervaring spreken. Als *Reichsstatthalter* van Oostenrijk werd hij na de *Anschluss* in 1938 binnen zeven weken buitenspel gezet door Josef Bürckel die geheel in overeenstemming met Hitlers gewoonte als wedijverende functionaris (*Beauftragte für die Durchführung der Volksabstimmung*) naast Seyss-Inquart was benoemd.²⁶ Zelfs Heinrich Himmler verloor door machinaties van Hitlers secretaris Martin Bormann zijn machtspositie in de laatste weken van de oorlog. Deze toestand van voortdurende onzekerheid over veroverde machtsposities, veroorzaakte bij de ‘satrapen’ van het regime een constante wedloop naar de gunst van de *Führer*.²⁷

Moesten de machthebbers steeds beducht zijn op aanvallen op hun positie, de constructie van het machtsapparaat zelf, of dat nu in het Duitse Rijk zelf was of in de bezette gebieden, was bij Hitler in beton gegoten. Met de “*eigentümlichen Starrheit mit der Hitler an einmal gefassten Überzeugungen festhielt*” bleven genomen besluiten – althans zolang de oorlog duurde – van kracht.²⁸

De *Führer* had daarbij maar één belang op het oog, aldus Martin Bormann. Hitler liet na de aanval op de Sovjet-Unie weten, dat men nog steeds moest handelen zoals de Duitsers hadden gedaan in Noorwegen, Denemarken, Nederland en België; en de wereld moest misleiden omtrent de Duitse bedoelingen: “*Wir werden also wieder betonen, dass wir gezwungen waren, ein Gebiet zu besetzen, zu ordnen und zu sichern; im Interesse der Landeseinwohner müssten wir für Ruhe, Ernährung, Verkehr usw. sorgen.*” Uiteindelijk draaide voor hem alles om de machtsuitoefening: “*Grundsätzlich kommt es also darauf an, den riesenhaften Kuchen handgerecht zu legen, damit wir ihn erstens beherrschen, zweitens verwalten und drittens ausbeuten können.*”²⁹

Op een enkele uitzondering na – België werd in augustus 1944 nog rijkscommissariaat – bracht Hitler geen fundamentele veranderingen aan in de aard van een bezettingsbestuur. Kleinere aanpassingen

---

²⁴ Zie voor nadere uitleg over Hitlers regeerstijl: Mommsen, H., ‘Hitlers Stellung im Nationalsozialistischen Herrschaftssystem’ in *Der Nationalsozialismus und die Deutsche Gesellschaft. Ausgewählte Aufsätze* (Hamburg 1991) 67-97, aldaar 76-77.

²⁵ Ibidem, 81.

²⁶ Neumann, *Arthur Seyss-Inquart*, 112-120.

²⁷ Mommsen, ‘Hitlers Stellung im Nationalsozialistischen Herrschaftssystem’, 81.

²⁸ Rebutisch, D., *Führerstaat und Verwaltung im Zweiten Weltkrieg* (Stuttgart 1989) 36.

²⁹ Aktenvermerk M. Bormann (16 juli 1941). Benz, W., ‘Typologie der Herrschaftsformen in den gebieten unter deutschem Einfluss’ in Benz, W., Houwink ten Cate, J. en Otto, G. (red.), *Die Bürokratie der Okkupation. Strukturen der herrschaft und Verwaltung im besetzten Europa* (Berlin 1998) 11-26, aldaar 12-13.

waren er wel en die hadden meestal te maken met de onrust of het verzet in het betreffende land. Dan werden politionele maatregelen genomen, waarbij de rol van de SS geprononceerder werd.

Wat het bezettingsapparaat betreft, kwam dat van Nederland het meest overeen met dat van Noorwegen. In beide landen lag de uitvoerende macht bij een rijkscommissaris, die de autochtone nationaalsocialistische organisaties en haar leiders gebruikte als collaborateurs. Het was niet de bedoeling dat de inheemse politieke verwanten een zelfstandige rol gingen spelen. Zij misten daarvoor ook de kwalitatieve en getalsmatige kracht.³⁰

De onmiddellijke benoeming van een rijkscommissaris voor ons land en de aan hem meegegeven instructies waren volgens G. Hirschfeld een uitvloeisel van Hitlers negatieve ervaringen in Noorwegen. Daar had hij bij de Duitse aanval op 9 april 1940 op het Scandinavische land een putsch van de inheemse nationaalsocialist Vidkun Quisling (40.000 aanhangers) gesteund. Diens regering, die geen steun vond bij de bevolking, moest onder druk van Berlijn al na enkele dagen het veld ruimen.³¹ Vandaar dat in de opdrachten die Seyss-Inquart van de Führer meekreeg met geen woord over Mussert werd gerept. In algemene termen werd de nieuwe rijkscommissaris opgedragen “*unsere Freunde in Holland*” niet in de steek te laten, waarbij alleen de naam van Rost van Tonningen werd genoemd.³²

Het derde ‘Germaansche’ land, Denemarken, behoorde lange tijd niet tot de bezette gebieden. Het betaalde geen bezettingskosten, doch stelde kredieten beschikbaar voor gemaakte kosten. Op langere termijn bestond het plan om van Denemarken een Duitse provincie te maken. Bij de bevolking moest dan de bereidheid worden gewekt om zich bij een komend Groot-Germaans Rijk aan te sluiten. Daartoe moest de druk langzaam worden opgevoerd. Met de toename van de weerspanningheid van de bevolking verdween daarom de toeschietelijkheid van de bezetter.

Met de afkondiging van de noodtoestand (29 augustus tot 6 oktober 1943) en de internering van de strijdkrachten was het *Modellcharakter Dänemark im deutschen Macht – des “Musterprotektorat” an der “Schlagsahnefront”* ten einde. Himmler stuurde meer politiekrachten naar Denemarken. Een *Führerbefehl* van 6 oktober 1943 verordonneerde de benoeming van een *Höherer SS- und Polizeiführer* (*SS-Obergruppenführer* Günther Pancke).³³

De kans dat het Mussert wel zou lukken werkelijke macht te verwerven leek, gezien de ontwikkelingen in Noorwegen en Denemarken en de “*eigentümliche Starrheit*” van Hitler, minimaal. Terwijl Himmler de NSB-leider liet vallen, speelden Seyss-Inquart en Schmidt nog wel met het idee om hem als stroman voor een overgangstijd tot hoofd van een Nederlandse regering te maken. Bij de

---

³⁰ Ibidem, 16-19.

³¹ De delegatie uit Berlijn die Quisling tot opstappen dwong stond onder leiding van een oude bekende, Theo Habicht, die voor de oorlog de nationaalsocialisten in Oostenrijk in het gareel bracht. ³¹ Skodvin, M., ‘Das Beispiel Norwegen’ in Frei, N. en Kling, H. (red.), *Der national-sozialistische Krieg* (Frankfurt am Main 1990) 188-204 aldaar 190.

³² Hirschfeld, G., *Fremsherrschaft und Kollaboration. Die Niederlande unter deutscher Besatzung 1940-1945* (Stuttgart 1984) 168-169.

³³ ‘Hitlers Europa’ in *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg 5/2. Organisation und Mobilisierung des deutschen Machtbereichs. Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen 1942-1944/45* (Stuttgart 1988/1989) 13-17.

commissaris voor Bijzondere Zaken speelden ook nog persoonlijke motieven een rol. Hij hoopte ooit gowleider van dit land te worden. Terwijl Hitler over de toekomst van Nederland officieel nog geen besluit had genomen, mochten de plaatselijke machthebbers Seyss-Inquart, Schmidt en Rauter politiek experimenteren en hun rivaliteiten “*auskämpfen*”.³⁴

Op zoek naar vrijwilligers voor het Oostfront

Als supervisor van alle SS-diensten en aanverwante organisaties was het Rauter zelf die Mussert in een tijd dat de onderlinge verhoudingen nog redelijk waren, munitie verschafte voor diens onlustgevoelens jegens Himmlers elitekorps. Het enthousiasme waarmee de eerste vrijwilligers van *Westland* naar Duitsland waren gereisd om een bijdrage te leveren aan de *Waffen-SS*, was bij aankomst in de kazerne te München meteen in de kiem gesmoord. Van de beloften in Nederland om in kameraadschappelijke sfeer een opleiding van zes maanden te volgen, was “zacht uitgedrukt, niet in overeenstemming met hetgeen volgde”, schreef Mussert op 25 februari 1941 verbitterd aan Rost van Tonningen.³⁵

De meeste rekruten voelden zich bedrogen. De jonge mannen die voorbestemd waren om kaderfuncties bij de Nederlandsche SS te gaan bekleden, ondergingen een soort inlijving bij de *Waffen-SS*. Bij aankomst moesten ze zich in het “*Feldgrau*” van de *Waffen-SS* hijsen. Ze werden onderworpen aan zware Duitse discipline. Binnen enkele maanden was bij sommigen de wanhoop zo groot, dat zij de hand aan zichzelf sloegen. Een verzwarende omstandigheid was de tactloze manier waarop Duitse officieren en onderofficieren de Nederlanders bejegenden. Deze werden weliswaar beschouwd als Volksduitsers, maar van een laag allooi. De minachting en de *Überheblichkeit* (arrogantie) waaraan de vrijwilligers werden blootgesteld, doofden snel hun enthousiasme en idealisme.³⁶ Zelfs een gelovige en geprivilegieerde SS'er als Wim Heubel werd aan de afknijpdiscipline van de Duitsers blootgesteld, maar hij behield wel zijn optimisme.³⁷

Overigens waren de uit Nederland overgekomen vrijwilligers allesbehalve een nationaalsocialistische modelgroep. De voormalige leider van Haagse Mussert-Garde, Waldemar Schwing, typeerde zijn collega's in München als “een bende avonturiers, onbruikbare in de maatschappij mislukte vervelende kerels, die de heele dag kankeren en de dienst ontlopen.”³⁸ Ook was er bij hen nauwelijks sprake van een onderlinge band. Eensgezindheid ontbrak. “De groeten waren zo veelvuldig verschillend, dat het op een Babylonische spraakverwarring leek. Houzee, Heil Hitler, Heil Rost en zelfs Heil Mussert, terwijl er ook sergeants van het Nederlandse leger bij waren. Voor de trein in Köln arriveerde, was er al een fikse kloppartij ontstaan”, aldus voorman Jan Woudenberg van het Nederlandsch

---

³⁴ Rebentisch, *Führerstaat und Verwaltung*, 302-304.

³⁵ A.A. Mussert aan M.M. Rost van Tonningen. (25 februari 1941). Fraenkel-Verkade, E. (red), *Correspondentie van Mr. M.M. Rost van Tonningen* Deel I, 1921-mei 1942 ('s Gravenhage 1967) nr.180, 599-600.

³⁶ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 315-316.

³⁷ Fraenkel-Verkade (red), *Correspondentie van Mr. M.M. Rost van Tonningen* Deel I, nr. 85, 428-431.

³⁸ W.A. Schwing aan M.M. Rost van Tonningen (29 augustus 1940). Ibidem, Deel I, nr. 86, 431-433.

Arbeidsfront (NAF) in zijn memoires.³⁹ De onvrede over behandeling in Beieren en onderlinge verhoudingen deed veel rekruten besluiten de opleiding voortijdig te verlaten.⁴⁰

De problemen waren zo ernstig, dat de hoogste baas van de SS zich ermee ging bemoeien. Op 21 augustus 1941 verscheen Himmler in München, waar hij de manschappen toesprak. De rekrutentijd is een harde tijd, deelde hij zijn gehoor mede: wie deze periode niet kan doorstaan wordt – volgens de Germaanse normen – nooit een echte man. Doch wie de test aankan, die is na afloop trots en blij, dat hij de beste opleiding naar mannelijkheid die er op de wereld bestaat, heeft gevolgd. De toespraak, waarin de *Reichsführer-SS* opriep tot “*Kameradschaft*” en verder uitgebreid aandacht besteedde aan de genialiteit van Adolf Hitler, wist de ontevreden tot rust te brengen.⁴¹

De ervaringen van de teruggekeerde vrijwilligers bleven niet zonder gevolgen. Sinds de zomer van 1940 daalde het aantal aanmeldingen voor Westland met de helft. Van doorgewinterde SS-aanhangers als Rost van Tonningen kreeg de NSB de schuld. “*Die künstlich geschürte antideutsche Stimmung der NSB kam auch in München bei der Standard Westland zum Ausbruch*”, schreef hij aan Seyss-Inquart.⁴² Seyss-Inquart bracht in januari 1941 met Mussert, Rauter, Schmidt en Van Geelkerken een bezoek aan de manschappen in Beieren. De NSB-leider, die tevens het concentratiekamp Dachau aandeed, was onder de indruk van wat daar in de schaduw van Hitlers Adelaarsnest werd verricht.⁴³ De Nederlandse rekruten waren inmiddels van München verhuisd naar barakken in Oberau in de buurt van Berchtensgaden.⁴⁴

Toch bleven Himmler en Rauter met een groot probleem zitten: het gebrek aan nieuwe aanvoer van vrijwilligers. De kwestie werd knellender nu de aanval op de Sovjet-Unie vaste contouren begon te krijgen. Eén vrijwilliger meldde zich spontaan via Rauter aan bij Himmler: Rost van Tonningen. De *Kommissar für die marxistische Parteien* was gefrustreerd. Net als Mussert was hij er niet in geslaagd om de Nederlandse bevolking voor het nationaalsocialisme te winnen. Waar Mussert tenminste nog een schare van ongeveer 100.000 volgelingen had, was Rost een legeraanvoerder zonder troepen.

Rost “*war sehr bedrückt*”, schreef Rauter aan Himmler, omdat hij als tweede plaatsvervangend NSB-leider door de echte Leider naar de zijlijn was geduwd en ook omdat hij van commissaris-generaal Schmidt en de rijkscommissaris evenmin steun kreeg. Volgens de HSSuPF had Rost gelijk. Rauter toonde

---

³⁹ NIOD H.J. Woudenberg Doc I 1922, *Memoires I* (1^e reeks) B. 1940-mei (p. 54-125) map g, 96.

⁴⁰ De cijfers over het aantal Nederlandse vrijwilligers in München verschilt nogal. Volgens In 't Veld waren het er bij elkaar 1200. In elk geval zou de sterkte van Westland niet boven die van een bataljon (ca. 600 man) zijn gegaan. In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 317.

⁴¹ Rede van Himmler (21 augustus 1940). Ibidem, nr. 47, 521-525.

⁴² Rost van Tonningen aan Seyss-Inquart (24 augustus 1940). *Correspondentie Rost van Tonningen*, Deel I, nr. 80, 415-423.

⁴³ Himmler stuurde Mussert nog een bedanktelegram (14 januari 1941): “Bin sehr zufrieden dass Ihnen die Männer gut gefallen haben.” NIOD 123 Nationaal-Socialistische Beweging, 153.

⁴⁴ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 321 en 323-324.

Op 17 januari 1941 inspecteerde Mussert de Nederlandsche SS na een mars door Den Haag, waar hij de manschappen toesprak: “... Thans gaat de nieuwe tijd beginnen, de tijd van – naar ik hoop en vertrouw – de Groot-Germaansche aaneensluiting van volken van het Noordzee- en Oostgebied, de tijd waarin de Germaansche volkeren zullen kunnen leven in de vredige gemeenschap van ene hechten bond...” NIOD VoVa 17 januari 1941.

zich daarom een voorstander van het plan van de rijkscommissaris om de voormalige bewindvoerder van de Volkenbond in Oostenrijk te benoemen tot president van de Nederlandse Bank. Dat zou zijn frustraties temperen. Inlijving van Rost in de *Waffen-SS* (Westland) was geen optie, zo had Seyss-Inquart bepaald, omdat de 47-jarige te belangrijk was voor de “*Aufbau in Holland*”. Rauter vond bovendien dat Rost op den duur niet opgewassen zou zijn tegen de ontberingen van het soldatenleven. Wel had hij waardering voor Rosts verzoek: als dat bekend werd, zou dat onaangenaam zijn voor Mussert en Geelkerken. Van de leidende NSB-trojka had Rost zich als enige gemeld voor militaire inzet.⁴⁵

De hele oorlog zou de bezetter en met name Rauter als de vertegenwoordiger van de (Waffen-)SS het gebrek aan toestroom van militaire vrijwilligers als een van de grootste problemen beschouwen. Verruiming van de toelatingseisen door Himmler boden weinig soelaas. Op de vele organogrammen zag het er redelijk indrukwekkend uit, maar de *Stürme*, *Sturmbanne* en *Standarte* kampten steevast met fikse onderbezetting. De *Standarte Westland* werd mede om deze reden met de *Standarte Nordland* (Noren) en de *Standarte Germania* begin december 1941 samengevoegd tot divisieverband met de naam *Wiking*. Deze nieuwe formatie groeide onder bevelhebber Felix Steiner uit tot een elitekorps van de *Waffen-SS*. Ondanks dat en de populariteit van Steiner bij de militairen bleef de relatie van de Nederlandse vrijwilligers met de Duitse soldaten binnen *Wiking* stroef, al was ze beter dan bij het later opgerichte Legioen Nederland.⁴⁶

Ondanks de perikelen in de Duitse opleidingsbarakken deden Himmler en Rauter er alles aan om de stroom vrijwilligers op gang te houden en zelfs te vergroten. Allereerst door de toelatingnormen te verzachten. Van de eerste kandidaten voor Westland was dertig procent afgekeurd. Voor zijn *SS-Freiwilligen Standarte Nordwest* – begin april 1941 opgericht – werden de fysieke eisen verlaagd en van de kandidaten werd niet verlangd dat ze tot de ‘nationaalsocialistische familie’ behoorden. Nederlanders en Vlamingen konden zich aanmelden.

Himmler hoopte waarschijnlijk dat *Nordwest*, ontstaan uit het opleidingsbataljon van de *Standarte Germania*, kon putten uit anticommunistische groeperingen van overwonnen volkeren. De nieuwe formatie, die onder commando stond van Otto Reich, werd aanvankelijk geen formeel onderdeel van de *Waffen-SS*, maar praktisch zouden de vrijwilligers de status van volwaardige leden krijgen. Hoeveel Nederlanders zich voor *Nordwest* hebben aangemeld, is onduidelijk. In 't Veld geeft een schatting van minder dan 2000 vrijwilligers.⁴⁷ Van der Zee spreekt van 1200 Nederlanders en 300 Vlamingen.⁴⁸ De werving van Nederlanders bezorgde ook de Duitsers de nodige problemen. De kandidaten werden gelokt met fraaie vooruitzichten, nadat ze hun periode bij de *Waffen-SS* hadden

---

⁴⁵ Rost van Tonningen aan Rauter (20 februari 1941). In 't Veld, *De SS en Nederland*, Deel I, nr. 61, 543-548 en *Correspondentie Rost van Tonningen*, Deel I, nr. 173, 582-583.

⁴⁶ In 't Veld, *De SS en Nederland* I, 327

⁴⁷ *Ibidem*, 322-333.

⁴⁸ Zee, S. van der, *Voor Führer, volk en vaderland: de SS in Nederland* (6^e herziene druk) (Hilversum 2006) 70.

uitgezeten. Bijvoorbeeld met gegarandeerde banen bij de te vormen nationale politie. De aanstaande aanval op de Sovjet-Unie werd angstvallig geheimgehouden.⁴⁹

Nu Hitler had besloten tot een verrassingsaanval op het rijk van Stalin (22 juni 1941), was het voor de *Reichsführer-SS* zaak om de overwonnen volkeren zoveel als mogelijk aan de antibolsjewistische strijd te binden. In Nederland werd daartoe door de rijkscommissaris opgeroepen tijdens een grote manifestatie (27 juni) op het IJscubterrein (Museumplein) te Amsterdam. De aanwezige Nederlanders, voornamelijk NSB'ers onder leiding van Mussert die ook een toespraak hield, werd voorgehouden dat zij zich een gelijkberechtigde plaats naast de Duitsers konden verwerven door in het conflict met de Russen de kant van de nationaalsocialisten te kiezen.

De rijkscommissaris was op het IJscubterrein niet zover gegaan om de Nederlanders direct tot de gewapende strijd op te roepen, maar zijn exposé kwam daar wel op neer. Het liefst wilden de Duitsers dat het initiatief daartoe van de Nederlanders zelf kwam. Hij kreeg drie dagen (28 juni 1941) later al steun uit onverwachte hoek. Het was Arnold Meijer van het Nationaal Front die in zijn *Nederlandsch Dagblad*, opriep tot vorming van een Nederlands Legioen. Meijer had zijn eigen bedoelingen met zijn initiatief: zijn kleine beweging dreigde (toen al) te worden verboden en hij hoopte met zijn actie een NSB-monopolie te voorkomen.⁵⁰

Toch was de voorman van het Nationaal Front niet de eerste die met het idee van een Nederlands Legioen kwam. Rauter had al op 30 juni bij de rijkscommissaris voor zo'n formatie gepleit. Het zou 'de binnenlandse politiek een nieuwe wending geven.' Alles moest er aan worden gedaan om het Legioen op een zo breed mogelijke basis te formeren. Daarom werd de toen nog actieve Nederlandsche Unie via Linthorst Homan, de meest Duits-vriendelijke van het Driemanschap, gevraagd mee te doen. Mocht de Unie weigeren, dan moest het korps door de NSB en de NSNAP van de grond worden getild. Het was voor Rauter een uitgemaakte zaak dat het Legioen "*auch von der SS geführt*" zou worden. Wat overigens strikt geheim moest blijven. Intussen zou de werving voor *Westland* en *Nordwest* gewoon doorgaan.⁵¹

Rauter wilde meer. Hij wenste uit de gelederen van de Koninklijke Marechaussee een tweetal bataljons vrijwilligers te formeren die politiediensten konden verrichten in de overwonnen gebieden achter het Oostfront.⁵² Van zijn plannen kwam evenwel niets terecht. Allereerst ontmoette hij oppositie van secretaris-generaal Schrieke van Justitie die van mening was dat de marechaussees niet konden worden gedwongen; medewerking was alleen mogelijk op vrijwillige basis. Bovendien was er weinig belangstelling: slechts één officier en vijftig manschappen meldden zich.⁵³

---

⁴⁹ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 322-333.

⁵⁰ Ibidem, 334-336.

Arnold Meijer: "Wij echter kunnen niet anders dan verklaren, dat wij verheugd zijn om deze rede. Wij zijn er van overtuigd, dat deze gedachten van de Rijkscommissaris, nader uiteengezet, door Nederlanders, ons volk uit de droom helpen. Deze rede was Europeesch in den goeden zin des woords en voor een waarlijk Nederlander aanvaardbaar." NIOD *Het Nederlandsch Dagblad*, 28 juni 1941, pagina 1.

⁵¹ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 336-337.

⁵² NIOD Doc. II 1180 a 2.

⁵³ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 337.

Overigens bagatelliseerde Rauter na de oorlog zijn rol bij de oprichting van het vrijwilligerslegioen: “Aan de voorbereidende besprekingen betreffende de oprichting van het “Vrijwilligerslegioen Nederland” heb ik nimmer deelgenomen.” Het zou het werk zijn geweest van Seyss-Inquart en Schmidt:

“Aanvankelijk was namelijk nog niet vastgesteld of het ‘Vrijwilligerslegioen Nederland’ bij de Waffen-SS of bij de Duitse Weermacht ondergebracht zou worden. In augustus 1941 werd door Adolf Hitler bepaald dat het legioen “Nederland” in het kader van de Waffen-SS moest worden opgenomen en na deze beslissing ben ik eerst ingeschakeld bij de verdere opbouw van het legioen “Nederland”.”⁵⁴

Om een zo goed mogelijk resultaat te behalen, was het dus voor de bezetter van het allergrootste belang, dat het initiatief voor de vorming van een legioen uitging van Nederlanders. Waarschijnlijk was Seyss-Inquart daarom minder gecharmeerd van Rauters idee om de al bij de Nederlandse bevolking gecompromitteerde NSB, het Nationaal Front en de NSNAP-Van Rappard als initiatiefnemers naar voren te schuiven. Dan zou de hele onderneming al bij voorbaat zijn mislukt.⁵⁵

Tijdens een theemiddag bij Seyss-Inquart, waarbij onder anderen commissaris-generaal Schmidt en Dr. Wolfgang Ispert, een hoge Duitse adviseur en sinds 1939 lid van de SS, aanwezig waren, viel de naam van Hendrik Seyffardt, luitenant-generaal in ruste en voormalig stafchef van het Nederlandse leger. Zijn warme belangstelling voor het nationaalsocialisme dateerde van de jaren dertig. In 1937 was hij voor een korte periode lid van de NSB. Drie maanden na de capitulatie sloot hij zich weer aan bij de Beweging van Mussert. Zijn politieke sympathieën waren in 1941 dus bekend in nazikringen. Dat zijn naam op het theekransje op Clingendael viel, was ook niet toevallig. In de voorgaande dagen was de oud-generaal al ‘bewerkt’ door een vooraanstaand lid van de NSNAP.⁵⁶

Ook de Duitsers waren enthousiast over de beoogde kandidaat-bevelvoerder van het Nederlandsche Legioen. Zij stemden hun voornemen om hem te benoemen af met leiders in het collaborerende circuit. In het verslag van een dienstbespreking bij commissaris-generaal Schmidt wordt gerefereerd aan een ontmoeting met Arnold Meyer die “*in seiner katholischen Art*” de vorming van een Nederlands Legioen had aangezwengeld. De NF-voorman maakte geen bezwaar tegen de NSB-generaal,

---

⁵⁴ Rauter: “De oproep welke onder andere op 10 juli 1941 in Die Deutsche Zeitung in den Niederlanden is gepubliceerd en welke gedateerd is 8 juli, is zonder twijfel afkomstig van Seyss-Inquart persoonlijk.” NIOD Doc. II 883 a 2.

⁵⁵ De vertegenwoordiger van het Auswärtige Amt in Nederland, Bene, schreef in zijn Lagebericht op 2 juli 1941: “Der Reichskommissar legt wert darauf, dass die Förderung nach einer niederländischen Legion von anderen Niederländischen Kreisen getragen wird, damit durch das Hervortreten der NSB und NSDAP nicht der Gedanke an eine befehlsmässige Aufstellung einer solchen Legion aufkommt.” NIOD A. Seyss-Inquart Archief 207 Inv. nr 4803 (237286-237291).

⁵⁶ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 338-339.

mits “*Generalleutnant Seyffardt die Legion so gestalten werde, dass die “Nationale Front” mit der Ausrichtung derselben zufrieden sei.*”⁵⁷

Toen SS-adept prof. Snijder enkele dagen later bij Seyffardt informeel kwam polsen of deze genegen was het Nederlandsch Legioen te gaan leiden, hoefde deze niet lang na te denken. Ja was ook het antwoord aan Ispert, die het officiële verzoek van de rijkscommissaris overbracht. Kort daarop kwam het groene licht van Hitler voor de oprichting van het Legioen en verscheen in de pers het bericht over het “Nederlandse” initiatief om zij-aan-zij met de Duitsers de bolsjewisten te bestrijden. Vrijwilligers konden zich melden bij het wervingsbureau van de SS aan de Stadhouderslaan te ’s Gravenhage. Dat laatste leidde tot het eerste wrijfpunt. Seyffardt voelde zich ‘buitengesloten’, omdat er niet met hem was overlegd. Vervolgens meldde de nieuwe bevelvoerder zich op 8 juli 1941 op Clingendael, waar ook Schmidt en Rauter aanwezig waren. Het was zijn eerste ontmoeting met de *Höhere SS- und Polizeiführer*.⁵⁸ Er zouden er nog vele volgen.

‘Germaansch Führer’ of ‘Führer aller Germanen’

Seyffardt was de ideale stroman voor Rauter die volgens eigen zeggen het Legioen al in de oprichtingsfase (begin augustus 1941) “had overgenomen.”⁵⁹ De uit de mottenballen gehaalde oud-generaal was ijdel. Hij genoot ervan om naast de *Höhere SS- und Polizeiführer* en andere hooggeplaatsten van het bezettingsbestuur de vrijwilligers uit te kunnen zwaaien. Hij was ook naïef en miste, aldus In ’t Veld, politiek instinct. In dat opzicht leek hij wel op Mussert. Zo kregen beiden pas in oktober door dat ze door de Duitsers tegen elkaar werden uitgespeeld.⁶⁰

Met de keuze voor Seyffardt hoopten de Duitsers ook de danig opgedroogde stroom aanmeldingen voor de *Waffen-SS* weer op gang te brengen.⁶¹ Deze opzet mislukte. De oud-generaal werd door de vijandige bevolking aangemerkt als een landverrader. Het Legioen Nederland mocht dan voor iedereen die aan de gestelde eisen voldeed, zijn opengesteld, de wervingsresultaten waren mager. Voornamelijk gelukzoekers, avonturiers en sociaal radelozen meldden zich. De aantrekkingskracht op officieren en onderofficieren uit het voormalige Nederlandse leger was nihil, waardoor het kader van het Legioen Duits werd, wat de binding met de *Waffen-SS* verder versterkte. Het besluit om de commandant van *Nordwest*, Otto Reich, ook bevelhebber van het Legioen te maken, vergrootte de SS-invloed.⁶²

De bezetter moest voor de aanwas van voetvolk aankloppen bij mogelijke partners. Bij de Nederlandsche Unie vond hij een gesloten deur. Deze wenste – zoals eerder gemeld – geen partij te kiezen

---

⁵⁷ Verslag van dienstbespreking bij de Generalkommissar zur besonderen Verwendung (Bericht Nr. 41/25 12 juli 1941) NIOD 077 GKfdSw 337.

⁵⁸ Organisatierapport Nederlandsch Vrijwilligers Legioen. NIOD Doc. I 1536 H.A. Seyffardt a 1.

⁵⁹ Verhoor Rauter op 6 november 1947. NIOD Doc. II 883 a.

⁶⁰ Seyffardt wist toen ook niet dat zijn Legioen door Berlijn al in handen van de *Waffen-SS* was gegeven. Daar was besloten, dat vrijwilligerskorpsen uit overwonnen Germaanse landen aan de *Waffen-SS* zouden worden toegewezen. In ’t Veld, *De SS en Nederland* I 342-343.

⁶¹ NIOD Archief 207 Inv. nr. 173 I B (84439) en Archief 207 Inv. nr 4803 (237286-91).

⁶² In ’t Veld, *De SS en Nederland* I, 342-344.

tussen de As-mogendheden en de geallieerden.⁶³ Dus waren de Duitsers weer aangewezen op de medewerking van Mussert. De NSB-leider ging opvallend snel akkoord. Dat was de voorgaande twee jaar wel anders geweest.

De eerdere weerstand van Mussert kwam voor een groot deel voort uit zijn animositeit met de SS en diens vertegenwoordigers Himmler, Rauter en Feldmeijer. Dat ging niet alleen om de politieke controverses over Dietschland en het Groot-Germaansche Rijk. Het ronselen van vrijwilligers in het voorgaande jaar had het vertrouwen van de NSB-leider in het bezettingsbestuur verder ondergraven. Bij hem waren de vrijwilligers van *Westland* en *Nordwest* komen klagen over de behandeling in de opleidingskampen in Duitsland. Zijn bezoek aan ‘zijn jongens’ in Beieren had Mussert enigszins gerustgesteld. Mede daarom riep hij zijn achterban op om dienst te nemen bij *Westland*.

Enkele maanden later was de spanning terug. Allereerst kreeg Mussert via zijn plaatsvervanger Van Geelkerken in juni van Rauter de opdracht om de geheime dienst van de NSB, de Centrale Inlichtingendienst (CID), op te heffen en de verzamelde gegevens van de CID over te dragen aan de SD. Hij protesteerde bij Rauter en Seyss-Inquart. Zonder resultaat, waarna de NSB-leider zich mokkend neerlegde bij het bevel. Wel schreef hij nog een uitvoerige nota voor Hitler, waarin hij uiting gaf aan zijn ongenoegen: “De eisch van den Höheren Polizeiführer tot stopzetting en uitlevering van dit noodzakelijke en belangrijke orgaan der Beweging, is een aanslag op het leven der Beweging en een begunstiging mijner vijanden.” Een concept van de nota werd aan Seyss-Inquart ter goedkeuring voorgelegd.

Mussert vond dat hij en zijn NSB een dergelijke behandeling niet verdienden. De NSB had zich ontplooid, “dankzij den bijna 10-jarigen intensieven strijd dien zij achter zich heeft, dank zij de offervaardigheid en de betrouwbaarheid van de leden, dank zij het beleid en de waakzaamheid van mijn naaste medewerkers.”⁶⁴ De vijanden van de NSB zaten overal, niet in de laatste plaats in eigen gelederen (de Nederlandsche SS), al schreef hij dat niet aan Seyss-Inquart. Dat die NSB-afdeling van Henk Feldmeijer er zelf een inlichtingendienst op na hield, was Mussert en zelfs Rauter onbekend. Toen een afdelingschef van het bureau van de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD*, er in 1942 er achter kwam, volgde een verbod. Feldmeyer trok zich van dat bevel niets aan en liet het inlichtingenwerk voortzetten.⁶⁵

Musserts ongenoegen werd mede gevoed door de ontdekking van een heimelijke poging van Rauter om de Nederlandsche SS te laten beëdigden op Adolf Hitler. Alles was klaar voor de plechtigheid – inclusief de tekst van de eed – die in Avegoor zou plaatsvinden. Die tekst luidde: “*Ich schwöre Dir, Adolf Hitler, als germanischem Führer Treue und Tapferkeit. Ich gelobe Dir und den von Dir bestimmten Vorgesetzten Gehorsam bis in den Tod. So wahr mir Gott helfe.*”⁶⁶

---

⁶³ In *De Unie*, het weekblad van de Nederlandsche Unie, verscheen in maart 1941 daartoe een artikel onder de titel ‘Voor of tegen ons’. NIOD Weekblad *De Unie*, nr. 31 22 maart 1941.

⁶⁴ Nota van Mussert (4 juli 1941) over de ontwikkeling der NSB sinds september 1940. NIOD 123 Nationaal-Socialistische Beweging 150.

⁶⁵ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 249-250.

⁶⁶ NIOD 077 GKfdSw 198.

De NSB-chef protesteerde heftig, waarbij hij onder meer viel over de term ‘Germaansch Führer’. In zijn voornoemde conceptnota beschreef de NSB-leider de gang van zaken. Hij voelde zich niet op waarde geschat, want na zijn aanvankelijke reserves tegen de vorming van de *SS-Standarte Westland* hadden gesprekken met Seyss-Inquart en commissaris-generaal Schmidt hem “bekeerd tot aanhanger van de SS-gedachte.” Deze bekering had drie pijlers: het was goed en nuttig dat er een “orde” (de SS) was, “die het samengaan van alle Germanen predikt en aan de leden van die orde leert, dat dit samengaan [de] noodzakelijke voorwaarde is voor het voortbestaan” (van het Nederlandse volk). Verder kon deze orde “tevens van nut zijn voor de strenge doorvoering van het rasbeginsel.” Ten slotte kon de “instelling van een Germaansche weermacht groot profijt trekken van den arbeid der SS; immers de goede SS-mannen kunnen de samenhang bevorderen, als ware het cement zijn, dat de bouwstenen der Germaansche weermacht samenbindt.”

“Uit deze drie oogpunten is de SS mij sympathiek geworden”, aldus Mussert, die vervolgens Himmler stroop om de mond smeerde met: “Nadien heb ik mij ingespannen om te komen tot een Nederlands bataillon bij de Waffen-SS. In totaal zullen waarschijnlijk omstreeks 2500 mannen uit de gelederen der NSB nu in de Waffen-SS dienst doen. Aan het initiatief van den Reichsführer der SS hebben wij het te danken, dat nu de strijd meer en meer het karakter aanneemt van een strijd om het behoud van Europa, het Nederlandsche volk tenminste in principe vertegenwoordigd is aan den goeden kant.”

Afgezet tegen de inspanningen van de “Duitsche weermacht”, was het “Nederlandsche aandeel”, aldus Mussert, “een druppel in een emmer, maar er is gedaan wat voor ons in de gegeven omstandigheden mogelijk was.” Daarom kwam Rauters besluit om de CID op te heffen aan als een klap in het gezicht. Of het affront al niet genoeg was, bracht de HSSuPF tevens de wens naar voren “om den Nederlandschen Nationaal-socialistischen groet ‘Hou Zee’ voor de Nederlandsche SS op te heffen en te vervangen door ‘Heil Hitler.’”

Bij de tekst van de eed viel Mussert over de term ‘Germaansch Führer’, omdat deze meer ruimte liet voor Groot-Germaanse interpretatie dan de tot dusver gebruikte formule ‘Führer aller Germanen’: “Ik meende niet alleen die beëdiging als volkomen juist te kunnen beschouwen, doch daartoe zelve op te wekken, omdat immers de Waffen-SS door mij gezien wordt als de kern van de Germaansche weermacht en het logisch en doeltreffend is, dat deze kern op den Germaanschen Führer zal worden beëdigd. Daarenboven traden de leden der NSB, die in de Waffen-SS dienst namen, practisch in de Duitse Weermacht.”

Voor de NSB-leider was het bovendien onacceptabel, dat ook de “politieke of algemeene SS” op Hitler zou worden beëdigd, daar de Nederlandsche SS een onderdeel van de Nationaal-Socialistische Beweging was. Bovendien was Mussert bevreesd, dat de eed ook zou worden afgenomen van de leden van de Nederlandse politie, ten faveure van de SS: “De Nederlandsche politie is op dit oogenblik, nu Nederland bezet gebied is, ondergeschikt aan de bezettende Overheid, in den persoon van SS

Gruppenführer Rauter (...) Het is mij niet bekend, dat de Führer voornemens is in de Germaansche landen buiten Duitsland de politie te maken tot een Germaansche instelling, die vanuit Berlijn gecommandeerd zal worden. Dit voornemen zal onverenigbaar zijn met de beginselen van den Germaanschen Statenbond (...) Naar mijne meening is de inrichting der politie in Nederland een zuiver Nederlandsche aangelegenheid, waarmede de SS niets te maken heeft, nadat de bezetting ten einde zal zijn.⁶⁷

Ten slotte verzette Mussert zich, dat in de eedsformule aan de Führer ook de door Hitler 'bestimmten Vorgesetzten' (Himmler en de SS) waren meegenomen. De compromisformule die Seyss-Inquart nog voorstelde, werd door Rauter afgewezen. Aan een eed waarvan Himmler en de SS waren uitgesloten, had hij niets.⁶⁸

Nederlandsch Legioen

Rauter verkeerde in een moeilijke positie. Hij had de keuze tussen doordrukken of toegeven aan de bezwaren van Mussert. Himmler was voorstander van de eerste optie, maar dit keer was het juist de HSSuPF die meer neigde naar toegeven. Hij was op dat moment bezig om via de rijkscommissaris een vrijkorps op te richten (Nederlandsch Legioen) voor de strijd tegen de Sovjet-Unie.⁶⁹ Rauter legde zich er bij neer dat dit niet het juiste moment was om door te drukken. Nu er een vrijwilligerslegioen in de maak was, konden de Duitsers de medewerking van de NSB niet missen.⁷⁰

Op 26 juli 1941 vertrok al de eerste groep van 650 vrijwilligers (250 NSB'ers) vanuit Den Haag naar het Oosten. Seyffardt en Mussert deden hen met afscheidstoespraken uitgeleide. Rauter zag er bij de plechtigheid in de Haagse Dierentuin op toe dat alles volgens plan verliep. Twee weken later (7 augustus) vertrok een tweede afvaardiging van 431 man, van wie 342 lid waren van de NSB. Aan het einde van de maand voegden zich weer 200 vrijwilligers bij de eerdere contingenten. Mussert trachtte het Legioen vergeefs te monopoliseren in de gedachte dat zijn Beweging de grootste leverancier was.

Zijn opzet was niet alleen de Duitsers aan zich verplichten, de NSB-leider hoopte ook dat zijn mannen in het Legioen, gehard door de strijd op de Russische vlakten, later de (betrouwbare) kern zouden vormen van een Nederlands leger. Hij zette in augustus 1941 daartoe ook een grote wervingsactie voor de WA op. NSB-leden van 18 tot 40 jaar, mits gezond, werden verplicht lid te worden van de Weerafdeling, die inmiddels zou zijn aangegroeid tot het (zwaar overdreven) getal van 12.000 leden van wie 6000 driekwart jaar later aan het Oostfront zouden staan.⁷¹

Enthousiast schreef Mussert aan Rauter, dat hij half september 1941 het eerste uit de WA geronselde bataljon zou hebben geformeerd. Drie weken later konden deze manschappen dan door de

---

⁶⁷ Nota van Mussert (4 juli 1941). NIOD 123 Nationaal-Socialistische Beweging 150.

⁶⁸ Rauter: "Ich habe dem Reichskommissar dargelegt, dass es nur einen SS. Eid gebe, und auch nur eine SS, und dass kein Handel getrieben könne...". Rauter aan Himmler (11 juli 1941) In 't Veld, *De SS en Nederland*, I, nr. 72, 565-567.

⁶⁹ NIOD Archief 14 Telexberichten 7012, 7015-7017, 7181.

⁷⁰ In 't Veld, *De SS en Nederland*, Deel, nr. I, 289.

⁷¹ Deze bewering werd gedaan in het *National-Socialistisch Jaarboek 1942*, 230.

NSB-leider zelf op het Binnenhof in Den Haag worden beëdigd, “waarna marsch door de stad en defilé voor den Rijkscommissaris en U.” Om de vaart er in te houden, was het wel gewenst, aldus Mussert, dat hij op korte termijn zijn jongens aan het Oostfront bezocht. Hijzelf dacht aan 6 oktober: “Ik houd me dus gereed om te vertrekken.”

Hij vervolgde: “U als officier, zult volkomen begrijpen dat deze tocht alleen waarde heeft, als ik onze mannen kan bezoeken tot in de voorste gelederen. Het is geenszins mijn bedoeling om lastig te zijn, maar een bezoek aan de étape en aan depôts met vermijding van het front, brengt geen voordeelen met zich, maar nadeelen. Mijn mannen zouden daardoor het gevoel krijgen, dat hun Leider hen in moeilijke tijden vermijdt.” Verzoeningsgezind besloot Mussert zijn brief aan Rauter met: “Het is mij een vreugde te zien hoe de verstandhouding tusschen de SS en de NSB hartelijker en vertrouwender wordt.”⁷²

Voor Rauter was er weinig dat wees op een verbetering van de relatie tussen de NSB en de SS. Zijn trouwe pionnen in de partij, Feldmeijer en de gefrustreerde Rost van Tonningen, werden er in hun arbeid en ambities tegengewerkt. Leidinggevend van het NSB-gilde Het Medisch Front die de SS-gedachte waren toegedaan, werden door Mussert van hun taak ontheven dan wel geroyeerd. Rauter was “*erschüttert*” door het gedrag van Mussert. Afspraken die tijdens een recente reis van Mussert, Seyffardt en Rauter naar Berlijn waren gemaakt, werden met voeten getreden. Ook de rijkscommissaris zou er geen goed woord voor over hebben gehad, schreef de HSSuPF aan Himmler: “*Der Reichskommissar ist über das Benehmen Musserts sehr ungehalten und betrübt.*”

Rauter was er van overtuigd, dat Musserts sabotage voortkwam uit “*Hass*” tegen “*alle jenige NSBer, die so grossgermanisch eingestellt sind, dass sie Deutschland mehr lieben als ein selbstständiges Niederlande. Der Kampf gegen diese Leute ist für Mussert eine ‘Ehrensache.*” De HSSuPF ging ook niet in op de “*Frontsucht*” van zijn opponent om de troepen (van Westland) aan het Oostfront te bezoeken. Mussert kreeg te horen, dat Westland “*im Vormarsch*” was en daarom onbereikbaar voor de NSB-Leider. Van Feldmeijer had Mussert wel mogen gaan, liet hij Rauter weten. Met een voor SS’ers schaars gevoel voor ironie: mocht Mussert wat overkomen op deze reis, dan zou hij zijn mooiste toespraak ooit houden.⁷³

Soldaten voor regeringsmacht

Hij had het maar moeilijk met alle onwil die hij ontmoette, verzuchtte Rauter tegenover zijn hoogste SS-superieur Himmler. Er was sprake een moeilijke situatie, doordat de politieke wensen van de Duitsers botsten met de maatregelen die de bezetting vergden. Gelukkig stond hij hier zelf aan het roer:

---

⁷² Mussert aan Rauter (12 september 1941). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 79 I, 580-581.

⁷³ Rauter aan Himmler (16 september 1941). Ibidem, nr. 79, 573-580.

“Solang man über alle Dinge genau im Bilde ist und alles aufmerksam verfolgt und beobachtet und überall rechtzeitig zuschlägt, wo Gefahr droht, kommt man ja noch so durch. Dies ist kurz die Lage, wie wir sie jetzt hier bei uns haben.”⁷⁴

De extremist Rauter was pragmatisch als dat het SS-belang diende. Zo ook bij de werving van vrijwilligers. Mussert mocht zich politiek rijk rekenen en visioenen bouwen over een Nederlandse divisie aan het Oostfront, de HSSuPF liet hem die ruimte zolang de aangespoorde WA'ers – voor hen was inmiddels de dienstplicht door het Hoofdkwartier afgekondigd – zich bij de wervingsbureaus meldden.⁷⁵ Zodra alle beschikbare WA'ers de Nederlandse grens waren gepasseerd, zou Rauter het masker van welwillendheid aftrekken en Mussert op zijn (bescheiden) plaats zetten: “Haben wir diese 5.000 SS-Männer wirklich weltanschaulich auf unserer Seite, dann ist mir für die Zukunft der Niederlande nicht mehr bange. Der Hass gegen Mussert im Volk ist abgrundtief.”⁷⁶

Alle inspanningen ten spijt was de stroom vrijwilligers onvoldoende om de ‘Nederlandse’ legeronderdelen op sterkte te krijgen. Het aantal bruikbare vrijwilligers was onvoldoende om ‘SS-Standarte Nordwest’ en het ‘Freiwilligen Legion Niederlande’ vol te bemannen, schreef Hans Jüttner van het SS-Führungshauptamt (wervingshoofdkantoor) in Berlijn.⁷⁷ Otto Reich, commandant van beide voornoemde onderdelen van de Waffen-SS wilde daarom het Legioen opheffen ten gunste van Nordwest. Het liquideren van het Legioen was echter niet te verkopen nu er juist zoveel propaganda voor werd gemaakt en Mussert zo goed samenwerkte met Rauter. Dus verdween Nordwest ten gunste van Seyffardts eenheid.⁷⁸

Nu Mussert zijn achterban opriep om dienst de nemen bij het Legioen, konden de SS-getrouwen van Rauter natuurlijk niet achterblijven. Voorman Feldmeijer wilde niet dat de WA meer vrijwilligers leverde dan zijn Nederlandse Schutzstaffel. De SS diende leidend te zijn. De oorlog was een “examen” voor het Nederlandse volk, hield hij de aanwezigen tijdens een afscheidstoespraak voor vertrekkende vrijwilligers (27 augustus 1941) in Amsterdam voor. Ook het kader van de SS mocht niet ontbreken op de lijst. Het vertrok naar Klagenfurt (SS'ers gingen naar Westland, NSB'ers naar het Legioen), waar het opleidingscentrum was gevestigd van SS-Panzerdivision Wiking, waarvan Westland inmiddels deel uitmaakte. Feldmeijer zelf liet zich in november zes weken opleiden in Avegoor, als eerste voorbereiding op zijn inzet aan het Oostfront een half jaar later.⁷⁹

---

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ De dienstplicht werd door Mussert in *Volk en Vaderland* afgekondigd (8 augustus 1941): “De W.A. moet tot volle sterkte worden opgevoerd en dan kan uit deze groote W.A. een regiment worden samengesteld van Vrijwilligers, dat als W.A.-regiment naar het oosten zal vertrekken, onder de zinspreuk: Alles voor het Vaderland! (...) Het is mijn bedoeling dat binnen afzienbaren tijd drie volledige regimenten Nederlanders aan het Oostfront zullen staan: de eerste Nederlandsche Divisie!” *Het Proces Rauter* (Amsterdam 1987) 41-42.

⁷⁶ Rauter aan Himmler (16 september 1941). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 79, 573-580.

⁷⁷ Circulaire van Jüttner (24 september 1941). Ibidem, nr. 80, 581.

⁷⁸ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 351.

⁷⁹ Bekende SS-kaderleden die naar het Oostfront trokken waren onder meer Onderstormleider Han van Etten, de latere hoofdredacteur van *Storm-SS*. Kromhout, *De Voorman*, 198-199 en 236-239.

Vakantie in de Alpen

De situatie in Nederland was na het eerste volle bezettingsjaar zo overzichtelijk, dat Rauter na de jaarwisseling 1941-1942 Himmler verzocht om op 15 januari met vakantie te mogen gaan naar zijn geliefde Alpen. Tevens zou hij daar dan weer een behandeling met radium ondergaan voor zijn stukgeschoten rechterbovenbeen. Een jaar eerder had deze therapie hem “*wunderbar gutgetan.*” De *Reichsführer* hoefde zich geen zorgen te maken. Situaties als vorig jaar toen de inleidende schermutselingen van de Februaristaking zich tijdens zijn vakantie voltrokken, waren nu bijna ondenkbaar:

*“Falls hier eine bedrohliche Situation entstehen sollte , kann ich innerhalb von 12 Stunden wieder im Haag sein. Vorläufig herrscht jedoch vollkommene Ruhe und ich glaube schon, dass zumindest die ersten drei Wochen meines Urlaubes in Ruhe werde zubringen können.”*⁸⁰

Terug in Den Haag lag er nog een verjaardagskaart (4 februari) met cadeau (Gruppenführer-manchetknopen) van Himmler op de deurmat, waarvoor de uitgeruste HSSuPF uitbundig bedankte: “*Sie haben mir damit eine grosse Freude bereitet.*” De vakantie had hem goed gedaan, aldus Rauter, alleen het weer was tegengevallen.⁸¹

Deze gelukzalige momenten waren van korte duur. Terwijl de rijkscommissaris op zijn beurt aan zijn vakantie in Oostenrijk was begonnen, ontving Rauter op 28 februari 1942 een knorrig schrijven uit het *Führer-Hauptquartier*. Himmler had de cijfers van de wervingsbureaus onder ogen gekregen en was zeer ontstemd geraakt. Sta mij toe de volgende berekening te maken, zo schreef hij: bij het Legioen hadden zich tot dusver 2600 man aangemeld. Tel daarbij de ten hoogste 2000 vrijwilligers op die bij andere onderdelen dienden, dan kwam hij op een getal van 4600. Met de dikbetaalde Nederlanders die bijvoorbeeld als vrachtwagenchauffeur bij de NSKK (*Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps*) hun minder gevaarlijke werk deden voor het Rijk en in de bezette gebieden, bleef hij steken op 12.000 man.

Hoe kon dit nu, want Himmler schatte dat elke jaarlichting tussen de 60.000 en 80.000 kandidaat-soldaten moest opleveren. Afgezet tegen deze getallen was de inbreng van Nederland nauwelijks noemenswaardig. Wat had je bovendien aan een grote WA als bijna niemand zich daarvan voor het front meldde?⁸² Vijf dagen later klaagde de *Reichsführer-SS* ook bij Seyss-Inquart over de geringe resultaten bij de werving van vrijwilligers.⁸³

Weer twee dagen later (7 maart) schreef Rauter een uitgebreid antwoord aan Himmler. De weerslag van een urenlang gesprek met Mussert en zijn plaatsvervanger Van Geelkerken op 6 maart had

---

⁸⁰ Rauter aan Himmler (6 januari 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 106, 624-629.

⁸¹ Rauter aan Himmler (17 februari 1942) Bundesarchiv SSO 011B H.A. Rauter SS/SS-Führerpersonalakten.

⁸² Himmler aan Rauter. In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 122, 650-651.

⁸³ Himmler aan Seyss-Inquart (5 maart 1942). Ibidem, nr. 124, 653-654.

het volgende opgeleverd: Mussert was ontzet door het geringe aantal meldingen van zijn WA'ers. Van de 1550 WA-mannen hadden zich slechts 116 voor het Legioen gemeld. De NSB-leider schreef dit tegenvallende resultaat toe aan gebrek aan ondersteuning en aan mentaliteit. Nederlanders waren geen Duitsers. Terwijl de Duitsers generatielang krijgshaftig waren opgevoed, had zich van de Nederlanders een geest van liberalisme en geldzucht meester gemaakt. Het was hem als baas van de NSB daarom niet mogelijk om in zo korte tijd deze mentaliteit te veranderen. Ook bestond er in Duitsland dienstplicht, in Nederland niet. De Duitsers waren vervuld van idealisme. Als een Nederlander zich voor het Oostfront meldde, dan vroeg hij tegelijkertijd wat het schoof.

Rauter kon enigszins meegaan met het verhaal van Mussert, maar dat was volgens hem niet de echte oorzaak waarom zich niet meer vrijwilligers meldden. Om de NSB-leider uit zijn tent te lokken, had Rauter hem voorgesteld om WA'ers die op korte termijn hun korte leergang bij de SS zouden voltooien, door hemzelf en Van Geelkerken te laten toespreken met als doel een reservebataljon voor het Legioen te vormen. Toen viel, aldus de HSSuPF aan Himmler, het masker van Mussert. Hij wees dat voorstel meteen af. Eerst moest hij de macht in Nederland veroveren. Rauter had hem daarop gevraagd hoe hij zich die greep naar de macht voorstelde en op welke termijn deze zijn beslag moest krijgen. De NSB-leider dacht zijn wens tussen 10 en 14 mei (1942) te zien vervuld.

De HSSuPF schetste daarop "*in vorsichtiger Form*" de politiek-militaire situatie in Nederland voor zijn gesprekspartner. Ook had hij tijdens zijn meest recente gesprekken met de rijkscommissaris niet de indruk gekregen, dat deze bij een eventuele machtsverschuiving ten gunste van Mussert aan een dergelijke korte termijn dacht. Toen de ook aanwezige Van Geelkerken daarop "*stürmisch*" de uitvoerende macht opeiste, liet Rauter hem – volgens eigen zeggen – weten dat hij als *Höhere SS- und Polizeiführer* in deze onzekere tijden nooit de uitvoerende macht zou afstaan. Bij de leiding van de *Wehrmacht* zouden ze er net zo over denken. Met een geallieerde vijand die mogelijk een poging zou doen om via een verrassingsaanval vaste voet in de kustprovincies te krijgen, was het noodzakelijk de uitvoerende macht in één hand te houden. Mussert beaamde dat. Het was, aldus Rauter, daarom maar zeer de vraag of – zolang de vijanden niet waren verslagen – op enigerlei wijze aan Musserts wensen kon worden voldaan.

‘Dertig Nederlandse divisies’

De geagiteerde NSB-leider fulmineerde dat wanneer hij de macht had, niets onmogelijk zou zijn. Dan kon hij de *Reichsführer-SS* de aantallen vrijwilligers leveren, die deze wenste.⁸⁴ Hij zou tien lichten oproepen, waardoor Hitler over dertig Nederlandse divisies kon beschikken. Rauter vond dat een gevaarlijke deal: Mussert aan het hoofd van de Nederlandse regering in ruil voor zoveel vrijwilligers.

---

⁸⁴ Rauter aan Himmler (7 maart 1942). Ibidem, nr. 126, 656-662.

Hitler kon er wel eens voor zwichten, mocht hij kennisnemen van het aanbod. Vandaar, zo verklaarde Rauter na de oorlog, dat hij er niet van wilde horen.⁸⁵

Voor Rauter was het duidelijk. Zolang Mussert niet tot regeringsmacht werd geroepen, wilde deze “*nichts liefern*.” Ook met de WA had de NSB-leider andere plannen. Zodra hij aan de macht kwam, werd de Weerafdeling van de NSB omgevormd tot hulppolitie onder zijn zeggenschap. Voor Rauter kwam dit vuile spel niet als een verrassing. De bekentenissen van Mussert tijdens het gedenkwaardige gesprek op 6 maart 1942 hadden hem slechts gestijfd in zijn mening dat de voormalige hoofdingenieur niet was te vertrouwen. Terwijl de WA'ers nu bij de *Waffen-SS* een opleiding van zes weken volgden, zouden deze mannen nooit aan het Oostfront worden ingezet. Rauter stelde Himmler daarom voor deze scholing onmiddellijk te beëindigen; vanuit Duits belang was deze nutteloos. Er waren voldoende excuses voorhanden om Mussert wijs te maken, dat de *Waffen-SS* geen plek en mankracht meer had om de WA'ers te trainen.

De HSSuPF vroeg Himmler ten slotte zijn opvattingen nog eens met klem onder de aandacht te brengen van de rijkscommissaris en commissaris-generaal Schmidt, zoals hij dat zelf ook constant deed. Een telefoongesprek met Seyss-Inquart op diens vakantieadres had Rauter niet gerustgesteld. De rijkscommissaris wilde zoals gewoonlijk de kool en de geit sparen: hij gaf Rauter gelijk, maar men moest Mussert ten aanzien van diens zucht naar macht toch iets toespelen.⁸⁶

De *Reichsführer-SS* was het met zijn hoogste ondergeschikte in Nederland eens, dat “*Herrn Mussert*” een “*rein niederländische egoïstische Politik der Machtergreifung*” voerde en dat hem de strijd “*im gesamtgermanischen Raum im Osten*” volkomen onverschillig liet.⁸⁷

Rauters wens om de SS-opleiding voor leden van de WA te staken, werd niet verhoord. Mussert en de zijnen hadden – aldus Himmler – nog steeds niet de “*Weltumbruch*”, die nu aan de gang was, begrepen. Het was daarom beter met dubbele energie buiten de kringen van de NSB voor het Legioen te werven.⁸⁸

‘Een dappere, oprechte soldaat’

Generaal b.d. Seyffardt maakte de eigen verwachtingen en die van de bezetter niet waar. Enthousiast was Seyffardt aan zijn eervolle taak als “bevelhebber” begonnen. Het Nederlandse volk begreep deze anders. Hij werd in de ettelijke (anonieme) dreigbrieven uitgemaakt voor landverrader en Judas.

“Besef, generaal, dat gij den eed van trouw jegens Uw Koningin hebt geschonden.

Besef dat gij Uw naam en geslacht hebt onteerd. Besef, dat, wanneer straks de

---

⁸⁵ NIOD C. van Geelkerken Doc. I 510 b pag. 3 en 4. Van Geelkerken ontkende na de oorlog het aanbod van tien lichten in ruil voor bestuursmacht. NA CABR Van Geelkerken Inv. nr. 27 I. Doos II, 4.

⁸⁶ Rauter aan Himmler (7 maart 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 126, 656-662.

⁸⁷ Himmler aan Rauter (13 maart 1942). Ibidem, nr. 128, 663-664.

⁸⁸ Himmler aan Rauter (13 maart 1942). Ibidem, nr. 130, 665.

geschiedenis van den heldenstrijd van het Nederlandsche volk ter herwinning van zijn onafhankelijkheid op schrift gesteld zal worden, dat dan – in een kleine voetnoot, generaal, – gewag zal worden gemaakt van het legioen van landverraad, het Legioen van Seyffardt, den afstandschen Judas, die zijn vaderland en Koningin verried. Generaal – gij kent toch het einde van Judas?”⁸⁹

Erkentelijkheid voor Seyffardts offer van landverraad was bij de *Höhere SS- und Polizeiführer* niet te bespeuren. Bij belangrijke besluiten werd de oud-generaal niet betrokken. Hij mocht slechts dienen als vlag op de bekende modderschuit, want het Vrijwilligers Legioen werd een mislukking.⁹⁰ De verwachte aantrekkingskracht van de bejaarde militair op aspirant-vrijwilligers viel zwaar tegen. Voor Seyffardt werd begin 1942 eindelijk duidelijk, dat hij werd gebruikt. Het trio Himmler-Seyss-Inquart-Rauter degradeerde hem in onderling overleg van ‘bevelhebber’ tot chef van de *Sonderstab Werbung und Fürsorge* (Werving en Verzorging). Bovendien moest hij – zo besloot Himmler – alle besluiten ter goedkeuring aan Rauter voorleggen, die werd geassisteerd door een speciale *SS-Führer* (*SS-Hauptsturmführer* Hennicke) die het aanspreekpunt voor Seyffardt werd.⁹¹

Seyffardt protesteerde bij Seyss-Inquart en Rauter. Zo schreef hij hun dat hij geen begrip voor de maatregelen kon opbrengen: “*Nach meiner Besprechung mit Gruppenführer Rauter am 6. März 1942 habe ich diese alles nog einmal sehr ernsthaft überdacht.*” Hij was daarbij tot de slotsom gekomen, dat hij ontslag moest nemen, want onder de gewijzigde voorwaarden kon hij zijn ideeën niet tot uitvoering brengen. Aan het eind van de maand zou hij daarom zijn functie neerleggen. Seyffardt vroeg zich af of het nog zin had om bijeenkomsten van die maand met Seyss-Inquart en Rauter bij te wonen, maar hij liet de deur op een kier staan: “*Selbstverständlich werde ich jedoch kommen wenn das Ihnen angenehmer ist.*”⁹²

Rauter, van wie de oud-generaal best mocht vertrekken, had inmiddels inzicht gekregen in Seyffardts karakter. Hij was er van overtuigd, dat de gedegradeerde militair ondanks de nieuwe werkomstandigheden zou aanblijven. De reden was zeer aards: de angst zijn inkomen als luitenant-generaal in actieve dienst te verliezen. Zo gebeurde uiteindelijk ook. Seyffardt had tijdens het gesprek nog wel een verzoek aan Rauter. Of deze er bij Mussert op kon aandringen dat de NSB-leider hem tijdens afscheidsmanifestaties voor vrijwilligers niet langer denigrerend als “een kleine adjudant” zou behandelen.⁹³ Dus verscheen Seyffardt naast Rauter en andere hoogwaardigheidsbekleders weer bij de volgende vertrekkendes van vrijwilligers.

---

⁸⁹ ‘Open brief tot Generaal Seyffardt’. NIOD Doc. I H.A. Seyffardt 1563 b 2.

⁹⁰ De Jong, *Het Koninkrijk*, VI. Eerste helft, 447.

⁹¹ Correspondentie Himmler, Seyss-Inquart en Rauter (22, 27 en 30 januari 1942). In ’t Veld, *De SS en Nederland*, Deel I, nr. 110, 111 en 113, 632-633 en 638-639.

⁹² Correspondentie Seyffardt. NA CABR Van Geelkerken nr. 27 I.

⁹³ Rauter had ook een wens. Seyffardt moest zijn zoon Hendrik Alexander (banleider bij de WA) uit zijn Sonderkommando verwijderen. Seyffardt jr. was persona non grata geworden, omdat hij 1200 textielpunten van

Ook Mussert had niets te zeggen over het Legioen, dat vanaf de oprichting door Berlijn aan de SS was toebedeeld. Alleen ging men wat voorzichtiger om met de NSB-leider. De door hem voorspelde toevoer van NSB-vrijwilligers viel, zoals hiervoor gemeld, erg tegen, maar zijn Beweging was wel de enige die een substantieel deel leverde van de vrijwilligers. Arnold Meyer die in de zomer van 1941 zo had aangedrongen op de oprichting van een legioen, had in die beginfase al afgehaakt.

Ademde *Wiking* voor velen, onder wie Himmler, de SS-sfeer, in het Legioen herkende men meer de separatistische NSB. Onderling bestond er tussen beide groepen ook een behoorlijke animositeit.⁹⁴ Himmler beval Berger dat het “*Schikanieren*” van Duitse officieren bij West-Europese contingenten van vrijwilligers over de politieke toekomst van hun bezette landen onmiddellijk moest stoppen. Dat leidde alleen maar tot onrust en een slechte stemming. Wie zich daaraan niet hield, diende te verdwijnen in een concentratiekamp.⁹⁵

Gotlob Berger kon zich daarin vinden. De chef van het *SS-Hauptamt* en de *Germanische Leitstelle* ging de opdracht lang niet ver genoeg. Hij en Rauter mochten dan regelmatig met elkaar in botsing komen, buitenstaanders als commissaris-generaal Schmidt moesten de SS niet te na komen met hun politieke spelletjes. Dan was Berger niet te beroerd zelfs de psyche van de onverlaat in twijfel te trekken. In een notitie voor Himmler:

*“Ich halte Schmidt, wie schon einmal gemeldet, für einen kranken Mann, um so mehr, als nach mir zugegangenen Nachrichten in seiner Familie Schizophrenie herrscht. Aber vielleicht ist es kein Fehler, wenn Reichsführer Reichsleiter Bormann auf die doch reichlich eigenartigen Touren des Herrn Schmidt aufmerksam macht.”*⁹⁶

Zover was Rauter in zijn kritiek op en zijn frustraties over de activiteiten van de commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken nooit gegaan.

Eedsformule

In het voorjaar van 1942 vond de SS de tijd gekomen om de kwestie van de eedsformule, waarin Hitler als “Germaansch Führer” trouw werd gezworen, weer aan de orde te stellen. Mussert sputterde weer tegen, maar dit keer weken Himmler en Rauter niet. De eed was uiterst belangrijk, zo hield Rauter de rijkscommissaris in een telefoongesprek onverhuld voor:

---

de distributie aan “alle mögliche Frauenzimmer” had weggegeven. Rauter aan Himmler (7 maart 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland* I, nr. 126, 656-662.

⁹⁴ Ibidem, 362-362.

⁹⁵ Himmler aan Berger (12 september 1942). Ibidem, nr. 219, 818-819.

⁹⁶ Notitie Berger voor Himmler (9 september 1943) Ibidem, Deel II, nr. 325, 953-954.

“... der Zweck des Eides ist, indem eigenstaatlichen dietschen Bereich der NSB im Grossgermanischen Sinne durch einen solchen Vorgang (de SS-eed, Th.G.) einzubrechen, um als Schrittmacher dann doch auch im Laufe der Zeit, die Partei zu zwingen, etwas ähnliches, wenn auch in einer anderen Form, zu tun, ...”⁹⁷

De positie van de NSB-leider was inmiddels verzwakt, onder meer door het tegenvallende enthousiasme bij zijn WA voor het Legioen. Met Seyss-Inquart had de HSSuPF ook weer problemen. De rijkscommissaris legde, aldus Rauter, zijn oor weer te veel te luister bij Schmidt. Niet de SS zou de onderhandelingen met Mussert moeten voeren, maar de commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken *“wenn möglich auch solche, die die SS betreffen, sofern sie von politischer Bedeutung seien.”* De SS was in de ogen van Seyss-Inquart slechts een militaire organisatie, zo kreeg hij in een persoonlijke gesprek op Clingendael te horen.

Rauter reageerde volgens eigen zeggen met te stellen dat hij allang bekend was met de kleine *“Eifersucht”* en dat het hem was opgevallen dat, zodra hij een succesje boekte in besprekingen met de NSB-leider, tegenwerking bespeurde van Schmidt en Van Geelkerken. Seyss-Inquart riposteerde, dat hij – sinds hij de ererang SS-Obergruppenführer bekleedde – druk voelde om *“in die Linie der SS hineingepresst”* te worden, wat zijn brede politieke werk beperkte. Daarom was het werk van Schmidt zeer gewenst. De SS had inmiddels zoveel levensgebieden van de partij in handen gekregen, dat er voor de partij niets meer overbleef. Met als gevolg veel beroering en oppositie tegen deze competentieclaims van de SS.

Het gebeurde tegen wil en dank, aldus Rauter. De situatie vroeg er om. Himmler en hij moesten daarom ingrijpen en hun stem laten horen. Het irriteerde hem dat hij elke week bij de rijkscommissaris en bij Schmidt moet klagen dat de leiding van de WA en de Jeugdstorm separatistische, Dietse politiek bedreven:

“Wenn diese meine Tätigkeit unangenehm empfunden wird, so verstehe ich es nicht, andere müssten eigentlich dankbar sein. Es ist kein Zweifel, Reichsführer, dass auf diesem Gebiet die dietsche und eigenstaatliche Tätigkeit geduldet wird.”⁹⁸

Twee dagen later (30 april) schreef Rauter Himmler weer over de beëdiging van militairen. Hij verwachtte, dat Mussert de zaak zou aangrijpen om een WA-vazal op een hoge positie bij het ministerie te krijgen. De HSSuPF had Seyss-Inquart van zijn gedachten op de hoogte gesteld. Hij voorzag ook de mogelijkheid dat Van Geelkerken ooit minister van Binnenlandse Zaken zou worden. Hoewel de

---

⁹⁷ Rauter aan Himmler (28 april 1942) Ibidem, Deel I, nr. 150, 699-703.

Fraenkel-Verkade, E., ‘Mussert, de NSB en de eed van trouw’ in Paape, A.H. (red.), *Studies over Nederland in oorlogstijd* (’s Gravenhage 1972) 59-99, aldaar 84.

⁹⁸ Rauter aan Himmler (28 april 1942) In ’t Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 150, 699-703.

rijkscommissaris van Rauter niet zou verlangen, dat een hooggeplaatste WA'er secretaris-generaal op het ministerie werd, zou Seyss-Inquart toch wat doen om Mussert te helpen. Rauter was er daarom niet gerust op.

De Höherer SS- und Polizeiführer stipte nog een ander probleempje bij Himmler aan: Feldmeijer. Zijn oogappel was weliswaar “*charakterfest*” en politiek van onbesproken gedrag: “*Er ist der beste Redner in der Partei, exponiert sich ausserordentlich in der grossgermanischen Richtung und lässt sich da durch keinen Mussert oder Geelkerken irgendwie beirren.*” Er was echter ook zwakke kant en deze betrof Feldmeijers persoonlijke leven; hij was genotzuchtig, wat leidde tot zwendelarij en onmatig gedrag. Er was Rauter onlangs weer een kwestie ter ore gekomen, waarbij de Voorman 4500 gulden had verduisterd. Rauter aan Himmler: “*Feldmeijer macht mir allerdings grossen Kummer.*” Alleen door een permanente bemoeienis “*meinerseits*” was het tot dusver gelukt Feldmeijer in het gareel te houden. Doch de opvoedingsmaatregelen waren nu klaarblijkelijk tekortgeschoten.⁹⁹

Op 4 mei was het de beurt aan Seyss-Inquart om zich schriftelijk aan te dienen bij de *Reichsführer-SS*. De rijkscommissaris had gesproken met Mussert over de eedsformule. De NSB-leider had daarbij laten weten, dat zolang de Nederlandsche SS onderdeel was van de NSB, hij ook verantwoordelijkheid wilde houden voor de politieke activiteiten. Anders zou het worden als de Nederlandsche SS los kwam te staan van de Beweging. Seyss-Inquart, de geslepen jurist uit Wenen, was niettemin optimistisch dat Mussert uiteindelijk zou toegeven. Als er een bevel van de Führer kwam, op wie hijzelf de eed van trouw had gezworen, zou de NSB-leider zijn verzet opgeven.¹⁰⁰

De rijkscommissaris had het goed gezien. Mussert sputterde nog wat tegen, maar na uitputtende gesprekken met Seyss-Inquart, Schmidt en Rauter liet hij zijn bezwaren uiteindelijk vallen en op 17 mei 1942 werden Feldmeijer en zijn getrouwen, in aanwezigheid van Himmler zelf, met veel ceremonieel vertoon beëdigd met de door de SS gewenste eedsformule.¹⁰¹ Mussert nam – als enige concessie aan hem – de eed zelf af.¹⁰² De NSB-leider liet een maand later, als doekje voor het bloeden, 3000 partijfunctionarissen trouw aan hem zweren als Leider: “Ik zweer den Leider der nationaal-Socialistische Beweging in Nederland, Anton Mussert, trouw tot in den dood.”¹⁰³ In feite was dat tevens een eed van trouw op de *Führer*, omdat Mussert dat zelf in december 1941 al had gedaan.

Rauter kon tevreden terugkijken op de afloop van de kwestie en hij stuurde Himmler een bedankbrief. Diens bezoek aan Nederland noemde hij een succes. Zonder zijn komst en ingrijpen was het niet mogelijk geweest de beëdiging “*zu dem harmonischen Abschluss zu bringen,*” jubelde de HSSuPF.

---

⁹⁹ Rauter aan Himmler (30 april 1942) Ibidem, nr.151, 704-710.

¹⁰⁰ Seyss-Inquart aan Himmler (9 mei 1942). Ibidem, nr. 155, 719-720.

¹⁰¹ In 't Veld, *De SS en Nederland*, Deel I, nr. 157, 722-729.

Fraenkel-Verkade, ‘Mussert, de NSB en de eed van trouw aan de Führer’, 84-91.

¹⁰² De plechtigheid, waarbij ook Rauter, Schmidt en Feldmeijer aanwezig waren, vond niet plaats op het Binnenhof, maar in het gebouw van de Haagse Dierentuin. Mussert wenste zo min mogelijk openbaarheid aan de zaak te geven. Alleen het defilé werd voor de Ridderzaal afgenomen. Ibidem, 92.

¹⁰³ In 't Veld, *De SS en Nederland*, Deel I, 289.

Deze plechtigheid (20 juni 1942) vond plaats in het ‘feestelijk en onhollands uitgedoste’ stadion van Utrecht. Fraenkel-Verkade, ‘Mussert, de NSB en de eed van trouw aan de Führer’, 98-99.

Ook Seyss-Inquart zou onder de indruk zijn geweest. Natuurlijk, er bestond onder het hoge kader van de NSB oppositie, maar deze had niet kunnen voorkomen dat Mussert en Van Geelkerken weer eenstuk dichter richting SS-ideologie waren gevoerd.¹⁰⁴ Doch Rauter zou Rauter niet zijn als hij zijn geluk niet liet verduisteren. De verslaglegging van de beëdiging in *Volk en Vaderland* had hem ernstig gestoord. Een vertaalde kopie was onderweg naar de *Reichsführer-SS*.¹⁰⁵

Feldmeijer naar het front

Voor Feldmeijer was nu de tijd gekomen om te laten zien, dat hij niet alleen goed kon preken voor de zaak van de SS, maar dat hij ook zijn leven aan het Oostfront op het spel wilde zetten voor een nationaalsocialistische heilstaat. Van maart tot einde mei 1941 had de Voorman al meegedaan aan de voor de Duitsers succesvolle veldtocht op de Balkan.¹⁰⁶ Rauter stond nu voor een dilemma. Hij vond weliswaar, dat elke rechtgeaarde SS'er, gezond van lijf en leden, aan het front de geur van de kruitdampen moest hebben geroken, maar hij kon Feldmeijer, ondanks al diens particuliere tekortkomingen, niet missen in Nederland. Als leider van de Nederlandsche SS was hij onvervangbaar; niemand van het kader haalde zijn niveau. Rauter: "*Es is keiner unter ihnen, der in der Lage wäre, die niederländische SS zu führen.*"¹⁰⁷

De HSSuPF kon echter het vurige verlangen van Feldmeijer om de bolsjewisten te bestrijden en op de Sovjet-steppe eeuwige roem te vergaren, niet weerstaan. Half juli liet de SS-voorman zich met enkele getrouwen, onder wie Peter Kooymans en Jan van Efferen uitzwaaien. Jan Jansonius bleef als plaatsvervangend Voorman achter. Het lag voor de hand, dat Feldmeijer het NSB-achtige Legioen links liet liggen. De reis die via Berlijn liep, ging richting de SS-divisie *Wiking* die zich reeds in de buurt van de Kaukasus ophield. De Voorman schreef optimistisch aan zijn ouders: "Ik zal terugkeren met een heleboel ervaringen rijker en innerlijk nog meer gerijpt."¹⁰⁸

Een terugkeer was nog zeer de vraag, want de lijsten met gevallen in *Storm-SS* groeiden met de week. Sneuvelde eerst het voetvolk, de *SS-Schütze* en de *SS-Stormmann*, naar mate de *Blitzkrieg* verzandde, werd de veldtocht ook gevaarlijk voor (onder)officieren. (Feldmeijer begon zijn carrière bij de *Waffen-SS* als *Unterscharführer*, de SS-aanduiding voor sergeant).¹⁰⁹

Zelfs aan het thuisfront was het niet veilig, zoals Seyffardt begin 1943 ondervond. De 'profetie' van de eerder aangehaalde anonieme briefschrijver werd vervuld toen het verzet de oude generaal Seyffardt liquideerde. Nadat kort daarvoor een (mislukte) aanslag was gepleegd op Dirk Jan Feitsma,

---

¹⁰⁴ Rauter aan Himmler (28 mei 1942) In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 162, 736-737.

¹⁰⁵ Rauter aan Himmler (30 mei 1942). Ibidem nr. 163, 737.

Volgens Rauter werd in het "böshafte" artikel de betekenis van de WA ten koste van de SS opgevaardigd. Fraenkel-Verkade, 'Mussert, de NSB en de eed van trouw aan de Führer', 94.

¹⁰⁶ Kromhout, *De Voorman*, 176-184.

¹⁰⁷ Rauter aan Himmler (30 april 1942) In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr.151, 704-710.

¹⁰⁸ Kromhout, *De Voorman*, 235-239.

¹⁰⁹ Later zou Feldmeijer opklimmen tot SS-Untersturmführer (2° luitenant). Ibidem, 243.

SS'er en zoon van procureur-generaal en vooraanstaand NSB'er, mr. Jan Feitsma, meldden zich op 5 februari 1943 's avonds rond een uur of negen twee leden van de verzetsgroep CS 6 aan de deur bij Seyffardt.¹¹⁰ Zij vroegen naar zijn identiteit en schoten hem vervolgens een kogel in de borst.

Rauter werd volgens eigen zeggen meteen van de aanslag in Den Haag op de hoogte gesteld en liet zich vervolgens naar de woning van het slachtoffer brengen. De HSSuPF vond de zwaargewonde daar liggend op de knieën. Voor hij onder begeleiding van Rauter naar het ziekenhuis was afgevoerd, vroeg de bejaarde generaal met klem geen represaillemaatregelen tegen gijzelaars te nemen.¹¹¹ Nadat hij de nacht goed had doorgebracht, overleed Seyffardt alsnog.¹¹²

Zo kwam een einde aan het leven van de oud-bevelhebber van het Legioen, veracht door de Nederlandse bevolking, die de SS slechts diende als pion in haar militair-politieke machtsspel. Een aanvoerder die niets had te zeggen over zijn manschappen. Nooit mocht hij hen bezoeken in het Oosten. Rauter had hem dat genoeg niet gegund. Net als bij Mussert kwam het nimmer gelegen.¹¹³ Maar nu hij dood was, kreeg Seyffardt alle eer. Himmler noemde hem "*ein tapferer, aufrechter Soldat*" met een "*ritterliches germanisches Denken*" en hij gaf Rauter opdracht een grote krans met lint te regelen voor de begrafenis.¹¹⁴ De laatste wens van de overledene – een officiersuitvaart met de NSB op de achtergrond – werd wel gerespecteerd.¹¹⁵

Oplopende spanningen

Vrolijker, althans voor Rauter, was het plotselinge besluit van Martin Bormann, hoogste partijman na Hitler, dat Himmler het alleenrecht verschaftte op onderhandelingen met "*germanisch-volkischen Gruppen*" in de bezette gebieden (*Anordnung 52/42*).¹¹⁶ Het nieuws was op Clingendael "*wie ein Blitz eingeschlagen*" en natuurlijk ook bij commissaris-generaal Fritz Schmidt. Vergenoegd schreef Rauter de *Reichsführer-SS* dat hij het onderwerp in zijn laatste ontmoeting met Seyss-Inquart had vermeden. De rijkscommissaris zelf had hem uiterst vriendelijk bejegend en gevraagd of Himmler al richtlijnen omtrent de verordening van Bormann had uitgevaardigd. Wat niet het geval was.

Vervolgens merkte Seyss-Inquart luchtigjes op, dat hij de richtlijnen afwachtte. Hij toonde zich verheugd dat nu de "*germanische Arbeit*" in de handen lag van één persoon, er duidelijkheid was geschapen. De rijkscommissaris vroeg zich tegenover de *Höhere SS- und Polizeiführer* wel af of Schmidt nog kon functioneren. Rauter kon daarover geen duidelijkheid verschaffen, mede omdat de commissaris-

---

¹¹⁰ Feitsma jr. overleefde de aanslag (2 februari 1943), waarbij hij, aldus Rauter aan Himmler (11-9-1943), door een pistoolschot werd "niedergestreckt." NIOD Rauter (processtukken) Archief Inv. Nr. 45/47.

¹¹¹ *Het proces Rauter*, 92.

¹¹² Rauter aan Himmler (6 februari 1943). NIOD Rauter (processtukken) Archief 286 Inv. Nr. 45/47

¹¹³ Reactie Rauter op wens Seyffardt om Legioen in het Oosten te bezoeken. NIOD Doc. II 883 a 3.

¹¹⁴ Himmler aan Rauter (8 februari 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 324, 952-953.

¹¹⁵ Seyffardt werd nooit lid van de NSB. Hij had een moeizame relatie met Mussert. Rauter aan Himmler (8 februari 1943). Ibidem, nr. 323, 952.

¹¹⁶ Verordening Bormann (26 augustus 1942) Ibidem, nr. 209 I, 804-805.

generaal inmiddels drie weken vakantie had opgenomen, waarin hij ook verhaal ging halen bij Bormann. Seyss-Inquart vermoedde dat de kwestie Schmidt “*gewisse starke Kopfschmerzen*” bezorgde.¹¹⁷

Helaas ontbreken de documenten die daarover meer duidelijkheid kunnen verschaffen. Van de commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken is aan bronnen nagenoeg niets bewaard gebleven, wat onderzoekster E. Fraenkel-Verkade ooit deed verzuchten: “Hoe graag zouden wij niet een dozijn van Rauters talloze brieven aan Himmler inruilen voor enkele van Schmidts rapporten aan Bormann!”¹¹⁸

Rauter had zich rijk gerekend en voor Seyss-Inquart en Schmidt bleef de schade miniem. Himmler ontving een schrijven van Bormann, waarin deze een mogelijk misverstand wilde wegnemen: de situatie bleef in Noorwegen en Nederland onveranderd. De rijkscommissarissen Josef Terboven en Seyss-Inquart bleven, zoals voorheen, direct verantwoordelijk aan Hitler. Alleen van de *Führer* konden zij bevelen ontvangen. De rijkscommissaris was gerechtigd zelfstandig alle gewenste onderhandelingen met “*germanisch-völkischen Gruppen*” als de NSB te voeren en het “*hineinregieren*” met “*irgendwelcher Parteidienststellen*” moest daarbij worden verhinderd.¹¹⁹

Een dag eerder had Rauter al van Himmler een telexbericht ontvangen met dezelfde inhoud.¹²⁰ Van de rijkscommissaris, net terug van een bezoek aan Berlijn, kreeg Rauter te horen dat Seyss-Inquart uit gesprekken met Hitler had kunnen opmaken, dat deze de politieke situatie in Nederland wilde houden zoals ze was. Er was herhaaldelijk gesproken over een eventuele overdracht van macht aan Mussert, maar de *Führer* had daarop “*noch nicht*” gereageerd: “*Der Führer äusserte sich, dass er keinerlei Sorgen mit der Niederlande habe.*” Omtrent de ambities van Mussert had Seyss-Inquart de indruk gekregen, dat Hitler zich – waarschijnlijk om zich niet te zeer te verplichten tegenover de NSB-leider – nog niet wilde uitspreken over de vraag om Mussert meer macht te geven in ruil voor rekrutering van mannen via de dienstplicht. De *Führer* had te kennen gegeven, dat er misschien een moment kwam, dat hij “*die Niederländer*” wel kon gebruiken.¹²¹

Volgens In 't Veld was dit het moment tijdens de bezettingperiode dat Mussert het dichtst bij regeringsmacht is geweest.¹²² Hij voert daarvoor mede als sterk argument aan dat zelfs Himmler zijn oppositie tegen Mussert had laten varen. Dat had de gelaten Rauter van Seyss-Inquart te horen gekregen:

---

¹¹⁷ “Jedenfalls ist der Reichkommissar sehr gespannt auf die weitere Gestaltung und Konstruktion der Dinge und ist dabei von einer ausgesuchten Höflichkeit und Liebenswürdigkeit wie nie zuvor.” Rauter aan Himmler (10 september 1942) Ibidem, nr. 216, 812-816.

¹¹⁸ Fraenkel-Verkade, ‘Mussert, de NSB en de eed van trouw aan de Führer’, 60.

¹¹⁹ Bormann aan Himmler (5 oktober 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 232, 835.

¹²⁰ Himmler probeerde de pil nog wat te vergulden voor de ongetwijfeld teleurgestelde HSSuPF:

“Reichskommissar Seyss-Inquart wird – bisher schon der Fall war, mit mir auch weiterhin alle Massnahmen besprechen und mit meinen Wünschen, Gedanken und Anregungen abstimmen.” Telexbericht Himmler aan Rauter (4 oktober 1942). Ibidem, nr. 231, 834-835.

¹²¹ Rauter aan Himmler (6 oktober 1942). Ibidem, nr. 234, 837-840.

¹²² Ibidem, noot 2, 837.

“Der RK (rijkscommissaris, Th.G.) hätte mit Ihnen, Reichsführer, alles gut besprechen können, auch seien Sie, Reichsführer, dem Gedanken der Machtsergreifung Musserts durchaus nicht ablehnend, sondern stark positiv gegenüber gestanden.”¹²³

Regering-Mussert

Er was zelfs gesproken over de verdeling van posten binnen de regering-Mussert: de NSB-leider uiteraard in de functie van minister-president, Van Geelkerken op Binnenlandse Zaken en Rost van Tonningen op het ministerie van Economische Zaken. Seyss-Inquart zou Himmler de dringende raad hebben gegeven de zeggenschap over de politie in elk geval nooit af te staan.¹²⁴ De gedachte om Mussert een regering te laten vormen, was ontstaan tijdens een gesprek van Hitler, Bormann, Himmler, Seyss-Inquart en Schmidt, die met de rijkscommissaris was meegereisd, over *Anordnung 54/42*. Schmidt was een fervent voorstander van regeringsaanvaarding door Mussert, zoals dat ook met Vidkun Quisling in Noorwegen was gebeurd.¹²⁵ Het zou, aldus In't Veld, “de bekroning” van Schmidts NSB-politiek zijn geweest.

De welwillende houding bij dat gedenkwaardige gesprek in Berlijn ten opzichte van Musserts ambities werd ingegeven door de plannen om 300.000 dienstplichtige Nederlanders in het voorjaar van 1943 op te roepen voor “*Polizeidiensten*” tegen partizanen en als aanvulling van de *Waffen-SS* aan het Oostfront. In dergelijke bewoordingen had Schmidt zich uitgelaten tegenover een hoge ambtenaar van het *Auswärtige Amt*. De Duitsers konden deze mobilisatie zelf niet uitvoeren, omdat deze te sterk tegen het volkenrecht zou indruisen. Mussert als regeringsleider kon dit ronselen echter een vleug legaliteit geven.

De steun van Schmidt zou – mocht de NSB-leider regeringsmacht krijgen – niet lang duren. De commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken realiseerde zich dat Mussert als minister-president op grote weerstand zou stuiten bij het Nederlandse volk. Na een tijdje Mussert-bestuur kreeg de bevolking in haar redenering door dat ze beter af was onder rechtstreeks Duits bewind. Dat de plannen uiteindelijk geen doorgang vonden, was volgens In 't Veld mede toe te schrijven aan de opstelling van Seyss-Inquart. Deze beseftte hoe onbetrouwbaar een gedwongen Nederlandse legermacht zou zijn. De rijkscommissaris was de remmende factor geweest, zo was ook het oordeel van vertegenwoordiger Bene van het *Auswärtige Amt*.¹²⁶

Het spreekt vanzelf dat Rauter erg ongerust werd van het visioen van een opgewaardeerde Mussert en de afspraak, zoals hij van Seyss-Inquart had vernomen dat Himmler en de rijkscommissaris elkaar over zes weken weer zouden treffen om wensen en voorstellen op elkaar af te stemmen. Natuurlijk, hij kon zijn baas niet afvallen en hij was blij dat de relatie tussen Seyss-Inquart en de *Reichsführer-SS* aanmerkelijk was verbeterd: “*Das freut mich von ganzen Herzen.*” Men moest niet denken, dat hij achter

---

¹²³ Rauter aan Himmler (6 oktober 1942). Ibidem, nr. 234, 837-840.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Zie voor levensloop Vidkun Quisling In 't Veld, *De SS en Nederland I*, noot 4 bij nr. 124, 653-654.

¹²⁶ Ibidem, noot 2 bij nr. 234, 837-838.

de geruchten zat die voorspelden dat de rol van Schmidt na afkondiging van *Anordnung 54/42* zou zijn uitgespeeld, maar hij was er wel altijd een voorstander van geweest dat grote kwesties door de rijkscommissaris en Himmler moesten worden afgewikkeld, waarbij Schmidt zich moest beperken tot de uitvoering van zijn *“tagespolitische Arbeit.”*¹²⁷

Rauter voelde zich in deze maanden een onbegrepen man. Hij had dan wel een excuus ontvangen van Seyss-Inquart, die eerder de suggestie had gewekt, dat hij, *de Höhere SS- und Polizeiführer*, ook op de stoel van Schmidt wilde zitten, wiens positie door *Anordnung 45/42* wankel zou zijn geworden.¹²⁸ Rauter voelde zich groot onrecht aangedaan; hij had helemaal geen ambities in die richting, *“Auch wenn Schmidt ginge oder abberufen würde, müsste ja doch ein anderer Mann diese tagespolitische Arbeit der Partei machen.”*¹²⁹

Ook had die dekselse Mussert hem weer een streek geleverd. De NSB-leider trachtte achter zijn rug om een *“Ostlandkreuz”*, als eigen versie van het *Kriegsverdienstkreuz*, in te stellen. Rauter had die poging via Schmidt direct ongedaan laten maken.¹³⁰ Dan werd hij nog lastig gevallen door een gefrusteerde Rost van Tonningen, voor wie promotie van Mussert ook een schrikbeeld was -*“Diese Unruhe kocht in ihm wie ein Vulkan”*- en die de HSSuPF *“grosser Kummer”* gaf: *“Er weilte gestern Mittag drei Stunden bei mir und nachher klangen und sangen meine Nerven bis spät abends.”*

Tenslotte was er natuurlijk weer die onvermijdelijke Schmidt. Rauter had de indruk, dat partijfunctionarissen die sympathiseerden met de SS en de Groot-Germaanse ideeën, door Schmidt werden weggepromoveerd. Toen de HSSuPF zijn collega-commissaris-generaal daarmee confronteerde, ontkende deze met klem. Rauter liet zich evenwel geen zand in de ogen strooien, zo schreef hij de *Reichsführer-SS*: anderen hadden in het verleden geopperd dat er een steekje was aan Schmidt. Er werd gesproken over schizofrenie. Een broer van Schmidt zou in een inrichting hebben gezeten. Rauter wilde niet aannemen dat zijn kwelgeest een slecht mens was, maar wel een eigenaardige. De frustraties over Schmidt zaten diep bij de HSSuPF:

*“Ich habe mich lange innerlich gewehrt, Ihnen, Reichsführer, diese Dinge zu schreiben, aber ich fühle mich doch verpflichtet Sie darauf aufmerksam zu machen, vor allem, wo jetzt Schmidt zu Ihnen kommt, wobei Sie ja Gelegenheit haben werden, Reichsführer, ihn eingehend anzuhören. Ich kenne mich nicht mehr aus.”*¹³¹

---

¹²⁷ Rauter aan Himmler (6 oktober 1942). Ibidem, nr. 234, 837-840.

¹²⁸ Rauter aan Himmler (1 oktober 1942). Ibidem, nr. 228, 831-832.

¹²⁹ De Höhere SS-und Polizeiführer zag naast deze klaagzang nog ruimte om Himmler in hetzelfde schrijven te melden, dat hij 13.000 Joden in Westerbork “zusammengefangen” had. Rauter aan Himmler (7 oktober 1942). Ibidem, nr. 235, 840-841.

¹³⁰ Rauter aan Himmler (17 oktober 1942). Ibidem, nr. 241, 849.

¹³¹ Rauter aan Himmler (26 oktober 1942) Ibidem, nr. 254, 860-863.

Schmidt was volgens Rauter overwerkt. Hoe ging het met hemzelf? Waarschijnlijk niet veel beter. Terwijl hij zijn hart uitstortte bij zijn superieur, vocht hij met Mussert een hardnekkige strijd uit over de naamsverandering van de Nederlandsche SS in Germaansche SS die inmiddels meer bij Feldmeijers keurkorps zou passen. De *Reichsführer-SS* had daar zelf op aangedrongen. Op 30 oktober 1942 kon Rauter Berlijn melden dat Mussert na zes weken verzet eindelijk akkoord was gegaan met de naamsverandering. Hij had toegegeven omdat de SS uiteindelijk ‘een Germaanse orde was, die een taak had te vervullen’.

Schmidt was Rauter deze keer te hulp geschoten door enige aandrang uit te oefenen op de NSB-leider die eerst allerlei tegenprestaties verlangde. De medewerking van Schmidt was ook niet belangeloos. Voor 4 november stond een ontmoeting gepland met Himmler in Berlijn, waar de commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken goed voor de dag wilde komen. In het volgende nummer van *Storm-SS* werd namens Feldmeijer, die nog in de Kaukasus strijd leverde met de bolsjewieken, gemeld dat de Nederlandsche SS vanaf 1 november verder ging als Germaansche SS.¹³² Rauter kon daarom tevreden aan Himmler melden: “*Die Sache hat also gut geklappt.*”¹³³

Intussen was onder de dreiging van een Mussert-bewind de relatie tussen Rauter en Seyss-Inquart zo verslechterd, dat een breuk dreigde. De spanning vond haar oorsprong in een bezoek van het duo Mussert-Van Geelkerken aan Rauter thuis in Wassenaar. Het tweetal wilde de HSSuPF zover krijgen zijn verzet tegen een regering-Mussert op te geven. Zonder succes. Sterker nog, de mannen kregen te horen dat de gastheer alles zou doen, wat in zijn macht lag, om hun ambities te dwarsbomen: “*Nach einer Stunde sind sie traurig weggegangen.*”

Mussert en Van Geelkerken was in Wassenaar ook verteld, dat een regering-Mussert bij voorbaat gedoemd was te mislukken: “*Als Regierungspräsident in Besatzungszeit würde Mussert seine Ideale nicht ausführen können, aber nur die Befehle von Seyss-Inquart ausführen müssen.*”¹³⁴ Natuurlijk was Seyss-Inquart van Rauters tegenwerking op de hoogte, wat de rijkscommissaris, aldus de HSSuPF, niet op prijs stelde: “*Böse war er schon.*” De HSSuPF vreesde, dat hij als hoogste politiechef een regering-Mussert met het geweer in het zadel moest houden en dat daarbij honderden slachtoffers zouden vallen. Tegen de rijkscommissaris had hij daarom gezegd: “*Wenn Sie Mussert zum Ministerpräsidenten machen, dann gehe ich aus Holland weg.*”¹³⁵

---

¹³² “Namens den Leider maak ik bekend, dat met ingang van 1 November 1942, overeenkomstig de wensch van den Reichsführer-SS, de Naam Nederlandse SS gewijzigd wordt in “Germaansche SS in Nederland”. Het feit dat de SS een Germaanse orde is, die in ieder der Germaansche landen haar taak te vervullen heeft, wordt door het invoeren van dezen naam tot uitdrukking gebracht.” NIOD ‘Storm-SS’ (26 oktober 1942).

¹³³ Rauter aan Himmler (30 oktober 1942) In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 256, 863-864.

¹³⁴ NIOD Gesprekken met Rauter. Derde gesprek, 2

¹³⁵ Ibidem.

Verzoening met Seyss-Inquart

De ruzie met Seyss-Inquart tekent de verbeterheid waarmee Rauter het doen en laten van Mussert bezag. Een verbeterheid die nog werd versterkt toen Mussert, begeleid door Seyss-Inquart en Schmidt, in december 1942 op bezoek ging bij Hitler in diens hoofdkwartier *Wolfschanze* (Oost-Pruisen). De commissaris-generaal voor de veiligheid had geen uitnodiging ontvangen en moest bezorgd thuisblijven. Zou Mussert op het regeringsschild worden gehesen?

Terwijl Rauter achterbleef in Den Haag, ontving de *Führer* op 10 december zijn gasten, onder wie ook Himmler. Hitler trakteerde zijn gehoor op een gebruikelijk breedsprakig betoog, maar over de kansen van de NSB-leider op een eigen regering was hij glashelder, aldus een uitvoerig verslag van de ook aanwezige Bormann:

*“Jeder Versuch, eine Regierung einzusetzen – siehe Quisling (minister-president in Noorwegen, Th.G.) – bringe uns nur Schwierigkeiten, denn diese Regierung würde für uns alle harten Massnahmen, die der Krieg erforderte, verantwortlich gemacht. Wir müssen z.B. in Norwegen Befestigungen bauen, das bringt Erschwerungen. Alle diese Erschwerungen gehen zu Lasten der einheimischen Regierung. Für Quisling wäre es besser gewesen, wenn er nicht an die Regierung gekommen wäre und wenn alle Massnahmen, die seitens der deutschen Verwaltung getroffen werden müssen unter der Firma und Verantwortung des deutschen Reichskommissars liefen.”*¹³⁶

In de woorden van Hitler kon Rauter later zijn eigen bezwaren herkennen dat hij er als *Höherer SS- und Polizeiführer* een dagtaak aan zou krijgen om het kabinet-Mussert tegenover een vijandige en opstandige bevolking overeind te houden. Ook zouden minister-president Mussert en zijn collaborerende ploeg bewindslieden verantwoordelijk worden gehouden voor alle door de bezetter te nemen dwangmaatregelen en represailles. Voor de langere termijn bood de *Führer* de NSB evenmin een lokkend perspectief: de oude staatsvormen van voor de oorlog zouden niet terugkeren, omdat in de toekomst nieuwe “*Oststürme*” te verwachten zijn en het helemaal de vraag was of er tegen die tijd een nieuwe Hitler is om de vijanden tegen te houden: “*Mit Rücksicht darauf müssen wir die Organisationsform schon jetzt so gestalten, dass sie alle Schwächen auszugleichen vermag.*”¹³⁷

Ook de zo vurig gewenste ‘Dietsche oplossing’, een Germaanse statenbond, werd door Hitler afgewezen.¹³⁸ Voor de goede verstaander was duidelijk dat Nederland na een voor de Duitsers goede afloop van de ‘*grösste Schicksalkampf Europas*’ zou opgaan in het Groot-Germaans Rijk, oftewel in een

---

¹³⁶ Notitie Bormann (14 december 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 282, 893-899.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ Ibidem.

Groot-Duits Rijk, zoals dat in 1938 ook met Oostenrijk was gebeurd. Mussert kon van Hitler niet meer verlangen dan wat goed was voor zijn eigen vaderland:

*“Wien sei 500 Jahre die Hauptstadt des deutschen Reiches gewesen und sei vom Führer isoliert worden, weil es der Reichsgedanke und der Reichszusammenhalt erfordere. In gleicher Weise wie der Führer seine eignene Heimat einordnete, müsse der Führer auch die Niederlande einordnen. Sicher tat der Führer mancher Tradition weh, im Hinblick auf die Zukunft müsste dies sein.”*¹³⁹

De ontmoeting met Hitler was voor de NSB desastreus verlopen. Voor Mussert was deze verpletterende waarheid moeilijk te accepteren, zo hij al de woorden van de *Führer* tot zich door liet dringen. Hij kon er zeker niet mee thuis komen, wisten ook Hitler, Seyss-Inquart en Schmidt. De pil werd verguld met enkele toezeggingen. Zo zouden de Nederlanders niet als overwonnenen worden behandeld. Mussert kreeg de kans het Nederlandse volk het nationaalsocialisme bij te brengen en de NSB-leider zou voor consultatie over de nieuwe opbouw van Europa bij de *Führer* worden geroepen zodra dat aan de orde kwam (na de gewonnen wereldoorlog): “...dan zal ik U, mijnheer Mussert, bij mij roepen. U zult door deze nieuwe orde niet worden verrast. U zult tot mij komen en wij zullen haar bespreken.”¹⁴⁰

De belangrijkste toezegging van de *Führer* was echter dat Mussert werd uitgeroepen tot “Leider van het Nederlandsche volk.” Een loze belofte die evenwel veel enthousiasme losmaakte toen Seyss-Inquart dit decreet van Hitler tijdens de viering van het elfjarig bestaan van de NSB (13 december 1942), waar Rauter een van de eregasten was, bekendmaakte: “Hierdoor is de NSB verantwoordelijk betrokken bij het bestuur van dit land.” Musserts betrokkenheid gold in het bijzonder bij de benoeming van belangrijke ambtsdragers. Hij begon meteen met de oprichting van een Secretarie van Staat, een pendant van de Duitse Reichskanzlei waarvan de staatsrechtjurist mr. J.H. Carp de leiding kreeg. Er werd ook een schaduwkabinet gevormd van achttien ‘gemachtigden’ van Mussert. Onder hen Van Geelkerken voor Binnenlandse Zaken en Nationale Veiligheid, Woudenberg voor het Nederlands Arbeidsfront, Seyffardt voor het Legioen en Rost van Tonningen voor Financiën.¹⁴¹

Waarschijnlijk was Rauter door Himmler nog niet op de hoogte gebracht hoe de bijeenkomst bij de *Führer* was verlopen. Bormann moest zijn verslag nog schrijven.¹⁴² Natuurlijk schreef Rauter Himmler over de gebeurtenissen in het Concertgebouw. Gramstorig meldde hij dat de rijkscommissaris in zijn lange toespraak de SS had genoemd noch begroet, wat “*ohne Zweifel eine boshafte Absicht war.*” Het

---

¹³⁹ Ibidem.

¹⁴⁰ Arthur Seyss-Inquart in een toespraak tijdens de viering van het 11-jarig bestaan van de NSB op 13 december 1942 in het Concertgebouw te Amsterdam. NIOD *Het Nationale Dagblad* (15 december 1942) blz. 2.

Circulaire Seyss-Inquart (15 december 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland* II, nr. 297 II, 917.

¹⁴¹ Ibidem, Deel I, 290.

¹⁴² Bormann, de privésecretaris van de *Führer*, zette zich pas daags na het verjaardagsfeest van de NSB aan het schrijven. Notitie Bormann (14 december 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland* I, nr. 282, 893-899.

evenement was *“ein einzigartiger Triumph für Mussert und Hauptdienstleiter Schmidt, der auch noch in besonderer Form vom Reichskommissar genannt worden ist.”*

De gebeurtenissen hadden de leden van de Germaansche SS verpletterd, schreef Rauter:

*“Sie starren mich alle mit grossen Augen an, was das Ganze bedeutet. Es ist kein Zweifel, dass die Germanische SS, die in ihrer Reichsfunktion schon viel, viel weiter war, jetzt wieder stark zu Mussert zurückgeworfen wird.”*¹⁴³

Om de bloeddruk bij Rauter verder op te voeren had Seyss-Inquart hem volgens eigen zeggen in die donkere decemberdagen ook nog gemeld, dat Mussert door Hitler niet alleen tot Leider van het Nederlandsche volk was benoemd. De *Führer* had de NSB-leider als *“douceur”* ook regeringsmacht toegezegd. Waarom de rijkscommissaris deze opmerkingen zou hebben gemaakt na het voor Mussert zo teleurstellend verlopen gesprek in Berlijn, blijft duister. In elk geval zou Rauter ook nog onder zware druk zijn gezet om *“mit Mussert zusammen zu arbeiten und mit Mussert zu verhandeln.”*

“Der Reichskommissar hat dann in schärfster Form von mir verlangt, dass ich das loyal tun sollte. Das ich mit Mussert unter allen Umständen mich zusammensetzte und dass er sonst nicht mit mir zusammenarbeiten könne. Das war eine direkte Bedrohung vom Reichskommissar. Diesen Ton hat Seyss-Inquart angeschlagen. Ich konnte nicht verweigern, ich war doch dem Reichskommissar unterstellt.”

Voor de Höhere SS- und Polizeiführer was evenwel de maat vol. Als de rijkscommissaris zou vasthouden, dan zou Rauter vragen van zijn functie als HSSuPF te worden ontheven: *“In keiner Weise wollte ich der Widerstandsbewegung zu Willen sein durch eine Regierung Musserts zu stützen.”*¹⁴⁴

Breuk dreigt met Seyss-Inquart

De ruzie tussen Seyss-Inquart en Rauter liep hierdoor begin januari 1943 zo hoog op, dat Hitler ervan hoorde en na overleg met Himmler met de gedachte speelde om de HSSuPF over te plaatsen naar het *General-Gouvernement*.¹⁴⁵ Daar in Polen voerde *“Generalgouverneur”* Hans Frank een hardnekkige loopgravenoorlog met zijn regionale HSSuPF, Friedrich-Wilhelm Krüger. Rauter zei tijdens zijn proces hierover:

---

¹⁴³ Rauter aan Himmler (15 december 1942). Ibidem, nr. 283, 899-900.

¹⁴⁴ Gesprekken met Rauter. Elfde gesprek (24 september 1947). Huis van Bewaring te Rotterdam, 5-6.

¹⁴⁵ NIOD Coll. H.A. Rauter Doc. I 1380 a 1. Proces van der PRA-'s-Gravenhage betreffende het onderzoek naar de gedragingen van Rauter. Bevat ook verhoor van verdachte. Aldaar 185.

“De Führer en Himmler hadden de bedoeling om Krüger en mij van plaats te doen ruilen (...) Eind januari 1943 ontbood Seyss-Inquart mij bij zich, vertelde mij het een en ander en vroeg mij of ik uit Holland wilde verdwijnen. Ik wist van niets en antwoordde ontkennende. Op mijn vraag of Schmidt mij door middel van Bormann wilde laten aflossen door Krüger, ontbood Seyss-Inquart ook Schmidt, die mij verzekerde dat ondanks alle politieke meningsverschillen het hem leed zou doen indien ik uit Holland wegging. Bij deze bespreking kwam het tot een ontspanning van de verhouding tussen Seyss-Inquart, Schmidt en mij. Seyss-Inquart verklaarde alles te zullen doen om te verhinderen, dat ik zou worden overgeplaatst.”¹⁴⁶

Het feit dat Rauter wilde inbinden had waarschijnlijk ook te maken met het rondsturen van het inmiddels gereedgekomen verslag van Bormann, waarvan Himmler op 14 januari 1943 een afschrift ontving. De *Reichsführer-SS* vroeg de auteur daarop een kopie aan Rauter te mogen geven.¹⁴⁷ Dus ging de transfer van Rauter niet door. Hij en Seyss-Inquart hadden er ook niets mee te winnen in het nog tamelijk rustige Nederland. Het betekende niet dat Rauter zijn argwaan ten opzichte Mussert en diens souffleur Schmidt verloor. Onophoudelijk werd Himmler bestookt met telexen, notities, verslagen en brieven waarin de slinkse kuiperijen van het tweetal werden gemeld. Het bracht de *Reichsführer-SS* ertoe zijn klagende ondergeschikte te adviseren zijn humor niet te verliezen.¹⁴⁸

Himmler had even genoeg van zijn HSSuPF *Nordwest*, zoals deze mocht ondervinden. Rauter was in januari 1943 weer toe aan vakantie. Hij vroeg toestemming om zich daartoe vier weken in Oostenrijk op te houden. Hij zou dan weer een behandeling ondergaan aan zijn gekwetste rechterbovenbeen. Ook wilde hij zijn moeder bezoeken die haar zeventigste verjaardag vierde. Voor vervanging tijdens zijn afwezigheid was gezorgd. Aan de vakantie was enige urgentie verbonden, want, zo schreef Rauter aan Himmler, na 1 maart zou de situatie in Nederland zo gespannen worden, “*dass ich keinen Tag vor hier werde abkommen können.*”¹⁴⁹ Waardoor die spanning zou ontstaan, werd niet duidelijk. Mogelijk had de bezetter toen al het voornemen om de Nederlandse militairen al op 1 maart weer in gevangenschap naar Duitsland af te voeren.

Op 25 januari vroeg Rauter aan Himmler om de brief als niet geschreven te beschouwen, omdat hij “*gewisse innenpolitische Auswirkungen für die nächste Zeit in Holland mit auf gewisse Erscheinungen im Osten*” verwachtte.¹⁵⁰ Hadden deze “*Auswirkungen*” te maken met de komende nederlaag bij Stalingrad? Niettemin kreeg Rauter twee dagen later antwoord. De *Reichsführer-SS* wees het verzoek

---

¹⁴⁶ Ibidem.

¹⁴⁷ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, noot 1 bij nr. 282 (Notitie Bormann) 893-899.

¹⁴⁸ “Lassen Sie sich niemals und in keinem Fall irre machen. Weichen Sie ruhig und geschmeidig grundsätzlichen Erwägungen und Dingen jetzt etwas aus. Die weltanschauliche Ausrichtung der SS-Männer auf den Führer und das Reich bleibt.” Himmler aan Rauter (20 januari 1943) Ibidem, Deel II, nr. 301, 923.

¹⁴⁹ Rauter aan Himmler (18 januari 1943) NA SSO 011B H.A. Rauter SS/SS-Führerpersonalakten.

¹⁵⁰ Rauter aan Himmler (25 januari 1943) NIOD Archief 210 Inv. Nr. H 426 (4658-60).

van Rauter af. Vier weken “*Urlaub*” vond hij te veel. Een week was genoeg; daarin kon Rauter ook zijn moeder bezoeken.¹⁵¹

Jacht op Germaanse vrijwilligers

“Ook naar het Oosten trokken de Germanen. Zooals voor tweeduizend jaren staan zij ook nu weer, met in de eene hand aan den ploeg en met de andere aan het zwaard (...)
De Germaansche SS is de Germaansche arm van den Führer. Zij beteekent de garantie voor de toekomst van het Rijk en wij zijn de getrouwe volgelingen, waar wij ook staan in Germanje...”

Zo sprak *Gruppenführer* Rauter met zijn hoge, afgebeten stem zijn SS-kameraden bemoedigend toe tijdens het Mid-Winterfeest (kerstviering naar SS-snit) van 1942.¹⁵² Dat was nodig, want aan het Oostfront ging het niet goed. De lijsten van gevallen in *Storm-SS* werden met de week langer en de Duitse nederlaag bij Stalingrad en de overgave van het Zesde Leger onder leiding van generaal Friedrich Paulus (eind januari 1943) stond voor de deur. Hiermee verloor het Duitse leger honderdduizenden soldaten.

De Duitsers moesten op zoek naar vervanging voor de verliezen. In het vaderland was deze niet meer voorhanden. Al in oktober 1942 schetste Gottlob Berger de treurige “*Ersatzlage*” in Duitsland voor de *Waffen-SS*. De lichte 1925 was al uitgeput. Alleen in de Germaanse landen was een reserve aan te boren. Daarom kreeg de *Germanische Leitstelle* volledige volmacht van Hitler en Himmler om in de bezette landen te werven.¹⁵³ De *Führer* gaf Himmler opdracht om zo snel mogelijk te achterhalen hoeveel Germaanse vrijwilligers daarvoor beschikbaar waren. De *Reichsführer-SS* gaf op zijn beurt weer Berger een aanwijzing om binnen vier weken cijfers te leveren over de sterkte van de Nederlandse, Vlaamse, Deense en Estse legioenen. Ook wilde Himmler weten hoeveel rekruten zich ophielden in de opleidingskazernes in Duitsland en hoe groot het aantal vrijwilligers was met een aflopend contract.¹⁵⁴

Op 4 februari 1943 deed Berger een aantal voorstellen om de toelatingsdrempel “*zum Germanischen Korps*” te verlagen. Voor Nederland zou een ‘heldere politiek’ moeten gelden, waarbij commissaris-generaal Schmidt een spreekverbod zou krijgen:

---

¹⁵¹ Himmler aan Rauter (27 januari 1943) NA SSO 011B H.A. Rauter SS/SS-Führerpersonalakten.

¹⁵² NIOD Storm-SS, 8 januari 1942, blz. 3.

¹⁵³ NIOD Archief 210 Inv. nr H. 706 (5409-10).

¹⁵⁴ Himmler aan Berger en H. Jüttner, chef Führungshauptamt (30 januari 1943) In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 313, 939.

*“Durch die Redereien Schmidts und durch das Herausstellen Musserts kommt es nun so, dass die deutschfreundlichen und wehrwilligen Kreise die Hoffnung und den Mut verlieren und sich auch nicht mehr melden.”*¹⁵⁵

Het voorstel om Schmidt als vertegenwoordiger van het partijapparaat (NSDAP) de mond te snoeren was natuurlijk onhaalbaar, maar Berger legde meer ijzers in Himmlers vuur om de personeelstekorten bij de *Waffen-SS* het hoofd te bieden. Zo stelde hij voor om diegenen bij de *Organisation Todt* (nazi-organisatie voor het bouwen van wegen, bunkers en de *Atlantikwall*) en de NSKK (gemotoriseerde bevoorradingsdienst voor de diverse fronten) die “geschikt” waren voor de wapendienst, naar de *Waffen-SS* te halen en voor frontdienst op te leiden.¹⁵⁶

Het nijpende gebrek aan soldaten en arbeidskrachten bracht de *Reichsführer-SS* ertoe de *Führer* extreme oplossingen voor te stellen die ook voor Nederland verstrekkende gevolgen zouden hebben. Hij wilde 300.000 gedemobiliseerde militairen als krijgsgevangenen naar Duitsland te sturen voor de arbeidsinzet. Hitler zou daarmee hebben ingestemd en gaf opdracht om contact op te nemen met de rijkscommissaris. Ook meldde Himmler dat hij Seyss-Inquart had voorgesteld Nederlanders te dwingen braak liggend terrein in Frankrijk ten behoeve van de voedselvoorziening te laten ontwikkelen. De helft van de opbrengst zou ten goede moeten komen van de Nederlandse samenleving.¹⁵⁷

Seyss-Inquart reageerde zoals altijd gereserveerd, toen hij door Rauter van Hitlers goedkeuring op de hoogte werd gesteld: hij beloofde alles te doen om de gedemobiliseerde Nederlanders naar Duitsland af te voeren. Wel moest hij uiterste voorzichtigheid betrachten, want de maatregel kon de Nederlandse inspanningen voor de Duitse bewapeningseconomie ernstig verstoren. Een ander gevaar was het verlies aan autoriteit bij de betrokkenen, want de rijkscommissaris beschikte over te weinig “*Deutsche Kräfte*” om iedere gedemobiliseerde militair op te sporen en de Nederlandse politie was voor een dergelijke opdracht nauwelijks in te zetten.¹⁵⁸ Eind april waren Seyss-Inquart en Rauter er klaar voor.

Een maand eerder kreeg Mussert te horen dat zijn geliefde Legioen Nederland zou worden opgeheven en de Nederlandse vrijwilligers werden overgeheveld naar de op te richten *4. SS-Freiwilligen-Panzer-Grenadier-Brigade*, zoals deze legereenheid uiteindelijk zou gaan heten. De NSB-leider had het liefst een divisie uit louter Nederlanders gevormd die hij in de toekomst als (politie)instrument ter beschikking zou hebben in een door hem bestuurd Nederland. Hij realiseerde zich evenwel dat hij nooit de voor een divisie benodigde vrijwilligers (20.000 man) bij elkaar zou krijgen. Daarom nam hij genoegen met een brigade (8000-9000 man) die aangevuld met Volksduitsers en Rijksduitsers van elders evenmin op volle sterkte kwam. Himmler en Rauter werkten er graag aan mee om de divisie een Nederlands tintje

---

¹⁵⁵ Berger aan Himmler (4 februari 1943) Ibidem, nr. 317, 945-946.

¹⁵⁶ Volgens Himmler dienden op dat moment 1500 Nederlandse mannen in het Legioen. Notitie Himmler (10 februari 1943). Ibidem, nr. 327, 955-956.

¹⁵⁷ Notitie Himmler, ongedateerd, rond 14 februari 1943 verzonden. Ibidem, nr. 334 + noot 5, 968-969.

¹⁵⁸ Seyss-Inquart aan Himmler (15 februari 1943) Ibidem, nr. 336, 970.

te geven. Zij dwongen Mussert daarmee actief te werven voor de legereenheid, waarvan een regiment ook nog de naam kreeg van ‘martelaar’ Seyffardt.¹⁵⁹

Partijlidmaatschap, gebed zonder einde

Een oude, pijnlijke kwestie speelde begin 1943 weer op: Rauters lidmaatschap van de NSDAP. Op 8 januari ontving Himmler een brief van Bormann, waarin deze de *Reichsführer-SS* uitnodigde vijf kandidaten voor te dragen, die wegens “*aussergewöhnliche Verdienste um den Aufbau des nationalsozialistischen Reiches*” in aanmerking kwamen voor het ‘*Goldene Ehrenzeichen*’ van de partij. Hitler zou deze vervolgens op 30 januari uitreiken.¹⁶⁰ In zijn enthousiasme gaf Himmler niet vijf maar zelfs zeven namen op, waaronder die van Rauter (nummer zes).¹⁶¹

Het was de *Reichsführer-SS* bekend, dat het lidmaatschap van de *Höherer SS- und Polizeiführer Nordwest* nog steeds niet was geregeld wegens de eerder genoemde controverse over het samensmelten van de *Steierische Heimatschutz* met de NSDAP in 1933. Doch Rauter kwam, aldus Himmler, wel degelijk in aanmerking voor het gouden *Ehrenzeichen*: sinds hij in 1921 stafchef van de *Steierische Heimatschutz* was geworden, had de latere HSSuPF “*Schwere und unzählige Kämpfe und Zusammenstösse in Österreich*” geleverd.¹⁶² Om de weerbarstige partijtop in te laten stemmen met de voorwaarden van Rauter (als ‘*Alter Kämpfer*’ een laag partijnummer) voegde Himmler op 12 januari nog een persoonlijk briefje bij voor “*Mein lieber Martin!*” waarin hij vroeg “*grosszügig*” (genereus, Th. G.) te zijn.¹⁶³

Zelfs de persoonlijke inzet van de *Reichsführer-SS* mocht niet baten. Hoe ‘fatsoenlijk’ en goed bestuurd de *Steierische Heimatschutz* ook mocht zijn geweest, de kopstukken van de *Partei* in Duitsland wensten niet grootmoedig te zijn. Als Rauter lid wilde worden, moest hij een hoog lidmaatschapsnummer accepteren. Met als gevolg dat de impasse voortduurde: de oude, koppige en verbitterde strijder uit Oostenrijk bleef buiten de NSDAP en kreeg geen *Goldenes Ehrenzeichen*. Rauter schreef de weigering mede toe aan zijn onverzettelijke houding tegenover de politiek van Schmidt.¹⁶⁴

Rauter liet zich zelfs niet raden door de *Reichsführer-SS*. Het draaide hier om een principiële kwestie: een laag partijnummer of geen aanmelding. Het zat hem wel hoog, zoals naar voren komt uit een al in augustus 1941 geschreven brief:

---

¹⁵⁹ Ibidem, Deel I, 362-367.

¹⁶⁰ Bormann aan Himmler (8 januari 1943) Bundesarchiv NS 19 2842.

¹⁶¹ Gottlob Berger was nummer drie en Rauters oude strijdmakker in de *Steierische Heimatschutz* nummer zeven. Ibidem.

¹⁶² Obergruppenführer Maximilian von Herff, chef van het SS-Personal-Hauptamt aan Himmler (januari 1943). Ibidem.

¹⁶³ Himmler aan Bormann (12 januari 1943). Bundesarchiv SSO 011B H.A. Rauter SS/SS-Führerpersonalakten.

¹⁶⁴ Aanvulling Rauter op gesprekken. NIOD Doc. I H.A. Rauter 1380 i 2-7.

“Solang diese Klärung nicht erfolgt, kann ich aus psychologischen Gründen heraus mich nicht um eine Mitgliednummer bewerben, andererseits sehe ich nicht ein, eine Mitgliedsnummer von 6 ½ Millionen zu bekommen und damit schlechter gestellt zu werden als Marxisten und Christlichsoziale, die im Jahre 1934 oder gar 1937 der NSDAP beigetreten sind.”¹⁶⁵

Himmler had dus in januari 1943 voldaan aan de wens van Rauter. Zonder resultaat. Het wachten was derhalve op de volgende briefwisseling over dit onderwerp.¹⁶⁶

Schmidt uit de gratie

Rauter had inmiddels ook andere zorgen. Die betroffen zijn project, de Germaansche SS. Met de steeds weer oplaaierende spanningen tussen SS en NSB miste hij Henk Feldmeijer, die met de SS-divisie *Wiking* in het zuidelijk deel van Oostfront de al maar sterker wordende Russen het hoofd probeerde te bieden. Al in november 1942 verzocht de HSSuPF Himmler de Voorman terug naar Nederland te laten komen. Drie maanden (sinds 15 juni) ‘*Fronteinsatz*’ moesten toch genoeg zijn om zijn soldateske autoriteit bij zijn SS-achterban vast te leggen. Bovendien zou een gesneuvelde Feldmeijer een niet goed te maken verlies zijn voor de Germaansche SS.¹⁶⁷

De *Reichsführer-SS* gaf echter niet thuis. Pas in februari 1943 vond ook Himmler het genoeg en mochten Feldmeijer en zijn twee kompanen, Kooymans en Van Efferen, alsnog afzwaaien. Doch voordat ze op 1 maart in Nederland aankwamen, hadden ze een onderhoud met Himmler zelf, die zijn tevredenheid uitte over hun inzet aan het front. Op voorspraak van Rauter werd Feldmeijer in zijn functie van Voorman van de Germaansche SS gepromoveerd tot *SS-Standartenführer* (kolonel).¹⁶⁸

De relatie met Seyss-Inquart mocht dan zijn verbeterd, Rauters vendetta met Mussert en Schmidt duurde onverminderd voort. De *Höherer SS- und Polizeiführer* leek begin 1943 aan de winnende hand ten opzichte van ‘Schmidt-Münster’ (waar de commissaris-generaal vandaan kwam). De leiding van de NSDAP in Duitsland begon het vertrouwen in Schmidt te verliezen. Van zijn politiek om de Nederlanders te nazificeren was niets terechtgekomen. Martin Bormann stelde in februari 1943 vast: “*Er treibt keine zielklare Politik. Sondern er versucht laufend, einzelne Personen und Gruppen gegen einander auszuspielen (...) Eindeutig möchte ich klarstellen, dass ich für das was Pg. [Parteigenosse, Th.G.] Schmidt-Münster in den Niederlanden als Politik bezeichnet und tut, keinerlei Verantwortung trage oder*

---

¹⁶⁵ Rauter aan Himmler (31 juli 1941). Bundesarchiv SSO 011 H.A. Rauter SS/SS-Führerpersonalakten.

¹⁶⁶ Een jaar later zou de kwestie weer gaan spelen. Zonder het voor Rauter gewenste resultaat.

¹⁶⁷ Kromhout, *De Voorman*, 304-305.

Feldmeijer was op 15 juni 1942 naar het Oosten vertrokken. Rauter aan Himmler (16 november 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 264, 871-872.

¹⁶⁸ Kromhout, *De Voorman*, 316-320.

De drie mannen werden ook onderscheiden met het IJzeren Kruis tweede klasse. In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 347, 981.

*übernehmen möchte.*¹⁶⁹ In feite werd hiermee Schmidts politiek van de voorgaande jaren failliet verklaard.

Voor Rauter veranderde er vooralsnog niets. De volgende kwestie diende zich alweer aan. Schmidt had in maart 1943 van Sauckel, de *Generalbevollmächtigte für den Arbeitseinsatz*, het verzoek gekregen om 10.000 jonge mannen die reeds hun opleiding tot soldaat achter de rug hadden aan te werven om bij de *Sicherheitspolizei* in de Oekraïne te worden ingezet.¹⁷⁰

Himmler was “*entsetzt*”. Hij gaf Rauter opdracht om de plannen van Sauckel door Seyss-Inquart te laten torpederen. Sauckel moest goed begrijpen dat hij met zijn ondoordachte initiatief jarenlange moeizaam opgebouwde inspanningen om een Germaanse divisie van de grond te laten komen, vernietigde. Of de *Generalbevollmächtigte* voor dit soort initiatieven voortaan eerst met hem, Himmler, overleg wilde voeren.¹⁷¹

Zelfs voor Schmidt, nooit te beroerd om de SS in de wielen te rijden, ging het initiatief van Sauckel te ver. Toen Rauter hem daarover aansprak, meldde de commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken dat hij al begreep dat Himmler hier nooit mee akkoord zou gaan.¹⁷² Vier dagen later kon Rauter aan Himmler berichten dat Schmidt het wervingsplan van Sauckel definitief had afgeblazen. Daarentegen werd de werving voor de *Waffen-SS* “*mit grössten Druck*” voortgezet. De HSSuPF was ervan overtuigd, dat hij “*in kurzer Zeit*” de hele nationaalsocialistische gemeenschap in Nederland “*wehrmässig erfasst*” zou hebben.¹⁷³

‘Schluss machen’ met Mussert

Twee maanden later zaten Seyss-Inquart, Schmidt en Rauter weer bijeen om uitgebreid over het probleem Mussert te praten. De NSB-leider had zich zo ‘onmogelijk’ gedragen dat Himmler alle contact met hem weigerde en niet meer reageerde op zijn brieven. Zelfs Seyss-Inquart vond dat er met Mussert nauwelijks nog afspraken waren te maken, stelde Rauter vast: “*Der RK* (rijkscommissaris, Th. G.) *gab sehr offen seine Meinung zum Ausdruck, dass er persönlich nicht mehr an die Gradlinigkeit und Ehrlichkeit Mussert glaube.*” Nu Himmler niets meer met de NSB-leider te maken wenste te hebben, werd de rijkscommissaris geconfronteerd met een probleem dat snel moest worden opgelost. Het was misschien beter om “*Schluss zu machen*” met Mussert en diens dubbelhartigheid, en vervolgens opnieuw te beginnen.

Volgens Schmidt zou Mussert nooit uit zichzelf opstappen. Hij zou tot het einde vasthouden aan zijn wens om minister-president te worden. De *Hauptdienstleiter* concludeerde dat de halsstarrigheid en

---

¹⁶⁹ Berger aan Himmler over zijn telefoongesprek met Bormann (9 maart 1943). Notitie Bormann voor zijn naaste medewerker H. Friedrichs (16 februari 1943). Bundesarchiv NS 19/2690. Schmidt verspreidde volgens Berger eerder al het gerucht dat hij de nieuwe rijkscommissaris voor België en Noord-Frankrijk werd. Berger aan Himmler (5 januari 1943). Bundesarchiv NS 19/1549.

¹⁷⁰ Sauckel had Schmidt tot zijn Beauftragte benoemd. Sauckel aan Himmler (10 maart 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland*, Deel II, nr. 353, 987.

¹⁷¹ Himmler aan Sauckel (16 maart 1943). Ibidem, nr. 361, 995-996.

¹⁷² Rauter aan Himmler (19 maart 1943). Ibidem, nr. 362, 996-997.

¹⁷³ Rauter aan Himmler (23 maart 1943). Ibidem, nr. 366, 1000-1001.

vijandigheid een oorzaak hadden: zijn collega's en met name Rauter hadden alle afspraken met Mussert geschonden. Rauter had de NSB bij benoemingen van belangrijke functionarissen bij de politie de Beweging zoveel mogelijk buiten de deur gehouden.

Het was de SS die Mussert steeds het gevoel had gegeven dat hem 'de koude schouder' werd toegekeerd. Het was de SS en alleen de SS die hem van de macht afhield. De voormalige hoofdingenieur van de Provinciale Waterstaat voelde zich misbruikt. Met als resultaat, aldus Schmidt, dat hij passief verzet bood, daarin gesteund door zijn achterban. Het was maar beter, zo betoogde Schmidt, om alvast de afdeling NSB van in Duitsland werkzame nationaalsocialisten op te heffen. Rauter keerde zich tegen dit voorstel: de NSB in Duitsland bestond uit nette mensen en Mussert zou bij opheffing onmiddellijk de schuld leggen bij de SS. Seyss-Inquart was dat met hem eens. Laten we dan maar de hele NSB opheffen, zou Schmidt hebben geantwoord.

Seyss-Inquart erkende, aldus Rauter, dat Mussert op den duur geen partner kon zijn, omdat hij geen Groot-Germaan doch een Groot-Nederlander was die steeds weer in zijn oude fout verviel. Volgens de rijkscommissaris was het daarom beter om met Mussert "*Schluss zu machen.*" Tot zijn verdriet moest Rauter tenslotte na drie uur overleg vaststellen dat Seyss-Inquart volledig besluiteloos was. Hij neigde naar de opvattingen van de SS, maar hij wenste niet de consequenties daarvan te trekken. Die liet hij over aan Hitler die op dat moment wel andere zorgen had.¹⁷⁴

De kritiek van de rijkscommissaris op Mussert was feitelijk niet meer dan lippen dienst aan Rauter. Drie dagen na de bijeenkomst op Clingendael (29 mei 1943) schreef Seyss-Inquart een brief aan Himmler, waarin hij zich openhartig uitsprak over de gecompliceerde politieke situatie in Nederland. Hij had daar recentelijk met Hitler over van gedachten gewisseld en deze had zich geschaard achter zijn analyse met als conclusie: "*Wir müssen die Politik mit Mussert weitermachen.*" Hitler wilde geen definitieve beslissingen nemen zolang de oorlog duurde en als trouwe volgelingen van de *Führer* mochten hij en Himmler die politieke lijn niet verstoren.

Seyss-Inquart had Hitler voorgehouden dat het mogelijk was om Mussert uit te schakelen, maar dat dan het gevaar bestond dat het overgrote deel van de NSB'ers zou terugkeren in het confessionele kamp. De rijkscommissaris was van mening dat het "*vollkommen unmöglich*" zou zijn om zonder een onaangetaste NSB politiek in Nederland te bedrijven. De Germaansche SS was daarvoor veel te zwak. Alleen de NSB kon als beweging kandidaten leveren voor belangrijke politieke, ambtelijke en maatschappelijke functies.

De SS had daarentegen geen enkele geschikte kandidaat. Als men in bepaalde kringen een keuze tussen Mussert en Feldmeijer als leider van de Beweging wilde afdwingen, dan bewees men, aldus Seyss-Inquart, Feldmeijer een slechte dienst, "*weil der Mann noch viel zu wenig gefestigt ist, um solche Dinge auszuhalten.*"¹⁷⁵

---

¹⁷⁴ Rauter aan Himmler (26 mei 1943). Ibidem, nr. 390, 1033-1038.

¹⁷⁵ Seyss-Inquart aan Himmler (29 mei 1943). Ibidem, nr. 394, 1042-1045.

De jurist Seyss-Inquart verdedigde als getalenteerd evenwichtkunstenaar de status quo: waarschijnlijk wilde hij nooit dat Mussert regeringsmacht zou krijgen, terwijl hij met diplomatieke middelen ook aan de wensen van Rauter en zijn Germaansche SS voorbijging. Intussen moest hij beide kampen in toom proberen te houden: *“Angesichts dieser Situation muss ich eine Lösung finden, die Mussert in seiner Funktion belässt, aber nunmehr nach entsprechenden Ausbau der SS-Position den germanischen Kurs klar in den Vordergrund bringt.”*¹⁷⁶

De raadselachtige dood van Schmidt

Rauter stond dus weer met lege handen. Gelukkig waren er ook momenten van troost. Op 18 juni 1943 ontving de *Höherer SS- und Polizeiführer* een telex van zijn hoogste baas, waarin hij werd bevorderd tot ‘*SS-Obergruppenführer und General der Polizei*’ als *“Anerkennung Ihrer ausgezeichneten Leistungen.”*¹⁷⁷ Twee dagen later volgde het officiële, door Hitler persoonlijk ondertekende, bevorderingsbevel. Rauter meldde aan de *Reichsführer-SS*:

*“Mein Beförderung zum SS-Obergruppenführer und General der Pol. ist für mich eine Anerkennung, die ich dem Führer und Ihnen Reichsführer nur mit dem Versprechen beantworten kann, noch mehr als bisher alle meine Kräfte einzusetzen, um in vorbildlicher Pflichterfüllung mitzuwirken dieser entscheidenden Krieg zu einen guten Ende zu führen. Dem Führer und Ihnen Reichsführer in ewiger Treue.”*¹⁷⁸

Bij Mussert en zijn NSB bereikte de frustratie over de niet vervulde idealen intussen een hoogtepunt. De Leider probeerde weer tot Hitler door te dringen en schreef daartoe een (niet-verzonden) nota, de derde, waarin gevoelens van verbittering de boventoon voerden, omdat er na zijn ontmoeting van december 1942 met de *Führer* niets ten goede was gekeerd: *“Sindsdien is een half jaar verstreken en in dien tijd is mij gebleken, dat er Duitse krachten aan het werk getogen zijn om mij het onmogelijk te maken mijn taak voor het Nederlandsche volk te verrichten. Dit leidt tot een onmogelijken toestand, omdat de vertrouwenssfeer ernstig wordt aangetast.”*¹⁷⁹

Het liet zich gemakkelijk raden waar die ‘krachten’ waren te vinden: *“Hoewel de Reichsführer-SS, bij gelegenheid der beëdiging heeft gezegd, dat zij als SS-mannen mijn meest trouwe volgelingen behooren te zijn, is het sindsdien meerdere malen voorgekomen, dat zich in de SS elementen sterk maken in een actie tegen mij (...) Hoezeer men zich in den laatsten tijd sterk acht in de bestrijding van mij en de Bewegung, heeft zich geuit in de belachelijkmaking van het begrip ‘Germaansch Führer’, hoewel de band*

---

¹⁷⁶ Ibidem.

¹⁷⁷ Telex Himmler aan Rauter (18 juni 1943). Ibidem, nr. 407, 1067.

¹⁷⁸ Bevordering Rauter (21 juni 1943). Rauter aan Himmler (20 juni 1943). Bundesarchiv SSO 011B H.A. Rauter SS/SS-Führerpersonalakten.

¹⁷⁹ ‘Nota over den politieken Toestand van Nederland’ (31 mei 1943). NIOD 123 NSB 192 map 3.

tussen U en mij op dien grondslag is vastgelegd. Voorts werden op een fotopagina in Storm foto's van mij afgebeeld, waarop ik omringd was door figuren, die mij in de laatste jaren hebben verraden.”¹⁸⁰

Mussert ging nog verder tijdens een besloten vergadering van NSB-prominenten op 5 juni 1943 in zaal Tivoli te Utrecht, waarin hij zelfs van Duits imperialisme sprak. De Groot-Germaanse politiek werd met een eigen interpretatie geannexeerd door te stellen dat het niet meer betekende dan samenwerking tussen de Germaanse volkeren. Daar was de NSB-leider altijd voor geweest. Het ging er om deze volkeren te bewegen tot samenwerking, niet door knechting of geweld, maar als vrije volkeren die elkaar de hand reiken. Tenslotte werd de opposanten onder groot enthousiasme van de zaal de wacht aangezegd: wie niet voor honderd procent achter de Leider wenste te staan kon beter nog “voor vanmiddag zes uur de Beweging verlaten.”¹⁸¹

Rauter hoorde van de toespraak door Feldmeijer die aanwezig was in Utrecht. Hij schreef meteen aan Himmler. Hij noemde de poging van Mussert om diens “*Dietschtum*” in Groot-Germaanse richting om te buigen en zich voor te doen als een oude voorvechter van de Groot-Germaanse politiek een ongekende brutaliteit. Nog in mei 1942 was van NSB-perschef Voorhoeve het verbod uitgegaan om in de Beweging van het Groot-Germaanse Rijk te spreken. Schmidt had Rauter inmiddels laten weten dat Mussert zich zo flink voelde dat hij alleen nog met Hitler overleg wilde voeren en zich bij hem wilde beklagen over de SS. Toen Seyss-Inquart van deze flinkheid hoorde, had deze daarop droog opgemerkt dat het contact met de *Führer* alleen via hem mogelijk was.¹⁸²

Een breuk tussen de bezetter en de NSB leek onvermijdelijk. Nieuws over de besloten bijeenkomst in Utrecht sijpelde door naar de achterban. De ruzie werd verder aangezwengeld door een pamflettenactie, waarvan de herkomst niet duidelijk was. Mogelijk had het verzet er ook een aandeel in. In elk geval versterkte ze de geruchtenstroom. Doch als zo vaak schrokken beide partijen terug voor de ultieme stap. Bij een breuk met de bezetter zou voor de NSB zicht op regeringsmacht definitief achter de einder verdwijnen. Ook leverde zo'n daad Mussert geen eerherstel bij de vijandige bevolking op; daarvoor had hij zich al te veel gecompromitteerd. Hoe zou hij bovendien zo'n daad moeten uitleggen aan zijn mensen, die nu zij-aan-zij met Duitse soldaten vchten aan het Oostfront?

Ook Seyss-Inquart, Schmidt en Rauter zaten politiek klem. Zolang Hitler zich niet officieel uitsprak over de staatsvorm waarin de overwonnen Germaanse gebieden na de (gewonnen) oorlog werden geplaatst, was een definitieve keuze voor het Groot-Germaanse model niet mogelijk. Wat zou er bovendien gebeuren als Mussert aan de kant werd geschoven? De NSB was tenslotte de belangrijkste leverancier van vrijwilligers voor de strijd tegen de bolsjewisten. De toevoer zou zeker stokken, want de Germaansche SS van Rauters oogappel Feldmeijer was – ondanks de martiale taal – te klein en te onbeduidend om de taak van de NSB over te nemen. De Beweging functioneerde, dat moest Rauter ook

---

¹⁸⁰ Ibidem.

¹⁸¹ Rede van Mussert (5 juni 1943). Ibidem, map 4.

¹⁸² Rauter aan Himmler (10 juni 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 399, 1056-1057.

erkennen, na de liquidatie van het Nationaal Front en de NSNAP van Van Rappard als enige katalysator van de Nederlandse nationaalsocialisten. Zonder NSB zou de bezetter elke greep op deze groep verliezen.

Een snelle demonstratie om, in elk geval naar buiten, de eenheid van beide partijen uit te stralen was geboden. In overleg met onder meer Rauter belegde de NSB op 22 juni 1943 een openbare vergadering in de Haagse Dierentuin, waar Mussert, Feldmeijer en WA-chef Zondervan de aanwezigen toespraken. Feldmeijer toonde zich verzoenend tegenover de NSB-leider.¹⁸³ Maar Mussert zelf kon het niet nalaten enige steken onder en boven water te geven. “Lijnrecht” stond hij tegenover het “Grootduitsche, het Duitse imperialisme, de economische overheersching, de denationalisering van andere volkeren. Wij hebben er niet om gevraagd en zullen er ook niet om vragen Duitscher te worden, evenmin als ik een Duitscher zal vragen Nederlander te worden. Wij moeten elkander waardeeren. Wij leven in onze cultuur zoals de Duitscher dat doet in zijn cultuur. Wij hebben onze vlag en ons vaderland lief, als zij de hunne.”

Om de Duitsers met deze voor de achterban bedoelde woorden niet te veel tegen de haren in te strijken, kreeg Rauter een compliment waarvan hij moet hebben opgekeken: “Ik dank de SS voor haar inzet, haar offervaardigheid, haar bereidheid en voor haar strijd tegen het separatisme en den nog veel moeilijkeren strijd tegen het annexionisme.”¹⁸⁴

Een onverwacht drama

Leek de rust voorlopig teruggekeerd, vier dagen na de manifestatie in Den Haag voltrok zich in Frankrijk een onverwacht drama. Fritz Schmidt verloor onder raadselachtige omstandigheden het leven tijdens een treinreis naar Parijs. De commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken was op de terugweg van een inspectietocht van *Kreisleiter* en *Gauleiter* naar de *Atlantikwall*. Hij zou uit de trein zijn gevallen dan wel geduwd. Op de dag van Schmidts dood ontving Bormann een verslag van zijn medewerker Friedrichs over wat zich had afgespeeld. Rond half negen 's morgens werd Friedrichs in de restauratiewagen gewaarschuwd, dat het slaapcompartiment van Schmidt leeg was. Bij een nadere inspectie kon ook hij de commissaris-generaal nergens vinden, terwijl diens kleding er nog lag. Het raam stond half open. De trein werd daarop in station Parijs-Montparnasse stilgezet, waarna een steward vaststelde dat er zich bloedsporen bevonden op de buitenkant van de trein. Niet veel later werd bij het plaatsje Courvilles bij Chartres het levenloze lichaam van Schmidt in pyama langs het spoor gevonden.¹⁸⁵

De plotselinge dood leidde tot veel speculaties over de toedracht. Voor Mussert was de zaak duidelijk. Schmidt had geen zelfmoord gepleegd en was ook niet uit de trein gevallen:

---

¹⁸³ Ibidem, Deel I, 296.

¹⁸⁴ Stenografisch verslag toespraak Mussert in Haagse Dierentuin (22 juni 1943). NIOD 123 NSB 192 map 5.

¹⁸⁵ Telexbericht H. Friedrichs aan Bormann (26 juni 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland* II, nr. 422, 1102-1106.

“Ik heb hem (de rijkscommissaris, Th.G.) onmiddellijk gezegd, dat noch het een noch het ander het geval was, maar dat hij in Frankrijk was vermoord, omdat zijn politiek aan de SS politiek in den weg stond. Ik ben er innerlijk volkomen zeker van, dat dit de ware doodsoorzaak is, al zou men komen met honderd getuigen of aanwijzingen in andere richting. Had ik den Führer bijtijds kunnen bereiken, Schmidts leven zou wellicht gered zijn. Ik heb gedaan wat ik kon. Zoo is Schmidt gevallen in de trouwe uitoefening van zijn plicht.”¹⁸⁶

Een van die ‘getuigen’ was de hierboven genoemde *Oberbefehlsleiter* Friedrichs die Bormann meldde dat Schmidt tijdens de reis naar de *Atlantikwall* een gespannen indruk had gemaakt wegens zakelijk meningsverschillen met andere “*Dienststellen*” in Nederland. Hij had Schmidt geadviseerd na deze reis met verlof te gaan. Schmidt antwoordde dat Friedrichs zich geen zorgen behoefde te maken. Wat de kwestie nog vreemder maakte, was dat zich een aantal uren voor de dood van Schmidt eenzelfde incident met dodelijke afloop in de trein voordeed. Het betrof een *Kreisleiter* uit Wenen die waarschijnlijk – mogelijk in benevelde toestand – bij toiletbezoek per ongeluk de buitendeur voor de wc-deur had aangezien.¹⁸⁷

Had Schmidt een wanhoopsdaad gepleegd? In elk geval was hij in een politieke impasse geraakt. Bormann had hem laten vallen, Mussert was de afgelopen maanden onhandelbaar en onvoorspelbaar geweest en zijn tegenstrevers Himmler en Rauter kregen – mede door de groei van het verzet – meer invloed op het beleid van de rijkscommissaris. Bovendien had Hitler vertrouwen in de *Höherer SS- und Polizeiführer* uitgesproken door hem te bevorderen tot *SS-Obergruppenführer*.¹⁸⁸

Op 21 juni 1943 was Schmidt nog in Berlijn geweest voor een ontmoeting met Bormann. Dat gesprek had volgens de rechterhand van Hitler een ongelukkig verloop. De promotie van Rauter had Schmidt onaangenaam getroffen; hierdoor zou hij nog grotere problemen hebben ondervonden dan hij al had. Seyss-Inquart had hem niet geraadpleegd bij de afwijzing van Musserts verzoek voor een gesprek met Hitler. Bormann was dan ook overtuigd dat Schmidt-Münster zelfmoord – “*unglückseliger Schritt*” – had gepleegd.¹⁸⁹ Uiteraard waren Himmler en Rauter het met die opvatting eens. De HSSuPF na de oorlog:

“Het is mij bekend, dat er beweerd werd, onder andere door een Engelse zender, dat Schmidt vermoord is geworden. Ik voor mij ben er van overtuigd, dat Schmidt zelfmoord heeft gepleegd, omdat hij kort voor zijn overlijden de mededeling van Hitler had gekregen, dat Mussert nimmer aan de regering zou komen. Gelijktijdig werd ik tot

---

¹⁸⁶ Mussert, *Nagelaten bekentenissen*, 98.

¹⁸⁷ Telexbericht Friedrichs aan Bormann (26 juni 1943) In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 422, 1102-1106

¹⁸⁸ Jong, L., *Het Koninkrijk VII*. Eerste helft, 532-533.

¹⁸⁹ Notitie van Bormann (30 juni 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 427, 1110-1111.

SS-Obergruppenführer bevorderd door Hitler. Dit alles maakte, dat Schmidt zich volkomen onmogelijk gemaakt voelde en een zenuwinzinking kreeg.”¹⁹⁰

Rauter had weinig hartzeer van de dood van zijn rivaal. De wrok zat tamelijk diep. Toen Schmidt een jaar later werd herdacht op een naar hem genoemde school van het *Deutsche Arbeiterfront*, wilde hij daar niet bij aanwezig zijn. Himmler dwong hem echter te gaan, want er werd in verband met de dood van Schmidt toch al zoveel kwaad gesproken over de SS.¹⁹¹

Erg lang had Rauter na de gebeurtenissen in de trein overigens niet stilgestaan bij het drama. Terwijl Mussert Himmler in een persoonlijk gesprek op het *Führerhauptquartier* in Oost-Prusen opriep de “moordenaar” op te sporen en hij in *Volk en Vaderland* de *Hauptdienstleiter* herdacht als “toonbeeld van eenvoud, moed en trouw”, maakte Himmlers satraap zich al weer druk om de opvolging van de commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken.¹⁹² En dat op een moment dat Rauter zoveel meer zaken aan zijn hoofd had, zoals de eindfase van de verwijdering van Joden uit de Nederlandse samenleving en de toename van verzetsdaden van een steeds vijandiger bevolking, die een serieus probleem begonnen te worden.

---

¹⁹⁰ Verhoor Rauter (6 december 1947). NIOD Doc. I H.A. Rauter 1380 a 1, blz. 148.

¹⁹¹ NIOD Archief 210 H. 417 (4578/89) Fritz Schmidt 20, 21 juni 1944.

¹⁹² NIOD 123 NSB 192 map 6 en 7. *Volk en Vaderland* (2 juli 1943).

Correspondentie Rauter en Himmler (28 en 29 juni 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nrs, 423, 425 en 426, 1106-1108 en 1109-1110.

*Ich will gerne mit meiner Seele im
Himmel büssen vor dem was ich hier
gegen die Juden verbrochen habe*

H.A. RAUTER¹

Hoofdstuk 7

Afrekenen met de Joden

Een moeizame start

Rauter stond halverwege 1942 voor een krachtinspanning. Deze betrof het aantal Joden dat voor het einde van 1942 in Auschwitz moest zijn afgeleverd. Aanvankelijk had Eichmann het quotum voor Nederland vastgesteld op 15.000. Voor Frankrijk lag dat getal op 100.000. Dat quotum bleek onhaalbaar te zijn, doordat een groot deel van het beschikbare treinmaterieel in Frankrijk in opdracht van de *Wehrmacht* naar Duitsland was overgebracht. Ook konden de Duitsers bij het ophalen van joden geen beroep doen op de hulp van de Franse politie; de daartoe aangewezen formatie *Police aux Questions Juives* was op last van hogerhand inmiddels opgeheven. De *Ordnungspolizei* vormde evenmin een alternatief, want haar sterkte in Frankrijk bedroeg een bescheiden 3000 man.² Himmler legde zich niet neer bij deze situatie. Door zijn inspanningen vertrokken er tussen juli en november 1942 drieëndertig treinen met elk ongeveer duizend Joden.³

Eichmann verhoogde niettemin het aantal in 1942 te deporteren Nederlandse joden tot 40.000. Het oorspronkelijke Franse quotum werd teruggebracht tot 40.000. België zou 10.000 Joden aanleveren.⁴ Rauter wist dat hij zonder aanvullende maatregelen niet aan de vraag uit Berlijn kon voldoen. Het aantal treinen, hooguit twee per week met elk ongeveer 1000 slachtoffers, maar vaak ook minder, dat van Westerbork naar Auschwitz-Birkenau reed, was daartoe niet toereikend. Bovendien was de opvangcapaciteit in Westerbork, ondanks recente uitbreidingen, nog niet voldoende.⁵

Nu de eerste treinen reden, was de aandacht van de bezettingsautoriteiten er ook op gericht hoe de niet-Joodse bevolking reageerde op de deportaties. Dreigde er bijvoorbeeld een staking zoals die van

---

¹ Omstreden toespraak van Rauter, gehouden op 22 maart 1943 voor een gezelschap van Nederlandse SS'ers. NIOD Coll. H.A. Rauter Doc I 1380 b 37.

² Griffioen P. en Zeller, R., *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België 1940-1945. Overeenkomsten, verschillen, oorzaken* (Amsterdam 2011) 395-397.

³ Longerich, P., *Heinrich Himmler*, 590.

⁴ De genoemde aantallen te deporteren Joden werden door Eichmanns Referat IV B 4 in Berlijn via het hoofd van de plaatselijke Sipo-SD (in Frankrijk Knochen, in België Ehlers en in Nederland Harster) doorgegeven aan de Judenreferenten. In Nederland was dat Willy Zöpf, chef van de Nederlandse afdeling van Referat IV B 4 van het Reichssicherheitshauptamt. De opgegeven getallen werden altijd als een minimum beschouwd. Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland*, 395-397.

⁵ Lindwer, *Kamp van hoop en wanhoop*. 256. Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland*, 396.

februari 1941? Uit kringen van de CPN waren, zo was te lezen in een telegram van de *Sicherheitsdienst* (SD) aan BdS Harster, oproepen aan de Joden uitgegaan om 's avonds na acht uur zonder Jodenster de straat op te gaan. Bewapende communisten uit Amsterdam en Haarlem moesten daarop de Jodenhoek beschermen tegen represailles. Vlugschriften met dergelijke teksten konden echter, aldus de SD niet serieus worden genomen; ze waren al eerder verspreid.⁶

De toestand in Amsterdam was rustig: “*Das Stadtbild zeigt keine Veränderungen.*” Alleen de Jodenhoek liet korte tijd een beeld zien van samenklonterende groepjes Joden die de deportatiemaatregelen bediscussieerden, maar nu was er weer “*vollkommene Ruhe eingetreten.*” De bevolking hield zich in huis op. De vrijlating van een aanzienlijk deel van de kort daarvoor gearresteerde en gegijzelde Joden had daar mede toe bijgedragen. Patrouilles van de *Ordnungspolizei* (Orpo) controleerden nu de door Joden bewoonde wijken van de hoofdstad. Ook uit de bedrijven die begin 1941 als haarden van stakingsdrift golden, was deze keer geen subversieve reactie gekomen.⁷

Hoewel de niet-joodse bevolking het deze keer in haar massale verzet liet afweten, was Rauter er niet gerust op. Op 10 september 1942 schreef hij Himmler, dat het vangen van de Joden hem en zijn ondergeschikten “*die allergrössten Kopfzerbrechen*” bezorgde.⁸ Het begin van de deportaties was stroef verlopen voor de nazi's. Er werd gewerkt met een systeem van oproepen, afkomstig van de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*. Een aanmerkelijk aantal van de betrokkenen reageerde niet op de oproepen die vanaf 5 juli per aangetekende post werden verzonden. Om de druk op te voeren werd vervolgens de Nederlandse politie ingeschakeld die de oproepen voortaan aan huis bezorgde.

Weer zonder het gewenste resultaat. De bezetter dreigde daarop wederom opgepakte weigeraars naar Mauthausen te sturen, wat gezien het lot van eerder gestrafte Joden neerkwam op een zekere dood. Om dit dreigement kracht bij te zetten volgde er – waarschijnlijk na overleg met Rauter – op 14 juli 1942 een razzia in Amsterdam, waarbij ongeveer 540 Joden werden opgepakt. Als de voor deportatie aangeschreven Joden zich dan nog niet zouden melden, zouden deze ‘gijzelaars’ naar de steengroeven van het voornoemde concentratiekamp worden afgevoerd.⁹ Aldus een extra editie van *Het Joodsche Weekblad*.¹⁰

---

⁶ Telex van Hans Blumenthal, plaatsvervangend chef van de Aussenstelle Amsterdam aan BdS W. Harster (14 juli 1942) NIOD 077 GKfdSw 1140.

Een van de “CPN”-pamfletten, waarvan de tekst terug te voeren was op een bij de BBC uitgesproken verklaring van de geallieerden, liet de SD vertalen in het Duits: ...“Diese wehrlosen Menschen treibt man einfach zusammen und verschickt man dorthin wo ihnen ein sicherer Tod erwartet, won ach den Angaben der offiziellen polinischen Regierung bereits 700.000 Menschen von den Nazis ermordet wurden. Jetzt werden auch mehr als 100.000 niederländische Opfer fallen (...) Unsere Antwort auf die neuen Judenmassnahmen kann bloss folgende sein: immer grösserer Widerwillen und Abscheu, und Widerstand (...) Wenn die Nazis es wirklich wagen, die Juden zu deportieren, so werden wir wiederum, wie am 25. Februar 1941 STREIKEN. Der Streik ist ja seit dem 14. Mai 1940 unsere stolzeste Waffe”...

⁷ Ibidem.

⁸ Rauter aan Himmler (10 september 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 216, 812-816.

⁹ Griffioen en Zeller, *Jodenvervolgung in Nederland*, 429-431. Notulen Joodsche Raad, 14 juli 1942. NIOD Coll 182

¹⁰ De voorzitters van de Joodsche Raad, A. Asscher en D. Cohen, schreven: ‘De Sicherheitspolizei deelt ons het volgende mede: Ongeveer 700 Joden zijn heden te Amsterdam gearresteerd. Als deze week niet de 4000 daartoe

Kleinschalige razzia's

Al met al vonden er door de kleinschalige razzia's en intimidatie in de tweede helft van juli 1942 toch zes transporten naar Westerbork plaats en evenzovele naar Auschwitz-Birkenau, waardoor er aan het einde van de maand 5742 Joden in het werk- en vernietigingskamp in Opper-Silezië aangekomen of er naar onderweg waren.¹¹ Want, zo schreef Rauter aan Himmler: “*Auf keinen Fall will ich irgend einen Zug ausfallen lassen, denn was weg ist, ist weg.*”¹² Zelf was de *Höhere SS- und Polizeiführer*, “zufällig” getuige van een van de julirazzia's. Dat gebeurde toen hij op doortocht was in Amsterdam en zijn chauffeur verdwaalde in het zuidelijke deel van de stad.¹³

Ondanks de dreigementen aan het adres van de opgeroepen Joden, bleef de opkomst bij de inmiddels tot verzamelpunt bestemde Hollandsche Schouwburg in Amsterdam mager.¹⁴ Commissaris-generaal Fritz Schmidt had daar onbedoeld een stevig aandeel in. Het lot van de Joden “zal hard zijn”, zo profeteerde hij in een toespraak op 8 augustus bij de *Ortsgruppe Waubach der NSDAP*, die door de pers werd opgepikt.¹⁵ Twee maanden eerder had Schmidt de Joden al de stuipen op het lijf gejaagd door in Zeist (ook in de pers) te melden, dat het Jodendom ‘hier en in heel Europa’ zou worden vernietigd, waarna hij aanvulde, dat hij als rechtgeaarde nazi niet zou rusten ‘voordat de laatste Jood is verdwenen’.¹⁶ De angstaanjagende verklaringen van Schmidt doorkruisten het beleid van de *Sicherheitspolizei* en de *Zentralstelle* die het liefst een tactiek van misleiding en zachte dwang gebruikten.

Weer was de bezetter genoodzaakt om over te gaan tot razzia's. Op 6 augustus was Amsterdam-Zuid het jachtterrein en drie dagen later weer. Deze keer werd niet de *Ordnungspolizei* ingeschakeld, maar de *Sicherheitspolizei*. Zij pakte 270 Joden op, van wie er 40 weer werden vrijgelaten.¹⁷ Opnieuw waarschuwde *Het Joodsche Weekblad* in een extra editie: ‘Alle Joden die niet onverwijld gevolg geven aan een tot hen gericht oproep voor de arbeidsverruiming in Duitschland, worden gevangen genomen en naar het concentratiekamp Mauthausen gebracht’. Althans, wie zich niet voor 9 augustus meldde.¹⁸

---

aangewezen Joden naar de werkkampen in Duitsland vertrekken, zullen de 700 arrestanten naar een concentratiekamp in Duitschland worden overgebracht’. *Het Joodsche Weekblad*, facsimile-uitgave Deel 2 (Den Haag 1979).

¹¹ Lindwer, W., *Kamp van hoop en wanhoop. Getuigen van Westerbork, 1939-1945*. (Amsterdam 1990) 256.

¹² Rauter aan Himmler (10 september 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 216, 812-816.

¹³ Gesprekken met Rauter. Negende gesprek (Rotterdam, 3 april 1947) 25.

¹⁴ De Joodsche Raad nam de fysieke en psychische verzorging van de in de Hollandsche Schouwburg aangekomen Joden voor zijn rekening. Zo schreef voorzitter D. Cohen in een brief (20 juli 1942) aan de Zentralstelle, dat er een arts, vier verpleegsters en drie kinderen aanwezig zouden zijn: “Für Essen und Trinken soll gesorgt werden.” NIOD 077 GKfdSw 1452.

¹⁵ De Telegraaf, 2 augustus 1942, pagina 1.

¹⁶ Schmidt op districtkerndag van NSDAP en NSB: “Voorts kondigde hij een onverbiddelijken strijd aan tegen het jodendom. Het jodendom wordt hier en in geheel Europa totaal vernietigd. Onder grooten bijval van de vergadering verklaarde hij, dat men niet eerder zal ophouden, voordat de laatste Jood verdwenen is...” *Het Nationale Dagblad*, 15 juni 1942, pagina 3.

¹⁷ Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland*, 430-431.

¹⁸ Extra editie (7 augustus 1942). *Het Joodsche Weekblad*, facsimile-uitgave Deel 2 (Den Haag 1979).

Otto Bene, de vertegenwoordiger van het *Auswärtige Amt*, schreef op 13 augustus 1942 aan zijn superieuren in Berlijn, dat de “*Judenschaft*” er intussen achter was gekomen, wat de *Arbeitseinsatz* in het oosten werkelijk inhield en dat daardoor de situatie in Nederland was veranderd. De opgeroepen meldden zich niet meer. Van de 2000 die ‘für diese Woche’ waren gekandideerd om de treinen te vullen, verschenen er slechts 400. Toch slaagden de Duitsers er in om in de periode tot eind augustus 13.337 Joden te vangen en te deporteren.¹⁹

Rauter en de vrijgestelden

Het probleem rond de verhoogde quota Joden van Eichmann was inmiddels opgelost. Het geluk was daarbij aan Rauters zijde. Sinds januari 1942 werden in het kader van de werkverruiming veel Joden naar werkkampen in Nederland gelokt met een informele ‘*Sperrung*’ voor de arbeid in het buitenland. Deze gold tevens voor de gezinnen van de betrokkenen. In het najaar van 1942 was dat aantal ‘vrijwilligers’, zoals Rauter hen typeerde, gegroeid tot 7000, “*wo sie einen freiwilligen Arbeitsdienst leisten.*” De *Höhere SS- und Polizeiführer* meldde Himmler verder dat hij alles op alles zou zetten om aan Eichmanns wensen te voldoen: “*In den letzten Tagen sind 20.000 Juden aufgerufen worden, in diesen Dienst abzuwandern. Nach diesem Aufruf werde ich diese Lager eines Tages dichtmachen und mit ihnen nach dem Osten abfahren.*”²⁰

Een volgend probleem waarvoor Rauter en de andere leiders van het bezettingsbestuur zich gesteld zagen, was de vraag wie, voorlopig of definitief, werd vrijgesteld van deportatie. De Duitsers hadden de medewerking van de Joodsche Raad ‘gekocht’ met de toezegging dat de bestuurders en het personeel (inclusief gezinsleden) buiten de deportatie vielen. Deze ‘vrijgestelden’ zouden in minder dan een jaar aangroeien tot een groep van 17.500 geprivilegieerde personen.²¹ Er waren meer groepen waarover het rijkscommissariaat zich al in een vroeg stadium boog. Tijdens een bespreking van 13 oktober 1942 waarbij Schmidt en Rauter aanwezig waren, trof Seyss-Inquart voorlopige voorzieningen voor elf groepen.

Een daarvan betrof de gedoopte Joden, 1061 protestants en 694 katholiek.²² De protestants gedoopten kregen een stempel in hun persoonsbewijs dat zij “*bis auf weiteres*” buiten de transportlijsten

---

¹⁹ Presser, *Ondergang*, Deel I, 266.

Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland*, 430.

Het Auswärtige Amt (ministerie van Buitenlandse Zaken) was niet alleen op de hoogte van de anti-joodse maatregelen, ze intervenieerde ook overal waar de maatregelen invloed hadden op het beleid van het ministerie. Het moorden moest doorgaan, maar zo mogelijk zonder schade toe te brengen aan het buitenlandse beleid van Duitsland. Conze, E. (e.a.), *Das Amt und die Vergangenheit. Deutsche Diplomaten im Dritten Reich und in der Bundesrepublik* (München 2010) 239.

²⁰ Rauter aan Himmler (10 september 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 216, 812-816.

²¹ Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland*, 429, 432.

²² Zöpf telegrafeerde op 17 juli 1942 aan Aus der Fünften van de Zentralstelle für jüdische Auswanderung dat het geringe aantal gedoopte Joden de deportaties niet zouden belemmeren: “In Anbetracht dieser verhältnismässig geringen Zahl halt der BdS für möglich, dass dem Wunsch des RK nach einstweiliger Zurückstellung dieser Juden vom Abtransport nachgekommen werden kann, ohne dass erhebliche Störungen in der Abfertigung

vielen. Bij twijfelgevallen moest “*grosszügig*” (genereus) worden gehandeld. Voor de katholiek gedoopte Joden waren Seyss-Inquart en de betrokken commissarissen-generaal minder genereus geweest: die “*werden nicht zurückgestellt*” en in het kader van de deportatiepolitiek naar het Oosten “*abgeschoben*”.²³

De harde opstelling jegens de katholiek gedoopte Joden was een uitvloeisel van de houding van de leiding van de rooms-katholieke kerk in Nederland. Er was Seyss-Inquart bij het begin van de deportaties alles aan gelegen dat de kerken in Nederland zich van commentaar op de transporten zouden onthouden. Met de gedoopte Joden beschikte hij over een belangrijk drukmiddel. Rauter:

“Wenn er, der Reichskommissar, so meinte er, durch dieses Entgegenkommen die christliche Kirchen aus Anlass der Evakuierung der niederländischen Juden zum Schweigen bringen könnte, wäre für ihn viel gewonnen.”

Niet dat de inschikkelijkheid van de rijkscommissaris voor onbepaalde tijd zou gelden. Rauter vroeg hem er naar en Seyss-Inquart verklaarde daarop dat hij

*“keinerlei Erklärungen abgegeben habe, dass die “christlichen” Juden nicht nach dem Osten verpflanzt werden und dass er schon der Auffassung ist, dass, nachdem alle anderen Juden abgeschoben sein werden, bei nächster Gelegenheit, die politisch passt, auch die letzten “christlichen” Juden nach dem Osten verpflanzt werden sollten.”*²⁴

De bijeenkomst op 13 oktober was het gevolg van een door Seyss-Inquart op 11 juli ontvangen telegram, verstuurd door tien kerkgenootschappen, waaronder de rooms-katholieke kerk in Nederland, met een krachtig protest tegen de discriminerende maatregelen van de afgelopen maanden jegens de Joden en de ophanden zijnde deportaties. De rijkscommissaris wilde voorkomen dat het telegram, dat mogelijk burgerlijke ongehoorzaamheid zou uitlokken, in de kerken werd voorgelezen. Om de kerkleiders van hun voornemen te doen afzien, kregen zij te horen dat christen-Joden, mits zij voor 1 januari 1941 waren gedoopt, van deportatie zouden worden vrijgesteld. Het telegram, werd, met uitzondering van de Hervormde Kerk, toch voorgelezen.

---

eintreten. Taufen, die nach diesem Stichtag stattgefunden haben, sind jedoch nicht zu berücksichtigen.” NIOD 077 GkfdSw 1264.

²³ Schrijven van Schmidt over bijeenkomst bij de rijkscommissaris (16 oktober 1942) NIOD 077 GKfdSw 1315.

²⁴ Verslag Rauter over “Chefbesprechung” (17 juli 1942) aan BdS Harster. NIOD 077 270c A. Eichmann 615-624.

Wraak op de aartsbisschop

Seyss-Inquart nam alleen wraak op de door aartsbisschop Joannes de Jong geleide katholieke kerk. De katholiek gedoopte Joden werden daarvan het slachtoffer. Van hen waren de meesten ook gemengd gehuwd, waardoor zij (voorlopig) toch beschermd bleven. Van de overige gedoopte Joden kwamen er ruim tweehonderd in Westerbork terecht. In augustus 1942 gingen tweeënnegentig van hen op transport naar Auschwitz-Birkenau. In de trein zaten ook de non Dr. Edith Stein en een aantal andere kloosterlingen.²⁵

Op de lijst van Joodse groepen waarover in de loop van de tijd een definitieve beslissing moest worden genomen, stonden behalve de “*Christen-Juden*”, de gemengd-gehuiden en de half- en kwartjoden en ook zij die ten behoeve van de Duitse oorlogsindustrie werkzaam waren, bijvoorbeeld als textiel- of diamantarbeider (“*Rüstungsjuden*”). Dan waren er de Portugese joden, bij wie de vraag was opgeworpen en die later moest worden beantwoord of ze echte Joden waren. Vervolgens moest de bezetter het lot bepalen van de zogenoemde “*Blaue Reiter*”, genoemd naar het stempel in hun persoonsbewijs waarmee de inmiddels uitgestoten Joodse leden van de NSB waren gemarkeerd.²⁶

Voor Rauter was het creëren van groepen bevoorrechte Joden eigenlijk een gruwel. In het Groot-Germaanse Rijk, dat hem – geheel in overeenstemming met de raciale ideeën van de SS – voor ogen stond, was elke druppel joods bloed ongewenst, waarbij hij als extra argument aanvoerde dat de Jood gold als onverbeterlijke onruststoker en saboteur. “*Die Judenevakuierung erzeugt eine ganz grosse Unruhe,*” schreef hij aan de *Reichsführer-SS*: “*Auch bin ich überzeugt, dass viele Sabotagegeschichten indirect auf Juden zurückgehen, die ihr letztes Geld opfern, um die Bevölkerung aufzuputschen.*”²⁷

Met Himmler was de commissaris-generaal voor het Veiligheidswezen tegenstander van het fenomeen *Rüstungsjuden*. Hun werkzaamheden dienden zo snel mogelijk door ‘Arische’ vervangers te worden overgenomen. De twee SS’ers werden daarin aangemoedigd door de *Führer* die zich in gesprekken over dit onderwerp (tussen 20 en 22 september 1942) had laten overtuigen. Propagandaminister Goebbels kreeg van Hitler te horen, dat joodse arbeidskrachten moesten worden vervangen door buitenlandse arbeiders. Alleen was dat op dat moment helemaal niet mogelijk. Pas toen begin 1943, na de nederlaag bij Stalingrad, alle remmen losgingen wat betreft de jacht op buitenlanders en krijgsgevangenen, kwam er ruimte om een deel van de “*Rüstungsjuden*” te deporteren.²⁸

Op een bijeenkomst bij Rauter (12 november 1942) werd uitgebreid aandacht besteed aan de problemen die “*Juden in Rüstungsbetrieben*” in Nederland zouden veroorzaken. Zo was na onderzoek ‘vastgesteld’ (Rauter gaf geen bron) dat vooral Joden in “*Wehrmachtbetrieben*” die met een “*Rückstellungsschein*” werkten, het uitvoerende kader vormden van terreurorganisaties. Ook had een razzia bij “*Gummimantelfabrik*” Hollandia-Kattenburg, waar 260 van de Joodse 600 werknemers waren

---

²⁵ De Jong, *Het Koninkrijk VI*. Eerste helft, 10-21.

²⁶ Schrijven van Schmidt over bijeenkomst bij de rijkscommissaris (16 oktober 1942) NIOD 077 GKfdSw 1315.

²⁷ Rauter aan Himmler (10 september 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 216, 812-816.

²⁸ Longerich, P., *Heinrich Himmler. Biographie* (München 2008) 644.

opgepakt, ‘aangetoond’ dat 130 van hen in verbinding stonden met terreurgroepen. Slecht in twintig procent van de gevallen ging het om losse contacten, bij de overige tachtig procent was de relatie “*sehr intensiv*.” Wat vooral was opgevallen, was de “*ausgesprochene Brutalität und Entschlossenheit*”. Rauter had dat persoonlijk ervaren, aldus het verslag van deze “*Chefsitzung*” op zijn kantoor:

“Auf die Frage, ob sie sich denn gar keine Gewissen daraus gemacht hätten, dass ihrentwegen Geiseln erschossen worden sind, antworteten die meisten Juden SS-Gruppenführer Rauter kaltschnauzig, es sei Krieg und die Geiseln seien eben im Kampfe gegen Deutschland gefallen. Diese Feststellungen zeigen, dass die Juden klar erkannt haben, wohin die Entwicklung geht und dass sich unter ihnen eine grosse Anzahl findet, die die Niederlande nicht verlassen wollen, bevor sie der Deutschen Wehrmacht grossen Schaden zugefügt haben. Darum muss mit der bisherigen Sorglosigkeit gegenüber den Rüstungs-Juden endgültig Schluss gemacht werden.”

Rauter stelde daarom ook vast, dat het door ‘de jongste ervaringen met de joodse terroristen’ onverantwoord was hen “*unbeaufsichtigt im Lande herumreisen zu lassen*” en eiste dat de *Rüstungs*-bedrijven op de kortst mogelijke termijn werden gezuiverd van joodse arbeiders.²⁹

Het besluit om joodse partners in gemengde huwelijken zonder kinderen op transport te stellen, ging Rauter ook niet ver genoeg. Hij had vastgesteld, dat er de laatste drie jaar veel gemengde huwelijken waren gesloten. Een meevaller was dat er vaak nog geen kinderen waren geboren:

*“Da kann noch viel Unheil vermieden werden. Eigentlich müsste man auch dort, wo der Mann Volljude ist, die Mischehe mit nach dem Osten nehmen, wenn nicht besondere Umstände dagegen sprechen. Wir werden mit diesen Fällen sonst ewig Schwierigkeiten haben.”*³⁰

Erg reëel was zijn voorstel niet. Op de Wannsee-Conferentie in januari 1942 was besloten pas na afloop van de oorlog over de gemengd gehuwde Joden een besluit te nemen. Doch zijn nimmer aflatende haat tegen de Joden, die Rauter beschouwde als de bron van alle kwaad in de wereld, zette hem aan om verder te gaan dan wat Heydrich c.s. hadden besloten.

Hoewel een aantal van die uitzonderingsgroepen de Duitsers later tijdens de deportaties inderdaad onderling nog veel hoofdbreken en onderlinge strijd zouden bezorgen, was dit stelsel – aldus Griffioen en Zeller – een belangrijk element van de deportatiestrategie. Met de aanvankelijk genereus

---

²⁹ Verslag van bijeenkomst bij de HSSuPF (14 november 1942). NA DGBR Knolle Inv. nr. 683 III C 4.

³⁰ Rauter aan Himmler (10 september 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 216, 812-816.

toegekende vrijstellingen (“*Sperren*”) waren Seyss-Inquart, Rauter en Eichmann in staat om de transporten naar Westerbork, naar het in december 1942 te openen *Judenauffangslager* te Vught en tenslotte naar de vernietigingskampen Auschwitz en Sobibor te stroomlijnen: “Eind september 1942 vielen naar schatting 15.000 Joden onder de stempelregelingen, maar op het hoogtepunt in december 1942 waren in totaal ongeveer 46.000 Joden *gesperrt*.” Dat wekte valse verwachtingen en bracht “de betrokken Joden er veelal toe zich voorlopig naar de Duitse bevelen te schikken en niet onder te duiken. Zo werd op een geraffineerde manier een verdeelenheerspolitiek ingevoerd.”³¹

‘*Tag und Nachts beschäftigt*’

De tactiek van “*Rückstellungen*” mocht dan een forse stap zijn om de deportaties in goede banen te leiden, afdoende was zij niet. Nog steeds meldden zich te weinig Joden (zonder vrijstelling) voor transport naar het Oosten. In september 1942 veranderde de bezetter de aanpak die wordt aangeduid als de tweede fase in de deportaties vanuit Nederland. Voortaan werden de niet-*gesperrte* Joden aan de hand van adreslijsten van de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* van huis opgehaald door de gemeentelijke politie, bijgestaan door leden van het gekazerneerde Politiebataljon Amsterdam. Volgens Wilhelm Zöpf, leider van de afdeling IV B 4, was het plan gekomen van Willy Lages, de chef van de *SS-Aussendienststelle* Amsterdam die het had voorgelegd aan BdS Harster en Rauter.³² Harster bevestigde dat.³³

“Verontruste en ontredderde burgemeesters wendden zich om advies en leiding tot Binnenlandse Zaken”, aldus Romijn in zijn studie over de burgemeesters in oorlogstijd. “De burgervaders voelden zich aangesproken als hoofd van de plaatselijke politie, ook al had de bezetter hun vrijheid van handelen in die functie ingeperkt.” Secretaris-generaal Frederiks was al sinds de razzia’s van september en oktober met de bezetter in gesprek over de betrokkenheid van de lokale politie. Ook de massale deportaties konden hem niet afhouden van “zijn strategie van krimpemde competentie van het gemeentebestuur. Hij hield vast aan het idee om in de eerste plaats ‘zijn’ binnenlands bestuursapparaat in stand te houden door de burgemeesters van het vooroorlogse bestel af te schermen van conflictueuze situaties. Als ze op principiële gronden zouden opstappen, betekende dat het einde van zijn strategie.”³⁴

De nieuwe, harde aanpak van de Joden leidde derhalve tot een zwak protest van secretaris-generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken. Hij liet Rauter via diens collega Wimmer weten dat burgemeesters door het inzetten van gemeentepolitie betrokken raakten bij het ophalen van Joden. Het gevaar dreigde nu dat de burgervaders het vertrouwen van hun burgers verloren. Beter was het de

---

³¹ Harster bevestigde tijdens zijn tweede proces, in München (1966), dat het bezettingsbestuur van meet af aan van plan was de zogenoemde *Rückstellungsgruppen* “im Laufe der Zeit” te deporteren. Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland*, 432-433.

³² Verklaring van W. Zöpf (5 februari 1960). Staatsarchiv München NSG 83 Hauptakte Bd 1, 14; 121.

³³ Verklaring Harster, afgelegd in de processen tegen Rauter en Lages. NIOD Doc I W. Harster 639 e 4.

³⁴ Romijn, P., *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam 2006)

‘Staatspolitie’ te gebruiken en nog beter “*an erster Stelle*” de ter beschikking zijnde Duitse politieambtenaren dit werk te laten opknappen. Graag zou Frederiks de zaak persoonlijk met Rauter willen bespreken.³⁵ Deze zag intussen met tevredenheid hoe de Amsterdamse politie “*ausserordentlich beschäftigt*” was “*mit dem Einfangen der Juden. Sie ist Tag und Nacht unterwegs.*” Het was daarom zaak, zo drong hij bij de *Befehlshaber der Ordnungspolizei* aan, de daarvoor benodigde benzine “*pünktlich*” bij de hoofdstedelijke politie af te leveren.³⁶

Rauter kon nog een succesje op zijn conto bijschrijven. Op 7 oktober 1942 kreeg hij volgens eigen zeggen voor elkaar dat de “*Judenabschiebung*” voortaan geheel tot de competentie van de politie behoorde. De “*Judenkommissar*” van het rijkscommissariaat, Dr. Werner Schröder, was daarmee definitief buitenspel gezet.³⁷

Terwijl de Amsterdamse politie *Tag und Nachts* bezig was Joden op te halen, stroomde ook de fuik van de ‘werkverruiming’ vol, aldus een ‘tussenbericht’ van Rauter (24 september 1942) aan Himmler. Met de hem bekende overdrijving schreef hij dat er inmiddels 7000 Joden in de gesloten bedrijven en kampen ‘gevlucht’ waren om aan de deportatie te ontsnappen en op 1 oktober zouden het er 8000 zijn met 22.000 familieleden “*im ganzen Holland*”.³⁸ De HSSuPF voorspelde dat 1 Oktober 1942 een gedenkwaardige dag worden, want dan

*“werden schlagartig die Werkverruimungslager von mir besetzt und an selben Tage die Angehörigen draussen verhaftet und in die beiden grossen neuerrichteten Judenlager in Westerbork bei Assen und Vught bei Hertogenbosch eingezogen werden.”*³⁹

De overval op de gezinsleden van de in de werkkampen verblijvende Joden had alles van een militaire actie. In de voorgaande weken waren de agenten van de Amsterdamse politie door politiepresident Tulp en diens naaste medewerkers onder zware druk gezet om Joden op te halen. Een inspecteur die, ondanks druk van zijn directe collega’s, bleef weigeren, werd door Tulp op staande voet ontslagen. “Op

---

³⁵ Wimmer aan Rauter (15 september 1942). NIOD 020 VuJ 263.

³⁶ In een briefje aan de *Befehlshaber der Ordnungspolizei* schreef Rauter (17 september 1942) hierover: “*Polizeipresident Oberst Tulp hat mich darauf angesprochen, dass er bitten liese, ihm die 10.000 L[iter] Benzin monatlich für die Amsterdamer Polizei regelmässig und pünktlich zukommen zu lassen. Auch die kommunistischen Elementen in Amsterdam sind wieder stärker geworden. Da die Amsterdamer Polizei tat sächlich viel zu tun hat, bitte ich dafür Sorge zu tragen, dass ihr das Benzin pünktlich zugeht.*” NIOD 077 GKfdSw 1314.

³⁷ Rauter aan Himmler (7 oktober 1942) In ’t Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 235, 840-841.

³⁸ Rauter aan Himmler (24 september 1942). NA Min. v. Just CABR 1945-1949 Harster Inv.nr. 378 III BRvC 292/49.

Volgens Griffioen en Zeller betrof het 5000 mannen, waarbij weer 8877 vrouwen en kinderen moesten worden opgeteld. Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland*, 435.

³⁹ Rauter aan Himmler (24 september 1942). NA Min. v. Just. CABR 1945-1949 Harster Inv. nr. 378 III BRvC 292/49.

vrijdagavond 2 oktober was vrijwel het hele korps in touw”, aldus G. Meershoek, die uitgebreid onderzoek deed naar de activiteiten van de Amsterdamse politie in de Tweede Wereldoorlog:

“Bijna twaalfhonderd agenten en brigadiers waren onder leiding van de inspecteurs gemeentelijke politiedienst belast met het ophalen (...) Honderd manschappen van het Politiebataljon begeleidden met de *Ordnungspolizei* de transporten van de bureaus naar de Polderweg [verzamelplaats in Amsterdam-Oost, Th. G.]. Het was een enorme operatie die de hele stad beroerde (...) Vanaf het nabijgelegen station Muiderpoort werden de slachtoffers per trein naar Westerbork vervoerd. Pas tegen vijf uur in de ochtend kon het politiepersoneel naar huis terugkeren. Bewoners van de Watergraafsmeer zagen nog uren later treinen met Joden voorbijrijden.”⁴⁰

Ondanks de grote inzet van de Amsterdamse agenten, het Politiebataljon en de *Ordnungspolizei* waren echter niet alle familieleden opgepakt. Daarom stond voor de volgende avond nog een razzia gepland. De tweede acte van het drama was minder succesvol. Allereerst moest Tulp als bezielende leider afhaken wegens een zware aanval van reuma. Enkele weken later zou hij sterven. Ook was een groot deel van het politiepersoneel inmiddels de intimidatie van de leiding te boven. Waar mogelijk werden de ophaalacties getraineed en gesaboteerd.⁴¹

Niettemin wekte Rauter bij Himmler de indruk dat de actie een volkomen succes was geweest. De *Reichsführer-SS* moest weten dat hij als HSSuPF uiterst competent was, ook inzake de jacht op de Joden en de deportaties. Bovendien kon Eichmann vanuit Berlijn wel zijn directieven versturen of die persoonlijk in Den Haag afgeven, maar het was geen eenrichtingsverkeer. Rauter bepaalde mede aan de hand van de mogelijkheden de dienstregeling van de transporten en de quota te deporteren Joden. Hij schreef Himmler dat hij voortaan niet twee maar drie treinen per week naar het oosten wilde laten rijden, opdat tegen Kerstmis 1942 50.000 Joden uit Nederland waren “verwijderd”. Om die taak tot een succes te maken, werd het “*Judentum in Holland*” vanaf 15 oktober ‘vogelvrij’ verklaard, gevolgd door grootscheepse politieacties. Rauter: “*Es kann also kein Jude, der nicht privilegiert ist, sich mehr in Holland sehen lassen.*”

---

⁴⁰ Meershoek, G., *Dienaren van het Gezag. De Amsterdamse politie tijdens de bezetting* (Amsterdam 1999) 240-249.

In Nederland kon Rauter – naast ongeveer 4000 man *Ordnungspolizei* en 700 man Sipo-SD – beschikken over de Nederlandse politie. Deze telde ongeveer 20.000 personeelsleden. In Amsterdam waar zestig procent van de Nederlandse Joden woonde stond de ruim 2600 man sterke gemeentepolitie al sinds mei 1941 onder gezag van een nazigezinde hoofdcommissaris, die zich dienstbaar opstelde tegenover de bezetter. In Nederland kon een omvangrijk politieapparaat voor massale arrestaties van Joden worden ingezet. Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland*, 655.

⁴¹ Meershoek, *Dienaren van het Gezag*. 249, 257.

Voor “Arier” die Joden bij zich lieten onderduiken of hulp boden om over de grens te vluchten, had de *Höhere SS- und Polizeiführer* ook een boodschap, zo meldde hij Himmler: hun wachtte eveneens deportatie, weliswaar niet naar Auschwitz, maar wel naar een concentratiekamp. Bovendien werden hun bezittingen verbeurd verklaard: “*Das alles um die Flucht der Juden, die in grossen Masse eingesetzt hat, zu unterbinden*”. De *Reichsführer-SS* kon niet anders dan “*Sehr gut!*” in de kantlijn van Rauters brief schrijven.⁴²

De razzia’s van begin oktober had tot gevolg, dat er een te grote aanslag werd gedaan op de opvangcapaciteit van Westerbork. Drieduizend van de 13.000 door Rauter “*zusammengefangen*” Joden moesten hierdoor op de grond slapen en daarover “*kränkte sich mitleidvoll*” de “*Judenkommissar*” van de rijkscommissaris [Dr. Schröder, Th. G.], zo schreef de *Höhere SS- und Polizeiführer* een week later naar Berlijn: (...) “*Ich bin also, wie Sie sehen, Reichsführer, mit der Entwicklung recht zufrieden.*”⁴³

Rauter mocht als supervisor en motivator zijn belangrijke rol spelen bij de deportaties en in het overleg bij de rijkscommissaris de wensen van Himmler verdedigen, het feitelijk handwerk liet hij als hooggeplaatste SS’er aan anderen over. Volgens Harster, in een naoorlogs verhoor, kreeg hij geen directe bevelen omtrent de deportaties van Rauter, maar hij zette er een belangrijke kanttekening bij:

*“Rauters Aktivität ist meines Erachtens vorwiegend darauf zurückzuführen, dass das RSHA sich bei Himmler über den langsamen Fortgang der Judensachen in den Niederlanden beschwerte und Himmler sich deshalb an Rauter wandte.”*⁴⁴

De aantallen te deporteren Joden en het spoorboekje naar Auschwitz, Sobibor en de prominentenkampen Theresienstadt en Bergen-Belsen werden door Eichmann en zijn ondergeschikten op de afdeling IV B 4 van het *Reichssicherheitshauptamt* in Berlijn samengesteld. Deze directieven gingen per telex, via BdS Harster, naar het filiaal met de dezelfde aanduiding waar Zöpf de scepter zwaaide.⁴⁵ Hij werd daar onder anderen bijgestaan door de beruchte jodenjager Franz Fischer en secretaresse Gertrud Slotke die tot ongeluk van de Joden haar arbeid niet beperkte tot administratief werk. Vooral de voorlopig van de deportatie vrijgestelde Joden hadden te lijden onder haar fanatisme. Ze dook vooral op in Westerbork waar ze – altijd vriendelijk – maar wel gevoelloos wikte en beschikte over het lot van met deportatie bedreigde Joden.⁴⁶

---

⁴² Rauter aan Himmler (24 september). 1942. NA Min. v. Just CABR 1945-1949 Harster Inv.nr. 378 III BRvC 292/49. Zie ook In 't Veld: *De SS en Nederland I*, nr. 224, 824-826.

⁴³ Rauter aan Himmler (7 oktober 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 235, 840-841.

⁴⁴ Verhoor Harster (6 december 1947). NIOD 639 e 12.

⁴⁵ Verhoor W. Harster (12 februari 1960) Staatsarchiv München NSG 83 Hauptakte Bd 1, 150.

⁴⁶ Presser, *Ondergang*, deel 2, 163-164.

Referat IV B 4

Het *Referat IV B 4* (ook wel aangeduid als “*Judenreferat*”) was overigens niet gevestigd aan het Plein in Den Haag waar Rauter en Harster hun domicilie hadden, maar in een pand aan de Nieuwe Parklaan, omdat – aldus Zöpf – “*Rauter verboten hatte, dass beim BdS Juden ein- und ausgehen.*” De HSSuPF wilde, zeker fysiek, niet met de ‘bloedvijanden’ van het Duitse volk worden geconfronteerd.⁴⁷ De Nederlandse dependance van IV B 4 viel onder directe verantwoordelijkheid van Harster, al was deze, volgens schoolvriend Zöpf, geen scherpslijper. De BdS had zich wel met de planning van de “*Judenverfolgung*” bemoeit en bevelen “correct”, uitgevoerd maar hij was niet de “motor”: dat was Rauter: *Standen ihm Spielräume offen, so schlug er immer die menschlicheren Weg ein. So hat er sich lange gewehrt, den Judenstern einzuführen, bis er von Berlin und Rauter dazu genötigt wurde*”⁴⁸

Probeerde Zöpf hier vijftien jaar na het einde van de oorlog zijn oude vriend en medeverdachte uit de wind te houden? Rauter was dood, die kon geen tegenwerpingen meer maken. In elk geval hebben de Nederlandse Joden nooit iets gemerkt van Harsters ‘menselijkheid’. Het is de vraag of ze – toen ze op weg waren naar Auschwitz en Sobibor – ooit van de naam Harster hadden gehoord, want de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD* werkte hard en braaf in stilte de opdrachten van hogerhand uit. Tot volle tevredenheid van die superieuren die profiteerden van zijn bekwaamheden als ervaren politieman. Rauter sprak over hem in superlatieven als “*ein tadelloser Führer, ein beispielgebener Mensch.*”⁴⁹

Harster bagatelliseerde na de oorlog zijn rol bij de deportaties. Die waren uitsluitend het werk geweest van het *Reichssicherheitshauptamt* en van Rauter, onder aansporing van Himmler. Op de directieven ten aanzien van aantallen te deporteren Joden de dienstregelingen van de treinen was geen invloed mogelijk, maar “*niemals*” waren de verlangde aantallen Joden overschreden. Het was andersom: het RSHA klaagde juist dat gewenste getallen niet werden gehaald.⁵⁰

Ook Zöpf werkte in stilte nijver verder, mede aangespoord door Eichmann die zich enkele keren in Nederland liet zien. Ook Rauter, die persoonlijk met Eichmann sprak tijdens diens bezoeken aan Nederland, bemoeide zich als aanjager met het werk van Zöpf en ontplooidde – aldus de chef van *Referat IV B 4* – ‘zelfstandige’ activiteiten.⁵¹ Dat laatste ontkende Harster weer: “*Grundsätzliche Befehle in Judensachen erinnere mich nicht von Rauter bekommen zu haben.*” Himmler was hoogste baas van het *Reichssicherheitsamt* en Rauter was zijn vertegenwoordiger in Nederland. Wat weer tot gevolg had, aldus Harster, dat de HSSuPF actief betrokken was bij de deportaties en waarover hij dan weer correspondeerde met de *Reichsführer-SS*.

---

⁴⁷ Verhoor W. Zöpf (5 februari 1960). Staatsarchiv München NSG 83 Hauptakte Bd 1, 5;112.

⁴⁸ Ibidem, 9;116-117.

⁴⁹ Gesprekken met Rauter. Zevende gesprek in strafgevangenis te Arnhem (5 maart 1947) 23.

⁵⁰ Verhoor Harster (23 augustus 1960). Staatsarchiv München NSG 83 Hauptakte Bd 1, 584-585.Ibidem.

⁵¹ Verhoor Zöpf (5 februari 1960). Staatsarchiv München NSG 83 Hauptakte Bd 1, 11,118.

“Rauter’s Aktivität ist meines Erachtens vorwiegend darauf zurückzuführen, dass das RSHA sich bei Himmler über den langsamen Fortgang der Judensachen in den Niederlanden beschwerte und Himmler sich deshalb an Rauter wandte.”⁵²

Bij Rauter was Himmler dan aan het goede adres, want die wilde zijn superieur altijd imponeren met klinkende deportatiecijfers.

‘Reibungslose’ transporten

Rauter kon in het najaar van 1942 met tevredenheid terugkijken op de afgelopen maanden. In een *“Lagebericht”* uit de *Meldungen aus den Niederlanden* schreef de *Sicherheitsdienst*, dat de transporten naar Duitsland *“weiterhin reibungslos und ohne Unterbrechung durchgeführt”* werden.⁵³ Zelf maakte de *Höherer SS- und Polizeiführer* zich tegenover Himmler vrolijk met zijn bewering dat de katholieke kerk en protestanten uit elkaar waren gespeeld. De bezetter was er in geslaagd dat ‘eenheidsfront’ te laten *“sprengen”*.

Het ophalen van Joden, waaraan *“die Hundertschaften der holländische Polizei”*, de Schalkhaaragenten, zo enthousiast en fanatiek meewerkten, hield wel een gevaar in, aldus Rauter. De betrokken agenten konden lange vingers krijgen en zich persoonlijk *“bereichern”* uit in beslag te nemen joodse bezittingen. Doch, zo verzekerde hij de *Reichsführer-SS*, met overtreders zou het *SS- und Polizeigericht* ferm afrekenen.⁵⁴

Wie zich ook fanatiek met de deportaties van Nederlandse Joden bezighield, was de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*. Waar de *Judenreferaten* IV B 4 in Berlijn en Den Haag zich bogen over de aantallen maandelijks te deporteren slachtoffers en Duitse politie-instanties, bijgestaan door Nederlandse, en het vangen en het afvoeren van Joden naar Westerbork en Vught verzorgden, was de ‘technische voorbereiding’ in handen van de *Zentralstelle*. De instelling, gevestigd in een schoolgebouw aan het Amsterdamse Adema van Scheltemaplein (tegenover de *SS-Aussenstelle* aan de Euterpestraat), beheerde de cartotheek van Joden in Nederland. Op de persoonskaarten stond aangegeven wie wel en wie niet een geldige *Sperre*-stempel had. Wie geen stempel had, was ‘transportvrij’ en kwam in aanmerking voor de ‘arbeidsinzet’ in het Oosten.⁵⁵

Leider van de *Zentralstelle* was *SS-Sturmbannführer* was Willy Lages, chef van de *SS-Aussenstelle* te Amsterdam. Harster had hem hiertoe benoemd om te voorkomen dat de *Zentralstelle* los zou komen te staan van IV B 4, de *Sicherheitsdienst* en de *Sicherheitspolizei* en een eigen beleid zou gaan voeren. Lages was dan wel de toezichthouder, de dagelijkse leiding liet hij over aan *SS-*

---

⁵² Verhoor Harster (ongedateerd, waarschijnlijk december 1947). NIOD Doc I W.Harster 639 e 12.

⁵³ *Meldungen aus den Niederlanden* (29 september 1942). NIOD 077 GKfdSw 359.

⁵⁴ Rauter aan Himmler (24 september 1942). In ‘t Veld: *De SS en Nederland I*, nr. 224, 824-826.

⁵⁵ Verhoor A. Aus der Fünften in proces tegen W. Lages (29 april 1949). NA CABR Lages Inv.Nr. 140 (BR v. C 394/49).

Hauptsturmführer Aus der Fünten. De voornaamste taak van Lages was het, aldus Harster “toe te zien, dat door de leiding en personeel [van de *Zentralstelle*, Th. G.] alle voorschriften werden nageleefd, betrekking hebbende op de “*Auswanderung*” en registratie van Joden in Nederland (...) Aus der Fünten droeg dus ten aanzien van de werkzaamheden van die “*Zentralstelle*” de volledige verantwoording.”⁵⁶ Doordat Lages leider was van de *Zentralstelle*, waarvan de werkzaamheden het hele grondgebied van Nederland besloegen, was de chef van de *Sicherheitspolizei* in Amsterdam als de vertegenwoordiger van BdS Harster automatisch landelijk verantwoordelijk voor het doorvoeren van de deportatiemaatregelen en wat daarmee samenhang.⁵⁷

De *Zentralstelle* werd zo het administratieve centrum van de controle op de joodse gemeenschap, meestal in nauwe samenwerking met de Joodsche Raad die er medewerkers had gedetacheerd.⁵⁸ Als de leiders van de Joodsche Raad of andere betrokkenen, verzachting van de maatregelen, ontheffing voor bepaalde personen dan wel uitstel wilden, moesten zij zich volgens de regels tot Lages, maar feitelijk tot Aus der Fünten richten. Aus der Fünten was overigens erg tevreden over de houding van de top van de Joodsche Raad:

“De beide voorzitters van de Joodsche raad, Asscher en Cohen ken ik beiden zeer goed en kwam ik talloze malen met deze ambtshalve in aanraking. Zowel Asscher als Cohen gedroegen zich zeer voorkomend tegenover ons, Duitsers, en hebben gedurende de tijd, dat wij met elkander samenwerkten, nimmer enige aanleiding tot ontevredenheid gegeven, integendeel, zij waren om het zomaar eens te noemen “willige werktuigen
....”⁵⁹

Nu de Joden half oktober 1942 door Rauter ‘vogelvrij’ waren verklaard en zij de eerste razzia’s hadden meegemaakt, diende zich het volgende probleem bij de bezettingsautoriteiten aan: de onderduik. “*Die Flucht der Juden in die Illegalität halt an*”, schreef de *Sicherheitsdienst* al in de *Meldungen* van 29 september.⁶⁰ Als eerste maatregel hiertegen was – op instigatie van Tulp – in juni 1942 het bureau Joodsche Zaken opgericht. Deze speciaal gevormde eenheid van politiemensen die aanvankelijk was gevestigd op het hoofdbureau van politie in Amsterdam, groeide uit tot een bende van beruchte jodenjagers.⁶¹

Om Nederlanders aan te zetten ondergedoken Joden aan te geven werd een bevel van Himmler in werking gesteld dat het mogelijk maakte om premies uit te keren aan de aangevers. Harster:

---

⁵⁶ Proces-verbaal verhoor W. Harster in proces tegen W. Lages (5 mei 1949). NA CABR Lages Inv.Nr. 140 (BR v. C 394/49).

⁵⁷ Verhoor W. Lages (9 mei 1949). Ibidem.

⁵⁸ Overzicht werkzaamheden Zentrale für jüdische Auswanderung. NIOD 077 GKfdSw 1681.

⁵⁹ Proces-verbaal van verhoor Aus der Fünten over de Joodsche Raad inzake proces W. Lages (6 oktober 1947). NA CABR Lages Inv.Nr 140.

⁶⁰ *Meldungen aus den Niederlanden* (29 september 1942). NIOD 077 GKfdSw 359.

⁶¹ De Jong, *Het Koninkrijk VI*. Eerste helft, 248-250.

“Ik had echter na ontvangst van dat schrijven [van Himmler, Th.G.] een bespreking met Seyss-Inquart en Rauter, waarbij besloten werd dit premiestelsel in Nederland door te voeren en per aangehouden Jood het premiebedrag te stellen op vijf gulden. Ik weet nog, dat door het verloop van tijd de opsporing van ondergedoken Joden steeds moeilijker werd en dat daarom het bedrag van die premie per hoofd steeds werd verhoogd. Zo herinner ik mij, dat toen ik in Nederland als *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* in Augustus 1943 neerlegde dit bedrag per Jood was gestegen tot tien gulden.”⁶²

De uitkomst van de bespreking bij Seyss-Inquart en Rauter werd ter kennis gebracht aan Lages, die ermee aan de slag ging. In samenwerking met premiejagers van de even beruchte Kolonne Henneicke – vernoemd naar zijn leider Wim Henneicke – leidde het bureau Joodsche Zaken de jacht op verborgen Joden. Voor het Duitse SD- en Sipo-personeel had de chef van de *SS-Aussenstelle* Amsterdam een teleurstellende mededeling: rijksgenoten vielen niet onder de premiereregeling. Het aangeven en vangen van Joden behoorde tot hun taak dan wel tot hun nationaalsocialistische burgerplicht.⁶³

Rauters belofte aan Himmler om met de kerstdagen van 1942 het aantal Joden in Nederland met 50.000 te hebben verminderd, bleef steken in zijn gebruikelijke borstklopperij.⁶⁴ De *Reichsführer-SS* zal hem dat graag hebben vergeven, want al met al slaagde de HSSuPF er redelijk in om te voldoen aan de wensen van Eichmann en het RSHA in Berlijn (40.000 gedeporteerde Joden). Volgens de cijfers van IV B 4 in Den Haag waren aan het einde van het jaar 1942 37.575 Joden op transport gesteld.⁶⁵

Joodse verpleeg- en ziekenhuizen

Was dat al een logistieke prestatie van formaat, na de jaarwisseling 1942-1943 liep het aantal opgepakte Joden verder in hoog tempo op. Nu de werkkampen waren leeggehaald richtte de bezetter, met Rauter in de voorste linie, zich op joodse verpleeg- en ziekenhuizen, herstellingsoorden, en wees- en bejaardenhuizen. Het meest sprong daarbij in het oog de ontruiming van het psychiatrische ziekenhuis

---

⁶² Proces-verbaal van verhoor Harster inzake proces tegen W. Lages (6 april 1949). NA CABR Lages Inv.nr. 140.

Lages zelf verklaarde na de oorlog zelf dat het zogenoemde ‘koppeld’ opliep tot 25 gulden. Verhoor Lages (9 mei 1949). Ibidem.

⁶³ Lages: “De benodigde gelden om de z.g. ‘koppremiën’ te kunnen uitkeren, werden mij verstrekt door de dienst van het bureau van Dr. Harster. Op gezette tijden ontving de chef van mijn administratie Frank deze gelden van de “Amtskasse” van de “Befehlshaber”. Hoeveel geld voor het opsporen en aanhouden van “straffällige” Joden door mijn dienst zijn uitbetaald, kan ik niet bij benadering zeggen. Het loopt echter in de duizenden.” Ibidem.

Zie voor Bureau Joodse Zaken, De Jong, *Het Koninkrijk VI*. Eerste helft, 248-249.

Zie voor Kolonne Henneicke ibidem, 335-336.

⁶⁴ Rauter aan Himmler (24 september 1942). In ‘t Veld: *De SS en Nederland I*, nr. 224, 824-826.

⁶⁵ Alleen al in de maand oktober 1942 reden negen treinen bijna 12.000 Joden naar Auschwitz (111 overlevenden). Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland...*, 436, 893, 899.

Het Apeldoornsche Bosch, waar ongeveer 1100 geesteszieken woonden die werden bijgestaan door tussen 400 en 500 (joodse) vrouwen en mannen verplegend, technisch en huishoudelijk personeel. Het complex bij de gelijknamige plaats in Gelderland werd op 21 en 22 januari 1943 ontruimd en de bewoners gingen met een groep verplegers en verpleegsters rechtstreeks naar Auschwitz.⁶⁶

Volgens Harster had hij van “hetzij Rauter of van Seyss-Inquart” in de voorgaande weken opdracht gekregen om te onderzoeken of de paviljoens geschikt waren als *SS-Lazarett*. Het bevel werd doorgegeven aan Aus der Fünten, die een rapport opstelde omtrent zijn bevindingen. Harster: “Ik neem aan dat dit rapport ook ter kennis is gesteld van Rauter. Bedoeld rapport is met mij niet besproken. Rauter heeft toen vermoedelijk na samenbespreking met Seyss-Inquart besloten genoemd gesticht in te richten als *SS-Lazarett* (...) Eichmann heeft toen bevel gegeven, dat genoemd gesticht geheel ontruimd moest worden. Voor dat doel heeft hij een trein gestuurd met 25 à 26 wagons, waarin de patiënten moesten worden vervoerd.”⁶⁷ Deze wagons waren veewagens.

Onder leiding van Aus der Fünten die daartoe van Harster opdracht had gekregen, werd de ontruiming grootscheeps, zonder dralen en zonder compassie uitgevoerd. Zelfs de Joodsche Ordedienst (ongeveer 100 man) van kamp Westerbork was naar Apeldoorn gehaald. Aus der Fünten zelf zou zich ter plaatse ernstig hebben misdragen. Toen de eerste patiënten op brancards in de wagons werden neergelegd reageerde hij aldus publicist H. Wielek: “Zijn jullie helemaal idioot? Zeker aangestoken door al die gekken?! Denken jullie, dat we hier nog meer wagons kunnen missen?! Allemaal moeten ze hier kunnen liggen! De brancards nemen te veel plaats in. Er af van de brancards! En als er geen plaats naast elkaar is, dan maar op elkaar.”⁶⁸

Nadat de geesteszieken en hun verzorgers waren afgevoerd, werden de paviljoens door “SS-lui” leeggeroofd. Een ooggetuige: “Niets bleef gespaard. Het is niet te beschrijven, in welke toestand zich alle gebouwen bevonden. De inhoud van alle kleerkasten, nachtkastjes, medicijnkasten enz. lag op de grond, kleren, boeken, schoenen, wasgoed, ondergoed, injectiespuiten, geneesmiddelen, levensmiddelen, dit alles bedekte in een laag van 15 tot 20 cm hoogte alle kamers, trappen, vloeren en gangen. De schilderijen waren van de muren gehaald, de deuren ingetrapt. Na 40 minuten SS-plundering was de inrichting zo verwoest en onvervangbare waarden zo vernietigd, alsof er een bombardement had plaatsgehad; 200 man hadden volle 10 werkdagen nodig, om ook maar enigszins orde te scheppen.”⁶⁹

Harster hield zich na de oorlog van de domme over wat zich in Het Apeldoornsche Bosch had afgespeeld. De patiënten met veewagens afgevoerd? Plundering en vernieling waren hem, de

---

⁶⁶ Presser, *Ondergang*, Deel I, 321-325.

⁶⁷ Proces-verbaal van verhoor Harster (15 november 1947). NA Ministerie van Justitie CABR 1945-1949 Harster Inv. nr. 378 III BRvC 292/49.

⁶⁸ Wielek, H., *De oorlog die Hitler won* (Amsterdam 1947) 185.

⁶⁹ Presser, *Ondergang*, Deel I, 330-331.

Befehlshaber die bekendstond om de strakke handhaving van de discipline bij zijn ondergeschikten, volkomen onbekend. Laat staan dat hij iets wist over het fatale lot van de geesteszieken.⁷⁰

Rauter beweerde zelfs dat de ontruiming van het psychiatrisch ziekenhuis hem pas veel later ter ore was gekomen: “*Einige Monaten nachher habe ich davon erfahren.*”⁷¹ Dat is opmerkelijk, want in de maanden voor het leeghalen van de inrichting werd er uitgebreid gecorrespondeerd over het op te zetten *Lazarett*, waarbij ook de *Höhere SS- und Polizeiführer* was betrokken en waaruit naar voren kwam, dat de ziekenhuisautoriteiten in nazi-Duitsland begerig keken naar de paviljoens en hun medische inventaris. Op 22 december schreef Dr. L. Conti, *Reichsgesundheitsführer*, aan Seyss-Inquart een telegram (met afschriften aan Rauter, Harster en Wimmer) waarin hij aandrong op het zo spoedig mogelijk beschikbaar stellen van Het Apeldoornsche Bosch ten behoeve van geesteszieken in West-Duitsland.⁷²

Rauter zei van niets te hebben geweten, terwijl hij alleen al uit hoofde van zijn functie als HSSuPF overladen werd met informatie over het doen en laten van de SS-diensten in Nederland. Juist die kennis was beslissend om als directe vertegenwoordiger van Himmler zijn werkzaamheden effectief te kunnen uitvoeren.⁷³ Zou deze model-SS'er die zijn ondergeschikten al aansprak op de minste vorm van ambtsverzuim, hebben geaccepteerd dat hij pas maanden later – zonder repercussies voor de betrokkenen – werd geïnformeerd over de gebeurtenissen in Apeldoorn?

Vught, ‘het redelijke alternatief’

Bijna vier maanden later dan Rauter in zijn grootspraak Himmler had doen geloven, kwam het *Judenauffanglager* Vught gereed.⁷⁴ Op 13 januari 1943 arriveerden daar de eerste gevangenen, onder wie 450 Joden, voornamelijk mannen, vrouwen en kinderen uit Amsterdam. Dit transport bestond veelal uit mensen met een *Rüstungssperre* (werk voor de *Wehrmacht*).⁷⁵

Het kamp, dat in tegenstelling tot Westerbork onder directe controle stond van de *Höhere SS- und Polizeiführer*, had een dubbele functie: het was een concentratiekamp voor niet-joodse gevangenen, dat op termijn het *Polizeiliches Durchgangslager* Amersfoort moest vervangen.⁷⁶ Vught was tevens een kamp voor Joden, dat moest uitgroeien, zo werd de voorzitters van Joodsche Raad, Asscher en Cohen door Aus der Fünten voorgehouden, tot een groot *Arbeitslager*.⁷⁷

---

⁷⁰ Eichmann had geen doctorstitel. Proces-verbaal van verhoor Harster (15 november 1947). NA Ministerie van Justitie CABR 1945-1949 Harster Inv. nr. 378 III BRvC 292/49.

⁷¹ Verhoor Rauter tijdens zitting van de Raad van Cassatie op 20 oktober 1948. *Het Proces Rauter*, 440.

⁷² NIOD 020 GKfVuJ, 354.

⁷³ Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 106.

⁷⁴ Rauter aan Himmler (24 september 1942. NA Min. v. Just CABR 1945-1949 Harster Inv.nr. 378 III BRvC 292/49.

⁷⁵ Meeuwenoord, M., ‘Mensen, macht en mentaliteiten achter prikkeldraad. Een historisch-sociologische studie van concentratiekamp Vught (1943-1944) Dissertatie 2004, niet gepubliceerd, 105-106.

⁷⁶ Amersfoort viel onder de verantwoordelijkheid van de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD*.

De Jong, *Koninkrijk VI*. Eerste helft, 330.

⁷⁷ Notulen Joodsche Raad, 28 januari 1943. NIOD Coll 182 Joodsche Raad.

Nu de Duitsers over meer opvangcapaciteit beschikten en de deportaties werden opgevoerd, was het tijd voor de bezetter om sommige categorieën *Sperren* te laten *platzen*, zoals dat door betrokkenen werd genoemd. Lages en Aus der Fünften misleidden de leiders van de Joodsche Raad. Deze kreeg te horen, dat de *gesperrte Rüstungsjuden* en “*Diamantjuden*”, naar Vught moesten vertrekken, waar ze hun beschermde positie zouden behouden. Asscher en Cohen werd medegedeeld dat er uiteindelijk drie getto’s in Nederland zouden ontstaan, Amsterdam, Westerbork en Vught. Met de oorlog in een beslissende fase dienden de Joden arbeidskracht te leveren.⁷⁸

Dat was niet geheel bezijden de waarheid, want Himmler had al in december 1942 bepaald dat er in de concentratiekampen meer moest worden gewerkt ten behoeve van de Duitse oorlogsindustrie. Eind februari bevonden zich al bijna 4000 Joden in Vught, terwijl in dezelfde twee maanden 7800 Joodse burgers in Westerbork waren afgeleverd.⁷⁹ De explosieve groei van Vught werd mede veroorzaakt door een beschikking van Rauter, waarin het verblijf van Joden in de provincies, met uitzondering van Noord- en Zuid-Holland en Utrecht, werd verboden. Alle daar wonende Joden moesten zich in Vught melden.⁸⁰

Zo werd de suggestie bij de Joodse leiders gewekt dat wie kon werken, voor lange tijd, misschien wel voorgoed, in het kamp kon blijven. Prof. Cohen na een bezoek aan Vught: “De bedoeling schijnt niet te zijn, de mensen uit Vught nog verder te vervoeren.” Alleen de zieken met hun familie zouden in Westerbork belanden.⁸¹ Om de illusie van een permanent *Judenauffangslager* overeind te houden, verschilde volgens Meeuwenoord de opzet op drie punten van het *Schutzhaftlager* in Vught: de Joodse bewoners waren geen gevangenen maar “*Zivilinternierten*”. Wat betekende dat zij hun bagage mochten houden, geen gevangenenkleding hoefden te dragen en hun haar niet werd afgeschoren. Ook werden ze niet ingezet bij het afbouwen van het kamp. Een opmerkelijk verschil tussen het *Schutzhaftlager* en het Joodse kamp was ook dat de opbouw en organisatie van het kamp aan de geïnterneerden in die eerste periode zelf werd overgelaten. Tenslotte werden er in het kamp daadwerkelijk een aantal industrieën opgezet, waarin Joden aan de slag konden gaan.⁸²

De Joodsche Raad spande zich intussen in om het noodzakelijke materiaal voor de diverse werkplaatsen naar het kamp Vught te krijgen: Cohen: “Ingericht wordt: een naaikamer, een schoenmakerswerkplaats en een kleermakerij, voorlopig voor de behoeften van het kamp zelf. De geneeskundige behandeling is in handen van Duits-arische semi-artsen (...) Er is centrale verwarming en er zijn douches.”⁸³

---

⁷⁸ Notulen Joodsche Raad (25 februari 1943). Ibidem.

⁷⁹ Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland...*, 437.

⁸⁰ In opdracht van Rauter verstuurde Zöpf op 29 maart 1943 een circulaire aan de betrokken diensten van Sicherheitspolizei en SD waarin de beschikking bekend werd gemaakt: “Durch die Anordnung soll erreicht werden, dass sich vom 1.4.1943 ab Juden legaler Weise nur noch in den Provinzen Nordholland, Südholland und Utrecht aufhalten. NIOD 077 GKfdSw 332.

NIOD 020 GKfVuJ 1563.

⁸¹ Notulen Joodsche Raad (25 januari 1943) NIOD Coll. 182 Joodsche Raad.

⁸² Meeuwenoord, ‘Mensen...’, 108-113.

⁸³ Notulen Joodsche Raad (25 januari 1943) NIOD Coll. 182 Joodsche Raad.

Al in februari 1943 volgde het eerste succes: vijftig naaimachines die het begin van een textielindustrie mogelijk maakten en waar vijfhonderd geïnterneerden tewerk werden gesteld. Verder kwamen er een bontwerkerij en een afdeling voor het verwerken van lampen. Het Philips-Kommando vormde een apart hoofdstuk. Aan de leiding van het gelijknamige bedrijf was gevraagd of het nuttig werk had voor de gevangenen in Vught. Alleen *Schutzhäftlingen* kwamen daarvoor in aanmerking.⁸⁴

Van opvang naar doorgang

Van *Auffangslager* verwerd Vught sluipenderwijs steeds meer tot *Durchgangslager*. In tegenspraak met de beloften vertrokken er meer en meer transporten naar Westerbork, weliswaar kleine, voornamelijk bestaande uit ouderen en gezinnen met jonge kinderen. In mei 1943 werd duidelijk dat Vught een serieus doorgangskamp was geworden. Toen vertrok een transport van 1280 mensen. In de loop van dat voorjaar en de vroege zomer veranderde ook de status van de *Zivilinternierten* steeds meer in die van gewone gevangenen. De bezoermogelijkheden werden ingeperkt. Verder maakten de Joden even lange werkdagen als de *Schutzhäftlingen*. De mannen werden kaalgeschoren en de gelijkschakeling met de andere gevangenen werd voltooid toen de Joden in juni 1943 ook gevangenis kleding moesten gaan dragen.⁸⁵

Nog zwaarder hadden het de 1950 tot 2000 kinderen in het kamp. Op 19 februari 1943 werd voor hen een speciaal kinderkamp opgericht, waar zij met hun moeders waren ondergebracht. De situatie liep daar in korte tijd volledig uit de hand. De barak was overvol waardoor ziekten uitbraken die een groot aantal doden tot gevolg hadden. De oudere kinderen werden daarop, zonder ouders, in barakken elders ondergebracht. Er kwamen geruchten op gang dat er iets met de kinderen stond te gebeuren. Op 5 juni 1943 werden die geruchten bewaarheid: kinderen tussen de nul en zestien jaar moesten het kamp verlaten. Zij werden met twee transporten (6 en 7 juni) weggevoerd. De ouders kregen de keuze wie van hen met de kinderen mee zou gaan.⁸⁶

Terwijl het aantal joodse gevangenen in de zomermaanden en het najaar van 1943 terugliep tot iets meer dan 700, lieten de SS-bewakers zich steeds meer gelden. De dagelijkse appels vonden voortaan gezamenlijk met de *Schutzhäftlingen* plaats. Vught verschilde voor de joodse bewoners niet langer van andere Duitse concentratiekampen met treiterijen, zware werkcommando's, lijfstraffen en verboden om brieven en pakketten te ontvangen. Er werden drie joodse gevangenen doodgeschoten.⁸⁷

Voor Rauter was Vught een prestigeobject. In een tijd dat bouw materiaal schaars was en datgene wat voorhanden kwam, werd opgeëist door de *Organisation Todt*, schroomde HSSuPF niet zijn mensen toestemming te geven om aankopen te doen op de zwarte markt.⁸⁸ Hoewel anderen daar heel

---

⁸⁴ Meeuwenoord, 'Mensen...', 120-121.

⁸⁵ Ibidem, 125-126.

⁸⁶ Ibidem, 126-131.

⁸⁷ Ibidem, 134-142.

⁸⁸ Klein, P.W en Kamp, J. van de, *Het Philips-Kommando in Kamp Vught* (Amsterdam 2003) 48.

anders over dachten, beschouwde Rauter Vught als een modelkamp. Na de oorlog gaf hij hoog op van zijn betrokkenheid bij het reilen en zeilen, terwijl de HSSuPF het toch moest doen met personeel van het *SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt* dat ook de beruchte concentratie- en vernietigingskampen in Duitsland en Polen (Dachau, Buchenwald, Auschwitz, Sobibor, etc.) beheerde.

Het lukte Rauter, volgens eigen zeggen, wel het recht van toezicht op Vught bij Himmler los te peuten: *“Ich fand, dass ich doch wenigstens meine Nase ins KZ auf meinem Gebiet stecken dürfte.”*⁸⁹ In naoorlogse zelfrechtvaardiging verklaarde hij scherp te hebben toegezien op de gang van zaken in Vught. Hij was daartoe regelmatig in het kamp waar hij ook met ‘tientallen’ gevangenen sprak: *“Die Häftlinge sind gut verplegt worden.”*⁹⁰

Wie Rauter ook heeft gesproken, een Jood was daar vast en zeker niet bij. Volgens de HSSuPF was Vught het redelijke alternatief voor Mauthausen, waarvan hij in de loop van de 1941 hoorde, dat de daarheen gestuurde Joden er *“starben, starben und starben.”* Deze grote sterfte *“ist die Ursache dass ich Vught aufgemacht habe.”* Hem was ook ter ore gekomen dat er werd *“gemunkelt”* [gefluisterd, Th. G.] over vernietiging van de Joden. Rauter had over die geruchten en over Mauthausen met Himmler gesproken, maar deze *“hat aber kein Wort über Vernichtung gesagt.”*⁹¹

Inmiddels hadden de afdeling IV B 4 in opdracht van de BdS een rapport opgemaakt waarin de stand van zaken (per 20 maart 1943) werd weergegeven omtrent de groepen die voorlopig van deportatie waren vrijgesteld. Het totaal aan *gesperrte* Joden bedroeg 46.000, van wie er inmiddels 410 in Westerbork en 2961 in Vught waren geïnterneerd. Voeg daarbij de 13.000 *“unsichtbaren Juden”* (onderduikers, etc.) en de *Sicherheitsdienst* stelde vast, dat *“55.000 Juden im Lande”* zich nog vrij konden bewegen *“so dürfte mithin jeder zweite sterntragende Jude derzeit noch rückstellungsfähig sein.”* Daar zou snel verandering in komen: *“In der Sitzung von 19.1.1943 hat der Herr Reichskommissaris bestimmt dass Rückstellungen spätestens am 30.6.1943 ihr Ende finden müssen.”*⁹²

‘Es soll in Europa kein Jude mehr übrig bleiben’

Het zal Rauter als muziek in de oren hebben geklonken. Op 22 maart 1943 was er nog een gebeurtenis die hem tot tevredenheid stemde: de terugkeer van zijn beschermeling Henk Feldmeijer van het Oostfront. De tot *SS-Standartenführer* bevorderde Voorman van de Germaansche SS werd op een speciale bijeenkomst voor Nederlandse SS'ers in de filmzaal van het Paleis aan de Kneuterdijk hersteld in zijn functie, waarbij Rauter een omstreden toespraak hield. Later zou hij de inhoud ontkennen, want na de oorlog stelde deze hem voor grote problemen.⁹³

---

⁸⁹ “Ook had ik Knolle van de SD opgedragen met zijn mannen toe te zien op de toestanden in het kamp en mij voortdurend op de hoogte te houden.” Proces-verbaal van verhoor Rauter (6 december 1947), 150.

Gesprekken met Rauter. Vijfde gesprek (Arnhem, 20 februari 1947) 6.

⁹⁰ Ibidem, 4.

⁹¹ Ibidem, Negende gesprek, 27.

⁹² NIOD 077 GKfdSw 1317.

⁹³ In hetzelfde gebouw vond de processen tegen Rauter plaats, waarbij hij ter dood werd veroordeeld.

De schok van de verloren slag bij Stalingrad denderde ook nog na aan de Kneuterdijk. Alle reden voor Rauter om zijn gehoor te trakteren op een stevige peptalk. In zijn toespraak werd niet alleen over de ‘Joodse kwestie’ gesproken. Op deze *“Kameradschaftsabend, den wir zusammen verbringen wollen”*, moesten ook andere zaken aan de orde komen, die *“in nächster Zeit von ganz besonderer Bedeutung sind.”* Allereerst meldde hij zijn gehoor, dat er inmiddels 55.000 Joden waren gedeporteerd en dat het tempo van de transporten werd verhoogd. Het verhogen van het tempo van de transporten was mede mogelijk, aldus Rauter, door zijn al eerder genoemde maatregelen om de Joden uit de provincies, met uitzondering van de westelijke, te verdrijven: *“Wir möchten dann ab 1. Mai Utrecht dazu nehmen und zum Schluss Nordholland und Südholland und die Stadt Amsterdam.”*

De HSSuPF bereed vervolgens zijn stokpaardje dat de Joden verantwoordelijk waren voor alle subversieve activiteiten in Nederland. Daarom zou het hem genoeg doen als de *“Judenfrage”* zou zijn opgelost: *“Ehe die Juden nicht entfernt sind, werden wir nimmer Ruhe bekommen.”* Het was daarom zaak zich zo spoedig mogelijk te ontdoen van de Joden in Nederland en Rauter was graag bereid zijn steentje bij te dragen. Volgens het door het ANP opgetekende stenografische verslag van de toespraak maakte hij zijn SS-gehoor duidelijk dat hij wist welk lot de Joden in Polen wachtte. Rauter sprak van vernietigen (*ausmerzen*) en het was zijn taak de Joden op Nederlandse bodem zo snel mogelijk kwijt te raken. ‘Smerig werk’, dat wel:

“Es ist nicht zu ermessen was es heisst 120.000 Juden, die nach 100 Jahr vielleicht eine Million stark gewesen wären, aus eine Volkskörper herausgemerzt zu haben. Und bei all diesen Massnahmen der germanischen SS gibt es kein persönliches Mitleid denn hinter uns stehen die germanischen Völker. Was wir am Völkerkörper gut tun geschieht unerbitterlich und da gibt es keine Weichheit und keine Schwäche. Der das nicht versteht oder voll Mitleid oder humanistischer Duschelei ist, ist nicht geeignet in dieser Zeit zu führen. Vor allem ein SS-Mann muss schonungslos und mitleidlos durchgehen. Wir wollen nur genesen werden von dieser Qual und die Judenfrage soll endgültig und restlos geklärt werden (...) Es soll in Europa kein Jude mehr übrig bleiben.”

Voor weerbarstige Nederlandse politiemensen die niet meewerkten of de het ophalen van Joden saboteerden, had Rauter nog een boodschap: die kon hij niet gebruiken, die moesten *“verschwinden. Ich kann in Holland keine Polizei mehr gebrauchen, die die Gehorsam verweigert.”* Dat was weer de schuld van de kerk, omdat de aartsbisschop de politie had opgeroepen geen mensen op te halen. Rauter sloot zijn betoog over de Joden af met woorden, die in maart 1943 nog vrolijkheid (*‘Heiterkeit’*) in de zaal uitlokten:

“Ich will gerne mit meiner Seele im Himmel büßen vor dem was ich hier gegen die Juden verbrochen habe. Wer die Bedeutung des Judentums als Volk und als Rasse erkannt hat, kan nicht anders handelen als wir.”⁹⁴

Verder meldde Rauter dat de *Reichsführer-SS* had besloten om een aantal nieuwe SS-divisies te formeren, waarvan er een misschien ooit onder commando van Feldmeijer zou staan. Vervolgens onthulde de HSSuPF dat Sauckel, de *Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz*, 6000 ‘Germaanse’ arbeiders had vrijgegeven voor toetreding tot de *Waffen-SS*. Het was daarom zaak de propaganda voor de SS-zaak met dubbele energie ter hand te nemen en daarbij de beste redenaars in te zetten. Van iedereen mocht een uiterste krachtsinspanning (“*totalen Einsatz*”) worden gevraagd: “*Wer dazu nicht in der Lage is, ist kein Nationalsozialist.*” Rauter zette zijn “*Kameraden*” met een verwijzing naar de strijd om de eindoverwinning nog eens op scherp voor “*den totale Mobilmachung.*”⁹⁵

Nergens is zijn rede en zeker niet bij het deel van de Jodenvervolging zijn de opgetekende woorden van 22 maart 1943 in tegenspraak met zijn eerder geventileerde opvattingen. De typering ‘*schmutzige Arbeit*’ en de aanmoediging “*keine Schwäche*” met de Joden te betonen, paste precies in Rauters taakopvatting die moest leiden tot zuivering van het Germaanse volkslichaam.

Blijft over de vraag wat Rauter bedoelde met *ausmerzen* en wat hij in maart 1943 werkelijk wist van het lot van de gedeporteerde Joden in Polen. Het antwoord ligt mogelijk besloten in de wijze waarop de Joden werden gestraft voor overtreding van Duitse dwangmaatregelen dan wel als represaille voor verzetsdaden van anderen. Voor juli 1942, het begin van de transporten, was dat vaak een enkele reis Mauthausen, waar – zoveel wist de joodse gemeenschap inmiddels – een zekere dood wachtte. Nu werden de “*straffällige*” Joden – de opgepakte onderduikers, zij die geen ster hadden gedragen of zich niet aan de spertijden hadden gehouden – , in Westerbork afgeleverd waar zij meestal op de eerstvolgende trein naar Auschwitz of Sobibor werden gezet.

Geen Jood mag ontsnappen

Intussen harkte Rauter de laatste Joden uit de Nederlandse verstrooiing bijeen. Op 13 april 1943 verscheen in de Nederlandse dagbladen zijn beschikking dat de in Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht woonachtige Joden zich in Vught moesten melden. Gemengdgehuwden waren van de maatregel vrijgesteld.⁹⁶ Het leidde tot een verdubbeling van de bevolking van Vught. Zijn oekaze had nog een bijeffect: de medewerkers van de Joodsche Raad in de provincie verloren hun beschermde status, waardoor het aantal *Sperren* daalde van 1750 naar 1300.⁹⁷

---

⁹⁴ Stenografische verslag van de bijeenkomst op 2 maart 1943. NIOD H.A. Rauter Doc I 1280 b 37.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Beschikking Rauter (13 april 1943). NIOD 020 GKfVuJ 1563.

⁹⁷ Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland*, 439.

De beschikking van Rauter paste daarom helemaal bij de wens van Seyss-Inquart om het hele systeem van vrijstellingen van deportatie op 30 juni 1943 te beëindigen. Twee maanden voor deze datum schetste de *Höhere SS- und Polizeiführer* tegenover Zöpf zijn ideeën hoe te handelen: hij streefde er naar om de grote steden zo spoedig mogelijk schoon te vegen van Joden die vooral in Amsterdam actief waren als “*politische Agitatoren*”. Daar moesten stadswijken “*etappenweise*” verboden worden verklaard voor Joden met als sluitstuk het centrum. Vught had, aldus Rauter, met ruimte voor 18.000 personen voldoende capaciteit om de toestroom te kunnen opvangen.

Het Jodenvrij maken van de steden zou, zo realiseerde Rauter zich, direct de medewerkers van de Joodsche Raad en hun familieleden treffen. Men kon echter nu nog gebruik maken van de goedgezindheid van Asscher en Cohen die veronderstelden dat verhuizing naar Vught een permanent karakter had. Zaten de medewerkers van de Joodsche Raad eenmaal in het kamp, dan konden hun familieleden binnen niet al te lange tijd worden gescheiden in arbeidsgeschikten en -ongeschikten. De ongeschikten werden vervolgens via Westerbork “*weitertransportiert.*”

Rauter had meer noten op zijn zang. De “*Rüstungsindustrie*” was slechts een tijdelijk fenomeen, kreeg Zöpf nogmaals te horen, dat niet alleen tot doel had om de Joden als economisch gebruiksmiddel te benutten en “*aus dem Volkskörper*” te verwijderen, maar ook diende om de gemengd gehuwden van wie de man Jood was te concentreren in een nog te bepalen kleine plaats in het oosten of zuidoosten van Nederland. Doch niet eerder dan nadat deze mannen zich “vrijwillig” hadden laten steriliseren. Mochten zij sterilisatie weigeren, dan diende de ingreep onder dwang te geschieden in Vught. Voor de zogenoemde Barneveld-joden (de *Protektionsjuden* op de lijsten van de secretarissen-generaal Frederiks en Van Dam) had Rauter een enkele reis naar ‘*Prominentenlager*’ Theresienstadt in gedachten.⁹⁸ Een week later vatte BdS Harster de “*Anweisungen*” van Rauter en diens chef in Berlijn nog eens bondig voor zijn ondergeschikten samen: “*Der RFSS wünscht, dass in diesem Jahre an Juden nach dem Osten abtransportiert wird, was menschenmöglich ist.*”⁹⁹

Einde tweede fase

Deze circulaire markeert het einde van de tweede fase van de deportaties (1 september 1942 -30 april 1943), waarin de onbeschermden Joden individueel of in gezinsverband van huis werden gehaald en waarbij de Sperren dienden om de medewerking van joodse leiders te kopen en de tienduizenden anderen het verraderlijke gevoel gaf veilig te zijn voor deportatie. Doch de stempels waren in de voorgaande maanden bijna allemaal ongeldig verklaard. De notulen van de Joodsche Raad (4 maart 1943) maakten melding van wat dat voor gevolgen had: “Het weghalen of arresteren van Joden gaat

---

⁹⁸ Verslag van Zöpf van gesprek met Rauter (29 april 1943). NIOD 077 GKfdSw 1315.

⁹⁹ Circulaire van Harster aan de leiding van de SS-Aussenstellen, Westerbork, Vught en de Zentralstelle (5 mei 1943). NIOD 077 GKfdSw 1315.

onverminderd voort, zowel bij dag als bij nacht. Zoo zijn gisterennacht ongeveer 220 en vannacht ongeveer 320 Joden gearresteerd.”¹⁰⁰

Volgens de cijfers van het *Judenreferat* van Zöpf hadden op 28 april 1943 68.300 Joden ‘Nederland verlaten’: “*Demnach befinden sich noch 71.700 Juden im Lande*” die zo snel mogelijk moesten worden gedeporteerd. Van hen werden 9300 al vastgehouden in Westerbork, 8800 in Vught en 528 in Barneveld. Zöpf schatte het aantal ondergedoken Joden inmiddels op 10.000 tot 15.000. Op hen moest nog meer jacht worden gemaakt; een middel daartoe was het verhogen van het kopgeld. Groepen wier vrijstelling vooralsnog gehandhaafd bleven, waren de eerder genoemde gemengdgehuiden (8500), de Barnevelders (600), de protestants gedoopte Joden (1600) en zij over wier afstamming door Calmeyer nog geen beslissing was genomen.¹⁰¹

Zöpf stond in mei 1943 voor een grote opgave. Van het *Reichssicherheitshauptamt* had hij plotseling de opdracht gekregen om “*unter allen Umständen*” niet 6000 maar 8000 Joden naar het Oosten te deporteren.¹⁰² In een brief aan de leiding van Westerbork becijferde hij zijn probleem: op 4 mei 1943 waren 1200 Joden “*abgeschoben*”. In het Drentse *Durchgangslager* stonden nog eens 3080 Joden klaar voor de twee volgende treinen. Verder rekende hij er op de komende drie weken 1500 onderduikers te vangen (als gevolg van de gestegen “*Kopfprämie*”). Echter, ook dan kampte hij nog met een tekort van 2200. Hij zag drie mogelijkheden om het probleem op te lossen: onmiddellijk transport naar Westerbork van de ‘overtollige’ Joden in Vught, de *Sperren* van *Rüstungsjuden* die op de nominatie stonden om ongeldig te worden verklaard, al eerder te laten *platzen* en tenslotte een grote “*Erfassungsaktion*” in Amsterdam.¹⁰³

Gekozen werd voor de laatste optie, die geheel paste in de strategie van Rauter om Amsterdam zo spoedig mogelijk schoon te vegen.¹⁰⁴ Grote razzia’s werden het kenmerk van de derde fase van de deportaties (1 mei-30 september 1943). Op 14 mei 1943 werd aan alle in Amsterdam verblijvende Joden zonder *Sperre* het verblijf in de hoofdstad verboden; zij dienden zich voor 20 mei in Westerbork te melden, waarna transport naar het Oosten zou volgen.¹⁰⁵

De opkomst viel zwaar tegen, waarna de voorzitters van de Joodsche Raad zich bij de *Zentralstelle* moesten melden. Zij kregen daar van Lages, diens plaatsvervanger Hans Blumenthal en Aus der Fünten te horen, dat “ingevolge een *Anordnung*” van Rauter zeventuizend medewerkers (om en nabij de helft) van de Joodse Raad op 25 maart klaar moesten staan voor “tewerkstelling” in

---

¹⁰⁰ Notulen Joodsche Raad, 4 mei 1943. NIOD Coll 182 Joodsche Raad.

¹⁰¹ Verslag Zöpf voor het Reichssicherheitshauptamt over de ‘Entjüdung der Niederlande’ (27 april 1943). NIOD 077 GKfdSw 1317.

¹⁰² Het RSHA werd in het voorjaar van 1943 weer geconfronteerd met transportproblemen met het wegvoeren van Joden uit Frankrijk. Om het depotatietempo in West-Europa op peil te houden verhoogde Eichmann tijdelijk het maandelijks streefcijfer voor Nederland van 6000 naar 8000. Meershoek, *Dienaren van het gezag*, 289.

¹⁰³ Zöpf “an das Judenlager Westerbork”(10 mei 1943). Ibidem.

¹⁰⁴ Verslag van Zöpf van gesprek met Rauter (29 april 1943). NIOD 077 GKfdSw 1315.

¹⁰⁵ Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland*, 440-440.

Duitsland.¹⁰⁶ Cohen en Asscher protesteerden – de organisatie van de Joodsche Raad zou uiteenvallen – , maar van Duitse zijde was hierop “onomwonden” bedreigd dat “als aan de opdracht geen gevolg werd gegeven de allerernstigste maatregelen tegen de Joden zullen worden genomen.” De voorzitters zwichtten en zegden hun medewerking toe.¹⁰⁷

De verbijstering was groot en leidde tot hartverscheurende taferelen. Abel Herzberg: ‘De demoralisatie die een en ander onder de medewerkers van de Joodse Raad heeft veroorzaakt, was even begrijpelijk als grenzeloos. Wie werd aangewezen en wie niet. De aangewezenen trachtten alsnog van de lijst af te komen, wat soms gelukte. Dat betekende, dat anderen aangewezen werden in hun plaats. Zo wisten families van de ongelukkigen twee of drie dagen lang niet, wat hun lot zou zijn. Het ene uur waren ze aangewezen, het andere waren ze nog beschermd. De administratieve chaos deed de rest om de verwarring, de onzekerheid, de ellende algemeen te maken. Er bleef niet veel over van de solidariteit, die de laatste bron van kracht en waardigheid had kunnen zijn.’¹⁰⁸

Voor Rauter en de zijnen was de oogst uiterst teleurstellend: slechts 1600 personen meldden zich bij het verzamelpunt aan de Polderweg. Velen werden door de oproep over de streep getrokken om onder te duiken of hun kinderen ergens veilig onder te brengen.¹⁰⁹ Een dag later lieten Seyss-Inquart en Rauter zien dat het hun menens was. Om het door Eichmann verordonneerde quotum “vol te krijgen” werd in een bijeenkomst waarbij ook Harster aanwezig was “besloten om tot dat doel een razzia te houden op Joden in Amsterdam.” Harster: “Ik heb Lages opdracht gegeven deze razzia te organiseren.”¹¹⁰

In de *Meldungen aus den Niederlanden* stond de *Sicherheitsdienst* uitgebreid stil bij de razzia. De Amsterdamse Jodenhoek werd door de *Ordnungspolizei*, gesteund door driehonderd man van de Haagse politie, hermetisch afgesloten en “*Wohnung für Wohnung von Juden geräumt*”. Aan het einde van de dag hadden de manschappen van Rauter ruim 3000 Joden gevangen, genoeg aanvulling om het aan Zöpf opgelegde mei-quotum te halen.¹¹¹

---

¹⁰⁶ Hans Blumenthal, in 1909 geboren in Bremen, was vanaf 1936 werkzaam bij de Sicherheitsdienst. Op 29 mei 1945 ging hij aan de slag als bij het Einsatzkommando in Groningen. In februari 1943 volgde zijn overplaatsing naar de SS-Aussenstelle Amsterdam, waar hij de Sicherheitsdienst ging leiden. Hij was tevens plaatsvervanger van Lages, de chef van de Aussenstelle in de hoofdstad.

¹⁰⁷ Notulen Joodsche Raad, 21 maart 1943. NIOD Coll 182.

¹⁰⁸ Herzberg, *Kroniek der Jodenvervolging...*, 151-152.

¹⁰⁹ Meershoek, *Dienaren van het gezag*, 289.

¹¹⁰ Proces-verbaal van verhoor Harster (5 mei 1949). NA CABR Lages Inv.nr. 140 (Br v. C 394/49).

¹¹¹ *Meldungen aus den Niederlanden*, nr. 146 (ongedateerd). NIOD 077 GKfdSw 359.

De Jong, *Het Koninkrijk VII*. Eerste helft, 301.

De Haagse politieagenten kregen voor hun medewerking 8 gulden gratificatie de man. Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland*, 301-302.

Lages ontkende na de oorlog leiding te hebben gegeven aan de razzia van 26 mei 1943. Deze razzia zou zijn uitgevoerd door de dienst van Zöpf met assistentie van de Aussenstelle Amsterdam en in aanwezigheid van de Beauftragte voor Amsterdam, Dr. Schröder. De technische voorbereiding was in handen geweest van Aus der Fünten van de Zentralstelle. Aan alle andere razzia's had hij, aldus Lages, wel leiding gegeven. NIOD Coll W. Zöpf Doc I 1955 a 3 Bijlage B 7.

De toename van het aantal onderduikers baarde de leiding van het bezettingsbestuur de nodige zorgen. Tijdens een bijeenkomst bij de rijkscommissaris, waar ook Rauter aanwezig was, werd gesproken over een scherpere controle van de zogenoemde distributiestamkaart. Deze had iedere Nederlander nodig had om het gerantsoeneerde voedsel en andere levensbehoeften te kopen. Met die controle zou het illegale leven van onderduikers worden bemoeilijkt. De oplossing werd uiteindelijk gevonden in het besluit om binnen afzienbare tijd nieuwe stamkaarten uit te geven.

Bevolkingsregisters

Ook de bevolkingsregisters, die zo'n doorslaggevende rol hadden gespeeld bij de registratie van de Nederlandse Joden waren toe aan nadere zorg. De nauwkeurigheid van de daar opgeslagen persoonsgegevens had ernstig geleden door de arbeidsinzet, grootschalige verhuizingen en gedwongen evacuaties. Daar moesten eveneens 'straffe' maatregelen worden genomen. De *Höherer SS- und Polizeiführer* wenste daarbij een prominente rol te spelen: "*SS-Gruppenführer Rauter begrüsst es, wenn das Bevölkerungsregister mehr in die Nähe der polizeilichen Aufsicht kommt.*"¹¹²

Terwijl *Ordnungspolizei* en eenheden van de Nederlandse politie op jodenjacht waren, werden sommige nog van deportatie vrijgestelde groepen tegen het licht gehouden. Frau Gertrud Slotke en Franz Fischer brachten bezoeken aan de Frederiks- en Van Dam-Joden in Barneveld en deden minutieus verslag hoe de geïnterneerde prominenten, tot vreugde van het tweetal, daar bij aankomst van hun geld werden beroofd.¹¹³

Ook de protestants-gedoopte Joden behielden de aandacht van de bezetter. De *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* stelde op 18 mei 1943 gedetailleerde verblijfsregels voor hen op. Joodse echtparen die zich hadden bekeerd tot het 'evangelische' christendom moesten zich voor 20 mei in Westerbork melden. Voor de Joodse, gedoopte partners in gemengde huwelijken zonder kinderen gold hetzelfde, terwijl zij die wel kinderen hadden thuis mochten blijven wonen.¹¹⁴ Voor allen bleef die knagende onzekerheid over de onbekende houdbaarheidsdatum van hun *Sperre*.

Rauter bleef al die uitzonderingsgroepen als onwenselijk zien. Dat gold ook voor zijn 'modelkamp' Vught, dat hij naar eigen zeggen van na de oorlog nooit als een kamp voor Joden had bedoeld.¹¹⁵ Op grote afstand van de slachtoffers stuurde hij mede de voortgang van de deportaties. Waar Lages, Zöpf en Aus der Fünten als kleine Nero's op de 'werkvloer' soms een gevangen Jood weer lieten lopen, maar altijd in de verwachting dat de 'gelukkige' enkele weken later weer werd opgepakt, liet Rauter niemand ontsnappen, ook niet voor een paar dagen. Er is maar één geval bekend waarbij de *Höhere SS- und Polizeiführer* een Jood vrijliet en deze daad berustte ook nog op een misverstand.

---

¹¹² Verslag van bijeenkomst bij de rijkscommissaris (11 mei 1943). NIOD 077 GKfdSw 1317.

¹¹³ Verslag van bezoek Frau Slotke en Franz Fischer aan slot Schaffelaar in Barneveld. NIOD 077 GKfdSw 1319.

¹¹⁴ Synopsis van bespreking bij de Zentralstelle op 18 mei 1943 en de daar vastgelegde richtlijnen voor "evangelische Joden". NIOD 077 GKfdSw 1264.

¹¹⁵ Proces-verbaal van verhoor Rauter (6 december 1947). NIOD Coll H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, blz. 179.

Het betrof Céline van Heyningen-Speyer die samen met haar zoon Charl in Vught was geïnterneerd. De muzieklerares, een gemengd-gehuwde weduwe (in april 1943 protestants gedoopt) en haar zoon waren in september 1943 op verdenking van hulp aan Joden gearresteerd. Terwijl Charl in het Joodse deel van Vught terecht kwam, lukte het zijn moeder om “bij de Christenen” in het kamp te worden geplaatst.¹¹⁶ Rauter had haar rond Kerstmis 1943 bij een inspectiebezoek aan Vught vrijgelaten, niet wetende dat zij Joods was.¹¹⁷ Na haar vrijlating trachtte de muzieklerares haar identiteitspapieren terug te krijgen, waarbij zij de fatale fout maakte om bij Franz Fischer van IV B 4 in Den Haag langs te gaan. Zij moest “weer worden opgepakt,” aldus Fischer, die eerst haar dossier had laten opvragen en vervolgens vaststelde dat “de vrouw ten onrechte door Rauter gratie was verleend (...) Gratie gold alleen christenvrouwen.”¹¹⁸ De vrouw, moeder van twee jonge kinderen, werd doorgezonden naar Westerbork en vervolgens naar Auschwitz waar ze op 6 maart 1944 stierf.¹¹⁹

Rauter kon zich na de oorlog de kwestie niet meer herinneren, maar was van mening, dat Fischer juist had gehandeld. Het koninklijk perogatief ‘gratie’ gebruikend: “Indien ik deze vrouw gratie heb gegeven, is het mogelijk, dat Zöpf of Fischer zonder op deze gratieverlening acht te slaan deze vrouw weer gearresteerd hebben.” Als de vrouw Joods was, maakte dat, aldus Rauter, zijn gratieverlening ongeldig: “Het Jodenprobleem was een zogenaamde “*Reichssache*” waar ik persoonlijk niet ingrijpen kon of bevelen kon geven.”¹²⁰

Zo machteloos was Rauter evenwel niet. Als hij dat met zijn compromisloze houding tegenover de Joden gewenst achtte, dan was hij wel degelijk bereid om een eigen beleid te ontwikkelen, die zelfs in het ‘*Altreich*’ ongekend was. Het ging daarbij om sterilisatie van joodse partners in gemengde huwelijken.

Sterilisatie of deportatie

Nu meer dan de helft van de Joden in Nederland op transport was gesteld, richtte Rauter zijn aandacht in het bijzonder op groepen over wier lot nog niet was beslist. Indachtig zijn eerder aan Himmler geuite opvatting dat de joodse partners in gemengde huwelijken op transport moesten worden gesteld, zette hij de aanval in.¹²¹ Het is tekenend voor de radicaliteit van de Oostenrijker dat hem in Nederland wel lukte wat de SS zelfs in Duitsland niet voor elkaar kreeg: het steriliseren van een aantal gemengd-gehuwde Joden. Nederland was daarin zelfs uniek in bezet Europa.

---

¹¹⁶ Proces-verbaal van getuigenverklaring Ch. Van Heyningen. NIOD Coll. W. Harster Doc I 639 c 6.

Proces-verbaal van getuigenverklaring J.H. Donk-van Heyningen. Ibidem.

¹¹⁷ Proces-verbaal van getuigenverhoor Rauter. Ibidem, c 4.

¹¹⁸ Proces-verbaal van verhoor F. Fischer. Ibidem.

¹¹⁹ Brief van J.H. Donk-van Heyningen aan Rauter (januari 1944). Correspondentie over C. van Heyningen-Speyer. Ibidem, c 7.

In Memoriam (Den Haag 1995) 318.

¹²⁰ Proces-verbaal van getuigenverhoor Rauter. NIOD Coll. W. Harster Doc I 639 c 4.

¹²¹ Rauter aan Himmler, 10 september 1942. In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 216, 812-816.

Op de Wannsee-conferentie was geen besluit genomen over de zogenoemde “*Mischlinge*”. Heydrich had daar voorgesteld om de ‘eerste graads’ *Mischlinge*, afgezien van uitzonderingen, te deporteren. Hetzelfde moest gelden voor eerste graads *Mischlinge* die gemengd gehuwd (met en Ariër) waren. De chef van het *Reichssicherheitshauptamt* wilde hiermee voorkomen dat de Duitse instanties, als gevolg van de ondoorzichtige rassenwetten, verstrikt zouden raken in een wirwar van ‘eindeloos administratief rechtsverkeer’. Staatssecretaris W. Stuckart van Binnenlandse Zaken stelde als oplossing evenwel gedwongen sterilisatie voor. Wegens tijdgebrek op de bijeenkomst aan de Wannsee kwam men niet tot een beslissing.¹²²

Wat de bezetter in Nederland van plan was, kwam naar voren in een door Zöpf opgestelde notitie ‘*Entwicklung der jüdischen Rückstellungsgruppen*’, waarin de hand van Rauter valt te herkennen. In het stuk (peildatum 20 maart 1943) werd het totaal aantal Joden dat onder de noemer gemengd-gehuwden viel, geschat op 8000 tot 9000. Van hen waren 5000 tot 6000 man en 3369 vrouw. Tot dusver hadden de Duitse autoriteiten in Nederland vergeefs gewacht op implementatie van de door het *Reichssicherheitshauptamt* aangekondigde maatregelen: “*Staatliche Trennung der Mischehen*” of sterilisatie van de Joodse partner.¹²³ Onder *Staatliche Trennung* werd volgens C. Stuldreher in zijn studie *De legale rest* over de gemengd-gehuwden niet bedoeld “een van staatswege afgedwongen echtscheiding, maar een geforceerd uiteen halen van beide echtgenoten.”¹²⁴

De wens van Rauter om via een verordening gemengd-gehuwden een gedwongen scheiding op te leggen, waarmee elke barrière om de Joodse partner te deporteren wegviel, was door Seyss-Inquart afgewezen. Deze teleurstelling werd goedge maakt door maatregelen van de rijkscommissaris die de goedkeuring hadden van Himmler: van de 5000 à 6000 mannelijke Joodse partners mochten er 1000 à 2000 zonder kinderen worden afgevoerd naar Vught. Zij met kinderen dienden te worden gesteriliseerd, waarna zij ‘onsterd’ werden. Joodse gemengd-gehuwde vrouwen boven de 45 jaar waren vrij van sterilisatie; zij die jonger waren wachtte sterilisatie waarna ze werden ontsterd. Wie weigerde, werd ‘*abgeschoben*.’

Rauter richtte zich, weer met steun van Himmler, ook naar de halfjoden (‘*Mischlinge ersten Grades*’).¹²⁵ De *Höhere SS- und Polizeiführer* wilde zodoende voorbijgaan aan de Neurenberger rassenwetten van 1935 die hij als een te knellende band beschouwde bij zijn deportatiepolitiek tegen de Joden. Hij nam daarmee een voorschot op de verwachting bij het *Reichssicherheitshauptamt* dat ook in

---

¹²² Longerich, P., ‘The Wannsee Conference in the Development of the Final Solution’ (1998) in: Cesarani, D. (ed.), *Holocaust. Critical Concepts in historical studies* Vol. III (London 2004), aldaar 148.

¹²³ Rapport over de *Entwicklung der jüdischen Rückstellungsgruppen* in den Niederlanden (20 maart 1943). NIOD 077 GKfdSw 1317.

¹²⁴ Stuldreher, *De legale rest*, 278.

¹²⁵ Rapport over de *Entwicklung der jüdischen Rückstellungsgruppen* in den Niederlanden (20 maart 1943). NIOD 077 GKfdSw 1317.

Duitsland de wetten uit 1935 terzijde zouden worden gelegd.¹²⁶ Van de plannen van Rauter omtrent de halfjoden is overigens niets terechtgekomen.¹²⁷

Op 5 mei 1943 stuurde BdS Harster een geheime instructie aan de leiding van de kampen Westerbork en Vught en aan de chefs van zijn zes *Aussenstellen* hoe de acties tegen de resterende Joden moesten worden uitgevoerd. Het epistel was het resultaat van een recent gesprek van Rauter met een vertegenwoordiger van het *Reichssicherheitshauptamt* (waarschijnlijk Eichmann). Als algemene lijn dienden de betrokkenen “*in diesem Jahr*” de wens van de *Reichsführer-SS* uit te voeren om wat “*menschenmöglich ist*” aan Joden te deporteren. Voor gemengd-gehuwden gold, dat joodse vrouwen van 45 jaar en ouder zich in Amsterdam moesten melden om daar te worden ontsterd. Voor Joodse partners zonder kinderen was het “*Lager*” (Westerbork) het tussenstation in afwachting van verdere deportatie. De rest moest zich op straffe van deportatie vrijwillig in Amsterdam laten steriliseren.¹²⁸

‘Vrijwillige’ operaties

Rauter hield vast aan de suggestie dat de sterilisatie op vrijwillige basis geschiedde. Op 25 juni 1943 schreef Zöpf:

*“In allen Fällen besteht SS-Obergruppenführer Rauter darauf, dass nur auf freiwilligen Wunsch der Juden vorgenommen werden (...) Es ist Sache der Juden, sich durch die im Aussicht gestellte Sternbefreiung zur derartigen Eingriffen zu entschliessen.”*¹²⁹

Wat die vrijwilligheid betekende, hadden een aantal in Westerbork vastgehouden Joodse partners op vrijdagavond 14 mei 1943, vlak voor het begin van de sabbat ervaren. Zij kregen te horen, dat zij zichzelf met sterilisatie konden ‘ontsterren’. Volgens een naoorlogse getuige (tegen kampcommandant Gemmeker en Aus der Fünten) werden 103 gemengd-gehuwden met kinderen in de registratiezaal van het doorgangskamp voor de keuze gesteld: sterilisatie of deportatie.

Aus der Fünten gaf hun een half uur bedenktijd: 52 personen weigerden sterilisatie, 51 personen stemden erin toe. Laatstgenoemden werden nog diezelfde nacht naar het reeds ontruimde gebouw van De Joodsche Invalide in Amsterdam overgebracht. Ze werden in Westerbork geadministreerd onder de noemers ‘Transport’ en ‘Abgang’.¹³⁰ De Jong spreekt van “een onmenselijk dilemma” waarvoor de betrokkenen werden gesteld. Sommigen vielen flauw, anderen barsten in snikken uit: “Er werd gedebatteerd, geschreeuwd, gegild.”¹³¹

---

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Stuldreher, *De legale rest*, 279.

¹²⁸ Geheime nota W. Harster (5 mei 1943). NIOD 077 GKfdSw 1315.

¹²⁹ NIOD 077 GKfdSw 1317.

¹³⁰ Oorspronkelijke documenten over deze gebeurtenis ontbreken. Stuldreher, *De legale rest*, 283.

¹³¹ De Jong, *Koninkrijk VII*. Eerste helft, 288.

Het nieuws lekte snel uit en bereikte ook de protestantse kerkgenootschappen en het episcopaat. Er werd een gezamenlijk adres aan de rijkscommissaris opgesteld, waarin men “*etwas fürchterliches*” signaleerde ten aanzien van de behandeling van de Nederlandse Joden:

“Die Sterilisierung bedeutet eine Schändung sowohl göttlicher Gebote wie menschliches Rechtes. Sie ist die letzte Konsequenz einer antichristlichen und volksverheerenden Rasselehre...”

De Kerken maakten zich evenwel geen illusies in de brief die op 19 mei 1943 bij Seyss-Inquart werd afgeleverd: “*Wir sind uns wohl bewusst, dass wir kaum erwarten können, dass Eure Exzellenz auf die Stimme der Kirche, dass heisst auf die Stimme des Evangeliums, dass heisst auf die Stimme Gottes hören will.*” Beducht voor wat er met de katholieke gedoopte Joden eerder gebeurde nadat een herderlijke brief van de aartsbisschop in de rooms-katholieke kerken was voorgelezen, werden gemeenteleden en parochianen deze keer niet in kennis gesteld van het adres aan de rijkscommissaris.¹³²

Tezelfder tijd werden de leiders van de Joodsche Raad bij de *Zentralstelle* geroepen. Van Aus der Fünten kregen Asscher en Cohen te horen dat alle gemengd-gehuwde Joden met kinderen, moesten kiezen tussen sterilisatie en deportatie. Van de Joodsche Raad werd medewerking gevraagd; zij diende voor een Joods ziekenhuis te zorgen waar deze operaties konden plaatsvinden. Toen de bestuurders van de Raad op 20 mei 1943 voor overleg bij elkaar kwamen, leidde het nieuws tot grote commotie en verdeeldheid. Cohen meldde dat de voorzitters “heftig” hadden geprotesteerd tegen de maatregel.

Cohen over de woorden van Aus der Fünten: “Men kan kiezen hiertussen en het vertrek naar Polen, zeer velen hebben dat laatste gekozen.” De chef van de *Zentralstelle* bracht ook naar voren, dat “de ruimten in de Centraal-Israëlitische Ziekenverpleging die voor de operatie worden gebruikt, onder toezicht van de Duitse autoriteiten staan, dat eventuele assistentie van Joodse krachten hierbij onder Duitse bevel geschiedt, gelijk ook de gehele aangelegenheid plaats heeft in opdracht der Duitse instanties, buiten verantwoordelijkheid van enige Joodse instantie.”¹³³

Weer besloot de Joodsche Raad na veel discussie tot medewerking. Het verzet kwam, aldus Cohen, vooral uit orthodoxe hoek, “omdat men een dergelijke handelwijze in strijd achtte met de geest van het Jodendom en zeker ook met de Joodse wet”. De voorzitter zelf was voorstander van medewerking. Hij schaarde zich achter de opvatting van Aus der Fünten, dat de sterilisatie op vrijwillige basis plaatsvond.¹³⁴

Dit opvallende standpunt werd – op z’n zachtst gezegd – niet gedeeld door de betrokkenen. Vanaf eind mei werden er sterilisaties uitgevoerd. Als eerste groep kwamen de uit Westerbork overgekomen gemengd-gehuwde Joden in aanmerking: elf vrouwen en veertig mannen. Zij werden

---

¹³² Ibidem, 288-290.

¹³³ Notulen Joodsche Raad, 20 mei 1943. NIOD Coll 182.

¹³⁴ ‘Herinneringen’ van D. Cohen. NIOD Coll D. Cohen Doc I 294, map d, 106.

geopereerd in de Centraal-Israëlitische Ziekenverpleging (de vrouwen) en het Portugeesch-Israëlitisch Ziekenhuis (de mannen) door (twee) Duitse chirurgen, met assistentie van Joods personeel. De patiënten werden na enkele weken uit het ziekenhuis ontslagen. Wat er met de overige 52 weigeraars is gebeurd, is – aldus De Jong – onduidelijk gebleven. Mogelijk zijn er een aantal vrijgelaten. Ook de meesten van de 600 gemengd-gehuwde Joden zonder kinderen in Westerbork, werden in juli 1943 in vrijheid gesteld.¹³⁵

Het beleid ten aanzien van de gemengd-gehuwden bleef ondanks de druk die Rauter uitoefende, warrig en weinig consistent. De 300 gemengd-gehuwde Joden met kinderen die als ‘bijvangst’ van de grote razzia op 26 mei 1943 in Westerbork terecht kwamen, werden door kampcommandant Gemmeker voor de bekende keuze gesteld. De weigeraars zouden niettemin in juli weer naar huis terugkeren. Zij die nog niet in het Drentse doorgangskamp waren beland, ontvingen op hun woonadres een schrijven dat zij zich voor sterilisatie moesten vervoegen bij de “*Arztliche Beratungsstelle*”, een bureau van de Joodsche Raad. Dat bureau stond in nauwe verbinding met Eduard Meyer, een aan de staf van Rauter toegewezen SS-arts, die zich zou ontpoppen als een soort Calmeyer.¹³⁶

Gaf laatstgenoemde felbegeerde verklaringen van raszuiverheid af, Meyer deed dat met attesten van onvruchtbaarheid. Meyer werd in maart 1943 gestationeerd bij de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*, waar hij zich bemoeide met het steriliseren van gemengd-gehuwde Joden.¹³⁷ Net als Calmeyer moest Meyer voorzichtig te werk gaan. Natuurlijk werden er – als het niet anders kon – werkelijke sterilisaties uitgevoerd, maar met zijn medeweten vonden er ook ingrepen plaats die later ongedaan konden worden gemaakt. Ook lichtte hij de hand met onvruchtbaarheidsattesten van Nederlandse artsen voor vrouwen onder de 45 jaar, waarin gefingeerde aandoeningen werden opgevoerd die tot steriliteit hadden geleid.¹³⁸

Volgens de officiële cijfers van de *Sicherheitspolizei* hadden in juni 1944 2562 van de 8610 gemengd-gehuwde Joden ‘gebruik gemaakt’ van de regeling; 1146 mannen (“*überwiegend nach operativer Sterilisation*”) en 1416 vrouwen (“*überwiegend wegen Altersunfruchtbarkeit*”).¹³⁹ Meyer schatte het aantal werkelijk uitgevoerde sterilisaties op 600 bij mannen en 15 bij vrouwen. Hoe groot de hekel van de *SS-stabarzt* aan Rauter was, zo gunstig was zijn oordeel over Harster. Deze had hem weliswaar persoonlijk opdracht gegeven tot de sterilisatie-actie, maar hem daarbij ook op het hart had

---

¹³⁵ De Jong, *Het Koninkrijk VII*. Eerste helft, 293.

¹³⁶ In de loop van 1944 raakte Meyer in ongenade bij Rauter en werd hij overgeplaatst: “Mir ist von Rauter verboten, Holland wieder zu betreten.” Proces-verbaal van getuigenverhoor E. Meyer (4 mei 1960). Staatsarchiv München NSG 83 Hauptakte Bd 1, 358-365.

¹³⁷ De Jong, *Het Koninkrijk VII*. Eerste helft, 294-296.

¹³⁸ De welwillende houding van Meyer werd mede ingegeven door zijn kennis over het lot dat de Joden in Polen wachtte. Als getuige in de processen tegen Harster, Zöpf en Slotke in de jaren zestig van de vorige eeuw in München verklaarde hij in de loop van 1943 in een gesprek met een collega-arts gedetailleerd te zijn geïnformeerd. Proces-verbaal van getuigenverhoor E. Meyer (4 mei 1960). Staatsarchiv München NSG 83 Hauptakte Bd 1, 358-365.

¹³⁹ Rapport betreffende de ‘Entjudung der Niederlande’ (15 juni 1944). NIOD 077 GKfdSw 1317.

gedrukt om de betreffende Joden te overtuigen dat alleen medewerking aan de ingreep hen kon vrijwaren van deportatie.¹⁴⁰

B-burgers

Overigens bleef de gesteriliseerde en ontsterde Jood een B-burger die zijn vroegere burgerrechten niet terugkreeg. Hij had dan wel weer zijn economische vrijheid herwonnen, maar functies als bedrijfsleider, procuratiehouder, advocaat, rechter en arts. bleven taboe. Van zijn in beslag genomen vermogen had hij slechts recht op teruggave van een bedrag ter hoogte van de liquidatiewaarde. Hij of zij moest zich in de toekomst bovendien elk half jaar melden bij de *Sicherheitspolizei*. Tenslotte werd een verklaring verlangd waarin “*der Jude*” aangaf dat hij zelf om sterilisatie had gevraagd.¹⁴¹

Later speelde Rauters SS met de gedachte om gemengd-gehuwden zonder kleine kinderen weer naar Westerbork te sturen. De *Sicherheitsdienst* zou hebben vastgesteld dat de ontsterden als gevolg van uitsluiting uit hun oude beroepen vaak werkloos waren, leefden van sluikhandel, hun dagen vulden met het op gang houden van een geruchtenmachine en steun verleenden aan onderduikers.¹⁴² Van dit voornemen is ook niets meer terechtgekomen. Na de oorlog speelde Rauter de bekende kaart van de vrijwilligheid uit; hij was nooit voor “een gewelddadige sterilisering geweest”. Hij afficheerde zichzelf als de grote beschermer van de gemengd-gehuwde Joden.¹⁴³ Hoe Rauter tijdens de bezetting dacht over sterilisatie van gemengd-gehuwde Joden, komt beter naar voren in zijn correspondentie met Himmler:

*“Auch ich bin der Meinung, dass ein sterilisierter Jude zunächst der Auffassung ist, dass Deutschland den Krieg gewinnen wird und dass er sich mit seiner wirtschaftlichen Stellung zufrieden gibt und sicherheitspolizeilich wahrscheinlich keine Gefahr mehr bedeutet.”*¹⁴⁴

Aus der Fünten sprak zich na de oorlog anders uit over de betrokkenheid van Rauter bij de sterilisaties: “...Met de sterilisaties der Joden had Dr. Harster niets te doen, dit was een aangelegenheid die behandeld werd door Dr. Meyer die onder directe bevelen stond van Rauter, onder wiens verantwoordelijkheid hij ook werkte...”¹⁴⁵ In zijn gesprekken met Posthumus en De Jong zou Rauter het overigens nog bonter maken. Het fenomeen van de sterilisaties had hem destijds verrast:

---

¹⁴⁰ Proces-verbaal van getuigenverhoor E. Meyer (4 mei 1960). Staatsarchiv München NSG 83 Hauptakte Bd 1, 358-365.

¹⁴¹ Stuhldreher, *De legale rest*, 282.

¹⁴² Rapport betreffende de ‘Entjudung der Niederlande’ (15 juni 1944). NIOD 077 GKfdSw 1317.

¹⁴³ Proces-verbaal van verhoor Rauter (6 december 1947). NIOD Coll H. A. Rauter Doc I a 1, blz. 179.

¹⁴⁴ NIOD 077 GKfdSw 1315.

¹⁴⁵ Proces-verbaal van verhoor F. Aus der Fünten (15 juli 1940 tot 29 augustus 1943) NIOD Coll W. Harster Doc I 639 a 1, 6.

“Vom Lages wurde mir mitgeteilt, dass Hunderte, etwa tausend Juden sich angemeldet hätten, freiwillig sich sterilisieren zu lassen, wodurch sie dann in Amsterdam zurückbleiben dürften. Mich hat es sehr gewundert, dass ein Mann sich dies tun liess. Die Frage war nicht geklärt. Es war ein Angebot der Juden, damit sie ihre wirtschaftlichen Sachen wieder zurückbekommen, damit sie den Judenstern wieder wegbekommen würden.”¹⁴⁶

Het waren dus de Joden zelf geweest die op hun sterilisatie hadden aangedrongen.¹⁴⁷ Het tekende, aldus de voormalige *Höherer SS- und Polizeiführer*, het lage morele kompas van de gemengd-gehuwde Joodse man dat hij zich onder dreiging van deportatie had laten opereren. Hij als echte, edele Germaan, zou zich nooit hebben onderworpen aan een dergelijke ingreep.

‘Schmutzige Arbeit’

Gedurende de derde fase van de deportaties (1 mei – 30 september 1943) werden meer dan 28.000 Joden uit Nederland weggevoerd, van wie 23.000 naar Sobibor, waar hun een zekere dood wachtte.¹⁴⁸ Het aantal opgepakte Joden was veel groter, omdat na de razzia van mei nog twee grootschalige razzia’s en enkele kleinere volgden. Ook was de ontruiming van de provincies, met als laatste Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht, inmiddels voltooid. “Deze ramp treft eenige duizenden mensen en wordt, naar blijkt, in het algemeen met bijzondere geestkracht gedragen,” sprak voorzitter Asscher van de Joodsche Raad tijdens de bestuursvergadering op 22 april 1943.¹⁴⁹

Op zondag 20 juni werd de grootste razzia gehouden die ooit in Amsterdam plaatsvond. Dit keer richtte de aandacht van de bezetter zich niet op de Jodenhoek, maar op Amsterdam-Zuid en -Oost (Transvaalbuurt). De actie werd in het grootste geheim voorbereid. De *Ordnungspolizei*, bijgestaan door de Sipo, de SD en detachementen van de Nederlandse politie uit Den Haag en Dordrecht, sloten de voornoemde wijken hermetisch af. Ook de Joodse Ordedienst uit Westerbork werd naar Amsterdam gehaald om assistentie te verlenen. Met geluidswagens kregen de niet-joodse bewoners van de onderhavige buurten opdracht om binnenshuis te blijven; de Joden moesten zich begeven naar de verzamelpunten in Zuid (vier) en Oost (een). Het bevel gold alle Joden, uitgezonderd de kleine groep Portugees-Arische Joden, die claimden niet joods te zijn en over wie Calmeyer nog geen besluit had genomen, verder degenen met een 120.000stempel (gefortuneerde diamant-Joden) en de gemengd-gehuwden.¹⁵⁰

---

¹⁴⁶ Gesprekken met Rauter. Negende gesprek. NIOD Coll H.A. Rauter Doc I 1380 h 2-7.

¹⁴⁷ Rauter werd daarin bijgevallen door Harster. Proces-verbaal van verhoor W. Harster NIOD Coll W. Harster Doc I 639 a 1.

¹⁴⁸ Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland...*, 441-442.

¹⁴⁹ Notulen Joodsche Raad (22 april 1943). NIOD coll. 182 Joodsche Raad 3.

¹⁵⁰ De Jong, *Het Koninkrijk VII. Eerste helft*, 304-305. Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland*, 441.

Het weghalen van Joden uit kamp Vught was al in mei 1943 begonnen en werd in juni met kracht voortgezet. In deze twee maanden verdwenen zeventuizend Joden naar Westerbork in afwachting van hun snelle deportatie naar Polen. Van de door Rauter gecreëerde illusie dat de joodse ingezetenen van Vught daar veilig waren, was niets meer over. Klein en Van de Kamp schatten het aantal Joden dat enige tijd heeft vastgezeten in Rauters ‘modelkamp’ op 14.000: “Het waren mannen, vrouwen, zuigelingen, kleuters, oudere kinderen, bejaarden, zieken, gehandicapten en anderszins hulpbehoevenden. Zij zijn met in totaal 25 of mogelijk 27 transporten uit Vught afgevoerd.” Een kleine minderheid bleef voorsnog achter, voorlopig nog beschermd door hun onmisbaarheid in het zogenoemde Philips-Kommando.¹⁵¹

Eind juni 1943 bevestigde Rauter nogmaals dat Vught als kamp voor Joden moest verdwijnen, ondanks het vermeende belang van deze groep voor de oorlogseconomie: “*Eine Dauer- und Hochentwicklung einer jüdischen Industrie liegt nicht im Sinne des Obergruppenführers.*”¹⁵² In dezelfde notitie kondigde hij te nemen “*Massnahmen*” aan die er op neerkwamen dat alle nog in Nederland aanwezige Joden, inclusief de geprivilegieerde Joden (Portugese, de Barnevelders, etc.) in afwachting van verdere stappen in Westerbork moesten worden opgesloten.¹⁵³

De razzia van 20 juni leverde een vangst op van 5524 Joden. Bij een kleinere actie, drie dagen later, werden nog eens 600 personen opgepakt.¹⁵⁴ Otto Bene, de vertegenwoordiger van het ministerie van Buitenlandse Zaken, was euforisch over het resultaat van de actie die zo goed geheim was gebleven.¹⁵⁵ Als sluitstuk van de grootschalige acties en van fase drie van de deportaties volgde op 29 september 1943 nog een laatste razzia die voor de algehele liquidatie van het georganiseerde Joodse leven in Nederland zorgde. Nu was het ook de beurt voor de prominenten van de Joodsche Raad; hun Sperre ‘platzte’. De voorzitters, Asscher en Cohen – door Presser cynisch getypeerd als de ‘onmisbaarste onmisbaren’ – , meldden zich als laatsten in Westerbork.¹⁵⁶ Wat bij velen in Westerbork tot een mengeling van *Schadenfreude* en verwijten leidde.¹⁵⁷

De rol van de Joodsche Raad

De ‘overlevingscollaboratie’ van de Joodsche Raad, de poging door vertragen, pleiten, smeken, maar op cruciale momenten toch medewerking te verlenen aan de maatregelen van de bezetter om ten minste

---

¹⁵¹ De grote toestroom van Joden had tot gevolg dat door organisatorische tekortkomingen de materiële en sanitaire verzorging in Vught ernstig in het ongerede raakte. Ook overschatte Rauter de opvangcapaciteiten van het kamp, waarvoor hij direct verantwoordelijk was. Klein en Van de Kamp, *Het Philipskommando in Kamp Vught*, 137-143.

¹⁵² Notitie BdS/IV B4 (25 juni 1943). NIOD 077 GKfdSw 1317.

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ Griffioen en Zeller, *Jodenvervolgning in Nederland*, 441.

¹⁵⁵ Notitie Bene (25 juni 1943). Presser, *Ondergang*, Deel I, 376.

¹⁵⁶ Presser, *Ondergang*, Deel I, 386.

¹⁵⁷ Veld, N.K.C.A. in 't, *De Joodse Ereraad* (Amsterdam 1989). Knoop, H., *De Joodsche Raad* (Amsterdam 1983).

een kleine elite van het Nederlandse Jodendom te behouden, was op een jammerlijke mislukking uitgelopen.¹⁵⁸ Met het vertrek van de beide voorzitters werd de Joodsche Raad door de bezetter opgeheven. Vijf functionarissen van de Expositur, het verbindingsbureau van de Joodsche Raad met de Duitse autoriteiten, mochten in de hoofdstad blijven om zich te bemoeien met de kleine groepjes achtergeblevenen.¹⁵⁹

Er is na de oorlog in Nederland veel geschreven en gepolemiseerd over de omstreden rol van de Joodsche Raad. Wat dacht de bezetter ervan; was daar enige waardering voor de meegaande opstelling van Asscher en Cohen? Bene maakte zich vrolijk over de eerder genoemde *Schadenfreude* in Westerbork.¹⁶⁰ Rauter, die na de oorlog met tegenzin sprak over wat de Joden in Nederland was aangedaan, liet als de rol van de Joodsche Raad aan de orde kwam zijn terughoudendheid varen. Na zijn gesprek met Posthumus en De Jong over dit onderwerp, kwam hij er in een uitgebreide schriftelijke aanvulling op terug. Hij brak de staf over de Joodsche Raad door brutale historische parallellen te trekken met het lot van de zogenoemde Sudetenduitsers:

“Ich kann mir keinen Sudetendeutschen vorstellen, der mitgeholfen hätte sein altes Volkstum aus Böhmen zu vertreiben. Daher ist es mir unverständlich, dass Juden (Judenrat usw!) helfen ihre Volksgenossen abzuschieben. Dafür, und für diese Arbeit hat mein soldatischen Hirn kein Verständnis. Ich kann es nicht fassen!”¹⁶¹

Bij de razzia van 29 september 1943 werden weer 2000 Joden in Amsterdam opgepakt.

Volgens Griffioen en Zeller waren er begin oktober 1943 van de 140.000 Joden in Nederland 85.361 gedeporteerd.¹⁶² Wat hier nog restte, zat reeds gevangen in Westerbork en Vught of behoorde tot die schamele uitzonderingsgroepen, over wie nog moest worden beslist. Exactie cijfers zijn evenwel niet te geven. De Jong schat dat in Westerbork en Vught tezamen 11.000 Joden gevangenzaten. Het joodse inwonertal van Vught was van 8700 in mei 1943 geslonken tot 1784 op 24 september. Van hen vielen 1200 niet onder enige uitzonderingsregel. Zij konden op enig moment zonder uitstel worden gedeporteerd. Verder werd het kamp bevolkt door een zogenoemde *Diamantgruppe*, voor wie onder druk van *Reichsmarschall* Hermann Göring en tot verdriet van Rauter toch een diamantslijperij was opgezet. Samen met de 400 Joden van de ‘Philipsgroep’ kwam men hier uit op een totaal van 600 personen (inclusief familieleden). Dan waren er nog de groepen van de Evangelische Joden, de

---

¹⁵⁸ De term Overlevingscollaboratie gebruikte In 't Veld in zijn boek over de Joodse Eereraad, die na de oorlog een oordeel moest vellen over het gedrag van Asscher en Cohen. In 't Veld, *De Joodse Eereraad* (Den Haag 1989) 9.

¹⁵⁹ Herzberg, *Kroniek*, 155. Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland*, 441.

¹⁶⁰ Notitie Bene (25 juni 1943). Presser, *Ondergang*, Deel I, 376-379.

¹⁶¹ Onderstreping van woord ‘mir’ is van Rauter. Aanvulling op gesprekken met Rauter. Negende gesprek IX/25. NIOD Coll. H.A. Rauter Doc I 1380 i 2/7.

¹⁶² Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland...*, 449.

Portugees-Arische, de *Volljuden* voor wie deportatie niet gold (o.a. verraders, onopgemerkte geesteszieken, etc.), de ‘ontsterden’, de ‘geCalmeijerden’ en ten slotte de gemengd-gehuwden (al dan niet gesteriliseerd). Tenslotte was er nog een onbekend aantal ondergedoken Joden.¹⁶³

Al met al waren de Duitse bezettingsautoriteiten zeer tevreden met de resultaten van de afgelopen maanden: “*Die Aktionen verliefen reibungslos (...) Die Herauslösung der Juden aus dem niederländischen Volkskörper ist nahezu erreicht*”, schreef de *Sicherheitsdienst* in de “*Meldungen aus den Niederlanden*”.¹⁶⁴ Het wegvoeren van de “*Spitzenführung des Jüdischen Rates*” en de geprivilegieerde Joodse bewoners van kasteel De Schaffelaar in Barneveld (“*jüdische Prominenz*”) werd getypeerd als een “*schlagartige Aktion*”, die veel voldoening schonk. Hiermee waren de “*einflussreichsten, also gefährlichsten Juden verschwunden.*”

De *Sicherheitsdienst* stelde vast dat de overgebleven Joden geen gevaar meer zouden opleveren. De aandacht moest daarom nu worden gericht op de ondergedoken Joden. Hun aantal werd door de bezetter geschat op 20.000. De jacht op deze Joden zou ook het kenmerk worden van de vierde fase van de deportaties (1 oktober 1943-13 september 1944). Vooralsnog waren de resultaten goed, aldus de *Sicherheitsdienst*: “*Untergetauchte Juden werden laufend ergriffen ..., monatlich etwa 500.*” Dat was mede het gevolg van de ‘koppremies’ die per gevangen of verraden Jood aan particulieren, onder wie de beruchte verhuizer Abraham Puls en de desperado’s van de Kolonne Henneicke, werden uitbetaald.¹⁶⁵

Personele mutaties

Nu de deportatie van Joden haar voltooiing naderde, moest Rauter ook een verlies incasseren: het vertrek van de bekwame politieman Wilhelm Harster naar Italië. Was Rauter het vliegwieltje in de jacht op Joden, de bescheiden maar doortastende Beier was het oliemannetje dat het raderwerk van de fysieke vervolging in Nederland smeerde en daarmee de motor probleemloos aan de gang hield. Hij had de afdeling IV B 4 (*Judenreferat*), de *SS-Aussenstelle* in Amsterdam die met haar chef Willy Lages een pregnante rol speelde bij het ophalen van Joden en tenslotte de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* met strakke hand geleid. Om maar niet te spreken van wat hij verder had gepresteerd op het gebied van de bestrijding van het verzet en het in toom houden van de steeds nukkiger wordende bevolking.

Voor het gehele bezettingsbestuur was het vertrek van Harster (officieel per 4 september 1943) een groot verlies. Hij gold als de enige vakman in de top op het gebied van het politiewerk. Rauter, die afgezien van enkele spoedcursussen van minder dan een maand (in voorbereiding op zijn komende functie van HSSuPF) geen enkele politie-ervaring had, werd direct geraakt. Hij moest maar afwachten wie Harster zou vervangen. De vertrekkende *Befehlshaber* en Rauter waren geen vrienden van elkaar, maar er bestond wederzijds respect.

---

¹⁶³ De Jong, *Koninkrijk...*, 314-319.

¹⁶⁴ Meldungen nr. 162. NIOD 077 GKfdSw 359.

¹⁶⁵ ‘Een spoor van ellende. Amsterdamse verhuizer dreef talloze joden in de armen van de nazi’s’. *Algemeen Dagblad*, 4 mei 1991, pagina 51.

Rauter kon na de oorlog “niets ten nadele” van de BdS verklaren:

“Harster was een van mijn beste en correcte medewerkers in mijn staf. Hij dronk en rookte niet. Hij was sportsman, buitengewoon vlijtig en een voorbeeld als leidinggevend man. In zijn tijd was de Sipo en SD op de sterkste wijze in zijn hand samengevat. Hij trad op tegen elk ondisciplinair optreden en tegen elk incorrect optreden op straffe wijze op. Op politieel vakgebied gold hij voor een der beste deskundigen in Duitsland. Ook was hij steeds, wat zijn karakter betreft, een voorbeeld voor zijn ondergeschikten. Dr. Harster was in elk opzicht een hoog gequalificeerde officier.”¹⁶⁶

Verantwoordelijk voor Harster plotselinge vertrek was Karl Wolff, adjudant van Himmler en na de moord op Heydrich in feite plaatsvervanger van de *Reichsführer-SS*. Doch in juli 1943 werd Wolff als *Höchster SS- und Polizeiführer* naar Italië gestuurd, waar de Duitsers na de val en de spectaculaire bevrijding van Mussolini de macht hadden overgenomen en waar de geallieerden op het punt stonden vanuit Sicilië het vasteland binnen te dringen. De vertrouweling van Himmler kon daarom een ervaren politieman beter naast zich gebruiken dan Rauter in het relatief rustige Nederland. Na de oorlog verontschuldigde Wolff zich daarover: “*Es hat mich leid getan, dass ich General Rauter diesen faehigsten deutschen Sicherheitspolizei-Fachmann wegnehmen musste.*”¹⁶⁷

Rauter moest dus verder met Erich Naumann, de nieuwe BdS, die in elk geval niet kon ontkennen te weten welk lot de Joden in het Oosten wachtte. Als commandant van een van de beruchte *Einsatzgruppen* had hij vanaf november 1941 anderhalf jaar in midden-Rusland gejaagd op Joden en vooral partizanen.¹⁶⁸

De bewering van de *Höherer SS- und Polizeiführer*, tot de laatste snik volgehouden, dat hij geen weet had van de gaskamers en de systematische moord op de Joden, komt overigens in een vreemd licht te staan met zijn correspondentie uit september 1943 over *SS-Sturmbannführer* Hermann Höfle. Deze majoor, gestationeerd in het district Lublin in Polen was ingestort. De HSSuPF in Krakau, Friedrich-Wilhelm Krüger, vroeg collega Rauter of deze niet een rustiger baantje had voor de gekwelde SS-officier. De aanleiding voor diens psychische problemen liet zich gemakkelijk raden, aldus Krüger: deze

---

¹⁶⁶ Proces-verbaal van verhoor Rauter in proces tegen W. Harster. NIOD Coll W. Harster Doc I 639 a 1.

Het vertrek van Harster kwam nogal plotseling. Hij had geen afscheid kunnen nemen schreef hij aan kennissen, onder wie Rost van Tonningen. Deze reageerde op 14 september 1943 met: “Möge es Ihnen als einem fantastischen Träger der Idee unseres Führers und reichsführers vergönnt sein zum Wohle des Reiches an der Gestaltung des künftigen Italien ... tätig zu sein.” NIOD Archief 169 (M.M. Rost van Tonningen) inv. nr. 143. Rauter schetst hier een te positief beeld van Harster als correcte politieman. Zo werden bijvoorbeeld in het concentratiekamp Amersfoort, waarvoor de BdS verantwoordelijk was, op grote schaal gevangenen mishandeld.

¹⁶⁷ Beëdigde verklaring van K. Wolff (12 september 1948). NA Min. v. Just. CABR 1945-1949 Harster Inv.nr 378 I BRvC 292/49.

¹⁶⁸ Cohen, A.E., ‘Schuldig slachtoffer: de derde Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD in Nederland’ in: Blom, J.C.H. red., *A.E. Cohen als geschiedschrijver van zijn tijd* (Amsterdam 2005) 192-210.

waren ontstaan door de spanningen bij de uitvoering van zijn “*Sonderaufgaben*” bij het oplossen van de “*Judenlösungsfrage*”.¹⁶⁹

Rauter kon zijn collega in Krakau geruststellen. Hij had werk voor Höfle. Als de *Reichsführer-SS* er zijn goedkeuring over uitsprak, dan was Rauter een en al medewerking. Höfle moest wel een paar stappen terug doen: hij mocht stafchef worden van Henk Feldmeijer, de Voorman van de Germaansche SS in Nederland. Politiek belang en psychisch herstel zouden in deze functie samengaan. Rauter:

“Ich möchte dort (in de Germaansche SS, Th.G.) unbedingt einen deutschen Stabsführer haben, um die Germanische SS im Sinne der Allgemeinen SS mehr und mehr zu gestalten. Das wäre auch eine wunderbare positive Aufgabe für H., sodass er in diese Arbeit vertieft bald seine Eindrücke aus dem Osten vergessen dürfte.”

Mocht deze betrekking niet naar de zin zijn van Höfle of zijn superieuren in Polen, geen probleem. Rauter vond zo iets anders, want hij zat om bekwame mensen te springen.¹⁷⁰

De transfer van Höfle zou niet doorgaan. Mogelijk was het aanbod van Rauter te mager, want de SS-officier maakte een sprint in zijn SS-carrière met zijn benoeming tot *Höherer SS- und Polizeiführer* Deutschland-Mitte (standplaats Braunschweig). De inmiddels tot *General der Waffen-SS und der Polizei* benoemde Höfle verhuisde een jaar later naar Slowakije waar hij niet alleen optrad als HSSuPF, maar ook als ‘*Deutscher Befehlshaber*’.¹⁷¹

Rauter die naar eigen zeggen niets wist van wat zich met de Joden in Polen afspeelde, ontving op 2 oktober 1943, drie dagen na de afsluitende razzia, nog een telex met een herinnering om naar een belangrijke SS-bijeenkomst in Posen/Poznan (Reichsgau Wartheland, tegenwoordig West-Polen) te komen.¹⁷² Daar hield Himmler op 4 oktober enkele toespraken, waaronder één voor zijn *Gruppenführers* en *Obergruppenführers*, die heel bekend is geworden wegens zijn onverbloemde radicale strekking. De *Reichsführer-SS* sprak open over de “*Judenevakuierung*”:

---

¹⁶⁹ Brief van F.-W. Krüger aan Rauter (24 september 1943). NIOD 077 GkfdSw 4.

¹⁷⁰ Rauter aan SS-Personalamt (11 oktober 1943). Ibidem.

¹⁷¹ Höfle zou na de oorlog aan Tjechoslowakije worden uitgeleverd, waar hij in Bratislava ter dood werd veroordeeld. Hij overleed voor het vonnis kon worden voltrokken. Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 336.

¹⁷² Aanleiding voor het herinneringstelegram (2 oktober 1943) van SS-Gruppenführer Knoblauch van de Waffen-SS was een personeelskwesitie die met Rauter moest worden uitgesproken. NIOD 077 GKfdSw 4.

*“Ich meinte jetzt ... die Ausrottung des jüdischen Volkes (...) Dies ist ein niemals geschriebenes und niemals zu schreibendes Ruhmesblatt unserer Geschichte (...) Wir hatten das moralische Recht, wir hatten die Pflicht gegenüber unserem Volk, dieses Volk, das uns umbringen wollte, umzubringen.”*¹⁷³

---

¹⁷³ Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Documents and other material in evidence (Neurenberg 1948) Volume XXIX, 145-147.

Trotz der vielen Verhaftungen und der dauernden Verwirrung in den niederen Kreisen der kommunistischen Partei in Amsterdam, sind die untererdischen Zentren immer noch an der Arbeit.¹

Stimmungsbericht van de commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken (15 april 1941)

Hoofdstuk 8

Een lastig, ongedisciplineerd volk

De eerste twijfels aan de eindoverwinning

Na de neergeslagen Februaristaking mocht de rust in Nederland dan weer zijn teruggekeerd en Rauter tevreden, de tijd om de teugels te laten vieren was echter nog niet aangebroken. Informanten van de *Sicherheitsdienst* meldden twee maanden later dat de communisten, die zo'n grote rol hadden gespeeld bij het arbeidersoproer, bezig waren hun ontbonden CPN 'in aller Heimlichkeit' nieuw leven in te blazen. Met vlugschriften werd het arbeidende volk bewerkt om mee te werken aan de opbouw van een nieuwe partijorganisatie.

Op 1 april 1941 schreef BdS Harster aan Rauter dat de Nederlandse communisten zich niet alleen politiek hergroepeerden, maar naar voorbeeld van hun zusterpartij in Duitsland ook de nevenorganisatie 'Rote Hilfe' in het leven hadden geroepen die partijgenoten financieel moest ondersteunen.² Veertien dagen later constateerde de *Generalkommissar zur besonderen Verwendung*, Fritz Schmidt, in zijn *Stimmungsbericht* ook toegenomen communistische activiteit waartegen de Duitse politie machteloos zou staan:

“Man muss sich klar darüber sein, dass es der deutschen Polizei bis heute nicht gelungen ist, irgendwelche erst- oder zweitklassigen kommunistische Leiter zu verhaften. Anscheinend halten sich diese gut verborgen und von ihren geheimen Bergungsorten fahren sie fort Pampflete, Befehle und “politische” Anordnungen herauszugeben.”

---

¹ NIOD Archief 61. Inv.nr. 282 (doos 52).

² Harster: “Diese Organisation sollte in Not geratene Parteigenossen und deren Angehörige mit Geldmitteln unterstützen. Zur Finanzierung diesen Fonds wurden in den Betrieben, bei den Mitgliedern von Haus zu Haus und vor den Auszahlstellen der Arbeitsunterstützung listenmässig Spenden gesammelt, deren Zweck teils angegeben, teils getarnt war.” BdS Harster aan Rauter (14 april 1941). NIOD 077 GKfdSw 1107.

Deze propaganda had overigens weinig succes onder de Amsterdamse arbeiders.³

Schmidt beschikte doorgaans over goede informatie. Zijn *Stimmungsberichten* waren een tegenhanger van de *Meldungen aus den Niederlanden* van de *Sicherheitsdienst* waarvoor Harster verantwoordelijk was. Ze waren als informatiebron vaak niet de mindere van de *Meldungen*, zeker waar het de stemming onder de Nederlandse bevolking betrof. Zo voorspelde het *Stimmungsbericht* van 19 maart (drie weken na de Februaristaking) dat de Nederlanders nimmer meer voor hun joodse landgenoten de straat op zouden gaan of staken. Voorwaarde was wel, dat Mussert en zijn NSB hier nooit aan de macht zouden komen. Voor Schmidt hadden de Joden bij de staking ook niet de rol gespeeld die Rauter hun toedichtte.⁴

Rauter en Harster kwamen niet toe aan dergelijke voorspellende bespiegelingen. Waakzaamheid bleef geboden. Daarom vatte Harster aan het einde van april 1941 de ontwikkelingen in en rond de CPN nog eens uitgebreid samen voor rijkscommissaris Seyss-Inquart, Rauter en het *Reichssicherheitshauptamt* in Berlijn. Hij meldde dat inmiddels 110 personen waren gearresteerd tegen wie strafvervolging werd ingesteld.⁵

De aanhoudingen hadden, aldus de *Meldungen aus den Niederlanden*, tot grote onrust geleid “*im gesamten Apparat der illegalen CPN. Die flüchtigen Funktionäre sind von der illegalen Landesleitung und den einzelnen Distriktsleitungen abgeschnitten und stehen jetzt ohne Verbindung untereinander.*”⁶ Niettemin moest de *Meldungen* een maand later ook berichten dat er een druk communistisch propagandaverkeer op gang was gekomen “*mit stark deutschfeindlichen Inhalt.*” Deze betrof niet alleen *De Waarheid*, maar ook vlugschriften met titels als *De Wegwijzer*, *De Roode Geus* en *Spartacus*. In die brochures werd het vaak opgenomen voor de Joden, wier leefwereld door de Duitse maatregelen steeds kleiner werd. Er was een troost voor Rauter: aan zijn verbod op het demonstratief dragen van strikjes en afbeeldingen die steun uitspraken voor het Oranjehuis, werd in grote mate gevolg gegeven.⁷

De *Höherer SS- und Polizeiführer* prees zich overigens gelukkig dat Nederland in het algemeen weer een oase van rust en orde was. Bij zijn kerstwens van 1941 aan Kurt Daluege, de chef van de *SS-Ordnungspolizei* in Berlijn, schreef hij tevreden dat er in Nederland een situatie van ‘*Ordnung, Sicherheit und Ruhe eingetreten ist, der – man kann es wirklich sagen – beispielgebend für die besetzte*

---

³ Het eerste deel van boven geciteerde tekst had Schmidt met rood potlood onderstreept. Waarschijnlijk om het ‘falen’ van Rauter als verantwoordelijke voor de politie te accentueren. *Stimmungsbericht* van de commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken (15 april 1941) NIOD Archief 61. Inv.nr. 282 (doos 52).

⁴ *Ibidem* (19 maart 1941).

⁵ Harster aan Seyss-Inquart, Rauter, WBN Christansen en RSHA (25 april 1941). NIOD 077 GKfdSw 1107.

⁶ *Meldungen aus den Niederlanden* 41, 22 april 1941. NIOD 077 GKfdSw 2. In het volgende nummer (43) van de *Meldungen* werd triomfantelijk vastgesteld dat de 1^e mei zonder demonstraties was verlopen: “Diese Tatsache dürfte als Beweis zu werten sein, dass die illegale CPN wahrscheinlich innerhalb der holländischen Arbeiterschaft z. Zt. über keine beachtenswerte Anhängerschaft mehr verfügt, mindestens jedoch nicht über soviel Autorität verfügt, weitere Kreise der Arbeiterschaft zu verleiten.” *Meldungen* (6 mei 1941). NIOD 077 GKfdSw 355.

⁷ *Meldungen* 44 (13 mei 1941). *Ibidem*.

*Gebiete genannt werden muss.*⁷ Natuurlijk waren er incidenten geweest maar deze had de HSSuPF adequaat tegemoet getreden.⁸

De Nederlandse bevolking was gemakkelijker in de hand te houden dan bijvoorbeeld de Belgische en de Franse, die zich hun ervaringen met de Duitsers tijdens de Eerste Wereldoorlog nog goed konden herinneren. Niettemin was ook de start van het verzet in deze landen moeizaam. Illegale organisaties, van linkse en rechtse signatuur, bleken slecht toegerust voor de confrontatie met een meedogenloze vijand: de Gestapo en haar informanten. Al spoedig werd duidelijk dat missers fatale gevolgen konden hebben. Vele van deze ‘vroeger’ illegale werknetten werden binnen weken dan wel maanden na hun oprichting opgerold. Deze ‘naïviteit’ leerde aankomende verzetsstrijders wat er nodig was om uit te groeien tot een succesvolle verzetsgroep.⁹

Verzet in België en Frankrijk

Op een aantal punten was de situatie in Nederland te vergelijken met die van België en Frankrijk. De belangrijkste fascistische partijen, het Vlaams Nationalistisch Verbond (VNV) en de Rex-bewegingen (Waal) van Leon Degrelle, kregen een geprivilegieerde status. De overige partijen werden verboden, hun bezittingen geconfisqueerd en persorganen monddood gemaakt. De bezetter verleende protectie aan VNV en Rex en subsidieerde hun propaganda-activiteiten. Opeengevallen bestuursfuncties – al dan niet door gedwongen vertrek – werden opgevuld door militante partijgenoten.¹⁰

Omdat de Duitsers zich – net als in Nederland – in hun bezettingspolitiek aanvankelijk relatief terughoudend opstelden, was er ook een afwachtende houding bij grote delen van de Belgische maatschappij. Het verzet groeide met het toenemen van de Duitse druk. Het patriottisme, in het bijzonder bij de veteranen uit de Eerste Wereldoorlog, kwam tot nieuw leven. De inval van Duitsland in de Sowjet-Unie gaf vrij baan aan het radicale verzet van de Belgische communisten waarna de nederlaag bij Stalingrad en de gedwongen arbeidsinzet tegen het einde van 1942 ook andere bevolkingsgroepen aanzetten tot weerstand tegen de bezetter.¹¹

Frankrijk was in de eerste maanden na de overgave op 22 juli 1940 waarbij het Elzas-Lotharingen aan de Duitsers had moeten afstaan, een getraumatiseerd land. De Derde Republiek was als een kaartenhuis in elkaar gestort. Haar politieke klasse had haar macht overgedragen aan de bejaarde held van de Eerste Wereldoorlog, maarschalk Philippe Pétain (1856-1951) die bereid was tot collaboratie met

---

⁸ Rauter aan Dalugee (20 december 1941). In 't Veld, *De SS en Nederland*, Deel I, nr. 102, 619-620.

⁹ Moore, B., *Resistance in Western Europe* (Oxford 2000) 252.

¹⁰ Net als in Nederland kregen de fascistische partijen tot hun grote frustratie geen leidende rol in het landsbestuur van België. Erger nog, de Duitsers speelden hen tegen elkaar uit. Ze voerden een 'Vlaamse politiek' waarbij de Franssprekende Walen - zoals ook tijdens de Eerste Wereldoorlog het geval was geweest - werden achtergesteld. Sprekend voorbeeld was de snelle vrijlating van de Vlaamse krijgsgevangenen waar de Waalse soldaten langer in gevangenschap werden gehouden. Lagrou, P., 'Belgium' in Moore, B., *Resistance in Western Europe* (Oxford 2000) 27-64, aldaar 31-32.

¹¹ *Ibidem*, 33.

Duitsland. Wat van het oude Frankrijk overbleef was een tot twee derde van het oorspronkelijke grondgebied gereduceerde vazalstaat in het zuidoosten. De rest werd door de Duitsers bezet en bestuurd.

Waar het leger in zes weken hopeloos was verslagen, de politieke partijen en de vakbonden niet meer van zich lieten horen, de werkloosheid groot was en 1,8 miljoen krijgsgevangenen naar Duitsland werden afgevoerd, raakte de Franse maatschappij in zichzelf gekeerd. Iedereen trok zich terug in familiesfeer, of, zoals de Franse schrijver en verzetsstrijder Jean Cassou (1897-1986) het omschreef: "Iedereen is naar huis gegaan." Geen wonder, dat in deze sfeer van apathie het eerste verzet tegen de bezetter moest komen van eenlingen. Tot 1942 bleven breder georganiseerde verzetsdaden zoals sabotage, zeldzaam.¹²

In Nederland kon Rauter zich aan het einde van 1941 zelfverzekerd voordoen tegenover Dalugee, de chef van de *Ordnungspolizei* in Berlijn. Nederland had, zoals De Jong ook al had vastgesteld, bij de Duitse inval geen ervaring met het illegale werk: "Velen die er in verzeild raakten, hadden er in de begintijd niet de flauwste notie van dat zij hun leven op het spel zetten."¹³ Dat dilettantisme kwam naar voren bij 'De Geuzen', de eerste verzetsgroep in Nederland, die was opgericht door Bernard IJzerdraat. Loslippigheid en verraad leidde ertoe dat de *Sicherheitspolizei* de groep in korte tijd kon oprollen.¹⁴

Kleine verzetshaarden werden verder gevonden in kringen van oud-militairen. Na hun demobilisatie en terugkeer uit krijgsgevangenschap hadden velen hun wapens achtergehouden. Zij vormden paramilitaire verzetsgroepjes (zonder ervaring) met namen als Oranjewacht en Oranjegarde. Ook deze groepjes werden uiteindelijk door de Duitsers opgerold en een aantal van de leden doodgeschoten. Een langer leven waren de Ordedienst (OD) en het Legioen Oud-Frontstrijders beschoren. Beide groepen fuseerden zomer 1941 en gingen door onder de naam van de Ordedienst. Door het samengaan kon men nu spreken van een nationale organisatie.¹⁵

Het verzet kreeg in de zomer van 1941 een extra impuls, toen de nazi's op 22 juni de Sovjet-Unie binnenvielen. Het ongemak dat de communisten voelden bij het in 1939 afgesloten Molotov-Ribbentrop-Pact, was verdwenen. De CPN, die voordien al vervroegd ondergronds was gegaan, voelde zich nu compleet vrij om de 'Nazi-Horden' te bestrijden. Vooralsnog bleef de hernieuwde energie waarmee communistische organisaties de Duitsers tegemoet traden beperkt tot de door de bezetter gesignaleerde stroom vlugschriften en ander gedrukt materiaal. Arbeiders en boeren werden opgeroepen zich teweer te stellen. Organiseer de eigen 'vrijheidsstrijd' in fabrieken en op werkplaatsen, was het parool. Onder de geestelijke leiding van Stalin moesten de onderdrukte volkeren de 'nazibenden' vernietigen.¹⁶

---

¹² Wieviorka, O., 'France' in Moore, B., *Resistance in Western Europe* (Oxford 2000) 125-156, aldaar 125-129.

¹³ De Jong, *Het Koninkrijk IV*. Tweede helft, 688-693.

¹⁴ Paape, H., *De Geuzen* (Utrecht 1985) 77-78.

¹⁵ De Jong, *Het Koninkrijk IV*. Tweede helft, 693-702.

¹⁶ De BdS aan het Reichssicherheitshauptamt over de houding van de Nederlandse communisten na het uitbreken van de oorlog met de Sovjet-Unie (11 juli 1941). NIOD 077 GKfdSw 1110. *Meldungen* 50 (8 juli 1941) Ibidem 2.

De *Höhere SS- und Polizeiführer* bleef vasthouden aan zijn oude aanname dat het verzet, niet alleen tijdens de Februaristaking, louter werd geïnspireerd en gesouffleerd door de “*Kommune*”, mogelijk doelend op ‘De Rote Kapelle’ in Duitsland en het communistische netwerk van Daan Gouloze.¹⁷

Er deed zich echter in het najaar van 1941 een bijkomend probleem voor waaraan Rauter geen aandacht besteedde. Er was een schaarste ontstaan aan grondstoffen, waardoor de productie van veel bedrijven onder druk kwam te staan. De bezetter greep steeds dieper in in het economisch leven. De mijnen in Zuid-Limburg werden in 1941 gedwongen zoveel steenkool aan Duitsland te leveren dat er te weinig overbleef om de eigen industrie van voldoende brandstof te voorzien. Dat gold ook voor de huishoudens. Bovendien kreeg Nederland te kampen met een uitzonderlijke strenge winter. Hierdoor werd het onmogelijk de huizen redelijk te verwarmen en konden de openbare nutsbedrijven hun productie niet op peil houden.

Ook voor het bezettingsbestuur waren de problemen een grote tegenslag. Door de toenemende vorderingen uit Duitsland verloor het rijkscommissariaat steeds meer zijn greep op de Nederlandse economie en samenleving. Klemann: "Elke poging Nederland voor Duitsland te winnen, leek verkeken als Berlijnse potentaten de gelegenheid kregen hier alles weg te slepen wat ze dachten nodig te hebben."¹⁸ Kon Rauter bij Daluge nog voorbijgaan aan voornoemde moeilijkheden, bij Himmler waagde hij dat niet. De *Reichsführer-SS* had genoeg andere informatiekanalen om op de hoogte te worden gesteld over de grondstoffencrisis in Nederland. Dus schreef de HSSuPF al in september 1941 aan zijn hoogste baas dat het broeide in de Nederlandse samenleving. De komende tekorten aan steenkool, de hetze van de illegale zenders en de haat jegens de NSB maakte het noodzakelijk waakzaam te zijn en meteen hard in te grijpen bij elke verstoring van de orde.

“Wir befinden uns in den besetzten Gebieten in einer äusserst schwierigen Lage, da die Interessen der Besatzungsmacht und der politischen Gestaltungswille [oftewel de nazificatie, Th. G.] einander oft widersprechen.”

Zo verwoordde Rauter tegenover Himmler zijn eerste serieuze twijfels over een succesvolle nazificatie van het broedervolk en de spagaat waarin het bezettingsbestuur zich door de opdracht van Hitler bevond: het moest ook nog pal staan voor de directe belangen van Duitsland. In een niet geheel geslaagde poging om de *Reichsführer-SS* gerust te stellen over zijn eigen inzet: “*Solang man über die Dinge genau im Bilde ist und alles aufmerksam verfolgt, und beobachtet und überall rechtzeitig zuschlägt, wo Gefahr droht, kommt man ja noch so durch.*”¹⁹

---

¹⁷ Gesprekken met Rauter. Derde gesprek, 7 in de strafgevangenis te Arnhem (6 februari 1947). NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 h 2-7

¹⁸ Klemann, H.A.M., *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in de jaren van oorlog en bezetting* (Amsterdam 2002) 78-80.

¹⁹ Rauter aan Himmler (16 september 1941) In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 79, 573-580.

Pragmatisch tegenstander van de arbeidsinzet

Niet alleen de schaarste aan grondstoffen beïnvloedde de stemming bij de Nederlandse bevolking in negatieve zin, ook de toenemende vraag in Duitsland naar arbeidskrachten van elders voor de landbouw en de (oorlogs)industrie dreigde de houding ten opzichte van de bezettingsmacht schade toe te brengen. Werken in Duitsland had na de capitulatie weinig aantrekkingskracht op de Nederlandse arbeider. Bedroeg het aantal Nederlandse werknemers bij de Oosterburen 84.543 in mei 1939, ruim twee jaar later (september 1941) waren het er 92.995.²⁰

De Duitsers waren niet erg tevreden over de arbeiders uit Nederland, terwijl deze toch een bevoorrechte positie innamen. De Duitse autoriteiten maakten onderscheid tussen "*germanische*" (Nederlanders, Vlamingen, Noren en Denen) en de "*fremdvölkische*" (Walen en Fransen) arbeiders uit West-Europa. Laatstgenoemde groepen moesten in 'gesloten' kampen worden ondergebracht. Nederlanders en andere 'Germanen' werd onderdak geboden in "*Privatquartieren*." Ook in geval van misdragingen was er verschil. Bij arbeidsonlust of "*Widersetzlichkeit*" moesten arbeiders van broedervolken 'voorzichtig maar wel indringend' beleerd, gemaand dan wel gewaarschuwd worden. Bij "*Fremdvölkischen*" wachtte echter meteen het concentratiekamp.²¹

Het aantal klachten over arbeiders uit West-Europa groeide gestaag, in het bijzonder over de Nederlanders.²² In "*Lageberichten*" en jaarverslagen van de *Sicherheitsdienst* werd herhaaldelijk melding gemaakt over problemen met hen. De Nederlandse arbeiders waren ontevreden over de verzorging. Het eten was ontoereikend en van slechte kwaliteit²³

Het hoofd van *SS-Abschnitt* Aken voelde zich zelfs geroepen om een lijvig "*Sonderbericht*" over 'problemen met de Nederlandse arbeidskrachten' te schrijven aan Friedrich Knolle, de chef van de *Sicherheitsdienst* in Nederland. Deze Schmidt had geen goed woord over voor de Nederlanders, van wie hij velen classificeerde als asocialen: veel kinderen maar nog geen dag gewerkt. Aan het einde van het rapport deed de schrijver een dringende suggestie om de problemen met de Nederlanders het hoofd te bieden: de Nederlanders moesten onder dezelfde tucht- en strafmaatregelen komen te vallen die voor de autochtone arbeiders golden.²⁴

De brandbrieven van de diverse *SS-Abschnitte* (rayons) en het rapport uit Aken waren voor BdS Harster aanleiding om zich tot het *Reichssicherheitshauptamt* te richten. Wie gedacht had dat de *Befehlshaber* zich zou scharen achter de voorstellen uit Aken kwam bedrogen uit. Harster, in samenspraak met Rauter, hield vast aan de 'zachte aanpak'. Indachtig de opvattingen van de *Führer* moesten de

---

²⁰ Herbert, U., *Fremdarbeiter. Politik und Praxis des 'Ausländereinsatzes' in der Kriegswirtschaft des Deutschen Reiches* (Bonn 1999) 114-115.

²¹ Herbert, *Fremdarbeiter*, 116. De leefomstandigheden in een Arbeitserziehungslager waren doorgaans ook heel slecht. De Jong, *Koninkrijk VII. Eerste helft*, 589-590.

²² Opvallend is dat de arbeidsproductiviteit van de meest geprivilegieerde arbeiders, Nederlanders en Italianen (van bondgenoot Mussolini) het laagst lag. Belgen waren de besten voor de Fransen (60 procent arbeidsproductiviteit). Herbert, *Fremdarbeiter*, 117-118.

²³ SD-Abschnitt Braunschweig aan RSHA (19 augustus 1940). NIOD 077 GKfdSw 1028.

²⁴ Rapport SS-Abschnitt Aachen aan SS-Obersturmbannführer Knolle (27 september 1940). Ibidem.

Nederlanders worden gezien als ‘*rassenmässig gleichartiges Volk*’ dat met fluwelen handschoenen het nationaal-socialisme moest worden binnengeloodst. Werken in Duitsland moest op basis van vrijwilligheid worden bereikt. Met een toegeevende houding zou het broedervolk zijn vijandigheid laten varen. De klagers in Duitsland moesten rekening houden, aldus Harster, met de verweekte ziel van hun ongedisciplineerde personeel.²⁵

Bovendien moesten bedrijven die Nederlandse arbeiders in dienst hadden, de hand ook in eigen boezem steken. Zo moest het afgelopen zijn met wat vaak gebeurde, dat de “Hollanders” in behandeling gelijkgesteld werden aan Poolse arbeiders, behorend tot een “*Feindstaat*”. Ook herhaalde Harster nog eens het standpunt van Rauter dat van hun werk gevluchte Nederlanders alleen mochten worden opgepakt als ze zich nog in Duitsland bevonden. Ten koste van alles moest worden voorkomen, dat bij betrokkenen de indruk zou ontstaan dat de bezetter druk uitoefende om Nederlandse werklozen in Duitsland aan de slag te laten gaan. Als er al druk uit te oefenen viel, dan was dat een taak voor het Nederlandse departement van Sociale Zaken.²⁶

Ondanks de plundering van voorraden goederen en grondstoffen in de bezette landen – ook in Nederland – kampte de Duitse industrie eveneens met schaarste. Dit deed de roep ontstaan om bedrijven in het buitenland, ook al werkten ze aan Duitse orders, te sluiten en hun te gebruiken voorraden, zo nodig met hun werknemers, over te brengen naar het Rijk. Deze wens doorkruiste het beleid van de rijkscommissaris en commissaris-generaal Dr. Hans Fischböck (Financiën en Economie) die vanaf hun komst naar Nederland de werkgelegenheid aldaar hadden gestimuleerd om sociale onrust te voorkomen.²⁷

Na de inval in de Sovjet-Unie gaf Fischböck zijn verzet tegen het afvoeren van Nederlandse arbeiders naar Duitsland op. Hij telde nog altijd 101.000 werklozen en de kans was klein dat bij ongewijzigd beleid het er minder werden, omdat deze personen niet volledig arbeidsgeschikt waren. Zijn oplossing was om hen met een nieuwe verordening alsnog tot werken te dwingen, waardoor de vrijkomende goede arbeidskrachten naar Duitsland konden worden gestuurd.

Seyss-Inquart en Rauter waren nog niet zover. Rauter voorzag problemen vanwege de ordehandhaving. Wat moest er gebeuren als arbeiders, beïnvloed door de ‘Engelse hetzepropaganda’, in groten getale zouden onderduiken? De opsporing en bestraffing van de vele duizenden zou praktisch nauwelijks door te voeren zijn: “*Aus allen diesen Gründen sind weder der Reichskommissar noch ich bereit, der Frage näherzutreten.*” Het enige drukmiddel waarin Seyss-Inquart en Rauter zich konden vinden was het inhouden van uitkeringen aan weigerachtige werklozen.²⁸

De weerstand van Seyss-Inquart en Rauter viel ook te verklaren uit de successen die het Duitse leger in de zomermaanden van 1941 behaalde in de overvallen Sovjet-Unie en waardoor Hitler verwachtte dat deze vijand binnen vijf maanden zou zijn verslagen. De *Führer* zou vervolgens een belangrijk deel

---

²⁵ Harster aan Reichssicherheitshauptamt (17 oktober 1940). NA Min. v. Justitie CABR 1945-1949 Harster Inv.nr. 378 III BRvC 292/49.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Klemann, *Nederland 1938-1948*, 58-67.

²⁸ Rauter aan BdS (22 augustus 1941) NIOD 077 GKfdSw 1024.

van zijn invasieleger kunnen demobiliseren. Deze manschappen konden hierna tewerk worden gesteld in de Duitse bewapeningsindustrie. De tegenslagen die in de wintermaanden 1941-1942 op het slagveld werden gevoeld, dwongen Hitler zijn plannen te wijzigen. De oorlog met de Sovjet-Unie zou een uitputtingslag worden die een niet aflatende vraag naar ‘verse’ troepen oproep, met als gevolg ook de honger naar alsmaar meer arbeidskrachten.²⁹

Om de militaire crisis in de Sovjet-Unie het hoofd te bieden en de oorlog lang vol te houden waren drastische maatregelen noodzakelijk. Behalve de eerder genoemde zorg voor nieuwe arbeidskrachten was dat onder meer een doelmatiger organisatie van de oorlogsindustrie in Duitsland. Allereerst werd Albert Speer, de favoriete architect en vriend van Hitler, op 8 februari 1942 benoemd tot *Reichsminister für Bewaffnung und Munition*. Hij moest het gat opvullen, dat met de dood van zijn voorganger Fritz Todt was ontstaan.³⁰

De maatregelen van de nieuwe minister werkten ook door in bezet gebied, waar zij leidden tot sluiting van onrendabele bedrijven. Ook werden fabrieken in de civiele sector stilgelegd. Desondanks daalde de arbeidsproductiviteit. Volgens Klemann lag de oorzaak daarvan bij de Duitse pogingen arbeiders met alle middelen te ronselen voor werk in Duitsland en de verregaande daling van de voor bezet gebied beschikbare consumptiegoederen.

Om het gebrek aan arbeid in de Duitse fabrieken te lenigen, kreeg de gowleider van Thüringen, Fritz Sauckel, als *Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz* opdracht "*alle fehlenden Arbeiter rücksichtslos aus den besetzten Gebieten zu rekrutieren.*" Dat Sauckel door Hitler persoonlijk werd benoemd gaf hem een sterke positie; dit tot verdriet van Speer, die alle touwtjes strak in handen wilde houden.³¹

Werving van arbeiders

In Nederland waren door deze ontwikkelingen de omstandigheden rond de werving van arbeiders inmiddels ook veranderd. Als weerslag op de militaire situatie in het Oosten en de daaruit voortvloeiende maatregelen, die begin 1942 in Berlijn waren genomen, had Fischböck, naar het voorbeeld van Duitsland een ‘dienstverplichting’ voor Nederlandse werklozen bij Seyss-Inquart losgepeuterd. Aanvankelijk bleef ‘vrijwilligheid’ de norm, maar het was een kwestie van tijd dat aan die vrijwilligheid officieel een einde kwam.³² Want zo schreef Seyss-Inquart op 16 februari 1942 aan Rauter en de overige leden van het rijkscommissariaat:

---

²⁹ Sijes, *De Arbeidsinzet*, 146-148.

³⁰ Klemann, *Nederland 1938-1948*, 80-82.

³¹ *Ibidem*, 80-84.

³² Sijes, *De Arbeidsinzet*, 152-158.

*“Die vordringliche Aufgabe, die wir haben, ist derzeit der Arbeitseinsatz der Niederländer im Reich. Es sind daher alle Verwaltungsmassnahmen darauf zu prüfen, ob sie diesem Arbeitseinsatz förderlich sind oder nicht.”*³³

Van onbesmuisde dwang om in Duitsland te gaan werken mocht dan geen sprake zijn, de Nederlanders wie het betrof, voelden de druk toenemen. Druk die met name kwam uit de hoek van de secretarissen-generaal en het Nederlandse bestuurapparaat. Maar ook de bezetter aarzelde niet langer om dwang te gebruiken.³⁴ De gewestelijke arbeidsbureaus konden als uitvloeisel van Verordening 42/1941 werkloze Nederlanders verplichten ‘voor een bepaalde tijd op een hun aangewezen plaats diensten te verrichten’. Nog wel in Nederland, maar wie weigerde kon tot een straf van ten hoogste een jaar gevangenisstraf worden veroordeeld.³⁵

De naleving van VO 42/1941 liet veel te wensen over door tegenwerking van officieren van justitie die geen haast maakten met de berechting van de weigeraars. Als er al een straf werd uitgesproken, dan was deze erg laag. In november 1941 kreeg een aantal burgemeesters daarom van de bezetter opdracht om ongeveer 140 ‘contractbrekers’ door de gemeentepolitie te laten arresteren en naar het concentratiekamp Amersfoort over te brengen. Een groot aantal burgemeesters verzetten zich tegen de hun opgedragen taak en secretaris-generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken kreeg daarom van Rauter de toezegging dat contractbrekers voortaan door de *Sicherheitspolizei* werden ingerekend. Doch ook de Sipo had er weinig trek in; veel oproepen liet zij niet uitgaan.³⁶

De klachten over de behandeling in Duitse bedrijven bleven komen en bereikten het thuisfront, dat zijn omgeving er weer deelgenoot van maakte. Verder fulmineerde het verzet met pamfletten en illegale bladen tegen werken in Duitsland, dat als een daad van verraad werd gezien. Vooral de CPN, nog in sterkere mate na de inval in de Sovjet-Unie, deed op dit vlak van zich spreken. Ook het illegale *Parool* waarschuwde: ‘Evenals Polen is Nederland door Duitschland overwonnen en bezet. Waarom zou er dan verschil gemaakt worden tusschen den Hollander die thans onder hun leiding moet werken en de Poolsche krijgsgevangenen, waarover zij tot voor kort met knuppel en zweep het bevel voerden? (...) Alle opgewekte verhalen over de goede stemming en de uitstekende verzorging (...) zijn dan ook leugens.’³⁷

---

³³ NIOD 077 GKfdSw 1048.

³⁴ Klemann, *Nederland*, 85.

³⁵ Verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende de verplichting tot het verrichten van diensten en betreffende de beperking ten aanzien van het veranderen van betrekking. Verordeningenblad 1941, 152-154.

³⁶ De Jong, *Het Koninkrijk V*. Tweede helft, 668.

³⁷ *Het Parool*, nr. 12 (9 juni 1941).

Tijd voor hardere maatregelen

Wilde Rauter niet achter iedere contractbreker aanjagen, dat gold niet voor verzetsstrijders. De tijd was gekomen om met de hardste maatregelen te gaan optreden. De bezetter kreeg steeds meer te maken met sabotagedaden bij bedrijven die werkten voor de Duitse oorlogsindustrie, zoals Fokker.

Geïnspireerd door een bezoek aan kamp Amersfoort wilde Rauter ter afschrikking van de nog “*in Freiheit befindlichen Kommunisten*” honderd in het “*polizeiliches Durchgangslager*” opgesloten CPN'ers naar Buchenwald *abtransportieren*, zo liet hij Harster in een telefoongesprek weten. De BdS kreeg ook de opdracht om bij Heydrich toestemming voor dit plan los te peuteren.³⁸ Het plan bleef steken in Berlijn, want Rauter kon dan nog zo machtig zijn in Nederland, voor plaatsing van gevangenen in Duitse concentratiekampen had hij de medewerking nodig van de SS-diensten in de Duitse hoofdstad, waaronder het *Reichssicherheitshauptamt*.

De HSSuPF liet het er niet bij zitten. Na de inval in de Sovjet-Unie hadden Sipo en SD honderden communisten opgepakt en grote gaten geslagen in de organisatie van de CPN en haar partijkrant *De Waarheid*, al waren de hoge functionarissen nog op vrije voeten. Bij een bezoek aan Berlijn gaf Himmler het groene licht om 3000 tot 4000 “*Kommunisten und Juden*” naar Mauthausen over te brengen, aldus Rauter in een notitie aan Harster waarin hij de maatregel beargumenteerde met de opmerking dat nu pas echt duidelijk was geworden hoe gevaarlijk dit “*Grossstadtgesindel*” [gespuis, Th. G.] wel was.

Rauter kreeg ook de goedkeuring van Seyss-Inquart. Het was nu zaak, zo hield hij Harster voor, dat hij in samenspraak met Heydrich als hoogste chef van het *Reichssicherheitshauptamt*, voorbereidingen moest treffen “*den Abtransport dieser Kommunisten nacht Mauthausen in die Wege zu leiten.*” Rauter was voor het opmaken van zijn oordeel over de kandidaten voor transport naar Amerfoort gereisd en had vastgesteld dat het voornamelijk “*Verbrechertypen*” betrof.³⁹ De *Befehlshaber* stelde Heydrich de volgende dag in kennis van de opdracht, waartegen hij meteen bezwaar aantekende in Berlijn. Allereerst beschikte hij over niet meer dan duizend gevangengenomen communisten, van wie er velen nog moesten worden berecht. In de gevallen dat het niet tot een rechtszaak kwam, kon hij met de informatie uit de verhoren van de gearresteerden mogelijk de rest van het CPN-apparaat oprollen.

Er dreigde nog een gevaar waarop Harster mogelijk door Heydrich, zijn chef in Berlijn, was geattendeerd: met de inval in de Sovjet-Unie zou bij de *Wehrmacht* waarschijnlijk de wens ontstaan om communistische activiteiten voortaan als begunstiging van de vijand aan te merken. Het zou betekenen dat deze verdachten, in navolging van wat in België en Frankrijk al praktijk was, voor rechtbanken van de *Wehrmacht* werden gebracht. De *Sicherheitspolizei* zou dan niet langer de zeggenschap hebben over het lot van gearresteerde communisten.⁴⁰

---

³⁸ Telefoongesprek Rauter-Harster (25 augustus 1941) NIOD 077 GKfdSw 1218.

³⁹ Notitie Rauter aan Harster (5 september 1941) NIOD 077 GKfdSw 2.

⁴⁰ Harster aan Heydrich (6 september 1941) NIOD 077 GKfdSw 1107.

Harster verwachtte op korte termijn met deze kwestie te maken te krijgen en hij wenste een standpunt van het RSHA. Zelf was de *Befehlshaber* niet bang voor problemen, want de samenwerking met de *Wehrmacht* in Nederland verliep soepel. Er was al een soort arbeidsverdeling: de zwaardere gevallen van “*kommunistischer Betätigung*” waarbij de doodstraf was te verwachten, gingen al naar de *Kriegsgerichte* van de *Wehrmacht*, “*während in allen leichten Fällen die Sühne in einer Verbringung nach Mauthausen besteht.*” We weten nu dat dat niet klopte: Mauthausen bleef voorbehouden aan Joden. Harster wenste in elk geval duidelijkheid.⁴¹

De chef van de Geheime Staatpolizei (Gestapo) in Berlijn, Heinrich Müller, reageerde in opdracht Heydrich nog dezelfde dag. In een telegram aan Harster stelde hij dat het onaanvaardbaar was dat de *Wehrmacht* zich met de juridische vervolging van politieke vijanden bemoeide:

“*Die Bekämpfung insbesondere der kommunistischen Bewegung ist allein Angelegenheit der Sicherheitpolizei und des SD und gegebenenfalls der sicherheitspolizeilichen Standgerichte.*”⁴²

Harster, die er in een notitie (30 september 1941) op wees dat “*sicherheitspolizeilichen Standgerichte*” in Nederland niet bestonden, wilde de zaak echter niet zo hoog spelen. De goede verstandhouding met de *Wehrmacht* in Nederland was hem veel waard. Hij toog naar Berlijn om zijn eerder gemelde standpunt bij het *Reichssicherheitshauptamt* toe te lichten. Hij slaagde in zijn opzet: de zware gevallen bleven toebedeeld aan de *Kriegsgerichte* van de *Wehrmacht*, terwijl de rest van de gearresteerden in aanmerking kwam voor transport naar een door de SS geleid concentratiekamp (o.m. Amersfoort en Buchenwald).⁴³ De naam Mauthausen werd daarbij niet meer expliciet genoemd. Gearresteerde communisten werden, rekening houdend met het Nederlandse broedervolk, in de meeste gevallen naar Buchenwald gestuurd.⁴⁴

De rijkscommissaris en Rauter c.q. Himmler moeten op de hoogte zijn geweest van Harsters activiteiten in Berlijn en daarvoor vooraf goedkeuring hebben verleend, want de kwestie werd door Seyss-Inquart geregeld. Zonder op een oordeel van Berlijn te wachten besloot de rijkscommissaris dat krijgsraden in de toekomst zaken tegen communisten wegens begunstiging van de vijand zouden behandelen. Doch juist uit militaire hoek kwam daartegen weerstand. De krijgsraden waren al overbelast. Seyss-Inquart wijzigde daarop zijn plan: de Duitse militaire rechter zou voortaan alleen communistische burgers berechten van wie vaststond dat zij zich schuldig hadden gemaakt aan beschadiging van belangen van de *Wehrmacht*.⁴⁵

---

⁴¹ Ibidem.

⁴² Telegram Müller aan Harster (6 september 1941). Ibidem.

⁴³ Notitie Harster (30 september 1941). Ibidem.

⁴⁴ De Jong, *Het Koninkrijk V*. Tweede helft, 823.

⁴⁵ Von Freitag von Drabbe Künzel, G., *Het recht van de sterkste. Duitse strafrechtspleging in bezet Nederland* (Amsterdam 1999) 128-133.

Englandspiel

Het verzet tegen de Duitsers kwam overigens niet alleen uit linkse hoek. De Ordedienst (OD) wist zich te herstellen van de eerdere arrestaties die de verzetsorganisatie aan de rand van de afgrond hadden gebracht.⁴⁶ Haar zelfgekozen taak, de voorbereiding van de ordehandhaving in Nederland na de capitulatie van de bezetter, werd uitgebreid met het liquideren van verraders en met het verzamelen van (militaire) inlichtingen.⁴⁷

Van geallieerde zijde kende men veel waarde toe aan kennis over de Duitse militaire kracht en tactiek die bij een eventuele invasie van het Europese vasteland van pas zou komen. Om zich te verzekeren van een gestage stroom van betrouwbare informatie werden daartoe speciaal opgeleide agenten boven Nederland gedropt. Zij moesten radiografisch contact onderhouden met de sectie Nederland van de *Special Operations Executive* (SOE) in Londen.

Dit leidde tot het zogenoemde *Englandspiel*, waarbij de Duitse inlichtingendiensten, met hulp van de verrader Anton van der Waals, er in slaagden tientallen geheime agenten te arresteren. Bovendien werd, ondanks foute codes van de tot medewerking gedwongen agenten, in radiografische berichten naar de Britse hoofdstad meer dan een jaar lang (eind 1941 tot februari 1943) de indruk gewekt dat de spionagelijnen naar behoren werkten. Steeds weer werden er nieuwe agenten boven Nederland gedropt en bij hun landing meteen gearresteerd.

Het Duitse spionagesucces was vooral toe te schrijven aan Hermann Giskes, officier bij de *Abwehr* (afdeling contraspionage van de *Wehrmacht*) en zijn evenknie bij de *Sicherheitsdienst*, *Kriminaldirektor* Joseph Schreieder. Rauter was bij dit succesverhaal van Duitse contraspionage maar zijdelings betrokken. Hij werd op de hoogte gehouden van de belangrijkste ontwikkelingen en hij was trots op de prestaties van de hoofdrolspelers aan Duitse kant. De betekenis van de misleiding kon niet genoeg op waarde worden geschat. Met de vangst van de geheim agenten viel de bezetter niet alleen grote partijen wapens in handen. Rauter: “*Wir haben einen Einblick bekommen in die Secret Service und ich habe alle Hochachtung davor (...) Wir waren ganz genau informiert.*”⁴⁸

Ook Himmler werd in kennis gesteld van de prestaties van de *Abwehr* en de *Sicherheitsdienst* rond het Englandspiel. Hoewel dat door Heydrich en zijn mensen in Berlijn werd aangestuurd, kon Rauter het niet nalaten mede het succes op te eisen bij zijn chef door met voorbeelden te komen hoe vermetel de Duitse contraspionage de Britten om de tuin leidde. Brutaal werden via de buitgemaakte zender en de opgepakte geheim agenten “bestellingen” geplaatst in Londen, bijvoorbeeld vier ton “*Spezialsprengstoff*” die ook prompt zou zijn afgeleverd.

Met de springstof had Londen de opdracht meegegeven om inlichtingen (plattegronden) in te winnen over de telefooncentrales in Den Haag, Rijnsburg en over het vliegveld ‘Ipenburg’. Wat had

---

⁴⁶ Schulten, J.M.M., *De geschiedenis van de Ordedienst. Mythe en werkelijkheid van een verzetsorganisatie*. (Den Haag 1998) 133-134.

⁴⁷ De Jong, *Het Koninkrijk V. Tweede helft*, 843.

⁴⁸ Gesprekken met Rauter, negende gesprek, 28-29. NIOD 077 H.A. Rauter Doc I 1380 h 2-7.

kunnen betekenen, aldus Rauter, dat het telefoonverkeer in de regio Den Haag bij een geallieerde invasie was lamgelegd. Doch door het alerte optreden van de *Abwehr* en de *Sicherheitsdienst* was een dergelijk plan verijdeld. De *Obergruppenführer* veroorloofde zich als uitvloeisel van dit succes zelfs een frivoliteit tegenover de *Reichsführer-SS*:

“*Wir werden noch weiterhin Spezialsprengstoffe usw. anfordern und hoffen, dass uns Churchill weiterhin brav beliefert. Vielleicht können wir das Spiel solange weiterspielen, bis der Befehl von Londen kommt, die Sprengung [van de telefooncentrales, Th. G.] durch zu führen. Dann wissen wir ja, dass wir in derselben Nacht nicht zu Bett gehen brauchen.*”⁴⁹

Overigens kon de SOE die in Nederland zo te kijk was gezet, elders in Europa wel successen noteren.⁵⁰

Hoewel de invasie nog twee jaar op zich zou laten wachten, heerste er in het voorjaar van 1942 tot in de hoogste Duitse kringen voortdurende zorg over mogelijke landingen op of achter de kusten van West-Europa. Hitler gaf in mei opdracht om een *Atlantikwall* op te trekken tussen Vlissingen en Den Helder als onderdeel van het project van Noorwegen tot Zuid-Frankrijk. Duizenden arbeiders werden er tewerkgesteld. Christiansen, de *Wehrmachtsbefehlshaber* die formeel verantwoordelijk werd voor de beveiliging van de kuststrook, had in april al alle voorraden bouw materiaal in beslag laten nemen.⁵¹

Vordering van fietsen

Hoezeer de Wehrmacht een mogelijke invasie op korte termijn verwachtte, blijkt uit de wens van *Befehlshaber* Christiansen om over te gaan tot het massaal vorderen van fietsen. Op 9 juli 1942 schreef hij in een brief aan Seyss-Inquart dat hij 50.000 herenfietsen nodig had. Ze waren bestemd voor het transport van reservetroepen, mocht het tot een invasie komen. Spoed was gewenst, want de WBN wenste de partij rijwielen binnen acht tot veertien dagen te ontvangen. Het bezettingsbestuur beschikte niet over zo veel fietsen.

In de voorgaande maanden waren er wel de 10.000 rijwielen van de Joden ingevorderd, maar voor de overige 90.000 – de *Wehrmacht* had inmiddels haar eisen verdubbeld – was de rijkscommissaris aangewezen op de fietsen van de bevolking. Daarom wendde de bezetter zich tot de secretarissen-generaal Frederiks (Binnenlandse Zaken) en H.M. Hirschfeld (Economische Zaken). Zij kwamen tot de conclusie dat alleen door middel van een grote invorderingsactie de 100.000 herenfietsen aan de *Wehrmacht* konden worden geleverd. Uiteindelijk bracht de rooftocht slechts 53.000 fietsen op, die vaak door de slechte staat van de banden, niet inzetbaar waren voor het snelle transport van troepen. Rauter was niet betrokken bij

---

⁴⁹ Rauter aan Himmler (1 april 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 137, 677-682.

⁵⁰ Foot, M.R.D., *SOE The special Operations Executive 1940-46* (Londen 1984) 210-211.

⁵¹ NIOD Duitse instellingen buiten Nederland. Coll. 215, 27014-27031.

de maatregel, zoals hij tijdens de verhoren voor zijn latere proces benadrukte: “Het vorderen van rijwielen geschiedde door de burgemeesters in opdracht van de Wehrmacht.”⁵²

De invorderingsactie maakte – zo kort na het begin van de deportaties van Joden – grote indruk op de Nederlandse bevolking. Een van zijn dierbaarste bezittingen was menig Nederlander afgenomen. *Het Parool*: ‘Inderdaad heeft nog nauwelijks eenige andere daad der bezetters een zoo wilde woede, een zoo groote verbittering veroorzaakt als deze rijwioldiefstal. Dit heeft natuurlijk grootendeels een zuiver nationalistische grondslag, maar toch is het vooral het idee, dat de fietsen door onze verdrukkens gebruikt zullen worden, dat ons volk met haat vervulde.’⁵³

Gijzelaars als ‘*Todeskandidaten*’

De fietsenroof was een prelude op een daad die de bevolking zou bevestigen in haar opvatting dat de bezetter geen middel schuwde om de Nederlanders onder de knoet te houden. Het betrof het executeren op 15 augustus 1942 van vijf gijzelaars als represaille voor een sabotagedaad op het spoor in Rotterdam.

De communistische verzetsgroep Nederlandsche Volksmilitie onder leiding van Samuel Dormits wilde een trein met Duitse militaire verlofgangers laten ontsporen tussen de stations Beurs en Delftse Poort. Op 7 augustus 1942 slaagde de groep-Dormits er in een explosieve lading te plaatsen. De opzet van van de aanslag mislukte echter. Als ontsteking was er een draad over het spoor gespannen. Toen een nietsvermoedende spoorwegman over de rails fietste, ontplofte een deel van de springlading, waarbij de man ernstig gewond raakte.⁵⁴

Hoewel zijn soldaten gespaard waren gebleven, wilde *Wehrmachtsbefehlshaber* (WBN) Christiansen een voorbeeld stellen. Twee dagen voor de mislukte aanslag had hij een waarschuwing in de pers laten opnemen waarin hij van de bevolking correct gedrag eiste. De afgelopen maanden waren meer sabotageacties gepleegd, met als gevolg dat er vooraanstaande personen uit de vooroorlogse politiek en uit het zakenleven waren opgepakt. Zij dienden als onderpand voor de Duitsers bij eventuele represaillemaatregelen.⁵⁵ De lijsten met kandidaten werden samengesteld door de zes *SS-Aussenstellen* in het land en voorgelegd aan het bezettingsbestuur in Den Haag. Er werd daarbij gelet op de ‘*deutschfeindlichkeit*’ van de betrokkenen en wat het effect bij de bevolking op de arrestatie zou zijn. Na

---

⁵² Verhoor Rauter. Proces-verbaal PRA 's Gravenhage (6 -13 december 1947) NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 158-159.

⁵³ *Het Parool*, nr. 41, 25 juli 1942, 4-5.

⁵⁴ De Jong, *Het Koninkrijk VI*. Eerste helft 66-67.

⁵⁵ De waarschuwing luidde:

‘BEKENDMAKING

De laatste tijd heeft de vijand, met het oog op de hem bedreigende vernietigende nederlagen in het Oosten, in versterkte mate door radio-uitzendingen en verspreiding van vlugschriften de bevolking van de door Duitschland bezette westelijke gebieden aangezet tot daden van sabotage.

Ter waarschuwing van onbezonnen elementen tegen dergelijke handelingen heb ik, ter beveiliging van de uitvoering van mijn militaire opdracht, een vrij groot aantal inwoners des lands als gijzelaars gevangen doen zetten. Deze gijzelaars zullen bij daden van sabotage der bevolking aangepakt worden. Zij staan borg met hun leven.’ *Het Proces Christiansen* ('s Gravenhage 1954) 17.

ettelijke vergaderingen keurde Seyss-Inquart begin mei 1942 de definitieve lijst goed, waarna het ophalen van de gijzelaars kon beginnen.⁵⁶

De opgepakte gijzelaars (460) werden in een katholieke instelling in Noord-Brabant opgesloten: het klein-seminarie Beekvliet in Sint-Michielsgestel. Onder hen velen die hadden geweigerd met de Duitsers samen te werken. Hier trof men personen uit de vakbeweging aan, leden van de op 31 december 1941 opgeheven Nederlandsche Unie en journalisten die zich niet hadden laten gelijkschakelen door persmaatregelen. Toch stierven in de winter 1940-1941 veertien gijzelaars, mede door de slechte verwarming. Een van hen was oud-minister Carel Goseling van Justitie (RKSP). In juli werden nog eens 800 gijzelaars opgepakt; zij gingen naar het Groot-Seminarie te Haaren.⁵⁷

De in mei en juli opgepakte gijzelaars dienden als reservoir waaruit kon worden geput om na de aanslag op het spoor in Rotterdam aan de wens van Christiansen te voldoen. Voor hem stond vast dat ten minste twintig van de geïnterneerden moesten worden doodgeschoten. De WBN kon daartoe niet zelf de opdracht geven. Dat recht was voorbehouden aan de rijkscommissaris. Seyss-Inquart belegde op 8 augustus een bespreking op Clingendael, waar behalve Christiansen ook Rauter, Schmidt en Wimmer aanwezig waren. Rauter was volgens eigen zeggen fel tegen het verlangen van de WBN dat voortvloeide uit het in januari 1942 door het *Oberkommando der Wehrmacht* uitgegeven commando om voor gepleegde spoorwegaanslagen gijzelaars terecht te stellen.

De *Höhere SS- und Polizeiführer* zou daartoe de volgende argumenten naar voren hebben gebracht: de Sipo wist dat de daders in de communistische hoek moesten worden gevonden, de Duitse politie moest de tijd hebben om de daders te vinden en de executies waren het allerlaatste middel, omdat terechtstellen van gijzelaars “een zeer sterke tegenstelling tussen Duitsers en Nederlanders teweeg zou brengen (...) Christiansen wilde hiervan op deze conferentie niets weten.”

Commissaris-generaal Schmidt was daarop met een compromisvoorstel naar voren gekomen: niet twintig maar vijf executies. Rauter: “Ook dit voorstel had mijn instemming niet doch daar Dr. Seyss-Inquart het aannam kon ik er niets meer aan veranderen.”⁵⁸ Christiansen bevestigde na de oorlog de door Rauter geschetste gang van zaken in grote lijnen: “*Der Reichskommissar hat gesagt, ich werde fünf nehmen, eine verhältnismässige niedrige Zahl, um nachher, bei wieder vorkommenden Sabotageakten, die Anzahl steigern zu können.*”⁵⁹ Ook kreeg Sipo nog zes dagen de tijd om de daders te vinden, terwijl de bevolking en de daders onder druk werden gezet in een door Rauter ondertekende proclamatie.⁶⁰

---

⁵⁶ Gedenkboek gijzelaarskamp 'Beekvliet' St.-Michielsgestel (Schiedam 1946) 82-88.

⁵⁷ De Keizer, *De gijzelaars van Sint Michielsgestel*. 13-21.

⁵⁸ Verhoor Rauter. Proces-verbaal PRA 's Gravenhage NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 200-203.

⁵⁹ *Het Proces Christiansen*, 34.

⁶⁰ *Ibidem*, 18.

Zeggenschap over gijzelaars

Over de controverse met Christiansen zocht Rauter contact met Himmler, bij wie hij pleitte hem de zeggenschap te verschaffen “over gijzelaars in de toekomst.” De *Reichsführer-SS* raadde zijn ondergeschikte echter aan in gesprek te gaan met de WBN. Op 12 augustus ontmoetten de beide kemphanen elkaar. Christiansen zou te kennen hebben gegeven, “dat hij met de gijzelaars niets meer van doen wilde hebben. (Naderhand bleek mij, dat hij een wenk van het Opperkommando der *Wehrmacht* had ontvangen). Aan het voornemen om vijf gijzelaars terecht te stellen was echter niet meer te veranderen.”

Rauter had van Seyss-Inquart en Christiansen inmiddels opdracht gekregen om de executie voor te bereiden en zo nodig te laten uitvoeren. De HSSuPF belastte daarmee Friedrich Knolle, chef van de *Sicherheitsdienst* en de plaatsvervanger van BdS Harster die voor een korte vakantie was vertrokken.⁶¹ Het ging toen nog om het door Christiansen verlangde aantal van twintig gijzelaars. Knolle en de chef van *SS-Aussendienststelle* in Rotterdam, Herbert Wölk, stelden aan de hand van onderliggende documenten een lijst samen met twintig namen. Rauter zou Knolle vooraf hebben laten weten dat op de lijst geen namen van vaders van grote gezinnen, geestelijken en politieke leiders mochten staan: “Ik heb met Knolle de acten doorgenomen en in overleg met hem de vijf gijzelaars uitgezocht die terecht gesteld zouden moeten worden.”⁶²

Intussen was de *Sicherheitsdienst* aan de slag gegaan om de daders op te sporen. De HSSuPF had hiervoor ook *Kriminalkommissar* Schreieder, de man van het *Englandspiel*, ingeschakeld. De meesterspeurder riep op zijn beurt de assistentie in van V-Mann Anton van der Waals, de meest geslepen infiltrant/verrader in SS-dienst. Van der Waals slaagde erin contact te komen met iemand die volgens hem betrokken was bij de aanslag. Volgens L. de Jong betrof het hier waarschijnlijk leider Dormits van de Volksmilitie zelf. Doch de *V-Mann (Vertrauensmann)* raakte het spoor na enkele ontmoetingen bijster.

In elk geval was nu met de betrokkenheid van Dormits voor de bezetter duidelijk dat de plegers van de aanslag in linkse kringen moesten worden gezocht. Dat werd nog eens bevestigd door Schreieder, die met een van de gevangen genomen agenten van het *Englandspiel* naar Rotterdam was gereisd. Deze kreeg de springstof te zien die was gebruikt bij de aanslag in Rotterdam. De geheim agent stelde vast, dat materiaal en de wijze waarop de aanslag was voorbereid niet wezen op de signatuur van de Britse geheime dienst. Ondanks de oproep van NSB-burgemeester F.E. Muller van Rotterdam aan het publiek om mee te werken aan het ophelderen van deze 'wandaad', gevolgd door gelijkstreckende verklaringen van een groep particulieren en alle protestantse kerken, volgde er geen doorbraak en begon de tijd steeds meer te dringen.⁶³

---

⁶¹ De BdS kwam 17 augustus terug nadat de executies waren voltrokken. Verhoor Harster (29 september 1949). NIOD Doc I F. Knolle 922, 5.

⁶² Verhoor Rauter. Proces-verbaal PRA 's Gravenhage NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 202-204.

⁶³ De Jong, *Het Koninkrijk VI*. Eerste helft, 67-70.

De lijst met de vijf dood te schieten gijzelaars die Rauter aanbood aan de rijkscommissaris, stuitte op verzet bij Schmidt. Deze verlangde, aldus Rauter na de oorlog, dat onder de vijf terecht te stellen gijzelaars twee vooraanstaande personen waren uit hofkringen. Dit als wraak voor de anti-Duitse toespraken van koningin Wilhelmina voor Radio Oranje. Rauter gaf daarop Knolle opdracht om uit de overige gijzelaars er twee uit te zoeken die aan de eisen van Schmidt voldeden: “Knolle deelde mij mede dat dergelijke gijzelaars niet voorhanden waren en zei, dat hij twee personen moest uitzoeken op de ‘reservelijst’ van gijzelaars.” De Sipo had namelijk de beschikking over een lijst met namen van personen die zich nog op vrije voeten bevonden doch die te zijner tijd voor gijzeling in aanmerking kwamen.⁶⁴

Knolle moest van Rauter de twee ‘geschikte’ personen arresteren. Het tweetal dat vervolgens aan de HSSuPF ter goedkeuring werd voorgelegd waren goede bekenden van het koninklijk huis: Otto Ernst Gelder graaf van Limburg Stirum (41), die in het voorgaande jaar was ontslagen als substituut-officier van justitie na een conflict met de secretaris-generaal van justitie, de NSB’er Schrieke, en Alexander baron Schimmelpenninck van der Oye (28), landeigenaar in Schuddebeurs op Schouwen-Duiveland. Schimmelpenninck was kort tevoren getrouwd en zijn vrouw verwachtte een kind. De drie overige ‘Todeskandidaten’ waren mr. Robert Baelde (35) die kaderlid was geweest van de Nederlandsche Unie, de voormalige hoofdinspecteur van politie Christoffel Bennekers (48) en Willem Ruys (48), een van de directeuren van de Rotterdamse Lloyd.⁶⁵

‘Die Geiselaktion hat sich politisch phantastisch ausgewirkt’

Enkele uren voordat het ultimatum verliep (middernacht 14 op 15 augustus) spraken Rauter en Schreieder telefonisch met elkaar. Schreieder zou in dat gesprek hebben aangegeven dat de executies niet meer nodig waren, omdat volgens hem de dader binnen enkele dagen zou worden aangehouden.⁶⁶ Op de bewering van Schreieder dat hij had gedreigd op te stappen als men zo weinig waarde hechtte aan het opsporingsonderzoek van de Sipo, reageerde Rauter tijdens het latere proces tegen Christiansen furieus: een dergelijke insubordinatie was onmogelijk geweest. Als het was gebeurd, had Rauter zich dat kunnen herinneren.⁶⁷ Schreieder haalde bakzeil, met Rauter had hij niet gesproken. Het moest Harster zijn geweest.⁶⁸

Rauter zei na de oorlog dat zijn handen in de kwestie rond het doodschieten van de vijf gijzelaars waren gebonden. Hij had op die bewuste avond van 14 augustus ook telefonisch in contact gestaan met de *Wehrmachtbefehlshaber* die hem mededeelde: “*Ja wenn keine Sicherheit besteht und die Sache ultimativ der Bevölkerung bekannt gegeben worden ist, das ist eine sehr unsichere Sache. Ich kann darauf nicht eingehen.*” Het lot van de vijf ongelukkigen was daarmee definitief bezegeld, want zoals Rauter

---

⁶⁴ Verhoor Rauter. Proces-verbaal PRA ’s Gravenhage NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 204-205.

⁶⁵ De Jong, *Het Koninkrijk VI*. Eerste helft, 72-73.

⁶⁶ Verhoor Schreieder (6-13 december 1947) NA DGBR Knolle Inv.nr. 683. Map 6.

⁶⁷ Verhoor Rauter in proces tegen Christiansen (21 juli 1948). *Het Proces Christiansen*, 25-26.

⁶⁸ *Ibidem*, 29.

verklaarde op de vraag van de president van het Bijzonder Gerechtshof, mr.dr. J.A.G. baron De Vos van Steenwijk, was Christiansen “*in militärischen Angelegenheiten*” zijn chef en waren de gijzelaars “*eine reine militärische Angelegenheit.*” Om zijn woorden kracht bij te zetten meldde Rauter de rechters vervolgens: “*Geiseln sind keine mehr erschossen worden, meine Herren.*”⁶⁹

Dat klopte, maar daar hadden de vijf gijzelaars op Rauters lijst weinig aan. En ook de hoofddader, Dormits niet. Voordat die zelfmoord pleegde, zocht Rauter hem op in zijn cel, zo vertelde hij in 1948:

*“Ich habe mir den Mann selber vorstellen lassen, den Täter, weil mich der Fall besonders interessiert hat; das war ein Arbeiter, ein Streckenarbeiter [wegwerker aan het spoor, Th. G.], Kommunist durch und durch, ein radikaler Stalinkommunist. Er sah sehr gut germanisch aus und ich fragte dann noch, ob er keine Gewissenbisse [wroeging, Th. G.] hätte, es seien doch fünf Holländer erschossen worden, das sei doch schrecklich an sich. Und da erwiderte er mir: nein, er habe nicht die geringsten Gewissenbisse; es seien zwei Fliegen auf einen Schlag geschlagen worden. Erstens bedauerte er es, das nicht noch mehr Tote gewesen seien, dass der Wehrmachtzug mit Urlauboffizieren nicht über die Galerie heruntergerollt sei und einige Hunderte getötet seien. Und zweitens freue er sich, dass die deutsche Besatzungsmacht Antikommunisten, Bourgeois, erschossen hatte. Das hat mir einen unerhörten Schock gegeben, als er mir das erklärte.”*⁷⁰

Knolle kreeg op 15 augustus 1942 van Rauter de opdracht om de vijf gijzelaars dood te schieten. Christiansen werd op de hoogte gesteld, maar toonde, aldus Knolle, geen belangstelling meer voor de namen. De WBN was gefrustreerd, dat er geen “*Big men*” voor het vuurpeloton werden gesteld.⁷¹

Voltrekking vonnis

De vijf gijzelaars werden een uur voor middernacht op die fatale veertiende augustus door Knolle naar een aparte kamer in Sint-Michiëlsgestel gebracht, waar ze van de voorgenomen executie op de hoogte werden gesteld. Vervolgens kreeg het vijftal gelegenheid om hun waardevolle bezittingen klaar te maken voor verzending naar de nabestaanden. Ze mochten ook afscheidsbrieven schrijven en tenslotte was er tijd voor juridische en/of geestelijke bijstand.⁷²

---

⁶⁹ Ibidem, 20-25.

⁷⁰ Ibidem, 26, 29.

⁷¹ Verhoor Rauter. Proces-verbaal PRA 's Gravenhage NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 205.

Rauter gaf de opdracht tot executie door aan de chef van de Ordnungspolizei Schumann. *Het Proces Christiansen*, 21.

⁷² Ongedateerde verklaring van H. Wölk. NIOD H. Wölk Doc I 1907, map a, 1.

's Morgens rond half zes reed een vrachtauto met de gijzelaars naar de bossen tussen Goirle en België.⁷³ Rauter was niet aanwezig bij de voltrekking van het vonnis.⁷⁴ Wel had hij aan elke SS-afdeling en aan de zes *SS-Aussendienststellen* opdracht gegeven een vertegenwoordiger te sturen om de executies bij te wonen. De doodgeschoten mannen werden naamloos begraven in een reeds gedolven graf bij de executieplaats.⁷⁵ Rauter: “Vanuit Berlijn heeft men verboden het stoffelijk overschot van de gefusilleerden ter beschikking van de families te stellen of om een klein kerkhof aan te leggen. Men wilde blijkbaar voorkomen dat deze mensen later als martelaren zouden worden geëerd.”⁷⁶

Na terugkeer in Sint-Michielsgestel liet Knolle de daar verblijvende gijzelaars aantreden en stelde hun in kennis van de executies. Ook werd de geïnterneerden voorgehouden, dat hen hetzelfde lot kon treffen, als de rijkscommissaris als represaille voor sabotagedaden daartoe besloot.⁷⁷ Een van de geïnterneerde rechters, prof.mr. D. van Eck, wilde van Rauter weten of er in deze zaak niet overijld te werk was gegaan, omdat de daders van de aanslag acht weken later alsnog werden opgepakt. De oud-HSSuPF: “*Man kann dieser oder jener Auffassung sein dabei, nicht? Es ist sehr schwer zu sagen in solchen Sachen.*”⁷⁸

Rauter voelde zich niet verantwoordelijk voor de executies, hij was slechts een uitvoerder, zo vertelde hij in de voorbereiding op zijn proces. Het Nederlandse volk mocht hem zelfs erkentelijk zijn: “In de zaak betreffende de Rotterdamse gijzelaars heb ik door mijn optreden verhinderd, dat 20 gijzelaars werden doodgeschoten. Toen ik mij persoonlijk bezighield met het vaststellen van de vijf slachtoffers heb ik hier slecht als executieve instantie gehandeld. Ik voel mij in deze zaak in het geheel niet verantwoordelijk evenmin als de Sipo. De Sipo was in deze ook slechts uitvoerende instantie.”⁷⁹ Als verantwoordelijke autoriteit stond wel Rauters naam onder de ‘Bekendmaking’. Het fatale lot had de vijf gijzelaars getroffen, omdat “de daders van springstofaanslag te laf waren geweest om zich aan te melden...”.

De door Rauter verwachte onrust en oproer in de Nederlandse samenleving bleef uit. Met als gevolg dat de *Höhere SS- und Polizeiführer*, die zich zo tegen het doodschieten van gijzelaars zou hebben gekeerd, anders tegen de zaak ging aankijken. Enkele weken nadat hij Himmler had verzocht om z'n invloed aan te wenden om hem zeggenschap over de gijzelaars te geven, schreef hij weer aan de *Reichsführer-SS*. Rauter was in opperbeste stemming; voor vriendelijke Nederlanders moest je oppassen:

---

⁷³ Peereboom, R., *Gijzelaars in Gestel* (Zwolle 1945) 64-70.

⁷⁴ Verhoor Rauter. Proces-verbaal PRA 's Gravenhage NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 205.

⁷⁵ Proces-verbaal van verhoor H. Wölk (28 augustus 1945). NIOD H. Wölk Doc I 1907, map a, 1.

⁷⁶ Verhoor Rauter. Proces-verbaal PRA 's Gravenhage NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 205.

⁷⁷ Ongedateerde verklaring van H. Wölk. NIOD H. Wölk Doc I 1907, map a, 1.

⁷⁸ Verhoor Rauter in proces tegen Christiansen (21 juli 1948). *Het Proces Christiansen*, 20-25.

⁷⁹ Verhoor Rauter. Proces-verbaal PRA 's Gravenhage NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 206.

“Die Geiselaktion hat sich politisch phantastisch ausgewirkt. Ich habe noch nie so vielen freundlichen Holländern begegnet wie in den letzten vier Wochen (bekanntlich sind sehr freundliche Holländer falsch!)” [deugen niet, Th. G.].⁸⁰

Bestrijding verzet op diverse niveau's

De bezetter was benieuwd welke invloed de meest recente maatregelen hadden op de gemoedstoestand van de Nederlandse bevolking. De “mislukte fietsvordering” had tot veel onrust geleid, zo viel te lezen in het *Lage- und Stimmungsbericht*. Daarnaast was door het fusilleren van vijf gijzelaars de verbittering tegen en ook de angst voor de Duitsers zeer vergroot, hoewel men in het algemeen te voorzichtig was om hieraan in het openbaar uitdrukking te geven. Tegenover de NSB werd een “*ins krankhafte gesteigerten Hass*” opgemerkt. Er werd “voorlopig” nog geen gevaar voor een opstand gesignaleerd. Echter, een te veelvuldig gebruiken van gijzelaars zou de verbittering zo kunnen doen toenemen, dat in plaats van de bedoelde afschrikkende werking het tegendeel werd bereikt.⁸¹

Op 23 augustus 1942 was er weer sabotage aan het spoor gepleegd, nu op het baanvak Deventer-Apeldoorn. Van de kant van de *Wehrmacht* was wederom aangedrongen op het doodschieten van gijzelaars, maar het bezettingsbestuur was daar niet op ingegaan, omdat het om een stuk losgedraaide rails ging. De schade was snel hersteld en de sabotage was, aldus de *Höhere SS- und Polizeiführer*, door een Nederlander ontdekt voordat een trein ontspoorde.⁸² Er was daarom geen reden tot represailles met gijzelaars, meldde hij aan de ontboden secretarissen-generaal Frederiks en Schrieke.⁸³

Rauter had andere plannen. Hij liet Christiansen op 24 augustus per telegram weten, dat hij van plan was een Railwacht (*Schienenwacht*) in te stellen.⁸⁴ In zijn schrijven van 10 september aan Himmler legde de HSSuPF uit wat hem voor ogen stond. Alle baanvakken die belangrijk voor de *Wehrmacht* waren, zouden voortaan de klok rond worden bewaakt. De “*Generaldirektion*” van de Nederlandse Spoorwegen had zich, aldus Rauter, “*wirklich gut eingeschaltet und in kürzester Zeit diese Railwacht aufgestellt – nur um das Leben der Geiseln zu erhalten.*” Weer had zich het gevangenzetten van gijzelaars als nuttig wapen bewezen, zo werd Himmler voorgehouden.⁸⁵

Veel hielp de Railwacht niet tegen de sabotageacties. In de volgende weken werden er weer aanslagen op het spoor uitgevoerd. Van Knolle hoorde Rauter dat de aanslagen door communisten zouden zijn gepleegd. In een zitting bij de rijkscommissaris werd besloten om vijftien vooraanstaande

---

⁸⁰ Rauter aan Himmler (10 september 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 216, 812-816.

⁸¹ Lage- und Stimmungsbericht nr. 26 (26 augustus 1942). NIOD Archief. 001, inv.nr. 374.

⁸² Verhoor Rauter. Proces-verbaal PRA 's Gravenhage NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 206-207.

⁸³ De Jong, *Het Koninkrijk*, VI, Eerste helft, 80.

⁸⁴ Telegram van Rauter aan Christiansen over bewaking spoor (24 augustus 1942). NIOD Doc II 249 653A a 2.

⁸⁵ Rauter aan Himmler (10 september 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland I*, nr. 216, 812-816.

De Railwacht groeide uit tot een korps van 2000 man. Rüter, A.J.C., *Rijden en staken. De Nederlandse Spoorwegen in oorlogstijd* ('s Gravenhage 1960) 31.

communisten dood te schieten “om de Communistische beweging te tonen dat wij ook in hun kringen zouden ingrijpen en daardoor de gijzelaars in Sint Michielsgestel zouden sparen.”

Het was *V-Mann* Van der Waals weer geweest die bij de communisten als vermoedelijke daders van de sabotageacties was uitgekomen. Rauter gaf tijdens een van zijn verhoren toe, dat hij aan Harster, opdracht had gegeven om hem de namen van 15 vooraanstaande communisten uit Amsterdam, Rotterdam en Hengelo te geven: “Voor zover deze 15 personen nog niet gearresteerd waren, heb ik dit door de Sipo laten doen. Op mijn bevel zijn de 15 Communisten door de Ordnungspolizei doodgeschoten als gijzelaars op 16 October 1942 te Amersfoort.”⁸⁶

"Hoe verder in de tijd" de Februaristaking verwijderd raakte, aldus historicus Von Frijtag Drabbe Künzel, "des te krachtiger en omvangrijker werden de Duitse acties tegen de communisten."⁸⁷ De jacht op deze doods vijand van het naziregime werd geïntensiveerd. Vaker nam de Duitse overheid haar toevlucht tot geweld en terreur.⁸⁸

Ondanks de talrijke arrestaties, vooral in communistische kringen, en de voltrokken doodvonnissen, was de activiteit van de “illegale CPN” in de periode oktober-december 1942 toegenomen, moest Harster bekennen in een uitgebreide brief aan het *Reichssicherheitshauptamt*. Na het verbod van de partij en de intensieve jacht op haar leiders en kaderfunctionarissen was de CPN er in geslaagd zich te hergroeperen. Ook de militaire ontwikkelingen, in het gebied van de Middellandse Zee waar de Duitse opmars in Noord-Afrika tot staan was gebracht, was de verwachting dat de geallieerden spoedig een tweede front in het westen zouden openen, en de moeizame opmars van het Duitse leger op de Russische vlakten (Stalingrad) had het verzet nieuw vertrouwen en elan geschonken.⁸⁹

De 238 uitgesproken doodvonnissen in 1942, het fusilleren van gijzelaars en het gevangenzetten van 10.000 Nederlanders had de bevolking niet afgeschrikt. Een steeds groter aantal Nederlanders was bereid verzetsactiviteiten te verrichten. Steeds meer raakte men er van overtuigd dat Duitsland de oorlog niet meer kon winnen, schreef de *Sicherheitsdienst* in haar *Jahresbericht 1942*. Alleen de inzet van de Nederlandse industrie voor de Duitse belangen en de aantallen Nederlandse arbeiders waren “*zufriedenstellend*”.⁹⁰ Het tekort aan arbeiders in Duitsland werd in 1942 aangevuld met 120.000 arbeidskrachten uit Nederland.⁹¹

---

⁸⁶ Verhoor Rauter. Proces-verbaal PRA 's Gravenhage NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 207.

⁸⁷ Frijtag Drabbe Künzel, G. von, *Het recht van de sterkste. Duitse strafrechtspleging in bezet Nederland* (Amsterdam 1999) 96-97.

⁸⁸ *Ibidem*, 147.

⁸⁹ Harster aan RSHA (1 januari 1943). NIOD 077 GKfdSw 1107.

⁹⁰ “Die Durchführung dieses Arbeitseinsatzes verlief wie der Gesamteinsatz der niederländischen Wirtschaft im Rahmen der deutschen Kriegswirtschaft trotz des grossen Aufwandes aller gegnerischen Gruppen in Form von Flugblättern, Hetzschriften, Gerüchten, Hirtenbriefen und Kanzelabkündigungen im grossen gesehen verhältnismässig reibungslos.” BdS Jahresbericht 1942: Entwicklung der allgemeinen Stimmung u. Lage. NIOD 077 GKfdSw 359.

⁹¹ Klemann, *Nederland 1938-1939*, 271-272.

Volgens Duitse schattingen werkte in dat jaar zestig procent van de industrie aan Duitse opdrachten, terwijl de overige veertig procent zich inspande voor de vaderlandse markt.⁹² Wat een paradoxaal beeld oplevert van een overwonnen land dat zijn bezetter haatte maar zonder verzet (stakingen) werkte voor de Duitse oorlogsindustrie. Staken was en is hier te lande nooit populair als actiemiddel.

Amersfoort en Vught

De arrestatie van grote aantallen verdachten van verzetsactiviteiten, gijzelaars, studenten en diegenen die men als politiek onbetrouwbaar achtte (*Schutzhäftlinge*), maakte het noodzakelijk om de uitpuilende gevangenissen en het *Polizeiliches Durchgangslager* Amersfoort te ontlasten. Vandaar dat het begin 1943 in gebruik genomen kamp Vught behalve de Joodse geïnterneerden ook onderdak ging bieden aan andere gevangenen. In tegenstelling tot Amersfoort stond Vught onder bevel van Oswald Pohl, de chef van het *Wirtschaft- und Verwaltungshauptamt* (WVHA). Het WVHA was het economisch administratief hoofdbureau van de SS en onder meer verantwoordelijk voor de financiën, de administratie, de bevoorrading en de bouwactiviteiten van de *Schutzstaffel*, zodat het toezicht kon houden op de productie in de kampen en de productiviteit van de gevangenen.⁹³ De feitelijke controle van het kamp was echter in handen van Rauter, die na overleg met Himmler en Pohl, het “*Dienstaufsicht*” kreeg toebedeeld.⁹⁴

Ook de niet-Joodse gevangenen hadden in die beginperiode ernstig te lijden van de wantoestanden in het nog niet voltooide kamp. Overbevolking in de barakken, nauwelijks medische verzorging en de slechte kwaliteit van het drinkwater leidden tot een uitbraak van dysenterie. Ook heerste er een groot gebrek aan levensmiddelen. Rauter, die Vught nog op 3 december 1942 had bezocht, wilde niet horen dat de kamporganisatie iets te verwijten viel. In een bespreking met Harster en kampcommandant Chmielewski werd “vastgesteld” dat de doden reeds als zieken uit Amersfoort waren overgekomen. Met bacillen in het sterk ijzerhoudende water had de sterfte niets van doen, zo had een “*Generalarzt*” van de *Wehrmacht* 'onweerlegbaar' vastgesteld. Niettemin werd uit voorzorg een waterzuiveringinstallatie geplaatst.⁹⁵

In de loop van het jaar 1943 verbeterde de toestand in Vught en liep het aantal doden terug, wat mede te danken was aan de toestemming voor familieleden om pakketten naar de gevangenen te sturen. Het aantal gevangenen groeide snel in Vught, mede door het leeghalen van Amersfoort. Op 9 maart was het aantal inwoners van het *Schutzhaftlager* 3079. Onder hen een groep studenten die als eerste reactie

---

⁹² BdS Jahresbericht 1942: Entwicklung der allgemeinen Stimmung u. Lage. NIOD 077 GKfdSw 359.

⁹³ Meeuwenoord, *De geschiedenis van kamp Vught*, 35.

⁹⁴ Vries, H. de, ‘Terror im Westen. Nationalsozialistische Lager in den Niederlanden, Belgien und Luxemburg 1940-1945’ in Benz, W. en Distel, B. (Hrsg.), *geschichte der Konzentrationslager 1933-1945* Band 5 (Berlin 2004) 197-216, aldaar 199.

⁹⁵ Dienstdagboek Rauter (19 februari 1943) NIOD 250g Vught 8.

op een represaille voor de moordaanslag op luitenant-generaal Seyffardt (5 februari 1943), de bevelhebber van het Vrijwilligerslegioen Nederland, begin februari 1943 werd gevangengezet.⁹⁶

Rauter had na het klemmende beroep dat de stervende Seyffardt op hem had gedaan om geen represaillemaatregelen te nemen, Himmler nog op dezelfde avond op de hoogte gesteld van de aanslag. Die had daarover weer contact gezocht met Hitler. De RFSS belde vervolgens Rauter opgewonden terug: met de Führer was hij overeengekomen, *“dass jetzt hart vorgegangen werden muss. Wir (Hitler en Himmler, Th.G.) verlangen die Erschiessung von 50 Geiseln.”* Of Rauter deze wens maar over wilde brengen aan Seyss-Inquart.

Net als in het geval van de sabotageactie op het spoor in Rotterdam, vijf maanden eerder, maakte de HSSuPF bezwaar. Alle *“Dienststellen”*, ook de NSB en de Nederlandse afdeling van de NSDAP, waren tegen het doodschieten. Rauter kon daarom niet naar de rijkscommissaris gaan. Himmler moest zijn wens maar zelf aan Seyss-Inquart overbrengen. Daarop zou de *Reichsführer-SS*, aldus Rauter tijdens zijn proces, hebben gevraagd hem met de rijkscommissaris door te verbinden, waarna een gesprek van *“ungefähr zwanzig Minuten”* volgde. Vervolgens kreeg Rauter opdracht om naar Clingendael te komen. Schmidt meldde zich ook in de residentie van de rijkscommissaris. De drie mannen zaten op dezelfde lijn: in geen geval gijzelaars doodschieten. Rauter:

*“Der Reichskommissar hatte auch den absoluten Eindruck gewonnen, dass hinter der Forderung nach Geislerschiessungen der Führer steht, dass die Situation also sehr ernst und kritisch sei...”*⁹⁷

Tegen middernacht kwam er een telefoontje uit Amsterdam van *SS-Obersturmbannführer* Knolle. Het hoofd van de *Sicherheitsdienst* had van een *V-Mann* gehoord dat de plegers van de aanslag op Seyffardt studenten uit Amsterdam en Leiden waren. Uiteindelijk besloten Seyss-Inquart, Schmidt en Rauter, dat de rijkscommissaris de volgende dag in een ontmoeting met leidende NSB'ers formeel zou verkondigen dat vijftig gijzelaars werden doodgeschoten, zoals van Rauter werd verlangd. Intussen zou Schmidt contact zoeken met Martin Bormann, de privésecretaris van Hitler, om hem duidelijk te maken dat er geen steekhoudende argumenten waren aan te voeren om het doodschieten van gijzelaars in Nederland te rechtvaardigen. Bormann moest vervolgens weer Hitler bewerken om de opdracht ongedaan te maken.⁹⁸

De volgende dag (6 februari) kwam de top van het bezettingsbestuur, nu ook met BdS Harster en plaatsvervangend NSB-leider Van Geelkerken, weer bijeen. Seyss-Inquart had Mussert uitgenodigd, maar deze was boos omdat hij niet was geraadpleegd bij de eerder genomen 'belangrijke maatregelen', zoals was beloofd toen hij in december 1942 door Hitler was uitgeroepen tot 'Leider van het Nederlandse volk'. Hij was buiten de razzia op studenten gehouden. Een maatregel die, aldus Mussert,

---

⁹⁶ Meeuwenoord, M., 'Mensen, macht en mentaliteiten', 83 en 98-104.

⁹⁷ *Het Proces Rauter*, 92-94

⁹⁸ *Ibidem*.

“politiek gezien volkomen fout is, juist nu, nu het oogenblik gunstig is om het Nederlandsche volk de oogen te openen voor het communistische gevaar. Alle voorbereidende maatregelen zijn getroffen om een sterke anti-bolsjewistische campagne te openen, die zonder twijfel bij een groot deel der Nederlandsche bevolking weerklink zou kunnen vinden. Deze campagne is nu reeds bij voorbaat ernstig geschaad.

Na de plechtig afgelegde verklaringen [in december 1942, Th. G.], weet het Nederlandsche Volk niet beter of alle belangrijke maatregelen worden genomen “im Einvernehmen” met mij.” Nu kreeg de bevolking de indruk, aldus Mussert, dat hij achter de maatregelen stond: “Dit is in hooge mate schadelijk voor het aanzien der Beweging en van mij en bemoeilijkt ernstig mijn taak om het Nederlandsche volk te winnen voor het nieuwe Europa.”

De NSB-leider had Van Geelkerken en zijn vertrouweling procureur-generaal Robert van Genechten naar de bijeenkomst op Clingendael gestuurd.⁹⁹ Van Geelkerken tijdens zijn eigen proces:

“Seyss-Inquart vroeg mij, waarom komt Uw chef niet? Waarop ik ten antwoord gaf, aangezien U vanmorgen reeds begonnen bent met maatregelen, komt hij niet. Zo zegt hij, wij zijn al bezig. En vraagt aan Rauter om mij voor te lezen, van een papier, de maatregelen die al vaststonden. En leest voor, zo laat binnen (avondklok, Th.G.) en zoveel gijzelaars doodschieten, 50 calvinistische Oranje-gijzelaars, als ik mij nog precies herinner is dat de uitdrukking die is gebruikt...”¹⁰⁰

Tegen het middaguur rinkelde de telefoon op Clingendael. Het was Bormann, die Schmidt kon melden, dat de woede van de *Führer* enigszins was bekoeld en dat deze niet meer vasthield aan het doodschieten van gijzelaars, maar instemde met de tegenvoorstellen van Seyss-Inquart. Behalve de inmiddels zeshonderd studenten die na de aanslag op Seyffardt waren opgepakt en in Vught opgesloten, hielden die voorstellen het wegvoeren van 5000 “*Plutokratensöhne*” in. Dat was een hele verlichting, niet meer doodschieten maar een collectieve straf en ook nog een tijdelijke. Volgens Rauter kwam dat plan uit de koker van zijn collega Schmidt of van de NSB. Ook nu was de HSSuPF tegen:

---

⁹⁹ Niet verzonden brief van Mussert aan Seyss-Inquart (8 februari 1943). NIOD 123 NSB 184.

¹⁰⁰ Van Geelkerken tijdens zijn proces voor het Bijzonder Gerechtshof (2 maart 1950). NIOD C. van Geelkerken Doc I 510, d 1, spoel 32-17.

“Die Sicherheitspolizei, Dr. Harster und ich haben Bedenken aus sicherheitspolizeilichen Gründen dagegen geäußert, doch hat der Reichskommissar darauf bestanden, dass die Verhaftungen durchgeführt werden.”¹⁰¹

Vernuftig spel van Rauter

Rauter was dus zowel tegen het doodschieten van de vijftig gijzelaars als tegen het wegvoeren van de 5000 plutocratenzonen, zo hield hij ook vol tijdens zijn proces voor het Bijzonder Gerechtshof in 1948. Hij zou Himmler daarvoor hebben bedrogen (en voorbij zijn gegaan aan een *Führerbefehl*). De onderliggende stukken laten iets anders zien. In het bewuste telegram van 6 februari 1943 had de *Höherer SS- und Polizeiführer* namelijk geschreven:

“Ich habe die Erschiessung von 50 Geiseln verlangt, und zwar diesmal von schweren Oranje-Geiseln. Dagegen sprachen sich Hauptdienstleiter Schmidt und Van Geelkerken aus (...) Indem Generalleutnant Seyffardt angegriffen werde, werde die Freiwilligen-Werbung in Holland bekämpft und niedergedrungen, sodass ich es für notwendig erachte, dass neben obigen Massnahmen doch noch Geislerschiessungen durchgeführt werden. Es ist richtig, dass 5000 Plutokratensöhne wenn sie wirklich hart angefasst werden und nach Deutschland oder dem Osten verschickt werden, viel mehr repressive Wirkung zeigen als das Erschiessen von Geiseln. Aber trotzdem glaube ich, müsste an Geislerschiessungen festgehalten werden.”¹⁰²

Hiermee werd Rauter in de rechtszaal geconfronteerd en dat werkte zeer bezwarend. De president van het Bijzonder Gerechtshof, jhr.mr. P. van Meeuwen, merkte naar aanleiding van het telegram op dat er alleen documenten bestaan die getuigen van een harde opstelling van de HSSuPF: “Uit de stukken krijgen we het beeld van een harde man, die daar het doodschieten van 50 gijzelaars eist, maar zegt: ik was heel anders, ik wou dat helemaal niet graag.” Rauter bleef evenwel volhouden dat zijn verhaal consistent was en dat hij in eerdere verhoren hetzelfde had verklaard. Het telegram zou dus misleidend zijn geweest in zijn weergave.¹⁰³

In een van die verhoren bracht hij naar voren, dat zijn harde opstelling een vernuftig spel was geweest om het leven van vijftig gijzelaars te sparen. In die tijd lag hij met Seyss-Inquart overhoop over de toekomst van de NSB. Op de dag van de aanslag op Seyffardt was het echter tot een verzoening gekomen met de rijkscommissaris die Rauter vervolgens aanraade “zeer voorzichtig” tegenover

---

¹⁰¹ *Het Proces Rauter*, 92-94.

De groep 5000 weg te voeren jongemannen zou overeenkomen met het aantal eerder door Schmidt aan Sauckel beloofde werkkrachten voor de arbeidsinzet.

¹⁰² Rauter aan Himmler (6 februari 1943). NIOD Rauter (Processtukken) Archief 286 Inv.nr. 45/47.

¹⁰³ *Het Proces Rauter*, 93-94.

Himmler te zijn en “hem niet tegen te spreken.” “Toen Seyss-Inquart en ik op 6 februari 1943 uit elkaar gingen, waarschuwde hij nogmaals dat ik ten aanzien van het bericht aan Himmler voorzichtig moest zijn.”

Vervolgens schreef hij zijn telegram aan Himmler:

“Aanvankelijk had ik in mijn ontwerp niet meer over gijzelaars gesproken, in de mening verkerende, dat over de verbinding Bormann-Führer, de gijzelaarsactie niet meer actueel zou zijn. Seyss-Inquart meende echter dat ik nog aan de fusillering van gijzelaars vast moest houden om geen wantrouwen meer te wekken bij Himmler. Seyss-Inquart verklaarde mij, dat ik geen onheil meer kon stichten daar Bormann reeds had opgebeld. Seyss-Inquart maakte bij ons nog de grappige opmerking: “*Sie sind mit mir sonst morgen in Polen.*”¹⁰⁴

Polen was, zoveel wisten de leden van het rijkscommissariaat wel, geen prettig land om als strafgeval naar toe te worden gestuurd.

Dezelfde Rauter die zijn superieur Himmler om de tuin leidde om het leven van een aantal gijzelaars te redden, had enkele dagen eerder nog zijn handtekening moeten zetten onder het bevel tot de uitvoering van het doodvonnis van tien gijzelaars als represaille voor een dodelijke aanslag op een *Oberwachtmeister* van de *Wehrmacht* in Haarlem. Daags voor de aanslag op de *Oberwachtmeister* (30 januari 1943) waren er enkele handgranaten geworpen in het huis van burgemeester S. Plekker van Haarlem. Onder sterke druk van Christiansen werd er door Seyss-Inquart, Rauter en Harster besloten tot een repressailleactie. Ruim honderd burgers verdwenen in het concentratiekamp Vught. Onder de tien gijzelaars die op 2 februari 1943 werden doodgeschoten, bevonden zich drie vooraanstaande Joden, onder wie opperrabbin Ph. Frank van Noord-Holland.¹⁰⁵

Harster, al of niet op de hoogte van het gespeelde spel, moest in de naoorlogse verhoren consequent blijven in zijn opstelling om Rauter alle schuld toe te schuiven. In een verhoor over de besprekingen van 6 februari 1943 op Clingendael waarbij hij aanwezig was:

“*Was von der Geislerschiessung besprochen wurde weiss ich nicht mehr. Nur ist es mir im Allgemeinen bekannt, dass die Auffassung Rauters um jene Zeit so war, dass bei dergleichen Vorkommnissen Geisel zu erschiessen seien. Bei dieser Angelegenheit hat Rauter den Standpunkt vertreten, dass obgleich Seyffardt ein Niederländer war,*

---

¹⁰⁴ Verhoor Rauter. Proces-verbaal PRA 's Gravenhage NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 185.

¹⁰⁵ Bekanntmachung Rauter (31 januari 1943) NIOD DOC II 249 1 B a 3. De Jong, *Koninkrijk VI*, Tweede helft, 610-611.

dennoch Geisel zu erschiessen seien. Es war eine ernsthafte Unterredung
[bespreking, Th. G.]¹⁰⁶

Rauters ideale concentratiekamp

De wens van de Duitsers om na de dood van Seyffardt – in de lijn met de directieven van Hitler en Bormann – ‘passende’ straffen op te leggen nu het executeren van gijzelaars van de baan was, werd versterkt door de moordaanslag op procureur-generaal Feitsma (7 februari 1943).¹⁰⁷ De *Reichsführer-SS* was zelf ook een belangrijke aanjager tot harde stappen.

“Ich gebe Ihnen Befehl, in den schärfsten Form ohne jede Rücksicht durchzugreifen. Es sind die Plutokratensöhne (...) tunlichst alle zu verhaften. In den meisten Fällen mit den Vätern.”

schreef hij aan zijn plaatsvervanger in Nederland.¹⁰⁸ Studeren was in die tijd veelal voorbehouden aan de goed gesitueerden, de ‘rijkeluizootjes’. In dat milieu recruteerde het verzet zijn aanwas, zo was de opvatting van de *Reichsführer-SS* en zijn ondergeschikten.

Himmler had meer wensen: de Nederlandse onderofficieren behoorden “*unbedingt*” in krijgsgevangenschap te worden teruggevoerd en Seyss-Inquart diende daarbij ook nog eens te worden gewezen op de politieke lamlendigheid van de NSB-top, die “*so kläglich hat versagt.*” “*Der Reichskommissar muss ein klares und eindeutiges Bild bekommen, wie es um Herrn Mussert und seine Mitarbeiter wirklich steht.*”¹⁰⁹

Was Van Geelkerken, evenals Mussert, een tegenstander van het doodschieten van gijzelaars, tegen het oppakken van de 5000 plutocratenzonen wierp hij geen bezwaren op: “U dient dus goed te begrijpen dat ik tot instemming met het plan om plutocratenzootjes te arresteren, alleen mijn instemming heb betuigd, omdat ik hierin mijn enige kans zag om erger maatregelen van Duitse zijde te voorkomen.”¹¹⁰

Om de “*Plutokratensöhne*” – het jargon van de bezetter – op te pakken had de bezetter de medewerking van de NSB nodig. Mussert en Van Geelkerken kregen de aanwijzing om op korte termijn een lijst in te leveren met kandidaten. Daartoe werd de hulp ingeroepen van NSB-burgemeesters om naam- en adreslijsten leveren van achttien tot vijftientigjarigen uit rijke gezinnen die dan weer via Van Geelkerken bij de *Sicherheitspolizei* terecht zouden komen. Uiteindelijk leverden die lijsten een totaal van 5600 namen op. Omdat de lijsten veelal niet deugden bracht de jacht op de ‘rijkeluizootjes’ slechts een klein deel van het gewenste aantal op, waardoor de arrestatie van de doelgroep al snel verwerd tot

---

¹⁰⁶ Proces-verbaal van verhoor Harster. *Het Process Rauter*, 96.

¹⁰⁷ Bij de aanslag kwam de vrouw van Feitsma om het leven. De procureur-generaal zelf werd zwaar gewond.

¹⁰⁸ Himmler aan Rauter (10 februari 1943). NIOD Rauter (processtukken) Archief 286 Inv. Nr. 45/47 47.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Verhoor van C. van Geelkerken. Verzamelproces-verbaal. NA C.van Geelkerken CABR Inv.nr. 271 Doos II.

razzia's op alle personen die in de beoogde leeftijdscategorie vielen. Dat nieuws verspreidde zich snel onder de jongeren die massaal onderdoken. De 'oogst' die naar Vught werd gestuurd, bleef steken op 1200 'studenten'.¹¹¹

Als gevolg van de razzia's kwam het universitair onderwijs stil te liggen. De studenten waren bang te worden opgepakt en de bestuurders van universiteiten en hogescholen protesteerden tegen de acties. Om dat onderwijs weer op gang te brengen, wilde Seyss-Inquart, dat de lege plekken van ondergedoken studenten werden ingenomen door jongeren die welwillend stonden tegenover het bezettingsbestuur. Hier lag de oorsprong van de loyaltiesverklaring en de razzia's op studenten enkele maanden later.¹¹²

Ondanks Rauters belofte aan Himmler om met razzia's "*möglichst viele Studenten des reaktionäres Lagers zu verhaften und in das Lager Vught einzuweisen*" was het resultaat, zoals hiervoor gemeld, teleurstellend geweest. De gevangen studenten en plutocratenzonen moesten van de rijkscommissaris, aldus Rauter,

*"zur harter Arbeit im Reich angezogen werden, sei es im Rahmen der Sauckel-Arbeitseinsatzes oder sonst für Aufräumungsarbeiten und Strassenarbeiten. Sie müssten aber in geschlossenen Gruppen beisammen bleiben."*¹¹³

Op de behandeling in Vught viel in de praktijk evenwel weinig aan te merken. Regelmatig werden er groepen studenten vrijgelaten, wat het moreel hoog hield. Al op 13 februari 1943 waren zevenhonderd studenten weer thuis. Op de verjaardag van Hitler (20 april) mochten nog eens honderdvijftig gevangenen het kamp verlaten.¹¹⁴ Een dag later vertrokken 150 studenten voor de arbeidsinzet naar Duitsland. De rest kwam na verloop van een aantal weken weer op vrije voeten.¹¹⁵

De gunstige afloop voor de studenten was deze keer mede terug te voeren op protesten van een groot aantal burgemeesters en van de Nederlandse kerkgenootschappen. Op 21 februari was in de kerken, ook de rooms-katholieke, een scherp protest voorgelezen, dat eerder aan Seys-Inquart was gestuurd. Daarin stelde men zich teweer tegen het "als slaven opjagen, grijpen en wegvoeren van duizenden jonge mensen."¹¹⁶

Geheel tegen de verwachting in volgden nu geen repercussies van het bezettingsbestuur, maar kreeg de secretaris van de Synode der Hervormde Kerk, dr. W.J. de Wilde, te horen: "*Wegen der versöhnlichen Haltung Ihrer Kirche werden die Studenten und s.g. Plutokraten-söhnchen Ihrer Kirche*

---

¹¹¹ De Jong, *Koninkrijk VI. Tweede helft*, 621-623.

¹¹² *Ibidem*, 614-617.

¹¹³ Rauter aan Himmler (6 februari 1943). NIOD Rauter (Processtukken) Archief 286 Inv.nr. 45/47.

¹¹⁴ Meeuwenoord, 'Mensen, macht en mentaliteiten achter prikkeldraad', 99-103.

¹¹⁵ De Vries, 'Terror im Westen', 208-209.

¹¹⁶ Touw, H.C., *Het verzet der Hervormde Kerk. Geschiedenis van het kerkelijk verzet* ('s Gravenhage 1946) Deel I, 318.

freigelassen werden.” Evenzo werd aan ongeveer 150 studenten, die in het kamp bij Vught zaten en tot de Hervormde Kerk behoorde, medegedeeld: “Wegens de loyale houding van Uw Kerk inzake het geval-Seyffardt wordt gij als Hervormden vrijgelaten.”¹¹⁷

Waarschijnlijk hadden Seyss-Inquart en de andere leden van het commissariaat-generaal de protestbrief niet goed gelezen, want toen De Wilde op 2 maart 1943 zich weer bij de bezetter meldde, was de stemming omgeslagen. Hij kreeg te horen dat Seyss-Inquart “*sehr böse*” was, in het bijzonder over het opnieuw vermelden van de Joden: “De Kerk predikte sabotage en “*Aufstand*”. En daaraan werd de raad toegevoegd: “Zoo ge iets bereiken wilt, moet ge liever hier eens in de maand komen praten.” Blijkbaar had men bij het rijkscommissariaat aanvankelijk alleen gelet op het slot van den brief, waarin werd gewaarschuwd tegen haat en wraak: “Zulk een ‘*versöhnliche Haltung*’ wilde men wel graag hooren! Maar eerst bij aandachtiger lezing had men bemerkt, dat er nog heel andere dingen in den brief te lezen waren!”¹¹⁸

Schutzhaft-gevangenen

Kwamen de studenten en ‘plutocratenzoontjes’ in grote meerderheid vrij, de duizenden *Schutzhaft*-gevangenen die van Amersfoort werden overgeplaatst naar Vught, hadden heel wat minder geluk. *Schutzhaft* betekende het preventief in hechtenis nemen van ‘vijanden’ van het Derde Rijk. Dat konden leden van het verzet zijn, Joden (indien zij de anti-joodse maatregelen hadden overtreden of in contact stonden met het verzet), asocialen (zwarthandelaren, dieven en zij die economische delicten hadden begaan en mannen en vrouwen die weigerden in Duitsland als dwangarbeider te gaan werken. Op 2 maart 1943 was hun aantal in Vught gegroeid tot 2845.¹¹⁹ Historicus Meeuwenoord: “De nieuwkomers maakten kennis met de intimidatie en het geweld van de Duitse en Nederlandse SS'ers. De straffen varieerden van kniebuigingen en kikkeren ('gymnastieken') tot Paketen- en Briefsperré.” Dat was een zware straf, want met de door familie gestuurde pakketten konden de gevangenen zichzelf ‘bijvoeren’.¹²⁰

Rauter hield de ontwikkelingen in zijn ‘modelkamp’ scherp in de gaten. Herhaaldelijk reisde hij vanuit Den Haag naar Noord-Brabant om zich ter plekke door commandant Chmielewski en diens opvolger Adam Grünwald te laten informeren, bijvoorbeeld over de voortgang van de bouw op het kampterrein.¹²¹ De gevangenen die in die eerste maanden uit Amersfoort naar Vught werden overgebracht, zagen door de eerder gemelde aanloopproblemen aanvankelijk weinig verbetering in hun leefomstandigheden. Ze werden aan zware fysieke arbeid blootgesteld en wie in de ogen van de bewakers

---

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ Verslag van gesprek De Wilde met vertegenwoordiger Gruffke van het rijkscommissariaat (2 maart 1943).

Ibidem.

¹¹⁹ De Vries, ‘Terror im Westen’, 203.

¹²⁰ Meeuwenoord, M., *Het hele leven is hier een wereld op zichzelf: de geschiedenis van kamp Vught* (Amsterdam 2014) 112-115.

¹²¹ Dienstboek Rauter (24 februari en 22 april 1943). NIOD 250g Vught, 8.

niet hard genoeg werkte, voelde de knuppels op de rug dansen.¹²² Vanaf mei 1943 werden er ook vrouwen als *Schutzhaft*-gevangenen in het kamp afgeleverd, bewaakt door vijftien *SS-Aufseherinnen*.¹²³

Waren de gevangenen in Rauters Vught beter af dan zij die het kampleven moesten ondergaan in Amersfoort dat onder verantwoordelijkheid stond van BdS Harster? In het algemeen kan worden gesteld dat kamp Vught draaglijker was, maar per individuele gevangene was er verschil in oordeel, zo komt naar voren in de dissertatie van Meeuwenoord over het kamp. Vanaf mei 1943, toen de aanloopproblemen grotendeels onder controle waren, nam het sterftecijfer drastisch af.¹²⁴

Gevangenen die uit Amersfoort kwamen of die de eerste maanden in het kamp hadden meegemaakt ervoeren de periode na mei 1943 als relatief goed. De verschillende opvattingen over de behandeling werd mede beïnvloed door het gedrag van de SS-bewakers. De Duitsers in het kamp werden door de gevangenen als gewelddadig benoemd. Zij waren het ook die de prominentste functies in de kamphiërarchie vervulden. Bijkomende oorzaak was de Duitse bewakers, meer dan de Nederlandse, de gevangenen zagen als vijanden.

Bovendien keken de Duitse SS'ers neer op hun Nederlandse collega's, die de minder belangrijke baantjes bekleedden. De straffen die in het *Schutzhaftlager* van Vught werden opgelegd, verschilden overigens niet van die de Joden in het kamp hadden te verduren zoals *Brief- und Paketensperre*, bunkerstraf, de bok, strafexerceren en slaan en schoppen. Een deel van de gevangenen omschreef het beleid en de SS in de periode juni 1943 tot januari 1944 als zeer gewelddadig, terwijl een ander deel meende dat het relatief meeviel.¹²⁵

In Vught zaten ook ongeveer 1350 buitenlanders opgesloten. De meesten van hen (1000) waren Belgen. In september en oktober 1943 werden 27 Belgische verzetsstrijders opgehangen, nadat ze in België door een militair gerechtshof ter dood waren veroordeeld. In Nederland kwamen terdoodveroordeelden doorgaans voor een vuurpeloton.¹²⁶ Rauter moest volgens de geldende hiërarchische verhoudingen de straffen laten uitvoeren. Getuigen verklaarden na de oorlog dat Rauter persoonlijk aanwezig was bij de ophanging van zeker zeven van deze Belgen. De Duitse bewaker Karl Lennertz luisterde een gesprek af tussen Rauter en kampcommandat Chmielewski in het crematorium van Vught. De *Höherer SS- und Polizeiführer* zou daar letterlijk hebben gezegd:

---

¹²² Zes weken na de ingebuikneming van het kamp (22 februari 1943) verscheen een anoniem rapport over de misstanden: voeding is absoluut onvoldoende; de behandeling beestachtig, lijfstraffen, commandant stuurt hond af op de gevangenen, nauwelijks medische behandeling, in de eerste vier weken stierven 143 gevangenen: "De laatste dagen is er in de behandeling van de gevangenen verandering en verbetering gekomen. Men fluistert, dat Rauter ingegrepen heeft. Hoever deze verbeteringen gaan, kan ik nog niet zeggen. In ieder geval is een grondig onderzoek ten zeerste gewenst...." NA Ministerie van Justitie: Waarnemend Secretaris-Generaal en raadsadviseur mr. J.P. Hooykaas, (1925) 1940-1947 Inv. nr. 2.09.56 Bestanddeel 47.

¹²³ Meeuwenoord, *Kamp Vught* 219-234.

¹²⁴ Van mei 1943 tot januari 1944 stierven er in het Schutzhaftlager eenentwintig mannen als gevolg van geweld. Meeuwenoord, *Mensen, macht en mentaliteit...*, 232.

¹²⁵ Ibidem, 234-236.

¹²⁶ De Vries, 'Terror im Westen', 204 en noot 14 aldaar.

*“Heute Abend werden die Erhängungen vorgenommen van 7 Saboteuren die als abschreckendes Beispiel für Holland dienen soll und dann werden laufend Geislerschiessungen wozu mir der Schiessstand am ereignesten erscheint. Suchen Sie die Prominentesten und Bekanntesten, die hier im Lager einsitzen aus der Registratur hervor.”*¹²⁷

Er waren meer getuigen die Rauter ten tijde van voornoemde executies hadden gezien. De door de SD opgepakte en naar Vught overgebrachte Hugo Reichmann:

*“Enige dagen tevoren moest hals over kop een galg gemaakt worden in de Industriebhof. Toen kwam kampsperr en mocht niemand buiten de barakken komen. Vervolgens werden 7 Belgen zwaar geboeid binnengebracht en naar het Crematorium gevoerd. Daar was ook een galg opgesteld. Toen is de volgende dag Rauter gekomen en zijn de Belgen in zijn aanwezigheid opgehangen. Ik heb dit van mijn plaats kunnen zien, uitgesloten de ophanging zelf, doch dit is mij later bevestigd geworden.”*¹²⁸

Volgens Lennertz werden de ophangingen hem bevestigd door “Joep de lijkenverbrander”: “Des avonds laat is Rauter en zijn bende na een behoorlijke feestavond te hebben genoten van het geld van de *Häftlingen* weer vertrokken.”¹²⁹

Rauter als opvoeder

Rauter was erg tevreden over Vught: *“Für mich war Vught (...) kein Konzentrationslager, sondern ein germanisches Erziehungslager* (opvoedingskamp, Th. G).” De *Höhere SS- und Polizeiführer* eiste na de oorlog alle eer op dat Vught zich, uitgezonderd enkele ontsporingen, in positieve zin onderscheidde van het doorsnee concentratiekamp onder nazibeheer. Dat was volgens eigen zeggen te danken aan zijn intensieve bemoeienis: hij had het kamp elke twee à drie weken onaangekondigd bezocht, grondig geïnspecteerd, met tientallen gevangenen gesproken en hun klachten serieus onderzocht. Tot verdriet van het Sipo-bewakingspersoneel: *“Die KL-Mannschaft hat mehr Angst vor mir gehabt als die Häftlinge.”* Op twee incidenten na was volgens Rauter alles gladjes en binnen de internationale normen verlopen.¹³⁰

Rauter stelde inderdaad grenzen aan de macht van de kampleiding en de bewaking. Meeuwenoord: "Hoewel de opzet van het kamp Vught in hoofdlijnen gelijk was aan die van kampen in Duitsland was het geen kopie hiervan. Vught kende een specifieke institutionele en organisatorische structuur, die werd bepaald door de doelstellingen van Rauter, de functie van het kamp, de zienswijze

---

¹²⁷ Verhoor K. Lennartz (ongedateerd). NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 b 8.

¹²⁸ Verhoor H. Reichmann (ongedateerd). Verhoor G. Vergeer (ongedateerd). Ibidem.

¹²⁹ Verhoor K. Lennartz (ongedateerd). NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 b 8.

¹³⁰ Gesprekken met Rauter. Vijfde gesprek, 4-5.

van de nationaalsocialisten aangaande de behandeling van de verschillende groepen gevangenen en de grenzen aan de macht van de SS."

De levensomstandigheden verschilden – afgezien van de eerste vijf maanden – inderdaad in positieve zin met Amersfoort en de kampen in Duitsland. Het werk was eentonig maar minder uitputtend voor de gevangenen. De kampcommandanten Karl Chmielewski, Adam Grünewald en Hans Hüttig hielden zich in grote lijnen aan de opdracht van Rauter en gedroegen zich minder gewelddadig. Meeuwenoord: "Ofschoon er vraagtekens gezet kunnen worden bij het vaak genoemde begrip 'Vught als modelkamp' is zeker dat Rauter nadrukkelijk voor ogen had dat de kampleiding het kamp ordentelijk moest leiden, het gewelddadige optreden van de bewaking gematigd moest zijn en de levensomstandigheden voor de gevangenen, naar de maatstaven van het nationaalsocialistische bezettingsbestuur, menselijk en rechtvaardig moest zijn."¹³¹

De HSSuPF greep pas in toen Chmielewski en Grünewald naar zijn maatstaven de eer van de SS bezoedelden.¹³² Chmielewski moest in oktober 1943 het veld ruimen; niet zozeer omdat hij Vught slecht leidde, maar wel omdat hij een alcoholist was en zich met vrouwelijk kamppersoneel inliet. Rauter: "*Der Kommandant, ich weiss seinen Namen nicht mehr, hat sich einen Rausch angetrunken und hat Schweinereien gemacht mit weiblichen Angestellten.*"¹³³ Ook Grünewald werd hardhandig uit zijn functie ontheven. Aanleiding was het zogenoemde Bunkerdrama, dat later uitgebreider aan de orde komt.

---

¹³¹ Meeuwenoord, *Mensen, macht en mentaliteit*, 336 en 360-361. Meeuwenoord, M., *Het hele leven is hier een wereld op zichzelf. De geschiedenis van kamp Vught* (Amsterdam 2014) 320-321.

¹³² De Vries, 'Terror im Westen', 201-202.

¹³³ Gesprekken met Rauter. Vijfde gesprek, 5.

Chmielewski werd ook nog door het SS- und Polizeigericht in Berlijn wegens verduistering tot vijftien jaar cel veroordeeld. Himmler wenste het vonnis evenwel niet te ondertekenen en Chmielewski kon zijn carrière voortzetten in Mauthausen. In 1961 werd hij in de Bondsrepubliek tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld. De Vries, 'Terror im Westen', 201.

*Es (kommt) nicht so sehr darauf an,
dasz der rechte Mann niedergeschossen wird.
Auf der Strasze werden auch Unschuldige
erschossen (...) Es kommt vielmehr darauf
an, dasz im rechten Augenblick Tote fallen.*

H.A. RAUTER ¹

Hoofdstuk 9

Het bankroet van de nazificatiepolitiek

‘Eiskalt ablehnend’

Van de voorzichtige aanpak voor Nederland die Hitler in het voorjaar van 1940 als opdracht aan Seyss-Inquart en Rauter had meegegeven was begin 1943 weinig meer over. De Hollanders lieten zich, zo was gebleken, niet met zachte hand nazificeren en gelijkgeschakelen. Ook was de bevolking niet meegaander geworden toen in de loop van 1941 en 1942 de ‘vrijwilligheid’ bij de samenwerking met de Duitsers steeds meer naar de achtergrond verdween. De nationaal-socialistische pil bleek niet meer te vergulden.

De rijkscommissaris en zijn commissarissen-generaal onderkenden te laat dat zij hun Berlijnse opdrachten in een zeer conservatief land hadden uit te voeren. Hun obstakel was niet de oude politieke elite die zich met hun partijen eenvoudig opzij had laten schuiven, ook niet de ambtenaren die gezagsgetrouw de beschikkingen, verordeningen en aanwijzingen implementeerden. Evenmin de politie (en justitie) die tot ver in bezettingstijd collaboreerde. Het waren de kerken en het politieke verzet die onder aanvoering van invloedrijke morele leiders als aartsbisschop Johannes de Jong van Utrecht en Pieter 't Hoen (*Het Parool*) gelovigen en ongelovige medestanders duidelijk maakten dat samenwerking met door de NSB gedomineerde politieke, politionele en maatschappelijke instanties uit den boze was. Bij protestants Nederland kwam het verzet vooral van onderop, in plattelandsstreken waar voorheen weinig van opstandigheid was te bespeuren. In dat opzicht vertoonde Nederland veel gelijkenis met het bezette Noorwegen, waar ook een kerkstrijd woedde met de Duitsers.²

De militaire ontwikkelingen in Europa en Noord-Afrika dwongen de Duitsers niettemin aan elke terughoudendheid een einde te maken. De nederlaag bij Stalingrad was een feit waardoor duidelijk werd dat de Russen een formidabele tegenstander waren en dat Hitler het initiatief aan het oostelijk front had verloren. De geallieerden hadden met hun landingen bij Casablanca aangetoond dat zij grote operaties

---

¹ Rauter voor een gehoor van NSB-burgemeesters in Den Bosch. Proces-verbaal PRA 's Gravenhage (6-13 december 1947) NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, blz. 93-94

² Bank, J., *God in de oorlog. De rol van de Kerk in Europa 1939-1945* (Amsterdam 2015) 184-190.

succesvol konden uitvoeren en de Britten bewezen bij El Alamein dat de Duitsers waren te verslaan. Intussen werd Berlijn geteisterd door aanhoudende luchtaanvallen.³

De verliezen van de Duitsers op het slagveld moesten hoe dan ook worden aangevuld. Militaire reserves waren nauwelijks voorhanden.⁴ De jongste lichten soldaten stonden reeds aan het front. Soelaas kon slechts worden gevonden in de fabrieken en op het platteland. Daar bestond echter al een nijpend gebrek aan arbeidskrachten.⁵ Wat in Duitsland volgde was een nietsontziende jacht op arbeiders en goederen. Ook in Nederland meldden zich de vertegenwoordigers van Sauckel, de *Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz*. Hitler zelf was zijn voorkeursbehandeling voor de Nederlanders inmiddels vergeten. Op 13 januari 1943 vaardigde hij zijn bekende *Führererlass* uit over de “totale oorlog” en een algemene *Arbeitseinsatz* die ook van toepassing was op Nederland en waarin het groene licht werd gegeven voor een nietsontziende jacht op “*Arbeitskraft*”.⁶

Als uitvloeisel van Hitlers decreet werden in de daaropvolgende weken in Duitsland verschillende verordeningen afgekondigd. De belangrijkste was wel die van Sauckel (27 januari 1943) volgens welke – met uitzondering van enkele categorieën – alle mannen van 16 tot en met 65 jaar en alle vrouwen van 17 tot en met 45 jaar zich bij de plaatselijke *Arbeitsämter* moesten melden om hun arbeidskracht voor de ‘rijksverdediging’ ter beschikking te stellen. Al vrij spoedig gingen er vanuit Duitsland verzoeken uit om dezelfde maatregelen in Nederland te nemen. Een van de eerste was de afkondiging van Verordening 16/1943 waarin op grond van het ‘Decreet van den Führer’ werd bepaald dat de rijkscommissaris of de commissarissen-generaal Fischböck en Schmidt alle maatregelen kon nemen “welke noodzakelijk zijn voor de productie of verdeling van goederen dan wel van den arbeidsinzet.”⁷

Het bezettingsbestuur was gedwongen het masker te laten vallen. Wat zijn weerslag had op de instelling van de bevolking. Blom: “De stemming werd agressiever anti-Duits (...) De dagelijkse routines werden meer en meer verstoord (...) Geleidelijk werden de vragen omtrent collaboratie en verzet ook door grote groepen als een wezenlijke problematiek gezien, waarin men positie moest kiezen.”⁸

Het werd voor de bezetter steeds gevaarlijker op straat. Dat gold ook voor SS’ers en (collaborerend) politiepersoneel. De politieke situatie vereiste, schreef Rauter op 17 februari 1943, dat “*SS- und Polizeimänner*” ’s avonds bij het invallen van de duisternis niet alleen de straat opgingen, maar tenminste met twee man. Aanvallen op agenten of pogingen daartoe moesten hem als “*Gerichtsherr und als Höherer SS- und Polizeiführer*” onmiddellijk telefonisch worden gemeld. Het mocht niet zo gaan als in het ‘geval-’s Hertogenbosch’ (31 januari 1943), waarbij een SS-soldaat door drie “*Zivilisten*” werd

---

³ De Jong, *Koninkrijk VI*. Tweede helft, 542.

⁴ Herbert, U., *Fremdarbeiter. Politik und Praxis des "Ausländer-Einsatzes" in der Kriegswirtschaft des Dritten Reiches* (Bonn 1999) 275.

⁵ Ibidem.

⁶ Führererlass (13 januari 1943). Moll, M., *Führer-Erlasse 1939-1945* (Stuttgart 1997) 311-313.

⁷ Sijes, *De Arbeidsinzet*, 251-253. Verordeningblad 1943, VO 16/1943, 77-79.

⁸ Blom, ‘Nederland onder Duitse bezetting’ in *Crisis, bezetting en herstel. Tien studies over Nederland 1930-1950* (Den Haag 1989) 56-101, aldaar 85.

aangevallen en vervolgens in het water was gegooid. Toen hoorde Rauter pas veertien dagen later van het incident.⁹ Slechts als het spoor vers was, konden de daders succesvol worden opgespoord.

De HSSuPF gaf hierme impliciet toe dat hij een van zijn belangrijkste taken – het garanderen van de veiligheid van zijn Duitse personeel – niet meer kon uitoefenen. Schuld daaraan droegen mede de Nederlandse autoriteiten, die niet in staat waren de in de meidagen van 1940 afgesproken *modus vivendi* met de bezetter te handhaven.

Het waren, begin 1943, deprimerende en nerveuze maanden voor het bezettingsbestuur. Het Zesde Leger was verslagen bij Stalingrad. In Nederland nam het verzet toe en de HSSuPF had ook nog de irritatie van Himmler opgewekt. De wrevel van de *Reichsführer-SS* was ontstaan doordat Rauter, tegen zijn gewoonte in, volgens Himmler slordig had gehandeld. Waarom waren Artur Axmann, de opvolger van Baldur von Schirach als *Reichsjugendführer*, en diens stafchef Helmuth Möckel niet door Rauter ontvangen toen ze in Den Haag vertoefden, vroeg Himmler. Dit gedrag frustreerde de samenwerking met deze hoge partijfunctionarissen.¹⁰

Het was de schuld van Schmidt en Seyss-Inquart geweest, schreef Rauter drie dagen later terug. Het tweetal had hem “*bewusst von beiden Führern abgehalten*”. De rijkscommissaris had een geheim etentje voor Axmann en Möckel georganiseerd. Pas toen diens gasten al in Nederland waren gearriveerd, had Rauter van hun aanwezigheid vernomen. Zijn verzoek om alsnog de beide heren bij de maaltijd op Clingendael te ontmoeten, werd genegeerd: “*Es war mir dies im höchsten Grade peinlich.*”

De HSSuPF zag in het voorval weer een klein complot, een onderdeel van de drijfjacht op de SS van de vertegenwoordigers van de Duitse nazipartij die zich waarschijnlijk irriteerden aan het dedain waarmee zij door de leden van Himmlers keurkorps werden bejegend. De kwestie was inmiddels uitgesproken en in het vervolg zou de *Höhere SS- und Polizeiführer* niet meer worden uitgesloten van ontmoetingen met dergelijke belangrijke figuren, verzekerde “*Ihr gehorsamst ergebener*” Rauter zijn hoogste baas in Berlijn.¹¹

Als politiek incident stelde de kwestie van de *Reichsjugendführer* natuurlijk weinig voor, maar het was wel de enige keer dat Rauter – afgaande op de beschikbare documenten – als HSSuPF een tik op de vingers kreeg van Himmler. Het zette hem ongetwijfeld aan om nog scherper te letten op de directieven van de *Reichsführer*. Hij moest opereren in een vijandige omgeving waar hij op steeds minder medewerking van de Nederlandse bevolking kon rekenen. Van de NSB, een stel zwakkelingen die door de rijkscommissaris en commissaris-generaal Schmidt werden geprotegeerd, viel ook niets te verwachten, zo was hem tijdens de begrafenisplechtigheden rond Seyffardt wederom gebleken.

Het was een waardig evenement geweest dankzij de inzet van de *Waffen-SS* en de *Ordnungspolizei*, maar Nederlanders hadden zich nauwelijks laten zien: “*Der Reichskommissar sah gerade bei diesem Anlass, wie schwach die NSB hier ist und wie eiskalt ablehnend die übergrosse*

---

⁹ Rauter aan de Befehlshaber der Ordnungspolizei. NIOD 077 GKfdSW 1718.

¹⁰ Himmler aan Rauter (8 februari 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 324, 952-953.

¹¹ Rauter aan Himmler (11 februari 1943). Ibidem, nr. 330, 959.

Mehrheit des Volkes geworden ist.”¹² Met de NSB zou de nazificatie van de bevolking nooit lukken; deze was, aldus Rauter, alleen mogelijk door de Germaansche SS, onder leiding van Henk Feldmeijer.

‘*Eiskalt ablehnend*’ waren bijvoorbeeld de Nederlandse artsen. Zij streden tegen de in december 1941 ingestelde Artsenkamer (VO 226/41) waarvan alle medici automatisch en gedwongen tot lid waren gemaakt. De Artsenkamer was een nationaalsocialistisch verlengstuk van de bezetter, bedoeld om controle uit te oefenen en de politieke gezindheid van de beroepsgroep en de individuele arts te toetsen. Het verzet werd georganiseerd door Medisch Contact, een illegale organisatie die al in de zomer van 1941 was ontstaan. De Artsenkamer had hierdoor in 1942 nog geen enkele greep gekregen op de artsenwereld.

De Kamer waar de NSB’er Constant Croÿn (tevens lid van de Nederlandsche SS) de scepter zwaaide, poogde begin 1943 in de tegenaanval te gaan. Langs tuchtrechtelijke weg probeerde hij de artsen te dwingen de aanmeldingsformulieren in te sturen. Wie dat niet deed, liep kans zijn bevoegdheid tot uitoefening van het beroep van arts te verliezen. De artsen reageerden daarop door massaal het woord arts op de bordjes aan hun woning te overplakken. De Duitsers spraken van een staking, wat niet juist was, want de artsen ontvingen en behandelden wel hun patiënten.

De bezetter kon dit opstandige gedrag niet tolereren; het paste niet in de centralistische nazipolitiek. Het geëigende antwoord was met de vuist op tafel slaan. Wimmer, die zich voor het eerst met een ordeprobleem bemoeide, eiste een onmiddellijk einde van de actie. Rauter kreeg van Himmler te horen dat harde tegenmaatregelen waren geboden:

*“Ich bin für absolutes Durchgreifen (...) Halte es für richtig, wenn rund 3 – 500 der Streikführenden verhaftet und sofort in die K.L. im Reich verbracht werden. Wir werden sie dort als Ärzte verwenden.”*¹³

Zover kwam het niet. Na officieus overleg met Wimmer (1 april 1943) besloten beide partijen tot een compromis, maar in feite was het een pijnlijke nederlaag voor de bezetter, in het bijzonder voor de rijkscommissaris en zijn commissaris-generaal voor Bestuur en Justitie. Het was een maatregel die Duits gezichtverlies moest goedmaken: de artsen gaven toe aan de eisen van de bezetter om te stoppen met de ‘staking’, terwijl de Duitsers hun steun aan de Artsenkamer verminderden.¹⁴ Het bleek een strategische fout te zijn die de bezetter nog duur zou komen te staan. Rauter hoefde in elk geval zijn manschappen niet in te zetten.¹⁵

De eerdere razzia’s en maatregelen tegen studenten en ‘plutocratenzoontjes’ hadden verbittering veroorzaakt in veel huisgezinnen. Op 13 maart 1943 volgde de ‘ordening’ van het Hooger Onderwijs. Voor alle universiteiten en hogescholen gold voortaan een numerus clausus. De studenten moesten

---

¹² Rauter aan Himmler (10 februari 1943). Ibidem, nr. 326, 955.

¹³ Himmler aan Rauter (31 maart 1943). NA Ministerie van Justitie: Commissies tot Opsporing van Oorlogsmisdadigers (COOM) (1942) 1942-1949 (1984) Inv. Nr. 1335.

¹⁴ In ’t Veld, *De SS en Nederland II*, noot 1 bij nr. 368, 1003.

¹⁵ Rauter aan Himmler (2 april 1943). Ibidem, nr. 371, 1008-1010.

bovendien elk jaar een loyaliteitsverklaring tekenen en na afronding van hun studie waren ze verplicht een jaar in Duitsland te gaan werken (VO 28/1943).¹⁶ Deze verklaring mocht “onder geen voorwaarde” worden ondertekend, aldus het Studentenverzet, bij monde van de Raad van Negen, op 6 maart 1943 in een bulletin aan alle studenten. Ook “aan een oproep om voor Duitsland te gaan werken zal nooit, onder welke pressie ook, gehoor worden gegeven.”

Uiteindelijk tekenden slechts ruim tweeduizend (14 procent) van de 14.600 studenten in Nederland de loyaliteitsverklaring. Voor de bezetter was dit onacceptabel. Als represaille werden 140 opgepakte studenten op transport gesteld naar Duitsland waar ze in een vliegtuigfabriek aan de slag moesten.¹⁷

Dat het actief verzet begin 1943 steeds serieuzer werd en een breder draagvlak kreeg, bleek ook uit de vermetele aanslag op het Amsterdamse bevolkingsregister. Onder leiding van de kunstenaars Gerrit van der Veen en Willem Arondeus werd in de avond van 27 maart 1943 een geslaagde actie uitgevoerd. De verzetsstrijders staken de in grote hopen verzamelde persoonskaarten in brand en bliezen het gebouw aan de Plantage Kerklaan vervolgens met trotyl op. De aanslag was opgezet om de controle op valse persoonsbewijzen (via de persoonskaarten) onmogelijk te maken. Uiteindelijk werden de meeste bij de aanslag betrokkenen door verraad aangehouden en veroordeeld. Er werden dertien doodvonnissen uitgesproken en voltrokken.¹⁸

Voorbereiding op de invasie

De bezetter bereidde zich verder voor op een geallieerde invasie. Rauter richtte het IJsselmeer-Flottille op, een eenheid van 300 man van de *Waffen-SS* die met geconfisqueerde kotters en motorboten moest jagen op afgesprongen geheim agenten en bemanningsleden van afgeschoten geallieerde vliegtuigen.¹⁹ Himmler maande Rauter niet te veel eerste klas soldaten te onttrekken voor zijn flottielje. Hij moest maar putten uit vrijwilligers van de Germaansche SS: “*Ich bin auch der Ansicht, dass man für diese Wasserschützflottille nicht unbedingt jeden Koch aus Deutschland bestellen muss.*”²⁰ Zijn ondergeschikte stelde de *Reichsführer-SS* gerust: “*Es handelt sich natürlich um germanische SS-Männer des Wach-Bataillon Nordwest...*”²¹

In het westen van Nederland was men intussen druk doende met het opwerpen van de *Atlantikwall*. Het strand en de duinen werden tot verboden gebied verklaard. In augustus 1942 begon op

---

¹⁶ Bouman, P.J., *De April-Mei-Stakingen van 1943*, ('s Gravenhage 1950) 13.

¹⁷ Het betrof één procent van de Nederlandse studenten. Dit was - naar de normen van de bezetter - een zeer milde straf.

¹⁸ NIOD Aanslag bevolkingsregister Amsterdam Doc II 97.

De Jong, *Het koninkrijk VI*. Tweede helft, 712- 734.

Het illegale *Parool* maakte op 5 april 1943 melding van de aanslag en sprak van een "vreugdevuur". In de editie van 30 juli 1943 werden de gefusilleerde verzetsmensen herdacht: "Tot in den dood weerstonden zij den vijand. Zij hun voorbeeld ons een aansporing om den strijd verbeteren voort te zetten..." *Het Parool*, nr. 51 en 56.

¹⁹ Van der Zee, *Voor Führer en Vaderland*, 70-71.

²⁰ Himmler aan Rauter (11 maart 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland*, Deel II, nr. 354.

²¹ Rauter aan Himmler (12 maart 1943). Ibidem, nr. 355.

Walcheren de ontruiming. Tienduizend mensen moesten het eiland verlaten. Hun huizen werden afgebroken om plaats te maken voor militaire versterkingen. Christiansen, de *Wehrmachtbefehlhaber*, toch verantwoordelijk voor de kustverdediging, verhuisde zijn hoofdkwartier in de lente van 1942 al van Den Haag naar Hilversum. Het rijkscommissariaat bleef in de residentie, omdat Seyss-Inquart onderkende dat hij met zijn vertrek en dat van zijn bezettingsapparaat naar elders een onwenselijke indruk op het Nederlandse volk zou maken. Het ging ook niet door omdat Hitler geen meter grond wenste prijs te geven.²²

Omdat Christiansen verwachtte dat de invasie in de zomer van 1943 zou plaatsvinden, voerde hij de druk op de rijkscommissaris weer op. Nu kwam Seyss-Inquart deels tegemoet aan de verlangens van zijn militaire evenknie. De meeste departementen en enkele centrale overheidsdiensten zouden naar het midden of oosten van het land vertrekken. Ook de afdelingen van de commissarissen-generaal Wimmer (Bestuur en Justitie) en Fischböck (Financien en Economie) verlieten Den Haag. De rijkscommissaris en Schmidt (Bijzondere Zaken) bleven in Den Haag.

Het spreekt vanzelf dat Rauter en alle onder hem ressorterende afdelingen met inbegrip van de BdS en diens staf in de residentie bleven. De HSSuPF had echter wel speciale voorzorgen genomen. De sociale afdelingen van de SS had hij naar Utrecht verplaatst, zo ook het archief met geheime stukken, opdat deze niet in handen van de vijand zouden vallen. Van de Duitse militaire kracht in Nederland verwachtte Rauter niet veel. Deze was “gering”. Bovendien zou ook nog één hier gelegerde divisie naar het oostelijke front worden verplaatst, terwijl de leegte die zij achterliet mogelijk zou worden opgevuld door ongeregelde troepen “*von der kein Mensch weiss, wie stark sie ist. Ein anderer Kräftezuschub ist nicht zu erwarten.*”²³

In het gebied van Den Haag volgden wel speciale veiligheidsmaatregelen. Scheveningen en Clingendael werden versterkt tot vestingen (“*Stützpunkte*”), beveiligd door SS-troepen. Himmler onderschreef de plannen van Seyss-Inquart, maar zijn voorstel om Rauter daarbij met het bevel van de *Stützpunkte* te belasten stuitte op gehonoreerde bezwaren van de rijkscommissaris. Rauter had politietaken, geen militaire.²⁴ Een militair moest het bevel krijgen. Seyss-Inquart, die ondanks zijn taxatiefouten niets aan macht had ingeboet, schreef hierover op 15 februari 1943 aan Himmler, die weer een nederlaag moest slikken.²⁵

Echter, Rauter zou Rauter niet zijn geweest als hij voor zichzelf geen rol creëerde bij de mobilisering van de tegenkrachten voor een eventuele invasie. Die mogelijkheid deed zich voor bij de oprichting van de Landwacht Nederland. Op 12 maart 1943 verscheen er een Verordening van Seyss-Inquart (VO 24/1943) waarin werd besloten tot vorming van een ‘territoriale organisatie voor de landsverdediging, welke bestemd is voor den afweer van buitenlandsche of binnenlandsche vijanden

---

²² De Jong, *Het Koninkrijk V*. Tweede helft, 957-958.

²³ Rauter aan Himmler (1 april 1942). In 't Veld, *De SS en Nederland*, Deel I nr. 137, 677-682.

²⁴ De Jong, *Het Koninkrijk VI*. Tweede helft, 765-766.

²⁵ Seyss-Inquart aan Himmler. In 't Veld, *De SS en Nederland*, Deel II nr. 336, 970.

binnen Nederland'. De nieuwe formatie, in oktober 1943 omgedoopt tot Landstorm Nederland, werd 'binnen het kader van de Waffen-SS opgericht' en kwam onder bevel te staan 'van den Höheren SS- und Polizeiführer en de door hem aangewezen commandeerende instantie'. Nederlanders konden zich, mits medisch geschikt, uit het juiste politieke hout gesneden en na de eed op de Führer te hebben afgelegd, toetreden tot de Landwacht Nederland.²⁶

Voor de werving kon Rauter c.s. voornamelijk putten uit de vijver van de NSB. Daarom stond in de verordening dat de Landwacht Nederland was opgericht 'in overeenstemming met den Leider der Nationaal-Socialistischen Bewegung'. Verder waren de manschappen onderworpen aan de krijgstuicht van de *Waffen-SS* en de jurisdictie van het *SS- und Polizeigericht*. Na een opleiding van drie à vier maanden mochten de rekruten naar huis, in afwachting van de binnenlandse en buitenlandse vijanden. Wie dat waren werd niet nader aangeduid: geallieerde soldaten, verzetsmensen?²⁷

In elk geval ging het ook bij het opzetten van de Landwacht Nederland – zoals eerder gezegd – om "*Erfassung der wehrhaften NSB'ers*". Daarover had Schmidt al in december 1942 met Mussert gesproken. Dat gesprek had Rauter met zorgen vervuld, zo schreef hij aan Himmler:

"Ich bitte Sie Reichsführer, unter allen Umständen zu verhindern dass in dieser wehrhaften Organisation, die nach soldatischen und militärischen Grundsätzen aufgebaut werden muss, keine politischen Einflüsse zugelassen werden, den ich fürchte, dass man versuchen wird, zu erreichen, dass alle möglichen höheren NSB-Führer, neben den Führern der Waffen-SS, irgendeine entschiedene Gewalt erhalten, das wäre unträglich."

Met politieke invloed bedoelde Rauter het gevaar dat de leiding van de NSB zeggenschap zou krijgen over de nieuwe organisatie. Aan de naam Landwacht Nederland was bij Rauter veel denkwerk voorafgegaan, zo liet hij Himmler weten. *Heimwehr* en *Heimatschutz* waren ongeschikt, omdat niemand in Nederland deze begrippen kende. Rauter was ook geen voorstander van het woord *Niederlande*.²⁸

Drie maanden later was aan de voornaamste wens van Rauter voldaan: wel goedkeuring maar geen invloed van de NSB op het doen en laten van de Landwacht Nederland. Het had een positieve invloed op de stemming van de HSSuPF. Hij schreef de *Reichsführer-SS* dat er inmiddels 1643 man voor de Landwacht Nederland langs de keuringsburelen van de SS waren gegaan en dat de werving voor de opleiding van onderofficieren voorspoedig verliep. Elke maand zouden 1200 nieuwe rekruten worden ingelijfd.

---

²⁶ De tekst van de eed luidde: 'Als lid van de Landwacht Nederland zweer ik U, Adolf Hitler, Germaansch Führer, trouw en dapperheid. Ik beloof U en den door U aangewezen leiders gehoorzaamheid tot in den dood. Zo waarlijk helpe mij God Almachtig!' Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied. Jaar 1943, 117.

²⁷ In't Veld, *De SS en Nederland I*, 376.

²⁸ Rauter aan Himmler (9 december 1942). Ibidem, nr. 273, 884-885.

Nog steeds zag Rauter ondanks alle moeilijkheden de naaste toekomst voor de Duitsers wat de situatie in Nederland betrof, met vertrouwen tegemoet. Het was de laatste keer dat de HSSuPF zich positief uitliet over de mogelijkheden om de Nederlanders te nazificeren:

*“Es ist, Reichsführer, mit den Niederländern sehr schwierig, sie sind fächerlich zäh und stur, und es kann hier nichts übers Knie gebrochen werden, aber im Laufe der Zeit kann man doch aus den Niederländern ganz prima Soldaten erziehen. Ich glaube, dass die Niederlande dem Reich auf diesen Gebiet noch vieles geben kann.”*²⁹

Zover was het nog lang niet. Drie weken later zou Rauter als ordehandhaver van het bezettingsbestuur voor de grootste uitdaging staan in zijn carrière als *Höherer SS- und Polizeiführer*.

De grootste taxatiefout van het bezettingsbestuur

“*Böse und verwundert*”, dat was Rauter, zo vertelde hij in 1947, toen hij op donderdag 29 april 1943 de proclamatie van Christiansen in de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* las:

*“Ach lieber Gott, was haben die Leute nun gemacht – dachte ich – das wird einen Krach geben, denn jede Familie hat einen Mann oder Sohn der nun Kriegsgefangener wird. Und es gab sovielen Ausnahmen, aber das haben sie nicht gleich in der Zeitung geschrieben.”*³⁰

De bekendmaking (ook in de Nederlandstalige persorganen) hield de volgende boodschap in:

“De Wehrmachtsoffizier in den Niederlanden bevelen (...) dat de leden van het voormalige Nederlandsche Leger opnieuw in krijgsgevangenschap worden teruggevoerd (...) Wie aan den oproep van den Wehrmachtsoffizier geen gevolg geeft of tracht, zich op andere wijze aan de krijgsgevangenschap te onttrekken, moet op de strengste maatregelen [doodstraffen, Th. G.] rekenen. Dit geldt evenzeer voor personen, die de betrokkenen bij dergelijke pogingen ondersteunen. Allen, die thans in krijgsgevangenschap moeten terugkeeren, hebben dit uitsluitend aan de ophitsers te danken die door hun misdadig gedrag dezen maatregel noodzakelijk maakten.”³¹

---

²⁹ Rauter aan Himmler (6 april 1943). Ibidem, Deel II nr. 372, 1010-1012.

³⁰ Gesprekken met Rauter. Vijfde gesprek 26-27.

³¹ *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* (29 april 1943). De Telegraaf (30 april 1943). NIOD 077 GKfdSw 1143

Het was achteraf gespeelde verontwaardiging van Rauter. Hij kon niet verrast zijn geweest door de maatregel om honderdduizenden Nederlanders in gevangenschap weg te voeren, want het was een jaar eerder al geopperd. Ook waren de Nederlandse beroepsofficieren hun al in mei 1942 vooruitgegaan.³² De belangrijkste reden voor de maatregel van Christiansen was niet – zoals hij aanvoerde – het opstandige gedrag van de oud-militairen. Ook niet de angst dat de voormalige krijgsgevangenen bij een geallieerde invasie zich tegen de Duitsers zouden keren, al speelden deze argumenten wel mee. Wat de nazi's over de streep trok was hun honger naar arbeidskrachten.

Het bezettingsbestuur stond al langere tijd voor een dilemma. Het wilde zijn regionale oorlogseconomie niet in gevaar brengen door grote contingenten arbeiders naar Duitsland te zien vertrekken, waarmee ook het gevaar ontstond de greep op een deel van de samenleving te verliezen.³³ Aan de andere kant zag het ook de noodzaak om de Duitse bewapeningsindustrie op peil te houden. Vandaar dat het oppakken van de 300.000 Nederlandse militairen een steeds aantrekkelijker optie werd. De eerste die het dreigement uitsprak was commissaris-generaal Schmidt van Bijzondere Zaken in april 1942. Schmidt voorspelde in een gesprek met secretaris-generaal ir. R.A. Verwey van Sociale Zaken “ernstige dingen te vrezen” als het college van secretarissen-generaal zich niet meer zouden inspannen om arbeiders te ronselen voor Duitsland.³⁴

Toen gebeurde er tien maanden niets rond de voormalige krijgsgevangenen. Wel klopte Sauckel met de gekeerde krijgskansen en de grote verliezen aan manschappen op de slagvelden steeds vaker aan in Den Haag en bij de bezettingsautoriteiten van andere bezette gebieden. Zijn acties in Nederland waren begonnen in april 1942 waarbij hij als eerste eis (*Holland-Aktion I*) stelde, dat ons land voor 15 mei, voor de grote zomeroffensieven in Rusland, 30.000 metaalarbeiders moesten leveren. Dat stuitte op bezwaren; niet alleen bij de metaalarbeiders, maar ook bij de Duitse instanties in Nederland die hun “*Rüstungsindustrie*” in gevaar zagen komen.³⁵

Het zou tot februari 1943 duren voordat de deportatie van krijgsgevangenen uit Nederland weer op de agenda werd gezet. Daags na de moordaanslag op generaal Seyffardt was tijdens de bijeenkomst van Seyss-Inquart en zijn vier commissarissen-generaal gesproken over het in krijgsgevangenschap terugvoeren van Nederlandse onderofficieren. Rauter stelde Himmler onmiddellijk van dit voornemen op de hoogte. De *Reichsführer-SS* reageerde op 10 februari per telex: “*Die Wiedereinziehung der Unteroffiziere im Kriegsgefangenenlager halte ich für unbedingt notwendig.*”³⁶ Een dag later meldde de *Reichsführer-SS* dat de *Führer* zijn fiat gaf aan de maatregel :

---

³² Bekendmaking Christiansen (29 april 1943). *De Telegraaf* (30 april 1943). NIOD 77 GKfdSw 1143.

³³ Klemann, *Nederland 1938-1948*, 79.

³⁴ Sijes, *De Arbeidsinzet*, 160-163.

³⁵ *Ibidem*, 178-179.

³⁶ NIOD Rauter (processtukken) Archief 286 Inv. Nr. 45/47, locatie 47.

*“Die Wiederüberführung der früheren aktiven Unteroffiziere und hervorstehender englandfreundlicher Reserve-Offiziere ist sofort durchzuführen. Der Führer hält sie für dringend notwendig.”*³⁷

Het terugvoeren van onderofficieren in krijgsgevangenschap stond nog niet op gespannen voet met de Conventie van Genève. Hitler wilde echter veel verder gaan, nadat hij op 14 februari in de *Wolfschanze* daartoe door Himmler was gesouffleerd.³⁸ Hier kreeg het bezettingbestuur de opdracht van de *Führer* om alle in mei 1940 in vrijheid gestelde krijgsgevangenen weer op te pakken en naar Duitsland terug te sturen. Himmler, die na voorgaande nederlagen wel een bestuurlijke opkikker kon gebruiken, bediende zich – in het voortdurende steekspel met de rijkscommissaris – van Rauter om het nieuws aan de rijkscommissaris over te brengen.

Een affront voor Seyss-Inquart voor wie zijn ‘*Unmittelbarkeit*’ (rechtstreekse toegang tot Hitler) op zo'n manier weinig voorstelde. Hij mopperde daarover schriftelijk bij de *Reichsführer-SS*, maar “*wir werden schon alles machen, was möglich ist, zu einem guten Ende zu kommen.*”³⁹ De voorzichtige Seyss-Inquart onderkende meteen de mogelijke gevaren – schade aan de oorlogseconomie en aan de autoriteit van het bezettingbestuur – die aan een dergelijke maatregel kleefden, maar hij kon er niets tegen doen: de *Führer* had beslist.

In Berlijn werden intussen de nodige voorbereidingen getroffen. Onder leiding van staatssecretaris Dr. Wilhelm Kritzinger (rijkskanselarij) vond er op 22 februari een bespreking plaats, waarbij ook commissaris-generaal Fischböck als vertegenwoordiger van de rijkscommissaris aanwezig was. Het belangrijkste besluit tijdens de bijeenkomst was dat “*die ehemaligen Soldaten*” in Duitsland “*in kriegswichtigen Betriebe*” aan het werk zouden worden gezet. De beslissing was natuurlijk door de *Führer* genomen maar pro forma werd nog gesteld: “*Die Entscheidung darüber liegt bei Generalfeldmarschall Keitel.*”⁴⁰

Onder druk van Hitler moest Seyss-Inquart zich in deze kwestie schikken naar de beslissingen van de militaire top. Voor hem was nu slechts een gang naar Christiansen weggelegd om de uitvoering van de voor de deur staande maatregelen in goede banen te leiden. In een overleg, waarbij ook Rauter aanwezig was, stelde hij nog het eerder genoemde alternatief voor om het wegvoeren van krijgsgevangenen te beperken tot het westen van het land. Het kon dan als een militaire maatregel, noodzakelijk vanwege de dreiging van een invasie, worden gepresenteerd. De Nederlandse bevolking zou daar mogelijk begrip voor opbrengen.

---

³⁷ NA Ministerie van Justitie: Commissies tot Opsporing van Oorlogsmisdadigers (COOM) (1942) 1942-1949 (1984) Inv. Nr. 1335 Fernschreiben (11-2-1943) No. 1344.

³⁸ Himmler stelde de *Führer* ook nog voor om Nederlanders braakliggend gebied in Frankrijk geschikt te maken voor de landbouw, waarbij de helft van de toekomstige oogst ten goede aan Nederland zou komen. Hitler wilde er niet van weten. Notitie Himmler (ongedateerd). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 334, 968-969.

³⁹ Seyss-Inquart aan Himmler (15 februari 1943). Ibidem, nr. 336, 970.

⁴⁰ Notitie van een bespreking in de Rijkskanselarij te Berlijn (22 februari 1943). Bouman, *April-Mei-Stakingen*, Bijlagen II, nr. 4, 306-308.

Druk overleg volgde, maar het halfslachtige plan van de rijkscommissaris verdween al snel in de prullenbak. De trein was niet meer te stoppen. Alles bleef zoals het oorspronkelijk bij Hitler was afgesproken. Op 26 april schreef Christiansen aan de betrokken instanties, dat de maatregel op 28 april in de pers zou verschijnen. Door onbekende redenen werd het een dag later. De *Wehrmachtbefehlshaber* sloot niet uit dat de emoties in het land hoog zouden oplopen; Rauter en de aan hem ondergeschikte politiediensten moesten eventuele problemen oplossen.⁴¹

De twee hoogstgeplaatsten binnen het bezettingsapparaat waren beducht voor wat de gevolgen van Christiansens proclamatie konden zijn. Hoewel hij zich bewust was van de gevaren van de proclamatie van Christiansen voor de openbare orde en het gezag van het bezettingsbestuur, verliet Seyss-Inquart op 27 april 1943 Nederland. Hij reisde naar Berchtesgaden voor gesprekken met Hitler – de eerste sinds zijn bezoek met Mussert in december 1942 -, Göring en Himmler, waarna hij ook nog op 2 mei aanwezig zou zijn op een grote demonstratie in Straatsburg (Elzas).⁴² Op de kritieke momenten die volgden was de rijkscommissaris buitensland en niet bereikbaar. De verantwoordelijkheid voor het handhaven van de orde viel hierdoor exclusief toe aan de *Höherer SS- und Polizeiführer*. Het was hem toevertrouwd; dat had hij al bewezen tijdens de Februaristaking.

April-meistakingen

De eerder uitgesproken vrees van Seyss-Inquart werd bewaarheid. Direct na het bekend worden van het bevel van Christiansen aan de Nederlandse militairen, braken er overal in het land spontane stakingen uit. Ze begonnen in Twente bij Machinefabriek Gebr. Stork & Co NV in Hengelo en sloegen over naar andere delen van Overijssel. Donderdagavond drong het gerucht van de staking door naar andere delen van het land en op vrijdag was er geen provincie waar niet werd gestaakt.⁴³

Alleen in de grote steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht bleef het rustig, en wel om verschillende redenen. Van de Amsterdammers had zich na de Februaristaking en de maatregelen tegen de Joden een verlamd gevoel meester gemaakt. Het bombardement van mei 1940 had van Rotterdam een gehavende stad gemaakt waar vele inwoners naar de buitenwijken waren geëvacueerd. Ook lag het werk in de havens stil; de arbeiders waren tewerkgesteld in de buurt van Hoek van Holland. Den Haag als centrale plaats van de bezettingsbureaucratie werd meer onder controle gehouden dan enige andere stad en Utrecht ontbeerde grote bedrijven.⁴⁴

---

⁴¹ Vertrouwelijk rondschrijven van de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden (26 april 1943). Bouman, *April-Mei-Stakingen*, Bijlagen II, nr. 18, 323-324.

Christiansen was slordig in de titulatuur van Rauter: diens officiële titel was *Höherer SS- und Polizeiführer Nord-West*.

⁴² De Jong, Koninkrijk VI. Tweede helft, 797- 798.

Bouman, *April-Mei-Stakingen*, 22.

⁴³ *Ibidem*, 20-23.

⁴⁴ *Ibidem*, 26-27.

Van een algemene staking kon niet worden gesproken, omdat een centrale organisatie, zoals die er bij de Februaristaking was geweest, ontbrak. De vakbonden waren inmiddels door de Duitsers opgeheven, de kerken stelden zich na intimidaties terughoudend op en ook de oude politieke partijen bestonden al jaren niet meer. De nieuwe stakingen – per bedrijf – dreven op onderlinge solidariteit, op het prestige van leidinggevend en soms op voormalige vakbondsbestuurders die nog enige invloed hadden.⁴⁵

De proclamatie van Christiansen werkte als katalysator van de groeiende onvrede onder de Nederlandse bevolking over de steeds knellender maatregelen van de bezetter, de jacht op arbeidskrachten en de successen die de geallieerden intussen behaalden aan de diverse fronten. De *Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden* (WBN) stelde het in zijn bekendmaking voor alsof de Nederlanders de maatregel aan zichzelf hadden te wijten: zij hadden Hitler in zijn verwachtingen teleurgesteld. Diens ‘grootmoedigheid’ was door

“afzonderlijke leden van het voormalige Nederlandsche leger door hun vijandig gedrag telkens opnieuw het vertrouwen dat bij hunne vrijlating in hen werd gesteld, geschonden. Dit misbruik van een volkomen vrijwillig teruggeschonken vrijheid wordt thans niet meer geduld.”⁴⁶

Het was niet het terugvoeren van de 300.000 Nederlanders in krijgsgevangenschap zelf waarover Rauter “*böse und verwundert*” was, maar de harde, ontactische – door Hitler goedgekeurde – tekst van de proclamatie. Zo’n tekst waarin niet eens de uitzonderingsgevallen stonden vermeld, moest tot opstand leiden: “*Es war blödsinnig von den Leuten, bestimmt. Sie haben Schuld daran, dass der Streik ausgebrochen ist.*” Volgens Rauter was niet het OKW schuldig aan de maatregel, maar had luitenant-generaal Heinz von Wühlisch, de chef-staf van Christiansen, het besluit doorgedrukt.⁴⁷ In elk geval maakten de Duitsers een grove inschattingfout. De Jong spreekt terecht van een “ernstige beleidsfout” die een breuk veroorzaakte in het beleid van de bezetter van “sluwe geleidelijkheid”.⁴⁸

Terwijl de stakingen zich op die eerste dag als een olievlek verspreidden over het land, probeerde Rauter de onrust in de kiem te smoren. Op deze donderdag kwamen de eerste berichten over ongeregelheden in Twente ’s middags bij de HSSuPF binnen. De *Sicherheitspolizei* was echter nog niet klaar om direct adequaat op te treden. Wel kon Rauter dezelfde dag nog een SS-regiment uit Arnhem naar Hengelo te sturen met de opdracht krachtdadig op te treden. Rauter aan Himmler: “*In Arbeiterkreisen wird laut, dass man zuerst die Juden weggeschafft habe, nun kaemen die Soldaten an die Reihe.*”⁴⁹

---

⁴⁵ Ibidem, 20-23.

BdS aan Reichssicherheitshauptamt (1 mei 1943) NIOD 077 GKfdSw 1143.

⁴⁶ *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* (29 april 1943). *De Telegraaf* (30 april 1943). GKfdSw 1143.

⁴⁷ Gesprekken met Rauter, vijfde gesprek, 27.

⁴⁸ De Jong, *Koninkrijk VI*. Tweede helft, 845-846.

⁴⁹ Rauter aan Himmler (29 april 1943). Bouman, *April-Mei-Stakingen*, Bijlagen II nr. 20, 325.

De *Höherer SS- und Polizeiführer* stelde voor het politiestandrecht direct af te kondigen. De WBN en de chef van de generale staf waren het daarmee eens. Doch Rauter had deze keer niet, zoals bij de Februaristaking, de handtekening van de *Wehrmacht* nodig maar die van de rijkscommissaris. Dat was echter een probleem: de rijkscommissaris vertoefde in Berchtesgaden waar hij op dat moment niet bereikbaar was.⁵⁰

De berichten die hij vrijdag over het verloop van de staking van zijn medewerkers kreeg, vergrootten zijn zorgen. Donderdag werd er al gestaakt in Twente, Zwolle, Kampen en omgeving. De onrust sloeg later op de dag over naar de Gelderse Achterhoek, de Philips-fabrieken in Eindhoven en de Zuid-Limburgse mijnstreek. Vrijdagmorgen was het gerucht over de stakingen in alle delen van Nederland doorgedrongen. Arbeiders die de vorige dag nog aarzelden, gooiden nu het werk neer.

Het nieuws bleef binnenstromen op de burelen van de HSSuPF in Den Haag: er kwamen meldingen over stakingshaarden in andere gebieden in Noord-Brabant, het werk was ook neergelegd langs de Merwede en de Noord, de Veluwezoom, in het Noord-Hollandse industriegebied, te Arnhem en in Friesland, het Westland en de Groninger Veenkoloniën.⁵¹

Met honderdduizenden werkweigerars zou volgens Rauter het gevaar voor de bezetter hebben bedreigd dat de staking oversloeg naar nabij gelegen bezette gebieden als België en Frankrijk en dat de geallieerden er aanleiding voor een invasie in zouden zien.⁵² Na de oorlog verkocht Rauter deze onzin, want ook hij wist dat aan een invasie lange tijd van voorbereiding vooraf ging. Het was vanuit nationaal-socialistisch standpunt echter de hoogste tijd voor rigoureuze maatregelen.

Rauter had – als verzachting van Christiansens agressieve en ongenueanceerde proclamatie – een dag vergeefs getracht de Nederlandse bevolking met een bulletin tot rust te brengen. Met daarin de belofte dat wie inmiddels bij de politie of de vrijwillige brandweer werkte niet zou worden afgevoerd. “*Es ist anzunehmen, dass die Massnahmen der Rüstungsinspektion, des Höheren SS- und Polizeiführers eine erhebliche Beruhigung zur Folge haben werden,*” schreef Harster in ijdele hoop aan het *Reichssicherheitshauptamt*.⁵³

Ook de WBN zelf probeerde de schade die hij had aangericht te herstellen. In een nieuwe bekendmaking werden de uitzonderingsgevallen nog eens opgenoemd en uitgebreid: "Alle leden der Nederlandse politie en haar nevenorganisaties in zooverre deze personen momenteel in actieven dienst

---

⁵⁰ Plastisch schreef Rauter: “Blanko-underschriften des Reichskommissars, die der Reichskommissar für diese Zwecke immer bei mir deponiert hat, liegen bei mir vor. Nur benötige ich die grundsätzliche Genehmigung des Reichskommissar, da ja er das Standrecht verfassungsmässig proklamiert.” Bouman, *April-Mei-Stakingen*, Bijlagen II nr. 20, 325.

⁵¹ Ibidem, 22-23.

⁵² Verhoor Rauter. PRA 's Gravenhage. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 147.

Tijdens een verhoor voor het proces-Harster verklaarde Rauter dat hij opdracht had gekregen om de staking binnen 48 uur te doen beëindigen (20 juni 1947). NA Min. v. Just. CABR 1945-1949 Harster Inv. nr. 378 III BRvC 292/49.

⁵³ Telex van Harster aan Amt III en IV van het Reichssicherheitsamt (29 april 1943). NIOD 077 GKfdSw 1145.

staan.⁵⁴ Onderofficieren, die tijdens hun actieven diensttijd bestuursambtenaren (administrateurs) waren; personen die als hoofdberoep een functie bij den Nederlandschen Arbeidsdienst uitoefenen; in Duitsland werkende personen."⁵⁵

Op vrijdag 30 april trad alsnog het politiestandrecht in werking. Rauter oefende het uit bij de gratie van de rijkscommissaris. De HSSuPF had Seyss-Inquart, die inmiddels Berchtesgaden had verlaten en op weg was naar Straatsburg, kunnen bereiken. Deze benoemde Rauter tot *Sonderbeauftragte für die Provinzen Nord-Holland und Overijssel*.⁵⁶ De rijkscommissaris brak zijn reis naar de Elzas af en reed vervolgens per trein richting Den Haag.⁵⁷

Rauter had nu de vrije hand. Hij liet het decreet van Seyss-Inquart waarin het standrecht voor de provincies Overijssel, Limburg, Noord-Holland en Gelderland werd afgekondigd, vergezeld gaan van een eigen *Anordnung*. De proclamaties werden op ruime schaal aangeplakt in de betrokken gebieden; in kranten en op de radio werd er melding van gemaakt. Het drukken van de proclamaties bij de Landsdrukkerij stuitte op moeilijkheden toen het standrecht een dag later voor het hele land werd afgekondigd. Enkele drukkers maakten bezwaar tegen dit werk. Zij konden de drukkerij niet verlaten, omdat er twee wachtposten voor de deur stonden.

Na ruggespraak met Rauter beloofde deze de wachtposten weg te halen. De onrust onder de achtergebleven zettters en drukkers werd afgekocht met twintig sigaretten per persoon. De directeur van de Landsdrukkerij had als argument om aan het werk te blijven aangevoerd, dat hiermee bloedvergieten kon worden voorkomen.⁵⁸ De inhoud van de proclamaties liet overigens niets aan duidelijkheid te wensen over: wie in strijd handelde met de directieven van de bezetter “wordt standrechtelijk veroordeeld.”

Verder gaf de beschikking van Rauter de nadere bepalingen aan: schieten zonder waarschuwing op samenscholingen van meer dan vijf personen, geen alcohol in de openbare ruimte, een avondklok, het verbod om aan stakers loon te betalen voor gestaakte dagen en verbeurdverklaring van winkels en bedrijven die sloten tijdens de openingsuren. Het sprak vanzelf dat voor overtreders van deze bepalingen de “strengste straffen” dreigden.⁵⁹

Hoewel Rauter op een speciaal ingelaste persconferentie in Den Haag verklaarde dat het standrecht onmiddellijk van kracht werd, kregen zijn ondergeschikten voorgehouden dat zij pas tot uitvoering mochten overgaan als de proclamaties zichtbaar in de betrokken provincies waren

---

⁵⁴ Het betrof ‘de staatsordepolitie, de gemeentelijke ordepolitie; de marechaussee (gendarmerie); de politie te water, de staatsrecherche, de gemeentelijke recherche; de staatbrandweer; de vrijwillige brandweren, voor zoover deze daar als hoofdberoep een functie uitoefenen of leiders zijn. Bouman, *April-Mei-Stakingen*, Bijlagen II nr. 27, 336-337.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Erlaas (Polizeistandrecht) Seyss-Inquart; NIOD 077 GKfdSW 1143.

⁵⁷ De Jong, *Koninkrijk*, VI. Tweede helft, 811.

⁵⁸ Notitie van het Bureau van de Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD (30 april 1943). Bouman, *April-Mei-Stakingen*, Bijlagen II nr. 22, 326-328.

⁵⁹ Anordnung Rauter (30 april 1943). NIOD 077 GKfdSw 1143.

opgehangen.⁶⁰ Doch dan mocht er ook niet worden gearzeld. Harster in een *Blitz*-telegram aan de *SS-Aussenstellen*:

*“Er [Rauter] legt jedoch grössten Wert darauf, dass die Polizeistandgerichte ... sofort nach Inkrafttreten des Polizeistandrechtes eine Anzahl von besonders wirksamen Standgerichtsfällen zur Beurteilung erhalten.”*⁶¹

Rauter hoopte – zo werd de journalisten voorgehouden – dat *“wir durch ein schnelles und radikales Eingreifen, wie wir dies gewöhnt sind, verhindern können, dass unnötiges Blut vergossen wird.”*⁶² Hij handelde geheel overeenkomstig de filosofie van het bezettingsbestuur die hij na de staking nog eens tijdens een spreekbeurt voor NSB-burgemeesters in Den Bosch etaleerde.⁶³ Omdat hij over te weinig troepen beschikte en hij van NSB-zijde ook weinig steun verwachtte, was het politiestandrecht bij uitstek een wapen om de bevolking te intimideren.⁶⁴

Om de tactiek van intimidatie en geweld te waarborgen, benoemde de rijkscommissaris per provincie speciale *Beauftragten*, die verantwoordelijk waren voor de uitvoering van zijn oekaze en waarmee hij indirect de macht van Rauter als *Sonderbeauftragte* ook weer beknotte. Deze had overigens op SS-niveau ook zijn vertegenwoordigers (*Kommissare*).

Rauters opdracht aan de *Ordnungspolizei* en de *Waffen-SS* werd stipt opgevolgd. De manschappen sloegen meteen hard toe. Allereerst in Twente, waar de staking was ontstaan. Het geweld van de Duitsers om het werkprotest te smoren, miste op deze vrijdag nog zijn effect. De stakingen breidden zich steeds uit, vooral in de agrarische gebieden, wat zich in de weidegebieden manifesteerde in melkstakingen. In Twente werden de burgemeesters en bedrijfsleiders van fabrieken aansprakelijk gesteld voor de werkweigering van de arbeiders. De *Beauftragte* voor Overijssel eiste dat de normale toestand de volgende morgen (zaterdag 1 mei) zou zijn hersteld.⁶⁵ Bij hem en een groot deel van het Duitse bestuurapparaat bestond nog de opvatting dat het verzet door enkele belhamels (*“Rädelsfuhrer”*) in gang was gezet en werd geleid. Zo schreef de *SS-Aussenstelle* Rotterdam enkele dagen later dat het protest zwaar was onderschat. Als een olievlek had de staking zich razendsnel uitgebreid: *“In deutschfeindlichen Kreisen machte sich eine freudige, hoffnungsfrohe Stimmung merkbar.”*⁶⁶

---

⁶⁰ “Der Höhere SS- und Polizeiführer hat entschieden, dass das Polizeistandrecht erst dann als in Kraft getreten gilt, wenn die Plakate angeschlagen sind.” Harster in een *Blitz*-Fernschreiben aan zijn *Aussenstellen* (30 april 1943). *Ibidem*.

⁶¹ Harster aan alle *SS-Aussenstellen* (30 april 1943) NIOD 077 GKfdSw 1143.

⁶² De Jong, *Koninkrijk VI*. Tweede helft, 812-813.

⁶³ *Proces Rauter*. *Proces-verbaal PRA 's Gravenhage* (6-13 december 1947) NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, blz. 93-94.

⁶⁴ Bouman, *April-Mei-Stakingen*, 31.

Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 480-481.

De *Standgerichte* werden bevolkt door *SS*-officieren, vaak juristen van andere *SS*-Gerichte. In een aantal gevallen waren zij gerekruteerd uit het Duitse grensgebied, bijvoorbeeld uit Düsseldorf.

⁶⁵ Bouman, *April-Mei-Stakingen*, 27-28.

⁶⁶ *Aussenstelle Rotterdam* aan *BdS Harster* (4 mei 1943) NIOD 077 GKfdSw 1143.

Het logische gevolg was dat er voor Rauter niets anders op zat om dan voor de vroege zaterdagmorgen het standrecht voor het hele land af te kondigen. Hij zou dat na intensief overleg met Himmler, maar zonder Seyss-Inquart, hebben gedaan, omdat de rijkscommissaris nog op weg naar Nederland was en weer onbereikbaar.⁶⁷ Er zijn geen onderliggende stukken die dat aantonen, maar volgens De Jong valt dat op te maken uit opmerkingen van Rauter na de oorlog, waarbij de oud-HSSuPF verklaarde, dat “Himmler mij ten minste 2 maal per dag telefoneerde om door mij over de toestand voortdurend te worden ingelicht.”⁶⁸ Rauter zorgde ook hier weer voor rugdekking waarmee hij de verantwoordelijkheid doorschoof naar de RFSS.

De suggestie van De Jong, dat er tijdens de staking mogelijk zelfs direct contact heeft bestaan tussen Rauter en Hitler, is echter een stap te ver. Na zijn benoeming in mei 1940 tot HSSuPF in Hitlers hoofdkwartier in de Eifel hebben beide mannen geen direct contact meer met elkaar gehad. Dat kenmerkt ook het verschil tussen Seyss-Inquart en Rauter. De rijkscommissaris was de directe vertegenwoordiger van Hitler, waardoor hij sneller toegang tot Hitler kon verkrijgen, al werd dat in de loop van de oorlog ook moeilijker doordat de *Führer* steeds meer in beslag werd genomen door de slecht verlopende oorlogsvoering en Berlijn vaak verruilde voor zijn hoofdkwartier *Wolfsschanze* in Oost-Pruisen. Daarentegen was Himmler het aanspreekpunt voor zijn *Höhere SS- und Polizeiführer*. Zo ook voor Rauter, wat hem in hiërarchie automatisch ondergeschikt maakte aan de rijkscommissaris. Wilde de HSSuPF iets bij Hitler bepleiten, dan was de *Reichsführer-SS* de onvermijdelijke tussenpersoon en afhankelijk van diens goede wil.

In elk geval kregen de betrokken SS-diensten na afkondiging van het standrecht voor het hele land hun opdracht nog eens ingeprent:

*“Die Ordnungspolizei und die gleichfalls eingesetzte Waffen-SS haben vom Höheren SS- und Polizeiführer Anweisung, eine Stunde nach erfolgter Plakatierung, schärfstens gegen die Streikenden vorzugehen.”*⁶⁹

Staking op dood spoor

Was Rauter aanvankelijk slecht geïnformeerd over de omvang en de ernst van de staking, tijdens de bijeenkomst van vrijdagavond met Harster en de bevelhebbers van Orpo, *Waffen-SS* en Sipo, waarop zijn voornemen tot uitbreiding van het standrecht werd gepresenteerd, zette de HSSuPF de lijnen uit van zijn beleid om de staking te breken. Allereerst werd de 1^e Mei, de Dag van de Arbeid, aangemerkt als een ‘normale werkdag’ voor de Nederlanders. Duitsers mochten wel een vrije dag vieren. Rauters “*Kommandeure*” moesten er voor zorgen dat er “*rasch und energisch zugegriffen wird*”.

---

⁶⁷ De Jong, *Koninkrijk VI*. Tweede helft, 813-814.

⁶⁸ Verhoor Rauter. Politieke Recherche 's-Gravenhage. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 147.

⁶⁹ Blitz-telegram van de Sicherheitspolizei (Knolle) aan de chef van de afdeling buitenland van het Reichssicherheitshauptamt in Berlijn (1 mei 1943). NIOD 077 GKfdSw 1143.

De *Ordnungspolizei* kreeg opdracht te patrouilleren in de stakingsgebieden. Zij mocht van Rauter niet in de lucht schieten, maar moest direct gericht de trekker overhalen waarbij vrouwen niet in het vizier mochten komen. Zijn vertegenwoordigers die ook de Nederlandse politie onder zich gesteld kregen, moesten elke drie uur per telex persoonlijk verslag aan hem uitbrengen. Ook breidde Rauter de werkzaamheden van de *Polizeistandgerichte* verder uit. Er kwamen tribunalen in Hengelo, Groningen, Amsterdam, Maastricht en Den Haag, waar ze met uitzondering van Hengelo hun werk moesten uitvoeren in de gebouwen van de *SS-Aussenstellen*: “*Die Urteile der Standgerichte sollen rasch, aber nur in der örtlichen Presse bekanntgemacht werden.*”⁷⁰

In een lang telexbericht aan het *Reichssicherheitshauptamt* schatte Harsters plaatsvervanger Knolle (met zware overdrijving) dat op zaterdag (1 mei) zeventig tot tachtig procent van de bedrijven bij de staking was betrokken, waar gemiddeld negentig procent van de werknemers het werk had neergelegd en vervolgens het bedrijfsterrein had verlaten. In een *Stimmungsbericht* van zijn eigen *Sicherheitsdienst* werd het totale aantal stakers op 500.000 geschat.⁷¹ De indirecte boodschap van de telex was het nogmaals doodverklaren van de politiek van de ‘zachte handschoen’. Nog steeds schreef de BdS zelf, die op korte termijn naar Italië zou worden overgeplaatst, de arbeidsonrust toe aan “*aktiven Hetzern*” na voorbereidend werk van “*ausländischen Hetzsender*”, waarmee alleen Radio Oranje in Londen kon worden bedoeld.⁷²

Rauter deed vooralsnog geen beroep op de *Wehrmacht*. Hij wilde de staking breken met alle bataljons van de Orpo, vier bataljons van de *Waffen-SS* die in Utrecht en Gelderland waren gelegerd, het *SS-Wachbataljon Nordwest* en allen die in opleiding waren bij de *SS-opleidingschool* te Avegoor. Ook NSB’ers van de Vrijwillige Hulppolitie werden door de HSSuPF ingeschakeld, maar weer niet de WA en de Nederlandsche SS, die geen wapens bezaten en geen schietonderricht hadden ontvangen.⁷³

Nu het politiestandrecht was afgekondigd kon Rauter al gauw de eerste successen bijschrijven. Met wilde schietpartijen en arrestaties van fabrieksdirecteuren kreeg de bevolking in Twente door dat de Duitsers geen middel zouden schuwen. Ook in Eindhoven volgden arrestaties. In de mijnstreek van Zuid-Limburg werden leidinggevenden van de Staastmijnen aansprakelijk gesteld voor een verdere voortzetting van de staking. De clerus aldaar viel op door zijn activistische houding. In Delft probeerde de Duitse politie personeelslijsten van stakende bedrijven in handen te krijgen. Vele arrestaties volgden. In het gebied langs de Merwede en de Noord trachtten politieafdelingen uit Rotterdam arbeiders met intimidatie tot hervatting van de werkzaamheden te bewegen, wat in sommige gevallen lukte. In het Westland was het verzet hardnekkiger; het veilingbedrijf werd er stilgelegd.

In Noord-Holland concentreerde de *Ordnungspolizei* zich allereerst op Krommenie, omdat daar een communistische stakingshaard werd vermoed, in het bijzonder onder het personeel van de N.V. Verenigde Blikfabrieken. Twaalf arbeiders werden zaterdagmiddag uit hun huis gehaald en weggebracht

---

⁷⁰ Telexbericht Harster aan de Aussenstellen (30 april 1943). NIOD 077 GKfdSw 1143.

⁷¹ Bouman, *De April-Mei-Stakingen van 1943*, 423-429, aldaar 423. NIOD 077 GKfdSW 1143.

⁷² Telex Harster aan het Reichssicherheitshauptamt (30-4-1943). NIOD 077 GKfdSW 1143.

⁷³ De Jong, *Koninkrijk VI*. Tweede helft, 814-815.

naar het *Standgericht* in Amsterdam. Verderop in Beverwijk en Velsen volgden dezelfde dag tachtig arrestaties; tien arrestanten moesten voor de rechter verschijnen. De Duitsers lieten doorschemeren dat het leven van sommige arrestanten kon worden gespaard als de andere stakers weer aan het werk gingen. De meesten gaven toe. Ook in Arnhem en langs de Veluwezoom zette de Duitse politie de arbeiders onder druk met arrestaties en zware pressie op fabrieksdirecteuren en bedrijfsleiders. Hun werd voorgehouden dat halsstarrigheid zou leiden tot een bloedbad.

De vele arrestaties in de Groninger Veenkoloniën maakten diepe indruk op de bevolking. De in de *SS-Aussenstelle* te Groningen gedetacheerde *Sicherheitspolizei* patrouilleerde door de dorpen waar stakers woonden. De intimidatie had tot gevolg dat er besprekingen op gang kwamen tussen fabrieksdirecteuren en vertrouwensmannen van de diverse groepen stakers. De Duitsers namen genoegen met de toezegging dat het werk op maandag 3 mei werd hervat. In Friesland was de situatie geheel anders. Vooral daar nam de staking het karakter aan van een emotionele volksbeweging, zoals Bouman het typeerde in *De April-Mei-Stakingen van 1943*. Hij noemt de situatie in de plattelandsgebieden onoverzichtelijk maar stelt niettemin vast dat, in tegenstelling tot de verstedelijkte regio's, de stakingen er op zaterdag heviger waren dan op vrijdag.⁷⁴

Rauter hield in Den Haag de vinger aan de pols en stuurde zo nodig de activiteiten bij. Arbeiders bij bedrijven in Hengelo en Arnhem die nog niet het werk hadden hervat, moesten samen met voormalige vakbondsbestuurders, partijfunctionarissen van de "*Kommune*", de SDAP en de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) worden gearresteerd: "*Der Auftrag ist sofort durchzuführen.*"⁷⁵ Dergelijke opdrachten gingen ook naar de *SS-Aussenstellen* Amsterdam en Maastricht, waar het de Hoogovens in IJmuiden en de mijnen in Zuid-Limburg betrof.⁷⁶

Rauter en zijn politiediensten waren vooral beducht voor communistische inmenging en sturing bij de staking. *SS-Aussenstelleleiter* Thomsen (Arnhem) telegrafeerde Harster dat hij een communistisch vlugschrift in handen had gekregen, waarin met verwijzing naar de Februaristaking de krijgsgevangenen werd opgeroepen zich aan wegvoering te onttrekken. Openlijke activiteiten van de CPN konden echter "*hier noch nicht festgestellt werden.*"⁷⁷

Door de afkondiging van het politiestandrecht veranderde de staking van karakter. Was er op donderdag en vrijdag sprake van een spontane uitbarsting van verzet tegen de bezetter en de afgekondigde maatregel, op zaterdag werd het de stakers duidelijk wat de consequenties konden zijn van hun werkweigering. De speciale rechtbanken waren hun werk begonnen; zij hadden de eerste doodvonnissen uitgesproken en laten voltrekken. Was het verstandig om door te staken of maandag toch maar aan het werk te gaan?

---

⁷⁴ Bouman, *April-Mei-stakingen*, 28-30.

⁷⁵ Telex van Rauter aan de Aussenstelle Arnhem (1 mei 1943). GKfdSw 1548.

⁷⁶ Telex van Rauter aan de Aussenstelle Amsterdam (1 mei 1943). GKfdSw 1143.

Telex van Rauter aan de Aussenstelle Maastricht (ongedateerd). Ibidem.

⁷⁷ In hetzelfde telegram meldde Thomson, dat de Ordnungspolizei op een "samenscholing" van tien tot twintig personen had geschoten, met als resultaat drie doden. Thomson aan BdS Harster (1 mei 1943). Ibidem.

De kans op succes van het brede protest was voor een belangrijk deel al gereduceerd door de weigering van de directie van de Nederlandse Spoorwegen zich bij de staking aan te sluiten.⁷⁸ Het paste geheel in de bedrijfsopvatting die de NS-directie na de capitulatie had gekozen: loyale samenwerking met de bezetter zolang deze mogelijk zou zijn. Verzet in de zin van illegale actie kwam niet overeen met haar beleid. Bovendien stonden leidende figuren bij de Spoorwegen negatief tegenover het verzet zoals zich dat tot het voorjaar van 1943 had ontwikkeld, en het woord van de directie woog er van oudsher zwaar.⁷⁹

Ook de aanwijzingen vanuit Londen, waar de regering in ballingschap volslagen werd verrast door de staking, waren niet eenduidig genoeg om de gezagsgetrouwe leiding van de Spoorwegen nu al tot actie aan te zetten. Er was geen opdracht uit Londen gekomen. De toespraak die premier Gerbrandy op maandagmiddag 3 mei voor Radio Oranje hield, verraadde – aldus A.J.C. Rüter in zijn studie over de Nederlandse Spoorwegen in oorlogstijd – “duidelijk de onzekerheid der regering. De militairen vermaande hij, zich niet te melden, de bevolking om er alles aan te doen ten einde het welslagen van de Duitse poging te verhinderen, het personeel in overheidsdienst, de uitvoering van deze maatregel van de bezetter te bemoeilijken en tegen te werken, allen tenslotte, om niet tot algemeen gewapend verzet over te gaan. Het was vaag en voor meer dan één interpretatie vatbaar: de opdracht aan het overheidspersoneel kon met enige goede wil ook zo uitgelegd worden, dat de Spoorwegen staken moesten. Maar het woord staken werd niet genoemd.”

De verklaring van Gerbrandy voor Radio Oranje werd gevolgd door andere, verdergaande telegrafische oproepen, maar daar werd minder gewicht aan gehecht. Rüter: “Evenwel, hoe stelde men zich in Londen voor, dat b.v. het spoorwegpersoneel op een ogenblik als dit onder een Duitse, door tegenstand geprikkelde bezetter, één bepaald vervoer zou weigeren in een verder normaal functionerend bedrijf?”⁸⁰ Niettemin kwam het op enkele locaties tot spontane acties, maar ze waren sporadisch en gering van omvang. In Leeuwarden wist de stationschef een staking te voorkomen. In Groningen en Venlo deden zich vergelijkbare incidenten voor. Beroering was er in Haarlem, Heerlen en Blerick en in de hoofdgebouwen te Utrecht.⁸¹

Nu de Nederlandse Spoorwegen zich – tot groot verdriet van de illegale pers – afzijdig hield, was niet de vraag of de staking zou mislukken maar hoe kort deze nog zou duren.⁸² Op zondag 2 mei voerde de bezetter de druk verder op. Godsdienstoefeningen werden scherp in de gaten gehouden. Mocht een priester of predikant de staking in zijn preek betrekken, dan moest dat onverwijld worden gemeld bij de

---

⁷⁸ Mr.dr. W. Hupkes (1880-1965), in oorlogstijd waarnemend president-directeur van de Spoorwegen, verklaarde na de bezetting tegenover de Enquêtecommissie, dat er in zijn bedrijf geen draagvlak bestond om zich aan te sluiten bij de April-meistakingen. Hij achtte het uitgesloten dat de staking enig succes zou hebben. Verhoor Hupkes. Rapport Enquêtecommissie regeringsbeleid 1940-1945, VII a/b, 374.

⁷⁹ Rüter, A.J.C., *Rijden en Staken. De Nederlandse Spoorwegen in oorlogstijd* ('s Gravenhage 1960) 115-116.

⁸⁰ Ibidem, 133-134.

⁸¹ Ibidem, 135-138.

⁸² Je Maintiendrai: “Helaas werd het steeds duidelijker, dat van de spoorwegen, zoo belangrijk vanwege hun sleutelpositie, niets te verwachten viel; de leiding, de verantwoordelijken ‘achtten het oogenblik nog niet gekomen’... zij hadden geen instructies!!” Je Maintiendrai (10 mei 1943). Rüter, *Rijden en staken*, 140-141.

leiding van de Gestapo in Den Haag.⁸³ Lages, *Aussenstellenleiter* in Amsterdam, kon concluderen dat “*bei der heutigen Kirchenüberwachung festgestellt wurde, dass in den kath. Kirchen kein Hirtenbrief verlesen worden ist und in allen prot. Kirchen keine Kanzelabkündigung stattgefunden hat.*”⁸⁴

Rauter zag er scherp op toe dat er geen verslapping optrad bij de strafbehandeling van stakers. Het was dan ook de eerste keer dat hij om meer slachtoffers vroeg dan hij kreeg. Toen de chef van het *Polizeigericht* in Maastricht hem meldde dat hij van vijftien arrestanten er vier ter dood had veroordeeld, waarvoor hij Rauter als *Oberster Gerichtsherr* toestemming vroeg om het vonnis te laten uitvoeren, kreeg hij de wind van voren: niet vier maar zeven stakers moesten worden doodgeschoten. Als er bij de overige elf arrestanten geen kandidaten waren, dan moest hij die drie maar elders zoeken. Rauter was ook niet te beroerd om rechters die vraagtekens zetten bij de in hun ogen te strenge straffen, te vervangen. Dat overkwam een *SS-Gerichtsherr* van het *Polizeistandgericht* te Hengelo. Hij werd aan de kant gezet ten gunste van *SS-Untersuchungsrichter* Dr. Arno Arlt die de door Rauter gewenste quota doodvonnisson zonder morren uitsprak.⁸⁵

Toch werd, afgezet tegen het aantal arrestaties, snel duidelijk dat het de bezetter niet te doen was om zoveel executies uit te voeren. Intimidatie was het wapen waarmee de arbeidsofstand moest worden neergeslagen. De Sipo bleef vragen om namenlijsten van stakers, vooral in gebieden waar de werkweigering hardnekkig was zoals in het mijngebied (Zuid-Limburg). De mijndirecties weigerden; zij wilden wel de werkhervatting bevorderen. Doch de verbittering die de eerste executies veroorzaakten, was er debet aan dat maar 45 procent van de mijnwerkers de arbeid hervatten.

Voor de Duitsers werd de kwestie een prestigezaak. Weer werden de mijndirecteuren onder druk gezet. Nu via secretaris-generaal Hirschfeld van Handel, Nijverheid en Scheepvaart. Deze had van Rauter te horen gekregen, dat de directeuren en mijningenieurs werden doodgeschoten als de namenlijsten niet voor maandagmiddag 12.00 uur waren ingeleverd. Nog werd niet toegegeven. Hirschfeld dwingend aan de telefoon: “Ik beveel u in opdracht van Rauter.” Uiteindelijk gaven de mijndirecteuren toe, maar achter de naam van elke afwezige (op zondagmorgen) gaven ze een reden op die niet met de staking te maken had. Omdat er inmiddels in de mijnen weer werd gewerkt, volgden er geen maatregelen tegen de mijnwerkers op de lijst. Rauter maakte hierbij gebruik van de speelruimte die zijn ondergeschiktheid aan Seyss-Inquart hem toch bood; hij wachtte met het ondertekenen van tien doodvonnisson die in Maastricht waren uitgesproken.⁸⁶

De ‘coulante’ houding van de HSSuPF werd ingegeven door zijn opvatting dat hij de situatie in Nederland weer onder controle had. Indirect speelde ook mee dat mijnwerkers, afgezien van hun nut

---

⁸³ Dr. Erich Deppner, chef Gestapo, aan alle Aussenstellen (1 mei 1943). Bouman, *April-Mei-Stakingen*, Bijlagen II nr. 30, 340.

⁸⁴ Lages aan de BdS (2 mei 1943). Ibidem, nr. 31, 341.

⁸⁵ De Jong, *Koninkrijk VI*. Tweede helft, 838-839. Ook noot 2 aldaar. Proces-verbaal, blz. 12 (19 juli 1946) NIOD H.W. Bruch Doc I 225 b 3.

⁸⁶ De Jong, *Koninkrijk VI*. Tweede helft, 838-839. Ook noot 2 aldaar. Proces-verbaal, blz. 12 (19 juli 1946). NIOD H.W. Bruch Doc I 225 b 3. Bouman, *April-Mei-Stakingen*, 122-126.

tijdens de oorlogsvoering, ideologische lievelingen van de Duitsers waren. Hun behandeling was veel beter dan die van de rest van het arbeiderskorps: hogere rantsoenen, zelfs flessen ‘Schnapps’, etc. Als mijnwerkers dan alsnog gingen staken, dan ging daar een heel slechte boodschap van uit.

Op zondag 2 mei schreef Rauter aan Himmler dat de vijf *Standgerichte* 36 doodvonnissen hadden uitgesproken, waarvan er 26 waren voltrokken. De overige tien had hij ‘opgeschort’. Er sprak vertrouwen uit de telex van Rauter: “*Der Streik ist im ganzen Lande zusammengebrochen, mit Ausnahme des Nordens...*”, waar met name in Friesland melkveehouderijen weerstand bleven bieden door hun melk in de sloten te laten wegvloeiën. De HSSuPF wilde het verzet in de noordelijke provincies even aankijken. Vier van de uitgestelde executies betroffen boeren:

“Ich habe die Vollstreckung bis morgen Vormittag ausgesetzt, da mir von der Bauernschaft zugesagt worden ist, alles dranzusetzen, um den Streik im Norden abzuwürgen (...) Die endgültige Streiklage wird erst morgen gegen 10 Uhr endgültig beurteilt werden können.”

Rauter deed in zijn telex aan Himmler nog wel een verontrustende mededeling: met Seyss-Inquart had hij afgesproken dat alle studenten die de loyaliteitsverklaring nog niet hadden getekend, “*während des Standrechts aufgerufen, zusammengezogen und zum Arbeitseinsatz nach Deutschland zur Verfügung gestellt werden – um auch dies brennende Problem aus diesem Anlass zu lösen.*”⁸⁷ Het wegvoeren van ‘onwillige’ studenten stond voor de deur.

‘*Wir haben unsere Pflicht getan*’

Het oordeel van Rauter dat de staking op zondag al aan het verlopen was, had hij gebaseerd op een *Fernschreiben-Blitz* van BdS Harster aan de *Sicherheitspolizei* in Berlijn. Inmiddels waren er volgens de BdS ongeveer duizend arrestaties verricht.⁸⁸ Desondanks werd op de maandag (3 mei 1943) de ergste terreur uitgeoefend. Nu de stakers in groten getale hun werkplek weer opzochten, werd de situatie overzichtelijker voor de bezetter en kon hij de hardnekkige stakingshaarden lokaliseren, namelijk in enkele vestigingen van Philips, het mijngebied in Limburg, in Breda en in fabrieken in Twente.

Rauter beval Harster en het standrecht compromisloos uit te voeren en de daaruit volgende doodvonnissen overal aan te plakken. De geüniformeerde Duitse politie moest in Breda onmiddellijk schieten op rondhangende stakers: “*Ich erwarte, dass in diesen Gebieten rücksichtslos Ordnung geschaffen wird.*”⁸⁹

---

⁸⁷ Rauter aan Himmler (2 mei 1943). NIOD 077 GKfdSw 1143.

⁸⁸ Harster aan Sipo en SD te Berlijn (2 mei 1943). Ibidem. Bouman spreekt van "talrijke arrestaties". Bouman, *De April-Mei-Stakingen van 1943*, 33.

⁸⁹ Harster aan alle Aussenstellen (3 mei 1943). NIOD 077 GKfdSw 1146.

De *Beauftragte* van de rijkscommissaris voor de provincie Utrecht kon op een reprimande rekenen toen hij de 200 arrestanten die de spertijd (avondklok) hadden overschreden in afwachting van hun bestraffing op vrije voeten had gesteld. Nog dezelfde dag deelde de HSSuPF de *Beauftragte* per telex mede dat hij zich niet met zaken van de *Sicherheitspolizei* moest bemoeien. Hij had bevel gegeven dat iedereen die na 20.00 uur op straat werd aangetroffen, naar Vught diende te worden overgebracht en van daaruit aan de gewone rechter overgedragen.⁹⁰

Door het harde optreden van de Duitsers zag Harster aan het einde van de maandag licht in de tunnel: in het "*Limburger Kohlengebiet*" was ongeveer zeventig procent van de middagploeg op het werk verschenen. Bij Philips in Eindhoven had als gevolg van "*sehr scharfe Massnahmen*" vijfenzeventig procent van het personeel de arbeid weer opgepakt. De BdS was zeer tevreden over de gang van zaken in Gelderland. Grotere bedrijven waar stakingen waren uitgebroken, had de Duitse politie omsingeld, waarna de *Sicherheitspolizei* samen met personeel van het *Polizeistandgericht* het bedrijfsterrein had betreden om daar onderzoek te doen en betrokkenen te verhoren. Harster:

“Im Laufe des Tages sind noch etwa 30 Todesurteile gefällt worden, die zum Teil bereits bestätigt und von denen auch einige vollstreckt sind. Weitere etwa 30 Todesurteile sind im Laufe des Abends noch zu erwarten.”

In Groningen werd een twintigtal stakers die wegversperringen opwierpen, verrast door een patrouille van de *Ordnungspolizei* die meteen het vuur opende. Gevolg: zestien doden.⁹¹ Van de begrafenis van doodgeschoten Nederlanders mocht geen grote demonstratie worden gemaakt, zo verordonneerde Rauter. De baar was slechts te volgen door de "*allerengsten Familienkreisen*". De Nederlandse politie moest daarop toezien.⁹²

Intussen ontvingen Rauter en zijn mensen de eerste felicitaties uit Berlijn voor het doortastende optreden. Friedrich Knolle, de plaatsvervanger van Harster, kreeg op 3 mei een telegram van Walter Schellenberg, chef van de afdeling buitenland van het *Reichssicherheitshauptamt*, waarin nog afwachtend werd gereageerd op de gang van zaken.⁹³

De intimidaties, doodvonnissen en executies hadden vooralsnog weinig invloed op de stakingsbereidheid in Friesland. De solidariteit in de agrarische gebieden was groot. Ook het langdurige verzet in de dorpen van het noordwestelijk kleigebied van Brabant, de Langstraat en langs de randen van het Land van Altena sprong er uit. Rauter schreef het taaie verzet bij de Friese melkveehouderij toe aan

---

⁹⁰ Rauter aan Beauftragte Utrecht (3 mei 1943). NIOD 077 GKfdSw 4.

⁹¹ Harster aan de chef van de Sicherheitspolizei in Berlijn (3 mei 1943). NIOD 077 GKfdSw, 1143.

Bouman geeft een andere lezing. Harster zou op het verkeerde been zijn gezet door de SS-Aussenstelle Groningen. In Marum was er een omgehakte boom over de weg gevallen. Daarop waren er personen uit de omgeving lukraak gearresteerd, opgesloten en later in groepjes van vier door de Sicherheitspolizei doodgeschoten. Bij elkaar kostte het bloedbad achttien mensenlevens. Bouman, *April-Mei-Stakingen*, 34.

⁹² Rauter aan alle Aussenstellen (2 mei 1943) NIOD 077 GKfdSw, 1146.

⁹³ Schellenberg aan Knolle (3 mei 1943). Ibidem, 1143.

de corporaties. Daarom waren bestuurders en bedrijfsleiders van deze belangenorganisaties “*sofort in Haft zu nehmen.*” Het was niet de bedoeling, zo schreef hij aan “*alle Siegerungskommandos und Dienststellen der SS und Polizei*” en aan de “*Sonderbeauftragten*” van de rijkscommissaris, dat de arrestanten meteen voor het *Standgericht* moesten verschijnen. Het was de bedoeling om de achtergebleven bestuurders duidelijk te maken dat zij zouden worden berecht en doodgeschoten, mocht het werk niet worden hervat.⁹⁴

Had hij zijn ondergeschikten strak aangeliend, op bestuurlijk vlak liep Rauter tegen irritaties op. Tijdens een bespreking bij Seyss-Inquart kreeg hij van collega Schmidt (Bijzondere Zaken) te horen dat secretaris-generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken zijn eigen uitleg gaf aan zijn directieven. In Groningen waren twee boeren ter dood veroordeeld omdat zij hun melk hadden laten wegstromen. Rauter, die veronderstelde dat de staking in de noordelijke provincie op maandag “*abgewürgt*” zou zijn, had het tweetal geëgratieerd. Frederiks kreeg toestemming om dat besluit over te brengen aan de betrokken burgemeesters. De secretaris-generaal had de burgervaders echter ook verteld dat de Duitsers zouden afzien van verdere repressiemaatregelen. Rauter was boos. Frederiks moest niet denken dat hij (orde)beleid kon maken. Zijn taak was louter orders uit te voeren, zo kreeg hij in een dreigtelefoontje van de HSSuPF te horen:

*“Ich habe dann den Generalsekretär [Frederiks, Th. G.] angerufen, der am Telefon herumstotterte und nicht wusste, was er sagen sollte ... worauf ich im in aller Schärfe darlegte dass während des Standrechtes nur ich derartige Weisungen geben könnte und dass ich mir auf das Endschiedenste verbäte, wenn er noch einmal ohne meine schriftliche Zustimmung eine solche oder ähnliche Verfügung erlasse. Im Wiederholungsfalle müsste ich gegen ihn vorgehen.”*⁹⁵

Al met al was de *Höherer SS- und Polizeiführer* wel erg ingenomen met het door hemzelf gevoerde beleid. In een speciale *Bekanntmachung* meldde hij:

“Unter dem Eindruck der durchgreifenden Massnahmen, die das Polizeistandrecht bedingt, wurde im Laufe des gestrigen Tages die Ruhe im ganzen Lande wieder hergestellt und die noch vorhandenen Streikherde beseitigt.”

In één provincie, Friesland, “*widersetzten sich marxistische Elemente der Landbevölkerung den ordnenden Zugriff der Polizei.*” Doch in lijn met het standrecht maakte de politie “*von der Waffe Gebrauch und erschoss diejenigen, die aktiven Widerstand leisteten.*”⁹⁶ Nu de ‘rust en orde’ in het

---

⁹⁴ Aktenvermerk Rauter (3 mei 1943). Ibidem.

⁹⁵ Aktenvermerk Rauter (4 mei 1943). Ibidem.

⁹⁶ Bekendmaking Rauter (4 mei 1943). NIOD 077 GKfdSw 1143.

grootste deel van het land was hersteld en de stakers weer aan het werk waren gegaan, verzachtte Rauter de aanwijzingen om te schieten. De *Ordnungspolizei* en overige gewapende eenheden mochten voortaan alleen meteen schieten als het om serieuze samenscholingen met een demonstratief karakter zou gaan. Verder moest de politie zich “correct” gedragen.⁹⁷

Het goede humeur van Rauter werd mede gevoed door het feit dat hij tot verdriet van Christiansen de *Wehrmacht* tijdens de staking aan de zijlijn had weten te houden, zo had hij Harster op 4 mei 1943 “*streng vertraulich*” laten weten.⁹⁸ De WBN had waarschijnlijk gehoopt dat Rauter de staking niet had kunnen breken en het bezettingsbestuur vervolgens bij hem moest aankloppen. Vijf jaar later, in gevangenschap, mokte Christiansen nog wat na over de rol die de SS en de bij haar aangesloten politiediensten bij de staking was toebedeeld. Hij gunde Rauter het succes niet. De *Wehrmacht* zou de kwestie sneller hebben opgelost.⁹⁹

Op woensdag 5 mei 1943 werd de staking door de Duitsers als beëindigd beschouwd. Als gevolg “*des scharfen Zupackens der Standgerichte*” en versterking van de politie was de situatie weer bijna normaal. Ook in Friesland, aldus Harster, waar de melkproductie weer het oude peil had bereikt. In de mijnen werd voor de volle ‘honderd procent’ steenkool gedolven.¹⁰⁰ Het was daarom tijd om de balans op te maken. De *Standgerichte* spraken 117 doodvonnissen uit waarvan er tachtig door Rauter werden bekrachtigd. Op straat vielen nog eens 95 Nederlanders door Duits geweevuur en raakten er 420 gewond.¹⁰¹ In sommige gevallen werd gratie verleend maar ter intimidatie in de pers gemeld dat de betrokkenen waren geëxecuteerd.

Met afstand gezien viel het aantal executies, al of niet via de *Standgerichte*, in verhouding tot de honderden arrestaties mee. De Duitsers legden, aldus Bouman, een zekere matiging aan de dag, geheel indachtig het nationaal-socialistische credo dat snelle willekeur bij het doden van wie maar voor de loop van het geweer kwam, grotere bloedbaden kon voorkomen. Velen van de arrestanten die vaak naar Vught werden overgebracht, kwamen enkele maanden later weer vrij.¹⁰²

De doortastende aanpak kon op waardering rekenen van Rauters superieur in Berlijn. Net als tijdens de Februaristaking had hij de weerbarstige bevolking van Nederland binnen enkele dagen in het Duitse gareel gempt. Op 9 mei ontving hij een telex van Himmler die hem schreef:

“Ich spreche Ihnen und Ihren Männern für das umsichtige und tatkräftige Durchgreifen bei dem von einer verbrecherischen emigranten Regierung

---

⁹⁷ Telegram Rauter (4 mei 1943). NA DGBR Knolle Inv. nr. 683.

⁹⁸ Harster aan de chef van de Sicherheitspolizei te Berlijn (4 mei 1943). NA Min. v. Just. CABR 1945-1949 Inv. nr. 378 III BRvC 292/49.

⁹⁹ Verslag van vraaggesprek van prof. Bouman met Christiansen, 6 (strafgevangenis Arnhem, 12 december 1947). NIOD F.C. Christiansen Doc I 283 f 2.

¹⁰⁰ Harster aan de chef van de Sicherheitspolizei te Berlijn (5 mei 1943). NIOD 077 GKfdSw 1143.

¹⁰¹ Lijst van BdS met geëxecuteerden en langgestraften (7 mei 1943). Ibidem.

¹⁰² Bouman, *April-Mei-Stakingen*, 31.

Harster schreef over de aanpak van Rauter: “Man beugt sich überall der Gewalt der Besatzungsmacht und ist tief erschüttert.” Harster aan chef Sicherheitspolizei te Berlijn (4 mei 1943). NIOD 077 GKfdSw 1146.

angezetteltem Generalstreik und die rasche Niederschlagung desselben meine volle Anerkennung aus.”¹⁰³

Rauter reageerde enkele dagen later dankbaar en onderdanig: *“Ich danke Ihnen gehorsamst für Ihre anerkennende Worte, die allen eingesetzten Formationen ausgesprochen haben. Wir haben unsere Pflicht getan.*”¹⁰⁴ Zes weken later volgde de beloning: *SS-Gruppenführer* (luitenant-generaal) Rauter werd bevorderd tot *SS-Obergruppenführer (General der Polizei)*.¹⁰⁵

Blijft de vraag waarom Christiansen zo’n roekeloze, ongenuanceerde proclamatie heeft uitgevaardigd die zoveel opstandigheid bij de geschrokken bevolking losmaakte. De voormalige WBN wuifde na de oorlog de kritiek van Rauter op hem weg met een weinig plausibel verhaal. De proclamatie was *“befehlsmässig festgelegt gewesen. Man darf nicht vergessen dass im Krieg besondere Gesetze gelten. Die Bekanntmachungen sind alle vorgedrückt gewesen.”*

Eigenlijk had hij er nauwelijks iets mee te maken gehad. Wie tot terugvoeren van de krijgsgevangenen had besloten, kon Christiansen niet zeggen: waarschijnlijk Himmler. Hij stond er allemaal zo ver vanaf dat hij de inhoud van de bekendmaking niet eens kende. De verantwoordelijkheid voor de tekst lag bij het *Oberkommando der Wehrmacht (OKW)*.

Kritiek van Rauter was Christiansen onbekend. Uit de zuinige woorden van de WBN komt naar voren dat hij geen vriend was van de HSSuPF: *“Ich hatte polizeilich-militärisch nichts mit ihm zu tun.”* Hem waren de staking en haar gevolgen niet aan te rekenen; daarvoor moest men bij de rijkscommissaris zijn: *“Die Wehrmacht griff nur ein wenn der Reichskommissaris um Hilfe bat.”*¹⁰⁶

Een lesje voor de universiteiten

De relatieve zelfbeperking van Rauter bij het bevestigen van doodvonnissen en de behandeling van arrestanten betekende niet dat de zaak voor hem was afgedaan. Het Nederlandse volk moest weten dat het ongehoorzaam was geweest. De eerste groep krijgsgevangenen vertrok op 7 mei naar Duitsland.¹⁰⁷ De Nederlandse politie ontving een ernstige waarschuwing van de HSSuPF; hij was ontstemd over haar terughoudendheid tijdens de staking. Mocht het nog eens tot ernstige arbeidsonrust komen dan verwachtte Rauter initiatieven van de politie waarbij de werkwilligen in bescherming werden genomen, opdat zij hun arbeid ongestoord konden verrichten.¹⁰⁸

---

¹⁰³ Himmler aan Rauter. NIOD Rauter (processtukken) Archief 286 In. Nr. 45/47.

¹⁰⁴ Rauter aan Himmler (12 mei 1943). Ibidem.

¹⁰⁵ Bevordering Rauter (21 juni 1943). Dienstlaufbahn BAL SSO 011B H.A. Rauter SS/SSFührerpersonalakten.

¹⁰⁶ Verslag van gesprek Bouman met Christiansen. NIOD F.C. Christiansen Doc I 283, f 2.

¹⁰⁷ Harster aan de Sicherheitspolizei in Berlijn (4 mei 1943). NIOD 077 GKfdSw 1143.

¹⁰⁸ Rauter: *“Der Höhere SS- und Polizeiführer macht jeden einzelnen Polizeiverwalter persönlich dafür verantwortlich, dass in Zukunft diese Befehle bei Ausbruch von Streikerscheinungen unverzüglich gegeben werden und dass die Einhaltung der Befehle durch geeignete Polizeiführer auch ünüberwacht wird.”* Aktenvermerk Rauter (8 mei 1943). Ibidem.

De speciale *Kommandeure* en de Sipo kregen van Rauter opdracht “*Erfahrungsberichte*” te schrijven over de staking, waarbij extra aandacht moest worden besteed aan wat er aan Duitse kant fout was gegaan, waardoor deze fouten in de toekomst konden worden vermeden.¹⁰⁹ Enkele dagen later koos de SS-leiding voor een andere aanpak. Een schriftelijk verslag was niet langer gewenst. De chefs van de *Aussenstellen* moesten ieder op de komende “*Aussenstellenleiterstagung*” in Boekelo (15 mei 1943) een voordracht van een half uur houden over “*Beginn, Verlauf und Auswirkungen*” van de staking.¹¹⁰

De *Sicherheitsdienst* (SD) schreef de weinig meegaande houding van het Nederlandse bestuursapparaat toe aan twee factoren: de intimiderende inhoud van illegale pamfletten en de opstelling van het door secretaris-generaal Frederiks geleide departement van Binnenlandse Zaken. De afgelopen maanden, zo vervolgde de SD, hadden burgemeesters, politiefunctionarissen en ambtenaren van de bevolkingsregisters intimiderende “*Hetzschrifte*” ontvangen waarin werd opgeroepen de arbeidsinzet te “*sabotieren*”. Dat alles werd nog versterkt door de opruiende radio-uitzendingen van de Nederlandse “*Scheinregierung*” in Londen.

De onwil van de burgemeesters en bestuursinstanties werd, aldus de SD, gevoed door de “*besatzungsfeindliche Politik*” van Frederiks die zich niet liet inspireren en souffleren door nationaalsocialistische en “*deutschfreundliche*” gezagsdragers. Liever legde de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken zijn oor te luister bij burgemeesters van de oude stempel die blind waren voor de zegeningen van de Nieuwe Orde. De gevolgen van de staking waren nog niet te overzien, maar misschien waren die wel positief. Door aan het licht treden van personele tekortkomingen bij vitale delen van het Nederlandse bestuursapparaat kon de staking dienen als een ‘reinigend onweer’ dat de bezetter een duidelijk beeld zou verschaffen van de manco’s waarna de noodzakelijke aanpassingen konden worden doorgevoerd.¹¹¹

De April-meistakingen waren voor de bezetter aanleiding voor een bestuurlijke zuivering. Het gevolg was het ontslag van 33 burgemeesters van het oude bestel dat binnen een maand werd uitgevoerd. Het valt, aldus Romijn, op dat de meeste ontslagen vielen in de provincies waar de staking minder hevig was geweest: “Het lijkt er op dat de Duitse autoriteiten de stakingsbeweging gebruikten om snel maatregelen te nemen die ze al langer wilden.” In Zuid-Holland verloren negen burgemeesters hun baan, in Noord-Holland zeven. Ook het ambtenarenkorps werd niet ontzien. Na de achttien ontslagen op staande voet in mei 1943, vielen er in juni nog eens 71. Toch vallen deze cijfers mee, afgezet tegen de tachtig standrechtelijke executies en de 95 dodelijke slachtoffers van schietpartijen.¹¹²

Intussen probeerde Seyss-Inquart het geschokte vertrouwen van de nationaalsocialistische ‘familie’ in Nederland te herstellen. Op een bijeenkomst voor deze “*Kampf- und Schicksalgemeinschaft*” te Hengelo hield hij zijn gehoor voor dat “*in harten Zeiten*” het zaak was niet te wanhopen. De

---

¹⁰⁹ Aktenvermerk Rauter (8 mei 1943). Ibidem.

¹¹⁰ Notitie van Harster (15 mei 1943). Ibidem.

¹¹¹ *Meldungen aus den Niederlanden*, nr. 143 (11 mei 1943). Ibidem, 357

¹¹² Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 491-492.

rijkscommissaris richtte zich in het bijzonder tot de Nederlandse nationaalsocialisten die ooit de verantwoordelijkheid voor hun volk zouden dragen. Alle arbeidsonrust was toe te schrijven aan het onverantwoordelijke gedrag van communistische c.q. Joodse hetzers en de “*Emigrantenklüngel in den Londener Schutzkellern*” [de Nederlandse regering in de Britse hoofdstad, Th. G.] die zich door haar vlucht buiten het volkenrecht had geplaatst.

De Nederlandse bevolking had van nature een goede inborst, maar de bezetter was nu eenmaal verplicht de orde te handhaven. Vol lof sprak de rijkscommissaris over de *Standgerichte*, die hun zware taak gewetensvol hadden uitgevoerd.¹¹³ Treurig was het dat er zoveel slachtoffers waren gevallen, maar mocht het weer tot onrust komen, mogelijk door een geallieerde invasie die door het Nederlandse volk werd gesteund, dan zou het aantal doden van de April-meistakingen verbleken bij wat dan volgde. De Duitsers zouden standvastig blijven wat de kosten ook mochten zijn:

*“Wir Nationalsozialisten werden vielleicht persönlich und menschlich schmerzliche Verluste erleiden, aber politisch werden wir immer fester: denn je länger der Krieg dauert, um so besser wissen wir, worum es geht.”*¹¹⁴

Rauter wist zeker waarom het ging. Het was *Schluss* met zijn toegevendheid. Gesterkt door zijn recente doortastende optreden waarvoor Himmler hem lof had toegezwaard, probeerde hij de animo voor opstandig gedrag in de kiem te smoren. Allereerst volgden er ‘kleine’ strafmaatregelen. Zo moest, ook nadat de rust was weergekeerd en iedereen aan het werk was, de begrafenis van slachtoffers van Duits straatgeweld en van voltrokken executies nog steeds klein worden gehouden.¹¹⁵ De komende jaarlijkse herdenking van Nederlandse gevallen van de meidagen van 1940 moest eveneens het soberste karakter krijgen.¹¹⁶ De mijnstakers werden gekort op overwerk en toelagen (brood, vlees, jenever en chocolade) voor de eerstvolgende zondag. Harster had met succes bij Rauter voorkomen dat het tot een permanente “*Streichung*” van deze toelagen kwam.¹¹⁷

Onwillige studenten

De kruitdampen van de Orpo-patrouilles waren nog niet opgetrokken of Rauter zorgde voor nieuwe onrust, nu in studentenkringen. De houding van de studenten was de bezetter al langer een doorn in het oog. Half april 1943 was van hen die aan universiteit of hogeschool studeerden, een verklaring van loyaliteit gevraagd.

---

¹¹³ Toespraak Seyss-Inquart te Hengelo (19 mei 1943). Seyss-Inquart, A., *Reichsminister Seyss-Inquart. Vier Jahre in den Niederlanden. Gesammelte Reden* (Amsterdam 1944) aldaar 127-147.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ Rauter aan alle Aussenstellen (2 mei 1943). NIOD 077 GKfdSw, 1146.

¹¹⁶ Rauter aan het directoraat-generaal van de Nederlandse politie (8 mei 1943). Ibidem, 1143.

¹¹⁷ Harster aan Aussenstelle Maastricht. Ibidem.

Op 5 mei moest Harster het *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA) melden dat slechts vijftien procent (2190) van de 14.600 studenten had getekend. Seyss-Inquart, aangemoedigd door Rauter, liet het er niet bij zitten. Harster: “*Der Wille des Reichskommissars ist es, den Rest von männlichen Studenten dem Arbeitseinsatz zuzuführen.*”¹¹⁸ Ook van de vrouwelijke studenten (2000) was een handtekening gevraagd. Het resultaat was er nog bedroevender (120). Niettemin waren gewestelijke arbeidsbureaus begonnen met het oproepen van de weigeraars, zij het dat het hier nog kleine groepjes betrof.¹¹⁹

Zoals hij twee dagen eerder met Seyss-Inquart had afgesproken kondigde Rauter op 4 mei 1943 een beschikking af waarin de studenten die de loyaliteitsverklaring niet hadden getekend, zich moesten melden voor de arbeidsinzet. De betrokkenen dienden twee dagen later, tussen 10.00 uur en 15.00 uur, te verschijnen bij een van de acht verzamelpunten in het land. Zij dienden mee te brengen: persoonsbewijs, bonkaarten en etenswaren voor één dag. Zij die wegbleven konden een gevangenisstraf en een geldboete “*in unbeschränkter Höhe*” tegemoet zien. De ouders werden mede verantwoordelijk gesteld voor het wegblijven van hun studerende kinderen.¹²⁰

De onwillige studenten werden verrast door de maatregel van Rauter. Ongeveer 500 van hen trachtten nog door snelle ondertekening aan de arbeidsinzet te ontsnappen. Voor Rauter was dat niet acceptabel. Ook zij moesten zich aanmelden. De HSSuPF greep meteen in toen hij er van hoorde. *Aussenstellenleiter* Lages in Amsterdam kreeg opdracht om bij secretaris-generaal Van Dam van Onderwijs na te vragen waarom er nog loyaliteitsformulieren werden afgegeven voor hen die alsnog wilden tekenden. Mocht Van Dam geen bevredigend antwoord geven, dan moest Lages maar zeggen dat de HSSuPF “*gegen ihn vorgehen wird.*”¹²¹

Wel zagen Rauter en Harster tot hun tevredenheid dat studenten zich bleven melden en vervolgens, in afwachting van transport naar Duitse fabrieken, in “*Arbeitseinsatzlager*” Ommen werden afgeleverd. “*Von den rund 6000 zu erfassenden Studenten haben sich bisher ca. 3.700 gemeldet,*” schreef de *Sicherheitsdienst* aan het RSHA. Deze animo zou mede te verklaren zijn uit de belofte van “*loyale Behandlung und gute Verpflegung*” in Ommen.¹²²

Rauter had overigens minder vertrouwen in het nut van de Nederlandse studenten, zelfs niet in de nationaalsocialistische, verenigd in het Studentenfront van de NSB. Onder hen was de situatie zelfs zo belabberd dat de HSSuPF zich aan een van zijn ondergeschikten had laten ontvallen, dat hij SS'er Gerard Mooyman, de enige Nederlandse drager van het ridderkruis, belangrijker vond dan tien toespraken van Mussert.¹²³

---

¹¹⁸ Harster aan de chef der Sicherheitspolizei te Berlijn en aan alle SS-Aussenstellen (5 mei 1943). NIOD 077 GKfdSw 1143.

¹¹⁹ De Jong, *Koninkrijk VII*. Eerste helft, 563-564.

¹²⁰ Anordnung über Meldung von Studierenden (4 mei 1943). NIOD 020 GKfVuJ 491.

De beschikking verscheen de volgende dag in de dagbladen. De Telegraaf, (5 mei 1943), pagina 1.

¹²¹ Notitie telefoongesprek tussen Rauter en Knolle (5 mei 1943). NIOD 077 GKfdSw 1143.

¹²² NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 188.

¹²³ SS-Untersturmführer Paul Scheers aan Henk Feldmeijer, voorman van de Germaansche SS (22 juni 1943). NIOD 077 GKfdSw 198.

In de tweede helft van mei werden ruim 2900 studenten naar Duitsland gevoerd waar ze in fabrieken tewerk werden gesteld.¹²⁴ Het hoger en universitair onderwijs was met Rauters meldingsoproep tot stilstand gekomen. De onderwijsinstellingen in Nijmegen en Tilburg hadden zelfs hun deuren gesloten. Toen een aantal hoogleraren en lectoren in Amsterdam ontslag nam, greep de HSSuPF in. Rector magnificus prof. dr. H.T. Deelman, tegenstander van het initiatief van zijn medewerkers:

“Om elf uur kwam er een telegram van het hoofd der politie Rauter, dat voor des middags alle ontslagen moesten zijn ingetrokken en de brieven daarover bij den burgemeester moesten zijn gedeponeed. Als een stel booze kinderen, die hun weerstand hadden laten varen, hebben toen de hoogleeraren hun ontslag ingetrokken.”

Het standrecht was nog van kracht, waardoor de kans bestond dat de oppositionele hooggeleerden voor het vuurpeloton kwamen te staan. Deelman verweerde zich tegen beschuldigingen van persoonlijke lafheid.¹²⁵

Opvallend is, dat Rauter de confessionele onderwijsinstututen te Nijmegen, Tilburg en de Vrije Universiteit in Amsterdam met rust liet. Van hem mochten ze hun onderwijstaken staken dan wel de deuren sluiten, omdat hij niets moest hebben van instellingen die werden aangestuurd door kerkgenootschappen. Voor de overige hogere scholen en universiteiten gold dat zij hun werk in volle omvang per 1 juni 1943 dienden te hervatten; het studiejaar 1942-1943 werd met een maand verlengd tot augustus. Desondanks stelde het hoger onderwijs bij de aanvang van de cursus 1942-1943 weinig meer voor. Docenten weigerden de tekenaars tentamens of waren inmiddels ondergedoken. De berichten over erbarmelijke toestanden waarin weggevoerde studenten vaak moesten werken, waren uit Duitsland binnengekomen.¹²⁶

Jacht op de jaarklassen

Niet alleen de krijgsgevangenen – van wie er uiteindelijk slechts elfduizend van de driehonderdduizend in gevangenschap werden afgevoerd – en studenten waren aan de jacht van de Duitsers blootgesteld.¹²⁷ De gehele werkende mannelijke bevolking tussen 18 en 35 jaar behoorde tot het aandachtsgebied van Sauckels ronselaars.

De Duitsers kampten met een probleem, aldus Rauter: “In het voorjaar van 1943 meldden zich geen arbeiders meer aan voor vrijwillige arbeid in Duitsland. Het mensenmateriaal dat Duitsland voor de oorlogvoering nodig had, was reeds sterk verbruikt. Om de oorlog te kunnen volhouden werden er enige

---

¹²⁴ Knolle aan RSHA te Berlijn (7 mei 1943). Bouman, *April-Mei-Stakingen*, bijlagen II nr. 41, 370.

¹²⁵ Prof.dr. H.T. Deelman aan mr. W.G.A. van Sonsbeeck (13 mei 1943). NIOD Doc II 249 810C b 7.

¹²⁶ De Jong, *Koninkrijk VII*. Eerste helft, 570-571.

¹²⁷ *Ibidem*, VI. Tweede helft, 846.

millioenen Duitse arbeiders uit de fabrieken gehaald en in de Weermacht opgenomen, ook in verband met de oorlog op 2 fronten. Sauckel had het voornemen om de Duitse arbeiders te doen vervangen door arbeiders uit de bezette gebieden. Ook Nederland moest enkele honderdduizenden arbeiders leveren.”¹²⁸ Het waren er meer, eerder een miljoen.

Op 7 mei verscheen in het Verordeningenblad maatregel VO 43/1943 van commissaris-generaal Schmidt waarin de bovengenoemde groep zich voor werk in Duitsland moest vervoegen bij de arbeidsbureaus.¹²⁹ Een dag later meldden de dagbladen het nieuws.¹³⁰ Het was niet de bedoeling dat de ‘uitverkorenen’ gelijktijd zouden verschijnen, maar per jaarklasse. Op 12 mei 1943 schreef de dagbladpers dat de lichte 1921 zich moest melden, op 29 mei de jaarklassen 1922 en 1923.¹³¹ De keuze om via jaarklassen de werkenden te verzamelen, was mede op aandrang van Rauter geschied. Hij had daar een pragmatische reden voor. De Duitsers konden verwachten dat velen zich aan de oproep zouden onttrekken, mede door de weigerachtige houding van vele burgemeesters die eerder al was gebleken. Aan de HSSuPF viel de taak toe om de weigeraars te vangen met behulp van de Nederlandse politie.

Als de tijd voor aanmelding van de lichten 1921 en 1922 voorbij was zou Rauter de Duitse en Nederlandse politie opdracht geven gezamenlijk grote razzia's in het hele land uit te voeren om hen die waren weggebleven, alsnog te grijpen.¹³² De HSSuPF kon deze grote woorden niet waarmaken. Hij deed zijn best. Er volgde een intensieve jacht op onderduikers. Sijes: “Pleinen, markten, voetbalterreinen, cafe's en andere plaatsen waar de Duitsers onderduikers verwachtten, werden onveilig.” De *Ordnungspolizei* trok er ook 's nacht op uit.¹³³

Gebrek aan manschappen

Uiteindelijk zonder het gewenste resultaat. Rauter ontbraken de manschappen om de jacht effectief uit te voeren. De resultaten werden steeds slechter voor de Duitsers. De HSSuPF verklaarde na de oorlog later tegenstander te zijn geworden van inzet van de Nederlandse politie zoals secretaris-generaal Frederiks dat eerder bij hem had bepleit:

---

¹²⁸ Verhoor Rauter door PRA te 's Gravenhage (186-188).

¹²⁹ Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied, jaar 1943, 173-176.

¹³⁰ De Telegraaf, 8 mei 1943, pagina 1.

¹³¹ Ibidem, 12 mei 1943, pagina 1.

¹³² Rauter maakte zich ook bezorgd over de (oorlogs)industrie en de landbouw, die te lijden konden krijgen door VO 43/1943. Vooral de landbouw had daarbij zijn aandacht: “Da die Ernte vor der Tür steht, die Landwirtschaft in Holland besonders intensiviert wurde, 20 % der alten Fläche zusätzlich neu angebaut worden ist, die grosse Rapsernte erstmalig einzubringen ist, kann die Landwirtschaft zunächst nur die Jahrgänge 1921 und 22, diese aber ausnahmslos, für den Arbeitseinsatz im Reich zur Verfügung stellen mit Ausnahme der wenigen Schlüsselkräfte, die unter allen Umständen für die Erhaltung des Betriebes zurückbehalten werden müssen.” Notitie van Rauter (2 juni 1943). NIOD 077 GKfdSw 1.

¹³³ Sijes, *De Arbeidsinzet*, 303-304.

*“Ich war der Meinung, dass man der holländischen Polizei schwer zumuten könne, bei diesem Arbeitseinsatz mitzuhelfen. Man müsse der holländischen Polizei schon das Gesicht wahren lassen gegen Holland.”*¹³⁴

Bij het ophalen van Nederlandse Joden zag Rauter dat bezwaar kennelijk niet.

Zo principieel was de *Höherer SS- und Polizeiführer* bij de jacht op arbeidskrachten echter ook weer niet. Toen hij van Seyss-Inquart opdracht kreeg harder op te treden tegen de weigeraars, zocht hij toch inzet van de Nederlandse politie, omdat de Duitse politie te zwak was om deze taak tot een goed einde brengen. Volgens Rauter was het resultaat zo teleurstellend dat ook Seyss-Inquart nu overtuigd raakte dat *“für solche Aufgaben die holländische Polizei nicht eingesetzt werden sollte.”*¹³⁵

Doch Sauckel liet niet af en oefende weer druk uit op de rijkscommissaris. Uiteindelijk waren het Göring (leider Vierjarenplan) en Goebbels (*‘Leiter des totalen Kriegseinsatzes’*) die Rauter en Sauckel met elkaar zouden verzoenen. De HSSuPF kreeg de opdracht om de *Ordnungspolizei* een speciale eenheid (*“Sauckel-Arbeitseinsatzpolizei”*) te laten formeren die tot taak zou krijgen de jacht te openen op de steeds grotere schare weigeraars, onderduikers en contractbrekers (zij die na verloop van tijd niet waren teruggekeerd naar hun werkplek in Duitsland).¹³⁶ Zeventig man van het bewakingspersoneel werden toegevoegd aan de Vrijwillige Hulppolitie, een NSB-formatie. De ‘hulpagenten’, die niet als politieambtenaar waren beëdigd, verrichtten wel de arrestatie, maar de plaatselijke politie moest voor opsluiting en transport naar Ommen zorg dragen.

“Wat hier ... wordt gevraagd”, aldus de burgemeester van Deurne aan secretaris-generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken, “komt neer op de arrestatie van een naar onze Nederlandse opvattingen geheel onschuldig persoon, terwijl het transport naar Ommen betekent de medewerking aan het brengen in een staat van gevangenschap, die bij de Nederlandse wetgeving in geen deele is voorzien.”¹³⁷

Secretaris-generaal Frederiks kon niet veel doen voor de wanhopige ‘goede’ burgemeesters. Wat hij wel deed was het vertragen van de opgelegde maatregelen. De pleidooien dat het wegvoeren van grote groepen arbeiders en ambtenaren het maatschappelijk verkeer in moeilijkheden zouden brengen met de daarbij behorende spanningen, hadden soms succes. Romijn is het met Sijes eens dat Frederiks hier enig succes heeft geboekt met zijn politiek van ‘een vinger in de brei’ te houden.¹³⁸

Volgens Rauter groeide de zeventig man ‘arbeidspolitie’ aan tot 600, voor het merendeel afkomstig uit ‘alle geledingen’ van de NSB en uit de bataljons van het politieopleidingskamp te

---

¹³⁴ Gesprekken met Rauter. Gesprek zes. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 h 2-7, 5-6.

¹³⁵ Ibidem.

¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ Sijes, *De Arbeidsinzet*, 297.

¹³⁸ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 496-497.

Sijes, *De Arbeidsinzet*, 373.

Frederiks, *Op de Bres*, 73.

Schalkhaar. Zij waren gelokt met geld. De voormalige HSSuPF schatte dat de mannen vijftig procent meer loon ontvingen dan de reguliere agent: “*Es ist doch eine unschöne Aufgabe und die kann man nur mit Geld lösen. Ich hätte mich jedenfalls nicht hergegeben und Sie auch nicht.*”

Erg onder indruk waren de Duitsers niet van de resultaten van de vliegende brigades die met namenlijsten van de niet bij de arbeidsbureaus verschenen opgeroepen op pad gingen. Uiteindelijk kreeg Sauckel voor het jaar 1943 lang niet het aantal dwangarbeiders waarop hij had gerekend. Van het vooraf gestelde quotum van 320.000 werd nog niet de helft (148.922) gehaald.¹³⁹

De weerstand van de bevolking was toegenomen. Ook de tegenwerking van de ambtenaren groeide. De pogingen om de beoogde groepen te vangen door middel van nieuwe distributiebescheiden had ook onvoldoende effect.¹⁴⁰ Uiteindelijk kwamen de huurlingen van de “*Arbeitseinsatzpolizei*” op een zijspoor te staan. De oorlogssituatie maakte nog grovere middelen noodzakelijk. Rauter: “*Zum Schluss ist die Arbeitseinsatzpolizei abgelöst worden durch die Massnahmen der Wehrmacht auf diesem Gebiet, durch die Razzia’s.*”¹⁴¹

Confiscatie van radiotoestellen

Een maatregel die volgde op de April-meistakingen was die van de vordering tot inlevering van radiotoestellen. Op 13 mei 1943 maakte Rauter per beschikking bekend dat “alle zich in het bezette Nederlandsche gebied bevindende radio-ontvangsttoestellen, -toebehooren en -onderdeelen (...) met onmiddellijke ingang verbeurd verklaard” waren. De eigenaren zouden later financieel worden gecompenseerd. De Duitse instanties en de *Wehrmacht* waren vrijgesteld en de leden van de NSDAP en de NSB konden ontheffing aanvragen.¹⁴²

Met de confiscatie van de radiotoestellen ging een lang gekoesterde wens van de HSSuPF in vervulling. Het in juli 1940 opgelegde verbod om naar uitzendingen van de geallieerde zenders in Londen te luisteren, in het bijzonder die van Radio Oranje, werd massaal aan de laars gelapt. De stoorzenders van de Duitsers schrikten de luisteraars niet af; zeker niet als er op de korte golf werd uitgezonden waar het storen minder effectief was. Controle op de naleving van het verbod vond nauwelijks plaats. In het hele jaar 1942 werden er slechts 360 radio’s in beslag genomen.¹⁴³ Voor sommige groepen, zoals de Joden, volgde wel een gezamenlijke uitsluiting.¹⁴⁴

---

¹³⁹ Sijes, *De Arbeitsinzet*, 366.

¹⁴⁰ Ibidem, 313.

¹⁴¹ Gesprekken met Rauter. Zesde gesprek, 7.

¹⁴² Beschikking Rauter (13 mei 1943). Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied jaar 1943, 185-189. Aankondiging in Nederlandse dagbladpers (De Telegraaf, 13 mei 1943, pagina 1).

¹⁴³ De Jong, *Koninkrijk VII*. Eerste helft, 541-543.

Toen de radio van Egbert Feldmijer, de vader van de SS-Voorman, uit diens woning in Haren was gestolen, werd opdracht gegeven om de ‘gedupeerde’ een toestel te geven uit de voorraad van in beslaggenomen radio’s. Lagebericht BdS (20 juni 1941). NIOD 077 GKfdSw 1150.

¹⁴⁴ NIOD 077 GKfdSw 1314.

Intussen was er al herhaaldelijk overleg geweest op Clingendael over de kwestie van een algemene inbeslagname van de radiotoestellen. Rauter vond in de besprekingen bij de rijkscommissaris steeds weer Schmidt tegenover zich. Deze werd gesteund door E. Taubert, de chef van de *Rundfunkbetreuungsstelle* die de radio-uitzendingen controleerde. Taubert was van mening, dat men de Nederlanders beter naar de geallieerde zenders kon laten luisteren, dan dat er een oncontroleerbare geruchtenstroom op gang zou komen en aanleiding voor het verzet kon zijn om nieuwe onrust te stoken. Bovendien was het de bezetter onmogelijk om na een dergelijke maatregel “*alle Empfänger restlos zu erfassen.*” Taubert: “*Abgesehen davon, wäre die Einziehung von Rundfunkempfänger gleichbedeutend mit einer politischen Bankrotterklärung.*”¹⁴⁵

Steeds weer stuitten pogingen van Rauter en Harster voor radicale maatregelen op een veto van Seyss-Inquart en Schmidt. Dat belette BdS Harster niet om voorbereidingen te treffen mocht het toch tot een algemene inbeslagname van de radiotoestellen komen.¹⁴⁶ In juni 1942 kreeg de Sipo een belangrijke bondgenoot. Christiansen uitte zich op militaire gronden nu voorstander van een dergelijke maatregel. Rauter: “*Hauptdienstleiter Schmidt hat sich in leidenschaftlicher Form dagegen gewandt.*”

Seyss-Inquart, die steeds meer onder druk kwam te staan, greep naar een probaat middel om van de kwestie af te komen: hij ging de wens van Rauter en Christiansen aan de *Führer* voorleggen. Rauter anticipeerde direct, overtuigd als hij was dat Hitler via Himmler, hem, de HSSuPF, naar zijn mening zou vragen. Hij richtte zich voor ondersteuning tot Harster en diens politie- en inlichtingendiensten.¹⁴⁷ Het zal geen verbazing wekken dat de zes *SS-Aussenstellen* in het algemeen voor totaalverbod op radiotoestellen waren.¹⁴⁸ Handhaving van het verbod op het luisteren naar vijandelijke zenders was anders niet mogelijk.

Hitler was het met Seyss-Inquart echter eens dat de nadelen van een algemeen verbod vooralsnog niet opwogen tegen de voordelen, dit tot verdriet van Rauter en Christiansen.¹⁴⁹ De *Führer* had het er maar druk mee. Maar liefst drie keer in zes weken moest hij zijn aandacht besteden aan dat kleine Nederland. Eerst werd hij geraadpleegd over het terugvoeren van de krijgsgevangenen. Daarna bemoeide hij zich als ‘detailneuker’ met de precieze formulering van deze maatregel en dan ook nog het verbod op de radiotoestellen.

---

¹⁴⁵ Verkijk, Radio Hilversum 1940-1945 (Amsterdam 1974) 698-699. NIOD 061 GKzbV 274. Rundfunk: “Arbeitsbericht”, 1 sept. 1941-31 okt. 1941 (3 nov 1941), blz. 8

¹⁴⁶ Verslag Harster van een bespreking bij de rijkscommissaris (14 maart 1943). Stukken betreffende plannen tot het inleveren van alle radiotoestellen in Nederland. NIOD 077 GKfdSw 1149.

¹⁴⁷ Notitie Rauter (19 juni 1942). GKfdSw 1154.

¹⁴⁸ Telex van SS-Aussenstelle Maastricht aan de BdS. Ibidem.

¹⁴⁹ WBN Feldkommandantur 724: Lage- und. Stimmungsbericht Nr. 1/43 (29 januari 1943) p. 4 (CDI). NIOD Coll. Duitse Instellingen (CDI) 215-6.1053.

Christiansen verliest zijn geduld

De opvattingen rond dat laatste punt had met het uitbreken van de April-meistakingen een verandering ondergaan. Schmidt schoof langzaam op. Hij vroeg aan de *Beaufragten* van de rijkscommissaris om hun mening, maar het geduld van Christiansen was nu op. Hij eiste een algemeen verbod dat zelfs de collaborateurs van de NSB omsloot. Seyss-Inquart verzette zich niet meer, al ging de extra eis van de WBN hem te ver.

De rijkscommissaris trad in overleg met Bormann, als chef van Schmidt weer verantwoordelijk voor de NSB-propaganda. Hij verzocht op 10 mei 1943 “*die Entscheidung des Führers einzuholen.*” Seyss-Inquart met nadere uitleg:

“Ich möchte die Hörapparate den uns ablehnend oder abwartend gegenüber stehenden Niederländern wegnehmen, den Reichsdeutschen und Mitgliedern der NSB und ähnlicher für uns eintretenden Organisationen belassen.”

De *Entscheidung* kwam: akkoord.¹⁵⁰ De maatregel betekende inderdaad het feitelijke failliet van de propagandapolitiek van de nazi's die ook aan Bormann was toe te schrijven.

Een dag eerder had Himmler zijn mening aan Rauter herbevestigd. Hij steunde de te nemen maatregel en nu was het juiste moment.¹⁵¹ Nu de RFSS de druk had opgevoerd, schreef Rauter zes dagen later terug, dat er inmiddels 735.000 radiotoestellen waren “*abgeliefert*”. Doch in de grote steden Amsterdam, Den Haag en Rotterdam was de animo tot inleveren laag. Zeker 200.000 toestellen zouden zonder speciale maatregelen onder de mensen blijven. Dwangmiddelen waren hierdoor onvermijdelijk, schreef hij de *Reichsführer-SS*:

“Um die fehlenden Geräte einzutreiben, habe ich angeordnet, dass in der Woche einmal jedes Polizeibataillon eine Razzia abhält in geschlossenen Ortschaften und Häusergruppen in den Städten...”

Razzia's die nooit zouden plaatsvinden. Toch loog Rauter dat er enkele waren gehouden met gunstige resultaten. Voor de overtreders konden strafrechtelijke maatregelen niet uitblijven.¹⁵² De HSSuPF deed zijn best, dreigde hen die hun toestel niet hadden ingeleverd dan weer met Vught, dan weer met inbeslagname van de hele inboedel. Door tegenwerking van politieagenten en personeel van de PTT bleef het resultaat mager. Burgers waren getipt als er ergens een zoekactie aanstaande was.¹⁵³ In de jacht op

---

¹⁵⁰ De Jong, Koninkrijk VII. Eerste helft, 545. Telexbericht, van Seyss-Inquart aan Bormann (10 mei 1943). NIOD 014 RK 63.

¹⁵¹ Himmler aan Rauter. NIOD Rauter (processtukken). Archief 286 Inv. Nr. 45/47.

¹⁵² Rauter aan Himmler, 15 juli 1943. Ibidem.

¹⁵³ De Jong, Koninkrijk VII. Eerste helft, 547-550.

werkweigeraars, studenten, Joden en degenen die door de Sipo om andere redenen werden gezocht waren niet-ingeleverde radio's een welkome bijvangst. Van de RFSS had Rauter echter geen last meer; Himmler had, zo nam de HSSuPF waarschijnlijk aan, genoeg andere zaken aan zijn hoofd om de kwestie over deze fantoomrazzia's een week later al weer te zijn vergeten.

De Nederlanders waren niet alleen traag met inleveren van hun toestellen, wat zij naar de politiebureaus en postkantoren brachten was vaak onbruikbaar. Van de 800.000 ingeleverde radio's waren dat er 323.000. De goede toestellen werden thuis verborgen. Wat Rauters ondergeschikten ook deden, het in beslag nemen van ledenlijsten van de omroepen, vordering van kaartenbakken van de PTT (iedere radiobezitter had een door de PTT afgegeven luistervergunning nodig), het opvragen van de verkoopbescheiden van radiowinkeliers, uitstel van de inleverdatum en het inzetten van honderden controleurs, de resultaten bleven teleurstellend.¹⁵⁴ Ook het besluit van de rijkscommissaris om Rauter de beschikking te laten uitvaardigen, omdat “de naam Rauter op het volk een veel grotere indruk zou maken dan een vordering met de naam Schmidt”, had niet gewerkt.¹⁵⁵ Rauter faalde deze keer in zijn door Seyss-Inquart opgedrongen rol als grote boeman van het bezettingsbestuur.

In oktober 1943 probeerde Rauter het weer. Na ruggespraak met *Dienstleiter* Ritterbusch, de opvolger van Schmidt als commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken, werd besloten degenen die hun radio, ondanks herhaalde oproepen, niet voor 22 oktober hadden ingeleverd, met de “*schärfsten Strafen*” aan te pakken, zelfs met verbeurd verklaring van het gehele vermogen en nog erger.¹⁵⁶ De Jong heeft becijferd dat van de 1.060.000 houders van luistervergunningen ruim een kwart zijn radio niet heeft ingeleverd. Wat zonder razzia's toch op grote volgzaamheid van de bevolking duidt. Hij vermoedde dat dit cijfer nog 100- tot 200.000 hoger lag, doordat er een zo groot aantal onbruikbare toestellen in de bergplaatsen op transport naar het oosten lagen te wachten.

Nu het resultaat van de radioactie was tegengevallen, lag het voor de hand dat Rauter er na de oorlog zoveel mogelijk afstand van probeerde te nemen. Hij had zich slechts “aangesloten bij de opvattingen der Weermacht, omdat ik ook vreesde, dat door de activiteit van de radio in Londen de burgerbevolking tegen de wapens der Weermacht opgehitst zou kunnen worden.” De beschikking was, aldus de HSSuPF, ontworpen door Seyss-Inquart, Schmidt en Wimmer. Hij had er alleen zijn handtekening onder gezet. Een mislukking kon, aldus Rauter, de actie overigens niet worden genoemd.¹⁵⁷

Estafetteconflict met de artsen

Een oude kwestie begon weer op te spelen: de nederlaag die de bezetter in het conflict over de Artsenkamer had geleden. Seyss-Inquart wilde de Artsenkamer toch doordrukken, maar nu met

---

¹⁵⁴ Reichsminister Goebbels claimde de ingeleverde toestellen om te voldoen aan de vraag bij overheidsinstanties in Duitsland, in het bijzonder bij de Wehrmacht en de Waffen-SS en de rest direct te verdelen onder hen die in de Heimat waren getroffen door geallieerde bombardementen. Ibidem.

¹⁵⁵ Verhoor Rauter. PRA 's Gravenhage. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 168-169.

¹⁵⁶ Rauter aan de Beauftragten van de rijkscommissaris (21 oktober 1943) 077 GKfdSw 1.

¹⁵⁷ Verhoor Rauter. PRA 's Gravenhage. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 168-169.

zwaardere sancties. De wapenstilstand met de Nederlandse artsen kwam op de tocht te staan door afkondiging (14 mei 1943) van verordening VO 49/1943. In artikel vijf van deze beschikking werd bepaald dat ambtenaren en andere functionarissen van wie een eed of belofte werd geëist, op zeer zware straffen moesten rekenen als zij staakten of ‘bij vermindering van arbeidsprestatie de vervulling van de overheidstaak’ bemoeilijkten: ‘In buitengewoon ernstige gevallen kan levenslange tuchthuisstraf of de doodstraf worden uitgesproken.’¹⁵⁸

Seyss-Inquart liet deze verordening elf dagen later volgen door een maatregel (VO 51/1943) die oplegde dat zij die vielen onder de eerdere maatregel niet zonder toestemming van de secretaris-generaal afstand konden doen van hun “titel” en dat met terugwerkende kracht tot 1 maart 1943.¹⁵⁹ Het betekende dat de artsen die in maart uit protest hun beroep op de bordjes aan de huisgevel onleesbaar hadden gemaakt onder de beschikking vielen. Waren zij nu toch automatisch lid geworden van de nationaalsocialistische Nederlandsche Artsenkamer en wat werd door de bezetter opgevat als ‘vermindering van de arbeidsprestatie’?¹⁶⁰

Het Centrum van Medisch Contact kwam wederom in actie. De illegale artsenorganisatie schreef twee brieven aan de rijkscommissaris. In de eerste werd zorg uitgesproken over de lichamelijke en geestelijke nood van de bevolking. De brief sloot af met: “Het Nederlandsche volk is in een stadium gekomen dat het verzwijgen van haar nooden moeilijk meer verdraagt; er is een besef van rechteloosheid ontstaan en verbittering, die op den duur tot wanhoopsdaden moet leiden. Het is de taak van den arts om alles te doen wat in zijn vermogen ligt om deze wanhoopsdaden te voorkomen, doch hij zou het daartoe noodzakelijke vertrouwen van zijn patiënten verliezen, wanneer hij hun gerechtvaardigde grieven niet ter kennis van de de Overheid bracht.”¹⁶¹

Deze brief diende als ‘estafettebericht’ aan andere artsen te worden doorgegeven. Een tweede schrijven richtte zich op de hierboven genoemde verordening van 25 mei (VO 51/1943) waarin weerspannige artsen de wacht werd aangezegd en waarover zoveel verwarring was ontstaan. Het sloot af met: “Mijnheer de Rijkscommissaris, onder uw laatste verordening vallen de artsen, omdat zij bij het begin van hun loopbaan een eed hebben afgelegd. Juist deze eed, die ons bindt aan medisch-ethische normen, kan het ons in de toekomst onmogelijk maken aan Uw eischen te voldoen. Mocht het zover koomen, dat aan ons artsen onaanvaardbare eischen worden gesteld, dan zou het kunnen zijn, dat wij ongeacht Uw dreigementen, vrijheid en leven in de waagschaal zouden moeten stellen. Wij verwachten, dat U ons dit conflict zult besparen en ons in rust, volgens ons geweten zult laten arbeiden. De verdere

---

¹⁵⁸ VO 49/1943. Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied. Jaar 1943, 190-191.

¹⁵⁹ VO 51/1951 (25 mei 1943) Ibidem, 193-195.

¹⁶⁰ De Jong, *Koninkrijk*, VII. Eerste helft, 555.

¹⁶¹ In deze brief verdedigde MC de artsen ook tegen het verwijt van Seyss-Inquart, dat zij niet naar Duitsland wensten te gaan om daar Nederlandse arbeiders te behandelen en daar de plaats in te nemen van Duitse artsen: “Mijnheer de Rijkscommissaris, het is niet onze taak om buiten onze grenzen, zij het ook indirect, mede te werken aan de geneeskundige verzorging van het ons vijandige leger!” Vries, Ph. de, *MC. Geschiedenis van het verzet der artsen in Nederland 1941-1945* (Haarlem 1949) 243-246.

loop der dingen zal van U afhangen, en, Mijnheer de Rijkscommissaris, daarvoor draagt U ten overstaan van het Nederlandsche Volk, de verantwoordelijkheid.”¹⁶²

Het Medisch Contact verwachtte dat de artsen deze scherpe brief ondertekend zouden versturen aan de rijkscommissaris, maar pas op een nader in juli 1943 te bepalen moment. Ook moest dat niet tegelijkertijd gebeuren, waardoor de ‘spontaniteit’ in gevaar zou komen en de bezetter de indruk zou krijgen dat het een door “*Drahtzieher*” georkestreerde actie betrof. In totaal kwamen er 3725 brieven binnen bij het rijkscommissariaat, waarvan er tweeduizend anoniem waren verstuurd. Voor Seyss-Inquart was de maat vol. Rauter werd te hulp geroepen. De *Sicherheitspolizei* arresteerde vierhonderd artsen die naar kamp Amersfoort werden overgebracht. De overige 1325 ondertekenaars waren tijdig ondergedoken.¹⁶³

Seyss-Inquart had er genoeg van, zo schreef hij in juli 1943 aan Christiansen. Hij verklaarde de zachte nazificatie nogmaals dood, nu definitief, en schaarde zich, nadat Hitler en Bormann hun zegen hadden gegeven aan de inname van de radiotoestellen, achter de harde opvattingen van de WBN en Rauter. Na drie jaar gaf hij de hoop op dat de bezetter de “*Intelligenzkreise*” kon binden aan het nationaalsocialisme. Seyss-Inquart onderkende binnen de “*Intelligenz*” twee groepen “*die sich aus einer verkannten humanistischen Idee heraus besonders fühlten, Träger des psychologischen Widerstandes zu sein, u.zw. die Lehrpersonen, vor allem Universitätsprofessoren, und die Ärzte.*” Dit hing zonder twijfel met een “*inzwischen verkalkten Tradition zusammen, deren Träger diese Berufe zu sein glauben.*”

De rijkscommissaris had spijt dat hij voornoemde groepen met enige consideratie tegemoet was getreden. Het gevolg was dat de professoren en artsen in de vijandelijke vlugschriften als helden van het verzet werden geafficheerd. Bij de studenten was de harde aanpak de juiste gebleken. Bijna drieduizend van hen waren naar Duitsland afgevoerd en wat hier nog resteerde “*besitzt nicht mehr die Stosskraft um (...) Unordnung zu schaffen.*” Op de universiteiten was het nu rustig waardoor de Duits-vijandige professoren veel van hun prestige hadden verloren. De rijkscommissaris aan de WBN: “*Es bleiben noch die Ärzte übrig.*”¹⁶⁴

In reactie op de arrestatie van de artsen die hun (tweede) estafettebrief hadden verstuurd, riep het Centrum van Medisch Contact de overigen op hun brief ook te verzenden, ongeacht de gevaren die daarmee waren verbonden.¹⁶⁵ Het bezettingsbestuur was inmiddels op de hoogte van de eerste estafettebrief aan de artsen die door Radio Oranje enkele dagen eerder was voorgelezen.

Seyss-Inquart en Rauter grepen hard in. Behalve de honderden arrestaties werden inboedels en instrumenten in beslag genomen en spreekkamers verzegeld. Grote paniek brak uit onder de artsen. Velen legden het werk neer, anderen doken onder. Wat de bezetter met zijn actie bereikte was dat de medische

---

¹⁶² Ibidem, 241-243.

¹⁶³ De Jong, *Koninkrijk VII*. Eerste helft, 554-559.

¹⁶⁴ Seyss-Inquart aan Christiansen (14 juli 1943). NIOD 020 GKfVuJ 368.

¹⁶⁵ De Vries, *MC*, 53-54.

verzorging in Nederland stagneerde.¹⁶⁶ In Arnhem werd zodoende in opdracht van *Obermedizinalrat* Dr. F. Reuter een onderzoek ingesteld bij het stadsziekenhuis in Arnhem. Een politiefunctionaris constateerde dat alleen de medisch directeur aanwezig was. De overige artsen waren gearresteerd of ondergedoken: “*Die Stadt befindet sich zur Zeit nahezu ohne ärztliche Hilfe.*”¹⁶⁷

Seyss-Inquart c.s. realiseerden zich al snel dat ze zich in de nesten hadden gewerkt door de artsenkwestie op de spits te drijven. Chaos was het laatste wat de bezetter nastreefde en ook Medisch Contact had er geen baat bij. In een nieuw estafettebericht (27 juni 1943) werd het parool uitgegeven dat de artsen in geen geval tot staking mochten overgaan. Toch bleef de situatie uiterst gespannen. Gevangengenomen artsen werden door de Sipo onder druk gezet vergaande verklaringen te tekenen die elke deelname aan verzet in de toekomst onmogelijk zou maken.¹⁶⁸ Gewonde verzetslieden konden dan niet meer op hun medische bijstand rekenen.

De bezetter had inmiddels wel informeel laten weten bereid te zijn tot een compromis. In een bespreking bij Seyss-Inquart waarbij Rauter, Wimmer, Harster en *Obermedizinalrat* Dr. Reuter aanwezig waren, werd besloten dat artsen aan arrestatie konden ontkomen als zij een excuusbrief schreven aan de rijkscommissaris en een boete van 50 gulden betaalden. Dat gold ook voor degenen die al waren opgepakt. Wie weigerde zou worden weggevoerd naar een concentratiekamp in Duitsland en daar medische zorg moeten verlenen aan de gevangenen.¹⁶⁹

Harster legde daarop contact met de artsen. Hij kende de echtgenote van de Haagse arts A.D.A. van Overeem en stelde haar in kennis van de oplossing die het bezettingsbestuur bood. Op haar beurt wendde zij zich tot haar man die deel uitmaakte van een comité van zes artsen, onder wie vier leden van het Medisch Contact (MC). Snel kwam men tot een akkoord. Het MC had al een tekst opgesteld voor de excuusbrief die door Harster werd geaccepteerd.¹⁷⁰

Bijna alle artsen die de brief hadden verstuurd schreven hun excuses aan de rijkscommissaris. Zij werden daarvoor beloond met een berisping en de afgesproken boete van 50 gulden. De gearresteerde artsen herkregen snel hun vrijheid, de laatsten in augustus. Beide partijen waren zonder gezichtsverlies

---

¹⁶⁶ Bij het uitbreken van de oorlog telde de Maatschappij tot bevordering van de geneeskunst 5762 leden, verdeeld over 61 afdelingen waarvan de kleinste ongeveer twintig en de grootste ongeveer 800 leden omvatte. Het ledenbestand van de 'Maatschappij' bestond uit 50 procent huisartsen, 25 procent specialisten, 15 procent ambtenaren en voor de rest rustende geneesheren. Toen de Maatschappij opschoof in de richting van het in 1943 opgerichte Medisch Front, een afdeling van de NSB, zegden veel artsen hun lidmaatschap op. De Vries, *MC*, 2, 3 en 54.

¹⁶⁷ Politiebericht (4 juli 1943). NIOD 020 GKfVuJ 368.

¹⁶⁸ De Vries, *MC*, 54-55.

¹⁶⁹ Verslag van bespreking bij de rijkscommissaris (1 juli 1943).) NIOD 020 GKfVuJ 368.

¹⁷⁰ De tekst van de excuusbrief luidde: “Ondergeteekende, ... arts te ..... verklaart plechtig, dat de inhoud van den brief van 23 Juni 1943 niet de strekking had van eenige politieke actie tegen de bezettende macht; dat hij het betreurt, dat zijn brief aan den Heer Rijkscommissaris door den toon, waarin deze was gesteld, als grievend en beleedigend kon worden opgevat en dat het geenszins zijn bedoeling was op enigerlei wijze beleedigend tegen de persoon van den Heer Rijkscommissaris op te treden.” Concept excuusbrief. NIOD 020 GKfVuJ 368. De Vries, *MC*, 55-57.

uit de strijd gekomen. De Nederlandsche Artsenkamer bleef bestaan, omdat opheffing schade zou toebrengen aan het imago van Seyss-Inquart die haar had opgericht, maar als bepalende nazi-instantie kwam zij nooit van de grond. Zij leidde de laatste twee jaar van de oorlog een kwijnend bestaan. Het MC kon van een overwinning spreken.¹⁷¹

Ook Seyss-Inquart probeerde de kwestie in zijn hierboven geciteerde brief aan Christiansen als een (magere) zege voor te stellen:

“Ich glaube annehmen zu können, dass dieser Demonstrationsschritt in einer für uns sehr erfolgreichen Weise niedergeschlagen wurde, denn die Ärzte sehen, dass sie sich ungestraft nicht mehr von den Rädelsführern zu Massnahmen gegen die Besatzungsmacht verleiten lassen dürfen.”¹⁷²

Besluit

Rauter moet ook gemengde gevoelens aan de afloop van het artsenprotest hebben overgehouden. De succesvolle bedwinger van de April-meistakingen die in maart nog met zijn superieur Himmler op “*absolutes Durchgreifen*” bij de weerbarstige medici aandrang, kon vaststellen dat geweld niet de enige, zaligmakende oplossing voor alle problemen was. In de vroege zomer van 1943 kon hij – net als de rijkscommissaris – de balans opmaken van zijn drie jaar in Nederland. Op het eerste gezicht sloeg die in zijn voordeel uit: hij had zijn functies als *Höherer SS- und Polizeiführer* en commissaris-generaal voor Openbare Veiligheid ontegenzeggelijk meer inhoud kunnen geven, ten koste van zijn grote tegenstrever Fritz Schmidt die de nazificatie van Nederland politiek had moeten vormgeven.

Wat Rauter nog niet kon overzien, was de schade die zijn harde ingrijpen voor het bezettingsbestuur had aangericht. Nu er overmatig geweld was gebruikt om opstandigheid rond het wegvoeren van krijgsgevangenen te smoren, Nederlanders van hun radiotoestellen te beroven en arbeiders en ‘deloyale’ studenten af te voeren naar de Duitse fabrieken, was eens te meer duidelijk geworden wie de echte vijand van het Nederlandse volk was. Dat waren niet langer de ‘verraders’ van de NSB, maar de overweldigers uit Duitsland.

Met zijn harde aanpak had Rauter bereikt wat hij nu juist niet wilde. Voorheen had hij te maken met veelal zwakke verzetsgroepen die langs elkaar heen werkten. De April-meistakingen van 1943 bleken te werken als katalysator. Het verzet groeide snel en professionaliseerde. Aan de andere kant kreeg de bevolking te maken met een bezettingsbestuur dat steeds minder over zijn kant liet gaan. Het was tot de conclusie gekomen dat de nazificatiepolitiek was mislukt en moest worden afgesloten. Nu Seyss-Inquart, Christiansen en de commissarissen-generaal zich geen illusies meer maakten en de barrières voor een eigen scherper optreden hadden geslecht, riep dat iets onbeheersbaar op.

---

¹⁷¹ De Vries, *MC*, 57.

¹⁷² Seyss-Inquart aan Christiansen (14 juli 1943). NIOD 020 GKfVuJ 368.

De bezetter wist dat het terugvoeren van krijgsgevangenen zou leiden tot meer verzet, dat met alle middelen moest worden bestreden. Er was echter met het fiasco van de nazificatiepolitiek geen weg meer terug. Tenslotte was Hitler, aldus historicus Richard Overy, zelf ook een terrorist. Vijanden definieerde hij als bijzonder onverzoenlijk, sluw en gemeen tegen wie de wreedste middelen van onderdrukking mochten worden gebruikt.¹⁷³

Met alle andere taken betekende deze nieuwe compromisloze aanpak een verzwaring van Rauters opdracht die het uiterste vergde van zijn SS-politiediensten. Tot dusver werden de belangrijkste diensten, de *Sicherheitspolizei* en de *Sicherheitsdienst* (inlichtingendienst) geleid door de bekwame politieman Wilhelm Harster. De kwaliteiten van de BdS waren er vele, maar twee sprongen er uit. Hij had een bezwerende invloed op Rauter – zie zijn optreden bij de kwestie rond de artsen – en hij leidde zijn zes *SS-Aussenstellen* met strakke hand vanuit Den Haag. Ondergeschikten als Lages (Amsterdam), Wölk (Rotterdam), Haase (Groningen) en Strobel (Maastricht) kregen niet de kans hun eigen rijkjes te stichten. De dood van Schmidt had Rauter niet wezenlijk betreurd. Het vertrek van Harster, enkele maanden later, des te meer. De gevolgen zouden snel zichtbaar worden.

---

¹⁷³ Overy, R., *Dictators. Hitler's Germany. Stalin's Russia* (Londen 2004) 177.

*Men schiet niet op hazen in hun lager.
Het is deze onsportieve laag- en
lafhartigheid, die de “Silbertanne”-
lieden ver stelt beneden elk krijgsmanfatsoen.*

H.W. VAN ETTEN¹

Hoofdstuk 10

Sluipmoord tegen volk en verzet

Ritterbusch: ‘*Ein müder Mann ohne Einfluss*’

De Nederlanders hadden Rauter in de zomer van 1943 leren kennen als de scherprechter van de bezetter. Hij was het wiens handtekening stond onder de met de regelmaat van de klok verschijnende *Anordnungen*, waarin werd gedreigd met draconische straffen of waarin hij meldde dat inmiddels tot uitvoering daarvan was overgegaan. Loe de Jong, de nationale geschiedschrijver van de Tweede Wereldoorlog, zou ooit hebben opgemerkt dat over iedereen aan de ‘foute’ kant grappen werden gemaakt tijdens de bezetting; van ‘mannelijke Mussert’ tot de manke Seyss-Inquart (‘Zes-en-een-kwart’). Maar niet over Rauter.

De afkeer van en de angst voor deze SS-beul, zoals het grote publiek hem zag, was waarschijnlijk te groot. In de illegale pers werd de HSSuPF ook getypeerd als “Herr Henker” (*Het Parool*) en de *Oranjekrant* waarschuwde hem na de executie van verzetsstrijders: “Wij zullen dit onthouden (...) De eindafrekening komt spoedig, zeer spoedig!”²

Hoe het ook zij, op schrift gestelde humor met Rauter als hoofdpersoon is inderdaad niet of nauwelijks te vinden. Bij het onderzoek voor deze studie kwam slechts één voorbeeld naar voren. Het betrof – geheel passend – een door de Duitsers in beslag genomen ‘Bekendmaking’ van de “*Höhere SS- und Polizeiführer*” waarin op cynische wijze de draak wordt gestoken met “maatregelen” in verband met “twee gevallen van sabotage” in Haarlem.

Een hond “van kennelijk plutocratische huize” had zijn behoefte gedaan tegen de muur van een nationaal-socialistisch pand: “Een lid van de Duitse Weermacht heeft bovendien persoonlijk geconstateerd, dat het dier de rechterachterpoot bij het verrichten van zijn laffe en beleedigende daad heeft opgericht, terwijl het geacht kon worden te weten, dat in de Groot-Germaansche levensruimte bij

---

¹ Beschouwing H.W. van Etten over de “Silbertanne”-moordenaren (ongedateerd). NIOD H.W. van Etten Doc I 447 a 11.

² *Het Parool*, 23 december 1944. *De Oranjekrant*, 29 oktober 1943.

het verrichten van viezigheid alléén de rechter vóórpoet mag worden opgeheven.” De “gemelde hond” was bovendien een “Schlemiel”: “Gelijk bekend is de Schlemiel een Mischling met sterk-Semitische trekken. Het behoeft geen betoog, dat hieruit weder blijkt, hoezeer de Joden ondanks alle zachte vermaningen en goed-bedoelde waarschuwingen van Duitse zijde, hun duister bedrijf voortzetten.”

Het tweede geval betrof een daad van “ergerlijk vandalisme, gepaard met beschadiging van voor de Weermacht belangrijke installaties.” Een woerd was door een tankgracht gezwommen “en heeft met zijn snavel een steen losgewrikt uit de bemanteling aan de binnenzijde. Daardoor is gevaar voor verzakking ontstaan. (...) Het signalement van den dader luidt: bruin colbertcostuum met gele slobkousen, sterk gebogen neus, waggelende gang. Is hoogstwaarschijnlijk in het bezit van een Persoonsbewijs, waarvan de J langs chemischen weg is verwijderd.” In verband met “beide aanslagen op de eer en de veiligheid van de Weermacht” had Rauter volgens deze parodie op zijn *Anordnungen* de volgende straf opgelegd: “Het uur waarop honden en eenden zich niet meer op den openbaren weg mogen bevinden, wordt gesteld op 21.00 uur. Deze maatregel geldt niet voor honden van de NSB.”³

Opvolging Fritz Schmidt

De angst inboezemende Rauter mocht tijdens de bezettingsjaren dan nauwelijks een onderwerp voor oorlogshumor zijn, deze parodie vertolkte feilloos de gevoelens van het Nederlandse volk ten aanzien van de *Höherer SS- und Polizeiführer*. Deze bemoeide zich intussen met belangrijke vacatures die binnen het bezettingsapparaat waren ontstaan. Allereerst moest de rijkscommissaris voorzien in de opvolging van Fritz Schmidt – Rauters tegenstander – als commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken. Het lag voor de hand, dat Bormann in Berlijn zich met de invulling van deze vacature – het moest iemand uit de partij worden – zou bezighouden. Al snel viel de naam van Willy Ritterbusch die tot oktober 1941 *Beaufragter* van de rijkscommissaris in Noord-Brabant was geweest.

De in Saksen geboren (1892) voormalige onderwijzer had het geluk dat hij zich al in 1925 bij de NDSAP had aangesloten. In 1920 werd hij bedrijfsleider in een aardewerkfabriek, die het eigendom was van de familie Ritterbusch. In 1930 ging de fabriek door brand verloren, waarna Ritterbusch tot 1933 zonder werk was.⁴ De nieuwe commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken zei over zijn eerste activiteiten voor de NSDAP: “1928 wurde ich ehrenamtlicher Kreisleiter der NSDAP im Kreis Wittenberg. 1932 musste ich dieses Amt infolge vollkommener Verarmung niederlegen. Ich hatte infolge meiner Zugehörigkeit zur NSDAP meine Existenz verloren.”

Ritterbusch schilderde hiermee – waar of niet waar – het ideale cv voor een *Alte Kämpfer* die in de voorgaande jaren maatschappelijk zoveel offers had gebracht. Daarom zou hij voor zijn loyaliteit in 1933 zijn beloond met het burgemeesterschap van een klein plaatsje (Piesteritz) in Saksen. Vier jaar later kreeg hij als *Kreisleiter* van het industriegebied Merseburg wel een betaalde functie in de NSDAP.

---

³ NIOD Doc II 249.

⁴ Levensloop Ritterbusch. NIOD W. Ritterbusch Doc. I 1412.

In mei 1940 volgde zijn “*Kommandierung*” naar Noord-Brabant. Hoewel zijn overplaatsing in 1941 naar de kanselarij van de NSDAP in München – dicht bij de partijmacht – een promotie betekende, stelde Ritterbusch zijn nieuwe baan na de oorlog voor als een degradatie: hij was er twee jaar lang met een nietszeggend kantoorbaantje “*praktisch kaltgestellt*” geweest, waarmee hij impliceerde niet betrokken te zijn geweest bij eventuele oorlogsmisdaden.

Toen kwam voor hemzelf toch nog plotseling zijn aanstelling als opvolger van Schmidt. De keuze zou volgens eigen zeggen op hem zijn gevallen, omdat hij dacht in de lijn van zijn voorganger die Mussert politiek had ondersteund:

*“Die Wahl fiel auf mich, weil ich als konsequenter Vertreter der niederländischen Selbständigkeit bekannt war und ich mir durch meine Tätigkeit in Nord-Brabant die Achtung der niederländischen Bevölkerung erworben hatte.”*⁵

Deze poging om na de oorlog zijn straatje schoon te vegen raakte kant noch wal. De nazipolitiek was immers bankroet, de politieke rol van Mussert in feite uitgespeeld. De moordaanslagen op NSB'ers maakten duidelijk hoe de bevolking dacht over de bezetter – inclusief Ritterbusch – en zijn collaborateurs. Zijn benoeming tekende ook het weinige belang dat de NSDAP in München nog hechtte aan deze hoge post in het bezettingbestuur. Bormann en de partij, wier macht met elke militaire nederlaag van Duitsland groeide, had zijn belangstelling voor Nederland blijkbaar grotendeels verloren.⁶

Rauter had zich aanvankelijk verzet tegen Ritterbusch die bekend stond als een Mussert-adept. Op 28 juni 1943, twee dagen na de dood van Schmidt, schreef hij in een telexbericht al aan Himmler over pogingen van Mussert om Ritterbusch benoemd te krijgen. Weliswaar typeerde hij zijn kandidaat-collega als “*ein ruhiger, sehr ordentlicher Charakter pastoraler Prägung, der politische Strömungen aller Art sehr gut beobachten kann*”, maar “*Er ist ein absoluter Mussert-Vertreter und wurde von Hauptdienstleiter Schmidt aus diesem Grunde seinerzeit in die Reichsleitung gebracht.*”

Het was daarom – mede om Bormann en Mussert een hak te zetten – tijd om Seyss-Inquart nu te belasten met de “*Parteihoheit*”. Alles hing natuurlijk af van Martin Bormann, de hoogste chef van de *Parteikanzlei*. Hij bepaalde wie naar Nederland werd gezonden. Rauters kandidaat was Robert Thiel, de opvolger van Ritterbusch als Beauftragter in Noord-Brabant, bovendien lid van de Germaansche SS: “*Der*

---

⁵ ‘Meine politische Laufbahn’. NIOD W.F.A. Ritterbusch Doc I 1412, a 8.

⁶ Het waren Himmler, Goebbels en Bormann die halverwege de oorlog hun macht ten koste van Göring zagen groeien. De ster van Göring verbleekte steeds meer omdat hij door Hitler verantwoordelijk werd gehouden voor het falen van zijn Luftwaffe bij het beschermen van de Duitse steden tegen geallieerde bombardementen. Met de radicalisering van het regime moest Führer steeds meer op Bormann leunen die onder meer mankracht beschikbaar stelde voor de wapenindustrie. Op zijn beurt kon de leider van de partijkanselarij zich meester maken van het terreurapparaat, de partij nieuw leven inblazen en de macht van de regionale gouwleiders uitbreiden. Kershaw, I., *The End. Germany 1944-1945* (London 2011) 39-41.

RK fürchtet aber bei ihm, dass er zu jung ist, um sich bei den übrigen Beauftragten durchzusetzen.” En dan kwam je, zo moest Rauter toegeven, toch weer uit bij de voormalige “*Kreisleiter*” Ritterbusch.⁷

Grotere rol Germanische Leitstelle

Ritterbusch trad zodoende op 9 juli 1943 aan als opvolger van Schmidt.⁸ Een maand later was er van Rauters bezwaren al minder te bespeuren. De nieuwe commissaris-generaal had een gunstige invloed op Mussert, schreef hij aan Himmler.⁹ Een gesprek met hem bij de rijkscommissaris was ook bevredigend verlopen. Seyss-Inquart had, zo schreef Rauter aan de *Reichsführer-SS*, de *Generalkommissar für besondere Verwendung* ingeprent dat hij de arbeid van Himmler en diens mensen “*mit allen Kräften zu unterstützen und zu fördern*” moest.

Ritterbusch gaf toe aan de door de rijkscommissaris geformuleerde wensen waardoor het werkteerrein van de *Germanische Leitstelle* in Nederland fors werd uitgebreid. Rauter schreef juichend over de bereidheid van Ritterbusch om “kameraadschappelijk” met de SS samen te werken:

“Es herrscht völlige Übereinstimmung darüber, dass alle Gebiete, die sich direkt oder indirekt mit der Wehrhaftmachung geistiger und materieller Art des germanischen Nationalsozialismus im niederländischen Raum ausschliesslich Angelegenheit der Germanischen Leitstelle sind.”^{10 11}

Schmidt zal zich in zijn graf hebben omgedraaid. Hier werd de nationaal-socialistische vorming oftewel de interne propaganda in handen gelegd van de SS. Ook Bormann had geen bezwaren geuit. In de eerste maanden van 1943 had hij het vertrouwen in Schmidt al verloren. Bij de partijorganisatie in München waren er inmiddels ook andere zorgen: eerst moest die te lang durende oorlog worden gewonnen.

Waarom gaf Ritterbusch zich meteen gewonnen? Veelzeggend is het naoorlogse commentaar van Dr. Hans Piesbergen, hoofd van de *Präsidialabteilung* (Financiën en Personeelszaken) van de

---

⁷ Rauter aan Himmler (29 juni 1943). Ibidem, nr. 425, 1109-1110.

⁸ Proces-verbaal vanverhoor W. Ritterbusch (PRA 's Gravenhage) op 11 augustus 1947. NIOD W.F.A. Ritterbusch Doc I 1412 a 3, 1.

Ritterbusch was er van overtuigd dat Schmidt geen zelfmoord had gepleegd: “Er hatte gar keinen Selbstmord nötig. Er hat Bormann versprochen an die Front zu gehen, um seine Position zu verstärken. Dauernd hat er darüber gesprochen.” Gesprek L. de Jong en A.E. Cohen met W.F.A. Ritterbusch op 20 april 1949 te Machtlfing (Oberbayern) 8. NIOD W. Ritterbusch Doc I 1412.

⁹ Rauter aan Himmler (30 juli 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland* II, nr. 448, 1161-1165. NA CABR Van Geelkerken Inv.nr. 27 I.

¹⁰ Rauter aan Himmler (31 juli 1943) In 't Veld, *De SS en Nederland* II, nr. 449, 1172-1174.

¹¹ De Hitlerjugend in Nederland was alleen toegankelijk voor Duitse kinderen, Nederlandse kinderen met een of twee Duitse grootouders en kinderen van (vroegere) leden van de NSNAP-partijen. In de praktijk werd dit verbod herhaaldelijk overtreden en werden kinderen 'geronseld' uit de Nationale Jeugdstorm die tot verdriet van Rauter c.s. nog niet binnen Groot-Germaanse invloedssfeer was gekomen. De Hitlerjugend in Nederland werd met een onderbreking geleid door de SA-Führer Wilhelm Blomquist. Ibidem, deel I, 425-426.

rijkscommissaris: *“Er war ein müder Mann ohne Einfluss. Er war völlig mit den Nerven herunter.”*¹²
Volgens commissaris-generaal Wimmer van Bestuur en Justitie was de overspannen Ritterbusch geplaatst
“op een verloren post.”¹³

Zelf verklaarde Ritterbusch na de oorlog dat hij destijds een politieke erfenis aantrof die hem de handen en voeten bond:

*“Ich stand vor vollendeten Tatsachen und konnte nicht von Anfang an aufbauen. So hatte ich zunächst nur ein Ziel, zu retten, was zu retten war, und das Gerettete dann in ununterbrochener Anstrengung fortlaufend zu sichern. Schöpferisch konnte ich nicht tätig sein, sondern nur erhaltend und sichernd. (...) Meine gesamten Kräfte musste ich bis zur Erschöpfung dem einen Ziele widmen, den Zusammenbruch der Führerpolitik zu verhindern.”*¹⁴

Het verdedigen van de *“Führerpolitik”* (de erfenis van Schmidt) kostte Ritterbusch zijn gezondheid. Hij verscheen nauwelijks nog op kantoor. Binnen een jaar werd hij overvallen door drie *“Zusammenbrüche”*. Niettemin bleef hij op zijn post, omdat zijn vertrek niet zou worden geaccepteerd, ook niet door Mussert die hem *“wiederholt eindringlich erklärte, dass mein Ausscheiden den Zusammenbruch der Führerpolitik bedeuten würde.”* Mussert moest dan afhaken omdat hij *“eine deutsche Politik, welche die Selbständigkeit der Niederlande nicht mehr achte, ohne Rücksicht auf die Folgen in keinem Falle mitmachen würde.”* Dan stortte het politieke luchtkasteel in.

Als gevolg van de noodzaak zich louter op dat punt te concentreren, was er geen tijd geweest om zich met andere zaken bezig te houden. Ook had het Ritterbusch ontbroken aan een ondersteunende dienst. Er zou nog een ander belangrijk aspect zijn geweest waarom de opvolger van Schmidt voor een hopeloze taak stond: hij moest de relatie met de SS goed houden en een open conflict met Himmler en Rauter vermijden. Hoe zwaar hem zijn tweede verblijf in Nederland (tot het einde van de oorlog) ook was gevallen, toch moest Ritterbusch iets positiefs zeggen over Himmlers vertegenwoordiger in Nederland:

---

¹² Gesprek van L. de Jong en A.E. Cohen met Dr. H.H. Piesbergen (12 april 1949) te Gronau, 10. NIOD H. Piesbergen Doc I 1318 a 2.

¹³ A.E. Cohen, ‘Drie gesprekken met Dr. F. Wimmer. Tweede gesprek op 29 augustus 1947, interneringskamp Dachau, 16. NIOD Coll. 283 gespreksverslagen 1947-1949.

¹⁴ Proces-verbaal van verhoor W. Ritterbusch (PRA ’s Gravenhage) op 11 augustus 1947. NIOD W.F.A. Ritterbusch Doc I 1412 a 3.

*“Im Interesse der Wahrheit und der Gerechtigkeit muss ich an dieser Stelle erwähnen, dass Rauter mir in diesem Sinne entgegen gekommen ist aus dem Bestreben heraus, bei politischen Auseinandersetzungen alles Persönliche möglichst auszuschalten.”*¹⁵

Rauter: *“Das Arbeiten mit Ritterbusch war sehr viel angenehmer, günstiger als mit Schmidt.”*¹⁶

Een lesje Groot-Germaanse vorming

Nu de intentie over de nationaal-socialistische vorming door alle leden van het rijkscommissariaat zonder verder morren aan de SS was toebedeeld, werd het tijd voor een volgende stap. Rauter had de afgelopen maanden weinig hoeven doen om zijn SS-diensten en de hem toegenege Nederlandse organisaties aan de Groot-Germaanse gedachte te binden. Daar werd al Groot-Germaans gedacht. Het ging er om de leden van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) te bekeren. De NSB zou dan worden leeggezogen.

Hoe was de positie van Mussert en zijn Beweging op dat moment? Die was toch minder zwak dan zijn tegenstanders waarschijnlijk taxeerden. Sinds december 1941 oefende de partij het politieke monopolie uit, wat de waarde daarvan ook mocht zijn. Musserts positie was in zijn eigen kringen grotendeels onaangetast en de NSB bleek onontbeerlijk om het nationaalsocialisme in Nederland een gezicht te geven. Himmler en in zijn kielzog Rauter konden wel zeggen dat Mussert niets voorstelde, maar ze hadden hem nodig bij de recrutering van vrijwilligers voor het Oostfront.

Dit alles werd echter overschaduwd door de mislukking van de nazificatiepolitiek. Deze werd niet toegerekend aan Hitler, die het allemaal had bedacht. De *Führer* was onfeilbaar, maakte nooit fouten. Ook het bezettingsapparaat kon geen schuld aan het debacle hebben, want dat had slechts de opdrachten van Hitler uitgevoerd. De rekening moest echter worden betaald na de April-meistakingen. De Nederlanders hadden inmiddels laten zien niet met de NSB te zijn getrouwd. Bleef Mussert dus over om de schuld toe te schuiven.

De eerste aanval op de NSB-leider wiens positie moest worden onttakeld ten gunste van Feldmeijer, kwam van Himmler. Hij was daartoe een maand eerder aangespoord door Rauter.¹⁷ Op de bijeenkomst van 8 juli 1943 in de *Feldkommandostelle* van de *Reichsführer-SS* werd Mussert geconfronteerd met de wens om Feldmeijer, de Voorman van de Germaansche SS, aan te stellen als vormingsleider van de NSB.

Himmlers secretaris en stenograaf Rudolf Brandt notuleerde de ontmoeting, mede voor Rauter die in Den Haag was achtergebleven. De RFSS was van mening dat de nieuwe vormingsleider (als opvolger van Musserts vertrouweling Robert van Genechten die twee zelfmoordpogingen had gedaan) een *“absolut klar liegender Mann”* moest zijn *“der behutsam und stetig auf die Dauer eines Jahres die*

---

¹⁵ Ibidem, 6-7.

¹⁶ Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 11. NIOD H. A. Rauter Doc I 1380 h 2-7.

¹⁷ Rauter aan Himmler (29 mei 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 393, 1040-1042.

NSB in der Schulung grossgermanisch ausgerichtet, wobei darauf zu sehen ist, dass in die Schulung keinerlei politische Tagesfragen hereingebracht werden.”

De mededeling van Himmler moest de NSB-leider duidelijk maken dat er na de door de Duitsers gewonnen oorlog geen ruimte meer was voor enige vorm van Nederlandse zelfstandigheid. Bij de staatkundige oplossing die werd gekozen zou ook geen enkele relatie meer met België of Frankrijk bestaan. Nederland werd een gouv binnen het Duitse Rijk met een Duitse partijleider aan het hoofd, zoals dat ook met Oostenrijk (Ostmark) en West-Pruisen jaren eerder was gebeurd. Een soort Westmark, als het ware, waar de taak van HSSuPF dezelfde werd als die van zijn collega's in Duitsland. Een aan te stellen Groot-Germaanse vormingsleider (Feldmeijer dus) kreeg de taak om NSB'ers via uitgekende propaganda maar wel zonder omwegen en binnen de tijdspanne van een jaar af te brengen van hun Dietse ideaal om dat vervolgens te verruilen voor een Groot-Germaans. Feldmeijer, die zich met zijn opvattingen zou manifesteren in alle NSB-bladen, werd dan machtiger dan Mussert.

Doch voor Himmler het gesprek op de kwestie rond een nieuwe vormingsleider van de NSB bracht, werkte hij op het gemoed van Mussert. Allereerst hield hij hem voor dat er geen tegenstelling zat tussen de begrippen “*deutsch*” en “*germanisch*”. De *Reichsführer-SS* herinnerde zijn gast er aan dat hij dit al in hun eerste gesprek in 1940 duidelijk had gemaakt: “*Es sei klar, dass hier ein Germanisches Reich deutscher Nation entstehen würde.*” Toen Mussert hier kanttekeningen bij wilde zetten, riposteerde Himmler:

“Sie können doch nicht daran vorbeigehen, dass wir 90 Millionen sind, die dann den Kern des Germanischen Reiches ausmachen. Es wäre eine Wahnsinnpolitik, etwa die Niederländer und die Flamen in einen Block zusammen zu tun und zu versuchen, ihn gegen das Reich auszuspielen. Im übrigen wisse dann niemand, wer wen beherrschen wolle.”

Voor een bijzondere positie van Nederlanders en Vlamingen die Mussert voorstond was, aldus Himmler, in de Groot-Germaanse gedachte geen plaats.

Vervolgens ging de discussie over de historische banden van de Lage Landen met het Duitse Rijk. Door “*Unglück*” [de Vrede van Münster in 1648 waardoor alle dynastieke banden met het Duitse Rijk werden doorgesneden, Th. G.] waren die, aldus Himmler, verbroken geweest. Hij beschouwde Nederland en Vlaanderen als een “*verloren geganges Gebiet*” waarop de Duitsers – afgaande op de geschiedenis van de afgelopen 700 jaar – “*mit viel grösserem Recht*” een claim konden leggen als deel van het Duitse Rijk.

Volgens Mussert kon met dit soort redenering ook Rome tot het Duitse Rijk worden gerekend. De *Reichsführer-SS* erkende dat Nederland de voorgaande 300 jaar een eigen “*Nationalleben*” had ontwikkeld. Zozeer zelfs dat er van natievorming sprake was geweest. Doch Hitler had er, zo hield

Himmler vol, al in 1940 geen onduidelijkheid over laten bestaan dat de Lage Landen uiteindelijk “*in das Grossgermanische Reich hereingeführt wird.*”

Een aanwijzing voor dat streven had de RFSS zelf afgegeven door destijds ook elk graf van Nederlandse soldaten op de Grebbeberg te bezoeken en vervolgens opdracht te geven er een “*gemeinsamer Ehrenfriedhof*” in te richten voor zowel Nederlandse als Duitse gesneuvelde militairen. Himmler sprak Mussert persoonlijk en provocatief aan. De NSB-leider moest duidelijkheid geven over zijn gevecht op drie fronten, waarvoor de RFSS verwees naar de toespraak van de NSB-leider van 22 juni 1943:

“Sie kämpfen nun einesteils gegen die SS, andernteils gegen dem germanischen Reichsgedanken und drittens wiederum gegen den deutschen Imperialismus. Zur gleichen Zeit geht das nicht. Entweder Sie kämpfen gegen den germanischen Reichsgedanken, dann muss ich allerdings sagen, dass Sie gegen uns kämpfen, oder Sie wollen einen angeblichen deutschen Imperialismus überwinden, dann nur dadurch, dass Sie den germanischen Gedanken bejahen.”

De woorden van de *Reichsführer-SS* betekenden in essentie: u bent voor of tegen ons, de SS. Mussert probeerde het nog een keer: hij wilde een onderscheid maken tussen Groot-Duitse en Germaanse politiek. Weer gaf Himmler geen duimbreed toe. Hij vond het laakbaar, beledigend en onnationaal-socialistisch – een sneer naar de eerder (hoofdstuk vijf) genoemde, geruchtmakende toespraak van de NSB-leider op 22 juni 1943 voor zijn getrouwen in Den Haag – “*eine grossdeutsche Politik*” te bestrijden door in openbare bijeenkomsten te fulmineren tegen het ‘Duitse imperialisme’: “*Etwas derartiges kan das Deutsche Reich in einem Gebiet, das unter seinem Schutz und seiner Hoheit [sovereiniteit, Th. G.] steht, einfach nicht zulassen.*” De *Reichsführer-SS* herinnerde zijn gesprekspartner er aan dat deze Hitler twee keer trouw had gezworen. De beide mannen ontzegden de legimiteit van elkaars machtsstreven.

Himmler verruilde vervolgens de zweep voor de stroopkwast. Hij had het beste met Mussert en zijn NSB voor. Zo was Hitler niet op de hoogte gesteld van diens rede in Den Haag, terwijl de RFSS daartoe toch verplicht was. De *Führer* zou zeker niet gecharmeerd zijn geweest van wat in de residentie was gezegd. Hij zou niet reageren, aldus Himmler, met “*das haben Sie ausgezeichnet gemacht, Herr Mussert, ich bin restlos begeistert.*”

De wraakgevoelens van Himmler waren echter niet verdwenen. Na de lunch en tegen het einde van de ontmoeting kwam hij met zijn voorstel om Feldmeijer te benoemen tot vormingsleider van de NSB. De Voorman van de Germaansche SS had in het recente verleden “*manchen kleinen Fehler*” begaan, maar zo pleitte Himmler, hij was als “*durchaus klarer, kluger und loyaler Mensch*” die aan het Oostfront had gevochten, zeker gekwalificeerd om als *Schulungsleiter* de propaganda binnen de NSB te

leiden. Meer dan Zondervan, de leider van de WA. Volgens Himmler: een brave, zachtaardige man die veel te snel was gedecoreerd met het IJzeren Kruis tweede klasse. Mussert zweeg.¹⁸

Rauter ontving het verslag met een bijgesloten toelichting van Himmler. Hij kreeg daarbij de opdracht Seyss-Inquart te informeren dat Mussert met al diens “*uns wohlbekanntes Fehler und unmöglichen Schwächen*” flink de waarheid was gezegd, maar om hem “*nicht gänzlich von uns zu stossen*” wel op een vriendelijke en positieve wijze: “*Den Rat und ebenso eindringlich gegebenen Vorschlag Feldmeijer zum Schulungsleiter zu machen, hat er keineswegs abgelehnt, aber auch nicht angenommen.*” Mussert wilde, voordat hij hierover besliste, eerst overleg met de rijkscommissaris. Of Rauter er maar voor wilde zorgen dat hij in samenwerking met Seyss-Inquart de NSB-leider alsnog akkoord zou laten gaan met de voorgestelde kandidaat en dat Mussert niet langer de kans kreeg af te wijken van de “*germanische Linie*.”¹⁹

Een verloren strijd met Mussert

Seyss-Inquart was overigens al enkele weken op de hoogte van Rauters wensen om de vorming van de NSB onder de vleugels van Feldmeijer te brengen. In een gesprek op 28 mei 1943 met de HSSuPF en de Voorman van de Germaansche SS te Clingendael had de rijkscommissaris “*grundsätzlich anerkannt*” dat Mussert niet de politieke leider was die het Groot-Germaanse doel voor ogen had. Hij was klaar met hem, niet met de NSB. Het liefst zag hij, net als Himmler, Rauter en Feldmeijer, de NSB-leider helemaal van het politieke toneel verdwijnen. Het probleem was echter dat Hitler zover niet wilde gaan. Het bezettingsbestuur moest – zoals aan het einde van hoofdstuk 5 gemeld – Mussert maar “*mitschleppen*” als “*Abnutzungsprojekt*”.

Niettemin voelde Rauter zich na de April-meistakingen en door het gesprek bij de rijkscommissaris zo sterk dat hij de *Führer*-politiek ondergroef door – met steun van de RFSS – te complotteren tegen de NSB-leider. De vorming moest het wapen worden om Mussert van zijn politieke macht te beroven. Voorwaarde daarbij was dat Feldmeijer de gehele “*grossgermanische*” vorming kreeg toegeschoven, niet alleen voor de NSB, maar ook voor de politie, de Arbeidsdienst, de Landstand, het Arbeidsfront, de Jeugdstorm, etc.²⁰

Seyss-Inquart ging akkoord met deze samenzwering, schreef hij aan Himmler. Doch Feldmeijer moest zijn gedrag wel aanpassen: geen voor Mussert aanstootgevende artikelen meer laten plaatsen in *Storm-SS* en geen toespraken houden waarin werd geponeerd “*dass es keine Niederländer gäbe, sondern die Niederländer Niederdeutsche wären...*” Het was niet vreemd, aldus de rijkscommissaris tegen Himmler, dat de mensen hierop hetzelfde reageerden als wanneer men tegen ons zou zeggen dat we [stramme, fantasieloze, Th. G.] Pruisen moesten worden.²¹

---

¹⁸ Notitie R. Brandt (8 juli 1943). Ibidem, nr. 433, 1128-1137.

¹⁹ Himmler aan Rauter (8 juli 1943). Ibidem, nr. 431, 1114-1115.

²⁰ Rauter aan Himmler (29 mei 1943). Ibidem, nr. 393, 1040-1042.

²¹ Seyss-Inquart aan Himmler (29 mei 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 394, 1042-1045.

Zo was ook de aandacht die *Storm-SS* had besteed aan de vijftigste verjaardag van Mussert (7 mei 1943), de NSB-leider in het verkeerde keelgat geschoten. Het blad ruimde een fotopagina in aan deze gebeurtenis, waarop Mussert werd afgebeeld met medestanders, waarmee de relatie inmiddels was verbroken dan wel bekoeld. Feldmeijer, de instigator van de fotopagina, toonde nog napret in een notitie over de affaire.²²

Belangrijk was nu welke houding Mussert, die niets van de samenzwering wist, zou aannemen. Op 10 juli 1943 sprak hij op een bijeenkomst van vormingsleiders van de NSB. Volgens hem “was er geen reden tot wanhopen.” Het verslag: “Hij drukte de vormingsleiders op het hart, steeds de buitenlandsche politiek, zooals hij die altijd in Nederlandschen geest had aangegeven, in de vorming naar voren te brengen.”²³ Dat was een voor Rauter en Feldmeijer weinig hoopgevende uitspraak. Van Himmler, die met zijn speciale trein door bezet Europa reed, kwam ook weinig adequate steun.²⁴

Rauter ging aan de slag. Op 13 juli was hij de hele dag met Mussert onderweg geweest om eenheden van de Landwacht (Landstorm) te inspecteren, schreef hij een dag later aan Himmler. Het gaf de HSSuPF de tijd en de mogelijkheid met de NSB-leider over “*alle mögliche Dinge*” te spreken. Die gesprekken verliepen aanvankelijk zeer bevredigend, aldus Rauter: “*Mussert sprach (...) sehr ordentlich und viel vom grossgermanischen Gedanken.*” Echter, de dag eindigde toch in mineur: “*Zum Schluss der ganzen Veranstaltung fiel Mussert wieder vollkommen aus der Rolle und zeigte sich eben wieder als der alte Mussert.*”

Tijdens een hapje in het onderkomen van de Landwacht in 's-Hertogenbosch vroeg Mussert de aanwezigen, onder wie inmiddels ook Feldmeijer en secretaris-generaal Huygen van de NSB, in een kring om hem heen te gaan zitten. De Duitsers hadden respect voor de Nederlanders, zo begon de NSB-leider zijn betoog, en de Nederlanders zouden begrip moeten hebben voor de Duitsers. De Nederlander zag de Duitsers daarentegen als indringers die alles wegroofden, die hem wilden inlijven met de belofte dat zijn land ooit de mooiste kolonie van Duitsland zou worden.

Hoe konden “*beiderseitige extreme Standpunkt*” tot elkaar worden gebracht, vroeg Mussert zijn gehoor. Onderling begrip met als uitgangspunt het nationaalsocialisme zou er in elk geval voor kunnen zorgen dat men elkaar beter leerde kennen. Dan zou ooit de tijd komen waar in het ‘nieuwe Europa’ de verschillende naties, ook de Duitse en de Nederlandse, passend in een Groot-Germaanse samenwerking, elkaar zouden achten en op waarde weten te schatten.

Voor Rauter waren deze opvattingen een gruwel. Hij had de onverbeterlijke Mussert op voor zijn doen lichtvoetige wijze duidelijk proberen te maken, dat deze moest stoppen met klieren:

*“Daraus sieht man wieder seine liberale rein holländische Einstellung zu den Dingen.
Ich antwortete ihm darauf kurz, dass er und ich ohnehin schon ältere Semester seien*

---

²² Notitie J.H. Feldmeijer op 10 juni 1943. NIOD 077 GKfdSw 192.

²³ Verslag informant B 21 (Germaansche SS) op 12 juli 1943. NIOD 077 GkfdSw 275.

²⁴Himmler aan Rauter (ongedateerd). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 436, 1141-1143.

*und dass ich der Meinung sei, dass nach dem Kriege die grossgermanische Jugend im stürmischen Tempo unter ihren grossgermanischen Führer Adolf Hitler die grossgermanische Zusammenarbeit pflegen werde, was wir alle nur von Herzen hoffen und wünschen könnten.”*²⁵

Willy Ritterbusch werd als vierde samenzweerder op 26 juli naar Utrecht gestuurd om de NSB-leider zo te bewerken dat deze zijn bezwaren tegen Feldmeijer als vormingsleider zou opgeven. Mussert voelde zich echter bedreigd en sprak hoogmoedig: “Ik heb den Comm. Generaal geantwoord, dat de benoeming van den leider van een der formaties [van de NSB, Th.G.] op een post, waar hij de geheele Beweging heeft te dienen, een politieke onmogelijkheid is; dat de *Führer* zulks ook nimmer gedaan heeft bij de NSDAP in Duitschland en dat ik dit dus onder geen beding kon doen.”

Mussert vormingsleider NSB

Mussert, die zich durfde te meten met Hitler, had daarom besloten zelf “de hoogste leiding” van de vorming op zich te nemen.²⁶ Als blijk van goede wil jegens Himmler was de NSB-leider wel bereid de “theoretische vorming” in handen van Jan Nachenius, de vormingsleider van de Germaansche SS, te leggen doch “onder mijn opperleiding”. De functie van hoofd van de theoretische vorming had weinig om het lijf, omdat Mussert zijn vertrouweling Henri Nije – reeds plaatsvervangend vormingsleider – , belastte met de “practische vorming”.

In een bijeenkomst met zijn getrouwen onderbouwde de NSB-leider zijn besluit om zelf de vorming op zich te nemen: “De Vorming is toch belangrijker dan de propaganda op dit oogenblik; vorming is feitelijke propaganda naar binnen. Binnen de Beweging en haar Formaties moet volkomen klaarheid heerschen over de beginselpunten teneinde het uiteenloopen der formaties verder te verhinderen. Dit hoop ik te bereiken doordat allen inzien, dat wij staan of vallen met elkander. Een ieder heeft zijn eigen bijzondere moeilijkheden, doch met elkander komen wij er door; ieder op zichzelf kan niets bereiken. Ik draag de verantwoordelijkheid voor het geheel.” Propaganda naar buiten had klaarblijkelijk geen zin meer.

Later op de dag bevestigde Mussert zijn besluit in een persoonlijke ontmoeting met Seyss-Inquart op Clingendael. De rijkscommissaris was niet blij.²⁷ Rauter gaf nog niet op. Hij putte hoop uit de berichten die hem uit Berlijn bereikten over het recente gesprek tussen Himmler en Mussert die toch openingen

---

²⁵ Rauter aan Himmler (14 juli 1943). Ibidem, nr. 437, 1143-1148.

²⁶ Rapporten betreffende Mussert en de NSB (27 juli 1943. NIOD 077 GKfdSw 275.

Volgens de inlichtingendienst van de Germaansche SS had Mussert de functie van vormingsleider eerst aangeboden aan zijn plaatsvervanger Van Geelkerken. Deze had echter geweigerd. Melding informant C 4 (30 juli 1943). NIOD 077 GKfdSw 250. Stukken betreffende de Inlichtingendienst van de Germaansche SS, 1940-1945.

²⁷ Verslag van “Gebeurtenissen op Maandag, 26 juli 1943.” NIOD 123 Nationaal-Socialistische Beweging 206. “Bespreking over de Vorming in de Beweging en haar formaties” (26 juli 1943). Ibidem.

zouden bieden om Feldmeijer tot vormingsleider van de NSB te benoemen. Deze geruchten waren echter tijdens een personferentie (14 juli 1943) op ontactische wijze aangewakkerd door Wilhelm Dittmar, vertegenwoordiger in Den Haag van *Reichspressechef* Otto Dietrich, waardoor ze – aldus Rauter aan Himmler – een averechts effect hadden op de gealarmeerde Mussert: “*Jedenfalls wurde es Mussert solcherart fast unmöglich gemacht, es zu tun.*”

Een bijkomend probleem waren de successen van de geallieerden in Italië, waar het Mussolini-regime op instorten stond. In deze situatie was het niet raadzaam te veel druk uit te oefenen op de NSB-leider die binnen zijn Beweging nog op brede steun kon rekenen en wiens achterban veruit de belangrijkste leverancier van vrijwilligers voor het Oostfront was. Er zat volgens Rauter voor Feldmeijer niet anders op dan zoete broodjes te bakken bij Mussert. Misschien lukte het dan “*dass Mussert nach kurzer Zeit aus sich heraus Feldmeijer dann die ganze Hauptabteilung überträgt, die jetzt Mussert selbst führt.*”²⁸

Seyss-Inquart sprak tegenover Rauter nog eens uit dat alles in het werk moest worden gesteld om “*SS-Standartenführer Feldmeijer in nächster Zeit mit der ganzen Hauptabteilung Schulung zu beauftragen*”, maar het was een verloren strijd. Het wantrouwen van Mussert tegen de Voorman van de Germaansche SS zat zo diep dat geen charmeoffensief de argwaan kon wegnemen. Zelfs Nachenius, de vooruitgeschoven post van Feldmeijer, werd in het najaar van 1943 buitenspel gezet.²⁹ Het stoere 'burgermannetje' Mussert had met zijn koppigheid Seyss-Inquart, Himmler, Rauter en Ritterbusch kunnen weerstaan. De kwestie had een half jaar in beslag genomen.

Rauter moest erkennen dat de pogingen om Feldmeijer tot vormingsleider van de NSB benoemd te krijgen waren “*gescheitert.*” Alle pogingen waren afgeketst op de onwil van Mussert, stelde hij in een schrijven aan Seyss-Inquart (11 november 1943) bitter vast. De HSSuPF fulmineerde dat zijn manschappen van de Germaansche SS voor hun vorming bij de NSB waren overgeleverd aan een “*Schulungsleiter*” [H.C. Nije, Th.G.] die een “*Vierteljude und Achtelneger ist.*”³⁰

Tegen het einde van het jaar troffen Rauter en Mussert elkaar na de beëdiging van 300 Landstormers in Roermond. Mussert was mild gestemd. Het speet de NSB-leider dat hij Feldmeijer niet als vormingsleider van de NSB had kunnen aanstellen. Hij noemde de Voorman zijn oude kameraad, een uitstekende spreker en een aanvoerder in de partij, maar voor de massa was Feldmeijer te uitgesproken. Rauter: “*In Wirklichkeit merkte ich ihm aber genau an, dass er Angst vor F.[eldmeijer, Th.G.] hat und ihn nicht in dieser Form in die Partei führend einbauen will.*”³¹ Zijn grote stut Fritz Schmidt mocht hem dan een half jaar eerder zijn ontvallen, het betekende niet dat Mussert over zich heen liet lopen.

---

²⁸ Rauter aan Himmler (30 juli 1943). NA CABR Van Geelkerken Inv. nr. 27 I. In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 448, 1161-1165.

²⁹ Verslag van bespreking op 28 september 1943 te Lunteren. NIOD 123 Nationaal-Socialistische Beweging 206.

³⁰ Rauter doelde op Henri Nije (zie noot 22). Met een man met een dergelijke stamboom viel niet samen te werken: “*Dass ein solcher mit rassischen Minderwertigkeitscomplexen behafteter Mann niemals die Schulung im Sinne des Nationalsozialismus vorantreiben wird, ist für mich völlig klar.*” In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 482 I, 1245-1247.

³¹ Rauter aan Himmler (20 december 1943). Ibidem, nr. 491, 1261-1262.

Overigens dacht Rauter zo vele maanden later nog steeds aan Schmidt, al richtte zijn aandacht zich nu op diens weduwe. Als SS-asceet ergerde hij zich aan de staat die zij met haar vier kinderen zou voeren in een “*sehr luxuriös eingerichtete Villa amerikanischen Stils*” te Arnhem. Deze “*Regentenwitwe*” regeerde “*so ein bisschen*” in de Gelderse hoofdstad. Bovendien zou ze waarschijnlijk haar kinderen opvoeden “*im Hass gegen die SS.*” Rauters frustraties waren zo groot dat hij *Oberbefehlsleiter* Friedrichs uit de staf van Martin Bormann om interventie had gevraagd. Deze was op bezoek gegaan bij *Frau* Schmidt en had haar verteld dat haar echtgenoot niet uit de trein was gevallen, maar zelfmoord had gepleegd.

De hoop dat de weduwe er na het gesprek een eenvoudiger levensstijl op zou na houden om de nagedachtenis aan haar man niet te bezoedelen, werd door een meer empathische Seyss-Inquart doorkruist. Hij was van mening dat de vrouw niet haar huis uit kon worden gezet en was derhalve bereid haar een huurtoeslag te geven. Rauter wrokkig in zijn schrijven aan Himmler waarvan hij ook een doorslag zou sturen aan Ernst Kaltenbrunner, de nieuwe chef van het *Reichssicherheitshauptamt*: “*Im übrigen glaubt er [Seyss-Inquart, Th.G.] dass ihre Regentenwitwenmanieren sehr rasch zusammenbrechen würden und er hofft, dass sie in wenigen Wochen ziemlich isoliert in Arnheim dastehen wird.*”³²

Naumann, opvolger van Harster

De vooruitzichten omtrent de afloop van de oorlog mochten in 1943 dan steeds grijzer kleuren, er was ook een hoopvolle gebeurtenis voor Rauter en zijn echtgenote Else. Himmler wenste dat zijn naaste medewerkers kinderrijke gezinnen zouden stichten. Rauter stelde hem ook hierin niet teleur. Op 17 september 1943 werd vierde kind Ingrid geboren. De ooeivaar kon de klok er op gelijkzetten; elke twee jaar bezorgde hij het bekende pakketje bij Huize Rauter. Na Hanns-Hagen (15 oktober 1937) volgden Heide (15 oktober 1939), Irmgard (14 juli 1941) en na Ingrid op 16 januari 1945 weer een dochter, Almut.³³ Als blijk van waardering voor de plichtsgetrouwe vader liet de *Reichführer-SS* via zijn secretaris Brandt weten, dat hij zich binnenkort bij een bezoek aan Nederland als peetoom van Ingrid zou laten bevestigen.³⁴

Naast alle gezinsvreugde had Rauter als hoogst verantwoordelijke voor de openbare orde ook een gevoelig verlies moeten lijden. Harster verliet – zoals eerder gemeld – aan het einde van de zomer 1943 Nederland. Hij werd overgeplaatst naar Italië, waar de Duitse troepen moesten voorkomen dat het noordelijke deel van het land in handen viel van de geallieerden. Ook moest daar een betrouwbaar politieapparaat worden opgebouwd. Himmler stuurde zijn beste mensen: de chef van zijn persoonlijke staf Karl Wolff als *Höchster SS- und Polizeiführer* en Harster als BdS (standplaats Verona).³⁵

---

³² Rauter aan Himmler (29 november 1943). Ibidem, nr. 485, 1253.

³³ Melding Rauter van “die Geburt eines fünften Kindes, das vierten Kriegkindes” bij het SS-Personal-Hauptamt (25 januari 1945). BaL SSO 011B H.A. Rauter SS/SS Führerpersonalakten.

³⁴ Dankbericht Rauter aan Brandt (21 december 1943). NIOD Himmler BDC 210-H.290.

³⁵ Zie voor levensloop Karl Wolff (1900-1984) Wistrich, *Wer war wer im Dritten Reich?*, 381-382. NA Min. v. Just. CABR 1945-1949 Harster Inv. nr. 378 I BrvC. Eidesstattliche Erklärung Karl Wolff, 12 september 1948.

Rauter was niet blij. Hij onderkende de kwaliteiten van Harster als ervaren politiefunctionaris; bekwaamheden die hijzelf, ondanks de spoedcursus begin 1940, ontbeerde: *“Ein beispielgebender Mensch.”*³⁶ De scheidende BdS was in staat zijn ondergeschikten met strakke hand te leiden, maar de hoger geplaatsten met zijn innemendheid en schrandereheid voor zich in te nemen. Na de oorlog beweerde Harster dat hij door zijn *“Narrenfreiheit”* een zekere vertrouwelijkheid ontlokte aan de zo gesloten Seyss-Inquart.³⁷

Zo groot het respect was geweest tussen Rauter en Harster, zo hoog laaiden de spanningen tussen de HSSuPF en zijn nieuwe *Befehlshaber* Erich Naumann op in de twaalf maanden dat laatstgenoemde het *Reichssicherheitshauptamt* vertegenwoordigde in Nederland. De beide mannen lagen elkaar niet. Aanvankelijk probeerden ze er nog het beste van te maken. Naumann: *“Es ging auch eine Zeit lang gut, bis ich eben da und dort durch sein cholerisches Temperament ... er war ein Choleriker, darüber bestand kein Zweifel, dass mit seinem Temperament schwere Kontroversen kamen...”*³⁸ De HSSuPF leed aan oncontroleerbare driftbuien.

Rauter begon ook met gunstige berichten aan Himmler over Naumann: *“Dieser hat sich schon in die wichtigsten Dinge hineingefunden und arbeitet sich eifrigst ein...”*³⁹ Zeven jaar later was dat anders:

*“Rauter ist tot, und man soll über Tote, vor allem, wenn sie auch Vorgesetzte waren, nicht sprechen, wenn man nicht viel Gutes ... keine gute Meinung hat, aber ich glaube, es ist doch notwendig, sich darüber zu äussern.”*⁴⁰

‘Gegenterror’ als nieuw wapen

Hoe verrast de bezetter was geweest door de April-meistakingen bleek uit het besluit (juli 1943) om het begin 1943 stilgelegde *Polizeiliches Durchgangslager* Amersfoort te heropenen. Aanleiding was het groeiende aantal aanslagen op en liquidaties van NSB'ers en andersoortige collaborateurs en overvallen op distributiekantoren. De roep om passende tegenmaatregelen werd steeds groter. De bezetter kon niet doof blijven voor dergelijke wensen. In Kamp Amersfoort kon de ‘vangst’ van de door Rauter geëntameerde razzia's die de *Ordnungspolizei* de komende tijd zou gaan uitvoeren, worden opgesloten. Er was plaats voor 3500 gevangenen.⁴¹

Vooraf bij de NSB was de spanning gestegen na een reeks van aanslagen. Daar werden deze gebeurtenissen nauwkeurig bijgehouden. Alleen al in de korte periode, eind januari begin februari 1943, telde de NSB-leiding zes liquidatiepogingen. Zo werd een Duitse *Feldwebel* in Haarlem doodgeschoten:

---

³⁶ Gesprekken met Rauter. Zevende gesprek, 23. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 h 2-7.

³⁷ Gesprekken met Harster. Eerste gesprek, 33 (Cellenbarakken Scheveningen, 3 maart 1949). NIOD W. Harster Doc I 639 b 1.

³⁸ Gesprek met Erich Naumann (Rotterdam, 10 oktober 1950). NIOD E. Naumann Doc I 1210 a 2, 17.

³⁹ Rauter aan Himmler (16 september 1943). NIOD Rauter (processtukken) Archief 286 Inv. Nr. 45/47.

⁴⁰ Ibidem, 16.

⁴¹ Nota BdS (30 juli 1943). NIOD 077 GKfdSw 1199.

“Vrijwel zeker is aan te nemen, dat deze aanslag van communistische zijde geschiedde.” Vervolgens waren er de eerder genoemde aanslagen op procureur-generaal Feitsma en zijn zoon, luitenant-generaal Seyffardt en het echtpaar Reydon. Een “eerste conclusie” luidde volgens het “bureau van de Leider”, dat “een aantal goedgeschoolde terroristen, vermoedelijk gezonden door Londen of geleid vanuit Londen een moordcampagne” waren begonnen, waarvan “Duitse soldaten en vooraanstaande leden der NSB het slachtoffer worden.”⁴²

Voor maart konden er vier aanslagen worden bijgeschreven. Zo werd in Haarlem, een haard van verzet, weer een liquidatie uitgevoerd, nu op een opperbanleider van de WA. In het Limburgse Grathem trof een dodelijke kogel een kringleider van de NSB.⁴³ Rauter maande de SS- en politie-eenheden herhaaldelijk tot voorzichtigheid. Wanneer men zich daar niet aan hield, dan zouden de betrokkenen voor het *SS- und Polizeigericht* worden gedaagd. Zijn SS'ers en politiemensen moesten ook niet denken, dat hij na een aanslag automatisch gijzelaars zou laten doodschieten. Dat gebeurde niet wanneer een SS-man te goedgevolgig of te gemakzuchtig was geweest om zich verweren. Alleen na “ernstige gevallen” was Rauter bereid gijzelaars naar het vuurpeloton te sturen.⁴⁴ Een beslissing die overigens alleen door de rijkscommissaris kon worden genomen. Het kwam nimmer zover.

Het aantal geliquideerde NSB'ers, foute politiemensen en leden van de *Sicherheitspolizei* nam niettemin gestaag toe, waarbij vooral de leden van de verzetsgroep CS 6 (afkorting voor hun hoofdzetel Corellistraat 6 te Amsterdam) als scherprechter optraden. In de periode februari-eind augustus 1943 liquideerde het verzet tweeëntwintig NSB'ers, onder wie enkele *V-Männer* (infiltranten voor de bezetter), zeven foute politiemensen, twee leden van het Kommando dat jaagde op onderduikers, één foute burgemeester en een collaborerende ambtenaar bij het Gewestelijk Arbeidsbureau.

Als zijn eigen (politie)mensen het slachtoffer waren, raakte dat de *Höherer SS- und Polizeiführer* in het bijzonder. Toen de foute opperluitenant van de staatspolitie P. Kaay in juli 1943 werd doodgeschoten, bepaalde Rauter als represaille dat dertig politiemensen in Enschede aan wie uitstel was verleend om zich als ex-militair voor de arbeidsinzet te melden, onmiddellijk naar Duitsland moesten worden afgevoerd. Een verzoek van de weduwe Kaay om van de wegvoering af te zien, werd door Rauter afgewezen: "*Ich kann Ihren Wunsch als Mensch persönlich verstehen, als Soldat und Politiker bin ich aber nicht in der Lage ihn zu erfüllen.*"⁴⁵ Het was de eerste keer dat de HSSuPF zich als politicus presenteerde.

CS 6 had het in het bijzonder voorzien op hoge politiefunctionarissen die heulden met de vijand. Op 8 juli 1943 raakte de Nijmeegse hoofdcommissaris H.J.M. van Dijk zwaar gewond bij een aanslag.

---

⁴² Schrijven van Bureau van den Leider (12 februari 1943). NIOD 123 NSB 184.

Als “Repressivmassnahme” breidde Rauter na het doodschieten van de Feldweibel de spertijd in Haarlem, Bloemendaal en Heemstede uit. Tevens moesten de bewoners gaan wachtlopen. Bekendmaking Rauter (31 januari 1943). NIOD Doc I 249.

⁴³ De Jong, *Koninkrijk VII*. Tweede helft, 1258.

⁴⁴ Bevel van Rauter aan alle SS- und Polizei-eenheden en -bureaus (5 maart 1943). NIOD 077 GKfdSw 1.

⁴⁵ De Jong, *Koninkrijk VII*. Tweede helft, 1258-1259.
NIOD 077 GKfdSw 4.

Twee maanden later (3 september) schoot het vrouwelijke lid, Truus van Lier, – “*ein hübsches Mädchen*” – van voornoemde verzetsgroep de gehate politiechef van Utrecht, G. J. Kerlen, dood.

Rauter berichtte Himmler uitgebreid over deze reeks van aanslagen en overvallen. De daders moesten, indien gepakt, buiten de ‘normale’ Duitse justitiële behandeling worden geplaatst en aan het standrecht worden onderworpen, zo was het advies van de HSSuPF: “*Der Reichskommissar hat dem zugestimmt und ein diesbezügliche Anordnung erlassen, so dass das Polizeistandgericht in den nächsten Tagen zusammentreten wird.*”⁴⁶

De door Rauter bedoelde verordening werd via een interne *Dienstanweisung* aan de betrokken diensten medegedeeld.⁴⁷ Een juridisch geschoolde functionaris van de SS, een officier van de *Waffen-SS* en een officier van de *SS-Ordnungspolizei* vormden het *Polizeistandgericht*, terwijl de *Sicherheitspolizei* als aanklager optrad. Rauter moest alle vonnissen bevestigen en Seyss-Inquart kreeg het “*Gnadenrecht*”. De maatregel moest niet alleen de daders treffen, maar ook “*die Beteiligten, die Schmiere standen* [op de uitkijk stonden, Th.G.], *während Intellektuelle die Täterkreise finanzieren. In dieser Art soll schnell und hart durchgegriffen werden.*”

Met Seyss-Inquart en Mussert was hij inmiddels overeengekomen, dat in alle provincies de “*Haupthetzer*” werden opgepakt, waarna de arrestanten niet in een kamp voor gijzelaars verdwenen, maar in Vught aan het werk werden gezet voor de bewapeningindustrie: “*Dieses soll auch eine Antwort auf die Erschiessungen in der letzten Zeit sein.*”⁴⁸

Vergelding

Voor Rauter was dat evenwel niet genoeg. De druk van NSB-zijde om een einde te maken aan de serie van al dan niet geslaagde liquidatiepogingen van het verzet op partijgenoten, nam almaar toe. Mussert schreef reeds in februari 1943 aan de rijkscommissaris dat er moest worden gegrepen “*naar het noodmiddel vergelding, hoe bezwaarlijk dit in vele opzichten ook is.*”⁴⁹ Het bezettingbestuur wenste toen nog niet zo ver gaan. Het dacht een adequaat antwoord te hebben in de eerder genoemde maatregelen tegen de studenten en de Nederlandse militairen.

In de zomer van 1943 meldde de NSB-leider zich weer bij het bezettingsbestuur. Mussert vroeg Rauter om medewerking bij de bescherming van zijn partijleden. Hij verlangde wapens voor zijn mensen. De HSSuPF zegde toe, aldus Mussert, “1000 revolvers te zullen aanvragen bij de Reichsführer-SS.” Op zijn beurt wenste Rauter dat de NSB’ers zich meer zouden inspannen als informant van de *Sicherheitsdienst*. Mussert zegde dit toe.⁵⁰

---

⁴⁶ Rauter aan Himmler (16 september 1943) NIOD Rauter (processtukken) Archief 286 Inv. nr. 45/47 47.

⁴⁷ In ’t Veld, *De SS en Nederland II*, 1208, noot 7.

⁴⁸ Rauter aan Himmler (16 september 1943) NIOD Rauter (processtukken) Archief 286 Inv. nr. 45/47 47.

⁴⁹ Mussert aan Seyss-Inquart (8 februari 1943). NIOD 123 NSB 184.

⁵⁰ Verslag van bespreking op het NSB-hoofdkwartier (27 juli 1943). NIOD 123 NIOD 206.

Vijf weken later zat hij met Rauter en Ritterbusch bij Seyss-Inquart op Clingendael, waar werd besproken welke vergeldingsmaatregelen zouden worden genomen voor vermoorde NSB'ers. Volgens de Leider drongen zowel Ritterbusch als Rauter aan “op de scherpste tegenmaatregelen, ook van de zijde van de NSB.” In zijn verslag van dit gesprek lichtte Mussert niet toe wat die bijdrage van de Beweging inhield. Hij meldde de rijkscommissaris dat hij “een en ander wilde overdenken.”⁵¹

Drie dagen later was Mussert terug in Den Haag, nu voor een tweegesprek met de rijkscommissaris. Uit het verslag van die ontmoeting wordt duidelijk wat Rauter bedoelde met “de scherpste tegenmaatregelen”. Volgens Mussert, de Leider van de NSB, had de HSSuPF “aangedrongen op het fusileeren van gijzelaars of andere personen, die daartoe gevangen zouden worden genomen.”

Mussert had met deze gedachte gespeeld, zeker nadat hem de voorgaande dagen de dodelijke aanslag op partijgenoot en politiepresident Kerlen ter ore was gekomen. Samen met een klein comité van vertrouwelingen was hij de mening toegedaan dat “het gewenscht zou zijn om diegenen, die in meerdere of mindere mate deze moordaanslagen toejuichen, uit Utrecht te verwijderen om daardoor de sfeer te verhelderen. Voorts zou het dan mogelijk zijn, zoo nodig, 10 of meerderen van hen te doen fusileeren.”

Doch na “rijpelijk” beraad was er van Musserts flinkheid minder over. Hij was tot de conclusie gekomen, “dat wij Nederlandsche nationaal-socialisten in ieder geval niet zouden moeten medewerken aan fusileering van gijzelaars (...) Gijzelaars doodschieten is een communistische uiting.” Deze overwegingen hadden Mussert doen besluiten via een proclamatie een appèl te doen op de bevolking van Nederland om de aanslagen op NSB'ers te staken. Van Seyss-Inquart had hij de indruk gekregen dat deze inmiddels ook een tegenstander van het doodschieten van gijzelaars was. Deze mening werd geschraagd door de mededeling van de rijkscommissaris, dat de zojuist aangetreden Naumann – in navolging van Harster – het doodschieten van gijzelaars “*das Bankrott der Polizei*” had genoemd.⁵²

Proclamatie Mussert

De Proclamatie van Mussert verscheen in de Nederlandse dagbladen (16 september 1943). Hij was tegen vergeldingsmaatregelen, maar niet onder alle omstandigheden:

“De bezettende overheid die het recht en de plicht heeft, te vorderen dat in het belang van de handhaving der orde aan deze sluipmoorden [van het verzet, Th.G.] een eind komt, heeft mij de vraag gesteld of ik blijf bij mijn afwijzend standpunt inzake de vergeldingsmaatregelen. Deze vraag heb ik ook nu nog bevestigend beantwoord, niettegenstaande het tot mijn eerste plicht behoort, mijn kameraden zoveel mogelijk te beveiligen, en het aan hen toegebrachte leed om vergelding roept.”⁵³

---

⁵¹ Verslag van bespreking op Clingendael (3 september 1943). Ibidem.

⁵² Verslag van bespreking Mussert met Seyss-Inquart (6 september 1943). Ibidem.

⁵³ Het Nationale Dagblad (16 september 1943).

Rauter was een tegenstander van Musserts proclamatie geweest. Vergeefs had hij zijn bezwaren geuit bij Seyss-Inquart, Ritterbusch en Mussert. Hij sprak uit ervaring: de overige leden van het bezettingsbestuur en Mussert mochten dan een goed gevoel krijgen bij de ‘zachte’ proclamatie, de NSB’ers “*im ganzen Lande schimpfen mörderisch gegen ihren Chef, der sie wie Schafe abschlachten liesse, und wenden sich jetzt alle an mich.*”⁵⁴

De krachten die Mussert in februari 1943 met zijn roep bij Rauter om vergelding had opgeroepen, waren ook niet meer te beteugelen. Nauman nodigde zijn zes *Aussendienststellenleiter* enkele dagen later uit voor een bijeenkomst in zijn kantoor te Den Haag. De geadresseerden konden uit het schrijven van hun superieur al opmaken, dat het bezettingsbestuur onder aanvoering van Rauter een extreem wapen in de strijd wierp tegen het verzet en de Nederlandse bevolking: “*Gegenterror*”.⁵⁵

Sloeg het bezettingsbestuur in Nederland – wat West-Europa betrof – nieuwe geweldswegen in? ‘*Gegenterror*’ was bijvoorbeeld in Noorwegen niet als zodanig aangemerkt, maar voor de rest verschilde de aanpak van het verzet er niet. Ook daar waren executies dagelijkse praktijk, dorpen werden als strafmaatregel in brand gestoken en hun inwoners gedeporteerd. In België en Noord-Frankrijk viel het verzet eveneens alleen met geweld te onderdrukken. Stakingen volgden elkaar steeds vaker op. Het doodschieten van gijzelaars, waarbij vaak werd teruggegrepen op reeds ter doodveroordeelde illegalen, arrestaties en deportatie waren geëigende middelen. De bezettingsautoriteiten in België schrokken ook niet terug voor het woord ‘*Gegenterror*’.⁵⁶

Terug naar de bijeenkomst op het kantoor van de BdS. In een naoorlogse verklaring schetste de om zijn wreedheid bekendstaande Herbert Wölk, *Aussenstellenleiter* in Rotterdam, de gang van zaken. Dr. Erich Deppner, chef van de afdeling IV (*Gegner und Abwehr*) voerde namens de ook aanwezige Naumann het woord en vertelde, aldus Wölk, dat de Germaansche SS commando’s ter beschikking zou stellen voor de “tegenderreuer” die nauwkeurig werden geïnstrueerd. De keuze van de slachtoffers berustte bij Feldmeijer. De *Sicherheitspolizei* zorgde voor de “*Abschirmung*”. Dat wilde zeggen dat de SD de sluipmoordenaars zou beschermen, mochten Nederlandse politie instanties hem te na komen. Zo dit toch gebeurde moest de SD het onderzoek naar de daders overnemen en zo nodig in de war sturen.

Deppner meldde tevens dat de tegenderreuer – die in laatste instantie Himmler was bevolen – onder de naam “*Silbertanne*” zou plaatsvinden. Het bevel voor elke Silbertanne-actie werd door Rauter via de BdS en Deppner, in zijn hoedanigheid als hoofd van de SS-afdeling IV (*Gegnerbekämpfung*), aan de betreffende SS-Aussendienststelleleider gegeven.⁵⁷

---

⁵⁴ Rauter aan Himmler (27 september 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 467, 1213-1217.

⁵⁵ Telegram van Naumann aan alle Aussenstellenleiter (13 september 1943). NIOD 077 GKfdSw 1181.

⁵⁶ Umbreit e.a., *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Organisation und Mobilisierung des deutschen Machtbereichs, Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen 1942-1944/5*. Deel 5/2 (München 1999) 17-19 en 22-24.

⁵⁷ Verhoor H. Wölk (10 april 1947). NA CABR Rauter Min.v. Justitie 2.09.09 (76342).

Het dennenboompje van Rauter

Wie was de initiatiefnemer voor deze dramatische escalatie in de bestrijding van het verzet? Hitler, Himmler of Rauter?⁵⁸ Schriftelijke bewijzen ontbreken, omdat de betrokken SS-diensten alle correspondentie en documenten tegen het einde van de oorlog hebben vernietigd.

De betrokkenen spraken elkaar na de oorlog tegen, mede omdat deze sluipmoorden hun zwaar werden aangerekend. Rauter wees na de oorlog in een ongeloofwaardig verweer naar Hitler, Himmler en Feldmeijer als geestelijke vaders. Hij zou in juni 1943 tijdens een bijeenkomst in Lindau (Oostenrijk) met de *Reichsführer-SS* en de rijkscommissaris te horen hebben gekregen, dat de *Führer* op korte termijn het groene licht zou geven voor “*Gegenterror*”. Zowel Seyss-Inquart als Rauter zouden zich hebben verzet; zij wilden nog pogen de problemen “*politisch zu meistern*.”⁵⁹

Doch niet lang daarna, drie à vier weken voor de eerste Silbertanne-moorden (29 september 1943), zouden de rijkscommissaris en Rauter, zoals laatstgenoemde tijdens zijn proces beweerde, het verwachte “*Führerbefehl*” hebben ontvangen.⁶⁰ Dat *Führerbefehl* heeft nooit bestaan; het was een verzinsel van Rauter, zoals uit de hiervoor beschreven situatie omtrent geweld in Noorwegen, België en Noord-Frankrijk al duidelijk werd. Niettemin moesten volgens dit ‘bevel’, zo hield Rauter tijdens zijn proces bij het Bijzonder Gerechtshof vol, op iedere door het verzet gedode NSB’er of andersoortige collaborateur drie Nederlanders bij wie anti-Duitse opvattingen werden vermoed, als genoegdoening en ter afschrikking worden gedood.

De oud-HSSuPF wees in zijn naoorlogse verweer meer schuldigen aan. SS-kringen rond Voorman Feldmeijer, het niet eens met de opvattingen van Mussert, lokten een soort rebellie uit binnen de NSB, zo betoogde Rauter voor zijn rechters. Feldmeijer was bovendien woedend zijn kamer binnengestormd, nadat hij tijdens een ophoud in Berlijn van het bestaan van het *Führerbefehl* hoorde. Rauter, de onbuigzame, zou de druk niet hebben kunnen weerstaan.⁶¹

Opstand binnen de SS, Feldmeijer die de kamer van Rauter binnenstormde? Onbestaanbaar voor wie de gezagsverhoudingen binnen Himmlers *Schutzstaffel* en de relatie Rauter-Feldmeijer kent. Nogmaals: de verantwoordelijkheid voor de Silbertanne-moorden lag bij Seyss-Inquart en Rauter, nadat Mussert het idee had opgeworpen. Feldmeijer was niet meer dan een instrument. Pech voor Rauter dat de rijkscommissaris al in Neurenberg was veroordeeld en geëxecuteerd.

Rauters verweer stond ook haaks op zijn eerdere verklaringen tijdens de eerste verhoren over de *Silbertanne*-moorden. Toen beweerde hij dat hij er “niets mee te maken had, omdat dit volgens hem een zuivere Hollandse aangelegenheid betrof.” Tot verbazing van zijn ondervragers leverde hij later een eigen, niet minder ongeloofwaardig, rapport in omtrent de *Silbertanne*, waarin deze keer BdS Naumann als verantwoordelijke man werd aangewezen:

---

⁵⁸ Schaap, I., *Sluipmoordenaars. De Silbertanne-moorden in Nederland 1943-1944* (2010), 30.

⁵⁹ *Het Proces Rauter*, 197.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, 198.

“Bij het doorlezen van dit verslag bleek ons, verbalisanten, dat Rauter op handige manier tracht de verantwoordelijkheid van zich af te schuiven door generaal Naumann, toen *Befehlshaber* van de *Sicherheitspolizei* in Nederland, te belasten. Zijn poging in deze is onjuist, te meer daar hij, volgens zijn eigen verklaring, als *Höhere SS- und Polizeiführer* afschriften ontving van de “bevelen” afgegeven door het *Reichssicherheitshauptamt* te Berlijn, zodat hij terdege op de hoogte moet zijn geweest, welke maatregelen in Nederland hebben plaatsgevonden.”⁶²

Dit verhoor vond plaats in mei 1946 toen het voor de rechercheurs van het Bureau Opsporing Oorlogsmisdrijven (BOOM) nog niet duidelijk was hoe de verantwoordelijkheden hadden gelegen bij de *Silbertanne*-moorden. Ze raakten in verwarring door de wisselende mate van schuldbelijdenis van Rauter tijdens de ondervragingen. Waar kwam deze vandaan, vroegen ze zich af. Een van zijn belangrijkste ondervragers, hoofdresearcher C. van den Berg, verklaarde in 1949 tijdens het proces tegen Willy Lages: “Rauter was een zeer moeilijk te hanteren figuur, en hij heeft verschillende malen steeds zijn verklaringen weer veranderd.”⁶³

Een eerdere confrontatie met een getuigenis van Lages, in oktober 1947, had Rauter qua directe verantwoordelijkheid wel verder hebben doen opschuiven. De ex-chef van de *SS-Aussenstelle* Amsterdam wees zijn voormalige superieur er op, dat vele ondergeschikten die tijdens de oorlog trouw hadden gediend, nu in gevangenis zuchten. Zij verwachtten dat ook hij (Rauter) eenzelfde gedrag zou tonen. Lages: “*Ich appellierte also an seine Ehre und Treue*”.⁶⁴

Er bestond een gedeelde verantwoordelijkheid: de *Höherer SS- und Polizeiführer* had leiding gegeven aan de *Silbertanne*-moorden, de rijkscommissaris had er mee ingestemd, terwijl de Leider van de NSB er van had geweten. Welk een bekentenis! In zijn proces was Rauter wat zuiniger met bekentenissen. De rechters moesten zijn rol niet overdrijven. Hij beweerde dat hij matiging had betracht en zelfs een bevel van Himmler om voor elke gedode nationaalsocialist zes liquidaties op onschuldige burgers uit te voeren, naast zich hadneergelegd.

De voormalige HSSuPF was ook niet te beroerd om zijn rechters voor te rekenen, dat het met die *Silbertanne*-acties allemaal wel meeviel. Hij telde “*zirka*” 45 sluipmoorden van Duitse kant, waar ongeveer 84 à 85 liquidaties van NSB’ers tegenover stonden: “*Also, das Verhältnis ist nicht eins zu drei in der Praxis, meine Herren, sondern das Verhältnis ist umgekehrt zwei zu eins zu ungunsten der niederländischen Nationalsozialisten.*”⁶⁵

---

⁶² Bevelen die van Hitler kwamen werden toch via Himmler en de HSSuPF doorgegeven? Verhoor Rauter (22 mei 1946). NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 b 1.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Notitie van Lages omtrent confrontatie met Rauter betreffende *Silbertanne*-Aktion (9 oktober 1947). NA CABR Lages Inv.nr. 140 (Br v. C 394/49).

⁶⁵ *Het Proces Rauter*, 197-199.

Leidinggevende bij Silbertanne-moorden

Uit de correspondentie met Himmler komt ook duidelijk zijn rol als leidinggevende bij de *Silbertanne*-acties naar voren. Op 27 september 1943 schreef de HSSuPF in reactie op de aanslag op voornoemde boer in Drenthe dat “*geeignete Männer der Germanischen-SS*” onder supervisie van zijn manschappen “*3 Oberhetzer*” – als eerste slechtoffers van de Silbertanne – zou laten liquideren.⁶⁶ Twee dagen later gebeurde dat ook. Goedkeuring van Himmler kwam pas achteraf. In de eerste week van oktober liet Himmlers secretaris Brandt weten dat de *Reichsführer-SS* “*sehr einverstanden ist*” met de door de HSSuPF aangekondigde maatregelen.⁶⁷ Pas drie weken daarna reageerde Himmler persoonlijk, maar zijn enthousiasme was er niet minder om:

*“Weiterhin bin ich damit einverstanden, dass Gegenterrorangriffe durchgeführt werden und in jedem Fall eines Angriffes auf Angehörige der NSB, oder deutschfreundlich eingestellte Niederländer mit Überfällen von unserer Seite auf uns bekannte bekannte prominente Gegner geantwortet werden soll und zwar auf einen Angriff der andere Seite mit 3-6 Angriffen von uns. Die Polizei wird in keinem dieser Fälle die Täter jemals fassen.”*⁶⁸

Als direct verantwoordelijken voor de Silbertanne-Aktion negeerden Rauter en Seyss-Inquart de scherpere slachtoffereis van de RFSS; drie sluipmoorden per aanslag op een NSB'er c.q. andere collaborateurs was genoeg.

De deknaam *Silbertanne* voor de gearrangeerde sluipmoorden werd na de oorlog opgeëist door Naumann, mogelijk om zijn innerlijke reserves te accentueren. Tijdens een wandeling over het terrein van het SS-opleidingkamp Avegoor was de kort daarvoor aangetreden *Befehlshaber* door Rauter van de nieuwe aanpak op de hoogte gesteld. Hij schrok van de woorden van de HSSuPF die vervolgens naar een rode beuk op het grasveld wees en voorstelde de Duitse vertaling voor de boom, *Blutbuche*, als codenaam voor de komende moorden te gebruiken. Het leek Naumann een te suggestieve keuze: “*Also ich war irgendwie erschlagen, und ich sagte ganz instinktiv: um Gottes Willen, dann doch nicht gleich Blutbuche, dann lieber Silbertanne* [zilverden, Th.G.] (...) *So ist der Name entstanden.*”⁶⁹

Na de eerste schrik van de wandeling werd Naumann de volgende dag weer bij Rauter ontboden. In dat gesprek ontstonden de eerste wrijvingen tussen de twee mannen, waaruit al naar voren kwam dat de nieuwe BdS voor Rauter een verkeerde keuze was. De *Befehlshaber* hield zijn superieur voor, wat hij

---

⁶⁶ Rauter aan Himmler (27 september 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 467, 1213-1217.

⁶⁷ Brandt aan Rauter (6 of 7 oktober 1943). Ibidem, nr. 471, 1225.

⁶⁸ Himmler aan Rauter (1 november 1943). Ibidem, nr. 477, 1241.

Himmler sanctioneerde - zonder discussie vooraf binnen het rijkscommissariaat - achteraf de maatregelen van Rauter. Dit was het enige dat de bezetter voor de NSB kon doen.

⁶⁹ Gesprek L. de Jong met E. Naumann (10 oktober 1950, strafgevangenis te Scheveningen). NIOD E.Naumann Doc I 1210, 20-21.

vaker zou doen, dat de daders van aanslagen op Duitsers en op degenen die collaboreerden met de bezetter op termijn allemaal werden opgepakt.⁷⁰

Naumann zou later Gestapo-chef Heinrich Müller van het RSHA in Berlijn nog deelgenoot hebben gemaakt van zijn bezwaren. Hij werd meteen het bos in gestuurd; zijn klacht ketste af op de gezagsverhoudingen.

De BdS vroeg daarop zijn standpunt kenbaar te maken aan Ernst Kaltenbrunner, de opvolger van Heydrich als leider van het *Reichssicherheitshauptamt*. Binnen twee weken volgde het antwoord in een korte brief, waarvan de strekking volgens de ontvanger luidde:

*“Ich rate Ihnen dringend, sich den allgemeinen Ansichten meines Freundes (das weiss ich noch genau) Rauter unterzuordnen oder zu fügen. Er ist Höherer SS- und Polizeiführer in Holland und Sie wissen, dass es getan werden muss, zweitens trägt er die Verantwortung und drittens erwarte ich von meinen Befehlshabern, dass sie sich dem Höheren SS- und Polizeiführer unterordnen.”*⁷¹

Voor Naumann zou er niets anders hebben opgezeten dan zich te schikken naar de wensen van Kaltenbrunners “vriend” en diens opdrachten stipt uit te voeren. De eerder aangehaalde bijeenkomst van de leiders van de *Aussendienststellen* was daartoe de eerste aanzet. De richtlijnen die daar door Deppner werden gepresenteerd, vervulden, aldus *SS-Aussenstelleleiter* Wölk in zijn naoorlogse verhoor, de aanwezigen met grote zorg. Weinig plausibel, want hij gold zelf – zoals hiervoor gememoreerd – niet als een lieverdje, maar dat terzijde.

Voor de rol van de commando’s der Germaansche SS, in wier handen de uitvoering van de Silbertanne-acties werd gelegd, zou op weerstand zijn gestuit, omdat Feldmeijers keurkorps onbekwaam werd geacht om de moorden uit te voeren zonder sporen achter te laten. Daarop stelde Naumann zich met Rauter, in verbinding die zich in hetzelfde gebouw bevond. Wölk: “Het resultaat was dat Rauter bij zijn besluit bleef. Verder werd ons medegedeeld dat de Silbertanne een ‘*Geheime Reichssache*’ was, dus dat alle bevelen na lezing vernietigd moesten worden en dat over de Silbertanne geen woord op papier mocht worden gezet.” In de weken daarop sputterden enkele *Aussenstellenleiter* nog tegen, doch zonder resultaat.⁷²

Rauter zag, zoals De Jong terecht vaststelt, “de *Silbertanne*-moordenaars als toegewijde strijders voor de gemeenschappelijke Germaanse zaak.”⁷³ Volgens eigen zeggen had de HSSuPF aanvankelijk de voorkeur gegeven aan officiële represailles, maar dat voorstel zou door Himmler en Bormann zijn

---

⁷⁰ Ibidem, 17-18.

⁷¹ Ibidem, 21.

⁷² Verhoor H. Wölk (10 april 1947). NA CABR Rauter Min.v. Justitie 2.09.09 (76342).

⁷³ De Jong, *Koninkrijk VI*. Tweede helft, 1274.

afgewezen, omdat een dergelijke aanpak de NSB te veel zou compromitteren als handlangers van de Duitsers. Nu zouden het voor de buitenwacht raadselachtige moorden blijven.⁷⁴

De *Sicherheitspolizei* deed het meeste werk: het leveren van de wapens, de auto's met valse nummerplaten, het dekken van de aftocht, het uitwissen van sporen. Kwam de Nederlandse politie in haar navorsingen te dichtbij, dan zou zij het onderzoek (zonder resultaat) overnemen. Lages, de *Aussenstellenleiter* in Amsterdam, zei tijdens zijn proces over Rauters 'tekentalent':

“Het neerschieten zou gedaan worden na overleg tussen Rauter, Naumann en Feldmeijer, door speciaal uitgezochte mensen van de Germaansche SS, het zogenaamde Commando Feldmeijer. [...] Rauter was van dit beraamde moordplan volkomen op de hoogte. [...] De opdracht tot het uitvoeren van elke “Silbertanne”-daad kwam steeds regelrecht van Rauter. [...] Ik kan mij nog herinneren, dat ik een bericht heb gemaakt voor de BdS voor een politieke moord [door het verzet, Th.G.]. Dit bericht is aan Rauter voorgelegd en Rauter heeft daarna op dit bericht enkele dennenboompjes getekend, waarna ik dit bericht terug kreeg met het bevel om een “Silbertanne” uit te voeren.”⁷⁵

‘Men schiet niet op hazen in hun lager’

Het was nu aan Feldmeijer, ordinaire moordenaar in spe, om de moordcommando's te vormen. Hij gaf de leiders van vijf Standaarden (bataljons) van de Germaansche SS opdracht geschikte mannen te zoeken. In Groningen (Standaard 1) meldde hij zich daarvoor bij zijn oude strijdmakker Jan van Efferen, onder wiens bevel ook de eerste Silbertanne-moorden werden uitgevoerd. “Je kameraden staan aan het front en worden in de rug aangevallen,” werd Van Efferen voorgehouden. “Je kameraden hier moeten hun plicht doen. Jij moet het voorbeeld geven en zelf het eerste geval nemen.” Van Efferen schoot daarop in de nacht van 28 op 29 september zelf de chirurg E.J. Roelfsema dood.⁷⁶

Een van de leden van zo'n moordcommando, Heinrich Boere, werd met anderen bij Feldmeijer geroepen, van wie hij hoorde dat Rauter in verband met de vele aanslagen op leden van de Germaansche SS en van de NSB had besloten groepen samen te stellen voor tegenterreur: “De uitvoering hiervan zou door ons geschieden. De bedoeling was om tweedracht te zaaien tussen de diverse verzetsgroepen.” Verder werd hun voorgehouden dat “geheimhouding onze eerste plicht was. Indien ook maar iets uitlekte omtrent dergelijke acties, stonden wij met de ene voet in het concentratiekamp en met de andere in het graf.”⁷⁷

---

⁷⁴ Schaap, *Sluipmoordenaars*, 32.

⁷⁵ Proces-verbaal van verhoor Lages. *Het Proces Rauter*, 195-196.

⁷⁶ Schaap, *Sluipmoordenaars*, 35-36.

⁷⁷ Verhoor H. Boere door Bureau Opsporing Oorlogsmisdaden (16 april 1946). NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 b 1.

Voor de keuze van de slachtoffers konden de *SS-Aussenstellen* na elke aanslag van het verzet putten uit lijsten van Nederlanders “*die sich in besonders gehässiger Weise gegen die Partei benehmen.*” Deze lijsten waren in de maanden daarvoor door de NSB opgesteld en – toen niet wetend welke dramatische functie ze zouden krijgen – in handen gegeven van de *Beaufragten* van de rijkscommissaris.⁷⁸ De slachtoffers van de *Silbertanne-Aktion* – volgens Schaap waren het er 56 bij 28 aanslagen, van wie elf de moordpoging overleefden – , waren allen mannen.⁷⁹ Men koos bij voorkeur vooraanstaande Nederlanders die als afschrikwekkend voorbeeld dienden voor het verzet. Van hen werd aangenomen dat ze banden met het verzet hadden of de illegaliteit een warm hart toedroegen, maar er bestond geen enkel persoonlijk verband met de aanslagen, waarvoor ze als vergelding van het leven moesten worden beroofd.⁸⁰

Tot de organisatoren van de Silbertanne-moorden behoorden natuurlijk de hoogste leiding van de SS in Nederland, de HSSuPF en de BdS. Voor de feitelijke uitvoering waren de zes *SS-Aussenstellenleiter* onontbeerlijk. Zij zetten de al eerder genoemde *Sicherheitspolizei* in, die niet alleen voor de materiële ondersteuning zorgden maar ook aan de diverse moordcommando's van de Germaansche SS doorgaven wie in aanmerking kwam voor een Silbertanne-liquidatie. Was door Rauter besloten om een aanslag van het verzet te vergelden met sluipmoorden, dan ontving de aangewezen *SS-Aussendienststelle* een telex met de plaats of streeknaam waar de *Silbertanne*-actie moest plaatsvinden. Bij de *Aussenstelle* lag een lijst met Duits-vijandige kandidaten en aan de hand van die lijst werd een voordracht opgesteld. Aan de *Befehlshaber* van de *Sicherheitspolizei* over wiens schouder Rauter kon meekijken, koos men dan de drie slachtoffers.⁸¹

Op ‘papier’ waren de verantwoordelijkheden duidelijk, de praktijk was veel schimmiger. Dan weer was de rol van de Germaansche SS bij een in de volksmond genoemde veemmoord groter dan opgedragen, dan weer omgekeerd en drukte de Sipo een nadrukkelijk stempel op de actie. Historica I. Schaap stelt dat de betrokkenheid van de functionarissen van de diverse *Aussenstellen* veel groter is geweest dan de afgelopen vijftig jaar werd aangenomen en de rol van Rauter geringer: “Rauter had zijn goedkeuring aan de actie gegeven, maar was in feite daarna niet meer betrokken.” Zij baseert dit op het feit dat Himmler van de eerste gevallen van sluipmoord door Rauter op de hoogte werd gesteld en daarna niet meer.

Schaap onderschat hier de betrokkenheid van de *Höherer SS- und Polizeiführer*. Diens kracht lag er juist in dat alle SS-instanties, van hoog tot laag, verplicht waren hem over hun activiteiten op de hoogte te houden. Deze informatiestroom liep via de *Befehlshaber* van de Sipo en de SD. Ook bij alle

---

⁷⁸ De Jong, *Koninkrijk VII*. Tweede helft, 1260. NIOD 086 Beaufragten 431.

⁷⁹ Schaap, *Sluipmoordenaars*, 79, 67.

⁸⁰ *Ibidem*, 67-69.

⁸¹ *Ibidem*, 67.

sluipmoorden van de *Silbertanne-Aktion* keek Rauter mee. Toen de mensen van de BdS, tegen de afspraken in, zichzelf met het moorden gingen bezighouden, greep de HSSuPF ook meteen hard in.⁸²

De secretaresse van Erich Deppner beheerde het dossier van de *Silbertanne-Aktion*. Haar verklaring was erg belastend voor Lages. Wat haar opviel was dat de *SS-Aussenstelle* Amsterdam “erg zelfstandig” werkte: “Als Lages een Silbertanne had uitgevoerd, vroeg en kreeg hij er achteraf toestemming voor. In de regel gaf Rauter het bevel.” Vandaar ging het bevel via de BdS weer naar Deppner, die als hoofd van de Sipo de betrokken *Aussenstelle* op de hoogte stelde.⁸³

Van de 28 Silbertanne-aanslagen sprong die op de bekende schrijver A.M. de Jong (18 oktober 1943) te Blaricum het meest in het oog. Deze moord werd, als represaille op de mislukte aanslag op een hopman van de WA, ook onder supervisie van de *Sicherheitspolizei* in Amsterdam uitgevoerd.⁸⁴ Lages was persoonlijk met zijn mensen en het moordcommando van de Germaansche SS meegereisd naar het Gooi. Hij was van mening dat hij niet kon ontbreken als zijn mensen voor een dergelijke zware opgave werden gesteld.⁸⁵

Grote maatschappelijke onrust veroorzaakten ook de moorden in Beverwijk (1, 3 en 4 december 1943) en op de burgemeesters van Asten en Someren (15 augustus 1944). Vooral de plaats aan het Noordzeekanaal werd getroffen door de blinde wraakzucht van de bezetter. Als reactie op een aanslag op een Landwachter werd besloten drie Silbertanne-moorden uit te voeren. De eerste beoogde slachtoffers waren de directeur van het Gewestelijk Arbeidsbureau en zijn assistent, die een NSB'er financieel zouden hebben benadeeld bij het toekennen van werk.

De liquidatiepoging van het tweetal op straat liep uit op een schietpartij, omdat een foute Nederlandse politieagent in de buurt was, niet wetende wat zich afspeelde zijn wapen trok en op de wegsnellende SS'ers begon te schieten. De GAB-directeur raakte gewond maar overleefde de aanslag, zijn assistent niet. Dezelfde dag was er nog een moordcommando op pad in Beverwijk. De beoogde moordenaars werden van Sipo-zijde begeleid door Lages en diens plaatsvervanger Blumental. Hierna was de directeur van de gemeentelijke Sociale Dienst het doelwit, maar deze kwam na gedane arbeid niet naar buiten, waar het gewapende ‘ontvangstcomité’ hem verdekt stond op te wachten. Weer drie dagen later werd nogmaals Beverwijk aangedaan. Nu richtte de aandacht zich op een huisarts. Hoewel de kogels door diens wachtkamer vlogen waar ook patiënten zaten, raakte niemand gewond, ook niet de arts.⁸⁶

Het was dat ‘amateurisme’ dat Rauter, Naumann maar ook de leiders van de zes *SS-Aussenstellen* steed meer zorgen baarde. Feldmeijer en dienst adjudant Johannes (roepnaam Johnnie) Vethman hadden

---

⁸² Ibidem, 62.

⁸³ Aantekeningen van gesprek mevrouw Cieraad-Krack met A.E. Cohen (4 februari 1949). NIOD A.W. Cieraad-Krack Doc I 284, a1.

⁸⁴ Getuige Blumenthal in proces-Lages (19 juli 1949). NA CABR Lages inv.nr. 140 (BR v. C. 394/49).

⁸⁵ Lages in zijn proces (20 juli 1949). Ibidem.

⁸⁶ Schaap, *Sluipmoordenaars*, 99-103.

voor de hun opgedragen taak voornamelijk oud-Oostfrontstrijders naar voren geschoven.⁸⁷ Het geweld in Rusland was dagelijkse praktijk geweest en had deze mannen afgestompt en gevoelloos gemaakt. Rauter moest in de laatste periode van 1943 vaststellen, dat zijn SS-moordenaars steeds meer tekenen van incompetentie vertoonden. Ze faalden regelmatig in hun opdracht, lieten sporen na en ze werden, ondanks de zware straffen die in het vooruitzicht waren gesteld, steeds loslippiger. De illegale pers besteedde aandacht aan de sluipmoorden, die werden toegeschreven aan de NSB.⁸⁸

Toespraak Van Geelkerken

De schrik sloeg de HSSuPF om het hart toen Van Geelkerken op 6 oktober 1943 in een toespraak voor NSB'ers – “mannen en vrouwen uit Amsterdam” – in het hoofdstedelijke Concertgebouw fulmineerde tegen de aanslagen van het verzet op zijn politieke vrienden en het recht opeiste om daar met de strengste straffen op te reageren: “Wanneer men door wil gaan met moorden, dan zullen er voor iederen man van ons drie van hen gaan. (luide toejuichingen)”.⁸⁹

Wist de plaatsvervanger van Mussert van de Silbertanne-moorden? Acht dagen na de toespraak die voor de rest de instemming van Rauter kon wegdragen – “*Es war ein 100%iges Bekenntnis zum Führer und zum Reich*” – schreef de HSSuPF over het voorval aan Himmler.

Rauter was meteen verhaal gaan halen bij Van Geelkerken, die zeker kon vermoeden wat zich afspeelde. De plaatsvervangend NSB-leider was niet op de hoogte, maar het was hem opgevallen dat in twee gevallen waarbij een NSB'er door het verzet was geliquideerd, drie contra-liquidaties waren gepleegd. Hij vermoedde dat de Germaansche SS achter deze repressailles zat. Rauter was opgelucht. Doch de tweede man van de NSB zat wel heel dicht bij de waarheid. De HSSuPF bespeurde tevredenheid bij Van Geelkerken over deze ontwikkeling. Ook hijzelf zag gunstige resultaten:

---

⁸⁷ Johnnie Vethman was voor de oorlog landbouwer in Kolhorn (Noord-Holland). Verslag zitting Bijzonder Gerechtshof). NIOD W. Lages Doc I 988 j 1, 33-21/22.

⁸⁸ Onder het kopje 'Repressailles' schreef *Trouw* in het nummer van midden november 1943: "Er zijn ons nu reeds een drietal gevallen bekend, vanwege repressailles, en wel om de moord op de drie personen uit Meppel, hetgeen Rost van Tonningen in zijn Groningsche rede heeft toegegeven en uitdrukkelijk voor rekening van de NSB heeft geschreven. In de tweede plaats de moord op den schrijver A.M. de Jong te Laren, wegens een aanslag op een overbuurman, die NSB'er was, waar hij part noch deel aan had. En in de derde plaats op den geneesheer-directeur van het Wageningse ziekenhuis Dr. J. Boer, wegens het feit dat in zijn ziekenhuis een berucht agent-provocateur Van Yperenburg is gedood."

Het was echter vooral *Het Parool* dat zich bij herhaling boog over de mysterieuze moorden. De liquidatie van schrijver De Jong was het werk van "gangsters van de NSB" (30 oktober 1943). Op 7 september 1944: "In Arnhem hebben onze Germaansche broeders den leeraar Bromet 's nachts uit zijn woning gelokt en vermoord. Bij drie anderen heeft men hetzelfde geprobeerd, maar bleef het hier bij een poging .... De moorden waren blijkbaar bedoeld als antwoord op het neerschieten van den NSB'er Wunderink..." Twee weken later berichtte *Het Parool* over de moord op een "bekenden" expediteur uit Groningen die aan de Landwacht werd toegeschreven: "Een referendaris uit Groningen onderging hetzelfde lot." Tenslotte stond het illegale blad in hetzelfde bericht stil bij de moord op de burgemeesters van Someren en Asten.

⁸⁹ *De Telegraaf* (7 oktober 1943) pagina 1.

“SD-Berichte besagen, dass in den Provinzen, wo die Aktion Silbertanne gestiegen ist, die Antis sich nach Einbruch der Dunkelheit nicht mehr auf die Strasse trauen und eine unerhörte Angst Platz gegriffen habe.”⁹⁰

Waren Mussert en van Geelkerken werkelijk niet op de hoogte van de Silbertanne-moorden? Het is hoogst onwaarschijnlijk. Ook als ze niet door de hoogste bezettingsautoriteiten waren ingelicht, dan werden Mussert c.s. waarschijnlijk via andere kanalen op de hoogte gesteld. De animositeit tussen NSB en haar extreme filiaal, de Germaansche SS, was zo groot dat ze via “infiltranten” wisten wat er over en weer speelde. Doch net als de Duitsers was hun er alles aan gelegen om eventuele kennis over de veemmoorden voor zich te houden. De NSB-leider werd, zoals De Jong stelt, nog steeds geplaagd door het dilemma van zijn proclamatie: de aanslagen op zijn medestanders schreeuwden om vergelding, maar publiekelijke instemming met sluipmoord zou de NSB nog verder in het isolement voeren.⁹¹

Rauter kwam na de oorlog met een plausibeler verhaal: de top van de NSB was op de hoogte:

“Die Funktion Feldmeijers als Chef der Silbertanne war in der Partei [NSB, Th.G.] allgemein bekannt. Feldmeijer hatte es auf sich genommen. Zondervan, Van Geelkerken und Mussert wussten davon. Sie waren froh, dass Feldmeijer die Sache auf sich genommen hatte.”⁹²

Befehlshaber Naumann is een ‘*Kommunist*’

Intussen groeide de onmin tussen Rauter en Naumann. Wat Naumann als *Befehlshaber* parten begon te spelen was zijn gebrek aan gezag bij zijn ondergeschikten. Harster had de politie centraal georganiseerd. Hij nam alle beslissingen zelf. A. E. Cohen: “Voor Naumann was dit een vreemde structuur, als *Inspekteur* in Berlijn had hij slechts toezicht en geen bevel gehad; zijn commando in Rusland was van operationele aard geweest, niet politieel.” De oorzaken voor de mislukking van Naumann als BdS lagen, aldus Cohen, dieper dan de “*dienstliche Spannungen*” met Rauter. Een ervan was het ontbreken van een eenduidige politiek en “het te veel omvattende wezen van de SS”. De tweede oorzaak was Naumanns onvermogen te improviseren in moeilijke, onvoorziene omstandigheden.⁹³

---

⁹⁰ Rauter aan Himmler (14 oktober 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland* II, nr. 474, 1234-1238.

⁹¹ De Jong, *Koninkrijk VII*. Tweede helft, 1266-1267

In een bespreking op 4 oktober 1943 met zijn gemachtigden besprak Mussert dat dilemma: “Wij moeten de veiligheid helpen bevorderen, maar wij zijn geen verraders. Wanneer wij dat zouden worden, kwamen wij nooit verder. Voorbereidingen van misdaden moet men (evenals vroeger) natuurlijk aangeven. Wij helpen dus wel de SD, maar wij zijn géén verraders.” Ibidem. Verslag van bespreking Mussert met gemachtigden (4 oktober 1943). NIOD 123 NSB, Inv.nr. 212.

⁹² Gesprekken met Rauter. Achtste gesprek in Huis van Bewaring te Rotterdam (27 maart 1947) 8.

⁹³ Cohen, A.E., ‘Schuldig slachtoffer; de derde *Befehlshaber* der Sicherheitspolizei und des SD’ in *Studies over Nederland in Oorlogstijd*, deel I, 192-210.

Overigens zou ook Harster het, als hij was gebleven, moeilijk hebben gekregen met het onder controle houden van zijn *SS-Aussenstellen*. Zijn beleid werd geschraagd door de loyale medewerking van de Nederlandse politie en die medewerking brokkelde af. Zo doken politieagenten, al dan niet met medenemen van het dienstwapen, onder of saboteerden zij de uitvoering van de door de bezetter opgelegde maatregelen. Het kon daarom niet anders dan dat de *SS-Aussenstellen* onder Naumanns leiding minder centraal werden aangestuurd en hierdoor meer vrijheid van handelen kregen.

Volgens Naumann was het antwoord op de door velen na de oorlog gestelde vraag wie opdracht gaf tot de moorden simpel: “*Den Befehl zur Ausführen einer Silbertanne-Aktion gab Rauter, die Betroffenen wurden von der Germanischen SS in den Niederlanden benannt*. Rauter gaf zijn bevel, aldus Naumann, weer door “*über mich und teils über die Germanische SS*.”⁹⁴

Op 9 april 1944 waren de moordcommando's terug in Beverwijk, een plaats waar de *Silbertanne-Aktion* de diepste sporen heeft achtergelaten. Aanleiding nu was de dodelijke aanslag op de opperluitenant van de Staatspolitie, Willem Ritman, berucht vanwege zijn jacht op onderduikers en verzetslieden. Voor de wraakactie werden twee moordcommando's samengesteld. De Sipo was deze keer, wat vaker voorkwam, niet alleen begeleider maar ook beul. De eerder genoemde Emil Rühl schoot bankwerker J.P. Juckers in het hoofd; deze overleefde de aanslag. Het commando dat chirurg L.J. Büller doodschoot bestond alleen uit SS'ers. Tot grote irritatie van Rauter:

“Indien de Ned. Nat. Socialisten zelf geen “vergeldingsterreur” uitvoerden, dan was het niet een Duitse taak dit over te nemen. Dan zou de z.g. vergeldingsterreur zinloos worden; de Duitse autoriteiten konden dan wel in het openbaar represaillemaatregelen treffen.”⁹⁵

Deze tweede Silbertanne-actie bleef, zoals elders ook vaak het geval was, niet beperkt tot aanslagen op drie onschuldige burgers. Toen op 13 april 1944 het verzet weer een collaborerende politieman liquideerde en vervolgens een groepsleider van de NSB, reageerde de bezetter met een razzia op Beverwijkse jongemannen tussen de achttien en vijftientig jaar. De vangst was 480 mannen die naar Amersfoort werden afgevoerd en van wie vierhonderd vervolgens naar Duitsland. Van hen overleefden 149 de oorlog niet.⁹⁶

De burgemeester van Beverwijk deed nog een poging bij Rauter de gevangenen vrij te krijgen. Op 26 juni 1944 schreef hij, dat onschuldige, jonge mannen waren opgepakt, terwijl de schuldige, “illegale Elemente” zich schuil hielden.

Rauter antwoordde op 30 juni 1944. Hij wilde een voorbeeld stellen. Hij noemde de arrestaties:

---

⁹⁴ Verhoor Naumann in Neurenberg (5 september 1947). Mega-proces-verbaal t.b.v. proces tegen Rauter. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1, 135.

⁹⁵ Verhoor Rauter door BOOM Amsterdam (22 mei 1946). NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 b 2.

⁹⁶ Schaap, *Sluipmoordenaars*, 125-128.

*“eine Sühneaktion gegenüber der Gemeinde Beverwijk in der Hinsicht, als verhindert werden soll, dass in der unruhigen politischen Gemeinde, die so stark von kommunistischen Elementen durchsetzt ist, weiterhin aus jugendlichen Kreisen Attentate gegen politische Andersgesinnte gestartet werden können. Es musste daher einen möglichst breiten Kreis von Menschen treffen, wobei ich mir durchaus im klaren bin, das ein Grossteil dieser Männer unschuldig ist ...”*⁹⁷

Het waren volgens Naumann deze *Silbertanne*-activiteiten in Beverwijk met de razzia op bijna vijfhonderd jongemannen die tot een grote aanvaring tussen hem en Rauter leidden. Tijdens een afscheidsbijeenkomst voor SD-chef Friedrich Knolle (overgeplaatst naar Belgrado), waarbij ook de zes *SS-Aussenleiter* aanwezig waren, liep een telefoongesprek van de BdS met de HSSuPF uit de hand. Tijdens zijn verhoor zei Lages die nog niet voor de rechter was verschenen en die een zo gunstig mogelijke indruk op zijn ondervrager probeerde te maken en die trouwens geen enkele terughoudendheid had getoond bij de organisatie van *Silbertanne*-aanslagen:

“Tijdens dit diner werd mij een nieuwe opdracht voorgelegd voor een *Silbertanne* door Naumann. Ik protesteerde hiertegen, waarop Naumann in mijn bijzijn Rauter heeft opgebeld. Het gesprek was zodanig, dat Naumann ... werd uitgescholden door Rauter voor “communist”.⁹⁸

Volgens Naumann ondergroef dit telefoongesprek zijn gezag bij ondergeschikten en superieuren verder. Hij maakte zijn chef uit voor domoor, wat in geen enkele hiërarchische opgebouwde organisatie en zeker niet bij de SS, acceptabel was. Voor Naumann was deze botsing evenwel het zoveelste bewijs, dat Rauter niet luisterde naar “*vernünftige*” argumenten, hoe zakelijk ze ook waren. De HSSuPF was onvermurwbaar.⁹⁹

Rauter vond dat Nauman zich tijdens de woordenwisseling zeer beledigend had gedragen.¹⁰⁰ De HSSuPF zou de BdS hebben voorgehouden dat hij gebonden was aan de opdrachten van Hitler en Himmler met als slot van het gesprek: “*Entweder befolgen Sie den Befehl oder sind Sie ein Kommunist.*” Rauter was van mening dat waar mogelijk hij een matigende rol had gespeeld tijdens de *Silbertanne Aktion*. Hij dikte hiertoe – zonder enig (schriftelijk) bewijs – de eisen van Himmler en Hitler voor tegenterreur aan. Opdrachten van de *Reichsführer-SS* zelf om het quotum van drie *Silbertanne*-moorden voor een aanslag op NSB’er of aanverwante collaborateur te verhogen naar vijf of tien, zo verklaarde hij tijdens zijn proces, had hij naast zich neergelegd:

---

⁹⁷ Briefwisseling van burgemeester van Beverwijk en Rauter. NIOD Rauter (processtukken) Archief 286 Inv. nr. 45/47.

⁹⁸ Verhoor Lages. Bureau Opsporing Oorlogsmisdrijven (16 april 1946) NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 b 1.

⁹⁹ Gesprek L. de Jong met E. Naumann (10 oktober 1950), 18. Ibidem.

¹⁰⁰ Verhoor Rauter. Verzamelproces-verbaal, 218. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1.

“Ich habe dem Reichsführer geschrieben, dass im niederländischen Raum die Dinge strak abgeklungen seien, dass eine derartige Übertreibung nicht notwendig sei, und ich bat, doch mit dem Führer Rücksprache zu halten und ihn zu bitten, hier den Führerbefehl doch nicht durchführen zu müssen. Weil kein Antwort kam, nahm ich es als eine Antwort und es wurde der Führerbefehl hier nicht mehr durchgeführt.”¹⁰¹

De oorzaak van de onderlinge spanning lag, aldus Rauter, niet bij hem maar bij Naumann: deze was ongeschikt voor zijn taak. De BdS had zich bij voortdurende niet aan de door Rauter gegeven opdracht gehouden om de rol van de *Sicherheitspolizei* te beperken tot die van materiële dienstverlener van de Germaansche SS: *“Es war viel zu weit gegangen, dass ich es nicht mehr übersehen konnte.”* Van Lages had Rauter gehoord, *“dass Naumann den Befehl gegeben haben muss, dass die Sipo die Silbertanne allein ausführen soll.”*

Het was daarom niet de schuld van de leiders van de *SS-Aussenstellen*, maar van de BdS dat personeel van de *Sicherheitspolizei* het moordwerk ter hand had genomen. Als de Nederlandse nationaalsocialisten geen trek in dit werk hadden, *“dann sollte es eben darum unterbleiben. Die Sipo war nicht dazu da die Aktion selbst auszuführen. Der Befehlhaber is zu weit gegangen.”¹⁰²*

Het was een opzichtige manier van Rauter om de schuld af te schuiven. Immers, niet Naumann, maar hij en Seyss-Inquart waren verantwoordelijk voor de Silbertanne-moorden en automatisch ook voor de daaruit ontstane ontsporingen.

Eerst Schöngarth, dan *Niedermachungsbehl*

Het gekluns van de vaak ‘onbekwame’ moordenaars van de vijf standaarden van de Germaansche SS deed Rauter besluiten een verandering aan te brengen bij de uitvoering van *Silbertanne*-aanslagen. Feldmeijer kreeg opdracht om de regionale moordcommando’s te vervangen door een door hem geleid *“Sonderkommando Feldmeijer”*. Dat bestond uit dertien mannen op wie de Voorman dacht te kunnen bouwen: het puikje van onverschrokkenheid en loyaliteit. Natuurlijk ontbrak zijn vertrouweling Jan van Efferen niet. Verder waren het vooral kanslozen in de maatschappij, arm en laag opgeleid. Zij vormden het nieuwe doodseskader.¹⁰³

De werkwijze in deze “tweede fase” van de *Silbertanne Aktion* veranderde niet. De *“Todeskandidaten”* werden geselecteerd door de Sipo, waarna Feldmeijer zijn mensen opdracht gaf om met de *SS-Aussenstellenleiter* in het rayon waar het beoogde slachtoffer woonde, zich verder te laten

---

¹⁰¹ Rauter tijdens zijn proces voor het Bijzonder Gerechtshof. *Het Proces Rauter*, 199.

¹⁰² Gesprekken met Rauter. Achtste gesprek, 8-9.

¹⁰³ Schaap, *Sluipmoordenaars*, 79-82.
Kromhout, *De Voorman*, 400-401.

instrueren.¹⁰⁴ Het nieuwe moordcommando van Feldmeijer die in feite in dienst was getreden van de Sipo, maakte zeker achttien slachtoffers.¹⁰⁵

Er is geen correspondentie tussen Rauter en Himmler voorhanden waarin veel woorden meer vuil werden gemaakt aan de *Silbertanne*-moorden; die behoorden inmiddels tot het Duitse standaardpakket terreur. Achteloos maakt de HSSuPF zijn baas er in Berlijn deelgenoot van dat vijf “*Haupthetzer auf der Flucht und bei Widerstandleistung*” waren doodgeschoten.¹⁰⁶ Met deze nieuwe, verhullende formule zou hij voortaan *Gegenterrormorden* aanduiden.

Hoewel Rauter hoopte dat met de structuurwijziging de sluipliquidaties geruislozer en met meer succes zouden verlopen, was het omgekeerde het geval. Het *Sonderkommando* Feldmeijer trof de beoogde slachtoffers steeds minder vaak thuis. Wie vermoedde een doelwit van de onbekende moordenaars te zijn, nam zijn voorzorgen en zocht, zeker voor de nacht, elders onderdak. De *Silbertanne*-acties liepen ten einde. Behalve dat de slachtoffers op hun hoede waren, leidden twee gebeurtenissen tot het staken van deze vorm van *Gegenterror*.

Allereerst vaardigde Hitler, mede als reactie op de invasie in Normandië (6 juni 1944) en de mislukte moordaanslag op hem (20 juli 1944), het zogenoemde *Niedermachungsbefehl* uit waarbij verzetsmensen bij hun arrestatie zonder vorm van proces moesten worden doodgeschoten. Aan dit bevel was begin juli al een oekaze van de *Führer* voorafgegaan, wat volgens Rauter op het volgende neerkwam: “*Sämtliche Gerichtsbarkeiten gegenüber nicht-deutsche Landeseinwohnern in den besetzten Westgebieten werden auf besonderem Befehl des Führers mit sofortiger Wirkung aufgehoben.*”¹⁰⁷ Vanaf dat moment werden er, aldus G. von Freijtag Drabbe Künzel, nauwelijks nog burgers die verdacht werden van acties die schade toebrachten aan de Duitsers voor het gerecht gebracht. Het *Landesgericht* stopte als eerste met het in behandeling nemen van zaken.¹⁰⁸

Toen het tweede bevel van Hitler enkele weken later werd afgekondigd, zorgde dat, aldus de HSSuPF, voor verwarring bij de *Sicherheitspolizei* die pas werd weggenomen toen het *Reichssicherheitshauptamt* een nadere invulling gaf. Er moesten “drie groepen van gevallen” worden onderscheiden die onder het *Niedermachungsbefehl* vielen.

De eerste betrof “het onmiddellijk neerschieten van personen die op heterdaad met wapens waren aangetroffen door degenen die hen aantroffen.” Deze taak was voorbehouden aan de Sipo. Bij de tweede groep nam de Sipo de plaats in van de met het *Führerbefehl* opgeheven rechtbanken. Zij legde voortaan straffen op tegen misdrijven die ook de rechters zouden vellen, maar dan in vereenvoudigde de vorm

---

¹⁰⁴ Kromhout, 399, 401-402.

¹⁰⁵ Schaap, *Sluipmoordenaars*, 82.

¹⁰⁶ Rauter aan Himmler (11 januari 1944) In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 496, 1273-1277.

¹⁰⁷ Verhoor Rauter door mr. J. Zaayer (2 januari 1948). NA Ministerie van Justitie: Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging (DGBR) 1945-1952 (1983) Inv. nr. 1143.

¹⁰⁸ Frijtag Drabbe Künzel, G. von, 'Political Justice in the Netherlands: The Instrumentalization of the Judicial System during the German Occupation, 1940-1945' in: Emsley, C., Johnson, E. and Spierenburg, P., *Social control in Europe 1800-2000*, Volume 2 (Columbus, Ohio 2004), 318-329.

Interview B.F.J. Steimmetz (2 november 2015).

(doodstraf, concentratiekamp, arbeidsinzet of vrij spraak). “Als derde groep was uitsluitend de Sipo gerechtigd en verplicht represaillemaatregelen te treffen.” De *Sicherheitspolizei* besliste nu ook formeel over leven en dood van iedereen die werd verdacht van vijandelijke intenties. “Hiermede werden de lagere beambten [van de Sipo, Th.G.] belast met een verantwoordelijkheid”, was de mening van Rauter, “welke zij niet konden dragen, hetgeen natuurlijk tot ongelukken heeft geleid.”¹⁰⁹

Volgens G. von Frijtag Drabbe Günzel bevond de Gestapo (onderdeel van de Sipo) zich in die periode in een onkwetsbare machtspositie. Niet alleen had ze de rol van de rechtbanken overgenomen, ze had ook het monopolie op het gebied van de jacht, de vervolging en de uitvoering van de opgelegde straffen.¹¹⁰

Rauter beweerde na de oorlog, dat hij – toen hij enkele weken na de opheffing van de *Gerichtsbarkeit* zag hoe de Sipo telkenmale ontspoorde (executies op straat) – alles in het werk had gesteld om de standgerechten van de *Wehrmacht* en de SS te heroprichten. Hij zou zelfs persoonlijk Hitler hebben benaderd om hem van de onhoudbaarheid van de toestand te overtuigen. Daar klopt niets van, want Rauter was geen Seyss-Inquart. Wie de gezagsverhoudingen kent weet dat Himmler dat ook nooit zou hebben toegestaan. Als een soort Petrus bewaakte Himmler de toegangspoort tot de nazi-alleenheerser en hij gaf de sleutels nooit af aan zijn ondergeschikten.

In latere verhoren zwakte Rauter zijn rechtstreekse contacten met Hitler over de kwalijke gevolgen van de opheffing van de *Gerichtsbarkeit* weer af: “Ik heb langs verschillende wegen alles geprobeerd om bij de *Führer* te bereiken, dat hij toe zou staan, dat in Nederland op zijn minst de Standgerechten van de Weermacht en SS in functie zouden blijven. De *Führer* heeft dit geweigerd.” Na weer een publieke executie (29 slachtoffers op 24 oktober 1944 aan de Apollolaan te Amsterdam) zou Rauter, volgens eigen zeggen, het opnieuw hebben geprobeerd, nu via Himmler. De uitkomst zou zijn geweest, dat terdoodveroordeelden “niet meer direct moesten worden geëxecuteerd, doch moesten worden bewaard, opdat men in gevallen waarin het nemen van represailles nodig was, op deze lieden zou kunnen teruggrijpen. Hierdoor gingen de Sipo-beambten de uitdrukking “*Todeskandidaten*” gebruiken.”¹¹¹

Zo zou Rauter twee vliegen in één klap hebben geslagen. Hij kon ook een einde maken aan de ongeorganiseerde executies van de *Sicherheitspolizei* op straat die hij als fervent pleitbezorger van gedisciplineerd geweld afwees en die de onrust en het verzet bij de Nederlandse bevolking alleen maar aanwakkerde. Het was zoals mr. J. Zaaijer in een begeleidende analyse van de opheffing van de

---

¹⁰⁹ Verhoor Rauter door mr. J. Zaaijer (2 januari 1948). NA Ministerie van Justitie: Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging (DGBR) 1945-1952 (1983). Inv. nr. 1143.

¹¹⁰ Frijtag Drabbe Günzel, 'Political Justice in the Netherlands ...', 326.

¹¹¹ Verhoor Rauter door mr. J. Zaaijer (2 januari 1948). NA Ministerie van Justitie: Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging (DGBR) 1945-1952 (1983) Inv. nr. 1143.

Gerichtsbarkeit schreef. Het bezwaar van Rauter was niet “dat er te veel represaille, te veel bloed en te veel brandstichting was, doch slechts dat het op een wanordelijke manier ging.”¹¹²

Rauter kon zichzelf ook nog wijsmaken dat hij het *Führerbefehl* onschadelijk had gemaakt, in zoverre dat het zijn gezag als ultieme beslisser over leven en dood in bezet Nederland aantastte. Later zou blijken dat theorie en praktijk erg konden verschillen. Bleef overeind dat door het alsmear groeiende reservoir aan *Todeskandidaten* waaruit naar believen kon worden geput, de behoefte om sluipmoorden volgens het recept *Silbertanne* uit te voeren steeds minder werd.

‘Brute geweldenaar’

Een andere belangrijke gebeurtenis die het stopzetten van de *Silbertanne Aktion* inleidde, was het gedwongen vertrek van BdS Naumann. Hij moest in de zomer van 1944 het veld ruimen na een grove inschattingsfout bij een overval op een vermeende verzetsgroep, waarvoor hij grote personele versterkingen uit Duitsland had laten overkomen. Zijn opvolger, Dr. Karl Eberhard Schöngarth, was van een heel ander kaliber. Deze door mr. Zaayer als “brute geweldenaar” aangeduide SS-officier kon, indien nodig, weerstand bieden aan de druk en de wensen van Rauter; ook bij de sluipmoorden. Hij was er een tegenstander van, zo verklaarde hij na de oorlog:

“In aug. 1944 nam ik kennis van een telexbericht, afkomstig van Rauter, vermeldende namen van personen (niet NSB’ers) die eveneens waren doodgeschoten en waarvan de daders onbekend waren. Bij deze laatste personen was aan de kantlijn van het telexbericht met “potlood” een denneboompje getekend.”

Hij zou Deppner hebben gevraagd wat dit had te betekenen, waarop deze verklaarde dat het een persoonlijke aangelegenheid van Rauter betrof of beter gezegd "*Schweinerei*." Schöngarth had vervolgens Rauter opgezocht om hem te melden dat dergelijke daden zijn goedkeuring niet konden wegdragen. Vervolgens zou de nieuwe BdS op een dienstbespreking in Den Haag zijn onderschikten hebben verboden “aan deze Silbertanneactie hun medewerking te verlenen daar dit een zuivere Hollandse aangelegenheid betrof.”¹¹³

Ook Schöngarth trachtte na de oorlog de waarheid op te rekken. Met zijn uitspraken deed hij het voorkomen of hij plotseling in augustus 1944 werd geconfronteerd met het fenomeen van de *Silbertanne*. Hij was Naumann al tweeënhalve maand eerder opgevolgd.¹¹⁴ Met zijn ervaring en opgebouwde reputatie wist de “beschonken terrorist uit Polen” (typering procureur-fiscaal mr. J. Zaaijer) als weinig anderen hoe het er aan toging in de wereld van Heinrich Himmler en diens plaatsvervangers in de bezette gebieden.

---

¹¹² Begeleidend schrijven procureur-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof in Den Haag bij processen-verbaal van verhoren van diverse Aussenstellenleiter over opheffing *Gerichtsbarkeit* (16 oktober 1948). Ibidem.

¹¹³ Verhoor Schöngarth door rechercheurs van BOOM (22 maart 1946). NIOD K.E. Schöngarth Doc I 1513, 10.

¹¹⁴ Schaap, *Sluipmoordenaars*, 204.

Aussenstelleleiter Wolk deed tijdens een ondervraging uitgebreid verslag van wat zich op een bijeenkomst van *SS-Aussendienststellenleiter* met Schöngarth en zijn staf in de zomer 1944 te Zwolle werkelijk zou hebben afgespeeld. Daar was het “probleem *Silbertanne*” uitgebreid aan de orde gekomen. Wölk hield er, naar eigen zeggen, een toespraak van twintig minuten, “die Schöngarth als mijn chef zeer interesseerde.” De spreker zou met redenen omkleed hebben geprotesteerd tegen de *Silbertanne*. Lages en *SS-Aussenstelleleiter* J.H.L. Munt van Den Haag vielen hem bij. Wölk zei later in zijn verhoor, dat Schöngarth begrip toonde voor de ingebrachte bezwaren. Hij zou ze aan Rauter voorleggen. Omdat opdrachten voor *Silbertanne*-moorden hierna uitbleven, namen de *Aussenstellenleiter* aan dat hun protesten waren gehonoreerd.¹¹⁵

Nu de *Silbertanne Aktion* tot een einde was gekomen, verloor het *Sonderkommando* Feldmeijer als groep zijn bestaansrecht. De leden mochten zich voortaan tot de lijfwacht van de Voorman rekenen, waarmee zij het geweld niet afzworen. Een aantal van hen zou zich later weer manifesteren met tegen de bevolking gerichte terreur.¹¹⁶

Moreel al verwerpelijk, als grof middel in de Duitse bezettingspolitiek liep de *Silbertanne Aktion* ook nog uit op een mislukking. Het effect om met deze terreurmethode het verzet in te tomen bij het plegen van aanslagen op collaborateurs, verraders en foute politiemensen die een gevaar vormden voor onderduikers en illegaliteit, bleef uit. De bevolking mocht dan wel in verwarring zijn gebracht door de geheimzinnige moorden, ze had al gauw door uit welke richting deze geweldswind blies. Het was duidelijk dat de bezetter voor geen terreurmaatregel terugschrok.

De Duitsers hadden de moorden niet over moeten laten aan de Germaansche SS, was Rauters opmerkelijke mening na de oorlog, maar open en bloot zelf moeten doen en de *Sicherheitspolizei* niet in verband met sluipmoord mogen brengen:

*“Ich hätte an Stelle des Führers nicht auf diese Weise eingegriffen (...) Wenn man so weit geht, dann soll das Deutsche Reich soweit gehen; dann wäre eine unschöne Sache gewesen, aber sauber. Die Sicherheitspolizei ist befehlsgemäß in eine Funktion gebracht worden, für die sie nicht stehen konnte. Sonst würde die Sicherheitspolizei nicht in einer so schlimmen Situation sein wie jetzt.”*¹¹⁷

Rauter gebruikte weer de uitdrukking waar hij na de oorlog zoveel belang aan hechtte: *sauber*. Men mocht de meest laakbare handelingen verrichten, zolang het met een zuiver SS-geweten werd gedaan.

---

¹¹⁵ Verhoor Wölk over *Silbertanne* (10 april 1947). NA CABR Rauter Min. v. Justitie 2.09.09 (76342).

¹¹⁶ Kromhout, *De Voorman*, 404.

¹¹⁷ Gesprekken met Rauter. Achtste gesprek, 11.

Hoofdstuk 11

‘Waar gehakt wordt, vallen spaanders’

Een nieuwe Landwacht

Als de bezetter, ondanks verstrekkende maatregelen, NSB'ers en ander collaborerend volk, geen afdoende bescherming kon bieden, dan waren de Nederlandse nationaalsocialisten op zichzelf aangewezen. In het najaar van 1943 kwam Rauter na een serie aanslagen tot het besluit om deze groep te bewapenen. Als man van orde en overzichtelijkheid wenste hij dat dit in georganiseerd verband geschiedde. Op 27 september 1943 schreef de HSSuPF aan Himmler, dat hij de afgelopen week met afdelingshoofden van de NSB en met plaatsvervangend leider Van Geelkerken had gesproken over oprichting van een soort “*Land- und Stadtwach*”, zoals die al in het Duitse Rijk bestond.

Alle 17 tot 55-jarigen in de NSB moesten, voor zover zij een “*soldatisch*” voorkomen hadden, tot deze formatie toetreden. Zij werden na hun opleiding vervolgens bewapend met jachtgeweren. Hun taak zou bestaan uit zichzelf en partijgenoten te beschermen, wacht te lopen, bescherming te bieden aan distributiekantoren, bevolkingregisters en arbeidsbureaus, ‘passanten’ op wapens te controleren en op te treden tegen zwarte handel. In beslag genomen goederen en aangehouden personen moesten vervolgens worden overgedragen aan de politie.

Mocht dit op te richten zelfbeschermingslegertje (voor eenieder een jachtgeweer en tien patronen, een “*Ausweis*” en een rode armband als herkenningsteken) naar behoren functioneren, dan kregen de ‘soldaten echte geweren’ en konden zij worden ingezet als de oprukkende geallieerden het Nederlandse grondgebied betraden. Rauter aan de RFSS: “*Ich bitte um Ihre Genehmigung. Die ganze Lage zwingt zu dieser Massnahme.*”² Begin oktober 1943 kreeg de HSSuPF het groene licht van Himmler.³

Voor dit nieuwe weerbaarheidskorps werd de naam Landwacht gekozen, waardoor de al in maart 1943 opgerichte Landwacht Nederland, de ‘territoriale organisatie voor de landsverdediging,

---

¹ *Het Parool* (18 december 1943), pagina 3.

² Rauter aan Himmler (27 september 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 467, 1213-1217.

Schrijven rijkscommissaris aan directeur-generaal voor het Politiewezen en aan secretaris-generaal Schrieke van Justitie over ‘Aufbau einer nationalsozialistischen Selbstschutzorganisation’ (19 november 1943). NIOD 077 GKfdSw 1.

³ R. Brandt aan Rauter (datum niet duidelijk, waarschijnlijk 6 of 7 oktober 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 471, 1225.

welke bestemd is voor den afweer van buitenlandsche of binnenlandsche vijanden binnen Nederland', werd omgedoopt tot Landstorm Nederland.⁴ De nieuwe naam had bij de Landstorm weinig geestdrift opgewekt. Daar gaf men de voorkeur aan Weerkorps, maar dat zou tot onoverkomelijke bezwaren bij de *Wehrmacht* hebben geleid, zo kreeg Mussert in een gesprek met Rauter te horen. Mussert: "Niettemin de rc (rijkscommissaris, Th.G.) verzocht om te zien of het alsnog mogelijk was in deze wijziging aan te brengen."⁵ Tevergeefs.

Op 12 november verscheen de verordening 110/1943 waarin de oprichting van de nieuwe Nederlandsche Landwacht werd aangekondigd. Voor Rauter was artikel 2 de belangrijkste passage uit de verordening: "De Nederlandsche Landwacht staat tijdens zijn optreden onder bevel van de Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid en Hoogeren SS- en Politieleider. Hij treft na overleg met den Leider der Nationaal-Socialistische Beweging nadere regelingen betreffende de organisatie, het dekken der kosten der Nederlandsche Landwacht ..."⁶

Het zaad voor nieuwe tweedracht tussen Rauter en Mussert was hiermee gezaaid. De NSB-leider zag in de Landwacht een krachtige formatie die zijn beweging en haar leden tegen geweld van het verzet moest beschermen. De *Höherer SS- und Polizeiführer* hoopte met de Landwacht die hij in SS-geest wilde kneden, ook een mogelijk alternatief te creëren voor de Nederlandse politie, die hij steeds minder vertrouwde en waar het onderduiken van agenten – met medenemen van hun wapen – aan de orde van de dag was. Mussert zag het gevaar van een politieformatie die aan de hand van de SS ging lopen. Daarom eiste hij dat de topfuncties door betrouwbare NBS'ers werden bezet. Rauter gaf deels toe; Van Geelkerken werd benoemd tot inspecteur-generaal van de Landwacht, en commandant Zondervan van de WA mocht zich inspecteur noemen, op voorwaarde dat Voorman Feldmeijer van de Germaansche SS als tweede inspecteur naast Zondervan werd geplaatst.⁷

Mussert wilde aanvankelijk Zondervan tot commandant van de Landwacht maken, maar Rauter was daar tegen. Dat zou op te veel weerstand van de *Wehrmacht* stuiten. Bovendien mocht de nieuwe *Selbstschutzorganisation* niet te veel gebondenheid aan de NSB uitstralen. Zij zou ondergeschikt zijn aan het directoraat-generaal van de Nederlandse politie en opgedeeld worden in vijf ressorten die werden geleid door gewestelijke politiecommandanten. Omdat de Nederlandse politie ondergeschikt was aan de commandant van *Ordnungspolizei*, die weer verantwoording moest afleggen aan de *Höherer SS- und Polizeiführer*, trok Rauter uiteindelijk aan de touwtjes.⁸

De Landwacht was niet de eerste aan de NSB gelieerde formatie voor politiediensten. Vanaf de lente van 1942 was er – op instigatie van Rauter – al een Vrijwillige Hulppolitie die op afroep

---

⁴ Verordening 103/1943 (16 oktober 1943). Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied, jaar 1943, 136.

⁵ Verslag gesprekken Mussert met Rauter en Seyss-Inquart (13 en 15 oktober 1943). NIOD 123 NSB 206.

⁶ Verordening 110/1943 (12 november 1943). Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied, jaar 1943, 359-361.

⁷ Pressenotiz Reichskommissariat (27 november 1943). NIOD 020 GKfVuJ 247.

⁸ Rauter aan Himmler (14 oktober 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 474, 1234-1238.

beschikbaar was voor de bezetter.⁹ Uit deze groep van ongeveer 400 man (peildatum begin 1944) was een klein deel wel in permanente dienst, onder meer voor het bewaken van hoge NSB'ers en voor bewakingsdienst in het concentratiekamp Ommen. Ook maakte de Vrijwillige Hulppolitie zich berucht door de jacht op jonge mannen voor de arbeidsinzet en het ophalen van Joden.¹⁰

Met dat laatste was deze eenheid begonnen in februari 1943, toen ze deze taak overnamen van het Politiebataljon Amsterdam (PBA) en de *Ordnungspolizei* terzijde stonden. In ruwheid en hebzucht deden ze niet onder voor het PBA. Het gedrag van de hulppolitie liep zo uit de hand dat het hun in april 1943 werd verboden om zonder begeleiding woningen open te breken.¹¹ Waar de Hulppolitie toch een gehate exponent van de NSB bleef, wilde Rauter dat de buitenwacht de band van de Landwacht met de Beweging minder zou onderkennen en dat hierdoor de politieke schade beperkt bleef: “*Die Landwacht tritt nicht als Hilfspolizei auf, weil ich sonst die Partei politisch zu stark abwürge...*”¹²

Dat de Landwacht zat vastgeklonken aan de SS blijkt uit artikel 4 van Verordening 110/1943 waarin werd bepaald dat zijn “leden” bij “begane dienstvergrepen en strafbare feiten” net als de leden van de Landstorm onder de jurisdictie van de SS en de politie vielen.¹³ Met Mussert was Rauter van mening dat de landwachters niet mochten worden ‘uitgeleverd’ aan Nederlandse rechtbanken. Bovendien was Rauter als HSSuPF voor hen verantwoordelijk als zij zich misdroegen.¹⁴

Gelokt met geld

Waar de leden van de Vrijwillige Hulppolitie in kleine van elkaar gescheiden groepjes opereerden en ook op lokaal niveau werden aangestuurd, was de Landwacht grootschaliger opgezet en was zijn aansturing centraler geregeld. Rauter voorzag een totale omvang van 6000 man. Gegadigden werden gelokt met een bezoldiging die gelijkstond aan die van politieambtenaren.¹⁵ Landwachters in vaste dienst (volledige betrekking) ontvingen een maandgeld van 200 tot 250 gulden¹⁶ ‘Oproepkrachten’ kregen per uur betaald, zo werd tijdens een bijeenkomst van de *Höherer SS- und Polizeiführer* met WA-

---

⁹ Rauter wilde met dit initiatief de NSB de voet dwars zetten, die haar WA de leiding wenste te geven over de politie als de machtsovername door de Beweging een feit zou zijn. Om dat te bemoeilijken gaf de HSSuPF de leden van de Vrijwillige Hulppolitie de bevoegdheden van een politieman. Meershoek, *Dienaren van het gezag*, 287.

¹⁰ De hulppolitieagenten in vaste dienst werden per 1 juni 1944 aan de Landwacht toegevoegd. De Jong, *Het Koninkrijk VII. Tweede helft*, 1248-1249.

¹¹ Meershoek, *Dienaren van het gezag*, 287-288.

¹² Rauter aan Himmler (14 oktober 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 474, 1234-1238.

¹³ Verordening 110/1943 (12 november 1943). Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied, jaar 1943, 359-361.

¹⁴ Rauter aan Himmler (14 oktober 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 474, 1234-1238.

¹⁵ Verordening Rauter (19 november 1943). NIOD 077 GKfdSw 83.

¹⁶ Arnoldussen, P. en Otten, J., *De borrel is schaarsch en kaal geworden. Amsterdamse horeca 1940-1945* (Amsterdam 1994) 66-69.

De bestaanskosten van een geïnterneerde in Westerbork bedroegen in 1940 500 gulden per jaar.

commandant Zondervan, als beoogd inspecteur van de Landwacht, op 29 november 1943 vastgelegd.¹⁷ Dat kon een mooie bijverdienste opleveren van wel vijftig tot zestig gulden per week.¹⁸

De leden van de Landwacht werden met een eed gebonden aan hun superieuren, maar deze verplichting mocht er geen obstakel voor zijn dat “*sich jeder Angehörige der Landwacht Nederland freiwillig zu allen Einheiten der Waffen-SS, zum Landstorm Nederland und zur Panzer-Grenadier-Brigade Nederland*” kon aanmelden.¹⁹ Ook hier waren de penvoering en bedoelingen van Rauter duidelijk zichtbaar.²⁰

De landwachters verschenen na een lange aanlooptijd in maart 1944 in het straatbeeld. Hun uniform was allerm minst uniform. Het publiek zag achter de rode armband NSB-kledij, jassen en broeken van de WA, een aangepaste uitmonstering van de Germaansche SS of een allegaartje van modische zelfwerkzaamheid. Niettemin werd de Landwacht met warmte verwelkomd door de pers en niet alleen door *Het Nationale Dagblad* en *Volk en Vaderland*. Zo schreef het (gelijkgeschakelde) *Algemeen Handelsblad*:

“Buitengewone tijden eischen buitengewone maatregelen. Dat in ons land terreurbenden rondsluipen, die gemeentehuizen en politiebureaux overvallen en plunderen, zich zelfs niet ontzien verraderlijke moorden te plegen, is betreuenswaardig, maar tevens gelukkig een hoogst abnormaal verschijnsel. Alle goedwillende burgers – en zij vormen de grote meerderheid – wenschen niets liever dan deze wandaden te zien bestreden en uitgeroeid...”

Het Nederlandse volk moest zich, aldus de commentator van het *Algemeen Handelsblad*, niet ongerust maken over de komst van de Landwacht:

“Het is een gewoon verschijnsel, dat “men” eenigszins huiverig staat tegenover nieuwe organisaties en zich afvraagt: Wat zit daar nu weer achter?” Welnu, er zit niets achter, er is niets geheimzinnigs aan (...) De Landwacht wordt gerecrueteerd uit nationaal-socialisten; zij zal echter leven en goed beschermen niet alléén van nat.-socialisten – al hebben die het felst van de terreur te lijden – maar van alle ordelievende leden der

---

¹⁷ Verslag bijeenkomst Rauter, Mussert en WA-commandant Zondervan (29 september 1943). NIOD 077 GKfdSw 83.

¹⁸ Een normaal weekloon bedroeg ongeveer 25 gulden. Een secretaris-generaal verdiende 14.000 gulden per jaar, en een arts 9000 gulden.

¹⁹ De eed luidde: “Ich gelobe als Angehöriger der Landwacht, die mir aufgelegten Pflichten auf Kriegsdauer getreu, tapfer und unbestechlich zu erfüllen, meinen Vorgesetzten gehorsam zu sein und über dienstliche Angelegenheiten strengstes Stillschweigen zu bewahren.” Schrijven van de rijkscommissaris aan de directeur-generaal van het Politiewezen over de “Aufbau einer nationalsozialistische Selbstschutzorganisation (Landwacht). NA C. van Geelkerken CABR Inv. nr. 271.

²⁰ Rauter ondertekende persoonlijk de ‘stichtingsakte’ van de Landwacht (19 november 1943). NIOD 077 GKfdSw 1718.

bevolking, die het waarachtige belang van Nederland op het oog hebben en die niet kunnen dulden, dat een kleine minderheid van onbezonnen elementen de geordende samenleving in gevaar brengt.”²¹

De *Höherer SS- und Polizeiführer* kampte echter met twee problemen bij het formeren en functioneren van de Landwacht. De NSB had het merendeel van zijn weerbare mannen al afgestaan aan de eenheden die vochten aan het Oostfront, aan de Vrijwillige Hulppolitie en aan de Landstorm Nederland. Aangelokt door de hoge beloning (inspecteur-generaal Van Geelkerken ontving een jaarwedde van 10.000 gulden), onder druk gezet door Mussert, die nog geloofde dat de Landwacht een NSB-instrument zou worden, en door het geschuif van Rauter met manschappen (op 1 juni 1944 werd de Hulppolitie ingelijfd) kon de Landwacht groeien tot een omvang van 9332 man. De kern vormden 1299 beroepskrachten, die werd aangevuld met 8033 leden van de “*Hilfsdienst*” (oproepkrachten).²²

Een groter probleem vormde de kwaliteit van de landwachters, niet alleen fysiek maar ook qua moreel gehalte. Rauter kon gewaarschuwd zijn door de ervaringen met de Landstorm. De commandant, *SS-Oberführer* Victor Knapp, nam in een *Sonderbefehl* stelling tegen zwarte handel die werd bedreven door zijn manschappen.²³ Binnen zijn gelederen ontwaarde hij ook ongure, criminele figuren die met hun aanmelding bij de Landstorm aan het terugvoeren in krijgsgevangenschap of aan de arbeidsinzet trachtten te ontsnappen.²⁴

Rauter en zijn ondergeschikten konden echter niet kieskeurig zijn in deze krappe ‘arbeidsmarkt’. De gevolgen waren snel merkbaar. Het regende klachten over misdragingen van (hulp)landwachters. Zo verzochtte een gewestelijk commandant dat hij zat opgescheept met “een hele hoop kneusjes en slappelingen, die in de praktijk voor den dienst onbruikbaar waren.”²⁵

‘Eén grote kankerende massa’

De Landwacht groeide uit tot een ongeordende, haveloze troep die zich te buiten ging aan de jacht op joden en (andere) onderduikers en afhankelijk van de luim van de lokale aanvoerders Nederlanders beroofde van hun goederen. Deze rooftochten werden mede veroorzaakt doordat betaling van hun soldij onregelmatig was en vaak lang op zich liet wachten. Zo klaagde de eerder geciteerde gewestelijke commandant dat “de betalingen van de Hulpdienst over maanden Mei en Juni nog steeds niet

---

²¹ *Algemeen Handelsblad* (12 februari 1944). NIOD KA II 1151 Landwacht.

²² NIOD 077 GKfdSw 5.

²³ E. Härtel aan H. Bender (4 november 1943). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 480, 1243.

²⁴ Verbot des Schwarzhandels (15 oktober 1943). Regimentssonderbefehl (16 oktober 1943). NIOD 077 GKfdSw 1834.

²⁵ Gewestelijk commandant Van der Heijden in rapport (juli 1944) aan leiding Landwacht Nederland (27 juli 1944). NIOD 077 GKfdSw 116.

plaatsvonden, alhoewel de verzamellijsten reeds 7 weken terug bij den Compabiliteit werden ingeleverd...’’²⁶

De periodieken van de NSB probeerden de misdragingen van de landwachters die door de bevolking inmiddels waren bestempeld tot “Jan Hagel” (uitschot van de maatschappij), te bagatelliseren. “Waar gehakt wordt, vallen spaanders”, schreef *Het Nationale Dagblad*, ook vanwege de jachtgeweren, “maar dat is bij het resolute optreden, dat noodzakelijk is, niet te vermijden. Hoofdzaak is, dat er zonder aarzelen wordt opgetreden in alle gevallen, waar leven en goed van volksgenooten bedreigd worden en dat de onderwereld een geduchten bestrijder heeft gekregen. (...) Een groot aantal “kleine zoewel als “grootte” zaken is door de leden van de Landwacht met gevaar voor eigen leven tot klaarheid gebracht. Scherp is opgetreden tegen saboteurs en zwarte handelaars.’’²⁷

Gehaat door de bevolking werden de meest uitgesproken terreurexponenten van de Landwacht doelwit van aanslagen vanuit het verzet. Binnen de “*Selbstschutzorganisation*” gingen daarom stemmen op om de betrokkenen niet alleen financieel te compenseren. Voornoemde gewestcommandant stelde Rauter, “gezien de vele aanslagen”; voor aan getroffen Landwachters het *Verwundete Abzeichen* te verlenen. Zover ging Rauters waardering voor de offers van de Landwacht niet, want het werd afgewezen; alleen diegenen die als militair bij gevechten in het buitenland gewond waren geraakt konden aanspraak maken op het *Verwundeten Abzeichen*.²⁸

Bij Mussert had de geestdrift al snel plaatsgemaakt voor ontzuivering. Hij vreesde dat de Landwacht niet zou brengen wat hij er van hoopte. De NSB-leider maakte zijn plaatsvervanger, tevens inspecteur-generaal van de Landwacht deelgenoot, van zijn ongenoegen. Van Geelkerken nam op zijn beurt stafchef Jan Jansonius van de Germaansche SS, tevens plaatsvervangend stafchef van de Landwacht, in vertrouwen die een verslag opstelde van de gang van zaken en waaruit hieronder wordt geciteerd.

Volgens Mussert diende de Landwacht, aldus de ‘notulen’ van Jansonius, zich “uitsluitend als een instituut tot zelfbescherming der NSB te zien.” De landwachters mochten alleen dienstdoen in het uniform van de partij. De Leider had Van Geelkerken vervolgens gevraagd: “Wie bepaalt eigenlijk de inzet van de Landwacht? Hierop had Van Geelkerken geantwoord: “De inzet wordt bepaald door SS-Obergruppenführer Rauter, als General-Kommissar voor de Veiligheid. Mussert had toen gezegd, dat hij hiermee in geen geval accoord ging en zelf de inzet wenschte te bepalen.”

De inspecteur-generaal van de Landwacht werd vervolgens opgedragen om contact op te nemen met Rauter en deze mede te delen dat hij zijn SS-rang (*Oberführer*), die hem door Himmler was verleend, kwijt wilde. Elke indeling in SS-rangen was taboe voor de Landwacht:

---

²⁶ Rapport gewest Zuid-Holland Landwacht (juli 1944). Ibidem.

²⁷ Het Nationale Dagblad (25 april 1944). NIOD KA II 1151 Landwacht.

²⁸ Gewestelijk commandant Van der Heijden in rapport (juli 1944) aan leiding Landwacht Nederland (27 juli 1944). NIOD 077 GKfdSw 116.

“Van Geelkerken antwoordde dat hij bovengenoemde zaken zelf eerst aan den Obergruppenführer en daarna aan den Reichsführer had voorgelegd en dat hij zeer op prijs had gesteld, dat de Reichsführer er in heeft toegestemd dat de landwacht de onderscheidingstekens van de SS zou dragen. De Leider “vond dit heelemaal geen compliment.”²⁹

Van Geelkerken weigerde, aldus Jansonius in zijn verslag, zich achter de eisen van Mussert te stellen en daarvoor belet te vragen bij Rauter, waarna het gesprek met de NSB-leider “een vrij heftig verloop” kreeg.

Strijd om zeggenschap

De ontmoeting met de Leider plaatste Van Geelkerken in een weinig benijdenswaardige positie. Als aanvoerder van de Landwacht diende hij Rauter in te lichten over de bezwaren van Mussert. Anders zou de ‘onwetende’ HSSuPF bij een volgende bijeenkomst met de NSB-leider voor onaangename verrassingen komen te staan. Rauter zou “kunnen meenen, dat hij door Van Geelkerken zou zijn bedrogen. Voorts vreesde Van Geelkerken, dat de Obergruppenführer dan verder geen interesse meer voor de Landwacht zou toonen en de heele geschiedenis niet zou doorgaan. Dit zou voor Van Geelkerken een onherstelbaar prestigeverlies beteekenen.”

Aan de andere kant zou de inspecteur-generaal van de Landwacht “indisciplinair” handelen als hij Rauter achter de rug van Mussert om inlichtte. Hij was nog altijd – waarschijnlijk minder enthousiast – plaatsvervangend leider van de NSB. Als op de volgende vergadering bleek dat Van Geelkerken heimelijk contact had gezocht met de HSSuPF, dan zou dat zware schade toebrengen aan zijn relatie met de Leider. SS’er Jansonius kwam met een voor de hand liggend advies. Van Geelkerken moest zich “onmiddellijk” met Rauter in verbinding stellen. Dat was zijn plicht als inspecteur-generaal; hij was alleen verantwoording schuldig aan de HSSuPF. Na enig nadenken zou Van Geelkerken hebben gezegd: “Dan kan het me ook niets meer verdommen. Ik bel direct den Obergruppenführer op en vraag om een onderhoud.”

Er werd besloten dat Jansonius en WA-leider Zondervan zouden meegaan naar Rauter. Feldmeijer moest buiten de kwestie blijven, “omdat anders in NSB-kringen onmiddellijk de indruk zou worden gewekt, dat dit een streek van Feldmeijer zou kunnen zijn.” Vooral Zondervan maakte zich boos over het “onmogelijke” gedrag van Mussert die terugkwam op eerder gemaakte afspraken. Als de Leider alles “kapot” maakte, dan deed hij niet langer mee: “Ik trek dan mijn WA-uniform uit en doe het nooit meer aan!”

Diezelfde avond nog werden Van Geelkerken, Zondervan en Jansonius ontvangen door de *Höherer SS- und Polizeiführer*. De inspecteur-generaal van de Landwacht werd bemoedigend door Rauter toegesproken. Mussert zou de eerder gemaakte afspraken “goedschiks of kwaadschiks” moeten

---

²⁹ Verslag Jansonius (11 februari 1944). NA CABR Van Geelkerken Inv. nr. 27 I.

accepteren. Dat was een pak van het hart voor Van Geelkerken.³⁰ Niettemin betekende de kwestie wel het begin van de verwijdering tussen Mussert en zijn plaatsvervanger.

De NSB-leider mocht dan zijn invloed op het doen en laten van de Landwacht zien verdwijnen, ook de inbreng van Van Geelkerken, Zondervan en de ongeïnteresseerde Feldmeijer viel steeds meer te verwaarlozen. Rauter maakte de dienst uit via de staf van Landwacht, de gewestelijke commandanten en de *Ordnungspolizei*. De *Selbstschutzorganisation* ten bate van de NSB werd steeds meer een aanhangsel van de politie die werd ingezet voor het ‘vuile werk’ en zelfs diende als aangiftepost voor verklikkers.³¹

Ook werd de Landwacht jachtterrein voor Rauter als ronselaar voor de *Waffen-SS*. Mussert probeerde dat te voorkomen door te verordonneren dat begunstigende leden (BL) van Germaansche SS niet mochten toetreden tot de Landwacht. In een gesprek met de rijkscommissaris (in aanwezigheid van Rauter en Ritterbusch) meldde de Leider dat het fenomeen van BL’ers hem al tijden een doorn in het oog was, omdat “dit instituut” aanleiding gaf “tot ondergronds wroeten en tot corruptie.” De bedoeling zou alleen maar zijn om “een beweging in de Beweging” te maken. Seyss-Inquart zou zich daarop, aldus de notulen van Mussert, “in vrij heftige bewoordingen” tot Rauter hebben gericht, met de mededeling dat hij “zoiets nooit zou toelaten.”³²

Rauter raakte in elk geval niet van zijn stuk. Vier dagen na de bijeenkomst op Clingendael schreef hij Van Geelkerken. Hem was ter ore gekomen dat de inspecteur-generaal van de Landwacht achter de opvatting van Mussert stond. Daarom wees de commissaris-generaal voor de Veiligheid er fijntjes op dat het ‘instituut Begunstigende Leden der SS’ een instelling van de *Reichsführer-SS* was en dat het niet aan Mussert was een instelling van de SS door een bevel op te heffen. Rauter bleef van mening dat er geen reden bestond om BL’ers niet in de Landwacht op te nemen, tenzij deze na de oprichting van de Landwacht als begunstigende leden tot de Germaansche SS waren toegetreden.³³

Van Geelkerken had ook andere zorgen: de Geallieerden landden op 6 juni 1944 in Normandië. Uit voorzorg verlegde hij twaalf dagen later het hoofdkwartier van de Landwacht van Den Haag naar Amersfoort.³⁴ Rauter ging onverstoort door de landwachters in de invloedssfeer van de SS te brengen. Feldmeijer kreeg opdracht om hen maandelijks te scholen in ‘nationaalsocialistische geest’.³⁵

Moreel verval

De landwachters zaten echter meer om aardse goederen verlegen dan om spirituele zaken. Bij een doorzoeking van een fabriek in Ede waren 7000 à 8000 paar sokken in beslaggenomen. Omdat zowel de

---

³⁰ Ibidem.

³¹ Boom, B. van der, *Kees van Geelkerken. De rechterhand van Mussert* (Utrecht 1990) 66.

³² Verslag Mussert van onderhoud met de rijkscommissaris (30 mei 1944). NIOD 123 NSB 206.

³³ Rauter aan Van Geelkerken (3 juni 1944). NIOD 077 GKfdSw 200.

³⁴ Aankondiging Van Geelkerken (18 juni 1944). Ibidem, 83.

³⁵ NIOD 077 GKfdSw 4.

Feldmeijer droeg vervolgens de leiders van de Landwacht-Standaarden op één keer in de vijf weken dergelijke bijeenkomsten te organiseren (17 juli 1944). NIOD 077 GKfdSW 200.

Landstorm als de Landwacht dringend om sokken verlegen zat, werd de partij toegewezen aan beide organisaties. De Landwacht kreeg 2000 paar sokken.³⁶ Een week later wendde Rauter zich tot de rijkscommissaris voor 1000 paar schoenen: “*Der Schrei nach Schuhen wird nämlich immer grösser.*”³⁷

Nieuwe sokken, nieuwe schoenen, het mocht allemaal niet baten. Zelfs Rauter met zijn ijzeren plichtsbetrachting kon het morele verval van de Landwacht niet keren. “De Landwacht Nederland slaat een alledroevigst figuur”, aldus het verslag van de inlichtingendienst van de Germaansche SS in Zuid-Holland, die de organisatie omschreef als “een groote kankerende massa.”³⁸ Zelfs de zo bevlogen Voorman van de Germaansche SS bekende aan een bevriende SS-luitenant die gewond lag in Breslau, dat zich in de Landwacht “duistere elementen” ophielden, slechts belust op “winst en buit”.³⁹

Net zo min als de Silbertanne-moorden bracht de Landwacht het gewapende verzet in Nederland tot staan. Aanslagen op al of niet in NSB-verband opererende collaborateurs, in wie de illegaliteit een bedreiging zag, bleven doorgaan. Ook beruchte landwachters vielen onder de wrekende arm van het verzet. De Zwarte Soldaat, het blad van de WA, stond in mei 1944 uitgebreid stil bij de gewelddadige dood van de landwachters P.J. Westdijk en T. Okkerse die door “moordenaarshand” om het leven waren gebracht. Van Geelkerken hield een gloedvolle toespraak bij de begrafenis in Sliedrecht: “Eenmaal zal het Nederlandsche volk tot de overtuiging komen, dat het recht aan onze zijde staat. Over deze twee graven heen, roepen wij hen aan. Gaat het niet langs den weg der overtuiging, dan op een andere manier.”⁴⁰ Wat die manier was liet zich gemakkelijk raden.

Een maand later was Rauter zelf aanwezig bij de begrafenis van T. Buursma, districtscommandant van de Landwacht in Drenthe, die in Musselkanaal was geliquideerd. Zondervan en Van Geelkerken spraken. De *Höherer SS- und Polizeiführer* legde een krans. De verslaggever van *Het Ochtendblad*: “SS-Obergruppenführer Rauter nam aan het graf afscheid van den overledene en dankte hem voor het werk in den Landwacht. Namens den Führer en den Reichsführer-SS deelde spreker mede, dat de Führer den heer Buursma het Kriegsverdienstkreuz 2° klasse met de zwaarden heeft verleend voor zijn plichtsgetrouw werk in dienst der Germaansche gemeenschap.”⁴¹

---

³⁶ NIOD 077 GKfdSw 4.

³⁷ Rauter aan Seyss-Inquart (24 juni 1944). Ibidem.

Het tekort aan leder nam na de jaarwisseling van 1943-1944 steeds grotere vormen aan. De al bestaande distributieregels werden verscherpt. “Schoenmakers werden verplicht een klantenregister bij te houden en zouden voortaan alleen reparaties mogen aannemen voor ingeschreven klanten. Van elke reparatie diende aantekening te worden gehouden en moest de klant een afrekening worden gegeven. De ingenomen bons moesten door de schoenmakers geplakt worden op opplakvellen en aan hun lederleverancier gezonden.” Van der Leeuw. A.J. van der, *Huiden en Leder 1939-1945. Bijdrage tot de economische geschiedenis van Nederland in de Tweede Wereldoorlog* (’s Gravenhage 1954) 244.

³⁸ Rapport betreffende de Nederlandsche Landwacht (26 juni 1944). NIOD 077 GKfdSw 276.

³⁹ Schrijven Feldmeijer aan SS-Obersturmführer Th. Bekkering (29 juni 1944). Ibidem, 200.

⁴⁰ ‘De Landwacht draagt kameraden ten grave’ in *De Zwarte Soldaat* (18 mei 1944). NIOD KA II 1151 Landwacht.

⁴¹ ‘Uitvaart van vermoorden districtscommandeur der Landwacht’. *Het Ochtendblad* (22 juni 1944). Ibidem.

Rauter ging nu op zoek naar een andere manier om het groeiende verzet te beteugelen. Deze keer betrof het niet nieuwe vormen van sluipmoord of openlijk geweld, maar een administratieve maatregel, beter bekend als de ‘Tweede Distributiestamkaart’.

Tweede Distributiestamkaart

Met de jacht op de groeiende groep onderduikers, verzetslieden, Joden en zij die aan de arbeidsinzet wilden ontsnappen, werd het voor de *Höherer SS- und Polizeiführer* steeds duidelijker dat de controle op de bestaande distributiemaatregelen moest worden aangescherpt. Deze maatregelen dateerden al van 1939 en waren in de loop der jaren ‘vervuild’ geraakt. Steeds meer levensmiddelen, kleding, brandstoffen en gebruiksvoorwerpen kwamen “op de bon”, waardoor de administratieve rompslomp met een toenemend aantal ‘inlegvellen’ bij de (eerste) Distributiestamkaart het systeem deed haperen. Bovendien waren de gebruikelijke mutaties overlijden, geboorte en werknemers in het buitenland, niet goed verwerkt.

Voor Rauter speelde extra mee, dat de illegaliteit regelmatig geslaagde overvallen pleegde op distributiekantoren. Met de buit konden onderduikers van de benodigde distributiebescheiden worden voorzien. Vooral na de April-meistakingen van 1943 werd voor de HSSuPF de noodzaak groter om de gaten in het systeem te dichten. Dan zou hij het verzet, ondergedoken Joden en arbeiders kunnen ‘uithongeren’.

Toen in december 1943 de Tweede Distributiestamkaartbeschikking werd afgekondigd waren daar eindeloze onderhandelingen op alle niveaus van bezettingsbestuur en betrokken ambtelijke diensten aan voorafgegaan.⁴² De belangrijkste rollen waren toebedeeld aan Rauter en diens ‘*persönlicher Referent*’ Dr. Walther Brück. Allereerst probeerde de HSSuPF de rijkscommissaris en zijn collega-commissarissen-generaal te overtuigen van de noodzakelijkheid van invoering van een nieuwe distributiestamkaart, waarbij de regie in zijn handen werd gelegd. Op 31 juli 1943 ging Seyss-Inquart akkoord; Rauter werd aangesteld als coördinator.⁴³

Vooruitlopend op het besluit van de rijkscommissaris was Rauter al aan de slag gegaan. Hij nodigde de betrokken Nederlandse en Duitse ambtenaren in juli en augustus uit om de modaliteiten van de nieuwe distributiebescheiden te bespreken. Het persoonsbewijs van de Nederlander moest hechter worden gekoppeld aan de uit te geven distributiebescheiden. Met als belangrijkste doel regelmatige controle van de stamkaarten, zoals onder meer blijkt uit het verslag van een bespreking op 28 juli 1943. Seyss-Inquart vond dit echter te veel gevraagd, volgens hem was “*Kontrolle der Stammkarten arbeitsmässig nicht zu bewältigen.*”⁴⁴

---

⁴² Correspondentie “Tweede Distributiestamkaartbeschikking 1943”. NIOD 077 GKfdSw 9.

⁴³ Seyss-Inquart aan commissarissen-generaal (31 juli 1943). Ibidem.

⁴⁴ Verslag van de Dienststelle Ernährung und Landwirtschaft (28 juli 1943). Ibidem.

Twee weken later maakte Rauter Himmler deelgenoot van wat hem met de distributiemaatregelen werkelijk voor ogen stond: twee jaarlijkse controles van de bevolkingsgegevens van de hele Nederlandse bevolking.⁴⁵ Dit bracht grote gevaren met zich mee: wie zich als illegale werker of onderduiker voor een nieuwe stamkaart meldde, liep de kans door Duits-vriendelijk politiepersoneel in de kraag te worden gegrepen. Met grote instemming overigens van de *Reichsführer-SS*.⁴⁶

Zo gemakkelijk ging dat echter niet. De beschikking zou worden uitgevaardigd onder verantwoordelijkheid van de secretarissen-generaal Hirschfeld (Handel en Nijverheid) en Frederiks (Binnenlandse Zaken). Zij en de andere betrokkenen onderkenden het gevaar, dat de Tweede Distributiestamkaart mede zou dienen als val voor ondergedoken Joden, illegalen en arbeiders als ‘bevriende nationaalsocialisten en politiemensen’ controle zouden uitoefenen bij de ingang van de afhaalkantoren. In besprekingen met Rauter noemden ze dit onaanvaardbaar.⁴⁷

In zijn schrijven aan Himmler van 27 september sprak Rauter niet meer over een “*Kontrollstelle*” die vooraf politionele controle zou uitoefenen. Niettemin meldde hij monter dat hij “*die neue Organisationen wegen Stammkarten, Lebensmittelmarken, Einlegeblätter*” had “*geschaffen und ausgebaut*” en dat de uitgifte in januari 1944 van start zou gaan. De bescheiden “*werden jetzt gedruckt und die Bevölkerungsregister rufen die Bevölkerung neu auf, so dass jeder neu registriert wird.*” Het gevolg zou zijn dat 250.000 oude stamkaarten, “*die heute in der Gegend herumschwimmen*” waardeloos werden en het leger van onderduikers “*zur Verzweiflung*” zou worden gedreven.⁴⁸

Ettelijke versies

Voor de afkondiging van de beschikking in januari 1944 kwamen nog ettelijke versies ter tafel, waarin de regeling werd verfijnd en aan de wensen van de diverse diensten aangepast. Rauter gaf op 2 december 1943 zijn definitieve goedkeuring met de opmerking dat met publicatie nog even moest worden gewacht.⁴⁹ Uiteindelijk stond in de beschikking niets over politiecontroles, waar hij eerder zo aan hechtte en wat toch de essentie van de hele operatie was geweest. Omdat het een van de Nederlandse autoriteiten

---

⁴⁵ Rauter aan Himmler (10 augustus 1943). NA Ministerie van Justitie: Commissies tot Opsporing van Oorlogsmisdadigers (COOM) (1942) 1942-1949 (1984) Inv. Nr. 1335.

⁴⁶ Himmler aan Rauter (23 augustus 1943). Ibidem.

⁴⁷ De Jong, *Koninkrijk*, VII. Eerste helft, 661-664.

Romijn, *Burgemeesters in Oorlogstijd*, 497-498.

⁴⁸ Rauter aan Himmler (27 september 1943). NIOD Coll 210 BDC H94: 287-399.

⁴⁹ Persönlicher referent Dr. Brück: “SS-Obergruppenführer Rauter hat gegen die “Tweede Distributiestamkaartenbeschikking 1943”, soweit sie in der Fassung in holländischer Sprache überprüft werden konnte, keine Bedenken und ist mit ihr einverstanden, vorausgesetzt, dass darin keine Anweisungen enthalten sind, welche seiner Anordnung über die Aufstellung und Aushändigung der Stammkarten und Einlegeblätter entgegenstehen.

Es erscheint zweckmässig, die beschikking, welche doch im wesentlichen, zumal eine interne Dienstanweisung darstellt, zu veröffentlichen, zumal sie auch keine Rechtsverordnung ist. Man könnte vielleicht kurz vor der Ausgabe der Stammkarten durch eine geeignete Pressenotiz die Bevölkerung auf die Bestimmungen hinweisen, welche für sie für die Erlangung der neuen Stammkarten und Einlegeblätter notwendig und zweckdienlich sind.” NIOD 077 GKfdSw 9.

uitgaande beschikking moest worden, had Rauter dat belangrijke punt niet kunnen binnenhalen. Een half jaar later verklaarde Rauter, in strijd met de waarheid, tegenover Hirschfeld dat het hem bij de Tweede Distributiestamkaart nooit te doen was geweest om ‘onderduikers te zoeken’, daar een dergelijke methode te ingewikkeld was.⁵⁰ De commissaris-generaal voor de Veiligheid leed hier een pijnlijke nederlaag en hij moest vaststellen dat zijn bestuurlijke speelruimte haar beperkingen kende.

De *Höherer SS- und Polizeiführer* kreeg meer tegenwerking te slikken. De illegaliteit zag welke gevaren er dreigden. De bevolking werd gewaarschuwd met strooibiljetten en pamfletten.⁵¹ *Vrij Nederland* en *Het Parool* trokken al in december 1944 van leer, vooral tegen Hirschfeld en Frederiks. Onder de kop ‘Frederiks en Hirschfeld handlangers van Rauter’ verweet het blad van oprichter Pieter ’t Hoen de secretarissen-generaal medewerking aan een regeling die was ontworpen door “... Rauter, den grootsten Gestapoboef die hier te lande huishoudt” (...)

“Met den befaamden dienstijver, die al zooveel Nederlanders het leven gekost heeft hebben zij [Hirschfeld en Frederiks, Th.G.] een beschikking geredigeerd en in het licht gegeven, die niets ander beoogt dan het vangen van waarlijk goede vaderlanders, die om der wille van de goede zaak onder water zijn gegaan (...) Deze regeling moet en zal mislukken!! Rauter hoopt eind Januari in de steden beneden de 100.000 inwoners, 15 Maart in de steden boven 100.000 gereed te komen. Zorgt dat het mislukt!!”⁵²

Het Parool was goed geïnformeerd. Rauter had inderdaad bovenstaand tijdsplan voor de invoering van de nieuwe bonkaarten aangegeven. Er traden echter tot zijn grote frustratie vertragingen op. Zijn irritaties waren zo groot, dat hij persoonlijk de burgemeester van Diever (Drenthe) op 20 januari 1944 een dreigbrief stuurde: “*Es wirkt ausserordentlich befremdend, dass Sie bei Ihrer kleinen Gemeinde von 3000 Einwohnern noch nicht eine einzige Stammkarte ausgegeben haben.*” De burgemeester werd tot spoed gemaand. Rauter: “*Kommen Sie dieser Verpflichtung nicht nach, so werde ich Sie zur Verantwortung ziehen.*”⁵³

Dergelijke dreigementen haalden weinig uit. Net zo min als zijn instemming met de wens van de burgemeester van Emmen om extra ‘hulpkrachten’ aan te trekken om het karwei te klaren.⁵⁴ Op 8 februari meldde Dr. Brück namens de HSSuPF dat de termijn voor afgifte van de Tweede Distributiestamkaart voor gemeenten onder de 100.000 inwoners was verlengd tot 1 maart 1944.⁵⁵ Hoeveel waarde Rauter

---

⁵⁰ De Jong, *Koninkrijk*, VII. Eerste helft, 659-662.

⁵¹ NIOD 077 GKfdSw 9.

⁵² *Het Parool* (18 december 1943), pagina 3.

⁵³ Rauter aan de burgemeester van Diever (20 januari 1944) NIOD 077 GKfdSw 9.

⁵⁴ Rauter aan de burgemeester van Emmen (21 januari 1944). Ibidem.

⁵⁵ Dr. Brück aan de burgemeester van het Gelderse Epe (8 februari 1944). Ibidem.

hechte aan snelle invoering van zijn nieuwe distributiesysteem blijkt uit zijn maatregel om de uitgiftekantoren ook op zaterdag en zondag tot het invallen van de duisternis open te stellen.⁵⁶

Het Centraal Distributiekantoor (CDK) kwam begin maart met teleurstellende cijfers. Van de bijna 3,5 miljoen uit te geven distributiebescheiden was op peildatum 25 februari 1944 slechts 39 procent verstrekt, terwijl op 15 maart de hele operatie moest zijn afgerond. Steeds weer werden de termijnen verschoven, van 1 april (kleinere gemeenten) naar 15 april (gemeenten boven de 100.000 inwoners).⁵⁷ Op 5 mei 1944 hadden bijvoorbeeld in Amsterdam 240.000 personen hun bescheiden nog niet in ontvangst genomen.⁵⁸ Vier dagen later belegde Rauter weer een grote bijeenkomst met de hoofden van alle betrokken diensten op zijn burelen in Den Haag. De definitieve datum waarop de invoering van de Tweede Distributiestamkaart moest zijn afgerond werd nu bepaald op 11 juni 1944.⁵⁹

De HSSuPF bracht op 11 mei verslag uit aan de rijkscommissaris. Hij stelde vast, dat bij de Nederlandse instanties “*ein passiver Widerstand*” tegen de invoering van de nieuwe bonkaarten was opgetreden, met als gevolg vertragingen. Intussen werden er ook nog regelmatig overvallen gepleegd op distributiekantoren, bevolkingsregisters en postkantoren, waarbij “*die tätige und dulddende Beihilfe von Bürgemeistern, niederländischen Beamten und Polizeiangehörigen in den meisten Fällen erkennbar*” was. Ook de bevolking werd door het verzet tot sabotage opgeroepen.

Ondanks alle te overwinnen moeilijkheden was het slotoordeel van Rauter positief, zo schreef hij aan Seyss-Inquart. Er was een schat aan persoonsgegevens verzameld die voor allerlei doeleinden konden worden gebruikt. Als sprekend voorbeeld noemde Rauter de aanval van Engelse vliegtuigen op het centraal bevolkingsregister (gebouw Kleykamp) in Den Haag. De daarbij verloren verwoeste inhoud van de cartotheken kon aan de hand van de nieuwe distributiestamkaarten worden hersteld.⁶⁰

Overvallen op distributiekantoren

De vruchten voor de bezetter van de Tweede Distributiestamkaart waren heel wat minder groot dan Rauter voorspiegelde aan de rijkscommissaris. Van het ‘uithongeren’ van ondergedoken verzetslieden, Joden en mannen voor de arbeidsinzet kwam weinig terecht. De illegaliteit heeft zoals De Jong terecht stelt, de gevaren van het nieuwe systeem in een vroeg stadium doorzien. Dat verzet was inmiddels zo omvangrijk en goed geoutilleerd dat het de technische horden die de Duitsers hadden opgeworpen om namaak van de distributiebescheiden onmogelijk te maken, voor een groot deel kon nemen. Waar er tekorten ontstonden aan bonkaarten, werd dat probleem vaak met overvallen op distributiekantoren opgelost. Een week na voornoemde positieve schrijven van de HSSuPF aan Seyss-Inquart, moest Dr.

---

⁵⁶ Dr. Brück aan Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart (15 februari 1944). Ibidem.

⁵⁷ Beschikking Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart (20 maart 1944). Ibidem

⁵⁸ Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart aan Dr. Brück (5 mei 1944). Ibidem.

⁵⁹ Verslag Dr. Brück van bijeenkomst bij HSSuPF (9 mei 1944). Ibidem.

⁶⁰ Rauter aan Seyss-Inquart (11 mei 1944). Ibidem.

Bij het bombardement op Keykamp (11 april 1944) kwamen 59 ambtenaren om het leven. De Jong, *Koninkrijk VII. Tweede helft*, 797-804.

Brück zijn superieur berichten dat bij een overval op de drukkerij van de firma Enschede in Groningen 131.000 bonkaarten waren buitgemaakt.⁶¹

Een beslissende rol bij het voor onderduikers onschadelijk maken van Rauters distributiemaatregelen speelden ook de zogenoemde ‘verzorgingsgroepen’ die zich bezighielden met de steun aan specifieke groepen onderduikers, een grote rol. ‘Verzorging’ verleenden organisaties als de LO (Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers), het Nationaal Comité van Verzet en de TD (Tweede Distributiestamkaart)-groep die zich in het bijzonder inzette voor Joodse onderduikers. Persoonsbewijzen, stamkaarten en bijbehorende zegels werden vervalst. De kracht van de TD-groep, bestaande uit jongeren uit linkse organisaties als de AJC, de Jeugdbond voor Geheelonthouders, de vredesactie en de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP), was dat zij zich vanaf het begin van de bezetting in het bijzonder hadden gericht op hulp aan joodse strijdmakers. Hierdoor waren al contacten gelegd met ambtenaren van bevolkingsregisters en distributiediensten.⁶²

‘Goed’ personeel van bevolkingsregisters en distributiekantoren lichtte documenten en verving deze door bescheiden die illegalen en andere vervolgden buiten het vizier van de bezettingsautoriteiten stelden. Natuurlijk werd het succes gevoed door het besluit – een belangrijke concessie van Rauter, mede onder druk van de secretarissen-generaal Frederiks en Hirschfeld – geen politiecontrole (*Sicherheitspolizei*) bij de afgiftekantoren te laten plaatsvinden. Vooral niet ondergedoken weigeraars van de arbeidsinzet en deserteurs van de werkplekken in Duitsland waagden na verloop van tijd toch hun nieuwe distributiestamkaart met inlegvel op te halen. Bijna altijd zonder nare gevolgen.⁶³

Ondanks al zijn inspanningen liep Rauter weer tegen een muur. Waar de Silbertanne-moorden en de oprichting van de Landwacht de illegaliteit niet in het gareel konden houden, daar faalde ook de ‘administratieve’ aanval van Rauter op het verzet, op onwilligen voor de arbeidsinzet, ondergedoken politiemensen en Joden. Op 23 mei 1944 schreef Dr. Brück aan het hoofd van het Centraal Distributiekantoor dat de uitgifte van de nieuwe “*Stammkarten*” als afgesloten kon worden beschouwd. Enkele groepen, onder wie zieken en evacués, waren nog niet voorzien, maar om verdere vertragingen te voorkomen “*wünscht SS-Obergruppenführer Rauter, dass die Stammkartenausgabe zu einem bestimmten Termin und zwar bis zum 30.6.1944 unter allen Umständen beendet sein muss.*”⁶⁴

Op 1 juli 1944, bijna een half jaar na de oorspronkelijke datum, werd de Tweede Distributiestamkaart van kracht. Volgens een anonieme ingewijde had Rauter inmiddels zijn belangstelling voor het project verloren. De invasie die in Frankrijk had plaatsgevonden, eiste de aandacht van de Oostenrijkse vechtjassen op.⁶⁵ Nu kwam het er op aan. Het jagen op onderduikers, saboteurs, Joden, arbeidskrachten en andere vijanden van het Duitse Rijk in Nederland delegeerde hij nu nog meer aan de BdS en de hem ten dienste staande manschappen.

---

⁶¹ Dr. Brück aan Rauter (22 mei 1944). NIOD 077 GKfdSw 9.

⁶² De Jong, *Koninkrijk VII*. Eerste helft, 667-678.

⁶³ *Ibibem* 677-688.

⁶⁴ NIOD 077 GKfdSw 9.

⁶⁵ ‘Geschiedenis der Tweede Distributiestamkaart’ (anoniem). NIOD Doc II 807 a 3.

‘Slagerswerk’ met ‘*sauber*’ geweld

Harster had zijn opvolger Naumann in september 1943 een organisatorisch aangeharkte tuin achtergelaten. Met een opvallend kleine bezetting (600 tot 700 man voor heel Nederland) wist hij de vijandige bevolking in toom te houden. Dat gold ook voor de zes *SS-Aussenstellen* ten opzichte van het hoofdkantoor en de ettelijke daaraan ondergeschikte *SS-Aussenposten*. Zij werden strak aangestuurd door de in het politiewerk geknede Harster. Diens opvolgers Naumann en Schöngarth (vanaf juni 1944) waren niet opgeleid in dit handwerk en dat zou zowel de bezetter als de bevolking, ieder gezien vanuit eigen belangen, duur komen te staan.

Naumann, gewend aan de lossere aanpak van de SD en Sipo in Duitsland en de oostelijke bezette gebieden waar de concurrentie van andere nazi-organisaties groter was, liet al gauw de teugels vieren. Waar zijn voorganger een adequaat beleid voerde met een centralistische aanpak, daar liet de nieuwe BdS meer vrijheid aan de chefs van de *Aussenstellen*. Toen in de zomer van 1944 met het beruchte *Führerbefehl* de rechtspraak tegen werkelijke en vermeende vijanden (‘saboteurs en terroristen’) van het Duitse Rijk werd afgeschaft en het daarop volgende *Niedermachungsbefehl* in werking trad, werden Lages (Amsterdam), Wölk (Rotterdam), Munt (Den Haag) en Haase (Groningen) regionale satrapen die hun eigen beleid gingen voeren.⁶⁶

Intussen zag Rauter dat zijn draconische maatregelen niet het gewenste effect hadden en dat de chaos toenam. Politieagenten doken, al of niet met medenemen van hun wapen, onder of saboteerden in het geniep de afgekondigde maatregelen. Hetzelfde gold voor het personeel van distributiekantoren. De hoogste baas van de bevolkingsregisters, Lentz, mocht zich dan landverraderlijk gedragen met zijn hulp aan de bezetter, voor velen van zijn ambtenaren gold dat niet. Op 13 januari 1944 stuurde Rauter een telegram aan de top van de Nederlandse politie. Hem was “*auf das Unangenehmste*” opgevallen, dat

“in den letzten Tagen auffallend viel Distributieämter und Bevölkerungsregister überfallen werden. Die Berichte über diese Überfälle, seien vielfach solcherart, dass man das Gefühl habe, dass die Einbrüche mit starker Unterstützung eigener Dienststellen erfolgen.

De HSSuPF gaf daarom de politie opdracht om, nu de uitreiking van nieuwe stamkaarten in volle gang was, de betrokken distributiekantoren en bevolkingsregisters nog scherper “*Tag und Nacht*” te bewaken. Hij maakte de leiding van de Nederlandse politie er persoonlijk voor verantwoordelijk,

“dass der Schutz dieser Ämter in einer exakten Form durchgeführt wird, damit diese Angriffe auf die Ernährungswirtschaft endlich aufhören, da er sich sonst veranlagt sehen müsste mit Rücksicht auf seine zentrale Vollmacht, die er in Angelegenheit der

---

⁶⁶ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 115-120.

*Organisation der Ernährungswirtschaft in Hinsicht Stammkarten usw. vom Herrn Reichskommissar erhalten hat, mit drakonischen Massnahmen vorzugehen.*⁶⁷

“Draconische maatregelen”, dat werd het antwoord van de bezetter, nu Duitsland op alle fronten de oorlog aan het verliezen was. Het betekende razzia’s om arbeiders, illegalen en het restant aan ondergedoken Joden te vangen. Voor Rauter zelf was dat met name het bekrachtigen van doodvonnissen.

‘Onzedelijke handelingen’

Aan de andere kant kon Rauter ook hard zijn voor zijn eigen SS’ers als deze handelden in strijd “met de grondwet van de SS”. De HSSuPF liet in december 1943 *SS-Untersturmführer* J. (Jan) J. B. Sprey arresteren die werd verdacht van pogingen tot “onzedelijke handelingen” met drie leerlingen van de Duitse spionageschool Zorgvliet te Den Haag, ook wel *A-Schule West* genoemd.⁶⁸ Sprey was “*Lagercommandant*” van deze school. Rauter: “Sprey had deze leerlingen uitgenodigd op zijn kamer en had hun alcohol te drinken gegeven. Toen de leerlingen onder invloed van alcohol waren gekomen heeft Sprey hen op bed gelegd en getracht onzedelijke handelingen met hen te plegen.”⁶⁹

Tot werkelijke “onzedelijke handelingen” was het niet gekomen. De betrokken leerlingen maakten wel melding van de gebeurtenis bij *SS-Obersturmbannführer* Friedrich Knolle die verantwoordelijk was voor alle spionagescholen op Nederlandse bodem. Aanvankelijk geloofde Knolle het verhaal niet, maar na de bevestiging van de derde leerling was de SS-officier overtuigd en lichtte Rauter in. Deze trad vervolgens in overleg met de chef van het *SS- und Polizeigericht X* te Den Haag, Dr. Ernst Härtel, die de HSSuPF adviseerde Sprey direct te arresteren.⁷⁰ Op het plegen van onzedelijke handelingen tussen mannen bij de SS stond de doodstraf. Hitler had daartoe op 15 november 1941 een *Erlas*s uitgevaardigd ‘*zur Reinhaltung von SS und Polizei*’.⁷¹

Sprey werd opgesloten in de strafgevangenis te Scheveningen, in afwachting van de uitkomst van het nadere onderzoek. Inmiddels was ook Himmler zelf op de hoogte gesteld van het ‘geval-Sprey’. De gevangen *SS-Untersturmführer* kreeg steun van de hoge SS-officier Alfons Glatzel met wiens dochter hij zich kort daarvoor had verloofd. Deze voormalige personeelschef van het *Reichssicherheitshauptamt* vroeg Rauter telefonisch vanuit zijn nieuwe standplaats Parijs om vrijlating van zijn aanstaande schoonzoon. De HSSuPF verwees Glatzel echter door naar Himmler. De *Reichsführer-SS* had intussen een speciale deskundige naar Den Haag gestuurd met de opdracht hem zijn bevindingen toe te sturen.⁷²

De uitkomst van het onderzoek was desastreus voor Sprey. De deskundige, *SS-Obersturmbannführer* Hans Bender, kwam tot de conclusie dat Sprey “homo-sexueel was aangelegd”,

⁶⁷ NIOD Rauter (processtukken) Archief 286 Inv. Nr 45/47 47.

⁶⁸ In 't Veld, *De SS en Nederland II*, noot 1 bij nr. 509, blz. 1293.

⁶⁹ Proces-verbaal van verhoor Rauter (31 maart 1947). NIOD H.A. Rauter Doc I 1380, 6.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ In 't Veld, *De SS en Nederland II*, noot 5 bij nr. 509, blz. 1294.

⁷² Proces-verbaal van verhoor Rauter. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380, 6.

hoewel hij geen homoseksueel voorkomen had. Himmler had daarop niettemin bepaald dat Sprey een pistool ter hand moest worden gesteld om zelfmoord te plegen. Mocht laatstgenoemde weigeren zichzelf het leven te benemen, dan werd een rechtszaak onvermijdelijk, waarbij de gedaagde tot een lange tuchthuisstraf werd veroordeeld en zijn oneervolle uitstoting uit de SS volgde. Rauter kreeg van Himmler opdracht ‘schoonvader’ Glatzel “*in taktvoller Form*” te berichten over de bevindingen en de gevolgen, waarna Glatzel op zijn beurt zijn dochter diende in te lichten dat ze op zoek moest naar een andere verloofde.⁷³

Op 14 maart 1944 reisde Rauter naar het interneringskamp te Haaren, waarnaar Sprey inmiddels was overgebracht. Hij bracht Sprey de boodschap van Himmler over en liet een pistool met twee patronen achter. Sprey schreef een afscheidsbrief aan zijn verloofde en benam zich het leven. Hij werd in Den Haag op eenvoudige wijze ter aarde besteld, waarbij Nauman aan zijn graf sprak.⁷⁴

Rauter had twee motieven om de discipline onder SS-personeel met strakke hand te handhaven. De eerste werd steeds belangrijker naarmate de oorlog vorderde en de strafmaatregelen scherper werden om het verzet te beteugelen. Uitspattingen en defaitisme moesten krachtig worden bestreden, soms met de dood, zoals *Kriminalsekretär* Bell overkwam toen hij wegens defaitisme en “*Fahnenflucht*” onder de ogen van collega’s in Enschede werd opgehangen. Getuige Dr. Hans Kolitz, opvolger van Erich Deppner als chef van de afdeling IV van de Sipo en SD: “*Es war ein niederdrückendes Schauspiel.*”⁷⁵

De druk op de leden van de Sipo en de SD werd ook groter, omdat zij vaker de vuurpelotons moesten bemannen. Sterker nog dan bij de *Wehrmacht* was bij de SS de onvoorwaardelijke plichtsbetrachting ingeprent. Ongehoorzaamheid en de weigering om een bevel uit te voeren werd in de meeste gevallen beschouwd, aldus de voormalige SS-jurist en onderzoeksrechter Dr. Arno Arlt, als de zwaarste inbreuk op het *Militärstrafgesetzbuches* dat ook voor de SS en de politie gold. Iedere lid, zowel van de Sipo als van de *Wehrmacht*, had de plicht om elk bevel uit te voeren onder het beruchte motto: *Befehl ist Befehl*. Hij moest er maar van uitgaan dat zijn meerdere het bevel niet op ongerechtvaardigde gronden had gegeven.⁷⁶

De dwang was echter niet zo absoluut als Arlt het stelde. Soms waren er mogelijkheden om onder een dergelijk bevel uit te komen, maar veel hing wel af van het fanatisme van de opdrachtgever. Toen een *Oberwachtmeister* van de *Ordnungspolizei* in de laatste maanden van de oorlog weigerde deel uit te maken van een vuurpeloton werd hij door BdS Schöngarth na een standrechtelijke veroordeling zelf voor het vuurpeloton gezet. Kolitz: “*War schon Rauter streng und sehr auf Disziplin bedacht, so kam bei Schöngarth eine persönliche Rücksichtslosigkeit und Brutalität hinzu...*”⁷⁷

---

⁷³ H. Bender aan Rauter (24 maart 1944). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 509, blz. 1294.

⁷⁴ Proces-verbaal van verhoor Rauter. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380, 6.

⁷⁵ Getuigenverklaring van H. Kolitz (15 juli 1950). NA CABR Wölk Inv. nr. 77011 Deel III.

⁷⁶ Getuigenverklaring Dr. A. Arlt (25 september 1949). Ibidem.

Holocaustbevelen konden doorgaans zonder repercussies worden geweigerd.

⁷⁷ Getuigenverklaring H. Kolitz (15 juli 1950). Ibidem.

Het tweede motief van Rauter was van persoonlijke aard en meer op zijn karakter terug te voeren. De HSSuPF had geen problemen met discipline en het uitvoeren van bevelen. Ze schraagden zijn morele bestaan. Waar hij wel problemen mee had was improvisatie en uitwassen die in strijd waren met de afgesproken procedures. Joden mochten zonder probleem naar Polen worden gedeporteerd, verzetstrijders voor het vuurpeloton gebracht, onschuldige gijzelaars als represaille omgebracht. Ja, zelfs sluipmoord kon op Rauters enthousiaste betrokkenheid rekenen. Doch het 'slagerswerk' mocht niet "schmutzig" worden, doch "sauber" worden uitgevoerd zonder overbodig geweld. Het paste niet bij de Germaanse krijger die hij was.

Bunkerdrama Vught

Het meest aansprekende voorbeeld van die opvatting is de handelwijze van Rauter in het beruchte Bunkerdrama in Vught, waarbij tien vrouwen in januari 1944 de verstikkingsdood vonden. Kampcommandant Grünewald had als straf voor insubordinatie van 91 gevangenen 74 van hen in een cel (cel 115) van nog geen negen vierkante meter laten persen. Toen de celdeur na een helse nacht 's morgens werd geopend, lagen in het midden twee stapels met in totaal 34 vrouwen, dood of bewusteloos. De anderen hadden zich nauwelijks staande kunnen houden.⁷⁸

Rauter was via een telefoniste in kamp Vught op de hoogte gesteld.⁷⁹ Ook Friedrich Knolle, chef van de *Sicherheitsdienst* werd geïnformeerd: "Toen ik melding kreeg ben ik "geëxplodeerd". Ik ben naar Rauter gegaan en heb hem voorgesteld de commandant op staande voet dood te schieten. Ook Rauter was verontwaardigd en greep in."⁸⁰ Diens woede werd voor een belangrijk deel gevoed door publicaties in de illegale pers die lucht had gekregen van wat zich in Vught had afgespeeld. Zo schreef *De Waarheid*: "Commandant Vught vermoordt veertien vrouwen (...) Het is voor ons meer dan voldoende, om weer eens te beseffen met welk misdadige moordenaarsbende wij hier te doen hebben."⁸¹ *Trouw* volgde met een uitgebreid relaas van de gebeurtenissen dat afsloot met: "De ouderen [reeds lang in het kamp, Th. G.] konden zich vele wreedheden en gruwelen vaak herinneren, maar geen van deze daden kon deze in verschrikkelijke onmenselijkheid overtreffen."⁸²

Rauter nam de suggestie van Knolle niet over. Het was hem ook niet toegestaan om een SS-officier standrechtelijk te executeren. Op SS'ers was nog steeds de SS-rechtspraak van toepassing.

---

⁷⁸ Aanleiding tot de maatregel van commandant Grünewald was een uit de hand gelopen ruzie tussen een van oorsprong Duitse vrouw die volgens haar medegevangenen verraad had gepleegd. Ze zou bij een Aufseherin hebben gemeld, dat een mede opgesloten vrouw thuis onderduikers verborg. Het geschil dat daarover ontstond, mondde uit in een strafmaatregel. Enige vrouwen knipten de vlecht af van de 'verraadster', die op haar beurt beklag deed bij de kampleiding met noodlottig gevolg. Meeuwenoord, *Mensen, macht en mentaliteiten achter prikkeldraad*, 229-230.

⁷⁹ E. Grijssels aan mr. K. van Rijckevorsel (31 maart 1948). NA 2.21.205.79 Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel.

⁸⁰ Gesprek met F. Knolle (februari 1950). NIOD 463 Collectie In 't Veld 2 Map Knolle Notities.

⁸¹ *De Waarheid* (16 februari 1944).

⁸² *Trouw* (15 maart 1944).

Daarom liet de HSSuPF Grünewald, in afwachting van verdere maatregelen, opsluiten in de *Wehrmachtskriegsgefängnis* in Scheveningen. Ook zijn adjudant Hermann Wicklein, twee dagen voor het incident overgekomen uit het *Frauenlager* Ravensbrück in Duitsland, hoorde de celdeur achter zich dichtvallen. Van hem was volgens Rauter het idee gekomen om de 74 vrouwen in één cel te persen.

De HSSuPF was na de oorlog van mening dat het drama voor het belangrijkste deel op het conto kwam van deze “*kommunistische*” vrouwen, onder wie een aantal “*Hysterikerinnen*” die vanuit het midden van de cel hadden geprobeerd zich naar de wand te dringen waar een vensterraam was. Grünewald had, aldus Rauter, de situatie onderschat en was als commandant van Vught verantwoordelijk: “*Es war ein Schweinerei ohne gleichen.*” Wat de *Höherer SS- und Polizeiführer* Grünewald zwaar aanrekende was dat deze de gebeurtenissen, in strijd met Rauters beleid, stil had willen houden: “*Er hat weder mir gemeldet, noch nach Berlin. Ich bekam die Sache zu wissen von meinen eigenen Leuten, die ich dort überall dazwischen sitzen hatte, gerade um solche Schweinereien herauszukriegen.*”

Rauter schakelde meteen de chef van het *SS-Gericht* Dr. Härtel in om een onderzoek in te stellen. Van de uitkomst van dat onderzoek werden Himmler en *SS-Obergruppenführer* Oswald Pohl, als chef van het *Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt* (WVHA), verantwoordelijk voor alle door de SS geleide concentratiekampen, op de hoogte gesteld. Bij Pohl trof hij een onwillig oor: “*Pohl hat sich vor den Kommandanten gestellt, leidenschaftlich. Grünewald sei einer der besten SS-Führer den er hatte.*” Rauter richtte zich daarop tot de *Reichsführer-SS*, die hem vanuit zijn trein terugbelde:

*“Ich sagte zu ihm: Ich als Gerichtsherr bestehe darauf, dass die Sache geklärt wird, und dass die Ehre von allen SS-Führern die gleiche ist. Ich muss verlangen, dass der Kommandant bestraft wird für die Schweinerei. Der Reichsführer hat mich Recht gegeben, bezw. die Vollmacht gegeben die Verhaftung aufrecht zu halten.”*⁸³

Pohl sloeg meteen terug. Hij liet weten dat hij zijn rol als toeleveraar van bewakingspersoneel van Vught wilde beëindigen. Als Rauter zo nodig overal het laatste woord over wilde hebben, dan moest hij de verantwoordelijkheid nemen voor de hele organisatie van het kamp. Tot schrik van de HSSuPF. Hij schreef aan Rudolf Brandt, de secretaris van Himmler: “*Was ich Ihnen schrieb und befürchtete, ist nun eingetreten.*” Rauter had, volgens eigen zeggen, geen mensen om het personeel van Pohl (inclusief een nieuwe commandant) te vervangen.

Trouwens, een dergelijke maatregel zou in strijd zijn met de personeelspolitiek van het *SS-Hauptamt* in Berlijn. Ook de economische activiteiten van Vught werden vanuit de Duitse hoofdstad door het WVHA geregeld.⁸⁴ De assistent van de *Reichsführer-SS* kon hem geruststellen. Pohl was boos geweest

---

⁸³ Gesprekken met Rauter. Vijfde gesprek, 4-5.

⁸⁴ Rauter aan Dr. R. Brandt (18 april 1944) NIOD 250g Archief Vught.

en Himmler had zich aanvankelijk achter diens wens gesteld, maar aan de bestaande regelingen werd niets veranderd.⁸⁵

Minder succes had Rauter met de vervolging van commandant Grünewald. Hoewel de ontslagen commandant van Vught door het *SS- und Polizeigericht* tot drieënhalf jaar tuchthuisstraf werd veroordeeld, in hoger beroep teruggebracht tot zes maanden, zat hij er door de bemoeienis van Pohl en Himmler geen dag van uit. Na een verlofperiode keerde hij terug bij de *Waffen-SS*. Zijn adjudant Wicklein werd in een gelijkwaardige functie, adjudant van de commandant van het concentratiekamp Flossenburg, overgeplaatst.⁸⁶ Rauter:

“Mehr konnte ich nicht tun. Es war eine Schande aber die Sache war passiert und die Frauen waren tot. Ich habe eine Woche lang getobt. Ich habe in Vught die Mannschaft versammelt und habe klargelegt, was diese Sache für und in Holland politisch bedeutet. Das wir uns immer aufgeregt haben über die englischen Schweinereien in Süd-Afrika zur Bauernzeit und dass sie eben dasselbe machten.”⁸⁷

Het was duidelijk, niet zozeer het lot dat de vrouwen had getroffen hield Rauter bezig, maar de politieke en publicitaire gevolgen van het bunkerdrama. Wat op zichzelf wel iets zegt over de politieke constellatie waarin Rauter zich gedwongen zag rekening te houden met de openbare mening.

Portugese Joden: een uitgestelde deportatie

Hoewel het ‘Jodenprobleem’, afgezien van hen die waren ondergedoken en waar jacht op werd gemaakt, volgens de *Höherer SS-und Polizeiführer* inmiddels was opgelost, had het bezettingsbestuur een slinkende groep nog niet op de trein naar Polen gezet. Deze in de 16^e en 17^e eeuw voor de Spaanse inquisitie van het Iberisch schiereiland naar Nederland gevluchte ‘Sefardische Joden’ hadden tot dusver met succes de kaart van hun afstamming gespeeld. Door eeuwenlange assimilatie met de Spaanse en Portugese bevolking zou het joodse bloed zijn “verwaterd”, waardoor de Sefardiem niet meer als Joden konden worden aangemerkt.

In het najaar van 1941 waren er in Nederland 4303 Portugese Joden geregistreerd van wie er slechts 71 niet de Nederlandse nationaliteit bezaten. De meeste vol-joodse ‘Portugezen’ woonden in Amsterdam (3798) met daarnaast kleine gemeenschappen in Rotterdam (27) en Den Haag (208).⁸⁸ In de zomer van 1942, twee weken nadat de deportaties waren begonnen, werd bij het bezettingsbestuur aandacht gevraagd voor de bijzondere positie die Portugese Joden zouden innemen. Met allerlei

---

⁸⁵ Dr. R. Brandt aan Rauter (28 april 1944). Ibidem.

⁸⁶ De Jong, *Koninkrijk VIII*. Tweede helft, 688.

⁸⁷ Gesprekken met Rauter. Vijfde gesprek, 5.

⁸⁸ Presser, *Ondergang II*, 72-73.

(pseudo)wetenschappelijke ‘studies’ van antropologen, genealogen en historici – uitgebreid beschreven door historicus Jaap Cohen – werd getracht aan te tonen dat de Portugese Joden niet tot het Joodse ras konden worden gerekend.⁸⁹

De groep was intussen geslonken tot een kleine 400. De rest was buiten de boot gevallen wegens “*ostjüdische Beimischung*”. Dat was mede op het conto van Rauter te schrijven. Hij had er scherp op toegezien dat de Sipo/SD nauw betrokken bleef bij de besluitvorming rond de Sefardische Joden. In september 1943 bevestigde BdS Naumann dat nog eens: “*Obergruppenführer Rauter meint, dass vor einer Beschlussfassung über die portugiesischen Juden der RFSS (Himmler, Th.G.) verständigt werden müsste.*”⁹⁰

Op een bijeenkomst van commissarissen-generaal bij de Seyss-Inquart werd bepaald, dat – indien de situatie dat noodzakelijk maakte – de Portugese Joden in een speciale barak in kamp Vught zouden worden ondergebracht. Rauter: “*Wenn die portugiesischen Juden im Lager sind, werde ich sie mit einer Kommission persönlich besichtigen, um mir einen rassischen Eindruck über diese Juden zu verschaffen.*”⁹¹

De *Höherer SS- und Polizeiführer* wilde dus optreden als ‘keurmeester’ die de groep op korte termijn zou toetsen op joodse kenmerken. Het was de bedoeling dat Herbert Aust, chef van het *Rasse- und Siedlungshauptamt* (RuS) in Nederland hem als ‘deskundige’ bijstond.⁹² Intussen volgden de lijsten met mogelijke gelukkigen elkaar in rap tempo op. Steeds weer werden ze geschoond. Rauter ontving in juli een lijst van Calmeyer met 362 namen van personen “*deren Abstammung sich in Untersuchung befinden.*”

Ook de directeur van het *Reichssippenamt* in Berlijn bemoeide zich met de kwestie. Hij stuurde een rapport naar Naumann van een zekere Wilfried Euler, “*der ein ausgezeichneter Kenner de spanisch-portugiesischer und englischen Judenfragen ist.*”⁹³ Diens bevindingen waren weinig hoopgevend. Euler wilde niet betwisten dat er weinig huwelijken tussen Sefardische en Asjkenazische Joden waren gesloten, maar daarom was het joodse bloed bij de Portugezen niet verdwenen: ze waren steeds als Joden beschouwd en hadden overal waar ze zich ophielden met de joodse gemeenten in contact gestaan.⁹⁴

De Sefardiem op de Portugezenlijst wisten weinig af van het inspectieplan.⁹⁵ Niet Vught maar Westerbork was de plek waar zij werden verzameld en waar Rauter zijn schouw zou doen. Het kwam er echter niet meer van in 1943. Een uitbraak van kinderverlamming in Westerbork (oktober 1943) zorgde

---

⁸⁹ Cohen, J., *De onontkoombare afkomst van Elia d'Oliveira. Een Portugees-Joodse familiegeschiedenis* (Amsterdam 2015) 315 e.v.

⁹⁰ Naumann aan de afdeling IV b 4 (20 september 1943). NIOD 077 GKfdSw 1262.

⁹¹ Notitie Rauter (16 april 1943). Ibidem.

⁹² Ibidem.

⁹³ Begeleidend schrijven van Calmeyer aan BdS Naumann (27 augustus 1943). Ibidem.

⁹⁴ Rapport W. Euler (12 januari 1943). Ibidem.

⁹⁵ Cohen, J., *De onontkoombare afkomst van Elia d'Oliveira*, 425.

er voor dat “*die Besichtigung bis auf weiteres abgeschoben*” werd.⁹⁶ Besmettelijke ziekten maakten de Duitsers schichtig.

Vier maanden later werd er vaart achter de kwestie gezet. Naumann kreeg op 5 februari 1944 een telegram van Ernst Kaltenbrunner, zijn baas bij het *Reichssicherheitshauptamt* in Berlijn. Hij wilde van een uitzonderingspositie niets weten, “*da es sich bei den Sefardims auch vom rassenmässigen Standpunkt aus gesehen ohne jeden Zweifel um Juden handelt. Selbst von jüdischer Seite wird ausdrücklich festgestellt, dass die Sefardims aus Spanien und Portugal stammenden Juden sind.*”⁹⁷ Hierna ging het razendsnel. Zöpf van de afdeling IV B 4 liet weten dat de Portugese Joden onder de algemene maatregelen tegen Joden vielen wat hun bezittingen en vermogen betrof.⁹⁸ Elf dagen later schreef Zöpf aan Naumann dat de al in oktober aangekondigde bezichting van de Portugese Joden in Westerbork had plaatsgevonden.⁹⁹

Rauter was thuis gebleven; hij had Aust gestuurd die samen met Zöpf en kampcommandant Gemmeker de monsterring van de groep had uitgevoerd. De uitkomst was rampzalig voor de overgebleven Sefardiem. In zijn korte verslag aan Rauter kwalificeerde Aust de Portugese Joden als “*Rassisches Untermenschum.*” Hun uiterlijke kenmerken waren: “*Vorwiegend orientalisches mit allen übrigen Rassenanteilen, die im Judentum vertreten sind.*” Daarom adviseerde hij tegen een voorkeursbehandeling.

De wetenschappers die met lijvige rapporten hadden getracht de Portugezen te vrijwaren van transport kregen van Aust ook nog een veeg uit de pan. Hun had het aan “politiek gevoel” ontbroken.¹⁰⁰ Rauter kon trots zijn op de *SS-Sturmbannführer* (majoor, Th. G.) van het *Rasseamt*. Vijftien jaar na de oorlog hield Aust zich van de domme. Hij had niet geweten welke gevolgen zijn verslag had voor de uiteindelijk 308 Sefardische Joden:

“Ich habe lediglich einen fachlichen Bericht abgeben und nicht in das Schicksal der Juden eingreifen wollen. Wenn mein Bericht an die Sicherheitspolizei zu einer Schlussfolgerung veranlasste, so geschah das ohne mein Wissen.”

Op het feit dat hij voor de groep “gelijke behandeling” bepleitte met de rest van het Nederlandse Jodendom, van wie er al 100.000 waren gedeporteerd, reageerde Aust schijnheilig:

“Ich kann mich gut vorstellen, dass hierbei unbewusst ein Gerechtigkeitsgefühl insofern mitgesprochen hat, dass, wenn man schon Juden kennzeichnet und aus sogenannten Sicherheitsgründen inhaftiert, keine Ausnahmen gestattet.”

---

⁹⁶ Frau Slottke (IV B 4) aan BdS (24 oktober 1943). NIOD 077 GKfdSw 1262.

⁹⁷ Kaltenbrunner aan Naumann. Ibidem.

⁹⁸ Zöpf aan de Niederländische Grundstückverwaltung (10 februari 1944). Ibidem.

⁹⁹ Zöpf aan Naumann (21 februari 1944). Ibidem.

¹⁰⁰ Aust aan Rauter (20 februari 1944). Ibidem.

Aust voelde zich nu door een achterbakse Rauter onder druk gezet en misbruikt.¹⁰¹ Hij had zijn verslag in februari 1944 nog niet geschreven of Zöpf kon aan Naumann melden dat de Portugese Joden werden gedeporteerd. De trein reed op 25 februari 1944 niet naar Auschwitz maar naar Theresienstadt, schreef Naumann aan Kaltenbrunner.¹⁰² Presser: "Enkele bevoorrechte groepen Joden hebben Theresienstadt overleefd, andere niet." Zij werden alsnog naar Auschwitz gestuurd.¹⁰³

Feldmeijer en zijn SS'ers in morele duikvlucht

De landingen van de geallieerden op de stranden van West-Europa mochten zich in 1944 aandienen, het betekende niet dat de loopgravenoorlog tussen Rauter en Feldmeijer aan de ene kant en Mussert aan de andere, verleden tijd was en men zich solidariseerde in de strijd tegen een gemeenschappelijke vijand. Eerstgenoemden hadden er nog een probleem bij dat verband hield met het voor de Duitsers problematische oorlogsverloop: de tanende discipline bij de Germaansche SS. Deze "stoottroep" van de politieke SS-gedachte was de voorgaande maanden ernstig verzwakt. De meeste mannen stonden aan het oostfront of waren elders ingeschakeld in het gevecht met binnenlandse en buitenlandse krachten.¹⁰⁴

Met de moed der wanhoop had Rauter in het voorjaar gepoogd de discipline aan te halen met vormingscursussen en bestraffende brieven en door de Germaansche SS lossen te maken van de NSB. Feldmeijer ontving een brief van Dr. Brück waarin deze namens de HSSuPF klaagde over het gedrag van de SS-sportleider Henk Groningen à Stuling. Deze was twintig minuten te laat gekomen op een manifestatie die werd bijgewoond door de plaatsvervanger van de *Reichssportführer*, waarbij de onverlaat "lächelnd" excuses had aangeboden met een opmerking dat hij "etwas" verlaat was:

*"SS-Obergruppenführer Rauter sieht in dem Verhalten von SS-Untersturmführer Groningen à Stuling eine grobe Disziplinlosigkeit eines SS-Führers, die sich bei einer offiziellen Veranstaltung ausserordentlich unangenehm bemerkbar machte..."*¹⁰⁵

Trekjes van ongehoorzaamheid

Als kaderfunctionarissen van Germaansche SS al zo slordig met de discipline omgingen, wat kon dan nog van de ondergeschikten worden gevraagd? Dat was een vraag die Rauter ook aan de Voorman van de Germaansche SS zelf kon voorleggen. Nu de oorlog in een beslissende fase kwam, liet de Voorman de teugels van zijn persoonlijke discipline en moraliteit vieren. Feldmeijer werd Rauters zorgenkind. Persoonlijke uitpattingen, corruptie en zelfs een vermeend geval van overspeligheid die leidde tot

---

¹⁰¹ Verhoor Aust (2 mei 1960). Staatsarchiv München NSG 83 Hauptakte Bd 1, 344-350.

¹⁰² Naumann aan Kaltenbrunner (1 maart 1944). NIOD 077 GKfdSw 1262.

¹⁰³ Presser, *Ondergang* II, 83.

¹⁰⁴ Feldmeijer (29 juni 1944). NIOD 077 GKfdSw 200.

¹⁰⁵ Dr. Brück aan Feldmeijer (11 juli 1944). Ibidem.

zwangerschap van een bij de familie Feldmeijer inwonende vrouw, veroorzaakten roddel en achterklap in de ‘SS-familie’ en ondergroeven het aanzien van de Voorman in ernstige mate.¹⁰⁶

Feldmeijer, die zich onaantastbaar voelde, begon ook trekjes van ongehoorzaamheid te vertonen. Het leidde tot wrijvingen met Rauter. Deze betroffen onder meer de berichtgeving in het weekblad *Storm-SS*, waar met Han van Etten in februari 1944 een nieuwe hoofdredacteur was aangetreden. Deze Van Etten, een omstreden figuur, wilde de teneur van het blad, dat onder zijn voorganger Nico de Haas een ‘no-nonsense’, rechttoe rechtaan SS-toon voerde, omvormen tot een soort SS-tegenhanger van het NSB-periodiek *De Waag*, waarin met lange artikelen het accent kwam te liggen op politiek en cultuur.¹⁰⁷

Dit was tot groot ongenoegen van vele oudgedienden binnen de SS en ook tot die van Rauter. Herhaaldelijk verzocht hij Feldmeijer om Van Etten te ontslaan, maar de Voorman stelde zich vrijer dan voorheen op waardoor hij de gewraakte hoofdredacteur lang de hand boven het hoofd hield. Het leidde tot geïrriteerde briefjes aan Feldmeijer, zoals op 25 maart 1944: *“Ich habe Sie schon 2 mal ersucht, dafür Sorge zu tragen, das sein Wechsel in der Hauptschriftleitung eintritt. Ich hörte, dass das Blatt stark zurückgegangen ist. Es fehlt jede grosse Linie!”*¹⁰⁸ De Voorman gaf vooralsnog niet thuis.

De HSSuPF had zich vooral geërgerd aan kritische artikelen over de voedseldistributie, waarin misstanden werden aangekaart. Volgens Rauter beging Van Etten een onvergeeflijke fout. Overheidsinstanties mochten niet worden aangepakt, omdat het blad daarmee het beleid en het gezag van de bezetter ter discussie stelde. Weer werd Feldmeijer terechtgewezen toen *Storm-SS* in mei 1944 de voedseltekorten voor de komende winter aan de orde stelde:

*“Sie müssen sich mehr um den “Storm” kümmern!. Die Logik, die aus dem Artikel hervorgeht, is direkt katastrophal. Es wird also öffentlich von der SS festgestellt und zur Kenntnis genommen, dass 80 % der Ernte im Schwarzhandel verschwindet (...) Es wird sogar grösstes Verständnis für dieses Vorgehen der Bauern in der SS-Zeitschrift bemerkt. Die Notwendigkeit der Schwarzschiebung wird anerkannt. Und das alles nennt sich SS!”*¹⁰⁹

Rauter eiste dat Feldmeijer optrad, maar deze vond de publicaties over de voedseldistributie terecht, omdat hij zijn eigen redenen had. De Voorman had al eerder geklaagd over de hoogte van de rantsoenen van de vrijwilligers in de SS: rijksduitsers kregen de levensmiddelenratio van de arbeiders die zware

---

¹⁰⁶ Kromhout, *De Voorman*, 427-433

Feldmeijer was niet de enige van de SS- en NSB-top die ontspoorde. De Voorman meldde op 13 juli 1944 dat de chef van de Waffen-SS, Demelhuber, “groote bachanaalen” hield met de dochters van de eigenaar van een hotel-restaurant in Apeldoorn. Secretaris-generaal Huygen van de NSB zocht, volgens informant C. 33 van de Sicherheitsdienst, zijn seksueel vertier bij “de eigenaresse van een hotel in Epe of Ede, waaraan tevens een stoeterij is verbonden.” NIOD 077 GKfdSw 273.

¹⁰⁷ Kromhout, *De Voorman*, 429.

¹⁰⁸ Rauter aan Feldmeijer. NIOD 077 GKfdSw 199.

¹⁰⁹ Rauter aan Feldmeijer (22 mei 1944). Ibidem.

arbeid leverden, terwijl zijn mensen met veel minder genoeg moesten nemen.¹¹⁰ Enkele dagen later verpakte Rauter de wens om Van Etten te vervangen in een volgend ‘dringend verzoek’ dat door Seyss-Inquart werd ondersteund: “*Auch der Herr Reichskommissar hat mich deswegen angesprochen und mich gefragt, wann denn eigentlich der Schriftleiter der ‘Storm’ ausgewechselt wird.*”¹¹¹

Feldmeijer draalde nog, terwijl de hoofdredacteur de verwijten schriftelijk probeerde te weerleggen. Van Etten had de “sarcastische” artikelen over “kruismollen” (leden van het ‘priestergilde’), Joden en “bepaalde wantoestanden” bij de NSB niet zonder redenen gestaakt: de *Reichsführer-SS* had hem daartoe opdracht gegeven.

Inmiddels was het de hoofdredacteur ook verboden over de voedseldistributie te schrijven. Ontgoocheld schreef hij aan de stafleiding van de Germaansche SS dat een dergelijke journalistieke knevelarij “verdervelijk” was voor “ons nationaalsocialisme, voor de Germaansche idee en voor de Duitse bezettende macht.”¹¹² Pas in augustus 1944 kreeg Van Etten zijn congé. “*Weltanschauliche Erziehung*” was, aldus Rauter, een probaat middel om de simpele “*SS-Mann*” in het gareel te houden:

*“Je überzeugter und fester jeder einzelne Angehörige der Schutzstaffel an unserer nationalsozialistischen Weltanschauung und am Führer hängt, um so besser und selbstloser wird er all seine Aufgaben erfüllen. Umso mehr kommt aber auch die Einheitlichkeit und Ganzheit unserer Schutzstaffel zum Ausdruck.”*¹¹³

Morele en financiële nood

De overrijverige Dr. Alphons Brendel was al aan het werk gezet. De leider van de *SS-Schule* Avegoor schreef in mei 1944 een “*Rahmenplan für die weltanschauliche Erziehung.*” Een vormingsplan van maar liefst veertig pagina’s, waarmee de leider van de SS-school in elk geval duidelijk maakte dat hij – gezien de laatste zinnen – nog vertrouwen had in de toekomst: “*Je grösser man den Plan sieht, je mehr man in seinen Inhalt lebt, desto reicher wird er auch gestaltet werden können und desto mehr wird er beitragen, die gestellte Aufgabe zu erfüllen.*”¹¹⁴

De lessen die Dr. Brendel schreef mochten dan een mogelijk antwoord zijn op het politiek-morele verval van de Germaansche SS, ze boden zeker geen soelaas voor de financiële verworping van Feldmeijers elitekorps. Vanaf de oprichting van de Germaansche SS verkeerde de organisatie in geldnood door meer geld uit te geven dan er binnenkwam. In september 1943 moest Rauter zelfs bijspringen om de schulden te delgen. Een door de HSSuPF verordonneerde strenger controlesysteem had weinig effect. De boekhouding was een chaos, niet in de laatste plaats door het gedrag van de Voorman zelf. Feldmeijer

---

¹¹⁰ Stafleiding Germaansche SS (22 april 1944). Ibidem, 4

¹¹¹ Rauter aan Feldmeijer (25 mei 1944). Ibidem, 199.

¹¹² Van Etten aan Hoofd Afdeling II van de Stafleiding Germaansche SS (6 juli 1944). Ibidem, 200.

¹¹³ Rauter aan Feldmeijer (7 juni 1944). Ibidem.

¹¹⁴ Dr. Brendel, ‘Rahmenplan...’ (5 mei 1944). Ibidem, 293.

was onderdeel van het probleem, aldus biograaf Kromhout over de Voorman: “Een van diens zwakke punten was zijn omgang met geld.”

Ondanks een ruim bemeten inkomen, een luxueuze woning volgestopt met veelal van Joden geroofd huisraad (de familie was in april 1944 van Den Haag verhuisd naar Arnhem), was Feldmeijer altijd op jacht naar geld. Hij declareerde duizenden guldens aan reiskosten, en voor spreekbeurten, ‘leende’ geld bij uitgeverij Storm, etc. Kromhout: “Het had er alle schijn van dat Feldmeijer persoonlijke uitgaven betaalde uit de kas van de SS.” Een ordinaire profiteur dus, al zag zijn biograaf verzachtende omstandigheden:

“Waarschijnlijk meende hij recht te hebben op een deel van de buit. Waarom zou een man die elke dag op de barricaden stond voor het heil van alle leden van het Germaanse ras, zich iets moeten ontfeggen?”¹¹⁵

Het moet Rauter een gruwel zijn geweest. De HSSuPF kon veel worden verweten, maar niet dat – al keerden de krijgskansen op de slagvelden nog zo dramatisch – hij zich liederlijk ging gedragen. Het paste niet in de levensfilosofie van deze ‘Germaansche krijger’ uit Stiermarken. Het was niet “*sauber*” voor een SS-officier, behorend tot de elite van Heinrich Himmler, die een nieuwe wereldorde wilde scheppen naar de aanwijzingen van de Führer in Berlijn. Rauter onderkende na de oorlog de zwakheden van zijn beschermeling:

*“Die persönliche Ich-Linie konnte er nicht voll zurückstellen. Ihm hat die Einfachkeit und der Idealismus gefehlt, die bei uns in der Deutschen SS selbstverständlich waren. Zum Beispiel, wir haben uns bemüht, nicht zu rauchen, als eine Willensäußerung. Wir haben möglichst wenig getrunken, möglichst wenig gegessen, also, nicht gefressen, wir haben uns keinen dicken Balg (vertaling: pens) angemestet.”*¹¹⁶

Rauter bespeurde gespleten gedrag bij Feldmeijer die de weelde van zijn bevoorrechte positie in Nederland niet kon dragen: “*Im Osten war Feldmeijer so, aber kaum war er zurück, dann war er in zwei Wochen wieder zweimal so dick; er war eben kein soldatischer Typ.*”¹¹⁷ Hoe ver Feldmeijers misdragingen ook af stonden van Rauters eigen opvattingen, hij kon de Voorman niet laten vallen, om de simpele reden dat er geen alternatief was; niemand had zoveel capaciteiten en krediet bij de achterban van de Germaansche SS om hem te vervangen. Voor Rauter zat er niets anders op dan te pogen zijn pupil in toom te houden met vermaningen en administratieve maatregelen, die overigens weinig effect hadden.

---

¹¹⁵ Kromhout, *De Voorman*, 409-411.

¹¹⁶ Waarschijnlijk doelde Rauter met zijn opmerking ook op de ‘vetgemeste’ Göring.

¹¹⁷ Gesprekken met Rauter Achtste gesprek, 14.

Rauter mocht ontevreden zijn over gedrag van zijn pupil, hij had in de zomer genoeg andere zaken aan zijn hoofd. Zo waren de geallieerden begonnen aan hun opmars in Frankrijk, terwijl Mussert zich aan het binnenlandse front weer ontwikkelde tot de beproefde lastpak die moest worden afgestopt. Omdat het strijdpunt weer de Germaansche SS betrof, was de betrokkenheid van de Voorman onontbeerlijk.

Begunstigende leden of begunstigers

De wrijvingen tussen de NSB rond de Leider en Germaansche SS bleven een constante factor in de Beweging. Ook nu door de oorlogssituatie samenwerking in beider belang was. Tegenover de vijandige bevolking probeerde men de schijn van eenheid nog te bewaren, maar velen wisten beter.¹¹⁸

De Leider mocht dan geen werkelijke macht hebben, hij zat niet stil. Weer waren het de begunstigende leden (BL) van de Germaansche SS op wie Mussert zijn pijlen richtte. Deze keer was niet de relatie met de Landwacht de steen des aanstoots, maar die met het lidmaatschap van de NSB. Mussert zag in de begunstigende leden een potentiële vijfde colonne. Zij moesten daarom een keuze maken. Voor wie weigerde de relatie met de SS te verbreken dreigde roeyement uit de Beweging.¹¹⁹

Nadat de NSB-leider op 17 april 1944 het verbod op het dubbellidmaatschap had afgekondigd en waarna dat besluit in *Volk en Vaderland* wereldkundig was gemaakt (21 april), klom Rauter aan het einde van de maand in de pen. Hij waarschuwde Himmler voor de “verrassende” maatregel; de relatie met Mussert was juist zo goed geweest. Misschien kon de *Reichsführer-SS* met een dwingende telex ook zijn invloed aanwenden om Mussert een halt toe te roepen.¹²⁰ De gang van zaken is illustratief voor de verdeeldheid in en om de NSB waarbij Rauter niet te beroerd was om zijn partij mee te blazen.

Zo bleef de inpassing bestaan, totdat Mussert tijdens een bespreking met Van Geelkerken, Feldmeijer en Jansonius een opening bood. Nadat de Leider zijn bekende standpunten had verkondigd, liet hij weten, dat hij zijn bezwaren zou laten vallen als de term “begunstigende leden” werd aangepast tot “begunstigers”. Feldmeijer in zijn (mede voor Rauter) in het Duits opgestelde verslag: “*Jedenfalls wünsche er [Mussert, Th.G.] keine Begünstigende Leden, nur Begünstigers könnte er anerkennen, denn “Mitglied” seien diese Menschen nicht.*”¹²¹ Seyss-Inquart, die vond dat de kwestie rond de Germaansche SS al te lang voorsleepte, was maar al te genegen in te gaan op Musserts suggestie.

Rauter zag het allemaal met lede ogen aan, maar moest zich bij het compromis neerleggen. Weer moest hij vaststellen dat zijn speelruimte beperkingen kende. Makkend tegen Himmler: “*Ich glaube, es ist nicht der richtige Standpunkt, den wir hier einnehmen mussten.*”¹²² De *Reichsführer-SS* een dag later

---

¹¹⁸ Rapport van Jan G. Gans, gewestelijk propagandaleider NSB. NIOD J. G. Jans Doc I 818.

¹¹⁹ Toespraak Mussert (16 januari 1943). NIOD 123 Nationaal-Socialistische Beweging 204.

¹²⁰ Rauter aan Himmler (29 april 1944). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 533, 1331-1333.

¹²¹ Verslag van bespreking Mussert, Van Geelkerken, Feldmeijer en Jansonius (26 juni 1944). NIOD GKfdSw 200.

¹²² Rauter aan Himmler (27 juni 1944). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 565, 1376-1377.

bezwerend: “*Lassen Sie es wegen der Förderenden Mitglieder nicht zum Bruch kommen. Bin mit einer Benennung ‘Förderer der SS’ einverstanden. Feldmeijer soll sich hieran nicht festbeissen.*”¹²³

Hoe moeilijk Rauter zich bij de voldongen feiten kon neerleggen bleek uit een telex aan Himmler enkele dagen later. Hij waarschuwde voor het imminente gevaar Mussert: “*Der Leider wird sonst bei der nächsten Gelegenheit wieder wild und verlangt wieder etwas neues.*”¹²⁴

Schöngarth, een bruikbare bruit

Op 1 juni 1944 vertrok Naumann, door niemand betreurd, naar Duitsland. Rauter ontving een maand later nog een schrijven uit Neurenberg. De voormalige BdS meldde dat hij zich inmiddels had verzoend met zijn degradatie.¹²⁵ Zo verdween de derde BdS in Nederland roemloos uit de Lage Landen. Hoewel hij – als gevolg van de economische depressie in Duitsland – destijds onvoorwaardelijk had gekozen voor het nationaalsocialisme en zich als loyaal dienaar van de hoogste SS-gezagsdragers zijn werk had gedaan, was er van loyaliteit van die kant weinig te bespeuren toen bleek dat hij tekortschoot bij de uitoefening van de hem opgedragen taken in Nederland. Welk een verschil met zijn voorganger, de kundige opportunist Harster. Dat was geen winterharde nationaalsocialist, maar een ambitieuze politiemann, die zich zonder morele problemen in de jaren dertig had laten inlijven door de SS. Hij was zelfs lid geworden van de NSDAP; dat kon nooit slecht zijn voor zijn carrière.

Naumann, die met zijn ‘slagerswerk’ als leider van een *Einsatzgruppe* in Rusland zijn waarde had bewezen voor de nazi’s, moest zijn gebrek aan politieke intuïtie en ervaring als politiemann bekopen met degradatie. Harster, verantwoordelijk voor de deportatie van het grootste deel van de Nederlandse Joden, ging gelauwerd en betreurd naar het door de geallieerden deels bezette Italië om daar de in ongerede geraakte politiedienst weer op poten te zetten. Naumann eindigde zijn aardse bestaan op 6 juni 1951 (zeven jaar na D-Day) met een strop om zijn nek. Rauter had hem eerder cynisch getypeerd: “*Naumann hatte kein Fingerspitzengefühl*”, geen politiek instinct.¹²⁶

Ook Naumanns opvolger Dr. Eberhard Schöngarth, geboren in 1903 te Leipzig, had geen politieachtergrond.¹²⁷ Eigenlijk vertoonde zijn vooroorlogse carrière veel gelijkenis met die van zijn voorganger. Alleen voelde hij zich al op veel jongere leeftijd aangetrokken tot het nationaalsocialisme.¹²⁸

Historicus A.E. Cohen die een kleine studie aan de BdS wijdde, typeerde hem als volgt: “Paste ooit een man zo goed bij de functie die hij ging vervullen? Overtuigd nationaalsocialist, nog lang voor de *Machtsübernahme* zelfs, met een krachtige wil (*‘setzt sich immer durch’*, oordeelde een superieur), intelligent, algemeen ontwikkeld, *Volljurist*, onberispelijk van gedrag en houding, open en eerlijk,

---

¹²³ Himmler aan Rauter (28 juni 1944). Ibidem, nr. 566, 1378.

¹²⁴ Rauter aan Himmler (6 juli 1944). Ibidem, nr. 569, 1380-1381.

¹²⁵ Naumann aan Rauter (25 juli 1944). NIOD 077 GKfdSw 5.

¹²⁶ Gesprekken met Rauter. Zevende gesprek, 23. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380, h 2-7.

¹²⁷ Autografische notitie E. Schöngarth (Dortmund, 26 september 1936). In 't Veld, *De SS en Nederland* I, 458-459.

¹²⁸ *Het Proces Rauter*, 251.

weltgewandt, 1.80 lang, geen schulden, geen vrouwenkwesties, geen straffen, een uitgesproken gevoel voor discipline en kameraadschap.”¹²⁹

Hier aangekomen kregen het bezettingsbestuur, de SS-diensten, de illegaliteit en de rest van de bevolking echter te maken met een man die de voorgaande jaren was gehard in het bezettingsmilieu van het *Generalgouvernement* met al zijn geweld en ontsporingen. Rauter kon zo iemand goed gebruiken nu de strijd ging om het ‘*dasein oder nicht dasein*’ van het nationaalsocialisme in Europa.

De vraag of dat Duizendjarig Rijk Groot-Germaans of een door Groot-Duitsland geleide federatie van overwonnen staten moest worden, was niet meer aan de orde. Dat Schöngarth onhebbelijkheden etaleerde die Rauter in betere tijden verafschuwde, nam deze voor lief. “Hij raasde, vloekte, dreigde, schold, liep urenlang in zijn kamer op en neer als een tijger in zijn kooi en niemand, zelfs niet wie hij bij zich geroepen had, durfde dan binnen te gaan”, aldus A.E. Cohen: “Hij was een onmogelijk mens, een dronken bruto, die zich vandaag de bevelen niet meer herinnerde die hij gisteren gegeven had.”¹³⁰

Vreemd genoeg kwalificeerde Rauter de vierde BdS in Nederland als “*ein sauberer, korrekter Offizier.*” De HSSuPF had een verklaring voor diens buitensporige gedragingen: “*Aber durch die Kämpfe im Osten stark beeinflusst. Im Osten wurden Methoden angewandt, die sehr unschön waren, also, von unserem Weststandpunkt aus.*”¹³¹

De oorlogsomstandigheden lieten echter niet toe om het gedrag van Schöngarth te corrigeren. Doch dit nadeel had ook zijn voordeel. Tot geluk van Schöngarth raakten zijn ‘Poolse’ methoden in zwang in een Nederland waar het bezettingsbestuur snel desintergreerde en de Duitsers steeds vaker naar het wapen van de terreur grepen. Hitler had er met zijn *Niedermachungsbeehl* in de zomer 1944 de weg voor vrijgemaakt.

Ook Rauters persoonlijk functioneren in de laatste oorlogsfase had tot gevolg, dat hij steeds afhankelijker werd van een *Befehlshaber* die meer taken overnam. Het verlangen van de HSSuPF om zich niet alleen te manifesteren als de provoost-geweldige die het volk onder de duim hield, maar ook om zijn oude, geliefde stiel als *Kämpfer* weer op te pakken, werd almaar sterker. Om Himmler op politieel-bestuurlijke vlak te dienen was eervol, doch het viel in het niet bij de sensaties die hij in 1915 had gevoeld in de loopgraven van het Isonzo-front, na 1918 als *Zugführer* in de strijd tegen de belagers van het gekortwiekte Oostenrijk en weer later als *Stabsführer* van de *Steierische Heimatschutz* tegen Austromarxisten en Joden in de steden en dorpen van het Alpenland. Hij mocht met zijn verkorte been dan ooit voor 35 procent invalide zijn verklaard, Rauter zou Berlijn laten zien dat ze hem als soldaat en voormalig vrijkorpsleider nog niet konden afschrijven.

---

¹²⁹ Cohen, A.E., ‘Een onbekende tijdgenoot: de laatste *Befehlshaber* der Sicherheitspolizei und des SD in Nederland’ in *Studies over Nederland in oorlogstijd*, dl I (’s Gravenhage 1972), 170-190, aldaar 175.

¹³⁰ Cohen kwam tot deze conclusie op basis van uitlatingen van getuigen binnen en buiten het SS-apparaat na de oorlog. Ibidem, 189-190.

¹³¹ Gesprekken met Rauter. Zevende gesprek, 24.

*Der Rauter-roovers razernij
Het is een eindeloze rij
Van menschenroof en dwinglandij
die wij niet moog'lijk achtten
Die Rauter-troep, die barbarij
Zij blijft, ter waarschuwing, ons bij
Ons ... en de nageslachten*

W. LOEB¹

Hoofdstuk 12

‘Dasein oder nicht dasein’

Strijd tegen ‘den Defaitismus’

Nu de geallieerden Parijs hadden bevrijd en naar Noord-Frankrijk en België waren doorgestoten, werd het de hoogste tijd voor evacuatie van de nog in Den Haag residerende bezettingsinstanties. Hitler maakte er met een *Führerbefehl* een verplichting van voor nazi's en hun diensten die niet direct waren betrokken bij de oorlogsvoering.² De richting van de verhuizing was oostwaarts. Vlak voor of achter de IJssel hield de reis voorlopig op. Commissaris-generaal Wimmer van Bestuur en Justitie streek neer in Zwolle. BdS Schöngarth zwierf met zijn *Führungsstab* in het midden, oosten en noorden van het land en kwam via Zeist, Zwolle en Assen uiteindelijk in Westerbork terecht.³

Anderen vonden vaak onderdak in het lommerrijke Apeldoorn aan de rand van de Veluwe. Onder hen Seyss-Inquart. De rijkscommissaris betrok een villa aan de Loolaan, waar hij al in de voorgaande maanden in de tuin een bunker had laten bouwen.⁴ Ook Rauter zette zijn nieuwe hoofdkwartier in Apeldoorn op. Hij kon kiezen uit diverse locaties, want de bezetter had er sinds 1942 op grote schaal villa's, rusthuizen, vakantiegebouwen, sanatoria, hotels, winkels, garages, ja zelfs een fietsenbewaarpplaats en het onderkomen van de plaatselijke boerenleenbank gevorderd. De keuze van de *Höherer SS- und Polizeiführer* voor zijn nieuwe hoofdkwartier viel op weeshuis De Berghorst aan de Loseweg, naast paleis Het Loo.⁵

Voor zijn persoonlijk welzijn en dat van zijn gezin nam Rauter ook de nodige maatregelen. De familie verhuisde van Wassenaar naar Arnhem. Daar had een Duitse *Dienststelle* in oktober 1943 een villa aan de Ernst Casimirlaar 23 gevorderd. De woning was eigendom van de directeur van de plaatselijke Incassobank, mr. P.J.A. Iordens. Zijn echtgenote Gijsbertha Stroink: “Begin Januari 1944

---

¹ Loeb, W., ‘De Rauter-troep’, radiovoordrachten (Den Haag 1945). NIOD Br 9379.

² Bds aan Aussenstellen (21 september 1944). NIOD 077 GKfdSw 1708.

³ Ibidem, 344.

⁴ De gezinnen Seyss-Inquart en Wimmer vonden onderdak in het kasteeltje Spelderholt te Beekbergen.

⁵ Archief gemeente Apeldoorn, Secretarie I Doos nr. 503, 922.

kwam in mijn woning de familie Rauter bestaande uit 7 personen t.w. Generaal Rauter, Mevrouw Rauter, drie kinderen benevens twee dienstboden. Deze familie heeft mijn woning betrokken tot ongeveer 10 September 1944.”⁶

Het illegale *Trouw* maakte in een van de juninummers (1944) melding van de verhuizing naar Arnhem, waarbij tevens het nieuwe huisadres openbaar werd gemaakt. Een alerte verbindingsofficier van de *Ordnungspolizei* had daarop de beveiliging van Rauters woning verscherpt door er een permanente bewaking van drie man in het tuinhuis onder te brengen.⁷

Het gezin Rauter trok (exclusief het gezinshoofd) na Dolle Dinsdag naar Celle nabij Hannover, waar de familie van Else Rauter woonde. De eigenaresse van Ernst Casimirlaan 23 kwam hierna ter plekke polshoogte nemen. Enkele maanden eerder was zij ontboden bij mevrouw Rauter, “die mij de woning liet zien. Ik constateerde toen, dat al mijn eigen goederen in de woning nog aanwezig waren.” Nu was dat anders. Mevrouw Iordens-Stroink: “17 September, na de luchtlanding bij Arnhem, heb ik door een kapot ruit, mijn woning betreden.” De lakens waren weg, stelde ze vast, zo ook de ‘complete keukenuitrusting’ en het tafelzilver. De vrouw des huizes schatte de totale waarde van de verdwenen voorwerpen op 2250 gulden.⁸ Na de oorlog zou deze kwestie nog een staartje krijgen.

Terug naar de algehele verwarring in die septemberdagen van 1944. Ook bij de NSB maakten de vorderingen van de geallieerden op het slagveld veel emoties los. De ‘landverraders’ vreesden de wraak van de woedende bevolking en de strafvervolging door de uit Londen over te komen Nederlandse regering. Evacueren of niet was weer de vraag die aan de orde kwam op de laatste bijeenkomst van de “Hoofdkwartieraad der NSB” op 4 september 1944. Op dat moment kwam de verwarring over een snelle opmars van Amerikanen, Britten, Canadezen en Polen tot een climax; Brussel was inmiddels bevrijd. De discussie aan de Maliebaan te Utrecht was een voortzetting van een eerdere in maart van dat jaar. Toen had Mussert zich tegen vertrek naar het oosten (Duitsland) uitgesproken “en hij stelde zich op het standpunt dat hij, zoals hij het uitdrukte, liever met tienduizend leden in Nederland bleef, dan dat hij later met honderdduizend leden zou moeten terugkeren.”⁹

Secretaris-generaal Huygen poogde in juli opnieuw evacuatie bespreekbaar te maken bij de Leider. Zonder resultaat. De situatie veranderde toen op de burelen van de Beweging in Utrecht bekend werd dat vrouwen en kinderen van Duits burgerpersoneel in Nederland door bemiddeling van de

---

⁶ Proces-verbaal Bureau Opsporing Oorlogsmisdrijven (BOOM) 5 november 1946. NA Ministerie van Justitie: Commissies tot Opsporing van Oorlogsmisdadigers (COOM) (1942) 1942-1949 (1984) Inv. Nr. 1335.

⁷ Schrijven verbindingsofficier aan BdO (30 juni 1944). NIOD 077 GKfdSw 1733.

⁸ Het proces-verbaal bevat een uitgebreide lijst met verdwenen voorwerpen: “24 stuks tafelzilver (lepels en vorken) zonder graveringen, 12 theelepeltjes, zilver, gekarteld, zonder monogram, 24 éénpersoonslakens voorzien van het waschmerk no. 707, 24 slopen van hetzelfde waschmerk, 15 tafellakens met Griekse rand, bijbehorende servetten, vingerdoekjes en een aantal geborduurde kleine tafelkleedjes, 24 droogdoeken, waschtafeldoeken, theedoeken, enz., 10 wollen dekens en 6 donzen dekens, 3 losse kapokmatrassen (grijs gebloemd tijk), een complete keukenuitrusting kleur grijs BK, 1 Smyrna-tapijt 2 x 2 m. hoofdkleur terracotta met gebloemde rand.” Proces-verbaal Bureau Opsporing Oorlogsmisdrijven (BOOM) 5 november 1946. NA Ministerie van Justitie: Commissies tot Opsporing van Oorlogsmisdadigers (COOM) (1942) 1942-1949 (1984) Inv. Nr. 1335.

⁹ Verslag door J. de Haas van de laatste bijeenkomst van “Hoofdkwartieraad” der NSB (4 september 1944). NIOD Doc II 564 c 1.

NSDAP werden overgebracht naar Duitsland. Deze evacuatie had tot gevolg dat leden en lagere NSB-instanties aanklopten bij leidende figuren voor informatie en aanwijzingen.¹⁰

Er was sinds de mislukte moordaanslag op Hitler (20 juli) ook veel gebeurd. De *Sicherheitsdienst* stelde in augustus vast dat de aanslag in combinatie met de niet-aflatende nederlagen die de Duitsers zowel aan het westelijke als aan het oostelijke front – en niet te vergeten in Italië en op de Balkan – moesten incasseren, zelfs bij de verstokte nationaalsocialisten en bij andere “*deutschfreundlichen Kreisen*” tot wanhoop had geleid.

*“Nur ein kleiner Teil überzeugter Nationalsozialisten glaubt noch uneingeschränkt an den Sieg des Reiches (...) Mitglieder der NSB berufen sich bei Gesprächen über die schlechte Stimmungslage der Bewegung darauf, das Stimmungsniveau sinke auch unter den Reichsdeutschen laufend. Auch diese Kreise glaubten nur noch an ein Wunder.”*¹¹

De medewerkers van de *Sicherheitsdienst* schreven hun vernietigende bevindingen tien dagen voor de bevrijding van Parijs (25 augustus 1944), een gebeurtenis die door het vijandige Nederlandse volk werden beschouwd als “*ein unerhörter politischer Erfolg*” waarvan “*die moralischen Folgen auf Deutschland nicht ausbleiben würden.*”¹²

Rauter probeerde met indoctrinatie het geloof in de nationaalsocialistische zegeningen bij zijn Nederlandse volgelingen te herstellen. Feldmeijer kreeg daartoe een boodschap mee:

*“Ich halte gerade die weltanschauliche Erziehung und Durchbringung nach unten zum einzelnen SS-Mann für besonders notwendig und entscheidend. Je überzeugter und fester jeder einzelne Angehörige der Schutzstaffel an unserer nationalsozialistischen Weltanschauung und am Führer hängt, um so besser und selbstloser wird er all seine Aufgaben erfüllen. Umso mehr kommt aber auch die Einlichkeit und Ganzheit unserer Schutzstaffel zum Ausdruck!”*¹³

De leden van de Germaansche SS moesten ten minste één keer per maand bij elkaar komen voor vormingsonderricht.¹⁴ De maatregelen van Rauter volgden elkaar nu in hoog tempo op. Eerder had hij

---

¹⁰ Ibidem.

¹¹ *Meldungen aus den Niederlanden*, nr. 182 (15 augustus 1944). NIOD 077 GKfdSw 357.

De inlichtingendienst van de Germaansche SS signaleerde een “algemene brutaliteit der tegenstanders” na de aanslag op Hitler: “Openlijk wordt het betreurd, dat de aanslag niet gelukt is en spreekt men de hoop uit, dat het een volgende keer beter zal slagen.” ‘Reactiebericht over de uitwerking van den aanslag op den Führer.’ (21 juli 1944). NIOD 077 GKfdSw 280.

¹² *Meldungen aus den Niederlanden*, nr. 182 (15 augustus 1944). NIOD 077 GKfdSw 357.

¹³ Rauter aan Feldmeijer (7 juni 1944). NIOD 077 GKfdSw 200.

¹⁴ Opdracht Rauter aan de Germaansche SS (17 juli 1944). NIOD 077 GKfdSw 83.

Volgens eigen opgave was de Germaansche SS op 1 juni 1944 3959 man sterk. Ibidem, 5.

de viering van het “*Sonnenwendefest 1944*” (21 juni) voor onbepaalde tijd uitgesteld.¹⁵ Een dag later maakte hij de Germaansche SS, toch een afdeling van de NSB met een kort briefje aan het *Polizeigericht A te Velp*, ondergeschikt aan de Algemene SS en aan de “*Oberabschnittsleiter*” van de SS; Rauter zelf dus.¹⁶ Op 25 juli 1944 werd in een bespreking met hoge SS’ers, onder wie Feldmeijer, door de *Höherer SS- und Polizeiführer* besloten tot algehele mobilisatie van de Germaansche SS. Wie al niet diende bij een onderdeel van de SS of Landwacht moest zich melden bij de Landstorm en wie als lid van de Germaansche SS nog geen scholing had gekregen moest voor een cursus van acht weken naar Avegoor.¹⁷

Ook bij de Landstorm werden de touwtjes strakker aangehaald. Dat was nodig, schreef Rauter aan Hans Jüttner, als chef van het *SS-Führungshauptamt* verantwoordelijk voor de *Waffen-SS*: officieren dronken bovenmatig en hadden “*auch eine Menge Frauengeschichten*”, *sodass sich die Führung nachteilig auf die Jugendlichen auswirken müsse*.¹⁸

Eerder had Rauter zijn dank aan Jüttner uitgesproken voor het sturen van *SS-Standartenführer* Martin Kohlroser als nieuwe commandant van de Landstorm. Deze nazi van het eerste uur (1922) had in de *SS-Leibstandarte Adolf Hitler* carrière gemaakt. Rauter was erg tevreden over Kohlroser, want deze had onmiddellijk een einde gemaakt aan de “*Cliquen- und Saufwirtschaft*” bij de Landstorm en was meteen aan de slag gegaan om het regiment weer op orde te brengen. Rauter bedankte Jüttner verder voor de “*Steyer-Kommandeurwagen*” waarmee hij in geval van schermutselingen met geallieerde troepen veilig kon rondrijden zonder gevaar te lopen door de eerste de beste pistoolschutter te worden neergeschoten.¹⁹

Rauter en zijn Landstorm kregen in deze benarde weken steun uit onverwachte hoek. Rost van Tonningen, niet raszuiver genoeg om toe te treden tot de SS, probeerde het nu bij de Landstorm. Na een kortstondige opleiding mocht de president van de Nederlandsche Bank zich de rang van reserve-*Unterscharführer* (sergeant) aanmeten. Mogelijk kon hij, schreef Rauter aan Himmler, opklimmen tot reserve-pelotonscommandant. Rauter tevreden: “*Rost hat in den 6 Wochen mit viel Liebe und Eifer mit den jungen Unterführeranwärtern mitgehalten und trotz seiner 51 Jahre sein Bestes hergegeben*.”²⁰

Terwijl bij de rest van de bevolking de hoop op een snelle bevrijding door geruchten en uitspraken van minister-president Gerbrandy in Londen en van de geallieerde generaal Dempsey – “De invasie van Nederland staat te beginnen” – met Dolle Dinsdag (5 september 1944) explodeerde, groeide de nervositeit bij het bezettingsbestuur en collaborerende groepen navenant.²¹ Rauter reageerde zoals

---

¹⁵ NIOD 077 GKfdSw 293.

¹⁶ Ibidem, 4.

¹⁷ Rauter bepaalde tevens dat verlofgangers van de Germaansche SS en zelfs zij die uit de SS waren ontslagen zich bij een landing van de geallieerden op Nederlands grondgebied bij een van de bataljons van de Landstorm hadden te melden. Besluitenlijst van bijeenkomst Rauter met top van Germaansche SS en SS-Ersatzkommando (25 juli 1944). Ibidem, 5.

¹⁸ Rauter aan Jüttner (SS-Führungshauptamt) (23 juni 1944). Ibidem, 4.

¹⁹ Rauter aan Jüttner (17 juni 1944). Ibidem.

²⁰ Rauter aan Himmler (8 augustus 1944). Ibidem, 6.

²¹ De Jong, *Koninkrijk*, Xa. Eerste helft, 178-179.

van hem mocht worden verwacht, met verscherping van zijn aanpak. Zo gaf hij aan Van Geelkerken, die als inspecteur-generaal van de Landwacht domicilie had gekozen in Nijmegen, opdracht dat diens ondergeschikten, in navolging van *Ordnungs- en Sicherheitspolizei*, “*Terroristen und Saboteure*” bij wie wapens werden aangetroffen “*diese unverzüglich im Kampf niederzumachen haben.*” Voor de duidelijkheid vulde de HSSuPF aan: “*Wenn bei einer Gruppe von Radfahrern die angehalten werden, sich einer befindet, der die Waffe zieht, so ist die gesamte Gruppe niederzumachen....*”²²

Een week eerder had Rauter al een aantal van deze ‘terroristen en saboteurs’ zonder vorm van proces laten doodschieten “*als Sühne für begangene Morde und Mordanschläge.*” Dit in overeenstemming met “*Kaltenbrunner.*”²³

De spanning was begin september 1944 zo opgelopen dat de bezetter elk moment de doorstotende geallieerden in de straten van de Nederlandse steden verwachtte. Seyss-Inquart zette de *Ausnahmezustand* in werking. De noodzakelijke verordeningen van de rijkscommissaris en de commissaris-generaal voor de Veiligheid waren al in mei geformuleerd. In feite kwam de *Ausnahmezustand* (staat van beleg) neer op de maatregelen die waren genomen bij de April-meistakingen van een jaar eerder: “Ieder verzet tegen maatregelen van de bezettende macht, iedere verstoring van de openbare orde, iedere benadeeling van het arbeidsproces (...) wordt bestraft met de dood.” Verder werd het standrecht weer ingevoerd.

Niet Seyss-Inquart zelf, maar commissaris-generaal Wimmer van Bestuur en Justitie oefende “als algemeen plaatsvervanger van den Rijkscommissaris in diens naam de aan dezen toekomende bevoegdheden uit... (artikel 7).²⁴ Rauter voelde zich niet gepasseerd, hij bleef de “plaatsvervanger van den Rijkscommissaris voor politiezaken” en voor de openbare orde. Hij schreef Himmler: “*Ich habe alle Belange der SS und Polizei zur vollen Zufriedenheit gewahrt.*”²⁵

Dolle Dinsdag

Voor alle partijen bracht Dolle Dinsdag op 5 september 1944 een grote ontzuivering. De bevolking die aan de gemeentegrenzen in de diverse steden vergeefs stond te wachten op de geallieerde tanks nadat deze Brussel hadden bevrijd en waren aangekomen bij de grens van Zuid-Limburg, moest onverrichter zake huiswaarts keren. De bezetter had in zijn nervositeit onderdelen van de *Wehrmacht* schielijk naar Duitsland verplaatst. Ook van de SS-diensten had de paniek bezit genomen. *SS-Aussendienst* en -*posten* verbrandden op grote schaal documenten. Het *Judenreferat IV B 4* van Zöpf, inmiddels verplaatst naar Velp, vernietigde al zijn dossiers.²⁶

---

²² Rauter aan Van Geelkerken (27 juli 1944). NIOD 077 GKfdSw 5.

²³ Rauter aan Dr. Bender, Feldkommandostelle RFSS (19 juli 1944). Ibidem.

²⁴ Decreet van de rijkscommissaris (13 mei 1944). “NIOD. Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied.

²⁵ Rauter aan Himmler (27 mei 1944). NIOD 077 GKfdSw 4.

²⁶ De Jong, *Het koninkrijk Xa*. Eerste helft, 180-183.

De opdracht tot vernietiging kwam volgens Herbert Wölk, *SS-Aussenstellenleiter* in Rotterdam, van Rauter en Schöngarth: “Ik kreeg dan t.z.t. van deze meerderen, zolang zulks door postverbindingen of door koeriers mogelijk was, de beschikking omtrent wat moest gebeuren.” Zo moest hij belastende processen-verbaal laten meegeven en deze werden net als de *Personalakten* en alle dossiers van de *Dienststellen* van de Sipo op bevel van Rauter verbrand en “zulks heeft dagenlang geduurd.”²⁷

Het meeste gezichtsverlies leed de NSB, of wat daar nog van over was. Dat was ook het meest zichtbaar. De blinde paniek had toegeslagen bij de getrouwe aanhang van Mussert. Zelf had hij op 9 juli nog in een gesprek met Rauter geroepen dat hij nooit en te nimmer op de vlucht zou slaan; desnoods zou hij met zijn lijfgarde in Utrecht, waar alles met de NSB was begonnen, sterven. Zijn lotsverbondenheid met de Duitsers gaf hij nimmer op. Rauter: “*Mit einem Wort: er war ganz weich und treu gestimmt.*”²⁸ Toen het er in september op aan leek te komen, had Musserts achterban daar heel andere gedachten over. Op alles wat vervoer kon bieden trok een groot deel van de burger-NSB’ers met aanhang richting oosten.

Van Musserts heldhaftige bespiegelingen was ook weinig meer over. Op de eerder gememoreerde vergadering van de “Hoofdkwartierraad der NSB” van 4 september sprak hij:

“Mijne kameraden, wij zijn in dezelfde situatie als vóór den 10den Mei 1940, d.w.z., wij weten niet wat wij moeten doen. Treinen zijn niet te krijgen. Het is het best dat U aan Uw leden den opdracht geeft om op eigen gelegenheid een goed heenkomen naar het Noord-Oosten te zoeken, waar ik in Zwolle een verzamelplaats zal oprichten...”²⁹

De aanwezige kaderfunctionarissen waren getuige van hun eigen adembenemende besluiteloosheid. Op de vraag van hun Leider of er binnen de Beweging iets aan plannen voor evacuatie bestond, kreeg hij ontkennende antwoorden. Wat “organisatieleider” (!) M. Kardoes de opmerking ontlokte dat het “een godvergeten schandaal” was dat “deze zaken niet eerder behandeld waren en dat er dus niets was voorbereid.”

Van zijn kant meldde Mussert dat hij wel degelijk met de Duitse autoriteiten contact had gezocht over een mogelijke evacuatie. Hij had aangeklopt bij de *Beaufragte* van de rijkscommissaris voor de provincie Utrecht, B. Müller-Reinert. Deze maakte zich er met enkele woorden van af: “Ten aanzien van het vervoer had hij geen bevoegdheden. En verder vroeg hij hem te willen verontschuldigen, want hij had het heel erg druk met vele belangrijke zaken...” Ook van een eerder belet bij Seyss-Inquart was

---

²⁷ Verklaring Wölk tijdens diens proces voor het Bijzonder Gerechtshof te Den Haag (10 juni 1949). NA CABR Wölk Inv. nr. 77011.

²⁸ Rauter aan Himmler (10 juli 1944). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 559, 1368-1369.

²⁹ Van deze vergadering maakte niet alleen J. de Haas notulen. Het hierboven aangehaalde citaat komt uit een ongesigneerd verslag. De schrijver liet de bijeenkomst abusievelijk op “maandag 6 september” plaatsvinden. NIOD 077 GKfSw 279.

Mussert “niets wijzer geworden.” De kaderbijeenkomst leek daarom te verzanden in besluiteloos heen en weergepraat.

De stemming sloeg om toen Feldmeijer plotseling in de vergadering verscheen. De notulen van J. de Haas meldde dat de Voorman zojuist op bezoek was geweest bij Rauter, waarbij de HSSuPF vijftwintig treinen ter beschikking wilde stellen voor de evacuatie van de vrouwen en de kinderen van NSB-leden: “Feldmeijer die een zeer zelfbewuste houding aannam en kennelijk als ‘redder’ der NSB figureerde, voegde hier nog aan toe, dat Rauter het concentratie-kamp Westerbork ter beschikking stelde als doorgangskamp voor de vluchtelingen en dat er dan uit Amsterdam, Rotterdam en Den Haag en andere grote steden extra-treinen zouden lopen.”³⁰

Terwijl de aanwezigen zuchtten van opluchting, nam Feldmeijer Mussert en Van Geelkerken apart. Hij meldde dat Rauter belangrijke voorwaarden had verbonden aan zijn aanbod. De evacuatie was “strikt beperkt” tot “de vrouwen en kinderen”. Bovendien diende Mussert de mannelijke leden van de NSB te verplichten toe te treden tot de Landwacht. Deze “hulp-politie-organisatie” zou voortaan rechtstreeks onder de bevelen van de regionale bevelhebbers van de Duitse “*Grüne Polizei*” [*Ordnungspolizei*, Th.G.] worden gesteld. Vanzelfsprekend zouden de NSB’ers die al waren toegetreden tot de *Wehrmacht*, de *Waffen-SS* of de Landwacht Nederland hierbuiten vallen.

Mussert willigde deze eisen ter plekke in. Terug in de grote bijeenkomst deed hij hiervan verslag zonder echter te spreken over de bevelsverhouding met de *Grüne Polizei*. De animo bij zijn mannelijke achterban om aan zijn oproep gehoor te geven, was niet groot. Zij die zich wel aanmeldden, werden onmiddellijk ondergebracht in kazernes van de *Grüne Polizei*, “waar ook de reeds bestaande Landwachtformaties waren samengetrokken”. Zij kregen daar een zogenoemd “*Soldbuch*” uitgereikt, waarmee zij automatisch lid van de Duitse *Wehrmacht* werden en zodoende, als het zover kwam, door de geallieerden als krijgsgevangenen moesten worden behandeld.³¹

Ook de Landwacht zelf, die nog op enige zelfstandigheid kon bogen, werd op 5 september onder het directe bevel van de *Befehlshaber der Ordnungspolizei* geplaatst, aldus inspecteur-generaal Van Geelkerken. Van “majoor Hentschel”, de verbindingsofficier van de *Ordnungspolizei* bij de Landwacht, had hij te horen gekregen: “Van vandaag af ben ik de enige die de Landwacht te bevelen heeft.”³²

Nu Rauter de treinen had toegezegd vormden zich bij de stations lange rijen van “gedemoraliseerde, in diskrediet” gebrachte mensen, die “nauwelijks nog voor hun overtuiging durfden uit te komen.”³³ Het waren niet alleen Rauters “vrouwen en kinderen” die de perrons bevolkten; hele NSB-gezinnen probeerden in blinde vlucht – opgejaagd door het gerucht dat Breda al was bevrijd – naar het oosten weg te komen. De NSB verspeelde haar laatste restje geloofwaardigheid toen ook diverse kopstukken op de vlucht sloegen.

---

³⁰ Verslag door J. de Haas van de laatste bijeenkomst van “Hoofdkwartierraad” der NSB (4 september 1944). NIOD Doc II 564 c 1.

³¹ Ibidem.

³² Proces-verbaal Van Geelkerken (5 september 1947). NIOD Doc II NSB 564 c 2.

³³ De Jong, *Het koninkrijk Xa*. Eerste helft, 186-187.

Aangeslagen door Musserts weifelmoedigheid en gebrek aan leidinggevendheid verzamelden plaatsvervangend Leider Van Geelkerken, Kardoos, Landwachtcommandant N.J. Alblas en districtsleider voor Zeeland, J. Dekker zich in het huis van WA-commandant A. Zondervan te Utrecht. De groep besloot de volgende avond (Dolle Dinsdag) te vertrekken. Hun eerste bestemming zou Apeldoorn zijn, waar Rauter – de enige man die nog respect afdwong en hun veiligheid kon garanderen – zich volgens berichten had gevestigd. Kardoos werd vooruitgestuurd om er woonruimte te vinden. De kopstukken van de NSB zouden daar blijven terwijl hun gezinsleden naar Westerbork werden doorgestuurd.

De volgende ochtend vertrokken de mannen naar Van Geelkerkens huis te Lunteren, waar de nodige jenever het moreel moest opkrikken. Een poging van Musserts plaatsvervanger om bij NSB-penningmeester F.W. van Bilderbeek geld los te peuten mislukte, wat hem hysterisch maakte: “Als ik ooit nog eens terugkom, steel ik 10 x zoveel als ik ooit had.” Niettemin vertrokken de mannen, aangevuld met vrouwen en kinderen, per colonne van vijf auto’s (gewapende partijgenoot op het spatbord van de voorste wagen) naar Apeldoorn.

Van Geelkerken raakte de volgende dagen geheel het morele kompas kwijt. Zijn biograaf B. van der Boom: “Dolle Dinsdag gaf hem het laatste duwtje naar een geheel egocentrisch gedrag. De laatste acht maanden van de oorlog besteedde Van Geelkerken zijn niet aflatende energie aan een koortsachtige, nerveuze activiteit, die zich afspeelde in het niemandsland tussen hoop op de overwinning en de erkenning van de nederlaag. Vragen van goed en kwaad waren nauwelijks meer relevant, het enige dat nog telde voor Van Geelkerken waren zijn persoonlijke veiligheid, zijn macht en zijn bezittingen.”³⁴

Het was een bont gezelschap aan NSB-kader dat zich met alles wat als voertuig kon dienen uit de voeten maakte. Max Blokzijl, bekend van zijn radiopraatjes, reed met de auto naar Groningen. Propagandist Ernst Voorhoeve fietste naar het Duitse Kleef. Boerenleider Evert Jan Roskam nam ook de tweewieler, maar sloeg af naar het noorden. Het voormalige lid van de Tweede Kamer Max graaf de Marchant et d’Asembourg, tevens gemachtigde van Mussert voor Limburg, week naar Duitsland uit.³⁵ Zijn collega-Kamerlid Jan Woudenberg, de baas van het Nederlands Arbeidsfront (NAF), was op maandagavond 4 september per auto naar het Sauerland vertrokken om zijn gezin in Olpe onder te brengen. Eerder op de dag was besloten de hoofdzetel van het NAF naar Almelo te verplaatsen. Woudenberg zelf meldde zich drie dagen later – de kust was inmiddels voorlopig veilig – in Almelo. Daar werd hij aanvankelijk ‘als vluchter’ met de nek aangekeken.³⁶

Zelfs Mussert nam zijn voorzorgen. Hij bracht zijn vrouw, zijn achternichtje annex maîtresse Marietje Mijnlief, haar moeder en een bevriend echtpaar naar Holten in Overijssel, waarna hij

---

³⁴ Boom, B. van der, *Kees van Geelkerken*, 68-71.

³⁵ Kromhout, *De Voorman*, 440.

³⁶ Memoires Woudenberg. NIOD H.J. Woudenberg Doc I 1922 a 1, map i, 196-198.

terugkeerde naar Utrecht en waar hij in het hoofdkwartier van de Beweging aan de Maliebaan geen enkele belangrijke functionaris meer aantrof.³⁷

Na de paniek kwam de ontzuivering. De paniek bij de top van de NSB maakte plaats voor schaamte. Velen keerden timide terug van hun vluchtadressen. Mussert en zijn getrouwen hadden overduidelijk bewezen mentaal ongeschikt te zijn voor de politieke rol die zij de voorgaande vier jaar hadden opgeëist bij de bezetter. De rol van de NSB was definitief uitgespeeld.

Rauter zal niet verbaasd en verdrietig zijn geweest over het vluchtgedrag bij de NSB. Het bevestigde alleen maar zijn mening dat de Beweging een inferieure organisatie was, waar de ware nationaalsocialistische spirit ontbrak. Bovendien zou hij weinig last meer hebben van Mussert en kon hij diens plaatsvervanger Van Geelkerken, de inspecteur-generaal van de Landwacht, gebruiken als stroman om de SS-belangen te dienen. Diens relatie met Mussert was al onderhevig aan corrosie. Er kwamen steeds meer spanningen aan de oppervlakte, zo schreef Rauter in augustus aan Himmler. Van Geelkerken raakte uit de gratie; hij werd steeds meer overvleugeld door partijgenoot ing. F.E. Müller, de “*Oberbürgermeister*” van Rotterdam.³⁸

Mussert zelf probeerde intussen zijn gezag terug te winnen. Op 13 september 1944 richtte hij zich in een oproep tot “mijne kameraden” van de Landwacht: “Het hoogtepunt van den strijd is bereikt. Er op of er onder.” Onvoorwaardelijk stond hij nog achter Adolf Hitler, maar zijn opzwevend bedoelde woorden klonken hol en wanhopig:

“Een zeer zware weg ligt achter ons (...) Nu gaat het er om het laatste te geven wat wij hebben (...) De strijd wordt gewonnen. Nederland groter, sterker en welvarender dan ooit. Dit is ons doel. Geeft voor dat grootsche doel het uiterste. Later zult gij met groote voldoening daaraan terugdenken als de overwinning bevochten zal zijn.”³⁹

Waar Mussert en zijn getrouwen hun zenuwen niet in bedwang hadden weten te houden, hield de top van de Germaansche SS, tot tevredenheid van Feldmeijer, het hoofd koel in de turbulente dagen rond Dolle Dinsdag. Hij gaf hoog op van zijn medewerkers. “Met enkele zeer weinige uitzonderingen” waren de leiders van de Germaansche SS op hun post gebleven.⁴⁰

Rauter was in zekere zin dubbel tevreden. Niet alleen deed Mussert er als politieke tegenspeler niet meer toe, hij kon zich ook gaan toeleggen op activiteiten die hem als oorlogsveteraan het meeste na stonden. De vijand mocht op Dolle Dinsdag nog niet zijn verschenen, de HSSuPF wist maar al te goed dat het niet lang zou duren voor de geallieerden de confrontatie op Nederlandse bodem zouden zoeken. Hijzelf verwachtte de aanval op de Zeeuwse eilanden of op Rotterdam.⁴¹

---

³⁷ De Jong, *Koninkrijk Xa*. Eerste helft, 193-204.

³⁸ Rauter aan Himmler (3 augustus 1944). NIOD 077 GkfdSw 6.

³⁹ Oproep Mussert (13 september 1944). NIOD Doc II 249 D 13.

⁴⁰ Kromhout, *De Voorman*, 440-441.

⁴¹ Rauter aan Josef Fitzthum, Beauftragter des RFSS in Albanië (13 juni 1944). NIOD 077 GkfdSw 4.

Rauter zou niet werkeloos toekijken, maar zijn ervaringen als *Oberleutnant* tijdens de Eerste Wereldoorlog en later van de straatgevechten op Oostenrijkse bodem in praktijk kunnen brengen. Hij zou de *Führer* en de *Reichsführer-SS* niet teleurstellen, zoals hij bij de Februaristaking (1941) en de April-meistakingen van 1943 zijn waarde had bewezen. De *Reichsführer-SS* kon op hem rekenen in de strijd om *Dasein oder Nicht-Dasein*. Onlangs nog had Himmler hem als blijk van waardering enkele flessen “*Vitaborn-Säfte*” gestuurd. Erg gezond, aldus de RFSS: “*Ich nehme an, dass Sie die Säfte gut verwerten können.*”⁴²

Kampfgruppe Rauter

Nu Rauter zijn blik en aandacht, ten koste van zijn politionele taken, meer richtte op militaire activiteiten, moest hij daarvoor de nodige maatregelen treffen. Het was zaak meer handelingsvrijheid te verkrijgen. Op het gebied van orde en rust en het bestrijden van de illegaliteit droeg hij belangrijke competenties over aan *SS-Brigadeführer* Mascus van de *Ordnungspolizei* en diens collega Schöngarth van de *Sicherheitspolizei*.⁴³

Voor Schöngarth ging Rauter nog verder. De *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD* kreeg een soort aanvullend *Niedermachungsbefehl*, waarin hem carte blanche werd gegeven voor de bestrijding van “*Terroristen und Saboteuren*”. De chefs van de *SS-Aussendienststellen* en *-Aussenposten* kregen van Schöngarth een telegram: “*Es kommt vielmehr jetzt darauf an, durch möglich wirkungsvolle Aktionen den Niederländern vor Augen zu führen, dass die Sicherheitspolizei gerade jetzt überall hart zuschlägt.*”⁴⁴

De tot dusver gehanteerde methoden werden gestopt. Infiltraties door de zogenoemde *V-mannen* om illegale strijders te ontmaskeren waren van de baan; meteen hard toeslaan bij de eerste vage verdenking. Hier was geen sprake meer van het politioneel bestrijden van de vijand in zijn vele gedaanten, maar van ongeremde terreur. Schöngarth voorvoelde wat er nu stond te gebeuren. Vandaar waarschijnlijk dat hij zijn telegram daarom afsloot met: “*Die Bevölkerung darf nicht den Eindruck der Willkür erhalten, sondern muss fühlen, dass die Sipo hart ist, aber doch diszipliniert und massvoll vorgeht.*”⁴⁵ Zijn vermaning “om niet met een kanon op mussen te schieten”, hadden weinig effect. De hele Nederlandse bevolking zou nu bloot worden gesteld aan nietsontziende terreur.

Waar Schöngarth zich bezighield met de binnenlandse vijanden, had Rauter zijn handen nu vrij om zich te richten op de dreiging uit het buitenland. Hij organiseerde, mede op aandringen van *Generalfeldmarschall* Model zijn *Kampfgruppe Rauter* waarin alle bewapende *SS*- en aanverwante organisaties (*Waffen-SS*, *SS-Wachbatallion*, een regiment van de *Ordnungspolizei*, *Landstorm* en *Landwacht*) waren begrepen. De *Höhere SS- und Polizeiführer* was altijd bevangen geweest door de

---

⁴² Himmler aan Rauter (8 juni 1944). Ibidem.

⁴³ Verhoor Rauter (31 maart 1947). NA CABR Lages Inv. nr. 140 (BR v. C 394/49).

⁴⁴ Schöngarth aan Aussendienststellen und -Aussenposten (11 september 1944). NIOD Doc II 260, a-2.

⁴⁵ Ibidem.

angst dat de militaire SS-eenheden in Nederland onder de zeggenschap van de *Wehrmacht* zouden komen te vallen. Een vrees die door Himmler werd gedeeld. Nu de confrontatie met de geallieerden voor de deur stond, werd die druk vanuit de *Wehrmacht* met wie de gewapende SS samen al aan het Oostfront vocht (onder supervisie van de *Wehrmacht*) alleen maar sterker.

De competentiestrijd tussen *Wehrmacht* en de militaire eenheden van de SS had in de voorgaande jaren tot een reeks van conflicten geleid. Ook in Nederland, bijvoorbeeld ten tijde van de Februaristaking, toen Rauter de stakers pas kon aanpakken nadat hij zich onder het bevel van *Wehrmachtsbefehlshaber* Christiansen had laten plaatsen. Toen het probleem zich tijdens Aprilmeistakingen weer dreigde voor te doen omzeilde Rauter dat gevaar door een politionele oplossing te zoeken. Hij deelde het land in in *Sicherheitsbereiche* (meestal parallel aan de provinciegrenzen) met aan het hoofd “*Kommandeure*”, van wie de meesten politieofficier waren.⁴⁶

Rauter wist de bevelstructuur tussen militaire en politiecommandanten kundig te mengen. Voor Utrecht en Gelderland koos hij voor officieren van de *Waffen-SS*, commandanten van de daar gelegerde *Ersatz*-eenheden. De “*Kommandeur*” van Noord-Holland, een majoor en bataljonscommandant van de *Ordnungspolizei*, had bijvoorbeeld ook eenheden van de *Waffen-SS* onder zich. “Het lijkt op het eerste gezicht paradoxaal”, schrijft In ’t Veld, “dat de militarisatie van gewapende SS-eenheden en politie niet de positie van het leger, maar die van de *Höherer SS- und Polizeiführer* versterkte.” Tekenend voor de latere verhouding tussen Rauter en de *Wehrmacht* is, dat hij in mei 1944 de *Wehrmachtsbefehlshaber* ertoe wist te brengen om hem in geval van geallieerde landingen *Wehrmacht*-troepen ter beschikking te stellen voor semi-politionele taken in het achterland.⁴⁷

Nu Rauter, in navolging van anderen in het Duitse Rijk, zijn *Kampfgruppe* had gevormd, was er geen tijd te verliezen. Op 15 september 1944 moest de HSSuPF Himmler berichten dat Maastricht een dag eerder was gevallen. De toestand was ernstig maar niet hopeloos: “*Im Bereich der englischen Armee im Raum nördlich von Hasselt hat sich nicht viel geändert.*” Zijn twee bataljons Landstorm lagen in Stein (westelijk van Sittard) en aan het Albertkanaal (bij Turnhout in België).⁴⁸

Rauter mocht dan meer ‘*kämpferische*’ bevoegdheden hebben gekregen, in de praktijk van de oorlogsvoering werden deze ondergeschikt aan de bevelen van de hooggeplaatste legerleiders, geleid door *Generalfeldmarschall* Model, chef van de *Heeresgruppe B*. De HSSuPF was, net als in zijn tijd bij de Oostenrijkse vrijkorpsen, gedoemd de tweede viool te spelen, als het al niet minder was. Zijn voornaamste en nuttige taak bestond voornamelijk uit het bijeenharken van alle weerbare mannen om de geallieerde storm te weerstaan. Zo droeg hij al op zondagmiddag 17 september, de dag van de eerste landingen van de geallieerden bij Arnhem (*Market Garden*), 600 man van het *SS-Wachbataillon* die

---

⁴⁶ In ’t Veld, *De SS en Nederland*, 109-111.

⁴⁷ *Ibidem*, 111.

⁴⁸ Rauter aan Himmler (15 september 1944). NIOD 077 GKfdSw 6.

het concentratiekamp Amersfoort bewaakten over aan een stafofficier van *Wehrmachtbefehlshaber* Christiansen.⁴⁹

Het weerhield de vertegenwoordiger van Himmler er niet van na de oorlog hoog op te geven van zijn eigen activiteiten en de prestaties van zijn SS-militairen in het weerstaan van de Britse troepen rond de hoofdstad van Gelderland. Als pendelaar tussen het westen van Nederland en zijn nieuwe hoofdkwartier in Apeldoorn: “*Den Haag war von allen Dienststellen geräumt. Ich aber blieb noch hier, weil ich in diesem psychologischen Zeitpunkte vom Westen nicht weggehen wollte.*”⁵⁰

Toen Model met de staf van zijn *Heeresgruppe* in Venlo verscheen, kreeg Rauter opdracht van de RFSS om voor overleg zo spoedig mogelijk met de *Generalfeldmarschall* in contact te treden, wel met de toevoeging: “*Hals und Beinbruch, Rauter!*” De HSSuPF wist toen nog niet waar Model zich ophield. Deze was inmiddels met zijn mensen verhuisd naar Oosterbeek. Twee dagen voor de aanval van de geallieerden trof Rauter daar eindelijk Model, met wie hij en diens stafchef Krebs en twee divisiebevelhebbers de oorlogssituatie in Nederland en België besprak. Natuurlijk ging het daarbij over de verwachte landing van de Britten en Amerikanen.⁵¹

Volgens eigen zeggen had Rauter de hoge militairen “*scherzhalber*” voorgehouden dat de geallieerden de omgeving van Oosterbeek en Arnhem als landingsgebied zouden kiezen. Model en zijn ondergeschikten hielden het voor “*ausgeschlossen*” dat de vijand zijn weinige luchtlandingstroepen hieraan zou wagen. Nee, zij verwachtten eerder een aanval op de Rijnovergangen bij Düsseldorf. Voor de bescherming van Model en zijn staf stuurde Rauter toch maar een bataljon SS-recruten naar Oosterbeek.⁵²

Na de oorlog is er veel gespeculeerd over de vraag of de landingsplaats voor de geallieerde parachutisten bij Oosterbeek was verraden. Rauter ontkende dat met klem. Ook hij was verrast. “*Nein, es ist kein Verrat gewesen. Es war völlig überraschend.*”⁵³

De mislukking van Market Garden kon achteraf worden toegeschreven aan het slechte weer, de ongeschikte landingsplaatsen voor de parachutisten (te ver uit elkaar en te drassig), de te korte voorbereidingstijd, waardoor er logistiek veel aan de operatie schortte en de onderlinge communicatiekanalen gebrekkig waren, en ten slotte aan de onderschatting door de geallieerden van de Duitse gevechtskracht en handelingssnelheid. Koen en doortastend optreden van de Duitsers deed de opzet van de Britse veldmaarschalk Bernard Montgomery om via Gelderland door te stoten naar het Ruhrgebied en het westen van Nederland, mislukken.⁵⁴

---

⁴⁹ De Jong, *Koninkrijk Xa*. Eerste helft, 351.

⁵⁰ Verklaring Rauter op verzoek van kapitein H.J. Gerritsen (IND) op 6 mei 1946. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 b 28.

⁵¹ Gesprekken met Rauter. Derde gesprek, 14-15.

⁵² Verklaring Rauter op 6 mei 1946. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 b 28.

⁵³ Gesprekken met Rauter. Derde gesprek, 15.

⁵⁴ Gulmans, J.J., ‘Operatie Market Garden’ in Klep, C. en Schoenmaker. B. (red.), *De bevrijding van Nederland 1944-1945. Oorlog op de flank* (’s Gravenhage 1995) 107-160, aldaar 154-160.

Boog, H. e.a., *Das Deutsche Reich und der Zweiten Weltkrieg*, Band 7. *Das Deutsche Reich in der Defensive Strategischer Luftkrieg in Europa, Krieg im westen und in Ostasien 1943-1944/45*, 609-611.

De voormalige *Höherer SS- und Polizeiführer* kon in gevangenschap nog nagenieten van de strategische fouten die de geallieerden hadden gemaakt. De Engelsen waren te weifelachtig in hun optreden geweest: *“Das war unser Glück.”* Zijn eigen bijdrage aan het Duitse succes viel zeker niet te onderschatten. Pedant: *“Zwei Divisionen haben wir rechtzeitig aus dem Küstenschutz nach Belgien geworfen. Die Reservén-Einheiten, 25 oder 30.000 SS-Männer wurden auch nach dem Süden geworfen. Ich habe Polizeibataljone nach dem Süden geworfen.”* Hierdoor werd de vijand zo lang opgehouden, dat *Generaloberst* Kurt Student met zijn *Fallschirmjäger* de zo nodige steun kon verlenen.⁵⁵

Rauter zelf zorgde met zijn regiment van de Landstorm dat hij terughaalde van het Albertkanaal en de aan hem ondergeschikte politiebatalljons voor steun tijdens de gevechten bij Oosterbeek en Arnhem. Hierdoor werd het *“Hinterland”* (westen van Nederland) wel onbeschermd achtergelaten.⁵⁶ Als de illegaliteit in actie was gekomen, zo realiseerde de HSSuPF zich toen hij Den Haag bezorgd verliet voor Arnhem en er niet zou terugkeren voor de laatste dagen van september, dan had hij daar niets tegen kunnen doen. Met een trap na:

*“Wenn die Widerstandsbewegung etwas wert gewesen wäre (taktisch!), hätte sie in September 1944 losschlagen müssen. Alles war dann gegen England eingesetzt (...) Sie haben aber nichts gemacht! Wenn diese Situation in der Steiermark gewesen wäre, wären die Befehlshaber so herausgeflogen.”*⁵⁷

Niet alleen had Rauter, naar eigen zeggen, alles wat kon vechten bij elkaar geschraapt, hij zou ook zo ongeveer de doorslag hebben gegeven bij het behoud van Arnhem voor de Duitsers. Met zijn rekruten, politietroepen en *Wachbataillon*, moest hij volgens eigen zeggen gaten in de verdedigingslinie opvullen.⁵⁸ Ook mentaal hield hij de leiding op de been. Zo zou hij Von Wühlisch, de stafchef van de *Wehrmachtbefehlshaber*, die de Gelderse hoofdstad die eerste dagen al als verloren waande, hebben opgepept met de woorden: *“So lange wir leben, Herr Wühlisch, ist Arnheim nicht verloren!”* Er [Van Wühlisch, Th.G.]: *“Ich bin äusserst skeptisch, aber ich danke Ihnen herzlich.”*⁵⁹ Dergelijke uitlatingen zijn kenmerkend voor Rauter: een onwankelbaar geloof in Hitler, Himmler, de nazileer, de onuitputtelijke oerkracht van de Duitse (SS-)soldaat en het opwrijven van zijn eigen rol. De invalide ex-*Oberleutnant*, hunkerend naar nieuwe heldendaden op het slagveld:

“Ik voerde het bevel aan de frontsector van Emmerik over Arnhem tot Tiel en ik stond onder onmiddellijk bevel van generaal Blumentritt, opperbevelhebber van het 25ste Leger. Tijdens mijn functie van bevelvoerend generaal kwam ik slechts eenmaal in

---

⁵⁵ Gesprekken met Rauter. Derde gesprek, 14-15.

⁵⁶ Verklaring Rauter op 6 mei 1946. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 b 28.

⁵⁷ Gesprekken met Rauter. Derde gesprek, 13.

⁵⁸ Ibidem. Negende gesprek, 1-2.

⁵⁹ Ibidem. Derde gesprek, 15.

de week naar Apeldoorn, indien de toestand aan het front dit veroorloofde. Ik voerde dan slechts zeer belangrijke besprekingen, mijn functie van Höhere SS- und Polizeiführer betreffende.”⁶⁰

Zoals eerder gezegd was de inbreng van zijn *Kampfgruppe*, gezien de omvang en afgezet tegen andere *Wehrmacht*- en SS-onderdelen, bescheiden tijdens *Market Garden*. Als belangrijkste opdracht kreeg hij, nadat de geallieerde aanval voorlopig was afgeslagen, met zijn zwakke legereenheid het front van Tiel tot Emmerik te verdedigen en als goed organisator versterkingen aan te leggen op de Veluwe en bij de bruggen over de IJssel om een mogelijke offensief tegen te houden.⁶¹ Rauter zelf maakte het mooier: “Tevens vestigde ik de bruggehoofden bij Deventer, Zutphen en Zwolle.”⁶²

Speelde Rauter op militair en op politiek niveau de tweede viool, als *Höhere SS- und Polizeiführer* en directe vertegenwoordiger van Himmler had hij in de september- en oktoberdagen van 1944 wel directe toegang tot veldmaarschalk Model en diens generaals. Zijn inzet met zijn *Kampfgruppe* werd op prijs gesteld; elke man die de wapens kon opnemen tegen de geallieerden telde nu. Hij zat met hen aan tafel, zij luisterden naar hem, maar zij namen hun eigen beslissingen. General-Oberst Kurt Student die Model in oktober opvolgde, was na de oorlog enige tijd gedetineerd in Avegoor. Hij had een positief oordeel over Rauter:

“Den Generaal Rauter heb ik pas leeren kennen toen ik hier in 1944 als commandant van de Heeresgruppe H. kwam. Ik heb hem toen een maal of zes ontmoet. Hij maakte den indruk van energiek en wilskrachtig te zijn. Hij had bij ons, Wehrmachtoffiziere, geen slechte naam (...) Die niet-slechte indruk is mij hier bevestigd geworden.”⁶³

Van Rauter en de rest van het bezettingsbestuur verwachtte de militaire top echter in de eerste plaats dat ze het “*Hinterland*” in toom hielden, opdat het Duitse leger niet de kans liep ook nog eens door verzetsgroepen in de rug te worden aangevallen. In dat opzicht waren Rauter en BdS Schöngarth, aan wie belangrijke politionele bevoegdheden waren gecedeerd, van groot belang.

---

⁶⁰ Verhoor Rauter (31 maart 1947). NA CABR Lages Inv. nr. 140 (BR v. C 394/49).

⁶¹ Rauter: “Die Brückenköpfe, Zwolle, Deventer u. Zutphen wurden von mir mit einer stark feldbefestigten, weitauseinandergezogen (Bomber!) Rundumverteidigung versehen. Ich hatte vom SS-Führungshauptamt der Waffen-SS hierzu einen guten Corpsstab erhalten. In den Monaten Okt., Nov., Dez., Jä. u. Feb. wurden die vielen Kreuz- u. Querstellungen in der Emmerich-IJsselstellung gebaut, die einen feindl. Angriff aus dem Süden sehr erschwert hätten. – Doch die Feindpanzer kamen ja dann im April aus dem Osten her...” Verklaring Rauter op 6 mei 1946. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 b 28.

De Jong, *Koninkrijk Xb*. Eerste helft, 5.

⁶² Verhoor Rauter, 6 december 1947. NIOD H.A. Rauter Doc I, 1380 a 1, 145.

⁶³ Verhoor K. Student (24 april 1947). NIOD F.C. Christiansen Doc I, 283 b 16.

Spoorwegstaking mislukt

De militaire opmars van de geallieerden richting Arnhem en Nijmegen werd begeleid door een oproep tot een algemene spoorwegstaking. Aangespoord door het militaire opperbevel van de geallieerden kondigde de Nederlandse regering in Londen de maatregel af op de dag van de eerste landingen bij Oosterbeek (17 september 1944).⁶⁴ ‘Londen’ kon tevreden zijn. Vooral in Utrecht, waar het hoofdkantoor van de NS was gevestigd, op de grote stations van Amsterdam, in Den Haag, Rotterdam en op de belangrijke knooppunten Amersfoort en Apeldoorn werd vrijwel meteen gevolg gegeven aan de oproep.⁶⁵ In andere delen van het land duurde het wat langer, maar na enkele dagen kon toch worden gesproken van een algemene spoorwegstaking. Ook de binnenvaart kwam door de staking stil te liggen.⁶⁶

Met de staking poogde de Nederlandse regering de troepen van de bezetter een gevoelige slag toe te brengen bij de toevoer van manschappen, wapens en andere oorlogsmiddelen. Deze opzet mislukte doordat de Duitsers er in slaagden binnen een week enkele duizenden man spoorwegpersoneel uit de *Heimat* naar Nederland over te brengen, waardoor er weer geregelde treindiensten ten dienste van het militair vervoer konden worden uitgevoerd. Nu dat gelukt was, verdween daarmee ook het gevaar waarvoor Londen in zijn stakingsoproep had gewaarschuwd: de jacht op de stakers en leden van de NS-leiding van wie velen inmiddels waren ondergedoken. De Duitse *Wehrmacht* had, aldus Rauter, korte tijd overwogen om “*diesen Eisenbahn u. Schifferstreik unter Einsatz aller Machtsmittel zu bekämpfen.*” Doch nadat de toevoer van voor de Wehrmacht “*lebenswichtigen Nachschub*” was verzekerd, “*bestand auf deutscher Seite kein deutsches Interesse mehr den holl. Streik zu bekämpfen.*”⁶⁷

Volgens Helmut Pröbsting, afdelingshoofd bij de *Sicherheitsdienst*, had het er om gespannen en het was aan zijn inspanningen en die van *Aussenstellenleiter* Willy Lages van Amsterdam te danken geweest dat er van geweld werd afgezien. Daags na de afkondiging van de spoorwegstaking hoorde Pröbsting, dat “Seyss-Inquart van plan was de stakende spoorwegmannen met drastische maatregelen te dwingen het werk te hervatten.” De rijkscommissaris “wilde Amsterdam en misschien ook nog andere grote steden in het Westen van Nederland volkomen van de buitenwereld afsluiten, zodat niemand en niets eruit of erin kon. De gevolgen laten zich denken.”

Pröbsting poogde daarop Schöngarth te overtuigen dat “dit waanzinplan” moest worden voorkomen. Tot zijn grote verbazing vond hij een willig oor bij zijn anders zo humeurige superieur. De BdS meldde dat Lages hem al voor was geweest met een “bewogen” pleidooi: “Enkele dagen later hoorde ik dat Schöngarth zich bij Rauter en bij Seyss-Inquart nadrukkelijk en met succes tegen het plan had uitgesproken. Een grote ramp was voorkomen.”⁶⁸

---

⁶⁴ Rüter, A. J. C., *Rijden en staken. De Nederlandse spoorwegen in oorlogstijd* ('s Gravenhage 1960) 222-223.

⁶⁵ Ibidem, 227.

⁶⁶ Ibidem, 227-238.

⁶⁷ Verklaring Rauter (6 mei 1946). NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 b 28.

⁶⁸ Verklaring Proebsting (29 september 1949). NA CABR Inv.nr. 140 II (BR v. C 349/49).

Was het de bedoeling geweest om de Duitsers hard te treffen, juist de Nederlandse bevolking zou de komende wintermaanden het meeste te lijden krijgen onder de gevolgen van de staking. “*Seine Folgen waren für die Hollands Bevölkerung katastrophal,*” kwalificeerde Rauter de ontwikkelingen na de oorlog.⁶⁹ De voormalige HSSuPF vergat daarbij op te merken, dat juist het bezettingsbestuur het grootste aandeel had in de rampzalige situatie. Als reactie op de staking besloot Seyss-Inquart een groot deel van de bevolking te straffen door voedseltransporten via binnenschepen over het IJsselmeer naar het westen van het land te verbieden zonder dat besluit publiek te maken.⁷⁰

De pogingen van de geallieerden om bij Arnhem een bruggenhoofd te vestigen, mochten dan zijn mislukt, militaire successen in Zuid-Nederland werden door hen wel degelijk geboekt. Het leidde onder meer tot de ontmanteling van Rauters ‘modelkamp’ Vught. Al in mei 1944 ging een groep van achthonderd gevangenen op transport naar Dachau in Zuid-Duitsland. Het plotselinge vertrek was bedoeld om ruimte te maken voor gevangenen uit het Oranjehotel in Scheveningen, waar toen nog de invasie werd verwacht. Een week later werden alle nog aanwezige Joden naar Auschwitz gezonden.⁷¹

De spanning in Vught was na de invasie in Normandië al gestegen. Terwijl de kampleiding het regiem strenger maakte, probeerden de bewakers – in het zicht van de naderende nederlaag – zoete broodjes te bakken bij de gevangenen. Iedere gevangene vroeg zich af wat de Duitsers van plan waren met het kamp. Intussen werd het steeds drukker op de fusilladeplaats, waar de SD op basis van het *Führerbefehl* ‘*Saboteure und Terroristen*’ executeerde. Begin september was het kanongebulder van de strijdende legers in Vught te horen. Op 5 september moesten de overgebleven gevangenen aantreden voor appèl. De *Schutzhäftlinge* werden vervolgens afgemarcheerd naar naast het kamp gereedstaande goederenwagens. Na een uur zette de trein zich in beweging richting het Duitse concentratiekamp Sachsenhausen. De volgende dag was het de beurt aan de overgebleven vrouwen (Ravensbrück) en mannen (Sachsenhausen). Bij elkaar werden 2900 mannen en 650 vrouwen op transport gesteld naar Duitsland. Een groep van ongeveer 250 à 300 gijzelaars bleef nog achter met als taak de liquidatie van het kamp. Half september werden zij vrijgelaten.⁷² Daarmee kwam een einde aan het concentratiekamp dat door Rauter, zijn oprichter, werd bestempeld als “*Erziehungslager*” (opvoedingskamp).⁷³

De spoorwegstaking wordt door historicus J.C.H. Blom aangemerkt als het begin van de “totale ontregeling” van het leven in bezet Nederland: “De Duitse nederlaag staat vast. De vraag is nog slechts hoelang het zal duren. Het optreden van de bezetter gaat zich kenmerken door een onsystematische roof en terreur. De zeer anti-Duitse bevolking wordt in hoge mate in beslag genomen door de zorg voor de primaire levensbehoeften. Tegelijkertijd krijgen de illegale organisaties nu een massaal karakter.”⁷⁴

---

⁶⁹ Verklaring Rauter (6 mei 1946). NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 b 28.

⁷⁰ De Jong, *Koninkrijk Xa*. Eerste helft, 371. Het werd de schepen onmogelijk gemaakt het IJsselmeer over te steken; veel schepen werden daarbij in beslag genomen. Ibidem Xb. Eerste helft, 18.

⁷¹ Meeuwenoord, *Mensen, macht en mentaliteit...*, 328.

⁷² Ibidem, 331-347.

⁷³ Verklaring Rauter op 6 mei 1946. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 b 28.

⁷⁴ Blom, J.C.H., *Crisis, bezetting en herstel. Tien studies over Nederland 1930-1950* ('s Gravenhage 1989) 97-98.

Welke uitwerking het *Niedermachungsbefehl* en het opheffen van de *Gerichtsbarkeit* had was het verzet al in juli 1944 duidelijk gemaakt, toen er kort na elkaar op diverse plekken drie aanslagen waren gepleegd, waarvan twee met dodelijke afloop. Rauter:

*“Da die Standgerichte seit 8 Tagen nicht mehr verhandeln können, und da ein neuer Befehl bisher nicht ergangen ist, sah ich mich gezwungen, um dieser Flut von Angriffen entgegenzutreten, in Amsterdam 15, in Rotterdam 6 und in Arnheim 19 einsitzende Terroristen zu erschiessen.”*⁷⁵

Een ander voorproefje van wat de bevolking te wachten stond en waarbij Rauter een hoofdrol speelde kregen de inwoners van Beverwijk in juni voorgeschoteld. Als “*Sühneaktion*” voor aanslagen op twee NSB’ers werden 480 jonge mannen in de leeftijd van achttien tot vijftwintig jaar aangehouden, van wie er uiteindelijk 400 in het concentratiekamp Amersfoort terechtkwamen.

De nationaal-socialistische burgemeester schreef een kruiperige brief aan Rauter waarin hij meldde dat het toch zijn plicht als burgervader was om voor vrijlating van zijn plaatsgenoten te pleiten. Hij voerde daarvoor diverse argumenten aan. Onder de arrestanten bevonden zich velen met een keur aan kwalen: maag, darm, long- en huidaandoeningen, etc. Verder onderging de plaatselijke economie die werd geschaagd door de tuinbouw, een ernstige aderlating bij het verlies van zoveel arbeidskrachten. Tenslotte werd zijn toch al zo zware taak als NSB-burgemeester, zeker op het gebied van de propaganda voor het nationaalsocialistische ideaal, extra belast: “*Wir verkaufen hier in Beverwijk wochentlich – 1000 Exemplare der Zeitschrift ‘Volk en Vaderland’, aber seit April wenig mehr als 50% dieser Anzahl.*”⁷⁶

Rauter reageerde bijna per omgaande. Hij wees het verzoek van de burgemeester af: Beverwijk was een onrustige gemeente die “*von kommunistische Elementen durchsetzt ist*” en waar “*jugendliche Kreisen*” aanslagen op ‘andersdenkenden’ wilden plegen. De HSSuPF kon niet anders dan “*einen möglichst breiten Kreis von Menschen treffen, wobei ich mir durchaus darüber im Klaren bin, dass ein Grossteil dieser Männer unschuldig ist.*”⁷⁷ Rauter was onverbiddelijk. Gestapo-chef Erich Deppner deed alsnog een poging om de jonge mannen vrij te krijgen. Omdat inmiddels vast was komen te staan, dat de dader van beide aanslagen niet uit Beverwijk kwam en het ‘economisch onverantwoord’ was deze mensen nog langer vast te houden.⁷⁸ De HSSuPF wilde er niet van horen.

Er waren meer sprekende voorbeelden van deze onverbloemde terreur. Honderden geallieerden vliegtuigen vlogen op 10 en 11 september 1944 over Nederland om strategische doelen in Duitsland te bombarderen. Het vijandelijke afweergeschut slaagde er in om een Amerikaanse bommenwerper neer

---

⁷⁵ Rauter aan Himmler, 17 juli 1944. NA CABR Lages Inv.nr 140 (BR v. C 394/49).

⁷⁶ Burgemeester Beverwijk aan Rauter (26 juni 1944). NIOD Rauter (Processtukken) Archief 286 Inv. nr. 45/47.

⁷⁷ Rauter aan burgemeester Beverwijk (30 juni 1944). Ibidem.

⁷⁸ Deppner aan Rauter (4 augustus 1944). NIOD 077 GKfdSw 6.

te halen boven de Zaanstreek. De negen bemanningsleden kwamen met de parachute veilig aan de grond en konden met hulp van de plaatselijke bevolking onderduiken.

Toen de Landwacht op de plek arriveerde trof zij niemand meer aan, maar de bezetter arresteerde daarna toch vier mannen. Onder hen een persoon die een van de parachutes bij zich droeg. De drie overige arrestanten droegen bij hun aanhouding een armband met daarop het woord ‘Oranje’, wat duidelijk maakte dat zij tot de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) behoorden. Op 12 september werden bij een razzia in Zaanwijk nog eens achttien arrestaties verricht. Vervolgens maakte de Duitse politie bekend dat alle gearresteerden werden doodgeschoten als de Amerikaanse vliegers zich niet zouden melden.

De BS overlegde daarop met de Amerikanen, die bereid waren zich over te geven aan de Landwacht. Wel op voorwaarde dat de Duitsers garandeerden de gearresteerden en degenen die vliegers onderdak hadden verschaft niet te straffen. De bezetter weigerde die garantie af te geven. De eerste vier aangehouden mannen zouden sowieso worden doodgeschoten; daar kon een overgave van de Amerikanen niets aan veranderen. De geallieerde vliegers hielden zich daarop schuil.⁷⁹

De kwestie kreeg een dramatische wending toen Rauter zich naar het politiebureau te Zaandam begaf. Hij was van mening dat de neergeschoten Amerikanen belangrijke informatie konden verschaffen. Hij gelastte het genoemde viertal dood te schieten. Nadat het executiepeloton zijn werk had gedaan, bleven de lichamen langs de weg liggen waar ze pas uren later werden gevonden. Rauter schaarde zich hiermee achter de praktijken die in Oost-Europa en op de Balkan usance waren, maar nieuw voor Nederland.⁸⁰ De terreur hoefde niet meer in sluipmoord te worden verpakt.

De HSSuPF liet verder weten dat de overige achttien arrestanten ook voor het vuurpeloton zouden eindigen als de vliegers zich niet overgaven. Mocht dit dreigement niet voldoende zijn dan zou hij “100 tot 150 willekeurige Zaanwijkers uit rijdende Duitse politieauto’s” laten neerschieten. Acht Amerikanen lieten zich daarop gevangen nemen. De negende was inmiddels naar Amsterdam gevlucht.⁸¹

Over zijn betrokkenheid bij de gebeurtenissen in de Zaanstreek liet Rauters geheugen hem later danig in de steek:

“Ik kan mij herinneren dat in september 1944 te Zaanwijk parachutisten waren gedaald; nadat deze onvindbaar bleven, zijn enkele gijzelaars gearresteerd en later zijn vier personen gefusilleerd. Ik zal daartoe de stukken wel hebben ondertekend, hoewel ik mij dat niet kan herinneren, doch zonder mijn toestemming mocht dit niet gebeuren.

---

⁷⁹ Hoen, J.J. 't en Witte, J.C., *Zet en tegenzet. Fascisme en illegaliteit in de Zaanstreek 1940-1945* (Zaanwijk 1975) 64.

⁸⁰ Ibidem, 64-65.

De Jong, *Koninkrijk Xa. Eerste helft*, 282-283.

⁸¹ Hoen, *Zet en tegenzet* 64-65.

Al de gevallen tegen de bezettende macht werden gerapporteerd aan Schöngarth (...) Op diens last werden de feiten onderzocht en met een dagelijks rapport aan mij doorgezonden. Wanneer dan tot fusilleeren moest worden overgegaan, werd mij dat ter bekrachtiging voorgelegd. Meer kan ik u niet verklaren.”⁸²

Dat hoefde ook niet. Alles gebeurde keurig volgens de toen geldende regels van de bezettingsautoriteiten. De HSSuPF had Ernst Kaltenbrunner, opvolger van Reinhard Heydrich als chef van het *Reichssicherheitshauptamt*, reeds op 25 augustus 1944 gerustgesteld. In Berlijn hoefde men niet te vrezen, “*dass ich Oberhäuptling eines Häftlingsschutzverein bin.*”⁸³

Het drama Putten

Een ondergeschikte, maar zeker geen onbelangrijke rol, speelde Rauter in het drama Putten, waarbij een groot deel van de mannelijke bevolking tussen achttien en vijftig jaar van dit dorp op de Veluwe in oktober 1944 werd gedeporteerd naar het concentratiekamp Neuengamme. Van deze 588 mannen zouden er slechts 49 terugkeren. Vijf van hen bezweken enkele dagen later alsnog aan de ontberingen.⁸⁴

Aanleiding voor de draconische maatregel was een door het verzet gepleegde aanslag op een Duitse personenauto met vier militairen van de *Wehrmacht*. De aanslag vond in de nacht van 30 september op 1 oktober plaats nabij Putten op de rijksweg naar Harderwijk. In het vuurgevecht dat ontstond met de Duitsers, allen leden van het in Harderwijk gelegerde *Ersatz- und Ausbildungsregiment Hermann Göring*, konden twee *Obergefreiter* (korporaals) ongedeerd ontkomen. De derde en vierde passagier, luitenant O. Sommer en Oberleutnant H. Eggert, raakten gewond. Sommer werd door een kogel in de buik getroffen, Eggert in de knie. De aanslagplegers namen Eggert mee, de zwaargewonde Sommer wist aan zijn aanvallers te ontsnappen en hulp te zoeken bij een naburige boerderij, vanwaar hij naar een ziekenhuis werd overgebracht. Hij zou de volgende dag overlijden.

De waarnemend commandant van het *Ersatz- und Ausbildungsregiment Hermann Göring*, *Oberst* Fritz Fullriede werd ’s morgens op de hoogte gesteld van de aanslag. De overval op de auto moet voor de Duitsers geen verrassing zijn geweest. In de voorgaande weken waren er al geruchten opgedoken over een op handen zijnde actie van de Duitsers in de omgeving van Putten, dat als “partizanendorp” bekendstond, als zeer anti-Duits. Op Dolle Dinsdag had de Nederlandse driekleur van de Oude Kerk gewapperd, een groot deel van de plaatselijke illegalen had zich bekendgemaakt bij de politie, leden van de NSB waren ontwapend en een gevreesde SD-spion was ontvoerd. Ook had zich destijds een schietpartij voorgedaan tussen het verzet en een groep rekruten van het Hermann Göring-regiment. Een tiental Duitsers was daarbij gewond geraakt.⁸⁵

---

⁸² Verhoor Rauter (15 mei 1946). NA CABR H.A. Rauter Min. v. Justitie 2.09.09 (76342).

⁸³ Rauter aan Kaltenbrunner (25 augustus 1944). NIOD 077 GKfdSw 6.

⁸⁴ De Jong, *Koninkrijk Xb*. Eerste helft, 58-59.

⁸⁵ Keizer, M. de, *Putten. De razzia en de herinnering* (Amsterdam 1998) 27-28.

Fullriede, die meteen op weg ging naar Putten, meldde de aanslag bij Von Wühlisch, de stafchef van *Wehrmachtbefehlshaber* Christiansen: “Ik kreeg toen het bevel om Putten te omsingelen en de gehele bevolking te arresteren.” De mannen werden opgesloten in een schoolgebouw en de vrouwen in de kerk. ’s Avonds mochten de vrouwen naar huis met de opdracht de volgende morgen terug te komen. Intussen had Von Wühlisch weer telefonisch contact gezocht en Fullriede medegedeeld, dat als vergeldingsmaatregelen de schuldigen, wie dat ook mochten zijn, moesten worden doodgeschoten, en Putten in brand gestoken. Met uitzondering van de boerderij waar de gewonde luitenant Sommer was opgevangen en de huizen van plaatselijke NSB’ers en andere Duitsgezinde bewoners.⁸⁶

Inmiddels waren ook de kopstukken van het bezettingsbestuur, Seyss-Inquart, Christiansen en Rauter, van de aanslag op de hoogte gesteld. Rauter en BdS Schöngarth, die de HSSuPF had geïnformeerd, besloten daarop de *Sicherheitsdienst* een onderzoek te doen instellen naar de daders. Von Wühlisch was de boodschapper voor Christiansen die furieus zou hebben gereageerd. Diens reactie, aldus zijn stafchef: “*Das ganze Nest muss angesteckt werden und die ganze Bande an die Wand gestellt.*”⁸⁷

Von Wühlisch ging met deze opdracht aan de slag. Rauter stelde, volgens eigen zeggen, voor om als gangbare straf voor dit soort gevallen zo’n twintig huizen plat te branden. Tevens konden als bijkomende straf enkele uit de buurt van Putten afkomstige *Todeskandidaten* worden doodgeschoten. Rauter tijdens het proces tegen Christiansen: “*Damit wäre die Angelegenheit liquidiert, erledigt.*” Er werden echter geen geschikte *Todeskandidaten* uit de regio gevangen gehouden: “*Das war die Tragik dieses Falles.*”⁸⁸ Het doodschieten van gijzelaars was ook geen optie. Christiansen en Von Wühlisch zouden daar op tegen zijn geweest. Zelf was Rauter – zo verklaarde hij na de oorlog – daarvan ook geen voorstander meer; het leidde tot een “*ungünstige politische Auswirkung.*”⁸⁹

Daarop werd, waarschijnlijk op voorstel van Rauter, het plan opgevat om de werkzame bevolking voor de arbeidsinzet naar Duitsland af te voeren. Het paste volgens HSSuPF in de gangbare praktijk van de *Wehrmacht*. Bang als het Duitse leger was voor een vijfde colonne als de geallieerden voet aan de grond zetten in het westen van Nederland, werden al in Noord- en Zuid-Holland en Utrecht grote groepen jonge mannen in oostenlijke richting afgevoerd. In het geval-Putten lag het initiatief voor een dergelijke ‘oplossing’ bij Von Wühlisch, aldus de voormalige HSSuPF. Van wie hij dat had gehoord herinnerde Rauter zich niet meer tijdens het proces tegen Christiansen.⁹⁰ Von Wühlisch kon het bevestigen noch ontkennen, omdat hij inmiddels zelfmoord had gepleegd.⁹¹

---

⁸⁶ Verhoor van getuige Fullriede in het proces tegen WBN Christiansen in juli en augustus 1948 voor het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem. *Het proces Christiansen* (’s Gravenhage 1950) 70.

⁸⁷ De Keizer, *Putten*, 72-73.

⁸⁸ Verhoor van Rauter. *Het proces Christiansen*, 88-89.

⁸⁹ Ibidem, 89-97.

⁹⁰ Ibidem, 91-92.

⁹¹ De gedetineerde Von Wühlisch zocht op 20 september 1947 de “Freitod” in het voormalige politie-opleidingkamp Avegoor te Ellecom.

In ’t Veld, *De SS en Nederland II*, 930 (noot 3).

Op zondagmiddag 1 oktober 1944 werden de contouren van de represaillemaatregelen voor Putten scherper getrokken. Mannen in de leeftijd van achttien tot vijftig jaar zouden worden afgevoerd. Daarvoor kwam de volgende dag, zo kreeg kolonel Fullriede van Von Wuhlisch te horen, een speciale trein beschikbaar die Puttenaren in eerste instantie naar kamp Amersfoort zou rijden. Voor het afsluiten van het 10.000 zielen tellende dorp op de Veluwe, het in brand steken van de huizen en de deportatie van de mannen, waren niet alleen duizend soldaten van het Hermann Göring-regiment opgetrommeld; Rauter had zodra hij van de aanslag hoorde, ook manschappen van het *SS-Wachtbataillon Nordwest* naar Putten gestuurd.⁹²

Het onderzoek van SD naar de daders leverde die eerste dag niets op. De verzetslieden die de aanslag hadden gepleegd legden, na veel onderlinge discussies, de gevangengenomen *Oberleutnant* Eggert in de nacht van zondag op maandag wel langs de weg in Stroe, nadat deze op erewoord had beloofd de Duitsers geen informatie te geven die de betrokken illegalen kon verraden. Enkele uren later werd Eggert ontdekt en snel overgebracht naar het *Kriegslazarett* in Apeldoorn.⁹³

Toen de maandagochtend aanbrak was *Oberst* Fullriede weer in Putten om het platbranden van de huizen en het afvoeren van de mannen voor te bereiden. Voor de brand telde Putten 2000 woningen, waarvan er ongeveer 750 in het dorpscentrum lagen. In totaal werden in de nacht van 2 op 3 oktober 84 woningen, twee winkels, vier cafés, een bakkerij, een bezembinderij, een schoenmakerij, het onderkomen van een metselaar, het bedrijf van een rietdekker en een melkhandel in de as gelegd.⁹⁴

Niet alleen de soldaten van Fullriede staken de huizen in brand, ze werden bijgestaan door een tiental mannen van het *SS-Wachtbataillon* dat over een eigen *Sprengkommando* beschikte. Behalve het in brand steken van huizen werd er ook vernield en geplunderd. De betrokken soldaten van de *Wehrmacht* en de SS maakten vooral jacht op voedsel en levende have (konijnen, schapen en zelfs varkens). Porselein werd stukgeslagen, schilderijen vernield, rijwielen gestolen.⁹⁵

Fullriede zou met zijn ‘beperkte vuurzee’ een eigen betekenis hebben toegekend aan het bevel van de *Wehrmachtbefehlshaber* om – afgezien van de eerder genoemde uitzonderingsgevallen – het hele dorp aan de vlammen prijs te geven. Ook had hij de vrouwen, kinderen en bejaarden bij de opgelegde evacuatie van Putten niet de voorgeschreven twee maar vier uur tijd gegeven om hun bezittingen bij elkaar te pakken en het dorp te verlaten.⁹⁶

Deze insubordinatie werd de *Oberst* niet in dank afgenomen. Hij zou door Von Wülisch ernstig zijn toegesproken zonder dat dit tot directe strafmaatregelen leidde. Op de dag dat luitenant Sommer

---

⁹² De Keizer, *Putten*, 73-74.

Het *SS-Wachtbataillon Nordwest* onder leiding van *SS-Sturmabführer* Anton Helle had een zeer slechte reputatie: “Er waren nogal wat zaken van het bataljon voor het *SS- und Polizeigericht* behandeld. De manschappen waren actief in de zwarte handel en er werd met geld gesmeten. Aan drank en sigaretten ontbrak het hun nimmer. De centrale man in deze zwarte handel was bataljonscommandant Helle zelf.” *Ibidem*, 125.

⁹³ *Ibidem*, 205.

⁹⁴ De Keizer, *Putten*, 91-92.

⁹⁵ *Ibidem*, 85-86.

⁹⁶ De Jong, *Koninkrijk Xb*. Eerste helft, 60.

werd begraven (4 oktober) moest Fullriede zich ook melden bij Christiansen die hem nog eens ernstige verwijten maakte. De toegesprokene schreef daarop in zijn dagboek: *“Die haben nur Angst vor Berlin.”* Toen Fullriede enkele maanden later werd overgeplaatst, was voor hem duidelijk dat hij alsnog werd gestraft voor zijn handelen in Putten.⁹⁷

Inmiddels waren maandagmiddag (2 oktober) 660 mannen uit Putten afgemarcheerd naar het station. Het was al donker toen zij Kamp Amersfoort werden binnengejaagd. Velen zagen de toestand nog niet somber in; zij dachten over enkele weken weer thuis te zijn. Op woensdag 11 oktober was het echter tijd voor vertrek naar Duitsland. Na selectie van de gevangenen die de hele dag duurde en waarbij 59 Puttenaren alsnog in vrijheid werden gesteld, was de groep klaar voor transport. Tijdens de reis naar Neugengamme wisten nog eens dertien gevangenen te ontsnappen. Op zaterdagavond 14 oktober leverden de bewakers 588 mannen af in het kamp nabij Hamburg.⁹⁸ Volgens jhr. Matthieu van Geen, burgemeester van Putten in de eerste naoorlogse jaren, leidde het wegvoeren van deze mannen uiteindelijk tot “254 weduwen” en “573 vaderloze kinderen”.⁹⁹

Getuigen bevestigden later dat Oberst Fullriede met tegenzin en matiging zijn opdrachten voor Putten uitvoerde. Tegen een oude vrouw had de kolonel bijvoorbeeld gezegd: “Huil maar niet moedertje, ik kan wel huilen.”¹⁰⁰ Ook weigerde hij om de opgepakte Puttenaren naar Amersfoort af te voeren:

“Ja ich bekam den Befehl die Leute abzuführen. Ich sagte, ich könne das nicht. Daraufhin wurde diese Seite des Befehles aufgehoben und Von Wühlisch sagt zu mir, ich solle die Männer der SS-Polizei übergeben, die es weiter übernehmen würde.”¹⁰¹

Wat hij had gedaan, deed Fullriede volgens eigen zeggen in opdracht van Von Wülisch en Christiansen.¹⁰² Het Bijzonder Gerechtshof veroordeelde de kolonel op 2 juni 1948 tot 2,5 jaar gevangenisstraf (gelijk aan het voorarrest).¹⁰³

‘Neuengamme ist ein sehr gemässigt KZ’

Blijft over de belangrijkste vraag: wie gaf opdracht de 588 mannen uit het Veluwe dorp naar Neuengamme af te voeren: de *Wehrmacht* (Christiansen) of de SS (Rauter)? Fullriede wist het niet, verklaarde hij in 1948 tijdens het proces- Christiansen:

---

⁹⁷ Verhoor Fullriede. Het proces Christiansen, 77, 81.

⁹⁸ Ibidem, 137-148.

⁹⁹ Getuigeverklaring jhr. M.L. van Geen tijdens het proces-Fullriede (19 mei 1948). NIOD F.W.H. Fullriede Doc I 501 a 3.

¹⁰⁰ Verslag van proces-Fullriede. Ibidem.

¹⁰¹ Verhoor Fullriede. *Het proces Christiansen*, 71.

¹⁰² Ibidem, 77-78.

¹⁰³ De aanklacht tegen Fullriede luidde: Opzettelijk in strijd met de wetten en gebruiken van de oorlog en/of de menselijkheid, misbruik makend van de macht en/of gezag in zijne opgemelde functie of hoedanigheid maatregelen nemen tegen de bevolking van Putten en het in brand steken van enige huizen, althans in brand doen steken en/of verwoesten. NIOD F. W. H. Fullriede Doc I 501 a 1 en 6.

“Ja, dass weiss ich nicht mehr genau, ob Von Wühlisch mir das gesagt hat. Mir sind drei Lesarten gegeben worden. Einmal hat man mir gesagt, die Leute sollen nach Amersfoort kommen. Einmal hat man mir gesagt, die Leute sollen am Panzergraben arbeiten und einmal hat man mir gesagt, die Leute sollen nacht Deutschland abtransportiert werden.”¹⁰⁴

Von Wühlisch en Schöngarth, de BdS die in de periode waarin de affaire-Putten speelde veel van Rauters bevoegdheden had overgenomen, waren niet meer aanspreekbaar. Schöngarth was door een Brits militair tribunaal ter dood veroordeeld en inmiddels geëxecuteerd. Von Wühlisch was overigens voor zijn overlijden nog kort verhoord, onder meer over Putten. Hij erkende dat hij “scherp” was opgetreden. Hij moest wel: generaal-veldmaarschalk Model, commandant van de *Heeresgruppe B* en hoogste commandant van Von Wühlisch, had daartoe opdracht gegeven.¹⁰⁵

Echter, wie verantwoordelijk was voor het doorsturen van mannen naar het concentratiekamp, kwam in het verhoor niet aan de orde. Het antwoord moest daarom komen van de *Wehrmachtbefehlshaber* dan wel van de *Höhere SS- und Polizeiführer*. Procureur-fiscaal mr. G. Fikkert legde de verantwoordelijkheid bij Christiansen die zich onder meer daarvoor bij het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem moest verantwoorden.¹⁰⁶ Rauter werd na de oorlog niet voor de gebeurtenissen op de Veluwe vervolgd; er bleven nog genoeg andere zaken tegen de HSSuPF over. Wel werd hij als getuige opgeroepen in de rechtszaak tegen Christiansen, waarbij hij zijn rol bij Putten trachtte te bagatelliseren ten koste van anderen.

Rauter betoogde meteen dat hij zich in de kwestie “*nicht so aktiv beschäftigt*” had omdat hij veel bevoegdheden had overgedragen aan Schöngarth. President mr. dr J.A.G. baron De Vos van Steenwijk vroeg hem daarop: “U was geen Höherer SS- und Polizeiführer?” Dat was hij wel, moest Rauter toegeven, maar deze functie was uitgehold tot die van adviseur:

“Ich war eine Art Berater des BdS, konnte aber nicht aktiv eingreifen, konnte es nicht selbst mit der Wehrmacht verhandeln, weil ich ja nicht .... Ich musste um die Genehmigung des BdS quasi fragen, nicht? Es war für mich eine unmögliche Situation, ich habe mich daher herausgehalten.”¹⁰⁷

Het kwam er op neer dat hij als titulair HSSuPF Schöngarth zou hebben ingefluisterd om twintig huizen plat te branden en enkele *Todeskandidaten* te laten doodschieten, die naar later bleek niet voorhanden waren. De BdS moest dat dan weer aan de *Wehrmacht* (Christiansen en Von Wülisch) doorgeven.

---

¹⁰⁴ *Het proces Christiansen*, 73.

¹⁰⁵ Verhoor Von Wühlisch door mr. H.R. de Zaaijer, raadsheer-commissaris bij het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem (6 december 1946). NIOD Christiansen Doc I 283 b 11.

¹⁰⁶ Het proces Christiansen vond plaats op 21 en 22 juli en 5 en 19 augustus 1948.

¹⁰⁷ *Het proces Christiansen*, 85-88.

Volgens eerdere verklaringen had Rauter verder aan Schöngarth voorgesteld om als represaillemaatregel “mensen in te zetten aan de Nederlands-Duitse grens”. Waarschijnlijk om tankgrachten te graven. “*Nein, nein, nein,*” kwam hij nu op zijn woorden terug. Het zat inderdaad anders: het werd in oktober 1944 al staande praktijk van de *Wehrmacht* om grote groepen arbeiders die bij uitgebreide razzia’s waren opgepakt, op transport te stellen naar Duitsland:

*“Und die Wehrmacht wollte die männliche Bevölkerung aus Putten in derselben Art behandelt wissen und hat schon – und zwar am 1. Oktober – den Befehl gegeben, dass die Männer unter allen Umständen zusammengepackt werden sollten und zum Arbeitseinsatz abtransportiert werden sollten.”*¹⁰⁸

Voor een soort mengvorm van gevangenschap en arbeidsinzet. De president: “Naar Duitsland?” Rauter: “*Nach Deutschland.*” Wie hem dat had verteld, wist Rauter niet meer: “*Das hat mir jemand erzählt.*” De naam van Christiansen had hij tijdens de kwestie-Putten helemaal niet gehoord; wel steeds die van Von Wühlisch. Met deze naaste medewerker van Christiansen had hij zelf niet gesproken: “*Niemals, nein. Weil ich persönlich ausgeschaltet war konnte ich mit ihm nichts Endgültiges ausmachen. Ich habe mich zurückgehalten.*” Er speelden daarbij ook persoonlijke wrijvingen: “*Andererseits bestand beim Generalleutnant Von Wühlisch das Bestreben mich auszuschalten.*”

Het feit dat de opgepakte mannen uit Putten naar Amersfoort werden afgevoerd, hield volgens Rauter automatisch in dat Duitsland hun eindbestemming zou zijn. Het door de SS bestierde *Polizeiliches Durchgangslager* bestond niet meer. Na de heropening was het “*ein reines Arbeitseinsatzlager*” geworden, dat onder de verantwoordelijkheid viel van de commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken.¹⁰⁹

De HSSuPF liet in de hele affaire een matigende invloed gelden, zo hield hij de rechters bij herhaling voor. Voor de *Wehrmacht*, met name voor Von Wühlisch, ging ‘gewone arbeidsinzet in Duitsland’ daarentegen niet ver genoeg. Rauter zou door Schöngarth zijn opgebeld met de mededeling dat het leger ingrijpender represaillemaatregelen wenste: “*Es ist Blut geflossen, deutsches, und zwar ein Offizier, zwei Offiziere und zwei Verwundete, so was ähnliches – sie verlangen, dass ein radikaleres Repressivmittel durchgeführt werden soll.*” Als ‘oplossing’ voor de impasse werd nu het concentratiekamp genoemd. Rauter:

---

¹⁰⁸ Ibidem, 88-91

¹⁰⁹ Ibidem.

Het overgrote deel van de gevangenen ging na de heropening van Kamp Vught inderdaad op transport naar Duitsland, maar niet alleen in het kader van de Arbeidsinzet. G. von Freitag Drabbe Künzel stelt vast dat het aantal politieke gevangenen in die periode naar een Duits concentratiekamp werd afgevoerd 3152 bedroeg, iets minder dan een kwart op het totaal van 16.368 getransporteerden. Freitag Drabbe Künzel, G. von, *Kamp Amersfoort* (Amsterdam 2003) 158.

“Da habe ich dem Schöngarth abgeraten, zunächst, es zu tun. Du tust das nicht, wir haben keinerlei Möglichkeiten mehr auf die Männer einzuwirken, wenn sie im deutschen Konzentrationslager sind. Die Situation ist doch sehr kritisch, die ganze Kampfzone, die Bombardiererei und so. Geben Sie doch lieber in den freien Arbeitseinsatz.”

Doch Von Wühlisch wilde niet wijken, kreeg Rauter als antwoord. Schöngarth voelde zich in een onmogelijke positie geplaatst. Niet alleen de stafchef van Christiansen zat hem op de nek; ook Hermann Göring zou zich inmiddels met de kwestie bemoeien. Omdat Fritz Sauckel, de *Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz*, de reputatie genoot dat hij arbeidsslaven nooit liet terugkeren naar hun land van herkomst, was het – zo bepleitte de BdS – ook beter toe te geven aan de wensen van de *Wehrmacht*. Rauter: *“Und da sagte er mir; ‘Neuengamme ist ein sehr gemässiges KZ, in Deutschland bekannt.’*

Wie gaf nu het feitelijke bevel, hield president De Vos van Steenwijk vol. Rauter niet; hij wees waarschijnlijk naar waarheid naar Berlijn: *“Ja, der offizielle Befehl muss vom Reichsicherheitshauptamt ausgegangen sein.”*¹¹⁰ De president: “Wie is dat?” Antwoord: *“Dr. Kaltenbrunner”*, de chef van het RSHA die inmiddels ook met de strop ter dood was gebracht. Ja, het bevel moest wel uit Berlijn zijn gekomen, *“denn nur das RSHA konnte Einsetzungen in die Konzentrationslager durchführen.”* Daar had de getuige gelijk in. De Vos van Steenwijk gaf nog niet op. Hij zette vraagtekens bij de woorden van Rauter. De *Wehrmacht* moest toch ook gekend zijn in de beslissing? Hadden Christiansen en/of Von Wühlisch contact gezocht met het *Reichssicherheitshauptamt*? Rauter wist het niet: *“Ich war der Auffassung, dass Brigadeführer Schöngarth mit Wühlisch die Sache ausgemacht hat.”* *“Schöngarth passen Sie auf,”* had hij nog gewaarschuwd:

“Ich würde empfehlen, wenn Sie in meinem Namen heraufgehen, dann verlangen Sie erstens Mal, dass nur bis vierzig Jahr gegangen wird. Zweitens, dass die Männer als Geisel behandelt werden und nicht als Häftlinge und drittens, dass die Haft in Neuengamme unter allen Umständen beschränkt wird auf eine beschränkte Anzahl Monate, damit, falls die Täter nicht mehr erwischt werden die Leute nicht ewig da in Neuengamme sitzen.”

De HSSuPF als waker over het welzijn van de opgepakte Puttenaren: alleen achttien- tot veertigjarigen, een goede behandeling als gijzelaar en een beperkte vrijheidsstraf. Een “milde” straf, zoals hij het bij het Bijzonder Gerechtshof typeerde. Hem konden geen verwijten worden gemaakt. Von Wühlisch was het geweest die op de strengste represaillemaatregelen had aangedrongen, die *“die ganze Ortschaft”* in brand wilde steken:

---

¹¹⁰ Rauter had in Duitsland geen bevoegdheden.

“Da habe ich mich am Telefon drüben niedergesetzt vor lauter Schreck. Um Gotteswillen, es wird doch um einen Einzelnen nicht der ganze Ort unglücklich gemacht! – Ich erinnere mich, dass er mich angerufen hat. Denn das weiss ich, dass ich gegen das Anzünden von ganzen Ortschaften mich sehr energisch zur Wehr setzte – auch Schöngarth. Ich bin kein Freund von diesen Repressivmassnahmen. Mir scheint eine andere Auffassung richtiger, mir liegt das nicht.”¹¹¹

Rauter kon echter de twijfels van rechters en aanklager over zijn beperkte betrokkenheid bij het drama Putten niet wegnemen. Procureur-fiscaal mr. Fikkert merkte fijntjes op dat Von Wühlisch nu werd afgeschilderd als de kwade genius achter de tragedie, terwijl de HSSuPF nog in januari 1944 bij Himmler had geklaagd over de luitenant-generaal die te week zou zijn.¹¹² Zo schreef hij over hem: *“Er ist ein ausgesprochener Salonmensch ohne innere Härte und Widerstandskraft, lässt sich von Ereignissen in einer Form beeindruckten, die wenig Härte, Standhaftigkeit und Kampfkraft zeigt.”¹¹³*

Rauter had moeite met de opmerkingen van mr. Fikkert. Breedsprakig probeerde hij de “Salonmensch” Von Wühlisch te verweven met de compromisloze Von Wühlisch. Laatstgenoemde had volgens de HSSuPF in een ander geval veroordeelde tegenstanders heimelijk laten doodschieten. Fout, volgens Rauter; van executies moest een afschrikkende werking uitgaan:

“Und wenn ich das nicht bekanntgebe, sondern die Leute ruhig und stillschweigend totschiessen lasse, so ist das meinem Gefühl nach militärisch gesehen ein absolut falscher Standpunkt, ist auch verboten.”¹¹⁴

Het Bijzonder Gerechtshof richtte zich vervolgens tot de verdachte WBN Christiansen. Van de luchtmachtgeneraal met zijn herhaaldelijke wensen om zo streng mogelijk te straffen – zo geliefd was hij bij zijn manschappen – was weinig meer over. Volgens collega-generaal Student die enige tijd met hem in Avegoor zat opgesloten, maakte hij een seniele indruk.¹¹⁵ Het hof werd ook niet veel wijzer van Christiansen, althans wat Putten betraf. Hij wilde niet voor zijn verantwoordelijkheden wegkruipen,

---

¹¹¹ *Het proces Christiansen*, 92-95.

¹¹² *Ibidem*, 95-96.

¹¹³ Rauter aan Himmler (13 januari 1944). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 498, 1278-1281.

¹¹⁴ *Het proces Christiansen*, 98-99.

¹¹⁵ Student kende Christiansen van vroeger: “Wij zijn beiden piloot geweest (...) Ik beschouw Christiansen als een ongecompliceerde, eenvoudige natuur (...) Voor alles was hij gehoorzaam en vroeg gehoorzaamheid. Zijn ondergeschikten droegen hem op handen, omdat hij goed voor hen was. Men kon hem bijna als hun vader beschouwen. Tegen een functie als Wehrmachtbefehlshaber in den Nederlanden was hij stellig niet opgewassen. Later als General-Oberst ben ik als commandant van de Heeresgruppe H. de chef van Christiansen geworden. Zoals ik hem hier meemaak ben ik het met U eens, dat hij een seniele indruk maakt. Ik geloof niet dat deze gechargeerd is. Als wij onder elkaar zijn in de wacht, maakt hij een even stille en in zichzelf gekeerde indruk als bij U boven. Zoo vertelde hij mij alleen nog, dat hij tegenwoordig druk aan het kousen stoppen was en verder zei hij eigenlijk niets.” Verhoor K. Student door mr. H.R. de Zaaier, raadsheer-commissaris bij het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem (27 februari 1947). NIOD Christiansen Doc I 283 b 16.

maar hij kon zich niet herinneren wat hij destijds had getekend. In een eerdere verklaring had de voormalige WBN terecht gezegd:

“Ook mijns inziens is degene die het bevel heeft getekend, verantwoordelijk voor de uitvoering van de bevelen. Ook wanneer Von Wühlisch het bevel getekend heeft, wat mogelijk is, ben ik als Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden verantwoordelijk voor de daden van Von Wühlisch tegenover mijn superieuren.”

In het bevel waaraan Christiansen refereerde, stond niet alleen de huizen van Putten in brand te steken, maar ook het “*abtransportieren*” van de mannelijke bevolking tussen 18 en 50 jaar. Uitgebreid discussieerde de president van het Hof met de verdachte over wat dat abtransportieren inhield, zonder ook maar een stap verder te komen. Christiansen wist niets van de inhoud van dat bevel, waarop mr. De Vos van Steenwijk verzuchte: “Dus u tekent die belangrijke stukken allemaal zonder te lezen.” Dat was nu ook niet waar, maar de oud-WBN kon zich de inhoud niet herinneren. De procureurifiscaal probeerde het nog een keer. Mr. Fikkert: “Hebt U er wel eens naar geïnformeerd, waarheen die mannen “*abtransportiert wurden?*” Christiansen: “*Ich habe nicht informiert. Ich habe auch nichts wieder davon gehört.*”

Wat het lot van de gedeporteerde mannen in Neuengamme was, had de verdachte pas na de oorlog gehoord: “*1945 im September.*” Als geïnterneerde in een Brits kamp voor krijgsgevangenen had hij het in de krant gelezen: “*Sonst wusste ich gar nicht, dass in Neuengamme ein Lager war. Das habe ich niemals gewusst.*” De woorden van Christiansen lokten hoongelach uit in de rechtszaal, waarop deze reageerde: “*Man braucht nicht zu lachen. Ich kenne von den Konzentrationslager in Deutschland wenige, ich kenne nur zwei, das ist Oranienburg und dann ein Lager unten bei München ...*” [Dachau, Th. G.]¹¹⁶

Rauter kende Neuengamme wel, maar evenals Christiansen had hij pas na de oorlog, in de ziekenboeg van de gevangenis in Duitsland, gehoord dat honderden Puttenaren waren omgekomen:

“*Und da war eine deutsche Zeitung angeschlagen im Lazarett wo die Auslieferung vom General Christiansen verlangt worden ist. Und da wurde die Zahl genannt. Da dachte ich: das ist ja unmöglich, das ist ja gar nicht wahr, ist ja ausgeschlossen. Ich habe es da gar nicht geglaubt. Ich war erschüttert, wie ich das gehört habe.*”¹¹⁷

Anderhalf jaar eerder waren Posthumus en De Jong voor hun gesprekken met Rauter op bezoek bij de voormalige *Höherer SS- und Polizeiführer* in de strafgevangenis van Arnhem. Rauter verbleef daar

---

¹¹⁶ *Het proces Christiansen*, 103-111.

¹¹⁷ *Ibidem*, 94.

enige tijd voor het strafrechtelijk onderzoek tegen WBN Christiansen. Natuurlijk kwam daarbij ook het drama Putten aan de orde. Hij verzuchtte toen al met enige onbedoelde zelfkennis:

*“Es ist eine sehr langwierige Untersuchung. Es sind ganz andere Aussagen da. Christiansen sagt etwas anderes aus als Von Wühlisch, und Von Wühlisch sagt wieder etwas anderes als Fullriede. Es ist ein sehr beschämendes Schauspiel für die Öffentlichkeit. Sie versuchen alle sich heraus zu reden.”*¹¹⁸

Desintegratie in een sfeer van terreur

De terreur was een basisbestanddeel van het Duitse beleid geworden. Nederland werd nu zonder terughoudendheid leeggeroofd (Arnhem), de bezetter joeg met razzia's op arbeidskrachten voor de fabrieken in Duitsland en op spitters om in het oosten en noorden van het land nieuwe verdedigingswerken op te werpen. Doodgeschoten verzetsstrijders werden als afschrikwekkend voorbeeld – al of niet met het opschrift “Terrorist” – langs de openbare weg gelegd. Door de bevrijding van Zuid-Limburg was de toevoer van steenkool afgesneden. De honger stond voor de deur.

De desintegratie van het maatschappelijke leven hield niet op bij Rauters politiemacht, die onder het straffe bewind van BdS Harster de bevolking zo bekwaam onder de duim had gehouden. Waar onder diens opvolger Naumann zich de eerste barsten aftekenden, ging onder Schöngarth het verval in snel tempo voort, overigens met medewerking van de *Befehlshaber* zelf. Hij decentraliseerde de staf, waardoor er een versplintering van de bevelsstructuur ontstond.

De *SS-Aussenstellen* en *-posten*, werden, zoals De Jong schrijft, eilandjes waarin uit het inmiddels bevrijde Frankrijk en België gevluchte SD'ers onderdak vonden. Zij werden door Schöngarth omgedoopt tot *Einsatzkommandos* en *Aussenkommandos*. Ook in Gouda, Apeldoorn, Doetinchem, Deventer, Enschede, Steenwijk, Meppel, Delfzijl, Heereveen en Sneek richtte hij *Einsatzkommandos* op. In de verwachting dat de geallieerden elk moment de rivieren zouden oversteken, moest vooral in het oosten en noorden het SD-apparaat worden versterkt. Juist door het aantrekken van de eerder genoemde SD'ers uit de bevrijde zuidelijke landen, de zogenoemde “Rexisten” (naar de beweging van de Belgische nationaalsocialist Leon Degrelle), namen de wreedheden in aantal en buitensporigheid toe.¹¹⁹

Een van die plaatsen was Apeldoorn, waar Rauter zich op 17 september 1944 met zijn kleine staf had gevestigd. Het was daar waar acht doodgeschoten verzetsstrijders met het opschrift ‘Terrorist’ op 2 oktober 1944 langs de openbare weg waren gelegd. De HSSuPF verklaarde na de oorlog dat hij Schöngarth over deze gebeurtenis “ter verantwoording” had geroepen:

---

¹¹⁸ Gesprekken met Rauter. Vijfde gesprek.

¹¹⁹ De Jong, *Het Koninkrijk Xb*. Eerste helft, 340-347.

‘Organisationsplan de Dienststelle des Befehlhabers der Sicherheitspolizei und des SD für die besetzten niederländische Gebiete’ (28 september 1944). NIOD 077 GKfdSw 2.

“Waarom hij de Terroristen voorzien van dit bord op de straten liet leggen. Dat was toch een methode die in Apeldoorn ongehoord was. Dr. Wimmer van het Reichskommissariat belde mij op en vertelde mij, dat de Rijkscommissaris hierover verstoord was. Dr Schöngarth antwoordde mij, dat geen Hollander er meer aan geloofde, dat represaillemaatregelen genomen zouden worden. Tegenover mij, heeft hij toentertijd zonder meer toegegeven, dat hij deze mensen had laten doodschieten, omdat een man van de Sicherheitspolizei doodgeschoten zou zijn.”

Dat zich onder de gefusilleerden gevangengenomen geallieerde vliegers bevonden – een oorlogsmisdrijf -, zou Rauter destijds niet hebben geweten. Pas bij het onderhavige verhoor na de oorlog was hij hiervan op de hoogte gebracht.¹²⁰

De ernst van een Duits-vijandige daad werd door de bezetter afgemeten in het aantal executies. Voor een aanslag op een spoorbaan lieten doorgaans vijf *Todeskandidaten* het leven. Liquidatie van een foute politieman c.q. landwachter werd het verzet steeds zwaarder aangerekend: eerst vijf, dan tien en tenslotte vijftien executies. Het ombrengen van individuele Duitse militairen kostte tien Nederlanders het leven. Voor het onschadelijk maken van de SD'er Ernst Wehner (12 maart 1945) werden 36 gevangenen aan de Weteringschans in Amsterdam doodgeschoten. *V-Männer*, de burgerinfiltranten/-verraders, stonden in laag aanzien bij de Duitsers. Op hun liquidatie volgde geen represaille.¹²¹

De oorzaak dat de “zaak” vanaf het laatste kwartaal van 1944 uit de hand liep was volgens Rauter Hitlers *Niedermachungsbeehl*. Hierdoor nam de *Sicherheitspolizei* de plaats in van de Duitse rechtbanken. De *Einsatzkommandos* kregen deze bevoegdheden door het *Reichssicherheitshauptamt* opgedragen. Rauter zei na de oorlog:

“Hiermede werden lagere beampten belast met een verantwoordelijkheid, welke zij niet konden dragen, hetgeen natuurlijk tot ongelukken geleid heeft. De bevelhebber Schöngarth had naar mijn overtuiging het toch wel enigszins in de hand kunnen houden (...) Toen na enige weken in de praktijk voldoende gebleken was, dat dit misliep heb ik tegen deze toestand bezwaar gemaakt en heb ik mij hiervoor zeer veel moeite gegeven.”

Uiteindelijk zou “na het geval in de Apollolaan” zijn besloten dat niet de leiders van de *Einsatzkommandos* maar de BdS “met bekrachtiging door de *Höherer SS- und Polizeiführer*” vonnis moest wijzen. Rauter:

---

¹²⁰ Verklaring Rauter (18 maart 1946) NA Ministerie van Justitie: Commissie tot Opsporing van Oorlogsmisdadigers (COOM) (1942-1949) (1984) Inv.Nr. 1335.

¹²¹ De Jong, *Koninkrijk Xb*. Eerste helft, 393-395.

“Ik heb toen bepaald teneinde de zaak werkelijk onder controle te krijgen, dat alleen mocht worden geëxecuteerd met een regelmatig executiepeloton van de *Ordnungspolizei* en uitsluitend die personen, wier namen uitdrukkelijk door mij waren opgegeven.”¹²²

Rauter liet Schöngarth, die zijn taak zag als een controlerende van de eigenstandige *Einsatzkommandos*, echter begaan. Reizend tussen zijn politionele hoofdkwartier in Apeldoorn en zijn militaire in Didam, verloor Rauter voor een belangrijk deel zijn aandacht voor en greep op zijn ondergeschikten in het politiespectrum en bij de aanverwante organisaties als Landstorm en Landwacht. Nog steeds was zijn handtekening vereist bij de niet aflatende stroom van fusillades. Hij tekende vaak ongezien of kon zich er volgens eigen zeggen niets meer van herinneren. Over het doodschieten van tien Nederlanders op de Burcht in Zaandam (9 februari 1945) hield Rauter zich vast aan zijn fictie van hoogste *Gerichtsherr*:

“Ik kan mij niet meer herinneren dat in Zaandam Nederlanders zijn gefusilleerd, doch zeker is, dat mij de bekrachtiging van dit vonnis ter goedkeuring is voorgelegd en dat ik dit heb ondertekend, daar zonder mijn goedkeuring zulks niet mocht geschieden.”¹²³

Verwaarloosde Rauter zijn basistaken, zijn belangstelling voor de NSB, althans de overgebleven resten, bleven rechttoerechtop. Dat alles had te maken met de problemen die Mussert – met de onafwendbare nederlaag voor ogen – bleef veroorzaken. De Leider wiens Beweging na Dolle Dinsdag in elkaar was gezakt, probeerde de onherstelbare schade een aantrekkelijker aanzien te geven. Hij dagdroomde voort met het onmogelijke plan om Hitler te benaderen met nieuwe ideeën over een Europa na de overwinning. Of de Führer met een schrompelend Rijk daar de tijd en belangstelling voor had, vroeg hij zich niet af.

Met Feldmeijer streed hij om de zeggenschap over de restanten van de Jeugdstorm die zich na Dolle Dinsdag verder had geradicaliseerd in SS-richting. Dat was mede te wijten aan het (vlucht)gedrag van de NSB-leiding in die hectische dagen van september 1944. Ook Van Geelkerken had zich danig te kijk gezet. Doch de Hoofdstormer kon een tegen hem gerichte coup op het laatste moment verijdelen door de hoofdrolspelers die uit kringen van de Germaansche SS kwamen, uit de Jeugdstorm te zetten.

Mussert was woedend over de activiteiten van de “verraders”. Hun greep naar de macht was weliswaar verijdeld, maar dat de jongeren – indien ze daar maar even toe in staat waren – naar SS-wensen werden gemobiliseerd voor de strijd tegen de geallieerden, zinde hem allerminst. Feldmeijers

---

¹²² Verhoor Rauter door mr. J. Zaaijer (30-12-1947). NIOD Doc II 249 740 a 3.

¹²³ Verhoor Rauter (15 mei 1946). NA Ministerie van Justitie: Commissie tot Opsporing van Oorlogsmisdadigers (COOM) (1942) 1942-1949) (1984) Inv.Nr. 1335.

vreugde werd getemperd door het feit dat de coupplagers hadden gehandeld zonder hem er in te kennen.¹²⁴

De Germaansche SS, leeggezogen voor de strijd aan de vele fronten, hield in november 1944 feitelijk op te bestaan, toen zij op bevel van Rauter werd “*eingezogen*” in de Waffen-SS. Dat was volgens Feldmeijer “*dringend notwendig*”. Velen op wie Rauters bevel van toepassing was bevonden zich al in diverse opleidingkampen in Duitsland. Intussen kreeg de Voorman “*unangenehme Berichte*”. Deze hadden geen betrekking op het schrikbewind van SS-Untersturmführer A.J. Pieters en zijn SS-Jagdkommando in Brummen en Loosdrecht, maar op het “*merkwürdigen*” gedrag van de man tegenover het damespersoneel op de burelen van het SS-kantoor: “*Auch aus Lüneburg kommen derartige Berichte.*”¹²⁵

De misdragingen beperkten zich in het hoge noorden niet tot het SS-Jagdkommando. De ontsparingen waren zo erg dat Schöngarth er over schreef naar Rauter. Er stroomden ook klachten binnen over het gedrag van leden van de Germaansche SS, de staf van Feldmeijer, onder aanvoering van SS-Obersturmführer G. Rollema. De BdS meldde:

*“Sonnabends, auch an Wochentagen, fahren die betreffenden SS-Angehörigen mit Benzinwagen ohne Fahrbefehl von Gaststätte zur Gaststätte, führen Aktentaschen mit, aus denen an den Seiten Wein-, Likör- und Geneverflaschen herausgucken und betrinken sich vor den Gästen (...) Erst nachdem de SS-Ostuf Rollema von einem SS-Führer des Einsatzkommandos Groningen darauf hingewiesen wurde, dass sein derartiges Benehmen unmöglich und eines SS-Mannes unwürdig sei, verliess man eiligst das Lokal, um ein anderes aufzusuchen, wo man ungestört war.”*¹²⁶

Was er geen plek in een plaatselijk drinklokaal, dan zochten Rollema’s mannen hun vertier in “*Privatwohnungen*”, waar “*Damen und Getränke*” uit alle stadswijken werden verzameld.¹²⁷

In deze zee van ellendige berichten trachtte Rauter zijn superieur in Berlijn op te monteren met wat vrolijker nieuws. Het betrof een voorval bij de spoorbrug over het Rijn-Schiekanaal (Leiden-Woerden). Daar hield een SS-soldaat de wacht. In het water dreef een kano en de soldaat gaf iemand opdracht de boot aan de brug vast te maken. Na een kwartier meldde zich de eigenaar van de kano in gezelschap van een jonge vrouw in de leeftijd van ongeveer achttien jaar. Hij eiste het vaartuig op, maar

---

¹²⁴ Kromhout, *De Voorman*, 450-452.

¹²⁵ Notitie Feldmeijer (7 november 1944). NIOD 077 GKfdSw 200.

Pieters werd na de oorlog ter dood veroordeeld en dat vonnis werd op 21 maart 1952 voltrokken door een vuurpeloton. Groen, K., *Landverraders. Wat deden we met ze?* (Baarn 1974) 119.

¹²⁶ Schöngarth aan Rauter (19 november 1944). NIOD 077 GKfdSw 200.

Rollema kreeg na de oorlog de doodstraf; het vonnis werd op 6 februari 1947 voltrokken. Groen, *Landverraders*, 119.

¹²⁷ Schöngarth aan Rauter (19 november 1944). NIOD 077 GKfdSw 200.

de soldaat weigerde met het argument dat de kano zich in militair “*Sperrgebiet*” bevond. De jongeman riposteerde dat hem niets bekend was van een *Sperrgebiet* en vroeg nogmaals om de boot.

Uiteindelijk was de SS-soldaat genegen geweest aan het verzoek van de eigenaar te voldoen op voorwaarde dat hij seks zou hebben met het meisje. Het tweetal overlegde ongeveer tien minuten, waarna zij instemden met het voorstel. De Nederlander vroeg de Duitse wachtpost of hij een condoom bij zich had. Toen deze hierop een ontkennend antwoord gaf, zou de bezitter van de kano een “*Gummischutz*” aan de SS’er hebben gegeven, waarna de soldaat zijn geweer neerlegde en met het meisje in een nabijgelegen wachthuisje verdween. De Nederlander wachtte geduldig op de terugkeer van zijn vriendin, waarna het stel met kano uit het zicht verdween. Rauter vond het een kostelijk verhaal dat hij Himmler niet wenste te onthouden. Het voorval typeerde, aldus de HSSuPF, het karakter van de Nederlander: “*Der Vorgang ist nur einer holl. Seele zuzumuten, beleuchtet aber wirklich krass das materielle Denken des Holländers.*”¹²⁸

Broedermoord in de NSB

De leiding van de SS leek – afgaande op de onderlinge Nieuwjaarswensen – aan het einde van 1944 nog te geloven in een gunstige afloop in de strijd om het ‘*Dasein oder Nicht Dasein*’. Feldmeijer’s wensen aan Rauter werden beantwoord met de hoop dat de Germaansche SS door de frontdienst in de Landstorm mee zou helpen “*ihr Heimatland zu befreien.*”¹²⁹ De plaatsvervangend Leiders van de NSB, Van Geelkerken en Rost van Tonningen, kregen ook post, maar de inhoud betrof geen gezondheidswensen voor het komende jaar, doch de aanzegging tot ontslag. Het briefje dat Rost van Tonningen in zijn onderkomen te Diepeveen ontving was kort, Mussert schreef hem:

“Kameraad,

Ik sta voor de noodzakelijkheid de topleiding der Beweging op ingrijpende wijze te reorganiseren. In het belang van de Beweging zie ik mij genoopt om U met ingang van 1 Januari a.s. als Plaatsvervangend Leider te doen opvolgen door kameraad Müller.”¹³⁰

Müller was burgemeester van Rotterdam en naaste vertrouweling van Mussert.

Ook Van Geelkerken kreeg deze boodschap. Voor zijn langjarige trouwe helper had Mussert wel meer woorden over:

---

¹²⁸ Telexbericht van Rauter aan Himmler (11 november 1944). In 't Veld, *De SS en Nederland* II, nr. 601, 1435.

¹²⁹ Feldmeijer aan Rauter (28 december 1944). NIOD 077 GKfdSw 200.

Rauter aan Feldmeijer (31 december 1944). Ibidem.

¹³⁰ Mussert aan Rost van Tonningen (28 december 1944). NIOD 123 NSB 234.

“Hetgeen ik bij Rost van Tonningen niet nodig oordeelde, n.l. mijn dank betuigen voor de diensten in deze functie aan de Beweging verleend, wil noch kan ik nalaten ten aanzien van U (...) De Septembergebeurtenissen maken het noodzakelijk de Beweging te reorganiseren en dit brengt met zich, dat ook U vervangen moet worden. Gij zult begrijpen, dat dit geen eenvoudig besluit voor mij is geweest, daartoe over te gaan en dat dit mij persoonlijk groot leed doet. Het belang der Beweging moet echter voor gaan en dit belang eischt dit besluit.”¹³¹

De maatregel kwam voor de betrokkenen niet als een verrassing. Ook Rauter zag de bui hangen. Op dezelfde dag dat Mussert de ontslagbrieven voor Rost van Tonningen en Van Geelkerken schreef – de betrokkenen ontvingen ze respectievelijk op 30 december en 2 januari 1945¹³² –, liet de HSSuPF Himmler weten, dat Mussert Van Geelkerken, Rost van Tonningen en ook WA-leider Zondervan liet vallen om zijn eigen positie te redden.¹³³

Mussert en Rost hadden al jarenlang op voet van oorlog gestaan. Nog op 28 december 1944 had Rost een uitvoerige brief aan Mussert geschreven, “dat de staatkundige zelfstandigheid van Nederland onverenigbaar is met den bouw van het Germaansche Rijk. Degenen, die zoowel het Rijk willen verwezenlijken als de Nederlandsche staatkundige zelfstandigheid willen behouden, zijn analphabeten in het staatsrecht. Wat men onder Nederlandsche zelfstandigheid verstaat, is de volksche zelfstandigheid, waarvoor ik ook strijd.”¹³⁴

Wat in de strijd tussen beide mannen meespeelde was dat Rost van Rauter toestemming kreeg in militair uniform mee te doen aan de strijd. Niet als lid van de *Waffen-SS* maar onder de vleugels van de Landstorm (een “zuivere” stamboom was daar niet vereist). Hij volgde daartoe van 22 juni tot 8 augustus een opleiding bij het eerste bataljon in 's-Hertogenbosch. Dit was pijnlijk voor Mussert, die daarvoor in een toespraak in het hoofdstedelijke Concertgebouw zijn gehoor had verteld, dat hij zich als gewoon soldaat had gemeld bij de *Wehrmacht*. Van de *Ortskommandant* Utrecht had hij de toezegging gekregen dat hij te zijner tijd mocht assisteren bij de verdediging van de Domstad. Seyss-Inquart, Himmler en Rauter waren not amused en maakten de voortvarende officier van de *Wehrmacht* duidelijk dat er voor NSB-leider geen militaire rol was weggelegd.¹³⁵

Het ontslag van zijn trouwe paladijn Van Geelkerken lag moeilijker. De verwijdering tussen de oprichters van de NSB (Van Geelkerken droeg stamboeknummer 2) ontstond in belangrijke mate nadat ‘Kees de Prater’ was benoemd tot inspecteur-generaal van de Landwacht. Doch de voedingsbodem voor de tweespalt was in de voorgaande anderhalf jaar gelegd, na de raadselachtige dood van commissaris-

---

¹³¹ Mussert aan Van Geelkerken (28 december 1944). NIOD 123 NSB 233.

¹³² Boom, B. van der, *Kees van Geelkerken*, 78.

¹³³ Rauter aan Himmler (28 december 1944). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 611, 1449-1450.

¹³⁴ Rost van Tonningen aan Mussert (28 december 1944). NIOD 123 NSB 234.

NIOD 077 GKfdSw 6.

¹³⁵ Barnouw, D., *Rost van Tonningen. Fout tot het bittere einde* (Zutphen 1994) 123-125.

generaal Fritz Schmidt met wie Van Geelkerken een hechte band onderhield. Het verscheiden van Schmidt betekende dat de plaatsvervangend Leider zijn belangrijke functie van NSB-contactman met de Duitsers verloor. De nieuwe *Generalkommissar zur besonderen Verwendung*, Willy Ritterbusch, bleek een machteloze figuur.

Ook binnen de NSB verloor Van Geelkerken aan invloed. Doordat Den Haag lange tijd zijn standplaats was (als inspecteur-generaal van de Landwacht), zat hij te ver van het hoofdkwartier in Utrecht om een stempel te drukken op de dagelijkse gang van zaken. Zijn toenemende isolement binnen de Beweging dreef Van Geelkerken langzaam in de armen van Rauter, niet de ideale vriend maar wel een man met macht. Bovendien had de impulsieve, opportunistische NSB'er altijd extremere standpunten ingenomen en uitspraken gedaan dan zijn bedachtzamere chef. De Silbertanne-moorden zag hij bijvoorbeeld als een "gunstige ontwikkeling". Een opstandig partijlid moest zo nodig "lens" worden geslagen om hem weer in het gareel te krijgen.¹³⁶

Rauter zag met instemming toe op de *Werdegang* van Van Geelkerken. Op 3 augustus 1944 attendeerde hij Himmler op "*ein heftiger Kampf*" tussen Mussert en zijn plaatsvervanger: "*Van Geelkerken wird politisch mehr und mehr von Ing. Müller, Rotterdam, überflügelt.*"¹³⁷ De in hoofdstuk 11 uitgebreid beschreven strijd omtrent de zeggenschap over de Landwacht werd door Rauter glansrijk gewonnen en Van Geelkerken koos opportunistisch de kant van de SS. Dit maakte de breuk met Mussert onvermijdelijk. De Landwacht, inmiddels niet meer dan een "criminele bende", was na Dolle Dinsdag onder direct gezag van de *Ordnungspolizei* geplaatst en in rap tempo verder gemilitariseerd.¹³⁸

Enkele uren na ontvangst van zijn ontslagbrief meldde Van Geelkerken zich, in gezelschap van de ook aan de kant geschoven Zondervan, bij Rauter. Woedend was de ontslagen nummer twee van de NSB. Zelfs twee uur na de lunch bij de *Höherer SS- und Polizeiführer* was hij nog niet tot bedaren te krijgen. Rauter: "*Er wollte sich vollkommen zurückziehen und Zivilist werden.*" Wat moest de ontslagen NSB'er doen? Hij kon volgens eigen zeggen geen kant op. Als Van Geelkerken zou toetreden tot de *Waffen-SS*, dan werd dat als een wanhoopsdaad uitgelegd. Vertrok hij naar Duitsland, dan werd hem desertie verweten. Rauter zou zijn bezoeker uiteindelijk toch tot rust hebben kunnen brengen. Het medicijn was het dringende verzoek van de gastheer om tenminste inspecteur-generaal van de Landwacht te blijven. Een Landwacht die een zelfstandiger positie zou krijgen, losser van de NSB en meer "*als Waffenträgerin zur Waffen-SS*". Rauter had er al met Seyss-Inquart over gesproken.

Van Geelkerken werd zowaar enthousiast naarmate het gesprek over dit onderwerp vorderde. Hij beloofde duizenden nationaalsocialisten 'onder bescherming van de *Reichsführer-SS*' te leiden naar een Landwacht in SS-stijl. Zijn geestdrift sloeg over naar Rauter zelf, die in zijn telegram aan Himmler aankondigde er bij Seyss-Inquart op aan te dringen dat Van Geelkerken behouden bleef voor de Landwacht. Omdat er geen geschiktere kandidaten voor de post van inspecteur-generaal voorhanden

---

¹³⁶ Boom, B. van der, *Kees van Geelkerken*, 60-63.

¹³⁷ Rauter aan Himmler (3 augustus 1944). NIOD 077 GKfdSw 6.

¹³⁸ Van der Boom, *Kees van Geelkerken*, 74-75.

waren, maar ook “aus Gründen der Ritterlichkeit” tegenover Musserts voormalige vertrouweling: “Ich glaube dasz wir damit van Geelkerken zu tiefsten Dank gegenüber der SS verpflichtet. Mit dem müden Anton können wir auf die Dauer keine Politik betreiben.”¹³⁹

Himmler steunde de aanpak van Rauter: “Unterstützen Sie ihn [Van Geelkerken, Th.G.] mit allen Mitteln. Damit wäre für mich der sichtbare Beweis erbracht, dass der treibende Faktor in der NSB van Geelkerken war und nicht Mussert.”¹⁴⁰

Rauter pleegde intensief overleg met de *Reichsführer-SS* over de kwestie. Op 30 december 1944 had hij zijn chef in Berlijn al gewaarschuwd: “Ich habe doch persönlich den Eindruck, dass die politische Entschlackung, der sich jetzt Mussert mit seiner Parteiführung unterzieht, nichts anderes als eine geschickte Absetzbewegung darstellt.” Bij deze ‘ontslakking’ viel het de HSSuPF op dat zich onder de uit de Beweging gewerkten “die ältesten und besten Freunde” van Mussert bevonden: het oud-lid van de Tweede Kamer en commissaris der provincie Limburg, Max graaf Marchant et d ’Asembourg, de Haarlemse NSB-burgemeester Simon Plekker, Musserts jarenlange adjudant en chef van diens lijfwacht dr. Herman Kessler, de oud-procureur-generaal dr. Robert van Genechten e.a.

Rauter had die gedwongen uittocht aanvankelijk beschouwd als “Theater” van een Leider in het politieke nauw, maar nu ook Van Geelkerken en Rost van Tonningen gevaar liepen, was voor de HSSuPF de koers van Mussert duidelijk. Deze omringde zich nu bewust met kritiekloze medestanders. Leden van dit gezelschap waren volgens de argwanende Rauter o.a. de Amsterdamse burgemeester Voute en uiteraard de nieuwe plaatsvervangend Leider Müller en de secretaris-generaal van Economische Zaken, de “Halbjude Hirschfeld” die als ‘voorzitter’ zou optreden.

De HSSuPF vreesde gevaar van twee kanten. Niet alleen bij de nieuwe Mussert-getrouwen die vaak uitgesproken anti-nationaalsocialistisch waren, maar ook de door Mussert gedesavoueerde figuren konden “sehr bald” uit frustratie contact zoeken met de ‘vijand’, anti-Duitse groeperingen. Concrete aanwijzingen voor dit komende verraad waren er niet; ze spookten alleen in het hoofd van Rauter. Niettemin liet hij Himmler weten dat hij de rijkscommissaris zou voorstellen om de uitgestotenen gevangen te nemen en “in ein nettes Lager ins Reich” op te sluiten, waar ze zouden zijn afgesneden van “Haus” en “Gegner”.¹⁴¹

Natuurlijk kwam daarvan niets terecht. Mussert had in die dagen regelmatig contact met Seyss-Inquart, die hij ook in kennis stelde van zijn frustraties omtrent de gang van zaken bij de losgeslagen en steeds meer onder de invloed van de SS verkerende Landwacht. Volgens de NSB-leider moest het instituut van inspecteurs verdwijnen ten gunste van een commandant. Een kandidaat voor die functie zag hij ook al: de toenmalige stafchef van de Landwacht, Wouter Slob. Doch deze had geweigerd.¹⁴²

---

¹³⁹ Rauter aan Himmler (datum onduidelijk, waarschijnlijk 2 januari 1945). NA CABR Van Geelkerken Inv. nr. 27 I.

¹⁴⁰ Himmler aan Rauter (7 januari 1945). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 628, 1464.

¹⁴¹ Rauter aan Himmler (30 december 1944). Ibidem, nr. 612, 1451-1452.

¹⁴² Aantekeningen Mussert van bespreking met Seyss-Inquart (4 januari 1945). NIOD 123 NSB 206.

Overigens was de rol die Seyss-Inquart in de kwestie speelde op z'n zachtst gezegd schimmig. Zo had hij op Musserts opmerking dat Rost van Tonningen na zijn ontslag als tweede plaatsvervangend Leider had gepoogd om "een Ministerie te vormen" gereageerd met "*Wenn ich pfeife, ist er fort.*"¹⁴³

De "*ehrlos und ohne Dank erhoben*" Rost smeekte intussen Himmler om een gesprek.¹⁴⁴ Rauter vroeg zich tezelfder tijd in verwondering af waarom de rijkscommissaris het ontslag van Rost en de overige maatregelen van de NSB-leider zo probleemloos accepteerde. Hij wist dat zijn collega Fischböck van Financiën en Economie geen vriend was van de president van de Nederlandsche Bank, maar wat nu met goedkeuring van de rijkscommissaris gebeurde was 'veelbetekenend'.¹⁴⁵

Strijd om de Landwacht

Van Geelkerken trok inmiddels enkele conclusies. Op 7 januari 1945 vroeg hij om ontslag als Hoofdstormer van de Nationale Jeugdstorm. Drie dagen later ging Mussert gretig op het verzoek in, al diende hij aan te blijven tot er een opvolger was benoemd.¹⁴⁶

Voor Rauter was het zonneklaar dat Mussert niet zou rusten voordat Van Geelkerken ook als inspecteur-generaal van de Landwacht het veld had geruimd. Dat was gevaarlijk, schreef hij aan de *Reichsführer-SS*, want een politiek losgeslagen Van Geelkerken, met zijn "*schwankender Charakter*", was onvoorspelbaar in zijn daden.¹⁴⁷ Om die dreiging voor te zijn, stelde de HSSuPF Himmler voor, moest de ex-vertrouweling in rang worden verhoogd tot "*Landwacht-Brigadeführer*" (generaal-majoor).¹⁴⁸ De *Reichsführer-SS* gaf dezelfde dag nog zijn zegen aan het voorstel.¹⁴⁹

Twee dagen later kreeg Van Geelkerken van Rauter te horen dat hij alvast met terugwerkende kracht (9 november 1943) was benoemd tot *Landwacht-Oberführer* (brigade-generaal). De betrokkene was geroerd door het eerbewijs uit Berlijn en beloofde dat hij binnenkort meer mannen achter zou zich hebben staan dan Mussert. Voor de NSB-leider hadden Himmler en Rauter ook een 'cadeautje': de functies van inspecteur-generaal en inspecteur (Rost van Tonningen en Zondervan) zouden verdwijnen ten gunste van een "*Kommandeur*", maar die wel de naam Van Geelkerken zou dragen.¹⁵⁰

Nu was de kritiek van Mussert op het gedrag en het functioneren van zijn voormalige vertrouweling en diens Landwacht niet geheel ongegrond. In november 1944 had Rauter zelf nog voor de zoveelste keer bij Van Geelkerken geklaagd over de gedragingen van diens ondergeschikten: "*Täglich muss gegen das Auftreten der Landwacht von deutscher Seite vorgegangen werden, da die*

---

¹⁴³ Ibidem.

¹⁴⁴ Rost van Tonningen aan Himmler (1 januari 1945) In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr 615, 1456.

¹⁴⁵ Rauter aan Himmler (1 januari 1945). Ibidem, nr. 616, 1456-1457.

¹⁴⁶ NIOD 123 NSB 240.

¹⁴⁷ Rauter aan Himmler (28 december 1944). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 611, 1449-1450.

¹⁴⁸ Rauter aan Himmler (3 januari 1945). Ibidem, nr. 622, 1461-1462.

¹⁴⁹ Himmler aan Rauter (3 januari 1945). Ibidem, nr. 623, 1462.

¹⁵⁰ Rauter aan Himmler (5 januari 1945). Ibidem, nr. 626, 1463.

Himmler aan Rauter (6 januari 1945). Ibidem, nr. 627, 1463.

Landwacht sich plündernd beteiligt und illegale Beschlagnahmen am laufenden Band durchführt.” De HSSuPF droeg de inspecteur-generaal “*unverzüglich schärfstens*” tegen deze lieden op te treden.¹⁵¹

Op het persoonlijke gedrag van Van Geelkerken zelf was ook het nodige aan te merken. Natuurlijk had zijn *Fahnenflucht* tijdens Dolle Dinsdag zijn reputatie ernstig geschaad. Mussert werd ook geïnformeerd over ’s mans alcoholische misdragingen en openlijke kritiek.¹⁵²

De ontslagen plaatsvervanger weigerde aanvankelijk het aangeboden gesprek met Mussert. Wel schreef hij op 7 januari een brief vol verwijten.¹⁵³ Uiteindelijk vond er op 31 januari 1945 toch een genotuleerde bespreking – met veel verwijten over en weer – tussen beide mannen plaats. Het grootste deel van het gesprek was gewijd aan onenigheid over beleid ten aanzien van de Landwacht, maar ook de persoonlijke gedragingen van Van Geelkerken kwamen aan de orde. Zo zou Musserts secretaresse, Stien van Bilderbeek, eerder hebben geroepen, “dat Mevrouw van Geelkerken met geld had gesmeten en dat zij een gat in haar hand had”. Het verwijt van alcoholmisbruik wierp de voormalige tweede man van de NSB, aldus het verslag van het gesprek, ver van zich:

“De laatste zes maanden heeft Kameraad van Geelkerken niets of althans zeer weinig gedronken, ook omdat hij wist dat de Obergruppenführer Rauter dikwijls ’s avonds laat nog opbelde om na te gaan of iemand teveel gedronken had.”

De ex-plaatsvervanger vond dat hij de “meest ondankbare taak” in de Beweging had bekleed, “nl. om alles te moeten recht praten.”¹⁵⁴

De verhoudingen tussen Mussert en Van Geelkerken waren niet meer te repareren. De NSB-leider pleitte herhaaldelijk bij Seyss-Inquart voor het ontslaan van de inspecteur-generaal van de Landwacht. De rijkscommissaris aarzelde echter; met dat ontslag zou hij Himmler voor het hoofd stoten. De Landwacht was inmiddels steeds meer onder invloed van Rauter komen te staan die in de ontgoochelde Van Geelkerken een nuttige handlanger had gekregen. Bovendien stelde de NSB als politieke organisatie nauwelijks meer iets voor, waardoor Mussert weinig meer had te bieden dat voor de bezetter van betekenis was. Van Geelkerken deed ook alles om woede op te wekken bij Mussert.

Rauter meldde Himmler geamuseerd dat de *Landwacht-Oberführer* bijeenkomsten van zijn manschappen liet besluiten “*mit einem Heil auf den Führer und lässt das Deutschland- und Horst-Wessellied singen.*” Een volgend gesprek waarin Mussert zijn aan de kant gezette medestrijder vroeg zijn positie in de Landwacht op te geven, leverde niets op.¹⁵⁵

---

¹⁵¹ Rauter aan Van Geelkerken (6 november 1944). NIOD 077 GKfdSw 83.

¹⁵² Boom, B. van der, *Kees van Geelkerken*, 77-78.

¹⁵³ NIOD 123 NSB 240.

¹⁵⁴ Het gesprek op het districts bureau van de NSB te Den Haag werd ook bijgewoond door de nieuwe Plaatsvervangend Leider Müller en Gerhard Stroink, hoofd van de afdeling personeelszaken van de Jeugdstorm en trouw vazal van Mussert. Als notulist trad Musserts adjudant Karel Enklaar op. Ibidem.

¹⁵⁵ Rauter aan Himmler (17 februari 1945). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 645, 1479-1480.

Er stond de NSB-leider nog één mogelijkheid open: Van Geelkerken te royeren als lid van de NSB met het argument dat hij de partijdiscipline schond door een bevel van de Leider te negeren. Dat was een paardenmiddel. Een maatregel met grote risico's, zowel voor Mussert als voor Van Geelkerken. Mussert kon aanvoeren dat een uit de NSB gezette Landwacht-Kommandeur geen legitimiteit meer bezat. Seyss-Inquart zou mogelijk gevoelig zijn voor dat argument. Aan de andere kant noemde Rauter de kans niet denkbeeldig dat het royement van Van Geelkerken een uittocht bij de Beweging op gang zou brengen.¹⁵⁶

De voorzichtige Seyss-Inquart kwam uiteindelijk tegemoet aan de wens van Mussert, maar niet helemaal. Van Geelkerken werd in de laatste dagen van februari 1945 niet ontslagen maar (mondeling) geschorst (“*suspendiert*”). Rauter:

“Der RK. verlangt jetzt die Suspendierung des v.G. als Generalinspekteur, da die Landwacht nur aus Mitgliedern der Partei bzw. der WA und SS besteht, und ein ausgeschlossener NSBer nicht Führer der Landwacht sein könne.”

Het was de laatste keer dat Mussert zijn stempel kon drukken op de Landwacht. Rauter trok de directe zeggenschap toe naar zichzelf en zijn SS-ondergeschikten. Terugkijkend vatte hij de kwestie als volgt samen: “*Der eigentliche Grund warum v. G. weg muss, ist aber der, dass der Arbeitsbereich sich darüber ärgert, dass v. G. im letzten Jahr mit der SS gegangen ist...*”¹⁵⁷

---

¹⁵⁶ Ibidem.

¹⁵⁷ Rauter aan Himmler (27 februari 1945). Ibidem, nr. 652, 1487-1488.

*Ich war fast völlig ausgeblutet
und bekam zwei Bluttransfusionen*

RAUTER¹

Hoofdstuk 13

Götterdämmerung

Dood van Henk Feldmeijer

Rauter moest begin 1945 een grote slag incasseren. Zijn grote beschermeling Henk Feldmeijer vond in de namiddag van 22 februari 1945 een plotselinge dood toen diens auto op de weg van Raalte naar Deventer door een geallieerd jachtvliegtuig onder vuur werd genomen. Hij werd in de rug getroffen. Een andere inzittende, Jan Jansonius, stafchef van de Germaansche SS, bleef ongedeerd. Feldmeijer, die net een infanterie cursus in Duitsland had afgerond, was onderweg naar de Betuwe, waar de Landstorm bij het Maasfront tegenover de geallieerde legers stond. Hij zou zich aan het hoofd stellen van een der compagnieën.²

De Nederlandse dagbladen werden mondjesmaat ingelicht over het plotselinge verscheiden van de Voorman. *De Telegraaf* zweeg geheel. Het *Algemeen Handelsblad* plaatste een onooglijk bericht waarin werd gemeld dat Feldmeijer (34) door een “ongeluk” om het leven was gekomen.³ De *NRC* citeerde Rauter in de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* die verklaarde dat de Voorman “door een kogel uit een vijandelijk vliegtuig door de borst” was geschoten.⁴ Waarschijnlijk was een rugschot niet heroïsch genoeg. Het illegale *Parool* maakte zich vrolijk over de dood van deze vijand: Feldmeijer was “naar de Elyseesche jachtvelden gestuurd.”⁵

Wie wel groot uitpakte bij het plotselinge overlijden, was de redactie van *Storm-SS*. Terwijl de ondergang van het nationaalsocialisme en de SS een kwestie van weken was geworden, schreef hoofdredacteur Nico de Haas van *Storm-SS* dat de Germaansche SS in Nederland weliswaar haar Voorman had verloren, “maar zijn erfgoed in vaste beslotenheid aanvaard (...) Wij bleven niet alleen en stuurloos achter: in ons brandt zijn zending en om ons heen hebben zij zijn werken en scheppingen.”⁶

---

¹ Gesprekken met Rauter. Zevende gesprek, 8.

² NA CABR Feldmeijer Inv. nr. 89930.

Kromhout, *De Voorman*, 465-468.

In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr.648, 1483.

³ *Algemeen Handelsblad* (24 februari 1945).

⁴ *NRC* (2 maart 1945).

⁵ *Het Parool* (26 februari 1945).

De auteur van het bericht refereerde met de “Elyseesche jachtvelden” aan de Romeinse mythologie. Het Elyseum (dan wel de Elyseese velden) was een deel van de onderwereld waar de gelukzaligen vertoefden.

⁶ “Feldmeijers dood. Opdracht en verplichting voor heden en toekomst” in *Storm-SS* (2 maart 1945).

Ook Rauter liet *in Storm-SS* zijn licht schijnen over de dood van zijn pupil. “Met hem heeft de dood een bres geslagen, die slechts zeer moeilijk kan worden gedicht,” schreef hij. De HSSuPF stond stil bij kwaliteiten van de ontslapene: nationaalsocialist van het eerste uur “die reeds meer dan vier jaar geleden de weg naar de SS vond”, gelouterd in de strijd op de Balkan en later in de “roemrijke divisie Wiking” en die zich vervolgens wijdde “aan den opbouw van de Germaansch SS”. Rauter:

“Dat de Nederlandsche SS organisatorisch niet zoo op den voorgrond in getreden, als ze het verdiende, vindt zijn oorzaak in het feit, dat verreweg het grootste deel van haar mannen als vrijwilligers aan de fronten stonden en daar in de rijen van de meest trotsche formaties van Duitsland streden.”⁷

Bij de huldeblijken in *Storm-SS* mocht zelfs Mussert niet ontbreken. Het blad drukte een toespraak van de NSB-leider af bij de uitvaartplechtigheid op 't Loo in Apeldoorn. Deze koppelde de dood van Feldmeijer aan zijn partijgenoten die eerder streden “aan de verschillende fronten in Rusland, in Afrika, op den Balkan, in Frankrijk en in Nederland den heldendood stierven.” Hij was nu verenigd “met de honderdduizenden van onze Duitse kameraden.” Van de doden niets dan goeds was Musserts credo.⁸

Rauter was verbaasd en tevreden over de toespraak van Mussert: “*Der Leider sprach von unserem Führer*”, telexte hij aan Himmler, “*Seine Rede war gut und in keiner Form zu beanstanden. Feldmeijer lobte er über das grüne Gras hinaus.*”⁹ De Voorman kreeg bij zijn afscheid van het aardse ook alle eer van het bezettingsbestuur, zijn manschappen en prominenten van de NSB. Aanwezig waren Seyss-Inquart, alle commissarissen-generaal en vertegenwoordigers van de *Wehrmacht*. Mussert en Van Geelkerken stonden broederlijk naast elkaar; het was hun laatste ontmoeting. De jonge weduwe Ybel en de zesjarige zoon Ekke stonden aan de baar die was opgesteld “*in eine wunderbare Kulisse*” in het bos.¹⁰

Zo verdween Rauters politieke soldaat van het wereldtoneel. Was zijn betekenis zo groot als werd afgeschilderd bij zijn overlijden? Zeker niet. Feldmeijer was weliswaar een onverdroten nationaalsocialist en de zaak van de SS zonder reserve toegedaan, maar zijn grootste opdracht de NSB te ontfutselen aan de invloed en macht van Mussert, lukte hem – zelfs met alle steun van de HSSuPF en de *Reichsführer-SS* – niet. De NSB-leider bleef met al zijn wankelmoedigheid in de besluitvorming de onbetwiste aanvoerder van zijn achterban in de Beweging.

De Voorman werd weliswaar op handen gedragen door zijn manschappen in de Germaansche SS, maar deze vijfde colonne in de NSB ontsteeg nooit de status van een obscure groep tot wier politieke

---

⁷ “Afscheid van Henk Feldmeijer”. Ibidem.

⁸ In memoriam, uitgesproken door Mussert op 't Loo (26 februari 1945). *Storm-SS* (2 maart 1945).

⁹ Rauter aan Himmler (27 februari 1945). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 652, 1487-1488.

In zijn gesprekken met Posthumus en De Jong kwam Rauter nog eens terug op de toespraak van Mussert die zulke lovende woorden sprak: “Ich war dabei als diese Rede vom Mussert gehalten wurde (...) Er sei der Nachfolger Musserts, der beste Führer in der Partei. Ich war erstaunt.” Gesprekken met Rauter, achtste gesprek, 8.

¹⁰ Ibidem.

boodschap weinigen binnen en buiten de NSB zich aangetrokken voelden. Feldmeijers militaire boodschap, de strijd aan het Oostfront voor *Führer* en het Groot-Germaanse rijk, vond ook slechts gehoor bij randfiguren, onaangepasten en avonturiers. Bij de rest van het Nederlandse volk wachtte hem slechts weerszin en verachting.

Rauter kon het Feldmeijer niet aanrekenen. Hij had hem opgescheept met onmogelijke opdrachten. Bovendien miste Rauters trouwe helper – net als Mussert – het charisma om de doorsnee Nederlander desondanks te verleiden. Waar Mussert kampte met een desintegrerende NSB, werd Feldmeijer in die laatste maanden geplaagd door een massale leegloop van deserterende manschappen in de Landstorm. Voor een Germaans krijger, zoals De Voorman zich voelde, bestond er in het zicht van de nederlaag geen edeler dood dan op het slagveld te sneuvelen.

Hoewel de capitulatie voor de deur stond, deed Rauter nog zwakke pogingen een opvolger voor Feldmeijer te benoemen. Zijn probleem daarbij was dat er geen geschikte kandidaten rondliepen. Met al zijn tekortkomingen en ontsparingen op het persoonlijke vlak stak de Voorman bij leven torenhoog af bij de overige kopstukken van de Germaansche SS. De HSSuPF was daarom niet in staat om met een serieus voorstel bij Himmler te komen. Ook Mussert zag hiertoe geen kans; hij stelde Rauter voor “nu nog niet over te gaan tot de benoeming van den nieuwen ‘Voorman’.”¹¹

Zo bleef de vacature onvervuld. De gelukkige chefstaf Jansonius die in de auto naast Feldmeijer ongedeerd was gebleven, nam de lopende zaken waar. Rauter wilde uit erkentelijkheid de herinnering aan zijn loyale pupil levend houden door de naam Feldmeijer te verbinden aan de 1^e Standaard van de Germaansche SS. Himmler schreef op het onderhavige telexbericht: “*Später ja, jetzt nicht.*”¹² Later zou nooit komen, zoals ook voor Rauter de tijd als *Höherer SS- und Polizeiführer* bijna om was.

Met een grauw en een snauw in het gareel

Rauter pendelde dagelijks tussen Didam en Apeldoorn. De situatie werd er niet beter op nabij zijn gelegerde SS-troepen. Britse en Amerikaanse gevechtseenheden waren na het mislukte Ardennen-offensief van de Duitsers in de tegenaanval gegaan, waarbij zij er in slaagden het Rijnland tot aan de Rijn zelf te veroveren. Mocht het de geallieerden lukken de rivier over te steken, dan dreigde het acute gevaar dat zij met een omtrekkende beweging via het Ruhrgebied de Duitse eenheden in Nederland in de rug zouden aanvallen. Berlijn had echter prioriteit.

Op bestuurlijk-politioneel vlak probeerde de HSSuPF de wanhopige Nederlanders – geplaagd door honger en gebrek – met zijn inmiddels gepatenteerde maatregelen in het gareel te houden. Doodvonnissen en executies waren aan de orde van de dag. Op 2 februari 1945 liquideerde het verzet

---

¹¹ Kardoes aan Jansonius (9 februari 1945). NIOD 077 GKfdSw 200.

¹² Rauter aan Himmler (27 februari 1945). NA CABR Van Geelkerken. Inv.nr. 27 I. In 't Veld, *Nederland en de SS II*, nr. 652, 1487-1488 + noot a op blz. 1487.

alsnog mr. J. Feitsma, de collaborerende procureur-generaal in Amsterdam. Twee jaar eerder was een poging mislukt, waarbij wel de zoon van de magistraat zwaargewond raakte.¹³

Rauter werd meteen door Schöngarth op de hoogte gesteld van het doodschieten van Feitsma. De BdS lichtte ook het *Reichssicherheitshauptamt* in Berlijn in. Daar zou het bericht, aldus de HSSuPF, ook ter ore zijn gekomen van Himmler, die Feitsma persoonlijk zou hebben gekend. Rauter:

“Ongeveer een dag later werd ik door Himmler opgebeld (...) Hij beschouwde Feitsma als een vooraanstaande persoonlijkheid in Nederland. De destijds gepleegde aanslag op zijn zoon was Himmler ook bekend. Tijdens dit telefoongesprek zeide Himmler tegen mij, hoe ik over deze aanslag dacht. Ik begreep hem direct, doch gaf ten antwoord, dat ik eerst daders moest hebben. Himmler zeide dat dit binnen twee of drie maanden wel bekend zou zijn. Doch daarbij zeide hij nog, dat hij dit niet kon toestaan dat dergelijke vooraanstaande persoonlijkheden werden neergeschoten. Ik verlang, zo zeide Himmler, dat zoo spoedig mogelijk represaillemaatregelen genomen zullen worden, waarbij een groot aantal vooraanstaande personen uit Amsterdam moeten worden gefusilleerd.”

Rauter antwoordde dat het hier een “politieke kwestie” betrof, die hij eerst met Seyss-Inquart moest bespreken: “Mij bleek toen, dat de Rijkscommissaris verblijf hield in München en daarna in Oostenrijk.” Himmler verwees hem daarop door naar plaatsvervanger Wimmer die zijn handen niet wilde branden en de HSSuPF zou hebben voorgehouden, dat deze zich in de onderhavige zaak als “vertegenwoordiger van den Rijkscommissaris” mocht beschouwen.¹⁴

Rauter nam daarop contact op met Schöngarth en Willy Lages, leider van het *Einsatzkommando* Amsterdam. In nauw overleg met beide SS-functionarissen werd na enig geschuif met namen en sturing van de HSSuPF een lijst van vijf personen opgesteld. Lages zou pas later van Rauter te horen hebben gekregen, dat de vijf betreffende personen, van wie enige ‘Duits-vijandigen’ van de rechterlijke macht, voor executie in aanmerking kwamen.¹⁵ De mannen werden bij Rozenoord aan de Amstel doodgeschoten. BdS Schöngarth zei hierover in zijn naoorlogse verhoor: “Ik verklaar hierbij uitdrukkelijk dat alle gegeven bevelen zijn uitgevoerd in opdracht van Rauter.”¹⁶

De commissaris-generaal voor de veiligheid speurde ook naar mogelijke gevaren in de eigen gelederen. Spionage kon in deze kritieke tijden grote schade toebrengen aan het bezettingsapparaat en aan

---

¹³ NIOD Rauter (processtukken). Archief 286 Inv.nr. 45/47 47.

¹⁴ Processen-verbaal van verklaringen van getuigen betreffende represaillemaatregelen n.a.v. liquidatie mr. J. Feitsma (22 maart 1946). NA COOM E. Deppner Inv.nr. 1336.

¹⁵ Proces-verbaal van verhoor Lages. Ibidem.

Onder de vijf personen bevonden zich een vicepresident van de Amsterdamse rechtbank en van de raadsheren van het gerechtshof in de hoofdstad. De Jong, *Koninkrijk* Xb. Eerste helft, 392, noot 1.

¹⁶ Proces-verbaal van verhoor Schöngarth. NA COOM E. Deppner Inv.nr. 1336.

de militaire inspanningen. Hij gaf opdracht om, zoals dat al bij de *Wehrmacht* gebeurde, telefoons bij zijn diensten af te luisteren. Nederlandse stenotypisten en secretaresses in Duitse dienst moesten worden ontslagen. Rauter ergerde zich groen en geel aan hun zorgeloosheid, naïviteit en babbelsucht. Hij gaf verder opdracht om belangrijke informatie te delen met zo min mogelijk personen: “*Wir Deutschen müssen uns endlich daran gewöhnen, mehr schweigen als reden zu können. Die Schwätzerei ist die grösste Untugend des Deutschen – oft auch die Wichtigmacherei...*”

De *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD* kreeg opdracht “*schärfe Massnahmen*” te treffen, om te voorkomen dat vertrouwelijke informatie door onachtzaamheid naar buiten kwam.¹⁷

In deze benarde tijden waren er toch lichtpuntjes voor het gezin Rauter. Op 16 januari 1945 werd het vijfde kind (vierde meisje) Almut geboren.¹⁸ Himmler feliciteerde het echtpaar en liet weten dat hij een bestelling voor een “*Lebensleuchter*” voor Almut had geplaatst bij de porseleinfabriek in Dachau.¹⁹

Veel tijd om de heuglijke gebeurtenis te vieren was er niet. Rauter mocht dan nog steeds in de eindoverwinning geloven, velen van zijn ondergeschikten hechtten daar minder geloof aan. Het was een probleem dat voor hetgehele Duitse Rijk en de nog bezette gebieden gold. Defaitisme en desertie waren aan de orde van de dag. Hoge partijfunctionarissen als Martin Bormann en Heinrich Himmler probeerden met het dreigen en opleggen van de zwaarste straffen hun ondergeschikten in het gareel te houden. De *Reichsführer-SS* complimenteerde de commandant van een vesting omdat deze terugtrekkende soldaten met een pistool had neergeschoten en vervolgens een briefje aan hun nek gehangen met de tekst: “Dit is wat er met alle lafaards gebeurt.”

De hogere SS- en politieleiders in de westelijke gebieden kregen van Himmler de order om in samenwerking met de leiders van de *Wehrmacht* zo streng als mogelijk op te treden bij het oppakken van ‘uitvallers’ en ‘het ter plekke neerschieten van plundersaars en deserteurs’ om alle obstakels van het westelijke front tijdens de komende confrontaties met de geallieerden weg te nemen.²⁰

Met een disciplinaire grauw en een snauw probeerde de *SS-Obergruppenführer* en *General der Polizei* de manschappen in het gareel te houden en te motiveren voor de nakende strijd. Hij dreigde met zware straffen voor deserteurs. Defaitisten die het woord “terugtocht” op gehoorafstand uitspraken, konden op de “strengste maatregelen” rekenen.²¹ Tekenend voor de figuur Rauter is dat zijn laatste order (4 maart 1945) voor zijn *Kampfgruppe* juist dat dreigement tot onderwerp had:

---

¹⁷ “Nur für Dienstgebrauch”. Schrijven van Rauter aan de SS-Dienststellen (8 januari 1945). NIOD 077 GKfdSw 1.

¹⁸ Melding Rauter aan SS-Personal-Hauptamt (16 januari 1945) BA-Lichterfelde SSO 011B H.A.Rauter SS/SS-Führerpersonalakten.

¹⁹ NIOD H.A. Rauter (5 februari 1945) Archief BDC 210 – H.190 Archief Neurenberg (N.26 2743/4).

²⁰ Bormann maakte uit de door hem ontvangen rapporten op dat partijgenoten en soldaten door hun defaitistische houding het moreel van de burgers aantastte. Vooral gowleiders als Erich Koch (Oost-Pruisen) en Arthur Greiser (Wartheland) ontpopten zich als lafaards die snel op de vlucht sloegen bij de nadering van het Sovjet-leger. Kershaw, I., *Tot de laatste man. Duitsland 1944-1945*, vertaling uit het Engels (Houten 2011) 243-261.

²¹ Aanvulling op proces-verbaal van verhoor Rauter (20 juni 1947). NIOD Doc II 249 1071 a 3.

“Es gibt keine Versprengten oder von ihrer Einheit Abgekommenen. Wer auf Grund von Kampfeignissen den Anschluss an seine Einheit verloren hat, hat sich raschest der nächsten an der Kampffront befindlichen Truppe anzuschliessen. Diese Truppe ist jederzeit durch den Gefechtslärm zu finden. Der Soldat, der dies nicht tut, ist der übelste Verräter an der Gemeinschaft des Deutschen Volkes und wird als Volksverbrecher behandelt. Ausreden, versprengt worden zu sein und die Einheit zu suchen, werden nicht mehr angenommen.”²²

De aanslag bij Woeste Hoeve

Rauter zou de naleving van zijn bevel niet meer kunnen controleren. Twee dagen later, in de late avond van 6 maart 1945, raakte hij op weg van Arnhem naar Apeldoorn zwaargewond bij een overval door de regionale G.G.-verzetgroep (vernoemd naar haar leider Geert Gosens). Deze verzetgroep, waarvan ook twee gedeserteerde Oostenrijkers deel uitmaakten, zat begin maart dringend verlegen om een vrachtauto die op benzine liep.²³ Men wilde deze “snelle” wagen later gebruiken om een partij spek van de Duitsers te stelen. Op de weg van Arnhem naar Apeldoorn, bij Woeste Hoeve, zouden vier leden van de groep in Duitse uniformen hun geluk beproeven. Mr. H. Huber, waarnemend procureur-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof in Arnhem stelde aan de hand van getuigenverklaringen een verslag van de gebeurtenissen op.²⁴ Ook Rauter werd gehoord over de aanslag:

“Op 6 maart 1945 omstreeks half begaf ik mij in een B.M.W.-auto, vergezeld van een ordonnans der Waffen-SS, Oberl(eutnant) Exner en een chauffeur van Arnhem naar Apeldoorn. Toen wij ongeveer halverwege waren (bij Woeste Hoeve) zag ik voor mij twee mannen met een wit licht. Veertien dagen geleden had ik opdracht gegeven, dat noch Duitse, noch Nederlandse instanties onder welk voorwendsel ook meer ’s nachts buiten de bebouwde kom auto’s mochten aanhouden; dit daar in een week 4 of 5 weermachtsauto’s door de illegaliteit waren overvallen. Ik dacht dus onmiddellijk te doen te hebben met een overval van de verzetsbeweging en waarschuwde mijn adjudant. De chauffeur gaf ik opdracht vol gas te geven en door te rijden. Mijn adjudant en ik hadden een machinepistool in aanslag. De chauffeur stopte. De linkse van de twee mannen die ons aanhielden, controleerde de nummerborden. Diens gezicht heb ik niet gezien. Ik riep echter de rechtse man aan en vroeg het parool. Hij nam toen zijn machinepistool in de aanslag. Terwijl de wagen nog langzaam iets

---

²² NIOD 077 GKfdSw 1842.

²³ Behalve Gosens bestond de groep uit Henk de Weerd, Karel Pruis, Wim Kok, Sepp Köttinger en Hermann Kämpfer. Berends, H., *Woeste Hoeve. 8 maart 1945* (Kampen 1995) 11.

²⁴ Samenvatting van verschillende processen-verbaal inzake aanslag H. A. Rauter (dossier gesloten op 11 februari 1949). NIOD Archief 895. Correspondentie en onderzoeksmateriaal J.P. Meihuizen.

doorreed zag ik een flits van zijn gezicht, waarbij mij opvielen zijn grijze ogen en zijn ietwat afstaande oren. Direct na mijn roepen vuurde deze man een twaalfstal schoten af, die mij troffen in de kaak, hand en borst.

De wagen reed inmiddels verder en de zo even genoemde man richtte steeds zijn geweer op mij en trof de chauffeur in het achterhoofd. Deze viel op mij. Daarop werd ik van links beschoten en kreeg een borstschot. Toen schoten alle mannen tegelijk; uit het geknal leidde ik af, dat het er zeker vier waren. Dit duurde twee minuten. Daarna werd het stil. Een man kwam daarop naar voren, lichtte een lamp in mijn gezicht; ik overwoog om te schieten, maar vond het beter mij dood te houden – ik vreesde n.l., dat men de frontkaarten, die naast mij lagen, zou ontdekken; men onderzocht echter niets – en daarop riep deze man: ”Hij is dood.” (...)

Tot ’s morgens omstreeks zes uur ben ik blijven liggen. Dan pas lukte het mij de aandacht te trekken van enige soldaten met paarden, die een ambulance waarschuwden. Omstreeks half acht werd ik naar het lazaret gebracht.”²⁵

Deze later afgelegde verklaring is typisch Rauter-heroïek. Hoewel halfdood door zijn verwondingen (kaakschot, dubbel longschot en een schot door zijn rechterhand), had hij het onmogelijke gepresteerd door tijdens en na de aanval helder van geest te blijven. Zelfs het aantal afgevuurde schoten had hij nauwkeurig geteld. Hier manifesteerde zich de ware Germaanse krijger, koelbloedig op het moment dat hij de dood in de ogen kijkt.

In een eerder verhoor verklaarde Rauter, dat hij “*Ordonnanzoffizier*” Exner en de bestuurder van de open BMW had toegeroepen: “*Achtung, fertigmachen, vor uns wahrscheinlich Terroristen.*” *Und dem Fahrer befahl ich Vollgas zu geben, nicht zu halten u. den rechten Mann anzufahren, damit er am Schiessen verhindert werde u. wegspringen müsste.*” De chauffeur stopte toch. Waar Rauter het overleefde, hadden twee andere inzittenden van de BMW in het “*mörderisches Schnellfeuer*” geen kans. Ook de achterin gezeten Exner “*fiel sofort ohne laut zu geben. Er wurde von 20 Kugeln getroffen.*”

“Hinter mir stand mein grosser Lederkoffer mit schmutziger Wäsche, die in Apeldoorn gewaschen werden sollte. Im Koffer sassen 12 Schuss, die dann in meiner Sitzlehne stecken blieben (...) Der Wagen selbst bekam gegen 260 Schuss ab (...) Ich war die ganze Zeit bei vollem Bewusstsein und völlig ruhig. Nun sass ich da auf der Strasse mit den beiden Toten! Aussteigen wagte ich nicht, weil ich fürchtete sofort umzufallen. Das Blut quoll mir aus dem zerschossenen Munde u. aus der Lunge. Ich

---

²⁵ Proces-verbaal van verhoor Rauter. Ibidem.

De verzetslieden doken na de aanslag onder in een blokhut op de camping Coldenhove, tussen Loenen en Eerbeek. Berends, *Woeste Hoeve*, 13.

schweisste sehr stark. Während der ganzen Nacht – es war eine sehr kalte Nacht – kamen nur 3 Lastwagen aus Apeldoorn vorbei. Aber sie bemerkten uns nicht als Überfallene. 2 x schoss ich sogar in die Luft; doch vergebens. Um 7h früh fanden uns Soldaten, die mit Pferden zum Truppenübungsplatz Harskamp wollten. Sie bat ich meine geheimen Frontkarten u. Akten an sich zu nehmen u. meinem Stab in Apeldoorn anzurufen. Je länger es wurde, je mehr fror ich, wohl wegen des Blutverlustes.”²⁶

Rauter zou nog zijn best hebben moeten doen om de aandacht van de soldaten te trekken:

“Ich brüllte sie an, so laut ich konnte. Es kamm dann einer auf mich zu. Er glaubte zuerst, ich sei betrunken. Ich konnte kaum sprechen, ich konnte nur lallen. Dann hat er aber gesehen was los war. Dann hat man sofort die Gegend absuchen lassen, das war natürlich Quatsch (...) Ich wurde dann nach Apeldoorn gebracht. Ich wurde vom Dr. Fischer der Wehrmacht im Wehrmachtslazarett operiert und ausgepumpt.”

Met welgevallen en een opmerkelijke metafoor verhaalde de ex-HSSuPF na de oorlog over zijn verwondingen, bijkomende complicaties en zijn wagneriaanse vermogen tot lichamelijk herstel:

“Ich war fast völlig ausgeblutet und bekam zwei Bluttransfusionen. Es waren noch zwei Chirurgen dabei, beide Professoren, dann noch ein Kieferspezialist (kaakspecialist), auch ein Professor. Die haben festgestellt, dass es mir sehr schlecht ging (...) Sie haben alle erwartet, dass ich in der Nacht sterben würde. Man stellte fest, dass ich ein kolossal zähes (taai) Herz habe. Es kam noch eine Lungenentzündung und eine Rippenfellentzündung [borstvliesontsteking, Th. G.] hinzu und dann habe ich zehn Tage lang zwischen Nacht und Nebel herumgeschwebt. Mein Brustkorb war ganz voll Eiter. Erstmalig hat man 490 cm³ Blut und Eiter und dann noch einmal 2500 cm³. Das Herz war war vollkommen verschoben nach rechts und stieg immer mehr, sodass ich gar keine Luft mehr bekam.”²⁷

Terwijl Rauter zwaargewond werd afgeleverd bij het “lazaret” in de Deventerstraat in Apeldoorn hoorde Schöngarth van de aanslag. Hij spoedde zich direct naar Apeldoorn en daarna naar Woeste Hoeve:

---

²⁶ Proces-verbaal van verhoor Rauter (6 mei 1946). NIOD H.A. Rauter Doc I, b 28.

²⁷ Gesprekken met Rauter. Zevende gesprek, 8.

Met het verstrijken van de tijd in gevangenschap was de hoeveelheid afgetapt ‘bloed en etter’ fors toegenomen. In een verhoor op 6 mei 1945 sprak Rauter nog van 2000 cm³. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 b 28.

“Na de zaak in ogenschouw te hebben genomen, begaf ik mij naar Aussendienststellenleiter Gerbrig, die het eerste onderzoek had ingesteld. Hij toonde mij een foto van een vermoedelijke dader. Wij kwamen overeen, dat ik met deze foto naar Rauter zou gaan en om deze foto te tonen. Ik ben toen alleen naar Rauter gegaan in het Lazaret en heb hem de foto getoond. Rauter deelde mij enkele bijzonderheden mede over deze aanslag en zeide, dat de vermoedelijke dader een persoon was van flink postuur.”²⁸

Rauter herkende de man op de foto; het bleek een lid van Gosens groep te zijn.²⁹ Nadat de SD van de aanslag had gehoord, was de naam van Gosens al gevallen. Er werd al geruime tijd jacht gemaakt op de leden van zijn groep, die actief was op de Veluwe. SD'er Roald Ohmstedt: “Ik wist dat Geert Gosens een handig en gevaarlijk persoon was. Niettegenstaande ik dit wist en er van overtuigd was, dat aan zijn eventuele aanhouding grote gevaren waren verbonden, heb ik toch alles in het werk gesteld om hem in handen te krijgen.”³⁰

Inmiddels was ook Himmler op de hoogte van de aanslag. Rauters adjudant Wilhelm Heissing telegrafeerde daarbij dat de HSSuPF volgens de behandelende artsen buiten levensgevaar verkeerde.³¹ Volgens een van deze medici dankte Rauter zijn leven inderdaad aan een goede lichamelijke conditie. De *Reichsführer-SS* stuurde de door Rauter gememoreerde medisch specialisten naar Apeldoorn.³² Er volgde een druk telexverkeer; ook met Seyss-Inquart, die Rauters echtgenote Else inlichtte.³³ Dezelfde dag nog meldde Schöngarth zich bij de rijkscommissaris:

“Seyss-Inquart gaf mij toen het bevel om verscherpte represaillemaatregelen te nemen door op de plaats des misdrijs 200 gevangenen (ter dood veroordeelden) te fusilleren. Deze fusillering had ten doel als afschrikking te werken voor de bevolking (...) Onder deze gevangenen bevonden zich een groot aantal personen, die zelf door Rauter reeds ter dood waren veroordeeld wegens de door hen gepleegde misdrijven (wapenbezit, springstoffen).”³⁴

Schöngarth bedoelde dat deze doodvonnissen eerder al door Rauter als *Oberster Gerichtsherr* waren bevestigd.

---

²⁸ Proces-verbaal van verhoor Schöngarth (23 juli 1947). NIOD Doc I 1513 K. G. Schöngarth a 10.

²⁹ Proces-verbaal van verhoor van Kriminalsekretär Willy Bühe. Ibidem.

³⁰ Proces-verbaal van verhoor van R. Ohmstedt. Ibidem

³¹ Heissing aan Himmler (7 maart 1945). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 653, 1488.

³² NIOD Archief 210 H. 426 4630 4628/9 4627 4626 4625a 4622/5 4623 4622 (N.346 “219” 7, 8, 9, 10) (12-3-45).

³³ Ibidem.

³⁴ Proces-verbaal van verhoor Schöngarth (23 juli 1947). NIOD Doc I 1513 K. G. Schöngarth a10.

Volgens Rauter, na de oorlog, was dat voornemen in strijd met zijn eigen wens. Toen Schöngarth zich in het ziekenhuis meldde, zou de HSSuPF er op hebben “aangedrongen, dat hij Himmler zou vragen geen represailles te nemen naar aanleiding van de aanslag op mij. Diezelfde middag heeft Seyss-Inquart mij opgezocht en mij beloofd dat geen represailles zouden worden genomen zolang ik leefde.”³⁵

Afscheidscadeau in stijl

Seyss-Inquart, Himmler en Schöngarth gaven geen gehoor aan de wens van Rauter. Volgens Schöngarth was het de rijkscommissaris geweest die op “verscherpte represaillemaatregelen” had aangedrongen.³⁶ Rauter wees naar Himmler persoonlijk, “die blijkbaar geen rekening wenste te houden” met het door de HSSuPF gedane verzoek of wellicht van dat verzoek geen kennis droeg.³⁷ In het gesprek tussen Seyss-Inquart en Schöngarth zou een getal van 200 ter dood veroordeelde gevangenen zijn genoemd (waarschijnlijk lag dat aantal veel hoger). De bevolking moest na de executies per communiqué in kennis worden gesteld van deze buitensporige wraakactie.³⁸

De BdS, die drie dagen na de aanslag op Rauter tot diens voorlopige opvolger als *Höherer SS- und Polizeiführer* werd benoemd, trad na de opdracht van Seyss-Inquart direct in contact met Hans Kolitz, die een week eerder Erich Deppner was opgevolgd als leider van afdeling IV van de Sipo.³⁹ Schöngarth: “Kolitz heb ik toen opdracht gegeven zorg te dragen, dat van de verschillende Einsatzkommando’s de gevangenen naar Apeldoorn werden overgebracht. Onder deze gevangenen bevonden zich een groot aantal personen, die zelf door Rauter reeds ter dood waren veroordeeld wegens de door hen gepleegde misdrijven.”⁴⁰

Volgens Kolitz verkeerde Schöngarth in een grote staat van opwinding toen deze na zijn bezoek bij de rijkscommissaris bij hem aanklopte. Misschien was het beter te wachten met het doodschieten van *Todeskandidaten*, zou hij zijn superieur hebben voorgehouden, omdat de daders van de aanslag op Rauter mogelijk spoedig werden aangehouden. Schöngarth had dat voorstel meteen van tafel geveegd: Seyss-Inquart wilde dat de massaexecutie – ongeacht het grijpen van de daders – zo snel mogelijk werd uitgevoerd. Kolitz kreeg vervolgens opdracht om “een aantal Kommando-führer van de *Aussenstellen*” op te bellen met de mededeling: “Ik draag U namens Schöngarth op voor een bijzondere opdracht mij het aantal *Todeskandidaten* op te geven, dat U in hechtenis heeft.”

Het bijeenharken van *Todeskandidaten* leverde bij elkaar ongeveer honderd personen op. Onvoldoende vond Schöngarth. Onder druk gezet moesten de chefs van de

---

³⁵ Proces-verbaal van verhoor Rauter. Ibidem.

³⁶ Proces-verbaal van verhoor Schöngarth. NIOD archief 895. Correspondentie en onderzoeksmateriaal J.P. Meihuizen.

³⁷ Mr. K. van Rijckevorsel (raadsman Rauter) aan mr. F.G. Schadd (raadsman H. Kolitz) op 14 januari 1949. NA 2.21.205.79 Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel.

³⁸ Proces-verbaal van verhoor Schöngarth. NIOD archief 895. Correspondentie en onderzoeksmateriaal J.P. Meihuizen.

³⁹ Telex van Himmler aan o.a. Kaltenbrunner (10 maart 1945). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 656, 1490.

⁴⁰ Ibidem.

Aussenstellen/Einsatzkommandos op zoek naar dood te schieten kandidaten: zij die al gevangen zaten wegens subversieve activiteiten (bezit van wapens en/of springstoffen), maar over wier lot nog niet was beslist, arrestanten die waren opgepakt op verdenking van plundering en aan te houden personen tegen wie de Duitsers verdenkingen koesterden.⁴¹ De *Aussenstellenleiter* kregen quota toegewezen voor kandidaten op wie een “*Sonderbehandlung*” zou worden toegepast. Koltitz zou daarbij hebben opgemerkt: “*Es ist ganz gleich woher Sie die Personen nehmen.*” Bij elkaar werden er op diverse plaatsen in Nederland (o.m. Apeldoorn, Amsterdam, Scheveningen, Zwolle, Assen en Groningen) 263 personen doodgeschoten.⁴²

De grootste massa-executie vond plaats op de plek van de aanslag. Daar bij Woeste Hoeve werden op 8 maart 1945 onder leiding van Oscar Gerbig, de commandant van de beruchte SD in Apeldoorn, 117 personen doodgeschoten. Hij was de voorgaande dag druk doende geweest om deze grote groep bijeen te brengen die voor Schöngarth aanvankelijk niet groot genoeg was. Deze had daarvoor een getal van 150 genoemd.

Volgens zijn ondergeschikte Eugene Dirckx die als bewaker was meegekomen, bestond het transport naar Woeste Hoeve uit zeven autobussen en vrachtauto's. Op enige afstand van de executieplaats stopten de voertuigen. Vandaar moest er telkens een auto oprijden. Dirckx zag “dat verschillende gevangenen, die werden geëxecuteerd, niet onmiddellijk dood waren en dat hun genadeschoten werden toegediend door de SD-beambten (...) Later hebben wij Vlamingen de executie onder elkaar besproken en gezegd, dat het een schande was, omdat de meeste personen, die aldaar om het leven waren gekomen onschuldige mensen waren en aangehouden waren voor de Arbeitseinsatz.”⁴³

Zo kreeg Rauter van zijn superieuren en ondergeschikten een ‘afscheidscadeau in stijl’. Zelf verklaarde hij pas op 13 april 1945 van Schöngarth te horen hebben gekregen, dat op last van Himmler deze represaillemaatregelen waren genomen.⁴⁴ Hij zou naar eigen zeggen furieus hebben gereageerd op het nieuws:

“Dann bin ich hochgefahren. Erstens lebte ich und zweitens habe ich gerade in meiner dienstlichen Funktion diese Geschichte als unerwünscht betrachtet und keine Strafe für die Bevölkerung verlangt, ich hatte das mit dem Reichsführer fertiggebracht. Schöngarth meinte, das wäre nicht gegangen, man könne den Höheren SS- und Polizeiführer doch nicht zusammenschossen lassen ohne etwas als

---

⁴¹ Verzamelproces-verbaal aanslag op Rauter. NIOD archief 895. Correspondentie en onderzoeksmateriaal J.P. Meihuizen.

⁴² De Jong, *Koninkrijk Xb*. Eerste helft, 438-445.

⁴³ Proces-verbaal van verhoor E. Dirckx. NIOD archief 895. Correspondentie en onderzoeksmateriaal J.P. Meihuizen.

⁴⁴ Proces-verbaal van verhoor Rauter. Ibidem.

*Represaille zu tun. Ich sagte aber, ich hatte das beim Reichsführer erreicht. Für mich wäre es eine persönliche Genugtuung gewesen, dass wegen mir nichts geschieht.*⁴⁵

Himmlers vertrouweling wilde evenmin accepteren dat de aanslag op een misverstand van de illegaliteit berustte. Hij bleef volhouden dat het een gerichte aanval op hem was en dat deze was veroorzaakt door loslippigheid aan de telefoon:

“De oorzaak van de aanslag was, dat Exner, mijn adjudant, over mijn aankomst in Apeldoorn op 6 maart om elf uur ’s avonds had gesproken met de Polizeihauptmann uit Apeldoorn; zulks tegen de instructies, daar deze lijnen doorgaans werden afgeluisterd. Deze Polizeihauptmann is op 8 maart bij mij op bezoek geweest en heeft mij dit persoonlijk verteld.”⁴⁶

De verwarring werd inderdaad vergroot door verklaringen van SD’ers die onderzoek deden naar de toedracht van de aanslag en (vergeefs) jacht maakten op de betrokken verzetslieden. Enigen van hen dikten de gebeurtenissen aan door (zonder expliciete) bevestiging van Rauter in hun getuigenverklaring te laten opnemen, dat de aanslagpleger die in de auto had gekeken of de inzittenden overleden waren, had geroepen: “Ziezo, die zwijnhond is dood” dan wel “Dat zwijn is dood.”⁴⁷

Procureur-fiscaal mr. Huber wees deze veronderstelling terecht met klem af. Het was volgens Huber “absoluut” onjuist, dat de GG-groep of wie dan ook van de illegaliteit in Apeldoorn op de hoogte was van het feit, dat Rauter van Arnhem naar Apeldoorn kwam:

“Nogmaals het was om het bezit van een vrachtwagen begonnen en nergens anders om. De mannen van de GG-groep waren zelf niet weinig verrast toen de situatie anders was dan men zich had voorgesteld. Nog veel meer verrast was men toen men de volgende dag vernam wie bij de aanhouding van de auto was neergeschoten en ernstig gewond.”

Wel was de procureurfiscaal “verwonderd” dat de Duitsers aanvankelijk zo nonchalant omsprongen met de beveiliging van Rauter en “hun generaal” zo lang “in hachelijke en levensgevaarlijke toestand op de weg hebben gelaten” terwijl ze toch wisten dat hij onderweg was van Arnhem naar Apeldoorn: “De Duitsers zijn ernstig te kort geschoten inzake de beveiliging van een zo belangrijk persoon.”⁴⁸

---

⁴⁵ Gesprekken met Rauter. Zevende gesprek, 8.

⁴⁶ Proces-verbaal van verhoor Rauter. NIOD archief 895. Correspondentie en onderzoeksmateriaal J.P. Meihuizen.

⁴⁷ Processen-verbaal van verhoren R. Ohmstedt en H. Harders. Ibidem.

⁴⁸ Samenvatting mr. Huber van verhoren aanslag Rauter. Ibidem.

Wat kreeg de bevolking trouwens te horen over de aanslag en de daarop volgende repercussies? De door de bezetter gecontroleerde persorganen berichtten er niet over. Voor informatie was men aangewezen op de illegale bladen. *Het Parool* kopte op 17 maart 1945 op de voorpagina: ‘300 Nederlanders vermoord. De aanslag op Rauter als voorwendsel.’ Het blad was goed geïnformeerd over wat zich bij Woeste Hoeve rond Rauters open BMW en de daarop volgende represailles had afgespeeld. Alleen wilde het niet geloven dat het verzet achter de aanslag zat: “Het is veeleer aannemelijk, dat de schietpartij door Rauter’s vijanden uit de Wehrmacht of door NSB’ers werd georganiseerd of dat een der vele groepjes Duitse deserteurs, die plunderend en roovend over de Veluwe trekken, voor de schoten verantwoordelijk is.”⁴⁹

Tien dagen later kwam *Het Parool* op de kwestie terug. De redactie bleef van mening dat de Duitsers de daders in eigen kring moesten zoeken, zij het met nieuwe nuanceringen:

“Waarschijnlijker is het, dat men hier met een complot te doen heeft, waarbij hooggeplaatste Duitsers zijn betrokken. Want de patrouille die de doodelijke schoten loste, heeft hier kennelijk geruime tijd staan wachten. Zij wist, dat de auto van Rauter voorbij moest komen. Hoe kon zij dit weten? Alleen door mededeeling van medeplichtigen, die vermoedelijk in de naaste omgeving van Rauter zelf gezocht moeten worden gezocht.”

Daarom zou de SD er “weinig belang” aan hechten om de zaak tot op de bodem uit te zoeken, aldus *Het Parool*: “Dit onderzoek zou kunnen uitwijzen, dat de oneenigheid en de twisten tusschen de Wehrmacht en S.S. reeds zo hoog gestegen zijn, dat men elkander naar het leven staat en uit den weg ruimt.” Dat Rauter in het zicht van de Duitse nederlaag het slachtoffer zou zijn geworden van onderlinge twisten van de nazi’s, kon het oordeel over de zwaargewonde HSSuPF niet verzachten:

“Voor ons is Rauter een oorlogsmisdadiger, wiens lot vaststaat. Als hij dezen oorlog overleeft, dan zal een oorlogsgerecht hem voor zich laten verschijnen en er bestaat niet de minste twijfel aan, tot welke uitspraak men zal komen. De Duitse politiebeul, die aan het hoofd stond van het Duitse schrikbewind, dat ons land vijf jaar lang geterroriseerd heeft, wordt na den oorlog opgehangen.”⁵⁰

Ziekenhuis, interneringskamp, gevangenis

Na de aanslag begon voor Rauter een tocht langs ziekenhuizen en herstellingsoorden. Op 1 april 1945 verhuisde de gewonde SS-generaal voor twee weken naar een hospitaal in Groningen. Vervolgens werd

---

⁴⁹ Het Parool (17 maart 1945).

⁵⁰ Het Parool (27 maart 1945).

hij afgevoerd naar legerziekenhuizen in Oldenburg, Hamburg en Eutin (Sleeswijk-Holstein). Duitsland had nog niet gecapituleerd of Rauter werd op 9 mei 1945 door de Engelsen per ziekenauto afgevoerd naar Lübeck:

“Die Englischen und Franzosen haben sich gestritten, was mit mir geschehen muss. Ob ins Lazarett oder ins Gefängnis. Die Engländer haben entschieden, dass ich noch lazarettmässig behandelt werden musste.”

Men kwam tot een vergelijk: de voormalige HSSuPF bleef in de gevangenis met een bewaker/verzorger in en zeven bewakers buiten de celdeur. Toen de Fransen twee weken later vertrokken werd het aantal bewakers teruggebracht:

“Ich wurde dann in das Marschall-Gefängnis gebracht ohne weitere Behandlung. Dort verblieb ich drei Wochen und kam dann ins Zuchthaus Lauerhof bei Lübeck. Auch dort verblieb ich drei Wochen und ich wurde dann durch Leute vom Secret-Service abgeholt, angeblich sollte ich nach London gebracht werden.”

De reis naar Londen ging niet door, Rauter belandde in een cel te Neumünster (ook in Sleeswijk-Holstein). Na een verblijf van drie weken werd de gevangenis plotseling ontruimd en belandde de vertrouweling van Himmler eind juli in het nabijgelegen krijgsgevangenkamp Gadeland. Daar, op het terrein van een ontmantelde fabriek, ontmoette hij tussen de tienduizend gevangenen een oude bekende: Wehrmacht-commandant Christiansen.⁵¹

Suggesties van medegevangenen om te vluchten, waartoe mogelijkheden bestonden, en vervolgens ergens een nieuw bestaan in de heimelijkheid op te bouwen, wees Rauter volgens eigen zeggen ver van zich. Hij liep niet weg van zijn daden. De Oostenrijker liep daarentegen in Gadeland wel longontsteking *“mit hohem Fieber”* op, waardoor hij in het voormalige *SS-Lazarett* te Ratzeburg moest worden opgenomen. In dat ziekenhuis werkte toevallig een (SS-)kaakchirurg uit Praag, die bereid was Rauters verbrijzelde rechterkaak naar vermogen te herstellen. De Britten gaven de arts toestemming om een kaaktransplantatie *“in fünfstündiger Operation”* te verrichten.

Inmiddels was het 1946. Op 6 februari, twee dagen nadat hij de leeftijd van 51 jaar bereikte, meldde zich een militair commando uit Nederland in Ratzeburg om Rauter op te halen. De boomlange SS'er: *“Als ich nach Ratzeburg kam, wog ich noch 65 kg bei einer Körpergrösse von 1,94 m.”*⁵² Wel twee centimeter minder dan in zijn glorietijd. Nederlagen doen Germaanse krijgers krimpen.

---

⁵¹ Proces-verbaal van verhoor Rauter (6 mei 1946). NIOD H.A. Rauter Doc I, 1380 b 28. Gesprekken met Rauter. Zevende gesprek, 9.

⁵² Proces-verbaal van verhoor Rauter (6 mei 1946). NIOD H.A. Rauter Doc I, 1380 b 28. Gesprekken met Rauter. Zevende gesprek, 9.

Deel III

Eindspel

1946-1949

*O gier der mensheid, dienaar van de dood,
Beul en tyran van machteloze landen,
Gij duivel des verderfs en helse bondgenoot,
Zwart zijn Uw zinnen, rood van bloed Uw handen...*

KO HAAK¹

Hoofdstuk 1

De wraak op ‘staatsvijand nr. 1’

'De kogel kan hier slechts voldoening brengen'

Meer dood dan levend kwam Rauter aan in Nederland. Althans, dat schreef *Het Vrije Volk* (socialistisch) in februari 1946: "Rauter is een wrak." Na een tussenstop in het Rode Kruis-ziekenhuis te Arnhem was hij overgebracht naar de Cellenbarakken in Scheveningen:

“Hij is opgesloten in een cel naast de ziekenzaal, waar hij als menselijk wrak op een krib ligt. Hij is ziek en zal de gevolgen van de aanslag, waarvoor hij zoveel mensen liet vermoorden en tientallen onschuldigen liet fusilleren, niet te boven komen. Zijn onderkaak werd bij de aanslag [Woeste Hoeve, Th.G.] weggeschoten en praten en eten kan hij vrijwel niet meer.”²

De Tijd (rooms-katholiek) vulde nog enkele bijzonderheden aan. Rauter "ligt daar alleen in een kleine ziekenzel, een hoekje, dat vroeger gebruikt werd om zeep op te slaan (...) op een veldbed, met zijn onderkaak in verband (...) Zijn bewaker verklaarde ons dat hij niet in staat is te spreken. Wanneer hij

---

¹ *Nieuwe Haagse Courant*, christelijk-nationaal dagblad. (8 april 1948) p. 3. Collectie C. Brendel sr.

² *Het Vrije Volk* (16 februari 1946).

berecht zal worden (...) zal dit wellicht eenige moeilijkheden baren. 'Een leitje moet maar uitkomst brengen,' vond de bewaker."³

Terwijl Rauter langzaam herstelde van zijn verwondingen, trof justitie voorbereidingen voor de strafzaak tegen de voormalige *Höheren SS- und Polizeiführer*, waarvan de uitkomst voor iedereen vaststond: de kogel. *De Waarheid* (communistisch): "Rauter is de vleesgeworden vloek voor al het leed, dat vijf jaar lang over ons volk is gegaan. De kogel kan hier slechts voldoening brengen." Doch er moest weer niet te snel worden geschoten: "Er is niet veel twijfel aan, dat Rauter ook de kogel zal krijgen. Maar er mag niet geschoten worden, voordat Rauter zich ten volle uitgesproken heeft (...) Hij is het Nederlandse volk .... de waarheid schuldig. Opdat het kwaad met wortel en tak kan worden uitgeroeid."

Het "*Volksdagblad*", altijd achterdochtig, was er daarentegen niet gerust op: "Rauter weet veel; hij weet zoveel, dat gevreesd moet worden, dat hij legaal uit de weg geruimd zal worden, om te verhinderen, dat hij spreken zal..."⁴

Het gerechtelijk onderzoek stond onder leiding van mr. J. Zaaijer, de procureur-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof in Den Haag. De aanklager had zich in de voorgaande jaren doen kennen als de houwdegen. Hij had de belangrijkste rechtszaken van de Bijzondere Rechtspleging gevoerd; onder anderen tegen Anton Mussert (doodstraf), Max Blokzijl, spreekbuis van het nationaalsocialisme (doodstraf), NSB-procureur-generaal Robert van Genechten (zelfmoord voor uitvoering doodstraf). In de laatste dagen van de bezetting was hij door mr. B.I.A.A. ter Veer, hoofd Juridische Zaken van het Militair Gezag, aangezocht om aanklager te worden bij het Bijzonder Gerechtshof. Volgens Ter Veer had Zaaijer toegestemd onder voorwaarde, dat er "snel en streng" recht werd gesproken over oorlogsmisdadigers en collaborateurs.⁵

Hoe de beoogde procureur-fiscaal zich dat 'snel en streng' voorstelde, viel te lezen in de *Pen Gun*. In enkele juli- en augustusnummers (1945) van dit 'weekblad voor de Nederlandsche Strijdkrachten' toonde mr. Zaaijer zich al teleurgesteld over de gang van zaken. Zijn irritatie richtte zich op de passiviteit destijds van de regering in Londen en het voorlopige gezag in het bevrijde Zuiden. Als men daar voor adequate regelgeving had gezorgd, dan waren hij en zijn collega's al aan de slag, maar nu moest de procureur-fiscaal vaststellen, dat "ruim twee maanden na de bevrijding van het laatste stukje Nederlandse bodem en na de ineenstorting van Duitschland nog nergens iets noemenswaardig is gebeurd."⁶

De regels voor het berechten van "landverraders en collaborateurs" waren volgens mr. Zaaijer te veel geënt op het oude wetboek van strafvordering. Gefrustreerd: "Ook hier ziet men weer dat zelfde

---

³ *De Tijd* (15 februari 1946).

Het Nieuwsblad van het Zuiden bracht het nieuws van zijn terugkeer onder de kop: Rauter 'beschadigd' terug in ons land (16 februari 1946).

⁴ *De Waarheid* (12-02-1948) De kop boven het bewuste artikel: 'Rauter mag niet sterven... alvorens hij gesproken heeft'.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Zaaijer, J., 'De berechting van landverraders en collaborateurs' in *Pen Gun* (20 juli 1945). NIOD Archief 895 Bestrafing economische collaboratie. 1. Correspondentie en onderzoeksmateriaal J. P. Meihuizen.

verschijnsel: handhaven, in geest en in letter, van het gewone en het oude, in een zaak die geheel nieuw is en geheel haar eigen eischen stelt – peutenen op een oogenblik dat in Nederland met de bijl moet worden gehakt.”⁷

De Haagse procureur-fiscaal stond een harde aanpak voor, op grond van "een summiere berechting."⁸ Volgens hem kwam daar niets van terecht. Te vaak kregen terdoodveroordeelden gratie. Van de 152 doodvonnissen werden er veertig voltrokken.⁹ In februari 1947 was de ergernis van mr. Zaaijer zo groot dat hij tijdens het proces tegen C. Piek, directeur van de Winterhulp Nederland (nationaalsocialistische liefdadigheidsorganisatie), een daad stelde omdat hij zich "een Don Quichotte voelde." Hij betoogde dat hij de doodstraf verdiende, maar dat hij deze niet wilde eisen. Zo stelde hij het in zijn ogen te lankmoedige beleid van minister J.H. van Maarseveen van Justitie (KVP) aan de kaak. De aanklager eiste daarom twaalf jaar gevangenisstraf. De procureur-fiscaal tijdens de zitting:

“Indien Piek de straf had gekregen die hij verdiende, dan zou hij op de dag na de bevrijding ergens in Nederland aan de hoogste boom zijn opgehangen (...) Maar dat is niet gebeurd en in de afgelopen anderhalf jaar hebben wij nu wel de zekerheid dat over hen die dit verdienen in Nederland, ik zeg niet: geen recht wordt gesproken, maar: geen recht wordt gedaan.”¹⁰

In een uitvoerige brief aan de minister trachtte mr. Zaaijer begrip te kweken voor zijn gedrag: hij stond voor de keuze ontslag te nemen of "een publieke verklaring" af te leggen. Hij zag zichzelf als spreekbuis voor velen van ons "volk en voor de rechterlijke macht". Hij voorzag onrust in de maatschappij.¹¹ De bewindsman was niet onder de indruk. Hij noemde het optreden van mr. Zaaijer "gezagsondermijnd" en gaf hem een officiële berisping.¹²

Rauter kon dus aannemen dat de mr. Zaaijer in zijn geval zou gaan voor de hoogste straf. De procureur-fiscaal werd in het gerechtelijk vooronderzoek bijgestaan door inspecteur T.J. van Dien, hoofd van de recherche van de Politieke Recherche Afdeling (PRA) te 's Gravenhage, en door rechercheur C. van den Berg van dezelfde dienst. De politieman Van Dien had tijdens de oorlog illegaal werk verricht en met zijn echtgenote enige tijd vastgezet op (terechte) verdenking onderdak te hebben geboden aan een joodse onderduiker. Zij werden vrijgelaten nadat zij alle verhoren zonder bekentenis hadden doorstaan. Van Dien ging de confrontatie met Rauter niet uit de weg, zo vertelde hij later:

---

⁷ Ibidem (27 juli en 3 augustus 1945).

⁸ Tv-interview mr. Zaaijer door H.J. Neumann. Ibidem..

⁹ Necrologie mr. J. Zaaijer. NRC Handelsblad (9 juli 1988). Ibidem.

¹⁰ Interview mr. J. Zaaijer in het Zaterdags Bijvoegsel van NRC Handelsblad (26 februari 1972). Ibidem..

¹¹ Mr. Zaaijer aan minister Van Maarseveen (14 februari 1947. NIOD II 127 c Bijzondere Rechtspleging.

¹² Interview mr. J. Zaaijer in het Zaterdags Bijvoegsel van NRC Handelsblad (26 februari 1972).

“Bij het eerste gesprek dat ik met hem begon, schreeuwde hij echt op Duitse wijze. Toen ik opmerkte dat ik er wel begrip voor had dat hij met geschreeuw zijn angst wilde verbergen, werd hij rustiger. Toen ik hem de tweede maal bezocht, zei hij spottend: ‘*Da kommt der grosse Sherlock Holmes.*’ Ik antwoordde: ‘Ja, ik kom de imitatie Napoleon, de grote verliezer, bezoeken.’

Rauter, een vechtjas, was het type van een aanvoerder. Van gestalte een reus, met felle stekende ogen, was hij steeds strijdvaardig en ik besloot daarom hem op krachtige wijze te attaqueren, hetgeen mij de beste manier van optreden leek. Dat bleek inderdaad de enige manier te zijn die indruk op hem maakte. De verhoren verliepen soms in heftige sfeer maar het resultaat van mijn tactiek was toch dat Rauter mijn houding ging waarderen en de zaak vlotter ging verlopen.

In een brief schreef Rauter mij later letterlijk: "*Da ich in Ihnen einen ritterlichen Gegner kennen gelernt habe....*"¹³

Hoe vechtlustig Rauter zijn ondervragers ook tegemoet trad, de penitentiaire autoriteiten hadden toch zorgen over zijn gemoedstoestand. Om een mogelijke zelfmoordpoging voor te zijn werd hij overgebracht naar het huis van bewaring in Rotterdam.¹⁴ Later zou de prominente verdachte weer naar Scheveningen terugkeren.

Gesprekken met Rauter

Niet alleen mr. Zaaijer, Van Dien en rechercheur Van den Berg zochten Rauter regelmatig op, ook prof. mr. N.W. Posthumus en drs. L. de Jong van het in mei 1945 opgerichte Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RvO) hadden van minister J.H. van Maarseveen (KVP) toestemming gekregen om gesprekken met Rauter te voeren die ten dienste zouden staan van de latere geschiedschrijving.¹⁵ In twaalf uitvoerige gesprekken (in het tijdvak 23 januari 1947-27 januari 1949) die werden gestenografeerd, uitgewerkt en naderhand door Rauter gecorrigeerd en op vele plaatsen aangevuld, trachtten beide geschiedschrijvers inzicht te krijgen in het door de bezetter gevoerde beleid en specifiek in de rol die de *Höhere SS- und Polizeiführer* daarbij speelde.¹⁶ Daarnaast tekende De Jong ook nog zijn persoonlijke indrukken van de ontmoetingen op. Over het eerste gesprek schreef hij onder meer:

---

¹³ 'Enige van de vele wederwaardigheden beleefd door een politieman tijdens de bezetting 1940-1945 door T.J. van Dien, gepensioneerd hoofdinspecteur van politie' (juni 1976) blz. 54. Collectie W. van Dien.

¹⁴ *De Tijd* (7 november 1946).

¹⁵ Correspondentie Van Maarseveen - Directorium Rijksbureau voor Oorlogsdocumentatie (4 en 30 januari 1946). NIOD Correspondentiearchief Directorium 1946-1947.

¹⁶ De gesprekken werden stenografisch genotuleerd door Joop Sparnaay, medewerker van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Jong, L. de, 'Gesprekken in een cel' in *Nederland in oorlogstijd*. Orgaan van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (maart 1949) 18.

“De deur ging open. Een lange gestalte dook naar binnen. "Rauter". Eerste indruk: wat is die man afgrijselijk mager en vervallen! Net een vogelverschrikker! (...) Hij had een soldatenuniform aan, zonder onderscheidingstekens – die waren er afgehaald, je kon de gaatjes nog zien zitten. Door de pijpen van de broek kon je zijn vermagerde benen gissen. (...) lange haviksneus met een geprononceerde rode punt – van de kou, neem ik aan – mond en kin onduidelijk gevormd (...) Lange armen, lange vingers. Van het geheel ging nog kracht uit. Toch een vervallen grootheid. In de loop van het gesprek deed Rauter me steeds meer denken aan een oude gier, die op een rotspunt zit, met ingetrokken, brede vleugels en de scherpe kop met felle bek naar voren. Een gier uit de Alpen, verzeild geraakt in Nederland (...)

Hij vertelde met harde, militaire stem, luider dan nodig was. Vrij monotoon van geluidsterkte, maar expressief en boeiend. Vrij fors timbre, niet opvallend diep. Sprak goed Duits. Veel gebruik van ‘durch und durch’, wat hij uitsprak als ‘duch und duch’, heel scherp. Was geen Mof, maar een Oostenrijker. Soms sloeg hij halve woorden over. Vooral veelgebruikte termen sprak hij syncopisch [weglaten van lettergrepen, Th. G.] af. Nooit ‘nationaal-sozialistisch’, maar ‘natzistisch’ of iets dergelijks.”

“Leeft helemaal in het *militärische*”, las De Jong terug in zijn persoonlijke aantekeningen van dat eerste gesprek:

“... hij begon meteen met de eerste wereldoorlog, toen hij 19 was. Sprak met gloed van de frontkameraadschap. Zijn hele beoordeling van mensen was op het *militärische* afgestemd (...) In alles de beoordeling van een roverhoofdman.

Dat was ook de overheersende beoordeling van het verhaal dat hij deed. Die man had nooit een normaal leven gezocht. Na die eerste wereldoorlog alleen maar gevechten waarbij hij haantje-de-voorste was. Blijkbaar was hij een geboren leidersfiguur, geboren bendevoorman. Heel goed te begrijpen met zijn lange gestalte. Het woord cultuur kwam niet over zijn lippen. Niets over kunst, boeken, films, toneel, vrouwen. Hij was pas getrouwd toen hij 42 was. Voor niets had hij tijd gehad. Alleen maar roverhoofdman gespeeld, en ervan genoten.”

De Jong was een scherp observator, maar werd verliefd op zijn vondsten als “roverhoofdman”, in zijn eindoordeel over de voormalige HSSuPF schoot hij door met de kwalificatie infantiel:

“Eerlijk? Ongetwijfeld. Laaghartig? Neen. Ik zou zeggen van niet. Geen man, die om puur persoonlijke redenen anderen uit de weg zal ruimen, geen man die door motieven van winzucht gedreven wordt. Zijn slechtheid ligt in een geheel ander, veel hoger en

gevaarlijker vlak. Iemand die gewend is aan strijd en vechten en doden. Typisch ook een product van een grensgebied tussen “Germaanse” en andere volkeren. De ene ‘buurt’ had daar altijd tegen de andere ‘buurt’ gevochten. Achteraf deed het me denken aan de gevechten van school tegen school. Dat stadium was Rauter eigenlijk nooit te boven gekomen. Infantiel dus, want wij kregen geen sterke indruk dat hij wist, waarom hij vocht, althans: dat was secundair. De strijd “*an sich*” stond voorop.”

Rauter was allesbehalve infantiel. De Jong had die term overgenomen uit de beoordeling van de grafoloog Rose Raake die Rauters handschrift had bestudeerd. Zij sprak ook van “een infantiële, gespleten persoonlijkheid”:

“Scribent lijdt aan een innerlijke gespletenheid en verscheurdheid. Hierdoor wordt hij gekenmerkt door een nerveuze prikkelbaarheid en onrust. Hij is dikwijls heftig en onevenwichtig en heeft een opbruisende aard. Hij is hard en wreed geworden ten koste van zijn persoonlijkheid, die zeer veranderd is (...) Scribent verkeert min of meer in een dwangneurose.”¹⁷

Later werd de grafologie ook gediskwalificeerd als pseudowetenschap. De psyche van Rauter was veel complexer dan door De Jong op gezag van Raake beschreven.

‘Lid van geperverteerde Jezuitenorde’

Volgens de Amsterdamse psychiater A.M. Willems, die veelvuldig patiënten met trauma’s, opgelopen in de Tweede Wereldoorlog heeft behandeld, bestaat al gauw de neiging om nazi’s af te schilderen als monsters met een psychiatrische diagnose. Het tekent vaak de onmacht om de slechtheid van de betrokkene te duiden. Willems: “Rauter was gezien zijn optreden geen aan stemmingswisselingen lijdend monster. Met zijn onderkoelde hartstocht was hij gelijkmatig in zijn extreme beleid en in de uitvoering daarvan. Een psychiatrische diagnose is daarom niet te stellen, al is zijn gedrag ook weer niet normaal te noemen.”

De hoofdstedelijke psychiater typeert de voormalige *Höhere SS- und Polizeiführer* als een slimme, ambitieuze man. “Er was veel obsessie in zijn leven, maar niet in de zin van een dwangneurose. Zijn ambitie was een echte oprechte Germaanse SS-strijder te zijn, lid van een geperverteerde Jezuitenorde met doorgesloten strenge regels omtrent gezond leven, raszuiverheid, morele kwesties als trouw en (mannelijke) eer. Hij was zo bezig met de eer van Duitsland en Oostenrijk dat hij geen tijd had voor een huwelijk, totdat Himmler hem er toe dwong. Zijn lengte (1,96 meter) zette de invalide

---

¹⁷ 'Rauters handschrift' in 'Nederland in oorlogstijd' (nummer 1). Orgaan van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (maart 1949).

Rauter, die zich regelmatig liet behandelen voor zijn verwonding uit de Eerste Wereldoorlog, aan om in zijn ‘*Wille zur Macht*’ boven iedereen uit te steken.”¹⁸

Na de middagpauze ging het gesprek in de strafgevangenis van Arnhem, waar Rauter als getuige in de voorbereiding van het proces tegen ex-*Wehrmachtbefehlshaber* Christiansen tijdelijk verbleef, verder. Nog emotioneler dan de eerste seance, aldus De Jong. Er werd afscheid genomen tot de week daarop met: "*Vielen Dank, Herr Rauter.*" "*Zu Befehl.*" "*Auf Wiedersehen.*" "Een hoge gestalte ging weg. De man zou nog enkele maanden te leven hebben, meer niet. Ik kreeg niet de indruk dat hem die gedachte beheerste. Hij leek psychisch kalm."

De voorlopige slotindruk van de chef van Oorlogsdocumentatie waarin diens zelfgenoegzaamheid weer naar voren komt:

“Enorme *Tatmensch*, vrijwel helemaal extrovert. *Schroff* [bot, Th.G.] en ongeduldig tegenover onduidelijke naturen. Wat moet hij de kleine Mussert gehaat hebben! En dan de man paste helemaal niet in Nederland. De gier van de Alpen! Stellig zonder enige zin voor het typisch-Nederlandse: de bedachtzaamheid, het fatsoen, de ruimheid van geest.”¹⁹

In de gesprekken die volgden, gebeurde bij de ondervragers iets wat vaker voorkomt. Zijn "totaal-indruk" van Rauter was niet veranderd, maar hij was hem menselijker gaan vinden. Anderen was dat ook overkomen, onder wie de Arnhemse procureur-fiscaal, mr. J. des Tombes en de raadsheercommissaris mr. H.R. de Zaaijer [niet te verwarren met procureur-fiscaal mr. J. Zaaijer, de aanklager in het proces tegen Rauter, Th.G.], die hem nodig had voor de zaak-Putten. Mr. De Zaaijer had zelfs gevoel voor humor ontdekt bij de voormalige *SS-Obergruppenführer*. De Jong:

“Hij ondervroeg Rauter in gezelschap van enkele generaals, o.a. Von Wühlisch. De heren hadden elkaar sinds de oorlog niet ontmoet. Rauter liep dus met uitgestoken hand op Von Wühlisch toe. Pijnlijk: Von Wühlisch wilde hem de hand niet schudden. Wat was het geval? Von Wühlisch vermoedde dat Rauter geïntrigeerd had bij het *Führerhauptquartier* ten tijde van of na de slag om Arnhem om hem zijn ‘*goldenes Kreuz zum Ritterkreuz*’ afhandig te maken. Die onderscheiding werd om de hals gedragen. Toen de zaak later uitgezocht werd, bleek dat Rauter ten onrechte verdacht was: een ander had geïntrigeerd, en Von Wühlisch nam dat ook aan. De generaals

---

¹⁸ Gesprekken met A.M. Willems (2016-2017).

¹⁹ Indrukken van gesprekken met Rauter. Eerste gesprek (27 januari te Arnhem). ‘Nederland in oorlogstijd’, 18-19.

praatten echter nog lang door over het geval. Rauter zat een beetje achteraf en zei zo terzijde tegen De Zaaier: ‘*Die Herren Generäle sind immer besorgt um ihren Hals.*’²⁰

'Voor Rauter de kogel, voor jou de strop'

Terwijl De Jong en leden van het Openbaar Ministerie hun scherpe oordeel over Rauter bijstelden, bleef de hoge SS'er de grote boeman voor de schrijvende media. Nu het vooronderzoek geruime tijd in beslag nam, werden sommige kranten ongeduldig. Bij *De Waarheid* was er zelfs sprake van enige ongerustheid. Deze was mede veroorzaakt door een uitspraak van de Bijzondere Raad van Cassatie, waar vonnissen van het Bijzonder Gerechtshof in hoger beroep aan werden voorgelegd. Die had in februari 1947 vastgesteld, dat de Nederlandse rechter rechtsmacht miste ten aanzien van de leden van de bezettende macht, omdat hij daartoe door de wet niet uitdrukkelijk bevoegd was verklaard.²¹

Opgelucht kon datzelfde "Volksdagblad" enkele dagen later melden via het ANP te hebben vernomen, "dat een wetsontwerp in voorbereiding is, dat het technisch mogelijk zal maken om Duitse militairen voor misdaden te straffen, die zij tijdens de bezetting in Nederland hebben gepleegd."²²

Met enige *Schadenfreude* stelden sommige dagbladen vast, dat het leven in gevangenschap voor Rauter geen lolletje was. "Rauter heeft het koud", schreef de *Leeuwarder Courant*:

“Tot degenen die te lijden hebben van de koude en het kolengebrek behoort ook een beruchte oude bekende van het Nederlandse volk, te weten de Höhere SS- und Polizeiführer Rauter, die naar men weet zich te Arnhem in voorlopige hechtenis bevindt. Het Huis van Bewaring aldaar heeft n.l. geen kolen meer, zoodat er sinds drie weken niet meer gestookt wordt.”²³

Het *Limburgs Dagblad* signaleerde met leedvermaak via zijn "speciale verslaggever" fysieke ontreddering bij de gevangene:

“In een cel, welke niet de mooiste is van de strafgevangenis van Scheveningen, zit Rauter, wachtend op zijn straf. Hij is “klein” geworden, deze generaal van de SS. Het leven heeft voor hem afgedaan (...) ‘Ze schieten mij dood,’ zo heeft hij nog pas overtuigend verklaard aan personen, die hem ‘ambtshalve’ bezochten. Het generaalsuniform is verwisseld voor een ... trainingspak. Verminkt zit deze ‘klein’ geworden ‘grootte’ uit het Derde Rijk neer in de enge ruimte, welke zijn cel hem biedt.

---

²⁰ Indrukken van vierde, vijfde en zesde gesprek met Rauter (1 maart 1947). Ibidem, 24.

²¹ *De Waarheid* (18 februari 1947).

Belinfante, A. D. *In plaats van Bijltjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 1978, tweede druk 2006) 485.

²² *De Waarheid* (22 februari 1947).

²³ *Leeuwarder Courant* (11 februari 1947).

Zijn gezicht vertoont zware littekens van de destijds opgelopen verwondingen. Aan één hand mist hij een pink, terwijl ook van de duim een gedeelte vernield is. Zo bezien is deze gedetineerde Rauter de Rauter niet meer uit de glorie-tijd. Die is reeds lang voorbij! Thans wordt de rekening gepresenteerd.”²⁴

Intussen werkten inspecteur Van Dien en zijn medewerker Van den Berg noest aan een lijvig strafdossier (230 bladzijden), bestaande uit zeventig processen-verbaal van verhoren van getuigen.²⁵ Onder hen natuurlijk andere Duitsers die nauw met Rauter hadden samengewerkt, met als de belangrijkste Dr. Wilhelm Harster. De voormalige *Befehlshaber* van de *Sicherheitspolizei* en de SD (zomer 1940-herfst 1943) gaf daarin aan dat er verschillende bevelswegen waren en belastte Rauter daarbij expliciet: “*Rauter war mein Vorgesetzter und konnte mir Befehle geben. In den Fällen, in denen Repressivmassnahmen angeordnet wurden, bekam ich meine Befehle von Rauter und nicht von Dienststellen aus dem Reich.*”²⁶ Daarmee veegde Harster natuurlijk ook zijn eigen straatje schoon.

Omdat Harster zelf ook terecht moest staan voor zijn activiteiten in Nederland, viel in de verhoren voor dat proces regelmatig de naam Rauter. De HSSuPF was een van de vierendertig gehoorde getuigen voor deze rechtszaak.²⁷ Overigens voerden De Jong en zijn naaste medewerker dr. A.E. Cohen ook twee gesprekken met Harster.²⁸ Tijdens zijn gevangenschap bleef Oorlogsdocumentatie contact houden met de ex-BdS, o.a. via dr. B. Sijes.²⁹

Ondanks de vele getuigen had mr. Zaaijer aanvankelijk moeite een sluitende bewijslast voor de misdaden van Rauter te produceren. Documenten ontbraken, het archief van de *Höhere SS- und Polizeiführer* was al of niet moedwillig vernietigd. Volgens de voormalige HSSuPF was dat op 17 september gebeurd. Toen er in de buurt van Velp, waar de “vijftig kisten” lagen opgeslagen, abusievelijk geallieerde parachutisten werden gesignaleerd, had in paniek geraakt SS-personeel het archief aan het vuur prijsgegeven. Rauter: “*Sie haben militärisch recht gehandelt, aber nicht historisch.*” Een schat aan informatie ging verloren, aldus Rauter:

*“Alles was interessant war im politisch germanischen Raum – was wichtig war für die Geschichte. Wenn ich ’mal aus diesem Raum scheide, dan hätte ich die Geschichte schreiben wollen (...) Auch Dokumente des SD und alles mögliche war dabei. Das Material, das für den gesamten Raum interessant war. Ich war wütend und ausserordentlich verärgert.”*³⁰

---

²⁴ *Limburgs Dagblad* (22 oktober 1946).

²⁵ NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 a 1.

²⁶ *Ibidem*, blz. 125-126.

²⁷ NIOD W. Harster Doc I 639 a 1,

²⁸ *Ibidem*, b 1 en 2.

²⁹ *Ibidem*, e 13, 14 en 16.

³⁰ Gesprekken met Rauter. Achtste gesprek (27 maart 1947) 16-17.

Archief van Himmler

Het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie bood de procureur-fiscaal de helpende hand. Op 4 oktober 1947 kon het *Nieuwsblad van het Noorden* melden, dat de geallieerden in Berlijn "het geheel intact gebleven" archief van Himmler (800 ordners) hadden aangetroffen met daarin ook de correspondentie tussen de *Reichsführer-SS* en Rauter. Voornoemde dr. Cohen, "het hoofd van de afdeling Voorbereiding Publicatie" van het RvO (voorloper van het NIOD), had ter plekke de documenten bestudeerd met als uitkomst dat "binnenkort" 20.000 kopieën van voor Nederland belangrijke stukken naar Amsterdam zouden worden gestuurd. Het *Nieuwsblad van het Noorden* schreef met enige overdrijving over de belangstelling van de *Reichsführer-SS*:

“Er is vooral uit gebleken, welke intense belangstelling Himmler voor ons land toonde. Bijna dagelijks stuurde Rauter hem een vrij uitvoerig overzicht van de stand van zaken. Deze overzichten worden thans als troeven in de hand van de Nederlandse Justitie (...) Reeds vele malen heeft men Rauter op vele valse verklaringen betrappt en deze weerlegd met zijn eigen brieven, hetgeen Rauter tenslotte in vertwijfeling deed uitroepen, dat het nota bene Himmler was geweest, die er steeds weer op had gehamerd alle geheime brieven en documenten als de nood aan de man kwam, tijdig te vernietigen, terwijl het nu diens eigen archief is, dat met alle geheime en vertrouwelijke stukken in ongeschonden staat in handen van de geallieerden is gevallen.”³¹

De Jong had anderhalve maand eerder al overleg met minister J.H. Van Maarseveen (KVP) van Justitie gevoerd over de gevonden briefwisseling tussen Rauter en Himmler. De bewindsman had van procureur-fiscaal mr. J. Zaaijer gehoord van de vondst en wenste "ten spoedigste van deze stukken, die van groot belang zijn voor het proces tegen Rauter, aan die Procureur-Fiscaal voornoemde kopieën doen toekomen."³²

Mr. K.T.M. van Rijckevorsel

Tegen het einde van 1947 naderde het vooronderzoek tegen Rauter zijn voltooiing. Eerder dat jaar was er ook een advocaat bereid gevonden om Rauter in zijn proces bij te staan, jhr.mr. Karel van Rijckevorsel, die naderhand vele jaren deel zou uitmaken van de KVP-fractie in de Tweede Kamer en van de Raad van State. De Haagse raadsman was verbonden aan het kantoor van de landsadvocaat. Van Rijckevorsel was door de president van het Bijzonder Gerechtshof aangewezen als verdediger van Rauter:

---

³¹ 'Het archief van Himmler intact'. *Nieuwsblad van het Noorden* (4 oktober 1947).

³² Van Maarseveen aan Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (11 augustus 1947). NIOD correspondentiearchief Directorium 1946 -1947.

“Natuurlijk stond ik niet te trappelen. Maar iemand moest het doen, anders had het hele proces niet door kunnen gaan. Sommige mensen hebben het me wel kwalijk genomen. Zo kreeg ik een briefkaart met de tekst: ‘Voor Rauter de kogel, voor jou de strop.’”³³

Na dit dreigement werd de raadsman politiebescherming aangeboden die hij weigerde. Aanvankelijk stak Van Rijckevorsel weinig tijd in het komende proces; het vooronderzoek was nog in volle gang. Wat hem in die maanden wel opviel, was de grote invloed van chef De Jong van het RvO. Zo zou deze – wat gezien het karakter van De Jong en diens optreden in latere decennia heel goed mogelijk was – vragen hebben ingefluisterd aan de employés van de politieke recherche en het Openbaar Ministerie die Rauter ondervroegen.³⁴

De medewerkers van de Bijzondere Rechtspleging liepen, aldus A. van Bockxmeer, voormalig archivaris van het NIOD, direct na de oorlog de historici van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie regelmatig tegen het lijf. De beide instanties hadden om uiteenlopende redenen belangstelling voor de nationaalsocialistische archieven: “De Bijzondere Rechtspleging zag de archieven van nationaalsocialistische instellingen als bewijsmateriaal, Oorlogsdocumentatie zag ze als een bron van historische kennis.”³⁵

De Jong en zijn adjunct A.E. Cohen, zagen er geen been in om de procureur-fiscaal en de rechters in het proces tegen Rauter attent te maken op documenten die een veroordeling van de voormalige HSSuPF dichterbij konden brengen. Van Bockxmeer: “En zo kwam de Jong ertoe Zaaier te schrijven: ‘In de mij toegezonden stukken trof ik echter een brief van Rauter aan Himmler aan, welke wellicht niet aan u is voorgelegd, doch die toch, naar het mij voorkomt, Uw aandacht verdient. In het bijzonder moge ik U wijzen op de laatste alinea van pagina 3 en de gehele pagina 4, betrekking hebbende op de deportatie van Joodse Nederlanders, waarin Rauter met kennelijke genoegdoening van persoonlijke initiatieven ter bespoediging van deze deportatie mededeling maakt’.

De procureur-fiscaal maakte met succes gebruik van de brief, waardoor de betrokkenheid van het instituut bij het proces-Rauter toenam.” Nog duidelijker liet Cohen zijn kennis van de stukken ten goede komen van de Bijzondere Rechtspleging: “Cohen voelde zich zeer betrokken bij het proces-Rauter. Dat hij degene was die de brieven van Rauter aan Himmler die zo belangrijk waren in het proces tegen Rauter, in Berlijn had gevonden, voelde hij als een persoonlijke triomf.”³⁶

Op 8 april 1947 zocht Van Rijckevorsel zijn cliënt voor de eerste keer op. Rauter beklaagde zich toen niet over het vooronderzoek, al vond hij het eenzijdig. Wel maakte de verdachte zijn bezwaren tegen het komende proces kenbaar. Hij was van mening dat zijn zaak niet in de Nederlandse rechtspleging

---

³³ Interview met Van Rijckevorsel. *Haagse Courant* (9 september 1985).

³⁴ Gesprekken van L. van Rijckevorsel (dochter) met haar vader (juni 1992). Interview met L. van Rijckevorsel (13 april 2010).

³⁵ Bockxmeer, A. van, *De oorlog verzameld. Het ontstaan van de collectie van het NIOD* (Amsterdam 2014) 145-146.

³⁶ *Ibidem*, 176-180.

thuishoorde, maar voor een internationaal tribunaal moest dienen, of, indien het proces dan toch in Nederland zou plaatsvinden, voor een militaire rechtbank. Dat rechtscollege zou minder 'bevooroordeeld' zijn en de beweegredenen van zijn maatregelen beter doorgronden omdat Rauter zichzelf als een militair beschouwde.

Hij beriep zich daarbij op het Verdrag van Genève van 27 juli 1929 betreffende de behandeling van krijgsgevangenen: hij beschouwde zich namelijk als zodanig omdat hij vlak vóór de officiële capitulatie van Duitsland gevangen was genomen. Artikel 63 van het Verdrag van Genève geeft aan krijgsgevangenen het recht voor dezelfde rechterlijke colleges terecht te staan als de leden van de krijgsmacht der natie in wier macht de krijgsgevangenen zich bevinden. In Rauters geval zou dat betekenen dat hij er recht op had in Nederland voor het Hoog Militair Gerechtshof te verschijnen.³⁷

Zijn raadsman wilde deze strategie niet volgen, omdat zij al tijdens de processen tegen de nazikopstukken in Neurenberg van tafel was geveegd. Ook de zogenoemde rechtvaardigingsgrond (*Befehl ist Befehl*) had het internationale hof aldaar afgewezen. Als Rauter er toch aan wilde vasthouden dan moest hij dat later maar doen in zijn slotwoord.³⁸

Van Rijckevorsel richtte zich drie dagen na zijn eerste gesprek met Rauter schriftelijk tot procureur-fiscaal mr. Zaaijer. Hij had bedenkingen tegen de gesprekken die Posthumus en De Jong met de verdachte voerden. Rauter had zijn raadsman advies gevraagd "of en in hoeverre hij verplicht was om op al de aan hem gedane vragen naar waarheid te antwoorden." De advocaat:

“Ik ben er natuurlijk voor, dat de geschiedenis van Nederland in bezettingstijd zo volledig mogelijk wordt vastgelegd en begriep volkomen, dat men daarvoor inlichtingen van een man als Rauter voortdurend nodig heeft. In dit stadium van gerechtelijk vooronderzoek ben ik er echter tegen, dat de inlichtingen, die van Rauter gewenst worden, moeten worden gegeven aan anderen dan opsporingsambtenaren in de tegen hem aanhangig gemaakte strafzaak. Gaarne verneem ik uw oordeel hierover.”³⁹

Van Rijckevorsel sprak ook De Jong aan:

“Ik juich het toe, dat Rauter in uw werk vertrouwen stelt en dat hij zeer openhartig is geweest. Ik heb hem daarin gesteund, doch niet dan nadat ik mij ervan tevoren bij den procureur-fiscaal had overtuigd, dat uw ondervraging geheel los staat van de

---

³⁷ Rijckevorsel, L.M.L. van, *Karel van Rijckevorsel. Strijder tegen onrecht* ('s Gravenhage 2004) 22-23.

³⁸ Gesprekken van L. van Rijckevorsel met haar vader (juni 1992). Interview van auteur met L. van Rijckevorsel (13 april 2010).

³⁹ Van Rijckevorsel aan mr. Zaaijer (11 april 1947). NA 2.21.205.79 Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel.

berechting. Rauter had op dat punt namelijk zijn twijfel aan mij medegedeeld en mij hieromtrent om advies gevraagd.”

Ook had hij nog een andere vraag:

“Als raadsman wil ik slechts op de hoogte komen van hetgeen u met Rauter hebt besproken teneinde mij een volledig beeld te kunnen vormen van de persoon Rauter en zijn handelingen gedurende de bezettingstijd, opdat ik daardoor weten kan op welke wijze ik zijn verdediging moet voeren en voor mijn geweten mag voeren.

Ik stel het daarom op prijs, dat u geheel op zichzelf zich thans reeds bereid hebt verklaard aan mij uw persoonlijke indrukken van Rauter weer te geven en gaarne zie ik dan ook uw bezoek te mijnen kantore tegemoet.”⁴⁰

Geen krijgsgevangene, maar ‘*ein Kriegsverbrecher*’

Mr. Van Rijckevorsel had inmiddels ook post ontvangen uit Celle: "*Als Gattin Ihren Klienten, des früheren Generals Rauter, möchte ich mich – leider vorerst und auf diesem Wege – mit Ihnen bekannt machen.*" Else Rauter meldde dat het fysieke contact met haar echtgenoot sinds de aanslag bij Woeste Hoeve (maart 1945) was verbroken. Hierdoor had de verdachte zijn jongste dochter Almut (geboren 16 januari 1945), inmiddels tweeënhalf jaar oud, nog nooit gezien. Mevrouw Rauter: "*Es gäbe so manches zu besprechen...*" Over hun vijf kinderen bijvoorbeeld en dat was schriftelijk ondoenlijk.

Else Rauter stelde een even eenvoudige als naïeve oplossing voor om haar ongemak en dat van haar echtgenoot te lenigen: kon haar man niet twee weken verlof krijgen als hij “*auf Ehrenwort*” beloofde terug te komen? ⁴¹ Van Rijckevorsel moest Else Rauter uit de droom helpen: haar man was geen krijgsgevangene, maar zou terechtstaan als “*wahrscheinlicher Kriegsverbrecher*”. De raadsman had haar brief met Rauter zelf besproken en deze "*versteht seine Lage sehr gut.*"

Over de datum van proces bij het Bijzonder Gerechtshof was nog niets bekend; dat proces kon nog maanden op zich laten wachten. Tegen die tijd zou Van Rijckevorsel z'n best gaan doen om een bezoek aan haar man te regelen. Er was tijd genoeg. Van Rijckevorsel: "*Ihr Mann fand es so wie ich, besser dasz Sie nicht bei der Hauptverhandlung anwesend sein sollten, also nur nachher, wenn dass Urteil da ist. Von der Sache kann ich wenig oder nichts sagen, weil es noch kein Anklage gibt.*"⁴²

Wilde Rauter zijn echtgenote voorlopig niet zien, hij maakte zich wel zorgen om zijn gezin. Op 6 augustus 1947 had hij een brief van zijn Else ontvangen waarin zij meldde dat zijn opmerking, een jaar eerder gedaan, dat hij nog dingen van waarde bezat die hij niet prijs wilde geven omdat hij die voor de

---

⁴⁰ Van Rijckevorsel aan De Jong (17 mei 1947). Ibidem.

⁴¹ Else Rauter aan Van Rijckevorsel (28 mei 1947). Ibidem.

⁴² Van Rijckevorsel aan Else Rauter (5 juli 1947). Ibidem.

opvoeding van zijn kinderen nodig had, een vervelend – gezien Rauters levensstijl op niets gebaseerd – staartje had gekregen. Een "commissie" uit Nederland was bij haar in Celle langsgelopen. Het ongenode bezoek had naar schilderijen, juwelen en andere kunstvoorwerpen gezocht, eigendom van naar het concentratiekamp gestuurde Joden die Rauter voor spotprijzen zou hebben gekocht.

Ook meldde de delegatie dat de oud-HSSuPF 5000 gulden voor privédoeleinden had ontvangen. Toen mevrouw Rauter zei dat zij zich hieromtrent niets kon herinneren, zou haar drie dagen bedenktijd zijn gegeven om dit schriftelijk te verklaren. Anders werd zij voor verhoor in hechtenis genomen.

Rauter gaf in een (slecht vertaalde) brief aan zijn raadsman de volgende uitleg: op 18 April 1947 was hij door 3 ambtenaren van de Opsporingsdienst verhoord. Volgens de boeken van de roofbank Lippman Rosenthal zouden 4 schilderijen aan hem zijn verkocht. Rauter ontkende pertinent. Hij had "noch joodse, noch vijandelijke, noch in beslaggenomen goederen van waarde, ook niet één stuk, zij het gekocht, noch mij ten geschenke laten geven." Het zou alleen om kleine prijzen voor een schietwedstrijd kunnen gaan, waarom Himmler hem had gevraagd. Rauter had er volgens eigen zeggen melding van gemaakt in de vrijdagse vergadering van de commissarissen-generaal op Clingendael. Verder was de kwestie afgewikkeld door de geëigende SS-diensten.

De voormalige SS-generaal die zichzelf nog als krijgsgevangene betitelde, was zeer boos over wat zich in Celle had afgespeeld: "Als geïnterneerde krijgsgevangene ben ik niet in staat mij tegen deze willekeurige uitlatingen van zo'n eerrovende soort te beschermen."⁴³ Om zijn verweer te staven, leverde Rauter in zijn brief aan Van Rijckevorsel een lange namenlijst bij van getuigen. Hij had zich de moeite kunnen besparen; de kwestie – "onzinnig gepraat" – bloedde snel dood.

Nu het vooronderzoek ten einde liep, sprak ook inspecteur-rechercheur Van Dien zich uit over zijn ervaringen met Rauter. Hij liet zich interviewen door het ANP. Zo zou Rauter tegen hem hebben gezegd: "Op politieke en psychologische gronden moet ik geofferd worden. Het Nederlandse volk heeft daar recht op, het is rechtvaardig." Met de vondst van het Himmler-archief was de zaak "rond" gekomen. In tegenstelling tot generaal Christiansen, die zichzelf onschuldig achtte en alle schuld aan Rauter gaf, nam laatstgenoemde een andere houding aan, aldus Van Dien in het door het *Limburg Dagblad* bewerkte en gepubliceerde interview:

"Hij bekent zijn schuld, al toont hij absoluut geen berouw. De gevolgen van zijn optreden hier in Nederland beschouwt hij als de logische consequentie van zijn opdracht: rust en orde in Nederland te handhaven (...) Alleen wil hij bewijzen, dat hij "dienst" gedaan heeft en geen "Schwein" is. "Was ik niet streng opgetreden, dan was er nog een veel groter bloedbad ontstaan, zo zegt hij. Men heeft hem een duivel genoemd en hij antwoordde, dat de illegaliteit voor hem een hel was en de hel is nu eenmaal een duivel. Over de illegaliteit heeft hij zich typisch uitgelaten. Hij beweert

---

⁴³ Rauter aan Van Rijckevorsel (22 augustus 1947). Ibidem.

een groot respect te hebben voor de mannen van het verzet, die hij het beste deel van ons volk noemde.”

Rauter had Van Dien wijsgemaakt dat hij om principiële en praktische redenen geen lid van de NSDAP was geworden: "Hij wilde niet gebonden zijn aan een partij. Had er ook geen interesse en geen tijd voor, geen tijd vooral."

“Rauter wacht nu af, kalm en beheerst, aldus de heer van Dien. Mensen die hem in gevangenschap hebben kunnen gadeslaan, bewonderen zijn ijzeren zelfbeheersing. Hij is correct, moppert niet op zijn behandeling, die strenger is dan die van de andere gevangenen. De stilte van zijn cel in de strafgevangenis te Scheveningen die hij nooit verlaat, geniet hij als een weldadige rust. ‘Eindelijk eens tijd om te denken.’ Deze 52-jarige Duitser is geen zwakkeling en ook geen poseur. Alleen wil hij geen “Schwein” genoemd worden. In zijn privé-leven was hij correct. Hij rookt niet en drinkt niet. Zijn huwelijk met zijn 22 jaar jongere vrouw was zeer goed.”⁴⁴

Het interview van inspecteur Van Dien aan het ANP dat in diverse kranten verscheen, kon niet ieders goedkeuring wegdragen. De commentator van *De Tijd*, katholiek “godsdienstig-staatkundig dagblad”, spuwde vuur dat Rauter, de “tweede Alva”, indirect een podium was geboden.⁴⁵ De schrijver sprak “van een poseren van zeldzame brutaliteit.” Hij was in het bijzonder gevallen over het zinnetje in het ANP-verhaal: Hij bekent zijn schuld al toont hij absoluut geen berouw.

“Hij heeft vermoord, geroofd, geplunderd, maar hij deed het als voltrekker en werktuig van een onverbiddelijk noodlot. Krieg ist Krieg und Befehl ist Befehl! Had ditzelfde noodlot Duitsland de overwinning geschonken, dan zouden al deze misdaden hem volgens zijn eigen overtuiging tot eer gestrekt hebben. Nu het lot anders heeft beslist is Rauter bereid zijn leven te geven ter bevrediging van de politieke en psychologische wetten, die het bloedig drama, waarin hij de beulsrol heeft gespeeld, beheersen. Indien Rauter's houding inderdaad een noodlottige maar eerlijke en met eerlijke middelen gevoerde strijd had gegolden, zou men dit standpunt kunnen respecteren.”

De Tijd treffend: hier paste geen “pose van ridderlijke vijand” die Rauter zich achteraf aanmat “om zichzelf een soort aureool op het hoofd te drukken en het Nederlandse verzet te honen met de gratuite

---

⁴⁴ 'Een man die geen "Schwein" was, maar "Dienst" deed'. *Limburgs Dagblad* (3 januari 1948).

⁴⁵ Zo typeerde *De Tijd* Rauter bij de aanvang van het proces. *De Tijd* (1 april 1948).

bewering, dat hij er respect voor had en de beste baantjes zou hebben gereserveerd voor de verzetslieden.”⁴⁶

Terug in Scheveningen was het wachten op de datum dat het proces tegen Rauter zou beginnen. *De Gooi en Eemlander* meldde op 9 december 1947 dat het vooronderzoek was afgesloten.⁴⁷ De bewaking van de verdachte werd verscherpt, ondanks diens belofte "op erewoord" geen zelfmoord te plegen. Het *Limburgs Dagblad*: “Voortdurend staat hij [Rauter, Th.G.] onder toezicht. Wanneer hij zich scheert staat er b.v. altijd een bewaker naast hem, 's nachts blijft het licht branden.”⁴⁸ In februari 1948 maakte justitie bekend dat Rauter op 1 april van dat jaar voor zijn rechters moest verschijnen.⁴⁹

---

⁴⁶ 'Rauter's laatste pose'. *De Tijd* (3 januari 1949).

⁴⁷ *Gooi en Eemlander* (9 december 1947).

⁴⁸ *Limburgs Dagblad* (31 maart 1948).

⁴⁹ *Leeuwarder Courant* (12 februari 1948).

We hadden verwacht: dat is een eerlijke man die de feiten wel zal toegeven. Op de zitting bleek dat hij alles betwistte en overal een verhaal voor had. Hij maakte de indruk zeer open en eerlijk te zijn, maar hij bestreed alles tot het uiterste..

MR. J. ZAAIJER¹

Hoofdstuk 2

'Ich habe meine Pflicht erfüllt'

Een 'show-zaak'

Rauter leek niet gebukt te gaan onder het vooruitzicht van het naderende proces. Daags voor de eerste zittingsdag – voor het proces waren drie dagen uitgetrokken – verscheen in de dagbladders een foto van een ontspannen verdachte tijdens het luchten. Handen op de rug en geflankeerd door een gemoedelijke oudere bewaker.² Of moest de foto bewijzen dat de prominente verdachte goed werd behandeld?

Wie de rechtszaak ook met vertrouwen tegemoet zag, was procureur-fiscaal mr. Zaaijer. In een ongedateerde brief, waarschijnlijk aan de president van het Bijzonder Gerechtshof, schreef hij over een procesgang die hem voor ogen stond en die sinds 1922 procespraktijk was in Nederland. Met dat verschil dat hij het zonder getuigen wilde doen:

“Ik heb bij het maken van de telastelegging ernaar gestreefd, het maken van de sententie zoo eenvoudig mogelijk te houden. Naast een algemeene verklaring van verbalisant over de groote lijnen, zoals in de telastelegging vermeld, en over wat toentertijd van algemene bekendheid was, kan de zaak eigenlijk op de stukken worden afgedaan.”

Een rechtszaak was onvermijdelijk, aldus mr. Zaaijer, maar een lange procesgang niet. Zijn strategie had de aanklager die ook Anton Mussert en nazipropagandist Max Blokzijl naar het vuurpeloton had gevoerd, al scherp voor ogen. Hij zou bij Rauter “op dezelfde manier” te werk gaan als bij de NSB-leider: “... het onderzoek ter terechtzitting summier, waarna ik een lang requisitoir neem, waarin de inhoud der stukken is verwerkt.” De uitkomst van het proces stond vast; het moest alleen nog goed over de bühne worden gebracht.

---

¹ Interview met mr. Zaaijer (3 februari 1968). *Vrij Nederland*.

² *Ibidem* (31 maart 1948).

De procureur-fiscaal typeerde het op handen zijnde proces als een “showzaak”, waarvan de uitkomst (doodstraf) vaststond, maar die moest worden gevoerd omdat de rechtstaat dat vereiste en therapeutisch kon werken op het onbehaaglijke gevoel over de eigen rol dat de bezetting bij de Nederlandse bevolking had achtergelaten.

De voorgenomen aanpak van de aanklager deed het ergste vrezen voor de kwaliteit van de procesvoering. Niet zozeer de waarheidsvinding stond voorop maar meer de manier waarop Rauter naar de executiepaal kon worden geleid: inderdaad een showproces dus. Het was opmerkelijk om een proces dat volgens rechtsgeleerde D. van Eck na de bevrijding “als veruit het belangrijkste” gold voor de naoorlogse bijzondere rechtspleging – meer nog dan die tegen Mussert -, te typeren als een ‘showzaak’.³ Tot zijn spijt moest de aanklager vaststellen:

“Geheel zonder getuigen kan men zulk een show-zaak niet afdoen. De beste is eigenlijk Harster, maar het is voor hem als directe medewerker (zij het antipode) van Rauter een pijnlijke geschiedenis. Hij is een fatsoenlijk en verstandig man. Ik heb hem beloofd, dat ik hem niet als getuige zal dagvaarden.”⁴

Bijzonder, een aanklager die de kroongetuige in een zo belangrijk proces uit de wind houdt, omdat het voor betrokkene te pijnlijk zou zijn. Hij had zijn mening over Harster duidelijk al gevormd en ook dat is opmerkelijk. Zaaijer kwalificeerde de voormalige *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD*, onder wiens verantwoordelijkheid onder meer 81.833 Joden (tot zijn vertrek naar Italië aan het einde van de zomer 1943) uit Nederland werden weggevoerd, als “fatsoenlijk” en “verstandig”.⁵

Het besluit van mr. Zaaijer zou tijdens het proces ook tot onbegrip en ergernis leiden bij Rauter en zijn raadsman. Als vervanger van Harster schoof de procureur-fiscaal *Kriminaldirektor* Joseph Schreieder, succesvol spionnenjager, naar voren, maar met wie Rauter tijdens de oorlog nauwelijks iets had te maken. Over de andere getuigen: “Van Geelkerken komt ter opluistering...” Mr. Zaaijer wilde het proces publicitair zoveel mogelijk uitbuiten:

“Zou in deze zaak niet wat meer foto- en filmgelegenheid kunnen worden gegeven dan gebruikelijk? Bij Van Meegeren [het proces tegen de meestervervalser van schilderijen had in 1947 veel aandacht getrokken, Th.G.] is ook gefilmd, zodat dit ijs reeds gebroken is, en dan is de zaak-Rauter nog wel iets anders!”⁶

---

³ Prof. mr. D. van Eck, hoogleraar strafrecht, strafprocesrecht en criminologie aan de R.K. Universiteit te Nijmegen en voormalig raadsheer in het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem, in de inleiding bij *Het Proces Rauter*, XIII.

⁴ Ongedateerd schrijven van mr. Zaaijer. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 b 2.

Zie ook Gerritse, Th., *De ploert Hanns Albin Rauter en de correcte ambtenaar Wilhem Harster* (Soesterberg 2006) 24-29.

⁵ Transportlijsten Westerbork. Lindwer, *Kamp van hoop en wanhoop*, 256.

⁶ Ongedateerd schrijven van mr. Zaaijer. NIOD H.A. Rauter Doc I 1380 b 2.

De aanklager verwachtte een enorme toeloop bij het proces in het paleis aan de Kneuterdijk.⁷ Raadsman mr. Van Rijckevorsel alleen al had de president van het Bijzonder Gerechtshof verzocht om tien plaatsen te reserveren “ten behoeve van mij en mijn relaties.”⁸ De plaatselijke *Nieuwe Haagsche Courant* (christelijk-nationaal) schreef beeldend over de aanvang van het proces tegen "staatsvijand No. 1".

“De eerste belangstellende, een grijze meneer van ongeveer midden vijftig, had in storm en regen om half twee vannacht zijn plaats ingenomen. Om half vier eerst was een tweede, van een klapstoel voorziene man komen opdagen en om zes uur vanochtend stonden er nog maar zes mensen voor de poort in de Heulstraat. Maar tegen tien uur was de schare aangegroeid tot een kleine honderd en vijftig man, die bij tien tegelijk werden binnen gelaten. Dat gaf het nodig gedrang, de nodige woorden van felle mevrouwen en even scherpgebekte mannen van middelbare leeftijd en zelfs een even zwaaien met een gummistok door een jeugdig agent.

Een uiterst passend gebaar, want een proces-Rauter zonder gummistok ... het ware ondenkbaar.”

Inmiddels was de verdachte ook aangekomen. Daar was alles in gereedheid gebracht om dit belangrijke proces als juridisch evenement en publicitair te doen slagen:

“Geluidsinstallaties in de zaal, machtige lampen voor opnamen voor het wereldjournaal, heen en weer gesjouw van filmoperateurs gaven voor aanvang reeds de indruk, dat men een filmshow in ... Hollywood beleefde (...) Voor het eerst is ook een balcon achter in de zaal in gebruik genomen, gevuld met toeschouwers. Even voor tien uur gaat er een schok door de zaal ... Rauter komt naar binnen, geflankeerd door de parketwacht. Kaarsrecht, maar sterk vermagerd: een schaduw van vroeger. Zijn destijds stukgeschoten kaak is weer goed bijgelapt. Alleen 'n dikke rechterwang in het magere gelaat wijzen op een vroegere fractuur. ‘Precies een vogelkop’, horen wij een collega zeggen. Gewapend met een dik dossier plaatst Rauter zich in de beklagdenbank (...) Dan kort na 10 uur klinkt het: Het Hof.”⁹

Het Bijzonder Gerechtshof te 's Gravenhage werd voorgezeten door jhr.mr. P.G.M. van Meeuwen die zich – zo zou tijdens het proces blijken – niet goed had voorbereid. Hij gaf Rauter onvoldoende weerwerk

---

⁷ Mr. van Rijckevorsel aan de president van het Bijzonder Gerechtshof (24 januari 1948). NA 2.21.205.79 Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel.

⁸ Ibidem.

⁹ *Nieuwe Haagsche Courant* (1 april 1948).

en was daarmee incompetent om een dergelijke juridisch evenement adequaat te leiden.¹⁰ Als getuigen à charge stonden klaar de voornoemde politiebeambten Van Dien en Van den Berg, de plaatsvervangend leider van de NSB, C. van Geelkerken, stenograaf W.J.H. Winkelman van het Algemeen Nederlands Persbureau (ANP) en H.W. van Etten, voormalig hoofdredacteur van *Storm-SS*.

Allereerst vroeg de president mr. Van Meeuwen aan Rauter: “Verstaat U Nederlands?”

Rauter: “Moeilijk, *schwierig*.” Mr. Van Meeuwen beëdigde daarop H(erman) Flaumenhaft als tolk.

Dagvaarding

Vervolgens was het de beurt aan de procureur-fiscaal om zijn dagvaarding voor te lezen. De tenlastelegging van mr. Zaaijer bestond uit zeven aanklachten: de vervolgingspolitiek tegen de Nederlandse Joden, het wegvoeren van arbeidskrachten, de systematische beroving van de Nederlandse bevolking, het verbeurd verklaren van radiotoestellen, de arrestatie en deportatie van studenten, de dwangmaatregelen tegen familieleden van ondergedoken politieambtenaren en tenslotte “een reeks van maatregelen” ter opzettelijke “vergelding”, waaronder politieterrorisme en sluipmoord (Silbertanne). Samengevat kon worden gesteld dat Rauter “opzettelijk systematisch terrorisme bedreef tegen het Nederlandse volk.”¹¹

Dit was een telastelegging als een schot hagel, in de hoop iets te raken. Mr. Zaaijer had zich beter kunnen beperken tot de kernpunten van Rauters misdadig beleid: de represaillemoorden, de deportatie van de Nederlandse Joden en Silbertanne-acties. De procureur-fiscaal zou zijn twijfelachtige aanpak later in zijn requisitoir bevestigen: “De opzet is dus fragmentarisch geweest, waarbij met min of meer geluk punten zijn uitgekozen als voor het publiek interessant en vermoedelijk strafrechtelijk belangrijk.” Rauter moest overigens niet klagen. Mr. Zaaijer: “Hij [Rauter, Th. G.] mag naar mijn overtuiging van geluk spreken dat hij door een Nederlands rechtscollege wordt berecht.”¹²

Hij werd daarin bijgevallen door de eerder genoemde rechtsgeleerde Van Eck, die een inleiding schreef bij het in boekvorm uitgegeven verslag van het proces-Rauter. Hij noemde de tenlastelegging “knap van constructie” en “daardoor won dit proces aan historische belangrijkheid; dat op deze wijze echter de taak van de verdediging wel bijzonder werd verzwaard, kan niet worden ontkend. Door deze opzet werd het de verdediging onmogelijk gemaakt, de concrete bijzonderheden van iedere beleidsmaatregel afzonderlijk naar voren te brengen; immers niet deze afzonderlijke beleidsmaatregelen vormden het voorwerp der berechting, doch het als systeem toepassen van bepaalde categorieën van maatregelen.”

---

¹⁰ De overige rechters waren mr. D. Bijdendijk (rechtsgeleerd raadsheer) en generaal-majoor V.E. Wilmar (militair raadsheer). Bijzitters waren mr. A.J.M. van Moorsel en generaal-majoor H.F.M. baron van Voorst tot Voorst. *Het proces Rauter*, 1.

¹¹ *Het Proces Rauter* ('s Gravenhage 1952) 3-6.

¹² *Ibidem*, 220.

“Het kan dan ook geenszins verwonderen”, ging Van Eck, die ook raadsheer bij het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem was geweest, voort, “dat bij de cassatiebehandeling de nietigheid van deze tenlastelegging werd ingeroepen op grond van het feit, dat de gedragingen van verdachte, zoals deze in de dagvaarding waren omschreven, ongenoegzaam waren geconcretiseerd, zodat een behoorlijke verdediging daarop niet mogelijk was.”¹³

De eclecticische en onnauwkeurige aanpak van de aanklager had evenwel – versterkt door het optreden van een onvoldoende in de materie onderlegde Mr. Van Meeuwen tot gevolg dat het proces een chaotisch verloop kende, waarin Rauter zich overal onderuit probeerde te draaien. Had mr. Zaaijer zich beperkt de eerder genoemde kernpunten met getuige Harster en had de president van het Bijzonder Gerechtshof zich beter voorbereid, dan was de verdachte op gegeven moment waarschijnlijk in zijn verweer schaakmat gezet.

Proces zonder kroongetuige

De president boog zich, voordat hij aan de behandeling van de zeven aanklachten toekwam, over de bevoegdheden van Rauter als *Generalkommissar für das Sicherheitswesen* en *Höherer SS- und Polizeiführer*. Hij liet zich daarin bijstaan door (tweederangs) getuige Schreieder, de grote man van het *Englandspiel*. De voormalige *Kriminaldirektor* bevestigde de vraag van mr. Van Meeuwen of Rauter in Nederland een “sterkere positie dan een normale Höherer SS- und Polizeiführer” had. Waar hij die kennis vandaan had werd niet gevraagd. De president haakte evenwel in op een eerder gedane politieverklaring van Schreieder, die gezagsverhoudingen aldus had beschreven:

“Rauter war als Generalkommissar dem Seyss-Inquart unterstellt, aber hinter ihm stand Himmler, den er als Höherer SS- und Polizeiführer vertrat und mit dessen Hilfe er – das ist mein Eindruck – seinen Willen immer durchsetzte. Ich glaube, dass Rauter über Himmler schneller und öfter mit Hitler Kontakt bekam, eine Sache an ihn herantrug, als Seyss-Inquart.

*So sah und sehe ich in Rauter den zweitstärksten Mann in Holland, wenn nicht sogar in vielen Dingen Rauter mit Hilfe Himmlers – je nachdem, wie dieser gerade zur Hitler stand – über Seyss-Inquart das Übergewicht hatte.”*¹⁴

Onvermeld mag daarbij niet blijven dat de macht van Rauter, zoals Fijnaut terecht stelt, ook stoelde op de medewerking van de Nederlandse politie. Anders had “de arrestatie van joden, zigeuners en anderen op zo'n grote schaal door (vooral de bijzondere eenheden bij) de politie ... niet kunnen plaatsvinden.”¹⁵

---

¹³ Inleiding *Het Proces Rauter*, XIII.

¹⁴ *Het Proces Rauter*, 4-14.

¹⁵ Fijnaut, *De geschiedenis van de Nederlandse politie*, 667-668.

In de rechtszaal accentueerde getuige Schreieder de macht van Rauter desgevraagd nog eens. Een erg sterke positie voor de SS-generaal? Ja, mede door zijn bevoegdheid om verordeningen uit te vaardigen en door de combinatie van politieke en politionele macht. Mr. Van Meeuwen vroeg Schreieder ook naar zijn oordeel over Rauters betrokkenheid bij en verantwoordelijkheid voor de in de dagvaarding opgesomde aanklachten. Op het gebied van de represailles trad de ex-HSSuPF “*massgebend*” op, aldus de getuige, maar weer niet voor het opleggen van geldboeten, het inbeslagnemen van radiotoestellen en de arbeidsinzet.

Wat betreft de behandeling van gijzelaars, ging Schreieder in zijn verklaring veel te ver. Rauters verantwoordelijkheid, zoals in hoofdstuk acht naar voren kwam, lag veel complexer. Dat de getuige de betrokkenheid van Rauter bij de arbeidsinzet, de inbeslagnamen van radiotoestellen en het opleggen van geldboeten – “*sehe ich die Zuständigkeit mehr beim Reichskommissar als bei dem Höheren SS- und Polizeiführer*” – , van tafel veegde, kon de verdachte niet tevredenstellen. De *Kriminaldirektor* had zijn irritatie opgewekt met eerdere verklaringen dat er indertijd verschillen van mening hadden bestaan tussen de felle HSSuPF en *Befehlshaber* Harster over het gevoerde politionele beleid, suggererend dat de BdS minder radicale opvattingen koesterde dan de verdachte.

Zodra de president hem de gelegenheid gaf om te reageren, vroeg Rauter dringend om “*Dr. Harster*” als getuige op te roepen om de woorden van Schreieder te ontzenuwen. De president wilde dit verzoek niet honoreren:

“U hebt kunnen lezen in Uw dagvaarding, en Uw advocaat zal U dat ook gezegd hebben, dat als U hier getuigen à décharge had willen meebrengen, had willen doen horen, U hen had moeten meebrengen of moeten dagvaarden. U kunt nu niet meer komen, volgens de Nederlandse wet, met het verzoek om nog nieuwe getuigen te horen.”

Rauter bestreed de opvatting van mr. Van Meeuwen. De schriftelijke weerslag van het verhoor van Schreieder was hem nooit voorgelegd. Nu werd hij geconfronteerd met deze getuige wiens woorden van geen kant klopten, waar het zijn verantwoordelijkheden betrof. Dat had hij dan voor een belangrijk deel aan zichzelf te wijten door zichzelf – zoals In 't Veld treffend typeert – tijdens de bezetting bij boven- en ondergeschikten, “onder een vergrootglas te zetten,” belangrijker te maken dan hij was.¹⁶

Bij het Bijzonder Gerechtshof maakte Rauter zich nu weer te klein door te stellen dat hij zowel als HSSuPF als in zijn functie als commissaris-generaal voor de Veiligheid ondergeschikt was aan de rijkscommissaris: “*Der Führer hat mir ausdrücklich persönlich erklärt: ‘Sie sind Seyss-Inquart unterstellt, Sie haben mit ihm durch dick und dünn zu gehen.’*” Dat gold voor laatstgenoemde functie. Als HSSuPF was hij echter direct ondergeschikt aan Himmler, maar – zo schilderde Rauter zijn eigen

---

¹⁶ In 't Veld, *De SS en Nederland I*, 98-99.

waarheid – deze zou hem ook duidelijk hebben gemaakt dat de rijkscommissaris “*hier in Holland der Vertreter des Führers auf allen Gebieten in politischer Hinsicht ist.*” Er mocht in de loop der jaren dan een andere indruk zijn ontstaan, de werkelijkheid was anders: uiteindelijk was voor elk besluit de instemming van de rijkscommissaris vereist.¹⁷

Seyss-Inquart had als vertegenwoordiger van Hitler inderdaad het laatste woord. Daarop haalde mr. Van Meeuwen het proces-verbaal van een verhoor van Harster aan, waarin deze zijn mening gaf over de bevoegdheden van de *Höherer SS- und Polizeiführer*. Die was in bezette landen als Nederland, aldus de voormalige *Befehlshaber der Sipo und SD*, doorgaans sterker dan in Duitsland waar partij- en SS-organen concurrerend optraden: de positie van de HSSuPF in Nederland was wezenlijk sterker, hij de bevoegdheid had maatregelen af te kondigen (“Befehlsgewalt”). Harster probeerde zichzelf vrij te pleiten door te stellen dat hij van het Reichssicherheitsamt slechts opdrachten kreeg “*auf technischem Gebiet*”, terwijl Rauter zich intensief bezighield met het uitvoerend beleid: “*Weil er eben Befehlshaber war, war dies auch seine Pflicht.*”

Tot verbazing van de president stemde Rauter “*einwandfrei*” (onweerlegbaar) in met de verklaring van Harster. Wat was dan het grote verschil met de uitspraken van Schreieder, was de vraag aan de verdachte. Een duidelijk antwoord werd niet gegeven. Rauter betoogde – weer in strijd met de waarheid – breedspakig dat hij zijn positie in Nederland had moeten bevechten. Of doelde hij op zijn niet-aflattende inspanningen om zijn machtsbereik via de *Reichsführer-SS* uit te breiden?

Rapporten aan Himmler

Hitler en Himmler hadden de bevoegdheden van de hoofdrolspelers in Nederland niet scherp willen omlijnen. Dat gold zelfs voor de *Sicherheitspolizei*, die aanvankelijk een sterkere positie had ingenomen dan later. Rauter: “*Die Sipo war in erster Zeit dem Höheren SS- und Polizeiführer gar nicht unterstellt.*” Pas toen Reinhard Heydrich, chef van het *Reichssicherheitsamt*, in juni 1940 ons land bezocht, maakte hij de Sipo ondergeschikt aan de *Höherer SS- und Polizeiführer*:

Mr. Van Meeuwen confronteerde de verdachte daarop met een decreet van de rijkscommissaris van 3 juni 1940, waarin werd gemeld dat de HSSuPF inderdaad het bevel had “over de in het Nederlandse gebied ingezette eenheden der gewapende SS en de Duitse politie-eenheden en organen.” Rauter weer: deze functie werd mij door de *Führer* toebedeeld. Automatisch “*waren mir die gesamten Polizeikomplexe, die gesamte Ordnungspolizei, die gesamte Ordnungspolizei, die gesamte Sipo und die gesamte Waffen-SS unterstellt.*” Zo ook heerste hij over de Nederlandse politie namens de *Führer*.

Dagelijks had de HSSuPF rapporten ontvangen van de Sipo, de *Ordnungspolizei* en de *Waffen-SS*, waardoor hij goed geïnformeerd bleef. Op zijn beurt deed Rauter verslag aan Himmler over de ontwikkelingen hier te lande. De frequentie van zijn rapporten aan de *Reichsführer-SS* werd, aldus de verdachte, naarmate de oorlog vorderde, groter. Met Schreieder, afgaande op zijn eigen ervaringen,

---

¹⁷ *Het Proces Rauter*, 14-17.

kibbelde Rauter vervolgens over die frequentie. De getuige hield vol dat Rauter vanaf het begin Himmler van alles op de hoogte hield. De oud-*Kriminaldirektor* zou zich vergissen. De verdachte weet dat aan de rol van Schreieder als leider van de contraspionage. Deze sector had destijds zijn speciale aandacht, omdat hij op zijn beurt weer de Führer en Himmler moest inlichten over wat zich daar afspeelde.

Er was toch een geregelde briefwisseling met de *Reichsführer-SS* vroeg de president. Rauter antwoordde in strijd met de waarheid, dat hij pas vanaf het midden van 1942 begon met het sturen van tweewekelijkse rapporten naar Himmler over de ontwikkelingen in Nederland.¹⁸ Het waren, aldus de verdachte, “misverstanden” die onvermijdelijk waren met een getuige als Schreieder, met diens gebrekkige kennis van wat zich aan de top van het bezettingsbestuur afspeelde. Harster had opheldering kunnen geven. Steeds weer vroeg de verdachte tijdens zijn proces om de voormalige BdS op te roepen.¹⁹

Mr. Van Eck noemde in zijn inleiding op *Het Proces Rauter* de door de procureur-fiscaal opgevoerde getuigen “allerminst geschikt om in al de in geding zijnde verhoudingen een helderder licht te verschaffen (...) Zo ware het alleszins aangewezen geweest, een figuur als ... Dr. W. Harster te horen ...”²⁰

Het hof was doof gebleven voor deze wens van Rauter. Tot frustratie ook van Rauters raadsman. Later, in de herfst van 1948, zou mr. Van Rijkevorsel ook bij de Bijzondere Raad van Cassatie zijn beklag doen over de gang van zaken. Hij voelde zich bedrogen door de procureur-fiscaal (PF) die “het proces beperkt had willen houden, in hoofdzaak op stukken afdoen, met slechts enkele getuigen voor de show.” Hij haalde een eerder gesprek met mr. Zaaijer over dit onderwerp erbij:

“Zou ik Harster erbij willen hebben, dan, zo zeide de P.F. mij, zouden Wimmer (Generalkommissar für Verwaltung und Justiz) en consorten, die ofwel reeds weer naar Duitsland waren teruggezonden ofwel steeds in Duitsland hadden vertoefd, eveneens door de P.F. behoren te worden gedagvaard en zou het proces een omvang krijgen als de P.F., in zijn opzet van het proces, juist niet gewild had (...)

Ik heb mij, na die verklaring van de P.F., bij zijn opvatting neergelegd, mede tengevolge van de psychische druk in het algemeen [de bedreigingen voor aanvang van het proces bij het Bijzonder Gerechtshof, Th. G.], waaronder ik mij vooral toen, veel meer dan vóór de behandeling in cassatie, als raadsman van Rauter bevond.

Aan Rauter zelf heb ik nimmer de inhoud van deze, tussen de P.F. en mij op aandrang van de P.F. getroffen ‘afpraak’ medegedeeld en voelde mij daardoor ten

---

¹⁸ Vanaf het begin van zijn aantreden als Höherer SS- und Polizeiführer correspondeerde Rauter over allerlei onderwerpen met Himmler. In de loop van de oorlog en de groei van de illegaliteit, schreven Rauter en Himmler elkaar vaker. In 't Veld, *De SS en Nederland* (correspondentie).

Gemakshalve liet Rauter ook de geregelde en zeer nauwkeurige rapporten van de Sicherheitsdienst over de situatie in Nederland achterwege. Deze Meldungen werden ook naar Berlijn gestuurd.

¹⁹ *Het Proces Rauter*, 12-22.

²⁰ *Ibidem*, inleiding XV.

zeerste bezwaard, toen Rauter ter zitting van het Hof de getuigen-kwestie aan de orde stelde (...)

Ik voelde mij als raadsman schuldig, in zoverre, ik na mijn onderhoud met de P.F. over de getuigen Harster en Haertel, opzettelijk zo min mogelijk met Rauter over getuigen heb gesproken, daar ik anders vreesde in conflict met de P.F. te komen.”²¹

Mr. Van Rijckevorsel had reden zich schuldig te voelen; hij diskwalificeerde zichzelf hier als raadsman van Rauter. Hij had als gevolg van de bedreigingen aan zijn adres en de angst om ruzie te krijgen met mr. Zaaijer een geheime afspraak gemaakt, waarover Rauter niets te horen kreeg. Door plichtsverzuim had de verdediger de belangen van zijn cliënt geschaad. Aan zijn bezwaarde gemoed had de verdachte niet veel.

De procureur-fiscaal ontkende in een reactie aan het Bijzonder Gerechtshof dat in zijn gesprek met mr. Van Rijckevorsel ooit de naam Harster was gevallen. Mr. Zaaijer:

“Met Mr. v. R. heb ik slechts in het algemeen over de onwenselijkheid van getuigen à décharge gesproken, omdat ik dan wel genoodzaakt werd ook mijnerzijds veel getuigen te dagvaarden, terwijl, als er getuigen uit Duitsland bij waren, dit een ernstige complicatie werd. Indien Mr. v. R gelijk heeft, dat tussen ons de naam van Harster uitdrukkelijk is genoemd, maakt dit het des te vreemder, dat hij ter terechtzitting toch telkens juist op hem is teruggekomen.”²²

Die slag was voor mr. Zaaijer. Vreemd blijft niettemin de opstelling van de procureur-fiscaal om een belangrijke getuige als Harster buiten het proces van Rauter te houden. Waar de drie aan het procesdossier toegevoegde verklaringen van de BdS weinig duidelijkheid verschaffen, had een confrontatie tussen verdachte en kroongetuige meer inzicht kunnen bieden in de verdeling van de competenties en de betrokkenheid van Rauter en Harster bij de deportaties, de bestrijding van het verzet en de represailles. Een ondergeschikte als Schreieder, hoe intelligent ook, die bovendien een inlichtingenman was en niets met de deportaties had te maken, kon dat niet. Rauter had geen hoge pet op van de *Kriminaldirektor*. Hij vond hem een opportunist: “*Polizei, Polizist. Nur Polizist. Der jagt heute schwarz, morgen rot, übermorgen blau, nicht?*”²³ Ongelijk had de verdachte niet. In dat opzicht had Schreieder veel weg van zijn chef, de charmeur Harster.

---

²¹ K. van Rijckevorsel aan president van de Raad van Cassatie (26 oktober 1948). NIOD H. A. Rauter Doc I 1380 e 7.

²² Mr. J. Zaaijer aan de president van het Bijzonder Gerechtshof (1-11-1948). Ibidem.

²³ Verslagen van gesprekken met Rauter. Twaalfde gesprek in de Bijzondere Strafgedangenis te Scheveningen (27 januari 1949) 16.

Joden: slechts uitvoerder van bevelen van hogerhand

Bij het eerste punt van de tenlastelegging, de maatregelen tegen de Joden, werd de tactiek van Rauter tijdens het proces duidelijk: bagatelliseren van zijn betrokkenheid. Van de "dertig" verordeningen waren er, zoals hij betoogde, inderdaad slechts vier uitgevaardigd door de *Generalkommissar für das Sicherheitswesen*. Wat hij destijds deed, was het uitvoeren van bevelen: *“Als Soldat bin ich naturgemäss gewohnt, Befehle auszuführen, das ist ganz klar (...) In diesen Dingen ist von mir nicht die geringste Initiative ergangen.”*

De president van het Bijzonder Gerechtshof somde een aantal verordeningen op die de handtekening van de HSSuPF droegen: een Jood die zich in het openbaar vertoonde moest een Jodenster dragen (27 april 1942); Joden dienden hun fietsen in te leveren (22 juni 1942), Joden werd het wonen in Haarlem, Heemstede, Bloemendaal, alsmede andere plaatsen verboden (12 februari 1943), zij moesten naar Amsterdam verhuizen, er werd een avondklok voor hen ingesteld, etc. Rauter moest toegeven dat de verordeningen van hem waren uitgegaan. Hij had ze genomen *“aus sicherheitspolizeilichen Gründen”*. Mr. Van Meeuwen confronteerde de verdachte daarop met een brief aan collega Wimmer, waarin de HSSuPF schreef:

“Ich werde gegen jeden niederländischen Polizisten vorgehen, der sich dem Befehl der deutschen Polizei, Juden zu verhaften, widersetzt. Solche Polizisten, gleichgültig ob Staats- oder Gemeindepolizei, werden nicht nur aus dem Dienst entlassen, sondern es müsste gegen sie auch disziplinar vorgegangen werden. Ich bitte, dieses, in entsprechender Form dem Generalsekretär Frederiks mitzuteilen”.

Rauter verschool zich in zijn reactie achter de BdS. Hij zou deze brief hebben verstuurd *“auf Intervention des Dr. Harster.”* Dit schrijven ademt echter onmiskenbaar de mentaliteit van de compromisloze en fanatieke HSSuPF. Mr. Van Meeuwen citeerde daarop het beruchte telegram van Rauter aan Himmler (10 september 1942): *“Das Zusammenfangen der Juden macht uns die allergrössten Kopfzerbrechen. Auf keinen Fall will ich irgend einen Zug ausfallen lassen, denn was weg ist, ist weg.”* Hij verklaarde dat het telexbericht tot stand was gekomen na een *“Judenkonferenz”* met alle betrokken partijen bij de rijkscommissaris. Hijzelf had stenografische aantekeningen gemaakt en die weer naar Himmler gestuurd. Ook hier onttrok de verdachte zich aan zijn verantwoordelijkheid. Als beleidsbepalende instantie stelde de *“Judenkonferenz”* niets voor, zij was slechts een formaliteit.

Of zijn *“Originaltexte”* in het telegram terecht waren gekomen, kon Rauter zich niet meer herinneren. Bovendien waren hem fotokopieën getoond van het bewuste telegram en andere correspondentie. Procureur-fiscaal mr. Zaaijer om een nadere toelichting gevraagd: *“Al de fotocopieën zijn hem getoond. Hij heeft die toen alle als echt erkend, maar nu wil hij blijkbaar beweren, dat bepaalde passages erin wel vervalst kunnen zijn.”* Rauter:

“Aber Herr President, es ist naturgemäss möglich in einer Fotokopie die Dinge so zu placieren, dass alles möglich wird (...) Die Fotokopie genügt mir soweit nicht. In der modernen Welt ist soviel Propaganda geschehen, dass ich mich darauf nicht mehr verlasse.”

Gelach in de rechtzaal.

Mr. Van Meeuwen gaf nog niet op. Hij citeerde een volgend bekend schrijven van Rauter aan Himmler (24 september 1942) waarin de verdachte onder meer meldde dat de Joden vanaf 15 oktober “vogelvrij” werden verklaard: *“Jeder Jude, der irgendwo in Holland angetroffen wird, wird in die grossen Judenlager eingezogen.”* De president: “U zegt, dat U de maatregelen tegen de Joden allemaal genomen hebt op bevel van hogehand, maar uit deze brief blijkt toch, dat U het daar volkomen mee eens was?” Dat was waar, maar het onomstotelijke bewijs van Rauters eigen initiatief was daarmee niet geleverd.

Volgens Rauter trok mr. Van Meeuwen verkeerde conclusies. Bij de *Judenkonferenz* waren “zirka zwanzig, dreissig Herren” aanwezig. Rauter had slechts samengevat wat op de bijeenkomst was besloten: *“Ich kann doch nicht genau beschreiben wer das befohlen hat, wer das verordnet hat und wer das beantragt hat, und wenn ich "wir" schreibe, meine ich das Reichskommissariat.”* De president, “Ja, ja.” De verdachte: *“Das liegt doch einwandfrei fest.”* Mocht het Bijzonder Gerechtshof hem niet geloven, dan moesten de rechters Harster, Lages en anderen maar oproepen als getuigen.

De president: “Ja, ja, maar U hebt dan toch Uw taak, voor zover die bestond in het uitvoeren van de oplossing van het Jodenvraagstuk, volbracht.” Rauter, die hier zijn verantwoordelijkheden juist afbakende:

“Hab' ich ausgeführt, naturgemäss, ich war der Generalkommissar und der Höhere SS- und Polizeiführer und ich habe die Executive geführt, das war mir als Aufgabe zugeteilt worden. Und im Zuge der Räumung musste ich die Sache natürlich durchführen.”

Verantwoordelijk was Rauter voor de deportatie van de Nederlandse joden, maar meer ook niet, zo was de teneur van zijn antwoorden op de vragen van het Bijzonder Gerechtshof. Met welke brief of telegram mr. Van Meeuwen de verdachte ook confronteerde, hij was altijd slechts de uitvoerder geweest van bevelen van hogehand. Of Harster, dan wel diens ondergeschikte Willy Zöpf van de afdeling IV B 4 in Nederland, had de opdrachten rechtstreeks van Eichmann in Berlijn ontvangen. Of het nu om het leegruimen van het joodse deel van Vught ging, de jacht op (joodse) “Saboteurs” in het land, de behandeling van gesteriliseerde Joden, de correspondentie met Himmler, nimmer was hem iets te verwijten: *“Herr Präsident, die Initiative ging nicht von mir aus.”*

De president en Rauter ruzieden vervolgens over de Joden die naar het concentratiekamp Mauthausen waren gestuurd. Rauter wist van niets, hield hij hardnekkig vol: *“Wir haben niemand nach*

Mauthausen geschickt.” Mr. Van Meeuwen citeerde daarop wat de verdachte daarover in een eerder verhoor had gezegd. Hem was opgevallen dat de in juni 1941 naar Mauthausen gestuurde Joden “stierven als vliegen in de herfst.” De president: “Wie hebt u dan naar Mauthausen gebracht?” Rauter: “*Drei oder vierhundert Juden im Auftrag des Reichsführers (...) Wir wussten nicht, was Mauthausen ist.*”²⁴

Wat wist Rauter van het lot der geporteerde Joden? Ook niets, zo hield hij in de rechtszaal vol. Inspecteur Van Dien, nu in de rol van getuige, verklaarde dat hij als politiek gevangene in 1943 van Duits politiepersoneel hoorde dat de Joden werden omgebracht. Rauter eiste daarop dat de betrokken politiemensen als getuigen werden verhoord: „*Wenn der Herr van Dien damals Häftling gewesen ist, hat er ganz bestimmt den Namen des betreffenden SD-Mannes gewusst; auf allgemeine Angelegenheiten kann ich nicht eingehen.*” De president nogmaals: “U wist niet wat het lot der Joden was?” Rauter: “*Ich habe nicht gewusst dass die Juden getötet werden.*”

Mr. van Meeuwen bracht een rapport (9 juli 1943) van de HSSuPF aan een ondergeschikte SS-officier ter sprake dat de sterilisatie van Joden tot onderwerp had.²⁵ Mochten de betrokken Joden denken dat ze na sterilisatie gevrijwaard waren van deportatie, dan hadden ze het mis, aldus Rauter in het rapport: “*Vom weltanschaulichen Standpunkt*” was het niet te verdedigen om gesteriliseerde Joden te vrijwaren van de ‘arbeidsinzet in oosten’, “*denn der Jude, der ausschliesslich Schuld an diesem Kriege ist, muss aus Europa entfernt werden, ob sterilisiert oder nicht.*” Mr. Van Meeuwen: “De Joden moeten ‘aus Europa entfernt werden’; dat betekent dan, dat ze doodgemaakt werden.” Rauter: “*Das bedeutet es nicht!*” De president: “Wat kan het anders betekenen?” Rauter: “*Herr Präsident, ich möchte später darüber sprechen.*”

Nadat zijn beruchte toespraak van 22 maart 1943 voor een groep SS-getrouwen – “*Ich will gerne mit meiner Seele im Himmel büssen vor dem was ich hier gegen die Juden verbrochen habe*” – door het hof onder de loep was genomen, keerde mr. Van Meeuwen terug naar de door BdS Harster afgelegde verklaringen over de competenties van de HSSuPF. Hij had gesproken over concentratie van de Nederlandse Joden waartoe het nooit is gekomen:

“Die Konzentrierung der Juden in den Niederlanden war von vornherein eine niederländische Angelegenheit, im Sektor des Generalkommissars für das Sicherheitswesen. Von Berlin ergingen nur Anweisungen im Rahmen der allgemeinen Behandlung der Juden.”

Een verzinsel? Volgens Harster had Rauter zich “*stark eingemischt*” in de joodse aangelegenheden. Toen het *Reichssicherheitshauptamt* ontevreden was over de voortgang van de deportaties, had de HSSuPF het voortouw genomen. Mogelijk onder druk van Himmler, aldus de voormalige BdS. De verdachte was niet

---

²⁴ Formeel had Rauter gelijk. De 379 opgepakte Joden gingen eerst naar Buchenwald, waarna zij midden mei 1941 naar Mauthausen werden doorgestuurd. Sijes, *De Februaristaking*, 187-188.

²⁵ NIOD 077 GKfdSw 1317.

van onder de indruk van de bewering van de BdS, waarvoor geen bewijzen waren; Harster had in andere verklaringen het tegenovergestelde beweerd.

Anti-Joodse Verordeningen

U heeft toch verordeningen uitgevaardigd met voor de Joden beperkende maatregelen, riposteerde mr. Van Meeuwen. Niet meer dan zijn collega's Wimmer en Fischböck, kreeg hij als antwoord. De president tenslotte moegestreden: "Heeft U over dit punt van de tenlastelegging nog iets te zeggen." Rauter antwoordde zeer strijdlustig:

"Die Anklageschrift behauptet, dass ich absichtlich an der Entfernung des niederländischen Judentums, welche die Absicht in sich barg das Judentum auszurotten. Das ist ein ungeheuerlicher Vorwurf! Ist die Staatsanwaltschaft in der Lage dafür den Beweis anzutreten, oder glaubt der Gerichtshof daran, dan gibt es für mich nur eine Strafe: auf dem Scheiterhaufen lebendig verbrannt zu werden!"

De brandstapel was zijn plaats geweest als hij van het lot der Joden in Polen had geweten. Met de kennis van nu was het gemakkelijk praten, hield Rauter zijn rechters voor. Steeds weer werd er beweerd dat "jedes Kind" in Engeland en Nederland al in 1940, 1941 en volgende jaren wist dat de Joden door Hitler werd uitgeroeid. Hierdoor was het haast onmogelijk geworden om de situatie van toen objectief te bekijken en het "Judenproblem" te zien zoals het hem en zijn collega's tussen 1940 en 1944 vanuit Berlijn werd gepresenteerd. Dat gold voor de buitenstaander, maar niet voor een direct betrokkene als Rauter.²⁶

Zowel Rauter als Seyss-Inquart had zich de vragen gesteld over de doelmatigheid van een eventuele deportatie van de Nederlandse Joden. Heydrich en Himmler waren het duo in het voorjaar van 1941 en 1942 persoonlijk komen vertellen, dat het Duitse Rijk in een verbitterde strijd was gewikkeld met het "Weltjudentum." Daarom moesten de Joden op dezelfde manier worden behandeld als gearresteerde staatsburgers van Engeland en Frankrijk. Rauter noemde dit noodzaak uit zelfbehoud.

Het was, aldus de verdachte, de rijkscommissaris geweest die het "Judenproblem" in eigen hand had gehouden. Hij had de vergaderingen voorgezeten. Alle besluiten werden door Seyss-Inquart in samenspraak met de instanties in Berlijn genomen. Rauter werd, volgens eigen zeggen, daarbij nimmer betrokken: "Der Höhere SS- und Polizeiführer war praktisch völlig ausgeschaltet."

Historicus J. Koll viel in 2017 Rauter in diens betoog enigszins bij, door Seyss-Inquart te bestempelen als een 'drijvende kracht' bij de Jodenvervolging.²⁷ Dat waren overigens alle leden van het

---

²⁶ Volgens prof.dr. Van Eck kon ondanks de sterke aanwijzingen geen onomstotelijk bewijs worden geleverd, dat Rauter van het lot der Joden had geweten. Hij diskwalificeerde ook de passage in het requisitoir van de procureur-fiscaal: "De uitstoting is ons van den Beginnen duidelijk geweest, de verdelging pas later tot ons doorgedrongen, maar toch zo tijdig, dat Rauter in de dagen van de grote Jodentransporten geweten moet hebben, wat toen al van algemene bekendheid was." *Het Proces Rauter*, inleiding XIX-XXI.

²⁷ Koll, J., *Arthur Seyss-Inquart und die deutsche Besatzungspolitik in den Niederlanden*, 369-375.

bezettingsbestuur. Binnen dat college werd over van alles ruziegemaakt, maar niet over de Joden. Als overtuigde antisemieten voerden ze hun opdrachten met veel enthousiasme uit. Seyss-Inquart schiep de juridische voorwaarden voor de Jodenvervolgung, Schmidt kweekte de anti-joodse stemming, Wimmer schreef de noodzakelijke verordeningen uit, Fischböck beroofde de Joden van hun aardse bezittingen, terwijl Rauter de rest voor zijn rekening nam.

Een blik in zijn correspondentie met Himmler toont aan dat Rauter hierboven loog over zijn rol. Hij was maar al te trots *'ingeschaltet'* te zijn. Bovendien was de rijkscommissaris voor het succes van de deportaties afhankelijk van de medewerking van de *Höherer SS- und Polizeiführer* en diens ter beschikking staande politiediensten.

Om zijn eerdere beweringen te onderstrepen herhaalde Rauter dat hij slechts vier van de ongeveer dertig verordeningen tegen de Joden had uitgevaardigd: *“Das ist zehn Prozent Anteil an der Gesetzgebung.”* Verder voerde hij aan dat er door zijn verzet in Nederland geen gesloten getto's waren ingericht en dat alleen daarom al de Nederlandse Joden niet waren te vergelijken met de *“Ostjuden”*.

Niemand binnen het bezettingsbestuur had ook maar het geringste vermoeden van het lot dat de Joden te wachten stond: *“Der Gedanke allein, dass Frauen und Kinder getötet werden könnten, wäre uns allen, Dr. Seyss-Inquart, Dr. Wimmer und den anderen Herren unfassbar gewesen.”* Joodse mannen mochten wel worden gedood? Dit was een vraag die Rauter door zijn rechters niet werd gesteld.

Waar Rauter even daarvoor verklaarde dat hij de deportaties vanaf het begin strak regisseerde, beweerde de verdachte zich door de vele 'spionage- en sabotageprocessen' in 1943, toen de 'betrokkenheid' van de Joden duidelijk werd, nu pas ging interesseren voor de *“Judenfrage”*: *“Der Abtransport war damals schon lange im Gange.”* De toename van verzetsdaden, vooral in de noordelijke provincies, dwongen hem steeds meer politie op pad te sturen.

Met Westerbork had hij niets te maken gehad, het *Judendurchgangslager* viel onder verantwoordelijkheid van BdS Harster. De rammelende inconsequenties en 'waarheden' van de verdachte resumerend: zijn schuld aan de deportaties was niet groter dan die van *“Herrn Ritterbusch oder des Gesandten Bene.”* Hij voelde zich gebruikt als de grote bliksemafleider.

De deportatie van de Joden naar het oosten was voor de Duitsers niets ongewoon geweest, want Rauter maakte een vergelijking met de massale volkverhuizingen van Volksduitsers uit Oost-Europa naar het Rijk:

“Wir wurden damals an diese Riesenbewegungen aus dem Osten so gewöhnt, dass wir nichts Aussergewöhnliches mehr fanden, als die Westjuden nach dem Osten transportiert wurden.”

De winnaars van de oorlog, de geallieerden, hadden, aldus de verdachte, niet het recht zo hoog van de toren te blazen. Zie het lot van drieënhalf miljoen Sudetenduitsers. Die waren in 1945 en 1946 *“ermordet, geplündert und verjagt.”* Om niet te spreken van wat zich aan deportaties in Oost-Pruisen, Silezië,

Pommeren en Brandenburg had afgespeeld; het stelde de deportaties van de Joden volgens hem ver in de schaduw.²⁸

Het had zoveel erger kunnen zijn

Het Bijzonder Gerechtshof boog zich tijdens de middagzitting over de aanklachten omtrent de arbeidsinzet, de roof van huisraad, de verbeurdverklaring van radiotoestellen, de acties tegen de studenten en de maatregelen tegen verwanten van ondergedoken politiemensen. De president begon met het voorlezen uit Rauters correspondentie met Himmler over het vangen van “*Arbeitsverweigerer*” door nieuwe distributiestamkaarten in te voeren. Het hof had het volgens de aangesprokene helemaal mis als het dacht dat het initiatief voor de maatregelen was uitgegaan van de HSSuPF. De arbeidsinzet was een exclusieve zaak van Sauckel, de *Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz* en diens vertegenwoordiger in Nederland, commissaris-generaal Fritz Schmidt.

Zijn eigen betrokkenheid ging niet verder dan de bijvangst van ‘illegale elementen’, omdat ter verkrijging van een nieuwe stamkaart – noodzakelijk voor het kopen van levensmiddelen – de identiteit van de betrokken persoon moet worden vastgesteld. Maar Rauter had nooit jacht gemaakt op onderduikers door middel van stamkaarten. Van hem was juist een matigende werking uitgegaan, zo hield hij het Hof voor.

“Nooit gehoord, dat dit soort mildheid van U geweest zou zijn,” merkte mr. Van Meeuwen op. Hij confronteerde de voormalige SS-generaal met het feit dat een speciale *Arbeitseinsatzpolizei* van 400 man had opgericht. De verdachte: het initiatief was niet van hem uitgegaan, maar van Hitler en diens vazal Sauckel. Rauter: “*Wenn für den Höheren SS- und Polizeiführer ein Befehl kommt, das durchzuführen, habe ich den Befehl durchzugeben.*”²⁹

De grote razzia's in Rotterdam en Den Haag in het najaar van 1944 waren louter het werk van luitenant-generaal Von Wühlisch. Dat van de 300.000 weggevoerde mannen er 34.000 niet terugkeerden, kon Rauter niet van zijn stuk brengen. Die cijfers waren overigens een slag in de lucht: het aantal weggevoerden was groter, het aantal omgekomenen fors minder.³⁰ Nederland mocht eigenlijk niet klagen, kon uit de woorden van de verdachte worden opgemaakt. Hij, de rijkscommissaris en zelfs Schmidt hadden er bij de autoriteiten in Duitsland op aangedrongen dat de dwangarbeiders goed werden behandeld. Ze hadden het een stuk beter dan de arbeiders uit de Oost-Europese gebieden. In verzorging waren de Nederlanders gelijkgesteld aan de Duitse arbeiders. De verdachte begreep wel waarom hem van

---

²⁸ *Het Proces Rauter*, 23-53.

²⁹ *Ibidem*, 52-61.

³⁰ Volgens H. de Vries bestond er na de oorlog veel begripsverwarring: "in sommige gevallen is het lastig vast te stellen wie dwang arbeider was. Niet iedereen die in Duitsland werkte, deed dat onvrijwillig." Volgens schatting van B. Sijes hebben tussen juni 1940 en juli 1944 ongeveer 531.000 Nederlandse arbeiders (inclusief grensarbeiders) in Duitsland gewerkt. Het aantal arbeiders dat de arbeidsinzet niet overleefde, bedroeg minstens 8500. Vries, H. de, 'Voor dwangarbeiders als slachtoffergroep is weinig belangstelling' in Krimp, R., *De doden tellen. Slachtofferaantallen van de Tweede Wereldoorlog en sindsdien* (Amsterdam 2015) 68-73. Sijes, *De Arbeidsinzet*, 605.

alles in de schoenen werd geschoven. Zijn verweer dat een goed inkijkje geeft in het gemoed van de overwonene destijds:

*“Aber es ist naturgemäss wie immer: der Besiegte wird vor den Bock gespannt und der Sieger schwingt die Peitsche. Ich fühle mich weder primär noch sekundär verantwortlich für den Arbeitseinsatz in den Niederlanden, tertiär nur im Sinne der Ausübung gewisser polizeilicher Exekutivpflichten.”*³¹

Als laatste aanklacht op deze eerste procesdag kwamen de maatregelen tegen verwanten van ondergedoken politieagenten aan de orde. De president las de regels voor die Rauter daarover op 10 augustus 1943 schreef aan Himmler: *“Ich habe jetzt angeordnet, dass von den untergetauchten Marechaussee- und Polizeibeamten, die unter Mitnahme der Pistole und Munition verschwinden, die Angehörigen und Eltern festgenommen werden.”*³² Alleen met deze *“Sippenhaft”* kon het *“Prozess”* worden afgestopt. Ook hier somde mr. Van Meeuwen een aantal voorbeelden van de honderdvijftig gevallen op waarbij echtgenotes – al of niet met hun kinderen – werden opgesloten in het huis van bewaring en vervolgens overgebracht naar het concentratiekamp Vught, dat ze overleefden.³³

Rauter verdedigde zich door op te merken dat de ondergedoken politiemensen – vaak met medeneming van hun dienstwapen – waren geworden tot ‘terroristen’: *“Es sind Partisanen, wenn ich es so ausdrücken darf.”* De oorlogssituatie maakte deze maatregel noodzakelijk, omdat *“ich mit gerichtlichen und polizeilichen und legalen Mitteln nicht mehr Herr werden konnte.”* Doch de verdachte had er op toegezien dan de opgepakte gezinsleden goed werden behandeld. Hij had de commandant van Vught opdracht gegeven, *“dass für die Kinder Lehrgänge eingerichtet würden, dass Spielgut heruntergegeben werden müsse...”*

Tenslotte had hij in zijn functie als *Höherer SS- und Polizeiführer* op 18 december 1943 kamp Vught persoonlijk bezocht en was daar tot de slotsom gekomen dat de genomen maatregelen *“vom menschlicher Standpunkt”* niet langer te verdedigen vielen. Hij had *“sofort”* besloten de familieleden vrij te laten, opdat zij kerstmis in huiselijke kring konden vieren.³⁴

De president noemde het excessief om onschuldige vrouwen en kinderen vast te zetten. Rauter trok een nieuwe vergelijking door te verwijzen naar de behandeling van vrouwen en kinderen van NSB'ers na de bevrijding. Zij hadden vaak ook geruime tijd onschuldig opgesloten gezeten.³⁵

Aan het einde van de eerste procesdag kon al een aantal voorlopige conclusies worden getrokken. Met de hoge aandachtswaarde die de rechtszaak had, was het opvallend dat de hoofdrolspelers – zoals gezegd – zo slecht waren voorbereid. De president van het Bijzonder Gerechtshof liet pijnlijke steken

---

³¹ *Het Proces Rauter*, 68-76.

³² In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 451, 1176-1180.

³³ Deze vrouwen waren in zogenoemde Sippenhaft genomen. Meeuwenoord, *Het hele leven....*, 203.

³⁴ Op 17 december 1943 werden de vrouwen vrijgelaten. Ibidem.

³⁵ *Het Proces Rauter*, 100-104.

vallen. Het leidde ertoe dat Rauter in zijn verweer consequent was in zijn inconsequenties, en onsamenhangend. Wat de procureur-fiscaal om andere redenen vreesde, werd bewaarheid: de rechtzaak verliep chaotisch. De rechters waren de controle kwijt en sloegen aan het improviseren; het proces deed hierdoor amateuristisch aan.

De aanklager had zijn kaarten gezet op de bijdrage van kroongetuige Schreieder, maar toen de *Kriminaldirektor* een deel van de aanklachten tegen Rauter (het opleggen van geldboeten, zijn betrokkenheid bij de arbeidsinzet en het in beslagnemen van radio's) van tafel veegde, ging hij daaraan voorbij. Mr. Zaaijer liet ook na om het de verdachte in de kwestie-Mauthausen veel lastiger te maken. De bewijslast was voorhanden.

De ‘verkeerde verdachte’

De publieke belangstelling was op de tweede procesdag nog groter dan een dag eerder. Lange rijen wachtenden hoopten een plaatsje op de publieke tribune te bemachtigen.³⁶ Vooral de aankomst van Rauter trok weer drommen nieuwsgierigen. Voordat het proces werd hervat, deed zich nog een veelzeggend incidentje voor. De verslaggever van de *Nieuwe Haagsche Courant*: “Als om 10.10 uur de verdachte de rechtszaal wordt binnengeleid, staan bij vergissing alle aanwezigen op. Men dacht dat ... het hof in aantocht was. ‘De angst voor de politiebeul zit er nog stevig in,’ merkt een grappenmaker op.”³⁷

President mr. Van Meeuwen was de vorige dag gestopt bij punt zeven van de dagvaarding, met daarin onder meer het opleggen van collectieve geldboeten. Aan strijdvaardigheid had de verdachte nog niets ingeboet. Toen mr. Van Meeuwen de bewuste verordening voorlas, waarin als vergeldingsmaatregel collectieve geldboeten aan gemeenten kon worden opgelegd, snauwde Rauter: “*Ich bin Seyss-Inquart nicht.*” Gelach in de zaal.

Dat weerhield de ex-HSSuPF niet om een betoog te starten over het internationale recht en de Haagse Conventie, dat er op neerkwam dat een overwonnen volk braaf de zegevierende macht als legale overheid moest erkennen. Hij ging er in strijd met de feiten van uit dat de regering had gecapituleerd. De regering-Gerbrandy in Londen was daarom illegaal. Als het overwonnen volk, zo ging de verdachte op hoge toon verder, onder aansporing van de regering-Gerbrandy, de capitulatieovereenkomst met voeten trad en de bezettingsmacht gedwongen was maatregelen te nemen, dan lag de schuld bij de opruiers in de Britse hoofdstad.

Rauter haalde er een uitspraak van het Internationale Gerechtshof in Neurenberg bij om zijn gelijk te bekrachtigen. Mr. Van Meeuwen ging met Rauter in discussie over dat vonnis, waarbij hij de verdachte vroeg of hij de hele uitspraak wel had gelezen en mogelijk het slot over het hoofd had gezien. Het was in elk geval niet zo dat als een oorlogsvoerende partij een feit pleegt dat niet in lijn is met het internationaal recht, dat de andere partij het recht geeft tot het nemen van represaillemaatregelen.

---

³⁶ *Nieuwsblad van het Noorden* (2 april 1948).

³⁷ *Nieuwe Haagsche Courant* (2 april 1948).

Rauter kwam daarop terug op de verordening van Seyss-Inquart voor het opleggen van geldboeten. Hij was er, zo meldde hij het Bijzonder Gerechtshof, nooit voorstander van geweest. Tegen de rijkscommissaris had hij gezegd: *“Es ist doch nicht notwendig, dass hier in den Niederlanden einzuführen.”* Weer eiste de verdachte Harster als getuige op te roepen: *“Dr. Harster kennt den Standpunkt, denn ich persönlich in der Sache eingenommen habe.”*³⁸ Toen de president Rauters eis wederom afwees, zou deze, volgens de *Nieuwe Haagsche Courant*, hebben geprotesteerd *“in zulke felle bewoordingen, dat men de indruk krijgt, dat Rauter nog staat te bulderen tegen zijn onderhorigen.”*³⁹

Mr. Van Meeuwen wilde zich vervolgens buigen over een aantal collectieve geldboeten, doch voor hij daaraan toe kwam werd de aandacht weer verlegd naar de capitulatievoorwaarden. Raadsheer generaal-majoor Van Voorst tot Voorst verklaarde dat opperbevelhebber Winkelman indertijd slechts de overgave van het Nederlandse leger met de Duitse militaire autoriteiten was overeengekomen: *“Verder niets.”* Rauter kon zich niet neerleggen bij deze constatering, waarop de president citeerde uit de bewuste stukken. De verdachte reageerde halsstarrig:

“Ich bin ... der Auffassung, dass durch die Haager Landkriegsordnung 1907 automatisch die legitime, die einzig legitime und legale Macht in den Niederlanden, in dem besetzten Gebiet Niederlande, die deutsche Besatzungsmacht gewesen ist. Und sonst niemand!”

Rauter had het Landoorlogreglement (LOR) niet goed gelezen. Dat bepaalde dat de eigen regering de enige legitieme macht bleef tot er een vredesverdrag was overeengekomen. Het bezettingsbestuur had in dat opzicht een tijdelijke functie. De opstellers van het LOR konden indertijd de naziwreedheden niet voorzien, zoals het Reglement zich ook niet uitsprak over de legitimiteit van daden van verzet.⁴⁰

Generaal Winkelman was, volgens Rauter, verplicht geweest de orde en de rust in Nederland te handhaven en tegen elke versterking van de openbare orde had hij moeten optreden. De ‘opruimende’ regering in Londen, met name voor de toenmalige minister-president Gerbrandy, zag hij als de eigenlijke schuldige, die daarom in het getuigenbankje thuishoorde:

“Wenn irgend jemand heute hier vor diesen hohen Gerichtshof angeklagt werden sollte, dann ist es Gerbrandy, der hier auf meinem Stuhl sitzen müsste, meine Herren, wenn hier nach internationalen Recht geurteilt wird.”

Het Bijzonder Gerechtshof had volgens Rauter de verkeerde verdachte tegenover zich staan. Dat werd mr. Van Meeuwen te gortig. Hamerend: *“Laat u dat er maar buiten.”* Rauter: *“Ich muss meinen deutschen*

---

³⁸ *Het Proces Rauter*, 105-108.

³⁹ *Nieuwe Haagsche Courant* (2 april 1948).

⁴⁰ Van Eck, Inleiding *Het Proces Rauter*, XXVII-XXVIII.

Standpunt vertreten, Herr President.” Mr. Van Meeuwen: “Ja maar U hoeft niet anderen te beschuldigen. U staat hier niet als aanklager, maar als verdachte.”

Roep om Duitse raadsman

De president riep de hulp in van raadsman mr. Van Rijckevorsel om Rauter in te tomen. Hij moest in zijn slotpleidooi maar verweer voeren over de door zijn cliënt opgekropte frustraties. Van Rijckevorsel die beseftte dat zijn speelruimte als advocaat van “staatsvijand nummer 1” zeer beperkt was, dacht er niet aan om de woorden van Rauter over de oorlogspremier later te herhalen: “Bovendien geeft dit eerste grote proces op dit gebied in Nederland de verdachte een kans om dat zelf te verdedigen en zelf naar voren te brengen, zodat mijn pleidooi dienovereenkomstig korter zou kunnen worden.”

Rauter liet zich evenwel niet stoppen. Ettelijke keren had hij gevraagd om een Duitse raadsman, omdat het hier een “*internationale Sache*” betrof. Ook omdat het voor een Nederlandse advocaat erg moeilijk was het “Duitse standpunt” te verdedigen en zich als gevolg daarvan door een deel van het Nederlandse volk moreel te laten “stenigen”.

Rauters verzoek om een Duitse raadsman werd terzijde geschoven. Volgens strafrechtgeleerde prof. mr. Van Eck kon de president zich beroepen op artikel 37 Wetboek van Strafvordering die een Duitse raadsman niet toeliet. Toch kon Van Eck de frustraties van Rauter begrijpen en had hij achteraf voor een aangepaste regeling willen pleiten, omdat “de verdachte innerlijk het veilige gevoel heeft, zich te kunnen verlaten op een verdediger, die zijn psyche beter verstaat en tegenover wie hij geen enkele weerstand en geen enkel gevoel van weerstand heeft te overwinnen.”⁴¹

Procureur-fiscaal mr. Zaaijer had in de rechtszaal geen zin in dergelijke bespiegelingen: “De Nederlandse wet kent geen Duitse advocaten.” De verdachte gaf niet op. Hij bekritiseerde het buitengewone strafrecht, dat na de oorlog was ingesteld om vermeende oorlogsmisdadigers en collaborateurs te berechten en hij bestreedt de bewering van mr. Van Meeuwen dat hij voorheen nooit om een Duitse raadsman had gevraagd: “*Ich habe denn Herren der Polizei das x-mal vorgetragen und man hat mir gesagt, das sei abgelehnt worden.*”

Raadsman Van Rijckevorsel vond de president te gevoelig voor de kritiek van de verdachte:

“Mijnheer de President, U begrijpt toch wel: de taak van Uw Hof ligt op een hoger niveau, niet waar, staat boven de status Nederland-Duitsland. Dus dan moet een proces, wanneer het gaat over oorlogsrecht, vanzelfsprekend leiden tot uiteenzettingen over eventuele misdragingen van de andere staat; dus ook het Nederlandse Hof moet in dit geval, nu het eenmaal zo ligt, het kunnen verdragen, dat kunnen horen.”

---

⁴¹ Van Eck, Inleiding *Het Proces Rauter*, XVI.

De president: “Op een behoorlijke manier, ja. Ik vond dat nu niet zo geslaagd, de manier, waarop hij dat zei.” Rauter onverstoortbaar:

“Ich habe keinen Untersuchungsrichter, nichts gehabt. Ich habe hundertmal diese Bitte vorgetragen und ich kann doch unmöglich psychologisch verstehen, dass ein niederländischer Anwalt den deutschen Standpunkt hier vertritt.”

Hij had persoonlijk de hoogste achting voor het verzet en een verzetsman mocht in de ogen van de Nederlanders ook een held zijn, maar volgens het internationale recht en de bezettingsautoriteiten was hij een “*franc-tireur*” die zijn recht op een proces had verspeeld.

Rauter probeerde bij het Hof begrip te kweken voor de positie waarin hij zich destijds bevond. Hij wilde de persoonlijke integriteit van de rechters niet ter discussie stellen, “*bei Gott nicht.*” Maar hij stond hier wel voor een “*Ehrengerichtshof*”, die moest oordelen over zijn eer als officier. Het was niet de bedoeling iemand te beledigen, maar het hof moest hem niet kwalijk nemen, “*dass ich die Standpunkte der deutschen Besatzungsmacht hier zum Ausdruck bringe, ich verlange nicht mehr.*” Rauter kreeg geen toezegging. Mr. Van Meeuwen: “Daar hebt u volledig gelegenheid voor gehad, gisteren.”⁴²

Eindelijk kon de president de gevallen opsommen en behandelen waarbij collectieve geldboeten waren opgelegd. De gemeente Alkmaar kreeg in maart 1942 een boete van 50.000 gulden wegens het vernielen door onbekenden van een kabel voor het Duitse telefoonverkeer. Bovendien moesten inwoners zes weken wachtlopen bij de herstelde kabel. Of hier sprake was geweest van sabotage, was overigens twijfelachtig. De gemeente betaalde pas, nadat er met “*sicherheitspolizeilichen Massnahmen*” was gedreigd. Drie maanden eerder moest Zandvoort 20.000 gulden betalen voor het doorsnijden van drie lichtkabels.

Tiel werd voor 100.000 gulden beboet nadat bewoners in 1941 de verjaardag van prins Bernhard (29 juni) hadden gevierd met een kleine aanhankelijkheidsdemonstratie. De president: “Vindt U het eigenlijk voldoende aanleiding voor de bezettende macht om een collectieve geldboete op te leggen, wanneer de inwoners van het bezette gebied trouw blijven aan het Koninklijk Huis en aan die trouw uiting geven?”

Maassluis was in mei 1941 aan de beurt, toen opgeschoten jongens een vlaggenparade van de Kriegsmarine in de buitenhaven verstoorden door op hun vingers te fluiten (Hilariteit van het publiek in de rechtszaal, gehamer van de president). De gemeente moest aanvankelijk van Rauter 100.000 gulden betalen; een bedrag dat later werd verlaagd tot 20.000 gulden. De dertien bij het voorval betrokken jongens werden naar het concentratiekamp Sachsenhausen overgebracht. Vijf van hen overleefden door ontberingen en mishandeling de oorlog niet.

---

⁴² *Het Proces Rauter*, 108-115.

Het verweer van Rauter kwam er bij genoemde boetes in grote lijnen op neer dat hij en zijn ondergeschikten slechts de uitvoerende instantie waren. De kwestie-Maassluis was bijvoorbeeld “*reine Wehrmachtsangelegenheit*”. In andere gevallen was het de rijkscommissaris geweest die de opdracht had gegeven. De president: “Dus, met andere woorden, daar bedoelt U mee, dat het internationale strafrecht een beroep op het ambtelijk bevel toestaat, dus dat U zich er op kunt beroepen, dat Seyss-Inquart bevel had gegeven.” Met andere woorden *Befehl ist Befehl*. De verdachte bevestigde dat. Hij haalde er van alles bij tot zelfs het Engelse strafrecht om “*Kriegsverbrechen*” te legitimeren.

Mr. Van Meeuwen kon Rauter dit keer adequaat van repliek dienen. Een dergelijk Brits reglement was al vele jaren eerder geschrapt: “In het Duitse recht staat uitdrukkelijk, dat een soldaat, die een bevel krijgt dat onwettig is, het recht heeft om te weigeren.” De kadaverdiscipline van de SS pleitte de SS-man niet vrij, ook niet als de opdracht van een superieur was gekomen.⁴³ De betrokkene had in vrijheid besloten zich bij deze organisatie aan te sluiten en “toen heeft hij zich daarbij tegelijkertijd vrijwillig verbonden en alle verplichtingen op zich genomen voor alle misdaden die van hem geëist kunnen worden.” Rauter:

“Ich bin kein gewöhnlicher SS-Mann, sondern ich war hier der Höhere SS- und Polizeiführer, eine Funktion, die dem Reichskommissar unterstanden war. Der Reichsführer-SS konnte mir in Abwesenheit des Reichskommissars gar keine Befehle geben.”

Nee, Rauter moest dan overleggen met commissaris-generaal Wimmer, de plaatsvervanger van Seyss-Inquart.

Overigens begon de passieve opstelling van mr. Van Rijkevorsel op te vallen. Weliswaar hadden verdachte en raadsman vooraf een rolverdeling afgesproken waarbij Rauter de verdediging op zich nam op het gebied van de (al dan niet gepleegde) “feiten”, terwijl de advocaat zijn optreden zoveel mogelijk zou beperken tot juridische betogen over het volken- en oorlogsrecht, de legitimiteit van (internationale) tribunalen, relevante jurisprudentie, etc. Waarschijnlijk was zijn terughoudendheid het gevolg van de druk en dreiging uit een vijandige samenleving. Doch bij de confrontaties van zijn cliënt met het Bijzonder Gerechtshof had de verdediger zich toch meer moeten manifesteren. Eerlijk gezegd deed hij op dat vlak bitter weinig voor Rauter.

---

⁴³ In het Charter voor het Internationale Militaire Tribunaal te Neurenberg, waar men vanzelfsprekend op dit verweer bedacht was, had men bepaald, dat het bevel van hoger hand geen excuus zou vormen, doch hoogstens eventueel als strafverzachtende omstandigheid. Van Eck, inleiding bij *Het Proces Rauter*, XXXIII.

‘*Ich bin ein weisses Lämmchen*’

“*Sie überschätzen meine Funktion.*” Toen mr. Van Meeuwen het gevangenzetten van onschuldige burgers aan de orde stelde, volgde een herhaling van zetten. Het oppakken van familieleden van verzetstrijders of willekeurige burgers na een aanslag was, aldus Rauter, geoorloofd omdat het de taak van de bezetter was de openbare orde te waarborgen. Had hij eerder nog verklaard verantwoordelijk zijn voor de genomen maatregelen, nu maakte hij weer een terugtrekkende beweging: het waren maatregelen van de *Sicherheitspolizei*.

De verdachte wilde het nog een keer uitleggen. De *Sicherheitspolizei* stond niet alleen ten dienste van hem als *Höherer SS- und Polizeiführer*, doch deze SS-dienst oefende in Nederland ook de functie van *Feldgendarmarie* (militaire politie) uit voor de *Wehrmacht*. Dan was hij niet verantwoordelijk.

Voordat de president nader inging op een aantal gevallen van het oppakken van onschuldige Nederlanders, was de vraag of het hier om represailles (wraak) ging of om “*Repressivmassnahmen*” die noodzakelijk waren om orde en rust te handhaven, zoals Rauter betoogde.

Voor hij op de onderhavige kwesties wilde ingaan vroeg Rauter om de *Sicherheitspolizei* te horen. Men kon toch niet van hem verlangen, dat hij wist waarom in deze individuele gevallen familieleden waren aangehouden. De maatregelen om familieleden van overheidsdienaren te arresteren kwamen volgens Rauter uit de koker van de rijkscommissaris en die van Wimmer, de commissaris-generaal voor Bestuur en Justitie. Het was toch niet zo moeilijk om vertegenwoordigers van de Sipo te horen: “*Die Männer sind hier doch alle im Lande.*” De verdachte brak meteen een lans voor de Sipo: deze dienst had tot het midden van 1944 zijn taken en opdrachten uiterst gewetensvol uitgevoerd.

Rauter wist dat hij loog. Afgezien van de “*verschräfte Vernehmung*” was hij inderdaad tegen geweld tegen gevangenen geweest, maar hij had het niet kunnen voorkomen. Zeker nadat Naumann het stokje als BdS van Harster had overgenomen en de disciplinaire teugels liet vieren bij de *SS-Aussenstellen* en *-Posten*.

Het bezettingsbestuur had volgens Rauter alleszins het recht om bovengenoemde maatregelen te nemen om te voorkomen dat subversieve activiteiten zouden doorgaan. Men mocht daarbij niet uit het oog verliezen wat zich op dat moment in Nederland afspeelde met de wapendroppings en de steeds driester optredende knokploegen; de tegenstander was geen haar beter. De verdachte herinnerde zich het voorval waarbij een aantal in de strijd tegen de Engelsen gewond geraakte Duitse parachutisten in hun ziekenwagens door knokploegen werden overvallen, aan flarden geschoten en de overlevenden gewurgd, waarna de boel tot ontploffing werd gebracht.

Volgens prof. mr. Van Eck, afgaande op jurisprudentie van het Bijzonder Gerechtshof en de Bijzondere Raad van Cassatie, kon de bezetter in het algemeen optreden tegen verzetsdaden en “de bedrivers straffen” zonder zichzelf schuldig te maken aan een schending van het volkenrecht. Wel stelde het Volkenrecht als eis dat aan verzetslieden een “fair trial”, een behoorlijke procesvoering, moest worden

toegestaan. Op die grond heeft zich na de bevrijding nooit één Duitser die de volkenrechtelijke regels had gevolgd, hoeven te verantwoorden.⁴⁴

Terug naar Rauter bij het Bijzonder Gerechtshof. Hij verwarde militair en civiel bestuur toen hij poneerde dat een Nederlandse generaal, “*der in meiner Position steht*”, niet anders kon handelen als hij had gedaan. Als Nederland in de toekomst nog eens tegenover een andere tegenstander kwam te staan, dan zouden ze nog eens “*an den General Rauter*” terugdenken “*wie massvoll er in Holland in diesen Dingen vorgegangen ist.*” Mogelijk doelde hij daarmee op de politionele acties die in Nederlands-Indië plaatsvonden. Rauter ging voort. Hij raadde iedere journalist, iedere rechter, iedere staatsman aan te lezen wat er zich op de Balkan had afgespeeld. Dan zou men tot de conclusie komen: “*Herr Gott nochmal, Seyss-Inquart, Christiansen und Rauter waren ja gar nicht die Leute als wie wir sie sehen hier.*”

Hij was zo'n kwaaië nog niet geweest, beklemtoonde Rauter. Hij vroeg het Hof nog eens aandacht voor de behandeling van opgepakte verzetsstrijders. Tot het moment dat Hitler de reguliere rechtspraak (30 juli 1944) ophief en diens *Niedermachungsbehehl* van kracht werd, had Rauter er als HSSuPF altijd op toegezien dat zij een proces kregen, maar hij vergat te melden dat deze processen nogal eens eindigden met het opleggen van de doodstraf. Zeker voor hen die geprononceerd illegaal werk hadden gedaan en/of waren aangetroffen met een vuurwapen.⁴⁵ Rauter beklemtoonde daarentegen nog eens zijn grote respect voor het verzet: “*Ich schätze die Männer und achte sie als Charaktere, weil sie Kerle sind ...*” De verdachte hamerde er nogmaals op dat Nederland het met hem relatief goed had getroffen. In vergelijking met wat zich in de omringende landen had afgespeeld “*bin ich ein weisses Lämmchen.*” (gelach in de rechtszaal).

De discussie had zich inmiddels verlegd naar het doodschieten in februari 1943 van Nederlanders als represaille voor aanslagen op Duitse militairen. Saillant voorbeeld was een dodelijke aanslag op een onderofficier van de Duitse *Wehrmacht*. Hiervoor werden tien “*aus jüdisch-kommunistischen Kreisen stammende Geisel aus Haarlem und Umgebung*” doodgeschoten, onder wie de opperrabbijn voor Noord-Holland, Ph. Frank.⁴⁶

De verdachte weersprak de mening van de president dat hier sprake was geweest van excessief geweld. Nederland was er, mede door Rauter, nog genadig van af gekomen. Het *Oberkommando der Wehrmacht* had het bevel uitgevaardigd dat voor elke dodelijke aanslag op een Duitse militair honderd gijzelaars moesten worden geëxecuteerd. “*Das machen wir nicht*”, besloten Seyss-Inquart, Christiansen en Rauter destijds, “*und wir haben damals eins zu zehn dazu zugestimmt, aus uns selber heraus.*” In Frankrijk had de *Wehrmacht* “*grundsätzlich*” gekozen voor een verhouding van een op twintig.

Bovendien beklemtoonde Rauter dat het slechts één keer was voorgekomen dat zoveel gijzelaars als represaille voor een aanslag op een Duitse militair waren doodgeschoten: “*Das kann doch nicht*

---

⁴⁴ Van Eck, inleiding bij *Het Proces Rauter*, XXX.

⁴⁵ Op het verbergen van Joden stond een straf van zes maanden Vught. Minder belangrijk geachte verzetsmensen verdwenen naar Dachau of het 'Nacht und Nebel'-kamp Natzweiler in de Franse Elzas, van wie een op de zeven aan de ontberingen zou sterven.

⁴⁶ Proclamatie verschenen in *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* (2 februari 1943). *Het Proces Rauter*, 146.

excessiv genannt werden.” Trouwens de slachtoffers waren maar “*Kommunisten.*” De president: “Zullen we hier maar stoppen?”⁴⁷

‘*Gegenrepressivmassnahmen*’

Het laatste deel van de verhoren, tijdens de middagzitting, was ingeruimd voor de represaille- en Silbertannemoorden. Rauter verdedigde zich zoals hij zich bij reeds behandelde aanklachten had opgesteld: het waren vaak anderen van wie de bevelen kwamen en/of zijn betrokkenheid was veel minder dan algemeen werd aangenomen. Met de maatregelen die na de opheffing van de *Gerichtsbarkeit* werden genomen, had hij niets te maken. Hij was vanaf juli 1944 vier maanden “*ausgeschaltet*” geweest, zijn bevoegdheden als HSSuPF waren vanwege de invasie tijdelijk overgedragen aan *Befehlshaber Schöngarth*.⁴⁸

De president confronteerde hem daarop met het document van 27 juli 1944 waarin hij de Landwacht opdracht gaf onmiddellijk bij aanhouding van “*Terroristen und Saboteure*” tot executie over te gaan.⁴⁹ Rauter: “*Es ist kein Fall bekannt, dass mal davon Gebrauch gemacht worden ist.*”

De Duitse rechtbanken, *Landesgericht* en *Obergericht* (voor de ‘zware gevallen’) verdwenen vanaf juli 1944, na de de opheffing van de *Gerichtsbarkeit*. In een enkel geval verscheen een gevangene nog voor het ten tijde van de April-meistakingen ingestelde *Polizeistandgericht*. Vanaf september 1944 lag het lot van het overgrote deel van opgepakte verdachten echter in handen van de Gestapo.⁵⁰

Mr. Van Meeuwen concentreerde zich daarom op de behandeling van de zogenoemde “*Todeskandidaten*”, vermeende verzetsmensen aan wie de doodstraf was aangezegd welke kon worden voltrokken als zich een “*deutschfeindliche*” actie had voorgedaan. Was hier sprake van een systeem, wilde de president weten. Rauter begon aan zijn zoveelste lange betoog, maar mr. Van Meeuwen had er genoeg van. Hij wilde bondige antwoorden: “Ik vraag U, was dat het systeem of niet?” Veel wijzer werd de leden van het Hof niet van het antwoord. Rauter greep weer terug op de oekaze van Hitler en op zijn tijdelijke terugtreden ten gunste van Schöngarth. Er waren zaken gebeurd waarvoor hij geen verantwoordelijkheid droeg.⁵¹

Rauter had op alle getuigenverklaringen die hem als eindschuldige van de daarbij gepleegde dodelijke represailles aanwezen, commentaar. Of hij had het bevel niet gegeven of het was niet naar zijn wens uitgevoerd.⁵² Lang was de opsomming van gevallen van “*Gegenterror*” die de president de

---

⁴⁷ *Het Proces Rauter*, 129-150.

⁴⁸ Rauter was, zoals eerder geschreven, na de slag van Arnhem vooral bezig met zijn Kampfgruppe. In het zicht van de nederlaag verschrompelden zijn politieke taken. Op politieel gebied liet hij Schöngarth veelal zijn gang gaan. Cohen, 'Een onbekende tijdgenoot...', 186, noot 79.

⁴⁹ NIOD 077 GKfdSw 5.

⁵⁰ Freitag Drabbe Künzel, G. von, 'Political Justice in the Netherlands: The instrumentalization of te Judicial System during the German Occupation, 1940-1945' in Emsley, C. e.a. red., *Social Control in Europe 1940-1945* Volume 2 (Columbus, Ohio 2004) 318-327.

⁵¹ *Ibidem*, 326.

⁵² *Het Proces Rauter*, 151-163.

verdachte voorhield. Steeds weer probeerde Rauter zijn rol te bagatelliseren of de genomen executies en sluipmoorden voor te stellen als “*Repressivmassnahmen*” waarvan in elke oorlog sprake zou zijn.

Silbertanne

Tenslotte richtte mr. Van Meeuwen de aandacht op het laatste onderdeel van punt zeven van de dagvaarding: de Silbertanne-moorden. Het verweer van Rauter voor het Bijzonder Gerechtshof is al uitgebreid aan de orde gekomen in hoofdstuk 10. Mr. Van Meeuwen probeerde de verdachte er steeds weer van te overtuigen, dat het hier geen geoorloofde represaillemaatregelen betroffen. Volgens hem was de represaille een daad “die genomen mag worden om de tegenpartij te dwingen, aan de regels van het spel te houden. Maar hier waren het geheime daden, dus kan men nooit aanvoeren dat een geheime moord een represaille is.”

De verdachte kon de opvattingen van de president allerm minst beamen. De bezetter had een “*Naturrecht*” op “*Gegenrepressivmassnahmen*”. Het “*Völkerrecht*” zou bovendien weinig aanknopingspunten bieden voor de mening van het Hof. Wat de Duitsers deden, vond tot op de dag van vandaag plaats. Rauter maakte een (zeer misplaatste) vergelijking tussen de Silbertanne-moorden en wat zich op dat moment in “*Palästina*” afspeelde tussen Joden en de Arabische bevolking met de Engelsen als bezettende macht.⁵³

Nadat alle zeven punten van aanklacht waren behandeld, kwam de president terug op de ettelijke keren geuite wens van Rauter om meer getuigen te laten horen. Mr. Van Meeuwen gaf de verdachte daartoe alsnog de kans: “omdat het Hof niet wil, dat zich ook maar de schijn of schaduw van een voorstelling zou kunnen vestigen, dat U niet bij deze berechting het volle pond hebt gehad.”⁵⁴ In tegenstelling tot wat na het voorafgaande mocht worden verwacht, greep Rauter niet de hem geboden kans tot nader verhoor van getuigen aan. Mogelijk was de verdachte tot de overtuiging gekomen dat een verhoor van Harster niets meer zou uithalen. Hij mopperde slechts dat de generaals die in Neurenberg terecht moesten staan, zoveel ruimte hadden gekregen om tegenbewijs aan te voeren en zichzelf niet.

Het moest Rauter van het hart dat hij hierdoor “*doch innerlich etwas berührt bin, dass man mich moralisch hier so im Stiche lässt.*” De president: “Daarom geef ik U nu nog gelegenheid om U daarover uit te spreken.” Rauter ging evenwel door met zijn klaagzang; zijn collega-commissarissen-generaal, Wimmer, Ritterbusch en Bene, de vertegenwoordiger van het *Auswärtige Amt*, hadden hier als getuigen moeten staan: “*Einige werden hier entlassen und ich bin hier wie ein grosser Blitzableiter.*”⁵⁵

Minister J.H. van Maarseveen (KVP) van Justitie had een dag eerder op vragen uit de Tweede Kamer inzake berechting van Rauters collega's Wimmer, Fischböck en Ritterbusch verklaard dat

---

⁵³ Ibidem, 188-201.

⁵⁴ Ibidem, 206.

⁵⁵ Ibidem, 207.

Wimmer vooralsnog niet vervolgd werd. Van vervolging wegens oorlogsmisdaden kon alleen sprake zijn in duidelijke gevallen waarin een zware straf te verwachten was. Wimmers misdaden waren niet duidelijk, het initiatief kwam van anderen en hij was, aldus de minister, dikwijls een matigend element. Ritterbusch was te onbelangrijk. Fischböcks schuld aan de plundering van Nederland stond vast, maar hij was nog niet gevonden.⁵⁶

Het verweer van de bewindsman viel in de categorie onzin. Men had Wimmer bewust laten lopen. Niemand was daarover zo goed ingelicht als hij. Zoals diens collega Fischböck (*Finanz und Wirtschaft*) alles wist wat zich in het bedrijfsleven aan samenwerking met de bezetter had afgespeeld.⁵⁷

Op het horen van verdere getuigen drong Rauter echter niet meer aan, wel op het voorlezen van een verklaring van *Chefrichter* Dr. Ernst Härtel die vier jaar lang deel uitmaakte van de staf van de HSSuPF en die zijn superieur goed had leren kennen. De griffier kreeg uiteindelijk opdracht om de verklaring voor te lezen. Het betoog van Dr. Härtel, vertrouweling van de HSSuPF, kwam er op neer, dat Rauter als HSSuPF en “*Gerichtsherr des SS- und Polizeigerichts X*” altijd de onafhankelijkheid van de rechtspraak had gerespecteerd, goed stond aangeschreven bij de top van het *Hauptamt SS-Gericht* en dat hij een matigende invloed op de strafmaat had: “*Er hat uns früheren SS-Führern in persönlichen Leben immer ein gutes Beispiel gegeben, sodass wir ihn geachtet und gerne mit ihm zusammen gearbeitet haben.*”

De president sloot hierna het verhoor van de verdachte af en verdaagde de zitting van het Bijzonder Gerechtshof tot de volgende dag (10.00 uur).⁵⁸

'Verpersoonlijking van het Kwade'

Het woord was nu aan de procureur-fiscaal voor zijn requisitoir. Mr. Zaaijer hield een vlammend betoog waarin hij de door hem ingebrachte aanklachten bewezen achtte. Met het eerdere proces tegen NSB-leider Mussert typeerde hij de rechtszaak tegen Rauter als “hoofdmomenten” van de Bijzondere Rechtspleging, “omdat Mussert personifieerde het landverraad en Rauter – meer dan Seyss-Inquart – de vijand.”

Van deze twee leek Mussert de minst belangrijke, omdat landverraad een nevenverschijnsel in de oorlog tegen Duitsland was. In de strijd van het Goede tegen het Kwade, zoals de aanklager de vijf bezettingsjaren omschreef, was Rauter daarentegen de “verpersoonlijking van het Kwade” en “onze grootste oorlogsmisdadiger”. De klacht van de verdachte dat hij slechts bevelen van superieuren uitvoerde en dat de rechterlijke macht in Nederland niet bevoegd was hem te berechten, schoof mr. Zaaijer terzijde: “Als de Duitse heren tegen deze normale jurisdictie in Nederland bezwaar hebben, dan hadden zij hier maar weg moeten blijven. Wij hebben hen in 1940 niet gevraagd om hier te komen.”

---

⁵⁶ Nieuwe Haagse Courant (1 april 1948). Zie ook Belinfante, *In plaats van Bijltjesdag*, 495-496.

⁵⁷ NIOD 463 Collectie In 't Veld 2. NIOD Collectie 283 Gesprekken met Wimmer.

⁵⁸ *Het Proces Rauter*, 206-217.

“Indien een lid van een roversbende zich gedraagt naar de erecode van de bende en de bevelen van het opperhoofd, dan zal hij binnen de bende als een goed lid worden beschouwd, maar als hij gevangen wordt, zal hij bezwaarlijk deswege straffeloosheid kunnen verwachten (...) Hij mag naar mijn overtuiging van geluk spreken dat hij door een Nederlands rechtscollege wordt berecht. Door de zorg om toch maar vooral objectief te zijn, heeft dit Nederlandse gerechtshof gisteren en eergisteren van deze verdachte een optreden getolereerd, dat geen andere gerechtshof, en zeker geen internationaal gerechtshof, getolereerd zou hebben.”⁵⁹

De procureur-fiscaal onderkende dat Rauter een dualistische positie bekleedde als commissaris-generaal voor de Veiligheid en *Höherer SS- und Polizeiführer*. Vooral in laatstgenoemde functie was zijn positie “onvergelijkelijk veel sterker dan die van zijn collega's in Duitsland, omdat hem uitdrukkelijk macht was gegeven tot bevelvoeren, en zelfs tot wetgeven.”

Als voorbeeld van Rauters verbeterheid groef Mr. Zaaijer in de correspondentie van de verdachte met Himmleren dan met name wat de HSSuPF schreef over *Wehrmacht*-generaal Von Wülisch. Deze was een slappeling, “*ein ausgesprochener Salonmensch, ohne innere Härte und Widerstandskraft*.”⁶⁰ Vervolgens liep de procureur-fiscaal de zeven punten van de tenlastelegging langs. De drie eerste handelden “over onderwerpen, waarbij de grote lijnen van Berlijn uit werden aangegeven en Rauter slechts in de uitvoering een actief aandeel heeft gehad. De andere vier punten liggen op het terrein, waar hij zelf de leiding had: de handhaving van de openbare orde en rust in Nederland.” In feite gaf hij Schreieder gelijk en gooide de procureur-fiscaal de helft van zijn dagvaarding in de prullenmand.

Mr. Zaaijer wees het verweer van de verdachte op het eerste punt van de aanklacht af, namelijk dat hij niet van het lot der gedeporteerde Joden had geweten:

“De uitstoting is ons van den beginne af duidelijk geweest, de verdelging is pas later tot ons doorgedrongen, maar toch zo tijdig dat Rauter in de dagen van de grote Jodentransporten geweten moet hebben, wat toen al van algemene bekendheid was geworden. Of Uw Hof daartegenover wil geloven, dat hij pas in 1945 door de Engelse radio erover gehoord heeft, moet ik aan Uw prudentie overlaten.”

De procureur-fiscaal moest vervolgens toegeven dat niet alle anti-Joodse maatregelen uit de koker van Rauter kwamen. Hij erkende dat de wetgeving op dat gebied een collectief gebeuren was van de rijkscommissaris en zijn commissarissen-generaal. Rauters persoonlijke inbreng was mr. Zaaijer zuiver politieeel: de “Jodenkwestie” was niet in de eerste plaats een zaak voor Rauter, maar hij had zich er

---

⁵⁹ Ibidem, 218-224.

⁶⁰ Rauter aan Himmler (13 januari 1944). In 't Veld, *De SS en Nederland II*, nr. 498, 1278-1281.

“flink mee bemoeid.” Als voorbeelden noemde hij de maatregelen “tot uitstoting en samendrijven” van de Joden: geen Joden in parken, cafés en schouwburgen, de Jodenster, het fietsverbod, etc.

“De algemene geest van zijn inmenging blijkt”, aldus de procureur-fiscaal, “genoegzaam uit zijn correspondentie met Himmler”: Rauters "*Kopfschmerzen*" over het moeizame vangen van alle Joden, zijn gepoch over de grote aantallen Joden die inmiddels waren geïnterneerd dan wel doorgestuurd naar Polen, het “vogelvrij” verklaren van het "*Judentum in Holland*", zijn inspanningen gemengd-gehuwde Joden zonder kinderen op transport te stellen. De procureur-fiscaal bleek hier onwetend dat het laatste al tot het Duits beleid behoorde en plaatsvond.

Tenslotte refereerde mr. Zaaijer ook nog aan de omstreden toespraak voor SS'ers die de verdachte vijf jaar eerder hield in dezelfde zaal waar nu zijn proces plaatsvond en toen zoveel bijval kreeg van zijn gehoor:

“Wat er met de Joodse Nederlanders gebeurd is, is wel niet zijn bedenkfel, maar in belangrijke mate zijn werk, waarbij de geniepige manieren om Joden te lokken en te vangen dan bovendien nog wèl zijn bedenkfel zijn.”⁶¹

De procureur-fiscaal kon voor dat laatste geen enkel bewijs aanvoeren. Waarschijnlijker is dat “die geniepige manieren” op de afdeling IV b 4 van de BdS werden bedacht. En het initiatief voor het vangen van de Joden voor Mauthausen ging toch van Himmler uit? Niettemin hield mr. Zaaijer vast aan dit punt van de dagvaarding met betrekking tot de Jodenvervolgning.

Achttien jaar later verklaarde de oud-procureur-fiscaal nota bene in een tv-gesprek met H.J. Neumann, commentator van de KRO echter, dat Rauter “niets te maken had” met de Jodenvervolgning. Zij was aanvankelijk een rechtstreekse opdracht uit Berlijn aan de *Sicherheitspolizei*. Harster was de man van de Jodenvervolgning, maar “omdat men hier die zaak een beetje saboteerde ... is op een gegeven ogenblik Rauter zich ermee gaan bemoeien. Hij is toen instructies gaan geven en heeft toen naar Duitsland brieven geschreven waaruit bleek hoe goed of hij wel deed en op die brieven hing hij toen naderhand natuurlijk.”

Waarom de rol van Harster destijds niet duidelijker over het voetlicht kwam? In strijd met de waarheid verklaarde de oud-aanklager “dat wij toen nog helemaal niet voldoende gedocumenteerd waren. Men heeft in de tussentijd 20 jaar op de zaken kunnen studeren en bewijsmateriaal bij elkaar halen ...”⁶² Dat bewijsmateriaal was er grotendeels al maar in zijn onwil om Harster met Rauter in de rechtszaal te confronteren blijft bevreemden en Zaaijer weigerde het uit te leggen.

Terug naar zijn requisitoir. “Na de Joden de Christenen”, zo verlegde de aanklager zijn aandacht naar de arbeidsinzet. Zolang deze nog een kwestie bleef van hele of halve vrijwilligheid, ging het buiten

---

⁶¹ *Het Proces Rauter*, 224-227.

⁶² Gesprek H. J. Neumann en mr. J. Zaaijer in tv-programma *Silhouet* (Nederland I, 30 januari 1967). NIOD Archief 895 Bestrafing economische collaboratie. 1. Correspondentie en onderzoeksmateriaal J.P. Meihuizen.

Rauter om, maar toen in de loop van 1943 “het verdere welslagen afhankelijk werd van contrôle en dwang, kwam het op zijn terrein”. Omdat de politie voor een onmogelijke taak stond om de grote aantallen van werkweigeraars te vangen, bedacht Rauter een ander middel: de tweede distributiestamkaart. Mr. Zaaijer: “Door honger gedreven komt de bevolking uit haar schuilhoeken en wordt als slaven weggevoerd. Aldus bedacht in de twintigste eeuw.”⁶³

Het gedwongen inleveren van radiotoestellen had de procureur-fiscaal in de dagvaarding opgenomen “omdat het voor ons volk zo'n geweldig punt is geweest”, niet omdat het strafrechtelijk belangrijk was.⁶⁴

De maatregelen tegen de studenten had de procureur-fiscaal tot een zelfstandig punt in de dagvaarding verheven en niet tot onderdeel gemaakt van de maatregelen voor de arbeidsinzet.⁶⁵ Het was in eerste aanleg niet de bedoeling om de studenten te laten werken, “maar in de eerste plaats vond men ze gevaarlijk en wilde men ze onschadelijk maken.”

“Dit alles ligt zo duidelijk op het terrein van Rauter, dat ik niet kan aannemen dat hij alleen maar uitvoerde wat anderen besloten hadden (...) De oproep tot aanmelding zou nimmer het effect gehad hebben, dat zij gehad heeft, zonder Rauters dreigementen, met name dat van maatregelen tegen de familie, en de latere arrestaties zijn ook zijn werk geweest.”⁶⁶

Volgens schattingen van De Jong zijn van de ruim 2900 studenten die vanuit de kampen Ommen en Vught naar Duitsland werden gedeporteerd ongeveer 140 overleden.⁶⁷

'Voor hem past slechts de doodstraf'

Mr. Zaaijer was nu toe aan het laatste, zeer beladen, zevende punt van de tenlastelegging: het systematisch aanwenden van represaillemaatregelen. Rauter had, aldus de procureur-fiscaal, een dag eerder verklaringen afgelegd die een bekentenis inhielden. Dat “wreedwaardig represaillesysteem” had “de wereld geschokt en ontzet als een vanzelfsprekend onderdeel van Duitse bezettingsmethoden, tot de onvergankelijke schande van het volk, uit welks geest dit monsterachtige systeem werd geboren.”

---

⁶³ *Het Proces Rauter*, 227-229.

Volgens H. de Vries kwamen minstens 8500 dwangarbeiders om. Vries, H. de, 'Voor dwangarbeiders als slachtoffergroep is weinig belangstelling' in Krimp, R. *Doden tellen. Slachtofferaantallen van de Tweede Wereldoorlog en sindsdien* (Amsterdam 2015) 69.

⁶⁴ *Het Proces Rauter*, 229-233.

⁶⁵ De autoriteiten waren aanvankelijk terughoudend om studenten naar Duitsland te sturen. Afgezien van de onrust die in de Nederlandse samenleving zou ontstaan, was men ook bevreesd dat de "Nederlandse volksgeest" zou worden aangetast als niet-afgestudeerde studenten in Duitsland zouden worden tewerkgesteld. Sijes, *De Arbeidsinzet*, 198-200.

⁶⁶ *Ibidem*, 233-235.

⁶⁷ De Jong, *Koninkrijk VII. Eerste helft*, 566-584 en 584.

De procureur-fiscaal wilde benadrukken, dat bepaalde represailles onder alle omstandigheden ongeoorloofd waren: “Zo het opleggen van collectieve straffen voor zuiver individuele daden” zoals collectieve geldboeten. Hij wees daarbij naar artikel 50 van het Landoorlogreglement:

“Als absoluut ongeoorloofd wordt ook beschouwd het zonder meer, zonder zelfs maar de vorm van een rechterlijke tussenkoms, ombrengen van mensen. A fortiori geldt dit natuurlijk voor het organiseren van commune moorden, zoals de Silbertannemoorden (...) Een algemene vereiste is, dat de représailles slechts een subsidiair karakter mogen hebben, een uiterste middel, waar alle andere middelen faalden (...)

Het kenmerkende van de Duitse praktijk is dat zij geen van deze volkenrechtelijke grenzen in acht nam en met name dat zij datgene, wat slechts zeer subsidiair, als uiterste middel toelaatbaar is, als gewoon systeem aanwendde. In de tenlastelegging is dit uitgedrukt met het woord ‘systematisch’. Door dit systematische karakter was het représaillebeleid in zijn geheel in strijd met het oorlogsrecht.”

Met dat laatste raakte de aanklager de kern.

Rauters systeem was, aldus mr. Zaaijer, als volgt opgezet: indien ergens iets was voorgevallen deed de plaatselijke *Sicherheitspolizei* een voorstel voor te nemen represailles. De *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* presenteerde “een uitgewerkt voorstel”, waarna Rauter “in elk geval persoonlijk besliste.” Het bewees de intensieve bemoeienis van de verdachte die ook alle meldingen van de *SS-Aussenstellen* las.

“De meest onschuldige vorm” van represaillemaatregelen noemde de procureur-fiscaal de collectieve geldboeten. In ernstige gevallen waren dat hoge bedragen, in minder belangrijke gebeurde dat “*in Vertretung*” (namens) Rauter; dat was de hele bezettingstijd doorgegaan. De aanklager telde 58 gevallen. In deze categorie viel ook “de meubeldiefstal als représaille”. Deze maatregel “had, volkenrechtelijk gesproken, de sterkste kant,” betoogde de aanklager, omdat hij “de dader met zijn naaste kring trof. Het is echter in flagrante strijd met artikel 46 van het Landoorlogreglement, dat confiscatie van particuliere eigendommen verbiedt.”

Het Duitse systeem van vrijheidsberoving had ten doel “door zulke strafmaatregelen voor ongewenste gebeurtenissen de bevolking te terroriseren.” “Een bijzonder weerzinwekkend karakter krijgt dit woeden tegen onschuldigen”, zo ging mr. Zaaijer voort, “wanneer men als straf voor onderduiken de leden van het gezin treft.” Rauter had verklaard, daarvan niet te hebben geweten, maar de procureur-fiscaal was daarvan niet overtuigd. Als hij het aan zijn plaatselijke vertegenwoordigers had overgelaten, dan was het toch onder Rauters volle verantwoordelijkheid gebeurd. Deze vertegenwoordigers waren “van dezelfde geest beziel als hijzelf en hij kan moeilijk volhouden, dat hij het niet gewild heeft.”

Het oppakken van familieleden van politiepersoneel die met medenemen van het dienstwapen en de bijbehorende munitie waren ondergedoken en deze verwanten op te sluiten in concentratiekamp

Vught, noemde mr. Zaaijer “een strafcampagne tegen onschuldigen”. Hij was van mening dat het ambtenaren van een bezet land vrij stond “hun functie voor de duur van de vijandelijke bezetting neer te leggen, indien zij om de een of andere reden niet met de bezetter wensen samen te werken (...) De représaille tegen familieleden miste volkenrechtelijk alle grond, om van evenredigheid maar niet eens te spreken.”⁶⁸

Mr. Zaaijer ging voort naar “het ergste gedeelte van Rauters politieterreur, de représaille-moorden.” Hij liet het doodschieten van vijf gijzelaars op 15 augustus 1942 buiten beschouwing, omdat dat geheel op het conto van *Wehrmachtbefehlshaber* Christiansen kwam. De bezetter ontwikkelde volgens Zaaijer in de loop van de oorlog “een vaste lijn” bij deze moorden: “Deze hield in, dat executies dienden plaats te hebben als représaille voor aanslagen op leden van de bezettende macht. Niet voor anderen.” Dit met uitzondering dan voor de aanslag op generaal Seyffardt, waarna wel executies plaatsvonden.

De procureur-fiscaal somde een aantal gevallen op van executies na aanslagen zoals na de dodelijk aanslag op een Duitse militair op 30 januari 1943 te Haarlem. Op last van Rauter werden 109 personen in gijzeling genomen en tien mensen doodgeschoten.

Al gauw kwam de aanklager bij de Silbertanne-moorden. Deze sluipmoorden als reactie op het toenemend aantal aanslagen op voor de bezetter belangrijke NSB'ers, kwalificeerde de aanklager als “het weerzinwekkendste onderdeel van Rauters représaillebeleid”:

“Rauter maakte een scherp onderscheid tussen contra-terreurmoorden, die werden opgeknapt door de heren van de Germaansche SS, en représaille-executies, die behoorden tot het werk der Sicherheitspolizei (...) De tegenterreur van de Germaansche SS paste voor aanslagen op Nederlandse handlangers van de vijand, formeel uitgevoerde représaille-executies voor aanslagen op leden van de bezettende macht.”

Na de opheffing van alle rechtspraak (*Gerichtbarkeit*) over niet-Duitse burgers in juli 1944 en Hitlers *Niedermachungsbefehl* traden “de meest gruwelijke willekeur en gewelddadigheid” op. Personen die op heterdaad met wapens werden gevonden, moesten direct worden afgemaakt. De plaatselijke leiders van de *Sicherheitspolizei* werden hierdoor belast “met een soort surrogaatrechtspraak” en met de uitvoering van hun eigen vonnissen. Mr. Zaaijer stelde dat Rauter niet verantwoordelijk is geweest voor “deze algemene verwarring” die tot zoveel willekeurig geweld had geleid:

“Hij heeft alle moeite gedaan om de orde hersteld te krijgen en heeft in begin November [1944, Th.G.] inderdaad bereikt, dat hij het bekrachtigingsrecht kreeg in de zogenaamde rechtspraak van de Sipo, en zeggenschap over de représailles (...) De

---

⁶⁸ *Het Proces Rauter*, 236-239.

représaille-executies heeft Rauter echter krachtig in de hand genomen. Het systeem is toen ingevoerd, dat mensen, die bij de zogenaamde rechtspraak ter dood veroordeeld waren, bewaard werden – ‘aufs Eis gelegt’ – zoals de vakterm van onze liefdevolle beschermers luidde (...)

Rauter heeft dit aldus volledig gewild, en is er volledig voor aansprakelijk.”⁶⁹

De procureur-fiscaal kwam aan het slot van zijn tenlastelegging waar hij Rauter van “systematisch terrorisme” beschuldigde. Zaaijer noemde Rauter de man, die “als stuwende kracht het Duitse onderdrukingsapparaat aandreef in zijn woeden tegen het Nederlandse volk.”

“Het is na vijf jaren van Duits schrikbewind enigszins verrassend te bemerken,” aldus mr. Zaaijer, werkend aan de afronding van zijn requisitoir, “dat Rauter zijn harde représaillebeleid door de goede verstaander nog als een vorm van humaniteit aangemerkt wil zien.” “Door verkrachting van onze volksziel” en verachting van alle regels van het bezettingsrecht hadden de Duitsers het verzet zelf uitgelokt, omdat “de fakkel van de heilige oorlog erdoor werd aangeblazen, in plaats van gedoofd.”

Volgens mr. Zaaijer vervielen hierdoor geleidelijk de remmen en verzonk het Duitse bewind “van kwaad tot erger” in steeds “liederlijker bestialiteit.” Ook wees hij op het belang van de wijzigingen in de leiding van de Sicherheitspolizei. Na Harster, “erkend als een der beste mensen van de Duitse politie”, kwam de “fatsoenlijke maar onbekwame Naumann”, totdat in juli 1944 deze plaats moest maken voor Schöngarth, “de beschonken terrorist uit Polen.” Het was volgens de aanklager tekenend dat het invoeren van de *Silbertanne*-acties samenviel met het optreden van Naumann: “Ik vermoed, dat hij [Rauter, Th. G.] bij Harster daar niets eens over had durven te beginnen!”

Zo had de procureur-fiscaal de diverse karakters naar eigen vorm gekleurd: Naumann onbekwaam, Schöngarth liederlijk en Harster zo fatsoenlijk dat de *Silbertanne*-moorden onder hem nooit hadden plaatsgevonden; een overigens zuiver speculatieve vaststelling. Rauter was volgens mr. Zaaijer in elk geval niet meer bij machte geweest “om de boze geesten te bezweren, die hij zelf had helpen oproepen.” Hij was “de boze genius van de bezettende macht in Nederland.” Daarom moest deze regionale Himmler niet worden gezien “als iets anders dan hij is.” Hoewel de persoon Rauter een symbolische betekenis had gekregen, konden hem volgens Zaaijer – inconsequent met wat hij eerder over de verdachte zei als “ergste misdadiger” – slechts zijn eigen daden worden toegerekend:

“Zijn daden waren misdaden tegen normen, die boven landen en volken uit gelden als kostbare panden onzer Christelijke beschaving. Zij mogen niet worden tot een instrument tot haar verderf, doordat haar belagers, in ongebondenheid aan wat anderen respecteerden, een voorsprong krijgen.”

---

⁶⁹ Ibidem, 239-246.

Tenslotte richtte mr. Zaaijer zich tot het Bijzonder Gerechtshof met de door hem verlangde strafmaat voor verdachte Rauter:

”Voor hem past slechts de doodstraf. Aldus rechtdoende staat het U [het Bijzonder Gerechtshof, Th. G.] als Nederlanders tevens vrij, voldoening te gevoelen, dat Gij recht kunt doen aan hen, die in de strijd van bezet Nederland streden, leden en vielen, in die mate waarin de aardse Justitie dit doen kan.”⁷⁰

'Rauter nog altijd beter dan volslagen anarchie'

De strafeis kon voor Rauter en zijn raadsman niet als een verrassing zijn gekomen, want de procureur-fiscaal had zijn requisitoir als gebaar van collegialiteit al voor aanvang van het proces “zeer vertrouwelijk” naar mr. Van Rijckevorsel gestuurd.⁷¹

Het woord was nu aan de raadsman voor zijn pleidooi. Daarna zou Rauter nog het woord voeren. Mr. Van Rijckevorsel kon meteen melden dat hij op zijn eerdere besluit de rechtsmacht van het Bijzonder Gerechtshof niet ter discussie te stellen, moest terugkomen. Nu Rauter in de voorgaande zittingsdagen dit onderwerp aan de orde had gesteld, wilde hij als raadsman niet achterblijven. Hij had ernstige kritiek op de manier hoe hier met “de berechtingsmogelijkheden van bij de vijand in staats- of krijgsmacht” was omgesprongen

“Tot op Juli 1947 was het rechtens niet mogelijk om een berechting van iemand, zelfs als Rauter, hier in Nederland te krijgen. En alleen ten gevolge van de omstandigheid, dat onze wetgever dienaangaande een regeling heeft gemaakt, zich daartoe bevoegd achtende volgens volkenrechtsgeleerden, alleen die omstandigheid heeft Uw Hof bevoegd gemaakt.”

Het was allemaal niet fraai, daarin had mr. Van Rijckevorsel misschien wel gelijk, maar dit was een kenmerk van de Bijzondere Rechtspleging. De betrokken volkenrechtsgeleerden waren, aldus de raadsman, tot “hun theorie” gekomen “dat berechting van personen in dienst van de vijand door vijandelijke rechtscolleges mag gebeuren” na “slechte” ervaringen uit het recente verleden. De geallieerden waren van mening dat Duitsers, verdacht van oorlogsmisdrijven in de Eerste Wereldoorlog, “in het algemeen veel te mild waren bestraft.”

Mr. Van Rijckevorsel zette grote vraagtekens bij de vervolging van zijn cliënt en wel omdat er naar zijn mening sinds de overgave van het Nederlandse leger in mei 1940 een capitulatieovereenkomst

---

⁷⁰ Ibidem, 246-252.

⁷¹ Mr. Zaaijer aan de president van het Bijzonder Gerechtshof (29 oktober 1948). NA CABR Rauter Min. v. Justitie. Bestanddeel 76342.

bestond “bij welke de overgeevende mogendheid – Nederland, voor wat betreft het bezette gebied – zich verplichtte tot het bewaren van orde en rust.”⁷² Hij beschouwde het proces tegen Rauter daarom als een “novum in de internationale rechtspraak.”

De raadsman verwees naar artikel 93 van het wetboek van militair strafrecht, waarin viel te lezen, dat een militair die een met een vijand ‘als zoodanig gesloten overeenkomst wederrechtelijk schendt’ werd bestraft met de dood, levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke van ten hoogste twintig jaren. In de toelichting op dit artikel werd opzettelijke schending van de overeenkomst aangemerkt als ‘eene daad van verregaande laagheid en oneerlijkheid, die door het Volkenrecht wordt gewraakt.’

De Nederlandse regering had, aldus mr. Van Rijckevorsel, bewust de overeenkomst met de bezetter gebroken, waarbij de wapendroppings in april 1942 doorslaggevend waren geweest. De Duitsers waren daarvan destijds op de hoogte door het *Englandspiel*. Uit de daarin onderschepte berichten was duidelijke geworden, dat de Nederlandse regering in ballingschap opdrachten aan het verzet had gegeven "tot het plegen van sabotage, daden van geweld en moordaanslagen."

Mr. Van Rijckevorsel keerde terug tot het onderwerp van de rechtsmacht van het Bijzonder Gerechtshof. Hij had opgemerkt dat de procureur-fiscaal zich had geërgerd toen Rauter deze kwestie tijdens de behandeling van zijn zaak aan de orde stelde. De raadsman begreep die irritatie niet, omdat mr. Zaaijer het zelf was geweest die “toch met eigen woorden” had gezegd: ‘Wij doen hier recht in eigen zaak’, terwijl volgens “het bestaande procesrecht” de rechters konden worden gewraakt.

De raadsman zag overigens geen aanleiding om te twifelen aan de onpartijdigheid van het hof. Wel vroeg hij hun naar aanleiding van de eerder genoemde gelegenheidswet uit 1947 terecht of de “aloude regels” *nulla poena sine lege* (geen straf zonder wet) en *nullem crimen sine lege* (geen misdrijf zonder wet) in dit proces niet van toepassing waren; een sterk punt. Hij haalde hiervoor enkele artikelen uit het Besluit Buitengewoon Strafrecht, Wet Algemene Bepalingen en het Wetboek van Strafrecht aan. Al met al was mr. Van Rijckevorsel – “namens Rauter” – van mening dat de rechtsmacht van het Hof beperkt was dan wel “in twijfel moest worden getrokken.”⁷³

Vervolgens richtte de pleiter de aandacht op Rauter als *Höherer SS- und Polizeiführer*. Hij trachtte diens verantwoordelijkheid voor het politiegeweld tegen de bevolking te minimaliseren: “Rauter wordt wel gezien als de hoogste vijandelijke politie-autoriteit in Nederland.” Dat was ten dele waar: “De oorzaak van die misvatting is volgens mij, dat men hier moet onderscheiden in de taak van de politie in het algemeen.” De taak van de Nederlandse politie was – aldus Van Rijckevorsel – ten eerste, de handhaving van orde en rust en in de tweede plaats de opsporing, bestrijding en vervolging van strafbare feiten:

---

⁷² Mr. Van Rijckevorsel vergiste zich: niet de mogendheid (staat) Nederland had zich overgegeven, maar alleen het Nederlandse leger.

⁷³ *Het Proces Rauter*, 253-258

“Met Rauter is het nu zo, dat hem in de opsporing en vervolging van strafbare feiten in het algemeen, geen leiding, dus ook geen verantwoordelijkheid toekwam, en zijn leiding en verantwoordelijkheid, zij het ook in ondergeschiktheid aan de Rijkscommissaris, zich in het algemeen bepaalde tot het handhaven van orde, rust en veiligheid.”

Om te vervolgen:

“Als de rijkspolitie, Mijnheer de President, in een gemeente strafbare feiten opspoort, en doet vervolgen, of wel ongewenste vreemdelingen arresteert en in een interneringskamp doet brengen (dat is een bijzondere politieaangelegenheid), dan hebben daar de burgemeesters en commissarissen in het algemeen geen verantwoordelijkheid voor.”⁷⁴

In de ogen van Rauter waren deze ‘ongewenste vreemdelingen’ dus de Joden. De raadsman voerde over hun deportatie aan, dat Rauter op dat vlak “niets te gebieden of te verbieden had, doch dat in de eerste plaats het *Reichssicherheitshauptamt* besliste en daarbij hoogstens de medewerking van Rauter voor het bezette Nederland nodig was.” Dat klopte, tenzij je ontkende dat Eichmann in Berlijn geen bevoegdheden had. De vraag of Rauter wist welk lot de Joden in Polen wachtte, noemde mr. Van Rijckevorsel “het meest dramatisch punt” voor zijn cliënt, maar ook voor hemzelf. Rauter had tijdens het proces “op hartstochtelijke wijze” ontkend te hebben geweten van de massamoord. De raadsman:

“Ik heb natuurlijk met Rauter erover gesproken en U weet, dat de enige beperking die een raadsman, een advocaat, in zijn verdediging is opgelegd, is deze, dat hij geen feiten mag stellen, waarvan hij wetenschap heeft, dat ze onwaar zijn.”

Hij voelde zich “als raadsman van Rauter” verplicht “om hierover enige dingen te zeggen.” Mr. Van Rijckevorsel somde een aantal punten op die zijn cliënt moesten ontlasten, waaronder de correspondentie tussen Rauter en Himmler: “Ik heb er niets in gezien over dergelijke moordplannen.” Ook hij miste Bds Harster in de getuigenbank: “Ik stel hierbij vast dat Dr. Harster sub-*Judenkommissar* was van Seyss-Inquart.”

“Wat is nu volgens de regels van bewijs, koud en nuchter bewezen, wat staat vast, wat in wezen rechtspraak moet zijn, ontdaan van alle hartstochtelijkheid en bewogenheid. Toch moet ik dat doen en daarbij vaststellen, dat aan dat gedeelte van de telastelegging waarin staat dat Rauter de dood van het merendeel van de Joden als zeker moest

---

⁷⁴ Ibidem, 258-259.

voorzien, hij niet schuldig kan worden verklaard, hij behoort te worden vrijgesproken van dat gedeelte en verder dat door de heer procureur-fiscaal gegeven qualificaties, o.m. dat hij de activiteit van de politie op zich, op het gebied van vervolging der Joden, zou hebben geactiveerd, ook niet kunnen worden volgehouden. Ik herinner Uw Hof op dit punt ten bewijze van de hartstochtelijkheid, waarmee Rauter zich – ik kan wel zeggen onder het hoongelach van het Nederlandse volk – heeft verweerd, dat hij heeft gezegd: wanneer ik dat geweten zou hebben, van een dergelijk moordplan, dan was de brandstapel nog te goed voor mij.”

Hier parafraseerde de verdediger aantoonbaar verkeerd. Rauter vond de brandstapel de juiste straf als hij van het lot der Joden had geweten.

Wie was hij, ging mr. Van Rijckevorsel voort, om de woorden van Rauter in twijfel te trekken? De raadsman hield het Hof voor dat het volgens de internationale rechtsregels verboden was om iemand “op grond van politiek” te vervolgen, waarmee hij suggereerde dat er met de Jodenvervolging politiek werd bedreven en niets had te maken met volkenrecht. Van Rijckevorsel vatte het verweer van zijn cliënt betreffende de deportatie van de Nederlandse Joden nog eens “kortelings” samen: de verdachte had gehandeld volgens de gebruiken van de oorlog, wat meebracht dat men vijandelijke onderdanen mocht interneren.⁷⁵

De verdediger richtte zich nu op de arbeidsinzet. Hij begreep niet waarom dit punt in de tenlastelegging was opgenomen. Rauter had er zijns inziens helemaal niets mee te maken gehad. Dat waren anderen geweest: Seyss-Inquart en Wimmer die de verordeningen hadden gemaakt en wat “de aard van de actie” betrof, resorteerde deze onder de vertegenwoordigers van de NSDAP: Ritterbusch, Bormann en Sauckel. Bovendien was het juist aan zijn cliënt te danken geweest dat “het massale leger van ondergedokenen” na de invoering van de Tweede Distributiestamkaart niet van hun stamkaart verstoken bleef. Het verweer van Rauter op dit punt was: “Ik heb hier slechts gehandeld ter handhaving van bestaande wettelijke voorschriften die voor *hem* in elk geval bindend waren.”⁷⁶

De opmerkingen van mr. Van Rijckevorsel over Rauters afzijdigheid van de arbeidsinzet raakten kant noch wal en waren bijna lachwekkend te noemen. Zijn cliënt had zich aanvankelijk inderdaad terughoudend opgesteld, bang dat afvoeren van arbeiders naar Duitsland tot onrust in het bezette gebied zouden leiden. Na de neergeslagen April-Meistakingen was het gedaan met Rauters passieve opstelling. Hij liet – zie hoofdstuk 9 – de SS-diensten en politie jagen op studenten en arbeiders die zich trachtten te onttrekken aan het afvoeren naar de fabrieken in Duitsland. Er kwam een speciale arbeidspolitie die met vliegende brigades op zoek gingen naar weigeraars, onderduikers en contractbrekers. Om maar niet te spreken van de *razzia's* die steeds frequenter en grootschaliger werden uitgevoerd.

---

⁷⁵ *Het Proces Rauter*, 260-263.

⁷⁶ *Ibidem*, 263-264.

Terug naar de raadsman van Rauter. De punten drie tot en met zeven van de tenlastelegging beschouwde mr. van Rijckevorsel “als een geheel”. Hij liet behandeling van deze aanklachten waaronder de roof van meubelen aan zijn cliënt die later aan het woord zou komen.

Represaillebeleid

Over het represaillebeleid wilde de raadsman kort zijn, omdat Rauter tijdens de behandeling door het Hof al een “uitgebreide uiteenzetting heeft gegeven, die ik in alle opzichten deel, als raadsman.” Uit het betoog van de procureur-fiscaal had de verdediger opgemaakt dat executies tot ver in 1944 nog niet tot het arsenaal van Rauter behoorden, dat naar aanleiding van het wegvallen van de *Gerichtsbareit* “Rauter nog altijd beter was dan volslagen anarchie” en dat het “als middel van ordehandhaving goed kan zijn, dat er op bepaald ogenblik doden vallen.”

Het deed de raadsman verdriet, maar het was “noodzakelijk” dat hij zijn eigen regering moest aanvallen, “nu onzerzijds met name door het afwerpen of laten afwerpen van 40.000 machinewapenen ... wordt ingegrepen in een overeengekomen rechtstoestand van een bezet gebied.” Wie wekt dan de anarchie op, had Rauter eerder opgeworpen. Mr. Van Rijckevorsel hield staande dat Rauter de plicht had gehad om de orde en rust in bezet Nederland te handhaven:

“In dit proces is van de zijde van de procureur-fiscaal – dat is ook mijn bezwaar – nog niet toegegeven dat het belang van de handhaving van de orde en rust niet alleen een Duits belang was, het dekken van de Wehrmacht in de rug, met name in 1943 toen de toestand critiek werd, maar ook een Nederlands belang is.”

Mr. Van Rijckevorsel vroeg vervolgens om strafuitsluiting voor de punten drie tot en met zeven van de tenlastelegging, dit op grond van het zogenoemde noodweerexces; met de consequentie wel schuld maar geen straf. Hij voerde hiervoor drie gronden aan: Rauter had gehandeld in noodtoestand, hij had gehandeld “voor het grote belang van orde en rust ook voor Nederland” en tenslotte beriep hij zich op het op internationaal recht gestoelde artikel 38 Wetboek van Militair Strafrecht “... hetwelk, zoals U ongetwijfeld wel weet, zegt, dat niet strafbaar is hij, die in tijd van oorlog binnen de grenzen van zijn bevoegdheid ... een naar de regelen van het oorlogsrecht geoorloofd feit begaat, of wiens bestraffing strijdig zou zijn met een verdrag, geldig tussen Nederland en de mogendheid waarmede Nederland in oorlog is, of met enig voorschrift ingevolge zodanig verdrag vastgesteld.”

De raadsman stond nog even stil bij de Silbertanne-acties die hij typeerde als “vergeldingsmaatregelen”. Hij haalde deze term uit de zogenoemde Aanwijzingen die de Nederlandse regering in 1937 uitvaardigde voor ambtenaren. Rauter had zich er eerder in het proces ook al op beroepen. De president en zijn mederechters mochten uit dit verweer niet de indruk krijgen dat de raadsman hier de “regering en het verzet een trap in de rug wilde geven.” Doch, zo sloot mr. Van

Rijckevorsel zijn pleidooi af: “Dit is de noodzakelijke positie waarin een Nederlandse raadsman komt, als hij een Duitser, berecht ingevolge de nieuwe wet, moet verdedigen.”

De president richtte zich daarop tot de verdachte: “U hebt een uur nodig, hebt U gezegd.” Rauter vroeg gelegenheid te krijgen de hier aan de orde gestelde kwesties in een breder verband te plaatsen “... *weil ich ja nicht nur meine eigene Kameraden als deutscher höchster Funktionär, der ich hier angeklagt bin, vertrete, sondern vor allem nicht um mein Leben kämpfe, möchte ich hier ausdrücklich feststellen, sondern um meine Ehre ...*”⁷⁷

Rauter, zoenoffer voor de Nederlandse natie

Na heropening van de zitting vroeg mr. Van Meeuwen de verdachte nogmaals hoe lang diens betoog zou duren. Rauter meldde dat hij ‘grondig’ te werk wilde gaan, daar hem door misverstanden geen gewenste getuigen à decharge waren toegestaan. Als hij snel zou spreken, dan zou hij een uur nodig hebben, maar dan zou dat ten koste van de duidelijkheid gaan. De president: “Het Hof is van oordeel, dat U in maximaal twee uur voldoende tijd heeft.”

De verdachte begon met wat hij uit de reacties van de procureur-fiscaal en de media op zijn optreden tijdens het proces had opgemaakt. De teneur was, dat hij soms ‘te scherp’ was geweest en persoonlijke gevoelens had gekwetst. Rauter bood daarvoor zijn verontschuldigen aan. Er was een reden voor zijn gemoedstoestand: zwaargewond was hij destijds per brancard naar zijn cel gebracht, waar hem drie jaar eenzame opsluiting – met correcte doch strenge bejegening – wachtte. Zonder medische zorg. Dat alles was een aanslag op zijn ‘zenuwen’ geweest.

Niettemin wilde Rauter zich zakelijk opstellen. Hij vroeg het Hof evenwel consideratie, mocht hij in het vuur van zijn betoog “*den deutschen Standpunkt*” wederom scherp onderstrepen, want hij stond hier niet zozeer om zijn eigen positie te verdedigen, maar als officier wiens plicht het was om zijn in nood verkerende “*Kameraden*” bij te staan. Mocht de voorgaande dagen de indruk zijn ontstaan dat hij *Ihrer Majestät der Königin* [Wilhelmina, Th. G.] had beledigd, dan wilde hij “... *ausdrücklich feststellen dass ich die Geschichte des Hauses Oranien zu gut kenne und sie zu sehr schätze und würdige, und auch das niederländische Volksempfinden genau kenne, als dass eine solche grobe Tatlosigkeit und Geschmacklosigkeit begehen würde, um hier eine derartige Äusserung zu begehen.*”

Tenslotte zwaaide de verdachte mr. Zaaijer lof toe omdat de procureur-fiscaal zich, in weerwil van de ‘scherpe’ tenlastelegging, zo onpartijdig en correct had opgesteld, waardoor met zijn persoonlijke “*Ehrenstandpunkt*” en zijn “*Person bis zu einem gewissen Grade Rechnung*” was gehouden.

Vervolgens voerde Rauter weer het internationale recht, het capitulatie-akkoord van mei 1940 en de Aanwijzingen van 1937 als schild aan tegen de beschuldigingen waarvoor hij hier terechtstond. Het was een herhaling van zetten: de regering-Gerbrandy die het vuur tegen de Duitsers vanuit Londen had

---

⁷⁷ Ibidem, 264-269.

opgestookt, de zwerm geheim agenten die boven Nederland was afgesprongen, de bewapening van het verzet, etc. De Duitsers waren gedwongen geweest tot het nemen van tegenmaatregelen. Voor hem, Rauter, was het “*tragisch*”, dat hij in zijn functie van *Höherer SS- und Polizeiführer* tegenmaatregelen moest nemen. De verdachte onderkende “*wie schwierig es für einen niederländischen Richter sein muss*” om niet “*in dieser so heiklen Materie*” het gevaar te lopen “*ein unbewusstes Opfer seiner niederländischen Gefühle und seines eigenen Herzes zu werden ...*”. Weer beklemtoonde de verdachte dat het hem in dit proces niet om zijn persoonlijke welzijn ging:

“Sondern es handelt sich mir hier darum, meinen deutschen Kameraden, denen ich Befehlshaber im Kriege war und deren Familien ich mich jetzt verantwortlich fühle, gerade jetzt in Unglück und Not erst recht beizustehen.”

Zijn ondergeschikten bij de Duitse politie in Nederland troffen geen blaam, omdat zij door “*völkerrechtswidrige Kampftaktik*” van de tegenstander gedwongen werden naar middelen te grijpen die geen enkele bezettingsmacht gaarne gebruikt. Represailles als allerlaatste uitweg tegen een “*Volkstum*” dat de Duitsers zo na aan het hart lag. Zelf had hij alleen zijn plicht als politieofficier vervuld. Over het begrip gijzelaars was tijdens het proces volledige verwarring ontstaan. Echte gijzelaars waren alleen zij die in St. Michielsgestel werden opgesloten: “*Das Recht Geisel zu nehmen is völkerrechtlich verankert.*”⁷⁸

Bij de Silbertanne-acties had Rauter, zo vond hij zelf, ook een matigende invloed gehad. Na invoering van het *Niedermachungsbeehl* van Hitler was het niet anders geweest. Seyss-Inquart en hij hadden de uitvoering van dat bevel weken opgehouden. Himmler had geëist dat voor elke aanslag van het verzet zes Nederlanders dood zouden worden geschoten.

“*Bei Gott*”, wat had de verdachte zijn best gedaan – “*das Menschenmöglichste*” – om in het najaar van 1944 de *Gerichtsbareit* weer in te voeren. De oorlogsomstandigheden waren er oorzaak van dat hij in die opzet faalde. Rauter vroeg de rechters begrip te hebben voor de benarde positie – “*übermenschlich*” – waarin de *Sicherheitspolizei* zich in het laatste deel van de oorlog bevond. Enerzijds werd het personeel door de *Reichsführer-SS* met de strop bedreigd, wanneer bevelen niet werden opgevolgd, en anderzijds droegen ze de mentale last als ze die bevelen wel uitvoerden.

Niettemin erkende Rauter de gevoelens van krenking en belediging die bij de leden van het Bijzonder Gerechtshof en bij de rest van het Nederlandse volk leefden doordat zij als kleine natie als stootkussen waren gebruikt in de strijd tussen Engeland en Duitsland. Hij wist welke zware offers waren gebracht en hoe daaronder was geleden. Daarom deed de verdachte zijn rechters een voorstel.

Volgens de internationale rechtsregels en de recente uitspraken van het tribunaal in Neurenberg kon, aldus de aangeklaagde, de Nederlandse justitie hem “*niemals*” ter dood veroordelen: “*Das is ausgeschlossen. Auch meine Kameraden nicht ...*” Doch de voormalige *Höherer SS- und Polizeiführer*

---

⁷⁸ *Het Proces Rauter*, 270-279.

erkende gratuit – zeker van zijn doodvonnis – het recht op vergelding voor wat hij “*leider Gottes*” tijdens de oorlog aan maatregelen moest uitvoeren:

*“Ich stelle mich persönlich der niederländische Regierung zur Vergeltung zur Verfügung. Freudigen Herzens gehe ich diesen Weg in die Dünen, wenn ich damit beitragen kann, den Hass abzubauen, der zwischen Holland und Deutschland besteht. Die kommende Geschichte wird Holland und Deutschland zusammenzwingen, weil die Gefahr unendlich gross ist. Genehmigen Sie es mir, meine Herren, dass ich als Versöhnungsoffer mich Ihnen zur Verfügung stelle, und eines wünsche ich Ihnen zum Schluss: Gott möge Holland in den kommenden Jahren beschützen, unter seiner Schutz nehmen!”*⁷⁹

Rauter in de rol van een quasi Jezus Christus, de Onschuldige, die met zijn dood de schuld van anderen zou delgen. Een gebaar dat door de media niet werd gewaardeerd. *Elseviers Weekblad* enkele dagen later: “Wij horen geen zoenoffer te waarderen van een man, die onze liefsten heeft doen fusilleren, onze dierbaarsten de Duitse kampdood heeft ingezonden.”⁸⁰

Nadat Rauter was uitgesproken, was het tijd voor de replieken en duplieken die geen nieuwe gezichtspunten opleverden. De president gaf de verdachte het laatste woord, waarvan deze geen gebruik wenste te maken. Over de dag dat het Bijzonder Gerechtshof vonnis zou wijzen, hield mr. Van Meeuwen een slag om de arm: “... Donderdag over een week” [15 april, Th.G.], maar met de kanttekening dat het eindvonnis in een later stadium (vier weken) zou volgen.⁸¹

'Het Bijzonder Gerechtshof heeft gefaald'

De media – vooral de voormalige illegale bladen – reageerden in hun verslagen en analyses van het proces enthousiast op het requisitoir van de procureur-fiscaal: “Glashelder” (*Elseviers Weekblad*)⁸², “Knap requisitoir” (*Vrij Nederland*)⁸³, “Fel betoog” (*De Waarheid*)⁸⁴ en “Meesterlijk en gefundeerd (*Algemeen Dagblad*).⁸⁵ Het vuurpeloton kon, wat de pers betrof, zijn geweren gaan laden.

De president van het Bijzonder Gerechtshof kon op minder waardering rekenen. Mr. Van Meeuwen was vaak onverstaanbaar; hij werd door Rauter overvleugeld, aldus de schrijver en verzetsman Ed. Hoornik in het weekblad *Vrij Nederland*:

---

⁷⁹ Ibidem, 279-291.

⁸⁰ 'Felle roofvogel kent schuld noch berouw. Rauter: niets begrepen, niets geleerd'. *Elseviers Weekblad* (10 april 1948). NIOD KB 5640.

⁸¹ *Het Proces Rauter*, 292-295.

⁸² *Elseviers Weekblad* (10 april 1948). NIOD KB I 5640.

⁸³ 'Gewogen en te licht bevonden'. *Vrij Nederland* (10 april 1948). NIOD KB I 5640

⁸⁴ *De Waarheid* (3 april 1948).

⁸⁵ *Algemeen Dagblad* (5 april 1948) NIOD KB I 5640.

“Meer en meer komt Rauter op dreef en vooral als hij zijn verdediging niet meer van het trillende blad voorleest maar spontaan voert, met uitgestrekte hand en het potlood zijn woorden kracht bijzettend, is hij van een drieste welsprekendheid, die weliswaar afstuit op de onbewogenheid van de president, maar die de zaal urenlang geboeid houdt.”⁸⁶

Vrij Nederland (VN) ging in een commentaar met de titel ‘Gewogen en te licht bevonden’ nog een stap verder. Het proces had ernstig teleurgesteld. Gehoopt werd dat president en raadsheren er in zouden slagen om aan de hand van het lijvige dossier en de verklaringen van de opgeroepen getuigen Rauters zware schuld aan te tonen: “Het heeft niet zo mogen zijn. Wie onbevooroordeeld dit proces gevolgd heeft, moet erkennen, dat ditmaal op vitale punten van de aanklacht Rauters schuld in onvoldoende mate kwam vast te staan (...) Dat men een ondergeschikt ambtenaar Schreieder als getuige had gedagvaard inzake Rauters bevoegdheden in plaats van Dr. Harster, chef van de Duitse *Sicherheitspolizei*, is onbegrijpelijk” aldus de commentator van het weekblad. De president en zijn mederechters waren incompetent en dom:

“Deze details waren tekenend voor het feit dat het Hof op de procesvoering geen vaste greep had. Rauter verdedigde zich agressief. Hij smeed met data en getallen om zich heen. Preciese, concrete, scherpe vragen werden hem nauwelijks gesteld. De beklaagde wist van de bezettingstijd tien maal meer af dan zijn rechters. Die voorsprong buitte hij tot het uiterste uit. Reeds in de aanvang van het proces stelde Jhr. Van Meeuwen – die het feit dat hij in elk debat het onderspit dolf, trachtte te verbergen achter het voorlezen van ellenlange stukken – aan Rauter de vraag of hij begin Maart 1945 ontslagen was. Rauter wees de president er op, dat er toen een aanslag op hem gepleegd was ... Wist men niet toen al genoeg?”

VN richtte zijn hoop nu op een mogelijke voortzetting van het proces in hoger beroep:

“Voor de Nederlandse rechtspraak mag men hopen, dat het te vellen vonnis gecasseerd wordt, al ware het slechts omdat dan de president van de Bijzondere Raad van Cassatie, mr Haga, de gelegenheid krijgt om met de hem eigen soevereine rust en scherpte Rauters schijnbetogen aan flarden te scheuren. Het Bijzonder Gerechtshof heeft gefaald.”⁸⁷

---

⁸⁶ 'Rauter's laatste gevecht'. *Vrij Nederland* (10 april 1948). NIOD KB I 5640.

⁸⁷ *Vrij Nederland* (10 april 1948)

Wie het proces om welke reden dan ook niet had bijgewoond, kon enkele dagen later in de bioscoop toch kennisnemen van wat zich in de rechtszaal had voorgedaan. Op diverse plaatsen in het land werden uitgebreide filmbeelden getoond, gecombineerd met de smalfilm die onlangs was ontdekt over het dagelijkse leven in kamp Westerbork, die in opdracht van de Duitsers was gemaakt.⁸⁸ De voorstelling leidde tot enkele ongeregelheden bij het Cineac-theater in Den Haag. De directie van de bioscoop ontving een brief waarin “ongewenste bezoekers”, aldus *De Tijd*, “meldden, dat uit protest tegen de film stoelzittingen zouden worden vernield. In enkele stoelzittingen bleken messneden aangebracht.” De krant knorrig: “De helden! Nee, ze hebben niets geleerd.”⁸⁹ Volgens *Het Dagblad* hadden de onverlaten een scheermes gebruikt om SS-tekens en een hakenkruis in de zittingen te kerven.⁹⁰

Heropening proces: mr. Zaaijer in het nauw

Het Bijzonder Gerechtshof kwam op 15 april met een opmerkelijk tussenvonnis: de zaak tegen Rauter werd heropend. De rechters waren van mening dat het onderzoek niet volledig was geweest. Zij wilden dat een aantal documenten aan een nadere beschouwing moest worden blootgesteld. Het betrof een brief van Rauter aan Himmler (7 oktober 1942), een schrijven (6 april 1948) van ir. S.L. Louwes, voormalig directeur-generaal van de Voedselvoorziening, en een brief van Rauter aan de burgemeester van Beverwijk (30 juli 1944).⁹¹

Tevens richtte president mr. Van Meeuwen zich tijdens deze zitting tot de aanwezige journalisten. Hij en zijn mederechters hadden klachten ontvangen over de berichtgeving in sommige dagbladen over het pleidooi van mr. Van Rijckevorsel die bij het publiek de indruk had gewekt dat de raadsman in “ongepaste bewoordingen en op een onnederlandse wijze” zijn taak had vervuld. Mr. van Meeuwen “verklaarde, dat het Hof met waardering het pleidooi van mr. van Rijckevorsel had aangehoord.”⁹²

De publieke tribune in paleis Kneuterdijk was op 22 april 1948 weer afgeladen, toen het Hof zich boog over de drie voornoemde documenten, die volgens de president “niet zo belangrijk” waren, maar toch deel uitmaakten van de beraadslagingen, “omdat het Hof prijs stelt op volledigheid.” In de beruchte brief van Rauter aan Himmler had de HSSuPF triomfantelijk gesproken over de ‘prestaties’ op het gebied van de deportaties van Nederlandse Joden. Mr. Van Meeuwen vroeg of uit deze brief van 7 oktober 1942 kon worden opgemaakt, dat de verdachte de drijvende kracht was geweest “bij dat gehele optreden tegen de Joden.” Rauter wees deze suggestie van de hand. De onderhavige regels moesten in de juiste context worden gelezen. Hij had dat geschreven, nadat Harster hem meldde dat er “*bei der Arbeit in dieser Judenevakuierung Schwierigkeiten afgetreten seien...*”

---

⁸⁸ *Algemeen Handelsblad* (9 april 1948).

⁸⁹ *De Tijd* (12 april 1948).

⁹⁰ *Het Dagblad* (9 april 1948). NIOD KB I 5640.

⁹¹ *Het Proces Rauter*, 296.

⁹² *Trouw* (15 april 1948). NIOD KB I 5640.

Mr. Van Meeuwen citeerde vervolgens uit de bekende brief van verdachte aan de burgemeester van Beverwijk, waarin nader werd ingegaan op de razzia naar aanleiding van twee dodelijke aanslagen op NSB'ers, waarbij 480 jonge mannen waren opgepakt. Van hen werden er vierhonderd via Amersfoort voor tewerkstelling doorgestuurd naar Duitsland. Rauter meldde de burgemeester dat de maatregel was getroffen ter afschrikking van de daders van de aanslagen. Het gaf Rauters mentaliteit aan, aldus mr. Van Meeuwen, mede omdat de dader van een van die aanslagen intussen was gevonden. Rauter: de Wehrmacht had aanvankelijk het doodschieten van dertig gijzelaars bevolen, wat ik heb tegengehouden.⁹³

Mr. Van Rijckevorsel was het eens met het verweer van zijn cliënt dat hij geen “stimulerende kracht” was geweest, zoals was betoogd door de procureur-fiscaal. De correspondentie tussen Rauter en Himmler was inderdaad belastend, maar het zou opschepperij zijn geweest. Er waren ook brieven geschreven waarin Rauter zich tegen massarazzia's uitsprak en hij Himmler uiteindelijk van zijn standpunt kon overtuigen. Om zijn beschuldiging te staven moest de aanklager “met andere feiten” komen “dan correspondentie.” Weer accentueerde de verdediger de rol van Harster.⁹⁴

De procureur-fiscaal reageerde door te wijzen op andere verklaringen van Harster die het beeld volledig zouden maken en waaruit Rauter wel als instigator van de deportaties naar voren zou komen. Hij was door het verweer van mr. Van Rijckevorsel toch zo in het nauw gebracht dat hij zich gedwongen voelde nader in te gaan op de klacht over de afwezigheid van Harster, de *Befelshaber der Sicherheitspolizei und SD*. Zijn uitleg was warrig en sloeg nergens op. Hij had wel “honderd getuigen” kunnen dagvaarden, was zijn motief. Doch dat was niet zijn “methode” geweest. Hij had zich beperkt tot getuigen die zijns inziens als aanvulling moesten dienen op de schriftelijke bewijsvoering:

“Zelfs heb ik daarbij er van afgezien om één getuige te dagvaarden, die ik eigenlijk niet missen kon. Deze getuige is juist Harster. Dat ik daarvan mijns ondanks afgezien heb, dat vindt zijn oorzaak in iets waar hier veel over gepraat wordt, maar dat toch blijkbaar minder gewaardeerd wordt, wanneer het eens een keer in de praktijk wordt gebracht, dat is het begrip van de ridderlijkheid. Ik vind het een onaangename figuur, wanneer in een dergelijk proces een Duitser moet worden gedagvaard om tegen een landgenoot te getuigen. Dat vind ik voor beide betrokkenen hoogst pijnlijk en dat vind ik voor ons, die ons van dergelijke middelen zouden bedienen, ook zeer pijnlijk. Daarom doe ik dat, als het enigszins kan, liever niet. En dat klemmt wel zeer sterk in het geval van Harster, omdat Harster is geweest drie jaar lang, de onmiddellijke medewerker van Rauter. Daarom heb ik per se Harster er buiten willen laten. Wanneer het nu absoluut onmogelijk was geweest, hem er buiten te laten, ja, dan had ik het misschien niet gedaan, maar tenslotte was er een schriftelijke verklaring, wat minder

---

⁹³ *Het Proces Rauter*, 297-303.

⁹⁴ *Ibidem*, 304-307.

erg is dan dat hij zelf moet komen, en bovendien kon ik in zijn plaats ook nog dagvaardden Schreieder, die een directe medewerker van Harster geweest was, die vrijwel hetzelfde kon verklaren en die Rauter niet zo na stond. Dat is de enige reden waarom Harster niet verschenen is.”

De procureur-fiscaal meldde dat het altijd zijn “algemene systeem” was geweest om het aantal getuigen zoveel mogelijk te beperken:

“Indien hier dus geen getuigen à décharge gekomen zijn, Mijnheer de President, dan is dat volstrekt niet, dat Rauter door zijn onkunde van het Nederlandse recht er is ingelopen en hier voor U als slachtoffer staat, maar dan is er welbewust van te voren, na bespreking met de raadsman, van afgezien.”

Na zijn filippica aan het adres van verdachte en diens verdediger, begon de procureur-fiscaal over de rug van Rauter aan het ophemelen van mr. Van Rijckevorsel, waarbij de president niet werd vergeten. De raadsman had zijn cliënt “met zelfverloochening als Nederlander” bijgestaan. Een Duitse raadsman zou mr. Van Meeuwen “niets anders dan chicanes en alle mogelijke ergernissen hebben bezorgd.”

In zijn slotwoord vroeg Rauter zijn rechters “*ein bisschen*” oog te hebben voor de ziel van het Duitse volk, waarna het hun duidelijk zou worden dat hij en zijn kameraden geen “*Schweine und Schufte*” waren doch het beste hadden gedaan voor hun vaderland:

“Wenn Sie mir vorwerfen, dass ich meine Pflicht erfüllt habe, meine Herren, dann gestehe ich ganz offen, eher springt die Sonne aus der Ekliptik, bevor ich als deutscher Soldat meine Pflicht gegenüber meinem Vaterlande nicht erfülle oder zum Verräter meines Deutschtums werde.”

De president: “U staat hier niet terecht voor wat U vóór het Duitse volk hebt gedaan, maar voor wat u tégen het Nederlandse volk hebt gedaan en daarvoor zult U worden geoordeeld.” Mr. Van Meeuwen bepaalde hierna de uitspraak op 4 mei 1948.⁹⁵

Doodstraf met recht op cassatie

Onder doodse stilte, aldus diverse dagbladen, werd vonnis gewezen. Het Bijzonder Gerechtshof veroordeelde Hanns Albin Rauter tot de doodstraf, wel met het recht op cassatie (hoger beroep).⁹⁶ De

---

⁹⁵ *Het Proces Rauter*, 307-321.

⁹⁶ Aanvankelijk kon het Bijzonder Gerechtshof een veroordeelde het recht op hoger beroep (cassatie) onthouden. “Het hof kan dus vinden,” aldus Belinfante, “dat zijn uitspraak zo perfect is, dat cassatie niet nodig is. Het is een weinig bevredigende regeling. In het bijzonder bij de Bijzondere Rechtpleging, waar veel zwaardere straffen werden opgelegd dan men bij de gewone rechtspleging ooit gekend had, viel de mogelijkheid van het

rechters achtten “met eenparigheid van stemmen” de zeven in de tenlastelegging verzamelde beschuldigingen tegen de voormalige *Höherer SS- und Polizeiführer* bewezen: het wegvoeren van 110.000 Nederlandse Joden, het als slaven deporteren van 300.000 Nederlanders voor de arbeidsinzet in Duitsland, de beroving van de Nederlandse bevolking van huisraad, kleding e.d., het verbeurdverklaren van radiotoestellen, het afvoeren van studenten, het laten arresteren van familieleden van ondergedoken politiemensen en tenslotte de represailles voor tegen bezetter gepleegde daden van verzet, waaronder geldboeten, het weghalen van inboedels, het in gijzeling nemen van onschuldige burgers en tenslotte de represaille- en Silbertanne-moorden.⁹⁷

Allereerst werd het bezwaar van Rauter tegen de rechtsmacht van het Bijzonder Gerechtshof terzijde geschoven. De verdachte had via zijn raadsman gesteld dat hij niet voor Nederlandse rechters maar voor een internationale rechtbank moest staan (artikel 3 van het Wetboek van Strafrecht). Ook het beroep op artikel 63 van het Verdrag van Genève, dat berechting door het Bijzonder Gerechtshof zou verbieden, werd afgewezen.

In het vonnis werd opgemerkt dat Rauter “zichzelve tijdens de bezetting of vrijwel nimmer de vraag heeft gesteld of een bepaalde door hem bevolen maatregel al dan niet in strijd was met het oorlogsrecht en integendeel minachting toonde...” Het Hof had daarom “de stellige indruk dat verdachte zich bij de bepaling van zijn beleid tijdens de bezetting alleen heeft laten leiden door overwegingen van doelmatigheid; dat het dan ook duidelijk is dat het beroep van de verdachte op het Internationaal recht thans alleen wordt gedaan om achteraf zijn daden goed te praten, maar dat dit het Hof niet kan ontheffen van een onderzoek dienaangaande.”

Ook het door Rauter ingebrachte punt dat de Nederlanders en de regering in Londen door de capitulatieovereenkomst gebonden waren om geen verzetshandelingen te plegen dan wel ze te propageren, werd door het hof naar de prullenbak verwezen. Vanuit Duits standpunt mocht het verzet in bezet Nederland als onrechtmatig worden beschouwd, maar vanuit het standpunt van Nederland was de zaak “anders te beschouwen.” De bezetter oefende slechts feitelijke macht uit en geen legitieme, “zoodat in het algemeen de bevolking van het bezet gebied haar als zodanig noch in ethisch noch in juridisch opzicht gehoorzaamheid is verschuldigd.” Gewapend verzet tegen de vijand kon daarom “een geoorloofd strijdmiddel” zijn.⁹⁸ Daarmee volgde de rechter de vigerende Nederlandse interpretatie van de conventie van Den Haag.

De Nederlandse regering in Londen was, aldus het vonnis, “gerechtigd” om “aan te sporen tot verzet”, omdat het capitulatieverdrag geen politieke strekking had en “dus ook geen verplichtingen oplegden aan de Nederlandse en aan de bevolking in bezet gebied.” Volgens de rechters was het ondergronds verzet geleidelijk gegroeid:

---

ontbreken van iedere hogere beoordeling van de vonnissen op als een duidelijke fout." In 1947 werden de regels veranderd, waarna cassatie altijd werd toegestaan indien een straf van meer dan zes jaren werd opgelegd.

Belinfante, A.D., *In plaats van Bijltjesdag*, 32.

⁹⁷ *Het Proces Rauter*, 322-381.

⁹⁸ *Ibidem*, 368-369.

“... als een natuurlijke en noodzakelijke en mitsdien ook gerechtvaardigde reactie op en verzet tegen de handelingen van de bezetter tegen het Huis van Oranje, waardoor het Nederlandse volk ernstig werd gekwetst in zijn gevoelens van aanhankelijkheid jegens zijn wettige Vorstin, tegen het Duits optreden tegen de Joden, tegen de deportatie van de Nederlandse arbeiders voor de arbeidsinzet, de meedogenloze onderdrukking der Nederlandse bevolking en niet in het minst tegen de pogingen om ons land te nazifiëren en te verduitsen, al welke maatregelen in flagrante strijd waren met het Internationaal Recht.”⁹⁹

Over het persoonlijk optreden van Rauter tegen de Joden stelde het Bijzonder Gerechtshof vast, dat “verdachte weliswaar heeft ontkend, dat hij destijds heeft geweten dat de deportatie der Joden voor velen hunner de dood tengevolge zou hebben.” Gezien zijn positie had de ex-HSSuPF echter geweten, dat “Duitsland een vervolgingspolitiek tegen Joden voerde, welke hun verwijdering uit Europa tot doel had” en dat hij afgaande op zijn correspondentie met Himmler instemde met deze politiek. Hij wist daarom ook van de “bedreigingen die Hitler tegen de Joden had geuit” en hij “wist hoe leidende Duitsers in het algemeen over Joden dachten en hoe zij hen behandelden.” De rechters wilden niet uitsluiten dat Rauter onwetend was gebleven van de gaskamers als zodanig, maar:

“... verdachte heeft begrepen dat – ook al heeft hij destijds wellicht niet voorzien dat vrijwel alle Joden zouden worden gedood op de wijze als later gebleken – de deportatie der Joden, die ook omvatte kinderen, ouden van dagen en gebrekkigen voor velen hunner de dood tengevolge zou hebben en dat dit derhalve een der doeleinden van de Duitse politiek tegen de Joden was.”¹⁰⁰

De rechters waren niet gevoelig voor het verweer van Rauter op sommige feiten, dat hem die onbekend waren, “omdat uit de bewijsmiddelen blijkt, dat hij geregeld rapporten ontving.” Het Hof was dan ook overtuigd geraakt dat “verdachte van alles wat op zijn gebied plaats vond, volkomen op de hoogte was en derhalve, gezien zijn positie, daarvoor de verantwoordelijkheid draagt.”¹⁰¹ Mr. van Meeuwen putte hier – omdat het Nederlandse recht er niet in voorzag – uit het Amerikaanse strafrecht: het ‘*command responsibility*’.

Meer begrip had het Hof voor de Duitse maatregelen betreffende radiotoestellen, alleen was de bezetter daarin te ver gegaan. Het rechtscollege “kon begrijpen dat er een groot en rechtvaardig Duits belang bestond” om de radiotoestellen “in te nemen, omdat in een moderne oorlog de radio een grote rol speelt.” Deze inname had wel moeten gebeuren “onder de verplichting” de toestellen later terug te geven

---

⁹⁹ *Het Proces Rauter*, 371-372.

¹⁰⁰ *Ibidem*, 366-367.

¹⁰¹ *Ibidem*, 368.

en niet verbeurd te verklaren. Het oppakken van familieleden van ondergedokenen was in strijd “met ieder begrip van recht.”¹⁰²

Represailles en Silbertanne

Represailles waren, aldus het vonnis, alleen gerechtvaardigd “als uiterste middel, dat alleen toegepast mag worden, wanneer degene die het oorlogsrecht heeft overtreden, niet kan worden opgespoord en bestraft.” Bij het antwoord op de vraag of Rauter na een verzetsdaad soms matigend was opgetreden, schoot het Hof te ver door door te stellen, dat uit de bewijsstukken naar voren was gekomen, dat Rauter “zich daarom nimmer heeft bekommerd” en nooit de resultaten van het opsporingsonderzoek heeft afgewacht, “doch steeds vrijwel onmiddellijk nadat de daad te zijner kennis kwam, een represaille heeft bevolen en zelfs in enkele gevallen aan een represaille geen einde heeft gemaakt.”¹⁰³

Zo dienden represailles “openlijk” te worden verricht of wel openbaar te worden gemaakt, “omdat een represaille de strekking behoort te hebben de andere partij te dwingen zich voortaan aan het Oorlogsrecht te houden.” De Silbertanne-actie mocht daarom niet worden aangemerkt als represaille, “maar het moet integendeel worden beschouwd als een uiting van een uitzonderlijke laagheid en gemeenheid, wanneer een gezagsdrager, nog wel een politiemann, in een gebied, waarin hij de orde en de rust moet handhaven, sluipmoorden doet of laat plegen.”¹⁰⁴

Het Bijzonder Gerechtshof verwierp Rauters beroep op een ambtelijk bevel, omdat hij de bevelen, “behoudens een enkele uitzondering” met “volkomen innerlijke instemming heeft uitgevoerd.”¹⁰⁵ Rauter hoorde zijn vonnis staande aan, aldus het *Algemeen Handelsblad*:

“Slechts een enkele maal gaf hij door met het hoofd te schudden of te knikken aan dat hij het met de inhoud van het vonnis niet eens was. Toen Rauter vernomen had dat het Hof hem ter dood had veroordeeld, reageerde hij slechts met een korte nijdige knik van het hoofd.”¹⁰⁶

“Het is een moeilijk proces geweest”, erkende mr. Zaaijer jaren later: “Ten eerste omdat het met de voorbereiding helemaal niet bleek te kloppen en hij [Rauter, Th. G.] heel anders reageerde dan wij verwachtten. Ten tweede natuurlijk ook omdat hier het internationale recht een rol meespeelde ...”¹⁰⁷ Rauter was zijn lastigste verdachte geweest.¹⁰⁸

---

¹⁰² Ibidem, 373.

¹⁰³ Ibidem 376.

¹⁰⁴ Ibidem, 377.

¹⁰⁵ Ibidem, 380.

¹⁰⁶ *Algemeen Handelsblad* (4 mei 1948). NIOD KB I 5639.

¹⁰⁷ Tv-interview Neumann met mr. Zaaijer (30 januari 1967). NIOD archief 895 Bestrafing van economische collaboratie. 1. Correspondentie en onderzoeksmateriaal J.P. Meihuizen.

¹⁰⁸ Interview met mr. Zaaijer (3 februari 1968). *Vrij Nederland*.

*Laten wij onder ogen zien hoe moeilijk het
voor ons, levende mensen, is om bijna vier
jaar te laat langzaam maar zonder erbarmen
een bang mens naar zijn dood te voeren.*

JOOST DE KLERK¹

Hoofdstuk 3

‘Weil ich durch und durch Soldat war’

Vijf pakketten van de SS-freule

Het Bijzonder Gerechtshof had geoordeeld, maar niet het laatste woord. Rauter mocht zijn doodstraf aanvechten bij de Bijzondere Raad van Cassatie. Aanvankelijk was hij dat niet van plan, schreef de *Gooi en Eemlander* daags na het opleggen van het vonnis. De veroordeelde voelde geen behoefte om in hoger beroep te gaan. Een opvatting waarbij zijn raadsman mr. Van Rijckevorsel in hetzelfde bericht kanttekeningen plaatste. Het was volgens hem mogelijk, dat Rauter ‘op het laatste moment tot andere gedachten komt om een principiële uitspraak in hoogste instantie uit te lokken inzake de bevoegdheid van de Nederlandse rechter in dit proces, die hij betwist.’²

Nu het vonnis was geveld, zouden de bezwaren van Rauter tegen de komst van zijn echtgenote ook zijn vervallen. De *Gooi en Eemlander*: “Voorts heeft Rauter verzocht van zijn vrouw en vier kinderen [het waren er vijf, Th.G.] die thans in Celle bij Hannover wonen, afscheid te mogen nemen...”³

Het lag allemaal anders, zo blijkt uit de correspondentie tussen mr. Van Rijckevorsel en de procureur-fiscaal. Al voor de uitspraak van het Bijzonder Gerechtshof hadden Rauter en zijn verdediger besloten om in cassatie te gaan. De raadsman schreef op 29 april 1948:

“Nu Rauter besloten heeft om, hoe de veroordeling ook moge luiden, in ieder geval cassatie-beroep tegen een zodanige veroordeling in te stellen, vindt hij het beter, dat het door u toegestane bezoek van zijn vrouw aan hem plaats heeft na de uitspraak in cassatie.”⁴

Mr. Zaaijer reageerde geïrriteerd. Zodra hij destijds van Rauters verzoek om zijn echtgenote naar Scheveningen te laten komen, op de hoogte was gesteld, had de aanklager de gevangene in zijn cel

---

¹ *Elseviers Weekblad* (6 november 1948).

² *Gooi en Eemlander* (5 mei 1948).

³ Volgens de krant maakten de Britse bezettingsautoriteiten nog bezwaar, "zodat Rauter thans de hulp der Zweedse Regering heeft ingeroepen, die voor hem als 'beschermende mogendheid' optreedt." Ibidem.

⁴ Mr. Van Rijckevorsel aan mr. Zaaijer. NA. Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

bezoekt “om hem te vragen of hij liefst het bezoek reeds spoedig, dan wel zo laat mogelijk had.” Verandering was “thans” niet meer mogelijk, meldde mr. Zaaijer, waarbij hem nog van het hart moest:

“Indien ik thans weer mij heb beijverd, het familiebezoek naar zijn wensen te regelen, en anderzijds bedenkt, dat geen van zijn slachtoffers gelegenheid heeft gehad, om van vrouw en kind afscheid te nemen, dan zou ik ook eerder wat meer tevredenheid verwachten, en wat minder neiging om steeds verder te vragen.”⁵

Nu de komst van Rauters echtgenote voor de deur stond, probeerde mr. Van Rijckevorsel mogelijk enthousiasme in Celle te temperen. Men moest er rekening mee houden, dat de Britse bezettingsautoriteiten in Duitsland nog roet in het eten konden gooien. Hun medewerking was essentieel. De raadsman stelde echter vertrouwen in de toezeggingen van de procureur-fiscaal.⁶ Dat vertrouwen was terecht. Op 14 mei 1948 meldde *Het Vrije Volk* dat de vrouw “van de ter dood veroordeelde opperbeul”, enkele dagen in Nederland had doorgebracht “om afscheid van haar man te nemen.”⁷

De sleur van het gevangenisleven werd enigszins gelenigd door het ophanden zijnde proces tegen *Wehrmachtbefehlshaber* Christiansen in Arnhem. Rauter moest in de voorbereiding diverse keren als getuige verschijnen. Het vonnis van de *ex-Höherer SS- und Polizeiführer* had de raadsman van Christiansen, mr. J.H. Arnold, met zorgen vervuld. Hij was er “minder enthousiast” over, schreef hij als nauwkeurig formulerende jurist aan confrère Van Rijckevorsel.⁸

De overige dagen zat Rauter in afzondering uit te Scheveningen. Zijn medege-detineerde ondergeschikten kregen hem nog één keer te zien. De gevangenen hadden een “*Theatergruppe*” gevormd die eenmalig zou optreden met een ingestudeerd cabaretprogramma. Hans-Joachim Fahrenholz, voormalig economisch specialist bij de *Sicherheitsdienst*, speelde tijdens die voorstelling viool in het orkest. Kort voor de aanvang werd Rauter, begeleid door twee bewakers, binnengeleid en kreeg hij een plaats toegewezen op de eerste rij. Fahrenholz: “*Wir erkannten uns sofort, und trotz der missbilligender Blicke seiner Bewachter grüssten wir uns kurz.*” De voormalige HSSuPF zag er goed uit voor iemand die bij Woeste Hoeve zo zwaargewond was geraakt. Hij “*hielt sich straff und militarisch*” en volgde het programma emotioneel. Na afloop werd hij meteen weer afgevoerd, “*verfolgt von den Blicken vieler früherer Untergebenen. Mit einem Blick verabschiedeten wir uns voneinander – das letztemal, dass ich ihn sah.*”⁹

---

⁵ Mr. Zaaijer aan mr. Van Rijckevorsel (3 mei 1948). Ibidem.

⁶ Mr. Van Rijckevorsel aan Else Rauter (11 mei 1948). Ibidem.

⁷ 'Mevrouw Rauter bezoekt haar echtgenoot'. *Het Vrije Volk* (14 mei 1948). NIOD KB I 5639.

⁸ Mr. Arnold aan mr. Van Rijckevorsel (31 mei 1948). NA. Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

⁹ 'Erinnerungen' van H.-J. Fahrenholz (tot 1949). Institut für Zeitgeschichte, Signatur 385-2-152/153 (320-321).

‘Hulp’ voor Rauter

Hoewel Rauters echtgenote Else weinig had aan te merken op het werk van mr. Van Rijckevorsel was het nu tijd voor enkele ongevraagde activiteiten. Begin juni schreef ze naar Den Haag dat ze een “*namhaften*” jurist bereid had gevonden om de verdediging van haar man bij te staan. Dat was Dr. Günther Lummert, ook woonachtig in Celle, die op dat moment I.G. Farben verdedigde in een tegen het concern aangespannen proces. Dr. Lummert zou zich op korte termijn melden bij mr. Van Rijckevorsel.

Een bekendere figuur had, aldus Else Rauter, ook zijn diensten aangeboden: Karl Wolff, jarenlange persoonlijk adjudant van Himmler en vanaf 1943 *Bevollmächtigter General der Wehrmacht* in Italië. Tevens stuurde zij enkele getuigenverklaringen van processen in Neurenberg mee waarin onder meer werd verklaard: “*Offiziere sind verpflichtet, allen Befehlen zu gehorchen, einerlei, ob sie damit übereinstimmen oder nicht.*”¹⁰

Mevrouw Rauter had in haar voornoemde schrijven aan mr. Van Rijckevorsel nog een andere kwestie aan de orde gesteld: “Zij wenste als echtgenote van een krijgsgevangene een uitkering te ontvangen om daarmee de juridische bijstand vanuit Duitsland te kunnen betalen.”¹¹ De raadsman schreef haar tien dagen later terug na informatie te hebben ingewonnen bij het toenmalige ministerie van Oorlog: de familie Rauter zou recht hebben op twee derde van zijn inkomen als (SS-)generaal over een periode van slechts zes weken.¹²

Ondanks haar teleurstelling rekende Else Rauter het de boodschapper niet aan. “*So hoffe ich doch persönlich mit meinen Kindern durchkommen zu können.*” Ze dankte mr. Van Rijckevorsel voor al zijn inspanningen tot dusver en maakte zich zorgen hoe ze de door de raadsman gemaakte kosten ooit zou kunnen terugbetalen.¹³

Inmiddels had de verdediger van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie te horen gekregen dat het woordelijke verslag van het proces-Rauter binnenkort in boekvorm zou verschijnen, zoals ook het proces tegen NSB-leider Mussert was gebeurd.¹⁴ Mr. Van Rijckevorsel was er niet blij mee. Hij vond het zonde van het overheidsgeld.¹⁵

Eind juli 1948 werd Rauter overgebracht naar Arnhem omdat daar eindelijk het proces tegen Christiansen van start ging. Hij trad daar op als een van de belangrijkste getuigen, maar zijn optreden leverde geen nieuwe gezichtspunten op.¹⁶ Zijn raadsman bereidde zich voor op het hoger beroep van zijn

---

¹⁰ Else Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (7 juni 1948). NA. Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

¹¹ Ibidem.

¹² Mr. Van Rijckevorsel aan Else Rauter (17 juni 1948). Ibidem.

¹³ Else Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (30 juni 1948). Ibidem.

¹⁴ A.E. Cohen aan mr. Van Rijckevorsel (10 juni 1948). Ibidem.

¹⁵ Mr. Van Rijckevorsel aan RIOD (14 juni 1948). Ibidem.

¹⁶ Het proces-Christiansen vond plaats op 21 en 22 juli en 5 en 19 augustus 1948. *Het proces Christiansen* ('s-Gravenhage 1952) 12.

cliënt. Zo richtte hij zich tot Karl Wolff die door de Britten gevangen werd gehouden, met de vraag waarom Harster indertijd naar Italië was overgeplaatst.¹⁷

Nu de voortzetting van de berechting bij de Raad van Cassatie aanstaande was, steeg voor de betrokkenen de spanning. Een verzoek van mevrouw Rauter aan mr. Van Rijckevorsel om naar Duitsland te komen en haar daar persoonlijk bij te praten wees de raadsman af omdat “*ich nicht im Stande bin um nach Deutschland zu kommen ...*”¹⁸ Wel kon hij haar geruststellen over de gezondheid van haar echtgenoot; die was redelijk. Hij had enige tijd last gehad van een abces, maar die aandoening was nu genezen.¹⁹

Gehaat, veracht en het slechtste toegewenst door het Nederlandse volk; doch de enkele oude, ‘echte’ vrienden van de familie Rauter, waren hun SS-generaal niet vergeten. Zoals ‘SS-freule’ Julia op ten Noort, die de gevangene vanuit Duitsland “vijf pakketten” had gestuurd. Mr. Van Rijckevorsel liet haar vertegenwoordiger in Nederland weten dat Rauter de pakketten “in goede orde heeft ontvangen en dat hij haar daarvoor ten zeerste dankbaar is. Hij verzoekt mij tevens aan haar zijn hartelijke groeten over te brengen.”²⁰

‘*Deutschland ist Rauter*’

“Rauter vecht voor zijn laatste kans”, schreef *Trouw* op de eerste procesdag (20 oktober 1948) van de Raad van Cassatie. De publieke belangstelling was weer groot in “de plechtige zaal van den Hogen Raad” aan het Plein in Den Haag waar Rauters nieuwe rechters onderdak hadden gevonden: “Als de zitting aanvangt, is de zaal tot in de verste hoeken gevuld.”²¹ De verdachte trof mr. H. Haga (voorzitter) tegenover zich. Als openbaar aanklager (procureur-fiscaal) trad nu op mr. A.M. baron Van Tuyll van Serooskerken op. Rauter werd weer bijgestaan door mr. Van Rijckevorsel.²²

Het proces was veelal een herhaling van zetten: de kritiek van de verdachte op de bevoegdheid van een Nederlands rechtscollege om over hem als Duits SS-generaal te oordelen. Hij behoorde tegenover een internationale rechtbank te staan. Nederland had zich echter op 27 september 1945 aangesloten bij het Agreement van Londen met bijbehorend Charter voor de Internationale Militaire Rechtbank, het zogenoemde Charter van Neurenberg. In deze overeenkomst werd onderscheid gemaakt tussen ‘*major war criminals*’ en ‘*minor war criminals*’.

“Onder de eerstgenoemde zijn,” aldus de commentator mr. Van Eck, “die oorlogsmisdadigers begrepen wier misdrijven niet aan een bijzondere aardrijkskundige plaats waren gebonden, die dus hun

---

¹⁷ Mr. Van Rijckevorsel aan K. Wolff (24 september 1948). NA. Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

¹⁸ Mr. Van Rijckevorsel aan Else Rauter (24 september 1948). Ibidem.

¹⁹ Van Rijckevorsel aan Else Rauter (15 oktober 1948). Ibidem.

²⁰ Van Rijckevorsel aan mr. J.E. van der Starp (16 oktober 1948). Ibidem.

²¹ *Trouw* (20 oktober 1948). NIOD KB I 5639.

²² De overige leden van de Raad van Cassatie waren: prof.mr. dr. J.H.W. Verzijl (vice-president), prof.mr.dr. S. van Brakel en prof.mr. W.P.J. Pompe (rechtsgeleerde raadsheeren), luitenant-generaal P.W. Best (militair raadshoofd) en viceadmiraal F.J. Heeris en mr. F.M. Westerouen van Meteren (bijzitters). *Het Proces Rauter*, 382.

oorlogsmisdrijven in meer dan één land hebben begaan; hun berechting werd bij het *Agreement* voorbehouden aan het Internationale Militaire Tribunaal; dit is de reden, waarom Seyss-Inquart te Neurenberg terechtstond. Omtrent de z.g. “minor war criminals”, die hun oorlogsmisdrijven alleen in één bepaald land hadden bedreven, werd bepaald, dat zij zouden terechtstaan voor de rechtbanken van de landen waar de daden werden begaan. Dit is de grond waarom Rauter en een aantal Duitse oorlogsmisdadigers zich hier in Nederland hebben moeten verantwoorden.”²³

Mr. Haga pareerde Rauters kritiek door ook nog eens op te merken dat men na de Eerste Wereldoorlog slechte ervaringen had opgedaan met berechting van Duitse oorlogsmisdadigers door het Hooggerechtshof in Leipzig.

De capitulatievoorwaarden leidde tot een fel debat tussen de president en Rauter zonder nieuwe gezichtspunten op te leveren. Ook bij de Raad van Cassatie wond de verdachte zich op over het feit dat hij terechtstond voor daden die nog niet strafbaar waren op het moment dat ze werden gepleegd. Dit nulla-poena-beginsel werd door de Raad van Cassatie terzijde geschoven met het argument, dat die daden indertijd reeds door het volkenrecht waren verboden.²⁴

Rauter liet zich evenwel niet afstoppen. De verslaggever van *Trouw*:

“Als een stortvloed komen de woorden over zijn lippen, heftig gesticulerend argumenteert hij. Als hij het op een ogenblik uit ’t hoofd niet meer af kan, bukt hij zich naar zijn dossier en legt dat voor zich om zijn verdediging met citaten te ondersteunen. (...) Als het eerste punt is afgedaan, geeft de president Rauter toestemming te gaan zitten als hij moe is. ‘Nein, nein’, is het antwoord ...”²⁵

Hij had niets van het lot der weggevoerde Joden geweten, kreeg ook mr. Haga te horen. Nooit had hij de aan hem toegeschreven toespraak gehouden waarin hij meldde graag met zijn ziel in de hel te boeten voor wat hij de Joden had aangedaan:

*“Herr Präsident, schauen Sie, wenn ich wirklich theoretisch gewusst hätte, oder eine Ahnung gehabt hätte was mit den Juden geschieht, welche Skandale im Osten passierten, glauben Sie, Herr Präsident, dass ich eine solche Rede vor einem so grossen Forum, wo auch NSB dabei ist, gehalten hätte? Ich meine, für so dumm müssen Sie mich nicht halten.”*²⁶

---

²³ Inleiding mr. Van Eck in *Het Proces Rauter*, XVII.

²⁴ *Ibidem*, XXXI-XXXII.

²⁵ *Trouw* (20 oktober 1948). NIOD KB I 5639.

Door een technische storing van de 'draadgramfoon' waren de opnamen van het eerste uur van de zitting verloren gegaan. *Het Proces Rauter*, 383.

²⁶ *Het Proces Rauter*, 383-392.

Zo gemakkelijk kwam Rauter niet weg. De Raad van Cassatie en zeker procureur-fiscaal Van Tuyll van Serooskerken had zich goed voorbereid op de confrontatie met de verdachte. Dat bleek bijvoorbeeld toen de aanklager het woord kreeg en de verdachte herinnerde aan diens bezoek aan Posen (Poznan) in oktober 1943 waar Himmler voor een gehoor van *Gruppenführer* en *Obergruppenführer* zijn beruchte toespraak hield waarin hij de massale moord op de Europese Joden erkende en deze daad kwalificeerde als een “*Ruhmesblatt unserer Geschichte.*”²⁷

Hij was in Posen geweest, gaf Rauter toe. Hij was ook aanwezig geweest bij de toespraak van de *Reichsführer-SS*, maar van “*Ausrottung der Juden*” had hij niets gehoord. Wel van “*Judenevakuierung*”. “Merkwaardig”, aldus de procureur-fiscaal. Rauter: “*Himmler hat damals, vielleicht ... in Posen hat er acht oder neun grosse Versammlungen gehalten, mit allen möglichen Leuten.*” De procureur-fiscaal: “Ja, ja.” Rauter: “*Ich bin in der Frühe gekommen, nach Posen, und bin dan am Abend wieder weggefahren.*”

Mr. Van Tuyll hield vol. Hij citeerde de verzetskrant *Het Parool* van 27 september 1943 waarin melding werd gemaakt dat de Joden systematisch met gas werden gedood.²⁸

Rauter had evenwel niets gehoord of gelezen. De procureur-fiscaal haalde de brief erbij van Von dem Bach-Zelewski uit 1939 aan Himmler waarin Rauter werd geprezen voor de “*reibungslosen Durchführung der Judenaktion*” tijdens de *Kristallnacht*. Volgens de verdachte werden verkeerde conclusies getrokken. Hij kreeg deze pluim omdat hij als organisator had ingegrepen toen SS-commandanten zich spullen toe-eigenden. Dat was, aldus Rauter, trouwens pas gebeurd na de voltooiing van de “*Judenaktion*”.

Mr. Van Tuyll herinnerde de verdachte aan zijn uitspraak bij het Bijzonder Gerechtshof dat het deporteren van de Joden militaire noodzaak was geweest: “Hoe verklaart U dan, dat op 22 januari 1943 de patiënten van ‘Het Apeldoornsche Bosch’ naar Duitsland zijn gevoerd. Want die hadden nu toch met militaire aangelegenheden niets te maken.” Rauter: “*Das habe ich einige Monate nachher erfahren.*” De procureur-fiscaal: “O, net erna.” Rauter: “*Einige Monate nachher habe ich davon erfahren.*” De procureur-fiscaal: “Ah, juist. Hier wist U niets van.”

Rauter: “*Nein, ich wusste nichts davon hier.*” De procureur-fiscaal: “Mooi. Hier wist U niets van. Dus van alle punten, waar het net op aankomt, daar weet U niets van?”²⁹

De hardnekkige ontkenning van Rauter niet van het lot der weggevoerde Joden te hebben geweten, is volstrekt ongeloofwaardig. Als SS-generaal zat hij organisatorisch ‘hoog in de boom’ bij Himmlers elitekorps; hij was een ingewijde. Dat blijkt alleen al uit de uitnodiging om naar Posen te komen. Ook tijdens zijn bezoeken aan Berlijn moet hij van de ‘*Ausrottungspolitik*’ hebben gehoord. Hij trof daar de bedenkers en de planmatige uitvoerders van de gestructureerde massamoord op de Joden. Zijn vriend en mentor destijds in Breslau, Erich von dem Bach Zelewski, was een van de hoofdrolspelers in de slachting te Polen.

---

²⁷ Trial of the Major war Criminals before the International Military Tribunal. Documents and other material in evidence (Neurenberg 1948) Volume XXIX, 145-147.

²⁸ *Het Parool*, nr. 58 (27 september 1943) pagina 5.

²⁹ *Het Proces Rauter*, 434-440.

Rauter was met zijn glasharde ontkenning allerminst uniek na de oorlog. Bijna alle hooggeplaatste en minder belangrijke figuren die direct of indirect bij de deportaties waren betrokken, hebben tijdens hun verhoor dan wel proces volgehouden onwetend te zijn geweest. Zij wisten dat een bekentenis dramatische gevolgen kon hebben voor de strafmaat. Voor Rauter en zijn collega's zullen waarschijnlijk ook de volgende woorden van Himmler tijdens diens beruchte toespraak hebben meegespeeld: "*Unter uns soll es ganz offen ausgesprochen sein, und trotzdem werden wir in der Öffentlichkeit nie darüber reden.*"³⁰

De frustratie van procureur-fiscaal mr. Van Tuyll van Serooskerken was voor een belangrijk deel te wijten aan het eerdere optreden van zijn collega Zaaier. Hij had Harster willens en wetens buiten de rechtszaal van Rauter gehouden, waardoor, aldus Chr. Ritz in zijn studie over schrijftafelmoordenaars, de mogelijkheid werd ontnomen om duidelijker inzicht te krijgen omtrent de afbakening van competenties – "*vor allem in der 'Judenfrage'*" – van vertegenwoordigers van Himmler tegenover die van Heydrichs *Reichssicherheitshauptamt*.³¹

Mr. Van Tuyll van Serooskerken was inmiddels "uitgesproken", maar de president nog niet. Mr. Haga kwam terug op een kort daarvoor gemaakte opmerking van Rauter over het in *Het Parool* verschenen bericht waarin melding werd gemaakt van het gebruik van gaskamers om Joden massaal te vermoorden. De verdachte suggereerde dat de bewuste krant later was gedrukt.³² De president had zich daaraan gestoord: "Toen heeft U eigenlijk geïnsinueerd, dat dat een blaadje was, dat voor deze gelegenheid was gedrukt." Rauter: "*Das ... bitte ... das ...*" De president: "Dat voor deze gelegenheid expres was gedrukt." Rauter: "*Das habe ich nicht behauptet, aber ...*" De president: "Neen, dat heeft U niet met zoveel woorden gezegd, maar dat lag er toch eigenlijk in." Rauter: "*Ich habe es nicht ...*" De President: "Dat moet U toch weten, dat dergelijke machinaties bij de Nederlandse gerechten zijn uitgesloten." Rauter: "*Es handelt sich um die Widerstandsbewegung.*" De president: "Dan zou dat, wanneer dat werkelijk een falsificatie was, hier voor een Nederlands gerecht niet worden gebruikt. Dat weet U net zo goed als ik."³³

Mr. Haga contra Rauter en zijn raadsman

De gestrengheid van de president bleek andermaal toen na de verhoren de tijdsduur van Rauters voorgenomen verdediging aan de orde kwam. De verdachte protesteerde nadat mr. Haga een uur spreektijd voldoende achtte. Hij zei dat mr. Haga hem eerder had beloofd de ruimte te geven, om later

---

³⁰ Trial of the Major war Criminals before the International Military Tribunal. Documents and other material in evidence (Neuremberg 1948) Volume XXIX, 145-147.

³¹ Ritz, Chr., *Schreibtischtäter vor Gericht. Das Verfahren vor dem Münchner Landgericht wegen der Deportation der Niederländischen Juden (1959-1967)* (Paderborn 2012) 68-69.

Gerritse, *De Ploert Hanns Albin Rauter en de correcte ambtenaar Wilhelm Harster*, 24-29.

³² Rauter: "Herr Procureur-Fiscaal, ich halte es für ausgeschlossen, dass so ein Schriftstück, wenn es wirklich damals verlautbart worden ist, mir von der Sicherheitspolizei nicht vorgelegt worden wäre." *Het Proces Rauter*, 438.

³³ *Ibidem*, 440-441.

van “*fair trial*” te kunnen spreken. De president koel: de verdachte kan in een uur heel wat naar voren brengen. Rauter bleef tegensputteren. De president: “In elk geval moet U er rekening mee houden, dat alle protesten die U bij voorbaat gaat uitspreken, allemaal in korting komen op dat ene uur. Dus als ik U was, dan zou ik maar van wal steken.” De verdachte probeerde het nog eens; hij haalde de jurisprudentie van Neurenberg erbij. Mr. Haga:

“Maar we zijn hier ... niet in Neurenberg, en bovendien vergeet U – dat heeft U toch waarschijnlijk Uw raadsman verteld – dat dit een cassatieprocedure is. Volgens de Nederlandse wet behoefde U zelfs helemaal niet in deze zaal aanwezig te zijn. Wij hebben U alleen hierbij gehaald, omdat de Raad wel eens nader kennis met Uw persoon wil maken en om U de gelegenheid te geven nadere inlichtingen omtrent Uw persoon en de omstandigheden, waaronder U Uw daden heeft verricht, kenbaar te maken.”

Nu vond mr. Van Rijkevorsel de tijd gekomen om zijn cliënt bij te springen. Als Rauter in zijn komende betoog steeds zou worden onderbroken met: “Dat weten we nu wel, slaat U dat maar over,” dan tekende de raadsman daar verzet tegen aan. De president had gelijk als hij stelde dat volgens het cassatierecht van de aanwezigheid van de verdachte werd afgezien. Doch het betrof hier een speciaal cassatiegeval, omdat in tegenstelling tot het normale recht er maar twee rechtsinstanties waren. Mr. Van Rijkevorsel: “Wanneer hij er nu eenmaal bijkomt, en de raadsman wordt gelegenheid gegeven, het verweer te voeren, dan begrijp ik niet wat er tegen is ... wanneer de verdachte voor een groot deel zijn verdediging zelf voert ...”

De tweespraak tussen mr. Haga en de raadsman werd zelfs ietwat stekelig toen de altijd zo keurige mr. Van Rijkevorsel uit zijn slof schoot: “Dus ik sta er op, dat hem [Rauter, Th.G.] recht wordt gegeven, want ik heb zijn verdediging doorgelezen en hij doet in zakelijke vorm zijn verweer, ook wanneer het volkenrechtelijk is.” De president: “Kijk eens: ‘Ik sta er op’, dat is natuurlijk een uitdrukking die een klein beetje ernaast is, vindt U niet?” De raadsman: “Dan ontbreekt mij misschien de nodige ... eerbied, Mijnheer de President, maar laat ik het dan zo zeggen of U ermee rekening wilt houden, dat het mijn opvatting is, en ik zie niet in, dat deze onjuist is ...” De president tenslotte: “Ondertussen is er al een kwartier om met al die *pourparlers*. Dat kwartier had, dunkt mij, nuttiger kunnen worden besteed.”³⁴

Wat mr. Haga voorspelde, kwam uit. Rauter verloor zich in zijn verdediging hopeloos in een brij aan wetsartikelen die hij in de voorgaande weken bijeen had geharkt. Het volkenrecht, het Charter van de Verenigde Naties, het Internationale Hof van Justitie, van alles kwam voorbij. Na anderhalf uur meldde de president hamerend: “Uw tijd is om.”

Rauter: “*Jetzt komme ich gerade zu den wichtigsten Sachen, Herr Präsident.*” Mr. Haga: “Ja, dat had U dan maar eerder moeten voordragen. Ik heb u verschillende malen gewaarschuwd. (...) U heeft naar mijn

---

³⁴ Ibidem, 441-445.

mening dingen te berde gebracht, die overbodig waren.” Rauter: “*Herr Präsident, ich muss feststellen, dass mir nicht das Recht gegeben wird als kommandierender General, der zum Tode getumt ist, seinen Rechtsstandpunkt nach vorne zu bringen. Danke.*”³⁵

Raadsman Van Rijckevorsel trachtte na Rauters weinig effectieve optreden nog te redden wat er te redden viel. Hij kwam met een “*eidesstattliche Erklärung*” van Himmlers voormalige adjudant Karl Wolff waarin deze betoogde dat de *Reichsführer-SS* bij zijn bezoeken aan Nederland nooit met de *Höherer SS- und Polizeiführer* over het werkelijke lot van de Joden had gesproken.³⁶

Het woord was nu weer aan de procureur-fiscaal. Rauters bewering dat hij niets van het lot van de Joden had afgeweten schoof hij terzijde:

“Immers, de Joden werden weggevoerd in goederentreinen, in *goederentreinen*, opgepakt als haringen, zonder levensmiddelen, in weer en wind, reizen van twee dagen, waarvan het resultaat werd, dat er bij aankomst van die goederentreinen velen waren overleden. Tal van slachtoffers hebben daarbij reeds het leven verloren. Dit heeft de requirant *moeten, kunnen weten.*”

Van Tuyll kwam uiteindelijk uit bij de strafmaat:

“De indruk die ik ... van requirant heb gekregen, is, dat deze man innerlijk geheel vergiftigd is door alle manipulaties en alle manieren van optreden en handelingen van het Derde Rijk. Deze man is – en dat vind ik bedroevend – niet in staat meer, eerlijkheid en oneerlijkheid van elkaar te scheiden, goed en kwaad van elkaar te scheiden (...)”

Gelet op “het ernstige karakter van de bedreven feiten en de ernstige gevolgen” kon de procureur-fiscaal instemmen met de opgelegde doodstraf en moest het door Rauter en diens raadsman ingestelde beroep worden afgewezen.³⁷

In zijn slotwoord stond de geëmotioneerde verdachte uitgebreid stil bij zijn carrière in de *Steierischen Heimatschutz* en de strijd die hij in zijn geboorteland had moeten leveren. Hij haalde zijn grootvader erbij die al in 1848 op de “*Barrikaden in Wien*” had gevochten voor de *Anschluss*: “*Ich bin ein leidenschaftlicher Freund und Anhänger des Anschlussgedankens gewesen.*” Nationaalsocialist was hij echter nooit geworden, “*weil ich durch und durch Soldat war.*” Rauter die zo zijn best had gedaan om als “*alter Kämpfer*” (met laag, prestigieus partijnummer) in de NSDAP opgenomen te worden, maar daar zelfs met de hulp van Himmler niet in slaagde, loog er op los:

---

³⁵ De president adviseerde het onuitgesproken deel van Rauters pleitnota aan de Raad van Cassatie te geven. Rauter: “Das liest doch niemand mehr, Herr Präsident.” *Het Proces Rauter*, 446-487.

³⁶ Pleidooi van raadsman. *Ibidem*, 505-506.

³⁷ *Ibidem*, 541-553.

“Ich bin der innersten Auffassung, dass Soldatentum und Parteientum sich neben einander nicht verstehen und vertragen. Und als Soldat habe ich mich grundsätzlich gewehrt der Partei beizutreten. Das hat zu solchen Kollisionen geführt, dass mir der Reichsführer mehrmals sagte: ‘Rauter, Sie fliegen, trotzdem der Führer auf Sie hält und Sie aus der österreichischen Heimatschutz kennt, fliegen Sie aus der Partei, aus der .... aus Ihrer Position als SS-Führer heraus.’ Ich sage: ‘Bitte Reichsführer, ich gehe doch stur meinen geraden Weg.’”

Groteske beweringen van de ‘stijfkop’ Rauter die de Raad van Cassatie ook nog meldde dat *hij* het was geweest die een regering-Mussert had tegengehouden. Hoe hij ook had gevochten tegen “*die Nazifizierungsbestrebungen, weil ich den niederländischen Volkscharakter zu genau kenne*”, maar toch het stempel kreeg opgeplakt: “*Deutschland ist Rauter.*” Hij had alle punten van de tenlastelegging aangevochten. De voormalige SS-generaal stipte aan het einde van zijn spreektijd een verklaring aan die hij op 9 november 1947 had geschreven aan het Bijzonder Gerechtshof waarin hij verzocht verantwoordelijk te worden gesteld voor alle door zijn SS-ondergeschikten gepleegde daden.³⁸ De verdachte tegenover de Raad van Cassatie: “*Ich bitte Sie nochmals: entlassen Sie meine Kameraden.*”³⁹

De president bepaalde vervolgens de uitspraak op 15 december 1948.

‘Ihr Mann hat sich jedenfalls gut benommen’

De media reageerden met instemming op de gang van zaken bij de Raad van Cassatie. Mr. Haga bleek uit ander hout te zijn gesneden dan zijn collega bij het Bijzonder Gerechtshof, de lankmoedige mr. Van Meeuwen. *De Nieuwe Dag* schreef onder de kop ‘Rauter schrompelt ineen na een kort verhoor’ over de president: “Rauter is geslagen. Het is frapperend, hoe ook nu weer de Duitser ineenschrompelt zodra hij een man tegenover zich vindt, die hem aan kan. Te vaak reeds werd hem in onze rechtszalen de gelegenheid gelaten door te draven; in dit proces krijgt zijn spel echter geen kansen meer.”⁴⁰

Ook *De Waarheid* was enthousiast: ‘Rauter schaakmat gezet’, aldus de kop. Mr. Haga had “de teugels strak in handen en des te duidelijker komt daardoor het karakter van Rauter tot uiting: laf, brutaal, volkomen mechanisch in zijn denken, elk direct antwoord ontwijkend, gespeend van ieder psychologisch inzicht, zie daar de man die jarenlang over leven en welzijn van het Nederlandse volk heeft beschikt.”⁴¹

Rauter had zijn zaak niet geholpen met zijn optreden in de zaal van de Hoge Raad. “Politiegeneraal was een slecht verliezer,” schreef *Elseviers Weekblad*: “Querulant zonder sprankje fierheid. Alle grootheid is een kwestie van proporties. En was generaal Rauter nog groot tegenover het soezigerige Hofje

---

³⁸ Ibidem, 77.

³⁹ Ibidem, 554-558.

⁴⁰ *De Nieuwe Dag* (21 oktober 1948) NIOD KB I 5639.

⁴¹ *De Waarheid* (21 oktober 1948). Ibidem.

aan de Kneuterdijk, hier zijn de bordjes voorgoed verhangen.” Redacteur Joost de Klerk was lyrisch over Haga, “de koele beleefde chirurg van de waarheid.”

Het slotwoord noemde De Klerk “een door emoties verstikt onsamenhangend betoog.” Ook hij noemde Rauter “een bad loser”, deze “grote atletische politie-generaal, wiens tuniekjas glad en strak spant over de geweldige rugspieren.” Hoe gehaat de vroegere *Höherer SS- en Polizeiführer* in 1948 was, de schrijver kon er nauwelijks woorden voor vinden. Rauters laatste uitroep “*Entlassen Sie meine Kameraden!*” is een “beroep van diep uit het diep Rauter zelf. Diep uit het freudiaans overwoekerde mensenhart van deze fatsoenlijke moordenaar, die gelooft dat hij de dood niet vreest.”⁴²

Mr. Van Rijckevorsel had intussen schriftelijk contact met Else Rauter. Hij meldde haar dat hij moeilijk kon inschatten wat de afloop van het hoger beroep zou zijn: “*Ihr Mann hat sich jedenfalls gut benommen.*” Verder schreef de raadsman dat hij (tot 4 december) met vakantie ging. Hij zou ruim op tijd terug zijn voor de uitspraak van de Raad van Cassatie. De verdediger had nog een positief bericht: de procureur-fiscaal had zijn ‘volle medewerking’ toegezegd voor een tweede bezoek aan haar man: “*Heute noch gehe ich zu ihrem Mann um ihn zu sagen, dasz er einen Besuch für Sie anfragen soll.*”⁴³

De echtgenote van Rauter was niet het type om lijdzaam toe te zien hoe haar echtgenoot langzaam naar de duinen bij Scheveningen werd gevoerd. Mr. Van Rijckevorsel had inmiddels een uitgebreid schrijven ontvangen van de eerder genoemde Dr. Lummert, de jurist die Else Rauter in de arm had genomen. Veel materiaal dat de ex-HSSuPF kon helpen, had de Duitse advocaat niet gevonden. Vonnissen van het Amerikaanse militaire gerechtshof in Neurenberg bleven voor hem gesloten, gerechtelijke uitspraken over collega-HSSuPF waren niet bekend: “*Gegen Bach-Zelewski, nach dem Herr Rauter fragt, ist bisher kein Verfahren eingeleitet.*”⁴⁴

Verlangend werd daarom in Celle uitgekeken naar de terugkeer van de Nederlandse raadsman van vakantie: “*Für meinen Mann wird es jedenfalls sehr beruhigend sein, Sie wieder im Lande zu wissen. Er scheint sich sehr verlassen zu fühlen.*” Else Rauter verheugde zich op haar tweede bezoek aan haar man in Scheveningen: “*Am besten passte es mir zwischen Weihnachten und Neujahr, evtl. zu Sylvester.*” Na Hanns-Hagen wilde ze deze keer oudste dochters Heide (negen jaar) en Irmgard (zeven jaar) meenemen. Ze had een vertrouwd logeeradres: bij Florrie Rost van Tonningen-Heubel.⁴⁵ Ook na de executie van haar echtgenoot zou Else Rauter contact houden met de weduwe van nationaalsocialist en

---

⁴² *Elseviers Weekblad* (6 november 1948).

⁴³ Mr. Van Rijckevorsel aan Else Rauter (27 oktober 1948). NA. Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

⁴⁴ Dr. Lummert aan mr. Van Rijckevorsel (10 oktober 1948). Ibidem.

Von Dem Bach-Zelewski trad als kroongetuige à charge op in het proces tegen de hoofdverdachten van de nazimisdaden voor het Internationale Gerechtshof te Neurenberg. Tegen hem werd geen aanklacht ingediend. Later volgden nog wel veroordelingen en vrijheidsstraffen, maar nimmer wegens zijn betrokkenheid bij het op grote schaal vermoorden van Joden. Smelser, R. en Syring, E. (red.), *Die SS. Elite unter dem Totenkopf. 30 Lebensläufe* (Paderborn 2000) 42-43. Wistrich, R., *Wer war wer im Dritten Reich?*, 16-17.

⁴⁵ Else Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (24 november 1948). NA. Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

SS-aanhanger mr. Meinoud Rost van Tonningen en haar kinderen.⁴⁶ Het viel haar zwaar om Rauters jongste dochters (Ingrid en Almut) thuis te laten, maar het was al de vraag “*ob Frau Rost van Tonningen uns zu dritt beherbergen kann.*” Er waren meer hindernissen te nemen, waaronder het vervoer. Met een maandelijks uitkering van 100 DM waren de reiskosten niet te betalen. Ze hoopte van mr. Van Rijckevorsel bij het Duitse consulaat te regelen dat zij en haar kinderen mee mochten liften met een “*Kurieraut*”. Else Rauter tenslotte: “*Bitte, sprechen Sie auch mit meinem Mann, ob es ihm so Recht ist.*”⁴⁷

De Raad van Cassatie liet op 8 december 1948 weten meer tijd nodig te hebben voor het arrest. De uitspraak werd ‘tot nadere datum’ uitgesteld.⁴⁸ Else Rauter correspondeerde verder met mr. Van Rijckevorsel over haar voorgenomen bezoek, dat in de kerstvakantie moest plaatsvinden “*denn Heide und Irmgard besuchen beide die Volksschule.*” De Nederlandse justitieautoriteiten moesten daarvoor toch gevoelig zijn:

“Denn bei der weltbekannten Liebe des Niederländers zu seiner Familie, besonders aber zu seinen Kindern wird auch ein hoher Gerichtshof es mir nicht versagen, nach einem halben Jahr 2 weitere seiner 5 Kinder meinem Manne nach vierjähriger Trennung zum Wieder-Kennenlernen bringen zu dürfen. Es bleiben dann doch immer noch die beiden Kleinsten, von denen er das Jüngste noch nie im Arm halten konnte.”

Verder stelde Rauters echtgenote de raadsman op de hoogte van de vorderingen van Dr. Lummert. De jurist was te weten gekomen dat in België Duitse advocaten waren toegelaten bij processen tegen vermeende *Kriegsverbrecher*. Dr. Lummert was nu voornemens, zo schreef hij, om half januari 1949 naar Brussel te reizen om zich van de inhoud van de daarop betrekking hebbende stukken op de hoogte te stellen. Een kopie van de brief van haar Duitse raadsman zou ze naar haar echtgenoot in Scheveningen sturen.⁴⁹

Deze kopie werd inderdaad bij Rauter afgeleverd. Nog steeds dacht de gevangene achteraf de procesgang te kunnen wijzigen als hem Duitse rechtsbijstand werd toegestaan. Op tweede kerstdag schreef hij aan mr. Van Rijckevorsel, dat zijn pogingen niet mochten worden opgevat als wantrouwen tegen zijn Nederlandse raadsman. Duitse juristen konden hun Nederlandse en Belgisch collega's echter behulpzaam zijn met het aanreiken van ontlastend bewijsmateriaal. Voor de Duitse autoriteiten had Rauter ook een boodschap: “*Es ist hoch an der Zeit, dass man in Deutschland einsieht, dass man den deutschen politischen Gefangenen im Ausland deutschen Rechtsschutz zur Verfügung stellt.*”

---

⁴⁶ G. Rost van Tonningen (24 juni 2015). Emailbericht.

⁴⁷ Else Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (24 november 1948). NA. Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

⁴⁸ De Tijd (8 december 1948).

⁴⁹ Else Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (15 december 1948). NA. Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

“*Ich bitte Sie um dringende Behandlung dieser Angelegenheit*”, besloot de voormalige SS-generaal de brief aan zijn raadsman, waaruit bleek dat zijn langdurige, eenzame detentie zijn blik op de juridische en politieke werkelijkheid enigszins had vertroebeld.⁵⁰ Echtgenote Else was nog niet langs geweest, maar had hij het ook gewild? Mr. Van Rijckevorsel schreef op oudejaarsdag 1948: “... *Ihr Mann war mit mir einverstanden dasz es besser war Ihren Besuch auszustellen bis nach der Urteilsverkündigung ...*”⁵¹

Op dezelfde dag, na vier weken vertraging, maakte de Raad van Cassatie bekend dat zijn uitspraak op 12 januari 1949 zou volgen.⁵²

Vertwijfeling in Celle

De uitkomst van hoger beroep kon voor Rauter en zijn raadsman niet als een verrassing zijn gekomen. De Raad van Cassatie verwierp de bezwaren tegen de door het Bijzonder Gerechtshof opgelegde doodstraf. In een uitgebreid arrest dat beurtelings werd voorgelezen door mr. Haga en raadsheer mr. Van Brakel, werden de klachten van Rauter een voor een afgewezen.⁵³ De bewezen verklaarde feiten “verraadden” – met uitzondering van het verbeurd verklaren van radiotoestellen en het in beslag nemen van huisraad dat geen zware bestraffing zou wettigen – “een zo verwerpelijke, immers van elk begrip van recht en zedelijkheid gespeende geestesgesteldheid” en hadden “dermate ernstige gevolgen voor talloze slachtoffers van het door den requirant uitgeoefende schrikbewind meegebracht dat deze slechts met het leven voor zijn gedrag zal kunnen boeten.”

De Raad wilde aannemen dat Rauter zich door zijn ijver had laten leiden “om met inzet van al de hem ten dienste staande middelen, de belangen van zijn land voor te staan en een Duitse overwinning te bevorderen”, maar dat kon geen “verontschuldigungsgrond of reden voor strafvermindering” zijn, “daar vaderlandslievende gevoelens nimmer een vrijbrief kunnen betekenen voor het voeren van oorlog met misdadige, immers door het volkenrecht gewraakte middelen noch voor de toepassing van onmenselijke terreurmaatregelen op bevolkingen van bezette gebieden.”

“Buitengewoon ernstig”, achtte de Raad het optreden van Rauter “tegen het joodse deel van het Nederlandse volk zomede de maatregelen ten aanzien van de arbeidsinzet – daaronder begrepen de deportatie van studenten.” De rechters rekenden de verdachte ook diens aandeel in de sluipmoorden “uiterst zwaar” aan. Bij “requirant” mocht “zoveel onderscheidingsvermogen” worden verondersteld dat “hij zich duidelijk bewust is geweest dat dergelijke laffe en in het geniep bedreven daden nimmer kunnen vallen binnen de grenzen, die aan de machtsuitoefening van een bezetter zijn gesteld.”

---

⁵⁰ Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (26 december 1948). Ibidem.

⁵¹ Mr. Van Rijckevorsel aan Else Rauter (31 december 1948). Ibidem.

⁵² *Nieuwsblad van het Noorden* (31 december 1948).

⁵³ Arrest Raad van Cassatie (12 januari 1949). *Het Proces Rauter*, 559-592. *Het Vrije Volk* (13 januari 1949).

Het aanbod van Rauter, die zich onschuldig achtte aan de gepleegde daden maar Nederland niettemin het recht op vergelding toekende en daarvoor de gevolgen wilde dragen, hadden volgens de Raad van Cassatie geen praktische betekenis, omdat “zij uitgaat van de veronderstelling als zou de Nederlandse Overheid bevoegd en bereid zijn een onschuldige als zoenoffer te doen vallen voor het tijdens den oorlog aan haar onderdanen berokkende leed, een gedachtegang, welke niet in overeenstemming is met de in dit land gangbare rechtsovertuiging, noch met de zedelijke opvattingen van het Nederlandse volk.”

Nu de voormalige HSSuPF door zijn aanbod had doen “blijken van een ook bij hem levendig besef van de verschrikkelijke gevolgen van het Duitse bestuur tijdens de jaren der bezetting” en schuldig was bevonden “wegens zijn aandeel in de misdragingen van dat bestuur”, betekende dat “met geen lichtere straf dan de door het Hof opgelegde kan worden volstaan.”⁵⁴

Mr. Van Rijckevorsel liet direct na de bevestiging van het doodvonnis weten dat Rauter geen gratie zou aanvragen: “Ook zijn vrouw zal dit niet doen.”⁵⁵ Aan mevrouw Rauter schreef hij dezelfde dag nog in een kort briefje: “*Zu meinem Bedauern musz ich Ihnen mitteilen, dasz heute die Urteilsverkündigung vom Bijzonder Gerechtshof durch den Bijzondere Raad van Cassatie bestätigt ist.*” Lichtpuntje was dat mevrouw Rost van Tonningen de raadsman had gemeld, “*dasz Sie [Else Rauter, Th.G.] und Ihre zwei Töchter bei Ihr logieren können.*”⁵⁶ Bij andere nog te berechten Duitsers sloeg de schrik om het hart. Wat stond hun na dit harde, onherroepelijke vonnis te wachten? Van Rijckevorsel probeerde mr. J.M. Barents, raadsman van Harster, op te monteren:

“... Voor Rauter, dus ook voor uw cliënt Harster, vind ik het belangrijkste punt in het door de Bijzondere Raad van Cassatie gewezen arrest, – eigenlijk het enige lichtpuntje voor Rauter in dit arrest – dat de Raad de bemoeienis van Rauter met de deportatie van de Joden niet strafbaar acht als mensenroof en doodslag, doch uitsluitend als mensenroof, terzake waarvan geen doodstraf kan worden opgelegd.”⁵⁷

Vertwijfeling en wanhoop hadden bezit genomen van Else Rauter na het bericht dat de Raad van Cassatie het doodvonnis van haar man had bevestigd. Ze voelde zich machteloos: “*Wie lange bleibt uns Zeit bis zur Vollstreckung des Urteils? 3 Monate?*” Omdat een verzoek om genade door haar echtgenoot was verboden, “*muß etwas anderes herausgefunden werden. Ich will nichts unversucht lassen – denn es muß nicht unbedingt zu diesem Opfergang kommen, wenn es auch recht ideal aussehen mag.*” Waren

---

⁵⁴ *Het Proces Rauter*, 590-591.

⁵⁵ *De Maasbode* (12 januari 1949). NIOD KB I 5640.

⁵⁶ Mr. Van Rijckevorsel aan Else Rauter (12 januari 1949). NA. Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

⁵⁷ Mr. Van Rijckevorsel aan mr. J. M. Barents (14 januari 1949). *Ibidem*.

Rauter was alleen “het gevangennemen der Joden als onderdeel van hun deportatie” ten laste gelegd, dus niet de deportatie zelf. *Het Proces Rauter*, 562.

de acht schoten die bij Woeste Hoeve haar man zo zwaar verwonden “*nicht schon genug persönliche Vergeltung*” geweest?

Het was daarom zaak dat Else Rauter zo spoedig mogelijk met haar dochters een bezoek kon afleggen aan de gevangenis in Scheveningen, schreef ze aan Van Rijckevorsel: “*Unser aller Hoffnung ist jetzt nur auf Sie gerichtet! Daher schreiben Sie bitte, womit wir Ihnen helfen können.*”⁵⁸

Overigens was met zijn weigering om gratie te vragen, de deur naar genade niet geheel afgesloten. Na elk uitgesproken doodvonnis werd “ambtshalve” nagegaan of de terdoodveroordeelde voor gratie in aanmerking kwam. Daarbij ging de minister van Justitie “volgens vaste regels” te werk.⁵⁹ De minister, KVP'er mr. Th. R. J. Wijers, verzocht op 14 januari 1949, “daartoe gemachtigd door Hare Majesteit de Koningin” het Bijzonder Gerechtshof advies uit te brengen “ter zake van de overweging van het verlenen van gratie aan betrokkene.”⁶⁰

Verzoek tot revisie vonnis

Als laatste redmiddel stond mr. Van Rijckevorsel een revisieverzoek ten dienste. “Naar wij vernemen”, schreef *Het Vrije Volk*, “doen hardnekkige geruchten de ronde dat een revisie van een vonnis niet uitgesloten is.” Om de mogelijk geschrokken lezer gerust te stellen: “Theoretisch is een revisie van een vonnis ... mogelijk. Practisch is het echter nog niet voorgekomen.”⁶¹

De raadsman van Rauter stuurde na ruggenspraak met zijn cliënt inderdaad op 14 februari 1949 een ‘revisierequest’ naar de Raad van Cassatie. De inhoud van het verzoek betrof een technisch-juridisch betoog met een aaneenschakeling van uitspraken van internationale rechtscolleges en van artikelen uit de “*Universal Declaration of Human Rights*” tot “Invoeringswet Militair Straf- en Tuchtrect”. De indiener van het rekest kwam tot de slotsom dat “ingevolge Duits recht aanvrager alleen mocht worden gestraft, indien de bewezen verklaarde gedragingen zouden bevatten de *bestanddelen* van feiten, strafbaar volgens het Duitse recht, doch zulks hier niet het geval is, evenmin als zulks het geval is naar Nederlands recht...”⁶²

Mr. Van Rijckevorsel kwam met een discutabele interpretatie toen hij beweerde, dat de Raad van Cassatie in zijn arrest in belangrijke mate ten gunste van zijn cliënt was afgeweken van het vonnis van het Bijzonder Gerechtshof. Rauter was louter schuldig verklaard aan oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de menselijkheid “en niet op die door hem gepleegde misdrijven van moord, mensenroof en vrijheidsberoving staande straffen.” Het was conform de overwegingen van het Hof. In elk geval beperkte dat de strafmaat aanzienlijk, aldus de raadsman, verwijzende naar het Wetboek van Strafrecht, “daar alle andere onder de rechtsmacht der bijzondere rechtspleging vallende personen, die in welke mate of op welke wijze oorlogsmisdrijven of misdrijven tegen de menselijkheid hebben gepleegd, niet mogen

---

⁵⁸ Else Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (19 januari 1949). NA. Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

⁵⁹ *De Gooi en Eemlander* (17 januari 1949).

⁶⁰ NA Gratieverzoeken Rauter 2.09.71 Inv.nr. 67.

⁶¹ *Het Vrije Volk* (19 februari 1949).

⁶² Revisierequest. *Het Proces Rauter*, 593-597.

worden gestraft met meer dan drie jaar gevangenisstraf.” Als daarvan bij verdachten die in Duitse dienst waren geweest, werd afgeweken, dan was er sprake van “verboden discriminatie”.⁶³

De door mr. Van Rijkevorsel aangevoerde argumenten maakten geen indruk op de Raad van Cassatie. Op 9 maart 1949 werd het revisieverzoek afgewezen omdat de raadsman geen nieuwe feiten had aangedragen die een nieuwe rechtsgang wettigden.⁶⁴ Met deze beschikking waren de rechtsmiddelen voor Rauter en zijn raadsman tegen het vonnis uitgeput. De terdoodveroordeelde moest zich gaan voorbereiden op het onvermijdelijke.

'Heldendood' als zoenoffer

Rauter zelf was na het arrest van de Raad van Cassatie van de cellenbarakken overgebracht naar de strafgevangenis in Scheveningen waar hij bezoek had gekregen van echtgenote Else en zijn dochters Heide en Irmgard.⁶⁵ De overplaatsing gebeurde onder druk van een bezorgde maar ook ongeduldige mr. Zaaijer. Hij schreef op 12 januari 1949 aan de minister van Justitie:

“De commandant van de Cellenbarakken deelt mij mede, dat hij aanwijzingen heeft dat Rauter voornemens is om zelfmoord te plegen. Terwijl uiteraard alle maatregelen worden genomen om dit te beletten zou ik Uwe Excellentie willen verzoeken wel te willen bevorderen, dat het doodvonnis zo spoedig mogelijk kan worden uitgevoerd, om risico's in afwachting hiervan te vermijden.”⁶⁶

De ter doodveroordeelde mocht dan geen gratie hebben aangevraagd en zijn echtgenote verboden het voor hem te doen, toch moest koningin Juliana zich – behalve over het ambtshalve gratieverzoek – buigen over enkele ‘particuliere’ smeebeden.

Rauters schoonzuster Thea Aigner, woonachtig in Oostenrijk, appelleerde aan het moedergevoel van de vorstin. Rauter was vader van jonge kinderen: “*In Nahmen dieser Kinder bitte ich für das Leben des Verurteilten.*” Zwager Hanns was gebonden geweest aan zijn “*Eid als Soldat.*” Thea Aigner herinnerde de vorstin er tenslotte aan dat de koninklijke familie Oostenrijk had bezocht en hoopte daarom dat “*Eure Majestät auch durch den Aufenthalt in unserer schönen Bergwelt die BITTE einer österreichischen Familie wohlwollender aufnehmen werden!*”⁶⁷ Eerder had de ‘Fürsterzbischof’ van Salzburg zich al tot de koningin gewend. Else Rauter mocht dan zelf niet om genade voor haar man

---

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Beschikking op revisierekest (9 maart 1949). *Het proces Rauter*, 610-611.

⁶⁵ *Het Vrije Volk* (19 februari 1949).

⁶⁶ Mr. Zaaijer aan minister Van Maarseveen van Justitie (12 januari 1949). NA Gratieverzoeken Rauter 2.09.71 Inv. nr. 67.

⁶⁷ Gratieverzoek Th. Aigner aan koningin Juliana (24 februari 1949). Ibidem.

vragen, ze had de kerkvorst verzocht het voor haar te doen: “*Um des Leides der Frau und der fünf unschuldigen Kinder Willen, bitte ich Eure Majestät Gnade für Recht ergehen zu lassen.*”⁶⁸

Rauters echtgenote zocht koortsachtig naar wegen om haar man te laten ontsnappen aan het vuurpeloton. Wanhopig schreef ze aan mr. Van Rijckevorsel of deze het afgewezen revisieverzoek niet rechtstreeks kon voorleggen aan de koningin met het verzoek het proces opnieuw te voeren “*unter einem anderen Gerichtshof.*” Mocht dat alles niet baten, dan moest de raadsman zijn best doen voor een derde bezoek aan haar man die ze dan kon laten kennismaken met zijn jongste dochter Almut, die hij nimmer had gezien. Else Rauter tenslotte: “*Könnten wir keinen einflußreichen Amerikaner interessieren?*”⁶⁹

‘Nederland in oorlogstijd’

De raadsman van Rauter had er intussen een probleem bij gekregen. In de eerste helft van maart 1949 verscheen *Nederland in Oorlogstijd*, een periodiek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Deze aflevering was geheel gewijd aan de persoon Hanns Albin Rauter. Ruime aandacht werd gegeven aan de twaalf gesprekken die prof. Posthumus en drs. De Jong hadden gevoerd met de voormalige *Höherer SS- und Polizeiführer*. Ook publiceerde De Jong in het blad zijn persoonlijke – eerder aangehaalde – impressies van de persoon Rauter.⁷⁰ *Nederland in Oorlogstijd* was opgemerkt door een aantal dagbladen die er uitgebreid aandacht aan besteedden.⁷¹

Dit tot woede van Rauter en zijn raadsman. Prof. Posthumus had eerder “op erewoord” beloofd de gesprekken nimmer te publiceren.⁷² Mr. van Rijckevorsel kon de in de dagbladen verschenen publicaties niet anders opvatten “dan als het voeren van propaganda teneinde de stemming te beïnvloeden vóór de ten uitvoerlegging van het tegen Rauter gewezen vonnis. Gezien de vrijheid van drukpers staat u dit vanzelfsprekend vrij en is dit voor uw verantwoording.”⁷³

Mr. Van Rijckevorsel typeerde de ook in de uitgave genoemde bevindingen van grafoloog Raake als een “onzinnig schertsartikel (...) U dient toch te weten, dat die onzin noch objectief noch feitelijk is en alleen maar geschikt is om stemming te maken tegen het zogenaamde gespleten en infantiele karakter van Rauter.”⁷⁴

Bij de koningin druppelden tegen het einde van maart nog twee gratieverzoeken binnen. Allereerst een van Rauters schoonouders Rudolf en Käthe Lauter:

---

⁶⁸ Aartsbisschop van Salzburg aan koningin Juliana (28 januari 1949). Ibidem.

⁶⁹ Else Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (20 maart 1949). NA. Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

⁷⁰ *Nederland in oorlogstijd* (maart 1949). NIOD

Analyse en karakterschets van H.A. Rauter door grafoloog Rose Raake.

⁷¹ *De Tijd* (16 maart 1949).

De Gooi en Eemlander (16 maart 1949).

⁷² Van Rijckevorsel aan directorium RIOD (15 maart 1949). NA. Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

⁷³ Van Rijckevorsel aan directorium RIOD (16 maart 1949). Ibidem.

⁷⁴ Van Rijckevorsel aan directorium RIOD (27 april 1949). Ibidem.

*“Wir wissen, dass unser Schwiegersohn geglaubt hat, als Soldat seinem Vaterland gegenüber seine Pflicht tun zu müssen, und dass er in seinem Handeln niemals unehrenhaft gewesen ist. Er ist niemals ein Feind des holländischen Volkes gewesen. Wenn er harte Massregeln ergreifen musste, dann geschah es nur deswegen, weil der Krieg solche von ihm forderte ...”*⁷⁵

De tweede bede werd verstuurd door Rauters voormalige adjudant Dr. Walther Brück:

*“Ich mache dieses Gesuch aus der innersten menschlichen Überzeugung zu versuchen, einem anständigen und edlen Menschen das Leben und den unschuldigen Kindern den Vater zu erhalten.”*⁷⁶

De gratieverzoeken kwamen niet alleen te laat, veel hadden ze ook niet veel uitgehaald. In de voorgaande dagen waren de betrokken instanties, procureur-fiscaal mr. Zaaijer, het Bijzonder Gerechtshof, de Raad van Cassatie en minister Wijers tot een eensluidend negatief advies aan de koningin gekomen.⁷⁷ De minister was van mening dat Rauter tot de zwaarste categorie oorlogsmisdadigers moest worden gerekend:

“Het is op die grond, dat de ondergetekende meent, dat Rauter niet voor gratie in aanmerking kan worden gebracht. Het Bijzonder Gerechtshof en de Bijzondere Raad van Cassatie – laatstgenoemde college met eenparigheid van stemmen – hebben een afwijzend advies uitgebracht.”

“Op bovengenoemde gronden” meende Wijers de vorstin “eerbiedig in overweging te geven het hiernevens gaande ontwerp-besluit, strekkende tot afwijzing van de ten behoeve van Rauter ingediende verzoekschriften om gratie, te willen bekrachtigen.”⁷⁸ Koningin Juliana gaf daar op 22 maart 1949 met haar handtekening gevolg aan.⁷⁹ De volgende dag meldde procureur-fiscaal mr. Zaaijer zich in de strafgevangenis om Rauter de uitvoering van zijn doodvonnis aan te zeggen. De datum was bepaald op vrijdag 25 maart 1949.⁸⁰

---

⁷⁵ Telegram Rudolf en Käthe Lauter (24 maart 1949). NA Gratieverzoeken Rauter 2.09.71 Inv. nr. 67.

⁷⁶ Gratieverzoek Dr. W. Brück (26 maart 1949). NA Collectie 154 K.T.M. van Rijkevorsel 2.21.205.79.

⁷⁷ Advies mr. Zaaijer (19 januari 1949); advies Raad van Cassatie (7 februari 1949). NA Gratieverzoeken Rauter 2.09.71 Inv. nr. 67.

⁷⁸ Advies minister van Justitie aan de koningin (16 maart 1949). Ibidem

⁷⁹ Afwijzing gratieverzoek voor Rauter (22 maart 1949). Ibidem.

⁸⁰ Schriftelijk verslag van afscheidsbezoek Harster aan Rauter (ongedateerd). NIOD Doc. I H.A. Rauter 1380 i 20.

Rauter zette zich na de boodschap van mr. Zaaijer meteen aan het schrijven. Behalve brieven aan zijn vrouw en aan naaste familie, schreef hij ook een uitgebreide brief aan zijn raadsman. Hij wilde mr. Van Rijckevorsel “*vom ganzen Herzen herzlichst danken*” voor zijn hulp tijdens de strafprocessen:

“Ich habe Sie dabei als groszen Idealisten schätzen gelernt, der Sie, obwohl durch und durch Niederländer doch pflichtgemäss eine für Sie so schwierige Aufgabe in überaus korrekter Form gelöst haben. Die Art und Weise wie Sie sich dieser Mission unterzogen haben, veranlaszt mich Ihnen ganz besonders zu danken. Dasz Sie als Jurist dabei erfolglos blieben, bedaure ich, doch liegt die Schuld gewisz nicht bei Ihnen. In meinem Falle waren die psycholog. und politischen Kräftekomponenten einmal gröszer als die juridischen und völkerechtlichen, welche sichtlich in den Hintergrund getreten sind wie bei allen diesen politisch bedingten Prozessen. Auch habe ich Ihnen die Verteidigung gewisz nicht erleichtert.”

Rauter legde nogmaals uit waarom hij geen gratie had gevraagd. Als “*Versöhnungsopfer*” voor het Nederlandse volk kon hij dat niet doen en “*ich fühle mich ad personam nicht schuldig, denn ich konnte unter den vorliegenden Verhältnissen nicht anders handeln.*” Hij wenste mr. Van Rijckevorsel “*das denkbar Beste*” voor diens carrière als jurist. Hij had nog een heilswens:

“Ihrem niederl. Volke aber, dem ich persönlich so sehr verhaftet bin und dasz ich so hochschätze und gegen ein tragisches Schicksal mich in Kriegszeiten gestellt hat, wünsche ich in diesen Stunden aus reinstem Herzen eine frohere und glücklichere Zukunft.”

Tenslotte kwam de te fusilleren oud-SS'er met nog een aantal verzoeken. Rauter stelde het op prijs als mr. Van Rijckevorsel als zijn getuige aanwezig zou zijn bij de executie. De procureur-fiscaal moest hem verder toestemming geven om het vuurpeloton ongeboeid tegemoet te treden; hij gaf zijn erewoord niet te vluchten of “*den Soldaten ein unruhiges Ziel zu bieten.*” Hij verzocht de raadsman om een officiële acte van overlijden voor zijn echtgenote te verzorgen en de laatste persoonlijke groeten aan zijn kinderen over te brengen. Een “*längere Abschiedsbrief*” liet hij daartoe achter in de gevangenis. Betekenisvolle pers-artikelen na zijn dood moesten naar Celle worden gestuurd voor “*mein Familienarchiv*”.

Vervolgens verzocht hij mr. Van Rijckevorsel “*als Anwalt und Gentleman*” zijn eer na zijn dood te verdedigen in de media als daartoe aanleiding mocht bestaan. Mocht zijn lichaam worden vrijgegeven, “*was mir 4 Jahre nach dem Kriege möglich erscheint*”, dan moest hij worden begraven op een Duits soldatenkerkhof tussen “*SS-Kameraden*”. Hij ging er van uit dat zijn weinige persoonlijke bezit naar de familie in Celle werd gestuurd. Van zijn broer Heliodor in Graz had Rauter de belofte gekregen dat deze de nog uitstaande onkostenrekening van achthonderd gulden bij de raadsman zou betalen zodra dat

mogelijk was: “*Da ich selbst über keine Vermögenswerte besitze, ist es mir leider nicht möglich einen direkteren Weg zu wählen.*”⁸¹

Tranen na het salvo

Op de dag dat Rauter de uitvoering van zijn doodvonnis kreeg aangezegd, stond Harster voor zijn rechters om zijn straf te horen. De voormalige *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und SD* kreeg twaalf jaar gevangenisstraf opgelegd, drie jaar minder dan werd geëist. Het Bijzonder Gerechtshof achtte bewezen dat Harster medewerking had verleend “aan het deporteren van meer dan 100.000 Joden uit bezet Nederland.” Ook stelde het Hof “ernstig plichtsverzuim ten opzichte van de toestanden in het *Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort*” vast. Van de derde aanklacht, het in *Schutzhaft* nemen en mishandelen door ondergeschikten van gevangenen werd – zoals hiervoor gemeld – de SS'er vrijgesproken.⁸²

De media reageerden gelaten op het opvallend milde vonnis. De uitspraak werd door de dagbladen veelal zonder commentaar gepubliceerd. Zelfs *De Waarheid* liet het bij een berichtje van tien regels. Alleen *De Post* merkte bitter op: “Deze nazi werd door het Hof veroordeeld tot 12 jaar gevangenisstraf met aftrek. Anderen betaalden hun verantwoordelijkheid voor tien slachtoffers met de dood of levenslang. Men is blijkbaar groot tegen de groten.”⁸³

De discrepantie tussen de strafmaat voor Rauter en die voor Harster wordt overigens door Chr. Ritz mede toegeschreven aan het verschil in aanwezigheid in de openbaarheid tijdens de bezetting. Rauter was het symbool van onrecht met zijn vele publieke optredens en zijn uitgevaardigde doodvonnissen, terwijl het moordenaarswerk van de ‘bureaucraat’ Harster en dat van een aantal collega’s en ondergeschikten in stilte werd uitgevoerd. Vandaar ook dat de twaalf jaar cel van de *Befehlshaber* het publiek onberoerd liet. De omzetting van de bij het publiek bekende SS-misdadigers Lages, Aus der Fünten en (Juden)Fischer in een levenslange gevangenisstraf leidde daarentegen tot felle protesten.⁸⁴

Wie zich wel druk maakte over het vonnis van Harster was mr. C. van Rij, de procureur-fiscaal in het proces tegen diezelfde Willy Lages, voormalig leider van de *SS-Aussendienststelle* te Amsterdam. De aanklager had zich ernstig gestoord aan de in zijn ogen te lage straf voor de voormalige BdS. Woedend blies hij stoom af in een brief aan jhr.mr. W.W. Feith, president van de arrondissementsrechtbank in Groningen:

---

⁸¹ Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (23 maart 1949). NA Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

⁸² Sententie Wilhelm Harster (23 maart 1949). NIOD W. Harster Doc. I 649 d 1.

Zie ook Th. Gerritse, *De ploert Hanns Albin Rauter en de correcte ambtenaar Wilhelm Harster*.

⁸³ *De Post* (2 april 1949). NIOD knipselmap Harster KB I 3021.

⁸⁴ Ritz, Chr., *Schreibtischtäter vor Gericht: das Verfahren vor dem Münchner Landgericht wegen der Deportation der niederländischen Juden (1959-1967)* (Paderborn 2012) 67-71.

“Een zeer lelijke noot is de veroordeling van zijn [Lages, Th.G.] vroegere chef Harster tot 12 jaar. Ik ben voornemens mijn oordeel daarover, nu de verdediger zich op deze straf gaat beroepen, niet onder stoelen of banken te steken.”⁸⁵

Mr. Van Rij hield woord. In zijn requisitoir sprak hij:

“De straf van Harster is mij ten enenmale onbegrijpelijk en ik beschouw die, oordelend als mens en jurist, als een bittere vergissing. Meer dan 100.000 vernietigde mensenlevens, vernietigd mede door de Dienststelle welke Harster leidde, die aan de besprekingen met Eichmann zelf deelnam – zoiets en zulk een aantal boet men niet met gevangenisstraf.”⁸⁶

Eerder had mr. Van Rij al contact gezocht met zijn collega bij de Bijzondere Raad van Cassatie en zijn ongenoegen geuit over het “onbegrijpelijke” vonnis”.⁸⁷ De uitlatingen van de procureur-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof in Amsterdam kregen nog een staartje. De president van dit Hof, prof.mr. J.A. van Hamel, boog zich over de kwestie, nadat zijn collega in Den Haag, mr. Van Meeuwen, contact had gezocht over het optreden van de aanklager. Van Hamel vroeg Van Rij daarom om nadere uitleg.

Die uitleg kwam er weer op neer, dat Van Rij zich belemmerd voelde door het vonnis tegen Harster. Lages en zijn raadsman schermden steeds met het vonnis tegen Harster. Als ondergeschikte van de *Befehlshaber* had hij slechts opdrachten uitgevoerd en daarom moest hem, Lages, een lagere straf worden opgelegd dan zijn superieur. Mr. Van Hamel in zijn verslag van het gesprek met Van Rij:

“Mr. Van Rij, die van inzicht was, dat Lages tot een veel zwaardere straf moest worden veroordeeld – hij heeft de doodstraf geëist, welke ook door ons hof is uitgesproken, – heeft het voor de kracht van zijn betoog onder meer noodzakelijk geacht, tegenover het hof ter openbare terechtzitting de argumentatie van den verdediger te ontzenuwen, door aan het precedent van de lagere veroordeeling van Harster zooveel mogelijk beteekenis te ontnemen.”

---

⁸⁵ Mr. Van Rij aan jhr.mr. Feith (30 juli 1949). NA CABR W. Lages Inv. nr. 140 (BR v. C 394/49).

Toen Van Rij na de oorlog als aanklager tegenover Lages stond, was hem de verdachte al bekend uit de oorlog. De chef van de SD en Sipo in Amsterdam zou de echtgenote van Van Rij in 1942 het voorstel hebben gedaan om de vrijheid van haar man voor 50.000 gulden te kopen. Mevrouw Van Rij zou dat voorstel hebben afgewezen. Lages ontkende na de oorlog de gang van zaken. Het initiatief zou van mevrouw Van Rij zijn uitgegaan; zij had geld geboden voor de vrijlating van haar echtgenoot. Piersma, H. *De drie van Breda.. Duitse oorlogsmisdadigers in Nederlandse gevangenschap 1945-1989* (Amsterdam 2005) 31-32.

⁸⁶ Requisitoir mr. C. van Rij (5 september 1949). NA CABR W. Lages Inv. nr. 140 (BR v. C 394/49).

⁸⁷ Mr. Van Rij aan de procureur-fiscaal bij Raad van Cassatie te Den Haag (28 juli 1949). Ibidem.

De procureur-fiscaal was in het algemeen tegen het bekritisieren van vonnissen, maar hier was sprake van de bekende uitzondering. Hij had zijn uitgesproken woorden vooraf nauwkeurig gewikt en gewogen “en zich verplicht te hebben geacht, geen andere termen te gebruiken, teneinde tegenover de verdediging het standpunt duidelijk bloot te leggen.” Voor Mr. Van Hamel was al tijdens het proces tegen Lages, dat hij presideerde, vast komen te staan dat het bij Van Rij ging om “een verzoeg van volkomen principieele strekking, dat een voor hem onmisbare schakel in de argumentatie van de door hem voorgedragen eisch opleverde.”

“De gedachte, dat daardoor deszelfs eer en waardigheid, of de eer en waardigheid der Rechterlijke Macht kon worden aangetast, trad voor de spreker terug. Ook voor onze Kamer is de betrokken passus verstaan in ’t geheele verband met de gevoerde pleidooien, dwingende belang der rechtspleging, zooals het Openbaar Ministerie dit gevoelde; los van elken blaam of kritiek tegenover een ander college.”

De president van Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam zag dan ook

“geene aanleiding, den heer Van Rij eene opmerking te maken of tot de orde te roepen. Wel heb ik hem doen weten, dat m.i. zekere andere nuances aanbeveling zouden hebben verdiend, teneinde persoonlijke gevoeligheden zooveel mogelijk te ontzien en onjuiste indrukken in de pers tegen te gaan. Essentieel echter zouden deze nuances géén verschil hebben gemaakt.”

Mr. van Hamel waagde zich niet aan een eigen oordeel over het vonnis tegen Harster:

“Een eigenlijk oordeel over de vraag, of de uitspraak in de zaak Harster al of niet voor gegronde kritiek vatbaar is, doet bij een en ander verder niet ter zake, en ik onthoud er mij van, hierop thans in te gaan. Wie zal ook de motieven volkomen kunnen doorvoelen welke bij het betrokken rechtscollege gegolden hebben? Wellicht zal de uitspraak nog in cassatie behandeld worden, en men kan het daarbij op de zaak vallende licht afwachten.”⁸⁸

---

⁸⁸ Reactie van Mr. Van Hamel aan minister van Justitie op requisitoir mr. Van Rij in proces-Lages (ongedateerd). NA Min. v. Justitie CABR 1945-1949 W. Harster Inv. nr 378 I Br v. C 292/49.

Mr. Haga, de president van de Raad van Cassatie, ontving in augustus 1949 een "Privatim" waarin ook kritiek werd geleverd op het vonnis tegen Harster: "Het is naar mijn weloverwogen overtuiging een geheel ontwrichtende uitspraak voor het geheele beeld van 't Duitse terreur-regime, en volkomen daarlantend, wat gij met de uitdrukking van deze overtuiging mijnerzijds doen kunt of wilt, meende ik U er in elk geval niet onkundig van te mogen laten." Wie de auteur was is niet uit het document op te maken. NIOD W. Harster Doc. I 649 e 19. Gerritse, *De ploert*, 37.

Rauter ontving bij het afscheidsbezoek in elk geval een opgeluchte Harster tegenover zich. Aan de andere kant was de oud-BdS aanvankelijk weer niet zo tevreden om af te zien van hoger beroep. Doch na ampele overwegingen kwamen hij en zijn raadsman tot de slotsom dat een dergelijke stap grote risico's inhield. Het was zoals mr. Van Rijckevorsel aan Else Rauter schreef: *“Dr. Harster hat die Kassationsberufung eingezogen. Dies schien mir ein kluger Entschluss, weil er in Kassation sehr wahrscheinlich eine viel schwerere Strafe bekommen hätte ...”*⁸⁹

Terwijl voor de terdoodveroordeelde het laatste etmaal verstreek, stuurde zijn echtgenote een telegram naar mr. Van Rijckevorsel met de vraag wanneer zij nog een keer naar Scheveningen kon komen met dochter Almut en zoon Hanns-Hagen. Rauter stuurde haar ook nog een telegram met als dagtekening 25 maart 1949, de dag van executie. Hij schreef: *“Geliebte, an unsern Hochzeitstage gruesst dich euch und Deutschland in unsterbliche Liebe und Treue letztmals. Lebt wohl = Hannes.”*⁹⁰

Nadat het dodelijke salvo in de Scheveningse duinen had geklonken, zette mr. Van Rijckevorsel zich aan het schrijven. Zijn dochter Laetitia: *“Terug op kantoor dicteerde Karel [van Rijckevorsel, Th. G.] zijn secretaresse de beloofde brief aan Rauters vrouw, terwijl beiden hun tranen niet konden bedwingen”*.⁹¹

*“Hiermit erfülle ich die traurige Pflicht Ihnen die letzten Grüsse Ihres Mannes für Sie und die Kinder über zu bringen ... Nach dem Aussprechen eines Gebetes zum allmächtigen Gott, hat er sich zur Stelle der Exekution begeben und ist auf der ihm eignen würdige Weise, unter Aufruf "Deutschland" für sein Vaterland gestorben.”*⁹²

Een anoniem graf

Nu Rauter dood was kwamen vanuit de rechterlijke macht de complimenten binnen bij mr. Van Rijckevorsel voor de wijze waarop hij de verdediging van zijn cliënt had gevoerd. In een amicebriefje schreef een zekere M. of H.:

“Karel, Hooykaas [mr. J.P. Hooykaas, advocaat-generaal bij de Hoge Raad, die nota bene in de periode 40-41 bij Justitie zaken had gedaan met de Duitsers, Th. G.] verzocht mij je over te brengen zijn door vele leden van de rechterlijke macht gehuldigde

---

⁸⁹ Mr. Van Rijckevorsel aan Else Rauter (3 februari 1950). NA Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

⁹⁰ Else Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (24 maart 1949). Ibidem.

⁹¹ Rijckevorsel, L.M.L. van, *Karel van Rijckevorsel. Strijder tegen onrecht* ('s Gravenhage 2004), 28.

⁹² Mr. van Rijckevorsel aan Else Rauter (25 maart 1949). NA Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

Ook Dr. Brück werd van Rauters dood op de hoogte gesteld. Als troost schreef Van Rijckevorsel daar nog bij: *“Rauter selber hat immer gesagt, dasz er glücklich war auf dieser Weise sterben zu können, aber es ist ja einmal so, dasz die Vollziehung der Todesstrafe meistens, in diezer Falle sehr sicher keine Strafe ist für den Person selber, sondern ausschliesslich für die Anverwandten, die unschuldig sein.”* (ongedateerd). Ibidem.

bewondering voor de wijze, waarop je je gekweten hebt van je taak als raadsman van R. Hij vermeldde nog, dat een zeer hooggeplaatst lid van de R. v. C. [Raad van Cassatie, Th. G.] wiens naam hij niet wilde noemen, tijdens de behandeling voor de Raad v. Cass. halverwege vol walging was weggelopen voor deze partijdige heren.”

Het handgeschreven briefje sloot af met de curieuze opmerking: “Mr. Zaaijer deelt ten volle dit oordeel om de wijze van behandeling door de Raad van Cassatie, zoals hij mij op 25-3-'49 mondeling heeft medegedeeld.” Was getekend: “A”.⁹³

Het nieuws dat het vonnis aan Rauter was voltrokken, werd door de dagbladen in korte berichten gebracht.⁹⁴ Het recht had zijn loop gekregen en daarmee was de zaak afgedaan. Alleen het uit de illegaliteit voortgekomen *Vrij Nederland* worstelde in een overpeinzing met “verwarrende gevoelens”:

“Rauter is ter dood gebracht, het vonnis is in alle stilte voltrokken, aan de gerechtigheid is voldaan. Men leest het korte bericht. Is men voldaan? Zoals men voldaan was wanneer tijdens de bezetting een gevaarlijk tegenstander kon worden geliquideerd? (...)

Toch is er twijfel: is de doodstraf, is de liquidatie-in-stilte en na vier, vijf jaar het enige antwoord dat wij konden geven? En is het niet zo, dat wij aldus de noodlottige cirkelgang van moord en weder-moord, van misdaad en wraak, nimmer zullen doorbreken?”⁹⁵

De kwestie-Rauter was overigens nog niet helemaal afgedaan. De *Gooi en Eemlander* wekte enige beroering met het nieuws dat de ter doodveroordeelde zelf het bevel “Vuur” had gegeven: “Hiertoe was hem verlof gegeven.”⁹⁶ *De Tijd* was woedend. “Is dit bericht waar”, vroeg de krant zich in een ‘Vrijmoedig commentaar’ af:

“Men heeft de man waarschijnlijk een of andere militaire eer willen laten. Maar als hij enige militaire eer verdiend heeft, had men hem dan niet het leven moeten laten? Maar wat is dat verder dan voor een vreemdsoortige militaire eer, die men hem heeft willen gunnen? Een volkomen misvorming van eer.”⁹⁷

De Tijd en de rest van de Nederlandse pers zouden nooit het gevraagde antwoord krijgen.

---

⁹³ Amicebriefje aan mr. Van Rijckevorsel (25 maart 1949). Ibidem.

⁹⁴ *De Volkskrant* (26 maart 1949): "Doodvonnis aan Rauter voltrokken. 'Schuldig' kwam nooit over zijn lippen." NIOD KB I 5640.

⁹⁵ *Vrij Nederland* (2 april 1949). Ibidem.

⁹⁶ *Gooi en Eemlander* (29 maart 1949).

⁹⁷ *De Tijd* (31 maart 1949).

Had Rauter toestemming gekregen om het bevel “Vuur” te geven? Mr. Van Rijckevorsel was overvallen door de actie van zijn cliënt, schreef hij aan Else Rauter, zoals ook de anderen die bij de executie aanwezig waren.⁹⁸ Later bevestigde de raadsman tegenover zijn dochter en in de *Haagse Courant* nogmaals het zelfinitiatief van zijn cliënt. Een verzoek om zelf het commando “Vuur” te mogen geven, was door mr. Zaaijer geweigerd.⁹⁹ Van Rijckevorsel in september 1985: “Hij [Rauter, Th. G.] commandeerde zelf het vuurpeloton, ofschoon hem dat verboden was. Hij riep ‘vuur’, in het Nederlands. En toen schoten ze.”¹⁰⁰

Begin april 1949 ontving Rauters raadsman post uit Duitsland. Verdriet en verbittering vochten bij Else Rauter om voorrang. Ze dankte de raadsman voor het briefje waarin de dood van haar echtgenoot werd gemeld. Het ergst vond ze de executie voor haar jongste kinderen die hun vader niet meer zouden leren kennen. Voor haar held Hannes was het maar beter zo:

“Um meinen Mann selbst bin ich ganz ruhig, denn das Vaterland, für das er mit heiszem Herzen gekämpft und gelitten hat, hätte er jetzt nicht wiedergefunden. So fand er den Tod, den er als Offizier des 1. Weltkrieges sich im Stillen immer gewünscht hat, den Heldentod für seine Groszdeutsche Heimat.”

Minder waardering had zij voor degenen die Rauter voor het vuurpeloton hadden gebracht. Zij zouden zich nog achter de oren krabben, merkte ze bitter op. Else Rauter had het Groot-Germaanse ideaal van haar man nog niet afgezworen:

“Jenen kleine Kreis von Patrioten, die händereibend ihren Triumphfeiern, im “Namen des Rechts” den SS-General Rauter endlich zu Fall gebracht zu haben, kann ich nur verachten! Möchte die Masse des niederländischen Volkes erkennen, dasz es in Zukunft nur ein Zusammengehen der germanischen Völker geben kann, als Bollwerk gegen die Gefahr aus dem Osten. Und möchten endlich die Vergeltungsprozesse ein Ende haben, im Groszen und im Kleinen! Endlich vergessen und neu beginnen, sonst friszt der Hasz ununterbrochen weiter! ”

---

⁹⁸ Mr. Van Rijckevorsel aan Else Rauter (23 april 1949). NA Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

⁹⁹ Gesprekken van L. van Rijckevorsel met haar vader mr. Karel van Rijckevorsel (Interview met L. Van Rijckevorsel (13 april 2010).

¹⁰⁰ Van Rijckevorsel was tegen de doodstraf, "want iemand doodstraffen is onherroepelijk. Tegelijk vind ik het inhumain om iemand echt levenslang vast te houden. Ze hadden de drie van Breda mijns inziens dan ook beter kunnen doodschieten. Later ben ik nog betrokken geweest bij het gratieverzoek van Lages." *Haagse Courant* (9 september 1985).

Else Rauter verzocht mr. Van Rijckevorsel minutieus verslag te doen van de laatste uren voor de executie: mocht haar man zijn uniform dragen, liet hij zich blinddoeken, wie begeleidden hem naar de fusilladeplaats en waar kon zij zijn “*sterbliche Hülle*” vinden:

*“Sie tun mich damit nicht weh, denn als seiner bester Kamerad weisz ich, dasz er als Idealist mit reinem gewissen ohne Todesfurcht gefallen ist, nur der Gedanke, uns schutzlos zurücklassen zu müssen, hat ihm schier das Herz abgedrückt. Besteht schon ein deutscher Heldenfriedhof? Und hat man seiner Bitte stattgegeben. Oder wurde er irgendwo im Dünensand verscharrt? Schon ehe man an einem 2. Weltkrieg dachte, träumte er davon, ich möchte seine Asche auf den höchsten Gipfel seiner steirischen Berge tragen und die Asche in alle Winde zerstreuen. Doch nun wollen wir ihm die Ruhe gönnen.”*¹⁰¹

Uit de woorden van Else Rauter wordt duidelijk hoe slecht zij de gevoelens in Nederland omtrent haar echtgenoot taxeerde. Nimmer zou haar de kans worden geboden de as van haar ‘held’ te laten vervliegen in de wind van Stiermarken. Een “*Heldenfriedhof*” dan? De raadsman:

*“Noch immer weisz ich nicht, wo Ihr Mann begraben ist, weil man mir dies noch nicht mitgeteilt hat, trotz meines Versuches. Was ich wohl weisz ist, dasz er auf einem der allgemeinen Friedhöfen hier im Haag in aller Stille, wie das Gesetz dies vorschreibt, beerdigt worden ist. Sollte ich später den richtigen Platz erfahren, so werde ich Ihnen dies zur Kenntnis bringen. Es ist jedoch nicht wahrscheinlich, dasz man mir den Platz nennt.”*¹⁰²

Nee, haar SS-generaal werd weggestopt in een naamloos graf op de Algemene Begraafplaats te 's Gravenhage, zoals dat ook was gebeurd met de collaborateurs Anton Mussert en Max Blokzijl.¹⁰³ Eerdere pogingen van mr. Van Rijckevorsel om via de directeur van de GG & GD in Den Haag Rauters lichaam tenminste te laten begraven op een Duits soldatenkerkhof, leden schipbreuk.¹⁰⁴

Tenslotte vroeg de weduwe aan de raadsman haar een akte van overlijden te bezorgen (inclusief zes tot tien kopieën) die waarschijnlijk was bedoeld om een uitkering van de Duitse overheid te verkrijgen. Ook wilde ze daarbij een officiële verklaring dat er in Nederland geen (in beslag genomen) financiële goederen van Rauter rustten. Kon mr. Van Rijckevorsel haar recente krantenknipsels toesturen en enkele ANP-foto's, al dan niet van het proces:

---

¹⁰¹ Else Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (3 april 1949). NA Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

¹⁰² Mr. Van Rijckevorsel aan Else Rauter (23 april 1949). Ibidem.

¹⁰³ Mr. Van Rijckevorsel aan Else Rauter (18 mei 1949). Ibidem.

¹⁰⁴ Mr. Van Rijckevorsel aan de directeur van de GG & GD (6 april 1949). Ibidem.

“Am besten gefällt mir ein Profilbild mit verschränkten Armen, das Vrij Nederland vom 10/IV.48 brachte (...) Und nun zum Schluss Ihnen, sehr verehrter Herr van Rijckevorsel, meinen und meiner Kinder verbindlichsten Dank dafür, dass Sie so überzeugend mitgeholfen haben, die Ehre meines Mannes wieder herzustellen und viele Anwürfe klarzulegen. Wenn nun ein unerforschliches Schicksal Ihrem heissen Bemühen und Ihrer unermüdlichen Arbeit im Kampf um Recht und Wahrheit den Enderfolg versagt hat, so bleibt Ihr Namen doch allezeit mit den Rauter-Prozess verbunden.”¹⁰⁵

Dat laatste was zeker waar. Steeds weer werd de latere KVP-politicus in interviews herinnerd aan de juridische bijstand tijdens het proces tegen zijn beruchte cliënt. Een proces, waarbij het voor de Nederlandse justitie, aldus de ex-raadsman in *Het Parool*, vooral ging om aan de buitenwereld, met name Duitsland, te tonen “dat er niets mankeerde aan de procesgang.”

“Hij wist nog dat Rauter hem had gezegd dat hij er alle begrip voor zou hebben gehad als hij na zijn arrestatie meteen was doodgeschoten. Maar als het dan toch tot een proces kwam, moesten ook alle mogelijkheden om zijn leven te redden worden aangegrepen.

Was het niet onvermijdelijk om iets aardigs te gaan voelen voor Rauter? Van Rijckevorsel had er geen last van: ‘Maar het was op zich geen onsympathieke man. Hij was typisch iemand die een weg was opgegaan en die bleef vervolgen, ook toen duidelijk was, waar die weg toe leidde .....’¹⁰⁶

Tijd om af te rekenen

Het ongenoegen dat mr. Van Rijckevorsel in brieven aan het directorium van het RIOD had geuit over de publicatie van het maartnummer van *Nederland in oorlogstijd* kreeg nog een venijnige staart. Nooit had hij Rauter op erewoord beloofd, zo antwoordde prof. Posthumus namens het directorium, om de gesprekken met hem “nimmer” te publiceren. Hier was sprake van een misverstand. Alleen was de gevangene toegezegd de inhoud van de twaalf gevoerde gesprekken niet aan de Bijzondere Rechtspleging door te geven, “zoals met het overige door ons Instituut verzamelde materiaal in de regel wel geschiedde. Aan deze toezegging hebben wij ons wel gehouden.”

---

¹⁰⁵ Else Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (3 april 1949). Ibidem.

¹⁰⁶ Interview Van Rijckevorsel door P. Arnoldussen (*Het Parool*, 28 mei 1997). NA Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

Ook het verwijt dat het RIOD zich met bovengenoemde publicatie schuldig had gemaakt aan het voeren van propaganda om de “stemming van het publiek te beïnvloeden, wierp Posthumus van zich: “Bedoeld nummer droeg een objectief en feitelijk karakter.”¹⁰⁷

Dat was niet waar; alleen al door de gepubliceerde persoonlijke indrukken van L. De Jong en de pseudowetenschappelijke karakterschets van Rauter door grafologe Raake. De publicatie komt “als een vonnis over”, aldus A. van Bocksmeer in haar proefschrift over het vroege werk van het NIOD:

“Met het speciale Rauter-nummer ging Oorlogsdokumentatie deel uitmaken van de publieke rechtbank die Rauter, los ván maar wel meegevoerd dóór Zaaier, al lang ter dood had veroordeeld (...) De weinig terughoudende toon van het Rauter-nummer paste bij de manier waarop procureur-fiscaal Zaaier de zaak-Rauter aanpakte.”¹⁰⁸

De anders zo beminlijke Van Rijckevorsel reageerde ook ongekend fel op de brief van prof. Posthumus. Rauter had hem “meerdere malen stellig medegedeeld”, dat de door Posthumus gevoerde gesprekken “eerst geruime tijd” na Rauters dood zouden worden gepubliceerd:

“Ik vernam daarenboven laatst toevallig, dat een vertegenwoordiger van uw instituut dit eveneens aan een derde mondeling heeft bevestigd. Hoe het ook zij, uw “neen” staat tegenover Rauter’s “ja”, terwijl de kwestie van geen groot praktisch belang meer schijnt. Voor mij persoonlijk is het echter helaas een reden temeer om de ernst van Uwerzijds gegeven beloften in twijfel te trekken.”

Deze twijfel was voortgekomen uit eerdere ervaringen met het Instituut. De Jong had hem beloofd, “dat ik van alle stukken en bescheiden, die uw instituut inzake Rauter zou verzamelen exemplaren in mijn bezit zou ontvangen”, op dezelfde wijze waarop ze naar de procureur-fiscaal werden gestuurd. Nimmer had Van Rijckevorsel iets ontvangen, ook niet toen hij schriftelijk aan de belofte herinnerde. Een verklaring waarom werd evenmin gegeven.

Om de opmerking van Posthumus dat de artikelen in *Nederland in oorlogstijd* een “objectief en feitelijk karakter” droegen, had de Haagse advocaat “gelukkig wat kunnen lachen.” Hij ging verder in op wat volgens hem aan de inhoud van de gewraakte periodiek schortte om zijn brief te eindigen met: “Ik had natuurlijk uw schrijven gewoon naast mij neer kunnen leggen, doch ik meende, dat u er meer aan zoudt hebben om te weten wat ik er van vind.”¹⁰⁹ En dat was duidelijk.

---

¹⁰⁷ Prof. N.W. Posthumus (directorium RIOD) aan mr. Van Rijckevorsel (29 maart 1949). Ibidem.

¹⁰⁸ Bocksmeer, *De oorlog verzameld*, 180-184.

¹⁰⁹ Mr. Van Rijckevorsel aan Directorium RIOD (27 april 1949). NA Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

De correspondentie sudderde verder, waarbij De Jong, Posthumus en het RIOD toch stappen terug moesten doen. Zo schreef De Jong op 17 mei 1949 “persoonlijk en buiten verantwoordelijkheid van het directorium” aarzelend, dat Van Rijckevorsel inderdaad was beloofd het aan de procureur-fiscaal gestuurde materiaal te ontvangen:

“Ik kan mij indenken, dat het feit, dat ik terug moest komen op de toezegging, die ik u in juni 1947 deed, bij u een vreemde indruk gemaakt heeft. De achtergrond van deze zaak is deze, dat, terwijl onze instelling en ook ik persoonlijk het aanvankelijk in onze onschuld als volstrekt normaal beschouwden, om al ons materiaal zowel aan de aanklager als aan de verdediger door te geven, ons op het einde van 1947 niet alleen een andere gedragslijn voorgeschreven werd, doch ons ook verzocht werd, omtrent deze verandering jegens derden niets te doen blijken. Het spijt mij, dat ik niet duidelijker kan zijn, maar ik hoop, dat ik hiermede de zaak in het juist perspectief heb geplaatst.”¹¹⁰

Het directorium van het RIOD bevestigde vier dagen later de woorden van De Jong.¹¹¹ Blijft de vraag over wie “de verandering van gedragslijn” oplegde en opdracht gaf daarover “jegens derden niet te laten blijken.” Prof. Posthumus, mr. Zaaijer, het Bijzonder Gerechtshof of wat waarschijnlijk lijkt, het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschap op instigatie van Justitie?

Wie ook bleef corresponderen was Else Rauter. In mei 1949 meldde ze dat ze de overlijdensakte van haar man en de rugzak met de laatste persoonlijke stukken uit Nederland had ontvangen. De verklaring van onvermogen was nog niet binnengekomen en daar zat ze om te springen. De openstaande rekening aan kosten die de raadsman had gemaakt, knaagde aan haar. Hadden haar zwagers in Oostenrijk al geld overgemaakt? Van haar schoonzuster, de echtgenote van Rauters oudste broer Hubert, had ze gehoord dat hij een geldbedrag in guldens of Oostenrijkse Schilling had gereserveerd. Tenslotte wilde de weduwe weten uit welke bron de Nederlandse dagbladen hun “*Hetzkampagne*”, in de dagen voor de executie, hadden geput.¹¹²

Het gezin van de eens zo machtige SS-generaal leefde in die eerste naoorlogse periode in kommervolle omstandigheden, schreef Else Rauter in het najaar van 1949 aan mr. Van Rijckevorsel. Ze ontving alleen “*Wohlfahrtsunterstützung*” die niet voldoende was voor het levensonderhoud. Daarom had ze bij de Duitse overheid een aanvraag ingediend voor een uitkering voor oorlogsslachtoffers. In aanmerking kwamen de weduwen en kinderen van Duitse soldaten die op het slagveld waren gevallen of slachtoffer van gebeurtenissen die aan de oorlog waren toe te schrijven. :

---

¹¹⁰ Drs. L. de Jong aan mr. Van Rijckevorsel (17 mei 1949). Ibidem.

¹¹¹ Mr. Van Rijckevorsel aan dr. De Jong (17 mei 1949). Ibidem.

¹¹² Else Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (24 mei 1949). Ibidem.

“Um diese Rente zu bekommen, muss ich also den Nachweis führen, dass mein Mann in den Niederlanden ein Opfer der Kriegereignisse geworden ist. Diese Nachweis ist umständlich, da mein Mann in den Niederlanden verblieb.”

Else Rauter verzocht de raadsman haar een benodigde verklaring te sturen. Een conceptverklaring had ze al meegestuurd.¹¹³ In het correspondentiearchief van de raadsman is niet terug te vinden of hij de verklaring ook heeft verstuurd.

Begin 1950 ontving mr. Van Rijckevorsel weer post uit Duitsland. Else Rauter verontschuldigde zich dat de openstaande rekening nog steeds niet was betaald, ondanks de beloften uit Oostenrijk:

“Mir persönlich ist es äußerst peinlich, daß nach einem Jahr überhaupt noch ein Wort darüber verloren werden muß! Aber Sie sehen, lieber Herr van Rijckevorsel, ich rede selber gegen eine Mauer.”

Ze kon ook positieve momenten melden. Bij Kurt Student, de voormalige parachutistengeneraal, had ze in Hamburg gezellig koffie gedronken en over voorbije tijden gesproken. Wat haar ook goed deed:

“Überall wohin ich komme, begegne ich der größten Hochachtung im Gedenken an meinen verstorbenen Mann. In Offiziers- beziehungsweise Generalskreisen wird sein Tod allgemein als ungerechtfertigt empfunden.”

Het zette haar aan het mijmeren: *“Jetzt vor einem Jahr war ich zum letzten Mal in Scheveningen, es scheint mir doch als seien schon viele Jahre seither vergangen.”*¹¹⁴

Aan het einde van 1950 ontving mr. Van Rijckevorsel nog een kerstkaart uit Duitsland. *“Frohe Weihnachten und ein besseres Neujahr, dass Ihnen u. Ihre Familie viel Gesundheit bringen möge...”*¹¹⁵ Hubert Rauter zorgde voor een mooi begin van 1951. De raadsman schreef op 5 februari een kort briefje naar Celle, waarin hij dankte voor de ontvangst van 993,24 gulden voor gemaakte onkosten.¹¹⁶ Ook de laatste openstaande rekening van Hanns Albin Rauter was nu vereffend.

---

¹¹³ Else Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (7 november 1949). Ibidem.

¹¹⁴ Else Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (30 januari 1950). Ibidem.

¹¹⁵ Else Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (20 december 1950). Ibidem.

¹¹⁶ Van Rijckevorsel aan Else Rauter (5 februari 1951). Ibidem.

*Trauert nicht um mich, denn mein Geist lebt weiter!
Er geht ein in jene wirkliche Welt, die wir kleinen Menschen
nicht kennen, und er wird sich vereinen mit dem grossen
Strom der Kräfte Gottes*

H.A. RAUTER¹

Epiloog

Een verdrongen nachtmerrie

Siegfried in Nederland

Nu Rauter zichzelf op die maartse ochtend van 1949 uit het aardse bestaan had gecommandeerd, blijft de vraag wat hem inspireerde tot zijn compromisloze levenshouding. Het antwoord ligt mogelijk besloten in een brief die hij in de zomer van 1944 schreef. De *Höhere SS-und Polizeiführer* was enthousiast, zo liet hij daarin Nico de Haas, *Hauptschriftleiter* van *De Hamer*, een SS-maandblad voor volkenkunde weten.² Dat was een gemoedstoestand voor een man die het Nederlandse volk in de voorgaande jaren anders had leren kennen. Ook zijn naaste omgeving, collega's en ondergeschikten, werden met weinig warmte bejegend.

De ietwat hoge stem van Himmlers plaatsvervanger in Nederland klonk als het geratel van een mitrailleur. Bij zijn correspondentie, dienstbevelen, rapporten was het niet anders: zinnen uit plaatstaal gezaagd. Nimmer was er plaats voor twijfel, een persoonlijke noot, iets van humor, een warm gebaar. Compassie, aanmoediging, belangstelling voor het wel en wee van de ander, je komt het – afgezien van enkele brieven aan oude strijd vrienden uit zijn Oostenrijkse periode – nergens tegen.

De SS'er moet daarom door iets bijzonders zijn beroerd, dat hij zijn geestdrift zo liet blijken in de brief aan De Haas. Rauter:

“Ich habe vor einigen Wochen das neue Buch des Prof. Jan de Vries “Die geistige Welt der Germanen” gelesen und bin davon sehr begeistert. Ich habe dies auch Herrn Prof. De Vries geschrieben und meine Freude zum Ausdruck

---

¹ Afscheidsbrief Rauter aan echtgenote Else (25 maart 1949). *Die Aula*, decembernummer 1977.

² *De Hamer* verscheen voor het eerst in oktober 1940 in een oplage van ongeveer 20.000 exemplaren. Het was een rijk geïllustreerd blad voor een breed publiek over “volkskunde” en “Germanenkunde”, wat tot resultaat had, dat veel bijdragen handelden over boerderijgevels en volksgebruiken. Dit alles in overeenstemming met de SS-ideeën op dat gebied. *Kuerzer Bericht über den “Hamer” und “Liebaert” Verlag* en *Die Arbeit des Hamer-Verlages* NIOD 007 GKfdSw 1.7.4. De Volksche Werkgemeenschap / De Germaansche Werkgemeenschap Nederland. 316. In 't Veld, *De SS en Nederland*, 270. Henkes, B., *Uit liefde voor het volk. Volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit 1918-1948* (Amsterdam 2005) 195-264.

*gebracht, in welch wunderbarer Form er sich in unsere Arbeit eingeschaltet hat und gerade auf die alten germanischen Werte zurückkommt, die dem Niderländertum näherbringt und damit jene Brücke baut, über die ein jeder Humanist und Christ gehen muss, wenn er sich mit dem Nationalsozialismus vertraut machen will....*³

Rauter waardeerde De Vries hier als collaborateur die een brug probeerde te slaan tussen het nationaalsocialisme en “christenen en humanisten”. Voor de HSSuPF was de auteur een bruikbare propagandist.

De Vries was destijds hoogleraar in de Oud-Germaanse talen en de vergelijkende taalwetenschappen aan de universiteit van Leiden. Voor de oorlog was hij een vooraanstaand wetenschapper. Tijdens de bezetting belandde hij in SS-vaarwater (begunstigend lid) en na Dolle Dinsdag (september 1944) week hij uit naar Duitsland. De oud-germanist behoorde daarmee tot het kleine groepje wetenschappers dat openlijk de kant van de bezetter koos.⁴

Wat sprak Rauter verder aan in *Die geistige Welt der Germanen*, waarin verhalen, sagen en mystieke gebeurtenissen over pre- en proto-geschiedenis van noordelijk West-Europa werden verbonden aan wat nationaalsocialisten, SS'ers en verdere ‘volkse’ verwanten, op zoek naar de “oorsprong van het eigene”, over de Germanen wilden horen en lezen?⁵

De Vries knoopte met het grootste gemak Tacitus aan de geschiedenissen van Vikingkoningen, wier namen ons volstrekt onbekend zijn. Aan de hand van de Edda en wagneriaanse literatuur, wekt hij de indruk de ziel van de Germaan, diens eigenschappen en sociale leven te kunnen doorgronden. Zo begint hij het hoofdstuk *Die Ehre des Mannes*: “*Welches sind die höchsten Güter des germanischen Mannes? Auf diese Frage lautet die Antwort: Mut, Treue und Ehre.*”

Deze zinnen moeten voor Rauter een feest der herkenning zijn geweest. Zeker als De Vries als voorbeeld de ‘*Siegfried-Gestalt*’ geeft, in wie voornoemde karaktereigenschappen door de goden zijn gestanst: in het gevecht met de draak kent hij geen zwakke momenten. Vervolgens toont hij zijn trouw tegenover Gunnar en gaat met blij gemoed zijn noodlot tegemoet in de wetenschap dat hem als beloning eeuwige roem wacht.⁶ Ziehier in een notendop de door Rauter onderschreven deugden die Himmler ook van zijn elitekorps verwachtte. Siegfried als man van de grote daad, nimmer twijfelend, nimmer dralend,

---

³ Rauter had nog een vraag aan de hoofdredacteur van *De Hamer*: “Ist Ihnen bekannt, ob das in den Niederlanden erschienene Buch “Die Wikinge in den niederen Landen” auch in deutsch erschienen ist? Ich interessiere mich für diese Arbeit ausserordentlich.” (1-8-1944) NIOD 077 GKfdSw 6. Ingekomen en minuten van uitgegane stukken van H.A. Rauter 1 augustus 1944-18 januari 1945

Vries, P.M.L., *Die geistige Welt der Germanen* (Halle a/d Saale 1942).

⁴ Henkes, B., ‘Voor Volk en Vaderland. Over de omgang met wetenschap en politiek in de volkskunde’ in *Volkseigen, ras, cultuur en wetenschap in Nederland 1900-1950*. Elfde jaarboek van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (Zutphen 2000) aldaar 62-94.

⁵ Zie daarvoor ook M. Eickhoff, *De oorsprong van het ‘eigene’*. *Nederlands vroegste verleden, archeologie en nationaal-socialisme* (Amsterdam 2003).

⁶ De Vries, *Die geistige Welt der Germanen*, 11.

overtuigd van zijn missie, die zijn opdrachten – welke deze ook zijn – in dodelijke gehoorzaamheid uitvoert. Siegfried als de ideale SS'er.

Volgens De Vries kwam bij de Germanen moed op de eerste plaats:

*“Das Eigentümliche des germanischen sittlichen Gefühls is gerade seine Bezogenheit auf das menschliche Dasein selbst. Der Mut, der gepriesen wird, ist die Kampfreudigkeit des kriegerischen Mannes, seine Unerschrockenheit im Angesicht des Todes, seine trotzige Haltung dem Schicksal gegenüber.”*⁷

De strijd was daarom de hoogste toets voor de Germaanse man: *“Aus allen Teilen der germanischen Welt und aus allen Zeiten hören wir das stolze Bekenntnis zur mannhaften Tat.”*⁸

Na moed kwam trouw als goede eigenschap van de Germaan. De Vries stelt vast, dat moed en trouw (vasthouden aan de belofte, de eed, aan het gegeven woord) de ‘Wahrzeigen’ (kentekenen) van de Germaanse eer zijn: *“Das sittliche Empfinden der Germanen gipfelt in der Ehre, die das unerschütterliche Fundament der menschlichen Würde ist.”* De eer was bij de Germanen zo belangrijk, dat – aldus de volkskundige – deze niet alleen afhing van persoonlijk gedrag, maar ook van de opstelling in de maatschappij. Heldhaftig gedrag bepaalde de eer van de Germaanse man meer dan geld en grondbezit: de wijze waarop de mens zich in de verschillende levensfasen opstelt, daar ging het om.⁹

De door De Vries geschreven bladzijden moeten Rauter het gevoel hebben gegeven of hij op de *Wewelsburg*, de ordeburcht van de SS, vormingsmateriaal van de *Schutzstaffel* zat te lezen. Vergeet nooit, had Himmler halverwege de jaren dertig een gehoor van SS-kaderleden al voorgehouden, dat zij behoorden tot ‘een orde van ridders, waarvan de leden werden gekozen op bloed en dat zij levenslang met lichaam en geest toebehoorden aan deze SS-orde.’¹⁰

Rauter voelde in als zijn vezels dat hij tot deze orde behoorde. Van de Germanen kon hij nog leren dat de eer van de man niet zozeer van zijn eigen mening en overtuiging afhankelijk was, maar van hoe zijn *“Mitmenschen”*, zijn stamgenoten, over hem dachten. De Vries spreekt hierbij van *“Sippe”* (in het Nederlands “sibbe”), een woord dat tijdens de oorlog in het vocabulaire van nationaalsocialisten en de bezettende macht een grote betekenis zou krijgen. Eer spiegelt zich in de houding van anderen tegenover de Germaanse man: *“Wenn dieser Spiegel trübe wird, muss der Mann auch in seiner eigenen Wertschätzung unsicher werden”*.

Het is daarom niet verwonderlijk, dat *der germanische Mensch* erg gevoelig (*“hellhörig”*) was voor smaad; die zou hij misschien veel meer vrezen dan zwaardslagen in het open gevecht, want zulke woorden van afgunst dringen als ‘giftige pijlen in het hart van de mannelijke eer’. Met als giftigste pijl

---

⁷ Ibidem, 11-16.

⁸ Ibidem, 17.

⁹ Ibidem, 23-24.

¹⁰ Bijeenkomst van SS-leiders op 19 januari 1935 te Breslau. Ibidem. Zie ook Bundesarchiv NS 19/1092.

die van de beschuldiging van lafheid: *“Natürlich kann der kriegerrische Germane nicht dulden, dass ihm der Vorwurf gemacht wird, er sei feige (...) Der Tod während der Flucht ist das schlimmste Übel.”*¹¹

In het hoofdstuk *Das harte Gesetz* werkt De Vries het gegeven dat de dood te verkiezen is boven een verder eerloos leven, verder uit. Dit kapittel heeft Rauter in het bijzonder aangesproken, gezien zijn uitlatingen in de laatste periode van zijn leven:

*“Ich möchte nicht den Eindruck wecken, dass ich während des Krieges irgendwie versucht hätte, mir falls es schief ginge mit Deutschland, den Rücken zu decken. Mein kleines Bisschen Ich ist ganz uninteressant. Nur wie das deutsche Volk über mich urteilt, nur die Meinung meines deutschen Volkes ist mir wichtig.”*¹²

De SS-professor komt in zijn betoog al snel uit bij een begrip waar zowel Germanen als SS'ers zich zo mee bezighielden: het *Schicksal* (lot c.q. noodlot). Dat lot was niet iets dat de betrokkene persoonlijk bewerkstelligt: het is Iets, een Macht, waarop de mens geen invloed kan uitoefenen. *“Es ist bestimmt”*, licht De Vries toe. *“In den wechsellvollen Verlauf seines Lebens steht der Mensch dem Walten eines Schicksals gegenüber, dass sich auf sehr verschiedene Weise offenbaren kann, aber immer eine Entscheidung über das Leben trifft.”*

De tekenen des tijds

Dat onontkoombare lot bracht gelukkig niet alleen de dood, maar soms ook het geluk. Vloek of zegen, het lag allemaal dicht bij elkaar. Wie gevoelig was voor de mystiek der Germanen, de sagen over drakendoders, betoverde zwaarden, koningsschatten, Nibelungen, gebroken eden, trouweloosheid, offers, orakels, die moest goed op de tekenen des tijds letten. De taal der runen onthulde

*“durch ihre Verbindung mit der übersinnlichen Welt, oder als Äusserung eines göttlichen Wissens, die zukünftigen Ereignisse. Daraus ergibt sich aber notwendigerweise, dass diese Zukunft schon vorausbestimmt ist, dass als das Leben eines Menschen oder die Geschichte eines Volkes nach unabänderlichen Gesetzen verläuft. Es waltet ein Schicksal über die Welt.”*¹³

Het noodlot waarde over de wereld. De ridders van de Wewelsburg, de nazaten der Germanen, waartoe Rauter zichzelf – wellicht vanwege zijn afkomst uit het Duits-Slavische grensgebied – rekende, zagen

---

¹¹ De Vries, *Die geistige Welt der Germanen*, 26-28.

¹² Postuma en De Jong, *Gesprekken met Rauter*. Vierde gesprek, 15.

¹³ De Vries, *Die geistige Welt der Germanen*, 71-76.

2000 jaar later de tekenen nog steeds. Het lot had weinig meer met toeval te maken, omdat de zelfbenoemde opvolgers van Hermann de Cherusker inmiddels kennis hadden kunnen nemen van wat de dichter van het Edda-lied daarover te melden had. Het was weliswaar de “*immanente Gestalt*” van de mens die “*aus seiner eigenen Natur*” het lot (noodlot) voedingsbodem gaf en natuurlijk was er een “*übermächtiges Schicksal, das sich fürchterlicher Wut (...) herabsetzen kann*”, maar daaronder was er veel te sturen voor wie de runen van de tijdgeest begreep.¹⁴ Juist Hitler en zijn helpers, met name Himmler, hadden de signalen herkend en daarop adequaat gereageerd. Via de *Reichsführer* en zijn SS, gesouffleerd door een messiaanse *Führer*, zou uiteindelijk een nieuwe wereldorde worden geschapen. Als overtuigd SS'er kon Rauter trots zijn aandeel leveren aan deze grootste arbeid, zoals hij in gevangenschap verklaarde:

*“Die Schutzstaffel der Nationaalsozialistischen Deutscher Arbeiterpartei war ein ausserordentlich sauberer Korps (...) Sie waren keine ‘blutgierige Hunde’ , aber sie waren deutsche Soldaten durch und durch, germanische Soldaten!”*¹⁵

Mocht de Germaanse soldaat uiteindelijk niet slagen in zijn opdracht, dan was dat spijtig, maar het liet zijn eer intact, zo valt – aldus volkskundige De Vries – uit de literatuur op te maken. Het lot werd zonder morren geaccepteerd: “*In dem Bejahen des Schicksals offenbart sich die germanische Heldenart.*” De Germaanse held stapte niet vrolijk uit het leven, maar de dood vreesde hij evenmin, omdat deze niet de finale vernietiging van zijn mensenleven bracht, maar slechts de “*Rückkehr zu den Vätern.*” Het aan de Germaan geopenbaarde lot zou hem zielenpijn geven, maar hij legde zich neer bij de onvermijdelijkheid. Wat weer niet betekende

*“dass der germanische Held im Augenblick des Todes mit einer Klage auf den Lippen das ihm so teure Leben aufgeben sollte; denn wenn sich das unerschütterliche Schicksal vollzieht, weiss der Mensch, dass er damit sein Lebensziel erreicht hat. Gerade weil der Tod nicht eine grausame Laune des Fatums ist, sondern im ganz besonderen Sinne Schicksalerfüllung, ist es den germanischen Menschen möglich, den Tod mit einem siegreichen Lächeln entgegenzugehen.”*¹⁶

Hoe dubieus de gevolgtrekkingen van al die door De Vries aan elkaar gevlochten sagen, gedichten en apocriefe verhalen over de begintijd van onze West-Europese geschiedenis ook mogen zijn, voor Rauter vormden ze het fundament van zijn SS-droom: een Groot-Germaans Rijk naar SS-snit. Tegen elke prijs,

---

¹⁴ Ibidem, 79-80.

¹⁵ Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 17.

¹⁶ De Vries, *Die geistige Welt der Germanen*, 89-90.

want zijn Germaanse eer was er mee gemoeid! Zo had het (nood)lot bepaald. De Lage Landen hadden daarom te maken gekregen met een Germaanse krijger, niet in berenvel, maar in militair groen met een doodskop op de branie-pet. Als wapenen bracht hij niet de speer en het schild van de Germanen mee, maar de *Grüne Polizei (Ordnungspolizei)*, *Sicherheitsdienst* en *Gestapo*.

Lingua Rauteri¹⁷

Hij was een Germaans krijger geweest. Maar Rauter was ook een SS-zending die in de loopgraven aan het Isonzo-front, door de gevechten in de rokerige zaaltjes met *Austromarxisten*, de talrijke optochten van de *Steierische Heimatschutz*, de subversieve activiteiten in opdracht van Duitse nazi's en tenslotte door de vormingsjaren bij Himmler's *Schutzstaffel* een specifiek idioom had ontwikkeld. Het was een taal zonder nuances, versterkt door vergrotende en overtreffende trap, die naadloos aansloot bij zijn wereldbeeld.

Hij was in Nederland een Einzelgänger die niet rookte en nauwelijks dronk. Argwanend hield hij zijn omgeving op afstand. Zijn echtgenote Else en zijn groeiende kinderschaar bleven zorgvuldig buitenbeeld. Over Else Rauter: "*Sie war zu viel Mutter.*" Dat nam niet weg, dat Else Rauter een overtuigd nationaalsocialist was. Een steun bij het werk van de *Höhere SS- und Polizeiführer* was ze echter niet. Ze werd door hem buitengesloten: "*Ich habe mich mit meiner Frau nie darüber unterhalten.*"¹⁸

In het sociale verkeer liet Rauter zich nauwelijks zien. Bij officiële verplichtingen zoals inspectiereizen kriskras door het land, beëdiging van Oostfrontstrijders, parades en manifestaties met de rijkscommissaris, de *Höhere SS- und Polizeiführer* was hij ambtshalve altijd aanwezig, maar muziekavonden op Clingendael bij het echtpaar Seyss-Inquart konden hem worden gestolen. Met de Zuid-Duitse gemoedelijkheid had hij niets. Op de vrijdagse bijeenkomsten van de commissarissen-generaal bij de rijkscommissaris werd er ook niet "*gedutzt*" (getutoyeerd):

*"Ja, immer Sie und 'Obergruppenführer' (...) Nur in der Steiermark sage ich 'du' zu meinen alten Kampfkameraden, aber in Deutschland nicht. Ich habe mich das abgewöhnt. Es is nicht gut wenn man sich auf dem Gebiet zu viel gehen lässt. Man kann einen Menschen nicht genug kennen lernen. Man wird auf die Dauer misstrauisch. Leider."*¹⁹

Rauter had leergeld betaald door Himmler. Hij had de *Reichsführer-SS* door de jaren heen zien veranderen van een aimabel mens met een open karakter die te goed van vertrouwen was in anderen, in een oude

---

¹⁷ In 1975 schreef de filoloog en romanist Victor Klemperer (1881-1960) een boek over het taalgebruik van de nationaalsocialisten in het Derde Rijk, dat hij de Latijnse titel *LTI (Lingua Tertii Imperii)* meegaf.

¹⁸ Gesprekken met Rauter. Zesde gesprek, 25.

¹⁹ Ibidem. Vijfde gesprek, 15-16.

zenuwpees. Sinds zijn komst naar Duitsland, na de mislukte Pfrimer-Putsch in 1933, was het vertrouwen van de Oostenrijker in het Duitse broedervolk er niet op vooruit gegaan:

*“Das Ideal war ein Mensch verschmolzen aus dem Randdeutschen und dem Binnendeutschen, der Binnendeutsche ist viel zu Starr, während der Germane der die Welt gesehen hat soviel wertvolle Eigenschaften hat, die wir alle nicht hatten. Der Binnendeutsche war charakterisch eine andere Rasse, es war alles im Schmelztiegel. Zu dem Typ der Binnen-Preussen gehöre ich nicht.”*²⁰

De ‘idealist’ Rauter was als “*Grenzdeutsche*” teleurgesteld in wat hij aan mentaliteit bij zijn aanverwante “*Binnendeutschen*” had aangetroffen. Hij zag zich louter als man van de daad die niets moest hebben van het gekonkel, de vriendjespolitiek, de zelfverrijking, vooral in kringen van de NSDAP. Een weerzin die zeker was versterkt door de tegenwerking binnen de partij toen hij zich aanmeldde als lid.²¹

Sober leven

Vooraf de corruptie en de zelfverrijking van partijbonzen maakte de Oostenrijkse SS'er razend. Zelf leidde hij een sober leven, gewijd aan de grote zaak van een nationaalsocialistisch Germaans Europa naar SS-snit, geleid door Hitler en Himmler. Toen er begin 1945 discussie ontstond over toekenning van een toeslag omdat Rauter gescheiden leefde van zijn gezin (na de invasie van de geallieerden bij de schoonfamilie in Duitsland ondergebracht), maakte de *Obergruppenführer* meteen een einde aan de controverse door af te zien van de toelage.²² Hij was in tegenstelling tot velen in zijn omgeving ‘*ein sauberer Mensch*’; daarover mocht nooit enige twijfel ontstaan.

“*Sauber*”, het was de belangrijkste uitdrukking in Rauters woordenschat. Hiermee deelde hij de mensheid in: zij die *sauber* waren en de grote rest die dat predicaat niet verdiende. *Sauber* reikte voor de Oostenrijker verder dan zuiver in de nationaalsocialistische rassenleer. Zeker zo belangrijk was onkreukbaarheid, dus de betrokken persoon mocht niet uit zijn op persoonlijk winstbejag.

Hij was een idealist die stond voor zijn zaak, wat de consequenties ook mochten zijn. Misschien was dat nog wel belangrijker dan zuiverheid in de SS-leer. Daarom kwalificeerde de *Höhere SS- und Polizeiführer* collega's met wie hij op gezette tijden van mening verschilde toch als *sauber*. Seyss-Inquart was *sauber*: hij was een voorbeeld voor anderen (“*mustergültig*”). Hetzelfde gold Fischböck, Wimmer en Ritterbusch. Laatstgenoemde was bovendien “*ein korrekter Idealist*”.²³

---

²⁰ Ibidem, 12

²¹ Bundesarchiv-Lichterfelde. SSO 011B H.A. Rauter SS/SS-Führerpersonalakten. Brief Rauter aan Reichsführer-SS (31-7-1941).

²² Correspondentie tussen Rauter en H. Piesbergen, kabinetschef van de rijkscommissaris (januari 1945) NIOD 077 GKfdSw 6 Ingekomen en minuten van uitgegane stukken van H.A. Rauter, 1 augustus 1944-18 januari 1945.

²³ Gesprekken met Rauter. Tweede gesprek, 9-11.

Wie de kwalificatie “*sauber*” niet verdiende, kon nog altijd een “*ausserordentlicher netter, korrekter Mensch, ein Charaktermensch*” (secretaris-generaal Tenkink van Justitie) zijn.²⁴ Meinoud Rost van Tonningen, de SS toegenege president van de Nederlandsche Bank, was een “*charaktervoller Niederländer*” en “*treuer Germanischen Kamerad*”, aldus Rauter.²⁵

Anton Mussert, de leider van de NSB, in wie Rauter een “*Spiessbürger*” (kleinburger) herkende, kwam niet verder dan “*sehr anständig*” (fatsoenlijk).²⁶ Zijn grote politieke tegenstander in Nederland, Fritz Schmitz, kon hij met geen mogelijkheid een *sauberer* mens noemen. De commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken was onvoorspelbaar en daardoor onbetrouwbaar.²⁷

Bij “*Frontkämpfer*” Rauter lag uiteraard ook het werkwoord *kämpfen* – in allerlei vervoegingen of samenstellingen – in de mond bestorven: *erkämpfen*, *Abwehrkämpfer*, etcetera. Met “*Kämpferhart*” had hij in de Eerste Wereldoorlog gevochten tegen Italianen en terug in Oostenrijk in “*gegnerische Versammlungen*” tegen de *Kommune*, de *Austromarxisten*, *gierigen* [machtsbeluste, Th. G.] *Serben*, *Linksmarxisten* en andersoortige vijanden. Een kwart eeuw later kon de voormalige vrijkorpsstrijder er nog van in vervoering raken en mitrailleurde hij de uitdrukkingen en kwalificaties die hem in woord en geschrift zo typeerden: “*bedingunglos*”, “*mit allen mobielen Kräfte*”, “*weitemarschieren*”, “*restlos*”, “*ausgeprägt*”, “*schlagkräftig*”, “*blutige Köpfe*”, “*fanatisch*”, “*blutbespritzte Heimatschützer*”.²⁸ Zijn kameraden hadden in de strijd voor het samengaan van Duitsland en Oostenrijk, tegen de bolsjewisten en voor een Germaans Europa hun bloed gestort, want “*die Deutschen schonen nicht ihr Blut*” in hun “*Existenzkampf*”. Aangemoedigd en geleid door de Führer, “*ein harter Willensmensch*”, “*ein grosser Person*” en “*ein grosser Idealist*”.²⁹

Zijn taalgebruik werd in “*Kompromisslosigkeit*” gekenmerkt door de stijlfiguur hyperbool. Een aankondiging was niet een *Kundgebung*, maar een “*Grosskundgebung*”. De massa werd “*die grossen Massen*”. Politieke bijeenkomsten konden alleen plaatsvinden in een “*Riesensaal*”, waar onder “*Riesenbeifall*” gevechten uitbraken en de vijanden in “*treuster Kameradschaft*” in elkaar werden geslagen (“*geprügelt*”).³⁰ Die vijand, voor en tijdens de oorlog, zag een Germaanse tegenstander tegenover zich, “*ein soldatischer Kampfmensch*” die “*pflichtmässig*” handelde, geheel volgens de richtlijnen van de “*Schutzstaffel der Nationalsozialisten*”, dat “*ausserordentlicher sauberer Korps*”.³¹

Soldatisch was een eigenschap die in de ogen van Rauter een goede nationaalsocialist niet kon ontberen. “*Soldatisch*”, “*ritterlich*” en “*ein zäher* [taaie, Th. G.] *Kämpfer*” zoals de Germaan dat was met een sterk gevoel voor discipline: “*In der SS war eine starke Disziplin*”.³² “*Ordentlich*” ook. De

---

²⁴ Ibidem, 14.

²⁵ Ibidem. Vijfde gesprek, 14-15.

²⁶ Ibidem. Tweede gesprek, 16.

²⁷ Ibidem, 11-12.

²⁸ Aanvulling op gesprekken met Rauter I/3/1-

²⁹ Gesprekken met Rauter. Eerste gesprek, 12-13.

³⁰ Aanvulling op gesprekken met Rauter I/3/5-6, I/8/6.

³¹ Gesprekken met Rauter. Derde gesprek, 6

Ibidem. Tweede gesprek, 17, 19.

³² Rauter doelde hier op de SS in Nederland tijdens de oorlog. Ibidem. Zesde gesprek, 24.

verschrikkelijkste maatregelen mochten worden genomen, als ze maar volgens het boekje werden uitgevoerd. Op de represaillemaatregelen van Eberhard Schöngarth, vanaf de zomer van 1944 *Befehlshaber der SD und Sicherheitspolizei* die in de laatste oorlogsperiode zijn ondergeschikten vrij baan gaf voor terreurmaatregelen, had Rauter geen kritiek. Wel op de wijze waarop die terreur werd uitgeoefend: *“Wenn schon Leute erschossen werden müssen, dann ordentlich, soldatisch, nicht in der Öffentlichkeit.”*³³

Als het om joden ging, kende Rauter geen scrupules en plichtplegingen. Hij schoor alles over één kam: marxisten, *Austromarxisten*, *Kommune*, sociaaldemocraten, het waren andere namen voor joodse organisaties of in elk geval gestuurd door de *“Judenschaft”*. De Februaristaking: het werk van joden (*“Judensache”*) en daarom had hij destijds als hoogste Duitse politieautoriteit *“schärfstens zuzuschlagen”*. Bovendien waren de Joden een volk dat zich in de Nederlandse samenleving had binnengedrongen:

*“Die Juden im Westen sind zwar nicht auf angestammter Boden beheimatet u. erst 1496 in ihren ersten Teilen aus Spanien u. Portugal u. dann später aus Polen hier eingewandert. Die Zurückführung dieses jüdischen Volkstums nach Polen in seine alte Heimat mit all den harten Begleiterscheinungen im Kriege ist eine nicht schöne, eine ‘schmutzige Arbeit.’”*³⁴

“Schmutzige Arbeit” was het, maar toch geen reden om te weigeren aan de deportatie van de *“Emigrantenjuden”* mee te werken. Want Rauter had de eed op de *Führer* afgelegd, dus moest hij, wat het bevel ook was, altijd gehoorzamen: *“Ich bin doch kein Zivilist.”*³⁵ Kritiek op eerdere maatregelen van superieuren was volgens hem niet mogelijk: *“Vom Standpunkt der Disziplin aus ist Kritik üben überhaupt nicht möglich.”* In zijn Nederlandse cel kon Rauter daarom nog steeds geen kritiek op Hitler velen.³⁶

“Kampfer” en *“Soldat”* met een ridderlijke inslag, zo zag Rauter zichzelf. Een man van hoge morele waarden. *“Ich bin mehr ein Kavalier”*, liet hij prof. Posthumus en drs. L. de Jong in de strafgevangenis van Arnhem weten.³⁷ Een ridderlijke figuur dus. Maar ook een trotse SS-officier, die als zodanig wenste te worden bejegend. In september 1943 schreef hij daarom het volgende briefje aan zijn ondergeschikten:

“Es ist mir in der letzten Zeit öfters vorgekommen, dass ich von SS-Männern und Polizeimännern als ‘Herr General’ angedet worden bin. Ich ersuche, dafür besorgt zu sein, dass dieses in Zukunft unterbleibt. Dem Auftrage des

---

³³ Ibidem. Zevende gesprek, 25.

³⁴ Aanvulling op gesprekken met Rauter. Negende gesprek, 25.

³⁵ Gesprekken met Rauter. Achtste gesprek 11.

³⁶ Ibidem. Zesde gesprek, 15.

³⁷ Ibidem. Derde gesprek, 12.

Reichsführer-SS entsprechend sind alle SS-Führer, auch wenn sie die Dienstgrade von Generälen haben, in ihrer Eigenschaft als SS-Führer anzusprechen und anzuschreiben.

*Ich werde in Zukunft, wenn ich nog einmal als "Herr General" angesprochen werde, nachforschen, wieso diese Männer dazu kommen, solche Anreden zu gebrauchen."*³⁸

De *Höhere SS- und Polizeiführer* wenste als SS'er niet met een *Wehrmacht*-rang te worden aangesproken. Als SS'er voelde hij zich als uitverkorene ver verheven boven het "gewone" legervolk. Ook secretaris-generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken ontving in de zomer van 1944 een brief van Rauter. Laatstgenoemde protesteerde tegen het feit, dat Frederiks hem in een brief aan secretaris-generaal Schrieke betitelde als "Herr Rauter", terwijl dat "*Generalkommissar für das Sicherheitswesen und Höhere SS- und Polizeiführer, SS-Obergruppenführer Rauter*" had moeten zijn. Frederiks bood zijn excuses aan.³⁹

Afscheidsbrief en politiek testament

Terwijl Rauters overblijfselen rustten in een naamloos graf vond er elders in Europa nog een strafprocedure tegen hem plaats. Oostenrijk, inmiddels weer een zelfstandige staat, had ook nog een rekening te vereffenen met zijn voormalige staatsburger. De belastingdienst van Graz stelde in 1949 een onderzoek in naar mogelijk nog in het Alpenland aanwezig vermogen van de ex-stafchef van de *Steierischer Heimatschutz*. De fiscus, toen nog onbekend met de verblijfplaats van Rauter, had van het "*Landesgericht für Strafsachen*" eerder opdracht gekregen eventuele achtergelaten "*Vermögenswerten*" in beslag te nemen.⁴⁰

Het zag er somber uit voor de belastingdienst. Het onderzoek leidde tot niets.⁴¹ De *Polizeidirektion* in Graz wist overigens al snel te melden dat "*den ehemaligen General der SS und Polizeichef von Holland*" als "*Kriegsverbrecher*" ter dood was veroordeeld.⁴² Toch werd het onderzoek pas afgesloten toen het *Landesgericht* op 27 september 1949 te horen kreeg dat Rauter die na zijn vlucht in 1931 nooit meer in Graz was aangetroffen, op 25 maart was doodgeschoten.⁴³

---

³⁸ Rauter was drie maanden eerder bevorderd van Gruppenführer (equivalent van luitenant-generaal) tot Obergruppenführer (generaal van de politie). Later zou hij zich ook nog generaal van de Waffen-SS mogen noemen). NIOD 077 GKfdSw 333. Circulaires en bevelen van de Höhere SS- und Polizeiführer "Nordwest", 1943-1945.

³⁹ Correspondentie Frederiks (1 september 1944) NIOD Archief 101a K. J. Frederiks inv. Nr. 28.

⁴⁰ Landesministerium für Vermögenssicherung und Wirtschaftplanung aan Landesgericht für Strafsachen (27 januari 1949). Landesarchiv Steiermark. L.- Reg 15-Ra-181/1949 (ing. Hans Rauter) Zl 20.273-2/49. Strafverfahren nach §1, Abs 6, 8 KVG § 11 VG. Vermögenssicherung.

⁴¹ Belastingdienst Graz (3 april 1949). Ibidem, L.-Reg 15-Ra- 181/149 (ing. Hans Rauter) 14 Vr 2045/46. Zl.: I-6963/4/49.

⁴² Polizeidirektion Graz (13 januari 1949). Ibidem, Zl. I - 6963/44/49 - Le.

⁴³ Polizeidirektion Graz (27 september 1949). Ibidem, Zl. I - 6.963/6/48 Scho.

De herinnering aan “Staatsvijand nummer 1”, de “Gier uit de Alpen” bleek in de naoorlogse decennia snel te vervagen bij het Nederlandse volk. Een opmerkelijke publicatie ontsnapte dan ook aan de nationale aandacht toen in december 1977 het rechts-radical maandblad *Die Aula* uit Graz in Oostenrijk een uitgebreide “*Abschiedsbrief des Generals Rauter*” publiceerde die de ex-HSSuPF in de nacht voor zijn executie zou hebben geschreven.

Een boerenvrouw uit Stubai (Tirol) had, aldus *Die Aula*, in een begeleidend tekstje, een afdruk van de brief bezorgd bij het maandblad. Over herkomst en authenticiteit kon de leiding van het periodiek enkele jaren geleden desgevraagd niets naders melden. Het was te lang geleden. Het epistel, gedateerd op 25 maart 1949 (de dag van executie) en gericht aan “*Meine Frau! Ihr Lieben!*” is niet alleen een afscheidsbrief, maar ook een verantwoording over een bijna afgesloten leven en een religieus en politiek testament. Het gaat hier inderdaad om dezelfde brief die in het correspondentiearchief van mr. Van Rijckevorsel wordt gemeld. In het bewuste nummer van *Die Aula* werd eveneens het briefje van Rauters raadsman gepubliceerd waarin Else Rauter de dood van haar echtgenoot kreeg aangezegd.⁴⁴

Andere aanwijzingen die de authenticiteit versterken, zijn de inhoud en de schrijfstijl die congrueren met Rauters opvattingen in woord en geschrift. De herkomst (Tirol) en het medium dat de afscheidsbrief publiceerde, valt ook te verklaren. Rauter was nog niet dood of zijn weduwe spoedde zich naar Oostenrijk om daar familie en oude vrienden van haar man te ontmoeten. Zo schreef ze op 4 september 1950 vanuit Leoben (Stiermarken) aan mr. Van Rijckevorsel:

“Nach ¼ Jahr vergeblichen Wartens auf den Reisepass konnte ich nun endlich in die alte Heimat meines verstorbenen Mannes fahren. Ich wohne mit meinen beiden jüngsten Töchter bei der uns bisher unbekanntten Witwe eines Korpsbruders. Wir verloren unsere Männer zu gleichen Zeit.”

Else Rauter genoot in Oostenrijk van de “*herzlichste grosszügigste Gastfreundschaft*” en van het “*malerisches Panorama*”. Ook was haar Hannes er nog niet vergeten. Dagelijks doken er “*Korpsbrüder u. Bekannten meines Mannes aus alten Zeiten*” op. Hoewel ze er nooit was geweest kwamen de straten, pleinen en gebouwen in Graz haar bekend voor en “*ich fühle mich gleich sehr heimisch...*”. Ze maakte ook kennis met de twee oudste broers van haar echtgenoot.⁴⁵

De lente komt eraan, begon Rauter zijn afscheidsbrief, ondanks de maartse stormen die op de Noordzeekust beukten: “*Die Luft wird milder, und schon singt die erste Amsel [merel, Th. G.] ...*” Hij was opgelucht dat hem de executie was aangezegd. Niet voor zichzelf maar voor zijn echtgenote, kinderen en (schoon)ouder(s) voor wie de onzekerheid “*grauenhaft*” moest zijn geweest. Had een van de kogels bij Woeste Hoeve maar meteen een einde aan zijn leven gemaakt dan was alles al voorbij

---

⁴⁴ Mr. Van Rijckevorsel aan Else Rauter (25 maart 1949). NA. Collectie 154 K.T.M. van Rijckevorsel 2.21.205.79.

⁴⁵ Else Rauter aan mr. Van Rijckevorsel (4 september 1950). Ibidem.

geweest: *“Irgendein unbekanntes und unerforschliches Schicksal liess mich weiter leben.”* Steeds had hij zich voor zijn kameraden gesteld en alle verantwoordelijkheid op zich genomen (sic!):

“So habe ich alle rechtliche Verantwortung für meinen Dienstbereich übernommen, meine Haltung mit gutem Gewissen verteidigt und für Dutzende von anderen Familien gekämpft (...) Und das ist mir bisher so ziemlich gelungen! Das dabei mein Leben gefordert wird, ist klar. Und ich biete es den zwölf Gewehrläufen in Stolz und Ruhe!”

En nu was het dan zover:

“In wenigen Stunden werde ich im Sand der Dünen der Walsdorper Flakte liegen, und das Herz wird stillstehen, das 35 Jahre für Deutschland schlug. Mit mir soll symbolisch das Deutschland von 1940 getroffen werden, mit dem man mich personifiziert hat. So sterbe ich doch den Soldatentod, den ich mir als Jäger so oft gewünscht habe, wenn ich im Gebirge vor einem gefüllten Hirsch stand.”

Het was een zware taak geweest die hem voor Nederland was opgedragen. Hij moest de *Wehrmacht* rugdekking geven met zijn politie-eenheden en daarom kon hij niet anders dan op te treden tegen de illegaliteit. Het was zo moeilijk omdat hij in de Rijndelta een volk en een land aantrof *“den ich nicht viel weniger verbunden bin als meinem eigenen Volkstum.”* Rauter bleef een gevangene van het Germaanse denken.

Na de Anschluss van Oostenrijk in 1938 was zijn *“gross nationalpolitische Ziel”* bereikt *“für das ich jederzeit gern mein Herzblut gegeben hätte.”* Zonder nieuwe idealen en omdat Rauter geen belangstelling had voor een *“Ehrenstellung”* was er geen reden om naar Oostenrijk terug te keren: *“Von vorne begann ich in der SS, in der ich eine soldatische Elitetruppe sah, in der ich selbstlos dem Reich dienen wollte.”*

‘Nicht schuldig!’

In Nederland aangekomen dacht hij dat de Nederlanders hem en de rest van het bezettingsbestuur dankbaar zouden zijn en hun medewerking zouden geven bij het opzetten van een schild tegen het *“asiatische”* bolsjewisme. Wat mislukte, mede door ‘noodlottige inmenging’ van ‘Londen’. Dat dwong hem zijn *“polizeilichen Pflichten”* na te komen. Zijn executie beschouwde Rauter niet als een *“Revanche-Aktion”*. Weer sprak hij van zijn dood als zoenoffer:

“Und wenn sich nun mein Blut im Dunensand mengt mit dem der Männer des niederländischen Widerstandes, dann wird vielleicht der gemeinsame Tod morgen

ausgleichend und versöhnend wirken. Es gibt im Kriege Pflichten, denen sich kein General entziehen kann. Rückblickend könnte ich heute bei besten Wissen und Gewissen auch nicht viel anders handeln. So fühle ich mich nicht schuldig!”

Zijn allerlaatste gedachten zouden uitgaan naar zijn “Volk”, in Duitsland en Oostenrijk, “*das so heldenmutig gekämpft und so viel Leid auf sich genommen hat.*”

“Heute is mein Herz frei und leicht, weil ich mich bewusst bin, dass ich unter den so mühevollen Verhältnissen, in die uns Deutsche das Schicksal [noodlot, Th. G.] gestellt hat, immer meine Pflicht erfüllt habe, auch insbesondere nach dem Zusammenbruch der Fronten 1945 in der Gefangenschaft. Ich bin froh und glücklich, dass niemals nur eine Sekunde lang die Versuchung an mich herangetreten ist, mein Leben zu erhalten, anstatt es für die Kameradschaft einzusetzen. Höhere Ämter erfordern höhere Pflichten und Opfer.”

Vervolgens richtte Rauter zich tot zijn echtgenote, die hij met haar koosnaam “Attchen” aansprak. Het deed hem pijn dat de gevolgen van de oorlog haar nu zo direct raakten. Temeer daar zijn Else hem onvoorwaardelijk had gesteund in zijn “Pflichterfüllung”:

“Ich weiss, wie Dir Dein Herz blutete, als Du auf meine Bitte hin Abstand nahmst, für mich um ‘Gnade’ zu bitten. Das werde ich Dir bis zur letzten Sekunde nicht vergessen (...) Ich weiss, dass Du jetzt die schwersten Tage Deines Lebens durchstehst, denn das eigentliche Opfer bist ja nur Du und unsere lieben Kleinen. Ich sehe Dich im Traum nach dem Westen ins Leere greifen und Deine lieben Augen weinen – und ich sehe unsere geliebten fünf kleine Kinder hinter Dir stehen, von denen zwei den Vater kaum kannten; ich sehe Dein trauendes Köpflein sich weinend senken, wenn Dein Mann und Euer Vater nun stirbt.

Und trotzdem, Geliebte! Zürnt [wees niet boos, Th. G] bitte nicht. Seht das niederländische Volk so, wie wir es immer gesehen haben. Meine innigste Bitte an Dich, Attchen, geht dahin, unsere Kinder ohne Hassgedanken zu erziehen, ihnen jede Bitterkeit zu nehmen und ihnen zu sagen, dass mein Tod doch so afzufassen ist, als wäre ich vor dem Feinde gefallen. Wir alle, die wir in diesen tragischen Zeiten wirken oder wirkten, sind ja doch nur Scheite [brandhout, Th. G.] eines revolutionären Brandes, die uns alle verzehrte [verteerde, Th. G.] und der andere noch in den kommenden Zeiten zwingen wird.”

Rauter maakte zich zorgen om de toekomst van Europa met ‘de dreiging uit het oosten’, het bolsjewisme, die hij vanaf 1918 “*mit der ganzen Kraft meiner Seele*” had bestreden. Een eventuele zege van de bolsjewisten zou de ondergang van het ‘Avondland’ bezegelen:

“Mag sein, dass Hitlers Politik übereilt war; aber erst die kommende Geschichte wird ergeben, ob die Kriegserklärung Englands und Frankreichs in September 1939 Asien nach Berlin und Potsdam rücken liess. Ich möchte heute nicht in der Haut Churchills stecken, für den der Gedanke, dass Europa jetzt ganz verlorengelangen könnte, schier unerträglich sein muss, wenn er bedenkt, welche Rolle er und seine Kreise im September 1939 gespielt haben.”

Hij moest denken aan de ‘profetie’ van cultuurpessimist Oswald Spengler, auteur van *Die Untergang des Abendlandes* (1918, 1922) die van mening was dat culturen opkomen maar ook weer gedoemd zijn te sterven zoals dat bij individuen gebeurt.⁴⁶

Als Rauter iets betreurde was het dat er voor hem geen rol meer was weggelegd in de “*bevorstehende härtesten aller Schicksalskämpfe Europas*” die moest worden uitgevochten “*zur Erhaltung aller Werte, die dem Westen und uns heilig sind.*”

“Nicht deshalb, weil ich Lust am Kämpfen hätte, wie so oft von oberflächlichen Bürgern in Holland bemerkt wird, sondern aus Verantwortung meinem Volk gegenüber und gegenüber dem germanischen Gedanken, dem wir so ehrlich gedient haben. Und wenn dich meine alten Kameraden fragen, wie ich in dieser Hinsicht gedacht hätte, so versäume nicht diesen Standpunkt bekannt zu geben.”

Duitsland werd als “*Vorfeld diesen Kampfes*” ernstig bedreigd. Deze wetenschap had ongetwijfeld een negatieve invloed op de veerkracht van de Duitsers, maar zij moesten toch voorrang geven aan de “*abendländischen Ideale und Werte.*”

Rauters gedachten dwaalden af naar de oorlog van 1914-1918, de toenmalige “*Nachkriegszeit*” en degenen van goede wil die dat met hem deden. Het leidde destijds ook tot de drang om pal te staan bij dreigend gevaar:

“Der Feigling wird nicht anders handeln können als egoistisch und verräterlich, der Tapfere kämpferisch, weil ihn seine Natur und seine Seele dazu zwingt. Der Egoist wird nur sein Leben zu erhalten trachten; der anständige Charakter wird es opfern,

---

⁴⁶ Het is curieus dat Rauter Oswald Spengler (1880-1936) aanroept, omdat deze wiskundige/filosoof die aanvankelijk het nationaalsocialisme omarmde, in Hitlers dagen in ongenade viel, mede nadat hij het antisemitisme bekritiseerde. Zijn werken en ideeën mochten niet meer worden genoemd.

wenn der Einsatz gross genug ist. Ob man nun Offizier ist oder Wissenschaftler, Priester oder Bauer, die Seele offenbart sich erst dann, wenn der Mensch vor den letzten Dingen des Lebens steht.

Das ist das Geheimnis starker Seelen, deren es – gottlob – noch genug auf dieser Erde gibt.”

De “natuur” had voor Rauter altijd centraal gestaan, al wilde hij zichzelf niet als pantheïst bestempelen, want God en de natuur waren niet gelijkwaardig. Wel spiegelde Gods werken zich in de natuur:

“Und wir alle sind doch Kinder dieser Natur, soweit wir von dieser Erde sind und nicht zurückfliessen in jene Welt, die wir Menschen nicht zu verstehen vermögen, die aber besteht! Das Wie wird stets unergründlich bleiben; aber unsere ganze Seele gläubig und vol Vertrauen Gott zuwenden, das können wir.

Du weisst, Liebe Frau, was mir Wald, Berge und Heide bedeuten, welch glückliche Tage und Stunden ich in ihnen verlebte! Das geheimnisvolle Rauschen der Wipfel der Bergwälder, der Frühlingstorm in den Bergen, die Ruhe und die Gottesnähe auf felsigen, hohen Berggipfel; – eine übermenschliche Sehnsucht wallt in mir auf, wenn ich an all diese Schönheit denke...”

Zijn gedachten gingen ook terug naar de “*Zeiten der schweren Isonzoschlachten*” in 1915, waar Rauter en zijn kameraden tegenover een “*gewaltige Übermacht*” stonden en gevechten “*mit starkem Herzen*” leverden om het vaderland (het Oostenrijk van de Habsburgers) te beschermen:

“Ich sehe die sterbenden Gesichter braver Kameraden und Soldaten; stumm und selbstverständlich sanken sie in die Felsen! – Wie oft ran uns Träne um Träne über die Wangen (...) Dort lernten wir den Tod überwinden. Da oben in der Bergwelt sahen wir täglich das Glühen der Bergspitzen, die zu Hunderten im Morgendunst aufleuchteten; da wurde uns die Einsamkeit und das Sterben zur zweiter Natur, da standen wir täglich vor Gott und lagen oft irgendwo auf den Knien und beteten zu ihm – auf unsere Art. Da drang in mich die Herrlichkeit der Alpenwelt mit all ihren tausend Erscheinungen und wurde die Geliebte meiner Seele.”

Herinneringen kwamen en gingen. Aan de “*kühnen Gestalten mit blitzenden Adlernaugen und Hakennasen*”, aan de “*stillen, ernsten, treuen Männern*” met wie hij vocht in 1914-1918, aan de makkers van de *Steierischen Heimatschutz*:

“So sitzen sie nach dem Kirchgang im Wirtshaus, den verwitterten [verweerde, Th. G.] Hut und Kopf, die Pfeife im Mund, schweigend da, und ich warte eine ganze halbe Stunde, ehe der erste von ihnen, zu reden beginnt, langsam und bedächtig, jedes Wort abwegend...

Und ich sehe dann die stolzen Bataillone im Steierischen Heimatschutz, Tausende und Übertausende, bis es 30.000 waren, die wir aus den Gebrigsgräben herausholten, in Tausend Versammlungen mit der heiligen Kraft unserer Herzens erfüllten, nimmer ermüdend, eilend van Tal zu Tal, wiederaufrichtend Heimat und Vaterland, einen Damm bauend gegen die rote Sturmflut, die alles umbrandete. Nicht im Schlagschatten Hitlers, sondern aus eigener heisser Seelenkraft, unabhängig von seiner Bewegung, bauten wir seit 1921 an unserem Werke. Ich grüsse sie alle, die alten, guten Kameraden. Viele sind gefallen, gestorben oder erschossen worden. Aber der Rest von ihnen, grüsse ich vom Dünengestade der Nordsee in dieser letzten Nacht....”

Groeten ook voor de “Corpsbrüder” van Joannea in Graz, “die wie ich das grüngoldrote Band trugen.” Evenals voor Karlsdorf, het landgoed bij Graz waar Rauter opgroeide, en voor Klagenfurt, de Wörthersee en de Karawanken, de bergrug in het zuiden van Karinthië.

Het volle leven had hij nu afgelegd en de strijd gestaakt. Het was nu tijd om, terwijl de ochtend naderde, zich uitsluitend te richten op vrouw en kinderen:

“Nun ist alles vorbei! Jetzt stehe ich mit leeren Händen vor Euch allen. Aber mein Herz ist voll Liebe zu Euch allen, und tiefste Dankbarkeit erfüllt mich, wenn ich an die Zeiten denke, die uns vereinten. Meine Liebe zu Euch ist in diesen Stunden so gross, so innig und strahlend und rein, dass mir diese letzte Nacht leicht und froh wird.

Nun liegt mein Leben und mein Kampf hinter mir. Ich bin stolz darauf. Idealist geblieben zu sein. Wie loderte [vlamde, Th. G.] doch in mir nach dem Zusammenbruch 1918 ein glühender Funke auf zu feurigem Brand! Wie rissen wir doch die Schwachen und Kraftlosen auf und brannten ihnen den Glauben an des Vaterland neu ein! Ich kämpfte nicht um des Kampfes Willen, sondern die Not des Heimat ergriff mich. Niemals hat Selbstsucht oder Ehrgeiz mich getrieben.”

“Reinen Herzen” zou hij sterven, “stark und ruhig.” Voor zijn kinderen die “mein Blut in Euch trägt” had Rauter nog een opdracht:

“Seit treu und brav, und lernt, was Ihr lernen könnt! Haltet Euer Mutter stets die Treue und verehrt sie, wie sie es für wahr verdient. Verwöhnt sie später in ihren alten Tagen

und denkt dann auch mit ihr an den grossen Festtagen an Euren Vater, der Euch über alles liebte. – Und wenn Ihr einmal auf den holländischen Soldatenfriedhof der deutschen Gefallenen dieses Krieges kommt, dann sucht mich auf und legt ein paar Deutsche Tannenzweige auf mein Grab. Lebt wohl! Lebt wohl! Mein Deutschland!”⁴⁷

Nooit zou het lichaam van Rauter rusten op een soldatenkerkhof en nimmer zouden zijn kinderen dennentakken leggen op zijn graf. Hannes-Hagen, Heide, Irmgard, Ingrid en Almut leefden met hun moeder (overleden in 2005) hun leven verder in anonimiteit in Duitsland. Een anonimiteit die zij desgevraagd wensen te koesteren.⁴⁸

Hun beruchte vader is inmiddels ook uit de aandacht verdwenen. Hij is een verdrongen nachtmerrie. Spreek op straat Nederlanders aan jonger dan de zogenoemde babyboomers en vraag hun wie Rauter was. Vragende blikken en stiltes zijn doorgaans het antwoord. Nog één generatie en de “tweede Alva”, de “roverhoofdman”, de “vlees geworden vloek”, de “oude gier”, de “ploert”, de “politiebeul”, de “verpersoonlijking van het Kwade”, “onze grootste oorlogsmisdadiger”, de “verkrachter van onze volksziel”, de “boze genius van de bezettende macht”, de “opperbeul”, is vergeten en bijna even anoniem als zijn nazaten.

Rauters aanname dat zijn executie zou dienen om het Nederlandse volk met het Duitse te verzoenen, was daarom een groteske vorm van zelfoverschatting. Nadat de salvo's in de duinpan bij Scheveningen hadden geklonken en de stoffelijke resten van de voormalige *Höherer SS- und Polizeiführer* voorgoed in een naamloos graf waren weggestopt, was de specifieke belangstelling van politici, verzetsstrijders, pers en geschiedschrijvers als L. de Jong, voor Rauter – de verpersoonlijking van het Duitse schrikbewind tussen 1940 en 1945 -volstrekt ten onterechte verdwenen. ‘Zand erover’ ging op 25 maart 1949 verder dan het dichtscheppen van de kuil.

---

⁴⁷ ‘Abschiedsbrief des Generals Johannes Rauter’. *Die Aula*, nr. 12, 1977.

⁴⁸ Sterfdatum Else Rauter 22 maart 2005. Stadt Göttingen Fachdienst Einwohnerangelegenheiten.

Slotsom

Aan de hand van uitgebreid bronnen- en literatuuronderzoek is met deze biografie gepoogd een evenwichtig en samenhangend beeld te schetsen van Rauter dat recht doet aan zijn historische betekenis. Dat was een niet geringe opgave, want hij heeft zich met bijna alle belangrijke facetten van de bezettingpolitiek bemoeid, om maar niet te spreken van zijn eerdere activiteiten in het rusteloze Oostenrijk van de jaren twintig en dertig en zijn ‘stageperiode’ bij de SS in Duitsland.

Het hield onder meer in dat de verklaringen die Rauter na de oorlog aflegde, kritisch tegen het licht werden gehouden. Waar ondervragers, staande en zittende magistratuur, wetenschappers (historici) en journalisten, er vaak van uitgingen, dat Rauter – met ‘één been in het graf’ – de waarheid sprak over zijn daden en de gevoerde bezettingpolitiek, bleek dat vaak niet het geval.

Rauter rekte in zijn verhoren en tijdens de gesprekken met prof.mr. N.W. Posthumus en drs. L. de Jong de waarheid op. De leugen schuwde hij evenmin. Als dat in zijn kraam te pas kwam, maakte hij zich belangrijker dan hij in werkelijkheid was geweest. Het omgekeerde gebeurde ook. Deze strategie gold voor zijn Nederlandse periode, maar eveneens voor zijn activiteiten in Oostenrijk en Duitsland. Waarschijnlijk ging hij er – terecht – van uit, dat niemand zijn verklaringen en uitspraken zou toetsen aan de historische feiten. Hierdoor baseerde iedereen zijn kennis op wat De Jong en Posthumus veel later hadden opgetekend.

Historici hadden, zoals in de inleiding van deze studie al gemeld, in het verleden weinig belangstelling voor de persoon Rauter. Deze ‘eendimensionale’ figuur verdiende geen extra belangstelling: zijn daden spraken voor zich. De Jong en In ’t Veld deden nog de meest serieuze pogingen tot een karakterschets. Historicus van de SS in Nederland, In ’t Veld, stelde vast, dat de HSSuPF “geen ontmenselijkte liquidatiemachine” was en herkende in hem de “krijger” met een ascetisch “*Kämpfer*-ideaal”. Aan de andere kant declasseerde hij Rauter te gemakkelijk als “geestelijk onvolwassen”.¹

Nu gebiedt de eerlijkheid te zeggen dat Rauter het de eerdere onderzoekers en zeker nu zijn biograaf, niet gemakkelijk heeft gemaakt om zijn persoonlijke kant te schilderen. Hij liet zich niet in de ziel kijken, was nimmer bereid om zijn zwakheden en emoties te etaleren en zijn privéleven aan de openbaarheid prijs te geven. Dat zou maar afbreuk doen aan het beeld van onverschrokken en doortastend SS-man.

De nederlaag van 1918 was het dramatische kantelpunt geweest in Rauters leven. Hij raakte als exponent van de ‘Frontgeneratie’ van de verliezende As-mogendheden losgeslagen van de maatschappij: desperado’s voor wie de wetten en de kameraadschap van de loopgraven leidend werden in de rest van hun leven. Ze voelden zich verraden door een vijandige wereld die met extreme middelen

---

¹ ‘Rauter: persoon en functie’ in Veld, In ’t, *De SS en Nederland*, aldaar 98-107.

moest worden bestreden. Ze verzamelden zich in ultrarechtse vrijkorpsen, waar het gebrek aan een politiek programma werd opgevuld met parades, dreigende taal en geweld.

Toen na een decennium van strijd zonder politiek resultaat, de nationaalsocialisten van Adolf Hitler wel een politiek plan presenteerden en vervolgens in Duitsland de macht konden grijpen, was voor velen in Oostenrijk de keuze duidelijk; zo ook van de voormalige oorlogsvrijwilliger Hanns Albin Rauter, wiens subversieve inspanningen voor de *Steierische Heimatschutz* evenmin een tastbaar resultaat hadden opgeleverd.

Hoewel hij zich als agitator en gewezen straatvechter in eerste instantie aangetrokken voelde tot de *Sturmabteilung* (SA), was het verklaarbaar dat Rauter uiteindelijk koos voor de SS. Niet alleen waren daar de carrièrekansen voor extreme randfiguren met politieke ambities het grootst, ook de ideologie en de kernwaarden (gehoorzaamheid – trouw – kameraadschap) trok de pangermaans denkende, inmiddels ‘*ausgebürgerte*’ Oostenrijker aan. Met zijn *kämpferische Natur* kon hij zich tevens wentelen in de Germaanse mythologie van de Wevelsburg en zich als SS-krijger een soort ‘*Siegfried-Gestalt*’ aanmeten.

Van zijn kant was Rauter voor zijn nieuwe werkgever de ideale SS'er: lang van gestalte, trouw, eerlijk, doelgericht in het uitvoeren van orders en een keurig privéleven. Zijn haastige huwelijk met ‘*Idealistin*’ Else Lauter en de gestage groei van zijn jonge gezin maakte het plaatje compleet. Het smetje wat betreft zijn Germaanse stamboom en de controverse over het partijlidmaatschap zouden binnenkort worden weggepoetst, dacht hij nog in 1937.

Zo leek een stralende toekomst voor Rauter in het verschiep te liggen. Waar in het bestuurlijk apparaat van het Derde Rijk de belangrijkste functies inmiddels waren verdeeld, was Himmler als hoofd van de SS juist begonnen aan de expansie van zijn macht en zijn politiediensten die uiteindelijk een parallelle staat zouden worden. Dat is ook het antwoord op de later – vaak in verband met Rauter – gestelde vraag waarom er relatief zoveel Oostenrijkers bij de SS onderdak hadden gevonden.

Zijn benoeming tot *SS-Oberführer* (brigadegeneraal) gaf aan dat Himmler hoge verwachtingen koesterde van zijn pupil. Rauter stelde de *Reichsführer-SS* niet teleur. Ondanks zijn lichamelijke beperkingen, indertijd opgelopen aan het Isonzofront, kwamen Rauters eerder gesignaleerde capaciteiten naast zijn organisatietalent en pragmatisme, vaak in de positie van tweede man, tot volle ontplooiing. Zijn mentoren Alfred Rodenbücher en Erich von dem Bach-Zelewski stuurden juichende beoordelingsrapporten naar Himmler. Rauters promotie tot *SS-Brigadeführer* (generaal-majoor) in het voorjaar van 1939 onderstreepte de tevredenheid in Berlijn. Het wachten was nu op een succesvolle veldtocht in West-Europa en zijn benoeming tot *Höherer SS- und Polizeiführer* (HSSuPF) in een van de overwonnen landen.

Met zijn achtergrond – opgegroeid in Duits-nationaal, antisemitisch milieu –, capaciteiten, scholing en ervaringen voldeed Rauter, aldus historicus R.B. Birn, geheel aan het profiel dat Himmler

voor zijn *Höherer SS- und Polizeiführer* had geschetst: lang, veteraan uit de Eerste Wereldoorlog, gehard in de provocatieve strijd, compromisloos en een blinde trouw aan de *Reichsführer-SS*.²

Dat Rauter als belangrijkste hoeder van de openbare orde – zoals zijn meeste collega's – geen politie-ervaring had, was geen beletsel. Voor het politiewerk kon Himmler terugvallen op een door hem en vertrouweling Reinhard Heydrich geselecteerde groep specialisten. Deze door M. Wildt aangeduide "*Generation des Unbedingten*" waren hoogopgeleide fanatici, te jong om tussen 1914 en 1918 op het slagveld te staan, maar gedreven om zich met een "*unbedingte Wille zur Tat*" alsnog te bewijzen.³ Als politionele krachtpatsers moesten zij in de functie van *Befehlshaber* van de *Sicherheitspolizei* en de *SD* (BdS) de tekortkomingen van de HSSuPF compenseren. Met Wilhelm Harster, die deze functie tot in de zomer van 1943 bekleedde, werd in de eerste oorlogsperiode aan deze voorwaarde voldaan.

Rauter was in Nederland niet alleen ondergeschikt aan Himmler, maar als *Generalkommissar für das Sicherheitswesen*, net als zijn drie collega's Friedrich Wimmer (Bestuur en Justitie), Hans Fischböck (Financiën en Economie) en Frits Schmidt (Bijzondere Zaken) ook aan de rijkscommissaris, Arthur Seyss-Inquart. Als vertegenwoordiger van Hitler ontleende deze zijn gezag aan de directe toegang tot de *Führer*.

Nederland werd in de lente 1940 dubbel getroffen. Niet alleen door de Duitse overheersing, maar ook door de aard en de personele invulling van het bezettingsbestuur. Hitler stuurde een deels goed ingespeelde Donauploeg (Seyss-Inquart, Fischböck en Wimmer), aangevuld met twee fanatici: Schmidt (partij) en Rauter (SS). Het vijftal had met elkaar gemeen, dat ze in de partij- en bestuurlijke hiërarchie tweede- tot derderangs figuren waren en daarom te weinig "huismacht" bezaten om – als de omstandigheden dat vroegen – een eigen politieke koers te varen. Opdrachten werden minutieus uitgevoerd om hun superieuren in Berlijn te behagen.

Ondanks alle onderlinge wrijvingen en strijdpunten die de polycratische bestuurspraktijk van de nazi's zo kenmerkten, slaagden de Duitse machthebbers in Nederland er tot het einde van de bezetting toch in een collegiaal bestuur in stand te houden. Dat was niet alleen toe te schrijven aan de kwaliteiten van Seyss-Inquart als bestuurlijk evenwichtskunstenaar, maar dat had ook te maken met de hierboven gesignaleerde status van de betrokkenen. Niemand had persoonlijk iets te winnen om kwesties op de spits te drijven, zoals Seyss-Inquart en Rauter zich realiseerden toen de golven hoog gingen in een dispuut over Musserts rol in het landsbestuur. Bovendien kwam het goed uit dat Schmidt werd uitgeschakeld.

Belangrijk was ook dat de relatie tussen Himmler en Seyss-Inquart gedurende de bezettingsjaren redelijk harmonieus bleef en dat Rauter, als hij weer eens bij zijn chef in Berlijn klaagde over de weinig doortastende rijkscommissaris, te verstaan werd gegeven zijn problemen in onderling overleg op te lossen.

---

² Birn, R.B., *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 330-395.

³ Wildt, M., *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamt*, 72-142.

In dat opzicht verschilde de situatie in Nederland geheel met die in Noorwegen, waar als enig ander bezet West-Europees land voor dezelfde bestuurlijke constellatie was gekozen. Waar Rauters macht – naarmate de oorlog vorderde – toenam en hij uitgroeide tot tweede man van het bezettingsbestuur, slaagde de rijkscommissaris in Oslo, Josef Terboven, er in HSSuPF Wilhelm Rediess volledig buitenspel te zetten.

Terboven was echter, in tegenstelling tot Seyss-Inquart, een zogenoemde ‘*Alte Kämpfer*’ met een sterke positie in de partij (NSDAP). De macht van de rijkscommissaris reikte zover dat hij bevelen gaf aan SS-diensten die onder commando stonden van de HSSuPF. De alleenheerschappij van Terboven was ook het gevolg van zijn extreme bezettingspolitiek die de top van de SS geen ruimte meer liet om met nog radicalere voorstellen de aandacht van Hitler te trekken.⁴

Rauter ontpopte zich ook in Nederland als een goede organisator. Terwijl de rijkscommissaris aanvankelijk de ‘zachte’ nazificering van Nederland in gang zette en Schmidt de WA opjutte tegen de Joden, beleefde de HSSuPF rustige eerste maanden. Hij richtte zijn aandacht op een ingrijpende reorganisatie van de Nederlandse politie.⁵ Deze moest een werktuig worden in nationaalsocialistische handen. In de tweede helft van 1940 gingen Rauter en Seyss-Inquart er nog van uit, dat ideologie en aanpassing van de politie- c.q. ordetaken synchroon konden worden ingebed in het maatschappelijke bestel van het bezette land.

Alle inspanningen ten spijt slaagde Rauter echter niet in zijn opzet om de Nederlandse politie in nationaalsocialistische c.q. SS-richting te reorganiseren. Oorzaken waren de onderlinge machtsstrijd, te weinig tijd (steeds weer andere prioriteiten), groeiende activiteiten van het verzet, de nakende invasie van de geallieerden en het gebrek aan bekwame, collaborerende Nederlanders in de politietop. Bovendien moest de bevolking niets hebben van de nationaalsocialistische politiek.

De sporen van ideologie en politietaken liepen steeds meer uiteen en leidden tot niets. Rauter moest bij de uitvoering van zijn primaire taak – orde en rust te bewaren – vaker een beroep doen op de hem ten dienste staande organisaties, waardoor de nazificering steeds verder achter de horizon verdween. Zachte indoctrinatie maakte plaats voor harde repressie. Hij had er geen moeite mee om met zijn politionele ingrepen af te breken wat het beleid van Seyss-Inquart aanvankelijk probeerde op te bouwen. Uiteindelijk waren de wensen en belangen van Himmler belangrijker dan die van de alwetende *Führer*.

Rauter heeft zich als doorgewinterde antisemiet reeds in de voorbereiding van de Jodenvervolgung laten gelden. De felheid waarmee hij zich opstelde in de discussie over het begrip Jood,

---

⁴ De machtsgreep van Terboven verstoorde de relatie met Rediess niet. Beide mannen bewoonden dezelfde villa en hielden 's avonds beruchte drinkgelagen. Begin mei 1945 pleegden Terboven en Rediess gezamenlijk zelfmoord. Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 216-220.

⁵ Fijnaut, *De geschiedenis van de Nederlandse politie. Een staatsinstelling in de maalstroom van de geschiedenis*, 545-670.

Meershoek, G., *De geschiedenis van de Nederlandse politie. De Gemeentepolitie in een veranderende samenleving* (Amsterdam 2007) 227-322.

Meershoek, G., *Dienaren van het gezag. De Amsterdamse politie tijdens de bezetting*.

paste helemaal bij zijn compromisloze karakter. Overigens detoneerde deze gedrevenheid niet met de opvattingen van de overige leden van het bezettingsbestuur. Werd er onderling over van alles gekibbeld, over één dossier waren ze het roerend eens: over de door Berlijn ontworpen politiek tegen de in Nederland aanwezige Joden. Iedereen droeg zijn steentje bij.

Seyss-Inquart schiep, zoals J. Koll in zijn recent verschenen boek over de bezettingspolitiek van de rijkscommissaris betoogt, de juridische voorwaarden voor de Jodenvervolging.⁶ Zijn vriend Wimmer, geassisteerd door de afdeling *Rechtsetzung*, componeerde en vaardigde vervolgens de verordeningen uit die de bedreigde groep markeerde. Fischböck beroorde hen van hun bezittingen. En Rauter isoleerde hen met zijn *Anordnungen*, maakte vervolgens met behulp van zijn politieapparaat jacht op de ongelukkigen en zag er ten slotte op toe dat de treinen uit Westerbork, Vught en andere plaatsen op tijd vertrokken, opdat er “in Europa geen Jood meer zou overblijven.”

Rauters correspondentie met Himmler is op dat punt ontluisterend, omdat ze onomwonden getuigt hoe hij de voorzitters van de Joodsche Raad bejegende en in zijn enige ontmoeting met hen bedreigde. Hij schrok er ook niet voor terug om de Februaristaking bij de *Reichsführer-SS* voor te stellen als een joods complot. De Joden hadden gruweldaden gepleegd; het was tijd om een voorbeeld te stellen, aldus zijn “frame”. In zijn niet-aflatende neiging om zijn daden en doortastendheid groter voor te stellen, presenteerde Rauter zijn superieur te hoge deportatiecijfers.⁷ Himmler zal deze borstklopperij een zorg zijn geweest. Met zo’n gediensstige uitslover wist hij dat gestelde doelen toch werden gehaald en de uitvoering van de SS-politiek in Nederland in betrouwbare handen lag.

Het is tekenend voor de radicaliteit van de voormalige Oostenrijker dat hem in Nederland wel lukte wat zelfs de SS in Duitsland niet voor elkaar kreeg: de sterilisatie van honderden gemengd-gewuwde Joden. “Vrijwillige operaties”, zo hield Rauter na de oorlog vol over mensen die voor de keuze werden gesteld: sterilisatie of deportatie.

Rauters macht binnen het bezettingsbestuur nam toe naarmate een ‘zachte’ nazificering verder achter de horizon verdween en het verzet groeide en professionaliseerde. Voor de implementatie van verordeningen en handhaving van de openbare orde moesten de collega-bezettingsbestuurders steeds vaker een beroep doen op zijn politioele hulp troepen.

Als gehoorzaam nationaalsocialist was Rauter, bijgestaan door BdS Harster, bereid orders van Himmler en wensen van instanties in Berlijn uit te voeren, maar als calculerend pragmaticus woog hij of de uitvoering van de gewenste maatregelen ook haalbaar was. Zo was hij aanvankelijk tegen de arbeidsinzet van Nederlanders in Duitsland, omdat hij over te weinig personeel beschikte om achter iedere weigeraar of contractbreker aan te jagen.

---

⁶ Koll, J., *Arthur Seyss-Inquart und die deutsche Besatzungspolitik in den Niederlanden (1940-1945)* 326.

⁷ Rauter had Himmler beloofd 50.000 Nederlandse Joden voor het einde van 1942 naar het oosten te deporteren, het werden er 37.575. Rauter aan Himmler (24 september 1942). In ‘t Veld: *De SS en Nederland I*, nr. 224, 824-826. Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland...*, 436, 893, 899.

Deze restrictie gold niet voor de aanpak van het groeiende aantal verzetsstrijders. Rauter hield vast aan zijn in de nasleep van de Eerste Wereldoorlog opgedane overtuiging, dat de illegaliteit werd gestuurd door de communisten c.q. de Joden. In dit opzicht zette hij de strijd, die in zijn ogen aan de val van het Habsburgse Rijk had bijgedragen, voort vanuit het idee een Germaans alternatief te scheppen. Steeds grimmiger reageerde hij op sabotageacties en andersoortig illegaal werk. Het aantal doodvonnissen en executies zwol aan. Duizenden (vermeende) vijanden van het Derde Rijk verdwenen in het concentratiekamp Amersfoort en later in het Rauters 'modelkamp' Vught.

Om de Nederlanders onder de knoet te houden schuwde de bezetter steeds minder geweldsmiddelen. Rauter zette met instemming van de rijkscommissaris vooraanstaande Nederlanders gevangen om hen te gijzelen. Bij elke nieuwe daad van verzet zou voortaan een aantal van hen worden doodgeschoten, zoals in de zomer van 1942, toen sabotage was gepleegd aan het spoor bij Rotterdam. Vijf gijzelaars lieten uiteindelijk het leven voor het vuurpeloton. En later nog drie gijzelaars; daarop zouden de door Rauter geïnstigeerde, slinkse represaillemoorden en -executies volgen.

De plaatsvervanger van Himmler voerde ook oorlog – maar dan op politiek vlak – met NSB-leider Mussert, die onbeslist eindigde. De onduidelijkheid die Hitler had geschapen door zich nog niet uit te spreken over de toekomst van Nederland – vazalstaat met een eigen bestuursapparaat of opgaan in het Duitse Rijk – bleek een spijtzwam. Mussert droomde van een door hem geleid Dietsland (Nederland, Vlaanderen en noordwest-Frankrijk) terwijl Rauter de Lage Landen wilde laten opgaan in een Groot-Germaans Rijk op ideologische basis van de SS. Een complicerende factor voor Rauter was daarbij de steun die de NSB-leider uit politieke motieven (NSDAP contra SS) aanvankelijk kreeg van commissaris-generaal en partijman Schmidt. Maar ook na de dood van Schmidt konden Rauter c.s. Mussert geen beslissende nederlaag toebrengen.

Zou een minder vijandige houding van de SS c.q. Rauter tegenover de NSB de kans op een succesvolle collaboratiepolitiek hebben vergroot, zoals L.J.P. Van der Meij stelt in zijn niet-gepubliceerde dissertatie?⁸ Deze opvatting houdt volgens mij geen stand. De haat tegen Mussert c.s. was onder Nederlanders – zeker in de eerste jaren van de bezetting – groter dan tegen de Duitsers zelf. Rauters afwijzing van een regering-Mussert werd mede ingegeven door zijn terechte vrees de NSB-leider en zijn Beweging “op de punt van de SS-bajonetten” naar het bestuurspluche te moeten leiden. Het had de onrust en de daaruit voortvloeiende chaos alleen maar vergroot.

Politieke vergezichten en eigenstandige ideeën over de toekomst van Nederland had Rauter niet, althans hij liet zich er niet op betrappen. Al het onderzoek voor deze biografie heeft niet één brief, radiotoespraak, document, interview of kattenbel opgeleverd die een indicatie in die richting geeft. Rauter achtte zichzelf slechts uitvoerder van bevelen, die het aan verdere ambitie en creativiteit ontbrak.

---

⁸ Meij, L.J.P. van der, 'The SS in the Netherlands. 1940-1945: the "Höherer SS- und Polizeiführer Nordwest"', 302-304.

Nederland moest deel worden van een Groot-Germaans rijk, niet omdat hij dat had bedacht maar omdat Himmler zich daarover had uitgesproken.

De bittere strijd tussen Rauter en Mussert duurde tot Dolle Dinsdag, toen de NSB zich met haar vaandervlucht beslissend compromitteerde en de oorlogssituatie Dietsland of een Groot-Germaanse Rijk irrelevant had gemaakt. In de voorgaande jaren was het Rauter ondanks verwoede pogingen niet gelukt om zijn kwelgeest uit te schakelen; niet door de Nederlandsche (Germaansche) SS, aangevoerd door zijn vazal Henk Feldmeijer, als koekoeksei in het NSB-nest te leggen en niet met zijn mislukte inspanningen zeggenschap te krijgen over de politieke vorming binnen de Beweging. Het gemis aan gekwalificeerde infiltranten die de SS-ideeën waren toegedaan, speelde Rauter daarbij parten.

Bovendien liepen zijn aanvallen op Mussert en medestanders stuk op de omstandigheid dat de Duitsers voor werving van vrijwilligers (en trouwens ook loyale ambtenaren) voornamelijk aangewezen waren op de NSB. Hoe genoeg Seyss-Inquart, Himmler en Rauter ook hadden van de ‘onbetrouwbare’ NSB-leider, er zat niets anders op dan laatstgenoemde – zoals Hitler had aangegeven – “*mit zu schleppen*” tot het einde van de oorlog.

Het bankroet van de nog op aanpassing gerichte nazificatiepolitiek diende zich in het voorjaar 1943 aan toen *Wehrmachtbefehlshaber* Christiansen besloot om de 300.000 voormalige Nederlandse krijgsgevangenen terug te voeren naar Duitsland. Tijdens de daarop volgende April-meistakingen betoonde Rauter zich – zoals bij de Februaristaking – weer de door straatgevechten gevormde krijger die het opstandige volk met harde hand binnen een week in het gareel bracht. Complimenten van Himmler waren zijn deel.

Ook dit succes droeg bij aan verdere versterking van Rauters positie binnen het bezettingsbestuur, al bleef Seyss-Inquart onder de paraplu van Hitler de man die uiteindelijk over alles besliste. Niettemin kreeg Rauter steeds meer de vrije hand om waar nodig ‘*durchzugreifen*’. Was Seyss-Inquart na de Februaristaking nog vergevingsgezind geweest voor het opstandige volk, zijn commissaris-generaal voor de Veiligheid pakte, nu de zachte aanpak van nazificeren dood was verklaard, meteen door. Na de krijgsgevangenen waren de studenten die de loyaliteitsverklaring niet hadden getekend, aan de beurt om als werkvee te worden afgevoerd, en daarna de werkende bevolking tussen 18 en 35 jaar.

Rauter mocht ten koste van tegenstrever Schmidt, de vormgever van de mislukte nazificatiepolitiek, zijn repressieve functies als HSSuPF en commissaris-generaal voor de Veiligheid meer inhoud hebben gegeven, wat hij niet kon overzien was de politieke schade die zijn harde ingrijpen voor de bezetter had aangericht. Voor het volk was duidelijk wie de echte vijand was.

Al zijn gepoch over zijn daadkrachtig optreden ten spijt werden in de loop van 1943 ook de eerste barsten zichtbaar in de samenhang van Rauters politiebeleid. Tot dusver had de professionele politieman Harster die zijn zes *SS-Aussenstellen* vanuit Den Haag met strakke hand leidde, nog een matigende invloed. Met zijn vertrek in de zomer van 1943 naar Italië trad met Erich Naumann een nieuwe *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und SD* aan die net zo weinig als Rauter geschoold was in

het politieh Handwerk. De beide mannen lagen elkaar bovendien niet, wat later tot pijnlijke botsingen leidde.

Zonder een beheerste, professionele Harster in zijn omgeving moest Rauter oude en nieuwe problemen het hoofd bieden, waaronder het groeiende aantal aanslagen op en liquidaties van NSB'ers en andersoortige collaborateurs en overvallen op distributiekantoren. De geëigende vergeldingsmaatregelen waren volgens Rauter niet langer afdoende om het tij te keren. Met actieve steun van Mussert raakte Rauter ervan doordrongen dat het de hoogste tijd was voor de "scherpste tegenmaatregelen".

Hij koos voor het wapen van de sluipmoord. Deze "*Gegenterror*" onder codenaam *Silbertanne* en uitgevoerd door het grauw van de Germaansche SS kostte meer dan vijftig Nederlanders het leven, voordat Hitler's nog radicalere *Niedermachungsbehl* (zomer 1944), waarbij verzetsmensen bij hun arrestaties zonder vorm van proces moesten worden doodgeschoten, de *Silbertanne* overbodig maakte.⁹

De "*Gegenterror*" had trouwens niet het effect dat Rauter beoogde. Het verzet liet zich niet door sluipmoord afschrikken en de bevolking mocht dan wel in verwarring zijn gebracht, ze had al snel door uit welke richting de geweldswind blies. Het was duidelijk dat de bezetter, aangevoerd door de commissaris-generaal voor de Veiligheid, voor geen enkele terreurmaatregel meer terugschrok.

Terwijl het geallieerde invasieleger vanuit Frankrijk optrok, voltrok zich gestaag de desintegratie van het bezettingsbestuur en raakte Rauter steeds meer de greep op zijn politiediensten kwijt. Naumann, die in de zomer van 1944 aan de dijk was gezet, en diens opvolger als BdS, de 'bruut' Eberhard Schöngarth, lieten de zes *SS-Aussenstellen* in het land afglijden tot zelfstandige kernen van repressieve terreur. De HSSuPF moest zijn toevlucht nemen tot lapmiddelen om zijn gezag binnen en buiten de nationaalsocialistische familie te doen gelden.

Zelfs het morele verval van de Germaansche SS en diens Voorman Feldmeijer kon de HSSuPF niet keren. Feldmeijer werd van Rauters favoriet zijn zorgenkind, omdat hij zich te buiten ging aan persoonlijke uitspattingen en corruptie. De Voorman, die zich onaantastbaar voelde, kreeg ook trekjes van ongehoorzaamheid. Voor de asceet Rauter was dat een gruwel; hij kon er echter weinig aan doen, omdat er geen gekwalificeerde vervangers waren.

Niet meer in staat om zelf collaborateurs adequate bescherming te bieden, gaf Rauter toestemming tot oprichting van de Landwacht, een bewapende militia van de NSB, onder gezag van Rauters SS. Deze militia groeide uit tot een korps van ontspoorde criminelen, een 'kankerende massa' die zich onder meer te buiten ging aan de jacht op Joden en door de politie werd ingezet voor het 'vuile werk'.

De strijd van de Duitsers werd in de herfst 1944 een van '*Dasein oder nicht Dasein*'. De chaos liet zich met draconische maatregelen niet meer beteugelen. Dit raakte de plichtsgetrouwe Rauter. Het

---

⁹ *Niedermachungsbehl* (30 juli 1944). NA Ministerie van Justitie: Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging (DGBR) 1945-1952 (1983) Inv. nr. 1143.

was niet het geweld dat hij verafschuwde; hij was er zelf de initiator van geweest in het bezette Nederland. Geweld paste in zijn repertoire, zolang het “ordelijk” geschiedde en volgens de met hem afgesproken procedures. Joden mochten zonder probleem naar de vernietigingskampen worden gedeporteerd, verzetsstrijders voor het vuurpeloton gezet en onschuldige gijzelaars als represaille omgebracht. Het ‘slagerswerk’ mocht echter niet “*schmutzig*” worden, maar moest “*sauber*” – zonder overbodig geweld, krachtig, doelgericht en zonder persoonlijk gewin – worden uitgevoerd. Dit paste niet bij het ideaal van de Germaanse krijger die Rauter wilde zijn. Na de oorlog had hij kritiek op de door hemzelf geïnitieerde *Silbertanne*-moorden. Niet op de liquidaties zelf, maar op het ‘knoeiwerk’ van de uitvoerders. Het bunkerdrama in Vught had Rauter in woede doen ontsteken, niet alleen om het ongestructureerde geweld, maar ook omdat commandant Grünwald het incident stil had willen houden – en dat was niet *sauber*.

In de laatste fase van de oorlog, met de alom heersende chaos en de geallieerden op weg naar de oevers van de Rijn, zag Rauter de relevantie van zijn functie van ordebewaker steeds meer verbleken ten gunste van die van *Befehlshaber* Schöngarth, die een aantal taken overnam. Met de nederlaag voor de deur vluchtte hij in oude herinneringen: de Germaansche krijger in hem, de oude *Kämpfer* van het Isonzofront en de straatvechter van de *Heimatschutz*.

Waar Schöngarth zich met ongeremde terreur richtte op de binnenlandse vijanden, zette Rauter zich in om met de *Kampfgruppe* Rauter, een samenraapsel van *Waffen-SS*, *Ordnungspolizei*, *SS-Wachbatallion*, Landstorm Nederland en Landwacht, de geallieerden bij Arnhem tegen te houden. De *Führer* en Himmler konden op hem rekenen; het werd zijn gelukkigste periode in Nederland. Tenslotte was “*Frontkämpfertum*” volgens hem “*Ausgangspunkt*” van het nationaalsocialisme.¹⁰ Zijn voornaamste taak bestond echter in de prozaïsche praktijk uit het administratief bijeenharken van alle weerbare mannen, al weerhield dat hem er niet van na de oorlog, zoals te verwachten viel, hoog op te geven van zijn activiteiten.

Rauter nam in het voorjaar 1945 voorlopig afscheid van Nederland, geheel in stijl, met veel geweld, maar nu als slachtoffer. De aanslag bij Woeste Hoeve had zijn ideale levenseinde kunnen betekenen. Gesneuveld op het slagveld, zijn Germaanse ‘*Schicksal*’, geen groter eer voor deze model-SS’er. Als een eigentijdse Hermann de Cherusker hadden z’n kameraden hem met alle eerbewijzen in Germaanse grond te ruste kunnen leggen, zoals bij de gesneuvelde Henk Feldmeijer was geschied. Nu voerden zij een grootschalige moordpartij uit en wachtte hem een wraakzuchtig volk.

Door het Openbaar Ministerie en de pers aangeduid als het belangrijkste proces van de Bijzondere Rechtspleging is de rechtszaak tegen Hans Albin Rauter uitgelopen op een deceptie. Dat was de schuld van alle betrokkenen. Het Bijzonder Gerechtshof in Den Haag en met name president mr. P. G. M. Van Meeuwen hadden zich slecht voorbereid, waardoor het proces chaotisch verliep. Omdat de

---

¹⁰ Radiotoespraak Rauter tijdens de Nieuwjaarsuitzending van de Germaansche SS in Nederland (1 januari 1943). NIOD 077 GKfdSW 198.

uitkomst (doodstraf) voor hem vaststond, wilde de procureur-fiscaal mr. J. Zaaijer er een “showzaak” van maken. Niet zozeer de waarheidsvinding stond centraal, als wel de manier waarop Rauters schuld kon worden gedemonstreerd en hij naar de executiepaal kon worden geleid.

De potentiële kroongetuige Wilhelm Harster ontbrak bij het proces. Omdat het “een pijnlijke geschiedenis” voor hem was om tegenover de verdachte te staan, had de aanklager de oud-BdS weggehouden. Zaaijers dagvaarding had met zeven aanklachten veel weg van een schot hagel. Hij had er beter aan gedaan zich te beperken tot de kernpunten van Rauters misdadig beleid: de deportatie van de Joden in Nederland, de represaillemoorden en de sluipmoord (Silbertanne).

Rauter, op zijn beurt, nam voor al zijn daden de verantwoordelijkheid op zich, om zich vervolgens weer overal uit te draaien. Van het lot van de Joden had hij niet geweten, hij had slechts orders van hogerhand uitgevoerd. Voor de zes overige aanklachten gold hetzelfde: het waren vaak anderen van wie de bevelen kwamen. Eigenlijk hadden de Nederlanders het nog met hem getroffen. Het had zoveel erger kunnen zijn. Niettemin legde het Hof hem de doodstraf op die in cassatie werd bevestigd.

Was Rauter de diabolische figuur waarvoor hij in de oorlogsjaren en na de bevrijding werd versleten? Hij had er de uiterlijke kenmerken voor. De *Höherer SS- und Polizeiführer in den Niederlanden* was het prototype van de angstaanjagende SS'er met zijn lengte, zijn stramme, soldateske houding, zijn handtekening onder de talrijke publiekelijk aangeplakte doodvonnissen, zijn ascetische levenswandel en het door littekens gemarkeerde gezicht waar geen lachje af kon en dat bij de eerste kennismaking al schrik inboezemde.

Als een van de hoofdrolspelers tijdens de bezetting had de ‘vuist van Himmler’ geen beslissende stem in het gevoerde beleid – die was voorbehouden aan Seyss-Inquart –, maar Rauter was wel *second best*. Toen de vooruitzichten op een Duitse overwinning verbleekten, nam de invloed van de handhaver van de orde, bestrijder van het verzet, dwingende supervisor van de Jodenvervolging en hoofd slavenvanger voor de arbeidsinzet toe. Zijn collega's waren voor uitvoering van hun verordeningen en knevelarijen steeds meer aangewezen op steun van zijn politiediensten. Dat gold trouwens ook voor zijn eigen *Anordnungen*.

Wat Rauter zo meedogenloos maakte, was zijn gebrek aan twijfel. De opvoeding in een nationaalconservatief, antisemitisch milieu, zijn ervaringen in de loopgraven, bij de vrijkorpsen en vervolgens in de gelederen van de SS, loogden deze waardevolle eigenschap uit zijn geweten. Hij was de betrouwbaarste houwdegen van de *Führer* en vooral van directe chef Himmler. Op Rauter konden ze bouwen, wat de opdrachten ook waren.

Binnen het bezettingsbestuur ontpopte hij zich als aanjager, de man die vaak voor de extreemste maatregel koos. Mocht hij daar in die zeldzame gevallen van afwijken en uitstel propageren, dan gebeurde dat uit pragmatische en/of tactische overwegingen. Zodra de omstandigheden dat toelieten, moest alsnog tot uitvoering van de plannen worden overgegaan.

Rauter verdedigde en droeg waar mogelijk het schimmige ‘cultuurgoed’ en de bijbehorende mythologie van de SS uit. Zijn niet-aflatende pogingen om de NSB om te vormen tot vehikel van de *Schutzstaffel* en de daaruit voortvloeiende ruzies met Mussert, maakten hem tot een zeloof van wie zelfs Himmler soms moe werd. Zelfs de ineenstorting van het Derde Rijk kon de versteende geest van Rauter niet breken. Hij bleef de partijloze nationaalsocialist en SS’er die de daden van zijn superieuren in Berlijn goedpraatte.

Van de zeventenveertig *Höherer SS- und Polizeiführer* werden er na de oorlog negen ter dood gebracht. Bij de meesten van hen (zeven) gebeurde dat na processen in Oost-Europese en Baltische landen en in Joegoslavië, waar ze hun misdaden hadden begaan. Ernst Kaltenbrunner, de latere opvolger van Reinhard Heydrich als chef van het *Reichssicherheitshauptamt*, werd in Neurenberg ter dood veroordeeld. Om aan bestraffing te ontsnappen pleegden zeven HSSuPF zelfmoord, terwijl twee een levenslange gevangenisstraf uitzaten. Twaalf anderen zaten een beperkte celstraf uit en de overigen waren na de oorlog vermist, ondergedoken, gevlucht naar Argentinië of werden nimmer veroordeeld.¹¹

Rauter vocht tijdens zijn proces omstandig de rechtsmacht van Nederland aan, maar de Nederlanders hadden volgens hem wel het recht hem te executeren, niet wegens de misdaden die hij mede initieerde, maar omdat Duitsland de oorlog had verloren. Tot het fatale salvo beschouwde hij zichzelf als een rechtschapen, moreel hoogstaand mens, nooit uit op persoonlijk gewin, een idealist in de geest van zijn Germaanse voorvaderen. Hij, die in tegenstelling tot velen van zijn collega-HSSuPF de hele bezettingstijd op zijn post bleef, had trouw orders opgevolgd, zoals het een loyaal soldaat betaamt. De vraag of zijn ‘schrikbewind’ in Nederland een succes was, heeft Rauter zichzelf daarom ook nooit gesteld.

Voor zijn biografie is deze vraag wel belangrijk. Met zijn aanwezigheid in Nederland heeft de plaatsvervanger van Himmler het leven van de bevolking, in het bijzonder het Joodse deel, extra zwaar gemaakt. Hij en zijn SS-diensten waren exponent van de nazipolitiek, waarvan geweld een belangrijke pijler was.

Rauter heeft – naar de normen en middelen van Hitler, Himmler c.s. – gedaan wat in zijn vermogen lag om de orde en rust in Nederland en de veiligheid van de Duitsers en hun collaborateurs te waarborgen. Dat de zaak hem uiteindelijk boven het hoofd groeide, was Rauter niet aan te rekenen. Hij had – behalve in crisissituaties – te weinig betrouwbare ordetroepen tot zijn beschikking, de steun vanuit de bevolking voor de Duitse politiek was te gering en de uiteindelijke strijd om het “*Dasein oder nicht dasein*” maakte dat het bezettingsbestuur in chaos eindigde.

Men had hem in Nederland zijn hardheid nagedragen, zo merkte Rauter in zijn slotwoord bij het Bijzonder Gerechtshof op. Doch bij iemand die in de Eerste Wereldoorlog de dood “*hundertmal*” in de ogen had gekeken, was dat niet vreemd; “*dann wird man hart.*” Hij begreep hoe moeilijk het was voor de Nederlanders, die in geen honderd jaar oorlog mee hadden gemaakt, zich voor te stellen wat het

---

¹¹ Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer*, 330-349.

Duitse volk en het Duitse Rijk voor de komst van de nazi's hadden moeten doorstaan: "*Hitler wäre nicht gekommen, wenn es kein Versailles gegeben hätte.*"¹²

In deze levensbeschrijving van Rauter is getracht de historische blik niet te laten verduisteren door emoties en/of afkeer van de hoofdpersoon. Het moest een 'koele' biografie worden over een man wiens daden de gemoederen in Nederland jarenlang verhitten. Als personificatie van het Kwaad is Hanns Albin Rauter na de oorlog in superlatieven afgeschilderd als een verdorven geest. Samengevat: hij zou een infantiel monster met een gespleten geest en een misdadige hartstocht zijn geweest.

Beter is het de beoordeling van de hoofdstedelijke psychiater M. Willems als leidraad te nemen. Rauter was geen aan stemmingswisselingen lijdend monster met bloeddoorlopen ogen. Opvallend is juist de gelijkmatigheid in zijn extreme beleid en in de uitvoering daarvan. Hij was weliswaar obsessief, maar niet in de zin van een dwangneurose. Geen klassieke bruto maar een slimme man, wiens ambitie het was een oprechte Germaanse strijder te zijn, lid van een "geperverteerde jezuïetenorde" met doorgesloten regels omtrent ras en morele kwesties.¹³ Zijn in 1915 opgelopen invaliditeit zette hem nadien aan om niet alleen fysiek boven iedereen uit te steken. Deze hunkering, vermengd met zijn maatschappelijke rancune en zoektocht naar 'echte' kameraadschap, maakte Rauter tot een perfecte dienaar van een verderfelijk politiek systeem.

---

¹² *Het Proces Rauter*, 321.

¹³ Gesprekken met M. Willems.

Nawoord

Een diepgravende studie als *Rauter. Himmlers vuist in Nederland* is niet mogelijk zonder steun van buitenaf. Voor de financiële armslag bij dat onderzoek was de bijdrage van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten onontbeerlijk. Op dat vlak dank ik ook A. Kabalt, C.P.M. Kabalt-Karsten en D. Katz.

Bij mijn naspeuringen in Oostenrijk en Duitsland gaat mijn erkentelijkheid in het bijzonder uit naar Dr. W. Wadl van het *Landesarchiv Kärnten* te Klagenfurt, Dr. G.P. Obersteiner en Dr. E. Schöggle-Ernst van het *Steiermärkisches Landesarchiv* te Graz. Onvermoeibaar hebben zij in hun archieven gezocht naar essentiële informatie over de hoofdpersoon van deze biografie. Speciale dank gaat uit naar Dr. M. Moll van de *Universität Graz* die mij wegwijs maakte in de historische literatuur over het tijdperk-Rauter in Oostenrijk.

Ook de medewerking die ik kreeg bij het *Staatsarchiv* te Wenen en het *Bundesarchiv* te Berlijn-Lichterfelde was voorbeeldig. De documenten uit het *Institut für Zeitgeschichte* te München waren een welkome aanvulling op de inmiddels vergaarde kennis.

Voor Rauters periode in Nederland (1940-1949) was ik onder meer aangewezen op de bij het Nationaal Archief ondergebrachte archieven te 's-Gravenhage. De medewerking verliep vlekkeloos.

Een centrale rol in mijn onderzoek speelde het NIOD, instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies. Ik ben de medewerkers van het instituut oneindig veel dank verschuldigd voor hun inzet om mijn werk te doen slagen. Mijn gedachten gaan daarbij allereerst uit naar drs. R. Kok die als inspirator, klankbord en (beeld)adviseur al die jaren aan mijn zijde is blijven staan. Verder zijn daar dr. G. Aalders, drs. D. Barnouw, H. Berkhout, K. Cooper, J. Drenthe, dr. D. van Galen Last †, drs. H. Gijssbers, E. Harder, R. Kruis †, drs. J. Kemperman, R. van Heijningen MA, S. Leatomu, dr. E. Somers, R. Utermöhlen, drs. H. de Vries, M. Wilmlink. Een speciale vermelding is er daarbij voor dr. J.P. Meihuizen, die mij voorzag van waardevolle informatie omtrent de Bijzondere Rechtspleging.

Uiteraard dank ik mijn promotors prof. dr. N. Adler en prof. dr. P. Romijn voor hun inspirerende en adequate begeleiding. Zij hebben een cruciale rol gespeeld bij de totstandkoming van deze biografie.

Natuurlijk ben ik mijn paranimfen, F.J. Barend en A. Vogel-van den Berghe erkentelijk dat zij hun belangrijke rol op zich hebben willen nemen. Laatstgenoemde nam deze beoogde taak over van haar echtgenoot C. Vogel, mijn oude schoolvriend, die helaas in 2016 veel te jong is overleden.

Talrijk zijn anderen die mij de afgelopen jaren met raad en daad bijstonden. Zo las dr. M.L. Barend-van Haften mijn teksten en voorzag deze zo nodig van kritisch commentaar. De hoofdstedelijke

psychiater drs. A.M. Willems hielp mij bij het doorgronden van Rauters karakter. Mevrouw H.T. Lemonnier-Loebl † ontsloot essentiële in gotisch-Duits geschreven teksten. W. van Dien stelde foto's van Rauter beschikbaar uit de nalatenschap van zijn vader T.J. van Dien. Ik dank ook prof.dr. H. Pleij voor zijn peptalk op momenten dat het nodig was.

Tenslotte gaat mijn grote erkentelijkheid uit naar mijn naasten, in het bijzonder naar mijn echtgenote Henny Gerritse-van Oostveen, mijn dochters drs.ing. Hester Tjepkema-Gerritse, Suzanne Gerritse-Moolenbel en Julia Gerritse. Ze hebben me geïnspireerd en bemoedigd bij dit project. Dochter Hester was bovendien op afroep beschikbaar als meezeer. Speciale dank gaat ook uit naar mijn schoonzoon Heiko Tjepkema, die een database ontwierp, waardoor ik de honderden benodigde documenten overzichtelijk kon rangschikken en desgewenst kon oproepen.

Doch mijn grootste dank gaat uit naar mijn lieve vrouw Henny, de rots in de branding, mijn onvoorwaardelijke steun. Aan haar heb ik deze biografie opgedragen.

Archiven

Bundesarchiv Lichterfelde (BaL)

BaL SSO 65A W. Harster SS/SS Personalakten

BaL. SSO 150A K. Kammerhofer SS/SS Personalakten

BaL. SSO 315A A. Meyszner SS/SS Führungspersonalakte.

BaL. SSO 011B H. A. Rauter SS/SS- Führerpersonalakten

Archiv 19/70

Archiv 19/1549

Archiv R 10/116

Archiv R 20/65

Archiv R 58 977

Archiv NS 19

Institut für Zeitgeschichte

Staatsarchiv München NSG 83 Hauptakte Bd 1

Landesarchiv Kärnten (LaK)

LaK Archiv Bleiburger Bergwerk Union (BBU)

LaK Sta Archiv Klft II Fas 2.22

LaK Landesbefehlshaber fasz XVII 76

LaK Akten des Landesbefehlshaber November 1918 – Oktober 1919 – Mai 1920 LBH Fasz II

LaK Akten Landesbefehlshaber (Hülgerth)

LaK Akten des Kärntner Heimatdiensten (KHD)

LaK Franziszeisches Kadaster

LaK XLIX Jahresbericht der Oberrealschule Klft-Bundesrealschule Klft Nr. 24

Bisschoppelijk archief Klagenfurt

Steiermärkisches Landesarchiv Graz (StLaGr)

StLaGr Presidium der Polizeidirektion Graz

StLaGr Archiv Joannea Akademisches Corps

StLaGr. Vandalia Akademisches Corps

Diozesanarchiv Graz (DiaGr)

DiaGr Matriken-Zweitschriften. Pfarre Feldkirchen. Taufen 1901-1930

Städtisches Archiv Graz (StaGr)

StaGr Uittreksels

Steiermärkische Landesbibliothek Graz (SteLaBiGr)

Steierische Heimatschutz-Zeitung

Der Panther

Grazer Volksblatt

Tagesblatt

Kleine Zeitung

Volksblatt

Archief Technische Universität te Graz

Karl Fransens Universität (KFU)

Joannea Korps

Österreichisches Staatsarchiv Wien (ÖsStW)

(ÖsStKra) Kriegsarchiv

(AdR) Archiv der Republik

(NPA) Neues Politisches Archiv

National Bibliotek Wien

Stadt Göttingen

Fachdienst Einwohnerangelegenheiten

Nationaal Archief (NA)

NA Collectie 154 K. T. M. van Rijckevorsel 2.21.205.79

NA Ministerie, Justitie: Waarnemend Secretaris-Generaal en raadsadviseur mr. J. P.

Hooykaas (1925) 1940-1947. Inv. Nr. 2.09.56
NA CABR Rauter Min. v. Justitie 2.09.09
NA Ministerie van Justitie: Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging (DGBR)
1945-1952 (1983). Inv. Nr. 1143
NA Coll. Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954
NA Ministerie van Justitie: Commissie tot Opsporing van Oorlogsmisdadigers (COOM)
(1942) 1942-1949 (1984). Inv. Nr. 1335
NA (DGBR) Rauter 2.09. 08. Inv. Nr 2348
NA Gratieverzoeken Rauter 2.09.71. Inv. Nr. 67.
NA CABR J.H. Feldmeijer. Inv. Nr. 89930
NA CABR C. van Geelkerken. Inv. Nr. 27 I
NA CABR A.A. Mussert. Inv. Nr. 74493
NA CABR F.C. Christiansen. Inv. Nr. 66824 (I-II)
NA CABR K.M. Demelhuber. Inv. Nr. 111159
NA COOM E. Deppner. Inv. Nr. 1336
NA CABR W. Harster. Inv. Nr. 378 I BRvC 292/49
NA COOM W. Harster. Inv. Nr. 2086
NA DGBR F. Knolle Inv. nr. 683
NA CABR F. Knolle. Inv. Nr. 90569
NA COOM F. Knolle. Inv. Nr. 1102
NA CABR W. Lages Inv. Nr. 140 BRvC 394/49)
NA CABR H. Lankenau. Inv. Nr. 90664

NIOD instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies

NIOD Archief 001 Wehrmachtbefehlshaber (WBN)
NIOD Archief 014 Reichskommissariat für die besetzten niederländischen Gebiete
NIOD Archief 020 Generalkommissar für Verwaltung und Justiz (GKfVuJ)
NIOD Archief 039 Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft (GKfFuW)
NIOD Archief 061 Generalkommissar zur besonderen Verwendung (GKzbV)
NIOD Archief 077 Generalkommissar für das Sicherheitswesen (GKfdSW)
NIOD Archief 086 Beauftragten des Reichskommissars (BdR)

NIOD Collectie 123 NSB
NIOD Collectie 169 Mr. M.M. Rost van Tonningen
NIOD Archief 181 Nederlandsche Unie
NIOD Archief 182 Joodsche Raad voor Amsterdam
NIOD 207 FOSB
NIOD Collectie 210
NIOD BDC 210 (Rauter)

NIOD Collectie 248 Documentatie I

- NIOD Doc. I 83B G. Berger
- NIOD Doc. I 121 C.J.H. Böhmcker
- NIOD Doc. I 213 A.J. Brendel
- NIOD Doc. I 227 W. Brück
- NIOD Doc. I 271 H.G. Calmeyer
- NIOD Doc. I 278 G.L. ten Cate
- NIOD Doc. I 283 F.C. Christiansen
- NIOD Doc. I 284 A.W. Cieraad-Krack
- NIOD Doc. I 294 D. Cohen
- NIOD Doc. I 312A K. Daluege
- NIOD Doc. I 408 J.T.S. van Efferen
- NIOD Doc. I 447 H.W. van Etten
- NIOD Doc. I 459 F.E. Farwerck
- NIOD Doc. I 468 J.H. Feldmeijer
- NIOD Doc. I 478A H. Fischböck
- NIOD Doc. I 501 F.W.H. Fullriede
- NIOD Doc. I 510 C. van Geelkerken
- NIOD Doc. I 639 W. Harster
- NIOD Doc. I 818 J.L. Jansonius
- NIOD Doc. I 1204 A.A. Mussert
- NIOD Doc. I 1207 J.C. Nachenius
- NIOD Doc. I 1371A K.O. Rabl
- NIOD Doc. I 1380 H.A. Rauter
- NIOD Doc. I 1403 F. Riedweg
- NIOD Doc. I 1412 W.F.A. Ritterbusch
- NIOD Doc. I 1444 M.M. Rost van Tonningen
- NIOD Doc. I 1503 F. Schmidt
- NIOD Doc. I 1563 H.A. Seyffardt
- NIOD Doc. I 1513 K.G. Schöngarth
- NIOD Doc. I 1529 J. Schreieder

NIOD Doc. I 1564 A. Seyss-Inquart

NIOD Doc. I 1922 H.J. Woudenberg

NIOD Collectie 249 Documentatie II

NIOD Doc. II 87 Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD

NIOD Doc. II 97 Aanslag bevolkingsregister Amsterdam

NIOD Doc. II 292 Coll. HSSuPF

NIOD Collectie 252 Februaristaking 1941

NIOD Archief 264 (Neurenberg)

NIOD 265 Proces Mussert

NIOD Collectie 270c A. Eichmann

NIOD Collectie 270d Proces E. Rajakowitsch

NIOD Coll. 283 Gespreksverslagen 1947-1949 [1967].

NIOD Collectie 283. Diverse verhoren

NIOD Collectie 286 Proces H.A. Rauter Doc. II Inv. Nr. 45/47 Inv. nr. 80

NIOD 463 Collectie In 't Veld NIOD 586 NSB

NIOD Storm-SS III

NIOD Correspondentiearchief Directorium RvO 1946-1947

NIOD Br 9379 Loeb, W., 'De Rauter-troep', radiovoordrachten (Den Haag 1945).

NIOD archief 895 Bestraffing van economische collaboratie. 1. Correspondentie en onderzoeksmateriaal J.P. Meihuizen.

NIOD KA II 1151 Landwacht

NIOD knipselmap H. Fischböck. KB I No. 2227

NIOD knipselmap Harster KB I 3021.

NIOD knipselmap F. Wimmer KB I No.7960

NIOD KB I 5640

Collectie W. van Dien

Archief gemeente Apeldoorn

Secretarie I Doos nr. 503, 922.

Archief Gemeente Wassenaar

Woningkaarten en archief bouwdoosier

Literatuur

Algemeen

- Bank, J., *God in de oorlog. De rol van de Kerk in Europa 1939-1945* (Amsterdam 2015).
- Benz, W. e.a., *Die Bürokratie der Okkupation. Strukturen der Herrschaft und verwaltung im besetzten Europa* (Berlijn 1998).
- Conze, E. (e.a.), *Das Amt und die Vergangenheit. Deutsche Diplomaten im Dritten Reich und in der Bundesrepublik* (München 2010).
- Evans, R.J.W., 'The Successor States' in Gerwarth, R. (ed.), *Twisted Paths. Europe 1914-1945* (Oxford 2007) 210-236.
- Gerwarth, R., 'Fighting the Red Beast: Counter-Revolutionary Violence in te Defeated States of Central Europe' in Gerwarth, R. and Horne, J., *War in Peace. Paramilitary Violence in Europe after the Great War* (Oxford 2012) 52-71.
- Gilbert, G.M., *Terwijl de strop hun wachtte. Dagboek van de Amerikaanse gevangenispsycholoog in Neurenberg (1945-1946)*. Vertaald uit het Engels (Amsterdam 1979).
- Gulmans, J.J., 'Operatie Market Garden' in Klep, C. en Schoenmaker. B. (red.), *De bevrijding van Nederland 1944-1945. Oorlog op de flank* ('s Gravenhage 1995) 107-160, aldaar 154-160.
- Herbert, U., *Fremdarbeiter. Politik und Praxis des 'Ausländereinsatzes' in der Kriegswirtschaft des Deutschen Reiches* (Bonn 1999)
- In Memoriam* (Den Haag 1995).
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 14 dln. ('s Gravenhage (1969-1994).
- Kroener, B.R. e.a., *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Deel 1/5: Organisation und Mobilisierung des deutschen Machtbereichs, Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen 1939-1941* (Stuttgart 1988).
- Kershaw, I., *Hitler. Deel I: Hoogmoed 1889-1936* (Utrecht 1999) (vertaald uit het Engels).
- Kershaw, I., *The End. Germany 1944-1945* (London 2011).
- Klemann, H.A.M., *Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting* (Amsterdam 2002).
- Maier, K. u.a., *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Band 2: 'De Errichtung der Hegemonie auf dem europäischen Kontinent'* (Stuttgart 1979).
- Moll, M., *Führer-Erlasse 1939-1945* (Stuttgart 1997).
- Mommsen, H., 'Hitlers Stellung im Nationalsozialistischen Herrschaftssystem' in *Der Nationalsozialismus und die Deutsche Gesellschaft. Ausgewählte Aufsätze* (Hamburg 1991)
- Moore, B., *Resistance in Western Europe* (Oxford 2000).
- Mosse, G.L., *Fallen Soldiers. Reshaping the memory of the World Wars* (New York 1990).

Overy, R., *Dictators. Hitler's Germany. Stalin's Russia* (London 2004).

Overy, R., *The bombing war. Europe 1939-1945* (London 2013).

Rebentisch, D., *Führerstaat und Verwaltung im Zweiten Weltkrieg* (Stuttgart 1989).

Rapport Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945.

Rich, N., *Hitler's War Aims. The Establishment of the New Order*. Vol 2 (London 1947).

Seyss-Inquart, A., *Reichsminister Seyss-Inquart. Vier Jahre in den Niederlanden. Gesammelte Reden* (Amsterdam 1944).

Skodvin, M., 'Das Beispiel Norwegen' in Frei, N. en Kling, H. (red.) *Der national-sozialistische Krieg* (Frankfurt am Main 1990) 188-204.

Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Documents and material in evidence (Neurenberg 1948).

Wachsmann, K., *KL. A history of the nazi concentration camps* (New York 2015).

Biografische publicaties

Angrick, A., 'Erich von dem Bach-Zelewski. Himmlers Mann für alle Fälle' in Smelzer, R. en Syring (Hrsg), *Die SS. Elite unter dem Totenkopf. 30 Lebensläufe* (Paderborn 2000) 28-44.

Berkel, B. van, *Dr. Tobie Goedewaagen (1895-1980). Een leven lang nationaal-socialist* (Amsterdam 2011).

Black, P., *Ernst Kaltenbrunner. Vasall Himmlers: Eine SS-Karriere*. Vertaald uit Engels. (Paderborn 1991).

Boom, B. van der, *Kees van Geelkerken. De rechterhand van Mussert* (Utrecht 1990).

Breitman, R., *The architect of genocide. Himmler and the final solution* (New York 1991).

Gerwarth, R., *Reinhardt Heydrich. Biografie* (München 2011).

Groscurth, H., *Tagebücher eines Abwehroffiziers 1918-1940* (Stuttgart 1970).

Himmler, K. & Wildt, M., *Himmler privat. Briefe eines Massenmörders* (München 2014).

Kershaw, I., *Hitler* (Utrecht 1999 en 2000) 2 dln. Vertaald uit het Engels.

Koll, J., *Arthur Seyss-Inquart und die deutsche Besatzungspolitik in den Niederlanden (1940-1945)* (Wien 2015).

Kromhout, B., *De Voorman. Henk Feldmeijer en de Nederlandse SS* (Amsterdam 2012).

Longerich, P., *Goebbels. Biografie* (Amsterdam 2010) Vertaald uit het Duits.

Longerich, P., *Heinrich Himmler. Biografie* (München 2008).

Meyers, J., *Mussert. Een politiek leven* (Amsterdam 1984).

Mussert, A.A., 'De NSB in oorlogstijd. De offergang voor Volk en Vaderland' in Groeneveld, G., *Anton Mussert. Nagelaten bekentenissen* (Nijmegen 2005).

Neuman, H., *Arthur Seyss-Inquart. Het Leven van een Duits onderkoning in Nederland* (Utrecht 1967).

Padfield, P., *Himmler. Reichsführer-SS*. (London 1990).

Pierik, P., *Friedrich Knolle. Bekentenissen van een SD-officier* (Soesterberg 2011).

Picknet, C. e.a., *Hess. Het dubbeleven van de man achter Hitler* (Amsterdam 2001).

Piper, E., *Alfred Rosenberg. Hitlers Chefideologe* (München 2005).

Reuth, R.G., *Goebbels* (München 1990)

Schenk, D., *Hans Frank. Hitlers Kronjurist und Generalgouverneur* (Frankfurt am Main 2006).

Thomson, L.V., 'Friedrich-Wilhelm Krüger. Höherer SS- und Polizeiführer Ost' in: Smelzer, R. en Syring, E., *Die SS. Elite unter dem Totenkopf. 30 Lebensläufe* (Paderborn 2000) aldaar 324-327.

Jodenvervolgning

Aalders G., *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1999).

Adam, U.D., *Judenpolitik im Dritten Reich* (Düsseldorf 1972).

Bankier, D., *The Germans and the Final Solution* (Cambridge USA 1992).

Benz, W. (ed.), *Lexicon des Holocaust* (München 2002).

Berkhoff, K.C., *Harvest of despair. Life and Death in Ukraine* (Cambridge Mass. 2004).

Berkley, *Overzicht van het ontstaan, de werkzaamheden en het streven van den Joodsche Raad voor Amsterdam* (Amsterdam 1945).

Browning, Ch.R., *The Origins of the Final Solution. The Evolution of Nazi Jewish Policy 1939-march 1942* (Lincoln 2004).

Browning, Ch.R., *Ordinary men. Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (New York 1998).

Cohen, J., *De onontkoombare afkomst van Elia d'Oliveira. Een Portugees-Joodse familiegeschiedenis* (Amsterdam 2015).

Cüppers, M., *Wegbereiter der Shoah. Die Waffen-SS, der Kommandostab Reichsführer-SS und die Judenvernichtung* (Darmstadt 2005).

Epstein, C., *Modelnazi. Arthur Greiser and the Occupation of Western Poland* (Oxford 2010).

Friedländer, S., *Nazi-Duitsland en de Joden*. Vertaald uit het Engels (Amsterdam 1997, 2007).

Frijtag Drabbe Künzel, G. von, *Het geval Calmeyer* (Amsterdam 2008).

Galen-Hermann, R. van, *Calmeyer dader of mensenredder? Visies op Calmeyers rol in de Jodenvervolgning* (Soesterberg 2009).

Gerlach, Ch., *Kalkulierte Morden. Die deutsche Wirtschaft- und Vernichtungspolitik in Weissrussland 1941-1944* (Hamburg 1999).

- Griffioen, P. en Zeller, R., *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België 1940-1945. Overeenkomsten, verschillen, oorzaken* (Amsterdam 2011).
- Gross, J.T., *Neighbors. The destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland* (Princeton 2001).
- Haan, I. de, 'Routines and Traditions: The Reactions of Non-Jews and Jews in the Netherlands tot War and Persecution' in: Bankier, D. en Gutman, I., Ed., *Nazi Europe and the Final Solution* (Oxford 1992).
- Happe, K., *Viele falsche Hoffnungen. Judenverfolgung in den Niederlanden 1940-1945* (Paderborn 2017).
- Het Joodsche Weekblad*. Volledige uitgave van alle nummers verschenen van 11/4/1941 – 28/9/1943. Deel 1 en 2 (Den Haag 1979).
- Herzberg, A.J., *Kroniek der Jodenvervolging, 1940-1945* (Amsterdam, herz. 5^e druk 1950).
- Himmler, H., *Die Dienststaffel als antibolschewistische Kampforganisation* (München 1936).
- Houwink ten Cate, J.Th.M., 'Generaal Winkelman, secretaris-generaal Hirschfeld en de Duitse bezettingspolitiek' in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*. Vol, 105 (1990) afl. 2, 186-230.
- Houwink ten Cate, J.Th.M., 'Heydrich's Security Police and the Amsterdam Jewish Council (Februari 1941-October 1942)' in Michman J. ed., *Dutch Jewish History. Proceedings of the Fifth Symposium on the history of the Jews in the Netherlands*. Jerusalem, 25-28 november 1991 Vol. III, 381-391.
- Houwink ten Cate, J.Th.M., 'Der Befehlshaber der Sipo und des SD in den besetzten niederländischen Gebieten und die Deportation der Juden 1942-1943' in: Benz, W. e.a., *Die Bürokratie der Okkupation. Strukturen der Herrschaft und Verwaltung im besetzten Europa* (Berlijn 1998).
- Houwink ten Cate, J.Th.M., 'Der Judenmord als NS-Staatkriminalität und massenhafter einheimischer Beteiligung. Forschungsstand und Ausblick auf Grund des Einzelbeispiels Niederlande' in: Houwink ten Cate, J.Th.M. e.a., *Deutsche und holländische Polizei in den besetzten niederländischen Gebieten. Dokumentation einer Arbeitstagung* (Münster 2002).
- Houwink ten Cate, J.Th.M., 'De naam van de misdaad en de persoon van de schrijftafelmoordenaar'. Oratie. (Amsterdam 2003).
- Kershaw, I., *Hitler, the Germans and the Final Solution* (Binghamton 2008).
- Knoop, H., *De Joodsche Raad* (Amsterdam 1983).
- Langerbein, H., *Hitler's Death Squads. The Logic of mass murder* (Texas 2004).
- Lindwer, W., *Kamp van hoop en wanhoop. Getuigen van Westerbork, 1939-1945* (Amsterdam 1990).

- Longerich, P., 'The Wannsee Conference in the Development of the Final Solution (2008) in: Cesarani, D. (ed.), *Holocaust. Critical Concepts in historical studies* Vol. III (London 2004).
- Longerich, P., *Politik der Vernichtung. Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung* (München 1998).
- Moore, B., *Victims and Survivors. The Nazi Persecution of the Jews in the Netherlands 1940-1945* (London 1997).
- Moore, B., *Survivors. Jewish Self-Help and rescue in Nazi-Occupied Western Europe* (Oxford 2010).
- Pauley, B.F., *From prejudice to persecution. A history of Austrian anti-semitism* (Chapel Hill 1992).
- Presser, J., *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945*, 2 dln ('s Gravenhage/Soesterberg 1965/2005, herdruk).
- Pohl, D., *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941-1944. Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens* (München 1996).
- Reitlinger, G., *Die Entlösung. Hitler's Versuch der Ausrottung der Juden Europas 1939-1945*,
vertaald uit het Engels: *The final solution. The attempt to exterminate the Jews of Europe* (Berlin 1979).
- Ritz, *Schreibtischtäter vor Gericht, das Verfahren vor dem Münchner Landgericht wegen der Deportation der niederländischen Juden 1959-1967* (Paderborn 2012).
- Rhodes, R., *Masters of death. The SS-Einsatzgruppen and the invention of the Holocaust* (New York 2002).
- Safrian, H., *Die Eichmänner* (Wien 1993).
- Sandkühler, T., *Entlösung in Galizien. Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsiniciativen von Berthold Beitz* (Bonn 1996).
- Stuldreher, C.J.F., *De Legale Rest. Gemengd gehuwde Joden onder Duitse bezetting* (Zwolle 2007).
- Veld, N.K.C.A. in 't, *De Joodse Ereraad* ('s Gravenhage 1989).
- Wielek, H., *De oorlog die Hitler won* (Amsterdam 1947).

Oostenrijk en Duitsland

- Andics, H., *Der Staat den keiner wollte. Österreich 1918-1938* (Wien 1962).
- Baur, U., Gradwohl-Schlager, K., *Literatur in Österreich 1938-1945. Handbuch eines literarischen Systems* Band 2 Kärnten (Wien 2011).
- Benedikt, H., *Geschichte der Republik Österreich* (München 1954).
- Bogataj, M., *Die Kärntner Slowenen* (Klagenfurt 1989).

- Botz, G., *Die Eingliederung Österreichs in das Deutsche Reich. Planung und Verwirklichung des politisch-administrativen Anschlusses (1938-1940)* (Linz 1976).
- Botz, G., *Gewalt in der Politik. Attentate Zusammenstöße Putschversuche Unruhen in Österreich 1918-1938* (München 1983).
- Burr Bukey, E., *Hitler's Austria. Popular Sentiment in the Nazi era 1938-1945* (Chapel Hill NC 2000).
- Carsten, F.L., *Fascist Movements in Austria: From Schönerer to Hitler* (London 1977)
- Das Dienstbuch der NSDAP. Österreichs Hitlerbewegung (Wels 1933).
- Diamant, A., *Austrian Catholics and the first Republic* (Princeton 1960).
- Dosedla, H., *Von Habsburg bis Hitler. Österreich vor dem Anschluss* (Wien 2008).
- Guglia, O., 'Die Angliederung des Burgenlandes an Österreich' in *50 Jahre Burgenland. Vorträge im Rahmen der landeskundlichen Forschungsstelle am Landesarchiv*(Eisenstadt 1971).
- Heimatschutz in Österreich* (Gedenkboek van de landelijke Heimwehr) (Wien 1934).
- Hofman, J., *Der Pfriemer-Putsch. Der steierische Heimwehrprozess des Jahres 1931* (Wien 1965).
- Jagschitz, G., *Der Putsch. Die Nationalsozialisten 1934 in Österreich* (Graz 1976).
- Jedlicka, L., 'The Austrian Heimwehr' in *Journal of Contemporary History I* (1 januari 1966) aldaar 127-144.
- Karner, S., *Die Steiermark im 20. Jahrhundert* (Graz 2008).
- Kitchen, M., *The Coming of Austrian Fascism* (London 1980).
- Koch, H.W., *Der deutsche Bürgerkrieg: eine Geschichte der deutschen und österreichischen Freikorps* (Dresden 2002).
- Kreuzer, A., *Kärntner biografische Skizzen* (Klagenfurt 1998).
- Kruck, A., 'Die österreichische Frage' in *Geschichte des Alldeutschen Verbandes 1890-1939* (Wiesbaden 1954) aldaar 104-117.
- Langoth, F., *Kampf um Österreich. Erinnerungen eines Politikers* (Wels 1951).
- Meysels, L.O., *Der Austrofascismus Das Ende der Ersten Republik und ihr letzter Kanzler* (Wien 1992).
- Nolte, E., *Der Fascismus in seiner Epoche* (München 1979).
- Ogris, A. e.a., *Der 10. Oktober 1920. Kärntens Tag der Selbstbestimmung. Vorgeschichte – Ereignisse – Analysen* (Klagenfurt 1990).
- Pauley, B.F., *Hitler and the forgotten Nazis. A history of Austrian National Socialism* (West Hanover, Mass. 1981).
- Pauley, B.F., *Hahnenschwanz und Hakenkreuz. Steierischer Heimatschutz und österreichischer Nationalsozialismus 1918-1934* (Wien 1972).
- Pauley, B.F., *The Habsburg Legacy (1867-1939)* (New York 1972).

- Reichmayr, M., *Ardigata!* (Krucina 2003).
- Rintelen, A., *Erinnerungen an Österreichs Weg* (München 1941).
- Salomon, E. von., *Das Buch vom deutschen Kreikorpskämpfer* (1938).
- Schlag, G., 'Die Kämpfe um das Burgenland 1921' in *Historische Einreihe vom Heeresgeschichtlichen Museum*, Heft 16 (Wien 1970).
- Schrafanek, H., *Söldner für den Anschluss. Die Österreichische Legion 1933-1938* (Wien 2011).
- Schrafanek, H., *Sommerfest mit Preisschiessen. Die unbekannte Geschichte des Ns-Putsches im Juli 1934* (Wien 2006).
- Schulze, H., *Freikorps und Republik* (Boppard an Rhein 1967).
- Slapnicka, H., *Oberösterreich zwischen Bürgerkrieg und Anschluss 1927-1938* (Linz 1975).
- Starhemberg, E.R., *Memoiren* (Wien 1971).
- Steinbach, G., *Kanzler, Krisen, Katastrophen. Die Erste Republik* (Wien 2006).
- Steinweis, A.E., *Kristallnacht 1938. Ein deutsche Pogrom* (Stuttgart 2011). Vertaald uit het Engels.
- Struve, K., *Oberschlesien nach den ersten Weltkrieg* (Marburg 2003).
- Wadl, W., 'Die demokratische Bewegung in Kärnten im Jahre 1848' in: Neumann, W., *Carintia I. Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten* (Klagenfurt 1984).
- Weinberg, G.L., *The foreign Policy of Hitler's Germany Diplomatic Revolution in Europe 1933-1936* (Chicago 1970).
- Whiteside, A.G., *The Socialism of Fools. Georg Ritter von Schönerer and the Austrian Pan-Germanism* (Berkeley 1975).
- Wiltschegg, W., *Die Heimwehr Eine unwiderstehliche Bewegung?* (München 1985).
- Winkler, F., *Die Diktatur in Österreich. Weltmachtprobleme* (Zürich 1935).
- Wutte, M., *Kärntens Freiheitskampf 1918-1920* (Klagenfurt 1922).
- Zeloth, Th' *Zwischen Staat und Markt. Geschichte der Bleibberger Bergwerks und ihrer Vorläuferbetriebe* (Klagenfurt 2004).

SS en aanverwante organisaties

- Cohen, A.E., 'Schuldig slachtoffer: de derde Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD in Nederland' in Paape, A. H., *Studies over Nederland in oorlogstijd*, dl. I (Den Haag 1972),
aldaar 192-220.
- Cohen, A.E., 'Een onbekende tijdgenoot, de laatste Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD in Nederland' in Paape, A.H., *Studies over Nederland in oorlogstijd*, dl. I (Den Haag 1972),
aldaar 170-191.

- Cohen, A.E., 'Rauters positie en bevoegdheden' (1949) in Blom, J.C.H. e.a., *A.E. Cohen als geschiedschrijver van zijn tijd* (Amsterdam 2005), 195-207.
- Croes, M., 'Ploerten op luchtbanden: Sicherheitspolizei en Sicherheitsdienst in Nederland'. Scriptie, ongepubliceerd. (1994).
- Dams, C. en Stolle, M., *Die Gestapo. Herrschaft und Terror im Dritten Reich* (München 2008).
- Birn, B., *Die Höheren SS- und Polizeiführer. Himmlers Vertreter im Reich und in den besetzten Gebieten* (Düsseldorf 1986).
- Himmler, H., *Die Dienststaffel als antibolsjewistische Kampforganisation* (München 1936).
- Höhne, H., *Der Orden unter dem Totenkopf. Die Geschichte der SS* (München 2008).
- Krausnick, H. en Wilhelm, H.-H., *Die Truppe des Weltanschauungskriege. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD 1938-1942* (Stuttgart 1981).
- Meij, L.J.P. van der, 'The SS in the Netherlands, 1940-1945': the 'Höhere SS- und Polizeiführer Nordwest' (ongepubliceerde dissertatie Oxford 1996).
- Smelser, R. en Syring, E. (red.), *Die SS. Elite unter dem Totenkopf. 30 Lebensläufe* (Paderborn 2000).
- Wegner, B., *Hitlers Polische Soldaten: Die Waffen-SS 1933-1945* (Paderborn 1982).
- Wildt, M., *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes* (Hamburg 2003).
- Wildt, M., (ed), *Nachrichtendienst, politische Elite und Mordeinheit. Die Sicherheitsdienst des Reichsführers SS* (Hamburg 2003).
- Zee, S. van der, *Voor Führer, volk en vaderland: de SS in Nederland* (6^e herziene druk) (Hilversum 2006).

Overige literatuur

- Arnoldussen, P. en Otten, J., *De borrel is schaarsch en kaal geworden. Amsterdamse horeca 1940-1945* (Amsterdam 1994).
- Asser, E., *Wie maakt me los* (Soesterberg 2001).
- Barnouw, D., *Rost van Tonningen. Fout tot het bittere eind* (Zutphen 1994).
- Barnouw, D. (ed.), *Correspondentie van mr. M.M. Rost van Tonningen. Deel II mei 1942-mei 1945* (Zutphen 1993).
- Belinfante, A.D., *In plaats van Bijltjesdag. De geschiedenis van de Bijzonder rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* (Assen 1978).
- Berkhoff, K.C., *Harvest of despair. Life and death in Unkraine* (Cambridge, Mass 2004).
- Berends, H., *Woeste Hoeve, 8 maart 1945* (Kampen 1995).
- Blom, J.C.H. ed., *A.E. Cohen als geschiedschrijver van zijn tijd* (Amsterdam 2005).
- Blom, J.C.H., *Crisis, bezetting en herstel. Tien studies over Nederland 1930-1950* ('s Gravenhage 1989).
- Bockxmeer, A. van, *De oorlog verzameld. Het ontstaan van de collectie van het NIOD*

- (Amsterdam 2014).
- Boog, H., 'Angriff auf die Sowjetunion' in: *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*. Band 4 (Stuttgart 1983).
- Boom, B. van der, *Kees van Geelkerken. De rechterhand van Mussert* (Utrecht 1990).
- Boom, B. van der, *'We leven nog'. De stemming in bezet Nederland* (Amsterdam 2003).
- Bouman, P.J., *De April-Mei-Stakingen van 1943* ('s Gravenhage 1950).
- Cohen, A.E., 'Het ontstaan van het Duitse rijkscommissariaat voor Nederland' in *Spieghel Historiae* (december 1972).
- Cohen, J., 'Ter herinnering en bezieling. De koers van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, 1945-1960' (Doctoraal-scriptie 2006).
- Conze, E., (e.a.), *Das Amt und die Vergangenheit. Deutsche Diplomaten im Dritten Reich und in der Bundesrepublik* (München 2010).
- Croes, M., 'Verscherpt verhoord. Mishandelingen door de Duitse politie in Limburg tijdens de bezetting' in: Barnouw, D. ed., *Zevende jaarboek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie* (Zutphen 1996) 111-131.
- Eickhoff, M., *De oorsprong van het 'eigene'. Nederlands vroegste verleden, archeologie en nationaal-socialisme* (Amsterdam 2003).
- Frederiks, K.J., 'Op de bres 1940-1944' (brochure, Den Haag 1945).
- Fraenkel-Verkade, E. (ed.), *Correspondentie van mr. M.M. Rost van Tonningen*. Deel I 1921-mei 1942 ('s Gravenhage 1967).
- Fraenkel-Verkade, E., 'Mussert, de NSB en de eed van trouw' in Paape, A.H. (red.), *Studies over Nederland in oorlogstijd* ('s Gravenhage 1972) 59-99.
- Fijnaut, C. e.a., *De geschiedenis van de Nederlandse politie. Een staatsinstelling in de maalstroom van de Geschiedenis* (Amsterdam 2007).
- Foot, M.R.D., *SOE The special Operations Executive 1940-46* (London 1984).
- Frijtag Drabbe Künzel, G. von, *Het recht van de sterkste. Duitse strafrechtspleging in bezet Nederland* (Amsterdam 1999).
- Frijtag Drabbe Künzel, G. von, *Kamp Amersfoort* (Amsterdam 2003).
- Frijtag Drabbe Künzel, G. von, 'Political Justice in the Netherlands: The instrumentalization of the Judicial System during the German Occupation, 1940-1945' in Emsley, C. e.a. red., *Social Control in Europe 1940-1945*. Volume 2 (Columbus, Ohio U.S.A. 2004) 318-327.
- Galesloot, H. en Legêne, S., *Partij in verzet. De CPN in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 1986).
- Gedenkboek gijzelaarskamp 'Beekvliet' St. Michielsgestel (Schiedam 1946) 82-88.
- Gerritse, Th., 'Kneedbaar als vers deeg. De memoires van Hendrik-Jan Woudenberg (1891-1967)' in: 'Zesde Bulletin van de Tweede Wereldoorlog (Soesterberg 2004) 9-32.
- Gerritse, Th., *De ploert Hanns Albin Rauter en de correcte ambtenaar Wilhelm Harster. De*

- opmerkelijke rechtspleging tegen twee SS-kopstukken* (Soesterberg 2006).
- Gilbert, G.M., *Terwijl de strop hun wachtte. Dagboek van de Amerikaanse gevangenispsycholoog in Neurenberg (1945-1946)*. Vertaald uit het Engels (Amsterdam 1979).
- Groen, K., *Landverraders. Wat deden we met ze?* (Baarn 1974).
- Gulmans, J.J., 'Operatie Market Garden' in Klep, C. en Schoenmaker. B. (red.), *De bevrijding van Nederland 1944-1945. Oorlog op de flank* ('s Gravenhage 1995).
- Have, W. ten, *De Nederlandse Unie. Aanpassing, vernieuwing en confrontatie in bezettingstijd 1940-1941* (Amsterdam 1999).
- Herbert, U., *Fremdarbeiter. Politik und Praxis des 'Ausländereinsatzes' in der Kriegswirtschaft des Deutschen Reiches* (Bonn 1999).
- Het Proces Christiansen ('s Gravenhage 1954).
- Het Proces Rauter ('s Gravenhage 1952).
- Hirschfeld, G., *Fremsherrschaft und Kollaboration. Die Niederlande unter deutscher Besatzung 1940-1945* (Stuttgart 1984).
- Houwink ten Cate, J.Th.M., 'Op het stelen van een fiets stond een jaar gevangenisstraf. Slachtoffers kampen, gevangnissen en executies in Europa' in Krimp, R., *De doden tellen. Slachtofferaantallen van de Tweede Wereldoorlog en sindsdien* (Amsterdam 2015).
- Heydecker, J.J. en Leeb, J., *Der Nürnberger Prozess* (Köln 1958).
- Hoer, J.J. 't en Witte, J.C., *Zet en tegenzet. Fascisme en illegaliteit in de Zaanstreek 1940-1945* (Zaandijk 1975).
- Jong, L. de, 'Heeft Felix Kersten het Nederlandse volk gered?' in *Studies over Nederland in Oorlogstijd* (1972), aldaar 301-369.
- Jong, L. de., 'Twee gesprekken met Gertrud Seyss-Inquart' in D. Barnouw red.: *Eerste jaarboek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie* (Amsterdam 1989) 127-147.
- Jong, L. de, 'Heeft Felix Kersten het Nederlandse volk gered?' in *Studies over Nederland in Oorlogstijd* (1972), 301-369.
- Jonge, A.A., *Het communisme in Nederland. De geschiedenis van een partij* (Den Haag 1972).
- Keizer, M. de, *De gijzelaars van Sint-Michielsgestel. Een eliteberaad in Oorlogstijd* (Alphen aan den Rijn 1979).
- Keizer, M. de, *Het Parool 1940-1945. Verzetsblad in Oorlogstijd* (Amsterdam 1991).
- Keizer, M. de, *Putten. De Razzia en de herinnering* (Amsterdam 1998).
- Keizer, M. de, 'Een dure verplichting en een kostelijk voorrecht'. *Dr. L. de Jong en zijn Geschiedwerk* ('s Gravenhage 1995).
- Kelder, J.J., *De Schalkhaarders. Nederlandse politiemannen naar nationaal-socialistische snit* (Utrecht 1990).
- Kersten, F., *The Kersten Memoirs 1940-1945* (London 1956).

- Klein, P.W. en Kamp, J. van de, *Het Philips-Kommando in Kamp Vught* (Amsterdam 2003).
- Klemann, H.A.M., *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting* (Amsterdam 2002).
- Knegtmans, P.J., Schulten, P. en Vogel, J., *Collaborateurs van niveau: opkomst en val van de hoogleraren Schrieke, Snijder en Van Dam* (Amsterdam 1996).
- Kwiet, K., *Rijkscommissariaat Nederland. Mislukte poging tot vestiging van een nationaal-socialistische orde*. Vertaald uit het Duits (Baarn 1969).
- Lagrou, P., 'Belgium' in Moore, B., *Resistance in Western Europe* (Oxford 2000) 27-64.
- Leeuw, A.J. van der, *Huiden en Leder 1939-1945. Bijdrage tot de economische geschiedenis van Nederland in de Tweede Wereldoorlog* ('s Gravenhage 1954)
- Liempt, A., *Kopgeld. Nederlandse premiejagers op zoek naar Joden, 1943* (Amsterdam 2002).
- Lindwer, W., *Kamp van hoop en wanhoop. Getuigen van Westerbork, 1939-1945* (Amsterdam 1990).
- Loeb, W., 'De Rauter-troep', radiovoordrachten (Den Haag 1945). NIOD Br 0379.
- Meershoek, G., *Dienaren van het gezag. De Amsterdamse politie tijdens de bezetting* (Amsterdam 1999).
- Meershoek, G., *De geschiedenis van de Nederlandse politie. De Gemeentepolitie in een veranderende samenleving* (Amsterdam 2007).
- Meeuwenoord, M., 'Mensen, macht en mentaliteiten achter prikkeldraad. Een historisch-sociologische studie van concentratiekamp Vught', dissertatie, ongepubliceerd (Amsterdam 2011).
- Meeuwenoord, M., *Het hele leven is hier een wereld op zichzelf. De geschiedenis van kamp Vught* (Amsterdam 2014).
- Middelburg, B. en Steege, R. ter, *Riphagen. De Amsterdamse onderwereld 1940-1945* (Amsterdam 1997).
- Moore, B., *Resistance in Western Europe* (Oxford 2000).
- Mooij, A., *De strijd om de Februaristaking* (Amsterdam 2006).
- Mussert, A., 'De NSB in oorlogstijd' in Groeneveld, G. *Anton Mussert. Nagelaten Bekentenissen* (Nijmegen 2005).
- National-Socialistisch Jaarboek 1942.
- Paape, A.H. (red.), *Studies over Nederland in oorlogstijd* ('s Gravenhage 1972).
- Paape, H., *De Geuzen* (Utrecht 1985).
- Peereboom, R., *Gijzelaars in Gestel* (Zwolle 1945).
- Pierik, P., *Friedrich Knolle. Bekentenissen van een SD-officier* (Soesterberg 2011).

- Piersma, H., *De drie van Breda. Duitse oorlogsmisdadigers in Nederlandse gevangenschap* (Amsterdam 2005).
- Reichsminister Seyss-Inquart. *Vier Jahre in den Niederlanden. Gesammelte Reden* (Berlin 1944).
- Riet, F. van, *Handhaven onder de nieuwe orde. De politieke geschiedenis van de Rotterdamse politie tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Zaltbommel 2008).
- Rijckevorsel, L.M.L. van, *Karel van Rijckevorsel. Strijder tegen onrecht* ('s Gravenhage 2004).
- Ritz, Chr., *Schreibtischtäter vor Gericht. Das Verfahren vor dem Münchner Landgericht wegen der Deportation der Niederländischen Juden (1959-1967)* (Paderborn 2012).
- Roest, F. en Scheren, J., *Oorlog in de stad Amsterdam 1939-1941* (Amsterdam 1998).
- Romijn, P., Lokale Verwaltung, Aufrechterhaltung der öffentlichen Ordnung und Polizeiwesen in den besetzten Niederlanden 1940 bis 1941 in: Houwink ten Cate, J.Th.M. e.a., *Deutsche und holländische Polizei in den besetzten niederländischen Gebieten. Dokumentation einer Arbeitstagung* (Münster 2002).
- Romijn, P., *Snel, streng en rechtvaardig. De afrekening met 'foute' Nederlanders* (Amsterdam 2002).
- Romijn, P., 'Politiek geweld op straat. Succes en falen van de Weerafdeling van de NSB' in Kristel, C. ed., *Met alle geweld. Botsingen en tegenstellingen in burgerlijk Nederland* (Amsterdam 2003) 94-115.
- Romijn, P., *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam 2006).
- Rüter, A.J.C., *Rijden en staken. De Nederlandse spoorwegen in oorlogstijd* ('s Gravenhage 1960).
- Rüter, A.C.F. 'De Bijzondere Rechtspleging – symbool of alibi?' *Ars Aequi* 21 (1972) 346-398.
- Schaap, I., *Sluipmoordenaars. De Silbertanne-moorden in Nederland 1943-1944* (2010).
- Schulten, J.M.M., *De geschiedenis van de Ordedienst. Mythe en werkelijkheid van een verzetsorganisatie* (Den Haag 1998).
- Seyss-Inquart, A., *Reichsminister Seyss-Inquart. Vier Jahre in den Niederlanden. Gesammelte Reden* (Amsterdam 1944).
- Sijes, B.A., *De Arbeidsinzet. De gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945* ('s Gravenhage 1966).
- Sijes, B., *De Februari-staking, 25-26 februari 1941* (Amsterdam, 3^e druk 1978).
- Smeets, J., *De geschiedenis van de Nederlandse politie. Verdeeldheid en eenheid in het rijkspolitieapparaat* (Utrecht 2007).
- Spoerer, M., *Zwangsarbeit unter dem Hakenkreuz. Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und Häftlinge im Deutschen Reich und im besetzten Europa 1939-1945* (Stuttgart 2001).

Touw, H.C., *Het verzet der Hervormde Kerk. Geschiedenis van het kerkelijk verzet* ('s Gravenhage 1946).

Trial of the Major war Criminals before the International Military Tribunal. Documents and other material in evidence (Neuremberg 1948).

Verkijk, D., *Radio Hilversum 1940-1945* (Amsterdam 1974).

Vries, Ph. de, *MC. Geschiedenis van het verzet der artsen in Nederland 1941* (Haarlem 1949).

Vries, H. de, 'Terror im Westen. Nationalsozialistische Lager in den Niederlanden, België en Luxemburg 1940-1945' in Benz, W. en Distel, B. (Hrsg), *Geschichte der Konzentrationslager 1933-1945* Band 5 (Berlin 2004) 197-216,

Vries, Ph. de, *MC. Geschiedenis van het verzet der artsen in Nederland 1941-1945* (Haarlem 1949).

Vries, H. de, 'Voor dwangarbeiders als slachtoffergroep is weinig belangstelling' in Krimp, R., *De doden tellen. Slachtofferaantallen van de Tweede Wereldoorlog en sindsdien* (Amsterdam 2015).

Wieviorka, O., 'France' in Moore, B., *Resistance in Western Europe* (Oxford 2000) 125-156.

Wistrich, R., *Wer war wer im Dritten Reich. Ein biografisches Lexikon. Anhänger, Mitläufer, Gegner aus Politik, Wirtschaft und Militär, Kunst und Wissenschaft*. Vertaald uit het Engels (Frankfurt am Main 1987).

Withuis, J., *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur* (Amsterdam 2002).

Brendel, C. en Gerritse, Th., 'Een spoor van ellende. Amsterdamse verhuizer dreef talloze joden in de armen van de nazi's'. *Algemeen Dagblad*, 4 mei 1991.

Dag- en weekbladen, omroepen en andere periodieken.

Algemeen Dagblad

Algemeen Handelsblad

Deutsche Zeitung in den Niederlanden

De Gooi en Eemlander

De Telegraaf

De Tijd

De Oranjekrant

De Waag

De Waarheid

Elseviers Weekblad

Haagse Courant

Het Dagblad

Het Nationale Dagblad

Het Nieuwsblad van het Zuiden

Het Ochtendblad

Het Parool

Het Vrije Volk

KRO

Leeuwarder Courant

Limburgs Dagblad

Nieuwe Haagsche Courant

Nieuwsblad van het Noorden

Nieuwsblad van het Zuiden

Het Parool

NRC

NRC Handelsblad

Storm-SS

Trouw

Vrij Nederland

Weekblad De Unie

Arbeiter-Zeitung

Der Aula

Carinthia I. Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten

Münchener Zeitung

Journal of Contemporary History

Nederland in Oorlogstijd. Orgaan van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Spieghel Historiaeel

Gesprek met W. van Norden (22 februari 2011)

Gesprek met L. Van Rijkevorsel (13 april 2010)

Gesprekken met M. Willems (2017)

Samenvatting

Rauter, Himmlers vuist in Nederland

Rauter, Himmlers vuist in Nederland beschrijft het leven van Hanns Albin Rauter (1895-1949) die tijdens de Tweede Wereldoorlog de meest gevreesde en gehate vertegenwoordiger van de Duitse bezetting in Nederland was. Als vertegenwoordiger van Heinrich Himmler, de chef van de SS, voerde hij zonder mededogen de taken van de bezetter uit. Deze biografie, beperkt zich niet tot Rauters aanwezigheid in Nederland, maar omvat diens gehele aardse bestaan van zijn geboorte in Klagenfurt (Oostenrijk) tot de uitvoering van zijn doodvonnis in de duinen van Scheveningen.

Het boek bestaat uit drie delen: Rauters jaren in Oostenrijk en Duitsland (1895-1940) dat de titel 'Voorspel' heeft gekregen. 'Hoog spel' beschrijft zijn schrikbewind als *Höherer SS- und Polizeiführer* in Nederland (1940-1945) en in het laatste deel 'Eindspel' (1946-1949) zijn berechting door het Bijzonder Gerechtshof en de Bijzondere Raad van Cassatie te 's-Gravenhage uitgebreid aan de orde komt. In de Slotsom worden de onderzoeksvragen beantwoord.

Waarom verdient de zo gevreesde Rauter een biografie? Vreemd genoeg is de man die bijnamen had als 'de tweede Alva' en 'de gier uit de Alpen', inmiddels zo goed als uit de nationale herinnering verdwenen. Naoorlogse historici hadden wel belangstelling voor hun activiteiten, maar niet voor de daders als persoon en hun beweegredenen. Hun aandacht richtte zich eerst op de verzetsstrijders en later op de slachtoffers. Rauter 'verdient' alleen al vanwege zijn historische betekenis een biografie, maar de vraag moet ook worden gesteld of Rauter meer was dan die eendimensionale, diabolische SS'er.

'Voorspel' (Deel I) plaatst Rauters ontwikkeling in het kader van de politieke en maatschappelijke gevolgen van de nederlaag van de asmogendheden in de Eerste Wereldoorlog (1914-1918), in het bijzonder voor de van het front terugkerende soldaten. Zij troffen geen dankbare landgenoten aan, maar een vijandige wereld. Hen werd het militaire debacle aangerekend. Het leidde tot wrok bij de betrokkenen. Een terugkeer naar het normale maatschappelijke leven was, mede door de opgelegde sancties van de winnaars van de oorlog, voor een deel van de Duitse en Oostenrijkse soldaten niet meer mogelijk. Het maakte van hen maatschappelijk ontheemden voor wie de oorlog nimmer eindigde en die steun bij elkaar zochten in vrijkorpsen; paramilitaire groepen zonder politiek programma, maar met des te meer rancune die zich vooral richtte op alles wat links en Joods was.

Hanns Albin Rauter was een van hen. Hij werd in Klagenfurt als tweede kind geboren in een gezin met zeven kinderen. Zijn vader Josef was weliswaar Duits-nationaal (pan-germanistisch) ingesteld, maar had mogelijk Sloveense wortels. De naam van zijn moeder Johanna Lončarič wijst ook op een Slavische achtergrond, al wilde Hanns Albin daar later niets van weten. Josef Rauter, later naar Graz (Stiermarken) verhuisd, behoorde tot de geoeede burgerij.

Als student bouwkunde aan de Technische Hochschule te Graz belandde Hanns Albin in een chauvinistisch, rechtsradicaal en antisemitisch klimaat. Hij sloot zich aan bij het *Corps Joannea*, een zeer rechtse studentenclub, die de wapenspreuken *Heimat, Ehre, Burschenwohl* en *Gladius ulter noster!* (Het zwaard, onze wreker!) voerde en schermwedstrijden (*Mensur*) verplicht stelde voor de leden.

Geestdriftig meldde hij zich in 1915 als oorlogsvrijwilliger aan bij het Habsburgse leger. De inmiddels uitgebroken Eerste Wereldoorlog werd beschouwd als een patriottische uitdaging. In de herfst van datzelfde jaar raakte Rauter aan het Isonzo-front evenwel zwaargewond door een schot in zijn rechterbovenbeen. Zijn revalidatie nam een jaar in beslag; hij bleef deels invalide (een stijf, korter rechterbeen). De opgelopen verwonding zou zijn verdere leven steeds weer opspelen.

Na deze frontervaring werd de jonge *Oberleutnant* voor een administratieve functie naar Albanië gestuurd. De laatste maanden van de oorlog was hij actief op de Balkan als inlichtingenofficier en werd daar door een kogel in de rechterschouder geraakt. Na de capitulatie van Oostenrijk in 1918 keerde hij terug in een ontredderd Graz.

Het lukte Rauter niet meer zijn studie bouwkunde te voltooien. Waar evenwel werd gevochten tegen vijanden, binnenlandse (socialisten, communisten, Joden, met de verzamelnamen ‘*Kommune*’ en ‘*Austromarxisten*’) dan wel buitenlandse (Joegoslaven, Hongaren, Polen); daar was hij van de partij. Hoewel hij bij die schermutselingen een bescheiden rol speelde, pompte hij zijn inbreng later op tot onwaarschijnlijke proporties. Een karaktertrek die hem tijdens zijn proces in 1948 nog parten zou spelen.

In die verwarrende eerste naoorlogse jaren in Oostenrijk kwam Rauter terecht bij de *Steierische Heimatschutz* (SH), een rechtsextremistisch, antisemitisch vrijkorps, dat de democratie afwees. Wat volgde was een niet aflatende strijd tegen de ‘*Kommune*’ en later tegen de talrijke paramilitaire concurrenten op rechts, die in 1931 uiteindelijk culmineerde in een jammerlijke mislukte Putsch. Rauter realiseerde zich hierna dat hij met de *Steierische Heimatschutz* op politiek dood spoor zat en zocht toenadering tot de Oostenrijkse nationaalsocialisten, die in opkomst waren

De pogingen om de SH met de Oostenrijkse NSDAP te laten fuseren verliepen aanvankelijk moeizaam door veel wederzijdse beledigingen, verdachtmakingen en bloedige vechtpartijen. Zelf ging Rauter op bezoek bij Hitler in München om de Führer trouw te zweren. Toen de *Steierische Heimatschutz* en de NSDAP in Oostenrijk na de zoveelste geweldsgolf op 19 juli 1933 werden verboden, had Rauter al de wijk genomen naar Beieren.

In Duitsland zette de voormalige student bouwkunde zijn activiteiten als beroepsagitator voort. Met opzweepende radiotoespraken, gericht tegen de autoriteiten in zijn voormalige vaderland en hun (rechtse) medestanders, probeerde hij onrust te zaaien. Ook werd hij benoemd tot leider van de ‘*Kampring der Deutsch-Österreicher im Reich*’, een nationaalsocialistische hulporganisatie die Oostenrijk in de armen van Hitler-Duitsland moest drijven. Als reactie op zijn subversieve activiteiten werd hem op 27 november 1933 het Oostenrijkse staatsburgerschap ontnomen (‘*ausgebürgert*’).

Aanvankelijk was Rauter gecharmeerd van een loopbaan bij de activistische *Sturmabteilung* (SA), maar toen hem daar een te lage rang werd aangeboden en de rol van deze organisatie na de ‘Nacht van de lange messen’ was uitgespeeld, wendde hij zijn maatschappelijke steven richting *Schutzstaffel* (SS). Het was Himmlers ambitieuze keurkorps dat gefrustreerde nationaalsocialisten uit Oostenrijk nog een acceptabel alternatief kon bieden.

De SS mocht dan Rauters tweede keuze zijn, zij werd wel zijn grote politieke en maatschappelijke liefde. Ondanks zijn lichamelijke tekortkomingen beschouwde Himmler de boomlange Oostenrijker (1.96 meter) als een talent, iemand van wie veel mocht worden verwacht. Rauter, op zijn beurt, zou zijn superieur niet teleurstellen. Er was geen trouwer ondergeschikte. De mores van de *Schutzstaffel* paste hem als een handschoen. Verlangde de *Reichsführer-SS* een gezond huwelijksleven van zijn personeel; de ongehuwde Rauter (41) zocht en vond de piepjonge (19) nationaalsocialiste Else Lauter uit Celle (bij Hannover). Stelde Himmler prijs op grote gezinnen; zijn enthousiaste pupil ging zo voortvarend aan de slag dat hij en zijn Else moesten trouwen. Het huwelijk vond op 25 maart 1937 plaats; op 25 oktober van dat jaar werd zoon Hannes-Hagen geboren. Er zouden nog vier dochters volgen, Heide (1939), Irmgard (1941), Ingrid (1943) en Almut (1945).

Intussen werd Rauter zelf voorbereid voor het grotere werk. In 1938 volgde zijn aanstelling als stafchef van de *Höhere SS- und Polizeiführer* in Silezië, Erich von dem Bach-Zelewski. Hij deed meteen van zich spreken. Zijn ‘onberispelijke rol’ tijdens de *Kristallnacht* kwam hem op lof van zijn superieuren te staan. In december 1939 werd hij bevorderd tot *SS-Brigadeführer*. Het wachten was nu op een vacature waarin Rauter zijn ‘*kampferische Natur*’ in SS-geest en zijn organisatietalent kon aanwenden.

‘Hoog spel’ (Deel II) betreft Rauters rol in het bezettingsbestuur van Nederland. Rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart, die de volledige steun van Hitler genoot, gaf leiding aan vier commissarissen-generaal, Friedrich Wimmer (Bestuur en Justitie), Hans Fischböck (Financiën en Economie), Frits Schmidt (Bijzondere Zaken) en ten slotte Rauter (Veiligheid). Laatstgenoemde nam een bijzondere plaats in, omdat hij als *Höherer SS- und Polizeiführer* (HSSuPF), een door Himmler gecreëerde functie, niet alleen supervisor was van alle Duitse en Nederlandse politiediensten maar ook zijn eigen verordeningen (*Anordnungen*) kon uitvaardigen. Hij trachtte menigmaal hiermee ‘*hineinzuregieren*’, maar dat werd door Seyss-Inquart verijdeld.

Rauter paste geheel in het profiel dat Himmler voor zijn *Höherer SS- und Polizeiführer* had geschetst. Zij moesten loyaal, hard en compromisloos zijn. Zij waren regionale Himmlers, die waakten over orde en rust. Tevens traden zij op als bevelvoerend coördinator van de SS in Nederland. Hun macht werd mede bepaald door hun toegang tot alle informatiestromen van SS- en politiediensten. Rauter werd tijdens de eerste drie jaar van de bezetting bijgestaan door de bekwame politiefunctaris Wilhelm Harster, de *Befehlshaber* van de *Sicherheitspolizei* en de *Sicherheitsdienst* (BdS). Hij leidde de Duitse politieafdelingen, *SS-Aussendienststellen*, met strakke hand.

Met een grootscheepse reorganisatie probeerde Rauter vanaf zijn komst de Nederlandse politie om te vormen tot een betrouwbaar werktuig in handen van de bezetter. Deze opzet mislukte, doordat de werving van nieuwe agenten onder de vleugels van de SS nauwelijks succes had en het hem ontbrak aan bekwame, collaborerende Nederlanders in de politietop.

Meer succes had Rauter bij de vervolging van de Nederlandse Joden. Aanvankelijk stelde hij zich terughoudend op en liet het initiatief aan collega Fritz Schmidt (Bijzondere Zaken), de vertegenwoordiger van de NSDAP. Op de achtergrond liet de HSSuPF zich wel als drijvende kracht gelden, bijvoorbeeld tijdens de maandenlange discussie over de definitie Jood. Toen WA-man Hendrik Koot in februari 1941 bij vechtpartijen in de Amsterdamse Jodenhoek het leven had gelaten, was dat voor Rauter het moment om zich daadwerkelijk met het ‘*Judenproblem*’ bezig te gaan houden. Het uitbreken van de Februaristaking (1941) was voor hem het bewijs dat de Joden de revolutie hadden georganiseerd.

Rauters harde ingrijpen versterkte zijn positie als succesvolle ordehandhaver binnen het bezettingsbestuur. Een ontwikkeling die verderging naarmate de bestuurlijke en financieel-economische maatregelen tegen de Joden werden opgevolgd door politionele, die het openbare leven van de vervolgte groep onmogelijk maakten. Zijn niet-aflatende pogingen om de anti-

Joodse politiek een exclusieve zaak van hem en zijn SS-diensten te maken, kregen met de aankondiging van de deportaties hun beslag.

Rauter en Himmler hadden niet alleen politionele ambities, maar ook politieke. Zij wilden de Nederlandse samenleving 'germaniseren' naar SS-snit. Hoewel Hitler zich nog niet had uitgesproken over de toekomst van Nederland, was het voor het voornoemde tweetal een uitgemaakte zaak dat ons land zou opgaan in het 'Jodenvrij' Groot-Germaanse Rijk. Met dat streven kwam Rauter in conflict met NSB-leider Anton Mussert, die zijn eigen politieke aspiraties had. Hij zag zichzelf leider van een 'Groot-Dietsland' (Nederland, Vlaanderen en noordwest Frankrijk). Dit conflict zou zich de hele oorlog voortslepen en geen winnaar kennen.

Himmlers vertegenwoordiger ergerde zich daarbij aan rijkscommissaris Seyss-Inquart die geen standpunt wilde innemen. Hoewel hij – evenals Rauter een lage dunk had van dat 'burgermannelijke' – konden de Duitsers hem niet laten vallen. De NSB, hoe klein ook, was de enige groepering die de bezetter welgezind was en die – afgezien van wat avonturiers en maatschappelijk mislukten – vrijwilligers kon leveren voor het Oostfront. Musserts voorstel 'soldaten voor regeringsmacht' kon op grote weerstand van Rauter rekenen, die terecht stelde dat honorering van dat voorstel grote onrust zou veroorzaken in de Nederlandse samenleving en dat hij de NSB 'op de punt van de bajonetten' van zijn troepen naar het Binnenhof zou moeten voeren. Hitler wist de ongeduldige Mussert aan het lijntje te houden en hield de bezettingsautoriteiten voor dat ze de oprichter van de NSB tot het einde van de oorlog moesten '*mitschleppen*'.

Een 'meevaller' voor de HSSuPF was de plotselinge dood van zijn collega en vijand Fritz Schmidt, die om politiek-strategische redenen en vanwege zijn weerzin tegen de SS, een steun voor Mussert was geweest. De commissaris-generaal voor Bijzondere Zaken viel door nooit opgehelderde oorzaak op dienstreis in Frankrijk uit een rijdende trein. Eerder was Schmidt al in ongenade gevallen bij de partijleiding (Bormann), omdat hij niet was geslaagd om Nederland met zachte hand te nazificeren.

Ondanks zijn fanatisme verliep voor Rauter het begin van de Jodendeportaties moeizaam. Het grootste deel van de opgeroepen verscheen niet op de verzamelplaatsen. Bovendien had Berlijn het quotum af te voeren Joden voor 1942 verhoogd van 15.000 naar 40.000. Zijn capaciteiten als kundig organisator, aangevuld met dreigementen en misleiding, zorgden ervoor dat de gestelde doelen toch werden gehaald. Uitkomst brachten de zogenoemde werkverruimingskampen, waar Joden eerder naartoe waren gelokt met de verzekering dat ze van deportatie zouden zijn gevrijwaard. Later zou hij deze tactiek nog een keer toepassen voor

de het kamp Vught, waar voor de Duitse oorlogsindustrie ‘belangrijke’ arbeids-Joden aan het werk waren gezet.

Intussen was de medewerking van de Joodsche Raad gekocht met een kwistige hand van vrijstellingen. Daarom kon Rauter al gauw trots ‘*reibungslose Transporte*’ melden aan zijn superieur in Berlijn, want er mocht in Nederland geen Jood ‘*übrig bleiben*.’ De bezetenheid waarmee Rauter de Jodenjacht gestalte gaf, blijkt uit zijn houding ten opzichte van de joodse partners in gemengde huwelijken. Hier ging Himmlers plaatsvervanger verder dan de Duitse regels. Werden joodse partners daar vooralsnog met rust gelaten, hier stelde Rauter hen voor de keuze: steriliseren of deporteren. Honderden ongelukkigen kozen voor het eerste. Na de oorlog hield Rauter vol dat alles op basis van ‘vrijwilligheid’ geschiedde. Al met al omschreef hij de deportaties als ‘*schmutzige Arbeit*’, die noodzakelijk was.

Rauter kreeg vanaf de tweede helft van 1941 te maken met een verzet dat professionaliseerde. De communisten die na de Februaristaking hard waren aangepakt maar na de inval in de Sovjet-Unie (22 juni) de handen vrij kregen, hergroepeerden zich. Ook andere bevolkingsgroepen legden zich toe op illegale activiteiten. Het broeide in de Nederlandse samenleving, mede door economische vorderingen van de bezetter, die schaarste veroorzaakte. De vraag naar arbeidskrachten voor openvallende plekken in Duitsland nam toe, al was het rijkscommissariaat terughoudend om dwang te gebruiken, indachtig Hitlers wens om het ‘broedervolk’ omzichtig te bejegenen. Ook Rauter was aanvankelijk, om pragmatische redenen, tegen verplichte tewerkstelling. Hij miste de manschappen om achter iedere ontduiker aan te jagen.

Dat gold niet voor het verzet. Om dat in te tomen liet de bezetter honderden vooraanstaande personen uit het vooroorlogse politieke, zakelijke en culturele leven oppakken. Deze gijzelaars dienden als onderpand voor de Duitsers bij eventuele represaillemaatregelen. Na een aanslag op het spoor bij Rotterdam eiste *Wehrmachtbefehlshaber* (WBN) Friedrich Christiansen, dat een groot aantal van deze gijzelaars werd geëxecuteerd. Uiteindelijk werden vijf van hen aangewezen. Rauter kreeg van Seyss-Inquart bevel om de executie voor te bereiden en te laten voltrekken. Als verantwoordelijke autoriteit stond zijn naam onder de ‘Bekendmaking’. Er zouden nog ettelijke executies en proclamaties volgen.

De executie van de vijf gijzelaars betekende het bankroet van de nazificeringspolitiek. Van de zachte aanpak was niets meer over; Nederlanders weigerden zich te laten nazificeren. Onder druk van de steeds maar toenemende vraag naar arbeidskrachten in Duitsland, versterkt door de nederlaag bij Stalingrad (januari 1943), liet de bezetter alle terughoudendheid varen. WBN Christiansen gaf opdracht de 300.000 Nederlandse soldaten weer in krijgsgevangenschap

naar Duitsland terug te voeren. De maatregel leidde tot de April-meistakingen waarbij Rauter weer met bloedig ingrijpen (tientallen doden) binnen enkele dagen de opstand smoorde. Weer waren er felicitaties uit Berlijn, waarop de *Höherer SS- und Polizeiführer* bescheiden reageerde met: “*Wir haben unsere Pflicht getan.*”

Aangespoord door deze complimenten ging Rauter voort met zijn met jacht op alles wat verdacht was en de belangen van de bezetter kon schaden. Onwillige studenten die hadden geweigerd de loyaliteitsverklaring te tekenen, werden aangewezen voor de ‘arbeidsverruiming’ in Duitsland. Om de toestroom van de bevolking tussen 18 en 35, die werd verplicht tot werken over de grens, in goede banen te leiden, bedacht Rauter het systeem van op te roepen jaarklassen. Opstandigheid werd nu zonder pardon de kop in gedrukt.

Waar de in de zomer van 1943 naar Italië overgeplaatste BdS Harster nog een matigende invloed had op Rauter en diens beleid, was zijn opvolger Erich Naumann, daartoe niet in staat. De beide mannen lagen elkaar niet, wat tot grote spanningen leidde. De nieuwe BdS, die net als Rauter geen politieachtergrond had en als voormalig leider van een van de beruchte *Einsatzgruppen* in de Sovjet-Unie had meegewerkt aan de grofste maatregelen aldaar, liet in Nederland ook de teugels vieren. De zes *SS-Aussenstellen* verwerden tot zelfstandige eilanden van terreur.

Ook Rauter liet de teugels vieren. Sluipmoord werd zijn terreurwapen. Door het groeiend aantal aanslagen op collaborateurs, meestal van NSB-huize, eiste Mussert tegenmaatregelen. De HSSuPF bedacht, aan de hand van een getekend dennenboompje, de Silbertanne-moord. Voor elke door het verzet gepleegde aanslag zouden drie vermeende vijanden om het leven worden gebracht. Daartoe werden moordcommando’s geformeerd van Nederlandse SS’ers, later ook nog aangevoerd door hun Voorman Henk Feldmeijer. Er ging veel fout bij deze raadselachtige aanslagen met (meestal) dodelijke afloop. De sluipmoorden werden in de zomer van 1944 gestaakt toen met Hitlers *Niedermachungsbefehl* alle rechtspraak en juridische regels aan de kant werden geschoven. De SS-diensten kregen carte blanche bij de bestrijding van ‘*Terroristen und Saboteure*’.

Zelf niet in staat de NSB adequate bescherming te bieden, ging Rauter akkoord met de oprichting van de Landwacht, een soort zelfbeschermingslegertje van de NSB. De HSSuPF hoopte dat hij deze eenheid kon kneden tot een op SS-leest geschoeid alternatief voor de onbetrouwbare Nederlandse politie. Daar was geen sprake van, de Landwacht werd een haveloze, ongeordende troep, die zich als terreurexponent onder meer toelegde op het beroven van Nederlanders.

Ook Rauters pogingen om met de zogenoemde Tweede Distributiestamkaart onderduikers (Joden, illegalen, gedeserteerde politiemensen, etc.) uit te hongeren liepen op niets uit. De invoering van dit document liep zoveel vertraging op en de controle bij de distributiekantoren was zo minimaal, dat de illegaliteit haar tegenmaatregelen had kunnen treffen.

Ondanks het dreigen met draconische maatregelen, slaagde Rauter er steeds minder in zijn mensen in het gareel te houden. Aan Karl Eberhard Schöngarth die in de zomer van 1944 BdS Naumann was opgevolgd, had de HSSupF ook weinig. Deze ‘dronken bruit’ had dezelfde achtergrond en aanpak als zijn voorganger.

Een ondergeschikte, maar zeker geen onbelangrijke rol, speelde Rauter in het drama-Putten, waarbij een groot deel van de mannelijke bevolking tussen 18 en 50 jaar in oktober 1944 werd gedeporteerd naar het concentratiekamp Neuengamme. Van deze 588 mannen zouden er slechts 49 terugkeren. Aanleiding voor deze maatregel was een door het verzet gepleegde aanslag op een Duitse personenauto met vier militairen van de *Wehrmacht*.

Met de geallieerden in aantocht richtte Rauter zijn blik en aandacht, ten koste van zijn politionele taken, op militaire activiteiten. Hij formeerde uit alle bewapende SS- en aanverwante organisaties zijn ‘*Kampfgruppe Rauter*’. Hoewel hij op militair vlak (alweer) een tweede viool speelde, viel zijn bijdrage aan het Duitse succes bij de actie ‘Market Garden’ niet te onderschatten. Belangrijkste taak van zijn *Kampfgruppe* was om te voorkomen dat de Duitse troepen in hun strijd tegen de geallieerden ook nog door het verzet in de rug werden aangevallen.

Aan Rauters heerschappij kwam begin maart 1945 een voortijdig einde met de aanslag bij Woeste Hoeve, waarbij hij zwaargewond raakte en de twee mede-inzittenden van zijn auto werden gedood. Als ‘waardig afscheidscadeau’ van Nederland lieten de bezettingsautoriteiten 266 Nederlanders doodschieten, van wie alleen al 117 bij Woeste Hoeve. Na een lange tocht langs ziekenhuizen, interneringskampen en gevangenissen in Duitsland, werd Rauter op 6 februari 1946 aan Nederland uitgeleverd.

‘Eindspel’ (Deel III) draait om het proces-Rauter. Voor de pers stond de uitkomst vast: ‘Slechts de kogel kan hier voldoening brengen.’ Daar was ook het punt van vertrek van aanklager mr. J. Zaaijer. De Haagse procureur-fiscaal wilde van het belangrijkste proces van de naoorlogse Bijzondere Rechtspraak een “showzaak” maken; de rechtszaak kon eigenlijk op de processtukken worden afgedaan. Niet de waarheidsvinding stond voorop, maar meer de manier waarop Rauter naar de executiepaal kon worden geleid. Met deze aanpak had hij eerder Mussert en NSB-propagandist Max Blokzijl naar het vuurpeloton gevoerd.

Zelfs de belangrijkste getuige, voormalig BdS Wilhelm Harster – volgens Zaaijer een “fatsoenlijk” man – hield hij tot grote ergernis van Rauter buiten de rechtszaal. Zo klein als het aantal getuigen was, zo uitgebreid was de dagvaarding die mr. Zaaijer het Bijzonder Gerechtshof presenteerde; zelfs het verbeurdverklaren van radiotoestellen werd de verdachte ten laste gelegd. De aanklacht was als een schot hagel, in de hoop iets te raken. Mr. Zaaijer had zich beter kunnen beperken tot de kernpunten van Rauters misdadig beleid: de represaillemoorden, de deportatie van de Nederlandse Joden en de *Silbertanne*-acties.

Het proces draaide, mede door de slechte voorbereiding van de hoofdrolspelers, uit op een grote teleurstelling. De president van het Bijzonder Gerechtshof, mr. P.G.M. van Meeuwen was onvoldoende in de materie onderlegd, waardoor de rechtszaak een chaotisch verloop kende en Rauter zich overal onderuit probeerde te draaien. Bijgestaan door zijn raadsman, mr. K. van Rijckevorsel, nam hij de verantwoordelijkheid voor de daden van al zijn mensen, maar vervolgens ook weer niet. Bij de deportaties van de Joden was hij slechts uitvoerder geweest van opdrachten van hogerhand. Het lot van de slachtoffers in Polen was hem de hele oorlog onbekend gebleven.

Zijn harde optreden was nodig geweest ‘om erger te voorkomen’. Hij had ingegrepen om rust en orde te bewaren. Het bezettingsbestuur had volgens Rauter ook alleszins het recht om de door de procureur-fiscaal gewraakte maatregelen te nemen. Het Bijzonder Gerechtshof moest begrijpen dat een Nederlandse generaal – “*der in meiner Position steht*” – niet anders had kunnen handelen dan hij had gedaan. Trouwens, de verdachte was van mening dat het Hof geen rechtsbevoegdheid had en dat hij zich tegenover internationaal hof diende te verantwoorden. Hij werd daarin gesteund door zijn raadsman.

Niettemin conformeerde het Bijzonder Gerechtshof zich aan de dagvaarding en de strafeis. Rauter werd veroordeeld tot de doodstraf met recht op cassatie. De Bijzondere Raad van Cassatie, die zich beter dan het Hof had voorbereid, bevestigde het vonnis.

Rauter ging onbezwaard zijn executie tegemoet. Hem viel niets te verwijten. Ondanks alle moeilijke en dramatische beslissingen waarvoor hij zich gesteld zag, keek hij terug op een geslaagd leven, waarin hij zich altijd had gehouden aan zijn – zelfopgelegde – hoge morele, ridderlijke, Germaanse waarden: “*Ich bin ein Chevalier.*”

In de ‘Slotsom’ wordt tenslotte Rauters historische betekenis geëvalueerd. Ook wordt nader ingegaan op zijn drijfveren, ambities, twijfels (zo hij die had), zijn karakter, levenshouding en andere wezenskenmerken, Rauter was niet de aan stemmingswisselingen lijdende diabolische SS’er die met bloeddoorlopen ogen zijn slachtoffers zocht. Geen bruut,

maar een slimme man, met grote organisatorische capaciteiten. Opvallend bij deze asceet is juist de gelijkmatigheid in zijn extreme beleid en in de uitvoering daarvan.

Summary

Rauter, Himmler's fist in the Netherlands

Rauter, Himmler's fist in the Netherlands describes the life of Hanns Albin Rauter (1895-1949), who was the most feared and hated representative of the German occupation in the Netherlands during the Second World War. As the agent of Heinrich Himmler, head of the SS, he showed no mercy in carrying out the tasks of the occupier. This biography does not limit itself to Rauter's time in the Netherlands, but covers his entire earthly existence, from his birth in Klagenfurt, Austria, to the execution of his death sentence in the dunes of Scheveningen.

The book is divided into three parts: Rauter's years in Austria and Germany (1895-1940), which has been given the title 'Prelude'. 'High stakes' describes his reign of terror as *Höherer SS- und Polizeiführer* in the Netherlands (1940-1945), and 'End-game' (1946-1949) provides a detailed account of his trial at the Special Criminal Court and the Special Court of Cassation in The Hague. In the conclusion, the research questions are answered.

Why does the dreaded Rauter deserve a biography? Oddly enough, the man who was nicknamed 'the vulture from the Alps', among other things, has virtually disappeared from the collective national memory. Post-war historians were interested in the activities perpetrated by the war criminals, but not in them as individuals and their motivations. They focused first and foremost on resistance fighters and, later, the victims. Based on his historical significance alone, Rauter 'deserves' a biography, but the question should also be asked whether Rauter was more than a one-dimensional, diabolical SS officer.

'Prelude' (Part I) places Rauter's development in the context of the political and social consequences of the defeat of the Central Powers during the First World War (1914-1918), particularly with respect to the soldiers returning from the front. Instead of being greeted by grateful countrymen, they met a hostile world. They were blamed for the military debacle and this led to resentment among those involved. Due in part to the sanctions imposed by the victors of the war, a return to normal life in society was no longer possible for some German and Austrian soldiers. This made them social outcasts for whom the war never ended and who sought support from each other in *Freikorps*: paramilitary groups without a political agenda, but with all the more rancour directed at anything left-wing or Jewish.

Hanns Albin Rauter was one of these men. He was born in Klagenfurt, as the second of seven children. While his father Josef was a German citizen (pan-Germanic), it is possible that

he was of Slovenian extraction. His mother's name – Johanna Lončarič – is also an indication of a Slavic background, though Hanns Albin would refuse to acknowledge this later on. Josef Rauter, who later moved to Graz, in the Austrian state of Styria, was a member of the upper middle class.

As an architecture student at the Technical *Hochschule* in Graz, Hanns Albin found himself in chauvinistic, right-wing radical and anti-Semitic climate. He became a member of the *Corps Joannea*, an extreme right-wing student club whose mottos were *Heimat, Ehre, Burschenwohl* (Homeland, honour, fraternity) and *Gladius ulter noster!* (The sword, our avenger!) and required members to participate in fencing competitions (*Mensur*).

In 1915 he enthusiastically volunteered for the Habsburgian army, seeing the First World War that had broken out as a patriotic challenge. However, in autumn of the same year, Rauter was severely wounded from a shot in his right thigh suffered while serving at the Isonzo front. His rehabilitation took a year, and he remained partially handicapped with a stiff, shorter right leg. His injury would flare up from time to time over the course of his further life.

After this experience at the front, the young *Oberleutnant* was sent to Albania to serve in an administrative post. During the last months of the war, he worked as an intelligence officer in the Balkans and was shot in the right shoulder. Following the surrender of Austria in 1918, he returned to a Graz that had been shattered by the war.

Rauter did not complete his degree in architecture. However, whenever there was a chance to fight enemies – either domestic (socialists, communists and Jews, collectively named ‘*Kommune*’ and ‘*Austromarxisten*’) or foreign (Yugoslavs, Hungarians, Poles) – he participated. And though he played a modest role in these skirmishes, he would later embellish his contribution to improbable proportions. This personality trait would come back to haunt him during his trial in 1948.

In the confusing post-war years in Austria, Rauter joined the *Steierische Heimatschutz* (SH), an extreme right-wing, anti-Semitic *Freikorps* that rejected democracy. What followed was a relentless crusade against the ‘*Kommune*’ and, later, against numerous other right-wing paramilitary rivals, ultimately culminating in a miserably unsuccessful Putsch in 1931. Rauter realised after this that he was heading for a political dead end with the *Steierische Heimatschutz* and therefore sought an alliance with the Austrian national socialists, who were on the rise.

The attempts at achieving a merger between the SH and the Austrian NSDAP were initially hindered by the many back-and-forth insults, smears and bloody brawls. For his part, Rauter went to visit Hitler in Munich to swear allegiance to the Führer. By the time both the

Steierische Heimatschutz and the NSDAP were banned in Austria on 19 July 1933 following the umpteenth wave of violence, Rauter had already relocated to Bavaria.

In Germany, the former architecture student continued his activities as professional agitator. Through inflammatory radio speeches, directed at the authorities in his former homeland and their (right-wing) supporters, he attempted to sow discord. He was also appointed leader of the ‘*Kampring der Deutsch-Österreicher im Reich*’, a national-socialist relief organisation whose purpose was to drive Austria into the arms of Hitler’s Germany. In response to his subversive activities, his Austrian citizenship was revoked (‘*ausgebürgert*’) on 27 November 1933.

Rauter was initially charmed at the idea of a career in the activist *Sturmabteilung* (SA), but after they offered him too low of a rank and the organisation’s usefulness had run its course after the ‘Night of the Long Knives’, he directed his social aspirations towards the *Schutzstaffel* (SS). Heinrich Himmler’s ambitious elite corps provided frustrated national socialists from Austria with an acceptable alternative.

Although the SS had been Rauter’s second choice, it became his primary political and social passion. Despite his physical shortcomings, Himmler regarded the imposing Austrian (1.96 meters tall) as a talent, someone from whom much could be expected. Rauter, in turn, would not disappoint his superior – no subordinate could have been more loyal. The values of the SS fit him like a glove. As the *Reichsführer-SS* required his personnel to have a healthy married life, the bachelor Rauter (41) looked for and found the young national socialist Else Lauter (19) from Celle (near Hannover). As Himmler also encouraged large families, his enthusiastic pupil took this so much to heart that he and Else had to get married. The wedding took place on 25 March 1937, and on 25 October of that year a son was born: Hannes-Hagen. Four daughters would follow: Heide (1939), Irmgard (1941), Ingrid (1943) and Almut (1945).

Meanwhile, Rauter was being prepared for greater assignments. In 1938, he was appointed as chief of staff to the *Höhere SS- und Polizeiführer* in Silesia, Erich von dem Bach-Zelewski. He made an impression right away. His ‘flawless role’ during the *Kristallnacht* garnered him the praise of his superiors. In December 1939, he was promoted to *SS-Brigadeführer*. It was now a matter of waiting for a position to open up into which Rauter could direct his ‘*kampferische Natur*’ in true SS spirit and his organisational talents.

‘High stakes’ (Part II) covers Rauter’s role in the occupation administrative of the Netherlands. Reich Commissioner Arthur Seyss-Inquart, who enjoyed Hitler’s full support, was in charge of four Commissioner-Generals: Friedrich Wimmer (Administration and Justice), Hans Fischböck (Finances and Economic Affairs), Fritz Schmidt (Special Cases) and, lastly,

Rauter (Security). The latter filled a unique position because as *Höherer SS- und Polizeiführer* (HSSuPF) – a position created by Himmler – he was not only supervisor of all German and Dutch police forces, but he also had the power to issue his own ordinances (*Anordnungen*). He made frequent attempts to ‘govern from within’ (*hineinzuregieren*), but that was thwarted by Seyss-Inquart.

Rauter was the perfect fit for the profile Himmler had envisioned for his *Höherer SS- und Polizeiführer* (HSSuPF). They had to be loyal, harsh and uncompromising. They acted as regional Himmlers who maintained law and order. They also acted as commanding coordinator of the SS in the Netherlands. Their power depended in part on their access to all the information flow of SS and police forces. During the first three years of occupation, Rauter was assisted by the competent police official Wilhelm Harster, the Commander of the Security Police and Security Forces (*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst*). He led the German police departments (*SS-Aussendienststellen*) with a firm hand.

Soon after his arrival, Rauter attempted to transform the Dutch police into a reliable instrument in the hands of the occupier. This attempt failed due to little success in the recruitment of new agents under the auspices of the SS and a lack of competent, collaborating Dutch in the top ranks of the police.

Rauter was more successful with the persecution of Dutch Jews. He had initially exercised restraint, leaving the initiative to his colleague Fritz Schmidt (Special Cases), the representative of the NSDAP. In the background, however, the HSSuPF was a driving force, for instance during the months-long discussion of what constituted a Jew. Only after Hendrik Koot, a member of the *Weerbaarheidsafdeling* (WA), a paramilitary group, died from wounds suffered during fighting in Amsterdam’s Jewish quarter, did Rauter actually begin to occupy himself with the ‘Jewish question’. For him, the subsequent general strike in the Netherlands known of as the February Strike was evidence that the Jews had organised the revolt.

Rauter’s ruthless crackdown strengthened his position as a successful law enforcement officer within the occupation administration. This was a development that went further the more that administrative and financial measures against the Jews were followed by police action, which made public life for the persecuted group impossible. His relentless attempts to make anti-Jew politics an exclusive matter of himself and his SS forces came to fruition with the announcement of the deportations.

Rauter and Himmler had not only law enforcement-related ambitions, but also political ambitions. They wanted to ‘Germanise’ Dutch society in the model of the SS. Though Hitler had not yet made any proclamations about the future of the Netherlands, the two saw it as a

foregone conclusion that the country would become part of a 'Jew-free' Greater Germanic Reich. In this pursuit, Rauter came into conflict with Anton Mussert, the leader of the National Socialist Movement in the Netherlands (NSB), who had his own political aspirations. He saw himself as leader of a 'Greater Netherlands' (the Netherlands, Flanders and northwest France). This conflict would drag on for the duration of the war without a clear winner.

Himmler's agent was annoyed at Reich Commissioner Seyss-Inquart because the latter refused to take a position in the matter. Even though Seyss-Inquart, just as Rauter, had a low opinion of that 'ordinary little man', the Germans could not dispense with Mussert. The NSB, as small as it might be, was the only faction that was favourably disposed towards the occupier and, apart from some adventurers and social misfits, could deliver volunteers for the Eastern Front. Mussert's proposal of 'soldiers for governmental power' met with great resistance from Rauter, who correctly stated that accepting the proposal would cause great unrest in Dutch society and would result in him having his troops drive the NSB 'at bayonet point' towards the Binnenhof (the Dutch seat of government). Hitler managed to keep Mussert in line and insisted that the occupation authorities 'drag along' (*'mitschleppen'*) the founder of the NSB until the end of the war.

A favourable turn of events for the HSSuPF was the sudden death of his colleague and enemy Fritz Schmidt, who had been a supporter of Mussert for political/strategic reasons and because of his disgust for the SS. Under mysterious circumstances that have never been clarified, the Commissioner-General for Special Cases died after falling out of a riding train on an official trip to France. Schmidt had already fallen into disfavour with party leadership (Bormann) because he had failed to Nazify the Netherlands benignly.

Despite Rauter's fanaticism, the deportation of the Jews did not go smoothly at first. The majority of those summoned did not show up at the assembly points. Moreover, Berlin had increased the quota of deportations for 1942 from 15,000 to 40,000 Jews. However, thanks to his skills as a capable organiser, supplemented with threats and deception, the targets were met. The so-called 'job creation camps' in the Netherlands provided a cover for attracting Jews with the assurance that they would be exempt from deportation. Rauter would later use this same tactic for the camp in Vught, where 'important working Jews' were put to work on behalf of the German war industry.

Meanwhile, the cooperation of the Jewish Council was bought with a lavish number of exemptions. This enabled Rauter to proudly report to his superior in Berlin that the transport would be 'smooth', as no Jews were to remain in the Netherlands. The obsessiveness with which Rauter gave shape to the hunt for Jews is revealed by his attitude towards the Jewish

partners in mixed marriages. In this regard, Himmler's deputy went further than the rules dictated in Germany. Whereas Jewish partners there had as yet been left alone, Rauter gave those in the Netherlands a choice: sterilisation or deportation. Hundreds of unfortunate souls chose the former. After the war, Rauter maintained that everything took place on a 'voluntary' basis. All in all, he described the deportations as necessary 'dirty work' (*'schmutzige Arbeit'*).

Starting in the second half of 1941, Rauter found himself confronted by a more professional resistance. The communists who had been cracked down upon after the February Strike were left more to their own devices after the German invasion of the Soviet Union on 22 June and regrouped. Other sections of the population also engaged in illegal activities. There was a simmering in Dutch society, in part due to the economic requisitioning by the occupier that resulted in scarcity. The demand for manpower for vacated jobs in Germany increased, though the Reich Commissioner was reluctant to use force in light of Hitler's wish that 'Germanic brethren' be treated with care. For pragmatic reasons, Rauter was also initially opposed to forced labour: he lacked the men to hunt down work evaders.

That did not apply to the resistance. To keep that in check, the occupying forces arrested hundreds of prominent individuals from pre-war political, business and cultural life. These hostages served as collateral for the Germans in case retaliatory measures were necessary. Following an attack on a train in Rotterdam, *Wehrmachtbefehlshaber* (WBN) Friedrich Christiansen demanded that a large number of these hostages be executed. Ultimately, five of them were selected. Rauter received the order from Seyss-Inquart to prepare and carry out the execution. His name was listed under the 'Proclamation' as the responsible authority. Innumerable executions and proclamations would follow.

The execution of the five hostages meant the bankruptcy of Nazification politics. The soft approach was a thing of the past; the Dutch refused to be Nazified. Under pressure of the ever-increasing demand for manpower in Germany, exacerbated by the defeat in Stalingrad (January 1943), the occupier abandoned all restraint. WBN Christiansen gave the order for the 300,000 Dutch soldiers to be retaken as prisoners of war and sent back to Germany. The measure led to the April–May Strikes, which Rauter once again stamped out within a few days by bloody means, resulting in dozens of deaths. He once again received congratulations from Berlin, to which the *Höherer SS- und Polizeiführer* humbly replied: "*Wir haben unsere Pflicht getan*" ("We did our duty").

Motivated by these compliments, Rauter continued his hunt for anything that might be suspicious or harmful to the occupier. Unwilling students who had refused to sign the declaration of loyalty were selected for 'job creation' in Germany. To steer this flow of the

population between the ages of 18 and 35 that was required to work across the border in the right direction, Rauter devised a system for calling up individuals according to birth year. Insurgency was now quashed without mercy.

Whereas BdS Harster – who was transferred to Italy in the summer of 1943 – had had a moderating influence on Rauter and his policies, his successor Erich Naumann proved incapable of this. The two men did not get along, and this led to major tensions. The new BdS, who just like Rauter had no political background and had helped implement the cruellest of measures as a former leader of a notorious *Einsatzgruppen* in the Soviet Union, also let go of the reins upon arriving in the Netherlands. The six *SS-Aussenstellen* turned into independent islands of terrors.

Rauter, for his part, also let go of the reins. Assassination became his weapon of terror. Mussert demanded countermeasures be taken in response to the growing number of attacks on collaborators, mostly NSB members. Based on a drawing of a pine tree, the HSSuPF came up with the idea for Operation Silbertanne. For each attack committed by the resistance, three suspected enemies would be killed. To this end, death squads were formed consisting of Dutch SS troops, later also headed by their leader Henk Feldmeijer. A lot went awry in these mysterious, usually fatal attacks. The assassinations ceased in the summer of 1944 after Hitler's *Niedermachungsbefehl* did away with all jurisprudence and laws. SS forces were given *carte blanche* in the fight against '*Terroristen und Saboteure*'.

Given that he was not capable of providing the NSB adequate protection, Rauter agreed to the establishment of the *Landwacht*, a kind of self-protecting military unit of the NSB. The HSSuPF hoped that he would be able to mould this unit into an SS-type alternative to the unreliable Dutch police. Nothing of the sort came to pass; instead, the *Landwacht* became a decrepit, disorganised troop which, as a purveyor of terror, set about robbing Dutch citizens, among other things.

Rauter's attempts to starve out those in hiding (Jews, illegal aliens, police deserters, etc.) by means of a 'Second Distribution ID card' came to nothing. This document was introduced with so much delay, and the enforcement at the distribution offices was so minimal, that those affected were able to take countermeasures.

Despite threatening draconian measures, Rauter was less and less successful at reining in his own people. The HSSuPF also received very little help from Karl Eberhard Schöngarth, who succeeded BdS Naumann in the summer of 1944. This 'drunken brute' had the same background and approach as his predecessor.

Rauter played a secondary, but certainly not insignificant role in the Putten raid, where a large portion of the male population between the ages of 18 and 50 was deported to the Neuengamme concentration camp in October 1944. Of the 588 men deported, only 49 would return. The raid was a reprisal for an attack carried out by the resistance on a German car containing four members of the *Wehrmacht*.

With the Allies on the offensive, Rauter directed his attention to military activities at the expense of his law enforcement duties. He formed a unit by the name of '*Kampfgruppe Rauter*' made up of armed members of the SS and related organisations. Although he (once again) played second fiddle in military matters, his contribution to the German success in Operation Market Garden should not be underestimated. The primary task of his *Kampfgruppe* was to prevent German troops from being attacked from behind by the resistance when engaged in combat against the Allies.

Rauter's rule came to a premature end in March 1945 when his car was attacked in Woeste Hoeve. He was severely wounded and two fellow passengers were killed. As a 'worthy parting gift' from the Netherlands, the occupation authorities ordered the execution of 266 Dutch citizens, 117 of whom were killed in Woeste Hoeve. After a long journey, with stops at hospitals, internment camps and prisons in Germany, Rauter was extradited to the Netherlands on 6 February 1946.

'End-game' (Part III) deals with Rauter's trial. For the press, the outcome was clear: 'Only a bullet can provide satisfaction.' That was also the point of departure taken by public prosecutor J. Zaaijer. He wanted to make the most important trial of the post-war Special Criminal Jurisdiction a "show case", even though the trial could in fact be settled based on the documents alone. The priority was not so much finding out the truth, but rather the manner by which Rauter would be sent to the executioner. Mussert and NSB propagandist Max Blokzijl had previously been sent before the firing squad according to the same approach.

To the great dismay of Rauter, Zaaijer kept even the primary witness – former Bds Wilhelm Harster (according to Zaaijer a "decent" man) – out of the court proceedings. While the number of witnesses was small, on the one hand, prosecutor Zaaijer presented a laundry list of allegations to the Special Criminal Court, on the other; the defendant was even charged with the confiscation of radio sets. The indictment was like a shower of shot in the hopes of hitting something. Zaaijer would have been better off limiting himself to the core points of Rauter's criminal policy: the reprisal murders, the deportation of the Dutch Jews and Operation Silbertanne.

The trial ended up being a big disappointment, partly due to the poor preparation of the leading actors. The president of the Special Criminal Court, P.G.M. van Meeuwen, was not well-grounded in the subject matter, which made for a chaotic trial in which Rauter attempted to wriggle out of everything. Assisted by his counsel, K. van Rijckevorsel, he took responsibility for the actions of all of those under his command, while simultaneously declining any responsibility. With respect to the deportation of the Jews, he claimed to have merely been carrying out the orders of his superiors. And the fate of the victims in Poland was something that had remained unknown to him throughout the entire war.

His crackdown had been necessary ‘to prevent worse’. He had intervened to maintain law and order. According to Rauter, the occupation administration had every right to take the measures challenged by the public prosecutor. The Special Criminal Court had to understand that had a Dutch general ‘stood in his position’ he would not have been able to act differently than Rauter had. Incidentally, the defendant was of the opinion that the Court had no jurisdiction and that he should be tried before an international court of law. He was supported in this assertion by his counsel.

Nonetheless, the Special Criminal Court bowed to the allegations and the demanded punishment. Rauter was condemned to death, with the right to appeal. The Special Court of Cassation, which was better prepared than the Special Criminal Court, confirmed the sentence.

Rauter went before the firing squad with a clear conscience. He accepted none of the blame. Despite all of the difficult and dramatic decisions he had been faced with, he looked back on a successful life, in which he had always abided by – self-imposed – high moral, chivalrous, Germanic values: “*Ich bin ein Chevalier*” (“I am a knight”).

In the ‘Conclusion’, Rauter’s historic significance is evaluated. His motivations, ambitions, doubts (insofar as he had them), his character, approach to life and other essential aspects are also discussed in greater detail. Rauter was not a moody, diabolic SS officer who hunted his victims with bloodshot eyes. He was not a brute, but a smart man with exceptional organisational skills. Most striking about this ascetic was precisely the uniformity in his extreme policy and its implementation.